НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ

ІНСТИТУТ МИСТЕЦТВОЗНАВСТВА, ФОЛЬКЛОРИСТИКИ
ТА ЕТНОЛОГІЇ ім. М. Т. РИЛЬСЬКОГО

КИЇВЩИНА НЕЗЛАМНА:
свідчення очевидців російсько-української війни

Київ
Видавництво ІМФЕ
2025

УДК 394«364"(477.41):355.48(470+571:477)(082)
К-38

Відповідальний редактор
Наталія СТІШОВА

Укладачі
Олександр КОЛОМИЙЧУК, Олександр ГОЛОВКО,
Катерина БЕХ, Олексій ДЄДУШ

Рецензенти
Ольга КОЛЯСТРУК – доктор історичних наук, професор
Любов БОСА – кандидат історичних наук
Ірина КОВАЛЬ-ФУЧИЛО – кандидат філологічних наук

Київщина незламна: свідчення очевидців російсько-української війни / [відп. ред. Н. Стішова ; укладачі: О. Коломийчук, О. Головко, К. Бех, О. Дєдуш] ; НАН України ; ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ : видавництво ІМФЕ, 2025. 768 с. : іл.
ISBN 978-617-95600-3-3

У джерельному збірнику вміщено свідчення очевидців повномасштабного етапу російсько-української війни, зафіксовані у мешканців Київської області під час польових етнографічних експедицій групи науковців Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України у 2024-2025 роках. Омовлені історії віддзеркалюють мозаїку життєвих перипетій воєнного часу в територіальних громадах регіону як за найбільших загроз 2022 року (тимчасової російської окупації, перебування в зоні безпосередніх бойових дій чи близького тилу), так і складних умов найближчого сьогодення, коли актами тероризму рашизм продовжує чинити геноцид українців, зокрема і на Київщині. Сформоване надважкими обставинами воєнне повсякдення є переплетенням різних стратегій виживання та практик цивільного спротиву, драматичних реалій евакуації та рішучості до останнього триматися рідної землі, соціальних феноменів волонтерства, жертовності, відданості та особистої відваги, релігійного світогляду та конфесійних практик доброчинності, прагнення миру та активної підтримки Збройних сил України задля спільної Перемоги. В оповідях здебільшого відображено два виміри повсякденних практик у воєнних реаліях – особистості та спільноти, – що окреслює місце соціальної згуртованості у найбільш кризові періоди. Представлені на сторінках збірника тексти інтерв'ю засвідчують незламність і героїчну солідарність усіх наших співрозмовників та співрозмовниць із громад Київщини, що навіть в антигуманному просторі війни змогли зберегти людське обличчя для сучасників та усіх прийдешніх поколінь українців, за що їм низький уклін.

Як джерело знань про національну резильєнтність ця книга зацікавить широку українську громадськість й іноземну аудиторію сучасності та майбутнього, добре прислужиться дослідникам (етнологам, фольклористам, історикам, соціокультурним антропологам, соціологам) та освітньо-культурній сфері.

Видання підготовлено за підсумками виконання наукового проєкту «Сучасне воєнне повсякдення громад Київщини: культурно-антропологічний вимір» (державний реєстраційний номер: 0124U002320), реалізованого у межах гранту НАН України дослідницьким лабораторіям / групам молодих учених НАН України для проведення досліджень за пріоритетними напрямами розвитку науки і техніки у 2024–2025 роках.

Рекомендовано до друку вченою радою ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України (протокол № 11 від 4 грудня 2025 року)

ISBN 978-617-95600-3-3

© Збирачі та співрозмовники, 2025
© ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, 2025

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE

M. RYLSKYI INSTITUTE OF ART STUDIES,
FOLKLORISTICS AND ETHNOLOGY

KYIV REGION IS UNBROKEN:
Eyewitness Testimonies of the Russian-Ukrainian war

Kyiv
IASFE Publishing House
2025

UDC 394«364"(477.41):355.48(470+571:477)(082)
K-38

Executive Editor
Nataliia STISHOVA

Compilers
Oleksandr KOLOMYICHUK, Oleksandr HOLOVKO,
Kateryna BEKH, Oleksii DIEDUSH

Reviewers
Olha KOLIASTRUK – a Doctor of History, a Professor
Liubov BOSA – a Ph.D. in History
Iryna KOVAL-FUCHYLO – a Ph.D. in Philology

KOLOMYICHUK, Oleksandr, Oleksandr HOLOVKO, Kateryna BEKH, Oleksii DIEDUSH, compilers. *Kyiv Region is Unbroken: Eyewitness Testimonies of the Russian-Ukrainian war.* Nataliia STISHOVA, ed. M. Rylskyi Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine. Kyiv: IASFE Publishing House, 2025, 768 pp., ill.
ISBN 978-617-95600-3-3

This source collection contains eyewitness accounts of the full-scale stage of the Russian-Ukrainian war, recorded from residents of the Kyiv region during field ethnographic expeditions carried out by a research team of the M. Rylskyi Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology of the National Academy of Sciences (NAS) of Ukraine in 2024-2025. The narrated stories reflect the mosaic of wartime experiences in the communities of the region, both during the most severe threats of 2022 (temporary Russian occupation, living in the war zone or the near rear area) and in the difficult conditions of the present, when rashism continues to commit acts of terror and genocide against Ukrainians, including in the Kyiv region. Everyday life shaped by extreme wartime circumstances interweaves various survival strategies and forms of civic resistance, the dramatic realities of evacuation and the determination to remain on one's native land, social phenomena of volunteer activity, sacrifice, dedication, and personal courage, religious worldviews and denominational charitable practices, the aspiration for peace, and active support for the Armed Forces of Ukraine for the sake of a shared Victory. The stories predominantly reveal two dimensions of everyday wartime practices – individual and communal – which highlight the importance of social cohesion and adaptive resilience during the most critical periods. The interview texts presented in this collection testify to the unbreakable spirit and heroic solidarity of all our interlocutors from the communities of the Kyiv region, who, even in the inhumane conditions of war, managed to preserve their humanity for their contemporaries and for future generations of Ukrainians – an achievement that commands the deepest respect.

As a source of knowledge about national resilience, this book will be of interest to the wider Ukrainian public as well as to international readers today and in the future. It will also be valuable for researchers (ethnologists, folklorists, historians, sociocultural anthropologists, sociologists) and specialists in the educational and cultural spheres.

The publication was prepared as part of the scientific project "Modern Military Everyday Life of Kyiv Region Communities: Cultural and Anthropological Dimension" (state registration number: 0124U002320), implemented within a grant of the National Academy of Sciences of Ukraine awarded to research laboratories and groups of young scholars of the NAS of Ukraine for conducting studies in priority areas of science and technology development in 2024-2025.

Recommended for publicftion by the Academic Council of M. Rylskyi Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology of the NAS of Ukraine (Protocol no. 11 of December 4, 2025)

ISBN 978-617-95600-3-3

© Collectors and interlocutors, 2025
© M. Rylskyi IASFE, 2025

Світлій пам'яті
академіка НАН України
Ганни Аркадіївни Скрипник,
а також усіх, хто віддав своє життя
за Батьківщину, поніс утрати,
пережив і вистояв у боротьбі
за українську державність,
волю та гідність її нації
у XXI столітті

Із найглибшою повагою
до героїчних співгромадян України,
які в надважкому сьогоденні незламно й стійко
протистоять російському тероризму
та невтомно наближають нашу Перемогу

Зміст

Передмова 11

м. Київ 35

Білоцерківський район

Білоцерківська міська територіальна громада
м. Біла Церква 65

Сквирська міська територіальна громада
м. Сквира 75

Тараща нська міська територіальна громада
м. Тараща 90

Бориспільський район

Бориспільська міська територіальна громада
м. Бориспіль 99

Броварський район

Баришівська селищна територіальна громада
с-ще Баришівка 113

Броварська міська територіальна громада
м. Бровари 126

Великодимерська селищна територіальна громада
с. Бобрик 149
с. Богданівка 193
с-ще Велика Димерка 211
с. Шевченкове 215

Бучанський район

Бородянська селищна територіальна громада
с. Загальці 235
с. Пилиповичі 251

Бучанська міська територіальна громада
м. Буча 278
с. Раківка 335

Ворзельська селищна територіальна громада
с-ще Ворзель 369

Гостомельська селищна територіальна громада
с. Горенка 384
с-ще Гостомель 395
с. Мощун 420
с. Озера 474

Ірпінська міська територіальна громада
м. Ірпінь 496

Макарівська селищна територіальна громада
с. Гавронщина 577

Пісківська селищна територіальна громада
с-ще Пісківка 587

Вишгородський район

Іванківська селищна територіальна громада
с-ще Іванків 601
с. Феневичі 605

Димерська селищна територіальна громада
с. Козаровичі 624

Поліська селищна територіальна громада
с. Вовчків 635
с. Мар'янівка 640

Славутицька міська територіальна громада
м. Славутич 655

Обухівський район

Українська міська територіальна громада
м. Українка 665

Фастівський район

Боярська міська територіальна громада
м. Боярка 679

Кожанська селищна територіальна громада
с. Тарасівка 698

Фастівська міська територіальна громада
м. Фастів 700

Додаток 1
Перелік публікацій та апробацій
за результатами наукового проєкту 719

Додаток 2
Програма-питальник «Сучасне воєнне повсякдення
громад Київщини: культурно-антропологічний вимір» 722

Додаток 3
Зразок інформованої згоди 739

Географічний покажчик 741

Предметно-тематичний покажчик 749

Іменний покажчик 765

Відомості про укладачів 766

Передмова

Складне воєнне повсякдення, спричинене понад десятирічною безперервною агресією російських загарбників на сході та півдні України, а також повномасштабним збройним вторгненням окупантів на нашу територію у 2022 році, актуалізують потребу експедиційних фіксацій, аналізу та інформаційного представлення практик життєзабезпечення українців в екстремальних обставинах, вивчення змін у суспільній свідомості, дослідження питань новітнього утвердження та зміцнення національної ідентичності, особливостей самоорганізації та консолідації українців, моніторингу втрат культурної спадщини України за надважких умов сьогодення, розробки стратегій повоєнного відновлення територій і підтримки постраждалих громад.

Завдяки героїчному опору та бойовій майстерності Збройних сил України і загонів територіальної самооборони, безпрецедентній екзистенційній стійкості, незламності, згуртованості і волонтерству цивільного населення, а також дієвій підтримці дружніх країн Заходу щоденно наближається Перемога України, здійснюється деокупація та реінтеграція наших суверенних територій. Перша велика бойова звитяга, що завершилася успішним звільненням Київщини від російської навали, вселила співвітчизникам надію, надала відносну безпеку і змогу осмислити та відрефлексувати щойно пережитий травматичний досвід. Після квітня 2022 року світ дізнався про вчинені російською федерацією жахливі воєнні злочини, розпочалися відвідини дипломатичними делегаціями різних держав постраждалих передмість столиці України, численні журналістські розслідування та репортажі. Однак загалом попри підвищену суспільну увагу до процесу фіксації й збереження колективної пам'яті про російсько-українську війну на Київщині, цілеспрямованих наукових досліджень цієї території із застосуванням методів польової етнографії досі бракує.

Перед сучасною вітчизняною соціогуманітаристикою першочерговим залишається завдання формування експедиційного архіву джерел, записаних із уст інсайдерів, що слугуватиме документальним підґрунтям майбутніх наукових досліджень цього періоду в новітній історії України; інформаційним полем для формування нової національної освітньо-культурної стратегії; зокрема й написання підручників з історії України; вагомою базою для вироблення аналітичних рекомендацій та дієвих ініціатив щодо повоєнного відновлення України.

«Сучасне воєнне повсякдення громад Київщини: культурно-антропологічний вимір» – академічний науковий проєкт, що спрямовувався на документування досвідів російсько-української війни шляхом експедиційної фіксації усноісторичних свідчень на території Київської обл. Його реалізація відбувалася в межах реалізації грантів НАН України дослідницькими лабораторіями / групами молодих учених НАН України для проведення досліджень за пріоритетними напрямами розвитку науки і техніки у 2024-2025 роках. Над проєктом працювала група науковців-етнологів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України – науковий співробітник ***Олександр Головко***, кандидати історичних наук ***Олександр Коломийчук***, ***Катерина Бех*** та ***Олексій Дєдуш***.

Метою цього (за своєю суттю – етнологічного) дослідження був збір та укомплектування масиву свідчень очевидців російсько-української війни (зокрема періоду широкомасштабного вторгнення військ держави-агресора) про пережиті події та практики життєзабезпечення населення Київщини упродовж 2022-2025 років.

Завдання дослідницького проєкту вповні розкривають зміст здійсненої роботи, а саме: 1) моніторинг доступних інформаційних ресурсів щодо реалій воєнного повсякдення мешканців Київщини у 2022-2025 роках задля формування потенційних маршрутів польових етнографічних обстежень та глибшого включення в місцевий контекст під час інтерв'ювання; 2) розробка та актуалізація документально-методичної бази процесу експедиційних досліджень, що сприяло належному збору свідчень та подальшої роботи із ними, враховувало побажання співрозмовників / ниць щодо оприлюднення / нерозголошення персональної інформації; 3) провадження попередньо узгоджених дистанційних інтерв'ю, а також безпосередніх бесід у полі аудіо- та фотофіксацій; 4) оформлення на основі усталених принципів документування етнографічної та усноісторичної інформації зафіксованих джерельних матеріалів та передача їх на зберігання до профільного фондосховища Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології (далі – ІМФЕ) ім. М. Т. Рильського НАН України і наукового об'єкта національного надбання України – Архівних наукових фондів рукописів та фонозаписів; 5) упорядкування текстів зібраних інтерв'ю та їх адаптація до представленого джерельного збірника свідчень очевидців російсько-української війни, мешканців сучасної Київщини, що ґрунтується на науково-етичних та методологічних принципах роботи у «воєнному полі»; 6) здійснення апробації здобутих результатів проєкту під час виступів на наукових конференціях, симпозіумах, підготовки публікацій у фахових наукових часописах.

* * *

Науковий проєкт «Сучасне воєнне повсякдення громад Київщини: культурно-антропологічний вимір» продовжив цілу низку вітчизняних та міжнародних ініціатив із документування подій та досвідів російсько-української війни, біля витоків яких стояли журналісти, громадські активісти, волонтери, працівники сфери освіти та культури, краєзнавці, науковці різних галузей тощо. Це стало можливим завдяки звільненню у березні – квітні 2022 року Збройними силами України частини тимчасово окупованих регіонів України, серед яких була і Київщина. Після цього розпочалося ретельне розслідування державними правоохоронними органами України усіх злочинів, учинених військами рф, та формування відповідної доказової бази для майбутніх українських і міжнародних судів. Поряд із ними активну роботу зі збору документальних свідчень наслідків діяльності окупаційних військ вели також архівні відділи місцевих адміністрацій. Власне, тоді і почали з'являтися різноманітні персональні та громадські зачини, що «за гарячими слідами» фіксували усну історію воєнних подій XXI ст.

Проєкт «Сучасне воєнне повсякдення громад Київщини: культурно-антропологічний вимір» став невід'ємним компонентом національної академічної науки, яка із початком широкомасштабного російського вторгнення, відповідаючи на виклики часу та суспільні запити, переорієнтувала свої науково-дослідницькі напрями та внутрішньогалузеві тематики. У самому Інституті мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Т. Рильського НАН України, де й реалізовувався згаданий проєкт, відбулися тектонічні зміни щодо змістового наповнення й концептуалізації планової тематики кожного із відділів цієї установи. Головним ідейним натхненником подібних процесів була Ганна Аркадіївна Скрипник (1949-2024) – академік НАН України, професор, видатна українська вчена, знаний етнолог та інтелектуал, багатолітня очільниця (з 2000 року) ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України. Своїм творчим запалом і даром ґрунтовної дослідниці Г. Скрипник зуміла накреслити вектори подальшого розвитку й служіння установи на благо українства у часі воєн-

них загроз та невизначеності майбутнього, сконсолідувала і спрямувала у потрібне русло інтелектуальні потуги наукового колективу цієї інституції. Власне, тема цього проєкту та його ціннісно-змістові складники також з'явилися за відчутної підтримки та довіри шановної Ганни Аркадіївни.

Документування та дослідження воєнного повсякдення громад Київщини посіло чільне місце у напрямах наукової діяльності ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України із відкритою збройною російською інтервенцією у 2022 році. На ґрунті відповідальної дослідницької роботи, що не припинялась у професійному колективі цієї установи навіть у складних життєвих обставинах та перипетіях, у 2024 році вийшов у світ 12-й том корпусу експедиційних джерел «Етнографічний образ сучасної України» – «Культура повсякдення часів російсько-української війни»[1]. Цей масштабний науково-видавничий проєкт, зініційований і координований Г. Скрипник, став вагомим академічним внеском у справу документування воєнних злочинів росіян в Україні. До роботи над виданням були залучені не лише учені-народознавці Інституту (серед них – О. Таран та І. Коваль Фучило – укладачі вміщених у книзі оповідей та автоетнографічних рефлексій), а й дослідницькі колективи вітчизняних закладів освіти, волонтери та громадські активісти. В окремому розділі цього ґрунтовного джерельного збірника представлені усноісторичні матеріали періоду російсько-української війни саме із теренів Київщини, що їх зафіксували професійні етнологи О. Таран, Л. Сонячна (Іваневич), Л. Боса, О. Босий, Л. Пономар, В. Балушок, К. Бех, М. Бех, М. Олійник, О. Дєдуш, а також численні кореспонденти на місцях.

Відзначимо, що розпочате науковим колективом ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України документування реалій повсякдення часів російсько-української війни сьогодні все більше переходить в осмислення зафіксованих явищ, академічні вчені роблять спроби помістити їх у певні концептуально-методологічні рамки та дослідницькі інтерпретації. Зафіксовані методами польової етнографії та усної історії емпіричні дані, що спершу отримали своє висвітлення у низці наукових статей, зараз лягають в основу аналітичних розділів колективних праць. У фокус їхньої уваги прямо або ж опосередковано нерідко потрапляє саме регіон Київщини. Щодо індивідуальних і колективних студій, вміщених у часописах та збірниках наукових праць, то тут варто сказати про напрацювання останніх років Л. Пономар[2], Л. Босої[3], В. Балушка[4], О. Таран[5], І. Коваль-Фучило[6], Л. Козар[7], Г. Бондаренко[8] та ін. Учасниками цього проєкту в період його реалізації упродовж 2024-2025 рр. також підготовлено немалу кількість наукових розвідок, з чим пропонуємо ознайомитись окремо[9].

Накопичена київськими академічними етнологами значна джерельна база, будучи ретельно проаналізованою, лягла в основу колективної праці «Соціокультурні трансформації сучасного урбаністичного простору: культурно-антропологічні студії» (Київ, 2023), в окремих розділах якої висвітлюються аспекти воєнного повсякдення мешканців Приірпіння та Фастівщини. Зокрема, оригінальною є вміщена в книзі розвідка Л. Босої, в якій авторка аналізує місце та роль природно-географічного середовища та соціокультурних локусів м. Ірпеня, визначаючи їх «ландшафтом спротиву», що унеможливив цілковите захоплення окупантами цього міста, а також просування ворожих військ у напрямку м. Києва[10]. На думку дослідниці, «ландшафт спротиву» – це процес трансформації культурного ландшафту Приірпіння на початку російсько-української війни. Л. Боса намагається комплексно розглянути оборонний потенціал Приірпіння у період повномасштабного російського вторгнення, вказуючи на органічну єдність антропогенного (рух опору та героїзм місцевих мешканців), соціокультурного (місцеві стратегічні локації оборонної активності, знання забудови

й просторової орієнтації) та ландшафтного чинників (р. Ірпінь та Змієві вали). У розділі В. Балушка принагідно подано коротку характеристику воєнного повсякдення м. Фастова періоду повномасштабного російського вторгнення[11]. В організації громадської солідарності та місцевої протидії агресору автор підкреслює значну роль домініканського Центру Святого Мартіна де Поррес (сьогодні більш відомого під назвою благодійного фонду «Святого Мартіна де Поррес») як своєрідного хабу із надання волонтерської підтримки та гуманітарної допомоги різним соціальним категоріям населення із окупованих і тилових населених пунктів України.

Актуальні трирічні наукові пошуки синтезували у спільній праці і фольклористи ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, опублікувавши ґрунтовну монографію «Російсько-українська війна в сучасному фольклорі: антропологічний вимір» (Київ, 2025). З-поміж тематичних векторів видання, що стосуються антропології війни, аналізу наративних джерел та питань збереження нематеріальної культурної спадщини, важливим є розділ Л. Козар, що безпосередньо присвячений розгляду різних аспектів воєнного повсякдення тимчасово окупованих у 2022 році місцевостей Київщини, зокрема на основі самоопису та усних свідчень жителів Бучанської та Ворзельської громад[12]. На матеріалах, спостережених та занотованих від респондентів цих населених пунктів і столиці, почасти побудувала своє дослідження сучасного похоронного ритуалу і народознавиця Л. Іваннікова[13]. Вернакулярний дискурс візуалізації фольклорних символів періоду війни на прикладі «півника із Бородянки», що є елементом етнокультурного спадку та сучасним виразником української незламності, розглянула у своїй частині колективної роботи О. Микитенко[14].

Науковий проєкт «Сучасне воєнне повсякдення громад Київщини: культурно-антропологічний вимір», що був запропонований і реалізовувався групою молодих учених, став органічним продовженням дослідницької активності академічної молоді у галузі етнології та культурної антропології. Так, у 2022 році в Інституті народознавства НАН України (м. Львів) побачила світ колективна монографія, підготовлена науковцями цієї установи А. Кілар, В. Конопкою, А. Кривенко, Г. Филипчук, І. Черленяк[15]. У цьому ґрунтовному дослідженні, реалізованому в межах виконання гранту НАН України дослідницькими лабораторіями / групами молодих вчених НАН України (2022–2023 рр.), на основі опрацьованих юридичних документів, історичних та політичних наративів, зафіксованих усних свідчень, задокументованих даних, аудіо- та відеоматеріалів, публікацій у медіа проаналізовано злочини, скоєні російськими військами на тимчасово окупованих територіях України після повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року. Доведено, що російські злочини на теренах України слід трактувати як акти геноциду українців. Цій же тематиці також присвячена окрема публікація А. Кривенко та Г. Филипчук[16]. Дослідження є особливо цінним тим, що у ньому наведено основні ознаки та докази наміру російської влади до вчинення масової екстермінації українців під час повномасштабного вторгнення в Україну з 24 лютого 2022 року.

Новаторським та надзвичайно актуальним дослідженням у світлі сучасних подій воєнного часу та утвердження образу незламного й героїчного українського воїна є монографія А. Кілар – наукової співробітниці Інституту народознавства НАН України. За фіксаціями 2014-2023 років авторкою докладно розкрито суспільні уявлення про поняття чоловічої мужності у безпосередньому зв'язку з військовою службою чи участю у бойових діях, зміни уявлень про ролі жінок в епохи воєн та феномен бойового побратимства серед українського воїнства у різні історичні періоди, в т. ч. у часи російсько-української війни[17].

Представлене джерельне видання, що відображає реалії повсякдення громад

Київщини у період 2022-2025 років, є також черговим важливим кроком у справі документування воєнних досвідів в окремих регіонах, громадах та населених пунктах України. В цьому аспекті помітною була поява збірника усних свідчень «Чернігів у війні – 2022: голоси очевидців» (Чернігів, 2024), що підготовлений у межах міжнародного усноісторичного проєкту «Гуманітарні аспекти російсько-української війни: історико-культурні візії та сучасні стратегії виживання» і є одним із перших серед подібних джерельних збірників про події російсько-української війни, в роботі над якою брали участь професійні етнологи, історики та психологи[18]. Книга є своєрідним щоденником облоги міста Чернігова та окупації Чернігівської області російськими військами у лютому – квітні 2022 року, що міститься у 24-х інтерв'ю із очевидцями подій.

Важливим внеском у вивчення воєнного повсякдення територіальних громад Чернігівщини стала низка джерельних збірників, підготовлених у межах наукового проєкту «Сільські громади Чернігівщини в умовах війни та окупації. Досвід виживання і боротьби»[19]. В опублікованій 2024 року праці, підготовленій колективом авторів (О. Кривобок (керівник), О. Крупенко та Є. Страшко), представлені усноісторичні інтерв'ю, спогади, окремі щоденникові записи мешканців сіл Ічнянської територіальної громади, які пережили російську окупацію або перебували в зоні бойових дій у лютому – березні 2022 року. У виданні 2025 року, укладеному колективом дослідників також за координаторства О. Кривобока, вміщені безпосередньо усні свідчення воєнного часу, зафіксовані від мешканців Дмитрівської та Парафіївської територіальних громад Чернігівської області.

Учасниками дослідницького колективу усноісторичного проєкту «Гуманітарні аспекти російсько-української війни: історико-культурні візії та сучасні стратегії виживання», про який уже йшлося вище, також звернена увага на територію деокупованої Київщини, й окремі зібрані ними на цій території усноісторичні свідчення опубліковано на сторінках академічного часопису «Український історичний журнал». Зокрема, важливою для подальшого документування подій російсько- української війни, формування доказової бази злочинів, що їх скоїли окупанти, є публікація С. Маховської. У підготовленому до друку інтерв'ю, зафіксованого дослідницею у с-щі Бородянка, містяться спогади очевидців про численні звірства окупантів, відображено досвід вимушеної зустрічі з ними мирного населення, наведені практики взаємодопомоги між мешканцями селища в умовах ізоляції, передано психоемоційні стани та реакції очевидців Другої світової війни на події сучасної російської збройної агресії[20]. У публікації О. Воробєй відображено особистий досвід виживання 70-річного чоловіка, мешканця с. Нова Буда Бучанського району Київської області, що приймає важливі життєві рішення в умовах загрози захоплення села ворожими військами[21].

Тематику громад у ракурсі воєнного повсякдення сучасної Київщини репрезентує ціла низка книг, що з'явилася в останні роки, демонструючи також різноманіття стилів, в яких сьогодні відбувається документування реалій російсько- української війни. Тут зупинимось лише на окремих публікаціях, а з більш детальною бібліографією наявних досліджень сучасного воєнного повсякдення громад Київщини пропонуємо ознайомитись у колективній науковій розвідці укладачів цього джерельного видання[22].

Важливими джерелами для розуміння розвитку подій у період окупації Київщини, їхнього впливу на повсякдення жителів регіону є т. зв. щоденники воєнного часу. Одним із таких видань є книга С. Куліди[23]. Автор подає регулярну хроніку того, що

чує, бачить, відчуває, передає перипетії із власного життя в окупації у м. Бучі до моменту евакуації та виїзду за кордон. Збіркою свідчень щоденникового характеру є ще одна праця-хроніка С. Куліди, де уміщені спогади мешканців м. Бучі та деяких інших населених пунктів міської громади, їхні щоденники, інтерв'ю, нариси про злочини російських окупантів[24].

Щоденником національного спротиву є книга письменника та журналіста, бійця територіальної оборони м. Ірпеня С. Мартинюка. У ній автор простежує оборону міста у період російського повномасштабного вторгнення, окреслює свою діяльність і повсякденне життя у лавах українських збройних формувань. Важливим доповненням книги С. Мартинюка є голоси добровольців, – як цивільних, так і військових – які чинили спротив рашистам пліч-о-пліч з автором книги. Ці свідчення оформлені окремими спогадами і гармонійно доповнюють картину боротьби того періоду[25].

Особисті спостереження перипетій воєнного повсякдення с-ща Ворзеля та інших населених пунктів Бучанського району Київської області, а також м. Києва відображені у щоденникових нотатках історика В. Верстюка, що розміщені на вебресурсі Інституту історії НАН України в електронному форматі[26]. У певному сенсі особистим щоденником війни можна вважати також працю О. Михеда, в якій він через призму власних глибоких рефлексій, свідчень близьких людей, різних коротких історій розповідає про повномасштабне російське вторгнення на територію України[27]. Автор до початку ворожої збройної агресії проживав у с-щі Гостомель, а його батьки незадовго до того оселились у м. Бучі Київської області. Тому часткова панорама подій цієї книги віддзеркалює воєнне повсякдення мешканців Київщини того періоду, що поєднує у собі національну стійкість і травматичний досвід.

Невід'ємним джерелом в осягненні повсякденних практик та побуту в умовах воєнного часу є інтерв'ю, спогади, свідчення, наукові статті колег-етнологів та істориків, що ґрунтуються на методі автоетнографії[28]. Зазначені матеріали, опираючись на саморефлексію, дають розуміння місця дослідника та глибинної трансформації його світогляду у часопросторі війни в ареалі різних територіальних громад Київщини.

Неабияку вагу для документування та подальшого наукового осмислення подій російсько-української війни мають збірники свідчень у двох книгах «Живі історії війни», упорядницею яких є О. Фещенко. У першій книзі уміщені рефлексії та спогади про пережиті події окупації жителів Бородянської громади у Київській області[29]. У другому виданні представлено свідчення очевидців російської збройної агресії не лише на теренах Київщини (Бородянська, Іванківська, Макарівська, Немішаївська громади), а й поза нею – у кількох великих містах України[30].

Іншим цінним джерельним збірником, підготовленим у межах проєкту «Живі історії війни» (автор та керівник – О. Фещенко), є книга «Пам'ять душі. Іванківщина»[31]. У цьому документально-художньому виданні зібрано 34 життєві історії цивільних людей, які пережили окупацію та стали свідками подій, пов'язаних з російською агресією на території Іванківської громади Київської області.

Важливою і однією із найбільш ранніх книг, що відтворює події лютого – квітня 2022 року на Київщині, є праця П. Щербини «Битва за Ірпінь» (Київ, 2022)[32]. Видання є хронікою подій російського повномасштабного вторгнення та спротиву, що його чинили військові та цивільне населення у м. Ірпені Київської області. У ній містяться фрагменти спогадів про воєнне повсякдення мешканців міста.

Вагомим документальним свідченням героїзму та незламності українців у період російсько-української війни є праця П. Смовжа[33]. Книга є збіркою нарисів і світлин про мешканців Іванківської селищної громади Вишгородського району Київської

області, які віддали своє життя за волю й незалежність рідної землі, тих воїнів Збройних сил України, які полягли на полю бою на території цієї громади. Продовжує цю тематику видання В. Шеремети «Буремна весна… Розстріляні мрії… 33 дні незламності» (Макарів, 2025), присвячене висвітленню героїчної і жертовної боротьби представників Сил оборони України, а також простих громадян, які завдали відчутних втрат російським військам та змусили їх залишити територію Макарівської громади і всієї Київщини[34].

Ґрунтовною документально-публіцистичною працею є видання Ю. Бережко-Камінської та А. Багірової, в якому містяться інтерв'ю із очевидцями російського вторгнення, які походять із різних населених пунктів України та українцями за кордоном, світлини із місць подій російсько-української війни, що доповнені історичними хроніками. Значну частину матеріалу книги становлять свідчення, записані від мешканців Київщини[35].

До цієї групи видань за жанровою стилістикою можна віднести також книги Є. Подобної[36]. Робота «Міста живих, міста мертвих. Історії війни у Бучі та Ірпені» містить спогади й рефлексії про період окупації, записані від різних осіб, які своїми життєвими історіями репрезентують важливі локації у містах Бучі та Ірпені, селищі Гостомель, де відбувалися найбільш драматичні та трагічні події російського вторгнення. Схожою за змістом є збірка споминів про воєнне повсякдення Д. Бури та Є. Подобної[37]. Авторки книги відобразили перші дні повномасштабного російського вторгнення та розгортання подальших воєнних подій у різних кутках України, зокрема, у населених пунктах Київщини: м. Києві, м. Ірпені, м. Бучі, с-щі Бородянка, с-щі Гостомель, с. Здвижівка тощо.

Художньо-публіцистичними за стилем подання є книги О. Воробйової. У найбільш ранній праці авторки висвітлені життєві історії мешканців м. Бучі та населених пунктів Бучанського району, що пережили непоправні втрати під час окупації міста[38]. Усі персональні розповіді підкріплені світлинами із родинних архівів. У 2025 році побачило світ нове видання О. Воробйової, присвячене цим громадам Київщини, під назвою «Голоси пам'яті. Буча – місто-герой»[39]. До цієї книги-реквієму увійшло 20 оповідань про долі цивільного населення зазначеного регіону. Нещодавно також з'явилася книга О. Воробйової, присвячена Ірпінській територіальній громаді[40]. Видання являє собою збірку есе та оповідань, що ґрунтуються на реальних подіях та свідченнях очевидців про складне повсякдення воєнного часу, опір окупантам мирних жителів, волонтерів та представників Сил оборони України у період російського повномасштабного вторгнення.

Літературно-документальну книгу про реалії воєнного повсякдення м. Ірпеня також підготував В. Коскін. У видання увійшли оповіді на основі свідчень очевидців, що їх автор фіксував під час підготовки Книги пам'яті Ірпінської громади, а також фрагменти його власного щоденника[41].

Важливим свідченням незламності та героїчного опору мешканців м. Ірпеня та Приірпіння є книга В. Собчука «Рубікон» (Луцьк, 2023). Автор виокремлює роль річки Ірпінь в обороні однойменного міста, а також с. Мощун, що стала нездоланним форпостом для наступаючих військ ворога[42].

Помітними є також видання, що відтворюють хід бойових дій на території східної частини Київщини. Однією із таких є воєнно-документальна хроніка П. Проскочила «Східна брама» (Бровари, 2023), присвячена руху опору на Броварщині та перебігу операцій із визволення краю від рашистів[43].

Відзначимо, що більша частина вищезгаданих видань опосередковано відобра-

жають воєнне повсякдення Київщини, торкаючись його різних аспектів. Власне, усноісторичні матеріали, які лягли в основу таких праць, якраз і дають змогу покласти у фокус дослідницької уваги повсякденні практики та стратегії виживання, чого зрідка знайдеш у деяких інших типах документальних джерел[44]. Помітним є акцент у вивченні воєнного повсякдення у тих джерельних збірниках, що репрезентують досвіди російсько-української війни в інших регіонах та місцевостях[45].

Варто сказати, що одним із наріжних визначень цього наукового проєкту є поняття громади. У цьому дослідженні громада розуміється нами доволі широко та багаторівнево. Передусім у це поняття вкладаємо розуміння територіальної громади, тобто жителів, об'єднаних постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об'єднання жителів кількох сіл, селищ, міст, що мають єдиний адміністративний центр[46].

Водночас у межах територіальних громад ми розглядаємо менші за чисельністю спільноти, що об'єднані, на відміну від перших, передовсім ціннісно-ідейними та соціокультурними зв'язками. У цьому випадку під спільнотами (англ. *community*, пол. *społeczność lokalna*) розуміємо стійкі територіальні колективи, сформовані з родин або осіб, які перебувають у стосунках сусідства і пов'язані локальним зв'язком, що засновується на суспільній взаємодії переважно при безпосередньому контакті[47]. Опираючись на західноєвропейський та американський традиційний антропологічний підхід до трактування спільнот, можемо окреслити їх як певну соціальну групу осіб, які мають спільні інтереси, поділяють спільні почуття до місцевості та самої групи і відзначаються високим ступенем соціальної згуртованості[48].

Загальнопоширеною є думка про те, що людина є соціальною істотою, і її буття поза спільнотами зокрема і соціумом загалом є немислимим. Видатна учена і представниця філософської антропології Е. Штайн слушно зауважувала: «Людське життя – це спільнотне життя і становлення за змінних умов»[49]. Під час перебування в деокупованих і тилових регіонах Київщини, маючи на меті експедиційним методом задокументувати воєнні досвіди місцевих мешканців, ми фіксували подекуди мережі різноманітних спільнот: волонтерських, релігійних, освітніх, культурно-просвітницьких та ін. Усіх їх об'єднували певні цінності, що увиразнювались відповідно до професійного, релігійного, культурного чи соціального становища осіб і формували спільну зацікавленість одні в одних, що переростало у спільні практики. До того ж ці спільноти нерідко перетиналися, адже в умовах загроженості регіону і підвищеного рівня громадянської мобілізації людина нерідко бере на себе водночас кілька соціальних ролей. Тому, наприклад, омовлені досвіди Ірпеня, Бучі, Ворзеля, Мощуна та інших населених пунктів Київщини засвідчують, що глибоко віруючі парафіяни і члени релігійних спільнот водночас можуть бути національно свідомими і діяльними волонтерами, а харизматичні й активні волонтери можуть належати до творчих (культурно-освітніх) середовищ. Таке змережування різноманітних за статусом та родом діяльності спільнот є відмітною рисою обстежених місцевостей, що робить їх більш стійкими до руйнівних факторів надскладного сьогодення, а самі соціальні об'єднання наділяє здатністю чинити спротив небезпекам воєнної доби.

Відзначимо, що інтерес до фіксації, опрацювання та збереження спільнотових досвідів опірності руйнівним явищам воєнного повсякдення України не обмежується лише регіоном Київщини. Багата фахова наукова література доводить, що зацікавленість цією проблематикою з боку дослідників із часом лише посилюватиметься[50].

* * *

У представленому виданні «Київщина незламна: свідчення очевидців російсько-української війни» (реалізованому нашим дослідницьким колективом у ході вищевказаного проєкту «Сучасне воєнне повсякдення громад Київщини: культурно-антропологічний вимір») ми намагалися співпереживати розмаїтій мозаїці воєнних досвідів громад / спільнот Київщини, не зосереджуючись виключно на тих регіонах, що перебували під безпосередньою тимчасовою окупацією військ рф. Тому джерельний потенціал цього дослідження відтворює воєнне повсякдення Київщини як тих населених пунктів і територіальних громад, що були охоплені бойовими діями зі всіма наслідками (блокада, гуманітарна катастрофа), так і тих, що знаходилися у відносно безпечніших тилових регіонах. Варто зазначити, що планування та здійснення експедиційних виїздів нашої дослідницької групи, відбір співрозмовників та співрозмовниць для інтерв'ювання відбувались за принципом цільової вибірки. Тому у пропонованому джерельному збірнику вміщено свідчення представників різних соціальних та професійних груп, які проживають у різних типах поселень (мегаполіс, середні та малі міста, селища, села).

Джерельний збірник складається із 51 транскрипту інтерв'ю, зафіксованих у 32 населених пунктах 22 територіальних громад 7 районів Київської області: **Білоцерківський р-н** – м. Біла Церква *(Білоцерківська міська громада)*, м. Сквира *(Сквирська міська громада)*, м. Тараща *(Таращанська міська громада)*, **Бориспільський р-н** – м. Бориспіль *(Бориспільська міська громада)*; **Броварський р-н** – с-ще Баришівка *(Баришівська селищна громада)*, м. Бровари *(Броварська міська громада)*, с. Бобрик, с. Богданівка, с-ще Велика Димерка, с. Шевченкове *(Великодимерська селищна громада)*; **Бучанський р-н** – с. Загальці, с. Пилиповичі *(Бородянська селищна громада)*, м. Буча, с. Раківка *(Бучанська міська громада)*, с-ще Ворзель *(Ворзельська селищна громада)*, с-ще Гостомель, с. Горенка, с. Мощун, с. Озера *(Гостомельська селищна громада)*, м. Ірпінь *(Ірпінська міська громада)*, с. Гавронщина *(Макарівська селищна громада)*, с-ще Пісківка *(Пісківська селищна громада)*; **Вишгородський р-н** – с-ще Іванків, с. Феневичі *(Іванківська селищна громада)*, с. Козаровичі *(Димерська селищна громада)*, с. Вовчків, с. Мар'янівка *(Поліська селищна громада)*, м. Славутич *(Славутицька міська громада)*; **Обухівський р-н** –м. Українка *(Українська міська громада)*; **Фастівський р-н –** м. Боярка *(Боярська міська громада)*, с. Тарасівка *(Кожанська селищна громада)*, м. Фастів *(Фастівська міська громада)*. Принагідно зазначимо, що реалії воєнного сьогодення **у м. Києві** як столиці та найбільшому мегаполісі України потребують окремого цілеспрямованого дослідження. У цьому ж збірнику ми помістили 2 текстові розшифровки інтерв'ю, супутньо зафіксовані у м. Києві в ході реалізації безпосередньої мети нашого наукового проєкту, і ці свідчення інформують про узагальнений і сукупний досвід стійкості українців, що почасти стосується як Київщини, так і всієї України загалом.

Очевидці повномасштабного російського вторгнення, які погодились розділити з нами під час інтерв'ювання своє складне повсякдення, є представниками різних соціальних та професійних груп. Співрозмовниками і співрозмовницями були здебільшого люди середнього та старшого віку (загалом – 64 особи, з них – 39 жінок та 25 чоловіків). За сферою зайнятості їх можна віднести до таких категорій: медики, військовослужбовці, духовенство, вихователі, учителі, бібліотекарі, науковці, митці (співаки, дизайнери, народні майстрині), психологи, співробітники місцевих адміністрацій, залізничники, працівники сфери торгівлі та бізнесу, пенсіонери тощо. Частину інтерв'ю записано із волонтерами, внутрішньо переміщеними особами.

Як відомо, відповідно до концепції французького соціолога та філософа М. Альб-

вакса, висунутої ще у 1920-х роках, наша пам'ять функціонує лише у наших стосунках з іншими людьми, іншими словами – колективна пам'ять обумовлює індивідуальну, а індивідуальна у свою чергу впливає на формування колективної[51]. Чіткої межі поміж однією та іншою пам'яттю провести вкрай важко. Тому одним із ключових завдань нашого культурно-антропологічного проєкту ми бачили продемонструвати колективний досвід громад Київщини, оприявнений у його соціальних феноменах волонтерства, мужності, жертовності, відданості родині та ширшій спільноті через досвід персональний. Водночас кожне зафіксоване нами інтерв'ю є самоцінною особистою життєвою історією людини воєнного часу, неповторюваною й унікальною. Саме тому соціальний контекст наших польових пошуків нерідко торкався представників освітянських та культурних середовищ, очільників місцевих адміністрацій та настоятелів релігійних спільнот, де крізь начебто вузькі рамки очей однієї людини можна було спостерегти «серце й душу» усієї громади.

Під час експедиційних виїздів у населені пункти Київської області учасники наукового проєкту також формували архів фото- та відеоматеріалів, що є неодмінним компонентом дослідження «у полі» етнолога та культурного антрополога. Такі матеріали було почерпнуто в результаті як особистих фіксацій дослідниками обсервованих явищ, так і шляхом отримання мультимедійного контенту безпосередньо від самих респондентів за допомогою існуючих мобільних додатків та відкритих соціальних інтернет-мереж.

Основним методом проведеного дослідження було інтерв'ювання за заздалегідь розробленою програмою-питальником[52], яку структуровано на сім послідовних тематичних блоків, що деталізувалися у ході розширення експедиційних теренів та фіксацій нових наративних тем і мотивів. Кожен тематичний компонент відображає певні реалії воєнного повсякдення мешканців Київщини, що проявляються як у особистісному вимірі, так і у вимірі життєдіяльності спільноти. Структурні частини квестіонару мають назви: «Знайомство з респондентом / кою, його / її життєва історія»; «Повсякдення громад Київщини в умовах безпосередніх загроз повномасштабного російського вторгнення (кінець лютого – початок квітня 2022 року)»; «Повсякдення громад Київщини в умовах російських ракетно-дронових обстрілів та пов'язаних із ними «блекаутів», припинення водопостачання та опалення»; «Діяльність місцевої влади громад у справі підтримки Збройних сил України, розвитку економічного і культурного життя, консолідації жителів»; «Сучасні ідентифікаційні практики мешканців громад Київщини»; «Особливості меморіалізації подій воєнного часу»; «Психологічна підтримка й реабілітаційна робота у громадах», «Віра у Перемогу Батьківщини, рефлексії щодо повоєнної відбудови та майбутнього розвитку України».

Свідчення очевидців повномасштабного російського вторгнення в Україну фіксувалися у ході глибинних напівструктурованих проблемних інтерв'ю, що вкладалися в контекст біографічної розповіді особи. Майже із кожним опитаним бесіди розпочиналися із знайомства та можливістю розповісти значимі елементи життєвої історії до моменту воєнних подій лютого 2022 року. У цій вступній (біографічній) частині інтерв'ювань ми давали можливість людині обирати ті сюжети із власної біографії, якими вона б хотіла поділитись із нами та читачем збірника свідчень. Керуючись цим принципом, оповіді окремих наших співрозмовників / співрозмовниць за своїм змістом наближалися до біографічного інтерв'ю, що також є типом напівструктурованого інтерв'ю. Застосовуючи такий підхід, ми передовсім мали на меті допомогти нашим співбесідникам «вписати» власний досвід, здобутий під час російсько-української війни, в особисту життєву історію.

На наступному (наративному) етапі інтерв'ювань ми спрямовували увагу нашого співрозмовника / співрозмовниці безпосередньо на тему відкритого російського вторгнення в Україну 24 лютого 2022 р. і всіх наступних подій із пережитого. У межах цієї частини розмови із очевидцем ми намагалися зробити наше втручання в оповідь мінімальним. Далі розпочинався етап із послідовних сеансів запитань і уточнень щодо будь-яких сюжетів, зафіксованих у попередній наративній частині. Як етнологи та культурні антропологи, у таких запитаннях ми, зокрема, намагалися зафіксувати трансформації у матеріальній і духовній культурі наших співрозмовників, спровоковані воєнним часом. Подібна установка, на наш погляд, дозволяє з оптики етнології прицільно зафіксувати та простежити культурні аспекти воєнного сьогодення мешканців Київщини. На завершальній стадії наших комунікаційних сеансів ми зверталися до тематики, неохопленої в нарації і додаткових запитаннях. Загалом основні принципи й методика провадження подібних інтерв'ю є виробленими усноісторичною дослідницькою практикою (зокрема, одним із прикладів її застосування є публікація Г. Боднар[53]).

Під час збирацької роботи виконавці обов'язково розповідали про мету, завдання й очікувані результати проєкту, а також брали відповідні дозволи співбесідників на інтерв'ю, його архівування та публікацію. Дослідницьким колективом було розроблено письмову інформовану згоду на запис, зберігання та наукове використання зібраних свідчень, що її після ознайомлення у двох примірниках заповнювали і підписували учасники розмови[54]. Цей документ було розроблено відповідно до вимог щодо збору усноісторичних матеріалів та адаптовано до умов і специфіки поточного дослідження. Зауважимо, що під час експедицій поряд із інформованою письмовою згодою нами застосовувалася й усна згода, що фіксувалася на диктофон перед початком вступної (біографічної) частини інтерв'ю. Така комбінація різних технік отримання персональної згоди оповідача на запис свідчень була застосована свідомо, як для апробації кожної із них «у полі» фіксації воєнних досвідів, так і для налагодження взаємної довіри із співрозмовниками.

В основі методологічного інструментарію фіксації усноісторичних свідчень лежать етичні норми та принципи роботи, що давно усталені у сучасній соціогуманітаристиці. Пов'язані ж із «полем» воєнного часу питання продовжують залишатися в колі активних наукових обговорень, і сьогодні в середовищі фахівців з етнології, культурної антропології, усної історії тощо ще немає єдиних загальноприйнятих правил дослідницької активності за екстремальних обставин.

Етичні принципи й засади вивчення воєнного сьогодення громад Київщини були обговорені й погоджені у колі дослідницької групи цього наукового проєкту і певним чином відображені у матеріалах інтерв'ю із співрозмовниками. Вони також випливають із переконання, що наші дослідження – як етнологів та антропологів, які працюють із людськими досвідами «відкритого теперішнього» – більше неможливі, якщо застосовувати класичний принцип, сформульований Б. Маліновським, який полягав у чіткому розділенні експедиційного «поля» й «кабінетного» аналізу. Адже останнє сьогодні – це уже одна із ланок епістемічного процесу, що народжується у соціальній комунікації діалектичної єдності «співрозмовник / ниця – дослідник». Тобто у «воєнному полі», за висловом британського соціального антрополога Д. Мосса, «знання антропологів є невід'ємними від їхніх стосунків з тими, кого вони вивчають»[55].

Рефлексивна антропологія, поворот до якої розпочався іще у 1970-х роках[56], надає власні інструменти для глибокого занурення у поле досліджень воєнного сьогодення України. Однак, на шляху заглиблення у це «воєнне поле» в українських реалі-

ях дослідники зіштовхуються із різноманітними викликами, спричинених війною, що триває. Передовсім це питання, пов'язані із безпекою досліджень «в умовах війни і про війну». Тут маємо на увазі усі ризики фізичної присутності у терені, який знаходиться поблизу або ж далеко від лінії бойових зіткнень. Також до проблем зі сфери безпеки зараховуємо ті, що безпосередньо стосуються самих респондентів та опосередковано їхніх родичів, близьких чи знайомих. Посилена увага до захисту персональних даних очевидців подій, обережність у висвітленні чутливих тем із їхніх життєвих історій будуть у фокусі будь-яких наукових досліджень, не тільки під час російської збройної агресії проти України, а й певний період після її завершення. Також важливою методологічною проблемою у напрямі досліджень антропології війни в Україні на сьогодні залишається наявність певних замовчуваних тем[57], що не можуть порушуватись як з огляду на незавершені події, так і з позицій, пов'язаних із національною безпекою України.

Із непростими труднощами, частина з яких мають універсальний характер, стикаються також і зарубіжні дослідники. Зокрема, для фінського етнолога і антрополога І. Кяйкьо, який досліджував добровольчий рух у російсько-українській війні в період 2014-2023 років, такими викликами, що пронизують не лише будь-які збройні конфлікти, а й спроби їх вивчення, стали насильство, поляризація та інструменталізація[58].

Тому дослідження воєнних реалій України за допомогою методів польової етнографії має низку своїх обмежень. Тут передовсім зауважимо, що фіксуючи сучасне воєнне повсякдення в середовищах територіальних спільнот Київщини та усвідомлюючи усю глибину й травматичність ними пережитого, ми не претендували на виняткову роль медіатора індивідуальної й колективної пам'яті очевидців російсько-української війни. За цим дослідженням насамперед перебувало наше щире прагнення забезпечити для очевидців «*можливість розповісти себе, надати сенс власному життю і власному наративу*»[59].

Ключовим принципом нашої роботи у «воєнному полі» було правило «*Не нашкодь!*». Розуміючи усі виклики й загрози повторної травматизації свідків воєнного часу, що їх можуть спричинити інтерв'ювання, ми дуже обережно, із застереженням підходили до пошуку очевидців у громадах Київщини, а також ґрунтували наші розмови виключно на добровільній згоді.

Особа, яка погоджувалася під час бесіди розділити із нами свій важкий воєнний досвід, була запевнена в добровільності участі в розмові, об'єктивності відображення її спогадів та, за потреби, забезпеченні конфіденційності. Ми неодмінно повідомляли наших співрозмовників, що у будь-який момент вони можуть зупинити аудіозапис розповіді та відмовитись від усіх попередньо наданих свідчень. У такий спосіб ми намагалися створити для очевидців відчуття хоча б стартової безпеки, бо повноцінної в умовах російсько-української війни, що триває, гарантувати ніхто не може. Добросовісність і чесність, відповідальність за отриману інформацію були основою у вибудовуванні довірливих стосунків із нашими співрозмовниками, що є, на думку американської дослідниці В. Йоу, запорукою вдалої фіксації усноісторичних оповідей[60].

Про формування довіри, а заразом і емпатії під час інтерв'ювань дослідницької команди варто сказати окремо. Вибудовування довіри у комунікації та стосунках із оповідачами /ками відбувалося на кількох послідовних етапах нашої спільної роботи: під час безпосередньої ситуації інтерв'ю, при опрацюванні усноісторичного запису та перетворенні його в текст, а також під час уведення вже підготовлених текстових транскриптів у публічний простір як документальних джерел у науковому збірнику.

На кожному із цих рівнів відбувався продуктивний та активний діалог між інтерв'юером та очевидцем подій, що ґрунтувався на формах вираження емпатії й науковій відповідальності. Таке взаємодоповнююче пам'ятєтворення стало можливим завдяки проявленій наскрізній емпатії, яку, вслід за сучасною американською антропологинею К. Ваннер, розуміємо як «співчутливу афективну реакцію, засновану на усвідомленні або уявній реконструкції почуттів іншого»[61]. Тут, на наш погляд, однією із важливих напрямних до глибокого співпереживання, а разом із ним і майбутньої довіри є подібність умов, в яких здобуваються досвіди воєнної доби обома учасниками інтерв'ю. За твердженням дослідників, емпатія може бути сильнішою у тому випадку, коли обидві людини сприймають себе схожими[62]. Втім, усвідомленість своєї приналежності до загроженого життя в умовах російсько-української війни може бути однаковою, коли говоримо про макрорівень – Україну в цілому, та абсолютно різною, коли йдеться про мікрорівень – власний регіон проживання, який у свій спосіб страждає від розв'язаної путінською росією жорстокої війни[63].

Водночас існують певні фактори, що можуть як сприяти налагодженню комунікації у взаємозв'язку «інтерв'юер – співрозмовник /ниця», так і обмежувати його. Наприклад, дослідник-інсайдер може трактуватися як той, який репрезентує певні політичні чи соціальні середовища, а тому свідку подій може бути легше спілкуватися з абсолютно сторонніми людьми. Схожа ситуація виникає, коли інтерв'юер має певні родинні зв'язки чи близькі взаємини із респондентом / кою. Тоді рівень довіри до того, хто питає, може бути високим, однак сама оповідь проходитиме через певні духовно-когнітивні «фільтри», адже рідним людям нерідко усього не розповідають, щоб їх не травмувати[64].

Відомо, що усноісторичне інтерв'ю – це передусім комунікація дослідника й оповідача. Воно є продуктом унікальної та динамічної, завжди непередбачуваної взаємодії між двома людьми, контекстуалізованої об'єктивними реаліями сьогодення та суб'єктивними відтвореннями минулого[65]. Застосовуючи метод глибинних напівструктурованих проблемних інтерв'ю в роботі із досвідами воєнного часу, що належать до незавершеного минулого, ми, за прикладами попередників[66], намагалися так вести нашу бесіду із співрозмовником / ницею, щоб участь інтерв'юера / ки була мінімальною. За таких обставин ініціативу у вибудовуванні нарації та створенні оповіді ми передавали нашим співрозмовникам.

Одним із високих ризиків документування досвідів російсько-української війни у контексті цього проєкту, попри все більшу віддаленість від основного сюжету оповіді, залишалася загроза повторної травматизації очевидців подій. Фахівці у галузі психології підкреслюють значення наративного методу в опрацюванні травматичного досвіду[67]. Як засвідчують дослідження, наратив – це можливість «розплутати травматичний вузол», уписати травматичний досвід у власну біографію, що допомагає особистості зберегти цілісність образу себе і світу довкола. В такий спосіб за допомогою розповіді відбувається трансформація пам'яті про травматичну подію, зміна її сенсу. Однак це, за словами дослідників, стосується здебільшого травми тоді, коли про неї говориться з відстані часу. Як це (не)працює з відкритими «ранами» війни і свіжою травмою сьогодення українців – невідомо[68].

Працюючи із воєнними досвідами сучасності, ми намагались обережно підходити до травматичного минулого респондентів. Передаючи ініціативу у вибудовуванні власної оповіді нашим співрозмовникам / ницям, ми покладали надію на те, що вони вербалізуватимуть власний травматичний життєпис настільки, наскільки вважатимуть це за потрібне. Тому ключовим завданням для нас як інтерв'юерів було

балансувати між підтримкою цієї розповіді та водночас утримуванням очевидців подій від неочікуваного надто глибокого поринання у власні страждання[69]. Тут, мабуть, справедливо буде сказати про те, що ми ставали свідками різних емоційних реакцій та навіть наслідків глибокої травматизації у наших респондентів, коли поставали внутрішні моральні й професійні дилеми доцільності цього конкретного інтерв'ю. Тому, як видається, коли йдеться про незавершене зовсім близьке минуле, де непомітні «рани» війни здатні різко відкриватися, уникнути цього вкрай важко.

Водночас наші співрозмовники /ниці під час глибинних інтерв'ю намагались промовляти не лише до себе і нас як збирачів свідчень війни, а й широкого загалу, тобто тих, хто цей текстуалізований досвід згодом співпереживатиме і співчуватиме йому у ролі читача. Значна частина наших оповідачів вперше переживала новий досвід війни – уже не лише як свідок воєнних загроз, але і як той, хто про них здатний розповісти іншим. І саме ця налаштованість, на нашу думку, вселяла віру в очевидців війни, що вони є частиною більш широкої важливої місії, і для цього їм потрібна певна мобілізація власних вітальних та емоційно-вольових ресурсів, а також якомога чіткіші вербальні засоби вираження власних думок в їхньому словниковому запасі.

Саме тому у процесі (спів)творення (у ході інтерв'ю) власної історії про пережиття реалій воєнного повсякдення наші очевидці у багатьох випадках потребували засвідчення чітких і однозначних висловлювань, що під час думання та пошуку максимально точних семантичних визначень спричиняло постійні переформулювання слів, виразів та речень, вживання допоміжних елементів (часток «ну», «от», «типу», словосполучень «як сказати» тощо), заміну діалектних чи суржикових форм літературними відповідниками.

Іншим не менш важливим аспектом нашої діяльності та вибудовування оповідей воєнного часу була робота із персональною інформацією авторів цих свідчень. Відзначимо, що ми застосовували різні рівні і форми псевдонімізації персональної інформації на рівні з її анонімізацією. Коли (спів)творцями усних історій були особи із певним рівнем публічності (очільники чи представники органів місцевого самоврядування, директори шкіл та закладів культури, священнослужителі чи настоятелі (адміністратори) парафій, діячі мистецтва та культури, науковці та ін.), то персональна інформація таких осіб, за їхньої попередньої згоди, залишалась відкритою, а у тексті інтерв'ю могли бути певні зміни, що стосувались особистих даних очевидця подій.

Коли ж співрозмовник / ниця не були публічними чи відомими особами у своїй місцевості, то в такому разі застосовувалась або анонімізація персональної інформації, або їх часткова псевдонімізація. Щодо останньої, то тут нашою дослідницькою групою використовувалися такі інструменти, як уживання лише імені автора / ки свідчень, ініціалів, скорочення ім'я та прізвища за першими літерами, а також присвоєння псевдонімів. Який із варіантів обрати як вірну стратегію у кожному конкретному інтерв'ю – вирішував сам записувач свідчень відповідно до того, якого змісту він отримав письмову згоду від респондента про оприлюднення / нерозголошення персональних даних. Відзначимо, що ми з максимальною обережністю та науковою відповідальністю підходили до публікації особистої інформації третіх осіб, про яких йшлося у персональних історіях очевидців російсько-української війни, а також чутливих тем, що пронизували ці життєписи.

Відповідальність та певного рівня проявлена емпатія передбачались і на етапі узгодження транскриптів інтерв'ю із їхніми авторами. І тут варто вказати на певну методологічну проблему, а водночас і виклик, з яким може зіткнутися на цьому ета-

пі роботи кожен, хто за допомогою документаційних практик формує джерельну базу для вивчення воєнного сьогодення України. Йдеться про те, що при узгодженні текстів усноісторичного інтерв'ю надавачі свідчень нерідко дивляться на них як на певні граматично вивірені літературні продукти, що володіють високим пізнавальним та репрезентаційним потенціалом, що адресується широкий аудиторії. Відтак стилістичні й лексично-граматичні неточності чи навіть помилки, що виникали у текстах при дослівному транскрибуванні, розцінювалися їхніми авторами як певна невдача і навіть власна хиба, а звідси – загальне невдоволення й емоційна невідповідність докладеним зусиллям. Натомість ми, як збирачі свідчень і дослідники, розглядаємо зафіксовані методами польової етнографії матеріали передовсім як документальні джерела, що промовляють до читача голосами своєї доби і передають її дух. При цьому вони не позбавлені інтерпретацій свідка подій та впливу світогляду інтерв'юера, що закладені вже у самому джерелі як опосередкованому[70]. Тому вже на цьому рівні творення усних історій часів російсько-української війни виникають певні епістемічні розбіжності.

Нашою спробою виходу із цієї ситуації була цілком виправдана нинішнім «воєнним полем» процедура, коли автори свідчень на власний розсуд могли здійснювати літературну редакцію текстів інтерв'ю уже після їхнього транскрибування. В такий спосіб ми намагались зберегти єдність поміж вербалізованим досвідом очевидця подій та його особистістю, засвідчити можливість висловити неомовлене так, як того прагнуть носії цього досвіду. Такі інтерв'ю, яким надавалась певна літературна й стилістична форма, містять вказівку на це у нашому виданні.

Шановні читачі!

Тексти цього джерельного видання окреслюють багатогранну і широку панораму повсякденних практик та стратегій виживання мешканців Київщини у період повномасштабної інвазії російських військ в Україну. Записані інтерв'ю фіксують різкий «злам буденного часу», коли у звичний простір очевидців стрімко увірвалися небезпека, (само)контроль й ізоляція, відбувся вимушений перехід від попереднього «нормального» життя до нової реальності, що вимагала мобілізації внутрішніх ресурсів та формування відповідних моделей реагування. Свідчення про початок російського відкритого вторгнення відображають шокові стани та першу дезорієнтацію, пошук правильного рішення щодо можливості тимчасового виїзду, що нерідко кристалізувалися під час моральних та емоційно-вольових дилем вибору оповідачів. Перебіг евакуації та пошук безпечного середовища передають драматизм реалій порятунку власної родини та ширших спільнот. Омовлені досвіди транслюють соціальні феномени волонтерства, жертовності та відданості, що набувають визначальної ваги у критичних обставинах; віддзеркалюють перехід до тих практик життєзабезпечення, народних форм самоорганізації та суспільної взаємодопомоги, що вписані у патерни традиційної культури українства; потверджують роль особистих і колективних молитовних практик, а також доброчинної діяльності, реалізованої місцевими релігійними громадами. Місія соціального служіння останніх та загальна актуалізація функцій релігії в сучасних умовах є важливою частиною пропонованих матеріалів. Співрозмовники також характеризують специфіку процесів деокупації та відновлення інфраструктури в постраждалих громадах, окрему увагу приділяючи ролі держави, міжнародних благодійних фондів, громадських організацій та меценатських ініціатив у відбудові.

На сторінках видання можна дізнатися і про поширені у воєнному сьогоденні активності культурно-освітніх середовищ, спрямовані на патріотичне виховання, виставкову роботу, презентацію вітчизняної історії та здобутків національної культури, підняття морального духу, вшанування подвигів і пам'яті героїчних українських захисників, психологічну допомогу, підтримку та реабілітацію ветеранів, родин загиблих воїнів, інших уразливих категорій жителів, зокрема й вимушених переселенців. В окремих текстах, записаних від представників бібліотек, подано їхні спостереження щодо актуальних тенденцій культури читання, розкрито характеристики стану книгозбірень, особливості процесу актуалізації книжкових фондів у межах заходів із деколонізації та дерусифікації інформаційного простору України. В оповідях засвідчено процеси утвердження національної ідентичності, зосібна в цьому контексті акцентовано на вагомому значенні мовної сфери, вказано її основні тенденції – розширення функціоналу побутування української мови як рідної та державної; зростання мотивації спілкуватися у повсякденні українською мовою без суржикових та калькованих форм; зміни ставлення у громадах до російської мови як до чужої, привнесеної та нав'язуваної окупантами, соціально непрестижної тощо. Загалом представлені у збірнику ці та інші аспекти воєнного повсякдення періоду широкомасштабної російсько-української війни увиразнюють спротив, незламність, сенситивність та солідарність мешканців Київщини, а також їхнє свідоме прагнення зберегти колективну пам'ять про незавершене травматичне минуле.

Розуміємо, що за стилем подання та характером інформації вмішені у книзі тексти можуть сприйматися важче, ніж адаптовані до читання збірки літературно-документальних та публіцистичних нарисів зі слів очевидців, що зараз переважають в українському інформаційному просторі. Проте тут наголосимо, що наше видання *«Київщина незламна: свідчення очевидців російсько-української війни»*, теж маючи потенціал зацікавити широкі верстви громадськості, насамперед є науковим збірником джерельних матеріалів, укладеним відповідно до усталених у рефлексивній антропології, етнології та усній історії принципів документування, де ключовим є відображення публікованих матеріалів максимально близько до ситуацій їхньої фіксації.

Усі текстові розшифровки у виданні систематизовано згідно з приналежністю відвіданих населених пунктів до територіальних громад та районів Київської області. У межах кожного географічного блоку місця інтерв'ювань подані за алфавітом. Якщо локація представлена кількома записами, то вони розміщені послідовно, за хронологією фіксації. Керуючись принципом цільової вибірки, ми організовували експедиційні виїзди до усіх типів поселень Київщини: від великих, середніх міст і містечок до селищ та малих сіл. Розпочинається власне джерельний збірник із записів, занотованих у мегаполісі – Києві. Як відомо, столиця – це окрема одиниця адміністративно-територіального устрою України, що не входить до складу Київської області, але супутньо отримані і представлені тут відомості інформують про узагальнений досвід воєнного повсякдення як у місті, так і на Київщині чи в Україні загалом, тому свідомо вміщені укладачами на початку книги.

Кожне наше інтерв'ю розпочинається позначеним курсивом і розміщеним праворуч паспортом, який є стислою презентацією персони співрозмовника / співрозмовниці читачам. Тут відображено рік і місце народження, соціальний або професійний статус автора / авторки свідчень, а також час та місце фіксації інтерв'ю, ім'я та прізвище записувача / записувачки. У випадках тематично спрямованих бесід із працівниками місцевих адміністрацій та культурно-освітньої сфери територіальних громад або ж у ході вивчення воєнного повсякдення у середовищах релігійних спільнот

у паспортах записів вказувалася додаткова уточнювальна інформація щодо фахової чи конфесійної приналежності. Коли ж на етапі узгодження матеріалів наші оповідачі просили здійснити часткове редагування тексту відповідно до норм літературної української мови чи зберегти їхній спосіб подачі, наприклад, лексики релігійного змісту, до кожного такого «формуляра» запису додавалася відповідна примітка, розташована внизу сторінки із зазначенням ініціалів інтерв'юера, який зробив уточнення.

Дотримуючись наукових та етичних стандартів, укладачі збірника відповідально підходили до роботи з персональною інформацією, що передусім відображена в паспортах транскриптів. Повний формат представлення особистих даних відповідає побажанням переважно публічних осіб, які дали усну чи письмову згоду на вказування своїх прізвищ, імен, років народження тощо. У випадках, коли оповідачі дозволили неповний доступ до персональних відомостей, пропонуючи власний спосіб ідентифікації (як-от, у паспортах інтерв'ю вказувати лише імена), застосовувався частково відкритий тип оприлюднення матеріалів. З огляду на безпекові виклики воєнного часу та виважені рішення наших співрозмовників / співрозмовниць, у книзі широко використаним принципом репрезентації свідчень стала також часткова анонімізація, де оповідач позначений лише першою літерою імені або ж взагалі «прихований» за латинською літерою «N». Якщо в розмові брали участь декілька очевидців, які побажали в друкованих текстах залишитися інкогніто, їхні репліки маркувалися так же, але з додаванням нижнього цифрового індексу (наприклад, «N1», «N2»).

Окремі транскрипти потребували попередніх анотацій, де стисло вказано місце, час та обставини здійснення записів, додатково пояснено деякі сенси, що розгортатимуться у текстах далі, або ж зазначено важливі сюжети експедиційного поля, спостережені дослідниками поза власне комунікативними ситуаціями. У такий спосіб реалізовувалися можливості глибшого занурення в антропологічні контексти конкретних інтерв'ю та наближення читачів до тих умов, у яких перебували інтерв'юери та співрозмовники в момент фіксації свідчень.

Як і прийнято у соціогуманітарних дослідженнях, діалогічні (полілогічні) за своєю суттю інтерв'ю у збірнику відображені за допомогою чітких і однозначних принципів графічного позиціонування всіх реплік мовців. Для цього нами використано позначення у квадратних дужках ініціалів (наприклад, [О.], [К. Б.], [N1.] тощо) відповідно до того, як це вказано у паспортах записів. Задля ліпшого візуального сприйняття і відмежування цілісних змістових фрагментів, засвідчених тим чи іншим співрозмовником, їхні ініціали розміщено на початку нового абзацу, а до основного тексту з наступного рядка додано невеликий відступ ліворуч. Усі відповіді респондентів позначено звичайним шрифтом. Курсивом подано як запитання інтерв'юерів, так і суттєві потекстові уточнення, що взяті у квадратні дужки, із вказівкою ініціалів записувача (наприклад, «…вони *[рашисти. – О. Г.]*…»). Поодинокі випадки обсценної лексики у текстах відображені із прихованими літерами за допомогою ***. У кожному інтерв'ю задля чіткої ідентифікації надалі назв населених пунктів, інших географічних, виробничих, інфраструктурних об'єктів при першій згадці про них укладачами застосовано короткі конкретизації курсивом у квадратних дужках (приміром, *[с-ще]* Бородянка, *[р.]* Ірпінь, *[ТОВ]* «Автологістика»), що подані без ініціалів автора поточнень – для уникнення нагромаджень коментарів та кращої читабельності.

У власне текстах інтерв'ю, як і в їх паспортах, дотримано необхідних стандартів захисту персональної інформації. Повторно зазначені у транскрипті імена співрозмовників подавалися так, як з ними було погоджено. Якщо у представлених матеріалах

йшлося про третіх осіб, від яких ми не отримали (чи не можна було отримати) згоду на публікацію їхніх персональних даних, або ж забезпечити їхню приватність просили наші оповідачі, тоді застосовувалися інструменти часткової анонімізації (у форматі скорочення до першої літери імені) або ж псевдонімізації – у такому випадку змінене ім'я подавалося у квадратних дужках із зазначенням ініціалів інтерв'юера-укладача (наприклад, *[Арсен. – О. К.]*). Усвідомлюючи необхідність особливої обережності при публікації чутливих тем у воєнний час, ми вирішили не подавати (окрім нижче обумовлених випадків) деякі фрагменти інтерв'ю чи окремі слова, вирази, речення, що є дуже сенситивними. Також не відображалися ті дані, що прямо або опосередковано могли б розкрити чиюсь анонімність. На місці вилучених відомостей чи сюжетів у текстах курсивом подані квадратні дужки із трикрапкою всередині: *[…]*. З метою вшанування світлої пам'яті цивільних жертв російської збройної агресії на Київщині і загиблих українських військовослужбовців, задля збереження цієї інформації для вітчизняних та міжнародних органів досудового слідства наші співбесідники вказували їхні імена та прізвища повністю. За рішенням укладачів, ці дані не закривалися і відображалися у текстах так, як їх було озвучено.

Окрім редакційних принципів оформлення, для кращого сприйняття текстів та визначення ступеня їхнього інформаційного потенціалу укладачі підготували наприкінці книги низку покажчиків: географічний, предметно-тематичний та іменний. Зауважимо, що всі вони базуються винятково на джерельних записах, не охоплюючи цю передмову, колонтитули та підписи кольорової вклейки, а також вміщені перед ними додатки.

Ширше деталізуючи локації Київської області, географічний навігатор також презентує згадані у свідченнях інші регіони та поселення України, назви різних країн світу. Окремим блоком у ньому подані просторові номінації держави-агресорки – російської федерації. Поліфонію голосів, зафіксовану інтерв'юерами-упорядниками у воєнному полі сучасної Київщини, максимально розкриває предметно-тематичний покажчик. Він побудований за системним принципом, за яким найбільші тематичні компоненти надважкого сьогодення конкретизуються через вужчі вектори, підтеми чи смислові одиниці та логічні взаємозв'язки між ними. Зауважимо, що поданий іменний індекс стосується передусім відомих постатей минулого (видатних українських громадсько-політичних і культурних діячів; персон імперської чи тоталітарної доби), а також публічних людей нинішнього часу. З огляду на попередньо вказані етичні принципи, у цей покажчик свідомо не включені наші респонденти та згадані ними рідні та близькі особи.

На завершення наших рекомендацій для читачів зазначимо принципи формування ілюстративного блоку видання, поданого у вигляді окремої кольорової вклейки. У ній відображено два масиви фотодокументів: спершу подано підбірку світлин із власних архівів очевидців повномасштабної російсько-української війни на Київщині, далі – польові етнографічні фіксації учасників дослідницького проєкту та укладачів цього видання. Кожен знімок супроводжується вичерпним підписом, де вказані зображені реалії воєнного повсякдення, позначена хронологія фіксації, подано авторство та (чи) право власності на фото.

Запрошуємо всіх зацікавлених до вдумливого читання про складне, болюче, драматичне й водночас незламне, героїчне та життєствердне сучасне воєнне повсякдення громад Київщини!

Укладачі видання

Примітки

[1] Етнографічний образ сучасної України. Корпус експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів. Т. 12. Культура повсякдення часів російсько-української війни / [голов. ред. Г. Скрипник] ; НАН України ; ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ, 2024. 848 с. URL : https://www.etnolog.org.ua/pdf/stories/spadshchyna/2024/culture.pdf.

[2] Пономар Л. Два світи культурної спадкоємності. *Народна творчість та етнологія*. 2022. № 2 (394). С. 73–81. https://doi.org/10.15407/nte2022.02.073; Традиційні цінності та практика співжиття населення Бишівської громади Київщини за умов воєнної агресії росії. *Матеріали до української етнології*. 2023. Вип. 22. С. 93-103. https://doi.org/10.15407/mue2023.22.093; Особистісний та соціокультурний досвід населення Київщини у період війни з російським агресором. *Збірник статей учасників Міжнародної науково-практичної конференції «Культурна спадщина й ідентифікаційні процеси часів воєнного лихоліття: теоретичні та прикладні ракурси досліджень» (Київ, 11-12 липня 2024 року)* / [голов. ред. Г. Скрипник] ; НАН України ; ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ: Вид-во ІМФЕ, 2024. С. 158-166; Концепт «мала батьківщина» у комунікативному просторі під час війни з росією. *Тези Міжнародної науково-практичної конференції «Українське народознавство та мистецтвознавство в контексті сучасних суспільних змін (наукова конференція пам'яті академіка НАН України Ганни Скрипник)» (Київ, 16-17 вересня 2025 року)* / ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України. Київ, 2025. С. 48-51.

[3] Боса Л., Босий О. У вимірі лімінальності: Буча і незавершена історія Любові Панченко. *Народна творчість та етнологія*. 2025. № 2. С. 37-50. https://doi.org/10.15407/nte2025.02.037.

[4] Балушок В. Сучасне підприємництво та волонтерська діяльність у контексті російської воєнної експансії (за матеріалами Фастівщини). *Народна творчість та етнологія.* 2023. № 3. С. 26-34. https://doi.org/10.15407/nte2023.03.026.

[5] Таран О. Громадянські практики вшанування загиблих – нові форми міської комеморації в умовах російсько-української війни. *Народна творчість та етнологія.* № 1. 2023. С. 36-47. https://doi.org/10.15407/nte2023.01.036; Культурно-символічний аспект поминально-поховальних локусів (у реаліях російсько-української війни). *Народна творчість та етнологія*. 2023. № 3. С. 43-49. https://doi.org/10.15407/nte2023.03.043; Сімейні мортальні практики в екстремальних умовах оточеного та прифронтового міста. *Українська сім'я в міжкультурних та трансдисциплінарних вимірах сучасності [Електронний ресурс]: зб. наук. праць наук.-практ. конф. (10–11 квіт. 2024 р.)* / Ін-т соц. та політ. психології НАПН України, Ін-т мистецтвознав., фольклорист. та етнол. ім. М. Т. Рильського НАН України; [за наук. ред. Г. М. Бевз, Л. Г. Боброової, Г. Б. Бондаренко, В. І. Юрченко]. Київ, 2024. С. 72-75.

[6] Koval-Fuchylo I. Two Wars for One Life: Verbalisation of Experience During the War. *Journal of Ethnology and Folkloristics*. 2023. Volume 17. Issue 2. Pp. 12-24. https://doi.org/10.2478/jef-2023-0015; Коваль-Фучило І. Українська сім'я біженців в умовах російсько-української війни. *Українська сім'я в міжкультурних та трансдисциплінарних вимірах сучасності [Електронний ресурс] : зб. наук. праць наук.-практ. конф. (10–11 квіт. 2024 р.)* / Ін-т соц. та політ. психології НАПН України, Ін-т мистецтвознав., фольклорист. та етнол. ім. М. Т. Рильського НАН України; [за наук. ред. Г. М. Бевз, Л. Г. Боброової, Г. Б. Бондаренко, В. І. Юрченко]. Київ, 2024. С. 38-40.

[7] Козар Л. Усноісторичні свідчення про окупацію Бучі у виданні Ольги Воробйової «Рани землі Бучанської. Місто-герой Буча». *Війна, наука та емоції: (не)проговорене. Збірник матеріалів Міжнародного воркшопу (м. Чернігів, 21–22 лютого 2024 р.)* / ред. С. Маховська. Київ : ТОВ «Юрка Любченка», 2024. С. 145-152; Сучасні поетичні свідчення війни: інтерв'ю з Ганною Мудрою про окупацію Бучі та створення пісні «Рідна Буча». *Збірник статей учасників Міжнародної науково-практичної конференції «Культурна спадщина й ідентифікаційні процеси часів воєнного лихоліття: теоретичні та прикладні ракурси досліджень» (Київ, 11-12 липня 2024 року)* / [голов. ред. Г. Скрипник] ; НАН України ; ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ: Вид-во ІМФЕ, 2024. С. 485-493; Окупація Ворзеля в рефлексіях усноісторичних свідчень родини Ігоря і Світлани Покладів. *Biography. Біографіка. Біографістика: зб. пр. Ін-ту біогр. дослідж.: електронне наукове видання* / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського; ред. кол.: В. І. Попик (голов. ред.) та ін.

Київ, 2024. Вип. 3. С. 59-69; Окупація Ворзеля в сюжетиці усних наративів про волонтера Костянтина Гудаускаса. *Війна, наука та емоції: від інтерв'ю до пам'ятетворення. Збірник матеріалів Міжнародної конференції (м. Чернігів, 21–22 лютого 2025 р.)* / Упорядн. та наук. ред. С. Маховська. Ред. кол.: Г. Боряк, Г. Грінченко, А. Киридон, О. Коваленко, О. Коляструк, О. Лисенко, С. Маховська, Н. Ханенко-Фрізен, О. Шевчук. Київ : ТОВ «Юрка Любченка», 2025. С. 209-220.

[8] Бондаренко Г. Релігійне життя українських родин в умовах війни. *Українська сім'я в міжкультурних та трансдисциплінарних вимірах сучасності [Електронний ресурс] : зб. наук. праць наук.-практ. конф. (10–11 квіт. 2024 р.)* / Ін-т соц. та політ. психології НАПН України, Ін-т мистецтвознав., фольклорист. та етнол. ім. М. Т. Рильського НАН України; [за наук. ред. Г. М. Бевз, Л. Г. Бобрової, Г. Б. Бондаренко, В. І. Юрченко]. Київ, 2024. С. 9–12; Бондаренко Г., Коваль-Фучило І., Таран О. Повсякденність та форми спротиву ворогові в умовах окупації: меморати мешканців селища Іванків Вишгородського району Київської області. *Народна творчість та етнологія*. 2025. № 2. С. 72-81. https://doi.org/10.15407/nte2025.02.072.

[9] *Див.* перелік публікацій та апробацій за результатами наукового проєкту (додаток 1 цього видання) на с. 719.

[10] Боса Л. Ландшафт спротиву: трансформації «життєсвіту» мешканців сучасного Приірпіння. *Соціокультурні трансформації сучасного урбаністичного простору: культурно-антропологічні студії* / [голов. ред. Г. Скрипник]; Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України. Київ, 2023. С. 143-205.

[11] Балушок В. Соціокультурний вимір життя малого та середнього міста Центральної України: метаморфози занять та життєвого укладу. *Соціокультурні трансформації сучасного урбаністичного простору: культурно-антропологічні студії* / [голов. ред. Г. Скрипник]; Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України. Київ, 2023. С. 13-39.

[12] Козар Л. «Сон про чорну стелю»: російська окупація Бучі та Ворзеля очима місцевих жителів. *Російсько-українська війна в сучасному фольклорі: антропологічний вимір. Колективна монографія* / [відп. ред. Л. Вахніна] ; ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України. Київ : видавництво ІМФЕ, 2025. С. 211-247.

[13] Іваннікова Л. Традиційний похорон у контексті російсько-української війни. *Російсько-українська війна в сучасному фольклорі: антропологічний вимір. Колективна монографія* / [відп. ред. Л. Вахніна] ; ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України. Київ : видавництво ІМФЕ, 2025. С. 248-276.

[14] Микитенко О. Вернакулярний дискурс візуалізації символічного образу фольклору в умовах війни: український керамічний півник. *Російсько-українська війна в сучасному фольклорі: антропологічний вимір. Колективна монографія* / [відп. ред. Л. Вахніна] ; ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України. Київ : видавництво ІМФЕ, 2025. С. 51-76.

[15] Кілар А., Конопка В., Кривенко А., Филипчук Г., Черленяк І. «Ніхто не знає, що його в житті чекає»: аксіологія людського буття в етнокультурі українців (історико-етнологічний контекст). Львів : Інститут народознавства НАН України, Т. 1. 2022. 336 с.

[16] Кривенко А., Филипчук Г. Геноцид української нації 2022 р.: джерела, ознаки, злочини. *Народознавчі Зошити*. 2023. № 4. С. 877–903. https://doi.org/10.15407/nz2023.04.877.

[17] Кілар А. Український воїн: суспільний статус і стереотипи сприйняття. (1914-2023). Львів : Інститут народознавства НАН України, 2024. 256 с.

[18] Чернігів у війні – 2022: голоси очевидців / кер. О. Шевчук, наук. ред. С. Маховська; ред. група: О. Березовська, О. Боряк, О. Васянович, О. Воробєй, К. Литвин, А. Панкова. Чернігів : «Десна Поліграф». 280 с. https://doi.org/10.52323/2024-1u.

[19] Два лихоліття на Ічнянщині. Публікації газети «Трудова слава» про трагічні події 2018 та 2022 років / Упор. Кривобок О. (гол. упорядник), Крупенко О., Страшко Є. Ніжин, 2023. 112 с.; Сільські громади Ічнянщини в умовах воєнного лихоліття 2022 року / Упоряд. Кривобок О. (кер. авт. кол.), Крупенко О., Страшко Є. Ніжин : НДУ ім. Миколи Гоголя, 2024. 615 с.; Дмитрівська та Парафіївська територіальні громади в умовах воєнного лихоліття 2022 року / упоряд. Кривобок О. П. (кер. авт. кол.), Страшко Є. М., Крупенко О. В., Прудько В. О., Гришко В. П. Ніжин : НДУ ім. Миколи Гоголя, 2025. 537 с.

[20] Маховська С. «...Кадирівці ходять по будинках, кидають гранати у підвали, ріжуть лю-

дей і ґвалтують»: (не)відома історія окупації смт Бородянка навесні 2022 р. Інтерв'ю записала та підготувала до друку С. Маховська. *Український історичний журнал.* 2024. № 3. С. 43-58. https://doi.org/10.15407/uhj2024.03.043.

[21] Воробєй О. «...якось організм мобілізується на самовиживання»: Воєнне повсякдення в розповіді мешканця с. Нова Буда на Київщині (інтерв'ю записала та підготувала до друку О. Воробєй). *Український історичний журнал.* 2024. № 5. С. 5-15. https://doi.org/10.15407/uhj2024.05.005.

[22] *Див.* Бех К., Головко О., Дєдуш О. Воєнне повсякдення мешканців Київщини 2022-2025 років: формування корпусу історичних джерел та історіографії. *Сторінки історії.* 2025. № 61. С. 382-407. https://doi.org/10.20535/2307-5244.61.2025.347319.

[23] Куліда С. Бучанський щоденник. Нотатки з підвалу / упорядкув. Юлії Белінської. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2022. 48 с.

[24] Куліда С. Буча. Розстріляна весна. Хроніка перших днів війни. Київ : ФОП «Ротарчук Іван Сергійович», 2023. 543 с.

[25] Мартинюк С. Позивний «Письменник», або Як ірпінці русню відірпінили: [щоденникові записи]. Одеса : Астропринт, 2025. 304 с.

[26] Верстюк В. Думки з підвалу: Думки та рефлексії воєнної доби. Діаріуш історика / Вступ. слово Г. Боряка. Київ, 2022. URL : http://resource.history.org.ua/item/0016524 (дата звернення 07.10.2025).

[27] Михед О. Позивний для Йова. Хроніки вторгнення. Львів : Видавництво Старого Лева, 2023. 344 с.

[28] Маховська С. «Укрзалізниця везе паляниці»: окупація Ворзеля у рефлексіях українського етнолога. *Україна Модерна.* 06.12.2022. URL : https://uamoderna.com/war/ukrzaliznytsia-vezepalianytsi/ (дата звернення 07.10.2025); Маховська С. «Хай у твій дім прийде весна»: воєнний досвід науковиці-волонтерки з Ірпеня. *Україна Модерна.* 19.03.2023. URL : https://uamoderna.com/war/khay-u-tviy-dim-pryyde-vesna-voiennyy-dosvid-naukovytsi-volonterky-z-irpenia/?fbclid=IwAR0IMJM_7QR0Q120aKCYbhOPHkDs8113OHixLql7kB (дата звернення 07.10.2025); Грінчук М. «А раптом тобі захочеться щось записати?». *Україна Модерна.* 01.06.2024. URL: https://uamoderna.com/war/a-raptom-tobi-zahochetsya-shhos-zapysaty/ (дата звернення 07.10.2025); Денис Д. «Ми боїмося Третьої світової, але, мені здається, вона фактично вже почалася», – історик Владислав Верстюк. *Локальна історія.* 29.09.2022. URL : https://localhistory.org.ua/texts/interviu/mi-boyimosia-tretoyi-svitovoyi-ale-meni-zdaietsia-vona-faktichno-vzhe-pochalasia-istorik-vladislav-verstiuk/ (дата звернення 07.10.2025); Шихненко І. Особистий досвід виживання в умовах російської окупації (24 лютого – 31 березня 2022). *Простір в історичних дослідженнях.* 2024. Вип. 5. С. 145–151. https://doi.org/10.5281/zenodo.14534041.

[29] Фещенко О. Живі історії війни / автор-упорядник О. Фещенко. Київ: Видавництво Ліра-К, 2022. 154 с.

[30] Фещенко О. Живі історії війни. Кн. 2 / автор-упорядник О. Фещенко. Київ: Видавництво Ліра-К, 2023. 304 с.

[31] Фещенко О. Пам'ять душі. Іванківщина / автор-упорядник О. Фещенко. Київ: Видавництво Ліра-К, 2023. 220 с.

[32] Щербина П. Битва за Ірпінь. Київ : Саміт-книга, 2022. 224 с.

[33] Смовж П. Фрагменти української незламності. Розповіді про героїзм і патріотизм українців. Іванків – Київ : ТВ ТОВ «Полісся – телепресінформ»; Capital Times Investment Advisory, 2023. 528 с.

[34] Шеремета В. Буремна весна… Розстріляні мрії… 33 дні незламності. Макарів : ТОВ «Видавничий центр "Перлина"», 2025. 744 с.

[35] Бережко-Камінська Ю., Багірова А. *Україна: пекельний 22-й. Народний щоденник.* Київ : Артіль, 2023. 320 с.

[36] Подобна Є. Міста живих, міста мертвих. Історії з війни у Бучі та Ірпені. Харків : Фоліо, 2023. 224 с.

[37] Бура Д., Подобна Є. Лютий лютий 2022. Свідчення про перші дні вторгнення. Харків : Фоліо, 2022. 192 с.

[38] Воробйова О. Рани землі Бучанської. Київ : Видавничий дім «АртЕк», 2023. 384 с.

[39] Воробйова О. Голоси пам'яті. Буча – місто-герой. Київ : Видавничий Дім «АДЕФ-Україна», 2025. 376 с.

[40] Воробйова О. Нескорений Ірпінь. Київ : ВД «АДЕФ-Україна», 2025. 608 с.

[41] Коскін В. Гартування любові : оповіді, нотатки. Київ : Міленіум, 2024. 128 с.

[42] Собчук В. Рубікон: документальна повість. Луцьк : Вежа-Друк, 2023. 92 с.

[43] Проскочило П. Східна брама. Бровари, 2023. 160 с.

[44] Іваннікова Л., Коваль-Фучило І. Усна історія. *Українська фольклористична енциклопедія* / [голов. ред. Г. Скрипник] ; ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України. Київ, 2019. С. 735.

[45] Чернігів у війні – 2022: голоси очевидців…; Сільські громади Ічнянщини в умовах воєнного лихоліття…; Дмитрівська та Парафіївська територіальні громади в умовах воєнного лихоліття…; Херсон 2022: з Україною в серці / упоряд. : Михайленко Г., Черемісін О. Суми : Університетська книга, 2024. 290 с.

[46] Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. С. 170.

[47] Bednarski J. Grupa lokalna. *Słownik etnologiczny: terminy ogólne* / pod red. naukową Z. Staszczak. Warszawa – Poznań : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1987. S. 151.

[48] Rapport N. Community. *Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology.* Edited by Alan Barnard and Jonathan Spencer [e-book edition]. London & New York : Routledge, 2005. P. 173.

[49] Штайн Е. Будова людської особи. Лекція з філософської антропології. (Вступ і нове опрацювання Б. Бекман-Цьолер) / Пер. з нім. І. Терзової. Жовква : Місіонер, 2011. С. 25.

[50] Пономар Л. Традиційні цінності та практика співжиття населення Бишівської громади Київщини за умов воєнної агресії росії. *Матеріали до української етнології*. 2023. Вип. 22. С. 93-103. https://doi.org/10.15407/mue2023.22.093; Павленко О., Шкарбатова А. Специфіка волонтерської діяльності в громаді в умовах повномасштабної війни рф в Україні: прикладний аспект. *Соціальна робота в громаді: сучасні виклики та перспективи розвитку: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Дніпро, 24 березня 2023 року)* / за заг. ред. проф. О. О. Осетрової. Дніпро : ДНУ імені Олеся Гончара, 2023. С. 31-40. Васянович О. Місце громади у формуванні стратегій виживання мешканців окупованих територій Чернігівщини. *Війна, наука та емоції: (не)проговорене. Збірник матеріалів Міжнародного воркшопу (м. Чернігів, 21–22 лютого 2024 р.)* / ред. С. Маховська. Київ: ТОВ «Юрка Любченка», 2024. С. 155-164; Крикун Ю. Актуалізація звичаїв взаємодопомоги в умовах війни (за матеріалами усноісторичних свідчень 2022 – 2024 рр.). *Народознавчі Зошити*. 2024. № 4. С. 865-873. https://doi.org/10.15407/nz2024.04.865; Шихненко І. Особистий досвід виживання в умовах російської окупації (24 лютого – 31 березня 2022). *Простір в історичних дослідженнях*. 2024. Вип. 5. С. 145-151. https://doi.org/10.5281/zenodo.14534041; Wanner C., Kalenychenko T. Forging a culture of dialogue during war. *Canadian Slavonic Papers*. 2025. Volue 67. Issue 1-2. Pp. 172-193. https://doi.org/10.1080/00085006.2025.2497675; Васянович О. Самоорганізація супротиву мешканцями окупованих територій Київщини та Чернігівщини (за польовими матеріалами). *Війна, наука та емоції: від інтерв'ю до пам'ятєтворення. Збірник матеріалів Міжнародної конференції (м. Чернігів, 21–22 лютого 2025 р.)* / Упорядн. та наук. ред. С. Маховська. Ред. кол.: Г. Боряк, Г. Грінченко, А. Киридон, О. Коваленко, О. Коляструк, О. Лисенко, С. Маховська, Н. Ханенко-Фрізен, О. Шевчук. Київ : ТОВ «Юрка Любченка», 2025. С. 111-122.

[51] Halbwachs M. Społeczne ramy pamięci / przeł. M. Król. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1969. S. 8.

[52] *Див.* додаток 2 цього видання на с. 722.

[53] Боднар Г. «Сьогодні історія твориться в Україні». Усна історія і досвіди незавершених революцій та війни: міркування про дискусійне і не(очевидне). *Слухати, чути, розуміти: усна історія України XX – XXI століть: зб. наук. праць* / за наук. ред. докторки істор. наук. Г. Грінченко. Київ : ТОВ «АРТ КНИГА», 2021. С. 31–57.

[54] *Див.* додаток 3 цього видання на с. 739.

[55] Mosse D. Anti-social anthropology? Objectivity, objection, and the ethnography of public policy and professional communities. *Journal of the Royal Anthropological Institute.* 2006. Volume 12. Issue 4. P. 937. https://doi.org/10.1111/j.1467-9655.2006.00371.x.

[56] Буйських Ю. На захід від Бугу: щоденники з пограниччя. Чернівці : Книги – ХХІ, 2024. С. 21.

[57] Artiukh V., Fedirko T., Hrymych M., Polek T., Ivasiuc A. Listening to Ukrainian Anthropologists. *Conflict and Society*. 2023. Volume 9. Issue 1. https://doi.org/10.3167/arcs.2023.090112.

[58] Käihkö I. "Slava Ukraini!" Strategy and the Spirit of Ukrainian Resistance 2014–2023. Helsinki: Helsinki University Press, 2023. Pp. 26–38. https://doi.org/10.33134/HUP-22.

[59] Портеллі А. Як назбирати трохи знань: кілька думок про етику усної історії. *Слухати, чути, розуміти: усна історія України XX – XXI століть: зб. наук. праць* / за наук. ред. докторки істор. наук. Г. Грінченко. Київ : ТОВ «АРТ КНИГА», 2021. С. 326.

[60] Yow V. Ethics and Interpersonal Relationships in Oral History Research. *Oral History Review.* 1995. Vol. 22. No. 1. P. 65.

[61] Wanner C. Empathic care and healing the wounds of war in Ukraine. *Emotions and Society.* 2021. Vol 3. No 1. P. 158. https://doi.org/10.1332/263169021X16139626598365.

[62] Strauss C. Is empathy gendered and if so, why? An approach from feminist psychological anthropology. *Ethos.* 2004. Vol. 32, No. 4. P. 435.

[63] Polek T. A sense of belonging to the war in Ukraine. *Etnografia Polska.* 2023. Vol. 67. No. 1-2. S. 213-214. https://doi.org/10.23858/EP67.2023.3393.

[64] Боднар Г. Усна історія революції, війни і волонтерства в Україні: як працювати з незавершеним минулим. *Україна-Польща: історична спадщина і суспільна свідомість* / гол. ред. Микола Литвин; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2023. Вип. 16. С. 275. https://doi.org/10.33402/up.2023-16-268-300.

[65] Грінченко Г. Питання, наративи, інтерпретації: усна історія як мистецтво балансу і взаємодії. *Слухати, чути, розуміти: усна історія України XX – XXI століть: зб. наук. праць* / за наук. ред. докторки істор. наук. Г. Грінченко. Київ : ТОВ «АРТ КНИГА», 2021. С. 24.

[66] *Див.* Боднар Г. «Сьогодні історія твориться в Україні»... С. 34.

[67] Розенталь Г. Цілюща дія розповідання історій: до питання про умови розповідання історій у контексті дослідження та терапії. *Схід-Захід: Історико-культурологічний збірник* / за ред. В. Кравченко, Г. Грінченко. 2008. Вип. 11-12: Усна історія в соціально-гуманітарних студіях: теорія і практика досліджень. Харків : ТОВ «НТМТ». С. 42-58; Чепурна Г. Проблема повернення авторства під час травматичних подій. *Психологія російсько-української війни: внутрішній погляд [Електронний ресурс] : матеріали Всеукраїнського круглого столу (7 квітня 2022 року)* / за наук. ред. М. Слюсаревського, С. Чуніхіної, Л. Найдьонової ; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології, Асоціація політичних психологів України. Київ : Талком, 2022. С. 43; Притулик Н. Психологічні компетентності записувачів усних історичних свідчень в умовах війни. *Війна, наука та емоції: (не)нові концепції і підходи. Збірник матеріалів круглого столу (м. Чернігів, 21–22 лютого 2023 р.)* / Редакція та упорядкування С. Маховської. Київ : ТОВ «Юрка Любченка», 2023. С. 73.

[68] Боднар Г. Усна історія революції, війни і волонтерства в Україні... С. 284–285.

[69] Розенталь Г. Цілюща дія розповідання історій: до питання про умови розповідання історій... С. 43.

[70] Топольський Є. Як ми пишемо і розуміємо історію. Таємниці історичної нарації. Київ : «К.І.С.», 2012. С. 336.

м. Київ

Записала Катерина Бех [К. Б.] 6 жовтня 2024 р. у м. Києві.
Співрозмовниці – пані Юлія [Ю.], 1989 р. н., проживає
у м. Броварах, працює в м. Києві, редактор дитячого журналу,
та пані Анастасія [А.], 1993 н. р., живе і працює у м. Києві,
пластунка, родом із м. Копичинці Тернопільської обл.

[К. Б.] *Як повномасштабне російське вторгнення в Україну запам'яталося у власному житті?*

[Ю.] Це дивна була ситуація, тому що за день до повномасштабної *[російсько-української війни. – К. Б.]* я робила собі серйозну стоматологічну операцію. І я, по суті, все день поперед, там другу половину дня я була на всяких знеболювальних і я ледве заснула, мабуть, ну, десь під ранок. І я була в дуже глибокому сні, і тут мене вже там зранку набрала моя кума, Іра. Ну, короче, да, моя кума набрала і каже, ну, вона була у стресі, як і всі, в шоці, каже: «Юля, почалося…». А я, з огляду на те, що я, в мене були ліки, все таке, ну, типу, тут були шви, все інше. Я не могла, не могла зрозуміти, що, і до мене дійшло це розуміння лише там хвилин, ну, десь секунд через 40. Я не могла повірити, ну, як, мабуть, і більшість людей. Я, якщо б я вірила, що щось буде, я б не пішла робити операцію стоматологічну там за добу до війни. Я теж не вірила.

[К. Б.] *Якісь передчуття лиха були?*

[Ю.] Було передчуття. Ми тоді працювали на Подолі. І я пам'ятаю, що десь за тиждень чи, ну, за тиждень чи, може, за декілька тижнів, я пам'ятаю, ввечері йшла з роботи, і мені треба було зняти в банку гроші. Ну, просто типу там якусь суму, щоб були якась готівка. Я пам'ятаю, що я йшла, і ці трамваї їздили. І в якийсь момент, знову ж таки, постійно в новинах казали, що там виїжджають різні міжнародні організації, представництва. І я, в якийсь такий момент я схопила відчуття, що вулиця надзвичайно пуста на Подолі. Тобто зазвичай, коли багато людей, якась музика, все інше… Можливо, це просто був збіг, але я, от, ввечері, і вечір, і я розумію, що, от, нема відчуття оцієї весни, коли там всі виходять, вибігають, а от, реально всі, просто їх десь немає. І в мене тоді проскочила така *[думка. – К. Б.]*: «Типу, а може, це реально правда?». Але, ну, ясно, що, як кожна людина, ми просто це відкинули, тому що такого ж неможливо, це ж типу ненормально, як таке може бути – тоді ми думали. От, власне, власне таке. І ще в мене подруга, вона сама з *[м.]* Донецька, і десь за тиждень ми з нею зустрічалися, і вона плакала, тому що вона відчувала, що щось буде. А я кажу: «Та ти що, ну, ніхто до нас не піде». Я ще її, ну, так заспокоїла. Але вона, а вона, от, прям була в сльозах, тобто в неї, мабуть, ще в цьому плані якось більш відчуття були загострені.

[К. Б.] *Ніби казали, що з «Пластом» пов'язані?*

[А.] Так, ну, я насправді є в «Пласті». Виходить як, ну, в мене чоловік – він, ну, ми обоє пластуни, а він ще так дуже в всьому цьому за…, скажем так, залучений. То він, оце й «тривожну валізку» він зібрав зразу. Він поклав пальник туди, ну, короче. Він прям готовий був, він казав, що, ну, має бути це все. Я думаю, він, можливо, не до кінця вірив, як і я. І, ну, я теж така ніби, ну, теж так, все можливо. Треба бути до всього готовим. Але, ну, якось все одно не вірилось до кінця. От. Ну, плюс ми про-

водили там нашому юнацтву, в нас 14 років *[пластуни. – К. Б.]* – там дівчата, хлопці. Ми їм проводили, як сказати, інструктаж, що ми будемо робити у випадку там, якщо, ну, починається повномасштабне вторгнення. І в нас там була насправді методичка про те, як діяти, тому що «Пласт» – це патріотична організація, відповідно, першими, ну, прийдуть по нас. І саме тому пластуни, які були в Маріуполі, вони виїхали відразу. Там було все організовано, щоб вони виїхали, і ті, хто лишився, ну, їх вже немає. От.

[К. Б.] *То коли, кажете, була готова у вас «тривожна валіза»?*

[А.] Я не збирала, збирав чоловік. Я не збирала, ну, бо я до кінця не вірила. Скажемо так, я вірила, тривожилася, переживала, а потім я поговорила з своїм приятелем і роботодавцем на той момент, я його дуже поважала, його думку. Він, ну, як людина така освічена, короче, дуже прошарена. І він мене все-таки переконав, що, ну, треба бути дебітом, щоб, щоб, ну, почати повномасштабне. І потім ми з ним зустрілися після повномасштабного, і я така кажу: «Ну, так, це ж ти казав». Він такий: «Ну да, але ми ж говорили, що треба бути дебілом...». Ну, приблизно чоловік почав закупляти матеріали *[для «тривожної валізи». – К. Б.]* ще в січні, я думаю, пригадую. Ну, і десь, ну, за тиждень, за два орієнтовно, він плюс-мінус зібрав, але, ну, це не до кінця було зібране, це більше як то, щоб, ну, щоб все було під рукою. І відповідно, коли почалось повномасштабне, то ми зібрали валізи за годину і плюс, ну, ми не знали, як ми будемо, що ми будемо. Ну, це ж паніка. І відповідно, в його рюкзаку цьому похідному, такому мандрівному, на 60 літрів, в чоловіковому рюкзаку було все, щоб вижити два тижні в полі: ну, намет, спальники, грілка, максимально все, аптечка. В моєму рюкзаку були книжки, вишиті сорочки і однострої пластові – ну, типу, короче, як наша уніформа ніби. Ну, я за ідейний компонент відповідала, він – за практичний.

[К. Б.] *Вишиті сорочки – це що за сорочки у Вашому розумінні?*

[А.] Ну, в нас було багато, ну, що в мене, що в чоловіка – не по одному комплекту, а, ну, ніби вишиті строї. От. І плюс, ну, в нас є знайомі пластуни в Харкові, які працювали в музеях, то вони замість, ну, необхідних речей, вони везли з музеїв експонати, автентичні сорочки Слобожанщини вивозили, тому що в музеї потім прилітало. І вони, по суті, врятували ці всі строї. Вони не брали, ну, найцінніше, бо теж в машині був обмежений запас. І я це все читала, в нас ми обмінювалися всі новинами. І я зрозуміла, що це те, що, от, важливо з одягу. То я ходила потім тиждень в тих сорочках... Ми виїхали до родичів, до мене на Захід, ну, і там, в принципі, зібрали трохи якогось чогось старого, я з брата покрала речей. Нормально.

[Ю.] Як до добре, коли є брат.

[К. Б.] *А як в Вас із «тривожною валізою»?*

[А.] Ми не складали «тривожний». Єдине, що ми, я пам'ятаю, з сестрою якось домовилися, чи навіть не домовлялися, ми документи склали, так. І в цей момент якраз приїхали батьки. І ми, от, декілька тижнів казали, а мабуть, після, от, того відчуття, яке перше зародилося, мабуть, я тоді почала збирати якісь документи, щоб там умовно якісь паспорти, свідоцтва, дипломи були в одному місці, тому що вони зазвичай розкидані. От, і ми сказали батькам: «Хай там, плюс-мінус, теж позбирайте». Але вони, звісно, це все не робили, вони потім збирали це вже ранком. Батько військовий, але він не був задіяний. Він давно вже на пенсії, і там була ще одна складність, що в січні, в кінці січня в нього знайшли цукровий *[діабет. – К. Б.]* і плюс йому зробили операцію. Тобто він, по суті, навіть не відновився, і почалася «повномасштабка». І тому, власне, ну, він фізично навіть не міг там, якщо захо-

тів би, брати участь, тому що він якраз там приймав ліки, були ліки, і все-все-все, і це була окрема проблема, тому що не закупили йому ліки, а йому треба було, ну, конкретно там їх приймати. Там же спеціальні ліки. І ще там перші дні, коли були комендантські години, коли було всього.… В нашому місті *[Броварах. – К. Б.]* працювало там на 150 000 людей дві аптеки…

[К. Б.] *На всі Бровари лише дві аптеки?*

[А.] Да. І ми, по суті, поки підійшли до однієї, на одному кінці міста, вона вже закрилася, тому що там все розпродано. Ми пішли в іншу – там була супер велика черга. Я пам'ятаю, що ми всі ходили з певними знаками, щоб було зрозуміло, що ми, ну, типу з міста, там у нас були якісь стрічки, якогось кольору конкретного. Нам в чаті написали, ну, мер, що типу, будь ласка, щоб у вас були ці знаки. Ну, тому що всі боялися, що будуть заслані якісь ДВРГ *[диверсійні ворожі розвідувальні групи. – К. Б.]* і все інше. Ну, на той час же ж дуже багато такого було. От, і власне, ми вийшли на вулицю з цими стрічками. Була велика черга. Ми знайшли там, що там-то і там-то працюють аптеки. Ну, знову ж таки, в міському чаті було. Ми пішли туди, там була велика черга, ми стояли. Я пам'ятаю, що дуже багато людей. Там наша черга підходить, я відчуваю, що є «виходи» «Градів». Оце таке відчуття, коли ти стоїш на вулиці, чуєш оці «виходи» «Градів», тому що ж з нашої сторони якраз наступали, наступали там в районі Богданівки оцій. І це було максимально страшно, тому що ти розумієш, що це, ну, ж ти живеш в якомусь, не знаю, жаху, і ти не знаєш, як на той момент навіть не знав, як себе поводити і що робити. Ми були на вулиці в черзі в аптеку. І біля нас стояв якийсь наш сусід, а він, мені здається, ще там переїхав з окупованих регіонів давним-давно. Він сказав там: «Дівчата, не хвилюйтеся, це типу "виход" – це наші, типу, що це від нас "виходи"», – тобто якось заспокоював, видно, що він вже мав досвід, розуміння, що де «вихід», де «приліт», от. І ми чекали в черзі, і дуже багато людей було. У людей були там теж після операції, хтось шукав ліки для своїх онкологічних хворих там рідних. А черга була така, що просто не протиснутися. І я пам'ятаю, що я поки стояла, я просто брала у людей та записувала те, що їм потрібно. І моя черга прийшла, і я там взяла якісь свої ліки, які мені треба було чи там батькам. І потім називала людям, питала у аптекаря, ну, чи є таке-таке, і потім виходила і казала, щоб вони або стояли в черзі, або їхали, наприклад, в Київ, щоб шукали далі. Ну, тобто, якось в цьому плані організувалися. Пам'ятаю, це яскравий такий був момент.

[К. Б.] *Коли росіяни вже зайшли, де Ви переховувалися?*

[Ю.] Ну, ми спочатку були вдома, я не пам'ятаю, десь до початку березня *[2022 року. – К. Б.]*, ми були в Броварах. А-а що там ми робили? Чат будинку, тобто всі там писали, віддавали якісь свої речі, білизну для цих сіток. І це було ще в певних сенсах комічно, тому що в чаті кажуть: «Треба зелений». Типу, зелена якась постіль щоб, і всі повиносили якісь там простирадла, такі ядроно-зелені. Ну, всі, що мали, то несли. Чи є якісь, наприклад, в ТрО *[територіальної оборони. – К. Б.]* якісь там теплі панчохи. Потім я пам'ятаю, що в Богданівку вже тоді чи, ну, якесь село під Броварами, вже було окуповане, і перевезли садочок, а в мене було багато дитячих журналів, то ми оце там свої речі, і щоб дітей якось розважити, щоб їм було чимось зайнятися, ми віднесли ці всі журнали. Цей дитячий садочок, який перевезли, – там була купа дітей. От, ну, щось таке носили. Потім було відчуття, що в Бровари *[рашисти. – К. Б.]* зайдуть, в місто зайдуть. І ми почали думати, щоб евакуюватися. Ну, і власне, ми потім виїхали до рідних на Захід. Тому-то так.

[К. Б.] *Машиною виїжджали?*

[Ю.] Ні, ми не виїжджали машиною, тому що було багато блокпостів. Ми їхали залізницею до Києва. А з Києва вже сідали на якісь евакуаційні потяги і їхали вже там на Захід. І там виходить, вони були якби переповнені. Я пам'ятаю, та, що ми їхали 20 годин просто в цьому тамбурі. Ну, короче, це, конєшно, було дуже нелегко: всі тварини, всі люди… Да, це не найкращий спомин, якщо чесно.

[К. Б.] *А скільки Ви були в Броварах від початку вторгнення?*

[Ю.] Чесно, я не пам'ятаю. Я пам'ятаю, що, ну, приблизно там тиждень-два. Да, днів 10. Ну, десь до двох тижнів, да, десь до двох тижнів ми були. Тому що якраз, я ж кажу, що приїхали батьки, на щастя, з Чернігівщини. І вони дуже не хотіли покидати *[місто. – К. Б.]*, а ми не хотіли покидати батьків…

[К. Б.] *Батьки були не Броварах?*

[Ю.] Ні, вони, ну, ну, на початок були в Броварах. Тобто вони приїхали на Новий рік і якось так, типу, з оцими всіми проблемами зі здоров'ям, вони залишилися. Але в принципі, вони не мали бути в Броварах. Ну, короче, то, в принципі, в якомусь сенсі пощастило, що ми були разом, бо вони б, я впевнена, що самі б не виїжджали. Бо по суті, там, де вони могли бути на Чернігівщині, тоді там була сіра зона. Тобто там же взірвали всі мости до Чернігова, ну, а там типу 10 км до кордону з Білоруссю, з росією, то да, там люди теж були в такій фрустрації. У нас там були з борошном, ну, борошняні якісь запаси, там цукор залишився, якась консервація, то ми були тут, але мама казала комусь: «Забирайте все!», – щоб типу люди пекли там разом хліб, ну таке. То воно сплочає, конєшно, в ці ситуації. Але згадувати, якщо чесно, важко. От, я зараз це розповідаю, і мене трошки аж накриває. Я не думала, що аж так…

[К. Б.] *Дуже гарна вимова, це професійне, чи є причина?*

[Ю.] Я розмовляла російською, мабуть, ну, взагалі… На роботі, в інституті, в школі я розмовляла українською, але в побуті розмовляла російською. І в мене, по суті, мабуть, там з *[20]*11 року почався плавний перехід. А плюс сфера, в якій працюю, – вона, в принципі, передбачає українську. І активно я почала розмовляти українською, десь, оце, коли я почала працювати…

[А.] В *[видавництві. – К. Б.]* «Якабу»?

[Ю.] Так, не пам'ятаю рік. Так, в «Якабу». Ну, це ще в час, мабуть, це було до повномасштабного. До повномасштабного. От, в той момент, тому що, виходить, що в мене була така практика, що я розмовляла українською з робочих питань, але потім там умовно пішла на обід і я вже спілкувалася російською. А потім в якийсь момент я перейшла. Просто не можу уявити тепер це все. Я якось говорила і російською, і перекладала слова деякі українською. Я власне і зараз можу переходити. Але я себе зловила на тому, до речі, так такий прикол був. Я щось лягаю спати на минулому тижні і я розумію, що я думаю українською. Ну, там я щось з собою, короче, ну, суржиком, давайте так. Суржик. Ну, може, це діалектом. Я маю на увазі, що типа я така сама себе зловила, на тому, що я думаю не так. Пам'ятаю момент, коли, от, щойно-щойно я прийшла на нову роботу, і коли там була потреба розмовляти як в робочих моментах, так і, наприклад, там за обідом з колегою теж українською. І я виходила, і в мене людина, яка задає питання, як пройти там туди-туди-там, я відповіла їй українською і сама здивувалася, чому я відповіла українською, тому що в такій би ситуації рік назад я б не відповіла. А тепер я себе ловлю на тому, що я навіть вже не задумуюся, якою мовою я спілкуюся, тому що в мене вже по суті за замовчуванням українська. Ну, так-от, так.

[А.] Ну, це розмовна українська…

[Ю.] Ну, я не можу сказати, що я у всіх сферах життя перейшла, але тим не менш, все до того йде.

[К. Б.] *А як самі Бровари, на вашу думку, говорять?*

[Ю.] Ну, насправді, мені здається, українськомовні вони були більше, ніж Київ. Ну, такі – суржик, да. Ну, такі – прям суржик-суржик. Якщо і змінилося, то тільки в плюс, я маю на увазі українську. Але чесно, для мене Бровари завжди були таким, ну, завжди українським.

[К. Б.] *А чи змінилося ставлення до радянських свят?*

[Ю.] От, в мене в сім'ї, ну, ми не святкуємо 23 *[лютого. – К. Б.]*, хоча умовно, да, там батько колишній військовий, і там все життя для нього пов'язано, можливо, це була якась там людина, яка, в радянській армії служили, оце всі діла. Але зараз він не так, оце в нього було день народження, він пив за Перемогу. І ми не відмічаємо ці свята. І 8 березня теж ми щось перестали відмічати, це ще задовго, мені здається, до цієї хвилі. Ну, я маю навіть такі радянські свята, які приходять в голову, військові. Ну, 9 травня. А насправді 8 травня – ну, оцей День пам'яті. Що, розумієш, в мене зараз ж в голові одна війна. Я розумію, які жертви українці принесли, уже зараз усвідомлюю, наскільки це було страшно тоді. Але зараз, ну, я не вкладаю в 9 травня чи 8 травня якусь перемогу. Для мене це дійсно, відчувши оцей весь біль і все, що є, це дійсно треба просто пам'ятати про жертви, і, ну, я не знаю, пом'янути кожного, хто там був. Мені здається, що це дуже правильно, що ми вже відійшли від цього. Ну, і знову ж таки, святкувати зараз щось – у принципі не хочеться. Що вже казати про якийсь 9 травня? У вас так само, Настя?

[А.] Ну, треба просто сказати, що я виросла в такому оточенні, де, ну, 8 травня і взагалі оця-от типа перемога радянської армії на Заході України означала зміну одного окупаційного режиму на інший. І в мене в рідному місті є урочище, куди скидали в *[19]*45 році 135 загиблих з одного міста.

[К. Б.] *Яке місто?*

[А.] Копичинці. Це Тернопільська область. Це містечко. І там просто скидали тіла, не дозволяли закопувати закатованих, які загинули від рук НКВД-истів, які прийшли після німецької окупації. Більше того, коли в *[19]*39 *[році. – К. Б.]* радянська армія зайшла і до *[19]*41-го вона була на території Західної України, вона ж зійшла на Польщу. І коли німці в *[19]*41-му прийшли, вони офігєли і вони дуже злякалися гори трупів по підвалах, які залишила по собі радянська армія. Німці так не знущалися. Ну, над євреями швидше за все знущалися, але, ну, над українцями знущалися саме НКВД-исти, тому що тому, що дуже багато було підпільної боротьби, дуже багато було партизанського руху, спротиву і так далі.

[Ю.] Ну, а у вас в школі не було оце, що типу йде якась процесія на 9 травня, маєте підбігти, ветеранам подарувати квіти?

[А.] Ні, в нас було, в нас був виступ, але в нас ветерани були УПА. І вони були, ну, там був такий дідок з УПА, який приходив сам. Він собі такий нормальний ще, гуляв по селу. Ну, дуже такий, ну, в нас більше такого національного спрямування було, ніж радянського. Ну, радянського теж було. Я не те, щоб була сильно свідома, але воно якось в нас так не пропагувалося сильно. Ну, умовно в нас так. Я ніколи не вчила російської мови. І я була дуже подивована, що в Києві до сих пір, до 2022 року в школах російська мова як окремий предмет.

[Ю.] Що серйозно, є таке?

[А.] Мені вчителька знайома розказувала. Ні, не зараз, у *[20]*22-у. Ну, *[20]*22-й. Ну, у *[20]*22-му, мені вчителька розказувала, що діти попросили, ну, написали колек-

тивну заяву, сказали: «Ми не хочемо вчити російську, на нас росія напала». Ну, тобто *[20]*22-й.

[К. Б.] *У нас оця школа, що дитина зараз ходить, це раніше була гімназія імені Пушкіна, до 2022 року. Та, мабуть, навіть до кінця 2023 року, бо довго процес перейменуванням йшов чомусь.*

[А.] Ну, просто на Тернопільщині – там, ну, *[19]*90 рік – мінус Ленін, плюс Шевченко. Ну, пам'ятник, маю на увазі. Зразу там, дуже маленька була пауза. Тобто, для якоїсь формальності це витримувалося, але не більш того. Ну, щодо 9 травня, то нам це все розказували, нам розказували про звільнення Тернополя, що це було як. Є вулиця, коли звільнили Тернопіль, якось 15 травня називається. Але, ну, таких якихось саме оце Ленінів, Сталінів не позалишалося, і я пам'ятаю, що там я колись дивилася фільм, але, ну, телевізор був загальний для всієї України, відповідно дофігіща російських фільмів, серіалів було, що типу кричали солдати «За Сталіна». Я така до мами, типу це ж типа, що за Сталіна. Мама каже: «Сталін зробив Голодомор в Україні, він загубив багато мільйонів». Ну, і якось воно отак зразу – типу ага, все, ну, ясно, хто такий Сталін. Більше нема. Але я хочу сказати, що я, от, переїхала в Київ 2014-му, було дуже багато російської мови, і на мене косо дивилися, коли я українською говорила. Всі таксисти питали: «Нє с Западнай ілі я України, нє со Львова лі», – і так далі. Ну, я якось нейтрально до цього сталась. Я не переходила *[на російську мову. – К. Б.]*, бо мені реально чєлюсть неправильно посаджена, і я тупо не вмію російською говорити. Один раз я говорила з грузином, який знав тільки російську, і мені чоловік каже: «Більше так не роби! Просто дуже страшно звучить». Я йому: «Нема питань». Мені ця мертва мова не треба більше. Але російської було дуже багато. Більше української, більше якоїсь свідомої штуки, напевно, почалося в 2019 році, коли прийняли мовний закон. А я в філологічній сфері все-таки там крутилася в університеті, і так далі. Було дуже класно мати право сказати, ну, якщо я не розумію російської в сфері обслуговування, бо до того могли фиркнути і послати.

[Ю.] Я пам'ятаю момент, ми колись, пам'ятаєш, йшли колись по Львівській площі, і ми так з колегами йшли в якесь кафе, і під'їжджає машина, щоб спитати, куди там їхати. І чоловік типу під'їжджає… Це можна розповідати?

[А.] Да, да! Ну, він просто якось без «Доброго дня!»…

[Ю.] Да, він взагалі, по-перше, не привітався. Знаєш, типу, от, відкрив віконце і щось він спитав, куди приїхати. Російською. І Настя каже: «Я не розумію російську». І пішла. І ми всі такі якісь пішли. І для мене це було шось. А через дорогу йшла пара, хлопець і дівчина. Ну, десь, не знаю, 25 років їм. Чи собаку вони вигулювали, щось таке. А той, шо в машині, він просто взагалі випав. Він таке в принципі в свою сторону ніколи не чув. І чувак такий, що напроти по дорозі, каже: «Респект!», – і такий поплескав.

[А.] Да, да, це таке було.

[К. Б.] *Ну, я на роботі також, ще до «повномасштабки», коли, наприклад, по телефону дзвонили, якісь питання з'ясовували, то я перепитувала: «Що-що, не чую, не розумію…». Ламаною, але старалися українською потім, бо все ж розуміли, куди дзвонять. Я загалом помітила, що у сфері обслуговування українською спілкуються.*

[А.] Я після повномасштабної нагліше стала, тобто якщо до повномасштабної в сфері обслуговування там я могла зробити «шланга» з себе, і соррі, не розумію російської і оце-от так далі. Ну, плюс я вчилась в універі, я вчилась з китайцями, які вчили українську. І мене дуже харило, що якщо ми з ними йшли в кафе, до них гово-

рили російською, а вони не розуміють, вони розуміють українську. І офіціант чує, що ми говоримо між собою українською, він до нас говорить російською. Я така: «Ну, чого? Ну як?». То зараз я просто, ну, я можу взагалі розвернутися, вийти, но це дуже рідко. А, ну, на вулиці, ну, спокійно кажу, типа я не розумію російської. Я не зобов'язана, я її реально ніколи не вчила. Я чисто, ну, в теорії я ніколи її не вивчала і можу не знати. Все.

[Ю.] Але насправді, якою, мені здається, якою мовою, от, зараз, те, що я бачу, якою мовою не спілкувалися люди там в сім'ї, там є різні народи, які проживають, там в сім'ї, але я бачу, коли люди виходять на вулицю чи в якесь кафе, вже навіть не виникає питання – всі розмовляють українською. Ну, тобто це ось те, що я собі теж помітила. Може, не всі, але більшість.

[А.] Ну, а мені здається, що трошки наша «бульбашка», бо я ходжу в зал і там російською це дофіга.

[К. Б.] *Ну, в школі в дитини є багато російськомовних людей. У нас дитина взагалі двох своїх подружок перевиховала на українську.*

[Ю.] А їй скільки?

[К. Б.] *Сім.*

[Ю.] То у вас класична різниця між дітьми: там, кажуть, або сім, або чотири роки. Ні, ну, я читала, що навіть психологи кажуть, що типу найідеальніша різниця між дітьми – чотири або сім років. Це типу прям такий стандарт.

[К. Б.] *То в школі, звичайно, ще багато російської мови, ніхто не каже, що діти і батьки не патріотичні, чи вчителі, але ще говорять... А от, у сфері обслуговування – справді помінялося.*

[А.] Так, у школах до сих пір. Ну, пластуни – то вони говорять українською. Дуже часто буває так, що у нас діти приходять російськомовні, а ми в «Пласті» тільки українською спілкуємось. І вони спочатку так, тільки в «Пласті», поза «Пластом» – російською, потім починається типу ширше, ширше-ширше, і вони переходять на українську. І одна з моїх юначок – вона батьків прямо перевела на українську, як би поступово. Але, ну, ми з дівчатами коли спілкуємося, то у всіх них є історії, коли їм закидали, що вони з села, бо вони говорять українською.

[Ю.] А це який вік?

[А.] 13 років.

[Ю.] Ну, але це дивна асоціація, правильно?

[А.] Ну, ніби, от, з села, хоча вони в четвертому поколінні киянки, ну, типу просто зразу йде якесь таке, ну, як зневага. На жаль, до сих пір в дітях, ну, мені найбільше сумно чути російську від дітей. Від старих – ну, блін, там типу уже мало що, «горбатого могила виправить». А від дітей – це особливо сумно, тому що, начебто, вони мали розуміти.

[К. Б.] *Діти – то діти, діти від батьків переймають. А от, якісь підлітки, ті, хто вступають до університетів, то серед них багато російської.*

[А.] У мене є забавка така. Коли я десь поруч підлітків російськомовних, до я починаю до своїх *[співрозмовників. – К. Б.]* говорити, що це типу: «Та ну, діти якісь з росії приїхали до родичів, може, з окупованих територій», – дуже голосно це говорю. Ну, а як інакше? Якщо мені в Україні кажуть шось за українську мову, шо я зі Львова хіба, то логічно, що за російську мову, – ну, людина вважається, що з росії. А звідки я маю знати, що, типу, що ти місцевий.

[К. Б.] *Мова – це одна із перших ідентифікацій.*

[А.] Ну, от, ми з чоловіком маємо такий шаблон розмови на випадки такі, коли чуємо особливо якесь таке російське...

[Ю.] Протокол номер три…
[А.] Так, так, так. *(Сміються).*
[К. Б.] *А чи займалися Ви волонтерством?*
[Ю.] Ой, цікаве питання. Я не можу сказати, що я прям, що я прям дуже багато займалась волонтерством, але був такий досвід. Ну, ми там, оце ж перші дні, збирали якісь речі, чи там, наприклад, ми приходили в одне кафе, виставили в себе в новинах, що там ми збираємо те-то, те-то. У них *[у кафе. – К. Б.]* був прям перелік того, що треба, там прям від зубної пасти і все інше. Вони не брали грошей, але ось у них була така база, куди приносив продукти чи ще щось інше. І я пам'ятаю, що ми там закуповували і просто приносили це. Ну, про волонтерство ще? Я – ну, наприклад, я ходила робити «кікімори». Ну, тобто всі ось ці маскувальні речі. У нас в Броварах були дівчата, розвісили повідомлення. Коли ми повернулися, я побачила у себе на під'їзді, що там типу треба людей, які плетуть «кікімори». І я ходила туди просто плести їх. Виходило не дуже, якщо чесно. Ну, але я старалась. От, але там було цікаво, що було дуже багато різних жінок і дуже багато людей, які там приїхали з окупованих територій. І оце, знаєш, це сидить, там новини, що в Красний Луч типу заходить щось. І вони кажуть: «Брехня! В тебе ж там пляшка вина залишилася в підвалі. Ми ще відсвяткуємо!». Жінки різного віку – вони підтримували одне одного. І я пам'ятаю, що там було дуже багато різних історій. Потім в мене так вийшло, що мій хлопець, він військовий, і йому треба були спеціальні сітки. І там, зі специфікою служби, сітки мали бути із натуральних матеріалів. Там певна є специфіка, чому вони мають бути з натуральних. Ну, там, щоб все функціонувало, щоб під цими сітками. І я теж знайшла в Броварах групу, де теж робили ці сітки, жінки збиралися і теж ходили, робила ці сітки, теж виходило не дуже, якщо чесно. Я не знаю, в мене, походу, ну, це такий перший досвід, але вони зробили сітки, що треба, і ми відправили, і ну, там воно все працювало, як треба було. От, короче, щось з руками в мене не те, тому я доначу. Ну, це чесно! Там просто виходить, що якщо ти її неправильно сплетеш, вона стане важкою. Вона має так якось плестись, що якщо там щось паде, якась вода, ну, типу, дощ чи сніг, воно не має дуже сильно бути натягнуте, бо коли дуже багато шарів чи якісь вузли, тому що вона дійсно просідає… Ну, короче, там своя специфіка. І я знаю, що деякі дівчата, а там же ж приходиш, перша зміна, хто коли прийшов, інше, ти приходиш, коли в тебе зручно, або ж, ну, якщо ти не можеш прийти, ти ріжеш ці шматочки, там спеціальні смужки, дома. І там у них прям є список. Якщо, наприклад, зима – то треба, вони писали процент білого, тому що ж вся сітка не може бути біла. Має бути якесь вкраплення, тобто, воно має природно виглядати. І в них були рейди в «секонди», або по своїм, тобто, ну, певна була специфікація того, які матеріали потрібно. І вони вивішували. Приходиш і бачиш на стіні, яка це має бути сітка, тому що ж люди змінюються. І ти там типу вплітаєш. Я декілька разів прийшла, я бачила, що там дівчата з передньої зміни щось типу неправильно зробили, сплели, і це все розпускається, і робиться по-новому, новими смужками. А це ж, вибачте, ну, це набагато більше займає час. А, ну, ми ж розуміємо, що сітки і все інше – це розходний матеріал, особливо в той час. І люди чекають, вибачте, відправку вже… І мене ставили на нарізання, ну, так, м'яко, так, дипломатично: «Давай ти наріжеш нам…». Різала я прекрасно. Ну, тобто, от, якісь такі були вкраплення, оце ще я згадала. Зараз дуже хочеться мені в тактичній медицині підтягтися. Оце їду до хлопця, він має турнікет принести і показувати, як це робиться. Так що, якщо тобі треба ще військових інтерв'ю, можу організувати. Я відчуваю, що є потреба,

мені треба ці знання. Хоча я дуже погано, мабуть, ще гірше, ніж ті, але думаю, що накладати турнікет кожен має вміти.

[А.] Перша медична допомога і тактична медицина – то різні речі.

[Ю.] Ну, я про, саме про всі турнікети і про все інше. Ну, вчора у нас була дискусія щодо цього. Я просто питала, якщо я раптом мобілізуюся, де б я могла бути корисною. Я кажу: «Може такмед?». Він каже: «Ти дуже маленька. Ну, типу, як ти будеш виносити оцих хлопців?». Каже, що типу, тебе ніхто не візьме. І він мені розповідав, де я можу бути. Ну, короче, походу прес-центр – це мій максимум. Бо я ж себе бачила з турнікетом, таке все. Але все одно, мені хочеться знати, вміти, тому що, як показує досвід, на жаль, що те, що ти в Києві чи не в Києві, ці знання мають бути. Ну, хоча б якісь базові.

[А.] Так, так. Ну, це «маст хев» *[must have. – К. Б.]* зараз. В мене наша колега носить турнікет, до речі, Настя інша. Ну, мені чоловік теж каже, що це потрібно кожному. Ну, єдине, що в мене 300-500 сумок, а я їх гублю. Я ходила, знов-таки, «Пласт», де однією із обов'язкових вимог є ці знання. Ну, навіть, от, юнацтво – воно типу здає там певний перелік завдань, і серед них обов'язково є надання першої медичної допомоги, а зараз ще тактичної медицини в тому числі. Тому накладати турнікет я вмію, але, як нам казав інструктор, що коли екстренна ситуація, ти не до максимуму, в тебе все загострюється, ти скочуєшся до мінімуму. Через це накладати турнікет треба настільки замахати *[навчитися. – К. Б.]*, щоб воно в тебе «на автоматі».

[Ю.] Да, виходить, мені сказали вчора, що 30 секунд маєш, ну, в тебе є 30 секунд, самі собі, причому що ти маєш його правильно якось перекласти, бо в заводському стані він там якось не так лежить, як його треба накласти, треба так, щоб ти міг однією рукою собі його типу накласти. Ну, короче, це все треба. Ми з волонтерства трошки в інше пішли, але тим не менш, ну, це таке, щось соціальне, що має бути, тому що тут же ж не лише про те, щоб дати собі раду, а щоб допомогти іншим.

[К. Б.] *А які у вас в «Пласті» ще є курси чи підготовка?*

[А.] Щоб зараз це не переросло в рекламу «Пласту», короче, ну, «Пласт» модернізується, скажемо так. І там зазвичай йде така типу багатофункціональна освіта. Тобто, наприклад, є умілості, і вони в кожній спеціалізації. Там, до прикладу, від писанкарства до їзди на конях, до плавання, до військових справ. Окремий є напрям «Військове пластування», ну, і звідти зараз, з цього напряму просто всі пішли чоловіки воювати, в тому числі мій. Є навіть табір окремий, який називається, називається «Легіон». Про нього навіть, Боже, хтось там написав пісню чи «Океан Ельзи», чи хтось з цих виконавців, і кліп є там, де пластуни бігають. І це такий прям військовий табір – тобто ти береш наплічник і ти фігачиш 20 км, ну, як військові умови, військові вишкіл реально. Він так і позиціонується. На нього тільки буквально три, по-моєму, чи чотири роки тому почали пускати дівчат, бо це суперсильні навантаження. І там, ну, пройти цей вишкіл недостатньо. Ти маєш там виділитись, показати себе добре, щоб тобі дали цю відзнаку «Легіонерський хрест». От, тому, ну, це така, прям дуже хороша штука, і через це в нас, конєшно, статус – росіяни пишуть про нас як про «націків», що ми дітей готуємо, короче, ну, там все стабільно на болотах. Але дуже багато насправді всяких знань, так: інформаційна безпека, ментальна безпека, є психологічна служба «Пласту», є курси ПМД *[першої медичної допомоги. – К. Б.]*. Є теплі контакти там з Мальтійською службою порятунку, я забула, як воно називається. Є з «Червоним Хрестом» – і вони дуже часто для нас проводять всякі різні оці-от вишколи з першої медичної допомоги, там є кілька рівнів цієї першої медичної допомоги. Тобто, ну,

перший рівень – це найлегший – це там ти бачиш, лежить людина на вулиці, там, ну, і алгоритм дій. Потім другий рівень – там як якісь складніші ситуації. Третій рівень – якраз тактична. Ми з чоловіком хотіли піти на першу медичну, випадково попали на тактичну, зато навчилися накладати дуже класно турнікети. В нас потім отакі сінці були на руках і ногах, тому що, ну, якщо ти накладаєш, ну, нам, в нас були інструктори, які колишні АТО-шники, і вони прям, ну, от, вони нам це все дуже класно пояснювали, що вам треба прям відчути, як воно болить. Типу, щоб воно вам прям нормально пережало, щоб ви поняли, що так має бути, а не жаліли себе, бо типу, ну, толку з того турнікету, якщо ти нормально його не затянеш. От! Ну, але «Пласт», от, про волонтерство ми говорили – це якраз волонтерська організація. Тобто, ну, це ніби як – я добровільно виділяю свій час, щоб долучитися до виховання майбутнього покоління. Нам, ну, здавалося це важливо, що, ну, на теперішнє покоління, типу, ти не вплинеш, вони уже сформовані люди. Тому потрібно впливати на майбутнє. І справді дуже багато зараз юнацтва – вони роблять дуже класні штуки. І, зокрема, моя юначка, якій на той момент, на *[20]*22 рік було 14 чи 15 років, вона зробила онлайн для всієї країни, вона ніби організувала такий онлайн-зібрання, де запрошували інструкторів і говорили на якісь цікаві теми. Це ніби був такий куточок безпеки для дітей. Потім, ну, для переселенців дуже багато робили – табори пластові робили також, щоб дітей, безплатно якось їх чуть-чуть забрати з цієї тривожної атмосфери, щоб вони побули просто дітьми. Дуже, дуже багато небайдужих людей, і мені дуже комфортно в цьому колі, тому що коли я виходжу за межі цього кола, то стає дуже сумно, і починається безнадьога – і все, і всьо погано, ми всі помремо, і так далі… А, ну, якось коли ти перебуваєш серед адекватних людей, тобі здається, що все не так погано, і «менталочка» тримається.

[Ю.] Це правда, да. Своя «бульбашка» – вона рятує.

[А.] Так, дуже сильно.

[Ю.] От, навіть про волонтерство в нашій «бульбашці»: ми на книжковому фестивалі зробили такий, я не знаю, це, мабуть, волонтерство, не волонтерство, збирали кошти…

[А.] Благодійність.

[Ю.] То ми такі листівки продавали. І гроші від всіх цих листівок, там, типу, мінімально, там, умовно, якісь 30 грн, потім ми закупили книжки свої і відправили в бібліотеки – там, де постраждали, ну, ті, що на прилеглих прифронтових територіях. Ось так.

[А.] Я на початку повномасштабного, от, як виїхала туди, в своє містечко, то дуже багато почало стікатися переселенців звідусюди. І я, короче, якось не можна було грузитися, через то зразу намагалися зайнятися. Ми приїхали зранку, виходить. Вже в обід ми були в міській раді, і якось я стала типа як неофіційним працівником там. Ми організували – обдзвонювали місцевих, хто може прийняти людей внутрішньо переміщених. Ми видавали ці посвідчення внутрішньо переміщеним особам, які приїжджали, ну, типу, щоб їх фіксувати, щоб це не було «ДРГ», бо там з «ДРГ» – це вообще окрема тема була. В нас там ловили це «ДРГ» по Тернопільщині, ну, тоже таке. Якось це все систематизували, потім організували також якісь такі, типу ресурсні зібрання для внутрішньо переміщених осіб. Ми типу *[проводили. – К. Б.]* а-ля курси української мови, тому що вони всім, тоді було актуально. Особливо в нас були, з Бахмута сім'я, і вони прям хотіли, старалися, короче. Ну, словом, і воно з часом просто, типу, втратило актуальність оце навчання української, але залишилась оця, якби, ну, маленька спільнота цих внутрішньо перемі-

щених осіб. І вони, наскільки я знаю, деякі так і залишилися в цьому містечку, і до цих пір там, по-моєму, вони в цих хабах волонтерських, чи чоловік з дружиною допомагають, і вони зараз там вже осіли, і, ну, громада дуже, типу, їх прийняла, а їм подобається ця громада. Тому таке.

[К. Б.] *Із скількох років записуються до вас у «Пласт»?*

[А.] Дітей можна з двох. А я в дорослому віці – в 21 рік прийшла туди. На 8 березня, до речі, про свята. Ми тіпа з чоловіком на 8 березня рішили піти на типу як знайомство з «Пластом».

[Ю.] Типу 8 березня здорової людини…

[А.] Самий прикол, що, там же ж як, от, ну, була потреба також в якомусь колі саме своїх. А ми працювали на той момент в ІТ-компанії обоє, і там все російською, і нам обом було трохи важко знайти людей хоча б з якоюсь позицією. А чоловік якось знайшов оголошення, що буде знайомство, ми записалися. Це було 8 березня *[20]*20 року. За тиждень почався локдаун.

[Ю.] Але це не пов'язано між собою в житті.

[А.] Це просто то, що ми так загорілися: «Все, точно, йдемо, будемо творити майбутнє». Локдаун просто. І ми сидимо в цій хаті, короче.

[Ю.] «Золоті» часи локдауну.

[К. Б.] *А чоловік був у легіоні «Пласту»?*

[А.] Ні, не встиг. Ми були по суті так активно в «Пласті» там неповних два роки, і почалось повномасштабне. А ми з чоловіком виховники – це означає, що у нас є групка дітей, над якими ми як куратори, скажемо так, наставники. Ці всі гуртки – вони об'єднуються в курінь. Ну, там чотири-п'ять-шість таких гуртків. І ці наставники всі – вони об'єднуються в свою команду. З чоловікової команди всі пішли воювати. Там зараз курінь ледве живе їхній, ну, оця команда, ці діти типу повністю нових набрали, тому що зараз в «Пласті» дефіцит, бо всі дорослі – вони або воюють, або волонтерять, і там прям все-все отак. Дуже багато загиблих вже серед пластунів, дуже багато втрат, короче. Ми навіть, от, про волонтерство – ми типу збираємо, в мене є своя там тусовка ідейна, яка цікавиться етно-, і дуже часто проводимо збори для своїх, якраз для пластунів. Нещодавно для посестри ми збирали, яка парамедикиня взводу у 3-тій штурмовій *[окремій бригаді Збройних сил України. – К. Б.]*. От. То ми їй на прилад нічного бачення назбирали всім нашим кругом, скільки десь – 150 000 *[гривень. – К. Б.]* назбирали. Кожна взяла на себе там по 5, по 10 тисяч збору, і склалися, і зібрали. Якраз оце купили сьогодні.

[Ю.] Я да, я пам'ятаю, в тебе на сторінці завжди там є «Я збираю…».

[А.] Так, на різні потреби. В нас цього року мета така невеличка, типу, от, це є наша тусовка, яка називається – курінь «Степові Відьми».

[К. Б.] *А чому така назва?*

[А.] Тому що є курінь «Лісові чорти». «Лісові чорти» у «Пласті» –християнська організація. «Лісові чорти» – тут все нормально. Нормально, все сходиться. Ну, і це пішло не від чортів саме, а від того, короче, НКВД-исти на Захід України, і весь «Пласт», і УПА, а дуже багато пластунів було в УПА, вони пішли в підпілля, і вони робили капості, і їх називали «лісовими чортами». А потім, коли вже в «Пласті» почали з'являтися дівчата, жінки, то, з'явилася потреба в жіночих якихось тусовках, куренях. От.

[Ю.] Жіноча чортівня…

[А.] Ну, і типу як так, ну, не до пари, але так – невеличкий аналог «Лісовим чортам» стали «Степові відьми». От. І, ну, от, зараз я в «Степових відьмах». І дуже класно,

коли я на вулиці кажу: «Та то я там до своєї львівської "відьми" їду». І люди просто дуже, ну, дуже так, виразно реагують. А в нас це прям дуже нормальне слово. Я така там говору, шо «мої відьомські посиденьки», кажемо там: «Я поїхала до "відьом"», – короче так. Це дуже смішно звучить ззовні. У нас типу 18 років нашому куреню виповнюється цього року, і ми собі поставили ціль зробити 18 благодійних зборів на військо до 18 років. Оце зараз, якщо не помиляюся, шостий закрили.

[К. Б.] *Зрозуміло.*

[А.] Це ми дуже далеко відійшли. «Сов соррі» *[so sorry. – К. Б.]*. Я попереджала…

[Ю.] Але воно якось, да, воно якось дуже логічно органічно перетікає.

[К. Б.] *Уся інформація дуже цікава і важлива. А от, таке питання ще – питання можливого російського повномасштабного вторгнення напередодні обговорювалися у «Пласті»?*

[А.] Дуже. Ну, на прямо на Крайовому, типу, на рівні країни видали оцей документ, всім сказали зачитати, прочитати – така, скажем, інструкція юнацтву, дітям, що робити, якщо, наприклад, там в нас буде небезпеки рівень «зелена» загроза, «жовтий» і «червоний» рівень. І в кожному випадку – що робити, як скласти правильно «тривожну валізку». Ну, тобто повністю все треба було проговорити, бо у пластунів, і взагалі в скаутів, у всесвітньому русі скаутському є гасло – типу, щоб завжди готовий. Типу: «Пластун завжди готовий!». Ти, ну, ти завжди маєш бути готовий до будь-яких випадків. І не дарма ми дітей вчимо в природі виживати. В нас є така навіть така активність, що ми дитині там даємо ножик, даємо там якийсь там прийом їжі один і ще там дуже невеличкий набір речей, і залишаємо на три дні в лісі, де він має прожити сам, збудувати собі життя його, збудувати собі так типу накриття, спати, здобувати собі, вирізати, ну, там і не просто жити, а вирізати собі тарілку, зробити зброю, зловити тварину і приготувати. Ну, короче, ти повністю, ну, вчишся виживати. Тому, скажемо так, до війни багато пластунів були готові, і я кажу, що маріупольські пластуни – вони сиділи на сумках, тому що, ну, вони би не вижили. Ну, і ми тому так само евакуювалися дуже швидко, хоча там спочатку, може, і не планували, але потім виїхали. Скажемо так, нас дядько віз в машині, і ми мали їхати перечекати перші місяці в *[м.]* Бучі. І там потім підірвали міст до Бучі, і тому ми звернули на Захід. А дядькові батьки – вони залишилися в Бучі, їм по 65 років, по-моєму, років. І в них на подвір'ї сиділи буряти, по хаті шастали, короче, ну, там прям таке було. Нам дуже повезло, що ми туди не поїхали, тому що двоє чоловіків, що мій чоловік, що мій дядько, ну, типу я бачила, що було те, що там робили. І всі бачили.

[К. Б.] *А от, що Ви ще пропрацьовуєте у «Пласті» в плані етнокультури?*

[А.] Все намагаємося проводити. Повністю все. У нас є дорослі курені, і їхні назви залишилися ще з минулих часів, є ще з столітньої давнини. І оцих імен залишилося. Коли були оці українські змагання, і були сотники, або з козацьких, і тому в нас курені. От, курінь таких-то. До прикладу, «Степові відьми» – вони спеціалізуються на етно-. Це стосується всього. Це стосується загальної культури нашої, там свята ми відтворюємо. На, зазвичай на таборах дитячих ми відтворюємо весілля, там кожен вибирає собі роль традиційного весілля, тобто є там продаж оцієї нареченої, викуп. Короче, повністю.

[К. Б.] *А викрадення?*

[А.] Воно не наше. Ну, типу, в нас ти ніби викупляєш наречену, але якщо ти мало заплатиш, то в наречену вдягається хлопець і виходить до тебе типу, ну, хлопець. Короче. Ну, взагалі – як гасло, «Пласт» – це велика гра, і все у форматі гри, тому воно ніколи не нудно, і тому воно не як в школі, що це ти сидиш і слухаєш. В нас

типу завжди все через гру, тому-от типу граємося якраз – оце весілля, проводи, якісь свята, Купала. Завжди, ну, типу все, що стосується української культури, в нас є окремо як би майстри, майстри писанкарства – писанкарства, наприклад, проводять вишкіл.

[К. Б.] *А проводи – мається на увазі, ті, що проводи в армію?*

[А.] Ні, ну, ні. Проводи типу зими, зустріч літа, ну, короче, оце-от, з персонажами. «Шум» оце-от: «Гей нумо-нумо заплетемо шума!». Це ж типу «Шум» з поліських традицій, з Волині – це, скажем так, уособлення весни в давніх обрядах.

[К. Б.] *«Маланку» водите?*

[А.] «Маланку» водимо, вертеп водить «Пласт». Вертепні пластові акції – це моя любов, тому що там найшикарніші адаптації, і там Чорти говорять московською, говіркою російської. «Маланку» вводять, «Козу» вводять, передача Вифлеємського вогню. Це дуже відома пластова акція.

[Ю.] Так, вона дуже відома, ледь не на державному рівні.

[А.] Саме пластуни – вони якраз носять цей Вифлеємський вогонь. Це типу закріплено за нами, скажемо так, ця відповідальність. І це прям в Верховну Раду, в ГУР *[Головне управління розвідки Міністерства оборони України. – К. Б.]* ми носили, там з *[К.]* Будановим наші фоткалися, було дуже смішно. От, саме всі такі культурні штуки у нас дуже популярні. Ми хочемо самі це робити і навчити дітей бути свідомими українцями, не просто українцями, ну, типу, а саме активними, тому що, ну, мало бути просто, що ти типу знаєш, що, от, правильно то, а не то, але ти сидиш і, ну, чекаєш з моря погоди. А треба там вести за собою.

[К. Б.] *В процесі гри і привчаєте дітей до народних традицій.*

[А.] До народних традицій, до лідерських якостей. В нас дуже сильний ухил на те, щоб бути лідерами, вміти спілкуватися, комунікувати, організовувати якісь штуки. Тобто, в нас є обов'язковим моментом… *(Зазвучала сирена)*. Тривога?

[Ю.] Так…

[А.] Є обов'язковим моментом, що ти маєш, там є рівні в пласті, і ти, типу, щоб здобути цей рівень, ти маєш, наприклад, організувати дев'ять проектів. І часто ці проекти – це там, типу, якісь ініціативи, там походи в геріатричні комплекси, благодійність. Тобто, ну, юначка, юнак (років 16) має підготувати, продумати, розподілити обов'язки, повністю курувати якусь ініціативу. Вона може бути короткотермінова, може бути довготермінова, дуже часто з тих ініціатив виростали повноцінні проекти. Так, наприклад, з «Пласту», можливо, Ви чули УАЛ (Українська Академія Лідерства), яку створили пластуни? Це типу, якщо після школи дитина не знає, куди їй поступати, а це дуже часто є, то вона може піти в УАЛ. І там це типу тобі дається рік, де тебе прокачують по комунікаціях, по всяких якихось таких базових знаннях, і де тобі допомагають визначити, що робити далі.

[Ю.] Я знаю, навіть такі тести там проходять, такі якісь профорієнтовані.

[А.] Це тебе більше готують, тому що дуже часто школа – вона не забезпечує цього якогось елементарного рівня і визначеності. Тому що, ну, школа – це школа. Вони відпрацювали – все, до побачення. А в УАЛ-і якраз типу напрям на те, щоб ти знайшов себе і вирішив, куди ти хочеш йти. Ну, і це дуже класна штука. Якби в мене ця штука була, я би за мого, за мого дитинства, скажем так, я би туди пішла, тому що, ну, це дуже допомагає, щоб не йти абикуди: не знаю, ну, напевно, піду, от, туди, бо там набір є… А так ти ж хочеш, ну, типу, визначитись, ким ти хочеш бути. УАЛ допомагає. Потім є ініціатива БУР, яку також створили пластуни, – це «Будуємо Україну разом». От.

[Ю.] Оце я добре знаю.

[А.] Вони, до війни вони часто приїжджали в якісь села і робили там дуже класні простори, осучаснювали, щоб туди приходили люди. А зараз вони відбудовують зруйновані будинки. Ну, дуже багато ініціатив всяких різних пішло з «Пласту». Це дуже багато відомих людей. Один, по-моєму, в Верховній Раді, є п'ятеро депутатів-пластунів. Один з тих депутатів пішов в розвідку – із спочатку повномасштабного він в тилу ворога працював. І він втратив двох своїх найближчих друзів, які теж з ним були в «Пласті» в гуртку. Їх вбила росія. От, в нього на руках один прям помер, короче. Ну, тобто і він зараз просуває закони про декомунізацію, де.., деколонізацію. І про українську мову. Ще одна депутатка, яку ненавидить *[О.]* Арестович. Можливо, ви бачили відео, де чувак Цоя співав у Львові. Був була ситуація...

[К. Б.] *З Одеси оце?*

[А.] Да. І, ну, оця, що знімала його і викликала поліцію, це якраз ця депутатка, яка теж пластунка. Вона з куреня «Непростих» в нас.

[Ю.] З якого куреня?

[А.] «Непрості» – тут також все просто, логічно. *[...]* А вона депутатка, мабуть, не могла так зробити, але вона підняла кіпіш. На неї Арестович подавав в суд, потім цей без приколів програв. Там був великий кіпіш. Ну, і дуже багато. Я зараз просто за ними слідкую в інтернеті, і це максимально якісь прості люди, тобто я там цього *[Р.]* Лозинського, оцей, що воював, ще він до нас приходив, розказував все як добрим знайомим. Тобто абсолютно там немає якось «зірочки», тому що в «Пласті» це так – це спільнота. Я не дуже не люблю, коли на нас кажуть «секта», бо ми типу молимося. О Боже! Але, ну, це не обов'язково. І я, якщо бачу людину, яка пластує, знаю, що на неї можна покластися, бо зазвичай безвідповідальні люди і якісь такі – не затримуються там. Не затримуються прям. Ну, типу, їх або виганяють, або вони самі йдуть, розуміючи, що це не їхня тусовка. І, наприклад, коли було повномасштабне, мого, ну, мій чоловік пішов мобілізуватися, його там відрядили якось в пункт розподілення в Черкаси. В Черкасах в мене нікого знайомого немає. Я написала черкаським пластунам за два дні до того, як ми мали поїхати, – вони нам знайшли людину, яка дотична там до цих знайомих пластунів, і чоловік надав нам ночівлю повністю на чотирьох, на чотирьох людей: мені, моїй мамі і батькам чоловіка. І ще й нагодував, показав все, як по Черкасах проїхатися. Повністю незнайома людина впустила нас в свою хату, чисто тому, що ми пластуни, і це типу єдиний дотичний момент. Просто наші батьки і моїх чоловіків, і вони типа до «Пласту»: «Та граєтеся якось, якась фігня, ліпше своїх дітей робіть, що ви чужих вчите...», – ну, в такому плані. А коли це сталося, то свекруха моя прям: «Боже, ну, "Пласт" – там всі такі!». От, все. Да, там помінялося радикально це ставлення. Я така, думаю: «Ну, треба було аж так далеко зайти, щоб це довести...».

[К. Б.] *От, в «Пласті» традиції відтворюються, підтримуються. А от, в побуті, вдома?*

[А.] Паски печем, як мінімум.

[К. Б.] *Згадували про весілля. Рушник вишивали на весілля?*

[А.] Я не вишивала, бо в мене «криві» руки. Я купила. Я купила рушник. Але в нас просто такий прикол: я з Тернопільщини, чоловік з Чернівців – це два різні етнорегіони, двоє різних традицій, абсолютно радикально. Тобто в них, наприклад, є така штука, як вінкоплетення. Це за три дні до весілля ви збираєтеся, і вам плетуть такі невеличкі *[вінки. – К. Б.]*. А в нас деревце, а в них – вінкоплетення. В нас інакше. Короче, виходило так, що вінкоплетення ми робили за їхньою традицією, потім викуп нареченої, оцей стіл на воротах і, де брат, ну, по суті, продавав наречену – це було за нашою традицією. Потім саме весілля ми справляли в Чернівцях, там

знов – за їхньою традицією. І це було таке трошки мікс. Мікс виходив, тому що я хотіла, щоб мої традиції були збережені, але і чоловікові обідити не можна.

[Ю.] Весілля мало відбутися.

[А.] Тому виходило так, що типу те, що на моїй території, те було по наших традиціях. Наприклад, короваї, яких немає в Чернівцях, робили, ну, за нашими традиціями. І музики кликали, а в Чернівцях свої якісь прикольчики. В них там є така штука, як весільні батьки, яких більше ніде в Україні, я не знала такої штуки. Це вибирається одружена пара, яка стає ніби вашому подружжю хресними батьками і, ну, вас ніби опікає, да. Ну, типу, воно називається «вінчальний батько», «вінчальна матка», а ви їм стаєте фінами, фіни. Типа я фіна, а Рома фінін. Да. Це дуже странно. Я до сих пір не звикла. До речі, вінчальний батько наш – він до сих пір, оцей, що в Києві, до якого ми приходили, він зараз виробляє сітки, сам повністю, він розробив. Він придумав, словом, правильну якусь техніку: і щоб тканина, і щоб легка, тобто правильно все.

[Ю.] О, це те, що я говорила, це дуже важливо у сітках…

[А.] Да-да-да. І він зробив дуже класні ці сітки. І робить, і виробляє їх вже в промислових масштабах. В нього там купа людей їх купляє.

[Ю.] А, тобто у нього прям своя якась методика, да?

[А.] Да-да-да, ну, принт свій, фарби свої він закупляє. І він мого чоловіка забезпечує, по суті там, умовно, бригаді мого чоловіка сітки йдуть першими.

[Ю.] Так що батьківство, в принципі, нормально!

[А.] В принципі, виправдало, да. Ну, там просто, там любов, там, пофіг, що це мій родич, першочергово був там мій чоловік, це кровиночка, це, от, все, все, як має бути.

[Ю.] А ти ж ще прикраси робиш з бісеру – це теж щось традиційне?

[А.] Мене просто зараз трошки «поплавило» *[хвилювалася. – К. Б.]*. Коли був «блекаут», мене дуже сильно «поплавило». Це в *[20]*22-*[20]*23 роках. І мені треба було якусь максимально механічну роботу. І я плела силянки, гердани – це типу українські етноприкраси. Я тоді захопилася. Мені хотілося показати якось цю автентику, навіть вповсякденному житті, коли я її ношу. А ти, Юля, знаєш, що таке силянки, гердани? Це такі з бісеру прикраси, які носили колись, на фотографіях дуже часто. Блін, на двохсотці. Лесі Українку, хтось має двохсотку?

[Ю.] А може загуглить?

[К. Б.] *Ну, є якраз.*

[А.] Я тобі покажу, Юля. Дивись, бачиш, що в неї? Оця-от, це – силянка. Оце плести, різні по регіонах узори, і класно потім бачити це, що воно входить в якусь моду. Ну, це прям дуже чотко, що ми ніби як беремо в своїх, а не десь в когось.

[Ю.] А ще цікаво, що кожен під свій регіон. От, до речі, до слова, коли ми виїжали з Броварів, ми теж взяли рушники родинні і все таке, тобто везли з собою. Але у стресових ситуаціях… Там був прикол, що у нас у кожного було по рюкзаку, і я в свій взяла рушники, все інше, а мій папа взяв три спортивних костюма і ліки свої. А потім я дивлюся, а він кожен день в новому… Серйозно? Але тим не менше, я маю на увазі, що, мабуть, в таких стресових ситуаціях, от, ми почали говорити за вишиванки, за все інше, я розумію, що да, воно десь на якихось, десь там в мозку відкладається, що ти маєш щось своє забрати, тому що, ну, умовно футболку ти собі придбаєш якось. А ось рушник чи щось таке – типу, що воно буде, бо ми ж не знаємо. Ми ж не знали взагалі, чи повернемося в Бровари.

[А.] В мене тренерка – вона з *[м.]* Лисичанська. Та, вона зараз під окупацією, і вона була не вдома, її батьки були не вдома. Вони виїхали на роботу, ну, і потім вже

не вернулися до хати. Ми з нею щось там говорили, і в цей момент їй написала мама, що її, в їхню квартиру зламали замки. Ну, вже в окупації, і вона прям почала плакати, тому що там залишилися, от, якраз рушники, ікони, книжки, яким, ну, 100 років – тобто, от, таке щось цінне. Ну, от, те, що їхнє, ну, просто в нас і так в часи Голодомору, люди все вимінювали на їжу, і по суті ні в кого нічого не залишилося. Або в часи Голодомору, або в часи операції «Вісла», так само. До речі, вертаючись до сучасності, про те, що Захід не відсвічує – дуже багато країн дозволило проводити наші пластові табори на їхніх територіях, зокрема Польща. Польща дуже класний табір зробила біля українського села колишнього. І вони в виді екскурсії показували українську церкву і українські цвинтарі, де останні хрести були 1946 року. І вони, типу, не відсвічують, що не так з тим, щоб це показувати, ну, типу, щоб водити це як екскурсію: «От, дивіться, ви тут жили!».

[Ю.] Вони не розуміють, наскільки це травматично.

[А.] Я думаю, що вони, може, навіть не усвідомлюють цього. Ну, вони ж спричинилися частково до цього, тобто, це радянський союз і Польща. Що ж ви їм показуєте? То наші діти такі верталися і казали: «Ну, дякуєм»... А що казати, типу, ну, контексту нема. Ну, і навіть з тим же Бандерою – тоже ж, типа, він порох для них, все. Бандера, який в «Пласті», до речі, був.

[Ю.] До речі, відбій тривоги. Ми в безпеці, якщо що...

[К. Б.] *А як щодо комендантської години?*

[А.] Ну, наприклад, в мене на районі живе дядько, і ми з чоловіком ходили, до нього в гості, і ми засиділися до 1:30. І ми йшли, і дуже багато по лісі їхали, і чоловік, ну, короче, не дуже хотів бачити поліцію. Він з війська приїхав. І ми двориками прям йшли, бо прям дуже багато було, і вони зупиняли перехожих. Ну, видно було там, наприклад, що по алеї далі спинилася поліція, і, ну, чуваків, які там сиділи, ну, «прижали». То такі історії...

[К. Б.] *Я уже раніше фіксувала про сучасні весілля, що замість подарунків наречені просять задонатити на ЗСУ. А Вам відомі такі моменти?*

[Ю.] Да. Я знаю. В мене такий був випадок. У мене близька подруга є, вони одружувалися минулого року. До речі, 22-го, це буде рік, 22 липня. І вони попросили, щоб без квітів, або українське вино (просто, щоб вони колекціонують), або донат. Ну, тобто і це прям було дуже серйозно в них, тому що вона сама з Донеччини, а чоловік з Хмельниччини. Ну, от, таке цікаве поєднання у них. Але ось вони разом постановили, що нам не треба квітів чи щось такого.

[А.] Ну, в мене стабільно, що мій день народження, що чоловіка, оце якраз був ювілей, ви хочете привітати – от, вам «банка» *[онлайн-банкінгу. – К. Б.]*, будь ласка. Ну, типу, я дуже люблю, от, в чоловікової родини – там дуже багато цієї родини, там 300-500 привітань блєстящих в «Фейсбуці», і в «Вайбері», ну, а на «банку» ніхто не скидає. Типу в той час там, ну, я бачу, що там в мене багато дуже друзів скидають, чоловікових, моїх. Вибачте, нафіга мені зараз ці ваші привітання в «Фейсбуці»? Ну, щоб що? Вони мені, ну, вообще ніяк не поможуть. І ви хочете мене привітати, хочете зробити мені хорошо – задонатьте, і нам всім стане хорошо. І в мене зараз така логіка. Тільки лиш шо і хочете привітати – привітати, от, сюда. От, сюда вітай. Ну, а чого ти просто будеш словами розкидатися?

[Ю.] Ну, да, там вони ще не розуміють, бо в них інше покоління, вони ще не всі знають, що таке «банка». Але, наприклад, моя мама – вона теж не розуміє, хоча там типу донатить, ось пам'ятаєте, що оцю «ковідну тисячу», тобто, вона так не розуміє, але на армію – будь ласка, відправ. От, і коли в перші години, коли попали

в «Охматдит», стрес, стрес, але вона каже: «Юля, будь ласка, відправ там з мого рахунку». Вона не дуже знає, як там з тих карток. Але для неї дуже важливо, щоб і вона в цьому взяла участь.

[А.] Ну, просто найкраще – це якраз будь-які емоції конвертувати в допомогу.

[Ю.] І це насправді легше воно потім стає. От, навіть в мене є знайомі хороші, їх пара, і вони завжди там збирають для окремого підрозділу, ну, і плюс там хлопець збирає для своєї 80-ї *[окремої десантно-штурмової бригади ЗСУ. – К. Б.]* час від часу. І якщо, наприклад, ти не віриш там в умовні великі збори, ну, багато ж людей, знаєш, говорять: «Ой, типу ми не будемо донатити там в притулок чи ще тому чи тому, бо там все є...». Але є точкові *[донати. – К. Б.]*. І я не можу не вірити цим людям, тому що якщо я цим вже не буду вірити, то ж нащо воно все це? Тому, власне, і це реально допомагає, тому що я дивлюсь, як волонтери – ну, всі волонтери на «гідазепамах» і на якихось заспокійливих. Тому що я розумію, що це реально стрес, ну, це реальна робота – оце все збирати.

[А.] Тому зараз мені дуже подобається, як оце роблять, ну, оце суми розбивають...

[Ю.] Да, да, це дуже, до речі, роблять правильно.

[А.] Оце ж окремі «банки», і ти ніби донатиш знайомій людині, що це є хтось дотичний, і, от, ти точно знаєш, що, от, воно точно йже тому-то, тому, а не у прірву. До прикладу, твоєї подруги чоловікові на якийсь «корч» *[вживаний автомобіль. – К. Б.]* чи на ремонт того «корча». І ти потім бачиш звіт і результат. Ну, і це, звичайно, дуже класно. Типу, ну, і ти почуваєшся навіть більш дотичним до цього.

[К. Б.] *Ще про не дуже приємні речі – похорон. Як у «Пласті» це відбувається, якщо це пластуни, Ваші знайомі?*

[А.] Коли почали гинути пластуни, ну, в нас до цього не було якогось такого однозначного протоколу похорон, тому що, ну, «Пласту» 112 років, чи вже 113, не пам'ятаю. 112 років. І типу, ну, звичайно помирали там. Ми ж не знаємо, які там були обряди в часи підпілля, на жаль, не збереглося інформації. Ну, і часто це просто типу люди людей вбивали, і їх не було як ховати по-пластовому, по такому, по-пластовому в підпіллі або в діаспорі. Потім, ну, від старості – це окрема історія. А коли почали гинути пластуни, вони почали гинути ще з 2014 року. До повномасштабного, з *[20]*14-го до *[20]*22-го, по-моєму, загинуло 13... Короче, ну, типу були смерті, і теж не було ще протоколу. Після повномасштабного почали плюс-мінус уніфікувати, але, ну, треба розуміти, що, «Пласт» – це частина життя, це не все твоє життя часто. Тобто, є родина у загиблого, люди, які як би хочуть все по-своєму чи унікально. Але в пластунів є така штука, що ми коли на таборах, ми закінчуємо день, ми беремося за руки, співаємо пісню, ну, таку типа пісню, яка як би колискова, як «На добраніч!». І співаємо Квітку Цісик, яка теж пластунка.

[Ю.] Серйозно?

[А.] Да, вона пластунка. Вона записала пісню. Ви можете, до речі, послухати, вона називається «При ватрі». «Сіріли у сутінках півночі шатра» – починається так. Ми співаємо це як молитву, закінчуємо день і потім кажемо, а ця пісня закінчується: «Тихо спи, без тривог. З нами Бог, з нами Бог», і потім «На добраніч!». Коли почали похорони пластунів, ми ставали кругом над могилою і співали їм цю пісню. Ось, це одне, пісню цю ми співали прямо на останок вже, ну, біля могили на кладовищі. От, наприклад, в нас загинув Тарас Давидюк – дуже класний активіст-пластун. Його ховали *[прощалися. – К. Б.]* на Майдані, було дуже багато людей, бо там були і «Права молодь», і «Пласт», і щось там ще, короче, повністю купа всяких організацій, де він був задіяний. І ми співали «Пластовий обіт». Це друге. Це ніби гімн,

пісня, яку ми співаємо, коли складаємо присягу. А присяга звучить як: «Я (там такий-то, такий-то), урочисто присягаю бути вірним Богові і Україні». І це така ніби, ну, для нас дуже цінна мить. Це типу одна єдина присяга завжди. Ну, це прям момент, який ти пам'ятаєш завжди, і він дуже урочистий. І цю пісню ми також співаємо на похоронах цих людей, тому що вони виконали присягу бути вірним Богові і Україні. І я дуже сильно ревіла, коли співали, ну, бо це такий неоднозначний момент, короче. Чуттєво дуже.

[Ю.] Ну, да, що виходить, да, що виходить, ти співаєш, коли в тебе піднесені відчуття, а тепер ти маєш і співати, розуміти, що це, ну, типу, остання мить.

[А.] І оцей «Пластовий обіт» – він починається «В пожежах нестримних, у лунах кривавих, під громом гармат у важкій боротьбі на лицарську честь і на предківську славу Вітчизні обіти складають такі...». Ну, і там далі перераховуються обіти. І ти спочатку це співаєш, а потім співаєш оце: «Тихо спи, без пригод...».

[Ю.] Ну, да, виходить все, що всі слова, які раніше були просто високопарними, по суті, навпаки...

[А.] Саме, от, як колискову, коли ми її і далі співаємо. Ми і далі співаємо цю пісню на таборах, і оце: «Тихо спи, без тривог, з нами Бог...». І я згадую оті моменти... І дуже часто навіть, коли ми там в «Інстаграмі» пишемо, що пластун такий-то, такий-то загинув, ми пишемо: «Тихо спи». Просто ніби як, ну, як дань. От. Ну, в «Пласті» ше є така штука, що в нас є курені, і здебільшого в цих куренів є патрони. Патрон – це людина, в честь якої названо, на честь якої, на її якості рівняються. Якщо раніше це були курені в честь там «Марусі Богуславки», був курінь зв'язковий, якого мій чоловік – це курінь імені Миколи Міхновського», курінь Дмитра Донцова, курінь Героїв Крут, то зараз почали з'являтися курені пластунів, які загинули, пластунів, які загинули тепер. Тому що патрон – це людина яка, типу, загинула, зазвичай, тому що логіка така, що, типу, якщо людина ще жива, то вона може підпортить свою репутацію. От. Наприклад, є курінь Алли Вовк – це жінка, яка загинула, по-моєму, до повномасштабного, в якомусь *[20]*15 році, і вона, ну, врятувала багато життів. От, на честь, ну, це ніби як таке, ніби віддаєш пошану і закарбовуєш це ім'я.

[Ю.] Ну, це по суті, ну, умовно, як назва вулиці чи назва якихось інституцій.

[А.] Дуже багато робимо ініціативи на честь наших полеглих друзів. Наприклад, у нас є курінь морського пластування, і там був друг «ТТ» – в нього, ну, псевдо таке, я забула, як його, по-моєму, що Тарас Гаврилишин, короче, «ТТ». Я пам'ятаю, а він любив мандрувати в горах, то пластуни зробили на підйомі, якось, короче, на переході, де вони дуже часто бували табором, вони зробили ніби такий пункт для подорожніх, де ти можеш зупинитися, переночувати. І там табличка, що це, от, в честь його зробили. Відкривають заклади. Я знаю, що у Львові оцей друг цього Лозинського, депутата, який разом з ним, з ним був в розвідці і загинув, то там відкрили заклад, по-моєму, що чи ресторан, чи якесь кафе, і це зазвичай типу йдеться ще в пам'ять про цього. А, в пам'ять друга Курки – це його псевдо, він – Димид. То по-моєму, що взагалі батьки зробили стипендію, тобто є УКУ (Український католицький університет) – він дуже прихильний до пластунів, бо там ректор пластун, короче, да.

[Ю.] Свої люди...

[А.] І вони зробили стипендію *[імені Артема Димида. – К. Б.]* якраз для пластунів, тобто щороку один пластун, який вступає в цей університет, він має право на отримання. А університет не має державної форми, він має тільки платно. Але це ніби така стипендія, яка дає можливість одному пластуну на рік навчатися в цьому університеті. І це стипендія імені друга Курки. Ось. Тому так!

[Ю.] Це дуже класна ініціатива, як на мене. Бо по суті для людей, які знали, чи для рідних це має велике значення. Бо мені здається, найстрашніше, що може бути там для рідних, хто втратив когось, то це, що цю людину забудуть, забудуть.

[А.] Ну, зараз просто настільки багато гине і наших побратимів, що ти не встигаєш робити всі ці ініціативи, на жаль. Да, на жаль. Але да.

Записав Олексій Дєдуш [О. Д.] 7 грудня 2024 р. у м. Києві.
Співрозмовник – [N.], 1998 р. н., військовослужбовець
Національної гвардії України

[О. Д.] *Розкажіть про себе.*

[N.] Мене звати *[…]*. На даний момент я військовослужбовець Національної гвардії України. Мені 26 років. Виріс в Черкаській області, село Шевченкове. Після того, у 2018 році відправився на строкову службу в Київ, після закінчення строкової служби проживав у місті Києві *[20]*22 року призвався на службу по мобілізації.

[О. Д.] *Як Ви особисто зустріли початок повномасштабної російсько-української війни і як сприйняли ці події?*

[N.] Скажімо так, маючи свій досвід у Збройних силах України, в силових структурах, в принципі, маючи певний досвід в цьому всьому, я бачив якісь дії, які вели до того, що може початись повномасштабне *[російське. – О. Д.]* вторгнення. Багато моїх знайомих, в принципі, говорили, що нічого не буде. Деякі військові так само говорили про це все. Але я схилявся до думки, що, швидше всього, буде якесь більш розгорнуте масштабне військове вторгнення на нашу територію. 24 лютого *[2022 року. – О. Д.]* я, в принципі, висунувся на роботу. Я тоді працював водієм. Попутно побачив, що почалося – масований обстріл нашої території. Поки їхав на роботу, нам на роботі дали відбій. Після того всього я приїхав додому. На той момент я ще зустрічався з своєю дівчиною. На той момент я забрав її, відзвонив родичів. Приїхала машина з Черкаської області, і я вивіз свою всю сім'ю на територію Черкаської області, там, де, в принципі, я розумію, що буде більш-менш спокійно. Тому що, скажімо так, я розумів на той момент, що, в принципі, основні бойові сили, які будуть заходити на територію України, вони будуть іти на Київ для того, щоб робити оточення і повалення режиму влади в місті Києві, так як Київ – це столиця України, тому повалення столиці було пріоритетною задачею цих *[ворожих російських. – О. Д.]* військ. Я розумів, що буде кільце. Після того, коли почався штурм Гостомельського аеропорту, для мене це стало очевидним, і я прийняв рішення вивозити сім'ю в більш безпечне місце. Забезпечував базові потреби, в принципі, на основі того, що в мене були якісь там фінансові збереження. Я прийняв рішення в першу чергу забезпечити свої автомобілі паливом, щоб були розхідні матеріали для яких поїздок, виїздів, переїздів і тому подібного. Ну, забезпечення продуктів – в принципі, в сільських умовах це все-таки трохи простіше, тому що там мука, якісь там крупи, щось там воно зберігалось краще. Тоїсть уже був якийсь запас, ну, плюс там овочі – це все вже було в наявності. Тож, в основному, скажем так, я не помітив якогось великого дефіциту, крім дефіциту там на паливо-мастильні матеріали для автомобілів, ті запчастини, тому що на певний момент ринок цього всього трохи став, був дефіцит по паливу. Ну, і виходячи з того, в принципі, я це розумів і зразу поїхав на автозаправні станції і позаправляв до повних баків. І взяв додаткову тару, взяв дизельного палива, тому що воно, в принципі, було тоді в дефіциті, і таким чином погасив усі свої базові потреби. На початку *[повномасштабної російсько-української. – О. Д.]* війни, в прин-

ципі, інформація вся надходила від знайомих військових, які знаходились на той час уже на службі, плюс – давні військові свої начальники, військові командири, які були в мене на строковій службі, я так само зв'язався з ними. Потім, в принципі, основна історія цього всього переглядалася в месенджері «Телеграм», ну, і інші соцмережі, в принципі, соцмережі. Телемарафон *[«Єдині новини. – О. Д.»]* – скажем так, не довіряв з першого дня, тому що такі люди, як *[О.]* Арестович і тому подібні, в принципі, для мене довіри не викликали, тому що для мене було очевидно, що два-три тижні нічого не зміниться, а їхні ці – заспокійливе це, це було для жінок, для дітей, а, ну, я – я не міг вірити тим словам. Тому що, в принципі, це все не могло так виглядати, як хотіли би вони, як вони нам розказували, тому, виходячи з того, тільки такі месенджери, плюс до того – доводилося читати інколи такі, досить спірні, які і, можливо, схожі були на пропаганду російської якоїсь інформації, але, виходячи з того, інколи доводилося читати їх для того, щоб бачити повну картину. В принципі, це мені дуже допомагало, тому що деякі потім їхні дії можна було прогнозувати, виходячи з того, як вони реагували на наші якісь дії, ну, і так далі, і тому подібне. Ну, у волонтерстві, в принципі, в мене не було ніяких тоді завдань. На той момент в моєму населеному пункті організувався, ну, організувалися блокпости на в'їзд – заїзд до села. Я в цьому участі не брав, так як в моїй сім'ї там брали участь мій батько і мій менший брат. Вони займалися тим, що контролювали в'їзд – заїзд до села і з села. Плюс – проїжджали через наше село біженці. Ці біженці інколи зупинялися біля наших цих блокпостів, їх там часто-густо, ну, чим могли, допомагали, підказували дорогу, могли нагодувати там кашою якоюсь, кулішем, ну, що там на блокпості хлопці варили – тим, в принципі, могли. Бо часто-густо їхали жінки там з дітьми, з собаками – оце все, що в машину влізло. На той момент, тоді там, бувало, зупинялися, і мої там, ну, мої близькі чим могли, тим допомагали. Я в той час вирішував справи сімейні. Ну, а потім, уже через місяць, перебув там, мене військомат, в принципі, не трогав там. Мені сказали: «Чекай, ми тебе викличемо». Ну, а чекати не було сенсу, бо гроші закінчувались. Я поїхав в Київ і там уже попрацював трохи на роботі, поправив фінансовий стан і через якийсь час я був мобілізований до Національної гвардії України.

[О. Д.] *Які навички з'явились у Вашій родині під час широкомасштабної російсько-української війни?*

[N.] Ну, навичок, в принципі, особливих не було, навичок, ну, набутих нових не було, тому що в мене до цього були якісь навички, поняття в дорослому житті. Єдине, що нам знадобилося, це, в принципі, після того всього, як ми були порізно, а потім з'їхали всі до одного будинку. Ви, ну, ясно, що були якісь свої конфлікти, були якісь нерозв'язані свої питання, ну, і виходячи з того, в принципі, певний час трохи притиралися, трохи там. Ну, от, якісь ці моменти були, понятно, що суперечки, бо під одним дахом почало жити багато людей знову, то тільки в цьому були якісь питання, в принципі, в іншому всьому – я не можу сказати, що щось було сильно страшно там. Ні, всі все розуміли. Ну, ясно, що були якісь побутові там питання, притерки і тому подібне, так, врешті ніяких питань більше не було.

[О. Д.] *Що скажете про роботу місцевої влади в той складний час?*

[N.] Місцева влада, я не можу сказати, що якусь велику, великий вклад зробила у життя цього всього, ну, тому що на той момент, так, вони там якісь сітки робили, якісь там десь щось збирали, але потім, в принципі, через якийсь час це почалося. Влада трохи, видно, забула, хто вони і що вони мають робити, і яка їхня роль у житті того населеного пункту. Ну, особисто я владою в тому населеному пункті не надто задоволений, тому що можна було би трошки якось краще це все керувати. Так, на

слові багато, а по факту – часто-густо більше люди прості робили для цього всього, ніж робили щось в цьому, ніж робили в цій самій громаді, керування громади. Релігійні організації у плані допомоги громадянам – не можу сказати, що я помічав якісь дії їхні серйозні.

[О. Д.] *А релігійні організації щось робили?*

[N.] В цілому, взагалі, з приводу релігійних цих організацій в нас я можу сказати, що тут дуже багато спірних питань, тому що в мене в населеному пункті була на той час російська православна церква, українська православна церква, ну, і (як їх називають) «штунди». «Штунди», в принципі, можна сказати, допомагали. Я не знаю всіх нюансів, як, хто, скільки і чого допомагав, але допомагали в цьому плані. Ну, я, я знаю інформацію, що вони допомагали в рази більше, ніж ці дві церкви, які вважаються основними наче в нашому населеному пункті. Українська православна церква, Київський патріархат – ну, не можу сказати точно, що вони робили, ну, щось, певно, все-таки допомагали. З приводу російської православної церкви – то там виникли конфліктні ситуації, тому що батюшка (ну, російська православна церква, московського патріархату) почав виправдовувати вторгнення росії на нашу територію. Йому за це бистро дали знати, хто він такий, куди йому йти. Після цього він згріб свої всі манатки і куди він дівся, ніхто до цих пір, в принципі, не знає. Але російська православна церква в цей момент це показала не з кращої сторони, тож там дуже багато таких нюансів, які, в принципі, дуже-дуже, скажемо так погані, на мою думку. Це те, що я можу сказати.

[О. Д.] *Які були особливості заходів з відновлення громади після наслідків бойових дій?*

[N.] На території Черкаської області, де я був, там таких моментів не було. На території Києва, в принципі, на території самого Києва великих бойових дій не було, але суспільство тут, в принципі, згуртувалося, і проводили якісь дії по зачистках, по всьому, по перевірці і патрулюванні вулиць. Самих бойових дій в місті Києві на секторі, де я проживаю, не було, тому тут, ну, відновлення як такого не потребувалося. Єдине, що це контроль самої території, патрулювання і так далі, і тому подібне. Це все, наскільки я бачив, проводилося, були блокпости, перевірка документів і, в принципі, таке все.

[О. Д.] *Як Ви облаштували свою зону безпеки в власній домівці під час загрози самих ракетних обстрілів, атак дронів?*

[N.] Ну, я не можу сказати, що я сильно облаштовував все. З того, що, в принципі, я розумів, то ясно, що ракети можуть дістати де завгодно, тому великих облаштувань ми не облаштовували. Єдине, що це запас продуктів, запас води, стаціонарний пункт зарядки телефонів для того, щоб бути на зв'язку. Ну, і я собі взяв комплект радіостанцій і встановив їх в себе і свого дядька, який живе неподалік мене, щоб ми могли бути *[в комунікації. – О. Д.]* в разі відсутності якогось зв'язку, коли нам, не дай Бог, виключать зв'язок, виб'ють. Я в умовах війни розумію, що це – все-таки можливо. Я запасся парою радіостанцій, пунктом безперебійного живлення для телефонів. Ну, і провізія. В принципі, в цілому все. Більше – більше я не бачу сенсу щось робити, тому що зараз ситуація нестабільна, і до всього ми готовими бути не можемо.

[О. Д.] *Який стан забезпечення громадських укриттів у вашій громаді? Чи користуєтесь Ви ними?*

[N.] Я не користуюся загальними громадськими укриттями. Основні є – це метро. Там я буваю не дуже часто. Це перша, ну, це один тип покриттів, де буваєм. Другий тип укриттів – це під час несення військової служби, перебувають там в укриттях, але там зовсім інша історія.

[О. Д.] *Які зміни у житті Вашої родини викликали тривалі відключення електроенергії та інших комунікацій?*

[N.] Я не можу сказати, що це якось сильно вплинуло. Моя сім'я проживає на 15-му поверсі. Так, є якийсь дискомфорт в цьому плані, плюс в будинку немає газу, є тільки електроопалення, ну, тобто не електроопалення, а електроплита. Так, є певний дискомфорт у цьому плані, в плані того, щоб, ну, приготувати поїсти, або там, або ліфт не працює. Ну, але ми прекрасно розуміємо, що ми живемо сєйчас в стані війни, тому, виходячи з того, ясно, що в нас іншого вибору немає з приводу цього. Ми маємо, ну, звикатися з цим всім і маємо щастя, що взагалі, місто, ну, не під російськими військами. Ну, так, немає світла в якісь моменти, але це найменше, що з нами могло трапитись в нинішній час.

[О. Д.] *Що розповісти можете про діяльність «Пунктів незламності» у вашій громаді?*

[N.] Я не можу сказати про їхню діяльність, як там це все відбувається і тому подібне, тому що я не відвідував ці пункти жодного разу. В мене не було такої потреби. Я, все-таки, сконцентрувався на тому, щоб забезпечити своє життя так, щоб не мати потреби звертатись до цих «Пунктів незламності». Як я вже говорив, я організував собі дома стаціонарний пункт з зарядки телефонів. В автомобіль я встановив перетворювач електроенергії на 220 вольт, який я періодично можу знімати, брати додому і там використовувати під домашні потреби. Ну, до прикладу, той самий чайник і тому подібні якісь не сильно енергозатратні, не сильно енергозатратні якісь прилади, які можуть працювати в парі з цим комплектом. Так само я дома організував, ну, сухпайок, скажем так, – крупи і тому подібне, і якісь там пряники, продукти харчування, які не потребують якогось тривалого приготування, і які, ну, можна їсти, скажем так, в готовому вже виді, в якому вони вже є.

[О. Д.] *Які події відбулись у громаді на початку російського повномасштабного вторгнення?*

[N.] Великих подій, значимих, крім як вторгнення, я більш, так скажем, не можу назвати. Я точно знаю, що це позитивно в якій мірі вплинуло на організацію суспільства, тому що народ організувався, сам організував все: і почалися патрулювання вулиць, почалося колективне, колективна оборона міста, організовувалися ці всі і копка траншей, і підвезення шин, «коктейлі Молотова», будувалися оборонні укріплення, ставилися протитанкові оборонні споруди і так далі, і тому подібне. Ну, я можу сказати, що ці події також, ну, залишили свій початок, в принципі, мають велику роль у цьому всьому, що відбувалося на той період.

[О. Д.] *Чи міжнародні інституції та іноземні партнери, організації допомагали?*

[N.] Я не можу сказати, що вони конкретно допомагають. Вони можуть тільки виражати своє занепокоєння цими ситуаціями. «Червоний Хрест» – скажемо так, на мою думку, це організація, яка бесполєзна. Я не, я не бачу з неї користі якоїсь на даний момент, тому що порушуються зараз всі норми міжнародного права в плані і військового порушення звичаїв війни. Зараз, на даний момент, ніхто на це не реагує. «Червоний Хрест» спочатку там якісь все-таки гуманітарні місії робили, але, на даний момент, я зараз не бачу, щоб «Червоний Хрест» якісь ці всі моменти робив. ООН – в якийсь момент там, да, вони щось допомагали, якісь там фінансові підтримки. Але я не можу сказати, що ці міжнародні організації такого масштабу світового щось зробили серйозно, тому що вони могли би більше. Вони зробили так ото, аби ніхто не говорив, що вони нічого не робили. Фактично, я вважаю, що вони зробили недостатньо в силу того, яку значимість вони мають на даний момент у світі.

[О. Д.] *Що знаєте про роботу у цей час бібліотек, центрів культури та дозвілля?*

[N.] Я не знаю, що сказати з цього питання. Я вважаю, що їхня робота ніяк не змі-

нилась на даний момент. Вони як собі були. Як туди ніхто не ходив, так туди далі ніхто не ходить. Щоб вони сильно якось там розвивалися, в тому плані, оцифровували якісь книги, робили електронні бібліотеки, я також не можу сказати, що там щось таке серйозно робиться. Можливо, це в місті Києві таке і вимагається від бібліотек, можливо, це і робиться, але по громадах, по селах я не бачу, щоб там сільські бібліотеки якось розвивалися. Це просто, на мою думку, як архів просто книг – вони там собі лежать, зберігаються, колись там хтось прийде туди, візьме одну, умовно кажучи, там, і, в принципі, все. Я був останній раз в бібліотеці, напевно, в році так *[20]*15-му, можливо, ще *[20]*16-му. Тож сильно сказати про це не можу. Центр культури та дозвілля в плані міста Києва – я не можу сказати, що якісь тут такі дії проводилися цими культурними центрами. Більше того, я навіть не знаю, де єсть в мене на районі такі центри. І якщо брати село – так, знаю, там проводяться моменти з приводу того вшанування пам'яті загиблих і подібні мітинги, там на честь Голодомору, пам'яті Голодомору і тому подобне. В решті випадків я не бачу сенсу проводити якісь культурно-масові ці події. Там, припустимо, той самий Новий рік, ялинка на Софіївській площі – не бачу в цьому ніякого сенсу, тому що на даний момент країна наша переживає одні з найтяжчих років. І в плані війни теж, порівняно з минулим роком, цей рік іде тяжче в нас. Тому не бачу сенсу проводити якісь взагалі такі культмасові події. Ну, крім того, я вважаю, тільки вшанування наших полеглих захисників, більше, в принципі, я не бачу ніякої потреби в проведенні цих дій. Не можу сказати, що вшанування цих захисників сильно, можна сказати, проводиться. Наше суспільство на даний момент «трошки» (в лапках) втомилося від війни. Вони не зовсім розуміють, що відбувається навколо. Тож навіть коли везуть бійця, ну, деяким не силу постояти одну хвилину і почекати, поки пройде траурна процесія. Тож, ну, тут питання спірне, для кожного своє поняття в цьому всьому, але масові організації цим не займаються, а суспільство, в принципі, також по-своєму реагує на це все. Патріотичне виховання молоді в громаді – ну, в цілому, я можу сказати, що в наших школах це все працює. Вчителі займаються із молоддю в тому плані, що щоби, все-таки, прищепити до молодого покоління любов до своєї Батьківщини і це все. І так само допризовна підготовка юнаків – ну, це все викладається, це все на високому рівні, я вважаю. Єдине, що не всі достатньо розуміють, що це взагалі таке. Тож тут, ну, тут важко сказати з приводу того, як ми оцінюємо. Оцінюю я, скажем так, в достатній мірі, в нас це єсть, і в нас цього не забагато, не так, як у сусідніх деяких країнах, що там – там це все занадто, там це фанатично. Але не всі розуміють глобальність цієї всієї ситуації, наскільки потрібно дітям це все впитувати, цю всю інформацію. Не всі можуть грамотно сприймати це все. І дуже багато патріотизму це й закінчується тільки на словах і на всьому іншому. Ну, вважаючи те, що зараз багато патріотів повиїжджали за межі нашої країни, то дуже важко сказати з приводу цього всього. Рівень патріотичного виховання, я вважаю, нормальний, але наш деякий народ не зовсім хоче цю всю інформацію сприймати правильно і в тій мірі, і скільки, скільки її і намагаються нам донести.

[О. Д.] *Як дорослі люди можуть проводити дозвілля у вашій громаді?*

[N.] Чесно сказати, я не знаю. Я не можу собі, ну, якщо брати мене, то я не вважаю за потрібне і не вважаю, що я можу собі дозволити зараз організовувати якесь велике дозвілля, там концерти, клуби, танці і тому подібне, тому що зараз не на часі це все. Тих, цього, говорять, що вони піднімають економіку країни, для мене це смішні люди, тому що, припустимо, вони ідуть в той самий клуб, вони там зали-

шають з тисячі гривень. І з них на економіку країни піде, умовно кажучи, 300 грн. То раз вони такі патріоти хочуть підняти економіку, то краще б вони і ті 3 тисячі віддали, чим, от, тими, тим-от, то, що вони розказують, що вони позоряться лише. Це, ну, для мене це соромно. Тож, яке дозвілля в нас зараз може бути? В нас зараз дозвілля великого ми собі дозволити не можемо чисто морально, тому що з тим, як хлопці зараз там в тих умовах воюють, то ми не маємо ніякого права тут організовувати собі якесь дозвілля. Да, понятно, що не сідать, не плакать, але жить звичайне життя, без лишнього фанатизму і отого всього, яке зараз.

[О. Д.] *Як місцева влада забезпечує збереження історико-культурної спадщини у вашій громаді?*

[N.] Я не можу сказати, що сильно велике є, є збереження, тому що деякі пам'ятки місцевого значення – вони ламаються, будинки історичної, історичні пам'ятки також ламаються, зносяться. Можу сказати, моя думка, що наша влада не береже пам'ять про нашу історію. В цілому, повністю, ну, не бережуть вони цю всю пам'ять. Пам'ять бережеться на якихось, е-е, організаціях, які, скажем так, більш глобально розуміють це все і вони намагаються якось там суспільство до цього піднімати, якось підштовхувати, щоби наше суспільство хоч якось це все берегло. По металу, а влада наша керується грошима, керується інтересами, як більше заробити цих грошей, і коли стоїть питання заробити, але знести якусь історичну пам'ятку, то вони, в принципі, готові на це йти.

[О. Д.] *Що скажете щодо сфери вживання української мови у Вашій родині та в публічному просторі?*

[N.] Для кожного тут питання мови своє. Особисто я говорю українською мовою, і вся моя родина, звідки я родом, вся моя родина говорить українською мовою. Родина моєї дружини – вони носії російської мови. Зі своєю дружиною починав відносини ще десь у *[20]*18 році – на той момент не була така ситуація з цим всім. На даний момент вони говорять російською мовою. Ну, я можу сказати, що я для себе не бачу ніяких приводів для того, щоб, ну, я ж не буду розходитись з сім'єю і відмовлятись від сім'ї, тому що вони говорять такою мовою. Вони на цій мові прожили 50-70 років і вони зараз так просто не будуть швидко сходити. І це питання уже в тому, коли для них стане зрозуміло, що без того, як ми будемо говорити, ну, вже, ну, буде стояти питання від того, як ми будемо говорити, буде стояти питання самого існування нашої держави. Бо я вважаю, що без існування нормальної мови не буде нашої держави. Для кожного це питання своє, і хто коли це зрозуміє, тоді, в принципі, коли допече, скажем так, тоді вже перейде на українську мову. Ну, хтось, припустимо, ну, не може, не може поки. От, як говорить моя теща, вона каже в цьому плані, що вона не може говорити українською мовою, тому що вона думає російською, а говорити українською їй важко. От, коли вона навчиться думати українською, коли, все-таки, станеться це, тоді вона зможе пройти. Але перед цим, я думаю, вона ще, все-таки, має пройти етап оцей злості до всього російського, і тоді, може, можливо, будуть прийняті якісь рішення з приводу того, щоб перейти, все-таки, на українську мову. Дружина моя – в домашньому житті вона спілкується російською мовою. Ну, так, так їй просто простіше. Я її прекрасно розумію. А їй так простіше. Ну, на навчанні – там вимагають, все-таки, українську мову. Так, вона там говорить українською по самому навчанню. Ну, так просто вимагають, але, ну, є певні складнощі в цьому плані, але вона, все-таки, пробує переходити на українську мову. Для мене питання самої мови тут двозначне, тому що я розумію, що без мови української не буде української нації, потрібно, щоб

все населення, бажано, було би, все-таки, україномовним, і тоді не було би цих ситуацій з приводу того, що до нас тут приходять і «захищають» російськомовних, «русскоговорящих» і так далі, і тому подібне. Хоча, з іншої сторони, я розумію, що питання мови – це було тільки приводом до цього всього. І при невеликому бажанні, вони все одно не знайдуть до чого причепитися. І так само вони це зробили в 2022 році. Там уже було питання не з російською мовою, а там уже було питання і якихось там, озброєння, яке в нас є, якісь «біолабораторії». Ну, тоїсть, надумані проблеми. І як ми бачимо, що питання було зовсім, все-таки, не в мові. Тому і для мене це питання, ну, спірне з приводу того, ну, багато хто говорить, що це ворожа мова. Там мова нам, не можу сказати, що вона ворожа. Ворожа нам ота цивілізація, яка до нас прийшла. Я їх людьми просто, ну, мені важко їх називати. Оті істоти, які до нас прийшли, ну, так, вони говорять російською мовою. Конкретно сама мова нам, я не можу сказати, що сильно щось зробила. Мовою тою витісняли українську мову. *[…]* Але тут можна дуже багато говорити по цій темі, і в кожного буде своя думка з приводу цього. Моя позиція, ну, плюс-мінус така.

[О. Д.] *Чи змінились Ваші взаємини та спілкування з родичами та друзями, які проживають на території держави-агресора?*

[N.] Можу сказати одне, що ті, які в мене називались родичами, які проживають на території росії, – я з ними перестав спілкуватися. Були моменти, коли вони до мене писали, питали: «Як ви там? Ми ж вам хочемо помогти». Тому подібне. Ну, в принципі, на тому всьому у нас спілкування закінчилось, тому що люди не розуміють адекватно, що відбувається навколо них. Після того всього я розказав їм, хто вони такі, куди їм іти. Тож, тож в цьому плані, в принципі, це все, що я можу сказати. Я обірвав всі свої зв'язки із людьми, які, в принципі, хоть десь, хоть якось виправдовують це вторгнення. Можливо, хоч вони мені там якісь родичі, але в цих умовах я тут, я тепер не вважаю, що вони мені єріднею, тому що вони виправдовують те, що тут робиться. Для мене це несприйнятно, тому ситуація така.

[О. Д.] *Чи маєте вдома в себе якісь українські національні символи?*

[N.] Звісно, що я маю національні символи. В мене є вдома, ну, це із давніх часів в мене, я думаю, і шаровари, і сорочки старі єсть, ну, умовно нові. Мені там бабуся вишивала сорочку – там, ну, досить цікавий орнамент, і це ручна робота. І це все в мене єсть, я це все бережу. В мене єсть і синьо-жовті прапори – і дома, і в автомобілі. І, звісно, що в мене є дуже багато якоїсь там літератури – там Тараса Шевченка, Франка, якісь книги, які, все-таки, ну, близькі до цього всього. Також я стараюся зберігати якусь пам'ять про давні часи, предмети народного побуту, так далі і тому подібне. Все, що в мене вдалося зберегти, то я це все намагаюся зберегти, щоб воно далі було і передалося моїм дітям, наступне там – внукам. Не знаю, доживуть ті речі чи не доживуть, але що від мене залежне, то всі предмети, які відносяться до України і які можуть становити частинку історії України, це все я намагаюся зберегти. Ну, я вважаю, що змінилися, і змінилося дуже багато в тому плані, різні, скажем так, слої населення змінилися. Одні більше розуміють цю всю ситуацію, яка відбувається, намагаються допомагати і волонтерити, і тому подібне, допомагати біженцям. Інші ж навпаки – виїхали. Хтось згуртувався, хтось так само не сприймає це все, що навколо відбувається, живе в своє задоволення, живе егоїстом. Змінилося все щось в кращу, щось в гіршу сторону. І тут теж дуже багато що можна пояснювати. Ну, змінилося, наприклад, те, що дуже багато зараз стало військових у нас. Це також за.., залишився відбиток на цьому всьому. Так само протягом певного часу, припустимо, *[20]*22-*[20]*23 рік до військових ставилися

з повагою, зараз почалося АТО-2, ну, і подібні речі. Зараз, ну, військових інколи бояться – ну, це так само поставила також свій відбиток мобілізація і тому подібне. Народ немотивований до цього всього, і з тим підходом, з яким підходять до цієї мобілізації, так само є зараз свої нюанси. Тож ставлення народу до цього всього змінилося. Ну, в цілому, суспільство почало, все-таки, краще розуміти ситуацію відносин з російською федерацією і ситуацію взагалі, як було, почали висвітлюватися якісь моменти, ну, Голодомор, так, за нього було понятно, але почали висвітлюватися якісь моменти – там і коли заборони української мови, і якісь там документи почали відкриватися з приводу того, як, все-таки, нас там, ну, прищемляли. Тож потихеньку, все-таки, народ починає розуміти. Ну, хто хоче, той розуміє, хто не хоче, той буде це, все-таки, говорити, що ні, такого не було, і тому подібне. Тож тут час покаже, наскільки народ, все-таки, це все зрозумів.

[О. Д.] *Як Ви ставитесь особисто до таких персон як Т. Шевченко, І. Франко, С. Петлюра, С. Бандера, Р. Шухевич і президенти України?*

[N.] Шевченко – поважаю, Франко – так само. Це були люди, які, все-таки, намагались піднімати культуру країни. Вони зробили дуже багато, і недарма їх так поважають і в Україні, і в усьому світі взагалі. З приводу Петлюри, Бандери – я не можу точно сказати свою думку, тому що там є дуже багато спірних моментів з приводу цих особистостей. Так, як і Петлюра, і Бандера, і Шухевич – вони всі за Україну, але є дуже багато інформації, яка трохи йде їм, наче, в мінус їхнього авторитету. Там для мене не зовсім зрозуміло, чи ця інформація правдива, чи ні, тому що ніхто толком не може сказати з приводу цього всього. В цілому, я позитивно ставлюсь до всіх людей, які, які хоч щось намагалися зробити для нашої держави, для установлення нашої держави, для цілісності її, для боротьби із тими узурпаторами, які намагалися набити нашу державу і які намагалися знищити нашу державність. До президента України в цілому маю нормальне ставлення, я не можу сказати там позитивне, негативне, я ставлюсь нормально. Тому що ця людина, він як президент, в *[20]*22 році він не виїхав, не залишив нашу країну. Зараз дуже багато питань до його політичного руху «Слуга народу». Я можу сказати одне, що я вважаю, що нашого президента обдурили. Люди йшли, прикривалися його іменем, казали, що ми все зробимо, ми все допоможемо, все буде добре. По факту вони просто прийшли, опозорилися і опозорили в першу чергу нашого президента. А зараз дуже багато навколо нього суперечок, хтось не розуміє, хтось розуміє. Я можу сказати одне, що небагатьом президентам піднімалася вся Єврокомісія і там ці всі європейські делегації, ну, таке було там на рівні Черчиля і тому подібних якихось, так. Ну, я точно не можу сказати, але я пам'ятаю, була ситуація на початку війни, коли весь зал вставав, аплодував виступу нашого президента. Я можу це порівняти тільки із тим, що не пам'ятаю, який президент був, здається Черчилль, що то тоді так само народ, ну, Єврокомісії це так само аплодували при його зверненнях. Тобто це може значить, що його там поважають і дуже шанують. І не бачу приводів при цьому всьому нам ставитися якось погано до цього всього, якщо весь світ його тоді підтримав, а ми не будемо його підтримувати в цьому плані, так він же ж стоїть за нас, то тоді дуже сильно нам буде тяжко в цьому світі жити, якщо ми не зможемо тут порозумітися, на цьому місці, тому що як будемо ми собачиться, то буде нам отак, і отакий мир у нас буде, і така перемога нас чекає, як будемо ми так оце жити по цьому.

[О. Д.] *Якими є Ваше ставлення та характеристика декомунізації та дерусифікації культурно-політичного простору?*

[N.] В цілому, моє ставлення позитивне до цього, в цілому. Так, я не проти, що потрібно відмовитися від цього, що нас відносить до радянського союзу, всю цю пам'ять, в принципі, ну, вона нам не потрібна, тому що це пам'ять для людей, які жили, скажімо, так, які старші. Я народився в незалежній Україні, мені нема що пам'ятати з радянського союзу, і з слів моїх близьких – вони не можуть сказати, що там було що прям все так добре, як оце, як це все малювали тоді книжки. Тож, виходячи з того всього, ну, я не бачу сенсу зберігати ту всю пам'ять і отой побут, і оті всі звичаї. Так, є моменти, якісь, припустим, якісь в той час писалися пісні, які були дуже актуальні, і вони, можливо, зараз актуальні. Так, тут питань немає. Ну, можуть бути моменти, які мають місце зараз, але без отого фанатизму, як тоді було. Декомунізація – в цілому, це позитивно, тому що дуже багато було осіб, які і культ Сталіна, і культ Леніна, які нам в даний час вони не потрібні, і їх потрібно зносити із нашого всього простору. Тож, в цілому, я ставлюсь позитивно до цього всього. Дерусифікація культурного публічного простору – ну, десь вона треба, десь не треба, тому що все одно в нас будуть культи, в нас будуть слої населення, які корінні там росіяни, і так, я не спорю, вони повинні вчитися в українській школі, вони повинні говорити в сфері обслуговування, в державній сфері, тому подобному вони должні говорити українською мовою. Але якщо вони собі хочуть слухати їхню музику – ну, це вже таке питання, це вже ми не можемо диктувати, кому що слухати. Тому що в нас держава – кожен має своє право голосу, право на те, що він робить, тож, ну, в рамках закону. Тож тут питання вибору вже кожного, але основний простір – то так, я згоден – потрібен бути відчищений від цього, цієї комунізації.

[О. Д.] *Як функціонують музеї у вашій громаді?*

[N.] Я не можу сказати, що в нас зараз музеї і тому подібні всі нормально якось функціонують, тому що, напевно, мені здається, держава не, все-таки, не приділяють достатньої уваги розвитку цієї всієї галузі. Вони живуть за рахунок того, як у них там виходить, і я вважаю – недостатньо.

[О. Д.] *Чи були Ви свідком чи учасником роботи зі збору усних матеріалів з історії російсько-української війни з боку науковців чи місцевих краєзнавців?*

[N.] Ні, я не був. Не можу сказати з приводу цього нічого. Ну, і вважаю, що це в цілом, це правильно. Ця вся інформація має збиратися. Я, єдине, що я прожив, це ясно, що я спілкуюся з військовими. Я знаю з військової сторони, що відбувається в рамках оцього всього, в рамках війни цеї, а так, але це зовсім інша, інші питання, зовсім інше все, що стосується війни. Це трохи не той сектор, який потрібен зараз науковцям. Я думаю, зараз там трохи інше цікавить.

[О. Д.] *Як Ви оцінюєте вшанування у громаді полеглих воїнів на російсько-українській війні?*

[N.] В цілому я оцінюю нормально. Якщо брати мою громаду, коли приїжджає полеглий боєць, всі траурні моменти організовуються правильно, достойно, не достойно тільки, що не достойно тільки що при житті цього бійця не забезпечено, не дали йому нормально воювати, щоб він мав змогу повернутися живим. Але тут питання і до нашої влади, і до, і до підтримки тилу, скажем так, теж дуже велике, тому що це війна, це не щось таке… І держава, і люди, які знаходяться в тилу, це тил, вони мають також грамотно розуміти, а не розказувати: «О, я вже в цьому місяці скидався, а воєнні ж тоже мають зарплату…». Ну, це добре, це вони тоже мають зарплату, але в воєнних є і сім'я. І, все-таки, воєнний ту зарплату має – він робить трохи не ті задачі, які робить цивільна особа, знаходячись в тилу. Так, цивільна особа також має свої ризики, тому що тут також прилітають ракети і так далі, і тому подібне. Але все одно військовий ризикує кожного дня життям сво-

їм. І я вважаю, що це недостатньо оцінюється нашим суспільством. І суспільство мало би, все-таки, краще мобілізуватися, допомагати, а не заробляти часто на цих військових. Тож тут питання також для кожного своє. Так, потім похоронять з почестями, але подумати, щоби цього не було – все-таки, суспільство якось не вирішує перед цим. Вони вже потім думають, що а, може, надо було, все-таки, щось зробити. Тож тут таке питання: як же ті громади та місцева влада забезпечують реабілітацію ветеранів російсько-української війни. Я вважаю, що дуже погано. Це дуже низький рівень. Бо є зараз дуже багато питань, що ми тебе туди не відправляли, і тому подібне. В плані того, що багато зараз військових збирають собі на протези. Це все, ну, держава не може всіх забезпечити. Люди це з трудом, тому що ніхто не хоче брати на себе відповідальність там організувати збір для цієї людини. Ну, а в цілому просто поваги також до цих людей великої немає. І УБД *[статус учасника бойових дій. – О. Д.]* вже також нікому не важливий, нікому не цікавий, ніхто його не поважає. Ні УБД, ні того військового, який там був і лишив своє здоров'я на тому всьому. Ну, в нас народ не хоче адекватно сприймати це все. Адекватно сприймають ті, хто там були або чиї там сини, або батьки там були. От, ті розуміють – так. А решта суспільства і місцева влада, я вважаю, так само – ну, жбурнуть 2 тисячі *[гривень. – О. Д.]* там раз в рік. Ну, це така допомога, я вважаю, не сильна. Якщо взяти мене, моя влада, влада моєї громади два роки не знала, що я перебуваю на службі. Як вони там хазяйнували, я не можу сказати, але для них це було новиною, що виявляється в них людина два роки вже служить, а вони ні духом не знали. Ну, вони так, для годиться, мені на День Збройних сил *[України. – О. Д.]* вони мені жбурнули 2 тисячі на картку. Ну, в принципі, це вся допомога, яку я отримав за два з половиною роки війни від своєї влади, громади моєї.

[О. Д.] *Як жителі громади та місцева влада забезпечують реабілітацію людей з інвалідністю, посттравматичним стресовим розладом (ПТСР)?*

[N.] Я вважаю, що ніяк. Приїжджають люди – переселенці з тих областей. Ну, дай Бог, якщо знайдуть їм якусь квартиру, і то, не всім хочуть здавати. Суспільство в нас трохи боїться цих людей. Ну, воно і понятно чого – тому що деякі приїжджають і все одно топлять за росію, що є поганим таким моментом. Це також єсть, присутнє нашого народу. Ну, тоді я розумію тих людей, які не хочуть здавати своє житло цим людям. Ну, але якщо брати і тих, що не за росію, а тих, що приїхали, десь там просто постраждавши, або так само інваліди, ті, що військові, – ну, населення, ну, дай Бог, поможе. Але це дуже мало. Я вважаю, що дуже недостатньо, дуже на низькому рівні.

[О. Д.] *Як забезпечують основні потреби внутрішньо переміщених осіб у громаді?*

[N.] Все аналогічно. На, ну, на початку війни тоді трохи було: збирали одяг, збирали якусь їжу, тушонку, картошку і тому подібне. Намагались допомагати. Зараз, на даний момент, я вважаю, що ніхто нічого не робить. Всі забули, що є війна. Тож зараз це на критично низькому рівні.

[О. Д.] *Як релігійні громади підтримують соціально вразливих жителів вашої громади?*

[N.] Ну, з приводу релігійних громад, я вже говорив, питання досить спірне. Можу сказати, що особливо нічого не роблять. Якщо взяти Київський патріархат, то вони, ну, з приводу того, коли бійцям там допомогти – ну, щось трохи допомагають, коли потрібно якась допомога військовим. Ну, капелани так само допомагають, коли привозять полеглого бійця, вони проводять траурні процесії. На відміну від московського патріархату, який часто-густо не хоче відспівувати полеглих бійців. Якщо взяти Почаївську лавру – там питання взагалі досить складне. Там в Почаїв-

ській лаврі сидять і розказують, що Україну обстрілює Америка і так далі, і тому подібне. Тож релігійні ці всі, ну, релігійні ці всі структури – вони зараз дуже сильно, дуже сильно вони відрізняються одна від одної. Якщо одні допомагають, там трохи намагаються, і то, ну, я не можу сказати, що вони сильно допомагають, та і, ну, не впевнений, що від них сильно можна багато очікувати, тому що це, все-таки, їхня специфіка – це релігійне просвітлення громадян, а не, ну, а не волонтерська організація. Так що Київський патріархат, все-таки, якось трохи приймає участь в житті країни, то московський патріархат – навпаки, дестабілізує цю всю ситуацію.

[О. Д.] *Якою Ви бачите Україну після Перемоги і під час повоєнної відбудови?*

[N.] Мені би хотілося, щоби після відбудови, все-таки, до влади прийшли люди, які будуть справді зацікавлені, які зможуть підняти Україну, зможуть направити цю всю допомогу, яка теоретично має потім бути на відбудову. Ці люди мають потім, все-таки, підняти Україну. Ну, як показує практика, ці люди, обично, які добираються до влади, – вони не роблять того, що вони обіцяли, що вони повинні робити. Для того, я вважаю, потрібно вводити якісь закони, які, все-таки, будуть більш жорсткими до цих людей, і тоді, все-таки, можливо, щось зміниться, тому що справді вмотивованих людей у нас немає, а коли вони є, їм дають дорогу тільки в одне місце, в землю, скажем так… Тому що таких людей було багато, і чомусь з ними стаються якісь неприємні ситуації, такі самі, як Кузьма Скрябін, як Денис Монастирський. Ну, це так, до прикладу. Тож тут дуже питання потрібно вирішувати комплексно. Чесно, хочеться вірити в те, що Україна, все-таки, відбудується, і мені як військовому хочеться вірити, що через два, три, п'ять років, е-е, сусідня держава, все-таки, знову не полізе до нас з своїми порядками. Бо я бачу всі перспективи до того, що таке може бути, бо така сусідня країна – це, ну, постійний ризик з їхнього боку і їх, постійна їхня войовничість мені каже про те, що вони, все-таки, будуть намагатись. Ну, але мені хочеться вірити, що цього не буде, бо я хочу жити у спокійній, мирній державі. Я хочу жити спокійно, мирно, виховувати своїх дітей. Я хочу, щоби в цій державі, все-таки, налаштувався нормальний лад, нормальні закони, нормальна система, тому що на даний момент наше населення намагається виїжджати за межі країни, будувати своє життя за межами країни. З одної сторони, я їх розумію, тому що, все-таки, населення хоче жити добре. За кордоном же ж можуть жити, а в нас як, якщо в нас не виходить – значить, в нас щось заважає цьому. На даний момент я можу сказати, що нам заважає влада. Ну, тому люди тікають від цієї влади і виїжджають за кордон. Я, все-таки, хочу будувати своє життя в цій країні. Я люблю цю країну. Я в ній народився, виріс і хочу, все-таки, в ній прожити все своє свідоме життя. Хочу в ній виховати своїх дітей. Все-таки, хотілось би, щоб в нас після Перемоги, все-таки, відбудувалося якесь більш стабільне життя, були всі умови для нормального життя. Тому що той рівень, ну, на якому живе наше населення, я вважаю, низький, і порівняно з європейськими країнами, ми, можна сказати, живемо бідно, ну, або хтось бідно, хтось взагалі не бідно, але це зовсім інше питання. Але коли кожен має право на нормальну відпустку, на нормальний автомобіль, на нормальне життя, ну, на нормальний будинок і на повне забезпечення фінансове, кожен має право на гідну роботу. На даний момент я не можу сказати, що це все в нашій країні присутнє. Тож, виходячи з цієї ситуації, ну, із цього всього наше населення і виїжджає з нашої країни. Вважаю це неправильним. Все-таки, потрібно, щоб влада йшла назустріч до своїх громадян і намагалася, все-таки, якось стимулювати їх жити тут.

Моє очікування – все-таки, сподіваюсь, що колись все в нас буде добре: до влади прийдуть справжні патріоти, вмотивовані люди, які зроблять систему такою, щоб вона жила, щоб вона стимулювала життя людей в Україні, а не стимулювала людей виїжджати за межі України. Ну, в цілом це все, що я можу сказати з приводу цього. Я сподіваюся, що Україна буде мирною, квітучою, вільною державою і буде одна з перших. В Україну прийдуть і інвестиції, і в Україну прийдуть технології, і люди тут зможуть жити, розвиватися. Тому що Україна – не бідна країна, Україна дуже багата країна. Але є така біда, як то кажуть, е-е, дурні – бо бідні, а бідні – бо дурні. *[...]* Тож сподіваюся, колись прийдуть люди, які зможуть це все грамотно зробити, і ми будемо жити в нормальній, гарній країні.

[О. Д.] *Дякую Вам!*

Білоцерківський район

Білоцерківська міська територіальна громада

м. Біла Церква

Записав Олексій Дедуш [О. Д.] 22 листопада 2024 р.
у м. Білій Церкві Київської обл.
Співрозмовниця – Віра Михайлівна [В. М.], 1941 р. н.,
пенсіонерка, дитина війни, місцева

[О. Д.] *Добрий день. Можете представитись, трішки розповісти про себе?*

[В. М.] Ну, я скажу, що скажу про себе. Я – *[…]* Віра Михайлівна, народилася *[19]*41 року, якраз народилася, коли почалася війна. Ну, мої батьки, мої батьки народилися тут у *[м.]* Білій Церкві. Мої батьки родили, народили чотирьох дітей: двоє дівчат, двоє хлопців, яких… Ми проживали разом усі, старалися, працювали, батьки за нас турбувалися. Ну, я считаю, що нам було, вроді, якби непогано жити, непогано було в те время, в те время, тому що були батьки дуже, ну, серйозні. Ну, серйозні, ну, да. Ну, это самоє… Ну, ну, хочу сказати про себе. Я росла, ну, росла такою дівчинкою. Ну, хотілося мені весь час, щось хотілося мені таке зробити чи щось, чи щось таке хотілося сказати добре. Тому що я була по характеру дуже добра і дуже спокійна дитина. Ну, і коли, ну, война, то Ви ж знаєте, що война з всіх… Всіх нас война, всіх взрослих і дітей… Це война, є война… Що там про це казати?

[О. Д.] *Ну, а, от, у Вас є якісь конкретно спогади про те, як тут було, можливо, вже під кінець німецької окупації Білої Церкви?*

[В. М.] Ну, що мені запам'яталося – це вже мені було десь п'ять років, і запам'яталося, що ми жили у, вулиця Театральна – це якби центр уже Білої Церкви. Ми проживали там, ну, двухповерховий *[будинок. – О. Д.]*, там ми на другому поверсі жили, і ми коли вийшли з батьками на дорогу, ну, проходила така дорога по цій Театральній вулиці. Ми вийшли на дорогу, то мені дуже запам'яталася, як наші війська, наші війська йшли, їхали, їхали танки, їхали машини і війська йшли. Ну, я ж не знаю, куди вони йшли, но таке, зрілість я побачила. І мені було, конечно, дуже якось цікаво і дуже було, мені розказували потом, що це вже кінчилась война, і тут уже, вроді якби, всі, всі вже ці, воїнські частини, навєрно, всі вже йшли по своїм місцям.

[О. Д.] *А були дуже якісь складнощі, пов'язані з повоєнною відбудовою в Білій Церкві, там, нестача продуктів?*

[В. М.] Ну, оце я, вроді як, якби так не дуже пам'ятаю, потому что, ну, такий був вже вік, такий був, що ти вже таке не запомниш. А вже коли я стала вже підростати, вже в школу ходила, то вже, то вже город, розстраівался город, люди виростали, город виростав. Ми дуже пишалися своїм. Я дуже, напрімєр, пишаюся своїм городом. От, даже зараз я можу тільки сказати, що я прожила і люблю свій город і пишаюся ним. І даже в мене були такі моменти, що я могла десь з чоловіком, нас приглашали поїхати, но я даже не могла цей город свій кинуть, потому я считала, що в цьому городі мені буде, буде дуже комфортно і буде дуже приємно жити.

[О. Д.] *А от, які сильні сторони, от, нашого міста Ви так-от для себе фіксували до Другої світової війни, наприклад?*

[В. М.] Ну, от-от-от, ми, там єсть такий у нас у городі, ну, називається БрУМ *[«Браницьких універсальний магазин» – комплекс торгових рядів у Білій Церкві, що зведений на початку XIX століття графом К. Браницьким. – О. Д.]*. От, як, ми там недалечко жили. І я всегда якось там, мені такий, такий він казався такий старинний, старинний такий, зданіє таке старинне. І я всегда туди ходила, і там потом открилися магазини, там потом открилися, ну, такі всякі заклади. І мені цей БрУМ дуже якось так мені подобався. Він так мені напоминав якусь старинну таку споруду. Ну, і потом у нас, вже я, коли вже я вчилася вже в школі і вже підростала, мені захотілося дуже йти на роботу. Я хотіла бути така самостійна, щоб я мала свої гроші, щоб я могла витрачувати так на себе. А в нас, а в нас, а в нас на Білій Церкві була фабрика – трикотажна фабрика імені 8-го березня. І на цю фабрику, я вчилася в школі, потом я кінчила школу, я робила і вчилася, вчилася і робила на фабрики. І, як то кажуть, у пісні співається: «Заводская проходная, что в люді вивєла мєня. А тут заводская фабрічная проходная, что в люді вивєла мєня». Так що я дуже і дуже ціную це все і дуже горджуся цим.

[О. Д.] *А як Ви ставитесь до того, що зараз в Білій Церкві більшість підприємств легкої промисловості закрилися?*

[В. М.] Ну, я, да, коли я пропрацювала на трикотажній фабриці 38 років. Тридцять вісім років. Ну я, можна сказати, що я вже пішла і на пенсію, але якось було все несподівано, що закрили фабрику. Мій чоловік працював на заводі *[«Сільмаш»]* імені 1-го травня. І якось і завод закрили, і фабрику закрили. Було, конечно, лячно. Було, конечно, не-не, якось так я, ну, старалася, потому што пенсії то були не-не дуже такі великі, що на них можна було прожити. Я якось старалася десь, десь бігом на роботу, щоб ходити і, і, ну, працювати, щоб працювати, щоб не сидіти і не ждати якоїсь там пенсії маленької, а хотілося, щоб трошечки було якось, ну, якось було комфортніше. Ну, ну, ми, конечно, батьки мої, ну, батько помер раніше від мами, батьки мої були, ну, вони старалися для нас. Ну, ну, я скажу, що, що за цей період, що ми прожили з батьками, нам, конечно, ми получили квартиру, я от фабрики получила, батьки тоже получили, мама моя працювала – тоже получила квартиру. Якось з цим у нас не було таких проблем. Всі якось так всі проживали, вроді, окремо і дуже, і дуже часто, ну, бачилися, часто зустрічалися, часто бачилися, часто проводили празники всі. Ну, і дуже я любила. Це ж городу вже ж, по-моєму, 990 років, да? 990. Ну, скоро тисяча. Скоро ти.., да. Ну, я знаю, що це в нас город дуже-дуже розвівся і дуже став таким городком хорошим, яким, ну, ну, полюбила свій город. Я просто не можу сказати, що мені десь буде комфортніше чи буде краще. Мені тут, по-моєму, саме краще в моєму городі, який я любила, який, в якому я виросла, який я люблю.

[О. Д.] *Чи Ви помітили, можливо, якісь складнощі, коли наприкінці 1960-х – на початку 1970-х років місто різко зробило стрибок у своєму розвитку?*

[В. М.] Ну, складності були, складності були, тому що, ну, складності були не тільки в нас, складності були в Білій Церкві багато в кого. Ну, пережили, пережили все, і все якось наладилося, і все якось, ну, я Вам скажу, що це просто ми такі були працьовиті, ми працювали, ми не могли отак десь ходити або тільки як-небудь. А ходили, працювали, получали зарплату, получали і пенсію, получали, і батьки получали. Якось зручно все було. Любили походити. В нас дуже мені подобався, дуже в нас річка. Був такий, ми там отдихали, загорали. Все врємя якось так хотілося туди йти і хотілося, ну, там ходили в парк. В нас же дуже хороший красивий парк «Олександрія», в якому ми часто бували, часто гуляли там, часто проводили часи. Ну, і, і парк у нас тут в центрі, був парк *[Г.]* Петровського, а зараз цей парк

уже *[Т.]* Шевченка. І тоже з дітьми там ходили, гуляли, і, і було дуже цікаво. Ну, не можу нічого такого поганого сказати, тільки якесь в мене воспоминання добре.

[О. Д.] *Які свята у радянський період Ви регулярно відзначали: державні, особисті (день народження, іменини)?*

[В. М.] Ну, да, святкували отакі іменини, святкували, ну, 7 листопада – якось всі проходили паради, обязательно на парад *[потрібно було йти. – О. Д.]*. У нас, у нас, де я працювала на фабриці, там це була обязательно така програма, щоб всі були на параді. І, і я, наприклад, з цікавістю любила ходити на парад, любила вдягнутися гарно і любила, щоб зустрітися з подругами, з дітьми, з людьми, з подругами. Ну, все так було, все так було дуже для мене нормально.

[О. Д.] *А щодо релігійних свят – там Пасха, Різдво?*

[В. М.] Да, от, я дуже ці праздники – Пасху, Різдво – дуже, ну, дуже обожаю. Я всєгда якось так, всєгда ми готовилися, і пекли пироги, і робили, робили святі такі, щоб можна було чувствовать, що це празник, що це ми приготовилися, що це ми, застольє в нас, що ми сіли всі разом з сім'єю.

[О. Д.] *Тобто навіть у радянський час Ви не боялись там, що, от, людей переслідували, коли вони іноді святкували?*

[В. М.] Ну, було, конечно, і переслідували, і було, конечно. Мене пригласили, щоб я була кумою, хрестила там дівчинку моєї подруги. Ну, цього, конечно, відкрито не, не можна було робити. Робили все тайком, бо було таке врємя. Було таке врємя, ми його в це врємя не понімали. А потом вже врємя наладилося, то ми вже тоді вже і хрестили, вже нічого нікого не боялися. І ходили і в церкву, і єслі якийсь празник, я, напрімєр, любила дуже піти в церкву на Різдво і Пасху. Оце мені такі були празники, в які я дуже хотіла, щоб бути там з людьми, посвяти*[ти]* щось, якусь пасочку посвяти*[ти]*, пообщаться. Ну, це мені було приємно.

[О. Д.] *Це Ви ходили в Спасо-Преображенський собор чи більше в церкву Святої Марії Магдалини? Тобто на Заріччі чи в центрі міста?*

[В. М.] Ні, в центрі, в центрі. В центрі. Да, ми ходили в центрі, тут така була, у нас тут, у нас таке, ми були, в мене, до мене приїжджала всегда мого чоловіка тьотя, а вона така була трохи, ну, така була віруюча людина. І вона мене всєгда приглашала з собою в церкву: «Ну, йдемо, сходимо в церкву». Ми всєгда ходили в церкву. *[…]* Так мені там запам'яталося: я коли виходила з церкви, в мене якесь таке було, ну, якесь таке було на душі, таке була легкость, така була на душі. Я всегда думала: «От, як хорошо, що вона мене пригласила в церкву».

[О. Д.] *Чи можете більше розповісти про той день початку, чи навіть за декілька днів перед російським повномасштабним вторгненням в лютому 2022-го року?*

[В. М.] От, переддень фактично і перший день – вони, такий, ну, такий період, конечно, ми, я даже, даже не могла собі уявити, що, що це буде така війна, що нас, росія нападе на нас отак зненацька. Бо моя покойна сваха казала мені: «Вот, сваха, – русская она била, – вот, сваха, увідітє, будєт война». А я *[відповідаю. – О. Д.]*: «Та что Ви такоє говоріте? Какая война? Почему? Что ми такоє плохоє сдєлалі? Почєму у нас будєт война? Я считаю, што война – ето ні к чєму». І всьо-такі началась война. А я всєгда, а я думаю о ней: «Господи, как она сказала… Як вона все сказала правильно…». І, да, якесь таке було в неї чувство про це, що я даже не могла, не, не могла після того даже якось успокоїтися. Ну, а конечно, нам усім погано дуже. Нам усім погано з цією війною. У нас, от, в мене сестра живе в *[м.]* Києві. Я всегда за неї переживаю. Я всєгда питаю, вона в Оболонському районі живе. І коли об'являють, де, в яких районах там були попадания *[російських ворожих. – О. Д.]* дронів, да, і я всегда питаю, я всєгда за це переживаю, ми якось так друг друга по телефону

піддержуємо. Часто дуже бачили, часто їздили друг до друга. Ну, зараз таке врємя настало, що не знаєш, куди його їхати і як його... Ну, я якось, у нас у Білій Церкві, я не знаю, чи це, може, якась Біла Церква, може, це якийсь намолений, я щось всегда-всегда думаю про це, якийсь, може, намолений город, чи може якісь такі тут, Біла Церква. Я всегда считаю, що яке названіє таке, що ми наче тут якісь, спасаємося тут. Ну, так, на щастя, поки не було такого нічого серйозного.

[О. Д.] *В перший день російського вторгнення, коли Ви дізналися, що це вже почалося, можете більш детальніше розповісти про Ваші переживання?*

[В. М.] Да, переживання були.

[О. Д.] *Де Ви були в цей момент і куди потім поїхали?*

[В. М.] Переживання, да, коли почалася війна, і ну, хтось мені... Я вже дуже, не дуже так запам'ятала це, якось так я була сильно якось розстроєна. І мені хтось подзвонив: «А що ти... а що ти, хіба не знаєш, що война вже почалася?». А, а я так якось розгубилася. І включили телевізор, і якраз тоді, коли ж саме то *[м.]* Буча, саме такі були міста, де зайшли ці «орки», які, щоб вони були неладні... І було, дуже було лячно. Я просто і плакала, і думала: «Ну, нащо це нам воно нам треба, оця війна, хто їх оце...». Оце я на нього, на оцього путіна тільки «Гітлер» кажу, більше для нього в мене ніяких слов немає, тільки «Гітлер».

[О. Д.] *Коли почалась війна, чи змінилися у Вас умови проживання, побут, чи ходили в укриття під час повітряних тривог?*

[В. М.] Да, ну, в мене, в мене, от, діти живуть, вони, вони, в них дом часний. І коли почалась война, вони мене туди, сказали, дочка мені сказала: «Мама, ти будеш коло нас, потому што ми будемо...». А в них там укриття таке є хороше, подвал такий. «Будеш з нами і будеш, ми будемо туди ходити, і ми будемо туди, если буде якась напасть на нас». Ну, конечно, я там побула. Ми туди тільки, як оця сирена, ми обязатєльно туди в подвал спускались, спускалися-спускалися. Но потом якось уже, я вже кажу: «Ні, я вже тут не можу, я вже не можу, везіть мене додому, я вже буду дома, що вже буде...». Але коли, коли вже наче, трошечки вже менше стало в цей подвал ходить, вже я приїхала додому, то якось мені наче трошки, ну, спокійніше стало. Чогось мені спокійніше стало, потому що якось, кажуть: «Все, ну, і свої і дома помагають». Так що я, ну, не можу, не можу сказати. Не можу сказати, що щось, що ми тут щось таке потерпаємо сильно. Я пока не можу цього сказати. Ну, хто його знає, як воно буде дальше...

[О. Д.] *Чи Ви відчували певну підтримку з боку місцевої влади, зокрема, через надання гуманітарної допомоги з метою покращення життя білоцерківців?*

[В. М.] Я, я хочу, от, сказати, я не знаю, я не дуже там вникаю в ці діла, но я так по слухам, по розговорам. Ну, от, в нас був цей мер города *[...]*. Ну, бачите, тут він, я не знаю, одні казали, що він правильно робить, що кругом плитку робить, що кругом облагоражує город, а другі казали – він наживається на цьому. Ну, я так не думала, що він наживається, но зато в нас зараз, ми ходимо по плиткам, ходимо по дорожкам, по хорошим, приємно, коло річки – там особливо приємно. Я туди, ми часто ходили з дітьми, там вони живуть, недалеко ходили. Приємно ходить по цим дорожкам. А що там, що там, як там, що там? Я чогось не вникаю в це. Що там з ним? От, коли все-таки є, от, там загроза, от, по телевізору говорять чи по радіо, що, от, є загроза, наприклад, там застосування якогось ракетного озброєння.

[О. Д.] *Чи Ви вдавались до заходів безпеки під час повітряних тривог, наприклад, йшли в коридор або спускались в укриття?*

[В. М.] Ну, да-да. Ну, це недавно мені такий, був такий случай. Ну, це, конечно, вже потом ми, ми потом вже, ну, зробили такий вивод уже всі, що це були фейки. Оце

було, по-моєму, даже вчора, 20-го, ага, 20-го числа *[листопада 2024 року. – О. Д.]*. Мені дзвонить дочка: «Мама, буде сильно велика, ну, на… нападеніє буде великое. І там вже будуть всякі, там летять уже всякі ракети і всякі вже, що хочеш, там вже буде… Так що ти, давай, іди сідай у прихожі, сідай між стінок, бери з собою паспорт, бери з собою сумочку, і щоб сиділа, і то саме». Ну, я, конечно, послухала, це все, послухала дочку, взяла то, що вона мені сказала і сіла. І сиджу. Сіла і сиджу. І думаю: «Ну, що, що ж вже буде, та й буде…». Але потім дочка, десь вже пройшло якесь время, дзвонить: «Мама, вже, вроді, отбой». Ну, отбой – то отбой. Я вже, я вже пішла собі в комнату. А потом виясняється, що це були, що це були фейки, що це були такі, вони хотіли нас на.., ці «орки» хотіли нас цим налякати, хотіли нас, щоб наш народ сказав: «Давайте, давайте ми отдамо їм те, що вони у нас загребли, давайте їм отдамо. А самі вже будемо жити, як є…». Ні, ми на це не підемо. Ми не будемо нічого давати. Ми своє должні забрати. А як уже там буде, хто його знає?

[О. Д.] *Чи Ваші знайомі задоволені взагалі станом і розміщенням укриттів, що там влада робить у нас у під'їздах, отих «Пунктів незламності»?*

[В. М.] Ну, я, я на чергу укриття, в яких домах у нас, – там не, не, не дуже отзиви хороші про ці укриття. Я там, правда, ні разу не була, ні разу не була, не можу нічого такого сказати, що там робиться, но отзиви такі нехороші йдуть.

[О. Д.] *Як змінився Ваш побут, коли почалися відключення світла? Чи у Вас з'явилися якісь нові звички, чи якось Ви стали проводити свій час інакше?*

[В. М.] Знаєте, я от сусідів только чую: «Что и свєта етого нєту? Почєму етот свєт нє дают? Как это так можно?». А я всєгда говорю: «Надо потєрпєть, потому что люди такі, де там розбиті дома, розбиті города, там люди дєйствітєльно потерпають. А ми ще, слава Богу». Я всєгда говорю сусідам своїм: «Нічого, потерпіть трохи, все буде». А єслі там побили, розбили, дітей позабирали, попали на, на цей дєтскій, на дєтскую цю больницу *[«Охматдит». – О. Д.]* – хіба це так можна це все видержати… А єсли нема свєта – то це все можна пережити. Ну, якось у нас воно трохи не було свєта, потом свєт появився, а це знову вони «гахають», то знову, конечно, треба це все пережити. Потому что другого виходу нема.

[О. Д.] *Особливого дискомфорту Ви не відчуваєте?*

[В. М.] Ні, вважаєте, що це такий… Не відчуваю дискомфорту в цьому, абсолютно не відчуваю, то треба перетерпіти, потому что надо думать і про других людей трошки тоже. Не бути таким агресивним.

[О. Д.] *Чи змінилося якось життя у Білій Церкві, на Вашу думку, коли провели реформу децентралізації, тобто утворили громади і почали більше грошей виділяти на місцях?*

[В. М.] Я вважаю, я вважаю, у нас є вот ето, получаю газету, газету получаю. У нас, ну, якось трошки мені дискомфорт в цьому. *[…]* Ну, я б такого нічого б не сказала, що там якісь, якісь, якісь такі великі зміни. Я б не сказала.

[О. Д.] *Тобто крім благоустрою Ви такого нічого нового не бачите?*

[В. М.] Нічого не бачу такого, нічого нового. Бо, в принципі, більшість так говорить, що, от, чисто благоустрій, а якісь зміни… Благоустрій – да. Ну, благоустрій, да. Я за це нічого не можу сказати. А, а за остальне – пробачте, я даже тоже не можу, не можу сказати, потому що я не, вроді якби, не вникаю сильно, но по газеткам бачу, що одно і то же.

[О. Д.] *Чи зверталися Ви, чи, можливо, Ваші знайомі щодо якихось господарських проблем, які виникають, до депутатів нашої міської ради?*

[В. М.] Ну, то в нас, у нас в цьому домі, де я проживаю, тут трошки в нас непорядок коло дверей, якась вибита виїмка така. Ми пішли, ну, не я лічно, –жильці, які про-

живають в цьому домі, пішли, щоб нам трошечки тут навели порядок, зробили нам коло входа таку якусь, якусь, хоть би не виїмка ця була. Та нам отказали, сказали, що, ну, сказали, не сказали причину, а отказали, що ми сєйчас не можемо. Ну, може би, це зв'язано з війною, не знаю. Ну, ми, все-таки, і непогані, немалі гроші платимо за проживання.

[О. Д.] *Чи надають підтримку Вам міжнародні організації гуманітарною допомогою?*

[В. М.] Ну, знаєте, я Вам скажу, що я вже за допомогу там, ну, для себе там, я, у мене, так як я пенсіонерка, і дочка в мене пенсіонерка, так у мене є така – соцпрацівник до мене приходить. Він мені, ну.

[О. Д.] *Цю допомогу, можливо, Ви отримуєте із благодійного фонду «Хоф Шлютер» Петера Новотні?*

[В. М.] Да, да. Ну, це якраз міжнародна допомога. Допомога, да, да. Є в мене такий контакт. Да, я задоволена дуже. В мене дуже така хороша жіночка. Вона до мене всегда приходить. Вона мені питає, що мені… Вона всегда, вона мені візьме обов'язки уходить, зробити, зробити мені таку влажну уборочку. Вона мені помиє всігда пол, вона мені принесе продукти, які, ну, мені продукти, які вона принесе. Мені, от, например, мукечку, сахарок, цибульку – отаке всегда принесе то, що я їй прошу. І в мене дуже з нею зложився хороший такий, отношеніє. Тобто до них можна звернутися. Можна, якщо звернутися, у вас якісь проблеми, вони теж… Да, да, да. Насчьот цього нічого не можу погано сказати. Дуже, дуже організовано і дуже все. І пайочки такі іногда бувають приносять, якісь щось такі, якісь сладості, якісь там. Ну, я, наприклад, не можу нічого поганого сказати, тільки добре можу сказати.

[О. Д.] Мені відомо, що Вашим хобі є читання, так? І Ви відвідуєте нашу бібліотеку. Чи могли б Ви більше розповісти про Ваші враження від можливих змін у бібліотечній системі?

[В. М.] Я Вам скажу, що я дуже, я дуже таки й люблю читати. Люблю читати. Я дуже багато читаю, багато книжок беру. Я коли жила на *[вулиці. – О. Д.]* Леваневського, в мене там була квартира, я була там в бібліотеці на Леваневського. Я туди, ми з дочкою вмєстє ходили туди, в ту бібліотеку, вона там тоже брала книжки. І всі дами там дуже такі були хороші, у нас знайомі всі бібліотекарші, як їх там іще називати. Дуже з ними ми подружилися і дуже ми приходили сюда, то вони такі всєгда. Ми находили общий язик, всєгда поговоримо, всегда по… поспілкуємося, і дуже-дуже мені це подобалося. А потом, коли я вже переїхала сюди, у цей район у свій, де я живу, я тоді вже перейшла в бібліотеку району. Тут є бібліотека району. Ну, і тут, і тут дуже мені подобається бібліотекарша Іра. Яка приємна жінка. Ну, така приємна, ну, просто, і не можу я Вам передати, яка це людина. Вона посовєтує, вона скаже, вона книжки підбере, вона вже знає, що я читаю, що я люблю. І в мене, в мене є така сусідка. Я так буває, що іногда ходжу трошки погано. Так кажу: «Пошли, Оля, зі мною в бібліотеку». І Олі нравиться це ця Іра. І ми так подружилися і, вроді якби, вже наче компанія в нас получилась.

[О. Д.] Але там тільки берете книги, чи ще й, я знаю, що зараз в бібліотеках там різні заходи проводять?

[В. М.] Проводили, ми були. Ми були це ж тоже з моєю сусідкою, були на заходах. Там проводили, приїжджав, ну, я забула його фамілію, приїжджав один такий, який він розказував, дуже-дуже цікавий, цікавий такий був, ну, такий, ну, як це можна отак виразитися. Ну, цікава я, цікавий був, ну, ну, будемо говорити, цей вечір був цікавий. Там ми зібралися там, а потом, коли він нам вже сказав, ми з ним поспілкувалися, а потом дівчата там вже такі, такого вже возраста, як оце, ми, ну, почали співати, почали щось розказувати. Дуже-дуже було… І ми потом, нас пригласили,

ще туди приглашали, то ми, ну, ходили і ще ходили, то дуже-дуже таке мєропріятіє хороше. В бібліотеках молодци вони. Вони дуже-дуже такі чуйні люди.

[О. Д.] *Ви далі плануєте брати участь у таких заходах?*

[В. М.] Да, плануємо й далі брати участь, будемо пока що, пока що і ходжу, пока що можу читати, що пока що очі бачать, то що, ще буду ходить, книжки брати і общаться. Так, а ось тут ще…

[О. Д.] *Чи брали Ваші знайомі участь у якихось волонтерських ініціативах із допомоги українському війську чи, наприклад, підтримки вимушено переміщених осіб?*

[В. М.] Да, в цьому, в цьому є питання, в цьому питанні таке, конечно. Мої діти, мої діти – вони всєгда стараються якісь, якісь послати, якісь гроші. Кожний раз, хоть трошки цих грошей, но все равно не забувають про це. І я дуже пишаюся цим, що вони так относяться до цього. Якось, якось мені даже, я даже без підказки, без нічого. Вона мені каже: «Мама, ми послали на армію, послали таку-то суму, таку-то суму». Я кажу: «Ви які молодці, просто я вами горжуся».

[О. Д.] *У Вашій сім'ї було прийнято спілкуватися українською чи російською мовою? Як це змінилося після російського повномасштабного вторгнення в Україну?*

[В. М.] Ну, Ви знаєте, в мене так в жизні, в мене, в мене чоловік, мій чоловік, він рускій, він сам москвич. Коли його отчима перевели сюди на шинний завод, ну, він працював наладчиком на фабриці, ми так з ним познайомилися і поженилися. І у мого зятя мама – росіянка. І якось так у нас все переплелося – руські з українцями. Ну, у нас якось це було, ми якось так, не, все було дуже у нас, не було такої якоїсь, щоб говорили ми по-російськи, чи ми говорили по-українськи. Не було яких, яких не буде таких зауважень, ніколи цього не було. Ну, конечно, вона в моїй сім'ї говорить і по-руські, й і по-українськи. Ну, мені моя дочка говорить: «Мама, вже почнемо говорити по-українськи». Вона мені всєгда це говорить: «Начнем говорити по-українськи!». Ну, я говорю: «Начньом, потому што ми на Україні живемо, нам по-другому не надо говорити. Ми тільки по-українськи». Я считаю, що це дуже правильно і дуже, і дуже нормально.

[О. Д.] *Чи Ви помітили якісь зміни у мовній ситуації в Білій Церкві: стали більше говорити російською у зв'язку з приїздом переселенців із Сходу України, чи навпаки, більше стало української мови у місті?*

[В. М.] Ну, і Ви знаєте, я Вам скажу, що в нас у Білій Церкві було таке населення, якось таке більше євреїв було у Білій Церкві, коли, коли, от, мої молоді, всі в мене і подруги були єврейки. І мені вони непогані такі люди. Я з…, ми з ними, можна сказати, непогані були відносини. Ну, і були, і були в нас, росіян багато, були українці. Ну, якось, Ви знаєте, не було такого якось…

[О. Д.] *Євреї говорили українською чи російською мовою?*

[В. М.] Євреї говорили українською і російською. Так, були… От, напрімєр, моє окруженіє – були дівчата, то ми українською балакали. А ну, я Вам скажу, єслі до нас балакають по-руськи, то ми по-руськи відповідаємо. А єслі по-українськи, то по-українськи. От, зараз я, в даний момент я трошки, конечно, в мене есть таке, що єслі… То нічого страшного. Да. Жива мова. Ну, понімаєте, суржичок у мене. Всі цим ми грєшим трошки. Да. Ну, я думаю, що вже я вже якось доживу, щоб мої діти вже мали український і балакали по-українськи. В мене онук – він руський, руський, а потом коли «потягнули» *[мобілізували на захист України. – О. Д.], по* телефону мені каже: «Бабушка, давай по-українськи». Так що такі, знаєте, переміни є.

[О. Д.] *Чи відбулися у Вас зміни в стосунках із родичами, наприклад, із тими, які в росії чи Білорусі проживають?*

[В. М.] Ви знаєте, ну, я, я Вам скажу, що в росії, ну, в мене ж сам, сам чоловік мій

покойний – він сам з.., росіянин. Він сам з москви. І у нього там сестра, ну, зараз вони проживають, його тьотя рідненька, вона недавно померла. Ну, в нас такі були відносини, вона до нас часто їздила в гості. Я там часто, я, коли тільки в мене отпуск, я там всєгда, ну, всєгда до них *[їздила. – О. Д.]*, вони мене приглашають. Я всєгда їду в гості, ми там на дачі. Мені там комфортно і мені там всєгда було хорошо. Ну, і не було таких ніяких таких розмов. Ну, а потом, коли почалася ця війна, а це вже сестра мого чоловіка, вона, конечно, чувствується, що вона боїться нам щось написати. Вона тільки пише: «Дєржитєсь, крєпітєсь. Дєржитєсь, крєпітєсь…». Ну, ну, що «дєржитесь, крєпітєсь»… Ето понятно. Понятно, що не хоче вона десь попасти в якусь халепу та й все. Ну, а так – а так я нічого не можу сказати, що у нас. У нас моя мама українка, то сестри тут у неї *в* Білій Церкві, три сестри було. Ми з ними *в* дуже хороших відносинах були. Ну, і ну, батько тоже, тоже був росіян*[ин]*, мій батько, але він якось уже довго жив, то вже і по-руські й не балакав. Балакав тільки по-українськи. Так що все пере.., все переплетено.

[О. Д.] *А якісь Ваші, наприклад, друзі, однокласники ті, які в росії, чи таких немає?*

[В. М.] Ну, я Вам скажу, що не було таких. От, я тільки хочу сказати за сусідів. От, у мене, в мене *[...]*, яка, ну, до мене завжди заходить. Я люблю там гостить, люблю там поговорить, люблю там щось розказати, якісь новості. Но вона, я почуваю так з нею не дуже комфортно, потому що вона старається щось таке сказати, що, вроді, це ми виноваті у війні, це, це Америка виновата, це всі виноваті, тільки не росіяни виноваті… Понімаєте? А мені це якось, а я, мені дискомфорт, мене це якось задіває, я якось начинаю нєрвнічать. Я, а мені моя сусідка каже: «Давай ти з нею, скажи їй: "Не ходи до мене, не хочу я сіх розговоров чути"». Ну, так воно, наверно, і буде, що я її колись і скажу, потому что дальше я не можу.

[О. Д.] *Чи помітили Ви в своєму оточенні збільшення тяги до національних символів – вишиванки, прапора?*

[В. М.] Дуже люблю, дуже люблю вишиванки, дуже люблю прапор. Я оце тут живу в цьому своєму, у районі в цьому, і дивлюся, мені туди в вікно видно, як прапорець такий висить, прапорець наш. І цей прапорець, бачу, щось він, вітерець його розстріпав, і він такий рваний висів. І я думаю собі: «Ну, кому б це сказати, щоб гарний прапор повісили знову?». І а потом, якось тільки про це подумала, бачу – прапор вже висить новий. Так що мені було дуже приємно. Такі-такі случаї.

[О. Д.] *А у Вас особисто немає дома якогось там прапора чи вишиванки?*

[В. М.] Вишиванка є, а прапора нема. У моїх дітей є прапор, вони його, він, ну, лежить в... А вишиванку, ви... Да, вишиванку, коли цей празник вишиванки, то всєгда одягаю вишиванку, всєгда хочеться мені якось... Даже нікого в мене, може не прийти до мене, а мені хочеться вишиванки – на себе в дзеркало подивитися. Ручна робота. Ручна робота така, да. Ще тоді вони дешевші були, зараз тут вже вони подорожали сильно. Бо це така ручна робота, а тим болієє, це такий символ наш український, що він не може дешево стоїть.

[О. Д.] *Чи помітили Ви, що українці психологічно якось змінилися під час війни, у них з'явилися нові риси менталітету та національного характеру?*

[В. М.] Да, Ви знаєте, що помітила. Помітила даже, даже такі, як єсть мої знайомі українці, вони якось ось так, щоб сказати, що, от, ми болієємо, ми хочемо побєди, ми хочемо, щоб скоріше настало, такий час, ну, чогось, чогось нема такого ентузіазму. Я замітила таких-от своїх знакомих. І я, і через те я якось не дуже, я дуже, дуже проникаюсь у це, але я не, не дуже хочу спілкуватися з ними.

[О. Д.] *Тобто хороших людей зробило кращими, а гірших – гіршими?*

[В. М.] Да, да. Це точно. Це таке, таке, отаке, отака проблема.

[О. Д.] *У нас десь в 2015 – 2016 роках тривала декомунізація, а в 2022 році почалася дерусифікація. Тобто спершу демонтовувались пам'ятники радянського часу, зокрема, масово зносились монументи, присвячені Лєніну, перейменовувались населені пункти та вулиці, що мали відношення до комуністичного минулого, а пізніше схожі процеси торкнулися культурного спадку, пов'язаного з російською державою-агресором (зокрема, знесли пам'ятники Пушкіну). Яке у Вас до цього ставлення?*

[В. М.] Моє ставлення до цього нормально. Знесли Пушкіна, знесли Леніна. Не нужен нам той Ленін, не нужен там нам Пушкін. Хай наші українці там стоять, які заслужили, які будуть там стоять, якими ми будемо любуватися і перед якими будемо приклонятися.

[О. Д.] *Чи Ви маєте досвід взаємодії із науковцями чи музейниками ще до війни, чи відвідували якісь виставки? Можливо, у Вас уже брали подібне інтерв'ю?*

[В. М.] Ну, я виставки дуже люблю відвідувати. Я особливо любила ходити, особливо я любила ходити, коли ще я була молодша і ходила, гарно ходила, дуже любила ходить в наш Саксаганського театр *[Київський академічний обласний музично-драматичний театр ім. П. К. Саксаганського – О. Д.]*. Я дуже любила вистави. Я дуже, я якось так получалося, що я якось і не пропускала ніколи. Любила хороші фільми подивитися, в кінотеатр сходить. От, було таке в мене сильно бажання. Ну, конечно, спілкування, спілкування вже стало менше, потому що вже і возраст, і здоров'я не те. Ну, а трохи, трохи сумую за цим.

[О. Д.] *Щодо театру, то Ви якісь конкретні вистави полюбляєте, чи загалом весь репертуар?*

[В. М.] Весь репертуар обязатєльно. І даже коли до нас приїжджала якась група з концертом, тоже старалася всєгда піти, потому што сильно любила наших українців, хлопців, які співають гарно. Зараз я оце, якось ми тоді не внікали, коли, ну, тоді, коли молодша була, якось, от, такі артисти російські, то якось на них наче все було. А то і коли уже почалося, наші хлопці, оце особливо в мене сусідка приходить, я її всєгда прошу: «Постав мені такі хороші якісь пісні». Слухайте, я не можу налюбуватися цими нашими хлопцями. Як вони співають гарно, як вони говорять гарно, як вони… Я оце всєгда прошу: «Постав мені "Горить, палає техніка, ворожа…"». Вона мені поставила – я прямо… А потом оце пісня «Журавлі» – прямо плачу над цим. Сиджу і плачу, по-настоящему плачу, потому что мені так все так жалко, все так хочеться, щоб було нормально, все. Все так хочеться, щоб наші хлопці вижили, щоб наші хлопці жили, щоб наші хлопці росли і ростили дітей.

[О. Д.] *Чи Ви були свідком поховань захисників України? Чи, можливо, відвідуєте регулярно кладовище?*

[В. М.] Ви знаєте, я Вам скажу, що я, не приходилось мені бути свідками, де хоронять. Не приходилось якось. Но коли я йду на кладбище до своїх навідать, на кладбище йду навідать, в мене там похоронені і сваха, і свекор, і брат, і то я всєгда заходжу, приїжджаємо до кладбища, я дивлюся на ці прапори, які, в мене дух, духу не хватає на це дивитися. Я як подивлюся – як, як це, як це все больно, як це все, як це все пережить, це невозможно – бувають такі *[думки. – О. Д.]* в мене… Оце ми їздили недавно, в чоловіка було день народження, возили мене, брали діти, возили, їздили туди поминуть. Заїхали на кладбище. Я сказала, що невозможно просто оце все видержать, оці флаги висять, оці люди, оці наші хлопці. Це страшне діло. Як це його все пережити, і як це його все дожити.

[О. Д.] *А от, відомо, що війна спричинила таку проблему, що дуже багато людей залишилось на Сході, на Півдні країни без житла, і вони стали фактично гостями або навіть жителями нашого міста. Як Ви ставитесь до внутрішньо переміщених осіб?*

[В. М.] А я, знаєте, я до цього дуже ставлюсь, я дуже позитивно ставлюсь, потому что люди приїхали, люди надіються на, на яке, на якесь, щоб їх, щоб вони, щоб вижить. Вони надіються на те, щоб вижить, якось щоб вижить, потому що там вижить, откуда вони приїхали, невозможно… Там або убили би, або розстрощили, або каліками поробили. Хай люди їдуть, хай люди їдуть, хай, хай будуть. Щоб мені така попалася якась хороша людина, я б її тоже до себе приютила у квартирі, бо я живу одна. А щоб людина така, щоб я її знала, щоб я знала про неї все, я б, я б *з* великим бажанням.

[О. Д.] *У Вас був виключно позитивний досвід чи такого безпосереднього контакту з переміщеними особами не було?*

[В. М.] Ви знаєте, ніколи не було. Я от, от, часто виходжу, виходила часто цей, особенно літом виходила сюди у парк, у нас тут коло дома хороший такий парк, на лавочку посидіти. І сідають до мене якісь, якісь такі всі женщіни під… підсядуть. Що я з ними, так всі ми, ми робимо, робимося з ними, наче якісь вони, ми давні знайомі. Наче вже подружилися, і дуже не було такого в мене ніколи, щоб якась підсіла і там що-небудь таке погане говорила. Не було такого, не можу нічого сказати. А от, такі женщіни, які переселенці, і я вже з багатьма, з багатьма познайомилась, і з ними, ну, вроді, як і подружилися даже. Потому што даже в нашому домі тоже проживають дві сім'ї. Так що я знаю, знаю, їхні *[обставини життя. – О. Д.]* знаю.

[О. Д.] *З того, що вони Вам розповідали, то їх якось місцева влада підтримує?*

[В. М.] Ну, ми, ну, на счот, на счот цього – я не знаю. Но вони дуже казали, що їм дуже нравиться наша, наш город Біла Церква. Вони дуже прямо полюбили цей город. А я говорю: «От Ви правильно полюбили, потому что ми всі любимо свою Білу Церкву». Так що люди такі, ну, не, не, не було на моєму це, оце на моєму шляху не було таких, які могли там щось таке погане говорить. Я з такими людьми даже би і не хотіла би щось би балакати.

[О. Д.] *Чи помічаєте, щоб релігійні організації робили якийсь внесок у підтримку наших захисників, їхніх сімей, переміщених осіб?*

[В. М.] Ну, знаєте, не стикалася я тако, щоб з такими, от, мені так не довелося. Не довелося, поетому я не можу про це нічого сказати.

[О. Д.] *Бо, наприклад, у нас у місті протестантські релігійні організації роздавали гуманітарну допомогу. Ви із цим не стикалися?*

[В. М.] Ні, не стикалася. Так трошки чула так, вродє, а так не стикалася лічно сама.

[О. Д.] *Якою Ви бачите Україну після нашої безперечної Перемоги у війні? Чи вірите Ви в нашу Перемогу? Якими будуть Ваші побажання щодо майбутнього розвитку нашої держави*?

[В. М.]. Ви знаєте, українцям… Ви знаєте, я оце, якось так мені, такі бувають, такі в мене напади *[думок. – О. Д.]* на мене, в мене… Я оце, мені всєгда цікаво, я дивлюся, включаю телевізор і дивлюся, слухаю, що там скажуть, що там, я всєгда так якось так всєгда слухаю і думаю: «Може, щось уже скажуть, що вже кінець війни, чи, може, вже, вже буде кінець, колись настане». Але пока якось не можу нічого такого сказати, що воно там буде, як воно там, що, що зложиться. Може, може, щось і *[новообраний президент США – О. Д.] [Д.]* Трамп поможе, може щось і, і, *[чинний президент США – О. Д.] [Дж.]* Байден ще може помогти, він же при власті. Може, ще на це якась надія, але я не, єслі честно сказать, ну, ну, щось на Трампа я не дуже надію маю. Не дуже. Якось він мені дуже, не дуже подобається. Що він там затіє, коли він буде вже, в нього, коли приступив до свого престолу. Що там уже він буде? Ну, непонятне, він якесь непонятне для мене. Я б хотіла, наприклад, щоб оце, щоб нам дали побільше оцього дальнього оружия, я б хотіла, щоб трошечки ми, почувство-

вали вони те, що ми чувствуємо, щоб трошечки туди попадали в хороші мєста, де потрібно, щоб вони почувствовали, що таке війна. Потому що вони думають, що це все так просто.

[О. Д.] *Які б зміни Ви хотіли побачити в Україні після нашої Перемоги?*

[В. М.] Ви знаєте, я сьогодні оце слухала передачу, виступав мер *[м.]* Харкова. *[І.]* Терєхов виступав. Він мені так сподобався, він говорить, що ми, ми построїм, ми ще красивіші дома зробимо. Ми всіх, ми всіх, ми всіх будемо старатися, щоб всі мали квартири, щоб усі мали те, що ми ще краще зробимо в Харкові, чим він був. А я так на нього дивлюся і думаю: «Який ти молодець, який ти… не опустив руки і не кажеш, що ой, Боже, що ж це воно буде, як це воно буде, що ж це ми будемо робити…». Він дуже правильно поступає. Я считаю, що, да, побито в нас багато, побито, розбито. І таке вже розбите, що вже нема дальше куди. Ну, все равно, якось люди чувствують, що воно щось у нас настане хороше. От, чувствують люди. Я, може, до цього не доживу, но хай молодь чувствує, що їм буде добре. Дай Бог, щоб сталося так, таке, як хочеться.

[О. Д.] *Тобто у Вас таке позитивне налаштування?*

[В. М.] Дуже, дуже пози…, позитивно. Ну, хоч…, хочеться, конечно, єслі цей «Гітлер» *[тобто путін. – О. Д.]* не піде на переговори, і він скаже, що йому на своєму буде, на своїй волні, як то кажуть. Конечно, ми не можемо на таке піти. Не можемо. Я не знаю, як воно там буде дальше, но ми не можемо піти.

[О. Д.] *Добре, дякую Вам за цікаве інтерв'ю! Все, до побачення!*

Сквирська міська територіальна громада

м. Сквира

Записав Олексій Дедуш [О. Д.] 27 листопада 2024 р.
у м. Сквирі Білоцерківського р-ну Київської обл.
від пані Юлії [Ю.], 1988 р. н., уродженки м. Маріуполя
Донецької обл., працівниці торговельної сфери

[О. Д.] *Розкажіть, будь ласка, про себе.*

[Ю.] Доброго дня! Мене звуть Юлія *[…]*, я з міста Маріуполя, переїхали ми сюди з родиною як переселенці, після початку повномасштабної *[російсько-української. – О. Д.]* війни 2022 року. Що докладніше Вам розповісти?

[О. Д.] *Чи могли б Ви розповісти, як Ви переживали події війни у вашому місті?*

[Ю.] Війну ми зустріли практично без сну з двадцять третього на двадцять четвертого лютого *[2022 року. – О. Д.]*. 23 лютого ввечері в робочому чаті моєму в «Телеграмі» з дівчатками жартували, чи варто запасатися сіллю і сірниками. І, все-таки, ввечері двадцять третього, ну, на всякий випадок вирішила зробити інтернет-замовлення – з магазину «Метро» замовила сірники, маленькі свічки-таблетки, там таке, дрібниці, печиво для дітей, якісь кілька консервів. То про всяк випадок, хай буде. А потім пів ночі копіювала на жорсткий диск з комп'ютера, на переносний жорсткий диск з комп'ютера фотографії, бо все ніби, ну, як у всіх, все ж таки знаходиться у комп'ютерах, ноутбуках, думаю, скопійований. На всякий випадок склала рюкзак. Туди поклала документи, цей жорсткий диск, нічого більше такого, тільки документи та фотографії – такий маленький «тривожний рюкзачок». Лягли спати з чоловіком, вже було години дві ночі, а о п'ятій ранку мене розбудив дзві-

нок від моєї подруги з *[м.]* Харкова Лєри. Вона дзвонила і плакала, мені в слухавку кричала, що ми не можемо до тебе додзвонитися і дописатися в робочому чаті: «Ну що там у вас? У нас тут, – ну, у них там у Харкові, – говорять, стріляють...». Вона жила на північній Салтовці, саме перші будинки. Вони сиділи в піжамах, в машину з сином, кішкою, чоловіком, і їхали в іншу сторону від міста, ну, так ми і дізналися, що почалася війна. Перші вибухи в Маріуполі особисто я сама почула – було близько шостої ранку – це були прильоти. Спочатку били по Східному *[мікрорайону м. Маріуполя. – О. Д.]*, а ми жили з іншої сторони міста – на 23-му мікрорайоні. Перші прильоти, які були біля нас, – це били по військовій частині, де стояла маріупольська ППО. Рік ми жили в квартирі на сьомому поверсі, але у нас був такий коридор, можна сказати, як дві стіни, ми зробили дітям такі, як мініскловища, поклали два таких пуфи, посадили туди дітей. Зібрали вже готові, там у нас були трошки зібрані ці «тривожні рюкзаки», потім, а у нас ще була кішка, у якої на той момент було двоє кошенят уже, і ми зібрали кішку, знайшли «переноску», склали корм там воду – ну, все, що потрібно було для неї для кошенят – в горщик її все складували. Про всяк випадок сиділи в коридорі, оскільки діти були трохи застуджені, то спочатку особливо кудись ми не бігли. Зателефонували моєму тату, він жив трошки в іншому районі, але в принципі недалеко від нас, три кілометри, на вулиці Купріна його будинок, якраз знаходився навпроти цієї військової частини, де ППО було, і зізвонились з ним. У нього там теж, а він у мене працював на заводі «Азовсталь». У них там якраз були робочі наради, сказали: «На роботу не виходити, працювати дистанційно». Але як би завод працював, ніяких змін. Чоловік пішов на кінцеву *[зупинку. – О. Д.]* до магазинів, хотів зняти гроші з карток, але банкомати були вже всі порожні. Магазини працювали: можна було купити ще продукти, хоча ціни відразу підскочили. Я пам'ятаю, що звичайний білий батон коштував 120 гривень, хоч до початку війни він був у районі, там, гривень 17, напевно, таких, уже так не дуже пам'ятаю, але не 120, точно, ну, купили, якусь їжу. Він повернувся додому, ну, просто чекали, читали новини у телеграм-каналах. Ось коли почали наближатися більше вибухів до нашого району, почали надходити новини, тому що сильно обстріляли *[с-ще]* Сартану, це в'їзд у місто, з іншого боку, що там зруйновані майже всі будинки, що біженці з Сартани, ну, їхали до міста в центр, десь шукали укриття. Я подзвонила татові, і він приїхав за нами, щоб відвезти у свою квартиру, тому що у нього, у нас сьомий поверх був, і далеко було бігти до укриття вниз, але в нас його *[укриття. – О. Д.]* як такого, і не було, тому що просто підвал будинку був, при тому, що він був підтоплений водою, там не пересидиш, і ми поїхали до тата на *[вул.]* Купріна. Ось першу ніч, за півгодини з двадцять четвертого на двадцять п'яте, ми ночували у нього вдома, в квартирі. Сильно ми, сильно були чутні вибухи приблизно з 9 вечора і до 4 ранку, потім все стихало. Ось чути були, як хочуть з моря, тому що у нас наша сторона міста була ближче до моря, і по полю добре розносився звук наступного дня. Також ми цілий день пробули у папи. Це, виходить, було 25 лютого, але вже набагато більше велися обстріли міста, і наступний – з 25-го на 26-е – ми провели в підвалі його дев'ятиповерхівки, схопили з квартири таку величезну м'яку іграшку-тигра – на ньому там місце, ну, не на чим було більше сидіти. На ньому просиділи, там проспали у ту ніч, під ранок піднялися вже в квартиру, коли вибухи більш-менш стали тихіше, припинилися. Папа вранці вийшов у магазин за водою і за хлібом, у нас прямо біля будинку був маленький магазинчик, купив там останні п'ять «Мівін», якогось печива, вже не пам'ятаю, там, якісь були теж консерви, хліб. І зустрів на ринку, прямо

за нашим домом, наші військові ЗСУ валили тополі, зрізали величезні тополі і валили їх на дорогу. Папа запитав, що вони роблять. Він каже: «Ми робимо укріпрайон, тому що вдома крайній в'їзд в місто, що "рашики" вже на підході до міста». З одної і з іншої сторони будинок, виходить, стояв прямо між запорізькою мелітопольською трасами – в'їзд до міста. Військовий запитав у тата, як, що вдома діти, він сказав: «Двоє маленьких онуків». І тоді військовий сказав йому: «Тоді збираєте речі і їдете кудись углиб міста, тому що з міста ви вже не виїдете, тому що воно вже оточене, – це 26 лютого було, – знайдете десь укриття у глибині міста». Папа повернувся до нас у квартиру, ми одяглися, зібрали ті речі, які були з нами, ну, не речі, у нас були тільки документи, речей у нас не було, кішку з кошенятами. Папа зібрав теж свій рюкзак з документами, ми сіли в машину і поїхали в укриття – воно знаходилося приблизно десь, кілометра три десь від будинку. Колишній, не колишній, на той момент це був діючий спортивний зал «Terra Sport» – колись це було окреме, окремо магазин побутової техніки, потім його здали в оренду під спортивні зали, там було невелике напівпідвальне приміщення. Ось і я випадково знайшла в телеграм-каналі, що вони приймають людей, що в них є ще місця. Ну, як місця – там не було ніде ні на чому спати, це просто просто приміщення, просто вільні приміщення. Також читала в телеграм-каналах про евакуаційні поїзди на момент 26 лютого. Наскільки я пам'ятаю, було всього два евакуаційні поїзди на Львів – «Маріуполь – Львів» – він об одинадцятій 24-го, другій йшов 25-го. В обидва поїзди брали тільки жінок і дітей, без тварин, без речей, без багажу – ось тому на них ми не поїхали. Ну, ми сподівалися на те, що все це не буде таким довгим, що все це буде, як у 2014 році, що день-два побахає, постріляє, і потім наш «Азов» їх усіх розжене, як завжди. Але ні. Не вийшло так, як думалося… І 26-го числа, в обід точніше, ну, у кого вже були обстріляні будинки з того боку, зі сторони «днр», *[м.]* Донецька. Ми зустріли в укритті сім'ю, якої їхня дівчинка навчалася з моїм старшим сином в першому класі, Ліза, вони теж були сім'єю. І ми, якби, згуртувалися один з одним, вибрали для себе, там було таке невелике відгороджене, якби, приміщення в кутку – це служило роздягальнею в свій час у цьому спортзалі, але була просто відгороджена від решти великого напівпідвалу шкафом і гіпсокартонкою. Ну, ось ми притягли з одного з залів такий як гумовий мат, це не матрац був, просто як гумовий такий прошарок, щоб хоча б можна було присісти, тому що приміщення не опалювалося, там було досить прохолодно, це ж була зима. Ну, ось і стали, якби, були там буквально до вечора цього дня, дуже багато приїхало людей, люди з'їжджалися з околиць з усіх. І до 28 лютого, на момент 28 лютого, за переписом нашого коменданта, ми вибрали коменданта нашого цього укриття, і він вів перепис усіх людей. Ми записувалися, якби, були окремими дільницями. Записувалися, люди в список – на той момент нас було в списку близько двох тисяч чоловік, це 28-е число, ще було світло поки. У місті було світло, то щодо в цьому приміщенні все було чудово: ми готували нагорі в мультиварках їжу, був весь час електрочайник, з водою можна було підійти, зробити собі чай, були запаси їжі. В якійсь, я вже не пам'ятаю точно хронологію, але у якийсь із днів, у якийсь із днів до нас приїхав директор магазину «Метро» і сказав, ну, він знав, що в цьому приміщенні багато дуже сидить біженців, ну, не те, що, бачиш, що багато сидить людей, які там ховаються. Він приїхав і сказав, що він буде намагатися виїжджати з міста, що він відкрив магазин, що магазин стоїть відкритий, двері в нього відкриті, він не закривав, каже: «Якщо вам щось потрібно, беріть машини, поки ще є можливість куди з'їздити, їдьте і беріть все, що вам потрібно». Я, на

жаль, не знаю, чи вдалося цій людині виїхати, чи, може, ось, ну, теж десь сидів. Ну, це не особливо важливо. Але тоді наші хлопці, у кого були машини, поїхали туди, вони набрали якусь кількість великих, ну, зрозуміло, що на той момент у магазині вже не так вже й багато всього було, тому що, ну, він то дорогою всім сказав, але казав усім, що магазин відкритий. Знаю, що з продуктів вдалося взяти кілька ящиків замороженого хека, скільки там мішків картоплі, привезли цибулі, моркви, невелику кількість бананів, кілька мішків макаронів, якихось круп і штук 100 термосів. Ось що я добре запам'ятала, тому що видали на кожну сім'ю за термосом, і можна було брати гарячу воду, чай, ми ж, люди приносили з собою, хто приїжджав туди, теж із собою якісь пожитки. Нагорі готували, їжу роздавали насамперед дітям, потім жінкам та й чоловікам. Сусідний з нами ресторан, який знаходився через дорогу спорткомплексу – «Сакартвело» – його директор та співробітники ніби ховалися там, теж у підвалі, та вдень готували їжу. Готували гречку, варили макарони, якісь то сосиски, залишки м'яса, які в них там були у припасах. І теж приносили в сусідні укриття. Це було наше укриття, потім поряд був старий кінотеатр ще з радянських часів – «Савона». У ньому було дуже таке, ну, він був робочий, і в ньому було дуже глибоке підвальне приміщення, в якому були самі зали кінотеатру, ось там досить-таки було, може, так би мовити, зручно. І навпаки, в нас був торговий університет *[імені Михайла. – О. Д.]* Туган-Барановського Донецький – там теж ховалося дуже багато людей, і ось туди хлопці з «Сакартвело» приносили казани з їжею. Плюс ми варили теж казани з їжею спочатку для нашого укриття. Приїжджали машини щодня з хлібом, сиром. Машина була – роздавала в руки по пів буханки хліба, по шматочку сиру. І приїжджала машина з водою крита – можна було піти, в банки набрати води, але треба було відстояти чергу. Батько мій займав чергу з п'ятої ранку і десь до години до четвертої, до п'ятої вечора можна було тільки дістатись у цій черзі, бо стояв у черзі весь район, зрозуміла справа. Коли 2 березня у місті повністю добили всі електростанції, і пропало світло, стало все набагато гірше, тому що готувати їжу вже потрібно було на вулиці. Це було небезпечно, але робили по черзі, у великих чанах кип'ятили воду, щось намагалися зварити. А чоловіки вирили за будівлею таку як канаву, зробили типу туалети з перегородками з дверей і натягнули якусь як клейонку з боків, ну, щоб можна було хоч якось сходити в туалет. Дітей, зрозуміло, в туалет на вулицю ми не водили, тому що було дуже холодно, ну, їх водили там, де сиділи. Чоловіки стояли на цілодобовому посту на всіх входах і виходах у приміщенні, бо було дуже багато мародерства. *[…]* Чергували вночі, якщо раптом десь, не дай Бог, якісь російські солдати зайдуть, щоб не перестріляли просто вночі, зайшовши в укриття, всіх у сні. Ось готували на багатті, бігали, намагалися ловити зв'язок по місту у прилеглих районах, хоч якось щоб передати рідним, хто не в місті: «Ми живі!». Чоловік з татом ходили приблизно до 9 березня, провідуючи ще дідуся, він був у мене «в районі літака» – такий у нас район у місті був. Ходили, носили йому воду, ну, і якусь їжу, яка у нас була, чим ми могли поділитися, там кашу якусь або картоплю, що могли загалом, і головне, що воду питну носили йому туди. Він у мене сліпий був і не міг піти в те укриття з нами. В укриття він їхати відмовився, сказав, що він буде в квартирі будинку, вже буде, як буде. Але до 9-го числа вони ще могли до нього туди пробратися у звичайний час. Дорога від цього укриття до його будинку пішки займала 6 хвилин 30, вони ж бігали по 5-6 годин, тому що перебігали від під'їзду до під'їзду, від якогось окопа чи рову, від снаряду ховалися. Загалом також через три будинки від нашого укриття був дім моєї бабусі. Вона теж до останнього

не хотіла йти в укриття. Була там. Вони носили їй туди їжу, але 8 березня вночі снаряд прилетів у дах дев'ятиповерхівки. Вона каже: «Так сильно злякалася...», – бо цей вибух був такий що, це було вночі, було дуже темно. «Я, – каже, – не відразу зрозуміла, що трапилося». Ну, коли розвиднілося, але побачила, що в її квартирі впали стіни. Деякі стіни просто попробивало від вибуху. І тоді вже вирішили, що, ну, вона вирішила, що піде з нами в укриття, вони забрали її до нас туди. Це на той момент, виходить, з 2 березня не було світла. З 5 березня ніде вже не було і газу. Якщо до 5 березня в деяких будинках ще був газ, після 5-го – вже не було. Приблизно після 9-го чи 10-го березня нам перестали привозити питну воду в цій машині, так як машина їхала, я вже не пам'ятаю, потрапив снаряд, водія вбило машини. Вже не було можливості возити воду. Ось і стали дуже економити на воді. Якщо раніше ми хоча б там багато пили чаю, тому що не особливо було багато їжі, щоб їсти, але намагалися багато пити, хоча б просто чогось теплого, то після цього стали, звичайно, сильно економити. Дуже багато було хворих діток, так як до цього часу в укритті було вже близько 4 тисяч людей. Ми просто сиділи, можна сказати, один на одному – не було зовсім місця. Хтось був прихворілий і приніс якоїсь бактерії – все по колу, всі хворіли з температурами. Ось пам'ятаю, як нас виручили ці п'ять «Мівін», куплені татом в останній день в магазині – ми ділили її на чотири частини, в металевий кухоль наливали воду, вклали туди цю четвертинку «Мівіни» і на свічці-таблетці гріли там протягом години або скільки, щоб вода стала хоча б трохи гарячуватою, запарилось. І цим годували дітей, щоб хоч якось можна було протриматися. А самі в останні дні, то ми виїхали 16 березня, ну, 14-го, 15 березня у нас з чоловіком була половина, по половинці відвареної в мундирі картоплі, такої вже перемерзлої картоплі, була на кілька днів ця половинка. Те, що берете, береш малесенький шматочок, кладеш під язик справді, щоб збити якесь сильне почуття голоду, щоб там не зомліти. Ще була у нас така історія, ну, коли ми були там, не пам'ятаю точно вже дату, але так трошки все змішалося, в якийсь із днів, іще наших військових не відігнали тоді «рашіки» сильно в місто, і вони приходили до нас у укриття. І серед ночі принесли дітей: старшого хлопчика – йому було три роки, і маленькому, новонародженому було п'ять днів відроду. Старшого одразу відвезли до лікарні, вже він був сильно в опіках, а маленького поклали вони згорнутого у ганчірці, в якій він там лежав, в якісь там ковдри згорнутого поклали на лавочку в укритті і побігли. Один старенький дідусь вийшов покурити: «Дивлюся, – каже, – скруток якийсь лежить. Ну, мало там, війна чи мало що лежить воно там, ганчірки якісь. Потім, – каже, – дивлюся: скруток заворушився...». Виявилося, що це маленький хлопчик, що йому приблизно п'ять днів відроду. А у нас, з нами в укритті сидів лікар-педіатр – також він з сім'єю там ховався, ну, і допомагав: там оглядав дітей, кому там було дуже погано. От, і треба ж було до цієї дитини, чимось годувати, він маленький зовсім тихий був, дуже майже не плакав, але шукали суміш. Хлопці їздили навколо по аптеках, але що до цього часу в місті вже все було розграбовано, все було розбито. Не пам'ятаю, чи то в якійсь з аптек, чи то з магазинів знайшли кілька пачок «Малюка» – дитячої суміші, але вони розбавляли його, як завжди, а клали ложку суміші і 3-4 ложки цукру, щоб було більше, воно калорійне, таке більш солодке – давали їсти цьому хлопчику маленькому. Близько трьох чи чотирьох днів він пробув з нами у укритті, ми всі по черзі вночі носили, колихали. Потрібно, щоб була повна тиша у укритті, це ж як ми дотримувалися тиші, темряви, щоб, не Дай Бог, же не прилетіло по нас. От, і носили його, качали по черги всі. А на четвертий день у нього піднялася температура, і лікар цей педі-

атр оглянув його, сказав, що швидше за все він наковтався ось цього бетонного пилу або сажі, коли будинок обрушився, в якому він був, його потрібно терміново везти в лікарню, потрібні антибіотики, потрібні нормальні, потрібен кисень. І хлопці сіли в машину, і тоді був сильний обстріл, і вони під обстрілом поїхали туди, щоб відвезти його. Привезли його до 2-ї нашої обласної лікарні. А виявилося потім, через там якийсь час приїхали МНС-ники з цієї лікарні і наші розповіли, що, виявляється, на 2-му поверсі, 2-3-му поверсі в травматології лежала його мама, що МНС дістали маму теж з-під завалів і відвезли туди, тобто так малюк знайшов свою маму. Вони, наскільки я знаю, вижили, їм вдалося, а потім виїхати теж з міста, не знаю, де зараз знаходяться, але вони живі. От, виходить, перша-перша колона, яка намагалася виїхати з нашого укриття, – з сусіднього укриття. Це було 11 березня. Зібралося дев'ять чи десять машин. Намагалися виїхати через Запорізьку трасу, а у них нічого не вийшло – з дев'яти машин повернулося чотири, сильно обстріляні, з розбитими стьоклами, там з дірками – їх накрили «Градами». Багато машин залишилося просто розстріляними, люди загинули. Після цього всі стали ще більше боятися, що ніхто не зможе виїхати, що ніякого «зеленого коридору» не дадуть. Зв'язку не було практично ніякого, де-не-де хтось іноді міг упіймати якусь «смс»-ку, і ось «смс»-ками, у нас ходила по всіх, всім приходила ця «смс»-ка – вона досі десь в мене в картинках збережена – схема виїзду з міста. Хтось зміг проїхати через якісь чигиря в околиці *[мікрорайону. – О. Д.]* Черемушок, тобто не зовсім, взагалі не через трасу, а через якісь поля. І ось ця схема ходила виїзду. Ми довго намагалися з татом зрозуміти, тому що він у мене був з машиною, за кермом, як взагалі кудись їхати там, навіть незнайомі до опису вулиць, але через місто було їхати вже небезпечно – в багатьох у місцях вже стояли танки, БТР-и російські. І в результаті ми так більше нікуди не поїхали. 15-го числа ввечері, надвечір наступна колона, вирішили, що все-таки пробуватимуть виїжджати. Знову зібралося близько там дев'яти або десяти машин, точно я вже не пам'ятаю, і поїхали у бік *[м.]* Запоріжжя, Запорізької траси. Знову і не повернулися, але й зателефонувати – вони не віддзвонилися. Тому раз ніхто не повернувся, ми зрозуміли, що, швидше за все, вони проскочили. 16-го зранку, в районі восьмої ранку в наш гуртожиток-укриття прийшли російські солдати, з ноги відчинивши двері, з автоматами, і подивившись, так усіх нас було п'ятдесят на п'ятдесят *[відсотків. – О. Д.]* дорослих та дітей, дуже багато старих, сказали: «Ми даємо вам годину, щоб ви звідси поїхали». Люди стали говорити: «Але як же година, не у всіх є машини…», – багато сюди добиралися пішки, як часто і куди їхати ніхто не знав. «Ні, нам все одно, чи є у вас чим добиратися, йдіть пішки. Через годину тут буде рівна земля – ми все зрівняємо із землею». Ми зібралися, там живність, там були, ну, у нас речей особливо не було, якісь там кілька ковдр, пледів, залишки там якоїсь їжі, кішку з кошенятами. Нам дуже пощастило, що наша машина залишилася практично цілою, хоча стояла між двох машин, які вигоріли вщент. Ну, у нашої були тільки кілька осколкових там подряпин, ось навіть скло було ціле, хоча був сильний мінометний обстріл. А ось, до речі, не розповіла, що приблизно 12-го чи 13 березня був дуже сильний мінометний обстріл, коли *[рашисти. – О. Д.]* заганяли наших туди ближче до «Азовсталі», вони ще сильно обстрілювали, і наш гуртожиток-укриття потрапив під сильний цей обстріл. У нас був одного хлопця, який готував їжу на багатті, вбило. І прилетів великий авіаційний снаряд у двір сусіднього укриття – це торгового колишнього університету. Був настільки потужний вибух, що ми, перебуваючи в підвалі, нас відкинуло з чоловіком і дівчинку теж, які були з нами, з чоловіком на інший

кінець цієї кімнатки, а у старшого сина вибухом вибило у вусі барабанну перетинку, так що в нього пішла кров з вуха. Ось це були одні з таких найпотужніших взривів, хоча авіаційні удари ми чули просто цілими днями, особливо в останні дні. Пам'ятаю, як кожна ніч, до 4 ранку були обстріли з «Градів», і було чути, ми вже знали по звуку, що з них «вихід», а що «прихід». І ти чуєш, чуєш бух – «вихід» – рахуєш раз-два-три-чотири-п'ять, якщо не розірвалася до цих часів, означає добре, значить – далеко полетіла, значить – не біля тебе, вважай. І після, з 4-х ранку піднімалася авіація, як світало, вони вночі чомусь так сильно не скидали. Були вибухи, але більше їх було вдень – дуже обстрілювали з кораблів, з моря дуже сильно обстрілювали, літаками, літаки, вертольоти літали просто цілий день. Ось, виходить, 16-го числа *[березня 2022 року. – О. Д.]*, коли нам сказали виїжджати, ми зібралися, збирали речі, забрали дітей. Чоловік з дітьми пішов до машини, тому що потрібно було ще обмотати або дах машини або якоюсь білою ганчіркою, або, ну, якийсь знак, що ось це цивільні машини, тому вся колона була така, як сказано нам, що обов'язково причепити якусь білу тканину. Де її, правда, було взяти. Ну, ми рвали чи то одяг якийсь, у кого футболка там була. Чоловік мій причепив на таку якусь залізну палку свою футболку білу, ну, вона вже була на той момент не зовсім біла. Але якось виставив її з вікна машини, тому що прив'язати її було нікуди. А я була ще в напівпідвалі в тому, де ми сиділи, ловила кошенят – у «переноску» треба було їх посадити. Підійшов цей російський солдат, приставив мені автомат до голови і сказав: «Я ж тобі сказав – забирайся звідси». – «Ну, я збираю речі, я там через дві хвилини вийду до моєї вже машини, мені потрібно кішку з кошенятами посадити в "переноску"». – «Я тобі сказав звідси забратися!». Я встала, посадила кішку в «переноску», закрила і вийшла вже з приміщення. На виході з цієї будівлі стояв величезний, але я не дуже розрізняю, чи то був БТР, чи то танк, з довгим дулом – було спрямоване прямо на вхід по периметру повністю нашої будівлі та сусідньої «Савони». Лежали солдати навколо з автоматами – всі автомати націлені, ну, на всіх нас. Усіх перевіряли чоловіків на виході, чи немає у них татуювань, – немає. Перевіряли документи, у кого вони були. І ми сіли в машину і поїхали колоною на виїзд з міста. Багато людей, ну, машини набивали максимально, скільки могло сісти в машину. Нас їхало шість чоловік, хоча машинка у нас маленька – туди чотири ледве влазить. Ми їхали вшестером, плюс кішка з кошенятами в цій «переносці». Намагалися поїхати в район, де був дідусь, щоб його забрати, але російські військові нас сюди не пустили, сказали, що якщо ми поїдемо, то вони машину розстріляють. Ми розвернулися і поїхали слідом за колоною. Люди йшли пішки, багато, бо хто, у кого не було машини для можливості сісти в машину, тому що машини всі йшли битком, набиті людьми. На виїзді з міста був блокпост, вони *[російські окупанти. – О. Д.]* зробили блокпост. Дуже багато по дорозі було розбитих машин, згорілих, розстріляних на блокпосту. Так само перевіряли документи, змушували чоловіків роздягатися до трусів, шукали татуювання, шукали якісь ознаки того, що, ну, люди з ЗСУ або *[полку. – О. Д.]* «Азова». Жінок теж перевіряли, але не так ретельно. Перевіряли машини, бардачки в багажнику, але у нас не було зовсім з собою речей, тому особливо перевіряти не було чого. Але чоловіків перевіряли повністю. Найгірше таке, шо поки ми стояли в цій колоні, рух був дуже уповільнений, пробка, поки стояли в цій колоні, ходили ці російські солдати з автоматами між машинами і роздавали наші, над цією трасою, я добре це знаю, тому що у мене чоловік там працював, були склади, які вони ж розікрали, звідки вони ж взяли наші ці шоколадки, приходили, роздавали в машинах, по машинах дітям –

типу подачку робили таку. Ми поїхали. Виїхавши з міста, усі їхали спочатку до валу, до, по Запорізькій трасі, до села Нікольське, це був перший, ну, перший населений пункт після Маріуполя. А далі колона роз'їжджалася: частина колони їхала безпосередньо на *[м.]* Запоріжжя через *[м.]* Пологи, у кого вистачало бензину; у кого не вистачало бензину, як у нас, поїхали на *[м.]* Бердянськ, бо що, треба було десь заправитися. Колонки були всі порожні дорогою. До Бердянська 90 кілометрів – ми добиралися ці 90 кілометрів більше десяти годин – на кожному блокпосту зупиняли, повністю перевіряли документи, все, виходить, і плюс те, що дуже повільно все це робили. Я їхала з високою температурою, на той момент у мене, ну, як виявилося пізніше, був «ковід», дуже багато перехворіло «ковідом» в нашому укритті. У мене була 40 температура, сильний кашель, ну, все одно, все якось їхали, добравшись до Бердянська. Це було вже 11 годин, вечір, вже було пізно. Було дуже темно, тому що дотримувалися ж повного режиму темряви, не дозволяли включати світло. Через знайомих у Бердянську мені дали номер ріелтора, який дав нам ключі від пустої квартири, щоб могли хоча б там просто переночувати. Ну, квартира була взагалі повністю порожня, там не було ні меблів, нічого там не було, навіть кранів, щоб елементарно там помити руки чи спекти і щоб щось приготувати. Але там ми хоча б просто переночували в тиші, вже без таких сильних вибухів. Наступного ранку ми поїхали шукати квартиру – зняли однокімнатну квартиру за 8000 гривень за тиждень. Там теж не було тепла, у Бердянську включили опалення, як нам відключили газ, у них теж не стало газу, виходить. З 5-го березня не було опалення, квартири були охололі, і повністю було дуже холодно, але хоча б були вже ліжка, була якась вода. Приготували, був борщ, правда, він був без солі без м'яса. На ринку, що змогли, купили там картоплю, буряк, моркву. Пам'ятаю, так хотілося вареного яйця, дуже хотілося варених яєць, але вони коштували тоді на ринку лоток в районі трьохсот гривень. Це було просто космічно, їх практично неможливо було дістати. Ось папа щодня з п'ятої ранку і до десятої години вечора стояв у черзі. Ось пробули ми там тиждень. Протягом тижня кілька разів ходили в місто, намагалися там дістати якісь ліки. Аптеки, правда, працювали, магазини у них теж деякі працювали, але все було пусто на полицях, практично нічого не було. Продуктів було дуже мало, на ринку – теж там купити якусь там, щось м'ясне було неможливо, тільки таку картоплю, якісь овочі. Через тиждень нам вдалося дістати бензин – двадцять літрів, двадцятилітрову каністру за 6000 гривень. І ми поїхали тою ж колоною, так. У той бік щодня з Бердянська йшли колони машин, вранці – на в'їзді до Бердянська до того ж. Коли виїжджали колоною, побачили, що стоять дуже багато автобусів «Червоного Хреста» – їх просто зупиняли на в'їзді в місто, не дозволяли в'їжджати, вони стояли просто набиті продуктами, ліками, через вікна було видно коробки до самої стелі в цих автобусах. Людей змушували, у кого машин не було, хто хотів виїхати, у місто не пускали, і відповідно – провізію, ліки теж у місто не пускали. Ми виїхали колоною в районі шостої або сьомої ранку. До вечора ми доїхали тільки до *[м.]* Токмака – дуже багато блокпостів. Більше 15-и блокпостів на ось цьому *[відрізку дороги. – О. Д.]* – там близько сто п'ятдесят, напевно, кілометрів, якщо не менше. Дуже багато, на кожному блокпосту перевірка, на кожному блокпосту тебе роздягають, перевіряють татуювання, перевіряють документи, машини, заглядають скрізь. На кожному блокпосту, на кожному абсолютно нам *[рашисти оманливо. – О. Д.]* казали: «Навіщо ви туди їдете, там уже нічого немає, Одеса – вже російське місто, повністю захоплена, через кілька днів ми захопимо і Запоріжжя, і Західна Україна теж буде наша, вам немає сенсу туди

їхати, вас там ніхто не чекає, ви ж бачите, ви нікому не потрібні, Україна вас кинула», – це говорили абсолютно на кожному блокпосту. Дуже на багатьох блокпостах стояли не просто росіяни-солдати, будь-які «чурки» вузькоокі, на деяких, правда, блокпостах, стояли з «днр»-овськими нашивками. Ось ми доїхали до Токмака, в Токмаку нас вже далі не пропустили, сказали, що йде обстріл, нам довелося ночувати всією колоною в Токмаку. Але так, як ми їхали разом з комендантом, у колоні нашій, ось цього укриття Ж., він, у нього були якісь знайомі в Токмацькому дитячому інтернаті, на той момент інтернат був пустий, ну, дітей там не було, і нас усіх прийняли туди ночувати, нагодували вечерею. Я пам'ятаю, що були такі довгоочікувані ці варені яйця, такі мною бажані. Ми переночували і рано-вранці, о шостій ранку, колоною поїхали на *[м.]* Василівку. Приїхали на Василівку, ну, там їхати дуже близько, хвилин тридцять, напевно, не більше, нас знову зупинили. Просто дорогу перегородили гілками з дерев, сказали, що там все заміновано, і їхати просто не можна. І ми просто стояли. Найгірше, ось це ось очікування, стояння. Вони просто не пропускають. Стояли приблизно 30-ю або 35-ю машиною в колоні. Але в якийсь момент уже починало темніти, значить, це було вже години три, вже сонце сідало. Весь цей час, а ж зрозуміла справа, йшли обстріли, вони обстрілювали вбік туди, за Василівку. Наші стріляли в цей бік. Все це над головою, ці вибухи. І в якийсь момент їхали ось ці автобуси з людьми з «Червоного Хреста», їх, до речі, не зупиняли на блокпостах, вони «летіли» з шаленою швидкістю, там у районі 110 кілометрів на годину, вони просто «летіли». І коли російські ці військові побачили, що «летять» ці автобуси «Червоного Хреста» з мигалками, – вони порозтягували швидко гілки, та автобуси пролетіли, і слідом за ними почали їхати наші машини бігом, просто всі почали тиснути на газ, щоби знову не закидали цю дорогу гілками. То ж ми прорвалися з Токмака і виїхали на Василівку. У Василівці, за Василівкою підірваний міст – треба було об'їжджати по ґрунтовці, повністю по замінованому полю. І ось ти їдеш по цій ґрунтовці і бачиш таблички «Обережно, міни!» з двох сторін, і ти бачиш самі ці міни і розумієш, що тут же і дощі були, і все, за цей час воно все могло там спливти кудись, зараз ти заїдеш цим колесом на міну – і все, і кранти... Якось ми вибралися, ех, під'їхали вже до в'їзду, ну, це було ще не Запоріжжя, а виходить, за Василівкою, де вже наш перший блокпост, і коли колона, з першої машини побачили наші українські прапори, наших солдатів, всі почали сигналити, всі просто почали: «На підконтрольній території!», – що нам уже нічого не загрожує, що в безпеці. Багато хто зупиняв машини, вибігали, обіймали солдатів. Так ми колоною далі доїхали до, такий був перевалочний пункт обов'язковий, не можна було просто в'їхати до Запоріжжя, усі їхали через «Епіцентр». В «Епіцентрі» магазин закрили, а зробили такий як пункт прийому біженців – там можна було взяти гарячий чай, суп якийсь або кашу отримати, якусь консультацію, спробувати знайти ночівлю. Розселяли по дитячих садках, по школах, зі спортзалів, де робили укриття, кому потрібно було отримати якусь термінову медичну допомогу. Також давали пакетик з продуктами найнеобхіднішими такими – там чай, каша, макарони, тушонка. Ми приїхали в цей *[«Епіцентр». – О. Д.]*, та й, відповідно, нас записували про те, що ми приїхали, ми приїхали в цей період в перевалочний пункт і зареєструвалися. Але оскільки батько мій працював на «Азовсталі», то *[компанія-власник заводу. – О. Д.]* «МетІнвест» надавав їм свій гуртожиток. Можна було поїхати туди, і ми поїхали, взяли гуманітарну допомогу, пакетик нам дали, і поїхали машиною туди, в цей в гуртожиток. В цьому «МетІнвест» нас, нам дали дві кімнатки. Правда, ми зайняли майже останні кімнати, тому що не було, ну, вже все було забито. Ми приїхали – вже було зовсім темно. Нам дали ці

кімнати, можна було там, в принципі, не було де готувати, але був чайник у кімнаті – можна було хоча б попити чай. Дуже тісно. Все було закрито, бо у місті теж, теж була комендантська година. Плюс ми приїхали, це була, виходить, п'ятниця, ні, напевно, був четвер, потім була п'ятниця, вранці з суботи до понеділка були закриті комендантські дні – тобто повністю закрили виїзд з міста, не можна було перебувати на вулиці. І ми прийняли рішення в п'ятницю зранку виїжджати з Запоріжжя далі, тому що в цьому гуртожитку все одно не їсти було не приготувати, да і загалом потрібно було якось рухатися далі. І ми рано-вранці у п'ятницю виїхали на *[м.]* Дніпро. У Дніпрі у мене є подруга М. – вона прихистила нас на кілька днів, дали нам квартиру, де ми нарешті, це було десь двадцять сьоме, так де-то 27 березня, і ось 27 березня вперше ми ось усі шестеро помилися з 24 лютого – настільки ми були страшні та брудні, як бомжі якісь. У нас не було змінного одягу, ну, як, були в тому, в чому ми прийшли до укриття 26 лютого, все у тих, ось на нас були одні і ті ж труси, які ми носили вже більше місяця штани і шкарпетки, які вже колом стояли. Ось і вперше з 24 лютого, трохи більше місяця, ми помилися. Це було настільки – ось прям вимитися в гарячій воді – не просто помити руки снігом там або вмитися снігом, так, як останні дні, яким, ну, як-як ми все це робили останнім часом там. Ми приготували нормальну їжу, ми пішли в магазини, потиняться в магазинах – там є їжа, виявляється. Ну, ми, правда, дізналися вже ще в Запоріжжі, що нічого не окуповано – що Одеса не окупована, що Харків не окупований, що все нормально, що Україна стоїть, що вона бореться. Що ми не даремно зробили вибір, поїхавши сюди. І від 27-го числа вперше я змогла зварити нормальний борщ, з сіллю, зробити дітям нормальну їжу, з'їсти нормального свіжого хліба. Ось так, як у мене дитина з особливостями, молодший, у нього дуже невеликі проблеми з їжею, він не їсть практично ніякі продукти, то всі ці там майже чотири тижні, які ми перебули в укритті, він їв тільки хліб і воду. Хліб і вода – більше нічого. Але так, як хліб перестали привозити приблизно 8 березня, був єдиний буханець хліба, який я ховала в рюкзаку – звідти йому по шматочку відламувала, гріла за пазухою. Пам'ятаю, був хоча б трошки м'який, не такий черствий. Ось це їв він такий хліб. Але вже в Дніпрі нарешті змогли поїсти нормальної їжі, трошки хоча б очухатися, і пробувши там п'ять днів, ми, на жаль, не змогли, але там ми більше, в цій квартирі, залишатися не могли, бо поверталися господарі квартири, нам потрібно було шукати знімне житло. Але ми його, на жаль, не знайшли, тому що був дуже великий потік переселенців, було елементарно все або зайнято, або просто за космічною ціною. І пробувши там кілька днів, ми поїхали сюди далі, ми просто поїхали навмання, хотіли спочатку їхати у Львів, але там були шалені ціни на житло, ми взагалі їхали спочатку у бік Львова, хотіли їхати. Ну, виїхали туди. Ну, обдзвонивши дорогою всіх *[власників. – О. Д.]* квартир, які були на *[онлайн-сервісі оголошень. – О. Д.]* «OLX», ми зрозуміли, що ціни там просто космічні, і місць практично немає. Ми поїхали у бік *[м.]* Києва, і доїхавши до *[м.]* Сквири, просто можна, такою мірою втомилися в дорозі, що потрібно було хоча б зупинитися на кілька ночей. Ми спочатку зняли подобове житло, і там трошки, як можна так сказати, розслабившись за ці дні, прийшовши до тями, ми прожили місяць на цьому подобовому житлі, вирішили вже нікуди далі не їхати, залишатися тут. Отримали довідки переселенця і знайшли потім дві орендовані квартири поменше, і, ну, ось вже два роки із лишком живемо у Сквирі.

[О. Д.] *А можете розповісти, які нові звички з'явилися у Вас та Вашої родини у зв'язку з війною, які зміни були найскладнішими для Вас?*

[Ю.] Навіть не знаю, які саме звички. Ну, зараз з «блекаутами», зрозуміло, що перша звичка – це ти вранці ставиш на зарядку всі павербанки, всі ліхтарики, все там, із зарядної станції від сонця ставляться на підвіконня на сонці, завжди є запас води, бо інакше потім ти її просто ніде не візьмеш, тому що колонки, все що від свєта... Так навіть не знаю, які ще звички.

[О. Д.] *Ну, щодо, наприклад, якщо в обстріли обдзвон там рідні, близьких і так далі?*

[Ю.] Так, ми зідзвонюємося з татом, звичайно, в першу чергу пишемо в загальних чатах, у чатах робітників пишемо обов'язково, тому що ми всі з різних міст, кожен відписується, якщо там у когось «прильоти» або якісь вибухи, пишуть, чи все гаразд. Бо всі переживаємо один за одного. Навіть тоді, коли на початку *[широкомасштабної російсько-української. – О. Д.]* війни у нас був резервний чат у *[застосунку. – О. Д.]* «Вотсапі», тому що «Телеграм» глючив, «Вайбер» теж не працював, і завдяки там дівчаткам моїм з роботи ми отримали якийсь зв'язок перший час, яку-то допомогу. Обов'язково зараз відписуємось, хто де і що.

[О. Д.] Ось Ви торкнулися теми «блекаутів», як Ви взагалі проводите цей час, коли немає світла, темно, особливо в темну пору доби?

[Ю.] У нас величезна кількість настільних ігор – від «Монополії» до «Джанги». Це було ще з перших «блекаутів», ми накупили, просто там більше двадцяти або навіть тридцяти усіляких «настілок». Тому що читати – особливо ти теж не почитаєш, навіть при нових ось цих лампочках, все одно, зір, важкувато. Намагаємося в основному розважати себе настільними іграми, але це у вечірній час. В денний час – якби воно особливо щось, нічого не змінюється особливо, продовжуємо працювати. Не змінюється. Хіба що не попрацюєш ти на віддаленні. Але у вечірній час в нас безліч ігор, намагаємося з дітьми грати більше.

[О. Д.] *А яка ситуація з «Пунктами незламності», ось чи можна у вас там піти попрацювати, як у коворкінгу, і так далі?*

[Ю.] Знаю, що є «Пункт незламності» в бібліотеці – туди можна вільно приходити. Єдине, що начебто, я, правда, не потрапляла на цей момент, але ніби під час повітряної тривоги там заборонено перебувати, тому що немає укриття. Але в школі в «Пункті незламності», і при школі є укриття – начебто можна туди спускатися. Не знаю, наскільки там добре ловить інтернет, я, якби, не користувалася їхніми послугами, а принаймні такі є.

[О. Д.] *А як Ви оцінюєте облаштованість цивільних укриттів у вашій громаді міста Сквира?*

[Ю.] Ну, в тому, що знаходиться в нашому, відноситься до нашого будинку, – ми туди не ходимо, там, як би там пост встановили, ось ці автоматичні двері. Бомжі там, звичайно, вже не ночують, але якогось благоустрою всередині немає. Це просто підвал, якби, вдома, немає там, пледи додаткові, щось, якісь стільчики, ті, які знаходяться в центрі міста, там при школах. В нас школа – хороші зроблені укриття, там дітям поставлені парти та лавки, там різноманітні ігри, там, освітлення провести туди обіцяли, навіть зробити телевізор та інтернет. Але не знаю, наскільки там доцільно це, але вчителі розважають їх там – дуже багато ігор та конструктори тут, да, навіть є дуже непогано зроблено. Ті, які у місті, – ну, там теж немає якогось особливого благоустрою, але дякую за те, що вони хоч би є.

[О. Д.] *Та ось загалом як охарактеризуєте внесок місцевої влади на підтримку Сил оборони України, чи багато місцева влада робить для нашої армії і для наших хлопців, для підтримки переселенців у тому числі?*

[Ю.] Чесно кажучи, щодо підтримки армії – я не в курсі, але я думаю, що кожна громада зараз у наш час збирає і на дрони та *[квадрокоптери. – О. Д.]* «Мавіки», плете ма-

скувальні сітки – це, ну, беззастережно, я думаю, є в кожному населеному пункті від маленького до найбільшого. В будь-якому випадку, якась підтримка армії має бути будь-якою. Можливо, не сильно афішується, або, може, я не зустрічала, десь у мережі особливо поширена ця інформація, але я думаю, що така є у будь-якому випадку. Як підтримка переселенців – ну, в принципі, не знаю, якої-то особливої підтримки нам не було саме від держави, ні якихось програм там. Я знаю, що в деяких областях, деяких містах Київської області для переселенців, ну, як, переробляють старі якісь будівлі, які не використовуються, роблять там ремонт і віддають їм під заселення будинку. Ну, тут, на жаль, такого я не зустрічала, такої інформації якоїсь там. Фінансової підтримки або продуктової підтримки саме від держави, якби, теж не було.

[О. Д.] *А хто вас підтримував?*

[Ю.] Більшою мірою підтримують церкви – в них дуже часто бувають роздачі гуманітарної допомоги. Особливо спочатку були, прям і дуже часто, – і одягом підтримували, і продуктовими наборами, і якимись гігієнічними наборами. Навіть у якійсь церкві нам дали ковдру і розкладачку – було таке. Та зараз, звичайно, це стає все менше підтримки. Ще йде від іноземних партнерів – ООН, ЮНІСЕФ – для дітей видавали дитячі всілякі набори з гігієною і продуктові набори теж видавали.

[О. Д.] *А як загалом Ви оцінюєте хід реформи децентралізації у Сквирі?*

[Ю.] Ну, я скажу спочатку щодо нашого міста нового, рідного міста Маріуполя – з часів децентралізації, коли гроші, податки точніше, стали залишатися в області, в місті, це стало дуже помітно перетворюватися: всі парки, дуже багато було відкривалося парків, розважальних комплексів для дітей повністю. У місті у Сквирі – місто, звичайно, значно менше, ніж Маріуполь – зрозуміло, що не така кількість податків, швидше за все залишається в місті так, щоб повністю покрити його потреби, але зроблено добре: місто перетворюється, намагаються вкладати, кладуть плитку, стає краще, ну, красивіше, не такий там, нє, розбитий асфальт скрізь є, парки намагаються підтримувати.

[О. Д.] *А що можете розповісти про діяльність якихось клубів дозвілля для підтримки культурного життя у Сквирі? Може, як у цьому задіяні бібліотеки?*

[Ю.] Я знаю, що є громадські організації, які займаються – вони пишуть гранти фінансові і потім на ці гранти роблять різні майстер-класи для дітей. Ось мої діти ходять на майстер-класи, там з пошиття м'яких іграшок майстер-класи, з малювання, такі. І знаю, що точно, та, ну, приблизно такі самі заходи організовують і бібліотеки. І чи не за рахунок міського управління вони це організовують, або теж за рахунок грантів, але є майстер-класи, навіть є психологічні тренінги для дорослих, для дітей, українську мову *[курси. – О. Д.]* там намагаються організовувати. Може бути, не так часто, як хотілося б, але таке є.

[О. Д.] *Ось Ви торкнулися теми української мови, як загалом змінилася Ваша мовна поведінка у зв'язку з початком відкритої російсько-української війни? Я знаю, що Маріуполь – російськомовне місто переважно.*

[Ю.] Ну, не переважно, на 99 відсотків, та, він був російськомовним. Звичайно, з переїздом сюди з початку повномасштабної війни стали більше намагатися, більше говорити рідною мовою. Діти в школі розмовляють виключно українською зі своїми однолітками, з учителем на уроках. Якби, це не обговорюється, ну, і я також помічаю, що в тому ж магазині, припустимо, якщо вони у продавця щось запитують, або просять, або звертаються до когось на вулиці, то теж говорять українською. Ну, ми, відповідно, теж намагаємося повністю перейти – це, звичайно, трохи важ-

кувато, бо все життя говориш російською мовою, то українською говориш трохи загальмовано, щось більше обмірковуєш, переводиш. Але намагаємося.

[О. Д.] *Які ще труднощі у зв'язку із переходом на українську мову в побуті?*

[Ю.] Мені у побуті труднощів немає зовсім.

[О. Д.] *Ну, там, наприклад, якісь стійкі фразеологізми, і так далі, жарти ті ж?*

[Ю.] Ну, жарти – так, можливо, досі якісь, особливо щось з дитинства спливає русизмами, але намагаємося і це перекладати чи адаптувати під наше.

[О. Д.] *Загалом Сквира, так, україномовне місто, але є таке явище, як суржик, чи стали жителі Сквири говорити більш літературною мовою, ось що Ви можете про це сказати?*

[Ю.] Мені здається, ні. Ну, нє, вони не стали говорити більше російською, але суржик має бути і багато достатньо, особливо просто серед населення, так скажемо розмовного, так, має місце бути.

[О. Д.] *Таке питання особисте, а чи змінилася у Вас стосунки з родичами в країні окупантів – російській федерації чи в країні, яка підтримує дії рф – Білорусі?*

[Ю.] Родичів у Білорусії у мене немає, не було ніколи. А родичі в росії є. Ну, скажімо, це вони не прямі близькі родичі – там троюрідні чотирьохюродні – ми з ними не сильно спілкувалися і до повномасштабного вторгнення. В кращому разі раз на рік перекидалися в «Месенджері» листівкою з днем народження. Зараз і цього ми не робимо, ми не спілкуємося. Ми ще іноді спілкуємося з родичами, які залишилися на *[тимчасово. – О. Д.]* окупованих територіях, тому що переважно вони вже глибоко у віці, а виїхати, переїхати їм дуже важко. Але з ними зв'язок нечасто є, іноді телефонуємо там по «Телеграмі», щоб хоча б побачити, почути один одного, не більше.

[О. Д.] *А чи є у вас вдома якісь українські національні символи, прапор?*

[Ю.] Звичайно, у нас є величезний прапор Маріуполя, який висить на стіні, є трошки прапор поменше – теж Прапор України з гербом Маріуполя, на якому написано «Маріуполь – це Україна», який ми возимо з собою у всі поїздки, та близькі, та далекі, намагаємось, там ходимо з ним на які підтримуючі акції. У нас є і маленькі прапорці та герби, є картини, які я малювала сама із символікою України, є, ну, навіть у одязі дуже багато у мене, в дітей – там кепки з тризубами, футболки з національними символами.

[О. Д.] *А як Ви оцінюєте появу таких нових символів, наприклад, там, ось це відоме послання окупантам за кораблем, або наприклад, там якісь такі дитячі, наприклад, ну, там Пес Патрон і так далі – Ваше ставлення до цього?*

[Ю.] Це все підтримує якийсь наш бойовий дух, можна так сказати. Таких, як і у дітей, так і у дорослих усі ці, вся ця символіка. Ті ж там пісні, «Червона калина» – та все це асоціюється у нас з тим, що ми мужні, ми стійкі. Ми все це співаємо, нічого поганого в цьому не бачу. Знаю, що з псом Патроном приходили до школи, до дітей, ну, не з самим псом Патроном, а з легендою про нього приходили, розповідали про небезпеку, небезпеку в містах, щоб діти нічого не піднімали з землі, жодних металевих предметів, ну, взагалі нічого не чіпали, не торкалися. Це все було, в такій дитячій ігровій формі давали. Є правда, звичайно, такі символи, типу-но горілка «Азовсталь» – це, ну, якби, вже перебір, такий, що не дуже, скажемо, так позитивно дається взнаки, воно таке мені, звичайно, не подобається. Але те, що несе позитивний характер, – мені подобається.

[О. Д.] *Ну, тобто Ви не вважаєте, що це комерційна експлуатація цих символів?*

[Ю.] Ну, не можна так прямо однозначно судити про це, в якихось сенсах, та в якихось немає. Ну, без цього зараз теж нікуди, в будь-якому разі, навіть якщо якусь комерційну несе.

[О. Д.] *А яке у Вас ставлення до таких знакових особистостей українців, як Т. Шевченко, І. Франко? Як ставилися в Маріуполі, наприклад, до С. Бандери, Р. Шухевич?*

[Ю.] Але, в будь-якому випадку, для нас, для всіх, для України це позитивний персонаж, та це наші символи, те, що робить нас нами, як без цього. Ми позитивно ставимося і до Бандери, намагаємося вивчати його історію, що він зробив для України, яку лепту він вніс, тому що, припустимо, у нас у школах, у Маріуполі, я зовсім не пам'ятаю, що нас чомусь вчили взагалі, в принципі про Бандеру. Зрозуміло, бо в школах було більше русифікованого. Ну, ось так, природно – Шевченка, Франка вивчали, про Бандеру – ні. Ну, намагаємося якнайбільше зараз надолужити втрачене.

[О. Д.] *А які нові герої для Вас – може, там захисники «Азовсталі», Маріуполя, може, якісь ваші знайомі?*

[Ю.] Безумовно, кожен, хто захищає нашу Батьківщину, хто загинув на війні, – вже, безумовно, є героєм. Для мене, для нашої родини – ми не виділяємо когось конкретно, у нас є знайомі, які, на жаль, вже не з нами, є ті знайомі, які загинули під час оборони «Азовсталі», є, хто загинув, вийшов з полону та після полону пішов знову воювати, і вже теж його немає з нами живими – вони, всі вони для нас герої і назавжди ними залишаться.

[О. Д.] *Ще таке питання, як взагалі Ви оцінюєте хід процесів дерусифікації та декомунізації, яким він був у Маріуполі, і як його бачите зараз у Сквирі?*

[Ю.] У Маріуполі, напевно, він був на той момент таким же, як і у всіх містах – змінювалися назви вулиць, намагалися прибирати назви підприємства, вивіски, переходити робітникам, принаймні в місцях, магазинах, у сферах обслуговування та в банках на державну мову. У Сквирі – це більше тут, все одно було спочатку більше, тобто вулиці були спочатку більше, все-таки, назви саме у вигляді України, українських героїв або хто, що ближче до України. А не як у нас, допустимо, було, бо й досі завод імені Ілліча у Маріуполі називався заводом імені Ілліча, хоч спочатку він був історично названий як «Нікополь Провіданс», але чомусь не повернули його історичну назву, на жаль, навіть до *[широкомасштабної російсько-української. – О. Д.]* війни порахували, що це, напевно, занадто дорого змінювати всю документацію. Не знаю, чому, але так він і залишився комбінатом імені Ілліча. Можливо, десь мені б хотілося більше дерусифікації, ну, в деяких, припустимо, нещодавно по телеграм-каналах ходила така новина, що у містах біля лінії фронту на Донеччині терміново перейменували вулиці і змінили всі таблички на нові, вже з новими назвами, але це добре, що перейменували. Може, не той час, коли потрібно було саме зараз вішати ці таблички, а краще б замість цін на цих табличок гроші передали на якесь озброєння нашим хлопцям. Але мені подобається те, що ми намагаємося позбутися всього радянського та російського.

[О. Д.] *А от, загалом, як Ви оцінюєте, як війна змінила українців, які нові риси з'явилися в українських громадян і так далі?*

[Ю.] Прямо, щоб якихось супер нових – немає, ми завжди, мені здається, були згуртований народ, ми завжди стояли за свою незалежність, за своє слово, за себе, за сусіда, за брата, за свата, ніколи у нас не було такого: «Наша скраю...». Навіть на прикладі *[тимчасово. – О. Д.]* окупованого, заблокованого на момент початку війни Маріуполя – ми готували кашу всім укриттям, просто на всіх, не виділяючи когось там: «Ага, ось ти там Іванов, то ти кашу не отримаєш...», – ні. Тобто ми були всі сусіди, ми всі були, один одному допомагали, ми ходили по воду, ми стояли в черзі за хлібом для своїх сусідів і таке інше. Так само, приїхавши сюди, я бачу таку ж

згуртованість, тобто люди допомагають. Коли ми тільки приїхали, ми ж приїхали, не маючи з собою навіть зміни, змінної спідньої білизни, не кажучи вже там про подушки, ковдри або якісь, ну, речі, навіть елементарної там вилки, ложки у нас не було, то багато людей просто зносили до пунктів допомоги посуд, взуття, табуретки – все, що може стати в нагоді переселенцям. Тобто можна було прийти, навіть написати – якусь *[річ. – О. Д.]* тобі там потрібну, в тій же церкві попросить – люди намагалися знайти для тебе те, що тобі потрібно.

[О. Д.] *А ось Ви, ну, як свідок цих страшних російських злочинів вже брали участь у якихось зборах усних свідчень про це, може, письмових?*

[Ю.] Так, безумовно, у *[20]*22 році ми подавали заяву до прокуратури про зруйноване житло, повністю описували нашу ситуацію, що і як сталося, потім кілька інтерв'ю було таких, просто усних, нашим місцевим телевізійним каналам, якимось приватним.

[О. Д.] *Сквирським чи київським?*

[Ю.] Київський був канал, приїжджав, один раз я давала інтерв'ю в київському центрі «ЯМаріуполь», знімав якийсь відомий блогер, так випадково так збіглося, і у *[20]*23 році нас запросили на зйомки фільму про дітей, постраждалих від російської агресії, від війни, тому що у мене старший син без барабанної перетинки у правому вусі, він постраждав від вибуху. Американська режисерка, на жаль, я не пам'ятаю прізвище, ну, це не суть важливо, приїжджали, знімали, їздили до Львова – там проходили зйомки, це або наукова передача, на якесь буде фільм, він начебто ще не вийшов, нас не сповіщали, але так, ми брали участь у зйомках. Діти брали участь у зйомках, ми розповідали також свою історію, ми, діти розповідали свою історію, була не тільки наша сім'я, було близько 30 сімей з різних міст, у тому числі з Київської області, постраждалих з Харківської, Сумської – ну, звідусіль всі туди приїжджали, робили цю *[відеозйомку свідчень. – О. Д.]*. Було кілька таких заходів.

[О. Д.] *А ось як Ви можете охарактеризувати рівень патріотизму ось в українців? Чи немає такого поняття, як «втома від війни», можете щось сказати?*

[Ю.] Ну, звичайно, всі ми вже втомилися, всі ми сподівалися, що це спочатку, все думали, два-три тижні, потім – два-три місяці… Пройшло вже практично 3 роки – звичайно, всі ми вже вимотані, ми мало спимо, та через цих «шахедів», нічних ракет ми погано спимо, навіть якщо спимо – постійно в тривожності якійсь. Безумовно, наші хлопці, які захищають на фронті, теж я знаю, що там погано з ротаціями, вони теж уже дуже вимотані, втомлені. Ну, а що робити, нам треба триматися, якщо ми не здаватимемося, ми виграємо цю війну. Тому доводиться бути сильними і брати себе до рук, тримати себе в руках.

[О. Д.] *Які, може, навички Ви хотіли б отримати, які б допомогли Вам, ну, під час війни? Чого Ви хотіли б навчитися?*

[Ю.] Ви знаєте, на момент початку війни я не вміла водити машину, я боялася автомобіля дуже, і коли ми виїжджали, я зрозуміла, що якби, не дай Боже, ось не було б мого тата, чи щось би з ним трапилося, тоді там у Маріуполі, можливо, нас би з сім'єю не було в живих, тому що нас не було кому вивести. Чоловік мій теж не водив машину. І приїхавши вже сюди, на підконтрольну територію, там, ну, прийшовши трошки в себе, я твердо вирішила, що мені потрібно навчитися водити машину, якби, я її не боялася, тому що якщо я вмію водити машину, та в будь-який там у момент небезпеки ми в неї сіли, закрилися і поїхали, куди очі дивляться, скажімо, так. Тобто можливість себе врятувати, врятувати дітей і від тієї навички,

яку я хотіла опанувати, хоча я все життя думала, що я ніколи не водитиму машину, це машина, це не моє… Я здала у віці 35 років, я здала на права. І тепер я керую машиною.

[О. Д.] *І таке заключне питання: якою Ви бачите Україну після нашої Перемоги?*

[Ю.] В першу чергу, я б, звичайно, хотіла, щоб усі наші території повернулися нам, не тільки території там, так, які були до *[20]*22 року, а Крим і Луганська, Донецька область повністю. Непогано було б, звичайно, щоб ті території, які були, скажемо так, у давнину, такі як Кубань, теж би стали б нашою територією, це було б зовсім добре. Хотілося б знову відбудувати наші міста, яких практично вже немає, хотілося б повністю розмінувати наші ліси, щоб знову було не так страшно ходити за тими ж грибами, не боятися цього всього. Хотілося б відбудувати, щоб наша країна була, економічно твердо стояла на ногах, щоб наші діти жили в спокійному часі, щоб не було в них таких далі психологічних травм, щоб наша економіка нашої країни була сильною, щоб нарешті ми перестали бути настільки корупційною країною, щоб якось ми стали, все-таки, на шлях європеїзації цілком і повністю. *[…]*

Таращанська міська територіальна громада

м. Тараща

Записав Олексій Дєдуш [О. Д.] 7 вересня 2024 р.
у м. Тараща Білоцерківського р-ну Київської обл.
Співрозмовник – пан Олексій [О.], 1983 р. н.

[О. Д.] *Добрий день! Розкажіть про себе.*

[О.] Доброго дня! Мене звати Олексій. Я проживаю, так, працюю в Таращі, тобто юристом, так як в родині були батьки юристи. Ну, якщо взяти, проживаю саме там в даний час, ну, місцевість 9 тисяч населення нас.

[О. Д.] *Можете більше розповісти про Таращу як місто?*

[О.] Так, вона, так, вона знаходиться на *[При]*дніпровській височині, центр Таращанської міської громади, ну, тобто громади Білоцерківського району Київської області. Розташована вона в зоні лісостепів, в місцевості на півдні Київської області. Вздовж красиві кафешки. Ну, так, ну, там Котлуга («Котлужай» ще кажуть), тобто річка, я ж сказав.

[О. Д.] *Які у вас там, наприклад, навчальні заклади?*

[О.] Ну, таких інститутів, на жаль, немає, є коледж, ну, тобто в якому я навчався, але здобув не ту освіту, що хотів, але, на якій батьки натякали, на таку пішов, тобто так, як є. Ну, при закінченні здобув вищу юридичну освіту уже в місті Києві – в Національному юридичному університеті *[імені Ярослава Мудрого. – О. Д.]*, тобто так. Ну, сейчас працюю, в даний час, за певною професією. Маю двох дітей також, які ходять в Таращанську школу. Записав на такі цікаві гуртки діток.

[О. Д.] *Ви взагалі задоволені якістю освіти в Таращі?*

[О.] На жаль, ні. На жаль, ні, тому що не вистачає повної вищої освіти, тобто на місці…

[О. Д.] *Я про початкову освіту, Ваші діти ж ходять.*

[О.] Ну, початкова, початкова освіта – насамперед хотілось би більше мати такої можливості, щоб, тобто, таких закладів більше було, ніж маємо менше, але…

[О. Д.] *Тобто не вистачає шкіл, так?*

[О.] Не вистачає, не вистачає саме шкіл, так.

[О. Д.] *Щодо шкіл, можливо, є якісь нарікання?*
[О.] Ну, цькування є таких дітей, які не хочуть ходити, навчатися, ну, тобто таке, прогулюють і таке, і таке. Батьки не займаються ними. Ну, насамперед хочу сказати – все залежить від батьків. Від свого досвіду. Це все.
[О. Д.] *Можете розповісти, от, які у Вас були такі думки у переддень повномасштабної російсько-української війни? Чи Ви розуміли, що буде війна, чи не буде, що говорили Ви, можливо, Ваші близькі – в такому плані?*
[О.] Ну, в такому плані – війна – не було такої, це й гадки не мали, що вона буде взагалі. Тому що, ну, московити – така, споконвіків така нечисть, що не знаєш, де те болото, куди зайде. Так і як є. Але війна міняє людей, і насамперед хочу сказати, що не, щоб ніхто її не застав взагалі, ну, стан війни, ну, тому що, ну, це прикро. Таке-таке, ну…
[О. Д.] *От, коли вже почалась, от, розкажіть трохи про перший день широкомасштабної війни?*
[О.] Перший день війни я перебував на роботі, знаходився в себе в кабінеті – в мене вікна повилітали. Ну, ну, таке, що, що я можу, можу ще Вам сказати, ну, пльонкою забили та і далі працювали. Що, нічого не зміниться, працювати нада, життя продовжується. Ну, людей війна вбиває, але долі не вернеш, руйнації, руїни – тобто «кацапи», ну, залишають такі руїни після цього всього, ну, такі.
[О. Д.] *А вікна у Вашому кабінеті повилітали?*
[О.] Тобто затягнули, вони дерев'яні, вони дерев'яні були.
[О. Д.] *По Таращі був ракетний удар, так?*
[О.] Ні, тобто десь збивали ракети, напевно, і таким чином була ракетна хвиля тобто, чи як воно то звучить, тобто летіло, уламки, збиті уламки, так.
[О. Д.] *От, потім, що Ви зробили, от, Ви дізналися, що війна, як Ви там з Вашими рідними, ну, як рідні ховалися, де знаходили прихисток? Ну, Ви в якесь село поїхали чи куди?*
[О.] Ну, так, поруч був, було село, недалеко там родичі, поблизу. Ну, як поблизу – кілометрів одинадцять, напевно, ну, Синава така є, то все село.
[О. Д.] *Синява?*
[О.] Синява, так, вірно. Але, я ж кажу, не всі могли, як-то кажуть, заховатися чи таке, ну, хто на полу лягав, хто таке, і те, і те, певно.
[О. Д.] *А Ви де перебували – у льоху чи просто у підвальному приміщенні на роботі?*
[О.] Це таке. А рідні знаходилися, знаходилися в хаті, ховалися в селі. Ну, не було такої можливості. Думали, що безпечніше. Але ж вихода не було ніякого, ну, залишалися там, доки війна, тривоги і так і далі, ну.
[О. Д.] *Коли Ваші рідні покинули вже Синяву?*
[О.] Ну, Синяву покинули десь на початку березня. Ну, в лютому ще сиділи в тещі. Знаходилися, ну, в себе в будинках, ну.
[О. Д.] *Тобто Ви буквально декілька тижнів тільки були в евакуації, так?*
[О.] Ну, так. Тиждень-два, не більше, тому що нада працювати, кормити родину, батьків, дітей, якось так, ну, тобто вихід з положення якось знаходити, ну. Ну, і з людьми досить потрібно спілкуватися, ну, тому що з глузду можна з'їхати, ну, як.
[О. Д.] *Тобто для Вас найважче було те, що мало спілкування у селі було?*
[О.] Так, надо було більше коло осіб, ну, більше коло осіб, щоб, ну, друг друга розуміти, спілкуватися. Навіть не було кого зустріти, тому що такі люди – більше, якоби, старці повмирали, а, ну, молодь туди не хоче їхати, ну, і тобто більшість виїжджає.
[О. Д.] *А молодь не приїжджала, як Ви?*
[О.] Ні, на жаль, ні. Не бачив. Це було тільки декілька сімей, які приїхали.

[О. Д.] *Чи можете розповісти, як Ви взагалі отримували інформацію в перші дні війни? Це були якісь там електронні канали зв'язку, чи, можливо, якісь там ваші особисті, чи «Телеграм»?*

[О.] Це було телебачення міське – Таращанський канал тобто, який це й транслює *[м.]* Біла Церква, ну, таким чином. Ну, і по ньому дізнався, що, оце ж показує, що якісь такі прикрі новини. Але ж насамперед, ну, якоби телебаченню вірити – це також себе, як кажуть, надурити… Тобто, ну, ну, як – в інтернеті ознайомлювалися з матеріалами. Але ж, я ж кажу, друг другу, друг друга там запитували: «Що там, війна?», – там ще щось. Ну, ніхто не вірив, ніхто, відверто кажу, як є, що думали одне, а воно получилось друге, що скільки горя наробили ці москалі кляті.

[О. Д.] *У Вас був якийсь, можливо, чат там у «Месенджері», по якому Ви координували дії там, можливо, з родичами чи сусідами, чат в «Телеграмі» чи «Вайбері»?*

[О.] Ні, ми більшість проводили зв'язок в телефонному режимі. Користувалися павербанком, як не було світла, ну.

[О. Д.] *А Ви особисто брали участь в якомусь волонтерстві, можливо?*

[О.] Так, так, допомагав 72-й білоцерківській *[окремій механізованій імені Чорних Запорожців. – О. Д.]* бригаді, тобто, ну, при волонтерстві, ну. Ну, насамперед кошти, які збирали в магазинах. Тобто передавали нашим бійцям на передову. Ну, насамперед, ну, те, що бійці потребують, будемо казати, як є, ну, відверто – всього.

[О. Д.] *Якісь там харчі – таке щось?*

[О.] Ну, харчі передавали зі школи, тобто таке, ну, те, що збирали, тобто ці батьки вносили кошти, ну, я так зрозумію, що з тих коштів щось купляли на них, ну. Тобто вже там класні керівники чи хто, бо мої діти також, ну, брали участь, якоби цей, ну, а от, в таких заходах, ну.

[О. Д.] *У Вас не було ніяких, наприклад, там літніх сусідів, кому була потрібна допомога? Ну, наприклад, для тих, в кого там чи діти далеко, чи немає дітей?*

[О.] Не було таких, не було таких, на жаль, осіб. Не було, так. Ми не знайомі з такими особами були, ну, хотілось би, але не було таких.

[О. Д.] *От, після того, як почалась війна, які нові звички у Вашій родині з'явилися? Що, от, почали робити постійно, чого не робили до початку війни?*

[О.] Ну, по-перше, хочу сказати, що недосипання є, тобто в організмі, ну, організм – стрес, стрес…

[О. Д.] *Це наслідок скоріше. Маю на увазі звички, от те, що Ви робите?*

[О.] Ні, таких, на жаль, немає. Я сприймаю війну як цеє, як сьогодення.

[О. Д.] *Багато хто каже, що, от, почали більше читати новини. У Вас таке є, наприклад?*

[О.] Ну, читаю новини, но воно ж нічого не зміниться. Ну, стрес з'являється такий. Ну, так, да. Ну, це можна сказати. Це теж звичка. Ну, звичка, так. Ну, кидаєш, тобто якусь інформацію, читаєш щось ліпше.

[О. Д.] *Наприклад, почали обдзвонювати, як атака на Київщину, там на Білу Церкву?*

[О.] Ні, такого в мене, на жаль, немає. Ну, що такого цього прям. Тільки в телефонному режимі, якщо щось таке трапляється там десь. Ну, як так – обзванюю, якщо десь тривога там лунає, де що в таких містах великих, бо так як в селі тривоги немає, Ви ж самі розумієте, що це прикро, і старці які є.

[О. Д.] *От, тепер хотілося б поговорити про місцеву владу. От, вона, на Вашу думку, достатньо робить для Перемоги, для досягнення Перемоги, чи достатньо вона робила для підготовки Таращі до можливого вторгнення у саме місто москвитів?*

[О.] Ну, діло в тому, що хочу сказати, як є, що мер займається дрібницями. Ну, насамперед, ну, допомагати надо бійцям. А він допомагає брущаткою і так і далі. Ну, тобто дороги латаються.

[О. Д.] *Бруківка понад усе… Усе так само, як у Білій Церкві?*
[О.] Звичайно, так, як у Білій Церкві, так. Фонарі, лампочки і таке туда, магазини, тобто бари, ресторани – все працює, як є.
[О. Д.] *А гуманітарна допомога, були якісь там, можливо, чутки, що її розкрадали?*
[О.] Були такі, були такі при цьому меру, то все здійснювалися такі *[махінації. – О. Д.]*, але, ну, такі «лавочки» прикривалися швидко, повідомлялося в Національну поліцію, і вони займалися далі своєю роботою. Ну, тобто такі мотиви були, але така робота бистро, як кажуть, закінчувалася, тобто відкривалися кримінальні провадження. *[…]*
[О. Д.] *У Таращі були якісь випадки, наприклад, уже трохи далі по часу, коли були «прильоти», руйнування від ракетно-дронових атак?*
[О.] Ну, відновлювався. Ну, хочу сказати, як є, що де було оце все *[засоби протиповітряної оборони. – О. Д.]*, то все воно, знаєте, бистро маскується, і щоб «кацап» не знав локації, так і далі, і т. д., і т. п. Ну, що хочу сказати, так, да, відновлення там, де квартири, там де хати часні – то все, то є можливість відновити. Але ж ти життя людей, то все сам розумієш, ти не повернеш… *[…]*
[О. Д.] *Коли, от, наприклад, Ви знаєте, що йде там ракетна атака, або летять «шахеди», як Ви, от, взагалі на початку війни чи зараз облаштовуєте собі таку-от зону безпеки? Тобто виходите в коридор?*
[О.] Зона безпеки, зона безпеки для людей, скажу, як є…
[О. Д.] *Ну, для Вас особисто?*
[О.] Для нас особисто і для моїх людей, бо колеги також працюють, – от, ну, коли лунає тривога, то люди якоби спускаються в підвал – приміщення, яке не облаштовано як укриття, але ж вивіска є, ну, що пройдіть туда, там за 150 метрів. Ну, що хочу сказати одне, що укриття потрібно робити, но не підвальні приміщення, які накриють плитами і все. Ну, потрібно, щоб були, як кажуть, вентиляції, приміщення для, ну, освітлення, для великої кількості осіб, ну, щоб люди могли зберегти своє життя від ракетного удару чи шахедного. Ну, в даний час, на минуточку, кожної ночі відбувається *[рашистський обстріл території України. – О. Д.]*.
[О. Д.] *Більш страшно, що завалить у підвалі?*
[О.] Так, так. Чим ніж на вулиці, так, мається на увазі, Олексій, так.
[О. Д.] *Який стан взагалі, Ви вже торкнулись цього питання, щодо укриттів? Може, Ви знаєте, чи десь в інших місцях Таращі кращі укриття, чи такі самі?*
[О.] Так, хочу сказати, є в коледжі в нашому, в етом самом, але ж це час потрібно, щоб туди доїхати, добратися. Ну, є це в школах укриття, ну, всі ж, як кажуть, люди не встигнуть, те все… Ну, населення, на минуточку, 10 тисяч містян – це офіційна цифра, на даний час, ну, в Таращі за переписом 2021 року. Ну, але ж не всі мають можливість, ну, почути там тривогу, як вона лунає. І особи, особи, які літнього віку, – вони ж не… *[підуть в ті укриття через маломобільність. – О. Д.]*. Ну, тобто оце проблема одна, що такими людьми також не хоче хтось займатися, що старі люди…
[О. Д.] *Тобто укриття є, але вони далеко?*
[О.] Ну, далеко-далеко, так. Ті, що облаштовані, – далеко, так. Це в чотирьох школах так – ну ті, що дійсно, ну, облаштовані Але на даний час строять в таких садочках тобто укриття, ну, де дітки можуть також перебувати під контролем… Що хочу сказати, що таких укриттів потрібно більше, щоб зберегти життя осіб, щоб не було жертв.
[О. Д.] *От, хотілося запитати, як взагалі Ви підготувалися до цих прикрих ситуацій таких, як відключення електроенергії («блекаути»)?*

[О.] Що хочу сказати, поки магазини були відкриті з електротехнікою, ну, ну, в перші дні повномасштабної війни, ну, встиг закупитися павербанками, генератором. Ну, тобто коштів не так особо й багато залишалося, ну, тому що, як кажуть, і одіться, і обуться потрібно, і ето саме. Ну, таке, грелку – таке саме основне, ну, на певний час, ну, період часу. Ну, ми ж не знаємо, скільки ця війна буде ще тривати, то все це.

[О. Д.] *Як Ви взагалі проводите час під час таких відключень світла? Там, можливо, граєте в якісь ігри? Що Ви робите з родиною?*

[О.] Що з родиною – запалим се спічку, як в старі часи, сідаємо і молимося, щоб закінчилася ця війна.

[О. Д.] *Ну, може, граєте в карти там?*

[О.] Ні, карти – це не те, як для мене, не знаю, ну, якось так. Ну, ні, у шашки якихось то там – да, так можливо – «настолки» з дітьми погуляти.

[О. Д.] *«Пунктами незламності» Ви не користувалися?*

[О.] Так, вони є, але доступ туди – аж проблема: поставили домофони і це ж, ну, як, туди тільки вхід для обранців, а така людина, щоб просто зайшла, не має можливості. Це дуже смішно. Ну, туди можна, ну, туди потрібно далеко добиратися.

[О. Д.] *Ви хіба живете за межами міста?*

[О.] За межами міста іноді виходить, так. Ну, в мене там дача, так. Ну, квартира, ні, мається на увазі, квартира є, але більше часу на дачі проводжу.

[О. Д.] *«Пункти незламності» далеко від Вас, від Вашої квартири, немає близько, так?*

[О.] Близько немає, кілометрів п'ять, ну, де-то так. Ну, кілометрів п'ять.

[О. Д.] *Як Ви оцінюєте, от, цей факт, що було створено замість Таращанського району Таращанську міську громаду? Це позитивно вплинуло на все?*

[О.] Та я думаю, що це я думаю, що це негативно. Ну, по-перше, це не на часі сєйчас отаке виконувати, такі дії, ну, тому що це відмивання коштів. Насамперед хочу сказати, що ці кошти, які ідуть на ці громади, на це все, можливо розділити з військовими. Ну, запитати дозволу, чи можливо таке робити в першу річ чи ні? Ну, насамперед. Тому що не на часі, сєйчас у нас війна йде, а вони займаються дурницями цими всіма. Це ж все. *[…]*

[О. Д.] *Допомагають місцеві депутати вам?*

[О.] Місцеві депутати допомагають нам, так, ну, коштами, там виділяють на всякі, як кажуть… От, в мене, наприклад, це, я працюю на державній структурі, так, ну, на наші юридичні всякі організації виділяються кошти, але, ну, сума, не буду озвучувати… Ну, хочу сказати, що з цих коштів ми, тобто ділимося на ЗСУ, ну, щоб Ви розуміли, ну, в даний час, ну, тобто це насамперед. І це должен кожен розуміти, що таки потрібно вложити щось, ну, не тільки про себе думати, а думати за тих людей, що захищають Україну, а не строїти то все своє: і бізнес, і так і далі…

[О. Д.] *Іноземці роблять щось в вашому місті чи ні?*

[О.] Іноземці – так, купують землі і строять, що їм важливо. Але ж що воно буде після війни, ніхто нічого не знає, незрозуміло. Ну, вони допомагають для ЗСУ, кажуть.

[О. Д.] *Які країни?*

[О.] Ну, кажуть, що Нідерланди – тобто якісь проекти для молочних ферм там, ето саме. Ну, таке, ну, строять, створюють робочі людські місця, ну, ну, як кажуть, місто має процвітати за рахунок цього. Люди ніби задоволені – є де працювати, створюються робочі місця.

[О. Д.] *Як Ви оцінюєте роботу бібліотек у Таращі? Чи стали вони якимись такими осередками культурних подій всяких?*

[О.] Ну, насамперед на рахунок, вернемся, бібліотек і таких культурних всяких центрів – ну, де діти мають прихисток, відпочити, найти культурний, своє мистецьке, ну, тобто займатися чимось цікавим. Ну, щоб, як кажуть, дитина не прийшла, байдики не била, а знайшла своє русло. Ну, по-перше, бібліотеки знаходяться в занедбаному стані. Так, це, на жаль, є така ситуація. Але читацький зал, все є – тобто приймають, приходять бажаючі і в зал дорослих, і малих, то все це не є проблемою, так. Всякі гуртки, мистецькі заходи також проводяться, ну.

[О. Д.] *От, Ви вже торкалися питання, що Ви віддаєте своїх дітей у гуртки. Можете про це розказати трошки більше?*

[О.] Так, дитина ходить на гітару – їй це подобається. Ну, в майбутньому є бажання в неї в Богуславський коледж поступити на то все. Ну, є, хай є, як для неї шлях відкритий, хай здобуває освіту, щоб, як кажуть, були якісь переконання. Ну, тобто, не дай Бог, то все буде десь виступати, то все і про неї будуть, ну, цікаво згадувати люди, які: «От, там я займався, ходив і мав цікаві пропозиції».

[О. Д.] *Як Ви оцінюєте, от, патріотичне виховання в школах? Можливо, знаєте про це від своїх дітей?*

[О.] Можливо, в навчальних закладах, трохи вищих, там коледж. І, ну, оце проблема, на жаль, у дітях… Ну, є наукові предмети нові оце, як приходять додому, ну, і я запитую: «Щось нове у школі?», – то все розповідають. Каже: «Нове то є…». Але ж хочемо, що, ну, наша спадщина, культура – щоб воно щось заходило новіше, щоб десятиліттями, століття роками згадувалося і писалося в книжках про історичні події, які відбувалися під час оцієї війни, а не так, 5-10 років пройде, то все, і ніхто не згадає цих героїв, які на могилах…

[О. Д.] *То Вам не подобається подача матеріалу, так?*

[О.] Так-так, що старий матеріал, то все, це є проблемою, на жаль. На жаль, оце є проблема.

[О. Д.] *А співання гімну, підняття прапора?*

[О.] Ну, кожний ранок, так, у них кожний ранок хвилина мовчання в 9:00. Кожен день, кожного ранку по будням вони шану віддають військовим – хвилина мовчання, так, і лунає гімн України.

[О. Д.] *От, як дорослі забезпечують своє дозвілля у Таращі? Можливо, це теж якісь гуртки, може, просто в доміно грають біля будинку?*

[О.] Ну, доросле життя, самі розумієте, грають там на лавочках, як раніше, нарди, карти. Так, хтось вживає алкоголь, є такі безглузді всякі випадки, але ж на, ну, з такими випадками поліція, ну, приймає виклики, то все здійснює рейди, ну, спільно з ТЦК *[територіальними центрами комплектування та соціальної підтримки. – О. Д.]*. Хотілось, щоб більшість цих осіб знайшло нормальний сенс свого життя і займалося, ну, чимось цікавим, наприклад, у військових, вище десь там, ще десь, ну, щоб якісь пізнавати більше, ну, десь якісь волонтерські якісь гуртки, ну, десь такі, ну, я ми просто доросле життя насамперед.

[О. Д.] *Як Ви проводите дозвілля?*

[О.] Займаюся боксом, вільний час проводжу – боксом займаюсь, ну, тобто.

[О. Д.] *Розкажіть трошки детальніше про це. У Вас це якийсь зал чи просто груша вдома висить?*

[О.] Груша висить в подвалі, я займаюся так з нею, ну, ходжу і без тренера, просто, без тренера, просто чисто для себе. Ну, в мене свій, як кажуть, спортзал такий – чисто, ну, для себе, так, ну. Ну, тренажерний зал, таке, велотренажер стоїть. Ну, так, в дитинстві бігав. Так, а в дитинстві бігав – так, по 5, по 10 км. Ну, бокс – це нове хобі,

так, щоб від, ну, як кажуть, трішки себе відволікати від дітей, від роботи, від війни, всього таке, де ти.

[О. Д.] *Я помітив, що у Таращі чимало старих будівель. Все-таки, це був повітовий центр, як нам відомо, бо був Таращанський повіт. Але вони перебувають не в дуже хорошому стані. Як Ви оцінюєте роботу міської влади щодо збереження цих будівель та іншої спадщини?*

[О.] Єсть у нас будинки старі, які хотіли знести, ну, але, на жаль, як кажуть, нічого нового не робиться, ну, все по-старому. Реставрації, на жаль, немає, так як все місто знаходиться в занедбаному стані.

[О. Д.] *Школу, я бачив, у вас якусь реставрують. Це, мабуть, чи не єдиний випадок, так?*

[О.] Ну, так, це одна з чотирьох шкіл, яка є в задовільному стані. Це за рахунок батьків, за цих коштів, таким чином. Це не за рахунок міського бюджету які кошти, це все.

[О. Д.] *Тобто це «грант» від батьків?*

[О.] Будемо казати, як є, так.

[О. Д.] *Що Ви можете розповісти про сферу вживання української мови в Таращі? Її стали більше вживати, менше чи, наприклад, ну, відомо, що в Таращі говорили суржиком, можливо, суржик трохи стали очищати від оцих російських слів і так далі?*

[О.] Ну, в нас, на жаль, з цим проблема є, а в даний час, на хвилинку, ну, як приїздило оцих, будемо казати, як є, людей з тимчасової окупації. Ну, вони якоби до цього трішки не адаптовані – розмовляти українською мовою. Але переконуємо, що «москаля на тополя» і так і далі. Ну, діло в тому, в тому, що заборонено спілкуватися російською мовою в школах на уроках, в коледжах, ну, тобто.

[О. Д.] *Як Ви до цього ставитесь?*

[О.] Дуже погано відношуся до російської мови, тому що прикро чути, ну, москаля, розумієте. «Бий москаля» тобто, як Орест Лютий співає, це такий співак, який то все, ну, можете послухати, ну, якщо маєте бажання.

[О. Д.] *Знайомий з його творчістю. […] У Вас взагалі є родичі в росії чи в Білорусі?*

[О.] На жаль, є.

[О. Д.] *Як взаємини з ними змінились?*

[О.] Дуже в погану сторону – перестали спілкуватися взагалі. Тітка проживає в москві, ну, і в мене зв'язок з нею розірвався після того, як вона сказала, що ми напали на росію. Ну, це безглуздя, і я переконую, що це є, вона каже, що я скажу, як є, що це ви на нас напали, такої нації одної і т. д. і т. п.

[О. Д.] *Які у Вас вдома є, от, українські такі національні символи, наприклад, може, прапор?*

[О.] Гімн України вісить, хочу ще сказати, прапор України, ну, герб вісить, золотистим покритий, те все, бо кажуть, ну, там герб тут із золотистим покровом. Ну, Ви мене зрозуміли.

[О. Д.] *А вишитий одяг у Вас є?*

[О.] Так, вишиванка є, у 2014 році купив якраз, ну, виставка була на Майдані, на Євромайдані, тобто і таким чином купив її там.

[О. Д.] *Як Ви її використовуєте? Чи одягаєте під час національних свят?*

[О.] Ну, ну, Ви ж знаєте, ну, так як щирий патріот на День вишиванки. Ну, так, надягаю, кожен день ходжу, фактично, ну, як свято, ну, я про це.

[О. Д.] *От, на Вашу думку, як змінились українці після початку повномасштабної російсько-української війни? В кращу сторону, гіршу?*

[О.] Гіршу, тому що не, невідомо, які вони джерела новин читають, і це все, ну, надо це змінювати, якось сказати, як є, що в кращу сторону щоб було. *[…]*

[О. Д.] *Як Ви ставитесь до таких відомих особистостей-українців, як Т. Шевченко, І. Франко, С. Петлюра?*

[О.] Дуже підтримую – це наша незламна вершина таких особистостей, людей. Це пошана з великої літери – ну, поети, патріоти, будемо казати, як і, ну, більш композитори серед них, то все письменники, то де і тепер, хто чим займався, ну, діячі наукові.

[О. Д.] *Як Ви ставитесь до того, що перейменували вулиці з цих всяких комуністичних і російських назв?*

[О.] Це дуже чудова річ. До речі, до цього ми вернулися. Я чекав, очікував цього. Так, за це ще потрібно боротися. В даний час, хоть йде війна повномасштабна, будемо казати, як є, а то якесь, от, ну, під час стан війни, да, насамперед, більшість чого змінилося з радянської епохи. … І ця є проблема, що радянські вулиці ще насамперед залишаються в нашому місті. Ну, але ж даємо заявки, так, з цим будемо боротися.

[О. Д.] *Тобто не все ще перейменували, так?*

[О.] Не все, так.

[О. Д.] *От, як функціонують музеї у вашій громаді? Ну, я знаю, шо у вас є краєзнавчий музей. Що Ви про нього розкажете?*

[О.] Ну, бувають виставки, проводять, тобто на збір бійцям для якогось полку, тобто роблять якісь, ну, діти задієні в цьому культурному, якомусь мистецькому, навчальному, тобто, ну, для позитиву, будемо казати, як є. Ну, тобто щоб трішки відвернутися від війни, тобто словом. Ну, насамперед хочу сказати, що приходиш туди, там культурна громадськість, ти спілкуєшся, дізнаєшся щось нове, бачиш людей і таке, т. д. і т. п. Так і далі.

[О. Д.] *Ваш музей взагалі брав участь у зборі якихось таких усних матеріалів про війну?*

[О.] Усних – ні, якихось там письмових – брав, я про це не знаю, як там що, ну, щось.

[О. Д.] *Ви взагалі не давали до цього якихось інтерв'ю?*

[О.] Таких-от, як оце сьогодні щодо війни там – ні, на такі не давав. Так як більшість часу в робочий час перебуваю, займаюся юридичними справами, ну, таким чином, будемо казати, як є, але більшість військових звертаються про допомогу, що там десь ТЦК піймало, туди і т. д., так і далі. Ну, ті люди, які потребують дійсно допомоги, то я допомагаю їм зі своєї точки зору, в своєму питанні.

[О. Д.] *Як Ви оцінюєте взагалі, от, шанування загиблих воїнів у Таращі? Чи воно достатнє, чи чогось не вистачає?*

[О.] Не вистачає дуже багато. Прикро звучить те, що кожен герой. Так, ну, але ж Ви розумієте, коли родичам пояснюють, що всі герої, ну, неможливо так то все… Але ж під час *[19]*39-*[19]*45 років, коли він на то й все йшов і, ну, пояснюють, що так всі герої були, але, ну, ніхто не знав про їх подвиг життя. Тобто взяти з своєї точки зору, що кожен може бути там в тих рядах, в тих позиціях на передових і думати, ну, як є, але як кажуть, хочеться щось краще ще.

[О. Д.] *Ви бували на якихось, можливо, похоронах бійців чи ні?*

[О.] Так-так, колеги, так, військові, ну, як колеги, ті, що разом навчалися в свої школьні роки, в технікумі. Тобто так, більшість нема – друзі, колеги і по роботі… І, тобто так, дуже прикро. Людей тих, що знаєш, спілкуєшся з ними… Сидимо, там общаємося, ми ж не знаємо там, що завтра буде, чи очікує нас… Ну, сам знаєш, про що ми.

[О. Д.] *Які у вашій громаді взагалі є заходи з реабілітації воїнів, які повернулися з війни з пораненим тілом чи душею?*

[О.] Так-так, з таким, з такими людьми працюють реабілітаційний центр психологічний, адаптацію надають, тренажерські зали є. Так, з цим все добре. На жаль, у селах з цим ще, як кажуть, не дуже, але будемо підіймати меру це питання. Ну, будемо очікувати щось краще.

[О. Д.] *Добре, таке наостанок питання. Розкажіть, якою Ви бачите Україну після Перемоги?*

[О.] Після Перемоги хочу бачити Україну в НАТО. Це перша річ. Ми незламні, нескорені, будемо казати так, і ми, ну, насамперед хочу сказати, щоб ми в Євросоюзі були – оце, що саме головне. І якщо ми будемо там, для нас дорога відкрита, щоб у нас був досвід з європейськими країнами, які досить допомагають в озброєнні. Але хочеться насамперед, щоб люди верталися до України, щоб озброєння було своє, і ми робили свої робочі місця, щоб люди не шукали прихисток закордоном і то все. Ми там – як в гостях, то все пояснюю, ну, насамперед. А тут – це ми є тут. Я родився тут, я українець. Як є.

[О. Д.] *Добре, дякую Вам, Олексію!*

[О.] Дякую, дякую, Олексію Вам! Дуже приємно, звертайтеся!

[О. Д.] *До побачення!*

[О.] До побачення!

Бориспільський район

Бориспільська міська територіальна громада

м. Бориспіль

Записав Олександр Головко [О. Г.] 2 липня 2025 р.
у м. Борисполі Бориспільського р-ну Київської обл.
Співрозмовниця – Жанна Борисівна Кручиніна [Ж. К.], 1960 р. н.,
директор Бориспільської публічної бібліотеки
імені В'ячеслава Чорновола

[О. Г.] *[…] Пригадайте час перед 24 лютого 2022 року, які настрої, передчуття в людей були, що станеться широкомасштабне російське вторгнення?*

[Ж. К.] Ви знаєте, я, сказать, шо шось таке помітила, то ні, не помітила. І сама до останнього, я до останнього не могла повірить, шо, от, в центрі Європи на нас нападе ворог, і нас не захистять. Тоїсть я думала, шо їм не дадуть просто цивілізована Європа, світ цивілізований. Такого розвитку подій я навіть не припускала, шо може буть оцей жах. І тому, коли ми прокинулися після четвертої ранку від вибухів, я питаю чоловіка: «Що це?». Він каже: «Війна». А люди, Ви знаєте, ми коли прийшли… І ми прийшли на роботу в той день. Я прийшла, бо я не знала, шо робить – ну, як же ж, бібліотека, читачі, колектив… Дівчата телефонують, кажу: «Ну, сидіть вдома, десь ховайтесь, – кому – у кого мама старенька, – тобто залишайтеся». А ми сюди прийшли, нас тут троє опинилось. То люди йшли, набирали книжок. Набирали книжок, бо кажуть: «Хтозна, скільки це буде… Може, нєсколько місяців буде…». Тобто отакі були настрої у людей, що це буде бистро все. Що ми їх пере*[можемо]*, ето самоє, у нас буде Перемога. Ми думали, шо це буде дуже скоро. Приходили. А інші йшли в читальний зал, де в нас комп'ютери, і шукать же ж, шо ж там відбулося, шо случилось, шо це таке. Народ, в принципі свойом, в більшості не готовий був. Ми не думали, шо таке відбудеться, от. А потім вже, потім-потім, ну, ми пів дня попрацювали, потім, коли вже вдарило в нашу військову частину там біля *[аеро]*порта, кажу: «Дєвочки, всі-всі по домах, десь ховайтесь. У кого де ховатись – там і ховатись». Ніхто ж не думав про це, шо нада буде ховатись десь. В общім, пішли. То ми позакривали, тоді і я закрила *[бібліотеку. – О. Г.]*, і теж пішла. От, а потім уже люди, ми деякий час не працювали, я приходила, бо треба було. І у нас така була система енергоосвітлення, шо у нас були «контрольні» лампочки, і в усіх залах по одному плафону горіли вони і вночі, тоїсть, вони не виключались. Наша бібліотека освітлювалася завжди, було видно, шо тут у нас, шо тут діється, ну, в цілях, з метою, тобто шоб наблюдать, спостерігать, чи ніхто не забрався. Ну, отак. У нас, з вулиці йдеш, всі зали були видно, якась «дежурна» лампочка горіла в кожному залі. То нам нада було це з електриками з'ясувати, шоб вони приїхали, відключили ці «контрольки». Це ж був «темний режим», все це робили. Приходила, квіти поливала, потім прибрала їх з підвіконь і просто на землі поставила на підлозі, але ходила. Подавала сводки, перезванювала своїм працівникам (а у нас три міські бібліотеки і 14 сільських в нашій ОТГ), то я мусила знать про кожного, де він: чи він на місці, чи він десь поїхав, виїхав, хто за кордон. Тобто я оці сводки че-

рез кілька днів подавала до Управління культури *[Бориспільської міської ради. – О. Г.]*: де у нас люди, де мої працівники. То це займало багато часу – з кожним, зателефонувати, з кожним зв'язатися, от. У нас майже, у нас виїхало за кордон троє, троє за кордон виїхали, ну, двоє там і залишились, от, звільнились потім, через шість місяців. А так дівчата по місту десь ходили тут, по селам Бориспільщини – в села повиїжджали, з квартіри хто там. Ну, тоїсть отак, такі – з квартір повиїжали. Хтось, хто в межах України – хто до Львова, виїжали дєвочки. І отак тобто. А потім через місяць ми почали працювати знову, видавать книжки і одкрили інтернет-зал для людей. Тоїсть всі могли охочі прийти і подивитись, шо там. Там ж ні газет не було… Тобто отакі якісь… Всі жили в цих… *[переживаннях. – О. Г.]*. А ми мали людей заспокоїти. Тому пережили, що *[м.]* Київ ми звільнили, не дали. Тобто люди йшли, люди, знаєте, такого старшого віку. Молодь потікала, забрали з собою дітей. Ці залишились самі. Вони налякані люди. Вони приходили в бібліотеку просто поговорити. Поговорити – ну, у нас ж є авторитет такий, ми, знаєте, нас не бояться, перед нами відкривають душу люди. От, це такі, як друзі, і такий відкритий простір душевний. І вони розпитували: шо ж, як… Ми вже, шо могли знать, ми ж знали, у нас тоді міський голова кожен день виступав, він розказував. Кожен вечір ми вже чекали, коли наш Володимир Борисенко скаже: «Привєт, Борисполь, я голова Бориспольської ОТГ, міста Борисполь мер». І ми все слухали. Не усіх же інтернет там, да, єсть вдома.

[О. Г.] *Це через фейсбук?*

[Ж. К.] Це не через фейсбук. «Борік» – такий одкритий канал, телеграм-канал, да, «Борік». І він кожен ранок, кожен ранок звертався, розказував все. І розказував не тільки те, шо в Борисполі у нас тут робиться. А розказував і ввечері, ну, так заспокоїв усіх: «Відпочивайте, да, от, будьте пильними!». *[…]* Кожен день, щодня. Вранці прокидаєшся… Якщо шось таке, шо там вже летить шось, то казали, шо – тоїсть він, екстрені були виходи в ефір. Тобто ми знали, що єсть отакі *[канали оповіщення. – О. Г.]*, нам запропонували підписатися, ну, ми підписались усі.

[О. Г.] *Тобто місцева влада, як могла, вас інструктувала?*

[Ж. К.] Наш міський голова. Да, уже знаєте, ми чекали. Ми чекали, потому шо так: Володимир Борисенко виступив – все в порядкі. Сказав, шо у нас, як тут у нас, по яким селам шо. І так, він навіть звертався не тільки для бориспільців, а до всіх українців. Він казав: «Там, на Харківщині, таке, – тобто він усе розказував, розумієте, – на Донеччині шо…». І ми це людям розказували, ми їх заспокоювали. Ми їм розповідали. Ну, були такі, як, знаєте, «віконце» –зв'язок із світом, тоїсть бібліотека. Ну, в принципі, це наша місія. Це наша місія. Ми виконували те, шо ми маємо. Бо ми отакий публічний відкритий простір, який місто утримує, сплачує все, і нас наняло на роботу, шоб ми отут проводили таку роботу з нашими громадянами. *[…]* Це просвітництво наше. Рекомендували літературу почитать, слухали, розказували, куди там, люди приїжджали, почали приходить наші, ну, це вже були біженці, це вже не ВПО, а прям біженці, от, з тої сторони Києва – *[м.]* Буча, *[с-ще]* Гостомель. От, звідтеля люди почали їхати сразу. То ми розповідали. Вони приходили в бібліотеку. Люди у нас розумні, і вони вже, знаєте, вони вже знають, куда. В бібліотеці єсть інтернет, в бібліотеці єсть зв'язок з міською владою. Тобто сюди прийшов і все отримав, всю інформацію. Ми так і казали, направляли їх, де видають допомогу: «Де Вам, йдіть, стать нада на облік». Тобто ми ж не могли, тут ні квартири їм, але ж у людей ще і питали, от, у нас тут кілька будинків і це двір, отут старушки-бабульки сидять на лавочках, то питались, виходили даже дівчата: хто здає комнату, хто

здає навіть ліжко. Просто єсть, були такі, молодь, такі дівчата, шо їх декілька, вони готові були одну комнату знімать. Тобто ми надавали таку інформацію, ми їх відправляли, адресували туди, куди їм треба. Ну, і література. Літературу ми одразу, наше Міністерство культури та стратегічних комунікацій надало такі списки авторів і діячів мистецтва взагалі російських, які підтримали війну путіна, тоїсть були за те, шоб вони йшли і нас тут завойовували, «спасали» нас тут. От, і ми ці книжки – нам їх порадили прибрать. Ми їх одразу всі убрали, цих авторів, які були за агресію, ми їх сразу убрали, всьо. А інші – ну, дивились. Там у нас же ж багато класики зарубіжної, *[перекладеної. – О. Г.]* російською мовою. У нас немає чим замінити. Ми стараємося, намагаємося, шоб у нас був вже український переклад, але ше поки, ну, у держави, в авторів не дойшли руки, шоб це перекладать. Да, там одного Дюма тільки чи Верна попробуйте перекласти… Це ж не одного року робота.

[О. Г.] *У вас загальний фонд книжковий досить великий?*

[Ж. К.] Да, тут десь до 60 тисяч, а взагалі – 80 тисяч з чимось. Але ми постійно його коригуємо, шось отримуємо, шось убираєм те, шо вже зношене, старе. Єсть таке, шо вже книжки, ну, вот в сільських бібліотеках – тоїсть, було таке, досить плачевний стан. Дуже, я не знаю, дуже книжки старі, зовсім, *[19]*70-80-х. Даже, навіть наша *[література. – О. Г.]* – ну, там Глібова візьми, шось таке – то вони такі затрьопані, вони раньше такі були, в картонних оболожках, і цей картон вже весь потрух, і такі, начав двоїться ото. Тоїсть дитина – навіть ту книжку взять страшно в руки… Ну, і ми це убирали, а поступово нам навіть в такий важкий час виділяли кошти. І ось в минулому році потрошку там, 50 тисяч *[гривень – О. Г.]* дали – ну, це такі гроші для нас були – 50 тисяч. Хай туди пішло по 7, по 8 книжечок – ану-ка, на 17 бібліотек. От, але ж пішли. В позаминулому році нам виділили 200 тисяч *[гивень. – О. Г.]* на літературу, 200 тисяч. То ми тендер, це ж сума велика, треба об'явити тендер. З тендером взагалі, ну, неприємні речі, потому шо, ну, нема такого автора, ми ж і список підготували, ми ж хочемо не просто книжки завезти сюда, а те, шо нам треба і програмово, і для людей літнього віку, і нон-фікшн, і патріотичне шось. Тоїсть те, шо нам потрібно для людей, шоб воно не стояло на полочках просто, бо полочки вже трошечки спустошились у нас, слава Богу, від зайвого. От, і ми об'явили тендер, і ми закупили, але дуже важко найти того одного, хто може все забезпечити. От, нема такого. Але провели, ну, намучились, купили. А це вже ось буквально в травні *[2025 року. – О. Г.]* нам дали 100 тисяч *[гривень. – О. Г.]*, ну, там 99 тисяч. То ми купили, і, от, у нас вийшло по 22-23 книжечки в кожну бібліотєку. Із 17 бібліотек – в кожну. Ми спочатку хотіли дать тільки в село. Ну, а у нас у місті теж і міська бібліотека для дітей, це ж центральна для дітей, тоїсть навіть з сел приїжджають дітки з батьками і самі. Тоїсть ми туда стараємся, спеціалізована бібліотека – це, знаєте, велике надбання. Дуже мало отаких маленьких міст, як Бориспіль, ми ж не обласний центр, де збережена бібліотека для дітей міська. І ми одна із них. От, я по області, я не суджу по всій Україні, а по області. У нас там, не знаю, три ілі скільки залишилось. Тобто це класно, це-от заслуга нашої влади, і попередньої, і цьої. Тоїсть міська бібліотека для дітей – це в пріоритєті була. Ну, це ж наші майбутні дорослі люди ростуть. *[…]* Ми ж працюєм з читачами. Людина приходить і питає в мене: «А мені, ось така книжка єсть у вас?». Ага, тоїсть немає книжки – ми списки пишем – «списки незадоволених попитів». І навіть у нас обласна бібліотека для дітей – то наш методичний центр у області по обслуговуванню і дитячого, і дорослого читача – то вони у нас кожен рік просять отакий список. А чого просять? Так, нам воно в нагоді взагалі. Знаєте, у нас вже готові

були списки, нам не треба було. Але тут добавили, шо там вчора, позавчора хтось питав – дописали. А справа в тому, шо раніш була ж програма, ну, вона ше діє, але трошечки, в цьому році ше не було – поповнення, безкоштовне поповнення бібліотек книгами. Це обласна програма у нас була така. От, і обласна рада нам і в тому, і в позатому *[роках передала. – О. Г.]* небагато, але там по 100 книжок. Ну, в основному ми в минулому році майже все забрали на нашу цю основну, центральну бібліотеку, скажем так. Вона вже не називається центральна – просто Бориспільська публічна бібліотека імені В'ячеслава Чорновола. От, ми з *[20]*21 року носим ім'я Чорновола. І ми його з честю носим. І от, проводим велику патріотичну роботу серед школярів, серед дорослих. От, і ми ці книги залишили всі собі. Книги, які подарувала нам Академія наук, ваш Інститут фольклористики *[Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України. – О. Г.]* – ми ж теж залишили все в центральній бібліотеці, воно в читальному залі. Тоїсть це та література, до якої, ну, має доступ не тільки якийсь громадянин нашої ОТГ, а взагалі будь-хто. Хто приїде – ми показуємо, шо в нас така єсть література, і люди можуть там нею покористуватись.

[О. Г.] *Це вже більше року пройшло, як ми вам передали ці книги, Ви спостерігали, які запити були до них, хто звертався?*

[Ж. К.] Звертаються дослідники, звертаються вчителі. Отакий фольклор цікавить дуже. Знаєте, було дуже цікаво спостерігати, як взимку, як новорічні свята, отам думали: як, шо, ну, Діда Мороза і чим замінить. Стали шукати: чи був Мороз, чи не був Мороз у нас. З'ясували, шо був Мороз наш, ми все життя Мороза кликали – там, на вечерю, на Різдво. Тобто був. Це не Дєдушка Мороз там, якого придумали, а був наш сердитий Мороз справжній. Тобто отакі... Потом пісні шукали – гаївки. Тобто те, шо нам це цікаво. Але ше тако немає, всі ж не йдуть за такою літературою. Це з музичної школи звертались до нас. Там же ми надавали теж – ну, приходить людина, сідає і працює. Фонд откритий, в доступі: підходь, бери. Єслі чогось десь у нас в іншому місці стоїть – то тоді приносим. *[…]* А ми вважаєм за честь, шо в нас єсть, шо ви нам подарували. І ми, я навіть на радіо давала інтерв'ю, позаминулий рік, здається, чи позаминулий. То я теж, нас спитали: «От, шо в вас в читальному залі таке, ну, от, прям ізюмінка, фішка якась читального залу?». Я одразу назвала «Труди статистичного товариства подорожі… *[П. Чубинського. – О. Г.]*». І потім сказала, шо ваша колекція з етнографії, з фольклору України. Тобто це... *[...]*

[О. Г.] *Може, шкільництво теж звертається до цих книг?*

[Ж. К.] Вчителі, вчителі. Шкільництво – це не так часто, ну, це вже чесно. Це ті, хто в Малій академії наук *[України. – О. Г.]* пишуть реферати. Ті, хто готують якісь повідомлення, якісь шкільні. Тобто не скажем, шо весь клас пішов, а прийшла дитина, да. Бувають такі, що з батьками приходять, читають. Наші дослідники місцеві, такі як Андрій Зиль, припустим, – це той, шо наш, людина, яка взагалі знає все про Чубинського, він його вже тут років 40 досліджує. Журналістом був, на радіо журналістом, в нашій пресі. Тепер він працює, вже 80 років ось ми йому святкували, у нас в бібліотеці зібралося велике товариство. Ну, і представники влади почествували, грамоту йому дали. То йому дуже приємно було. І він з бібліотекою, ну, з нами дружить. Це наші друзі, і це дуже приємно. Це, кажу, наш імідж такий, шо такі люди з нами. І він продовжує досліджувати. Ну, отак. Він цікавився теж фольклором. У нього свої питання були. Але ми його привели, показали, де стоїть *[подарована ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України колекція книг народознавчого та мистецтвознавчого спрямування. – О. Г.]*. І йому більш нічого не треба. Він сам цілий

день дивиться, пише, записує. Зараз він в Іванківському музеї *[у с. Іванків Бориспільського р-ну на Київщині. – О. Г.]* працює науковим співробітником. Ще має хисти, таланти і бажання приносити користь. І дуже багато в нього, в нього дуже багато рукописних матеріалів про всіх видатних людей, які були пов'язані з Бориспільщиною.

[О. Г.] *Найвидатніший ваш краєзнавець зараз?*

[Ж. К.] Так-так. І він в тому році видав книжку з історії Бориспільщини. У мене просто єсть кілька примірників книжки, шоб подарувати нашій обласній бібліотеці. Управління культури *[Бориспільської міської ради. – О. Г.]* видало ці книжки. Найшли кошти, в общім, і видали цю книжку. Вона у трьох книжках. [*Демонструє нові краєзнавчі книги про Бориспільщину. – О. Г.]*. А це у нас Татаренко, він – завідуючий, при Раді міністрів, отам Музей урядів. Оце він, Татаренко. А ось, дивіться, наш Зиль. Оце «Бориспільщина» – он, дивіться, які три *[томи видання. – О. Г.]*. Це в цьому році видали. А це *[книгу В. Татаренка. – О. Г.]* – в минулому році. І електронний варіант він мені подав. Книжки ще не було. «Енциклопедія Павла Чубинського» – тут усі люди, усі місця географічні, усі періодичні видання, назви. Тобто все, шо пов'язане з іменем Чубинського, – він все знайшов. Це за скільки років зібрав. І оце зробив таку енциклопедію в алфавіті. І оце ж йому знайшли гроші. І видали, і роздали їх по всіх бібліотеках, от. Так шо у нас отаке. *[…]* То літературою цікавляться. Ну, я цікавилась. Хоч я не займаюсь не фольклором, нічого, але, ну, свою уяву мати. Я ж просто, бачите, таке все, перелистала всі книжечки. І якщо вже комусь щось таке згадуєш – ага, єсть ота книжка. Так само про того Мороза шукали…

[О. Г.] *Може, тут є якісь ініціативи теж по збору свідчень очевидців про воєнний час?*

[Ж. К.] *[…]* У нас два музеї: музей державний бориспільський і єсть його філія – «Сучасний Бориспіль». То цим займається музей. *[…]* От, всі вони збирають, вони ж вже навіть приготували, вже скоро, я так чула, будуть видавать двохтомник про героїв, які полягли на фронтах уже-от цьої *[повномасштабної російсько-української – О. Г.]* війни. Отаке, в двох книжках, я чула. Але шось должно було буть, ну, пока що не було. Ну, якісь, може, але міська рада грошей одразу виділили ще з початку року, тоїсть вже на них єсть. І вони спілкуються з рідними тих, хто загинув, і з тими, хто в полоні, хто безвісти пропав. Тобто оця вся тематіка – це в музеї. *[…]* От, ну, ми запрошуєм на свої заходи військових, і дівчаток, які отут, у нас військова частина ще єсть. І на один із заходів, у нас був захід, присвячений українській мові, прийшли командір і з ним троє військовослужбовців. І серед них дівчата. От, то одна дівчинка якраз з *[м.]* Покровська тільки приїхала, добу перед тим, приїхала з Покровська на ротацію, ну, приїхала на відпочинок. Боже, така дівчинка хороша, ну, їй важко, так видно, дуже важко. Я взагалі подумала, що вона хвора, розумієте. Я підійшла, думаю: «Може, їй погано?». Ну, всяке ж може буть. Підійшла, кажу. Вона в формі. Вона каже: «Нє». А потом мені сказали, шо вона приїхала тільки звідтіля. Тобто ще вона психологічно, психічно не може відійти. То вона побачила у нас піаніно, після заходу каже: «А чи можна в вас погрять?». – «Канєшно». – «Я, – каже, – так хочу погрять, я давно вже…». І вона приходила кілька разів пограти у нас на піаніно просто для себе. І книжку, я їй подарувала картинку невелику. Мені подарували – писана маслом. На фанерці, але красива дуже композиція. Я їй подарувала. «Боже, в мене ще жодної картини нема. Картини мені ніхто не дарував». – «Сонечко, так, це Ваша. Була моя, я тобі її дарую. Мені вдвічі приємніше тепер буде, що і в тебе тепер єсть». А потім запрошувала ще, а вони, тоїсть вони розсредоточені зараз. Зараз дуже важко. Дуже важко. А ми раніше багато заходів проводили з військовою

частиною бориспільською, проводили з міжнародним центром підготовки гвардійців. Ті, шо там у нас тут єсть, в районі. Не наша ОТГ, але в нашому районі. Там оце міжнародний центр підготовки. То ми з ними дружили, запрошували їх на всі заходи. І ми тут робили. Та шо ми тільки не робили: і голосні читання з ними проводили, і запрошували сюда видатних особистостей. Був такий у нас Леонтій Іванович Сандуляк, який писав текст Акту проголошення незалежності України, із Левком Лук'яненком вони писали його. То він у нас часто був, гостем частим. Його вже два роки немає. Але він з нами дружив. І на всі заходи, на всі. І ми й мости влаштовували з Чернівцями, з університетом Чернівецьким до Дня Конституції. Це, мабуть, один із останніх заходів був, коли він, тобто вони знали, шо він тут живе у нас. А він сам із Чернівців. От, і знаєте, такі у нас важні люди, в минулому дипломати, ну, усі з нами працюють. Ми працюєм на одну мету. Да, ми завжди патріотизм виховували. І ось оці наші учні, слухачі, учасники наших заходів – вони пішли на фронт. Вони стали сразу отут Київщину, Бориспільщину захищати – ТрО *[територіальною обороною. – О. Г.]*. Отак. Тобто ми, бібліотека, трудимось. І зараз ми, да, зараз ми працюємо з внутрішньо переміщеними особами. Ми для них, взагалі для них ми одкрили курс навчання комп'ютерної грамотності, от. Потім він у нас перевтілився в медіафакультет, де протягом трьох місяців проходять безкоштовне навчання у нас. У нас свій педагог получився з бібліотекаря – ми її вивчили в головному тренінговому центрі Києва. От, вона отримала там *[відповідний сертифікат. – О. Г.]*, пройшла три модулі навчання і навчає вже, вже сьомий рік навчає людей. І раніше, єслі ми робили ставку на *[категорії людей. – О. Г.]* похилого віку, потім ми переміщених взяли, а тепер ми берем всіх, хто хоче. Це можуть буть молоді пенсіонєри, але які ще працюють; це можуть бути навіть не пенсіонєри, а, припустим, це медсестра або з музєя були в нас; були працівники культури нашого ОТГ. Тобто всі, кому треба вже використовувать комп'ютер, цифрові оці всі *[технології. – О. Г.]*, і у всіх же єсть і паспорт в «цифрі», і все-все ж нада усім. То всі до нас йдуть, ми всіх берем. Три місяці навчаєм, ну, крім того, що індивідуально там хтось може ше. Але три місяці, і потім ми їм такий подарунковий сертифікат вручаєм.

[О. Г.] *Наскільки масові ці групи бувають?*

[Ж. К.] Ну, до 12 людей, того шо в нас 10 комп'ютерів стоїть. А комп'ютери ми колись виграли в міжнародном конкурсі, ми отримали 15 комп'ютерів. Це такий був «Айрекс»-бібліоміст. Бібліоміст об'єднав і Міністерство культури, і Українську культурну асоціацію, і *[глобальну організацію розвитку й освіти IREX. – О. Г.]* «Айрекс». І получилось, бібліоміст, ось така організація громадська, які організували цей конкурс. Ми зайшли, в останній вскочили тур (третій) і ми перемогли там. І отримали комп'ютери. Так шо оці всі комп'ютери – ми зробили великий подарунок місту. Не тільки місту. Ну, спочатку ось як місту, ми говорили, бо були міська бібліотека. Усім, усім. До нас навіть іноземці, як *[аеро]*порт працював, то люди приїжають, і у них єсть якісь години од літака до літака або шось там таке. А ми ж занесені в карту «Гугл», наша бібліотека, ми її подавали, до нас приїжали, все тут подивились і нас занесли. То людина дивиться, куди можна в Борисполі – опа, визиває таксі і приїжає. До нас приїжали іноземці. І навіть такий Девід Гонсалєс єсть із Праги, музикант, музицирующий піаніст, який їзде світом. І він тоже, і він попав до нас в бібліотеку і нам навіть концерт дав безкоштовний такий, да, ми з ним спілкувались. Він тоді російську, правда, вивчав. А потім він уже через інтернет звернувся до мене. Він в друзях у ФБ *[фейсбуці. – О. Г.]*, ми познайомились, подру-

жились. То він мріяв, шоб приїхать, колись в Борисполі дать концерт, але, от, війна тоді почалася і всьо. Але ми зв'язок тримаєм, то він мене розпитав, як йому знайти таку групу, де українську вивчать. То я шукала теж безкоштовні українські групи і йому пересилала, шоб він, бо він російську вчив перед цим.

[О. Г.] *Внутрішньо переміщені особи, які ваші читачі, з яких регіонів України?*

[Ж. К.] І Херсонщина… От, і ми співпрацюємо з програмою Мандрівного міжнародного кінофестивалю про права людини «Докудейс Юей» *["Docudays UA". – О. Г.]*. Ми в цьому *[році. – О. Г.]*, це вже восьмий рік показували фільми. Навіть війна не спинила ж цей конкурс і фестиваль. І ми з ними. Ми в цьому році показували, в минулому, в жовтні *[2024 року. – О. Г.]*, в жовтні показували п'ять фільмів. І приїжали режисери до нас. Дуже такі події. І люди приїжали навіть з Києва. Так-от, було, про Херсон у нас фільм показували. І приїхали дві жіночки: одна з Києва, а одна десь з якогось села, ну, не з нашої ОТГ, отам, то лі Гора, то лі Проців, шось таке. Вони прочитали і узнали, що в нас будуть покази, і приїхали. З Херсонщини, понімаєте. Але вони в такому були… [*важкому психологічному стані. – О. Г.]*. Одна хоч трохи шось розказала, ну, так, в узьком кругу, не на всю публіку. А ця взагалі, вона така емоційно збуджена була, шо почала плакати. Але дивилися всі ці фільми і всі встали. Тоїсть отакі… Багато-багато в нас людей. Пото з Донбаса багато, із Крима. Ну, Донбас – *[м.]* Харцизьк, припустим. *[…]* Потім дівчата з Луганської області. У нас навіть на роботі у мене з Луганської одна, одна з Донецької. Тоїсть у нас і працівники єсть, але вже декілька розрахувались. Ну, людина находе собі більш, знаєте… Це вже не бібліотекарі поуходили, а ті, хто просто до нас пристав на перший час, поки йому стать на ноги, якось втриматись тут. А потім находе шось: одна вивчилася – на не парикмахера, а вії, таке, брові, то зараз і пішла од нас; а друга пішла – тоже шось собі знайшла таке попроще, от. Бо робота з людьми цікава, а якшо людина не дуже володіє українською мовою, то це… А вони, знаєте – вони соромляться. Я кажу: «У Вас не виходить, а Ви говоріть. Поки Ви не почнете говорити, Ви ж не навчитеся». Ну, вона все розуміє, сказать може якесь слово, а зв'язана мова – ні. А в нас же ж курси. Три роки підряд у нас два рази на рік були курси організовані безкоштовні по удосконаленню і по вивченню української мови.

[О. Г.] *Це так звані «Єдині» курси? Чи в вас свої організовані?*

[Ж. К.] Нє, ми свої. Це наше Управління культури домовилося з Управлінням освіти і науки. І там склали програму. І вчителі, викладачі мови не тільки з Борисполя, у нас вісім, дев'ять в нас ліцеїв, а ще ж є чотири по селах, так усі були задіяні і всі читали. Оце тиждень – тоїсть по три лекції на день. Тобто і люди приходили. Деякі вчились по два рази. От, приходили чоловік з жінкою, приходили мама з сином і знов мама з дорослим сином вже. Тобто для них було. І ми зараз набираєм, нам дали хоч би десять *[заявок охочі. – О. Г.]*. Тому що педагоги ж задіяні, розумієте? Людина готується, не тільки, ну, презентацію готує, готує роздаточний матеріал, готує те, з чим будуть займаться. Тоїсть заняття дуже цікаві, всі задіяні постійно, не то, шо сидять там, слухають, а вони задіяні. Задіяні – значить, людина в курсі, і вона сприймає цю інформацію, і вона і на користь стає.

[О. Г.] *Хто саме серед слухачів – і внутрішньо переміщені, і місцеві теж, хто бажає?*

[Ж. К.] Так-так. І ті, хто бажають, – теж. У нас жінка прийшла навчатись, одкудась приїхала, а чоловік тут, оказується, видно, їздив туда-сюда, тут працює якимсь юристом в Києві. І російськомовний. І він її привів. А я одкриваю двері, і він, ну, каже їй: «Когда за тобой заєхать?». Вона каже: «Ну-от, як закончиться». Я кажу: «Години через чотири точно можете заїхать. А Ви, – кажу, – а що?». А він стоїть: «А я – нє».

Я кажу: «А Ви говорите взагалі українською?». Він: «Ні», – не говорить він українською. Я кажу: «А як же Ви, де Ви працюєте, працюєте, ким?». – «Юристом». – «А що Ви робите?». Тобто, і Ви думаєте, шо – я кажу: «Так, заходим-заходим, шановні!» І у вас же ж, крім того, що ви трошки поглибите, і у вас, ми ж не можемо навчить, розумієте, за тиждень – навчитися ж неможливо, українська мова дуже така обширна і дуже серйозна мова. Я кажу: «Дивіться, Ви будете, у Вас з'явиться інтерес самому вже читать». Якшо ти будеш читать – ти навчишся. Граматику ж ніхто не питає. А говорити – говорити треба і розуміти. А кажу: «А ще ви увечері прийдете, зробите собі чаю, і вдвох у вас буде одна тема для розмови, і ви вже знаєте, про шо і як говорити». То вони такі щасливі були, ходили. Він тоді, помню, пішов, взяв «Кобзаря» читать. От, вони записуються, читають книжки. Єсть, з Вірменії була жіночка молода, але вона сама вірменка, але жила там, на Донбасі, в Донецькій області, і тікали, і прийшли в Бориспіль. То вона два рази прийшла. І тепер вже працює, приходе, іноді бере книжечки для своїх діток. То каже: «Я ж сразу знайшла роботу». Бо вона не могла піти працювати. Вона працює десь в ресторані, тобто нада українську мову, от. Тоїсть, от, такі ми робимо, вони, казалось би, невеличкі кроки. І ми не можем всіх об'ять – ну, скільки в зал влазе за один раз, от. А зараз ми відкрили такий бібліоклуб з ментального здоров'я «Берегиня». Він вже у нас діє з листопада, з жовтня 2024 року. І там ми націлені були саме на ВПО-жінок. От, але підключились і місцеві, усі, хто проєздом. Ми дуже радієм, коли люди приїжають, зупиняються в Борисполі, і там потім, з часом, вони знаходять десь собі роботу в Києві. А раз робота – тоді стараються десь і жити, шоб недалеко їздити. Або ще далі кудась їдуть. Але вони цю адаптацію проходять тут із нами, а потім їдуть. А ми вже тоді через фейсбук з ними продовжуєм дружити. Іноді буває, що я дзвоночок зроблю. І це ми тут зробили «Ментальне здоров'я». Що таке ментальне здоров'я – це такий стан, коли людина щаслива. Оце ментальне здоров'я передбачає створення оцього стану. Значить, сюда входить і фізичне здоров'я. У нас є лікар, оце ж я Вам казала К. – вона лікар-лаборант, 30 років стажу в неї ж. Так-от, вона, ми оце дихання техніки, прийоми самозаспокоєння при стресі, як надать допомогу комусь, тоїсть оце все, як продовжують здоров'я своє, якими вітамінами – це вона у нас веде «Сторінку здоров'я». Це щоразу «Сторінку здоров'я». Потім, друге – музика – «Музикотерапія». У нас єсть теж із Донеччини А. – вона викладачка колись, викладачка музики в музичній школі там. І от, каже: «Як прийшлася окупація ота, там заставляли співати гімн росії». А вони ж співали свій гімн. А потім їй сказали: «Ну ти.., потому шо можна і получить...». Тобто пострадать фізично навіть за це все. І заставляли її іграти же ж. І вона каже: «Я не змогла, я пішла з роботи». І вона пішла. І вона сиділа вдома. Ну, там, може, десь якийсь урок комусь, шось помогти, от. А потім, і тут у неї пенсія. І потім, коли вже так, шо вже заставили *[окупанти оформляти російського. – О. Г.]* паспорта – вона зібралась і якось вона виїхала через, хто знає, які країни. Приїхала сюда. От, то вона у нас – музика. Вона грає, іноді лєкцію прочитає про вплив музики на здоров'я людини – благотворний вплив. Потім це у нас. І потім «Радимо прочитати» – третя сторінка у нас. Це шо кожен раз ми цим займаємося – це ми читаєм. Іноді я читаю. В основном в нас єсть бібліотекар, яка закріплена за читанням, – Оленка Шкриптієнко. І вона читає. Буває, прозу читаєм. Буває, із психології шось почитаєм. А я люблю читать поезію хороших авторів, коли, знаєте, оцей мирний такий ритм, і коли то красиві слова це висока поезія – людину прямо аж убаюкує. Тобто оце вплив такий, да, на якомусь мозковому рівні. Потім у нас «Арт-терапія». Крім музики, це «Арт-те-

рапія». У нас методист-художник, яка пройшла курси безкоштовні в Київській академії імені Павла Чубинського через «Зум», місяць, і арт-терапія. Вона тільки прийшла, я кажу: «Йдіть вчіться». Вона на роботі і вчилась. І сразу ми одкрили свій клуб. І вона, ми все: і мандала-терапія, і якісь ми карти бажань… Шо ми тільки не робим: і ліпим, і малюєм, і якісь топіарії *[рукодільні «дерева щастя». – О. Г.]* робим. Тобто все, шо можна придумать, ми тут. І з нами співпрацюють психологи. От, і сьогодні у нас буде на 14 годину засідання. Щосереди ми собираємося о 14-тій, «Берегиньки» собираються. І сьогодні у нас буде кандидат психологіческих наук Олена Федорова. Оленочка Федорова – вона незряча людина, але вона працює, захистилась, працює психологом в позашкільному закладі, позашкільної освіти «Евріка» – такий, технічна творчість дітей. І вона з нами іноді працює. З нами працює мобільна бригада, створена ж по Україні, психологів із соціальної адаптації. То у нас теж як база їхня, то вони тоже приймають тут людей. Але це вже серйозна така робота. Це вже і ті, хто страждають від насилля домашнього, і військовослужбовці колишні, і члени *[їхніх родин. – О. Г.]*. Там серйозна дуже робота.

[О. Г.] *І реабілітація ветеранів?*

[Ж. К.] Так-так. Я їх навіть не фотографую, потому шо це дуже така справа особиста. Іноді просто час від часу пишем, шоб люди не забували, що в нас таке відбувається. І то наш тєлєфон, то дамо тєлєфон цього психолога А., яка з нами. І з нею психотерапевт єсть. Отака. То вони працюють то у нас, то вони в поліції чергують часто. І оце ще вже ці центри поробили для військовослужбовців, то вони там, більше вже туда. Оце отака в нас. І потім ми співаєм – співаєм українські пісні. Не обов'язково народні. Ми співаємо «Черемшина», «Києве мій» – отакі, знаєте, вони такі ліричні. Вони дуже… І ми це закінчуємо засідання своє, це дві години, закінчуємо саме співом часто. *[…]* І попиваємо чайок. Тут у нас і ВПО, і наші місцеві, і мами загиблих героїв. *[…]*

[О. Г.] *Як реагуєте на повітряні тривоги?*

[Ж. К.] Взагалі під час повітряної тривоги ми маємо закрити заклад, нікого сюда не пускати і самі відійти в це ж укриття. Укриття в нас єсть – там через двір пройти. Єсть укриття таке міське.

[О. Г.] *Обладнане укриття, там можна знаходитись?*

[Ж. К.] Там і кроваті поприносили… Там обладнано. Лавки зроблені. Сразу ж ото, як почалось *[повномасштабне російське вторгнення в Україну. – О. Г.]*, там його зробили. Ну, це як підвал під будинком, але він чистий, там немає ніяких, ні консервації, ніде нічого. Тоїсть там просто отаке зробили. І ми там собі місце… Пішли, попросила я, шоб для бібліотеки, для бібліотечних працівників… І раптом захід якийсь, і таке, знаєте, шо нам треба вивести людей, то ми собі…

[О. Г.] *Ви там і заходи збирали?*

[Ж. К.] Ні, там дихати нічим просто. Це ж подвал, розумієте, от. Але, слава Богу, було таке, що ми захід припиняли, всі виходили, а так Бог милував. Якшо діти – то дітей однозначно ми не можемо, шоб тривога і діти… А дорослі – ну, от, вони кажуть: «Продовжуєм». От, допустим, «рухівці» *[учасники Народного Руху України. – О. Г.]*, вони кажуть: «Ми беремо на себе відповідальність тут за своє життя». Тобто, ну, отак. І ми ж вже, знаєте, ми ж вже такі, читаєм: «Ага, це оці "самокати", оці літають – як вони там називаються, БПЛА, оце все, або це літак…». Якшо літак – то тут уже нада шото, да, припинять і куда-то *[в укриття йти. – О. Г.]*. А це, ну, тоїсть вже дівчата на слух: «Ага, це літак полетів. Це наш. А це – свистить… А це ще шось…».

[О. Г.] Як у місті люди оті «блекаути» прожили? Як бібліотека тоді працювала?

[Ж. К.] Знаєте, воно все було одне разом. Просто такий дуже неприємний період якийсь. Такий був просто ужасний, оцей постійний мрак, темно. Це ж весна була, так, ну, вона ж така темна була ще. Лютий, березень – воно таке темне, Боже. І, ну, пережили. Пережили якось. Сказать, шо це прям було, прям капєц – нєт. От, про це – це саме менше зло, шо можна було придумать тоді. І справа в тому, шо «блекаут» – у нас ж «блекаута» й не було. Світло було. Тільки його ніззя було включать увечері. Бо ж літали, літали ж тут над нами. І, Боже, це-це жах... І отам же ж *[с-ще]* Баришівка, оце ж рядом, оце ж воно, ну, в общем, тут все рядом, і ми все чули. І над нами літало, і падало тут десь. У нас у *[с.]* Малій Стариці пошкодило нам бібліотеку, от. Але потім, буквально через, на наступний рік – вкинули гроші, і нам це зробили, ремонт зробили, там достроїли те, що зруйнувалось. Тобто я не скажу, шо ми тут, Слава Богу, Бог був з нами, і ми всі. Так що «блекаут» особисто я не відчула. Я просто, мені оцей весь жах був, знаєте, така невизначеність, така, от, якась, не то, що обіда, а просто: «Як могло так? Як так могло стати? Шо це таке?». А тоді ж ми всі були так нажахані оцими жахами. В фейсбуці ж друкували і показували, шо там в *[м.]* Бучі, шо там оце все робиться. Боже, оце й потьомки – це воно ні о чьом було просто вже, просто незручно було. Ти старався, потому шо в шість *[годин вечора. – О. Г.]* вже нічого ж не видно. І так, отак. Але у мене свічки були, я такі свічки великі не могла поставить, бо чоловік сердився, що нас видно через занавєски. А в мене були церковні такі. Я собі поставила, сіла біля неї і сижу. А вже вдень старались заправити і повербанки, і все, шо було. Тоїсть у нас не було *[відключень електроенергії у лютому-березні 2022 року. – О. Г.]*. По-моєму, не було, я не пам'ятаю, шоб шось, якесь було. Ну, холодильник працював, то, значить, не було.

[О. Г.] *У перші місяці 2022 року то була комендантська така година, не можна було увечері вмикати світло?*

[Ж. К.] Да-да, да-да. Нельзя було, тому що вони ж літали і могли кинуть шось. І там же ж ходили, тікали *[рашисти-дезертири. – О. Г.]*. Отож, як танкову бригаду наші розбили, там десь біля, під *[м.]* Яготином чи *[м.]* Броварами, шось отут, то тікали отдєльні особі, оці «орки». То сказали, шоб нікуда не ходили – ні в посадки, ні в ліса. Тоїсть, ну, чого його там ходить? Сиди собі та і всьо. Вдень сходили – все. Перші дні – були черги за продуктами. Якось, пам'ятаю, за хлібом. О, за хлібом. Хліб привозили, але ж люди, якесь сарафанне радіо: там десь були якісь підприємці, які то кури, десь машина роздає, то в другому місці, такі були локації, то яйця, хліб привозили. Тоїсть отаке було, роздавали людям, просто роздавали. Черги, канєшно, були величезні. Я ні разу нікуда не ходила, бо ми могли собі позволити шось купити. Не було – то й не було. Їли те, шо було. А потім уже, потом уже налагодилось і все: можна було купити сосиски і піти купить масло, і хліб вже купляли. А то ж було, хліб привезли – побігли всі, по три хлібини взяли, прибігли. Не знав хто – завтра буде чи не буде... А потім, а потім все якось, скорінько все. Я не скажу, ми в Борисполі – ми, ну, слава Богу.

[О. Г.] *24 лютого 2022 року Ви зранку прокинулись від вибухів, то, мабуть, рашисти по аеропорту стріляли?*

[Ж. К.] Нє, я не знаю, де вони стріляли. Вони, навєрно, отам десь: або Бровари, або ото, то там десь... Отам так бахнуло два раза, помню, і я вскочила: «Боже, шо це таке?». А чоловік каже: «Війна...». І оце такий жах був, понімаєте, оце відчуття, я його пам'ятаю, як отакий безпорадний: «Як війна, як? А наші діти, а все? Ну, тоїсть шо далі, шо далі робить?». А мені тоді маму привезли, бо вона жила на Харківщині, але у неї інсульт був, і вона вже сама не могла, і її забрала сестричка до

себе. Сестричка в Харкові жила. І у них перший дом, в який влетів снаряд, – це був їхній дом. І вона проснулася, оце, шо, грохот, там же ще ето самоє… І вона якось, я не знаю, як вона ще, син у неї був вдома, як вони маму зібрали, спустили з п'ятого поверху, сіли в машину і поїхали. Але коли вони вже виїжджали з Харкова, ну, там, з району цього, вони побачили отаке плам'я – тоїсть в їхній будинок. Да, отаке було. І вони ж бігом сюда приїхали сразу. Сразу ж вони сіли і поїхали на Бориспіль. Мені маму, сама вона *[сестра. – О. Г.]* поїхала в Київ до чоловіка, а мені маму привезла хвору. То я з мамою. Ну, в общем, таке. Був тіхій ужас просто, шо війна, кінець… Але знаєте, ми кожен день чекали, шо, от, воно должно закончиться. Читаємо, той каже: «Через три дні… То 14 днів… То 4 місяці…». Отак читали, чекали. І досі, і досі чекаємо. Але вже тепер не просто чекаємо, коли воно буде, да, і робим, шо можем: і донатимо, і збираємо тут кошти. У нас Управління культури ініціює багато – то ми і оці кришечки, збирають населення, до нас приносять, ми їм віддаєм. *[…]* У нас і своя волонтер єсть. І в дитячій бібліотеці волонтерять дівчата – це ті, шо дійсно тут сєтки плетуть, «кікімори». Вони «кікіморістки» називаються.

[О. Г.] *Це така в них назва?*

[Ж. К.] Ну, шутя так назвали самі. Ото ж понаплітають, наряжаються, пострибають. А в дитячій бібліотеці у нас працює Таня Сукачова – ну, жіночка така, може, 50+ *[років. – О. Г.]*, то вона займається, кроїть. В війну, от, пекли хліб вони. Пекли хліб з дівчатами і розвозили хлопцям – оце тероборонні. От, Тетяна Сукачова – така у нас, працівник міської бібліотеки для дітей. Вона пекла хліб. А я їй ще казала: «Танечка, як буде мир, вже Перемога, то Вам треба одкривати якесь своє, у нас немає пікарні, і Ви будете пекти хліб. Наберемо штат, шось таке-от…». Отак ми мріяли, шо це все бистро закончиться, от. А тепер вона хліб вже не пече. А вона ходе кроїть: там вони кроять то якісь плащі, то якісь труси, то штани. І то шиють. Дівчата одні кроять, другі – шиють. Отакі. *[…]* Так, ну, це ж в цьому, в нашому *[волонтерському штабі. – О. Г.]*, в «Перемозі». Оце ж саме одтуда все пішло. Потім отпочковались, у кожного… *[якийсь напрям волонтерства. – О. Г.]*. Ну, єсть всякиє момєнти, де люди… І там же всьо равно всі не вміщаються. Ось кожен старається десь свою локацію, і там шось хтось робить. Хто варить, хто…

[О. Г.] *Тобто у 2022 році спочатку єдиний волонтерський штаб функціонував?*

[Ж. К.] Да-да, «Перемога» називається. Це «Перемога», де вони все: і туда і продукти звозили, і продукти і для терборони, і для переміщених осіб, які поприїжджали. Тоїсть ж сразу їх треба було, кудась цих людей розселять, шось, кормить їх, одягать. Боже мой… То там готували їжу і розвозили ж хлопцям. І цим давали їсти – етім, хто приїхав. От, і так само і одежу туда зносили усі, все. Ми теж, сільські мої бібліотекарі привозили і картоплю, і шось, буряки, моркву. Ми самі, лічно я со своїми дівчатами, заносили туда консервацію: огірки сольоні… Тоїсть, ну, отаке.

[О. Г.] *Може, у бібліотеці старі речі на смуги розпускали для маскувальних сіток?*

[Ж. К.] Ми не розпускали. У нас читачі. Ви знаєте, слава Богу, у нас йде читач, ми не можем. Ми ж фонд готовим, ми дивимось, ми статістіку ведем. У мене немає такого, шоб десь сісти. І заходи ж ми проводим. Тоїсть нема де оцим барахлом заніматись, ну, шоб чисто ж було. А єсть у людей там великі ці зали, де пусто, там, допустім, в клубах. От, в сільських клубах – там кругом плетуть і в'яжуть, і їсти готують. Навіть у нас Н., у *[с.]* Малій Стариці – у неї вдома прям виробництво, вони там собираються. От, кажуть, шо буде машина їхать… Вони ж знають, в кого де служать, який напрямок. Осьо буде їхать машина там через день, чи черед два, чи сьогодні машина їде… Боже, вони всією гульбою до неї все, шо постягнули, і давай:

вареники, пельмєні, голубці, налісники ліплять, оце все заліплено, потім їх, ето самоє, все одправляють, в машину. Тоїсть в нас все зараз документується, це ж єсть фотографії – вони виставляють. Кажу: «Дєвочки, все фоткайте, потому шо хай буде видно». Одне діло так розказати, друге діло – коли ти заходиш і бачиш. *[…]* У нас багато такого. Потом у нас єсть в бібліотеці, там у нас О. – вона здає кров, вона двічі на рік здає кров, в госпіталь їде в Київ десь, от. Чого я знаю, бо я ж їй тоді даю відпустки за кожну здачу – там день одгула дається. *[…]* Ми ж, була така практіка – ми одноденний заробіток перераховували на нужди ЗСУ, от. Таке було у нас. Але в минулому році ми вже не робили такого – сказали, шо не нада. Ми просто, от, як збір, припустим, нада довготривалого зберігання продукти якісь, оце всі в пачечках, все таке. А то гігієна – то ми носки теплі, термоноски, то ми шапочки купляли такі, як балаклави. Тобто, шо нам кажуть, ми собираємося і їдем, і купляєм. Шо через інтернет, шо дешевше, що в *[господарський гіпермаркет. – О. Г.]* «Нову лінію». Ну, в общім, отак, як усі. Всі отаке шось роблять. Хто шо може, те і робить. І працюємо з людьми – отут, з цими, хто тут у нас. Потому шо, ну, треба працювати і допомагати, підтримувати, і шоб виростити *[свідоме молоде покоління. – О. Г.]*. Ті, хто пішли туди, а ті, хто тут зараз живуть і навчаються – вони теж мають знати, чого вони, хто пішов, і шо їм робить далі. На це і налаштовані оці матеріали про героїв, про все, про свідчення переміщених. І люди не дуже, не дуже хочуть про це розказувать, вони починають плакать, вони розстраюються. Оці наші «Берегиньки», що з нами у наших заходах жіночки, ми ж заходи проводимо і зустрічі з поетами, і музичні заходи, і з музичною школою, то ми ж запрошуємо усіх: і переміщених, і наших. І люди приходять. Буває, що з Києва приїжають. От, бо як почалася *[широкомасштабна російсько-українська. – О. Г.]* війна, ми ж, сразу заходів не було, а потім почали такі маленькі – по скільки там, 10 чоловік прийде. Ну, людям кудись нада діваться, розумієте. Вони приходять і хочуть, шоб з ними щось… То ми працювали. А потім ще нам таке прийшло розпорядження з Бориспільської районної комендатури, як вона називалась, військової комендатури, шо ми не могли ніяких об'яв, ніяких робить, тоїсть розказувать про свої заходи, шо буде. Ми вже постфактум: ми провели і сказали, шо було. От, це з метою, шоб ніхто нічого такого, ніяких провокацій, ну, мало лі, ми ж не знаєм, ми ж не знаєм, хто взагалі по вулиці ходе. Ми так, у нас телефони – ми позвонили-позвонили, кого ми знаєм, кого ми хочем запросить. Ну, знаєм вже своїх читачів, своїх людей. А вони вже своїм там комусь – прийшли, кого це цікавить. Тоїсть ми, ті, хто працює з людьми, вони знають, дівчата, чим цікавиться. І отакі, знаєте, такі людські стосунки дуже теплі. От, і я вважаю, шо оце все говорить про роботу закладу.

[О. Г.] *І це говорить ще про таку нашу соціальну стійкість.*

[Ж. К.] Так-так, соціальна стійкість, тільки так.

[О. Г.] *На Вашу думку, які вияви незламності зараз ми як народ показуємо?*

[Ж. К.] Пишуть-пишуть поетеси наші, поети, пишуть про оцей подвиг. Оці ж матері, які чекають. Ну, тут якраз акції у Борисполі, в центрі, у нас на площі проходять по суботам, по неділям «тихі» акції, коли виходять жінки і діти тих, хто в полоні або пропав безвісті. І вони виходять, і приєднуються наші громадські організації, і наші люди, і наші поети. Тобто отам на площі такі відбуваються, з усієї України приїжають це ж осередки. Це дуже харашо, що оці жінки – вони об'єднуються. Їх горе об'єднує, розумієте. І вони, от, отримують, от, скільки мам таких, що отримали за сина оці мільйони, які родинам загиблим виплачують, і вони ці гроші віддають одразу на військо. Віддають конкретно тому. На початку давали в фонди,

якісь фонди-фонди… А тепер люди вже работають через тих, кого вони знають, кого, довіряють кому. Ну, і нам так сказали: «Кому довіряєте, з тим і працюєте». От, ми так і працюєм. Кожен собі вибрав, найшов: або там, де свій хтось служить, або тіх, кого ми знаємо, кому ми довіряєм. У нас така єсть Віолєтта Кравченко – поетеса, «Незламна Ві» *[«Nezlamna Vi». – О. Г.]* вона в інтернеті, в фейсбуці, «Незламна Ві». Вона за два роки війни видала чотири книжки. Значить, дві: «Вірші, обпалені війною», потом «Вірші, обпалені війною-2». Остання була в неї, ну, там про любов потім були дві книжки. І була «Ми навіть після смерті проростем». А потім ще була книжка «Україна починається з тебе» – це фраза Чорновола. От, така книжка взагалі про українця. Вона її для того і створила, шо це вірші, які про Україну, про героїв: тіх героїв, шо колись, давним-давно були, це й про сучасних героїв. Тоїсть про все – про мову, про прапор, про все… Оце така книжка. «Ми навіть після смерті проростем» – це вірші, які вона присвятила героям. Єсть особистостям, яких вона знає. До неї звертаються люди, і шоб вона написала. Там мама звертається, або діти звертаються, про кого шоб написали: про тих, кого немає, чи про того, хто єсть… І вона з цими книжками, видає їх сама, їзде по всій Україні. В Києві виступає в Національній бібліотеці Ярослава Мудрого вже пару раз. Оце ж зараз вона у Львові, а може, сьогодні вже приїде, в «Криївкі». От, вони, там вже такі, собралося таке сообщество, така спільнота – оце матері, в яких служать, матері, які втратили вже героїв своїх… І вони, вони постійно всі разом і перераховують, і тута знають, куда хто… От, я їй, вона часто дуже виходе з прямими ефірами, читає поезію і збирає донати: от, пише, стіки-то туда, на те-то… Ну, на шо треба. Ну, то я вже знаю, що я їй скинула, всьо. *[…]*

[О. Г.] *Дійсно наш народ незламний.*

[Ж. К.] Стійкість – а шо ж! *[…]* Ми маєм будь-як, але ми маєм вистояти, вистояти, і шоб зберегти цю Україну. А Україна буде до тих пір, поки будуть українці. Нам же треба Україну з українцями і для українців. А не просто країну, землю. От, і тому ми маємо зберегти цю землю, цих українців. І виховати нових українців, отіх, хто зараз підростають, «лялічки» вони – вони мають знати. Це дуже така *[важлива національна місія. – О. Г.]*… Але я вважаю, що це не тї'ки бібліотека. Розумієте, це треба починать з сім'ї, це треба починать з школи. Навіть із школи, коли ми з садочків, коли дитина приходе в родину, а родина, може, не дуже така, знаєте, патріотично налаштована, то єслі дитина, то вона її *[сім'ю. – О. Г.]* буде підтягувать. Тоїсть діти, ми ж всі знаєм, які діти – воно ж уперте, воно ж захотіло… А батьки вже будут біля дитинки своєї крутиться. Тоїсть отак. І тоді воно буде рости і знатиме, шо таке Україна, шо таке гімн, стяг, шо таке наші герої і все прочеє, понімаєте. Ну, а ми робим все, шоб знали. *[…]* Бібліотека, розумієте, сама не охвате усіх. Це, значить, кожний садочок, кожна школа, тоді кожна родина. Як всі-всі *[соціальні інститути займатимуться патріотичним вихованням. – О. Г.]* – оце ж вони і будуть. А тут ще й бібліотека з заходами своїми. Отоді, да – ми як підкріпляєм все це, як ото даєм наочність оцьому всьому. Ми ж і відео використовуєм, і людей приводим, і героїв, і всіх тоїсть: «От, діти, дивіться, от, слухайте!». Читаєм поезію – це те, шо емоцію, знаєте, як емоція, то вона, людина, запоминає тоді. Про мову – обов'язково. Це ж жах, коли йдеш і чуєш, ідуть діти, і російська мова. *[…]* Хай вона собі буде, яка там вона не єсть, але це не наша мова. У нас же своя єсть. От, ну, ми не нав'язуєм того, шо це хтось гірший чи кращий. Ми про те, шо нам рідна наша, і у нас в державі має бути своя державна мова, яка отак скільки бореться, і дуже важко все це проісходе… Отак, отак ми. Тоїсть, волонтерим, хто як. Але ж ми на

основному місці роботи. Ми не припиняли, бібліотека, роботу свою. Тобто отак, даже коли це й *[була найбільша загроза. – О. Г.]*, ми онлайн давали якісь поради, ми читали вголос книжки і виставляли на фейсбуці, на своїй сторінці. От, так само ми діяли, коли був і от, етот… карантин. Ми теж читали книжки, коли ми *[книг користувачам. – О. Г.]* не видавали. Був час, коли нас прикрили і сказали, шо карантин. Ми тут внутрішні роботи робили. От, то ми читали. Ми читали кожен день перед мікрофоном. І я читала. Тоїсть, отаке.

[О. Г.] *У наших інтелігентних таких освітньо-культурних установах така місія, і ми її виконуємо.*

[Ж. К.] Для того ж ми і єсть тут. *[…]* А це для того книжки, шоб ми були громадяни нашої країни.

[О. Г.] *Теж наша оця національна свідомість, наша мова, знання.*

[Ж. К.] Да, ідентичність наша.

[О. Г.] *Ідентичність, традиції. Це ж і є теж та духовна зброя наша.*

[Ж. К.] Так, це ж єсть воно, так. *[…]*

[О. Г.] *Дякую Вам, пані Жанно, за розмову, за інтерв'ю, за ту діяльність велику, яку Ви тут робите!*

[Ж. К.] Ми покликані на неї, на цю діяльність. Я б і безкоштовно робила, аби, знаєте, якби шось таке було, то ми б і так пішли. Ми б не потікали ж отсюда. Ми б остались на своїх містах, от, шо хочу сказать. Я казала дівчатам: «Дєвочки, будьте готові до всього. Потому шо якшо прийде такий момєнт, шо нам тут дадуть на хліб, і хліб треба буде поділить на всіх по кусочку, то, – кажу, – ми поділим його». Але ми тут будем. Нам отсюда тікать нікуди. Це наша земля. *[…]*

Броварський район

Баришівська селищна територіальна громада

с-ще Баришівка

Записав Олексій Дєдуш [О. Д.] 20 вересня 2024 р.
у с-щі Баришівка Бориспільського р-ну Київської обл.
Співрозмовник – [N.], 1990 р. н.

[О. Д.] *Розкажіть про себе.*

[N.] Добрий день! Я житель східної частини Київщини – живу в селі біля міста Березань, селища Баришівка. Відповідаючи на питальник, я даю згоду на публікацію тексту інтерв'ю як наукових усноісторичних матеріалів. Я живу в східній частині Київщини, ось в селі між *[м.]* Березанню і Баришівкою. Часто їжджу у Березань і Баришівку по справах, буваю в *[м.]* Борисполі, буваю в *[м.]* Києві. Ось в мене є хата, городи. Ось сам я займаюся ремонтом, продажем гітар. Тобто я, ну, не знаю, може я, чи не можу назвати себе гітарним майстром прямо. Так, ну, якийсь там ремонт такий, не дуже складний, я можу зробити. І основний мій заробіток – це те, що я купляю гітари оце по нашому, по нашій області, от, скуповую там по «OLX» і іншим дошкам оголошень гітари, і потім я і там, ну, їх ремонтую і ставлю за ціну там меншу, ніж в магазині, і таким чином, вот, живу. Або просто ремонтую на замовлення. У мене є база клієнтів певна, ну, от, таким чином трохи виживаю. Чоловік, 34 роки, одружений, ось. Ну, город у мене є – 20 соток. Я займаюся городницькою справою, допомагаю батькам в цьому плані ось, і вот, займаюсь ремеслом таким.

[О. Д.] *Як Ви особисто зустріли початок широкомасштабної російсько-української війни і сприйняли ці трагічні події? Чи вірили у переддень війни, що таке можливо?*

[N.] Ну, в переддень війни – ні, я думав, що війни не, війни не буде. Бо оце, ну, якось тупо було, що война, от, в наш час оце розв'язать войну. Я думав, що таке не може бути. Ось а в перший день війни, коли война почалася, ну, ми зустрілися з друзями в Борисполі. Так склалося, що я декілька раз впав на праву руку, пошкодив її. Ну, зараз вона відновилася. А в принципі, тоді я подумав, що я її зламав даже. Ну, короче, поганий був день. У мене вкрали телефон, да, і там були контакти, вот, клієнтів, нотатки. Ну, я частину там більшу зберіг, там скопіював собі, але це там, ну, не все я, короче, скопіював. Короче, це мені було, да, дуже неприємно, що таке сталося. І, короче, це коли, от, перші дні були війни, я якось паралельно суміщав переживання щодо, ну, того, що війна началась, і якби, ну, того, що сталося зі мною особисто. Тобто я якби змазано пам'ятаю оці перші дні, потому що я шукав по дошкам оголошень свій телефон в надії, що можливо, я знайду його там у того, хто вкрав, або якогось скупщика і зможу викупити, щоб там інформація, ну, ще там в мене музика була, фотки. Ну, я їх там скидав в октябрі. Ну, і я, якби получається, чотири місяці оце не скидав копії, і, короче, да, там мені обідно було, що втратив тільки телефон. І якось перші дні війни у мене в голові змішалися з моїми проблемами, тобто я просто дивився новини і якби був в шоці, що війна йде, і був в шоці, що у мене така біда сталася.

[О. Д.] *Як Ви забезпечували свої базові потреби після початку повномасштабного російського вторгнення?*

[N.] Ну, як, як, просто, ну, якби бізнес мій зразу накрився мідним тазом, як-то кажуть. А, ну, що, ну, родітєлі мені помагали, ось. Там батько в мене в Києві працює, ось. І, ну, я ж з батьками жив і, в принципі, базові потреби забезпечував тим, що ходили по магазинам, їздили там, ну, поки там не почали блокпости ставити, то їздили там в Березань, в Баришівку. Потім вже як – ходили в магазин сільський, скупали там все. Ну, там, конечно, всі інші скупали, так що там понакупали, чого знайшов, – там олівки всякі, всякі паштети, корочє, таке. Ну, оце-от ми їли, корочє. І просто дивилися новини, спостерігали, що відбувається. Потім як би, коли вже рука трошки в мене відійшла, то я ну, приймав участь в територіальній обороні – помагав строїти оці загороження з піска там, з оцеї арматури – от, таскав це, ну, помагав по можливості.

[О. Д.] *Як Ви отримували інформацію на початку війни – чи були якісь усні, електронні канали зв'язку для організації спільних дій друзів чи сусідів на місцях?*

[N.] Ну, я дивився «Телеграм» в основному, попідписувався на всі канали, новини підряд. В мене там даже було, ну, вообще там не моє, там не мій регіон даже. Я потім сміявся, що, от, у мене було в під.., підписці там канал «Баштанський партизан», це з *[м.]* Херсону, получається, чи там *[м.]* Миколаєва, ось. Ну, я просто попідписувався машинально на всі канали, ну, і навесні потім потроху їх почав видаляти, ну, щоб можна було вступити в якийсь інший, бо там же ж ліміт – 500 каналів. А з друзями я спілкувався в конференції, в мене там одна була конференція, там оце «конфа» і друга «конфа», ну, координатор. Да, і, ну, ходив оце до територіальної оборони – там ми оце строїли укріплення. На щастя, вони не знадобилися, тому що до нашого села не дібрались російські окупанти. Так що, в принципі, даремна була ця робота. Ну, чорт з ним, в принципі, ми ж не знали: буде, не буде... Так що я приходив там, таскав мішки з піском, оце арматуру, і ми там будували укріплення – таке-от, да.

[О. Д.] *Чи брали Ви участь в волонтерстві чи звичайних акціях солідарності, допомоги сусідам, літнім перехожим, дітям?*

[N.] Ну, я на це питання вже відповів по суті в попередніх питаннях, що да. Ну, я, а, ну, ще я там помагав, в мене ще, получається, три однокласника попали на фронт. Ну, як попали – вони самі пішли, зі своєї ініціативи. І якби я, от, там скидалися грошима і на необхідне там все, все, що треба, – там для спорядження, там рюкзаки, там їда, оце все, пайок отой-от, що там, ну, оцей-от воєнний там той, що можна, сухпайок, да, той, що можна там приготувати нам кострі там чи ці, короче, каструлі там просто з кипятком. Оце таке понакупали. Там ліків понакупали. І снабдили однокласників, щоб вони їхали не з голою дупою, як-то кажуть, ось.

[О. Д.] *Які нові звички з'явилися у Вас і у Вашій родині під час війни, які зміни були для Вас найбільш складними?*

[N.] Ну, ну, звичка дивитися новини постійно – така-от, да, появилася звичка. І, ну, що саме складне – ну, те, що там, да, оце ми облаштували наш, от, сарай, у нас він, там приміщення є таке, що там пару стінок з обох боків, ось, і там раніше у нас зберігали ми там квасолю, картоплю, частину картоплі. І ми це все перенесли у погріб, а-а, оце, ну, ночували, спали там в сараї, щоб це було, ну, «правило двох стєнок», да, так називається. Ось, і от, ну, це так, да, було незручно, но що поробиш, ну, зато спокійніше було.

[О. Д.] *Як Ви оцінюєте внесок місцевої влади в організацію оборони рідного краю, забезпечення жителів найнеобхіднішим – транспорт, гуманітарна допомога, надання житла нужденним? Чи існує у вашій громаді явище – благоустрій понад іншими потребами громади?*

[N.] М-м, я не можу за свою громаду сказати, бо моя громада там – ну, це просто села. А так, якщо, от, ну, говорити про Березань, от, це про Баришівку – ну, там я бачив – роздавали їжу людям, які там не мають можливостей нормально якби харчуватися, там, ну, тому що нема грошей, там інваліди, оці пенсіонери. Бачив, що відкрили пункти там роздачі їжі. Сам цим я не користувався, бо не було потреби. Так, ну, от, да, бачив, що там таке-от було, там гуманітарна допомога. А сам я ліки взяв гуманітарні, там привезли закордонні ліки всякі, там від гіпертонії, це для дружини, оце-от знеболювальні, ось там антидепресанти, заспокійливі, от. Таку-от, ну, оцю, коротше, от, лікарство привезли, було так, я, да, набрав багато лікарств, і от, ми користувалися, да, ними. Вот, хороша якість, до речі, да, вот, краща, ніж у наших виробників. Да, таке.

[О. Д.] *Чи була помітна у вашій громаді діяльність релігійних організацій у плані допомоги громадянам та Силам оборони України, як саме вона проявлялася?*

[N.] Ну, були збори грошей, там, були збори якби на ці всякі потреби військові, а щодо людей, ну, громадян – оце, ну, да, там це ж, оце пункт роздачі їжі безкоштовно. Один – один стояв від влади місцевої, оце, ну, в Березані, вот, а інший – стояв від церкви. Церква роздавала. Я ще чув, у *[с.]* Згурівці роздавали вот їжу, вот церква давала і там малоімущим їжу, да, таке.

[О. Д.] *Які були особливості заходів з відновлення громади після наслідків бойових дій, обстрілів, якою була тут роль самоорганізації громадян?*

[N.] Ну, на щастя, наше село не окупували, під Баришівкою стояли, оце ж, от, мости зірвали уночі, а до нас не доперлися, короче, ці… Я не буду матерні слова казати. Ну, короче, «кацапи» оці не добралися. Так що у нас не було там особливо що відновлювати. Там у нас і сильно не постраждало там село. Там десь один раз влупило, по-моєму, там по ці, по трансформатору. Ось, ну, потім там відремонтували трансформатор. Кілька днів не було світла чи тиждень даже. Ні, не тиждень, десь днів п'ять оце, десь щось таке-от.

[О. Д.] *Як Ви облаштували свою зону безпеки у власній домівці під час загрози ракетних обстрілів чи атак дронів?*

[N.] Я вже сказав у попередніх питаннях – ми переселилися в сарай, бо там є приміщення, в нас було таке досить велике, щоб хранити оце, от, бобові всякі, як то кажуть, ну, фасоля, горох і там картоплю ще. Оце ми все перенесли там в цей, в погріб, там погріб прочистили – там замазали плесень, там це сірими шашками, коротше, потруїли там оце, ну, цю плєсєнь, короче, і туди перенесли харчі. А самі оце ночували в сараї – там, де, от, такі стінки, що якщо там би туди попало, то там би на нас просто, просто впала би стеля другого поверху… А другий поверх там у нас нічим не заставлений. То, в принципі, це було, ну, безпечно відносно того, що там не бетонні балки, а дерев'яні. Тому, в принципі, нормальне укриття таке, ну, як на мене, ось. Пропонували батьки в самому погребі ховатися, але якраз в погребі – там плита бетонна. Якщо в погреб попало би – там би не вибралися оттуда, бо там би бетонною плитою накрило би…

[О. Д.] *Що скажете про забезпечення громадських укриттів у вашій громаді, чи користуєтесь Ви ними?*

[N.] Ну, укриття є. В моєму селі є укриття – це в Домі там культури, оце. Ну, це дурня, бо поки там будеш бігти в центр села, то якби там уже і тривога закінчується. Так що воно має смисл тільки для тих, хто живе там возле центра села. А так, в принципі, ну, не користувалися, бо не було потреби ніякої такої, ось. Значить, а по іншим селам – не знаю, я там не усюди їздив. Ну, там же ж, ну, інколи, що коли там

гітару мене просили там купити аби або там продати, або там відремонтувати, то я був в селах інших, ну, бачив, да, там, що там тоже є укриття. От, ну, таке. Короче, я не знаю. Ну, бо в селі, я думаю, лучше у себе ховатися, на своїй території, потому що якщо укриття десь в громадському там якомусь зданії типу там школи чи там церкви, чи там ще, там сільради, то це ж тут у тебе «топити» *[тобто іти пішки. – О. Д.]* хвилин 15-20. А-а, то воно не має сенсу, як я думаю.

[О. Д.] *Які зміни у житті Вашої родини викликали тривалі відключення електроенергії та інших комунікацій?*

[N.] Та понакупали там оцих, ну, як воно там оце, павербанків, от. Ну, мені, короче, не понравилось. Я павербанком цим спалив собі старий плеєр, на якому було купа музики. Ну, хорошо, що в мене вони на диску, є ще що там, я, ну, маю звичку копіювати з комп'ютера там на флешку, там на диск, щоб, ну, надьожно було, щоб не потєрять файли. Но все одно було шкода, що старий плеєр… Ну, може, це я сам винуват, що я старий плеєр заряджав оцим павербанком, бо, може, воно там несумістимо, не знаю. Ну, короче, я особисто просто плюнув і не став користуватися там цими павербанками. Батьки користувалися, там вони покупали лампи, ще оцих-от, які працюють від павербанку. А я просто свічку, свічку ставив. Ну, якщо не хотів спати, то свічку. А якщо хотів спати – то фонарика. Оце, от, повісив там на люстру фонарики, і просто, от, там, де батарейка вже кончається, то я включаю фонарики. Вони вже там доїдають батарейку. А сам беру в руки фонарик ще третій, з «свіжими» батарейками, і там ним почитаю книги або там щось роблю, от, таке.

[О. Д.] *Як Ви оцінюєте діяльність «Пунктів незламності» у вашій громаді? Що скажете про відвідування їх Вами чи Вашими знайомими?*

[N.] Ну, знайомі заходили, казали, що там да, прикольно, нормально, там можна погрітися, чай попити, от, зарядити телефон, вот. Сам я не заходжу, по ходу, туда.

[О. Д.] *Які значні події відбулись у вашій громаді на початку російського повномасштабного вторгнення?*

[N.] Ну, що там, це вулиці там поперейменували, що всякі там *[змінили старі назви. – О. Д.]*, які там і в честь там всяких там чекістів, інших там якихось радянських діячів. Ось це, от, ну, позитивна штука, ну, потому что, да, там неприємно жить на там вулиці, там фрунзе якогось, знаючи, хто такий фрунзе, і що він робив. Ну, от, таке. А що там, які ще події відбулись в громаді? Та я не слідкую за життям громади, я своїми ділами займаюся.

[О. Д.] *Чи відчули Ви зміни після запуску реформи децентралізації у вашій громаді? Які негативні сторони реформи Ви помітили?*

[N.] Ну, перша негативна сторона – це то, що, ну, якщо, от, казати про Баришівку, це короче, ну, ну, як, я не знаю, там тепер його називати, оце ж ОГТ, уже не називають там селище чи місто, його там називали містом, а потім почали називати селищем. Все-таки, там, ну, селище назвали, хоча я не знаю, що там, чого воно селище, якщо там в центрі – там 21, ну, багатоповерховий будинок, ну, там 10 тисяч людей живе. Ну, який, ну, що це селище? Це місто. Ну, воно в полтора рази менше Березані, вот. Березань же місто. Тоєсть Березань місто, а чого Баришівка не місто – я не знаю. Ну, я думаю, для Баришівки це, ну, погано ця децентралізація, потому что, ну, перенесли центр в Бориспіль. І тепер в Баришівки нема вообще, ну, особенно нічого, ну, там нема туди сенсу їхати, особливо, тоєсть це був райцентр, і туди їхали люди по справах, там всякі документи рішать, там підписувать. А-а якби, ну, і цим, по суті, Баришівка і жила, тому що, ну, підприємств і там не так багато. Ну, є агрохолдинг якийсь там, от, у мене в селі є офіс там Баришівського агрохолдингу.

Але, ну, загалом, оце ж воно втратило статус районного міста, тобто не місто, а тіпа селище тепер, да, це називається. І, ну, получається, тепер туди менше їздять по справах, менше їздять по якимось питанням, і виходить, що воно якби понізилось у статусі. Ну, я думаю, вообще і так не, не тільки в Київщині, а, в принципі, в усій Україні багато було таких-от населених пунктів, які, от, ну, жили з того, що вони були райцентрами. Тоєсть, от, райцентр – це ж, ну, там треба все завірять, і так далі. А получається, тепер, от, цього статусу воно позбавлено, і, ну, я думаю, оттуда буде ще більше людей уїжджати, і там нема що робити тепер зовсім. Тобто, так, там були якісь, ну, робота була там, всяких там оцих-от чиновників, да, там оцих, а тепер вони там не мають вже такої роботи, ось. Да, і мені оце-от їхати в Бориспіль дорого кожен раз. Причому, виникла ще і, ну, плутанина, плутаниця. Оце дід помер, наприклад, 93 роки було діду моєму, помер оце минулого року. І оце ми, ну, займаємося вже більше чим півроку оформленням спадщини, потому що купча на хату, короче, ну, тіпа, її нема у нас, а є там тільки купча на землю. Чи навпаки, там щось є купча на хату, але нема купчої на землі, і, короче, ну, ну, це треш якийсь там, тоєсть ми там вже обскакали наше село, короче, архів, короче, колишньої сільради, обскакали вже там, ну, документи там в центрі громади, ну, бо наше село не є центром громади, воно невелике, 500 людей. Ну, оце, оце-от, ну, як 500, ну, там поруч ще одне село, вот 1000 людей, і вони злилися якби разом, то получається, що можна сказати, що це як два села в одному і там 1500 людей. Ну, все одно, короче, там людей, ну, мало, і да, і нас не зробили центром громади, а зробили центром громади сусіднє село більше. І там ми теж оце рилися в документах, шукали якісь там документи за *[200]*8-й, там *[200]*7 рік оце, що коли купили там хату, ще, от, дід купив хату собі. І оце, от, в Березані рилися, в Борисполі – непонятно, коли, куди, куди перевезли архівні, короче, документи, де шукати оцю купчу, ось і це морока голові, короче, розбиратись тепер, де, куди там що, короче, їхати, і де що потрібно, да, ну таке. Ну от, не нравиться мені ця реформа.

[О. Д.] *Чи допомагають депутати місцевої влади у вирішенні нагальних потреб громадян? Як жителі громади самі вирішують такі проблеми, якщо представники місцевої влади не допомагають?*

[N.] Та ні, у нас нормальний голова, староста хороший, він помагає людям. Я про нього поганого не скажу. *[…]* Так що, да, він нормально помагає. Да, а депутат – він, ну, да, він депутат, получається, оцієї громади, да. І от, староста села нашого. Ось, і от, того-от, ну, точніше, він староста отого села, що рядом, і одночасно нашого, потому що наше село злилося з сусіднім селом. От, ну, короче, староста нормальний. Що і чєл, да, дядько такий, да, вже представили трохи, ну, да, він відгукується там на просьби, якщо там що так що нема нарікань на нього.

[О. Д.] *Яким чином міжнародні інституції та іноземні партнери, організації допомагають вашій громаді відновлюватися чи покращувати своє становище під час війни?*

[N.] Я вообще не знаю. Ну, я вже казав, що да, привезли гуманітарку в парку пару разів оце. Вот, да, і ця гуманітарка помогла, що ми почти рік не покупали лекарства, потому что всі, що надо лекарства, ми набрали в гуманітарці. Вот, а так що ще сказати, я не знаю.

[О. Д.] *Як Ви оцінюєте роботу місцевих бібліотек та осередків дозвілля і культурного життя? Чи відвідуєте Ви або Ваші близькі їх та берете участь у заходах, організованих працівниками бібліотек, Ваші побажання з цього приводу?*

[N.] Я до бібліотек ставлюся крайньо негативно, тому що вони списують книжки на макулатуру. І оце-от акції там «Російську літературу – на макулатуру» – це, ну, вар-

варські акції, як я вважаю. Там, короче, куча нормальних книг пропала, получається. Ну, я, ну, сам не фанат російської культури, але, от, мене больше тривожить оце, що погиблі оці переклади всякі різні. Ну, я, от, купував, коли був підлітком, я оце на базарі в Борисполі там і в Києві (там, на «Петровці»), я купував оце книжки з фантастикою, з розказами всякими, перекладеними на «кацапську» мову, ось і якби це там видання, ну, *[19]*90-х років, там такі прикольні обложки, от, оці в стилі там того художника, як його там, на букву «В», а, *[Б.]* Вальєхо, да. Ну, це, да, мені нравилось, і вообще, от, в мене багато книжок про всякі різні речі. От, даже сейчас, от, я дивлюсь – от, Жак Ів Кусто, і Пакале «Жизнь на краю Зємлі», *[видавництво. – О. Д.]* «Гідрометеоіздат». Ну, от, чим ця книжка завинила, от, щоб її там знищувати. Хто буде перекладати українською якихось авторів, які були там, ну, актуальні в ХХ сторіччі, якщо їх переклали після розпаду союзу «кацапською»? Ну, це ж видання, які були в США опубліковані там, або ще там якісь, там в Германії, Франції там, може, в середині там минулого, да, віку, да? А получається зараз, а хто це буде перекладати? Ну, переклали *[Г.]* Лавкрафта, я купив український переклад Лавкрафта – непоганий переклад. Ну, це просто тому, що Лавкрафт дуже ізвестний. А от, например, купив я «Легенду про Уленшпігеля» *[Ш. де Костера. – О. Д.]*, переклад – так, ну, це сміх… тому що, ну, по-перше, це переклад з російської. Тобто це не переклад з французької в оригіналі, а це переклад з російської. І, ну, блін, я думаю, що, корочє, це варварство те, що там бібліотеки коять, оце списують книжки, там і люди оце-от радісно там несуть книжки. Я даже ходив, перебирав ті книжки і забирав, от, те, що там громада зібрала, там книжки здати «кацапські». Ну, я їх собі дещо там позабирав, тому що, ну, шкода реально. Я думаю, це перебор, короче. Ну, це, от, вони кажуть, що це дерадянізація, десовєтизація. Ну, то це неправда, потому що, ну, совєтський оцей-от союз дебільний – він теж наче списував дореволюційні книжки. Вот, і казати, що списувати книжки зараз оце «кацапомовні» – ну, то це дурня, бо це, получається, продовження радянського мислення, що тіпа «ламать – нє строіть», ось. Тоєсть вони кажуть, що це тіпа, щоб дерадянізувати Україну, а насправді, ну, це якраз-от практика така-от, що якраз-от як в совєтських бібліотеках посписували старі книжки там дореволюційні. От, так і на зараз в бібліотеці списують «кацапські» книжки. Ну, ладно, там списали там якусь дурню, оце там «трактор в полі дир-дир-дир», там всякі колхозні романи, які там по 2 мільйони тиража. *[…]* Короче, я бібліотеки ненавиджу наші, ось. І я туди принципово не заходжу, ось, тому що я не згоден з їх політикою.

[О. Д.] *Що Ви знаєте про роботу центрів культури та дозвілля, клубів по інтересам (організації пенсіонерів, молодіжні центри), чи берете участь у них, або хтось із Ваших рідних, знайомих?*

[N.] Ну, раньше там, раніше бабуся моя ходила оце в хор народний оцих пісень, ось, а, ну, вона коли на пенсію вже вийшла да ходила туди. А так, ну, к нам приїжджають артисти всякі, буває там. Тоєсть, ну, ну, раз в місяць чи там, може, в два, півтора місяці там у нас щось там показують в Домі культури. Я ходжу, бува, якщо не зайнятий, то ходжу. Там приїжджав цирк з Переяслава-Хмельницького. Наприклад, от, оце, не пам'ятаю, ну, літом, здається, да, приїжджав цирк з *[м.]* Переяслава. Вот, да, ходив, да, дивився, да, були приємні враження.

[О. Д.] *Як Ви оцінюєте патріотичне виховання молоді у громаді через навчальні заклади чи дитячо-юнацькі центри з дозвілля, школи мистецтв?*

[N.] А-а, ну, нормально оцінюю. Там заходив в школу у нашу – там патріотичні плакати, і дітям пояснюють, от, чому-от «кацапи» на нас напали, і чому нам треба

оборонятися. Ну, я вважаю, що, ну, нормально там проходять ці патріотичні, да, заходи. От, нічого, нарікань нема на це.

[О. Д.] *Як дорослі люди можуть забезпечувати своє дозвілля у вашій громаді? Чи наявні організовані владою, волонтерами майстер-класи для дорослих, народні ремесла, фолк-рок-колективи?*

[N.] Ну, да, є таке, є такі, да, заняття. Ви знаєте, я просто по характеру своєму там больше одиночка, тому я сильно так не лізу в це діло. Ну, вообще – да, там да, у нас є хор, церковний хор, є народний хор. Ну, в нас більше церква займається, от, заходами. У нас даже не стільки Дом культури, скільки оця конкретна церква займається такими справами, що, от, збирає, оце вчать співати там християнські оці гімни. От, ще, короче, є у нас там сектанти, сектанти, такі нормальні сектанти, неподалік нашого села. В маленькому селі такому – там є, короче, ну, я не знаю, кришнаїти, не кришнаїти – ну, корочє, ось вони, да, проводять там всякі заходи, я в них був. Да, да, кришнаїти, да. Ось вони там свої фестивалі проводять індійські оце, да. Прикольно, от, подивитися, да, от, наші люди, а-а, от, вони там співають мантри оці індійські, от, да. Ну, мені там просто, що добиратися до того села важко. *[…]* Тобто там мале село, зовсім воно вже загибається. Ну і там-от є оцей-от «ашрам» *[прихисток громади кришнаїтів. – О. Д.]*. Да, оце «ашрам». Ось, да. І от, да, там я був пару разів, дивився, як вони там живуть громадою. Ось там проводять свої там богослужіння, ці-от індуїстські. От, да, прикольно було подивитись.

[О. Д.] *Як місцева влада забезпечує збереження історико-культурної спадщини у вашій громаді?*

[N.] Та, по-моєму, ніяк у нас. В нас, по-моєму, нічого старого і нема так особисто, ну, особливо це в селі нашому Та даже наоборот, оце ходили, там морочили голову, що зносіть мазанки, позор, що мазанки стоять, от, треба, щоб не стояли мазанки. Ну, у мене на території мого участка мазанка стоїть, ми її реставрували. Да, у мене там шафа в кладовці дубова, це ще середини XIX, да, позаминулого сторіччя і купа меблів початку XX сторіччя, 20-х років там. Ну, короче, вот, стол у нас є, я не знаю вообще, скільки йому років, по-моєму, ну, по легенді, йому 300 років. Ну, я не вірю, що йому 300 років, я думаю, що менше, ну, виглядає він так само, як ота шафа, якій 150 років. І не знаю, я хотів здати було це в музей, а потім мене налякали, що ось з музею можуть продати колекціонерам на *[інтернет-аукціон. – О. Д.]* «Віоліті» чи куди. Та я рішив, що лучше я оставлю в себе оце, от, коли там, ну, я ж по дереву працюю, то я реставрую і буду користуватися, от. А місцева влада, та що там місцева влада, у нас люди там не цінують історію. Я не знаю, що там місцева влада робить. Да і історичних пам'ятників у нас нема. Хоча, якщо так подумати, ну, от, в нас є колодязь – колодязю 300 років. Вот, ну, по ідеї, це історична спадщина, да? Ну, вона не внесена нікуди там, в ніякі реєстри. Тоєсть, реально оцей, «лебідь» оцей чи «журавель», як воно називається, оце, коли треба палку довго-довго спускати вниз, щоб зачепити воду з дна оце… Тако є у нас, от, такий-от «журавель», да. Оце, от, ну, стоїть пока що, слава Богу, не знесли. Але я не чув, щоб там поставили якусь табличку, що це там пам'ятка історії.

[О. Д.] *Як Ви можете охарактеризувати сферу вживання української мови у Вашій родині та публічному просторі вашої громади до повномасштабного російського вторгнення в Україну?*

[N.] У нас всі говорять на, ну, так як, ну, по-простому, суржиком. От, у нас в селі – вообще я, в основному, в суржик чую. Тоєсть, ну, коли я їду в Березань, там, да, там є, от, в Бориспіль – там-от є, да, люди, що на «кацапській» говорять. Ну, я спо-

кійно до цього ставлюся. Якщо людина до мене звертається там українською літературною мовою, я стараюся менше оце суржити і більше якось говорити, от, ну, чемно, от, ну-ну, тобто, я мав на увазі, ну, чемно, не те слово, ну, типу правильно говорити намагаюсь, тобто тоже по літературному. А оце, ну, коли «кацапською» говорять, ну, на «кацапську» переходжу. Ну, я не зовсім її гарно знаю там, якби, ну, там, в принципі, говорю там якось там говорю «кацапською», коли «кацапською» до мене звертаються. А так, ну, в нас там всі на суржі говорять, так. Бо, ну, оце сусід у мене, у нього вообще так весело було, він майже всі слова говорив «кацапські», але по-нашому. От, ну, тоєсть речення там оце строїв по-нашому, як-от у нас, от, ну, говорять. А інший сусід тут – він говорить майже, от, чисто українською. Ну, він приїхав з Житомира, області Житомирської. І в нього оце м'яке «л» таке, що я, от, не його не скажу, це «л». У нього таке-от «ле-», «ля-» – це-от житомирський, от, обласний такий феномен. Да, от, він так говорить. Однак, ну, по селу люди, ну, українською говорять, тільки що проскакують оце-от російські слова. От, в Баришівці, в Березані – більше російською проскакували.

[О. Д.] *Чи змінилась і як саме Ваша мовна поведінка та жителів громади після початку повномасштабної війни? Як Ви ставитесь до продовження вживання російської мови на побутовому рівні, прослуховування і читання російськомовних інформаційних продуктів?*

[N.] Це не одне питання, получається, а це, получається, купа питань сразу. Ну, мовна поведінка та ніяк не змінилася. Ми говоримо українською, говоримо. Ну, деякі люди там почали оце говорити більш літературно, намагатися там. Ось, знайомий мій майстер, оце з Березані – він говорив російською мовою, перейшов на українську. А як я ставлюся до продовження вживання російської мови на побутовому рівні? Ну, якщо людина звикла, ну, як, воно получається, ну, ну, вообще це плохо, конечно, но, в принципі, ну, оце наші діди, прадіди там, ну, ну, не мої, наприклад, а тих, хто там, містян, от, в місті, хто живе, да, вони ж переходили на російську мову чому? Тому що це було модно. Ну, українською мовою там було важко кар'єру зробити і так далі. І мені кажеться, що деякі люди, які все життя говорили російською, а зараз перейшли в Україні на українську, вони теж керуються, ну, кар'єрними якимись міркуваннями. Тому я понімаю, ну, що якщо людина повністю звикла говорити російською, і вона не має якихось амбіцій там, то і вона продовжує говорити російською не тому, що вона там за «кацапів», а тому, що вона просто, ну, так звикла, ну, це ж, ну, людину навчили батьки говорити так. І якби, ну, комусь противно говорити російською, бо «кацапи» оце нас вбивають, а комусь – якби, хтось розділяє ці питання. Ну, у нас вообще російська мова, ну, своя, все одно. Ми ж говоримо російською мовою не такою, як в росії. У нас свої слова, там «буряк» замість свєкли, оце «бордюр» замість порєбріка. Тому я, ну, я особисто агресії там не маю до людей, яких там на російській говорять.

[О. Д.] *А щодо прослуховування, читання російськомовних інформаційних продуктів?*

[N.] Ну, наприклад, от, я цікавлюся музикою, так я читав, от, сайт російськомовний чувака, який в Фінляндії живе і російською пише там про стару музику. Ось, ну, що – мені його не читати? І потім, да, його сайт заблокували, ну, мабуть, не тому, що його сайт заблокували, а тому, що блокують «серваки» – зразу весь «сервак» блокують. Мабуть, на цьому «серваку» були новини якісь там «кацапські» оці брехливі і тому під одну гребінку попали, і попав і цей сайт того чувака, так мені тепер з VPN приходиться читати. Ну, я сам читаю російськомовний продукт, ну, тому що, а, ну, нема українськомовного перекладу, от, книги цього чувака, а він про стару музику пише – там рок-н-рол, блюз оце-от старий. Мені-от така подобається му-

зика, я і граю на гітарі, ось. І от, ну, я читаю, от, ну, тому що, а що робити? Нема ж перекладу. Ну, йому можна самому перекласти, ну, це ж треба якісь там дозволи, чи не треба, я не знаю, можна там без дозволу? Ну, мабуть, можна. Ну, короче, у нас просто свого контенту мало, у нас мало контенту українськомовного, тому така-от ситуація і стається, що люди продовжують дивитися російськомовних блогерів. До того ж там, ну, є ж блогери, які там поїхали з росії, там і засуджують оці всі злочини «кацапські» тоже, ну, от, їх хтось там дивиться. Ну, я не знаю, мені здається, тут не надо робити мух із слона чи навпаки, да, слона з мухи і, короче, оце, ну, причеплятися до таких людей, ось. Треба зрозуміти, що хочете, щоб було більше, щоб український контент споживали, так робіть більше українського контенту.

[О. Д.] *Чи змінилися Ваші взаємини та спілкування з родичами та друзями, які проживають на території держави-агресора російської федерації та держави-співучасника російської агресії Білорусі?*

[N.] А ми, нема родичів і друзів, які проживають на території агресора. І лише з одним азербайджанцем спілкувався, який дуже сам антиросійськи налаштований, начебто. Але, якби, ну, у нас не склалося спілкування з особистих мотивів, тоєсть ми посварилися. Ну, не потому, що там він проти там України, він не проти України, він за Україну. У нього даже дружина українка, і він підтримує Україну, і він дружить з іншими українцями. Ми просто, ну, характерами не зійшлися, то тому, от, зараз не спілкуємось, ось.

[О. Д.] *Чи маєте Ви в себе вдома українські національні символи – синьо-жовтий та червоно-чорний прапор, вишиванку, патріотично-принтований одяг, текст гімну, портрети видатних українців тощо? Як Ви їх використовуєте у знакові для України дні?*

[N.] У мене є вишиванки, да. Вишиванка в мене є стара, в якій я ходив, коли я був малий. Є вишиванка, ну, велика, яку я зараз, яку я можу одягати. Ну, я, да, от, мені її – там одягався, фоткався, да, от, таке. А щодо тексту гімну – я його і так пам'ятаю, ну, там три куплети ж, здається. Ну, три куплети я пам'ятаю точно, ось. Чи чотири? По-моєму, три. Ну, я три куплети пам'ятаю і так. А-а портрети – у нас *[Т.]* Шевченка стоїть портрет, оце, да, в сараї, там вот, де ми облаштувалися, щоб нас там не, ну, бомби оці там не завалили, то у нас там висів портрет Шевченка. Ось не знаю, хто його купив, можливо, ще попередні власники хати. Він старий портрет досить, ну, в хорошому стані, хорошо зберігся, да, ось він у нас стоїть, от, на видному місці.

[О. Д.] *Як змінилися українці після початку повномасштабної війни, які нові поширені риси Ви зустрічаєте у Ваших близьких та знайомих?*

[N.] Ну, а як може війна змінити людей – ну, звісно, що в гіршу сторону. Тобто якби, ну, ну, якби, з одного боку, маємо право на, якби, негативне ставлення до «кацапів», бо вони оце ж, ну, на нас напали, да? Але, от, ну, я, наприклад, особисто, от, розділяю. От, я розумію, от, є «кацапи» там, от, які, приміром, підтримують війну або ідуть на війну і дохнуть тут у нас. Є путін там, його оця вся банда, ой, ну, чуть би не сказав слово на букву «Б»... Ну, так таке. Суть в тому, що я розділяю, що, от, є такі-от там, а є такі люди. Ну, усюди є нормальні люди, а усюди є ненормальні. І оце коли-от українці там радіють, що там якась пожежа в дитячій там лікарні, в росії там – ну, мені це особисто не подобається, тому що це неправильно. Хоча я не засуджую цих людей, тому що я розумію, що вони на нервах, на, ну, у них, може, там хтось воює на фронті, то вони, конечно, там зараз не будуть обирати слова і проявляти якийсь там гуманізм. Але, в принципі, от, ну, мені здається, що війна – вона портить людей, і люди стають злішими. Тому якби, хоча ми не винуваті, на нас напали, і якби винуваті в цьому «кацапи», ну, тим не менш, війна –

вона зіграла двойную роль, тобто вона занурила в бездну таку-от, ну, як сказати правильно, ну, так аморальності, от, «кацапів». І, ну, нас вона не занурила, конечно, в бездну аморальності, но вона мокнула нас туди трохи обличчям теж, тому що, да, коли читаєш коменти там, де люди бажають здохнути всім «кацапам», ну, це неправильно. Ну, а звідки його, не знають, може, якийсь там, ну, росіянин нормальний там проти війни теж. Це ж треба розуміти, що там, по-любому, є там 5, там 10 відсотків нормальних людей, які не підтримують оце все лайно. Ось, тому мені це не нравиться.

[О. Д.] *Як Ви ставитесь до знакових особистостей для українців – Т. Шевченка, І. Франка, С. Петлюри, С. Бандери, Р. Шухевича, президентів України? Чи маєте своїх нових героїв, чи є серед Ваших знайомих і близьких?*

[N.] Ну, щодо героїв, герої – це мої, ну, для мене, це мої однокласніки, які зараз на фронті вже другий рік чи третій, майже без відпусток, ось, одного разу ледь не загинули. Ось ще сусід мій – от, у нього, він ще на першій війні був *[тобто під час антитерористичної операції на Сході України. – О. Д.]*, а це, от, у нього контузія була, і він все одно пішов на другу *[тобто повномасштабну російсько-українську. – О. Д.]* війну. Ну, я пишаюся тим, що це мій сусід, він пережив контузію в першій війні, там *[20]*15 році, а все одно, от, пішов на другу. Да, і до речі, да, ми теж там йому там допомагали, ось. І однокласниками пишаюся, да, своїми, які, от, туди пішли. Ось так. А про президенів України, президенти України – вони оце-от призвели до того, що у нас була розворована армія, вони, от, продавали зброю. Оце ж там *[Л.]* Кучма, там *[Л.]* Кравчук – вони там вообще отдали оце «ядірку» – ну, це вообще капець… Ну, президенти у нас, ну, якісь мляві. Ось Шевченко, Франко, Петлюра, Бандера, Шухевич… Ну, я зі своїх власних міркувань завжди більше пишався митцями, ніж військовими або політиками, тому для мене Шевченко, Франко – це більше герой, ніж Петлюра, Бандера, Шухевич. Тобто я визнаю, що Петлюра, Бандера, Шухевич боролися за незалежність України, ось, але, от, наприклад, ну, ну, понімаєте, політики – нема таких політиків, в яких нема рильця в пушку. От, взяти Петлюру – от, він і через якісь заздрощі чи що, він розстріляв, от, генерала *[П.]* Болбочана, чи, як його там прізвище було, ну, короче, щось типу того. Болбочан – був такий генерал, який гарно дуже командував, і його армія поважала, а Петлюра його там звинуватив у зраді і розстріляв. Ось, приміром, понімаєте? Ну, поетому я больше пишаюся Шевченком, Франком. Шевченка я реально люблю, я читав «Кобзар», мені подобаються вірші Шевченка. Ну, я, в принципі, митців, уважаю митців, науковців – от, таких-от людей там, які там займаються там наукою, там, культурою, оце-от музиканти, художники. От, я таких людей, от, більше поважаю, чим людей, які займаються політикою. Хоча то, що, ну, Петлюра, Бандера, Шухевич боролися за Україну – ну, це факт, конечно, да, без питань.

[О. Д.] *Ваше ставлення та характеристика декомунізації і дерусифікації культурного та публічного простору у вашій громаді?*

[N.] Про це питання я вже багато сказав в минулих питаннях. Значить, ну, декомунізація – ну, декомунізацію таку-от, ну, як сказати правильно, ну, правильну декомунізацію треба було робити вообще в *[19]*92 році, в *[19]*93-му. Тобто то, що ми там жили багато десятиліття вулицях Леніна… Ну, це вообще ганьба, що ми, от, з такими вулицями були. І це треба було ще в *[19]*93-му перейменувати, ось. А щодо знесення пам'ятників – ну, я чув таке, от, пропозиція там була, що казали сдєлать оце-от, типу, ну, як кажуть, парк пам'ятників тоталітарного режиму. Оце мені, от, кажеться була хороша ідея, що можна було звести оці всі пам'ятники на оцей парк

тоталітарної скульптури. І таким чином, от, воно би було би правильніше. Тому що опять же, опять же, от, коли «совки» і ці більшовики, ця секта прийшла до влади, вона ж понищила пам'ятники історичні якби, які були тоді. А получається, ми зараз повторюємо їх дії певною мірою і називаємо це дерадянізацією. Я думаю, дерадянізація, декомунізація – вона должна бути в голові людей, а не в якихось знесеннях пам'ятників. І по ітогу, ну, краще б їх звезли там-от в парк тоталітарних скульптур, показували, от, що, от, дивіться, яку фігню робили скульптори там за часів «совка», ось. А просто знести – ну, це по, ну, як, як просто кажуть «ламать – нє строіть».

[О. Д.] *Як функціонують музеї у вашій громаді? Чи бачите Ви заходи з їхнього боку по вивченню та фіксації подій часів повномасштабної війни у громаді?*

[N.] Якщо говорити про територіальну громаду, я казав, моя територіальна громада – вона цілком складається з сіл. Я не знаю, що там, є якісь там музеї, ну, може, є, я не в курсі. А в Бориспольському, Березанському, Баришевському музеї я був – ну, в принципі, мені сподобалось, да, там було непогано, да, підбірка, в принципі, ось. Але думаю, у них багато ще в загашниках речей, які вони не виставляли. Ну, нічого, все одно було, да, прикольно там подивитись, погуляти, оце мені подобалось. Да, я пару разів там відвідував цей музей, музеї. От, Бориспільський – такий взагалі крутий там, построєний так красиво, така будівля незвична, от, сама по собі даже архітектурна пам'ятка, можна сказати, ну, вона художньо так зроблена, да.

[О. Д.] *Чи були Ви свідками та учасниками роботи по збору усних матеріалів по історії російсько-української війни з боку науковців чи місцевих краєзнавців?*

[N.] Ні, не був. Це інтерв'ю – це перший випадок, коли до мене звернулися з таким питанням, ось, да.

[О. Д.] *Як Ви оцінюєте вшанування у громаді полеглих воїнів на російсько-українській війні. Чи часто Ви відвідуєте похоронні процесії навіть незнайомих особисто полеглих героїв? Чи є у вашому районі проживання меморіальні дошки, які вшановують полеглих бійців?*

[N.] Ой, ну що сказати? Ну, я живу в селі, в якому живе 500 людей, і воно примикає до села, в якому живе 1000 людей. Ну, понятно, що ми там почті всі друг друга і так знаємо. У нас загинуло два хлопці. Два хлопці загинуло. І ми їх поховали у центрі другого села, яке більше ось, значить, получається, я там був, помагав там, їх поховали там же, там де поховані жертви Другої світової війни, полеглі воїни. Да, там даже прізвища співпадають, от. От, одного хлопця там, от, прізвище, от, співпадає з прізвищем на табличці загиблих, от, ну, під час Другої світової. Ну, це понятно, ну, в селі – там же ж прізвищ небагато, і родичі люди, ну, мають родинні стосунки часто, то відповідно, да, от, така-от сумна, така-от, да, паралель, що, от, там, де похований двоюрідний дід, от, Василя (Василь його звали, хлопця-то), то там і Василь тепер похований. І другого пацана тоже я знав – ну, він старший від мене був, ми не общались особенно. Він мене один раз на рибалку возив на озеро і на *[р.]* Трубіж возив там ще один раз, да. Ну, мене і ще одного там хлопця. Да, думаю, в дитинстві там трохи общалися, да, потім не общалися особенно. Ну, я – да, я ходив на їх похорон, да, і вшанування пам'яті. Ми їх поховали в центрі, прямо в самому центрі села, там, де, от, меморіал жертв Другої світової. Ось, тепер там меморіал ще і жертв нашої війни. Ну, слава Богу, що поки що тільки два в нас полеглих бійця з нашого села, ось. А, получається, інші – от, ну, дай Бог, щоб повернулися живими, да.

[О. Д.] *Як жителі громади та місцева влада забезпечують реабілітацію ветеранів російсько-української війни?*

[N.] Та так – середина наполовину. Ну, щось там забезпечують, щось не забезпечу-

ють. Тоєсть оцей сусід мой, який з контузією, він отримав другу контузію, недавно повернувся оце – ну, його там полікували, там в шпиталі, ось не долікували. Він там трохи труситься, зараз погано чує на одне ухо, і оце от, ну, не долікували там. Тоєсть він витрачав, ну, йому дали грошей, да, но він ці гроші там витрачає на ліки, тому що він спати не може. От, да. І ще той такий «прикол» (в кавичках), що його можуть скоро знову призвати. Тобто оце два рази він був добровольцем – в *[20]*15 році і в *[20]*22-му. І оце зараз з двома контузіями йому приослали повістку, ось, а він ще не долікувався даже од другої контузії. Така-от реабілітація, короче, у нас. Ну, опять же, 50 на 50: щось забезпечують, щось не забезпечують. Ну, там же ж по закону – там відкладки якісь є. Недавно там одна жінка на базарі, я прийшов, в нас по вівторкам базар, от, ну, не у нас, а в сусідньому тому селі, що поруч з моїм, там жалілася жінка, що, от, сина в неї поранили, і він, от, тепер інвалід, от, а якби, ну, йому дали там інвалідність і дали там, якісь оформили гроші. Ну, цих грошей там не так багато, якби щоб хотілося. Ну, от, так-от. Ну, ну, хоча зато, ну, якби пролікували, пролікували гарно. Він, може, скоро і одужає, може, навіть і не буде інвалідом. Там вона казала, що є там шанси, що лікарі казали, що может бить, що він якось вичухається. Ну, поки що, от, платять оце «інвалідку» по ступені. Ну, і от, а у неї просто чоловік теж хворий, і вона по хозяйству сама порається, оце на городі, і там їй помагають сусіди, ну, огород у них великий, і, получається, два чоловіки (оце-от і чоловік, та і син) помагать їй не можуть, що, бо у них, тепер вони хворі. Ну, чоловік просто хворий, а син оце отримав поранення, лікується. Ну, і якби, і все одно, даже хоч воно, конечно, там і, ну, побільша сума, чим обична пенсія, но все одно, якщо город не пахать, то їжі не хватить. А получається, город повністю оце на її плечі ліг, і оце треба, от, оце і приходиться просити, щоб сусіди помагали.

[О. Д.] *Як забезпечують основні потреби внутрішньо переміщених осіб у громаді? Яке Ваше ставлення до ВПО? Чи виникали конфліктні події між місцевими та прибулими жителями громади, з якої причини?*

[N.] Та у нас небагато переселенців. Справа в тім, що після Чорнобиля в нас побудували квартал за лісом, тоєсть там, получається, ну, от, типу моє село іде, потім оце-от село, яке більше трохи, а потім за 100 м там по лісу, ну, з асфальтованою дорогою, там маленький ще такий ошмьоток села. Ну, він там називається, як і оце-от велике село, ну, тоєсть він своєї назви не має. Ну, по суті, він трохи так відокремлений, да, немножко. Ну, і там же ж построїли багато будинків і туди заселили багато чорнобильців, ось. Ще там живе чувак з Африки і чувак з Лівану. Ой, оце чувак з Африки – він працює в Березані, кожен день їздить на автобусі. А чувак з Лівану – він мебелью займається, ну, ремонтує мебель. Я даже в нього пару уроків брав, як по дереву працювати. Так-от, вони всі там живуть, і туди ж, от, переселили пару переселенців. Там буквально чотири родини чи п'ять родин. Та, ну, нормально себе поводять. Я не, ніяких буч за ними не помічав, проблем нема.

[О. Д.] *Як релігійні громади підтримують соціально вразливих жителів вашої громади?*

[N.] Ну, я, здається, вже відповідав на це питання в минулих питаннях, тобто помагають. Ну, як помагають – ну, їжу, да, дають, оце-от обід безкоштовний ось, допомага є, там хліб, от, таке-от, продукти, ось. Ну, краще помагають, конечно, в Баришівці і в Березані. Там-от можна пойти, там і зі своєю банкою – і тобі там літр борщу нальють, якщо ти інвалід або пенсіонер, отаке.

[О. Д.] *Розкажіть, якою Ви бачите Україну після Перемоги та під час повоєнної відбудови?*

[N.] Максимально розгорнуто – можна висловити песимістичні настрої щодо май-

бутнього. Я так розумію, що перемоги не будуть, будуть переговори, будуть мирні якісь тобто, ну, як воно, ну, тіпа, зроблять ці дипломати, таку-от, вони будуть фінт коньом робити, що тіпа наша сторона висуне максимально свої требованія. «Кацапи» ці долбані, путін – висунуть свої максимальні требованія. А США, Китай і інші наглядачі – вони будуть потроху тиснути на нас і на «кацапів», щоби ми відмовлялися від якихось умов і «кацапи» відмовлялися, відмовлялися від якихось умов. І таким чином воно десь, от, получиться так, що зійдеться десь на рівні якогось такого, от, замороженого конфлікту, як оце, от, ну, Східна Корея, там оце буде Восточна Україна, може. От, я думаю, що може оце «днр», «лнр», оце-от дебільне і захвачення території оце на півдні. Дуже, конечно, шкода, що Запорожську область захвачено, це конечно ганьба і сум, бо це ж Запорожська область – запорожці там жили. І оце-от у нас відтяли, відтяпали Запорожську область – ну, це, конечно, в моїй голові не укладується. Но я думаю, що в цих територіях, можливо, навіть з Кримом, або без Криму, зроблять або протекторат спільний якийсь з наглядачами там з цими, як то вони там називаються, «сині берети», «сині каски» – ось ще будуть миротворці там озброєні з інших країн. Або буде якась держава, може, там тіпа, от, як-от Східна Україна тіпа зі столицею Донецьком і якоби антипод нашої України, от, справжньої. Ну, і тут головне, щоб путін здох найближчі кілька років. Почему? А потому, що путін – він вообще проводить постоянно подвійні войни. Тобто, от, чеченська війна перша була і друга. Потім грузинська. Ну, можна сказати, що, якщо припустити, що оце громадянська війна в Грузії була спровокована «кацапньой», то получається, що грузини теж, от, два рази воювали. Тоєсть, перший раз там громадянська війна була, другий раз – оце вторгся в 2008 році. Ну, що ще? Ну, він знає точно там. Ну, короче, в принципі, є така х***ня, що він любить проводити подвійні войни. Може, це, от, масштабне вторгнення – це вже і є друга війна після першої війни там, коли на Донбас вони вперлися. Але коли вони на Донбас вперлися, то була якась маленька війна прикордонна. І якби, ну, в мене є сумніви щодо того, що це, ну, можна рахувати як першу війну. Вот, можливо, все-таки перша оця війна. І тоді получається, у нас є загроза другої війни. І получається, що проблема така, що якщо путін не здохне, то він може через там п'ять-чотири роки зробити другу війну. І тут я не знаю вже, що робити. Мені жінка вже всі мозги проїла тим, що треба мігрувати ось кудись, а, ну, я не знаю, як-як-як ми будемо мігрувати. У нас в загашніку там така сума, що там на одну людину лише вистачить, а получається, ну, нас же ж троє там – ось я, вона, син. І от, до того, що вона, ще у неї ноги там болять, вона інвалід третьої групи, і оце ж їй кудись їхати. Вона: «Хорошо, – каже, – там що, та поїдемо, поїдемо в автобусі...». А вона коли в магазин ходить, а потім повертається, то вона потім два дні відлежується, бо ноги болять, і мастить ноги, от, там мазилом всяким. То я не знаю, яким чином вона збирається мігрувати. І оце продавати там хату нашу, там продавати хату діда, чи лишати батьків, чи не лишати, чи з ними їхати... А батьки мої терпіти не можуть мою дружину, і незрозуміло, як ми там поладимо всі вп'ятьох. Короче, це якась повна хрінь, І я не хочу нікуди емігрувати, ось. А получається, що дійсно є загроза другої війни, тому тут все вже від Боженьки залежить нашого, ось наскільки він пощадить нас, і там путін відкинеться. Ну, оскільки він там сама багата людина світу – у нього ж лікарі, наверно, офігенні, і все таке. Ну, в общем, все, що можна сказати з цього приводу...

[О. Д.] *Дякую!*

Броварська міська територіальна громада

м. Бровари

Записав Олександр Коломийчук [О. К.] 20 листопада 2024 р.
у м. Броварах Броварського р-ну Київської обл.
*Співрозмовниця – [N.] *, психологиня, волонтерка, родом із м. Дніпра.*
В інтерв'ю також брав участь отець Сергій [С.] – сотрудник
парафії Трьох Святителів УГКЦ у м. Броварах, 1988 р. н.,
родом із с. Нагірянка Чортківського р-ну Тернопільської обл.

[О. К.] *На початку нашої розмови попрошу Вас розповісти про себе: де і коли Ви народилися? Як минули Ваші дитячі та юнацькі літа? Розкажіть, будь ласка, де Ви навчалися, який фах здобули? Куди згодом пішли працювати? Чим займаєтесь сьогодні?*

[N.] Народилася в місті Дніпро, тоді це *[м.]* Дніпропетровськ, в звичайній робочій родині. Батьки були русифіковані, але вони були з села. Вони були першим поколінням, яке переїхало в місто. І літо моє проходило у бабусь з дідусями в селі, і вже тоді мені було цікаво, що село і місто – дуже такі різні... Суб'єктивні відчуття різні були. В селі, яке було таким теплим, рідним, і місто, яке я завжди сприймала як чуже. І бабусі з дідусем, і одні, і другі, – вони були україномовними. Коли з села приїжджала до міста, то насмішки певні були. І думаю, що тоді вже виникала травматизація від того... Батько був комуністом і депутатом. Але при цьому нетиповим таким представником партійної номенклатури. Можливо, тому, що його просували по партійній лінії після травми. Якщо знаєте, фільм «Висота» був такий радянський, де будували щось під якусь дату. Фактично, у батька була приблизно така сама історія. Він впав з верхотури під час будівництва, через погодні умови не можна було працювати в той час. Травмувався і монтажником він більше не міг працювати. Після цього його почали просувати по партійній лінії. І от, він, з одного боку, був комуністом, а з іншого боку, він був дуже чесною, порядною людиною. Чому я про батька сказала? Бо він служив в Польщі і з Польщі привіз радіо. І він слухав «голоси». Чому я зараз про це згадую? Тому що русифіковане індустріальне місто, Схід України... Але про УПА, про ОУН, ще не розуміючи, що це таке, я чула вже у вісімдесятих роках, коли була маленькою дівчинкою. Звичайно, виникало дуже багато питань. І якщо про мене говорити, то в кінці *[19]*80-х – на початку 90-х *[років. – О. К.]*, коли тільки організувалася «Просвіта», «Рух», я і декілька моїх однокласниць потрапили в це середовище. У 1990 році я поступила в університет. І там була активна група студентів. Коли в *[19]*91-му був референдум, ми їздили по заводах і агітували голосувати за незалежність. Ця війна не стала для мене чимось таким геть несподіваним. Вивчення історії і перебування в певних рухах сприяло розумінню того, що не все так просто на цьому світі, і відношення України з росією – не є братськими стосунками. Мені ще з вчителем української мови і літератури пощастило дуже сильно. Пізніше, звичайно, було дуже велике розчарування в першій половині *[19]*90-х, коли все рухнуло, і в національних рухах почалась гризня. Було дуже сильне розчарування всім. Але після 2004-го виникло

* На прохання співрозмовниці текст частково відредаговано відповідно до норм української літературної мови. – *О. К.*

знову таке піднесення, відродження. Потім діти з'явилися. І завжди було дуже складно, тому що ми були україномовною родиною в російськомовному місті. І там часто питали: «Ви вчителька української *[мови. – О. К.]*?». *(Усміхається)*. Або: «А Ви з Західної приїхали?». Це було смішно, але водночас й дуже тяжко. Тому коли чоловікові запропонували роботу в *[м.]* Києві, і ми сюди приїхали, то це було наче: «Боже! Ми вирвались!». Тут є україномовні люди, тут є україномовне середовище. Ми наче серед своїх опинились. Для мене відкриття Дніпра заново відбулося в *[20]*14 році і особливо в *[20]*22-му, коли я побачила, що мої одногрупники, які ніколи, здавалось, не ідентифікували себе українцями, раптом почали переходити на українську і почали включатися у волонтерство, допомогу, багато хто пішов воювати з тих, від кого я ніколи не очікувала, що у цих людей є українська ідентичність. Працюю психологом, закінчила факультет психології. Були спроби піти в інший бік працювати, але в результаті я знову повернулася до першої професії. То моє. *(Усміхається)*.

[О. К.] *Дякую Вам за цікаві паралелі поміж нинішнім часом і сторінками із Вашої особистої біографії. Попрошу Вас пригадати, яким було Ваше життя напередодні повномасштабного російського вторгнення в Україну? Чи готувалися Ви і Ваша родина до цих подій?*

[N.] Про те, шо буде велика війна, ми знали. Не можу сказати, що ми якось сильно готувалися, але розуміння того, що це буде, було. Чоловік воював в *[20]*15-му… *[20]*14–*[20]*15 рік і після повернення з АТО через якийсь час він пішов навчатись і закінчив військову кафедру в університеті в *[м.]* Черкасах. Ми морально готувалися, шо це може статися в будь-який момент. Особливо після 2019-го року… Стало зрозуміло, шо це вже неминуче. Але не скажу, що ми прямо якось там готувались… Ми знали, що ми будемо серед тих, хто буде воювати. І коли нам напередодні друзі дзвонили і кликали приїхати до них в Польщу або на Захід України, то не було бажання їхати… Можливо, десь таки сподівалися, шо війна якось відкладеться. Хоча з травня *[20]*21 року вже наростала тривога, і інтенсивність повідомлень про підготовку до війни збільшувалась. Було відчуття, шо це вже незворотньо. Особливо після 22 лютого *[2022 року. – О. К.]*, коли в росії щось наголосували… Тоді виникло відчуття, що це вже точно буде війна. Десь у листопаді 2021 року такий дивний сон наснився… Я пам'ятаю, що я прокинулася з відчуттям жаху. Сон був дуже яскравий, про війну… Все навколо руйнується, бомби… Суцільний жах якийсь. І ми переховуємося в якомусь підвалі. І я розумію, що ми переховуємося в церкві. Чому це важливо – я потім скажу. *(Усміхається)*. Ми переховуємося в церкві і в якийсь момент, коли все стихло, ми звідти виходимо і бачимо, що все навколо зруйновано. І церква, в якій ми були, так само напівзруйнована, але купол цілий. І ми звідти виходимо, а все навколо таке сонячне… Я, діти, друзі, рідні – ми стоїмо серед цього зруйнованого міста і бачимо, як сходить сонце. І в цей момент я прокинулася і подумала: «Боже, шо за *[…]*? Нашо наснилося таке воно? До чого?». І я цей сон забула до певних подій в лютому. Ми зробили невеликий запас їжі. Балон з водою в мене додатковий стояв, машина була заправлена… Документи були всі складені в одну шухлядку, в одне місце. І все. Напередодні, за день чи за два, не пам'ятаю, я розмовляла з подругою, і ми говорили про те: їхати чи не їхати. І дійшли до такого висновку, що відразу москалі тут не з'являться, в нас буде час виїхати, тому будемо дивитися по ситуації. Знаю, шо були ті, хто виїхав раніше, хто знімав житло десь на Заході Україні або взагалі за кордон виїхав. В нас такого не було.

[О. К.] *Дякую. Ви згадували, що Ваш чоловік певний час служив в АТО і він розумів, мабуть, що ця війна є неминучою. В момент, коли розпочалося повномасштабне російське вторгнення в Україну, чоловік був поруч із Вами?*

[N.] Він був поруч. Єдине, що ми приготували, зараз згадала, ми купили рації.
[О. К.] *Рації.*
[N.] Ми припускали, що може глушитися зв'язок, тому купили рації. В *[м.]* Броварах, якщо знаєте, є такий військовий *[…]*. І він організовував перший канал, де вчив усіх бажаючих, як користуватися раціями, як, на яких частотах цей зв'язок додатковий можна тримати. І в нас ці рації були налаштовані на ці додаткові канали. Тому коли 24-го *[лютого. – О. К.]* вранці ми прокинулись від вибуху – щось бахнуло, і ворони, птахи підняли сильний шум, то чоловік відразу увімкнув рації. І ми зрозуміли, шо почалася війна. Тому що були перехоплення, там були голоси про те, що на… *[с-ще]* Гостомель заходять з неба, а десь на Черніговщині ідуть колони. Це все було чути. Хтось десь якийсь бій приймає. І було зрозуміло, що це, що це війна. І перше, що я зробила, чомусь я зателефонувала своїй подрузі в Латвію. Я їй зателефонувала і сказала, що… *(коротка пауза, під час якої накочуються сльози)* що почалася війна і… В мене тоді ще була якась така дурна віра, що я зараз зможу зателефонувати колегам, бо десь за два роки до початку великої війни я знову почала спілкуватися з російськими колегами. Що якщо ми напишемо туди… це ж… блін, вибачте, буду іноді і матюкатися. Це психологи, люди мають розуміти… Якщо ми скажемо, що ви на нас, ваша країна на нас напала, якщо ви всі там в росії почнете якимось чином реагувати, то, можливо, це все можна буде припинити. Якась така віра була в людей з того боку. І я зателефонувала Тані в Латвію. І потім написала колегам в «Телеграм»-канал, де ми спілкувалися. У нас була група психологів з різних країн, які працюють в одному напрямку. А вони почали писати про те, що це все жахжах, але давайте тут без політики. І… і це було таке розчарування. Вони протягом двох днів, двох чи трьох днів фактично заборонили всі дописи, всі повідомлення про те, що у нас тут відбувається. Вони видаляли, вони говорили про те, що це політика, що цей канал має залишатися професійним, це професійна спільнота. Я в черговий раз переконалася, шо це нація… Хорошим словом не назвеш. Моя бабуся про таких говорила «вишкребки». От, я їх зараз всіх називаю «вишкребками». Ми розбудили потім дітей. В дітей були зібрані наплічники. Також сказали, що треба бути готовим до будь-чого, що, можливо, нам доведеться виїжджати. *[Артем. – О. К.]* пішов в військомат зранку відразу. А я пішла, діти залишилися з бабусею, а я пішла сюди до отця Олега *[Панчиняка, пароха парафії Трьох Святителів УГКЦ. – О. К.]*, сюди в нашу парафію. Отець Олег відкрив церкву і сказав, що всі будуть тут. Він запрошує сюди ночувати, тому що не було ніяких укриттів. Перед війною *[…]*, це наш місцевий такий активіст, ходив, питав за укриття. Звичайно, абсолютно нічого не було готово, в нас же не готувалися до цього раніше. І тут було єдине місце, де можна було зробити прихисток. І фактично з 24 лютого ми ночували вже тут в храмі, в цій кімнаті. Сюди ж приходили люди. Ми були тут. *[Артем. – О. К.]* коли пішов, сказав: «Я в тебе вірю, ти справишся». Я залишилася відповідальною за дітей, за всіх… *(Усміхається)*. Він пішов 24-го, і йому сказали 25-го *[лютого. – О. К.]* прийти зранку. Ми ночували тут *[у підвальному приміщенні храму Трьох Святителів УГКЦ, де в період повномасштабного російського вторгнення знайшли прихисток мешканці м. Броварів. – О. К.]* з 24-го на 25-е *[лютого. – О. К.]*, він ночував вдома, бо зранку поїхали на *[м.]* Білу Церкву всі, хто тоді прийшов у військомат. А ми були вже тут. Багато бабулічок приходило… родини приходили. Тут з собаками були, з ко… Ні, котів у нас, здається, не було, да, отче?
[С.] Ні, котів не пригадую. Собак добре пригадую. *(Усміхається)*.
[N.] В нас собаки були. Такси… Декілька наших друзів так само прийшли сюди. І це,

чесно кажучи, якщо згадувати зараз… ці десять, перші десять днів до того, як ми виїхали – це були одні з найкращих днів у моєму житті. Чесно. *(Навертаються сльози)*. Попри все. Попри те, що війна. Таке неймовірно сильне відчуття єднання, відчуття спільноти і правильності того, що ми робимо. Згуртованість була дуже сильна. Я тоді в першу ніч, з 24-го на 25-е *[лютого. – О. К.]*, це був єдиний раз, коли я зловила вегетативну реакцію, коли активується амігдала. *(Усміхається)*. Не панічна атака, але тремор в тілі. І це так цікаво було, наче одна частинка мене говорить: «Так, це треба припинити, припинити!». Потім вмикається професійна частина: «Куди припинити? Навпаки, треба більше труситися». Для того, щоб ця реакція тіла пройшла, навпаки, треба додавати рух. Це, здається, єдиний раз, коли мене так перетрусило. Пізніше бувало сумно, але тривога в мене кудись фактично зникла. Відчуття безсилля буває, сум буває, а, от, страху, паніки немає. Я перестала смерті боятися. Усе життя боялася смерті, а зараз перестала її боятися. Люди такі цікаві були: «Світло не вмикайте! Вікна закрийте!». Пояснюєш їм про те, що зараз не Друга світова війна. Зараз вже ці літаки і ракети на світло не летять, це ж не мухи. Це все наводиться радіокеруванням. А ці бабусічки: «Закрийте там, не вмикайте світло там, має бути тихо!». Пару раз доходило до суперечок. Комусь холодно, він хоче все закрити, комусь жарко: «Відкрийте вікно!». Хтось світло хоче ввімкнути. В цілому, все було дуже, дуже організовано. Люди приходили сюди ночувати зі своїми матрацами. Потім все прибиралося. Були чергові, які прибирали.

[С.] Треба ше розуміти, що була і молодь, і старші. Це вже такий конфлікт поколінь, там: «Ви зачасто ходите! Ви тут зачасто шось рухаєтесь! Ви там нам шумите вночі там!».

[N.] Так, так.

[С.] Не можуть заснути. А ці бабусі, вже 9 година вечора, вони вже хочуть спати. А ці ше ходять там.

[N.] А молодь ще там на кухні чай п'є. *[…]* Було єднання, ще прибирали і ходили допомагали волонтерити на кухню. Також цікавий такий епізод, коли пішли купити продукти для ТрО *[територіальної оборони. – О. К.]*. І ми з подругою, з *[Анею. – О. К.]*, пішли в магазин скупитися – жодної консерви немає. Ми такі: «А, люди все порозмітали..!». Йдемо такі злі на них. Щось таки купили, пішли відносити. *[…]* А там всі ці консерви – ми так сміялися. Кажу: «Зрозуміло, куди всі консерви зникли з магазинів! Люди всі консерви поскуповували і принесли». Люди скуповували продукти не для себе, а для… на цей пункт для того, щоби передати потім тим, хто захищав. *(Зі слізьми в очах)*. Ми декілька разів їздили, пакували пакети. Пенсіонери передавали те, що самі зготували. Або хтось приносив те, що міг… наприклад, пів пачки якоїсь крупи, це було так дуже-дуже щиро і по-справжньому. Також вже я і не пам'ятаю, куди ми їздили з дівчатами..?! Щось ми також пакували, і потім почався обстріл. Тут забігають хлопці: «В укриття! Бігом в укриття!». Нам довелося кудись йти в укриття. Там каналізація прорвана. В тій каналізації стоїмо! *(Усміхається)*. Це так якось по-дурному і смішно. Думаєш: «Боже, зараз будинок тебе завалить, і ти тут в цій каналізації помреш! І це буде така дурна смерть…». Це так смішно все було насправді. Страху не було, було відчуття якоїсь дурної пригоди, яка з тобою сталася. Ти живеш в якомусь дурному фільмі. В принципі, певно, всі ці роки… третій рік живеш в цьому фільмі. *[Запитує. – О. К.]*: «Ну, як так може бути? Як? Як у XXI столітті це може бути?!». Я не хотіла виїжджати. І… дуже не хотіла. У мене якесь було таке дуже сильне переконання, що *[м.]* Бровари встоять. І коли вони вже були в цьому, Господи, *[с.]* Скибин, під Скибином, зовсім близько від

Броварів.., наші всі готувалися до того, що буде бій. І *[Артем. – О. К.]* сказав, чоловік сказав, що дивися сама, тобто мені буде спокійніше, якщо ти виїдеш, але рішення приймай сама. А друзі всі почали на мене тиснути, бо чоловік був в АТО. Вже по *[м.]* Бучі ми знали, ми вже розуміли, що відбувається. Повідомлення доходили. У нас одна з наших подруг там конкретно застрягла. І тоді всі мені в той день... Ми виїхали 8-го бере*[зня]*. Восьмого ми виїхали, а 7-го *[березня. – О. К.]* мене зранку друзі почали атакувати про те, шо ти маєш виїхати. Я кажу: «Я не можу виїхати. Я після аварії розучилася машиною керувати». Машина стоїть під вікнами, але я кажу: «Я не можу на ній їхати, я боюся на ній їхати. Куди я поїду без машини? Ну, як ми взагалі звідси виїдемо?». І вони тоді всі почали організовувати, як нас вивезти, що ми маємо зробити. І вже під вечір я сказала: «Окей, давайте будемо виїжджати. Збираємося». І тоді *[Максим. – О. К.]*...

[С.] *[...]*.

[N.] *[Максим. – О. К.] [...]* і *[Святослав. – О. К.] [...]* – вони нас 8-го *[березня. – О. К.]* зранку забрали й відвезли, там ще декілька родин їхало. Вони нас відвезли на *[залізничну станцію. – О. К.]* «Дарницю», на поїзд для евакуації. І це було трохи як в тумані, тому що ця маса людей... Справжні люди поруч з тими, хто просто хоче вижити... Коли бабулькі-навіжені, інакше їх не назвеш, відштовхували від вагона молодих жінок з маленькими дітками. Чоловіки, що стояли там в охороні, хотіли першими запускати у вагон мам з маленькими дітками, а бабки ті... Хоча, ну, чого ж боятися? Ви вже життя прожили, здається. Ну, дайте зайти тим, хто з дітьми... І нас, нас роз'єднало, я в руках тримала старшого сина, а мама моя – молодшого. І якось так вийшло, що нас зі старшим занесло в вагон, а мама залишилася. І в оцей момент так страшно стало, бо вийти назад не можеш. Я розумію, що мама вже в тому віці і в тому стані, коли вона раду собі не дасть, якщо вона залишиться на тому пероні. І це при тому, шо я їх перед нами ставила. Натовп все роз'єднав. Ми ще з нашими тваринами – в нас собака і кішка на той момент були. І я з собакою, молодший з кішкою був. Ну, і *[Максим. – О. К.]* їх вже запхав фактично. Він їх запхав у вагон і двері закрилися. Вони вже були останніми. І цей поїзд, який їде до *[м.]* Львова довше, ніж зазвичай, і всі стоять. І всі такі напружені. Але поступово люди проявляли свою людяність, починали місцями мінятися. «От, Ви стоїте, давайте поміняємося!». Старі люди хай посидять, мами з дітьми хай посидять. У когось там мама з немовлям в одній частині вагона, а тато або хтось зі старших родичів – в іншій. І дитячі пляшечки передавалися по вагону. Там десь хтось щось підігрівав і передавав... У мене не було безнадії в той момент. Я іноді зараз кажу, що у мене тоді було більше надії, ніж зараз. Якось так. І коли в *[м.]* Хмельницькому, в мене навіть десь навіть фотокартка цього є... *(Коротка пауза. З'являються сльози в очах)*. Така духота в цьому поїзді була... Зараз розповідаю і думаю: «Господі, *[N. – О. К.]*, та ти шо це не розповідала? Чого ти зараз плачеш?». В Хмельницькому – нам холодну воду у вагон доставили. Волонтери закидували холодну воду і якісь там бутерброди. І дорослі ці бутерброди, якісь хот-доги чи ще щось дітям давали, щоб діти перекусили… Їсти там ніхто з собою нічого не брав. Але найбільше запам'яталась ота крижана вода. І цей поїзд, духота в цьому поїзді... Там дихати немає чим, повітря не вистачає, спека. І тут раптом в Хмельницькому ця крижана вода, ці пляшки з водою, їх закидували у вагон. Тримаєш її в руках, поки передаєш, і тобі вже стає легше. А з того боку тобі на вікні малюють сердечко. *(Голос надламується через плач, що огортає)*. Я іноді думаю: «Куди ми це все розгубили… Чому суспільство, яке було таке мобілізоване і згуртоване в перші місяці, зараз стало іншим». Як спеціаліст, я можу зро-

зуміти чому. Але… дуже боляче. Бо тоді було дуже сильне єднання. І, здається, на першому плані була допомога тому, хто поруч з тобою. Я не була свідком якихось жахів на той момент. Я плакала 24-го чи 25-го *[лютого. – О. К.]*. Один раз проревілася. Потім сказала, що маю встояти, маю це пережити, маю побачити, спробувати, принаймні, побачити кінець цього всього. І що буде з цією придурошною країною сусідньою. Я маю допомогти встояти всім, хто біля мене. Пізніше, коли ми були вже були в Львівській області, і мені запропонували працювати з біженцями, я зателефонувала отцю Олегу, попросила благословіння. У мене таке враження, шо я просто, от, дуже-дуже довгий час на цьому благословінні. Колеги розповідали про свої труднощі, а у мене всередині наче якась така сильна опора з'явилась: маєш це робити, маєш… Це відповідає моїм цінностям. Я зараз проживаю життя, яке найбільш насичене, цінне. Воно відповідає моїм цінностям, моєму світогляду. Це справжнє життя. Попри війну, попри всі виклики, воно, воно правильне. І чому я зараз плачу – я не знаю… *(Пауза)*. Я більше про жахи, якісь такі справжні жахи війни я знаю від людей, з якими працювала. Сама – Бог милував, і з чоловіком якось так… слава Богу. Попри всі історії, в які він потрапляв… Були різні історії, з яких він виходив живим.

[О. К.] *Чи можете детальніше про це розповісти?*

[N.] Ну, там і КАБи біля нього падали, і… Колись він так з гумором розповідав, як в них танк стріляв, як вони від того танка тікали. Вони їздили на позицію щось мінувати. І виїхав цей ворожий російський танк, який почав по ним стріляти. І він каже: «Ми по тому мінному полю, яке саме робили, почали тікати». Або, коли КАБи прилітали по командному пункту…

[О. К.] *Передусім дуже Вам дякую, що ділитесь усім пережитим…*

[N.] Буквально за декілька тижнів до початку вторгнення ми були на семінарі, якій проводила «Жіноча сотня самооборони Майдану», про досвід тих хто виживав у містах в *[20]*14 році. І там жінки говорили про те, що виживати легше в великому місті, що в село не можна їхати, бо у багатьох була така ідея, що треба їхати в село, там легше вижити. І я зрозуміла, що в село ми не поїдемо, ми маємо бути в місті. Чому я про це говорю? Тому що потім було дуже багато людей, які напередодні вивезли дітей і самі поїхали з Броварів до батьків в села. І вони пережили досвід окупації пізніше. І це обурює… Люди не були підготовлені. Людям нічого не говорили…

[О. К.] *Ви говорили, що отих десять днів перебування у цьому приміщенні в період лютого – березня 2022 року були чи не найкращими у Вашому житті. Чи можете поділитись, чому Ви так вважаєте?*

[N.] Думаю через відчуття спільноти. Через відчуття того, що тут є люди, які об'єднані спільною метою. І вони для цього щось роблять. Це єднання таке дуже-дуже сильне… Знаєте, з одного боку, війна, а з іншого боку, тут було якось радісно від того, що ми разом можемо робити. Тут були такі люди класні… незламні… кожен один одного підтримує.

[О. К.] *У цей період також і Ваша професійна практика, мабуть, не припинялася і ставала в нагоді тим, хто перебував у потребі?*

[N.] В професійній спільноті ми відразу почали обговорювати що і як ми маємо робити. Серед нас були колеги, які вже були дотичні до війни, вони були глибоко в темі з *[20]*14 року. Вони передавали свій досвід. І людям треба було пояснити, що те, що відбувається з їх психікою це взагалі природні реакції на ненормальні умови. А в Миколаєві, коли приїхала, пішла відразу в осередок, де надавалась допомога біженцям. Я вже не пам'ятаю, як я їх знайшла. Там багато біженців було з Харків-

ської *[області. – О. К.]*, з *[м.]* Харкова, з Харківщини. В мене якось переважно з Харківщини люди були, з *[м.]* Маріуполя у мене мало було. І у нас з березня *[20]*22 року почав працювати проект, в якому я зараз, – «Поруч». Ми почали проводити групи підтримки для освітян, для батьків, для молоді. Дуже, дуже багато всього.

[О. К.] *Чи можете детальніше розповісти про особливості цього проєкту?*

[N.] Це очні групи підтримки, але переважно онлайн. Є програма, яка називається «Діти і війна: навчання технік зцілення». Вона модифікована для дорослих і для освітян. Це 5-6 зустрічей. Кожна зустріч включає в себе інформування, пояснення, що з людиною відбувається, коли ми переживаєм травматичний досвід, навчання технік стабілізації, технік подолання травматичного досвіду. Це не глибока терапія, але навички, які допомагають. Головне те, шо людина починає свій досвід проговорювати. А коли ти свій досвід проговорюєш, ти не капсулюєш його, ти можеш його пережити. Справді, дуже класна програма… У *[20]*22 році було видно, як людина змінюється після шести зустрічей, через 3 тижні – це зовсім інша людина. Вона розуміє, що з нею, і може собі допомогти рухатись далі в цьому житті.

[О. К.] *Дякую. А як люди зголошуються на подібні сеанси?*

[N.] Онлайн. Є сайт в інтернеті, там викладається певна інформація. І там є зголошення на індивідуальні консультації, на групи підтримки. І через заклади освіти, тому що ми ще з освітянами працюємо. Освітяни мають справу з дітьми, які можуть бути травмовані. Вони самі в зоні ризику, тому шо вони відповідають не тільки за своє життя, а й за життя дітей, які приходять на уроки. І їм треба розуміти, що вони можуть робити, як вони можуть допомогти собі і дітям.

[О. К.] *Розкажіть, будь ласка, що такого відклалося у Вашій емоційній пам'яті, коли Ви відчували власну корисність для суспільства тут у храмі чи під час Вашої волонтерської психологічної допомоги у Львові?*

[N.] Теплота людей… Знаєте, дуже багато хто розповідає, що місцеві здавали житло за баснословні гроші. Ми жили абсолютно безоплатно. Через знайомих, правда. Але нас пустили жити в квартиру, з нас жодної копійки не брали за проживання. І родичка хазяйки квартири, в якої ми жили, вони з чоловіком побудували дуже великий будинок. У них там нереально великий будинок. І в неї діти повиростали. І що вона робила? У тьоті Люби в будинку водночас могло перебувати 9–12 родин. Де вона їх брала – через церковну громаду, вона їхала на вокзал і забирала там ці родини до себе в дім. Вони в неї жили, ніхто з них грошей не брав, їх годували, допомагали, підтримували. Я бачила дуже багато таких прикладів. Подруги мої з Броварів не змогли знайти квартиру в тому Миколаєві. Маленьке містечко. Але вони поїхали в сільську громаду, і там староста казала, що у нас є пустуючі будинки. Вони (сільська громада) ці будинки готували, вони дівчатам той будинок допомогли якось облаштувати, щоб в ньому можна було жити. Дівчата сміялися, що їм хтось хотів курчат дати. Вони кажуть: «Та ми будемо в Бровари повертатися, куди нам цих…». – «Та, ну, візьміть…». І курку їм там хтось приніс, щоб своє яйце було. *(Усміхається)*. Тобто такі, знаєте, кумедні історії про підтримку. На ринок коли я ходила, і діти казали, звідки ми, то так само часом казали: «Візьміть це». Я кажу: «Та, ну, слухайте, в мене чоловік воює, гроші є, я можу заплатити». Тому дуже було в той період і зараз неприємно, коли починаються розмови, що «Захід жирує», Захід там ще щось. Але це ж не від регіону, це від людини залежить.

[О. К.] *Під час спогадів із Вашого життя була вжита фраза «пластова родина». Ви є пластункою?*

[N.] Так.

[О. К.] *Коли Ви стали учасницею «Пласту» і за яких обставин?*

[N.] Повноцінно ми стали в *[20]*15-й… *[20]*14-*[20]*15 рік. Але ми раніше знали… Просто на Сході з «Пластом» не зрослося. Загалом, про «Пласт» знала з *[19]*90-го чи *[19]*91 року, коли до нас канадські пластуни приїжджали. Потім я ходила на вишкіл вихо́вників в *[м.]* Дніпрі, але воно не зрослося тоді. «Пласт» в Дніпрі організувався трошки пізніше, коли я вже була трохи розчарована тим, що відбувається навколо. Юнацтво, такий вік… А коли наші діти вже підросли, то ми з *[20]*10 року з сином їздили до Пташат *[наймолодший улад «Пласту», що охоплює дітей віком до 6 років. – О. К.]*. А коли вже дійшло до того, щоб син йшов в Новацтво *[улад «Пласту», що охоплює дітей віком від 6 до 11 років. – О. К.]*, в Броварах не було «Пласту́». В Києві вихо́вників не вистачало. Тоді ми вже конкретно долучилися до, до пластування, до вихо́вницької діяльності.

[О. К.] *Тобто, скажімо, це така патріотична позиція Вашої родини?*

[N.] Так. Я ж тому і казала, що цікаве формування ідентичності: російськомовне місто, село і його вплив на формування. Тому що ми з чоловіком з русифікованих родин. Але завдяки нашим бабусям, завдяки корінню, завдяки оповіданням, які там влітку на ганку розповідалися, воно в тобі все це попроростало. І мені дуже шкода, що діти цього зараз вже не мають. Наші діти, на жаль, цього вже не мали.

[О. К.] *Де Ви вперше дізналися про «Пласт»?*

[N.] В Дніпрі.

[О. К.] *Від кого?*

[N.] Від… Боже, шо це було, я зараз не пам'ятаю, «Просвіта». І там було ще якесь молодіжне «Коло». І вперше про «Пласт» я дізналася на цьому молодіжному «Колі», коли перед референдумом за незалежність приїхала допомагати група підтримки пластунів з Канади. І ми разом з ними їздили тоді по заводах. І тоді я потоваришувала з Оленкою і Грицем Вінник – навіть прізвище пам'ятаю, але місто вже не пам'ятаю. На жаль, інтернета тоді не було, а по пошті ми якийсь час листувалися, а потім зв'язок був втрачений. Тоді я вперше дізналася, що таке є «Пласт». І навіть якийсь літній табір у нас був на Оре́лі.

[О. К.] *Я зрозумів, що Ваші друзі із «Пласту» фактично вплинули на Ваше рішення евакуюватися?*

[N.] Так.

[О. К.] *Ваш досвід, здобутий у рамках «Пласту», якось допоміг Вам під час російського повномасштабного вторгнення?*

[N.] Чоловіку точно допоміг. А мені – більше загальна життєва зарадість. Мусиш дати раду цьому життю.

[О. К.] *Маю запитання щодо Вашого персонального вибору віри: чому Ви вирішили стати частиною тієї християнської громади, до якої належите тепер?*

[N.] Як людина, яка виросла на Сході, у мене не було іншого вибору, як церква московського патріархату, правда ж? Там іншого варіанту немає. До 2004 року я ходила в храм московського патріархату. 2004 рік. Починається пропаганда за *[В.]* Януковіча в церквах на Сході. Далі починається… Хочете, я Вам дещо подарую? Бо я думала його для музею передати – журнальчик, який зберігаю з церкви, «Новоросія» називається. Вся ця гидота розповсюджувалася в церквах московського патріархату на Сході. Усі ці старці, які розповідали про те, шо буде війна, і збережуться тільки ті, хто буде там десь в селі в бункері жити. Але у мене українська ідентичність. Я просто не могла туди більше ходити. Тому коли ми приїхали на Київщину, купили квартиру в Броварах, тут церква. О, давай сходимо! А, ні… Перший раз я з УКГЦ познайомилася в тому ж самому *[200]*4 році, коли ми з подругами поїха-

ли вперше на Захід України досліджувати, що ж таке Захід України. І ми поїхали в *[м.]* Жовкву, в Крехівський монастир. І це був розрив шаблонів повний. Я вихована в одній традиції, ми приїжджаєм в той монастир в джинсах і ми такі стоїмо: «Можна туди зайти чи не можна?». Іде якийсь брат. Ми кажемо: «Можна зайти до вас? Але ми тут отак-от вдягнуті». А на нас дивляться і кажуть: «А ви куди, ви до Бога приїхали? Ну, то заходьте, яка різниця, в чому ви вдягнуті?». І Почаєв… Я коли там побувала, сказала, шо це великий супермаркет церковний. Це не церква, це церковний супермаркет. В мене тоді з'явилась цікавість до Греко-католицької церкви. І нам тоді в Крехівському монастирі подарували книжечку «Історія церкви». Це було дуже цікаво. Виявляється, церква може бути іншою! Тобто віра – це не про те, в якій спідниці ти в церкву приходиш, а віра – це, це дещо інше. І коли тут квартиру купили і дізналися, шо тут греко-католицький храм, то супер – почали ходити.

[О. К.] *Скажіть, будь ласка, у період таких значних потрясінь, що розпочалися із російською збройною агресією, чи Ваше ставлення до віри, до молитви якось змінилося? Можливо, зміцнилося?*

[N.] Так.

[О. К.] *У чому це проявилося?*

[N.] Псалтир почала читати і знаходити в цьому задоволення.

[О. К.] *Можливо, іще якісь молитовні практики з'явилися у колі Вашої родини?*

[N.] Цього, на жаль, немає. Але загалом впевненості більше…

[О. К.] *Наприкінці нашої зустрічі попрошу іще Вас спробувати описати такі моменти у житті, де Ви як психолог відчували себе максимально корисною. Вони можуть стосуватись як періоду повномасштабного російського вторгнення, так і усього Вашого попереднього життєвого досвіду?*

[N.] Мене в моїй роботі приваблюють зміни, які відбуваються з людиною. Для мене моя робота – це про якість життя, про те, як ти живеш це життя. І це для мене завжди було важливим. Я люблю, коли людина в результаті роботи змінюється, стає більш впевненою, більш пристосованою до життя, адаптованою, гнучкою.

[О. К.] *Скажіть, будь ласка, чи Ви замислювались над можливим майбутнім життям, яке наступить після Перемоги України?*

[N.] Знаєте, якщо це станеться, я більше не буду відкладати життя на потім. Я шкодую, що ми часто казали, що треба квартиру, до квартири, ми відкладали якісь подорожі. І вони так і залишилися нездійснені. Тому якщо це все врешті-решт закінчиться, я хочу поїхати в Англію, хочу подивитися сади англійські. Хочу поїхати на Червоне море, подивитися морських корів. Не можна життя відкладати на… *[потім. – О. К.]*.

[О. К.] *Щиро Вам дякую за відверту й сензитивну розмову!*

[N.] Дякую, що я поплакала. *(Наприкінці інтерв'ю на очах у співрозмовниці з'являються сльози)*.

Записав Олександр Головко [О. Г.] 5 грудня 2024 р.
у м. Броварах Броварського р-ну Київської обл.
Співрозмовниця – Лідія Миколаївна Стрельченко [Л. С.],
1986 р. н., завідувачка Броварської міської публічної бібліотеки

[О. Г.] *Розкажіть, будь ласка, трохи про себе. Як Ви оці перші дні широкомасштабної російсько-української війни зустріли? Чи тут були, чи виїздили?*

[Л. С.] Ну, мене звуть Лідія Миколаївна Стрельченко, я завідувачка Броварської міської публічної бібліотеки. Коли розпочалося повномасштабне вторгнення, то я була на місці в *[м.]* Броварах. Ну, я звідси родом, тут я народилася, тут закінчила школу, тут проживаю, ну, і тут зараз керую нашою бібліотекою. В принципі, до самого вторгнення в нас на рівні керівництва нашого тодішнього відділу культури, от, були постійно наради. І окрім загальних, таких нагальних проблем, які ми завжди там обговорювали, була також і підготовка до можливих якихось надзвичайних подій. Тобто нас, в принципі, до цього готували як – запитували: чи є там скрізь аптечки, чи є вміння користуватися аптечками, чи є там якийсь там план «А», план «Б», план евакуації з приміщення там, або які там канали зв'язку є взагалі між собою, раптом там чи «ляже» зв'язок, чи щось таке станеться. Обов'язково наголошували на те, щоб був запас води в кожному закладі. Ну, і дивилися, в кого є укриття, там в кого немає – теж, також збирали цю інформацію. Ну, і кожен раз говорили про це. Звісно, хтось готувався, хтось, ну, там, готувався, але скептично до цього ставився, казав: «Та це маячня, цього ніколи не буде!». На що я казала: «Буде щось чи не буде, але краще бути завжди готовим до цього». Ну, власне, волонтерство в мене почалося ще в 2014 році. Спочатку почала я, потім уже, ну, пішов на війну і мій брат рідний. То, тобто, я з цими всіма питаннями була вже, ну, як би була вже знайома. Також я ще напередодні домовлялася, хотіла, щоб провели, можливо, як для нашого колективу, а, може, і ширше, для всіх наших культурних, скажемо так, працівників, якісь курси з домедичної допомоги, може, ще якісь поради. Вже до цього домовлялася-домовлялася, але, ну, вже просто не встигла, тому що, ну, розпочалося це *[широкомасштабне російське. – О. Г.]* вторгнення. Зранку я, ну, я ще не зрозуміла, що все відбувається. Багато хто казав, що, ну, прокинувся від вибухів. Я вибухів не чула, що цікаво. Я почула, як стукають в двері до сусідів, от, щоб там теж їм, ну, коротше кажучи, до них прийшли, щоб викликати на роботу. І потім уже я подивилася у вікно і побачила, що є сяйво – періодично там вибухи. І потім уже подивилася в чат в телефоні – там зі своїми друзями, там, де ми теж готувалися, і там уже по тих новинах, і по чому спілкувалися в чаті, я зрозуміла, що все так. Своїм співробітникам я сказала, щоб в цей день не йшли на роботу: «Давайте цей день побудемо вдома, взагалі, зорієнтуємося в ситуації, що відбувається, і тоді вже будемо діяти за ситуацією». Бо, ну, не зовсім було зрозуміло, як там буде далі і що буде далі. Але єдине, що, ну, я дуже так думала про життя своїх працівників. Думаю: «Краще поки що будьте вдома зі своїми рідними, там якось теж готуйтеся».

[О. Г.] *Перші ті вибухи – це було влучання в військову частину?*

[Л. С.] Так. У нас тут розбило військову частину на в'їзді між Броварами і Києвом. В мене там серед загиблих був якраз, ну, знайомий, там, друг, який теж воював, в *[20]*14-му чи *[20]*15 році він пішов воювати, ну, і там він був серед загиблих. І одна знайома теж там постраждала, але вона вижила і далі зараз служить. Ну, і ця військова частина, власне, як пам'ятка: кожен раз, коли її приїжджаєш, згадуєш, як

би, кого треба ненавидіти, проти кого воювати. Тобто, це такий дуже сильний стимул, коли бачиш ці руїни… *[…]* Ну, мій брат в цей день, ну, не з самого ранку, а, по-моєму, ближче до другої половини дня поїхав до Києва, бо там просто в тероборони збиралися його там друзі давні, то він поїхав туди. І так теж там почав робити те, що він може.

[О. Г.] *У ці перші дні Ви вже своїх співробітників так змобілізували, щоб вони напоготові були?*

[Л. С.] Так, так. Тобто на той день у нас вже тут був і запас води, і там певна готовність, певні очікування. Що цікаво, що на наступний день мене запитували, чи приходити на роботу. Ну, таке було рішення – поки що зробити простій певний у закладах культури. Але ми були вдома, хто міг – допомагав волонтерством: дивилися на заклики, там де що потрібно – відразу мобілізувалися, щось передавали. Ну, коштів було не так багато, але якщо щось хтось міг винести з дому – чи з їжі, чи там матеріали якісь на маскувальні сітки, на «коктейлі Молотова», ну, на все-все-все, що треба було – ми орієнтувалися і робили це.

[О. Г.] *Ваші колеги, відвідувачі (коли згодом ділилися всі цим досвідом, хто що пережив) розповідали про якісь передчуття чи сни, що щось станеться?*

[Л. С.] Ну, про передчуття я не можу сказати. Єдине, що в нас, ну, справді багато переселенців, до нас ходять, з різних куточків, з різних міст у нас є. І вони приходять, записуються до бібліотеки. Це, до речі, одне із таких найперших місць дуже часто, куди хтось іде. Ну, органи влади там – це одне, десь зареєструватися, десь допомогу… І потім йдуть до бібліотеки, бо хочуть читати, хочуть спілкуватися. І, ну, от, наприклад, наші співробітники – ніхто в нас не виїжджав з України. А читачі деякі виїхали, і деякі виїхали надовго, деякі – забравши книжки з нашого фонду як боржники. То іноді так: хтось вже передавав, як міг, ту книжку, хтось вже ні. Але трошечки і боргів у нас виявилося. Ну, але головне, що, що люди живі.

[О. Г.] *Зрозуміло, що в таких обставинах ніхто не міг передбачити ситуацію щодо книжкового фонду.*

[Л. С.] Так-так. Щодо книжкового фонду – не було якихось інструкцій. І от, до речі, досі ми не знаємо, раптом що, як це все вивозити *[евакуювати. – О. Г.]* і як це все. Ну, тобто, так досі і немає чітких інструкцій, бо це багатотисячний фонд в нас реально.

[О. Г.] *Можливо, ще згадаєте, як у той час було зі зв'язком, із продуктами?*

[Л. С.] Таких повних перебоїв з продуктами не було, все-таки, було що їсти. Але там іноді були проблеми, от, зі свіжим хлібом. Я пам'ятаю, що одна зі спільнот, у нас тут є кафе, по-моєму, «21.3» воно називається *[соціальне інклюзивне кафе «Cafe 21.3». – О. Г.]* – там працюють люди, діти, як би, вони особливі, з ментальними, скажем так, порушеннями і фізичними.

[О. Г.] *Такий соціальний проєкт, де залучені ці діти?*

[Л. С.] Та-та, це – соціальний проєкт. І, от, там вони пекли такий білий хліб, я досі пам'ятаю, як паляниці, і роздавали всім тим, хто хотів. Тобто, можна було прийти і одержати хлібину. Я це досі так пам'ятаю. Ну, це було дуже важливо, навіть як сам жест. Не те, що не було що їсти, а, от, саме були перебої з хлібом. І цей свіжий хліб, вони не зачинилися, вони робили це для людей – це було дуже цінно, от. А в супермаркетах, звичайно, час-то було, що і без світла, і псувалися продукти. І, от, навіть коли заходиш, то був навіть такий запах, що, ну, як би, вони не зберігалися, псувалися. І видно було, що в людей і грошей немає, щоб щось багато купити. І дуже часто вже наприкінці дня ті продукти, в яких вже закінчувався термін придатності вже скоро, і розуміли, що їх не розпродадуть, віддавали десь

людям, багато – на територіальну оборону. От, бійцям просто віддавали саме супермаркети таких продуктів. От, і ще я пам'ятаю оті-от місяці, коли пропала сіль, саме та бахмутська, там слов'янська, там бахмутська сіль, коли були пусті полиці, і це теж було дуже щемливо так. Тому що, не те, що вдома не було солі, а просто коли розумієш причину, чому вона пропала. *[…]* Я пам'ятаю, що я теж допомагала територіальній обороні, але в нас був такий окремий склад, це біля школи, куди взагалі звозили гуманітарку. Я там пам'ятаю, що була гуманітарна допомога, різна її кількість, але й від різних країн, скажімо так. Пам'ятаю: від Італії, від Грузії, і щось, по-моєму, іспанське, і польське – було всього потроху. Це вже в основному були побутові речі, тобто там, ну, треба було якось так це відмежовувати, що це там для бійців, це для чоловіків, а це там для звичайного населення, хто постраждав, бо потім вже, коли деокупували села Броварщини, вже почали звідти люди під'їжджати і щось просити. Там елементарне – предмети гігієни, дуже багато було одягу. І от, саме в той час відкрилося, скільки в нас реально є людей лежачих. Звісно, ті події ще додали, але на той час, ну, почалася криза, там аптеки і все інше, і не було де взяти, от, всякі памперси, пелюшки, там якісь креми спеціальні від пролежнів – оце це був величезний дефіцит, от, для таких людей. І друге, що дуже багато приходило мамочок – знову ж таки, якісь пелюшки, памперси, оці дитячі суміші – це теж був дефіцит. І, ну, теж воно було в гуманітарці, ми намагалися роздати те, що ми можемо. І я теж згадувала, де я знаю таких людей, собі знайомих, які не можуть собі дати раду. Хтось лежачий був зі знайомих, то я теж там намагалася, там десь памперси, там якісь креми, якісь засоби гігієни – все це роздати. І теж розпитувала, в кого є, то казала: «Приходьте, отримуйте!». В цьому було дуже складно. *[…]*

[О. Г.] *Рашисти у саме місто Бровари не зайшли, вони були на підступах?*

[Л. С.] Так-так, слава Богу, не зайшли. Але окупацію на собі пережили такі села, як Богданівка, Шевченкове, *[с-ще]* Велика Димерка… Ну, там якось частково Велика Димерка була *[тимчасово окупована російськими військами. – О. Г.]*. І такі села, да, на підступах до Броварів, тобто, от-от, і там ворога, слава Богу, зупинили. Тому що всі розуміли, що Бровари – це ворота до Києва, тут якщо захоплять Бровари – ну, вже все, це прямий шлях на Київ. І старалися, старалися цього не допустити. Теж знайомі деякі були, ну, пережили окупацію люди, яких я знаю. В декого хати повністю зруйновані. Така в *[с.]* Шевченковому літня жінка, вона письменниця, Марія Вильотник, її вже за вісімдесят, здається, на той час було, і її забрали її рідні до Києва, а в хаті спочатку *[російські окупанти. – О. Г.]* жили, там я наскільки пам'ятаю, а потім взагалі її зруйнували – тобто повертатися вже й нема куди. І так само в такому селі Бобрик, це Броварський район теж, Н. – вона поетеса, вона співачка більше, і вона теж людина з інвалідністю, але їй доводилося постійно перебувати, от, в погребі, переховуватись, тому що окупація була буквально в неї в дворі. Вона розказувала, як їй доводилося спілкуватися іноді там з самими окупантами. Але єдине, що в неї, ну, видно її фізичну ваду, видно інвалідність, а вона за своєю професією медик, і вона казала, що ви мене пустіть ходити по селу. Бо не випускали ж, з хатів не можна було *[виходити. – О. Г.]*. А тут, все-таки, їй давали таке послаблення, і вона могла десь ліки, десь якусь допомогу, вона знала, де в селі хто потребує, хто хворий, хто взагалі теж так само лежачий, і вона могла ходити по людях, це був її плюс. Доволі смілива така жінка.

[О. Г.] *У той час багато людей у приміських зонах перебували, чи був зв'язок якийсь з ними?*

[Л. С.] Дуже часто зв'язку не було. Або був зв'язок, але вони так, вони ж не могли на-

пряму говорити по мобільних телефонах, бо їх там забирали. І дуже часто, я знаю таке, що нібито віддавали якісь старі телефони, нібито, ну, окупанти коли забирали, то, от, віддали. А насправді якийсь таємний телефон був, яким там писали «смс»-ки або, поки ніхто не бачить, то дзвінки. Але все одно перебої були зі зв'язком. І не завжди можна було говорити.

[О. Г.] *І в місті так само зі зв'язком та електрикою були труднощі?*

[Л. С.] Та-та, було складнувато, але, слава Богу, порівняно з селами… Бо багато хто зробив таку-от помилку, що поїхали перечікувати в села, там до родичів, думали, що в селі буде краще. А насправді – насправді-от навколо великих міст оці села і маленькі містечка, вони якщо потрапляють в окупацію, то їм найбільше дістається. Тобто, це якщо за досвідом того самого *[м.]* Донецька і все, що там… В самому Донецьку, може, не так щось було, а отам *[м.]* Мар'їнка і всі інші невеликі населені пункти на підступах – от, там було найбільше. Так само і тут.

[О. Г.] *Так само і в містах Ірпені, Бучі.*

[Л. С.] Так, Ірпінь, Буча – так, дісталося теж найбільше, там постраждали і з того боку *[Київської обл. – О. Г.]* знайомі люди. Тобто мого одногрупника, з яким я навчалася разом в *[Київському педагогічному. – О. Г.]* університеті Драгоманова, ну, він потім залишився як викладач там, то теж він потрапив, це вже потім я за переказами знала, що він потрапив в окупацію в Ірпінь. Вони там не могли вирватися. І потім, я так зрозуміла, що це був навіть не «зелений коридор», може, вони там самостійно намагалися прорватися, що на машині був, здається, він, його мама. І, коротше кажучи, вони потрапили під обстріл. Там його, ну, «прошило» буквально наскрізь. Я коли побачила там на фотографіях, то це, да, то це був такий шрам через все тіло, там і голову зачепило, і черевна порожнина, і тобто, ну, зшивали повністю. Потім він уже був на реабілітації, але наскільки зараз йому вдалося відновитися, чесно кажучи, навіть не знаю. Але таке теж було.

[О. Г.] *Ця загрозлива ситуація тоді навесні до якого часу тривала?*

[Л. С.] До початку квітня. То кінець березня, от, початок квітня – там уже почалася деокупація. І вже почали заходити там наші *[Збройні сили України. – О. Г.]* в ці села. Почалося якесь відновлення, допомога людям. І вже побачили масштаби того, що відбувалося. Також, я пам'ятаю, діяли евакуаційні автобуси. Тобто, от, кілька днів, в певну годину, я так пам'ятаю, ці автобуси заїжджали в села, і тоді цих людей привозили в Броварі, десь в центр Броварів. Вони там уже думали, як їх розселяти, що з ними робити.

[О. Г.] *Це вже як деокупація відбулась, так?*

[Л. С.] Так-так.

[О. Г.] *Що у «тривожні валізки» брали з собою, де укривалися, коли були обстріли у місті?*

[Л. С.] Тут абсолютно по-різному все було, бо укриттів не вистачало. Зараз уже побудували їх більше. Але на той час, ну, хто в приватних будинках живе, ті дуже часто як укриття навіть використовували звичайні погреби. От, є погреб – і там ховалися. Ну, в когось були більші, ну, підвали – то там. Наприклад, у нас переобладнали в будинку, просто був колись склад, була колись аптека в будинку. От, той аптечний склад, він насправді не укриття, але там переобладнали. Але це зробили не скоро. І взагалі просто були в квартирі – там правило «двох стін» і так далі. А коли обстріли заставали вже десь там, вже поза домом, там, де волонтери, але там теж шукали або дві стіни, або якось так. Тобто, я, все-таки, більше була не по сховищах. Дуже багато доводилося і пересуватися, тому що від однієї людини до іншої, коли десь допомогу возиш. Якось так, малувато, як кажуть.

[О. Г.] *Тобто, і місто величеньке, пішки з тією допомогою не походиш.*

[Л. С.] Так-так-так, не ходив транспорт. Я вже іноді з самої тероборони, в кого там була машина, хто був вільний, я казала, що, от, я знаю жінку, що вона взагалі на той кінець міста, вона там сама. І треба їй допомогу, що там сусідка доглядає, але ж там памперси, ще щось треба привезти. І я пам'ятаю, якось приїхала. І вже видно, що в будинку, він практично пустий, так тихо-тихо, багатоповерхівка. Видно, що вже майже ніхто не живе там зараз. І так по сходах таке відлуння. І ліфти не завжди працювали. І багато такого було.

[О. Г.] *Як тут самоорганізовувалися в територону? Люди зі своїх будинків, наприклад, патрулювали, чергували?*

[Л. С.] Так. Там і були великі черги і під військкоматом, і інші заклади просто ставали як опорні для цього, де люди гуртувалися, а потім вирішували, що з цим робити. Ну, і було кілька точок, по закладах культури, які більші, там по школах. Тобто, так, були локації.

[О. Г.] *Цивільні люди, хто залишався в будинках, теж якось чергували, сторожували, об'єднувалися?*

[Л. С.] Ну, так, була комунікація. Але теж, наприклад, домовлялися про плетення сіток або «кікімор» – теж скидалися тканиною, хто хотів це робити. Також у нас броварський «Манеж» – він теж став такою «Меккою» взагалі для волонтерів, для тереборони, бо туди звозили, так скажімо, те, що отримували від людей. І потім взагалі гуманітарна допомога, можливо, з інших міст приходила. Там і плели сітки, там і варили протитанкові «їжаки». Вони потім дуже довго стояли біля «Манежу», вже як така пам'ятка. І ящики з «коктейлями Молотова» там були, звичайно, надворі, не всередині, а надворі, бо ни можна так зберігати. Люди гуртувалися, було дуже багато людей, було багато піднесення, але було дуже багато і такого – втоми, бо люди на виснаження там по двадцять годин працювали. І патрулювання, звичайно, були.

[О. Г.] *Хтось досвідчений організовував, хто волонтерив ще раніше?*

[Л. С.] Так, так. І були досвідчені ще волонтери, і хтось взагалі просто ніколи таким не займався, але кинувся, як-от, у гущу подій і почав з нуля цим займатися. Багато хто таких військових, які вже пішли з військової справи, але тепер повернулися, тому що передати свої якісь знання, досвід, навички, вони приходили, організовували.

[О. Г.] *Що там змішувати для тих «коктейлів Молотова», як сітки переплітати?*

[Л. С.] Так-так-так, так. До речі, ми досі допомагаємо такому волонтерському об'єднанню – називається «Козацький оберіг». Ну, плетуть вони там, теж у такому підвальчику в будинку, а ми їм допомагаємо тим, що, от, беремо тут тканину, або навіть самі в бібліотеці, або десь хтось приходить з читачів, допомагає, і ми додому розбираємо, ріжемо на стрічки, щоб це швидше було, як витратний матеріал. Потім цими такими мішками просто відносимо їм, і вони вже плетуть. Зараз вже такі більш, мабуть, зимові актуальніші «кікімори» – з білим кольором.

[О. Г.] *Тобто вони і зараз продовжують плетіння сіток?*

[Л. С.] Так, вони продовжують. Як вони в *[20]*22 році там організувалися, так і зараз невтомно продовжують. Ну, вони так, вони не лише плетуть «кікімори», вони там плетуть і шкарпетки для тих, хто в госпіталі – такі спеціальні шкарпетки для тих, хто після травм, після поранень, вони трошки іншої форми. І також збирають і постільну білизну, так само і на госпіталі, на такі всякі стабілізаційні пункти. І часто ті, в кого рідні або знайомі теж десь на фронті, і треба допомога, або на запчастини для машини скинутися, або на ту саму машину – так само в групі повідомлення, всі разом скидаються, і потім результат.

[О. Г.] *У той час були вайбер- чи фейсбук-групи, проскакував зв'язок, Ви могли щось бачити? Тобто ця соціальна, віртуальна комунікація, все-таки, була?*

[Л. С.] Так-так-так. Так, в групах майже постійно.

[О. Г.] *Коли були проблеми з електрикою, з опаленням, як готували їжу, як грілися в той час?*

[Л. С.] Ну, та, справа в тому, що найгірше було тим, хто живе у висотних будинках, і де все-все від електрики. Тобто там, якщо немає електрики, то там уже не працює ні ліфт, ну, немає світла, не можеш приготувати, бо плита так само електрична, попрати не можеш, все. А от, у тих, в кого трохи старіші будинки, ну, як, трохи, наприклад, «хрущовки» так звані, от, я живу в такому старішому будинку, і я взагалі оцінила всі переваги. Ну, ліфту немає, бо немає високого поверху, найвищий, це – п'ятий; так само, ну, коли світла немає, ну, добре, немає, але є газова колонка, яка гріє воду, є також газова плита, на якій можна щось готувати, тобто є варіації. От, тому було значно легше, скажімо так.

[О. Г.] *Складно було тим, де все електричне?*

[Л. С.] Так, оце люди дуже потерпали, особливо, в кого були діти, немовлята – це було просто страшно.

[О. Г.] *Вони по певну допомогу до знайомих зверталися, в кого газ? Чи самі якось викручувалися?*

[Л. С.] Та-та, якось це так, викручувалися, то з кимось там зідзвонювалися. Зрозуміло, що ті, хто в приватних будинках, – їм там ще легше, бо там ще більше є варіативності: там є якась пічка, груба, там щось можна і на дворі зготувати, там взагалі без проблем.

[О. Г.] *У магазинах продукти, що довше не псуються, все ж були?*

[Л. С.] Так, базові були. Подекуди роздавали гуманітарку. Я так пам'ятаю, що навіть були спільноти, які теж самоорганізовувалися і там хоч раз на день закликали всіх, хто хоче, приходити – там якийсь суп, ну, якусь гарячу їжу вони роздавали. Тобто так можна було протриматися навіть тому, в кого все зовсім геть погано.

[О. Г.] *У той час подібна соціальна роль церков, церковних громад була?*

[Л. С.] Так-так, церковні громади до цього залучалися. Служби в церквах правилися, наскільки я пам'ятаю, і при церквах також збирали гуманітарну допомогу – тобто все це теж було. Ну, і звичайно, молитви – постійно громаду закликали разом молитися, ну, і щось робити. *[...]*

[О. Г.] *Як Ви відновлювали роботу бібліотеки, коли ситуація трішки стабілізувалася?*

[Л. С.] Оце було цікаво. Звісно, були обстріли, були небезпеки, дуже сильно по Броварах, по самих, як би, не прилітало, але околиці постраждали, тому що по продуктових складах, наприклад, прилітало. Там були склади з продуктами, зокрема, з рибою. Коли вона почала псуватися там, де прилетіло, – це було жахіття. Бо потім там настала весна, це вже там був Великдень, і люди, які йшли на кладовище, а там недалеко ці склади, то казали, що був жахливий запах. Там ще була проблема з утилізацією тієї риби. А ми, все-таки, старалися приходити сюди *[в бібліотеку. – О. Г.]*. Навіть було так, от, приходиш, починається обстріл, але треба все одно довершити, тут закінчити якесь прибирання, бо все одно хотілося, щоб, навіть стоїть зачинене приміщення, але хай воно буде в якомусь людському стані, бо потім буде гірше. Ну, я так боялася завжди, приходила, думала, щоб були не зірвані там замки, щоб якісь мародери не влізли. Ну, слава Богу, найгірше, найгірші очікування не підтвердилися, і не було нічого такого. Дуже багато квітів у нас в бібліотеці, і це була проблема. То ми двічі на тиждень всім колективом списувалися, збиралися, всі разом бралися, поливали всі ці квіти, проходили, потім

дивилися, що там, пилючку протирали і виходили. І так було десь отак до кінця березня *[2022 року. – О. Г.]*. І вже в березні почали зустрічати людей, і вони стали говорити: «Ой, ми хочемо до бібліотеки, ми хочемо щось читати, ми хочемо спілкуватися!». Але наша офіційна влада, відділ культури – все-таки, тоді, ну, боялися якось повністю відкривати роботу, відкривати заклади, і говорили: «Ви поки що побудьте на простої». Але під мою відповідальність, ну, я так сказала, що давайте приймати вже людей потроху, по кілька годин, години на дві спочатку виходити. Потім ми почали на чотири години якось виходити. Ну, не щодня, ми просто призначали, писали людям на сторінці, або тим, хто телефонував, казали, що ми в такий-то день, в такий-то час будемо, то ви можете або здати книжки, або взяти нові, ну, і прийти поспілкуватися. І так було. І, тобто, 1 квітня я навіть зробила допис такий в бібліотеці, що, от, ми приймаємо людей. Офіційно ми з простою вийшли взагалі аж першого вересня. Але до цього ми вже, хай і не повний день, але обслуговували користувачів, спілкувалися, тому що люди хотіли все більше і більше. Масових заходів, звісно, ми не проводили, але так, обслуговування було.

[О. Г.] *Як Ви гадаєте, інтерес до читання зріс у той час?*

[Л. С.] Інтерес до читання зріс – це була весна 2022 року – приходили навіть старші люди, не тільки старші, просто багато хто з дітьми виїхав, діти не приходили ще певний час – боялися відпускати. А отак просто люди приходили і казали: «Ну, по телевізору вже там, чи десь в інтернеті, чи десь, ну, таких нічого особливого немає, ну, як, новини дивимося, але хочеться ще чогось. Світла там теж не буває, і теж ні в інтернет, ні в телевізор не подивишся. Щось хочеться читати, кудись хочеться йти». І набирали книжок, щоб просто, щоб не здуріти. Казали: «Дайте мені хоч що-небудь *[почитати. – О. Г.]*, щоб не здуріти!». І в той час, звичайно, все-таки, ну, не хотіли читати щось трагічне про війну. Хтось – так, хотів брати про історію України, більше зацікавилися про історію, про культуру. Але, все-таки, більше ще казали: «Дайте мені щось таке легеньке, щоб, от, прочитати і забути – якісь, можливо, жіночий роман, якусь детективну історію, якісь легенькі історії життя. Ну, щось таке, щоб зовсім відключити, перезавантажити голову, ну, бо це вже неможливо, щоб не з'їхати з глузду, ми приходимо до вас». Брали такі книжки.

[О. Г.] *Навчання дітей у той час дистанційне було?*

[Л. С.] Так, було дистанційно, але було такого багато незрозумілого, тобто шкереберть: хтось виїхав на Західну Україну, хтось взагалі був в інших країнах… Вони там поки облаштовувалися, зв'язку там, ну, не з усіма був зв'язок, або не всі могли там подати про себе якусь звістку. Ясно, що всі були у стресі. Багато чого відбувалося, все-таки, онлайн. Були, бодай, якісь переклички, що так, онлайн-онлайн, ти-ти є – просто там вчитель хоча б відмічав, хто є, кого немає. Ну, були якісь завдання, але так само, хтось їх вчив, хтось не вчив, бо теж діти були в такому стані, що, ну, по-різному на всіх це, звичайно, справило враження, на всіх повпливало по-різному, от…

[О. Г.] *Із 1 квітня 2022 року діти теж приходили до бібліотеки?*

[Л. С.] Діти, діти – ще ні. Діти – вже пізніше туди, туди влітку. Спочатку тільки дорослі, бо так, дітей боялися пускати, і більшість, все-таки, з дітьми виїхала. Ну, але, от, у нас, наприклад, працівниця – в неї, ну, дитина така більш до підліткового віку тоді була, але вона була тут, вони нікуди не їхали, і теж отак-от приходила, бувало, щось допомагала нам навіть.

[О. Г.] *Чи були у бібліотеці комунікативні заходи, щоб поділитися досвідом, хто що пережив?*

[Л. С.] Ну, та. Це навіть були не заходи, це люди самі приходили і щось розповідали. В нас були зустрічі такі уже з письменниками, скажімо так, з авторами, і там-от, в ході тих зустрічей також в людей щось проривалося, тому що це теж були тематичні зустрічі, багато хто щось писав або про війну, або пов'язаний з війною, і ось так воно було. *[…]*

[О. Г.] *Можливо, хтось у місті уже якісь такі рефлексії того воєнного досвіду написав? Чи з'явилися книги про Бровари у воєнний час?*

[Л. С.] Книги ще, так-от, щоб саме про цей час – одна тільки книжка була, і то її зараз, здається, немає в продажу. Це на той час *[Павло. – О. Г.]* Проскочило в нас очолював військову районну адміністрацію, от, він там написав *[книгу «Східна брама». – О. Г.]*. Я не знаю, якщо я сьогодні знайду цю книжку, в нас в читальному залі має бути, то я Вам просто покажу. І там про формування тероборони, про те-от, як були перші дні вторгнення, як возили гуманітарну допомогу, як все це було, ну, там з іменами, з фотографіями. Від офіційної влади, скажімо так, нічого такого не вийшло, яка є на зараз. Просто записували спогади, такі-от відеоспогади в такому форматі, такі відеофільми робили, такі ролики про цей час, про нашу громаду. Але паперового такого, скажімо, фізичного – то не виходило нічого. *[…]* Тобто ці певні свідчення є, але вони так – або десь на сторінках у соцмережах, або вони, ну, я ж кажу, у відеоформаті, як-от відеоінтерв'ю, відеоспогади. А друкованого, скажімо так, немає.

[О. Г.] *У Броварському краєзнавчому музеї, можливо, якісь артефакти воєнних часів збиралися?*

[Л. С.] Та, там збиралися. І в територіальній обороні був сам директор цього музею. Це з ним треба говорити більше, щоб, мабуть, він щось розповів. Зараз я знаю, він на лікарняному, можливо, він вже й вийшов, але можна просто зайти там, наприклад, з працівниками поспілкуватися.

[О. Г.] *Можливо, вони якісь виставки роблять про той час, мають таку експозицію?*

[Л. С.] Так, в них є експозиції, вони працюють в цьому плані, але я так більше не скажу, мабуть, вони самі зможуть розповісти. Ну, справді, артефакти там були: і прапори з того часу, і уламки снарядів, наскільки я пам'ятаю, там.

[О. Г.] *У бібліотеці теж тематичні виставки про воєнний час готуєте, про наших героїв, до Дня Збройних сил України?*

[Л. С.] Так-так-так. Ну, до Збройних сил у нас є виставка, зараз стоїть у читальному залі. І постійно наш фонд поповнюється, звичайно, більше такими загальними книжками про війну, про спогади. Але хочеться, звісно, і свого чогось. Я кажу, крім одного того видання, поки що немає нічого. Але, можливо, буде, тому що я знаю, що збирає, наприклад, і Київська обласна бібліотека для дітей теж, вони там збирають свідчення.

[О. Г.] *Коли розпочалися восени 2022 року перші «блекаути», як тут люди в побуті пристосовувалися? Як оці культурно-освітні заклади працювали тоді?*

[Л. С.] Так, дуже часто пристосовувалися до відключень. Але, ну, брали, закуповували, це найперше, що лампи, ліхтарики, і обслуговували людей навіть так. Якось так старалися заходи проводити, щоб вони не потрапляли на відключення. Хоча зараз ми вже взагалі на це не зважаємо – в нас, що є світло, що немає, завжди освітлення ми забезпечуємо. Зараз у нас працюють курси української мови «Єдині» – для тих, хто хоче перейти на українську мову або вдосконалити її – раз на тиждень відбуваються. От, комп'ютерні курси також. Ну, на комп'ютерні курси тут ходить у нас «Університет третього віку» – власне, це такі люди вже поважного віку, але

вони хочуть працювати з комп'ютерами. Ми надаємо приміщення їм просто, бо в нас є комп'ютери, а в них є люди, які хочуть вчитися, і викладач, і вони приходять, *[працюють. – О. Г.]* за нашими комп'ютерами двічі на тиждень.

[О. Г.] *Цей «Університет третього віку» при відділі культури функціонує?*

[Л. С.] Ну, вони себе позиціонують як окрема така ветеранська організація, ветеранське об'єднання таке окреме, але вони більше при Центрі соціальних послуг. На різних офіційних заходах теж вони виступають, беруть участь в культурних заходах різних. В них там багато просто факультетів, і вони співпрацюють з різними закладами в такому плані: тобто тут з бібліотекою, там, можливо, з Центром соціальної допомоги, там, де надають, десь іще вони ходять, в них там є «скандинавська ходьба», це вже до спорту більше, і так далі.

[О. Г.] *Фізично приміщення цього університету є? Чи він більш віртуальний, об'єднавчий такий заклад?*

[Л. С.] Він більш об'єднавчий. Але вони збираються при адмінбудівлі, в них там є одна кімната – в них там є рукоділля, вони вивчають. Ну, от, таке, більш пов'язане з рукоділлям там, де треба сидіти і там, де є трошки простору, то там вони є, є в них приміщення.

[О. Г.] *Тобто у бібліотеці їм надаєте можливості для комп'ютерних курсів?*

[Л. С.] Так-так. І завжди запрошуємо на будь-які заходи їх. От, наприклад, стараємося і своїх авторів просувати, місцевих. Був у нас Сергій Бритяй – такий письменник-фантаст – презентував свою книжку, він із Броварського району, із села Русанів, але він зараз більше живе в Києві, він такий технар за освітою, але почав, от, пішов у фантастику. І Русанів – це таке теж село в Броварському районі, яке в літописах ще називають Русотин. І ось там, в цьому фантастичному просторі, який він описує, то теж є оцей Русотин, і теж є асоціації, бо там у світі фентезі теж йде війна, є вороги, і тобто, Україна не описується, але описуються там такі назви і такі якісь реалії, через які ти саме Київщину, Броварщину впізнаєш. І той самий Русанів, тому що там річка Трубіж, і саме вона стала такою лінією, через яку вже не перейшли загарбники, тобто теж туди вони вже не зайшли. *[...]*

[О. Г.] *Як почалися ці перші «блекаути», тоді «Пункти незламності» розгорнулися по місту?*

[Л. С.] Так-так, були. Звичайно, не всі культурні заклади були – там, де було укриття, яке відповідає всім нормам, там так само робили, скажімо так, якісь оці центри – «Пункти незламності». Такими пунктами у нас було багато шкіл. Був у нас культурний, наш міський культурний центр «Прометей» – там, де в нас також знаходиться зараз Управління культури, сім'ї та молоді. І ось там у них і генератор був – можна було і підзарядитися, і випити там чаю, і просто відпочити. Також у працівників культури була така черга – тобто в якийсь або вихідний, або в інший день треба було піти і почергувати на «Пункті незламності» – тобто це або в якусь школу, або в інший заклад. Там вже казали, де людей не вистачає. Ну, я так само ходила, чергувала.

[О. Г.] *Там крім електрики, можливо, забезпечувався інтернет, наприклад, для навчання?*

[Л. С.] Там, куди забезпечувався інтернет («Вай-фай»), приходили люди, щоб просто нагріти чайник. До речі, як виходило з цього, приходили до «Пунктів незламності», бувало, так просто, щоб чайник закип'ятити і забрати або самому водички набрати і на місці попити чаю також. Ну, такі елементарні речі. Зарядити мобільні, інші гаджети – все це можна було.

[О. Г.] *Люди намагалися для себе енергозащаджуючі чи на батареях прилади придбати, щоб хоча б ввечері посвітити?*

[Л. С.] Генератори – звісно, все це дорого. Якщо це якась приватна особа, то теж, дивлячись, наскільки вона може собі це дозволити.

[О. Г.] *«Пункти незламності» ваша адміністрація запустила?*

[Л. С.] Так, це централізовано. Там найбільше долучалася культура, освіта, ну, і такі різні заклади, в яких є генератори.

[О. Г.] *У магазинчики, кафе теж люди приходили погрітися?*

[Л. С.] Так. Наприклад, у нас тут «Піцбург» піцерія – тут теж, це якийсь рік був, щоб в нас не було довгого світла, і ми ходили до них по окріп, по гарячу воду, щоб заварити тут собі чай або каву. Бо не могли поставити чайники, електрочайники, але там вони пускали.

[О. Г.] *Восени 2023 року наш Інститут мистецтвознавства фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України в межах акції «Національна академія наук України – бібліотекам» передав до вашої бібліотеки великий книжковий комплект, ми ж і презентацію тут робили. Чи Ви спостерігали за цей рік, що минув, який інтерес був до цих книг народознавчого та мистецтвознавчого спрямування?*

[Л. С.] Інтерес був. Багато хто просто прочитав публікацію про цю презентацію і прийшов. Частина, значна частина цих книжок стоїть на чільному місці в читальному залі, тому ті, хто цікавляться етнографією, іншими питаннями, приходили, брали. Наприклад, я пам'ятаю, що прийшла користувачка, якій цікава була тема вишивки саме української, і от, вона так, по-моєму, навіть не один день приходила, із цим виданням сиділа, дивилася. От, наприклад, курси української мови – це веде вчителька однієї зі шкіл. І я запропонувала, кажу: «От, 28-го числа *[листопада. – О. Г.]*, це зараз за цим календарем буде Андрія – Андріївські вечорниці». Я кажу: «І в нас же ж є багато такої літератури», – так само навіть і ті, які ваш Інститут подарував. Кажу: «Там можна щось знайти». Ми підібрали її літературу, і, тобто весь цей урок був присвячений саме Андріївським вечорницям і взагалі різним, от, скажімо так, давнім проявам культури, які є в Україні.

[О. Г.] *Тобто, в освітньо-виховний процес книги залучаються?*

[Л. С.] Так. Ми обов'язково використовуємо, так, до виставок, до якихось тематичних зустрічей. От, ті люди, які вивчають українську мову, ну, як же ж вивчити мову без культури? І завжди стає в пригоді.

[О. Г.] *Раді, що ці видання знаходять зацікавлених читачів.*

[Л. С.] Так-так, ми дуже взагалі раді. І з краєзнавчого музею, до речі, теж звертаються, бо там Федора Вовка є праці, то теж кажуть: «О, у вас є таке, то можна прийти попрацювати?». Кажемо: «Звісно, можна».

[О. Г.] *То така величезна праця нашого колективу. Багаторічний директор Інституту, академік Ганна Аркадіївна Скрипник, Царство їй Небесне, нас організувала, щоб всі ці книги з'явилися, щоб ми їх подарували, передали в громади, щоб люди ними користувалися.*

[Л. С.] Так, ми дуже вдячні, тому що це такий неоціненний скарб – це нам дуже допомагає.

[О. Г.] *Які ще форми роботи національно-патріотичного спрямування проводите в бібліотеці?*

[Л. С.] От, наприклад, у нас цього року (здається, чи кінець літа, чи осінь) відкрився «Ветеран Хаб» *["Veteran Hub". – О. Г.]*. Це така спільнота, вона більш соціальна, де можуть ветерани прийти, якісь консультації одержати або якісь послуги юридичні, соціальні. Заходи також з психологами проводяться, з іншими фахівцями. Ну, і ми вирішили зробити таку співпрацю, скажімо, тристоронню – наша бібліотека,

ветеранський хаб, і нам запропонували співпрацю таку обопільну Будинок офіцерів, Центральний Будинок офіцерів *[Збройних сил України. – О. Г.]* в Києві. А там при Будинку офіцерів є культурно-освітній Центр неформальної освіти. І от, очільник Вадим Карпенко теж був у нас в гостях, у бібліотеці. А потім ми вирішили робити щось для школярів. І, от, такий тристоронній захід був. Ми презентували наші бібліотечні книжки, які в нас є з історії, з патріотичного виховання, з протидії, скажімо, різним фейкам, пропаганді. Ми все це презентували у ветеранському хабі, і туди ми запросили вже таких підлітків, бо це найбільше на старших школярів розраховано, восьмикласники прийшли однієї зі шкіл. І для них ми говорили про нашу історію, про культуру, про те, що ми маємо більше знати себе і протидіяти на такому інформаційному рівні, бо війна також інформаційна не менш потужна. Ми говорили зі школярами про це. От, наприклад, хочемо зробити серію таких зустрічей, але теж не завжди виходить, бо, на жаль, у нас одна з таких зустрічей недавно зірвалася, бо там просто було все разом: і повітряна тривога цілий день тривала, бо боялися дітей відпустити до школи, і «блекаут» теж такий був, що більшу частину дня і світла не було. Ми вирішили – перенесемо. Але надалі ми такі зустрічі ще плануємо, тобто, з Будинком офіцерів в нас співпраця і для школярів.

[О. Г.] *Як тут освітньо-культурна сфера працює, коли повітряні тривоги?*

[Л. С.] Ну, якщо йде захід, то ми його перериваємо і йдемо до найближчого укриття. Тому що тут у нас, наприклад, в будинку укриття немає, а є тільки підвал власне, там комунікації просто ці всякі, і там не проведеш повноцінного заходу. Є в нас поряд у будинках такі, вже обладнані більше укриття. Але дуже часто ми стараємося так, що запрошуємо всіх, а там вже робимо за ситуацією. І часто так виходить, що ми якось так проскочуємо: і повітряної тривоги немає, і світло є, і якось так на захід, тобто це виходить ідеально. *[…]*

[О. Г.] *Можливо, на вихідних у вас щось організується?*

[Л. С.] На вихідних ми працюємо у неділю. Тобто ми в неділю відкриті. Тобто у неділю, наприклад, у нас була презентація Сергія Пильтяя – письменника-фантаста нашого. І дуже часто саме так, саме в такі дні. Ну, звичайно, так, щоб ідеальний час був, і прямо для всіх це було зручно. Бо завжди знайдуться якісь користувачі, які скажуть: «Ой, мені в той день було зручніше, а мені в той…». Але в вихідні ми також відкриті, ну, в вихідний – в неділю.

[О. Г.] *На даний момент, як Ви бачите за книгами, що їх читають ваші користувачі, що людей найбільше цікавить зараз?*

[Л. С.] Найбільше людей цікавить, по-перше, це самопізнання. Люди звернулися до себе, щоб зрозуміти, хто я. На різних рівнях. От, на рівні національного «хто я» – вивчення наших героїв, вивчення і вдосконалення української мови, самої історії української мови. На рівні культурному теж, до якого я належу, – розвінчання якихось фейків, знову ж таки, відкриття для себе справжньої історії. Звернення до себе – це як психологія. Зараз популярна психологія – це те, що беруть найбільше. Тобто це психологія взаємин, якогось саморозвитку, хтось для зміни професії бере, хтось для того, щоб якось покращити стосунки у колективі, у сім'ї, з дітьми. Дуже багато актуального – дитяча психологія, вікова – беруть таке. Також менеджмент зараз дуже популярний. На наступному місці, скажімо так, це завжди популярно, але зараз цікавляться українськими авторами, новинками. Часто людина просто приходить і каже: «А які у вас є новинки літературні?». І вже на абонементі їм розповідають про це. Тобто хочуть бути в тренді, іти в ногу з літературним процесом. Цікавляться і українськими перекладами зарубіжних авторів, так, і власне українськими авторами, які є.

[О. Г.] *Ось ці розмовні клуби організовуються, бо багато внутрішньо переміщених осіб у Броварах, які хочуть українську вивчити мову?*

[Л. С.] Так, є. Це навіть ті люди, які жили в Броварах, але зараз з'ясувалося, що вони дожили до досить поважного віку, якось так і на роботі, і в спілкуванні, ну, не треба була їм українська мова. Але тепер щось у них там в голові змінилося, і от, в 60-70 років, хтось за 80 років прийшов вдосконалювати українську мову, дізнаватися про українських авторів. Ну, радимо починати з класики, в кого зовсім низький рівень – навіть з українських народних казок. Тому що з самих-самих азів починати вивчати культуру і мову. Хтось вже з таким вищим рівнем – ті вже беруть такі, українських класиків, таких, як Іван Багряний, багато хто бере «Тигроловів» тих самих. Ну, або так, старші такі класики, там XIX століття – це Нечуй-Левицький, наприклад, такі автори.

[О. Г.] *Ці заняття проводять і бібліотекарі, і філологи зі шкіл?*

[Л. С.] Ну, тут, власне, цей курс веде в нас вчителька української мови – вона з школи найближчої тут теж до бібліотеки. Але коли ми робимо зустрічі з авторами, ну, тут провожу їх, як правило, я, і там часто виникає якесь обговорення. Також я веду і очолюю літературно-мистецьке об'єднання «Криниця» тут, в Броварах. Різні в нас локації, були зустрічі, і тепер, з того часу, як я стала очолювати бібліотеку, то всі ці зустрічі стали проходити в бібліотеці. Стараємося раз на місяць, але, ну, різні ситуації бувають, але так стараємося – не пропускати. Тобто також зустрічаємося в бібліотеці – це люди як з Броварів, так і іноді з Броварського району навіть приїжджають. Ті, хто самі пишуть, ті, хто мають чим поділитися, що обговорити. Так, тут все: якісь наукові дослідження, іноді краєзнавчі дослідження, іноді хтось просто прочитав якусь цікаву новинку і хоче своїми враженнями поділитися… Іноді ми їздимо разом на якісь заходи, навіть в Київ ходимо, і тут, в Броварах, щось організовується, то ми теж так, кілька людей організовується, і ходимо туди, і потім це теж тема для обговорення. Тобто, все дуже-дуже взаємопов'язане.

[О. Г.] *Можливо, у бібліотеку приходять на репетиції місцеві фольклорні колективи?*

[Л. С.] Ну, на репетиції… Просто, от, самі фольклорні об'єднання іноді так приходили, дивилися. Казали, що в інших закладах є місця для репетиції, бібліотека в них не завжди підходить. Єдине, що в нас тут займаються, теж окрема кімната, ми виділяємо для таких занять, це учні дитячої музичної школи. Бо там просто вже навіть місця не вистачає. І до нас ходить викладач – викладачка бандури Світлана Вахметова – вона займається з дітьми. І в нас в бібліотеці завжди є музика, пісні, бо вона викладає і бандуру, і вокал. І на заходи ми дуже часто залучаємо як її, так і її учнів, які можуть або заспівати, або зіграти якісь твори на бандурі – це теж завжди чудово. Навіть на якісь виїзні заходи до інших бібліотек ми також їх беремо. *[…]*

[О. Г.] *Тут поряд парк імені Тараса Шевченка, то, можливо, якісь open-air програми там робите?*

[Л. С.] Так-так-так. Ну, Шевченка – Шевченка ми завжди згадуємо окремо. В нас навіть є портрет Шевченка – такий унікальний експонат, подарований однією зі шкіл, у нашій бібліотеці, ну, вже так досить давно. Але в чому цікавість, цікавинка цього портрета – він викладений гречкою, різними там видами, відтінками гречки. І здається, що він намальований, але коли дивишся, то бачиш, що є певні вкраплення, але не всі здогадуються, що це гречка, скажімо так. І в нас є такий броварський, скажімо, ритуал. От, всі перепоховання Шевченка відзначають в Каневі, це 22 травня, всі туди з'їжджаються. Але є ще одна дата, яку ми теж

завжди вносимо в свої заходи, – це 18 травня. Шевченко був у нас як при житті, в Броварах, так і вже по смерті, оскільки в нас була кінна станція, де міняли коней, і там зупинялася похоронна процесія з тілом Тараса Шевченка, Кобзаря нашого. Ми навіть двічі згадуємо Шевченка в Броварах – в березні і другий раз в травні. 18 травня приходимо до пам'ятника, очільники закладів культури, діти, які або займаються у якихось фольклорних гуртках або співочих гуртках, і теж організовуємо певні заходи. Тобто згадуємо той день.

[О. Г.] *Від вашого відділу культури на свіжому повітрі благодійні ярмарки чи громадські свята зараз організовуються?*

[Л. С.] Так, це планується майже завжди, починаючи з такого теплого сезону. І завжди були такі свята. Просто, от, після повномасштабного вторгнення *[російських загарбників в Україну. – О. Г.]* і зараз дуже часто це все скасовується, або навіть якщо планується, то потім якось із заходів безпеки це вирішують десь або по закладах, ну, тобто переносити ці святкування. Так само, наприклад, Миколая. Ми, звичайно, будемо зустрічати Миколая під відкритим небом, але якогось офіційного, такого велелюдного відкриття ялинки в нас не буде, скажімо так.

[О. Г.] *Чи проводяться благодійні ярмарки для зборів коштів на потреби оборони України?*

[Л. С.] Так-так, це постійно відбувається. Це в парку «Перемога», як правило, відбуваються такі великі міські заходи – це до Дня Незалежності, до Дня козацтва і до Дня Героїв України, до таких дат дуже часто це відбувається, до Дня захисту дітей. Але я кажу, що ці дуже часто заходи під відкритим небом, потім за кілька днів вони переносяться десь або в укриття, або в такі заклади, якщо є напружена така обстановка і великі обстріли перед цим, то, звичайно…

[О. Г.] *Зрозуміло, що заходи безпеки – в першу чергу.*

[Л. С.] Так. Вони є, але вони постійно, скажімо так, регулюється все це.

[О. Г.] *Є у місті народні майстри, які продають сувеніри і так донатять на ЗСУ?*

[Л. С.] Так, в принципі, є такі майстри. Це, до речі, можна було б звернутися, от, у нас є «Світлиця», ну, як би «Шевченкова Світлиця» – такий заклад, там Юлія Кругляк очолює. І, от, там все-таки більше вони, такі фольклорні зустрічі в них відбуваються. В них дуже гарно відбулися Андріївські вечорниці. До речі, у них там є свій колектив навіть, який співає. І до них, до речі, приїжджала, вони скооперувалися, приїздила очільниця бібліотеки у *[с.]* Княжичах, і там вона розповідала про Калиту. Але теж у них все це відбулося в сховищі, тому що там малувато місця було, але все одно гарно, є відеозапис повний, до речі. *[…]* До речі, в нас тут жив, у нашому будинку майстер-гончар, і в нього навіть була своя студія – як і гончарство, як і магазин. Він там відразу і проводив майстер-класи, і на «Лісовій» *[місцевості м. Києва біля однойменної станції метро. – О. Г.]* була ця студія. Він до нас дуже часто приходив, навіть робив тут у нас презентації. Там глечик його виробництва стоїть у нас в читальному залі. Але потім він так, він ще тоді говорив, що я збираюся переїздити в Одесу, а тоді, як почалося повномасштабне *[російське. – О. Г.]* вторгнення, він пішов на фронт і, от, зараз перебуває на фронті. Але навіть там, в якихось таких, скажімо, в нього є перерви, якийсь перепочинок, і дивишся, що, от, він показує. Він не тільки гончар, але він вирізає з дерева – от, ложка там з вишні, вирізав там за якусь там перерву або ще там щось. Раз, дивишся – воно вже є. Ну, просто дивуєшся, які в людей золоті руки. Жив отут буквально, в цьому будинку, в нас над бібліотекою. Завжди гордилася, який в нас є сусід, ну, але з'їхав.

[О. Г.] *Радянсько-пропагандистську російськомовну літературу із книжкового фонду вилучаєте?*

[Л. С.] Так, звичайно, цього немає. По-перше, був список, в якому, звичайно, була більш пропагандистська література, яка якимось дивом там вийшла на наших землях, які зараз, на жаль, під терористичним контролем. Але так, в нас таких видань, звичайно, і не було. Ці списки в нас є. Наступні списки – там це суто автори, які висловили свою прихильність росії, – таких теж нема, ми їх прибрали з фонду. Скажімо так, російської класики ми повністю не позбулися, але в нас є там такий окремий закуток взагалі, в читальному залі, тобто це не відкритий фонд навіть, це є такий лабіринт, і як я зараз кажу, що він є філософським, – якщо туди зайти, то далі вже проходу немає. Це такий тупий куток, справді, от, глухий кут, і там, да, є ця література. Але це вже там суто-суто давня класика, по примірнику ми залишили. Все інше в нас, ми зараз намагаємося поповнювати більше. Більше хочеться насичувати фонд, тому що після багатьох списань, таке найбільше списання в нас було, коли ми списали три тисячі за рік, більше трохи трьох тисяч навіть, звичайно, треба зараз наповнювати більше. І слава Богу, що є спонсори, що є ті, хто хочуть подарувати книжки, ну, і трошки, звичайно, місцева влада допомагає, теж виділяє.

[О. Г.] *Український інститут книги теж розповсюджує різні видання?*

[Л. С.] Так-так, Інститут книги дуже допомагає, але він так дивиться за тим, що бібліотека при цьому ж була активна, що популяризувала те, що подароване. В нас є, ми давали заявку на «Польську полицю», і «Польську полицю» ми в цьому році презентували з польським товариством «Родина», яка в нас діє в Броварах. Тобто, теж почалася така дуже хороша співпраця з цим товариством. І після того ми отримали ще буквально недавно «Німецьку полицю» – також, теж німецькі автори перекладені українською мовою, і теж вже діє вона в нас на абонементі.

[О. Г.] *Освітні заклади у вас є з напрямком вивчення іноземних мов?*

[Л. С.] В нас є тільки один ліцей № 5 імені Василя Стуса – отам так, більше іноземні мови, там більше англійська мова, інші мови, але саме цей ліцей спеціалізований.

[О. Г.] *Від них запит на іншомовні книги точно буде?*

[Л. С.] Це власне українськомовні, там переклади українською мовою. Але на «Польській полиці» – є там і польською мовою теж. Іншомовні видання теж тими мовами, мовами оригіналу, так само запитують, бо хтось вивчає, хтось вдосконалює, комусь просто цікаво, школярів багато дуже ходить.

[О. Г.] *Питаннями культурної спадщини хто тут опікується? Може, шукають ті звичаї, традиції, що їх треба внести в охоронний список? Працює ваш відділ культури над цим?*

[Л. С.] Ну, ця робота, в основному, на краєзнавчому музеї. Я знаю, що старший науковий співробітник, наприклад, музею Марія Григорівна Овдієнко, в неї зараз дуже великі проблеми зі здоров'ям, вона дуже багато працює з дому, але при цьому в неї шикарний пласт її напрацювань. Тобто в Броварах такої матеріальної спадщини майже і не залишилося, все отаке більше зруйноване, але, скажімо так, усні перекази якісь… Вона видала дуже гарну книжку про Голодомор в Броварах і на Броварщині. Це ще років з 10 тому, що вони ходили навіть по дворах, опитували людей, і ці всі спогади лягли в основу цієї книжки. Також будинок Квятковського – був такий поміщик у нас тут, в Броварах, в XIX столітті – про нього також вийшла книжка, і вона двома мовами, до речі, польською і українською. І там теж працювала Марія Григорівна Овдієнко – це старший співробітник Броварського нашого музею краєзнавчого. *[…]* Вона взагалі людина енциклопедичних знань. Я не зустрічала навіть таких людей, щоб стільки всього знали, стільки всього в голові носили і настільки широко вивчали деякі питання. Вона сама родом з *[с.]* Требухова, то в нас займається історією Требухова, історією Броварів так само. *[…]*

Великодимерська селищна територіальна громада

с. Бобрик

Записав Олександр Коломийчук [О. К.] 5 травня 2025 р.
у с. Бобрик Броварського р-ну Київської обл.
Співрозмовниця – Тетяна Григорівна Куць [Т. К.], 1982 р. н.,
менеджер Бобрицької гімназії, родом
із с. Требухів Броварського р-ну Київської обл.

[О. К.] *Пані Тетяно, на початку нашої розмови попрошу Вас надати кілька згод. Першу – на те, що ми нашу розмову фіксуємо на диктофон. Ви погоджуєтесь?*
[Т. К.] Так.
[О. К.] *Дякую! Іншу – на те, що по завершенні нашої розмови транскрибований її варіант буде переданий до нашого інститутського архіву. Ви згодні?*
[Т. К.] Так.
[О. К.] *Дякую! І останню – на те, що надана Вами інформація згодом буде опублікована?*
[Т. К.] Так.
[О. К.] *Дякую. Передовсім попрошу Вас розповісти про себе: представитися, сказати, де і коли Ви народилися, де виростали, куди згодом пішли навчатися, який фах опанували і де працюєте зараз?*
[Т. К.] *[…]* Куць Тетяна Григорівна. Народилася в селі Тре́бухів Броварського району Київської області 5 грудня 1982 року. Закінчила Требухівську загальносвітню школу І-ІІІ ступенів і розпочала свою педагогічну діяльність у 2001 році саме в Требухівській школі педагогом-організатором і паралельно вступила в Ніжинський педагогічний університет. Далі – працювала заступником з виховної роботи в Требухівській школі. Потім забрали мене в район, очолила Броварський районний центр дитячої та юнацької творчості. Потім у зв'язку з реорганізацією закладів, децентралізація, заклади були частково деякі закриті, і очолила, була начальником відділу освіти Калитянської *[селищної. – О. К.]* територіальної громади. У зв'язку з сімейними обставинами звільнилась у двадцять… саме *[20]*22 року. І потім працювала в Великодимерській селищній раді начальником відділу… по кадрах. І коли запропонували мені в області роботу, то запропонували очолити даний заклад. Це був жовтень *[20]*22 року. І з 1 листопада *[20]*22 року приступила до виконання обов'язків – стала директором Бобрицької гімназії. Про *[тимчасову російську. – О. К.]* окупацію саме села Бобрика дуже багато в деталях майже знаю, особливо про заклади освіти, тому що паралельно і волонтерили, і допомагали в перші дні, коли деокупована була територія. І відповідно знала, тому що до цього співпрацювали взагалі із, ну, в районі. А також знала чому – тому що приступивши до.., ставши на посаду директора школи, я розуміла, що потрібно було терміново відбудовувати заклад освіти. Тому що навіть елементарно були побиті уламками меблі, комп'ютерна техніка розграбована. Дуже, звичайно, велику роботу провели органи місцевого самоврядування, а саме за ініціативи Олександра Куценка *[заступника селищного голови з питань соціально-економічного розвитку, міжнародних зв'язків, розвитку інфраструктури, земельних відносин, містобудування та освітньої галузі Великодимерської селищної ради. – О. К.]* було знайдено донорів, замінено частково дах той, що був пошкоджений, вікна всі були вибиті під час окупа-

ції. До речі, як зберігся взагалі заклад? Відходячи… у нас взагалі в закладі освіти проживали «орки» в підвалі. Вони зняли штучне покриття з майданчика, вони там собі умовно затишок створювали, і штаб у нас був іще навпроти садочка. Вони там теж проживали. Тому розумієте, що… що вони могли натворити, дивлячись по всіх і чувши різні історії. Взагалі, коли відходили, то вони поцілились на центр школи, і я думаю, що історія би з закладом освіти була б, мабуть, така сама, як і з Богданівською школою, але завдяки ялинкам *[корпуси школи вцілілі. – О. К.]*. Бачите, ми на даний момент, у нас є проєкт, хочемо його реалізувати – це як символ нашого… нашої незламності. *[Показує із вікна кабінету. – О. К.]*. Вони поцілили в ялинки, так уже сталось. І лише вже уламками були все, звичайно, хвилею все повністю вибите, да. Але це наша… (розказую – аж мурашки по тілу) це наша, якби, да, нез… Ну, в цьому році, да, вони сухі, вони негарні, але ми всім про це розказуєм, що навіть природа пішла на захист…

[О. К.] *Щит.*

[Т. К.] Да, це як наш щит – да, дуже влучне слово – на захист закладу. І ми маємо, да, *[…]* побиті стіни, все. Були навіть в коридорах пробиті отак наскрізь… Взагалі, Ви, заходячи, бачили нашу фотовиставку по… під час окупації – це наш такий «незламний» рік. Він навіть і на сайті у нас так називається – «Незламність-2022». Ну, і в перші дні, коли, звичайно, були викрадені оргтехніка, що в садочку, що у Бобрицькому ліцеї. На той час ми були ліцей. Навіть гирі вкрали, ну, елементарне. Пошкоджено було майже все, розумієте, ну, і дуже великих пошкоджень зазнала обідня… сам харчоблок, обідня зала. Там повністю навіть стіна, бачили – дирка, яка була на фото. Відповідно… Але, незважаючи на це все, заклад, працівники закладу в перші дні після окупації об'єдналися і почали розчищати. Спочатку плівкою забивали це все відповідно, убирали всю ту нечість, яку вони натворили, нагадили. Ну, і за підтримки органів місцевого самоврядування був розчищений підвал, підвальне приміщення, і позаливали стяжки, все, щоб зробити найпростіше укриття хоча б в перші ці… перші дні, щоб діти мали змогу 1 вересня приступити до навчання. Ну, і 1 вересня, відповідно, діти приступили до навчання. От. Навчалися в дві зміни спочатку. Але, ну, попри все, і садочок так само. Потім, ставши в листопаді місяці директором закладу, я розуміла, що, ну, по-перше, мене дуже сильно насторожило те, що, я розумію, були всі в окупації – я не місцева. Ну, поряд *[моя. – О. К.]* громада. Але ніхто не посміхався – я про дітей. Якщо ми збирали самоврядування учнівське і говорили, які заходи можна провести, що робити, які плани шкільні, то в них одне було – хвилина мовчання щоб кожен день звучала. Я розуміла, що потрібно не лише відбудовувати, фарбувати стіни, але і підтримати ментально не лише дітей, педагогів, але і батьків, які також пережили цю страшну окупацію. Першого листопада приступила до роботи, а 2-го листопада почала через соціальні мережі, саме через «Фейсбук» на той момент і «Інстаграм» шукати організації, які займаються відновленням освіти, розбудовою, розвитком – будь-що, що пов'язане з освітою. Як моя казала донька, каже: «Мам, коли всі лягають спати, то ти виходиш на полювання». Ну, воно і так було. Я собі за мету поставила – десять організацій я в сутки маю знайти. Першими я… По-перше, я зібрала всю інформацію: фото-, відеофіксація – все повністю зібрала, створила відеоролик і через месенджер писала: «Я така-то, така-то, директорка Бобрицького ліцею – заклад який був в окупації, потребує такого-то, такого-то. Будемо вдячні за найменшу допомогу, підтримку». Тому що потрібно було елементарно – від стільців… Я прийшла, працювала, тут сиділа за партою, стілець, все – нічого не

було, просто нічого. Це, шо Ви бачите, – це із Пристоличної *[сільської територіальної – О. К.]* громади допомогли, просто знайомі привезли прямо сюди. Ну, це було вже пізніше, спочатку була мета – кабінети, учні і вчителі – забезпечити *[їх. – О. К.]* комфортними, хоча б елементарними умовами, щоб люди почувалися більшменш, ну, якусь підтримку, знаєте, бачили, що про них думають і дбають. І оце, таким чином, працювала-працювала, і першими, хто відгукнувся – це був *[благодійний фонд (БФ). – О. К.]* «Фонд освітніх ініціатив». Вони вже в грудні нам завезли близько ста столів, шафи – ну, дуже потужно. От, меблями вони забезпечили. З приводу ментальної підтримки, роботи психологів – благодійний фонд «Assisto», якщо, можливо, Ви чули, якось БО «БФ "Фонд *[сім'ї. – О. К.]* Андреєвих"», що вони якось так називаються. Вони прямо до нас забезпечили повністю: і лікарі поприїздили, і кардіологи, і все, щоб могли і діти, і батьки пройти *[обстеження. – О. К.]*. Робота з психологами була проведена – дуже потужно, дійсно. Ну, і крім цього всього бачили наших партнерів – це наша така фішка. Ми, дійсно, кожному нашому партнеру вдячні за найменшу *[допомогу. – О. К.]*. В нас і квіти, і озеленення, дзеркала, які Ви бачите – це теж все нам дарували. І оце ось, таким чином, почали працювати. Далі – вивчила, чула багато про грантові програми, але піти із заробітною платою на 15 тисяч і заплатить 18 *[тисяч гривень. – О. К.]* за навчання – ну, такої можливості в мене не було. І я через ютуб, «Час змін» *[школа з написання грантових проєктів. – О. К.]*, ніби називається їхня платформа, я прослухала, як заповняти. Це найважча, я думаю, за два з половиною роки моєї діяльності грантова така заявка «Кусанони». Це шось страшне, сумне і невеселе. *(Усміхається)*. Але разів з десять я, мабуть, переслуховала це відео і розпочала – думаю: «Ну, потрібно якось, щось рухатись». Перший такий грант, який я… Спочатку чого я кажу «я», тому що тоді я не розуміла, що… не то, шо не розуміла, я ще не могла зрозуміти. Всі боялися, думали: «А, он пройшла…». Можливо, я не знаю, хоча багатьох і знала. О. І знайшла [*громадську організацію (ГО). – О. К.]* «EdCamp Ukraine». Це проєкт був – змінитись за 7 місяців. І це дійсно громадська організація, яка не лише займається, да, пофарбувати нам стіни, замінити електропроводку. На той момент я це так думала, і всі ми так думали, розумієте? Тому що ми наскільки отако були зацьковані, шо нам хочеться, шоб це все красиво було. Але все ж таки, в першу чергу, це нам треба дбати про психологічний стан і учнів, і батьків, і вчителів, і психологічну сферу, і про соціально-емоційне навчання, яке дуже потрібне. І, як виявилось, у нас в закладі є педагоги, які проходили навчання навіть від «ЕдКемпа *[України. – О. К.]*», тільки чомусь їх, ну, десь, в якійсь мірі, не чули. Але ще Вам хочу так акцент сказати, що всі працівники під час окупації були на зв'язку з дітьми. Всі до одного. І коли вони навіть зараз це згадують, – і від батьків чую, і від дітей – звичайних два слова «Як ти?», все. Вони завж… були завжди з ними, поки був там зв'язок, завжди були на зв'язочку і підтримували. Ну, це дуже по-професійному, і воно було дуже потрібно. Ну, і от, даний проєкт був із заявочки *[розпочинався. – О. К.]*. Там 52 запитання в аплікаційній формі. Заповняла, чесно скажу, я її сама до 4-х *[годин. – О. К.]* ранку. Це була моя найбільша помилка в тому, що я команді не сказала. Ну, по-перше, часу не було. О. І Ви знаєте, серед 484 закладів України, які подалися в даний проєкт, ми ввійшли в десятку. Це для мене така була, ну, стимул і, мабуть, всієї команди, що, ну, що ми можемо, і що нас почули. Казав мій син, каже: «Мам, ти так кричала від радості, – каже, – я уявляю, що ти будеш робить під час, як буде Перемога наша…». Тому ми… А потім серед десяти ми ввійшли в четвірку. І ми збирали смайлики – це наш символ, вже нашого закладу. Смайлики збирали. Наш смай-

лик був отой, шо сердечко, типу, так тримає. Але те... І відео записували під час повітряних тривог, і зустрічі з командою, з нами спілкувалися. І от, ми виграли – ми писали, я тоді писала *[у меті грантової заявки. – О. К.]* – це на ремонт харчоблоку. Це близько півтора мільйона *[гривень. – О. К.]*. І ми думали співфінансування місцевого бюджету і нашого. Але виявилося так, що коли до нас приїхали в квітні презентувати вже оцей проєкт на рівні громади всієї Великодимерської, пропрацювавши 6 днів, опрацювавши з батьками, з вчителями, дітьми. Навчання з нами було, дійсно, професійних спікерів, з нами працювали. Виявилося, як уже після цього навчання, що дітям потрібен простір, а донор має право змінити своє рішення. І повідомляють, дзвонять мені, що буде ремонт не харчоблоку, а фоє, яке Ви бачите. В мене шок був. Думаю: «Боже, скажуть: "Вкрали"». Ну, знаєте, як зараз в нас оця політика ще в країні. Два дні я нікому про це не казала, бо мені самій дурно було. Але ж потім сказали. На даний момент ми це не шкодуємо про це, що нам зробили наш простір, тому що такого простору в нас немає. Ну, а все-таки заходиш, і Ви бачите – діти граються і босі ходять, вони себе почуваються як вдома. І це для нас дуже важливо. І коли іноді *[рідні після уроків дітей. – О. К.]* забирають, є діти, які плачуть, не хочуть іти додому. О. Оце ось, таким чином, це наш перший такий проєкт був. Друге, на що ми вже з цією командою звернули увагу, – це розвинути позашкільну освіту: по максимуму забрати дітей з вулиці, по максимуму їх заохотити, в першу чергу, на якийсь вид діяльності, на якийсь гурток. Ми звернулися до *[Великодимерської. – О. К.]* селищної ради, до засновника нашого про те, щоб відкрити, додали нам години гурткової роботи. А потім *[…]* умовила, ну, як умовила, він шукав роботу, *[Артем. – О. К.]*. Він творчий такий, його арт-студія є своя. Кажу: «Давай, спробуємо!». Ну, тут, Ви ж розумієте, не за заробітну плату. *(Усміхається)*. Але я кажу: «Ну, от, потрібно просто допомогти і зробити так, шоб діти, десь якусь арт-терапію провести». От, таким чином. І ми створили арт-простір, такий творчий наш простір, власними силами, повністю все власними силами. Із *[м.]* Праги привозили наші теж партнери, друзі. Ми ще й досі ними користуємося: і фарби, і кісточки, і все для малювання. Це вже два роки пройшло. Оце вони нас так забезпечили, о. Потім, ну, а потім що, потім розпочалися, от, з десяти, наприклад, організацій, до яких зверну... зверталась, писала. Ну, спочатку там одна-дві, потім написала, «Є-Ініціатива», пам'ятаєте, портрет *[Президента України Володимира. – О. К.]* Зеленського малювали, потім продавали його. Забула. «Є-Ініціатива» *[йдеться про ГО «Ініціатива Е+». – О. К.]*, їхня організація, вони нам привезли два генератори по 100 тис. *[гривень. – О. К.]*, особисто приїхали сюди. Потім, ну, такий масштабний грант був іще на відновлення спортивного майданчику. Подавався він від засновника. Я звернулась на той момент, був Анатолій Бочкарьов *[Великодимерським селищним головою. – О. К]*. Ще про ці гранти якось так іменно в нашій громаді не сильно теж знали. Я кажу: «Давайте, спробуєм. Я все зроблю, зберу всю інформацію». Там потрібна була команда з депутатів, староста входив, батьківський актив, педагогічний. Ну, от, таким чином. І я зробила акцент, так, типу, на соціальну згуртованість. Це міжнародна організація МОМ *[Міжнародна організація з міграції. – О. К.]*, по ВПО *[внутрішньо переміщених особах. – О. К.]* вони більше. І Ви знаєте, ми перемогли. Перемогли, єди... Ну, важко було в якому плані: по-перше, перш, ніж брати – це так, можливо, десь хтось колись прочитає, почує – потрібно робити проєктно-кошторисну документацію обов'язково. Навіть в укритті в нас, у мене проєктно-кошторисної *[документації. – О. К.]* не було. Але є в мене знайома, і вони мені в «Екселі» на А4 робили, отак прорахували, щоб можна було, ну, зроби-

ти «красоту». Коштів не було. З мене всі іноді в громаді, там хтось казав: «Куць, що ти взагалі витворяєш, хто тебе почує десь». Але я Вам скажу, цей листочок в «Екселі», Угорська екуменічна служба допомоги в Україні – ми і досі з ними співпрацюємо, вони нас, 787 тис. *[гривень. – О. К.]* зробили нам укриття з туалетами стаціонарними, з мобільними такими меблями. Ну, дійсно – гарно і потужно. І ось буквально на тому тижні привезли, стоять оці столи, і пуфи, ну, співпраця продовжується. Але донори і взагалі грантові різні *[організації. – О. К.]*, хто займається, вони люблять прозорість. Ми повністю всю інформацію висвітлюємо в *[соціальній мережі. – О. К.]* «Фейсбуці», сайт. Це дуже важливо, тому що фото-, відеофіксація – це все надаємо. Тому що, ну, коли вони бачать, що ми відкриті, прозорі, вони надалі співпрацюють. Тому на даний момент у нас мабуть близько ста цих грантових заявок, і я Вам скажу, що, от, саме по відбудові нашого закладу освіти, на жаль, на рівні держави ми нічого не отримали. Це при тому, що 50 % закладу було пошкоджено. Я не знаю... Ну, я розумію, громада велика, школа є пошкоджена в *[с.]* Богданівці, садочок в *[с.]* Богданівці взагалі знищений. Плосківська *[загальноосвітня І-ІІІ ступенів. – О. К.]* школа ідентична, як наша. В них оце крило повністю *[знищене. – О. К.]*, вони попали у відбудову. Ну, а ми – *[отримали. – О. К.]* 11 хромбуків, які не сильно для використання взагалі в освітньому процесі. Тому це все таким чином. Далі – перейшли ми вчити дітей писати учнівські гранти, тому що це теж фішка, яка, ну... ну, якою потрібно... В нормальних європейських країнах – це на першому місці взагалі залучення коштів через гранти. І ми з дітьми подались на «savED» *[благодійний фонд, який відновлює життя в громадах, що постраждали від війни, через освітні, соціальні та інфраструктурні рішення. – О. К.]* – теж потужна організація. І пройшли. Ми хотіли виграти 5 тисяч доларів – ми їх не виграли. Ми даже дві команди подали. Чому не виграли? Тому що вони до цього зробили нам повністю освітній центр «Вулик», де забезпечили нас повністю: ремонт зробили – в нас той клас був пошкоджений, 22 ноутбуки, 30 планшетів, навушники, меблі – все повністю «від А до Я». Вони забезпечили там, мабуть, *[один. – О. К.]* мільйон шістсот з чимось *[гривень. – О. К.]* по передачі. Кошти через заклад освіти жодні не йшли. Все йшло, ну, ми трьохсторонні меморандуми підписували. Кошти... Ну, це для мене як для директора було дуже, ну, цінно, чому? Тому що за кошти місцевого бюджету тільки щось зробить – зразу тебе прокуратура *[відстежує. – О. К.]*, ну, відразу. Тому, ну, з цієї сторони – понятне діло. Якби через школу йшли, то погоджувалися б. Але у зв'язку з тим, що кошти не йдуть, це теж, знаєте, спокій і для мене. О, тому ось таким чином. Але після цього, як ми не виграли цих 5 тисяч доларів, діти підійшли до пані Анни Новосад – вона була трішки міністеркою освіти *[і науки України. – О. К.]* – кажуть: «Ну, нам би хоча б з меблями допомогли!». І що Ви думаєте, нам через тиждень буквально привезли бібліотечний наш простір, забезпечили меблями, все. Ну, і на даний момент ми теж з ними співпрацюємо в різних проєктах. От, на даний момент ми виграли (і в нас ще фішка така) обідню залу. Це учнівський проєкт, до речі, соціального напрямку. І в грудні місяці ми подалися, до грудня там, і ми його виграли. Ну, ще ремонтні... воно ж процес, дуже великий процес. Сонячні батареї, для прикладу, – я їх заявку подавала в грудні *[20]*22 року, двадцять якогось грудня, а ми їх відкрили ось у січні *[2025 року. – О. К.]*, два роки йшов проєкт. Я вже думала... Але отримали документи, все, проєкт, і все вони робили повністю. Технагляд тільки наш був, там шось 6 чи 7 *[тисяч гривень. – О. К.]*, не пам'ятаю, по цьому... Ну, на рівні ще 49 тисяч 500 євро, ну, майже 50 тисяч євро – сонячні батареї 93 поставлені в нас. Тому це теж такий потужний, наша, ну, про-

єкт, що можемо забезпечити безперервне навчання. Ну, дуже потужно взагалі не тільки нам, але і громаді саме Великодимерській – «Кока-Кола» у співпраці з «Червоним Хрестом» – ми отримали всі модульні котельні. Останній рік ми, наприклад, коли в садочку ще так «плюс-мінус», то в гімназії ми вже працювали з перебоями. По-перше, вона була пошкоджена під час окупації, по-друге, запчастини до неї – лише з росії. І ми вже останній рік просто допрацьовували, але почув наш засновник, і в першу чергу нам теж забезпечили, ми вже підключені до модульної котельні, але ж знову так, оці всі бюрократичні моменти: довго, проєкти, то вузли обліку ще ми не зробили... Ну, єсть, є над чим працювать. О, тому оце ось таким чином. Ну, що хотілося би ще сказать, що все-таки... А, в нас навіть педради спочатку проходили стоячи, бо в нас не було на чому сидіть, я Вам так скажу. Заступник мій з навчально-виховної роботи казав: «Боже, ну, як це так... Ну, шо, ну, як оце будем...». – «Ну, – кажу, – будем стоять. З'явиться, десь з'являться». Тому в нас із цієї, із Данії в нас стільці, єсть навіть із Данії, нам *[...]*, фонд, забулась... Тому вони нам стільці передали. Да, вони «б/у», але, ну, як, дійсно, якісні. І комплект парт ми від них отримали, о. Ну, і звичайно – ми завжди дякуємо і не забуваємо про всіх наших партнерів, навіть, я ж кажу, за найменшу яку допомогу. Нам було таке, шо комп'ютери просто присилали «Новою почтою». Прінтера́, ну, будь-що, тому що теж бухгалтерія працювала – один маленький прінтер, сканувати багато потрібно. Ну, тому я ж кажу... Іще скажу, що у нас не було харчоблока. Харчування в дітей не було, ми півтора року дітей не харчували, зато ми закупили новий посуд. З мене казали: «Куць, шо ти робиш?». *(Усміхається)*. О, але нічого. Ми принципово, шоб це були біли тарілки, шоб дітям було приємно харчуватися, шоб якийсь хоч маленький комфорт дітям створить. На даний момент у нас мультипрофільне харчування – це ми єдині, мабуть, навіть і в Броварському районі, де меню, чотири меню на вибір – діти самі вибирають те, що вони хочуть їсти. Соки, порційні йогурти, вони і нагетси їдять, вермішель там, картошка гратен, котлета по-міланськи, ну, і так далі. Це через гугл-форму заповняють. Ну, оце ось таким чином. Два роки... другий рік ми вже як перепрофілювання, знаєте, закон про освіту новий. Да, був десь якийсь супротив, але ми теж з розумінням відносимось, тому що, ну, 201 учень. Да, немає 10-го, 11 класу, але є підвезення в Тарасівський ліцей *[Великодимерської селищної ради. – О. К.]*. І ми розум... Я, наприклад, як керівниця закладу розуміла, що, ну, рано чи пізно ми до цього прийдемо, тому поки це не так сильно болісно, ми це впровадили в нашому закладі. Ну, оце ось так, якщо шось так коротко, я не знаю. Кажіть, що ще? Ну, я Вам так скажу: дуже мало, мало часу, вірніше, не часу, а уваги приділяється взагалі зараз і дошкільній освіті. Я і се́бе лаю, наприклад, ну, в моїй роботі, хоча ми зробили вже теж, і лоджію зробили, ми закупили простирадла. До цього до мене ще знайшли вони самі десь волонтерів – матраси *[забезпечили. – О. К.]*, тому що, ну, вони *[російські окупанти. – О. К.]* жили там, уявіть. Ну, обгажані, просто, кажу, як є – обгажані. Я не знаю, як ці працівники, колеги мої, оце все убирали. Їм просто, знаєте, треба вклонитися кожному працівнику і-і техперсоналу, що вони весь, весь цей, всю нечість убрали кругом, починаючи від погребів до всього на світі. Але я Вам скажу, що, ну, нас не сильно почали любити. Чому? Тому що я почала все висвітлювати в фейсбук-сторінці. Мені хтось казав, що Бобрицької гімназії десь дуже багато сильно. *[Мені говорили: – О. К.]* «Ти не боїшся, шо тебе прокуратура...». І це навіть між директорами, хоча ми всі спілкуємося і до цього працювали. Але, ну, моє завдання було створити умови і створювати, як керівника закладу освіти. Ну, ми ж і працюєм, да, *[за принципом. – О. К.]*

«все найкраще – дітям». Хоча тут теж можна поспорить. *(Усміхається)*. О, ну, це таке. Тому працюємо, рухаємося далі. Одне скажу ще, що дуже важливу роль відіграє партнерство: батьки, школа і громадськість. Тому що навіть елементарно – підтвердження десь від засновника, ну, це дуже важливо. Ну, і ще потрібно, якщо є проблема, її треба озвучувать. Я розпочала – не було документів по садочку. Відновити ці документи – ну, знайшла навіть наказ з 1982 року про його відкриття. Четвертого грудня він відкрився, я п'ятого *[грудня. – О. К.]* народилася – як мені, я дуже легко запам'ятала. Але на даний момент у нас, ми ось уже завершуємо, у нас право власності на саме приміщення ще. Але вже в нас є все – і техпаспорт, все вже, документи, слава Богу, в нас в порядку. Ще що зробила – акт по нововиявленим обставинам, тому що майданчик не був включений, що він пошкоджений. Ну, і навіть по садочку теж те саме, елементарні якісь там були речі, тому організацію наймали, щоб це все було, ну, підтверджено документами. Тому що, ну, ніхто ж не знає, як буде через рік, через два, через п'ять, чи я тут буду, да, а документ – він буде. О, і я впевнена, що все рівно є вже ж і висновки, і звіт цей загальний, да, що заклад був в окупації. О, тому це все потрібно робити. Міжнародні партнерства: у нас співпраця з Угорською екуменічною службою допомоги в Україні, Прага нам забезпечила, особисто їздили забирати шість інтерактивних дошок, проєктори для забезпечення творчого простору, годинник, який Ви бачите. Все повністю це ми привозили із *[м.]* Праги – є в нас партнери. Безкоштовно нам надали, навіть вони співпрацюють із організацією із *[м.]* Києва – «AB-Media». І вони це нам встановлювали. Тому, ну, оце ось така ситуація. На даний момент ми… Взагалі отак аналізуючи оці два з половиною роки роботи, то завдяки «Ед-Кемпу *[України. – О. К]*», ну, просто всім рекомендую – закладам освіти, хто турбується взагалі про освіту, долучаться до їхнього про… ну, проєкту, до їхніх проєктів. Там і підвищення кваліфікації безкоштовне, до речі – «Edway» *[національна платформа можливостей професійного розвитку педагогічних працівників. – О. К.]*, яка переходить платформа зараз на рівень держави. Ми спілкуємося на зустрічі, якщо Ви по фото бачили, і з міністром освіти *[і науки України. – О. К.]*. У нас 17 травня *[2025 року. – О. К.]* буде проходити *[ГО]* «EdCamp Ukraine» національна магістральна (не) конференція *[міні-EdCamp Bobryk Preschool «Сила об'єднаного розуму: горизонти, завдання, ресурси». – О. К.]*, де у нас буде заступник міністра освіти *[і науки України. – О. К.]*, буде у нас голова організації «EdCamp Ukraine». Тому, ну, ми про себе говоримо. Говоримо, ділимося досвідом – і педагоги, і я особисто. Звітуюсь, звичайно, звітуюсь за рік роботи звітувалася. Багато звітів в мене було за два роки роботи. Звітуюся я згідно закону по закінченні навчального року. Звітуємося на сесіях. Іноді нас не чують, так якось складаються обставини. То ми про це теж трішки іноді пишемо у «Фейсбуці», щоб нас почули. Ну, на даний момент нас уже чують, тому що, я кажу, ми ж, наприклад, я як директорка, прошу, ну, не собі додому. Ну, це заклад вашої громади, я – найманий працівник. О, тому якось, якось так. О, ще щось хотіла сказать – в голові отак все… Ну, проб… з приводу, от, наприклад, на проблеми, да. Мало, хоча, да, ніби, може, і грубо скажу, бронь, да, вчителям дають, але в нас нестача, наприклад, зараз вчителя потрібно, вчителя чи вчительку початкових класів, вихователя чи.., вихователя чи вихователькуу потрібно в садочок. Ну, мала заробітна плата або хоча б якась мотивація була для молодих педагогів. Коли інформатика, я теж знайомого попросила, кажу: «На 4 місяці до кінця року попрацюй, бо, ну, звільнився інформатик – так склались обставини». То він і досі працює. *(Усміхається)*. Ну, знаєте, в його свій бізнес і все абсолютно, але чисто людські оці відносини і, ну, допомога навіть із дітьми, і монтуєм все разом, і якісь гранти

пишем, то, ну, от, разом. Ну, як для мене це, як для керівника, це дуже важливо. Ну, і ще така фішка в нас в закладі вже другий рік – *[звертання. – О. К.]* по батькові. Діти називають мене «пані Тетяно», «Тетяна», як там кому зручно. Ну, і двері мої відкриті для дітей – це теж дуже важливо. Вони не бояться зайти до директора, як, знаєте, раніше: «А-а, до директора..!». Ні, ні в якому разі не лякаємо цім, ну, я ж не папуга якась, шоб мною лякали. Тому відкрита і до дітей, і до батьків, і вчителям про це говорила з самого першого дня, тому що, знаєте, змінився керівник тоді, і як зразу батьки побігли. Да, було дуже багато скарг і все, але змінилися. От, дійсно, всі разом і я в тому числі змінилися. Тому якось так. Я не знаю, що ще казать. *(Усміхається)*. Кажіть, можливо...

[О. К.] Дуже Вам дякую, пані Тетяно! Скажіть, будь ласка, щодо періоду «блекаутів» 2022-2023 років – як ваш навчальний заклад давав собі раду в тих обставинах ще до отримання генераторів?

[Т. К.] Ну, от, наприклад, коли я прийшла працювать 1 листопада *[2022 року. – О. К.]*, то в нас було... був генератор в гімназії. Був генератор, звичайна потужність оця 5 кіловат чи скільки. Знову ж таки, знайомі інтернет наново проводили, тому що була проблема, ну, дійсно, проблема. Тому я акцент теж в першу чергу писала *[при формуванні грантових заявок. – О. К.]* і на генераторі, що нам потрібно. До речі, я не сказала, що «Червоний Хрест» у співпраці з «Кока-Колою» на 55 кіловат нам, ну, нам надали генератор. Це дуже потужна допомога, тому що було таке, що і з газом в нас були проблеми, і з світлом були проблеми, дуже, от, дійсно. І коли в січні і при морозу виключається світло – ну, це просто... Це таке було – гріли і грілками в котельнях. Це добре, що оператори такі, знаєте, чоловіки на своєму місці. О, тому... але тоді громада надала, закупили генератори, то ми підключали, значить, укриття підключили і котельню. І в нас до укриття попало це якраз оце крило, що світло було. І інтернет відповідно. О, тому... ну, але, слава Богу, що ми оперативно якось так спрацювали, що в нас тоді великий генератор з'явився. Я ж кажу, це співпраця була органів місцевого самоврядування, «Кока-Коли», тому що, ну, на території підприємство знаходиться, це дуже потужна підтримка була. Всі заклади взагалі освіти отримали дані генератори. Звичайно, є потреба зараз для садочка такий генератор, тому що маленький... Ну, маленький – кухню не витримує. Добре, що ось рік ми «плюс-мінус», у нас нормально зі світлом. О, але поначалу було, ну, тяжко: і в два ночі оператори телефонували, коли світло пропадало, і в 7 *[годин. – О. К.]* ранку приїзди в школу, і все остальне, тому що... Але, знаєте, відчувалась підтримка місцевих, місцевих саме жителів, відчувалась місцевих... колег, які тут місцеві. Вони це казали: «Не їдьте», – бо було таке, знаєте, серед ночі їхати. «Ні, не їдьте, ми справимось». Тому важко. Важко було в тому плані, що іноді ти не знаєш, що робити. По-перше, ну, як жінка навіть, звичайно. Знаєте, зразу так хочеться шось бистро все якось вирішить, бо, ну, як це так, як це так діти прийдуть в холодну школу! Але це такий був тяжкий *[20]*23 рік. Отако січень десь – травень, отако як, даже по квітень, по квітень, січень – квітень. О, оце таке. Але на даний момент, слава Богу, ще і сонячні *[батареї. – О. К.]* в нас є, тому отак ми перекриваємось. І по топливо їздила, каністер немає, заправлялися, і морози, стояла в черзі, заправляла, ну, всякого було. Всякого. Дійсно, всякого було. Як згадуєш, то, знаєте, залишилось тільки, мабуть, вогнегасник взяти в руки, і ти пожежник. Оце в таких умовах, я впевнена, це так всі директори працюють. Просто всі. Так що, отак.

[О. К.] *Пані Тетяно, як Вам вдавалося, як керівниці школи, мінімізувати негативний вплив повітряних тривог на психологічний стан дітей та педагогічного колективу в період воєнного часу?*

[Т. К.] Ну, спочатку, звичайно, особливо як було, да, що ті вибухи, то, ну, видно, що діти психологічно, ну, це на них дуже сильно вплинуло. По-перше, окупація вплинула. По-друге, коли заходиш в підвальне приміщення – сіре, темне, сире, без опалення, і… і сидять всі отако, як миші, і очі, да, і ти ще, якщо темно, світло пропало, то ці є, оці лампи переносні, такими, ледовські, закуповували, о, то, звичайно, ну, це було, ну, страшно, дійсно, страшно. І я зрозуміла, що потрібно знову ж таки шукати, шоб створити комфорт якийсь, шоб діти могли чимось ще пограться ще. Про уроки навіть ніхто взагалі і не думав, я Вам чесно кажу. Ніхто, і я впевнена, в кожній школі так. Тут просто хоча б підтримати. І ми, до речі, на 25 тисяч *[гривень. – О. К.]* бокс в укриття від *[громадської спілки. – О. К.]* «Освіторії, і ми виграли. І там оця антістреси, і подушечки, і плєдікі. Коли дитинка отак вкуталася, все рівно воно *[допомагає. – О. К.]*, знаєте, і ігри на столі, і шашки. Ми оце все, там такий здоровений бокс нам на «Нову почту» прислали. О, і коли вже угорці нам, спочатку вони зробили ремонт, а потім я випадково, до нас приїжджав Сот… Сотмарі Барнабаш *[голова Всесвітньої лютеранської федерації в Україні. – О. К.]*, і ми презентували, от, ще в нас є діти, самі презентували: «Єсть такий проєкт, хотілось би, щоб…». І вони нам зробили оці мобільні меблі. Тому зараз, коли діти туди заходять, в них, ну, вони навіть, ну, може, грубо скажу, ну, вони з посмішкою, в них немає страху в очах. Розумієте? Хтось танцює, навіть гуртки, якщо це є, вони спускаються, вони там танцюють, хтось співає. Уроки тяжко проводить. Кажу правду, і я впевнена, це в кожному цей… Я не люблю оцю показуху на телебаченні, як побачать, отак всі *[…]*. Ну, можливо, десь так цей. Але в основному тут головне зараз дитину підтримати психологічно, ментально, щоб дитина почувалася себе в безпеці. Все. Оце саме головне на даний момент. Щоб менше стресів було. Тому що в мене теж дитина у п'ятий клас ходить, і я бачу, коли на тому тижні дві ночі *[обстрілів. – О. К.]* було, ну, це ж просто жах, то я навіть як мама його залишала вдома. Ну, він невиспаний, ми чотири години не спали, бо гепало таке, що просто… О, тому на даний момент це потрібно підтримувати дітей і вчителів в оці всі, і під час повітряних *[тривог. – О. К.]*, і створити все-таки умови. Ми маємо, да, немає коштів, да, потрібно на ЗСУ – сто відсотків, але ж кого ми виховаємо, якщо в таких, ну, в такому стресі будемо цих дітей *[навчати. – О. К.]*, а потім ще нагримаємо: «А, який..! Не вивчив!». Так, в нас в класі було на тому тижні, як оце гепало. Єсть дітки, які заснули навіть на уроці, Ви розумієте? Ну, каже: «Я не спав». Ну, Ви розумієте? І чому ми створили кімнату тиші в школі. Єсть такі дітки, які хочуть навіть просто побути, ну, просто собі побути десь тихесенько, шоб тебе ніхто не трогав. І це теж нормально. Ну, тим паче, зараз такий час. О, тому, ну, якось так. Але я Вам скажу, що, ну, маю за гордість, що ми створили *[такі окремі кімнати. – О. К.]*. Дай Боже, щоб ми використовували їх тільки на майбутнє, чи вже тір якийсь зробим, чи… В нас, до речі, одна кімната – то клас безпеки ми відкрили, теж одні в громаді, у співпраці з обласним ДСНС – ну, просто шикарна кімната, де проводяться уроки основи здоров'я, профорієнтаційні, ДСНС приїздить, поліція ювенальна приїздить і розказує, о, по мінібезпеці, розумієте? Ми проводим там заходи, щоб, ну, дитина як спускалася, так, шоб вона не була хоча б перелякана. Тому, ну, тако.

[О. К.] *Дякую! Насамкінець, пані Тетяно, прошу пригадати, коли Ви відчули максимальний фідбек у своїй праці?*

[Т. К.] *[…]* Я Вам скажу, що я маю за гордість тут працювати. Я Вам чесно скажу. Неважливо – маленький заклад, великий. Але я тут отримала і отримую на даний момент величезний досвід, як можна не впасти, або якщо ти навіть і впав, як на

[20]22 рік Бобрицька гімназія просто так впала, то як можна піднятися і йти навіть попереду всіх самих великих закладів і всіх тих, хто тобі говорить в спину. І раз Ви так попитали, то я Вам ось покажу. Оце робота мого сина. *[Показує виріб. – О. К.]*. То цей майстер… вчитель, що працює в нас в закладі, а в його в *[с.]* Требухові платні гуртки. О, то він зробив цей корабель і каже: «Мам…». Це на першому році моєї роботи тут. Каже: «Я хочу, шоб…». Каже: «Я назвав його "Мрія" – хочу дуже, щоб, – каже, – всі твої мрії по закладу збулися». Тому це в мене як, знаєте, якийсь символ. Він… я кожен день приходила, він мене запитував: «Що ти корисного зробила для дітей?». Він мене ще, знаєте, стимулював, мабуть, можливо, от, кожен день: «Що ти зробила корисного для дітей?». Я показувала, який посуд був, який інвентар. Він каже: «Мам, не можуть діти з такого їсти». Звичайно, не можуть. Але… І знаєте, коли отако відчула, коли колектив, відчула, що колектив за мною, коли мене хотіли психологічно тут навіть придавити, щоб я десь лишній раз ніде не в кого… По-перше, кош… Ну, Ви ж розумієте, це все пов'язане з коштами. По-перше, політичні різні моменти. З різних сторін мене по-всякому придавлювали. *(Усміхається)*. Але, ну, по-перше, Міністерство освіти *[і науки України. – О. К.]*, я відчуваю звідти підтримку. Відчуваю підтримку від *[ГО]* «ЕдКемп *[України. – О. К.]*», яка співпрацює з Міністерством освіти. Ну, і, в першу чергу, відчуваю підтримку від колектива і батьків. Реально. Коли є підтримка, коли є розуміння, то ти ще більше робиш. О, тому я просто маю за гордість тут працювати. І будь-кому можу сказати. І, ну, дуже величезний досвід отримала. Нових знайомств, крутих. Ну, нас знають, ну, дійсно, от, просто. У нас співпраця з Японською школою св. Андрія, я не сказала Вам. До речі, завтра в нас зустріч з ними. Завтра чи післязавтра онлайн. Це вже півтора року. Вони нам відновили кошти, передали через «savED», і вони нам зробили гігієнічний блок, бо в нас не було, там вода, таке, ну, поняли, шоб мить руки до їдальні. І на даний момент іще 21 тисячу гривень перерахували, шоб ми щось придбали якесь, ну, для школи. Тому, ну, отакі зв'язки, ну, я думаю – це набагато важливіше, ну, за будь-яку і заробітну плату. Так, я розумію, ну, все в житті не заробиш, я Вам так скажу. Але маю за гордість, коли діти десь… Ми і в «Тіктоці» ведемо наші канали, у «Фейсбуці». Коли пишуть: «Це крута наша школа»; «Я цю школу закінчував». Ну, знаєте, це саме головніше – відгуки дітей, батьків. О, тому оце отак. І до нас приїздять за досвідом. Для мене це теж, ну, як для керівника закладу – це дуже важливо. *[…]*

[О. К.] *Я Вам дуже дякую! Взагалі, ваша школа для мене є свідченням стійкості, незламності всіх українців у нинішні дні! Хай Бог вам допомагає!*

[Т. К.] Дякую!

Записав Олександр Головко [О. Г.] 7 травня 2025 р.
у с. Бобрик Броварського р-ну Київської обл.
Співрозмовниці – Галина Іванівна Чупилко [Г. Ч.], завідувачка
Будинку культури, та Валентина Петрівна
Майстренко [В. М.], 1969 р. н., завідувачка бібліотеки

[Г. Ч.] Ну, мене звуть Галина Іванівна, я завідувач сільського клубу села Бобрик Великодимерської громади Центру культури, дозвілля та спорту. Я прийшла сюди на роботу після *[тимчасової російської. – О. Г.]* окупації, після деокупації, вже як деокупірували наше село. Прийшла сюди на роботу у лютому місяці *[20]*23 року. Застала клуб в поганому стані. Тут проживали військовослужбовці російської федерації,

наші загарбники, які хотіли, щоб нас полонити назавжди, але в них не получилося, да. От, тут, апаратури тут ніякої не було – все вони повиносили, позабирали і усілочки, і стоячки, і мікрофони. Нічого не було. Залишились тільки стільці, вони ж великі, то вони їх, мабуть, не захотіли тягать. Тут були «прильоти», це по розмові інших, вже після того, як вони втекли, тут були «прильоти», і в нас тут вікон не було. Але я вже цього не застала. Вже застала, вот імєнно, оце організація віри євангельської, християнської віри, да, – вони, з їхньою допомогою, по розмовам про те, що розказували, вони допомогли і повставляли вікна в клуб. *[…]* Через цю організацію вони допомогли нашому Будинку культури, от. Ну, тут потрібен був ремонт, звичайно, хотя би косметичний, тому що, от, не було в нас потолка тут. Коли «прильоти» були, то вони ж трохи попадали, от. То звернулася до комунального закладу «Центру культури, дозвілля та спорту», до начальника, директора. То звернулася до директора комунального закладу «Центру культури, дозвілля та спорту», до Ігоря Володимировича. І вони нам допомогли зробити косметичний ремонт. Не було дверей. Всі двері мінялися, от.

[О. Г.] *Хороші двері зараз поставили, так, бачу.*

[Г. Ч.] Хороші, да. Хороші. От, тут у нас після того, як знаходилась медамбулаторія в правій частині Будинку культури, так як там не було у нас медамбулаторії, якраз вони почали нову робити медамбулаторію, так як вона була, мабуть, також постраждавша. От, ну, привели до ладу Будинок культури і зразу почали працювати. От, саме перший у мене був захід тут – це 14 лютого – до Дня закоханих. Ми провели такий благодійний захід, збирали кошти для наших воїнів на тепловізор, по-моєму, 93-й бригаді *[окремій мехіназованій «Холодний Яр». – О. Г.]*. От, були учасниками мене тут козаки, були наші воїни, а дівчата вже були із села. То тут була склалася пара. Ну, кожен працює на своєму фронті і допомагає, як кажуть, дійти скоріш до Перемоги, а культура ж також працює. Ми ж відроджуємо і стараємося продовжувати все наше старовинне українське. І ту ж саму українську мову. От, кажуть, мова, Ви знаєте, до *[20]*14 року, мабуть, мова не мала значення, ніхто, мабуть, і не звертав уваги. А зараз я, сама навіть співала колись на російській мові, а оце після того, що вчинила росія, мені, Ви знаєте, мені не хочеться… Мене навіть, Ви знаєте, чомусь стала вона роздражать, мова ця російська, розумієте? Я нічого проти мови не маю. Але ж ми ж українці, правда ж, ми ж українці, ми повинні розмовляти на своїй державній мові, спілкуватися. От, і розказувать своєму поколінню майбутньому, діткам, от, що мова має велике значення. Чомусь же ж кожна держава на своїй мові розмовляє фактично? У свій час, коли ще були дружні стосунки з росією, там їздили на заробітки українці, але ж розмовляли то на їхній мові, на російській, правда ж? От, чи там в Польщі – вони тоже нічого не мають проти там української мови, але ж ти не знайдеш престижну роботу, правда ж, якщо ти, зразу посилають вчити мову, потому що кожна країна цінить свою мову і любить, правда? А чому? Ми також повинні цінити і любити свою Україну. Я її дуже люблю. І ми, я Вам хочу сказать, що від культури дуже багато зависить – от, розвиток наших діток. Ми проводимо дуже багато заходів. От, на кожну дату державну ми проводимо захід. От, ми дуже багато провели. От, ми дітям показуємо фільми, наприклад, про символ українського народу, це про Крути ми показуємо кінофільми. *[…]* От, як я сказала, культура наша українська – вона велике має значення: чи буде існувати, якщо не буде української культури, це моя думка, то і України не буде, якщо не буде нічого українського. Українці – вони, як Ви кажете, згуртовані. Так, вони дуже згуртовані. Вони добрі, працьовиті. От, вони дуже

гарно одягаються в наші вишиванки українські. Які в нас такі вишиванки гарні! Вбрання дуже гарне в нас. І різноманітне. От, у нас є колектив, дитячий фольклорний колектив, театрально-фольклорний колектив «Промінь». А керує цим колективом Нежива Валентина Вікторівна. Це така людина… Ви знаєте, це Валентина Вікторівна – вона віддана, віддана Україні. *[…]* І ці дітки – вони з радістю ходять до неї. Вони їздять і пропагандують все наше, наш фольклор цей старовинний український за кордоном. Вони привозять гран-прі, грамоти. Вони дуже багато вже виїздили за кордон. І оце знов десь у них в Болгарію, по-моєму, їх запросили в Болгарію. Вот, це дуже такі талановиті дітки. От, ми проводимо з дітками дуже багато тематичних занять, година там пам'яті. *[…]*

[О. Г.] *Скажіть, будь ласка, Ви родом звідси?*

[Г. Ч.] Я сама – да, родом я сама зі Львівщини. Єсть такий Турківський район, *[м.]* Турка. Обично ж росіяни називають нас «бендерами». Ви знаєте, мені це подобається. Да, я «бендерка». Ну, я навіть і горжусь цим. Хотя там дуже доброзичливі люди на Львівщині, віруючі люди. От, і, ну, вони завжди на допомогу, от, прийдуть.

[О. Г.] *Тобто початок повномасштабної російсько-української війни Ви ще не тут застали? Ви приїхали сюди на роботу трошки пізніше?*

[Г. Ч.] Ні-ні. Да, я не застала. Ні, війну я застала, тільки я вже тут не працювала. Я тут працювала 11 років. Потім мені прийшлось звільнитися на 2 роки, на 2 роки. І у *[20]*23 році я знову повернулася. У нас є ще фольклорний колектив «Рута». Вони співають оті старовинні пісні наших бабушек. Ми продовжуємо, як кажуть, оцю хвилю старовини, не даємо їй, як кажуть, згоріти. І Ви знаєте, будинки культури, клуби, да, – вони гуртують людей. Вони гуртують людей, от. І хотілось би, щоб наші діти розуміли і дякували Богові і нашим захисникам, що вони дають нам змогу ось жити, радіти, працювати, співати, доносити щось для інших людей хороше, українське.

[О. Г.] *Скажіть, будь ласка, можливо, якась така збирацька робота ведеться – записуєте від людей літнього віку пісні, обряди?*

[Г. Ч.] Пісні – да. От, я записувала пісні від своєї бабусі Фекли. Мама, моя мама також, царство їй небесне, вона вже, як кажуть, на небесах, вона в мене тоже співала. І в мене в колективі тут також співала. От, старовинні такі пісні бабуся розповідала, можу заспівать:

Ой летіла галка
Через круту балку,
Та й сіла на сосну,
На гілку роскошну.

І так далі… Вибачайте, трошки прихворіла. І Ви знаєте, і козацькі, і весільні…

Дружба в дружбу вдався,
Дружба в дружбу вдався –
Сім літ не вмивався,
Взяли його дружки,
Та й повели до калюжки.
Взяли його вмили,
Серпом підголили…

І так далі. Оце весільні пісні, і веснянки, і на воєнну тематику. Дуже багато пісень: і жартівливі пісні, і родино-побутові, ліричні, про кохання – дуже багато пісень.

[О. Г.] *Тобто Ви ґрунтуєтесь і на місцевому матеріалі?*

[Г. Ч.] Так, отут, Ви знаєте, дуже гарну пісню мені жіночка була заспівала:

Осінь моя довгая,
Й да й осінь моя довгая,
Судьба моя горькая…

Так, як вона мені сказала, що це їхня пісня.

[О. Г.] *Саме звідси, з Бобрика?*

[Г. Ч.] Да, що тут співалася. Тут також був великий колорит одягу. От, у нас якраз дитячий фольклорний колектив «Промінь», от, відтворив оцей колорит одягу. І вони дуже такі… Як називався тут, Валентина Петрівна, одяг, іменно тут, бобрицький? Сорочка, корсетка, юбки, які тоже там були, допустім, ситцеві, по-моєму, да.

[В. М.] Ну, шили, я знаю, ситцеві.

[О. Г.] *Якісь зразки традиційного одягу збереглися?*

[Г. Ч.] Зразки збереглись, але вони у Валентини Вікторівни Неживої – керівника фольклорного колективу. Дуже красиві зразки. Ну, вона у відпустці, її немає. Ми би Вам показали.

[О. Г.] *Тобто з них вже відшивається одяг для дівчат?*

[Г. Ч.] Так-так.

[О. Г.] *Вже варіації трішки, різні кольори тих же спідниць?*

[Г. Ч.] Ну, тут, да, юбки, спіднички – спіднички різного кольору.

[В. М.] Ну, вже шо сучасне зараз вони шиють.

[Г. Ч.] Вони і сучасне шиють, і в старовинному виступають.

[В. М.] А якщо вони в старовинному, то сугубо такий ще ж, колишнє-колишнє, ще прабабушок.

[В. М.] Так, прабабушок ще.

[Г. Ч.] Збиралися вони тут у селі. *[…]* Із покоління в покоління передається. Да, і це дуже така місія важлива – передавати з покоління в покоління, щоб воно не загинуло, наше українське.

[О. Г.] *Скажіть, будь ласка, як функціонує сільська бібліотека?*

[Г. Ч.] Ось, наш шановний завідувач бібліотекою – Майстренко Валентина Петрівна. Будь ласочка, може… І вона також була, от, вона була в *[тимчасовій російській. – О. Г.]* окупації.

[О. Г.] *Валентино Петрівно, я ще з Вами зараз поговорю теж конкретніше. Ще хочу дещо в загальному про культурне життя села запитати, які заходи відбуваються, може, волонтерські ярмарки проводяться?*

[Г. Ч.] Ми, у нас всі заходи благодійні, а благодійні – це з волонтерськими ярмарками. Ось, у нас знову буде захід до Дня матері, от, і знову буде у нас, буде це у нас ярмарка благодійна, і буде, готує Світлана – керівник наших «*[Бобрицьких. – О. Г.]* феєчок», що в'яжуть сітки тут. Вона займається цим питанням. Ну, ми зі свого боку, ми також робимо, от, благодійні ярмарки. Допомагаєм і на матеріал, і для потреб наших захисників коштами, що їм потрібно, вони звертаються. От, і ми напряму працюємо із бригадами. Так, ми з ними співпрацюємо, так, тісно співпрацюємо. І стараємося допомагати, закликаємо і людей, щоб вони не шкодували гривні, бо гривня велике значення має. Одна гривня до другої, до третьої, до п'ятої… І це згуртованість, що, це об'єднання получається наших людей і об'єднання коштів, правильно, для наших захисників, для їхніх потреб.

[О. Г.] *Тримаєте зв'язок з хлопцями, дівчатами, які звідси родом, із Бобрика?*

[Г. Ч.] Так. І не тільки. Ми тримаємо зв'язок з різними бригадами, дуже багато замовлень ось у наших дівчат, які сітки в'яжуть. І так, ми допомагаєм, і які наші воїни в тих бригадах, ми їм допомагаєм, що з села воюють, і крім цього, ще іншим бригадам допомагаєм. *[…]*

[О. Г.] *Можливо, персонал Будинку культури допомагає вашим волонтерам з об'єднання «Бобрицькі феєчки» стрічки в'язати чи різати?*

[Г. Ч.] В'язати – буває, от, техпрацівниця допомагала шось там їм. Я казала: «Ось піду на пенсію, тоже буду допомагати в'язати сітки, треба вчиться». *[…]* Вони дуже молодці, вони дуже швидкі, дуже швидко працюють дівчата, молодці.

[О. Г.] *На матеріали раніше, можливо, люди зносили свої старі речі?*

[Г. Ч.] Так-так. Раніше – да, зносили люди матеріал, а потім уже почали люди гроші донатити, то почали вже матеріали закуповувати. Бо в людей ж тоже позакінчувався той матеріал, що вони могли віддати. А так, якщо звертаються, дають клич, то люди допомагають, тому що воїнам нада дуже багато, і машини… От, у нас була тут волонтер, працювала, пані Юлія, але вона сама із *[с.]* Заворичів, вона в магазині, і вона працювала, ми також з нею були у співпраці. То від кастрюлі, якщо комусь потрібно на фронт, одіяла і все остальне – все люди приносять і відправляють це. Потім були звіти від хлопців, а вони вже у нашу групу, волонтери, скидали звіти. Так що дуже їм вдячна, це люди, Ви знаєте, дуже молодці. Те, що сказать, треба організатор хороший, щоб був, правильно? Як буде хороший організатор і буде цим займатися, я дуже вдячна цим людям. У мене також *(зітхає)* у сім'ї є воєнні, які захищають нашу українську землю. У мене цивільний чоловік Іщенко Сергій Володимирович – він вже півтора року як пропав безвісті в Куп'янському районі, *[с.]* Синьківка. Але в мене надія є, що він живий, що, може, в полоні десь. Надіюся, все-таки, що повернеться, що дадуть звісточку. Бо багато ж є так, знаєте, мені кажуть: «Та вже півтора року…». Та ні, скільки наших хлопців і дівчат звільнених, да, що, наприклад, його, вже сказали, що загиблий, що навіть гроші пополучали сім'ї, а потім вони приходять живими. Так що я маю надію, що, все-таки, він повернеться. От, у нашому селі також хлопці захищають нашу Україну. *[…]* Ми хочем, щоб вони всі повернулися живими і цілими. А тут ми розуміємо, що це війна, і не всі повернуться… Але, все рівно, я думаю, що все буде добре. І вони не дарма, не дарма захищають нашу державу. Я думаю, що наша країна вистоїть. От, інакше не може буть. В нас українці не можуть по-іншому. Ми не ті люди, щоб підкорятися неволі. От, ми – вільні люди. У нас держава вільна. І вільно ми можем говорити, якщо нам щось не подобається. І нас за це не розстріляють, нас не закатують за правду, правда, якщо ми добиваємося. І я вірю, що в нас все буде в Україні добре.

[О. Г.] *На Вашу думку, на чому ґрунтується зараз стійкість і незламність українців?*

[Г. Ч.] Віра, мені здається. Це – перше. Да, віра в нас, в наших хлопців, в Перемогу, звичайно. Віра. От, а нам не можна не вірити. Ми просто діти своєї України. Ми народились українцями. Я не хочу буть під ярмом іншої держави. От, я люблю Україну і все українське люблю.

[О. Г.] *Як Ви думаєте, згуртованість, наприклад, у вашому селі, тримається досі на тому рівні, що і в 2022 році?*

[Г. Ч.] Я думаю, що да.

[О. Г.] *Просто, можливо, психологічно важко?*

[Г. Ч.] Да, психологічно людям вже тяжко. «Слухайте, ми втомились», – от, буває, чуєш таке. А воїни не втомилися? Отам в отих окопах сидіть. І ще не просто сидіть, а воювать в окопах при холоді. Ми в домівках. А вони – дощ, сніг – вони там… Ні, нам нільзя втомляться. І мені здається, нам навіть це не треба говорить, цивільним людям. А дякувати хлопцям і дівчатам, які стоять там. І от, знаєте, отам дивишся по телебаченню – там наші відійшли, да, там, ну, наприклад, в Донецькій чи в Луганській *[областях. – О. Г.]*, чи в Куп'янському районі. «Ой-

ой, – і люди, – вже всьо, ти шо, одійшли...». А, може, це правильне рішення, шоб не гинули люди, наші захисники, значить це командування вирішило так. А потім наберуться сили, ми їх відіб'єм, свої позиції, правильно, свої землі.

[О. Г.] *Тому що в Збройних силах України ми цінуємо життя кожного.*

[Г. Ч.] Так, ми цінуєм. І нада цінувать. Нада цінувать. І Ви знаєте, нада їх шанувать, поважать. От, навіть у цивільному житті. Їдеш у маршрутці, там, знаєте, це моя думка, ну, не бери ті 20 гривень за проїзд. Ну, ти ж не збагатієш, правда? Ти ж повинен розуміти, що ти не в окопах і не на «нулю», правда ж? Оце повага і шанування їх. Не нада їх жаліть там і розпитувать: «Ну, як там?». Не нада. Ми самі повинні розуміть, як там. Там нелегко і там не мед. Вони ж там не відпочивають і на курорти не їздять. А ми можем дозволити собі влітку десь поїхати на Закарпаття відпочить. А вони вкладають для цього, ну, труд свій, свою роботу, життя віддають, щоб ми могли поїхати з дітками і відпочити чи відправити своїх дітей. І оце розуміння тоді.

[О. Г.] *Які заходи проводите для ветеранів, хто повернувся, для наших захисників?*

[Г. Ч.] Ну, ми на кожне свято, якщо вони у нас тут є, на кожне свято ми їх запрошуєм до нас. Ну, знаєте, вони іменно: «Ви нам не надавайте слово». Вони не можуть виступить перед людьми. Навіть не знаю, яка це причина. Але ми їх ніколи не забуваєм. Ми вшановуємо загиблих завжди на кожному заході, от, покладанням квітів. У нас єсть стела загиблих воїнів, а ось уже нову роблять. То ще не буде відкриття, а вже почали робити. От, ми завжди називаємо поіменно навіть. От, у виступах Микола Григорович (староста) завжди згадує і ведучий. Ну, ми хвилиною мовчання вшановуємо наших хлопців загиблих. Ми дякуємо нашим воїнам завжди, от, за їхню стійкість. От, дякуєм матерям, що вони виростили таких дітей. От, ми їх дуже цінуємо і любимо. А заходи ми проводимо, я ж Вам кажу, я спеціально відкрила *[календарний план заходів. – О. Г.]*. Ми пропагандуємо все українське. От, у нас буде фотосесія до Дня вишиванки – «Українська вишиванка». Ми проводимо до Перемоги ось – «День святої Перемоги» – у нас буде покладання квітів до пам'ятника загиблим воїнам у Другій світовій війні. Такий невеличкий мітинг-реквієм, невеличкий. Будем слово надавать Миколі Григоровичу, старості, Литвину. От, буде школа присутня, працівники установ. І так як війна, ми не можемо багато, щоб було людей, скупчування. От, буде покладання квітів і теплі слова про наших воїнів у Другій світовій війні. Потім ми тематичні заняття проводимо з Валентиною Петрівною Майстренко.

[В. М.] І до Дня добровольця ж проводили ми захід. І «100 днів незламності» проводили ми захід.

[О. Г.] *Заходи поєднуєте, можливо, з книжковими виставками?*

[В. М.] Звичайно, да-да.

[Г. Ч.] Це все поєднання.

[В. М.] Нема тільки особливо, шо виставлять нам на виставки, але ж трохи шось з інтернету берем.

[Г. Ч.] Стараємось, да. Виставка буде у нас «Герої України», 23-го *[травня 2025 р. – О. Г.]*. Буде покладання квітів до дошки меморіальної загиблих воїнів, у нас єсть тут дошка. До Дня Конституції буде літературно-музична композиція «Ти в серці моїм, Україно». От, до Дня Державного прапора – урочисте підняття Державного прапора – ми його називаємо «Майорить жовто-блакить». Потом тематичні концерти проводимо. І на День Незалежності ось буде це у серпні виставка і благодійна ярмарка «Допоможем ЗСУ». Так шо на кожний, на кожну державну дату ми

завжди проводимо щось тематичне: або тематичні заняття, або тематичну годину пам'яті, або тематичні концерти, вечори такі тематичні проводимо.

[О. Г.] *Самодіяльні номери – це зазвичай зі школою і з вашими ансамблями організовуєте?*

[Г. Ч.] Да, да. Ми запрошуєм, навіть приїжджають із благодійними концертами заслужені артисти. От, у нас була пані Олена Білоконь, неоднократно уже виступала, збирала кошти. Вона і очолює благодійну організацію свою – от, допомагає нашим також захисникам. Так що ми співпрацюємо з усіма: і зі школою, і з дитсадочком, і з школою мистецтв. У нас є школа мистецтв, Калинівська школа мистецтв. У нас свої колективи є: і «Промінь» – фольклорний дитячий, і фольклорний колектив «Рута», і солісти свої єсть, і дитячі колективи, це «Дзвіночки» хлопчики у нас, «Бобрівські козачата» є колективчик, і дівчатка, вже підростаюче покоління – такий молодіжний колективчик «Чарівниці». І запрошуємо з інших сіл, там хореографію запрошуємо, приїжджають.

[О. Г.] *Діти з колективів, можливо, на колядування і щедрування ходять по селу?*

[Г. Ч.] Так, звичайно. Звичайно. Ми ось в цьому році колядували, і по підприємствам вітали, і гімназію нашу Бобрицьку вітали, і сільську раду вітали, і підприємців наших вітали. І вітали, єсть це, як називається організація земельна – «Товариство Іверія Агро». Так що ми ходим, колядуєм, до церкви ходимо, вітаємо прихожан.

[О. Г.] *Теж таким чином донати на оборону збираєте?*

[Г. Ч.] Звичайно. От, ми ходили колядували, і ми наколядували – там і цукерки дітки наколядували, і грошей наколядували. Ми прийшли ось сюди, і я кажу: «Дітки, що ми будемо з цими коштами робити? Роздамо вам, поділимо, чи віддамо нашим захисникам?». Вони всі в один голос сказали: «Віддаємо на ЗСУ». І ми віддали волонтерам оці кошти, і вони вже віддали для потреб на ЗСУ. Так що ми працюємо...

[О. Г.] *Національно свідомі такі дітки, молодці!*

[Г. Ч.] Так, вони національно свідомі. У нас хлопчинка єсть – він малював малюнки і продавав, і на ЗСУ здавав гроші. Так що діти – вони дуже такі відповідальні. От, у нас у діток також є, батьки воюють, татусі їхні захищають нашу Україну. От, так що вони підтримують.

[О. Г.] *Як проходять оці благодійні ярмарки? Можливо, якусь їжу за давніми рецептами продаєте, щоб зібрати кошти на ЗСУ?*

[Г. Ч.] А, тоїсть розказать, що ж ми виставляємо на благодійні ярмарки? Ми виставляємо випічки. У нас дуже багато дівчат, які гарно випікають. *[...]* От, ми завжди дякуємо їм, ну, коли проводим захід, там благодійна ярмарка, ми завжди їх згадуємо і дякуємо їм. І Ви знаєте, і їм радісно, от, від того, що люди довольні, задоволені їхніми виробами. І, звичайно, ці всі кошти йдуть на Збройні сили України, для наших хлопчиків (як вони, волонтери наші, називають їх котиками) – для наших котиків. Рецепти – ну, це тільки нада рецепти брати у наших дівчат, які займаються випічками. А знаєте, у мене, як кажуть, хороший спеціаліст ніколи свій рецепт, не поділиться з рецептом своїм, тому що це кожної людини індивідуальне. Правда ж?

[О. Г.] *Правда, так. Тобто такі «опен-ейр» заходи, ярмарки десь тут у центрі села проводите?*

[Г. Ч.] Ярмарки ми проводимо, в теплий період ми проводимо у нас отут, перед Будинком культури.

[О. Г.] *На галявині?*

[Г. Ч.] На галявинці, да. І тут дуже багато. І фольклорний колектив «Промінь». Батьки дуже гарні роблять ярмарки. І з села дівчатка приймають участь. Тут же ж не тільки випічка, тут і ручні роботи, в'язання – от, в'яжуть там то брілочки, то, імєнно,

коли ці браслетики наші українські – державного прапора роблять. Тут народні умільці – вони також свої роботи продають і донатять на наші Збройні сили України.

[О. Г.] *Може, діти пишуть листівки захисникам чи якісь обереги роблять?*

[Г. Ч.] Пишуть листівки. Наші дітки пишуть листівки, наші дітки малюють малюнки. І ми потім через волонтера пані Юлію, і потім волонтерам віддаємо, і вони пересилають нашим захисникам. Я їм завжди казала: «Дітки, напишіть листівочку, що б ви хотіли побажати нашому воїну». От, і вони писали, і ми віддавали, і відправляли волонтери. Це і школа часто робить (тоїсть, вибачте, вже не школа, привикли, да, школа та школа) – наша Бобрицька гімназія, дітки з Бобрицької гімназії також часто це роблять листівочки, малюночки.

[О. Г.] *Скажіть, будь ласка, у разі повітряних тривог як дієте, коли якісь заходи відбуваються?*

[Г. Ч.] Ну, по-перше, ми заходи, це ж тут якщо більше 20 чоловік, то ми беремо дозволи. До 20 чоловік, ну, там 10, 12, 15 – це ще можна без дозволу. А потім – уже дозвіл на проведення у Броварській воєнній адміністрації, ми пишемо записки службові своєму керівництву в *[с-ще Велику. – О. Г.]* Димерку, в Центр культури, дозвілля та спорту, і потім просимо їх, щоб вони взяли дозвіл. Домовляюся із менеджером Бобрицької гімназії – з Куць Тетяною Григорівною. У них дуже хороше бомбосховище, от, і якщо, в разі, повітряна застає нас, коли концерт там йде, то ми говоримо: «Будь ласочка, зараз повітряна тривога, всіх просимо піти у бомбосховище». А потім уже продовжуєм, після закінчення повітряної, продовжуємо там чи концерт. Ось так і було у нас, Київський цирк виступав, от, і була повітряна, то всі без ніякого там недовольства, всі дружньо встали і пішли в бомбосховище. Пішли в бомбосховище, поки дойшли в бомбосховище, уже закінчилась тривога, повернулися і продовжили вони свою роботу.

[О. Г.] *Якщо тривога довготривала, то захід переносите?*

[Г. Ч.] Переносим, звичайно, переносим. Заходи тоді переносяться, звичайно.

[В. М.] Такого ще не було у нас, да, шоб так попадало.

[Г. Ч.] Ну, із заслуженою артисткою ми перенесли, але там просто була не по тривозі, а там невеличка була аварія, от, то переносили. А так у нас не було ще.

[В. М.] Світло, було, що тоді ж ото, як відключали світло, якраз не було світла.

[Г. Ч.] Але ж Микола Григорович допомагає. У сільській раді староста Микола Григорович Литвин, завжди йде назустріч, допомагає культурі. І ставили станцію *[генератор. – О. Г.]*, і працювали далі. *[…]* Завжди генератор цей Микола Григорович, коли потрібно, сказав: «Галина Іванівна, зробимо, поставимо, не переживайте!». Він вообщє безвідмовна людина.

[О. Г.] *Коли оті були перші «блекаути», як тоді робота Будинку культури була налагоджена?*

[Г. Ч.] Як робота? Коли не було світла, то у нас репетиції були, звичайно, днівні, ну, вдень. От, виділяли час, дітки зразу після школи приходили сюди, Галина Іванівна їх завжди підкорме, почаюють, от, так як дітки ж зі школи.

[В. М.] Ну, якось так зімою ми і не мерзли, правда? Щоб так пам'яталося, що дуже виключалося світло, щоб ми мерзли? Ні, не відображалося це на теплі тут, наче завжди було тепло.

[Г. Ч.] Так. А якщо світла немає, ну, бувало ж таке, що виключали, да, по часам, по годинам, вірніше. Боже, українську мову треба краще вчить… Суржик, да… То ми працювали вдень, дітки приходять зі школи, ми, звичайно, батьків повідомляли, бо вони брали з собою якісь тормозочки, діти, або Галина Іванівна, почаюємо

з ними, щоб працювали тут. А вже на концерти, якщо не було світла, то, я ж Вам вже говорила, наш староста завжди ставав, як кажуть, в перші ряди допомоги і допомагав нам, і ставив нам генератора. І ми проводили, в нас не було такого, щоб ми не проводили, да, Петрівна?

[В. М.] Ну, да.

[Г. Ч.] Ну, оце за ці роки, що я з *[20]*23-го прийшла, цього не було.

[О. Г.] *Тобто потужності того генератора вистачало, щоб мікрофон, колонки підключити?*

[Г. Ч.] Вистачало, да-да-да. І на День захисту ми завжди для діток проводимо заходи. От, потужності хватало.

[О. Г.] *Скажіть, будь ласка, укриття у вас тут велике?*

[В. М.] Ну, в школі велике.

[Г. Ч.] Велике, так. В них ж там дуже оборудоване, дуже нове.

[В. М.] Там умебльоване воно, осучаснене все. У нас дуже гарне там у школі бомбосховище. Можете завітать туди, побільше там розкажуть.

[О. Г.] *То в разі чого – до них більше йдете?*

[Г. Ч.] Ну, в разі чого – ми йдем, не більше, ми йдем до них.

[О. Г.] *Бо тут укриття нема взагалі?*

[Г. Ч.] Немає при нашому Будинку культури, немає у нас бомбосховища, от, на жаль. Але ж тут, Ви ж бачите, тут недалеко гімназія. Тут якраз це дозволяється.

[О. Г.] *За нормативами?*

[Г. Ч.] Да, є ж нормативи, то ми входимо в ці нормативи, вкладаємося.

[О. Г.] *Ще хочу запитати, можливо, теж якісь журналісти, чи дослідники приїжджали у Бобрик, брали інтерв'ю в очевидців широкомасштабної російсько-української війни?*

[Г. Ч.] До нас приїжджали вже. Ну, я ж не була, це Ви розкажіть.

[В. М.] Як було начало, як було тут розбито усе.

[Г. Ч.] Я ж не була, це Ви розкажіть.

[В. М.] Помните, як нам пропонували вікна, потолок начали помагать *[ремонтувати. – О. Г.]*?

[Г. Ч.] Я вже приїхала, прийшла ж сюди до вас на роботу, вже ж вікна вставлені були. Це ж допомогла організація християнської віри євангельської.

[В. М.] То вони оце приходили, да, надавали нам допомогу.

[Г. Ч.] У нас тут горобці літали і голуби…

[В. М.] І не в цьому телефоні тож *[на світлинах. – О. Г.]* се воно є. Вікна повибивані були у перші дні. Був «прильот», ну, не прямий «прильот», канєшно, сюда був, в будинок, а рядом, на вулиці тут. Ну, ось по асфальту сюди. Всі вікна були, крім цих двох (були цілі), а там в залі теж всі повибивані. Криша тут трошки ж, потолок упав, двері…

[Г. Ч.] Ну, вони *[рашисти. – О. Г.]* порозкручували двері, поламали.

[В. М.] Ну, ж повибивали. Якщо апаратура була, то покрали. Так шо таке, да. Горя принесли чимало, біди людям. *(Зітхає)*.

[О. Г.] *Вибачте, що мушу таке сумне питання ще задати, як у селі відбувається громадський чин похорону наших захисників?*

[Г. Ч.] Валічка, розкажи. Ми завжди вшановуємо цих людей.

[В. М.] *[…]* Наприклад, провозять якщо працівника, ну, в школі він працював, був чоловік, то привозили його до школи. Дітки виходили, ну, сюдою несли там у церкву, зразу додому привозять. От, потім, ось, допустім, через школу його везли, в школі дітки вийшли, теж попрощалися з їм. Далі відспівування аж у церкві там.

[Г. Ч.] Коли везуть їх дорогою, то…

[В. М.] Ну, да, квіти. Встають з прапорами, ну, так само ж на коліна. Просять, ну, дають оголошення, наприклад, про дату поховання, час поховання, прохання вийти.
[Г. Ч.] Зустріти і провести. Вийти і провести, так, живим коридором нашого захисника. То ми завжди, як на роботі, ми виходимо. От, ми всі стаєм на коліна, потому що перед ними треба стати на коліна, от, кидаємо їм квіти, як кажуть, під ножки, під машину. Потім йдемо додому, в церкву.
[В. М.] Зараз почали встановлювать кожному, біля *[могили. – О. Г.]* кожного загиблого прапори.
[Г. Ч.] Потім всі йдемо на цвинтар, і там батюшка проводить свою, да, молєбєнь, от, і ми всі там присутні.
[О. Г.] *Оцю Стіну пам'яті, ці всі організаційні моменти, з нею пов'язані, хто координує? Старостат, мабуть?*
[В. М.] Ну, це більш Великодимерська громада.
[Г. Ч.] Ну, це йде від старостата, він говорить, тоїсть їм говорять про це, і потім уже сесія рішає.
[В. М.] Ну, у нас зараз немає там, допустім, при сільських радах депутатів і виконкомів – це все вже воно в Великодимерській громаді. У виконком входить староста, звісно, села. То на рівні старости і Великодимерської громади депутатів все вирішують. Розпорядження від них надходить зараз.
[Г. Ч.] Ну, вони ж на сесії все вирішують, проводять сесію.
[О. Г.] *Ще хочу запитати за бібліотеку також, в якому стані після деокупації села вона перебувала, що з книгами було?*
[В. М.] Я ж кажу, дуже хотілося б показать, но не в цьому телефоні те ж. Фотографії пересилали же, в *[Велику. – О. Г.]* Димерку відправляли – до і після. Все ж розбите, все отак... Жалюзі – все ж це пообриване... Книги – теж...
[Г. Ч.] Тут потолка кусок не було.
[В. М.] Звичайно, провели ж актуалізацію. Зразу косметичний ремонт зробили – да, по можливості, що там допомогли. Вікна ж поставили, двері. Тоді провели чистку, звичайно, фонду. Після, ну, постанову ж видали про актуалізацію бібліотечного фонду, то посписували – дві тисячі примірників списала, ну, шо на російській мові, шо які заборонені видавництва, шо неактуальна, застаріла література. На сьогоднішній день, звичайно, не хватає україномовної, взагалі україномовної, не тільки української, а й зарубіжної сучасної літератури мало зовсім. Дали за 5 осьо останніх років 93 примірники. Це дали по державній програмі. Ну, так, шо люди трошки несуть зі своїх бібліотек там. Оце таке.
[О. Г.] *Загальний фонд книжковий який?*
[В. М.] Три з половиною *[тисячі книг. – О. Г.]* зараз.
[О. Г.] *Гімназія теж має шкільну бібліотеку?*
[В. М.] Є в їх, да.
[О. Г.] *Більш спеціалізована?*
[В. М.] Більш, так, по підручниках. Ну, підручники, так, учбова, програмова література. Теж багато посписували вони. Це ж у нас Валентина Вікторівна зараз ця, що фольклорний колектив «Промінь» веде, вона зараз там завідує теж бібліотекою.
[О. Г.] *Як Ви думаєте, за цей час чи зріс інтерес у сільських людей тут до читання? Що читають, які тематики?*
[В. М.] Ой, інтерес, можу сказать, що не зріс.
[О. Г.] *Не зріс?*
[В. М.] Не зріс інтерес до читання, не зріс. Це, по-перше, ну, може, із-за того, що, от,

наприклад, знаєте, як, намагаєшся там уже, десь даже за свої кошти ці книги купляєш і на виставки, щоб його щось красиво оформить. Але щоб пропонувати людям, ну, от, наприклад, да, пішов би десь, затягував би там чи за руку, пропонував би, рекламував би бібліотеку, то треба щось пропонувати. От, перш за все, хотілося б, щоб щось пропонувати.

[О. Г.] *Тобто якісних поновлень книжкового фонду немає?*

[В. М.] Ну. Це останнім часом теж були там, зв'язувалися із дублетним фондом *[Національної. – О. Г.]* бібліотеки Ярослава Мудрого – шось обіцяли подивиться, може, нам шось підкинуть. Але я там теж туди заходила, на той фонд. Ну, якшо шось гарне і сучасне, то його швиденько й немає. Обіцяли, може. Ну, там я понаписувала, яких авторів, які там, шоб цікавило, то пообіцяли: «Можливо, шось підберем. Але це не буде так швидко». Будем чекать.

[О. Г.] *Загалом, як бачите, після деокупації цієї території краще в сфері культури стало, якась підтримка більша надходить?*

[В. М.] Ну, культурі підтримка… Більш на школи підтримка, звертають увагу. Наче освіта більш їм нужніша, чим культура. Хотілося б, звичайно, шоб фінансування, трошки більше повертались до культури лицем. Слава Богу, хоч не відмовляють те, шо просимо, по можливості то ж шось дають, шо є, дають. Вони те саме ж і нам відповідають: «Нема коштів, нема коштів…».

[О. Г.] *Із тих книг, що наявні зараз, що люди читають, яка тематика їх більше цікавить?*

[В. М.] Ну, україномовну, звичайно, шо просять більш літературу зараз. Уже російську… Але й є, читають. Якщо російську, наприклад, на російській мові, ну, є література – ціх письменників, таких більш сучасних, то посписувала, а зарубіжної ж багато теж на російській мові було літератури. То, наприклад, як, ну, романи там зарубіжні чи детективи, то беруть і на російській мові читають. Ну, так. Ну, на українській мові, я ж кажу, сучасних авторів – практично немає. То так.

[О. Г.] *Український інститут книги, можливо, якісь розповсюджує видання?*

[В. М.] Я ж Вам кажу – 93 книги за 5 років.

[О. Г.] *Дуже мало, звичайно.*

[В. М.] Ну, оце таке. Шо, як виставки, теж дивимся, то, ну, до дат, наприклад, до чого, то теж сидим, шерстим інтернет, шось скачуємо, шось витягуєм. Але шоб даже його і розпічатать – теж бігаємо кудись, кланяємся, просимо, шоб його хтось розпічатав, бо нема ж на чому.

[Г. Ч.] Ну, в нас же ж було до, до війни.

[В. М.] Було, да. Ксерокс був. Був, та розбило… *(Зітхає)*.

[О. Г.] *Тобто зараз оргтехніки, комп'ютерної нема?*

[В. М.] Ну, нема.

[Г. Ч.] Нє. В нас і комп'ютер був, і все… Нє, зараз в нас є то комп'ютер, комп'ютер-ноутбук.

[В. М.] Ноутбук. Ремонтований-переремонтований… *(Посміхається)*.

[Г. Ч.] Хай він «б/у»-шний, ну, шось єсть, єсть. І дві колонки є, нє, три, по-моєму, це з мікрофонами двома виділили. Але ж… Будем замовляти, будем просити, знаєте, як кажуть.

[В. М.] Я тоже ж готувала он заходи перед війною ще, якраз до Дня закоханих, то теж шо ми – за свої кошти покупляли оці, бо сцени, вистави ставили, були купили за 4 тисячі *[гривень. – О. Г.]* «б/у»-шні оці радіомікрофони. Ну, наче думка така, ну, де б, хто б їх, лежали осьо у шкафу…

[Г. Ч.] Ну, «орки» ж тут жили…

[В. М.] «Орки» були, це все ж *[ми. – О. Г.]* з дому поприносили, забрали все і покрали.

[Г. Ч.] Ну, а для чого їм куплять, як вони можуть забрать, вкрасти…

[В. М.] Та шо там казать… Дома при людях *[рашисти. – О. Г.]* приходили – там крали все, забирали, шо їм, на їх дивилося. То шо казать, як тут відкрито – двері вибили да й забрали, шо хотіли.

[О. Г.] *Дякую, що розповіли мені про вашу діяльність, як Бобрицький Будинок культури зараз живе. Звичайно, хочеться, щоб більше підтримки вам було, хочеться миру, Перемоги.*

[Г. Ч.] Ну, мені здається, війна закінчиться, і все буде. Ми ж також повинні розуміти, шо счас тяжко, счас, в основному, іде все на війну, тоїсть для захисту.

[В. М.] Да, аби тільки мир був.

[Г. Ч.] Ось, Валентина Петрівна, Ви мене питали, то вона ж була при *[тимчасовій російській. – О. Г.]* окупації. Якщо цікавить Вас щось, Ви можете запитати, вона поділиться.

[В. М.] Ну, шо-шо… Сиділа в окупації, як і всі були, да. Шо там – харошого нічого не було…

[О. Г.] *Я хотів би Вас запитати, чи дасте згоду назватися, якого Ви року народження, де Ви народилися, трошки про себе розповісти?*

[В. М.] Мене звати Валентина Петрівна Майстренко. Я – житель села нашого Бобрика, тут і народилася. З 1969 року народження. Вже 38 років працюю на даній посаді. Майже зразу після школи поступила в училище культури, закінчила факультет бібліотечний. Та тут і залишилася, так і працюю.

[О. Г.] *Це Ви очолюєте бібліотеку?*

[В. М.] Завідуюча бібліотекою, так.

[О. Г.] *Розкажіть трошки ще про себе, про дитинство, яким Ви це село запам'ятали?*

[В. М.] Дитинство як дитинство, як в усіх пройшло дитинство. Звичайно, тут закінчила Бобрицьку школу, тут весь час, скільки, от, себе пам'ятаю іще і в дитинстві, і в школу ходили, то приймали участь завжди ж тут у клубі в усіх заходах: і співали, і танцювали, і у виставах участвували. Коли вже прийшла сюди на роботу, то, як кажуть, безсмєнний ведучий-конферансьє всіх заходів *(сміється)*, поки молодша була ще там. *[…]* Ну, те, що заходи там, наприклад, концерти, як проводили до таких державних свят, то і проводилися вони на рівні там села і району. Свято Івана Купала і День села почали відзначати – то це вже таке новшество в нас у селі було, бо не було в нас такого заходу, не проводили. Перший – це Михайло Петрович – він і досі художнім керівником у нас працює, ну, з переривами, звичайно, вже на пенсії, але тоді, коли вони прийшли із дружиною, дружина була в нього директором Будинку культури, а він художнім керівником, то вони започаткували це свято. Ну, вже не знаю, скільки, років тридцять, то це, мабуть, вже точно День села. І перші заходи проводили, в нас там урочище – Осичняк називається, так зване – природа там, ну, не річка, а таке озерце, то там почали проводить зразу. Тоді, канєшно, там на природі веселіше було, і людей більше було. З часом вже якось так трошки сюди були, на площу до клуба перебазірувалися, ми тоді знов проводили там. І на стадіоні, як велика дата, це 405 років селу було, то масштабний захід у нас тут на шкільному стадіоні проводили в масштабах, скажем так, району, як районне свято нашого села було.

[О. Г.] *У дитинстві колядували, щедрували?*

[В. М.] Таке з дитинства. Ну, це ж, так, ходили, звичайно, ходили. І зараз, тільки оце ж звикаємо тепер до нових дат, тоді були ще ж по старому календарю. Звичайно, ходили, канєшно. Даже вже бувши дорослими, ми вже і ну, компаніями там, і, як-то кажуть, кутком ходили теж по друзях, по знайомих, при клубі, працю-

вали тут же ж і директор Будинку культури, там, ну, і учасники, то ходили також, переодягалися і ходили. Тоді ж ще були ферми, тракторні бригади, директор колгоспу, то до них ходили, по магазінам ходили. Цікаво було, звичайно, цікаво було. Он мені сусідка ось буквально пару днів прислала пісню. Ну, ми її співали на російській мові, а вона з «Тік-тока» там прислала мені на українській цю саму пісню, на гармошці. В мене чоловік на гармошці грає, то це заводіла всєгда був в компанії. То вона прислала мені цю пісню, да й каже: «Аж сльозу пустила». Я пишу їй: «Да, канєшно». Зараз збираємся, і зараз компанія, ми там, ну, і дні народження десь відмічаєм, і все, але нема того в душі настрою. Там понятно, шо вже і гармошку ніхто не тягає, не співаємо. *(Зітхає)*. Ой, бо не те воно, я ж кажу, що в душі. Усі кажуть, скоріше б ця війна закінчилася, так он виставили б вже всі столи в ряд вдоль дороги, да тоді б уже співали. *(Посміхається)*.

[О. Г.] *Тобто люди відчувають внутрішньо, що не до святкувань тепер?*

[В. М.] Не та радість, хочеться вже якось, наче, знаєте, стряхнуть отак із себе, що ти все рівно якийсь такий, ну, скований, сковані люди.

[О. Г.] *Як кажуть, видихнути хочеться, бо така внутрішня напруга в людей, звичайно*.

[В. М.] Напруга – да… Хоч, звичайно, ну, наприклад, я як відношусь: ну, в клубі ми там співаєм, інші кажуть там: «Ой, їм там весело, співають…». Ну, хіба це означає там, що нам весело, як ми співаємо, ну, треба ж трошки і щось, да.

[Г. Ч.] Підбадьорювать дух. Наші воєнні, захисники і самі говорили, що якби не було гумора, і гумор присутствує там на війні, правильно, Петрівна?

[В. М.] Ну, так.

[Г. Ч.] Це підбадьорює. То війна – війною, але це підтримання духу якогось.

[В. М.] Ну, а скільки артистів зараз співають і їздять, і пропагують, і підтримують. Ну, так що це таке, але ж сядьте десь, співайте на кутку, да скажуть там: «А, їм весело, пісні вже співають…». Ну, так.

[О. Г.] *Розкажіть, будь ласка, про початок повномасштабної російсько-української війни, як він у селі Бобрику відчувся?*

[В. М.] Ну, війна в нас тут, я ж кажу, переплутала нам усі, змішала всі дати. 8 березня, якраз на свято жіноче, зайшли *[російські окупанти. – О. Г.]* уже іменно в наше село Бобрик. А так, перша звістка, наприклад, наша перша звістка була *[24 лютого 2022 року. – О. Г.]*, дома чоловік приїхав з роботи, він не по дальньобоєм, а їздив по командіровках. То приїхав, тільки машину на вулиці поставив, 4 часа ранку, не встів ше й заснуть. Каже: «Ой, навєрно, колесо вистрілило в машині…», – та й побіг на вулицю, бо машина, додому ночью приїхав ж, не в гараж ж уже погнав. Коли ж прибіг до них, посвітив фонариком ще, каже: «Да ні…». Кажу: «Ти знаєш, навєрно, таки війна вже, – кажу, – почалася…». Оце ми почули перший раз вибухи, вже ж понятно, що ніхто ж не спав із чотирьох часов, тільки чутно було вже ці вибухи кругом. А тоді так же ж, чутно: «Ага, вже там, десь у *[с.]* Заворичі *[рашисти. – О. Г.]* увійшли, у *[с.]* Мокрець увійшли…». Все не вірилося до останнього, що, наче, і в наше село зайдуть, і в наше село зайдуть. Не оминуло… То теж зайшли, у перший день прийшли, як зайшли ж вони в нас в село, вже підвечір ходили по хатах усіх, провіряли, хто живе в хаті, чи люди є в хаті, чи немає, чи хто проживає: «Давайте паспорта, давайте телефони…». Ну, одна бригада приходила, то такі, можна сказать, ще лояльние: «Ми вас не тронемо, не переживайте, – там в такому плані, – не бійтеся нічого, якщо вам нема нічого скривати, ми вас не тронемо». А приходили ж уже після них, то і стріляли в хаті, і таке, як точно, що «орки»… Ну, так, в погребі сиділи. Місяць оце, не місяць, вони ж як восьмого… Чоловік, я ще кажу, я з первого дня в погреб полізла, а чоловік каже: «Я буду в хаті». Діти пови-

їжджали, не було, поїхали. Кажу: «Я в сарай чи в погреб, на мішках іще». А тоді як бахнуло, до сусіда там прилетіло тоже ж в сарай. І в нас із сарая посипалося, пластік, вікна в хаті навстіж поткривало... На другий день пре *[чоловік. – О. Г.]* мені матрас уже в погреб: «Всьо, – каже, – будемо тут жить». То оце сиділи вже, під ранок, в основному, вони оце під дранок – начиналися в їх *[рашистів. – О. Г.]* в часов 5-6 оце стрельбіща. І це кожен день виходим з погреба і дивимося, де кого, кого вбило... І це кажен раз – щось десь горить... На, провєрку, як ото. Куток, виходить, в нас якось мало людей на кутку, іменно, оце наші сусіди усі були на місці. Туди далі вже так – повиїжджали. А наші з усіх сторін наші були коло нас. Але ж сусіда вбило напроти. Прилетіло йому в хату. Він так бігав-бігав кругом, такий живчик був, і всім то допомагав ходив. І то порались, хазяйство, бо ще й хазяйство ж держали. Мабуть, кудись би й поїхали. Куди ж тут хрюшу покинеш – нада ж хрюшу встерегти. В нас тоже там другой: «Виїжджайте, виїжджайте!». – «Ні, – кажемо, – ніхто нікуди не їде». Да так ото й пересиділи. Але ж, кажу *(із сумом в голосі)*, жалко сусіда. Вийшли: вікна чорниє, все посипане, і Паші немає... Кажем: «Да, навєрно, вже й немає його...». Поліз чоловік із сусідкою там тоже в хату, ой *(зітхає)*, то каже: «Да...». Закопали під хатою, полежав. Тоді ж вже після, як вони *[рашисти. – О. Г.]* вийшли, то розкопували. Приїжджали, ну, по черзі, бо в селі не один він такий був. Людей стільки, та чоловік, навєрно, одинадцять чи дванадцять оце було вбито, іменно, од «прильотов»...

[Г. Ч.] А про нашу техпрацівницю розкажи.

[В. М.] Ну, так, в нас ж теж. А вона – техпрацівниця – на окраїні села. Получається так, наче, вони заїжджали із сусіднього села. Там така, можна сказать, бетонна дорога. А вони од поля так-от краю. Да видно ж, знаєте, як любопитство. Ми ж тоже там в вікна з чоловіком бігали да зазирали, визирали. А тоді стали, і раз, а оце БТР-и якраз через нас по вулиці їдуть-їдуть-їдуть, і стали під хвірточкою. А ми ж по тєлєфону всім же ж, знаєте, як первиє дні: «А скільки поїхало, а куди поїхав, а хто поїхав...». І тут оця їхня, що воно, елєктростанція їхня чи що воно там таке, радари стали під хвірточкою, під двором. «Ну, всьо, – кажу чоловіку, – кидай тєлєфон швидко, бо зараз, як ще засічуть...». Тут і так за ці тєлєфони «давали»... А вони оце ж там на окраїні як жили, то, видно ж, теж у бінокль «їздили» да дивилися, хто де, що стоїть, хто куди визирає. А вони *[рашисти. – О. Г.]*, навєрно, по двору ходили, і вони автоматною очереддю прямо із траси там, чи з танків, чи з чого вони там, я не знаю, з чого вони стріляли. І їй прошило ногу. І вона ж, оце тридцять днів не можна ж не виїхати нікуди, неде, не до больниці достаться, нічого. Що вже там мєсниє ходили лікарі, хто там був, які медсестри, що її лечили. І так вона, бєдненька, в скорості й померла. То, мо' б, іще й жила, але ж так... То вже досталося... *(Зітхає)*.

[О. Г.] *Теж такі випадки розповідали моєму колезі у сусідньому селі Шевченковому.*

[Г. Ч.] Так це наша жителька. Наші жителі. Катя і Діма, шо в машині їх розстріляли.

[В. М.] Ну, да, хто куди ж поїхав, хто їхав по дорозі... Там ж не можна було, страшне. Ой, боялися кудись вийти, кудись... Ну, було, й ходили люди, я не знаю. Я, наприклад, таке, боялася за хвіточку на город чи на вулицю вийти. А дивлюсь: люди ще так смєло й ходили і сюди, у центр. Привозили ж, і хліб привозили. Дозволяли вони, привозила машина хліб тоже. Але ж було таке, що приїде машина, люди по хліб біжать, а тут стрєльбища начинаються. Вони *[рашисти. – О. Г.]* і в клубі сиділи, тут у нас довго жили, окупірували, в їх тут штаб був, ну, їхній наче, в клубі. Тоді вони із клубу перебралися осюди, в магазін оцей. То таке...

[О. Г.] *Скільки російських окупантів по селу ходило? Чималенько було, мабуть?*

[В. М.] Ну, вони так – порозкидувані були. Ну, багато цих їздило одразу, заїжджали, але ж вони, видно, порозбивалися по селах. І на *[Велику]* Димерку ж – туди поїхали. І стояли так, канєшно, ну, шоб дуже їх багато, я ж не можу сказать, скільки їх там багато було, бо нікуди ж ніхто не ходив. Але вони стояли отак, наприклад, там на кінець вулиці – там бригада якась їхня стояла. Ми ж тоді ходили туди, як вийшли вони *[тобто після витіснення їх Збройними силами України. – О. Г.]*, так одні оці їхні нори понаривані, ото понакривали чим попало вони його. І, видно ж, у полі теж, на окраїні, дак закопували свої БТР-и, бо там ж цілий цій такий, що заїхав цілий танк туда, закопувалися. Ну, порозкидовано, то так багато було по кутках.

[Г. Ч.] Мародерством займалися вони.

[В. М.] Ну, понятно, шо.

[О. Г.] *Заїхали вони з боку Чернігівської області?*

[В. М.] Ну, вони *[рашисти. – О. Г.]*, да, Чернігівська область, вона ж, наче, як там, тянеться отуди. Думка була така: «Ага, там на Київ, то десь отудою ж поїдуть, може, через *[с.]* Семиполки, там, чи *[с-ще]* Калиту, ну, чи уж туда, через трасу, по трасі, да…». А вони, виходить, лісами-лісами… Так, чи хто їм туди вів, чи то їхні карти такі, чи навмисно там воно так задумано в їх було, що вони із лісів заїхали, з цієї сторони…

[Г. Ч.] Ну, по розповідям людей, то казали, шо якийсь там єгерь їх провів…

[В. М.] Ну, то це ж так воно все, балачки, ну, хто знає, да…

[О. Г.] *Наша оборона десь ближче до Броварів була чи десь тут біля вас?*

[В. М.] Ну, були, ми ж так тоже ж де були… Казали, шо десь стояли, там же ж усе, бої, перший бій *[проти рашистів українські захисники. – О. Г.]* прийняли у *[с.]* Гребельках – там сім чоловік їх зразу загинуло. Теж зараз ось встановили їм там і пам'ятник, що перший, ну, значить вони ж зустріли їх. Тоді, навєрно, ще були десь вони в *[с.]* Красиловці, чи в *[с.]* Русанові, чи в Русанові, да.

[Г. Ч.] Де, от, там сильно їх?

[В. М.] Ну, в Русанові, навєрно, десь перед Русановим вони, *[с.]* Перемога, ну, були. У нас тута в селі, канєшно, десь, навєрно, так і не цеє…

[Г. Ч.] А де їх зупинили?

[В. М.] Ну, вже ж перед *[м. Броварами. – О. Г.]* – в *[с.]* Заліссі, в *[с.]* Скибині, да, в Скибині. За Заліссям, за Заліссям – це там великий бій ж там був їх. І вони *[рашисти. – О. Г.]* вже із Скибина розвернулися назад.

[Г. Ч.] Ну, то розповідали, що це ж також за Шевченкове, що там знайшли десь тіла, вони їх, зв'язані…

[В. М.] Було, в кожному селі шось да було… У нас як таких, ну, не можу сказать, шо там було, іменно, якесь катування в селі. Ну, казали там, що дівчат молодих – там було яке-то тоді знущання, насильство… А так, такого, шоб… Чи то таке ж, правда, чи…

[О. Г.] *Тобто ті жителі села, хто загинули, – це через обстріли, так?*

[В. М.] Ну, так-так. *[…]*

[О. Г.] *Можливо, тут люди обговорювали пізніше, що якісь такі тривожні в когось сни були, якісь такі передбачення, що повномасштабна російсько-українська війна буде?*

[В. М.] Не знаю. Ніхто не розповідав такого, не можу сказать, да. Не було в розмові.

[О. Г.] *До 24 лютого 2022 року який настрій був у ваших сусідів, односельців? Чи передбачали вони можливість того, що станеться?*

[В. М.] Та я ж Вам розказую, ось, ну, хоч вже була мова про те, що може буть війна, але ж ніхто в це, звичайно, навіть не вірив, і не хотілося вірить. Наче, до остан-

нього ж не вірили, да. У нас останній ось захід був – День закоханих – концерт, конкурс ми проводили, і все ж, ніщо не передвіщало біди, як-то кажуть. Але ж, бачите, – бах, да й…

[О. Г.] *Може, хтось завчасно ті «тривожні валізки» готував?*

[Г. Ч.] Коли нашу церкву ото «бомбануло», ото тоді, навєрно, люди почали виїжджать.

[В. М.] Ну, воно, ні, люди вже, те, шо виїжджать – да. А те, шо, і ще ж вони як не зайшли сюди, вже все рівно, ну, да, це, навєрно, вже як оголосили, навєрно, війну, то теро.., ну, да, вже як оголосили про, шо, наче, війна, то почали, наче, ну, місцеву територону сформували там. Хлопці ходили на діжурства, ставили ж і тута і блокпости по вулицях, і все. Ну, це ж до 8 березня. А тоді приказали всім з тих блокпостів *[вийти. – О. Г.]*, бо чим же ж на тих блокпостах обороняться – палками? Да, і що ж, ти попреш протів колони танків чи БТР-ів?

[О. Г.] *Тобто в перші дні повномасштабного російського вторгнення жителі села налагодили теоборону, встановили громадські чергування?*

[В. М.] Да-да-да, так як чергування воно, можна сказать, було, да. Поки не зайшли вони *[рашисти. – О. Г.]* вже конкрєтно в село. *[…]* Ну, але ж, перші їхні там, вони *[рашисти. – О. Г.]* ж: «Ми АТО-вців ненавідімо, я б їх стріляв, я б їх, то, да, я б…», – ну, це ж їхні. АТО-вці – це їхнє було, як ото, красна тряпка бику. Якби вони узнали, то вони б їх тут усіх би…

[Г. Ч.] Положили…

[В. М.] Ну, да. Ще так у нас, слава Богу, що не здорово вони там і допроси робили по цих АТО-вцях.

[О. Г.] *Мабуть, у них могли бути якісь списки?*

[Г. Ч.] Нє, ну, у нас, вроді, не було списків.

[В. М.] Ні-ні, за списки ніхто ніякої тут мови, ніхто нічого не вів.

[О. Г.] *Чи бачили Ви на російській військовій техніці позначки «Z», «V», «О»?*

[В. М.] З переляку, так, навєрно, нічого і не пам'ятаю, що там на їх написано було, на цих позначках.

[О. Г.] *Танки і БТР-и – така рашистська техніка тут була?*

[В. М.] Ну, да-да. Одні приходили, оце ж цієї *[українські правоохоронні органи. – О. Г.]*, що, ну, теж, як вже закінчилося, вийшли ж вони вже, звільнили Бобрик, то приходили. Тут із прокуратури ходили, і СБУ *[Служба безпеки України. – О. Г.]* приходило, і вже ж фотографії показували, пред'являли: «Чи, може, Ви кого пізнали там? Чи у чому вони одіті були?». Я кажу: «Боже, як сів отак, очі закрив і плачу, і не хочу, і хто там видно було…». Ну, оце, пам'ятаю, що ці *[рашисти. – О. Г.]*, що перші приходили, так, були, не так якось вони одіті, як тіє. Вони, видно, даже оце, хоть вони були, стояли ж, одні «кацапи», що тиє, що тиє, ну, видно, бригади різні були. Одна одну бригаду – ну, що вони, навєрно, і не знали, може, там, що про существування одне одного. Різниє, як вони там, може, їхні були там групи, чи що вони там, завдання їхні, що вони там…

[Г. Ч.] Ну, ось, Валентина Петрівна, на заборах до цих пір стоять мітки – кружечок – це що, ці білоруси, що лі? Чи хто?

[В. М.] Ні, то мітки ставили наші – СБУ. То СБУ, що приходили, що двір провірили. Нам, наприклад, балончиком. Ну, вони не кружечок, а пирскали якимось балончиком.

[Г. Ч.] Ну, от, мені сваха розказула, що на їхній вулиці були росіяни, були буряти.

[В. М.] А буряти – оце ж тоді вже, після, як до нас приходили, то це ж вони з того кутка вже приходили, вони вже грабили. От, просто вони прийшли: «Давайтє дєньги!

Давайтє дєньги, давайтє долари», – і всьо, ти що хоч… Або каже: «Я чоловіку коліна прострелю!». А гроші в погребі заховала. Ну, якраз получили саме зарплату. І він, я в погреб. Я кажу: «Дєньги…». А чоловік прийшов да каже: «У мене нема грошей». Він *[бурят-окупант. – О. Г.]* каже: «Отдай кольце!». А в мене, я обручальне кольце у кармані носила з собою. З пальця зняла, в кармані носила. Ну, отдаю йому кольце: «На осьо кольце, грошей немає, деньг нєт». Він не взяв, не взяв кольце: «Давайте гроші», – і всьо. Ну, кажу: «Доларов немає, гривні». Він чоловіку каже: «А, дак ти мєня обманул тіпа?». А він каже: «Я не знаю, що в жінки єсть. Я не, грошима не завєдую. Всі гроші в жінки». *(Сміється)*. Я йду в погреб, він за мною, ну, той же ж бурят. І ще й каже мені, а я, у нас витяжка така у цьому, над картошкою, куча картошки тут, і витяжки ж дві зверху. Я в одну заховала. Нє, в одній, навєрно, якійсь. Тільки ж вже переляку, що не пам'ятаю, в якій: чи в левій, чи в правій. *(Сміється)*. А він мені ше, зараза, каже: «Давайте я Вам допомогу достать». Кажу: «Нє, – кажу, – я вже сама достану». Ох, да якби ж було хоть на дві кучки якось *[гроші. – О. Г.]* розложить, а то ж усе в одній кучі лежало. Дак він мені п'ятсот гривень оставив. Ну, да, п'ятсот гривень оставив, а остальне забрав. І приніс, у хату ж прийшли, він, цьому ж, видно, старший їхній: «Вот грівні вонючіє…». Ну, і забрав вже ж їх, забрав. Ой *(зітхає)*, в общєм, ну, їх в баню…

[О. Г.] *Кажуть, що тут і білоруси також були?*

[Г. Ч.] Ну, так, це наш художній керівник – він, як ваш колега був той раз, розмовляли, то казав, що були білоруси, бо він сам по говору узнав.

[В. М.] Мо', були.

[О. Г.] *Не чули такого, що навіть ті «кацапи» і буряти між собою конфліктували?*

[В. М.] Ну, я ж кажу, що оці буряти, оці буряти і оці «кацапи» – то вони, навєрно, якісь у їх «контра» була. *[…]*

[О. Г.] *У селі почули перші вибухи 24 лютого 2022 року?*

[В. М.] Саме, ну, вибухи саме перші ми почули. 24-го ще лютого. Ну, так же ж *[широкомасштабна російсько-українська. – О. Г.]* війна почалася – 24-го лютого початок війни. Це вже в село вони зайшли до нас восьмого *[березня 2022 р. – О. Г.]*. А взагалі початок війни – 24-го. То це ми перші вибухи почули, вони *[рашисти. – О. Г.]* ж тоді кругом набили: в Броварах побили, оце ж в цьому, в Русанові, у Михайлівці оце вже вони палили вже, вони були вже на нашій території. А тоді ж, ото потихеньку в селах вже окупірували туди і йшли по дорозі на Київ, собаки. А в церкву попали, якого, я не помню, 6-го чи 5-го *[березня 2022 р. – О. Г.]*.

[Г. Ч.] То ж в церкву як попали, мої діти встигли вискочить – малий сильно дуже перелякався, так кричав, і то вони захватили малого і уїхали. А свати мої осталися тут, в селі. То були там у них на вулиці Садовій буряти вокруг. «Буряти дуже жестокі», – казала сваха. І собаку їх чуть не застрелили. Сказали, що вона в них бєшана. Бо в них гарна собака така, шо не пусте нікого.

[В. М.] Ну да, як на їх кидалися, так вони – шо вони, вони, канєшно, шо й стріляли.

[Г. Ч.] Краще без них. Ніхто їх туди не кликав і не кличе. І хай шурують додому, у свою росію. Вона нам упала 300 раз. Нам у нашій країні краще. Ну, краще жилося і живеться. Спокійно. А що вони «поосвобождали»? Моє село на Херсонщині розтрощили, що тепер немає куди вернуться. Була хатина – і всьо, счас ти бомж. Нашо вони нам здалися… Ми жили, в нас свої плани були в українців.

[В. М.] Тоді, ну, на даному етапі, я за своє село кажу, іменно за цей період, якось так намагалися, перед цим запитували Галину Іванівну, чи дружніші чи не дружніші, то отоді більш така сплочонность, іменно в той період, відчувалася, шо дружніші

були. Намагалися одне одному допомогти, хто де: хто варив, хто дрова рубав, як-то кажуть. Ну, світло, зразу світло пропало, а тоді вже і газ пізніше пропав. Ну, добре, не холодно так, шоб холодно було, добре, шо погода ше більш-менш нормальна була, але ж світло раніше зробили, а газ трошки вже пізніше подали. Присосаблювались люди, хто, в кого балони… Ну, місяць – знаєте, не голодували, ше в холодільніках було шо їсти, то якраз на місяць хватило. Якби воно там далі вже було б діло – хто його знає…

[О. Г.] *Якось об'єднувалися: в того там цукор є, в того те?*

[В. М.] Ну, да-да-да. Уже після того, перші дні, як вони *[рашисти. – О. Г.]* вже вийшли. Те, шо вже об'єднувалися в плані того, як вони були тута, то готували там разом, де вечеряли, там вже де хто в кого сидів, і сусіди в погребі разом перебували там одне з одним. А вже після того ж, як вони вийшли, то начали возить гуманітарну допомогу, вже підвозили, то смотря шо: і хліб он давали, і хто шо, і супи вивозили у відрах, і крупи разні, чаї. Ну, таке частенько тоді.

[Г. Ч.] Волонтерська організація працювала.

[В. М.] Ну, да, волонтери тоді працювали.

[О. Г.] *Згадайте якийсь середньостатистичний день, як Ви його проживали під час тимчасової російської окупації села?*

[В. М.] День починався, я ж кажу, виходили, наприклад, повставали – все, звірка – посходилися там, сусіди переговорили: хто живий, слава Богу, де шо случилося, ага, там магазин згорів, там того вбили – так, ну, новини дізнавалися. Хлопці, було ж, прийдуть сюди в магазін, чи хліб підвозили до магазіна сюда – тут якісь новості. А люди кажуть: «Ну, і куча людей були, пенсіонери оце сходилися». Ну, от, наприклад, у мене був паніческий страх кудась вийти, кудись іти. А люди моталися по селу, ходили, і не знаю, не страшно було, навєрно.

[Г. Ч.] Ну, от, на *[вул.]* Малушковій Люба розказувала, так там сказали без дозволу не етот, не ходить.

[В. М.] Ну, вони ж усіх предупреждали, шо там, да.

[Г. Ч.] Вони ж там пересиділи, на вулиці, на угловій.

[В. М.] І дньом було ж таке тоже, бігали, в нас сусіди виїхали теж, то чоловік, а там курі оставалися, то чоловік, і вдома ж свої свині, і треба їсти варить. Газу немає, то кочегарили, ну, цей же ж костьор палили да на кострі варили і худобі їсти, і сусідським курам носив. То всього було. Це ж за день, воно ж не знає, де, було, тут наче пойде, тут уже свистить, летить, десь щось стріляє, чи то наші, чи, ну, хто, не можна, я не розбиралася. Це, може, хто і розбирається, хто по кому стріляє, куди летить. Оце ж так і день под пулями проводили. Бігли, як стріляє, і чоловік каже: «О, оце счас уже свистить…», – ховаємся то у погребі, коло погреба, коло ляди ж стояли, а у погребі 17 ступеньок. Кажу: «Пока поспускалися, так і лоби друг другу понабивали, хто попереду…». *(Сміється)*.

[Г. Ч.] Петровна, це, Ви знаєте, оце Ви тепер розказуєте, то так счас, ніби, то сказка. А тоді ж я представляю, яке в вас було состояніє…

[В. М.] Ну, а , і що в мене, знаєте, яке було відчуття? Не доведи, канєшно, Господь, воно, і щоб зараз воно, того не повторилося, але, от, у мене, ну, з погреба кажне утро вилазили, і у мене таке ощущеніє було, що в хаті або фронтон упав, або стіна завалилася. Ну, воно так свистало, так, що, ну, я не знаю, ми, навєрно, повгрузали туди, у цей, у фундамент. Ну, то за шо хочу сказать, шо коли, ну, от, виходили там, да, допустім – ага, дивися, хата стоїть, ну, слава Богу, стоїть. Але не було страху втратить. Ну, от, жалю, страху, ну, страху в плані того, ну, думаю: «Боже, ну, от,

жалко було б, вийшла, оце, не доведи Господь, там розбита хата...». Але я думаю: «Ну, я б там уже істєріку не закатувала...». Ну, от, якесь таке було, що...

[Г. Ч.] Саме головніше – життя.

[О. Г.] *Переоцінка, мабуть, така.*

[В. М.] Да, от.

[Г. Ч.] Переоцінка матеріального. Найцінніше – це життя – життя своїх дітей, онуків і так далі, у кого вони єсть, своє життя.

[О. Г.] *Я так зрозумів, що сюди ще хлібовози пропускалися, бо, Ви кажете, по хліб люди в центр ходили?*

[В. М.] Але теж були обстріли, провєрки. Хліб возили із... Тоже ж він, типу, як наче вже волонтьорить просто, шо, ну, хотя продавали хліб, купляли за гроші ми його. Там же в *[с.]* Тарасовці пекарня. І він уже наче від себе оце возив. То зразу шось були пускали, а тоді начались якісь обстрєли, то вже запретили, ну, то ж «кацапи» запрєтили, шоб вже й не возили. То поначалу возили, а тоді тоже шось були перестали. Ну, трошки возили.

[О. Г.] *Коли вже перестали підвозити хліб, можливо, самі його вдома випікали?*

[В. М.] Пекли, пекли, да. Печі, там, у сусідки в нас тоже була піч, дак вона там на весь куток пекла. Приносила, да.

[О. Г.] *То Ви борошном, яйцями скидалися?*

[В. М.] Ні, не скидалися.

[О. Г.] *Чи то вона просто хотіла від себе допомогти?*

[В. М.] Ну, да, отак, пригощала, да.

[О. Г.] *Скажіть, будь ласка, як Ви у погребі укриття обладнали?*

[В. М.] О, в нас там ціла... *[історія. – О. Г.]. (Сміється)*. Я ж кажу, все ж вдома пофіксіровано то, шоб були знали, шо Ви приїдете, дак виготовила фотографії. *[...]* Десь, ну, є, нада ж пошукать, бо тут уже тєлєфони – сто раз поміняли їх: то старий, то... Дак, шо у нас там *[у погребі. – О. Г.]* – у нас там двоспальна кровать була, столик, лавочка, водичка, два бідончика води ж занесли туди, дорожку положили, щоб у ножки тепло було. Нє, ну... *(Сміється)*.

[О. Г.] *Досить величенький той погріб, виходить?*

[В. М.] Отакий, як пів бібліотеки, може, трошки менший. Ну, не менший.

[О. Г.] *До погреба вхід із хати, зсередини, чи зовні?*

[В. М.] Ні-ні, він не із хати. Ну, як у дворі, ну, окремо стоячий *[погріб. – О. Г.]*, будівля стояча. Там так воно у нас наче все: гараж, літня кухня, погріб, там хозпоміщенія. А то було ще, кажу чоловіку: «Вижени машину із гаража, – оце ж як вони цеє *[російські окупанти зайшли. – О. Г.]*, – вижени машину і постав у дворі. Бо, – кажу, – як прилетить у сарай, да твоя машина повна, заправлена цим бензином чи газом, чи чим воно?..». Оце мене страх був іще. Так я йому кажу: «Взорветься машина твоя, і сарай згорить к чорту... Вижени її, – кажу, – постав у дворі». Приходить голова, а ми живемо рядом, староста цей наш: «Ану бистро зажени машину, – каже, – в гараж. Шо ти її тут? Да з неї, – каже, – решето зараз буде...». Да таке б воно би було. Тоді назбирали відро осколків оце у дворі. Ну, і прилітало. Бо, даже оце до сусіда, в яку хату ж прилетіло, в їх там п'ять «прильотов» було. Не знаю, чого воно туда йому це все время летіло... А в нас така, ну, наче наша хата, і нема нічого тут. Ну, то-єсть, наш забор, а в їх нічого немає там далі. І воно ж оце як вирва – ну, прилетіло туди, а осколки ж – то теж в нас, ну, і двері вибиті, пластікові в нас двері, то двері оце вибило, окно вибило, козирьок оце, ну, таке поламало, посипалося. Ну, кажу, то потому, шо, Господі... Але ж оце насобирав тоже осколків. А іще тоже така ше іс-

торія – балон іще в нас був – ну, їсти варили. Газу ж не було. Ну, такий же ж балон. Тож йому *[чоловіку. – О. Г.]* кажу: «Одтяни його у душ, – у дворі іще окремо стоячий душ, – одтяни його, – кажу, – в душ. Бо тоже, – кажу, – в сараї стоїть». Оце я все боялася. Кажу: «В сараї стоїть – тоже, – кажу, – прилетить, да балон взорветься...». І він його одпер, поставив у душ. А тоді щось, я не знаю, він ходив да каже: «Ой, положу я його...». Він стояв, а то каже: «Положу я його». На другий день, оце ж як він положив його, утром встаєм – у тій стіні у душі дирка. Тоїсть якби стояв там балон, то він б його пробив.

[Г. Ч.] Це Господь допоміг вам.

[В. М.] Ну. Я кажу: «От, ховайся, не знаєш, куди заховаться...». Ну, то такіє случаї.

[О. Г.] *Як у той час за собою доглядали, гігієни дотримувались? Де воду для цього гріли?*

[В. М.] Холодна вода ж була в нас у хаті. Ну, була вода. Колодець – *[насос. – О. Г.]* качав – вже ж вода. І так же ж із колонки в хаті холодна вода бігла, то тепла – од газу. То гріли, милися, канєшно. Це бігом-бігом, хто цеє... А мені, як завжди, «везло» – як тільки піду миться, води ж нагріла, нагрів же ж, і цеє, да й налив у ванну, і тута оце начинаються стрельбіща тоже. А воно ж, може, і не летить туди до нас, але всі ровно страшно.

[Г. Ч.] То, ну, звичайно.

[О. Г.] *Тобто всі ці потреби задовольняли у хаті, так?*

[В. М.] У хаті, так, в хаті уже. Другий раз уже в погребі надоїсть, думаєш: «Ой, піду, в хаті...». Але ж холодно тоже було. Газу ж не було. Думаю: «Піду, в хаті хоть на кроваті полежу».

[Г. Ч.] Чи не говорили загарбники, неважливо, білоруси чи росіяни, шо, тіпа, ви так живете, у вас все всє удобства в хаті?

[В. М.] «Моя мама, – казав же цей бурят, як прийшов другий, дак каже, – ви так живйотє, моя мама бєдствует, ми винуждєни дєньги зарабативать...».

[Г. Ч.] Прийшли до нас зароблять гроші, да...

[В. М.] Ну. А таке, шо видно, шо дурні, шо вони не знають, дак це видно точно. Бо, ну, стоїть напольна ваза, він сидить отак з ружьйом, з автоматом, і дивиться у кухні. Думаю, а ми тільки нову кухню зробили: «Счас, – думаю, – як бахне мені по цьому, по, ну, газова плита цяя...». А тоді оце ж дивиться, а в другій комнаті, він так у дверях сидів з прихожої, і в другу комнату видно, оця ж ваза напольна. То він питає: «А что ето у вас такоє?». Як це людина, наче ти вази ніколи не бачила? «А для чево она?», – от, вопроси такі задають. *(Сміється)*. Ой... Украли перчатки, такого нічого не цеє... А, позабирали, дівчата, ну, були ж в готелях, їздили відпочивать, дак з готеля попривозили ції тапочки, білі тапочки тії – їх даже позабирали. *(Сміється)*. Ну, і оце ж чоловіка ці перчатки вкрали. А так, ну, гроші ж отдала сама вже ж.

[Г. Ч.] А в тебе виходу не було.

[В. М.] Ну, да. Гроші мусила віддать.

[О. Г.] *А телефони, документи перевіряли?*

[В. М.] Ой, паспорта – шось перевіряли вже. А, він паспорт дивився, як оце ж я в погреб полізла, там вже воно, всі документи, ну, получається, гроші, документи – в мене все вкучі в одній сумці лежало. Так він гортав. *[...]* Тєлєфони старі, нові ж поховали, а старі *[під час перевірки рашистами для огляду. – О. Г.]* давали, які були.

[Г. Ч.] Розумно робили.

[О. Г.] *Як заряджали телефони, коли не було електрики?*

[В. М.] Це в погребі свічки світили ж. А тєлєфони...

[О. Г.] *Заряджали телефони, може, з акумулятора автомобіля?*

[В. М.] Так, так. Акумулятор, да. Вже й забула, бачте, як ми їх заряджали.
[О. Г.] *Повербанки мали в господарстві?*
[В. М.] Да у нас не було. Дівчата ж були – вони позабирали собі. У нас вже чоловіком не було. У старости ж – оце в нього станція була. Бігали, він включав іногда станцію, до нього носили, заряджали, ну, це ж від генєратора.
[О. Г.] *Ви, виходить, ночували в той час у погребі завжди?*
[В. М.] Ну, в погребі.
[О. Г.] *Вдень трохи, може, виходили?*
[В. М.] Вдень ходили, да. Вдень ходили – ну, таке, по вулиці, шось їсти готували, там же ж таке. В мене з погреба вийшов – і тут же двері літньої кухні в сараї. Ну, то таке ж, готували, шось занімалися. Хазяйство було – свиням їсти варили. А тоді саме пекла. Тісто розморозилось, уже світла не було, а в морозилках тісто лежало. Думаю: «А напечу я з того тіста (слоєне тісто) слоєчок». *(Сміється)*. Якраз тільки слоєчки спеклися, і ці ж «архаровці» *[рашисти. – О. Г.]* поприлетали – із сковороди все повигрівали, позабирали.
[Г. Ч.] Голодаючі…
[В. М.] Ага…
[Г. Ч.] А мені люди розказували із *[вулиці. – О. Г.]* Садової, шо їм *[російські окупанти. – О. Г.]* не розрішали топить у плиті. Смотря, які ж попадалися, навєрно…
[В. М.] Ну, плити в нас не було, бо в нас газовий балон стояв там на случай того, як газу нема. Ну, тоже ж так старалися, шоб менше й диміло, як свиням на кострі картошку варили. То тоже ж боялися лишнє, щоб воно не видно було, примудрялися. *[…]*
[О. Г.]. *У погребі Ви, мабуть, одягалися добре, бо ж там нічим не обігрієш?*
[В. М.] Ну, одівалися так, да. Але спали під трьома одіялами, то спали без курточок – нехолодно було. Воно, даже, от, я замітила, ноги, ну, може, воно отсирівало там, якщо в носках день ти ходиш, то мені проще було даже знять носки, розцей.., лучше замотать отак в одіяло, тоді, наче, ногам тепліше було, чим в носках – ти щоден ходиш із їми, ну, отсирівали. А самий інтєресний случай був, як сидим вже ж тоже, ну, як… *(Сміється)*.
[Г. Ч.] Счас Вам смішно, я дивлюсь. А тоді що – перелякані, навєрно, були?
[В. М.] Чим знімали люди стрес?
[Г. Ч.] Водочкой.
[В. М.] А де ж тої водочки, взять? *(Сміється)*. Водочки, що запаси, щоб, ну, наприклад, і зараз піди, там які запаси – немає ж тих запасов. Ну, так: нада – пішов, по случаю там купив. Ой… Ну, і шо ж, ну, де хто шукав, де хто винирював, де вже хто тільки мог. А сусідка наша – тоже вона була, виїхала колись, і це ж воно якось так в голову прийшло, десь був розговор з нею, шо вона каже: «У мене стоїть у погребі бутель бурячанки іще десятігодічной давності». *(Сміється)*. Кажу *[чоловіку. – О. Г.]* Ігорю: «Ну, що, звони сусідці, питай, де той бідон?». *(Сміється)*. Ой, то тоже… Каже: «Бідон в неї в погребі, а погріб під замком». – «Ну, шо ж, – каже, – йдіть, як знімете замок…». – «Наталко, да ми тобі новий замок поцепимо, купимо. Нада». *(Сміється)*.
[Г. Ч.] Боже, українці ніде не пропадуть – такі смікалисті, чого не придумають.
[В. М.] Ашож. Ну, самі собі трохи як підбадьорювалися, да.
[О. Г.] *Коли були сильні обстріли, як заспокоювались, як один одного підтримували, оцей стрес допомагали знімати?*
[В. М.] Ну, шо ж, тоді вже…
[Г. Ч.] Ну, якщо вона й зараз жартує, то я думаю, шо вони і тоді жартували.

[В. М.] Нє, шо вже тоді було жартувать… *(Сміється)*. Ліг звечора, наче заснув нормально там, да, а я ж кажу, шо утром начинається, це з шість часов пальба – понятно, шо сна вже ж нема ніякого. І, ну, сидиш і вже на одного Господа-Бога надієшся, куди воно шо прилетить… Ну, як оце ж рядом прилітає, то це просто, наче…, наче в тебе. Дуже чутно ці, ну, ой, коротше, страх Господній, да й все. Дуже страшно, що там казать.

[О. Г.] *То молилися?*

[В. М.] О, повспоминали всі молитви, яких і не знав ніколи. *(Сміється)*. «Отче наш» на пам'ять вивчила вже як. *[…]*

[О. Г.] *Скажіть ще теж, які оті звуки війни Ви чули, як визначали, то далеко «прильот», то близько?*

[В. М.] Ну, да, воно ж уже трошки так. Ну, бух… Було це так – бух-бух… Откуда, хто? Ну, як, наче, то й розуміли, де, откуда. Ну, чоловік казав: «Як свистить, то вже, – каже, – счас кудись прилетить…».

[Г. Ч.] Ну, а от, Ви не розлічали, там «шахед» летить, там чи етот..?

[В. М.] Чогось я не знаю, «шахедов» ми, наче, не бачили. Ну, я не чула їх вообще.

[О. Г.] *Ніби ж на тому першому етапі російського вторгнення в Україну їх ще не запускали.*

[В. М.] Ні, «шахеди» – ні. Дрон якийсь був, літав, шо тоже ж пішли там до сусідов, ну, через три хати, а тоді йдемо додому, кажу Ігорю: «Чи й провода жужать?», – воно так – жу-жу-жу – таке якесь, наче цеє… Кажу: «Так у проводах світла ж немає, шо воно?». Коли дивимося, піднімаємо голови – а то, ну, дрон, дрон літав. І так він, ми додому бігом прибігли, літав-літав, він десь на дереві упав.

[О. Г.] *Якийсь дрон-розвідник – патрулювали?*

[В. М.] Ну, да, тіпа. Уже зараз, я кажу, якось більше шарахаєшся оце, од цього всього, не знаю. Мені воно так на нєрви оце зараз діє, оці вибухи і звуки цих «шахедов», шо це не можу я. Не можу я – ні сна, ні отдиха…

[Г. Ч.] А я спокійна. Я чось так увєрєна в наших хлопцях, шо вони їх позбивають.

[В. М.] І оце ж цю ніч знову таке, і воно, як на зло, наче тільки начинаєш засинать, і погнали… Не знаю, мо', Вам не чутно там, до Вас туда, а у нас тут гарно чутно.

[Г. Ч.] У нас прекрасно чутно.

[В. М.] Чутно тоже, да?

[Г. Ч.] Да. Аж еті дребезжать окна, стьокла.

[В. М.] Ну, я, наприклад, не можу спать. Я тоді просинаюся і сижу, у мене нєрви-нєрви начинаються.

[Г. Ч.] А розкажи, як ти розказувала нам, Петрівна, за ето, як літав дрон чи що там, «шахед», а в тебе світилось там, і ти прикривала.

[В. М.] А, да то на окні, ну, це вже зараз, оце ж тепер, тоже шось таке, що вибухів багато було, і вертольоти літають один за другим, шось там, цілу ніч отака катавасія… А в мене в комнаті там, де спимо ж, там на вікні стоїть роутер. Роутер, і воно там, і ще якась одна «блималка», і воно ж таке, ну, як з улиці – так світло таке, оце ж блим-блим, блим-блим отак. А тут, як летить вертольот, ну, не знаю, що вони там, чи вони шукають цих «шахедов», наблюдають, чи вже вони десь позбивали, дак дивляться, куди воно впало. Ну, факт того, що як луча наведе, дак у мене в хаті видно. Оце як із вертольота, летить вертольот, отак цілий отако луч, літає оце якраз, а два вікна здоровєнних таких у комнаті – і, ну, хоть голки збирай у хаті. А тут же ж оце в уголочку, отак же ж стоїть, наче цей *[роутер і світиться. – О. Г.]*. «Боже, – думаю, – счас накрию чимось, бо ще подумають, що я тут комусь сигналізірую, що це, як пальнуть мені в окно…». *(Сміється)*. Ой, і смішно, і грішно…

[О. Г.] *Можливо, ще в той час спостерігали якось за природою, що пташок не було чути, собаки не лаяли?*

[В. М.] Ой, ну, собак, на счот собак – то це точно. Не чутно було собак.

[Г. Ч.] Вони самі перелякані були.

[В. М.] Не чутно. В нас тоже хаскі. І це ж як тільки, ну, починає стрілять, ми ж у погреб летим, і він за нами. Але в нього дурна привичка, у хаскі – де забіжить, там і пісяє. Я кажу: «Ігор, ну, представь, що за кожним разом він буде в погреб залітать туда, шо ми ж там спати не зможемо, якщо собачка ще там зараз туалєт нам устроїть. – Кажу, – Нєт, Мартін, вибачай, дорогой...». Ну, вижив він у нас у будкі, слава Богу, все нормально. Він не на цепу, він у нас не на цепу, бігає по двору, ну, але ж у будці сидить. То ховався, навєрно, у будку, як ми його не впустили у погреб, то ховався у будку. *[...]* А оце, шо за собак – так точно, шо, кажу: «І собаки позамовкали, ніде не чутно». А ще у нас оце сусідський зараз собака – по йому можна орієнтіроваться – оце він як замовкає, я начинаю засинать. Реагірує в нього *[у сусіда. – О. Г.]* овчарка. Оце, ну, як летить шось, і начинаються оце вистріли, і начинає собака гавкать, гавкать і вить – ну, і це вже сто процентів, що провєрєно. Оце замовк – думаю: «Всьо, тішина, нема нічого, буду спать». *[…]*

[О. Г.] *Як Ви ті моменти тиші після вибухів сприймали – це було позитив чи якесь очікування, що скоро знову будуть обстріли?*

[В. М.] Ой, да в ті дні, Ви знаєте, тиші особо ніхто й не очікував, шо вона буде, тиша. Не надіялися. Оце останні якось два дні – ну, я думаю, шо, може, вони вже цим же ж «оркам» якусь, вже, видно, все ж таки їм дали, видно, команду, що буде відступ. Бо вони ж так повиходили, ну, дуже, як то кажуть, рєзко вийшли. Ми ж тоді там і не знали, що ці бої відбувалися, бо ніхто ж тоді нічого не сообщав. Але за два дні, от, допустім, вони 30-го *[березня 2022 року. – О. Г.]* залишили Бобрик. Два дні вони виїжджали оце, два дні грузилися – «ревище» таке було, шо, ой, наче оці танки, дак я вже думала: «Зараз, навєрно, на городі, може, будуть...». Так воно «ревіло» за селом, а казалося, шо десь наче рядом. А ще двір тоже такий здоровєнний у нас, ну, велика площадка, то дуже боялася, думаю, щоб оце під вікна не пригнали да в дворі нічого не поставили, ну, тєхніку ніяку не загнали. Бо стояли ж, де стояла тєхніка, там же все ж порозвалювали.

[О. Г.] *Огорожі порозвалювали?*

[В. М.] Ну, да. *[...]* А тоді ж вже поняли, шо вони оце ж метушаться-метушаться, шо шось ж у їх там таке робиться. Ну, вони ж не розказували, шо ж там у їх таке. І так вони і вискочили. Ой, так що ото так ми жили і вижили, пережили.

[О. Г.] *Як Ви почули звістку, що відбулася деокупація села вже?*

[В. М.] Ой, ще й не вірилося. Ще й не вірилося. Наче в нас теж зразу, в той же день, привезли там теж по сусідству віруючі – вони возили трохи продуктів і хліба. І продуктов. То теж вийшли туда, так по вулиці, в кінець вулиці посходилися – всі обнімаються, всі поскучали, друг друга, що, да як, ну, таке ж. Дуже хотілося, ну, знаєте як, але наче такий трохи страх якийсь був паніческій, от, першим ділом хотілося поїхать і подивиться, шо ж там робиться, оце, ну, в центр села приїхать сюди, от, наприклад. То, канєшно ж, желаніє – велика сила – собралися та й поїхали, дивилися. Ой, страшно ж було на все дивиться: все розвалене, все розбите, магазини побиті... Сюди ж *[у Будинок культури. – О. Г.]* – тоже такий тарарам, кажу, страшно ж зразу і заходить. Ну, мало-лі що вони *[рашисти. – О. Г.]* туди покидали, поостaвляли де...

[О. Г.] *То тут центр досить поруйнований був?*

[В. М.] Да. В цей же ж ось магазін прямо танком, видно, чи БТР-ом заїхали, ну, так, вивалили отут цюю *[фасадну стіну. – О.]*. Ну, це тут вони сиділи, в цьому желєзному магазіні, то сохранився, от, прямо оце осьо магазин тут. Ще там «Нова пошта» побита була оце, де м'ясний павільйон – тоже повністю побитий. Оці ж хати отут порозбивані, бо вони *[рашисти. – О. Г.]* в клубі стояли, шо тут тоже воно ж, стреляли сюди.

[О. Г.] *Казали ще, що той євангельський молитовний дім також був поруйнований?*

[В. М.] Да-да, там же ж згорів він повністю тоже, бо там стояла, я не знаю вже, за скільки це воно днів до кінця, стояла машина із снарядами там, і воно в ту машину попало, то як начали ці снаряди детонірувать, то воно ж понятно, шо згоріло все.

[О. Г.] *Як було з мобільним зв'язком у той час?*

[В. М.] Ну, да трохи був зв'язок, по «Вайберу» можна було, так, більш-менш пообщаться. Ну, навіть в цей період іще, ну, коли вони *[рашисти. – О. Г.]* тут були, то можна було поспілкуватися так, втихаря ж, пока їх немає. Тєлєфони ховали, а тоді доставали. Вже, ну, дочкам, вже ж тоже кажу так, шоб вже не дзвонили, бо, ну, заховані ж тєлєфони. Наприклад, там, до кажу, вже домовлялися, в скільки там на связь виходимо, там що, чи мені, чи я вам вже, що, знали, коли поспілкуватися, хоть в двох словах перекинуться, ну, то так.

[О. Г.] *Коли приходили «орки» обшукувати хати, їм якісь старі маленькі телефони віддавали, а смартфони ховали?*

[В. М.] Та не знаю. Ну, в мене був. Який в мене тоді був тєлєфон – ну, вже такий, ну, меншенький, ну, тоїсть смартфон, ну, не забрали. Тільки подивився список *[контактів. – О. Г.]*, по списку, що цеє, питає, там, послєдній номер: «А це хто така, кому Ви тільки шо дзвонили?». Кажу: «Це подружка».

[О. Г.] *Після того часу як Ви звикали до того, що тихо і більш-менш мирно в селі?*

[В. М.] Оце до миру, знаєте, швидко звикаєш, чим до війни. То шо – жили як жили, ну, життя продовжується, жили далі.

[Г. Ч.] Почали на роботу далі ходити.

[В. М.] Да-да, хотілося, думалось, шо воно шось бистріше закончиться, да бачите, наскільки розтягнулося...

[Г. Ч.] Ну, вони ж *[рашисти. – О. Г.]* хотіли нас бистро захватить, а тепер… Ой, ну, все рівно, дякувать Богу, дякувати тим країнам з-за кордону, європейцям, шо вони нам допомагають. Все рівно, як би там не було, не так швидко, як би хотілося, але все рівно ж підтримують нас.

[О. Г.] *То одразу після деокупації місцеві жителі включилися у відбудову?*

[В. М.] Дома свої ремонти, де в кого що побите, – давай відбудовуваться да ремонтіровать.

[О. Г.] *Держава чи волонтери допомагали з будівельними матеріалами?*

[В. М.] Хто подавав, то допомагали, канєшно. Ну, там якісь ж програми спеціальні, хто там…

[О. Г.] *Через «є-Оселя» туди вже подаються?*

[В. М.] Ну, да, «є-Оселя», да.

[О. Г.] *Ви кажете, волонтери тоді одразу приїжджали, допомагали. Звідки вони були? Це українська чи, може, міжнародна допомога?*

[В. М.] Нє, ну, може, десь там в масштабах, скажем, ну, як на район – міжнародна була, а вже тоді до нас привозили наші вже місцеві.

[Г. Ч.] І нам привозили сюди, в Будинок культури, одяг і все. Волонтери привозили.

[В. М.] Але просто, шо привозили наші.

[Г. Ч.] Так, вони з міжнародними спілкувалися, мабуть, і співпрацювали.
[В. М.] Ну, шо по одягу. А, ну, також було.
[Г. Ч.] І давали ж людям тут біля клубу: привозили ж і страви, ну, їдло, як кажуть, і цю допомогу привозили також, давали. Внутрішньо переміщеним особам тут допомагали і допомагають счас. От, допомоги.
[О. Г.] *Багато в селі є внутрішньо переміщених осіб?*
[Г. Ч.] Я Вам точно зараз не можу сказати, але багато вже є внутрішньо переміщених, да. Із Донецької області у нас тут люди, із Херсонської вже є навіть. *[...]*
[О. Г.] *Можливо, віддавали переселенцям для проживання старенькі хати дідусів-бабусь чи батьків?*
[Г. Ч.] Цим займається староста Микола Григорович. Він допомагає їм, якщо десь хатинка така, або домовляється, поселяє людей. Якщо пустує хатина, то він домовляється, а так – то люди знімають. Я також знімаю, от. Господиня хороша, зараз оплату в мене не бере, тільки комунальні послуги і щоб порядочок, я дивлюся за порядочком.
[О. Г.] *Можливо, дітей внутрішньо переміщених осіб залучаєте до заходів у Будинку культури?*
[Г. Ч.] У мене тут єсть внутрішньо переміщена особа – це ше *[...]* Лізочка – вона тут учиться у гімназії і в мене співає в колективчику «Дзвіночки». Ну, у гімназії за внутрішньо переміщених осіб діток Вам більше скажуть. Вони ж там й льготами пользуються, дітки, якимись – по обідах, по-моєму. Ну, от, і Анічка ше, дівчинка.
[В. М.] Льготи – да понятно, шо якісь же ж мають.
[О. Г.] *Дуже дякую за те, що мені розповіли багато. Наостанок хотів би запитати, як Ви думаєте, що наближає зараз нашу Перемогу, і що б перше зробили після того, коли вона настане? А вона настане – ми ж у це віримо!*
[Г. Ч.] Віримо.
[В. М.] Шо наближає? Звичайно, шо наші військові наближають Перемогу нам, ті, хто там на передовій, на фронті виборюють нам Перемогу це ж, правильне рішення керівництва, може, в деякій мірі допомога...
[Г. Ч.] Взаємодопомога, підтримка цивільних людей наближає – як ми будемо підтримувати, то воно і буде наближати Перемогу. А хотілось би, шо б хотілось – хотілось би після Перемоги зробити шикарний такий патріотичний захід «Перемога, моя свята Перемога». Пам'ятаєш, да, Петрівна, пісню цю? Зробимо шикарний тоді захід. Будемо плакать. Будемо плакать...
[В. М.] Від щастя і радості... Дай, Бог, дождаться!
[Г. Ч.] І від радості, і від того, що не всі повернулись... І, знаєте, хотілось би, шоб ми були впевнені, шо це мир буде довгий.
[В. М.] Довготривалий, да, не перемир'я.
[Г. Ч.] Не то, шо довготривалий, мені б хотілося, щоб війни вообще не було, шоб були постоянно мир, злагода, доброта один до одного у всіх країнах. Я оце дивлюся і думаю: «Боже, люди добрі, ну, чого вам не хватає? Ну, займайтеся своїми внутрішніми справами». Ну, чого той Іран там... Ну, дивишся же ж, да.. Я розумію, шо це війна – це гроші, це оберт грошей. Потому шо хто затіяв цю війну – він на цьому наживається...
[О. Г.] *Як ви думаєте, чому росіяни на нас напали?*
[Г. Ч.] А вони не хочуть, шоб ми гарно жили. Я так думаю.
[В. М.] Заздрість, да.
[Г. Ч.] Ну, на мою думку, я думаю, що їм заздрість, ну, що ми гарно живем, от, що

ми не підчиняємся, як раніше їм підчинялися, що ми маємо свободу слова, що ми можемо свою думку висловить. А в них цього немає. Там все бояться люди.

[В. М.] Шо в нас своя культура, своя мова – як же ж це вони можуть з цим змириться, да?..

[Г. Ч.] Ну, да. Історія наша. Вони ж нас унічтожали. Ще бабушка розповіла мені. Німці так ще не робили так з людьми, не знущалися так, як зараз вони *[рашисти. – О. Г.]* знущаються. Хіба вони люди?! Ну, хіба вони люди?! Нема ні совісті, ні доброти, ні каплі душевної, ні розуміння. Вони считають, шо вони пупи землі і всєлєнной, вони – росія. А шо росія? Обичні люди. Працюй, і в тебе буде! Якщо вас щось не устраює у своєму… А їх усе устраює, президент їх устраює… Ну, ми ж не винуваті тоді, що ви так живете по тому російському… Я вже казала, наша державна мова потрібна, і треба, щоб вона була. І що вдома ти можеш, як хочеш, розмовляти. А ідеш *[у публічний простір. – О. Г.]* – це повинна бути державна мова. А не так, як вони… Ну, чому, я просто удивляюсь, ну, чому, чому афроамериканці, інші люди з інших країн, з-за кордону можуть вивчить нашу мову? А ти живеш в Україні: «І я нє знаю, я не умєю, і мнє всьо одно…», – і так далі. – «Я всю жизнь, типа, учілася на русском язикє разговарівать, і учілася в школє на русском язикє …». А мені здається, даже той Донбас – там не всі оті за того путіна, за ту росію, ні. Просто мені здається, тоді упустили, ну, це тоже, на мій погляд, що не було наших шкіл *[з українською мовою викладання. – О. Г.]*. *[…]* Це просто привід, привід у путіна причепитися і його підлеглих до мови. А якби було у Криму, щоб були українські школи, на Сході України, щоб були українські школи. Да, можна вивчати російську мову, але українська школа повинна була бути, все на українській мові. Правда, це моя точка зору, мій погляд.

[О. Г.] *Так, і це не тільки мова, а й освіта, і культура, і традиції.*

[Г. Ч.] Да. А як раніше – навіть культура – і то на російській мові. Прийдеш і заповнюєш на російській мові документацію. Або приймають тебе на роботу і пишуть там, да, на російській мові. І оці звіти які ми давали на російській мові. А чому не на українській? Чому, ну, так зневажливо до цієї мови нашої відносились? Наша мова – дуже гарна. Мені прекрасно, я все життя розмовляла. Я можу перейти на російську мову з людиною, яка не може зрозуміти, ну, я можу так. Чому я можу – бо я вчила його в школі, російську мову. От, якби були наші школи на українській мові, то, може, путін і не подався б туди, правильно, ну, отож, бо не було б кого «освобождать». А так вони привід найшли.

[О. Г.] *Скажіть ще, будь ласка, як в той час і зараз в селі на тих рашистів кажете? Які назви люди давали тим бурятам, росіянам?*

[В. М.] Ну, а хто вони були – «кацапи», «орки»…

[Г. Ч.] «Рашисти», «чмошніки» – отак. Так, говорили. Ну, в основному, «рашисти», да, говорили і «орки»?

[В. М.] «Орки» – да, в основному, тут у нас. *[…]*

[О. Г.] *Добре, я вам дуже дякую, що ми поговорили!*

[В. М.] Ми Вам також дякуємо!

[Г. Ч.] Навзаєм!

Записав Олександр Коломийчук [О. К.] 7 травня 2025 р.
у с. Бобрик Броварського р-ну Київської обл.
Співрозмовник – [N.], 1962 р. н., представник місцевої релігійної громади Церкви християн віри євангельської (ОЦХВЄ України [*]), родом із Таджикистану

[О. К.] *На початку нашої розмови попрошу Вас розповісти про себе: сказати, де і коли Ви народилися, де виростали, куди згодом пішли навчатися, а пізніше – працювати, і чим займаєтеся зараз?*

[N.] *[…]* Народився я в 1962 році. Народився не в Україні, але всі пращури мої, діди і прадіди – вони самі з *[м.]* Києва. Був такий район, називався Тілічка *[Тели́чка – історична місцевість у Києві. – О. К.]*, поруч – Видубицький монастир, Видубицьке озеро, зараз називається район Видубичі, Ботанічний сад фруктовий, то там жили. І батько мій народився, дід і прадід, і всі вони були, всі були з Києва. Але після закінчення Київського будівельного інституту батько був направлений на той час – це час радянського союзу – в Таджикистан. Це Республіка Таджикистан. Там він проходив практику, там оженився і там народився я. І після того вони повернулися в Україну, оселилися ми в місті Ірпінь, Київська область. Там провів я своє дитинство і юність, навчався в школі середній. Після закінчення школи навчався в Київському політехнічному інституті. Ну, проживав в Києві деякий час. Ну, а на сьогоднішній день проживаю в селі Бобрик, Броварський район, Київська область. Більше 20 років проживаю в цьому селі. Маю п'ятеро дітей на сьогоднішній день і дев'ять вже онуків. От. Я є членом релігійної громади християн віри євангельської. Прийшов до Бога в 35 років, і до сьогоднішнього дня дякую Богу, шо він мене знайшов у свій час. Ну, і… стараюсь трудитися і служити Господу і народу.

[О. К.] *Дякую! Чи Ви і ваша релігійна громада готувалися до можливого російського повномасштабного вторгнення? Якими були Ваші перші дії і реакції після того, як стало зрозуміло, що війна почалася?*

[N.] Ду́мок… думок про війну не було ні в кого. До останнього часу, до останнього дня ми жили мирним життям. Будували, робили ремонти, будували молитовний будинок, робили умови, щоб там було краще. Ми жили мирним життям, і такого розуміння, що все ж таки ми живемо не в часи Середньовіччя, і що війна в центрі Європи – це… це якесь божевілля. І на сьогодні ми розуміємо, шо все ж таки все, шо зробилось, це, це людське божевілля. Не думали, надіялись, шо цього не буде, молилися за це. Але ж 24-го *[лютого 2022 року. – О. К.]* зранку прокинулися від того, що були вибухи, і прийшло розуміння, що це безглуздя – все ж таки воно здійснилось російською федерацією.

[О. К.] *Скажіть, будь ласка, наскільки окупація Бобрика торкнулася Вашої родини, та як проходило Ваше повсякдення в тих умовах?*

[N.] Ну, по-перше, в мене п'ятеро дітей: один син і четверо дівчат. Син вже мав сім'ю, маленька дочка в нього, ну, і невістка – жінка, то ми їх вивезли в Карпати. Поїхали мій знайомий, молодий чоловік, теж багато дітей в нього, взяв моїх дітей, мою сім'ю, і вони виїхали в Закар… Закарпаття. Зі мною осталася жінка, остався мій син – ми, практично, оставалися втрьох. Але ж після того, як зайшли росіяни, то в мене в хаті добавились ще сусіди. Прийшли до нас сусіди, бо був такий, був страх. Був страх. А вони були жінки без чоловіків там, ну, одна старенька людина була, друга – трошки молодша. Але ж вони шукали десь притулок і десь якусь

[*] Об'єднана церква християн віри євангельської України. – *О. К.*

підтримку. І оце ж мій син, на початку, як росіяни зайшли, він жив окремо від мене. Ну, переховувався, поки були, поки перша волна зайшла, а він якось переховувався. Вони не дуже лізли до хатів. А потім коли зайшли чечени – вони вже почали лазити по хатах, і його, його просто витягли з хати. Якось вони шось, шось хотіли від нього дізнатися. День вони, день-ніч вони пробули там з тими чеченами і з білорусами, но поки були білоруси, то їх не чіпали. Але ночью вони вже недалеко від мене були, вони звідти втікли, вже втрьох перебігли до мене в хату, де ми вже, ну, пробували ці часи. Перші заходили два.., перші заходилися на 8 березня *[2022 року. – О. К.]* – зайшли, частина білорусів зайшли, білоруси зайшли з чеченами. Вони були якось так разом, бо після того, як заповнили вони наше село, то ходили вони такими групами – половина білорусів і половина чеченів – ходили так. Ну, перша половина – молоді люди були, років так 25. Заходили, перевіряли документи, хто є, кого нема, шукали тєлєфони. Кожен ранок починався з такого обходу. Заходили вони і там, на тіх хатах, де люди осталася... осталися, вони заставили написати: «Люди». На заборах було написано «Люди». Там, де людей не було, то, ну, заходили і вибивали двері, і шо вони там шукали? Але білоруси так попереджували, шо якби не бійтеся, не бійтеся, ми, в нас теж є сім'ї, в нас теж є діти, але найкраще, шоб ви звідси виїхали, тому що після нас прийдуть інші, і які ті інші будуть – невідомо. І пройшли через Бобрик десь три хвилі цих окупантів. Перші оці були білоруси з чеченами. Ну, чечени теж – молоді вели себе так більшменш, а ті, шо старіші, канєшно, людей мучили. Потім прийшла друга хвиля – це вже були, більшість були з Уралу. Теж, ну, молоді люди, десь 25–30 років, з Уралу були. І були, ах, як їх там – якути ті. Якути. І третя хвиля була – вже там такі, мабуть, з усієї росії поназбирали зброду – там якісь там і узбєкі були, і кого тільки там не було. Але ж такі, якшо білоруси більш так адекватно себе вели, то чечени з якутами, канєшно, тут горя наробили. Наробили горя: є і жінки пострадавші, і загиблі є в селі люди молоді, якіх... які... є, які загинули від обстрілів, а є, які були просто оціми людьми розстріляні. Прийшли, шо було здивовано... здивуванням, що заходили ці якути, вони бачили *(усміхається)*, якби в наших хатах, шо є вода – вони не, не мали розуміння, як ця вода попадає в хати, і звідки вона береться. Як вода попадає в унітази, бо в нас вже роблять акуратно, все ж українці – люди такі, шо шоб чистенько, все гарно було. То все плиткою обкладено, десь там все сховано. Вони дуже дивувалися, шо в унітазі є вода, і яким чином вона туда попадає. Деякі не бачили мікроволновок і на кондиціонери казали, питали: «А чого мікроволновка так високо стоїть?». З такім... Ті жінки в нас, якшо жіночка одна живе, то в неї є і стіралка, і мікроволновка, там і телевізор. Вони не вірили, шо будучи... шо жіночка живе одна і має. І вони *[говорили: – О. К]*: «Як це так, ти живеш одна, ти там обманюєш нас, в тебе і стіралка, і мікроволновка, як це ти одна живеш!». То забирали оці, уїж... коли тікали, забирали чайники електричні, то чайники забрали, а подставки оставляли. Як вони мали розуміння, чи на вогні їх гріти, чи як? В деяких хатах – то і унітазами користувалися так, як, як, як уличними туалєтами. Ну, такі... Ходили... Друга, коли прийшла друга хвиля, то почали вони вже ходити по хатах і, ну, в прямому сенсі, грабувати. Причому брали все таке, шо, все, шо попадалося на очі, більш-менш цінне. Заходили, набирали, і так, ну, зі зброєю. Заходив один з Урала, хлопчина десь років 25, до мене в двір, все те, шо на... натягав у сусідів, з мішком там. Зайшов до мене і каже: «Можна я у Вас тут оставлю, а потім прийду». Я кажу: «Да ні, хлопчина, – кажу, – ти вже наколядував. – Кажу, – бери неси, поки приїдеш БТР-ом». А вони ж так: заїжджали в хати – БТР-ом приїха-

ли, ворота вивалили, все вивалили, магазіни ж так зруйнували ж теж, ну, машинами розбивали так, все тягли. Ну, таке… Неадекватні деякі ходили. Цей, шо до мене заходив, щось не мав розуміння, він в цивільній формі, вже переодягнутий, з автоматом, ходив, збирав там шуруповьо… шурупокрути оці всі, все… ну, все, шо таке цінне брать. І чогось в них, такі падкі вони були на ці, на горіхі оці, шо в нас ростуть. Чи вони їх ніколи не бачили? Він ше там питався: «Може, Вас вгостити горішками?». – «Та, – кажу, – в мене горіх он росте, в мене є». – «Ну, а, може, Вам шуруповерта там подарувать?». Я кажу: «Мені… Людина добра, – кажу, – мені чужого зовсім нічого не треба. – Кажу, – ти вже бери свій мішок, да вже йди туди, де ти, де ти є». Так, що отаке, шо, ну, такі важкі часи, тому що були обстріли. Обстріли були, починалися десь з шести ранку. Чомусь, ми ж не розуміли тоді, ми ж… Чомусь мали таке розуміння, шо якшо росіяни тут, всередині села, то по селу стріляють наші. А… І вони ж так проходили, вони кожен день, теж двічі на день заходили по хатах і давали таку інформацію: «Бачите, які ваші, по вам стріляють!». А ми ж бачимо: хати руйнуються, люди гинуть, міномети обстріли. І ми не могли зрозуміти, хто ж це стріляє там, чому по ним не, не попадає це, а попадає по цивільним, по хатах попадає. Ну, і вони ж ходили: «Бачите, які ваші погані, ми – гарні, ми хороші, – каже, – ми, ми даже людей ховать допомагаємо. От. А ваші отакі, шо по вам, по вам, по вам же і луплять!». А з'ясувалося вже потім, от, на фотографії я показував Вам, стояв «Урал», отут-от, отут поруч *[показує на місце розташування поблизу молитовного дому. – О. К.]* стояв «Урал», на «Уралі» стояв міномет, і вони десь біля шести ранку, оцей, шо стояв тут, «Урал» виїжджав на мою сторону туди, за село, другий виїжджав в іншу сторону на село, вони розверталися і починали обстрілювати хати, і все таке. А потім верталися сюди і казали: «Дивіться, бачите, які ваші, бачите, які ваші! А ми, – каже, – хороші, ми, – каже, – вам гарного президента поставимо». Отакі. Різні люди були. Були агресивні. Чечени були агресивні, буряти були агресівні, агресивні. Ну, а деякі приходили і казали, шо, ну, аби не приказ, ми б сюди не прийшли. Один там, який з Урала був, шо каже: «В мене робота така, я вже 12 років працюю на цій роботі, бо там, де я живу, іншого, іншого заробоктку нема. Сім'я, діти, – каже, – ну, зрозумійте, – каже, – аби не приказ, нас би тут не було». Ну, це були такі. А були такі, які гвалтували жінок і не тільки жінок. У мене там по сусідству забрали дівчинку, двадцять років – прийшли, забрали. І через якийсь час повернулися, ще була її сестра – чотирнадцять років. То він повернувся і хотів ту малечу забрать, а вже матері там нема, а бабуся вже встала, каже… Вже там перед дверима стала та каже: «Якщо хочеш забрати, – ну, дівчину забрати, – ти мене вбий, а потім роби, що хочеш». То він подивився, автомат підняв, опустив та пішов. Отакі різні, різні-різні. Чечени там, були там, шо і катували людей. Ну, враження такі недобрі, враження недобрі.

[О. К.] *Дякую за ці важкі спогади… Ви переповідаєте, що чимало зустрічей було із окупантами. То, можливо, Ваша домівка знаходиться на такій частині села, де вони неподалік проживали чи активно там пересувались?*

[N.] Ну, вони при… получилося так, шо той куточок села, де я, вони стояли з трьох сторін: на виїзді з села був блокпост на ту частину, де вони заходили, вони нарили окопів, і на перехресті стояла важка техніка, і тому виходити, виїжджати вони нам забороняли. Перші, які зайшли, то світла ж нема, газу нема. То питаю: «Шо, ну, а вийти можна там по воду?». Вони кажуть: «А куди по воду?». – «Ну, – кажу, – от, через два двори». Кажуть: «Ну, можете вийти – білу пов'язку, голову схилити, нікуди не дивитись, якшо будем, будуть стріляти – зупиняйтесь». В селі, в центрі тут

села, от, де ми зараз знаходимся, в мене знайомі там літні люди були. І я знаю, ну, вона з, сахарний цей, цукровий діабет, то якось... Ну, вона з нашої церкви, ці бабусі, якось тривожно було, шоб якось їх провідати, бо не ліків нема, нічого ж. Питаю: «Шо, а в центр села можна мені вийти там, отакі обставини, провідати?». – «Ні, в центр села не можна. Це сидіть тут, нікуди не виходьте, у вікна не дивіться. При... Як будуть заходить – все відкривайте, документи показуйте, телефони віддавайте». Ну, отакє.

[О. К.] *Тобто допомогти комусь у селі в період окупації, фактично, було неможливо?*

[N.] Ну, можливо було поділитися тим, що є. І ти так: якщо десь поблизу, через городи, бо в мене теж були такі, шо і хворі люди, то, то я до них заходив. Там старі люди були, то чимось, якимось харчами ми ділилися. А так – допомогти, практично, було неможливо.

[О. К.] *Щодо Вашої сім'ї, то як Ви давали собі раду у тих складних умовах нестачі харчів, обстрілів? Чи було облаштоване укриття у Вас удома?*

[N.] Ну, укриття яке в селі – тільки погріб. Ми колись декілька разів, ми туди спустилися. Ну, і шо там – теплі речі, чимось накритися, вода, якась їжа. Ну, ми декілька разів спустилися тоді, коли були обстріли «Градами». От. Але ж якось воно так було... Ну, не знаю, я себе відчув там, не дуже зручно там. То вже жінці сказав, шо *[...]*, кажу: «Будемо, будемо в хаті. Люди ми віруючі, будемо молитися, хай, шоб Господь якось, шоб Госполь захистив». Потім прийшли ж люди із села до нас, це ж повернувся син до мене, і прийшли двоє, дві жіночки. То шо, як обстріли починалися – молилися і ті, хто ніколи не молився. То ми віруючі люди, а ті дві жіночки вони так, як, знаєте, шось про Бога слухали, десь на свята кудись сходились, але ж обстріли починались, то молилися всі: «Господи, прости, Господи, допоможи! Господи...». Бо я ж кажу, шо починалися чогось вони зранку, ті обстріли, у нас туди, на той куток. І оце ж ти просинаєшся від того, шо просто починаються розриви, і я так дивлюсь по своїй хаті, шо 10 метрів від хати з однієї сторони, 10 метрів з іншої сторони лягали снаряди. І якісь там, ми вже потім, наші коли зайшли, там такі осколки до 30–40 сантиметрів, то військові казали, шо це не, не гранатомет, це шось, це шось інше. Ну, отака. Їжа. Ну, їжа яка – ну, проблема була в більшості, шоб була вода, шоб було тепло. Ну, тепло вже було, тому що це ж все ж таки село – були дрова, ми отаплювали дровами, опалювали. Їжу – з їжі, ну, в селі картопля є завжди. Не було хліба. Ми ж звикли хліб, це ж на першому, то хліб вже пекли самі. Було борошно. Світла не було, газу не було, вже на вулиці я зробив таку невеличку грубу, і на цій грубі ми готували і сніданок, і обід, і вечерю. І в такій вже зробили, були форми, колись форми під торти, то ми вже в них пекли хліб. Ну, десь отак воно і пройшло, ця, ця окупація, практично, три тижні. Ну, як вже *[попередня співрозмовниця. – О. К]* казала: день – більш-менш, лягаєш спати – думаєш: «Бистріше, бистріше б світло», – бо вдень якось відчуваєш себе, ну, більш комфортніше. Тому шо вечір починався, вони підходили до хатів, де зачинено було, вистрілювали замки і вже, туди вже заходили. То тем... темніть починає, і чуєш, шо там стрілянина, там стрілянина, там стрілянина, і вже ж доходять слухи, шо там наробили горя, там наробили горя. Дуже погано відносились до людей з Західної України. Дуже погано. Якшо вони якимось чином узнавали, шо людина – десь Рівненська, Карпати, з тієї сторони, то, ну, ледь не до смерті били. Ну, а так, вдень – вдень було спокійніше. Але ж так, вже звикли ми, ми – цивільні люди, але вже повилось розуміння: коли чуєш «вихід» снаряду, то ти, ти розумієш, чи це по тобі, чи не по тобі. Якшо там 10-15 секунд нема *[«прильоту». – О. К]*, то і по

звуку «виходу» вже розумієш, що це, це десь кудись воно туди далі летить, а над селом. Ти своїми справами займаєшся, бо худоба, худоба, і такі вже якісь справи, все чимось треба займатися. Але ж над селом в різні сторони все літає. Ночью ці ж реактивні снаряди пускали. Там таке... Отак, так. Так прожилй... Колись дали мені дозвіл купувати хліб в центрі села. Привозили з сусіднього, там, де хлібзавод, привозили хліб, і вони дали дозвіл збиратися в центр села і там купувати хліб. Ну, ми раз купили – пішли, другий раз – пішли купили, а на третій раз люди зібралися, і почався обстріл. І ми ж розуміння ж не мали на той час, хто це такі. А вони почекали, поки люди зібралися, і давай із мінометів туди *[стрілять. – О. К.]*. І це останнє... А чого, чого так сталося? Бо люди збираються, ти ж по селу йдеш, бачиш: ага, там бе... броні... цей БМП стоїть, там скуплення, там скуплення. Ну, і люди ж, хто мав таку змогу, передавали дані до наших, ну, і наші потім вже, я так розумію, накривали ці цілі. То вони вже так розлютилися на той час і вже після того не випускали людей.

[О. К.] *Ви згадували, що у Вашому господарстві є домашня худоба. Чи помітили зміну поведінки у неї за період окупації?*

[N.] В худоби?

[О. К.] *Так. Йдеться про вплив повітряних тривог, вибухів.*

[N.] Ну, в нас були кози, то вони, мабуть, пережили, ну, коли не такий шок, як люди. Ну, кози ж, вони для чого – для того, шоб молоко було. То після, після окупації ти ж вже виводиш їх хоча б в садочок (це ж вже початок весни), в садочок виводиш – починаються обстріли. Да, і то деякі, деякі кози переставали давати молоко. От, вроді, таке, тварина, але ж... Ну, це ж тварина, нічого не розуміє. Уявіть собі, шо, яка була психологічна *[напруга. – О. К.]*, обставини людей.

[О. К.] *Дякую. Ви згадували про практику родинної молитви у період тимчасової російської окупації. Наскільки регулярно Ви збиралися на молитву у той час? Чи спостерегли певні зміни у Вашій особистій молитві до Бога? Можливо, у Вас тоді з'явилися такі релігійні практики, які супроводжують Ваше повсякдення сьогодні?*

[N.] Ну, Ви ж розумієте, шо релігійна громада, церква – це як, вона, це як сім'я. І коли, я ж Вам вже казав, шо, от, село Бобрик було окуповано... *[...]* То, хто був в Кієві, хто був там, ну, в нас тут як би з'їзне зібрання. І є ті люди, які з Бобрика, є люди, які, там, з *[с-ща Великої. – О. К.]* Димерки сюди приїжджають на зібрання. Ну, є з інших сіл, сюди з'їжджаються. То вони, коли узнали, шо... Ну, деякі і виїхали, коли почалась війна. Виїхали десь, ну, в більш безпечні, більш безпечні райони України. То спочатку ми спілкувалися, і я розумію, шо, от, даже по... по той... та переписка, яка в нас якийсь час була, то дуже люди, дуже переживали за тих, хто остався тут в окупації. Дуже переживали. І вони молилися, на той час молилися кожні чотири години – незалежно, чи то день, чи то ніч. Люди, які знаходились далеко від цьої... від, від села Бобрик, деякі були там і в Карпатах, і в Закарпатті, і Вінниччіна, і Полтавщина, але вони дуже переживали. І вже за свідченням, от, тих людей, яких я знаю, вони вставали серед ночі, заводили, шоб працював будільник, і вони два, потім шість, і постійно-постійно стояли в молитві, переживали за ціх людей, які тут плакали за них. Ну, я ж кажу, шо і ми розуміли, шо, ну, якшо, ну, в тебе *(усміхається)* ворогі, то шо може, хто тобі захистить, тим більше, шо ми ж люди цивільні, без зброї, а вони всьо ж *[...]*. Ми розуміли, шо треба молитися, шо Бог може дати захист. І Ви знаєте, що з усієї громади, церковної громади з нашого села ніхто не постраждав: нема ні поранених, нема ні вбитих, хоча в селі, ну, є чимало людей, які постраждали. Ну, теж цей час пройшов. Ми знаєм... Ну, дяка Богові, шо осталіcь...

остались цілі, і діти, і онуки. І дяка Богові. Після окупації, то релігійні громади сел і Києва – вони самі перші відреагували на звільнення. Сюди пішла і продуктова гуманітарна допомога, і речова, от, і духовна. Приїжджали і провідували. І це ж, я нагадував, *[…]*, він теж з київської релігійної громади, був членом благодійної організації *[«БФ]* "Нові горизонти"», то вони прийшли і займалися відновленням зруйнованих хатів, допомагали, духовно підтримували, психологічно підтримували людей. Психологічно підтримували дітей і жінок. Тому що жінки і діти – це така частина населення, які в першу чергу, ну, мали такий, такий важкий струс психологічний. Молилися ми, то як 24-го *[лютого 2022 р. – О. К]* почалося це все, то в церкві ми збиралися кожен ранок на 10 годин ранку – молилися за державу, за нашу Верховну Раду, за Президента *[України. – О. К]*, молилися, шоб Господь пожалів людей. Бо все ж таки, якесь ми вже, ну, я людина вже немолода, то я мав, вже маю якесь розуміння, шо війна – це, це горе, тим більше для простих людей, для цивільних людей – це велике горе. Ну, молилися і в останній день *[молитовних зібрань, в день початку тимчасової окупації села. – О. К.]* – 8-го *[березня 2022 р. – О. К.]* ми отут на 10 годин зібралися на молитовне зібрання. І о 12 десь годин, о 12 годин, вже після закінчення зібрання, ми вже з жінкою зустрілися вже з росіянами. Ми їхали додому, в центрі села так у нас – є дорога центральна, а є дорога туди більш, більш коротша, щоб до села прийти. Але шось в розумі, ми вже коли туди підходили, в селі була така тиша, знаєте, таке враження, шо і птахи не літали. Щось таке. Чого воно так було, чи це, може, просто такі згадування? Але ж була думка одна – йти коротшим шляхом, а була інша думка – йдіть прямо. Тричі я цю думку почув. Ну, можливо, я так розумію, шо Господь хотів, шоб ми йшли більш безпечним шляхом, але знаєте, люди є люди. То ми з жінкою ще, маючи велосипед, пішли більш коротшою дорогою і пройшли десь метрів 50, я очі піднімаю – із-за кута виїжджає танк, БТР, і піхота виходить. І на такому участку ми остались, шо, ну, я розумію, шо бігти назад нема сенсу, бо до них там метрів 30. Як вони будуть реагувать – невідомо. То вже жінці кажу, вона: «Я не піду!». Кажу: «Ну, а шо нам остається робить? Пішли вже. Як ідемо, то вже так ідем». Вона: «Я не піду!». То ми вже, трошки було такє, частинка, де не було забору – ми туди-туди і потихенько пішли. А вже зайшли додому, і вже там, де жив мій син, вже, вже було, вже вони зайшли в ті хати, вже було зайнято. Так шо так. Пройшло 22 дні, так і, знаєте, коли це закінчилось, я чось, чогось і не думав, шо вже пройшло три неділі. Ну, більше трошки, чим три неділі. Перша ніч, шо була спокійна така, без обстрілів, без всіх вибухів – серед ночі просинаюсь, і така думка: «Оце ж треба, таке наснилося! Оце треба ж, таке наснилось…». *(Усміхається)*. Але ж отак лежу собі, ну, тихо, тиша, тиша, просто тиша. І ти розумом не розумієш, як, ну… як таке могло статися. І я лежу собі, думаю: «Оце ж наснилося таке». А потім себе мацаю – ага, теплий светер, теплі штани. Ти ж одягнутий спиш, бо хто знає, шо воно ночью буде. На жаль – не наснилося. І виходили вже вони після цих днів, росіяни. Не знаю, якось вони, бистренько так зібралися, погрузили. Подивився, шо погрузили те, шо награбували в селі, в мішки набрали. І з білим прапором пішли тією ж дорогою, якою заходили в село. Але ж пішли, я дивлюсь, шо відходили, і в мене від хати видно якраз ту дорогу, якою вони йшли. То десь пів ночі там все горіло.

[О. К.] *Дуже Вам дякую за такі глибокі спостереження! У тій ситуації, коли з'являється тиша в умовах постійних вибухів і небезпеки, вона певною мірою здається загрозливою, правда ж?*

[N.] В мене син, вже скільки він, ну, практично, рік на війні. І на три доби… три доби

був вдома, прийшов, відпустили його додому. То спати не може, бо тихо. Спати не може, бо темно. Якісь такі звуки, шо різкий якісь звук – в нього, він реагує так: очі закрить не може, там не може, так не може, так не може. То іноді, іноді тиша – вона насторожує.

[О. К.] *Цікавить, як ваша релігійна громада відновлює своє життя після пережитих подій? Розкажіть, будь ласка, про трагедію із давнім іще приміщенням храму, і як проходив процес з його відновлення?*

[N.] Ну, десь, мабуть, 26, 27 березня *[2022 р. – О. К.] [...]* – ну, це, можливо, вже дату неточну пам'ятаю. Але ж був обстріл, і з свого кутка я побачив, шо якийсь такий чорний дим, щось дуже таке *[...]*. От. І так, по направленню – може, магазін *[горить. – О. К.]*, може, якась хата. Але ж получилося так, шо вони, снаряди, попали в молитовний дім, а тут поруч, як по фотографії видно, стояли «Урали» з боєкомплектом. Снаряди попали і по тім машинам, потім почало все це розлітатись, перейшло на молитовний дім. Ну, і молитовний дім згорів вщент. Думали, надіялись, шо, шо цього не станеться, але ж, але ж, але ж... Але це сталося. Дуже сумували в перші дні. Перші, от, тільки росіяни вийшли, я, мабуть, це один з перших попав на це місце. То ж зробив вже ж відео на телефон. То, ну, було ж дуже, дуже жалко. Жалко, по-перше, шо люди вкладали і свою працю сюди, і якось це місце було, на якому збирався народ Божий, і діти, і займалися ми з дітьми, і з своїми дітьми, і з дітьми нашого селища. Приходили, то вже розповідали, шо ми проводили: тут і лагері проводили, і якісь недільні школи. Ну, ну, релігійні люди розуміють, що треба, щоб людина мала якісь моральні цінності, а, по, перші моральні цінності – це є духовні. Якщо духовних цінностей в людини нема, то получається оте, шо воно і получається. Якщо подивитися, почитати Слово Боже, то в Слову Божому написано, шо людина, яка каже, що Бога нема – вона божевільна. Ну, саме слово «божевільна» – «вільна від Бога». І якшо людина вільна від Бога, то вона чинить тільки зло. Ну, шо, ми, бачите, ми з на... ми з Вами і побачили ті дії росіян, ну, в яких ті, ті люди, які приходили, – ну, ніякої не духовності, ніякої моралі, ніяких людських цінностів, практично, практично, ніхто не мав. Ну, жаль було, дуже жалко. Ми коли зібралися, перше у нас зібрання після окупації, нас було чоловік 15, тут старенька хатка була. Прийшли, дуже були радí... ра́ді, що побачили один одного. Ну, знаєте, як, в мене як було, в мене є відео, я поїхав вже забрати своїх дітей, то самі розумієте, що хоче чоловік, але сльози стримати там важко. То ми теж зібралися, поплакали, порадувались, помолилися, подякували Богу, що все ж таки, як не є, але живі, живі ми, діти наші. Обставини важкі. Молилися. Молилися за державу, просили милості у Господа, бо мали розуміння, що для Господа нема, для Господа нема неможливого, щоб вступитися, якщо Господь вступиться, то буде дуже добре. Але ж питання, питання є. В мене син зараз на Покровському напрямку. Там. Теж мені питає, шо чого, а чого так. Каже: «Вже...». Ой... *(Зітхає)*. Каже, шо вже так я, каже: «Я так устав від бійниці і від всього побаченого, і від тіх каліцтв, від тіх вбивств і...». І питає: «Чого ж, – каже, – Господь не жаліє, не жаліє, допустив це, чого ж так зі сторони Господа». Але ж ми розуміємо, шо є воля Божа, а є воля людська. Аби люди всі жили по волі Божій, старалися вгодить Господу, жили по Його заповідя́х, то такого б не було. Але людина є людина. Людина є людина. Є воля Божа і є людська воля. Тому по людській волі це все стається. Господь наблюдає за цим, але ж по-нашому, людському, треба одних вбить, а інших пожаліть. Ну, а Господь справедливий. Так, кожна людина вже, шо заробить в цьому житті, то вона те й буде мати. Але ж на сьогодні це питання, воно, це питання, для людей важке.

Це питання важке, але ж в такі часи, як в народі нашому кажуть, «як тривога, то до Бога». Але, на жаль, як тривога відходить, так іноді люді, люди з тривогою і продовжують те життя, яким вони жили. Бо ті люди, шо були зі мною в окупації, обстріли починаються, то вони до мене: «*[...]*, давай молитися – хай Господь пожаліє, хай Господь захистить, хай Господь... Бо більше нема на кого надіятися». Зранку просинаємося, вони: «Давайте почитаєм Слово Боже. І ми ще не молилися зранку, ми ще... Давай, бери, бери Слово Боже, читай!». А пройшла окупація, пішли люди жити своїми життям, на жаль. Але ж син каже: «Ви знаєте, тату, тут моляться всі. Тут, – каже, – моляться так, – каже, – може, як і в церквах не моляться». Але ж надіємося на те, шо Господь над цим ділом наблюдає. Ну, після закінчення окупації, то, ну, і я з підлітками, з молоддю, їздив по... ходив, тоді ще машина була далеко, то ходив по, по знайомих, по сусідах, чим могли, ділилися – тією ж гуманітарною допомогою ділилися. Потім трошки часу пройшло – почали збирати ми дітей. Тут не було, тут було ще згарище, тут ставили палаточку, на цьому місці, де зараз молитовний дім. Збирали сюди дітей села, приходили батьки, якось старалися втішити людей, якось посіяти якусь надію на те, шо все ж таки, як, як не є, але ж буде, буде краще. І треба покладати надію на Господа. Ну, ми ж християнська держава. Україна – християнська держава. Того такє. Ну, надалі почали ми, прийшли на це згарище, потроху починали збирати те, шо було зруйновано. Якоїсь такої, знаєте, якоїсь такої віри, віри, шо ми – в нас ж не багато тут людей, сорок сімей, може, набереться зараз – шо ми своїми силами зможемо щось зробити. Але молились, потроху працювали, збирали. Розчищали, розвозили цей мусор. Молились, збиралися на цьому місці, ну, шо по своїм статкам збирали там, пробували шось починати робити. Потім вже *[почали допомагати. – О. К.]* члени нашої громади бувші, які в свій час виїхали за кордон – це є і в Америкі там громадські, ну, християнські громади, ті, ті люди, які тут народилися, в цьому селі Бобрику. Є, які просто якимось чином про нас узнали, бо спілкуюсь я, деякі люди мені звонять, які були в цьому Бобрику там 20 чи 30 років назад, а почули про те, що сталося. І вони там із Нідерландів мені звонять, і там з Німеччини, і з Канади. Як вони там, ну, чи по ютубу побачили, шо, і всі переживають, всі стараються чим-то допомогти, хоть, хоть чимось. Хто може – там фінансово допомагає, хто не може фінансово – молитвами допомагають. Але так-от згуртувалася оця християнська громада, всесвітня, можна сказать, і, ну, з їхньою допомогою, і нашими руками оце, практично все, шо на сьогодні є, це зроблено нашими руками. Ми не наймали людей, не наймали бригади, оце виходили зранку до вечора: копали, вивозили, бітоніровали, возводили в стіни, красили – практично, оце все зроблено своїми руками. І от, на сьогоднішній день ми, практично за два роки з Божою поміччю і з благословінням Його, і з допомогою людей маємо те, шо маємо. Уже на сьогоднішній день збираємося на цьому місці. В нас назначені пости, молитви за державу. Молимось кожен тиждень, збираємося, практично кожне зібрання ми закінчуємо молитву чи починаємо молитву за державу, за Україну, за народ України, за народ Божий, за, за наших тих, хто зараз у керівництва, шоб Господь дав мудрості, як це закінчити, як зробити, шоб ця, ця війна зупинилася. Бо переживань дуже багато. Я ж кажу, шо діти, п'ятеро дітей у мене: троє дівчат виїхали за кордон, син на війні вже рік, зі мною осталася зараз невістка і двоє онуків. І це ж такі переживання. Бо в селі багато вже є загиблих. І багато є поранених. Ну, переживаєш. Син дзвонить, просить: «Моліться! Батько, моліться, батько, моліться, батько, моліться... Батько, моліться, бо тут дуже важко, дуже страшно, дуже-дуже-дуже, – каже, – вже втомили-

ся, – каже, – і розум не витримує, і душа не витримує – моліться, бо дуже важко». Але ж живемо, от, живемо, робимо табори з дітьми, з дорослими, пробуємо втішати людей, втішати самих себе, пробуємо донести до людей якісь християнські цінності, Божі цінності, бо в таких обставинах, Ви знаєте, в Слові Божому написано, шо люди – вони такі поганенькі втішателі, але є Господь.

[О. К.] *Дуже дякую Вам за щире свідчення незламності вашої громади! Ще таке, мабуть, логічне питання виникає: яка роль пастора у координації цієї громади, якщо він у вас є? Також Ви говорили про 40 сімей. Ці родини – це виключно мешканці цього села, чи ще, можливо, довколишніх сіл або ж інших громад?.*

[N.] Це не тільки жителі села, довколишніх сіл – тут є, ну, і *[с-ще Велика. – О. К]* Димерка, ну, і *[с.]* Тарасівка. То люди ходять на, ходять до нашої християнської громади, але проживають тут поруч. Деякі даже живуть у *[м.]* Броварах, деякі і в Києві, але час від часу, ну, стараються приїхати сюди на молитву. Ну, яка роль, яка роль – не знаю. Яка роль..? Ну, я не є служитель і не є пастир церкви, я просто брат, який тут знаходився. Ну, не знаю, яка роль може буть.

[О. К.] *Але ж церква має свого пастора, так?*

[N.] На сьогоднішній день, на сьогоднішній день нема пастора церкви. Він, ну, з різних обставин виїхав, ще до початку окупації. Ну, в нас остався диякон церкви. Ну, на сьогоднішній день, вже по планах церкви, якщо Бог благословить і благоволить, то, можливо, я буду дияконом церкви, от. Якщо на то є воля Божа. Ну, живемо, живемо таким активним християнським, стараємося, активним християнським життям. Громада, громада і наша *[Велико]*Димерська громада, і Бобрицька громада, і наша там сільрада, і староста, і директор ш.., директриса школи, і завідуюча клубом – всі нас підтримують, нашу громаду християнську. В нас, живемо ми в спілкуванні з усіма людьми, і з керівництвом. Є в нас і подяки за наш... за нашу працю від *[Велико]*Димерської громади, і від старостату нашого. То, ну, живемо в мирі. В мирі і в злагоді з нашими людьми.

[О. К.] *Дуже Вам дякую за щиру бесіду!*

[N.] Ну, на сьогоднішній день – чим ми займаємося – от, наша громада займається допомогою. Ми збираємо допомогу. Раніше частіше було – на зиму готували окопні свічки, збирали продуктові набори, там, енергетичні такі якісь батончики робили. Ну, таку, таку їжу, яка не, не зіпсується, і довготривалого зберігання. То до сьогоднішнього дня ми збираємо такі набори, відправляємо. Є в нас знайомий медик-волонтер, він їздить на, на передову, і ми постійно з ним перевіряємо медикаменти, які можемо зібрати, готуємо каші в термо- таких пакетах. Ну, все, шо можна, практично ми. Ну, мабуть, раніше, ну, кожен, кожен місяць, а то і двічі на місяць ми відправляли допомогу, ну, тими силами, які ми маємо.

[О. К.] *Так розумію, що Ви, мабуть, в такий спосіб і власного сина підтримуєте?*

[N.] Ну, я ж кажу, шо, от, мій син теж там, то був якийсь час під *[м.]* Покровськом був, то ми відправляли й туди. Ну, тут в селі ж багато людей працює, допомагає Збройним силам *[України. – О. К.]*, то відправляли і маскувальні сітки, туди відправляли. Бо оце вони під *[м.]* Херсоном були, а там же ж не посадок, нема нічого – там голе поле. А син цей старший – машини на *[М2]* «Бредлі», то маскувальні сітки туди відправляли, і просив він хлопцям на, на «нуль» і продукти харчування. Ну, і до сьогоднішнього дня, сьогодні він знов з Херсона повернувся туди на Покровськ, і це ж знов будемо, *[...]* десь, мабуть, тиждень назад. Ну, якшо по «Ютубу» подивитися, шо там є *[канал. – О. К.]* «Бобрицька церква», «Бобрик...», «Bobryk church», то там є наші отчоти – шо, за те, кому, що, і як ми допомагаємо. І за село є, і за, і за до-

помогу Збройним силам *[України. – О. К.]* там є. І це в цьому каналі наші церковні зібрання, і всі свята, і все, шо можна – все можна подивитися, почути проповіді, почути співи. В нас є і старший хор, там, де старші співають, є дитячий хор – маленькі діти теж співають, служать Господу, то, то все, все добре.

[О. К.] *Дуже дякую Вам!*

с. Богданівка

Записала Катерина Бех 17 липня 2024 р.
у с. Богданівка Броварського р-ну Київської обл.
Співрозмовники – жінка середнього віку Л. [Л.]
та чоловік молодого віку Д. [Д.]

[К. Б.] *Як ви оговтувалися після відходу російських окупантів?*

[Л.] Є в мене знайома баба, вона стара, не знаю скільки, не помню. Вона сама росіянка, сюди по направленню після закінчення учоби, працювала вчителькою у *[м.]* Броварах, дача в неї, тут у нас вона живе, щитай, живе на дачі… Так у неї і дочка у *[м.]* Волгограді, тоєсть не так, дочка в *[м.]* Воронежі, а сестра в Волгограді. Ось було в неї 27-го день народження, я її вітала. Так казала, що звідти дзвонила і сестра, і Вероніка, дочка, дзвонила, вітали, ну, з днем народження. А так є по-різному. Є і іншого, хтось не спілкується, хтось там «здрастє», «здрастє», «до свіданія», да і все. Хотя, от, коли Іра каже, що з Юлею спілкується, так коли Іра її понасилала *[фотографій. – К. Б.]*, то як-от *[м.]* Буча, *[м.]* Ірпінь і все, а вона каже: «В нас такого не, ну, в нас такого не показують. Показують, як із хлібом і з сіллю українці зустрічають у вінках, цеє, з короваями оних же, цеє, що плачуть і як просять…». Ну, а коли ми виходили 21-го числа, так ми ночували, в нас вже до Броварів, і в нас тільки і комендантська година. Ми ночували в садочку в Броварах. І з [Великої] Димерки бабуся була, 92 роки. Вона вже така, що, ну, всі лягали, вона на дивані, ну, задихається людина, вона сидя спала, сиділа. Ну, і також ще ж світло не виключили, ще ж ми поки розміщалися. Так вона сидить і каже: «Ой-ой-ой, німець не такий, – каже, – був оце, ну, жорстокий, як оце, – каже, – цієї *[росіяни. – К. Б.]*». Каже так: «Ми ж, щитай, слов'яни, одної крові…». Видно, бабулечка така, ну, непроста, видно, ну, має якусь чи, може, хоч освіту, може, десь працювала. Каже: «Німець як йшов у войну, як наступали ж на Димерку, – так каже, – то тікали в ліс з дітьми». Ну, каже ж то далі, а вона без хазяїна *[без чоловіка. – К. Б.]* і троє дітей. Вона каже таке: «Що я, – каже, – вхватила? Буханку хліба за пазуху. На чотирьох. Ну, цей, – каже, – дивлюсь, кажу дітям, я йти і вони ж за мною». Ну, каже: «Думаю, до околиці лісу, скажу, хай там посидять, а я ж уже збігаю в село, може дещо роздобуду їсти. Коли, – каже, – дивлюсь – корова пасеться. – Каже, – кажу старший же дочці: "То ж ти ж держи їх *[менших дітей. – К. Б.]* отут і сама сиди. І що б не було, мене чи вб'ють, значить, ідеш отуди прямо, прямо, куди я тобі показувала, – отам дядьки, тьотки – отам вони вас прихистять. Сюди не йдете!"». Вона каже: «Іду, зняла з себе хустку, залигала корову, а вим'я аж розпирає. Думаю, цей, ну, от, як подоїть корову». Це ж зараз коробок всяких, а раньше ж не було. Далі каже вона: «Іду, да й думаю: "Буду в долоню, а діти будуть пити, ну, треба ж якось вже"». О, коли потім каже: «Цап за плече, я його і вміла, думаю, – каже, – що все, застрелить німець». Каже: «Повертаюся…». О, щось він уже ж їй сказав. А вона каже: «Ну, що мені казати?». Каже: «Кажу, що діти маленькі, їсти хочуть, плачуть, подоють корову і на-

годую». Він каже: «Подивився, – каже, – "ком"». Вона ж уже ж знала – каже, що йди. «Я, – каже, – і це ступила два кроки, і знову він мене за плече: "Ну все, передумав, уб'є"». Каже: «Достав оце і щось шарудить за пазухою, навєрноє, пістолет достає, щоб не дав гроно, – каже, – бо, ну, страха очі великі. Коли, – каже, – витяг шоколадку "Тіндер Есен". Дітям їсти». Каже: «Так отак, ми, – каже, – потягли ту корову з собою вже ж». Тоді хтось, вже ж хтось нас там перебив, баба, може, ще б розказувала б. «А це ж, – каже, – хай мене помилує: на вулицю вийти нікому не можна *[зараз. – К. Б.]*». Каже: «Всіх розстріл, хто вийде на вулицю, всіх стріляють». У Вел*[икій]* Димерці ще мало ж людей по цьому постріляли. Да і в нас один пошов на Вел*[ику]* Димерку – тоже ж *[рашисти. – К. Б.]* застрелили, в погребі найшли, не з, це ж на другому краю... Та це так було зараз і тоді.

[К. Б.] *А от, в селі були колишні АТО-шники, ті, хто воювали на Донбасі?*

[Л.] Ну, з *[20]*14-го там року. Були в нас АТО-шник, якому спалили хату. І отут ось недалеко – по *[вулиці. – К. Б.]* Холопенка *[...]*. Він, по-моєму, з *[20]*13 року. У їх тут був будинок як дача. Вони жили тут, цей. Він тут і одружився, бо потім розлучився.

[Д.] О, і це вони *[рашисти. – К. Б.]* ж все откудись знали: хто в АТО був, хто в партизанах.

[Л.] Так вони, от, цей, як хату спалили. Коли, оце ж цей М., як на його кажуть, *[...]*, тільки ж він так балакав, що не міг на цей... Так він і показував *[ймовірно – був колаборантом. – К. Б.]*, оце показав він на, був у нас хлопчина В., цей, забула як, С. В. Він поліцейський. Ну він, ну, хороший поліцейський, не злий. Ну, що *[с.]* Богдановку, хто там, де оце, він усю виручав. І він показав на його – прийшли додому. Як забрали, стали з дітьми без батька, дружина без чоловіка. Тоже в невідомому напрямку.

[К. Б.] *То він з окупантами контакт налагодив?*

[Д.] Ну, він такий, що він і сам наб'ється своїми послугами. Такий ненадійний. Ну, да, такий.

[Л.] І так вже рядом, там недалеко цей є сусід. Усі балакають, що то ж на М. сказали, а більше всього, що це І. там, допустим, цей. Але прямо, от, як колись, слідчого – ніхто нічого не бачив, ніхто нічого це й не знає. Одним словом, а слово к делу не приш'єшь.

[К. Б.] *Як думаєте, чому ці люди співпрацювали?*

[Д.] Для того, щоб сказати, що вони співпрацювали, надо бути впевненим в тому, що вони співпрацювали. Ні, ну, хтось же співпрацював, все одно ще все зі слів. Ну, то ж я знаю людей, я знаю людей, які готували їм їсти, але вони готували, потому що мусили готувати.

[Л.] Ну, да...

[Д.] І от, як це розцінити – співпраця чи...

[Л]. Чи нема куди дітися... Ні, ну, одне діло – мусили готувати, а друге – коли ти наводиш на когось.

[Д.] Ну, да, це різні речі, але ж і те, і те можна розцінити як співпрацю. Ну, а спитайте, хто наводив, так, ну, хто – ну, ніхто. Уже ж В. казала, що чула. А там балакали, а я не знаю. У нас даже це ж не «прильот» сюди, в сільську раду був, а був самий настоящий підпал. І коли слідчі пішли до тої людини, що бачила, що всім розказувала, що бачила, як виходили, і все: «Я нічого не бачив, я був у погребі». Що слідчім з ним зробить?

[Л.] Ну, да...

[К. Б.] *А от, зараз яка ситуація? Люди повернулися в село? Чи є такі, які виїхали і вже не повертаються?*

[Л.] Є. Звичайно, є. Звичайно. Школа – із 350, по-моєму, зараз налічує до двохсот *[учнів – К. Б.]*.

[Д.] У багатьох нема куди повернутися. У нас самий пошкоджений населений пункт…

[Л.] У Великодимерський ОТГ, в якій 23 села, Богданівка саме більше – до 700 дворів пошкоджено. Із зовсім пошкоджених – то виїхали, то це вже, що зараз, то воно відбудовано. То наше, там, де завод «Кока-Коли», то ж наші їх *[рашистів. – К. Б.]* одтудово начинали виганать, то там вообще… То там вже хто куди попадав. О, є такі, що від слова «взагалі» – взагалі нічого не залишилося: не сарая, не гаража, не машини, не будинку, нічого. І він *[друг. – К. Б.]*, коли, в цеє, приїжджав, так він даже туди не ходив. Він, от, оце осьо через три роки, і то случайно він туди попав. А так він, просто фотографії я йому кидала… Картина страшна.

[К. Б.] *А от, ті, що за кордон виїхали, теж є?*

[Л.] Є. Ну, я Вам скажу. Виїхали ті, не ті, в кого нема де жить, а виїхали ті, у кого «з горла» *[заможні. – К. Б.]*, кажуть. Розумієте? От, ті, хто, у кого нема де жить, той десь собі кусочок у хаті, в сараї. Люди, цеє, зроби.., зробили якусь кімнатку, сидять і відбудовують потроху. А ті, у кого…. От, у нас *[с.]* Рудня – то вони *[рашисти. – К. Б.]* там тільки пройшли. От, і в 2023 році у Рудні – там один будинок завалений, по-моєму. У Рудні усього пошкоджено п'ять будинків, з них один розвалений, а то – пошкоджений. А виїхало туди жінки із дітьми. Чоловіки ж не цеє, не виїжали ж. Ну, я не знаю, ну, якщо брати – Рудня, невелика, так і 20 сімей – це багато. От, чого вони, куди вони, от, чого вони поїхали туди? Для того, щоб та ж сама, скажем, це є інвестори, які повинні більше нам давати зброї, це в моєму розумінні, так вони на їх платять, це й годують їх там, да вони получаються біженці. Я взагалі, от, правильно ото цей, яка країна, щоб казала, що всіх біженців «на карандаш», як казав мій дідик, по доходам. Україна повинна надати: чи є в їх житло? Якщо є в їх житло – будь ласка, *[повертайтеся. – К. Б.]*. І це ж саме інтересне, що це не простий люд, от, навіть ті, що повертаються, – от, їм все подай. Так само в нас по ОТГ саме більше ВПО. От, було 130, тоді там вони щось «розсмокталися». Внутрішньо переміщених. Це ті, що, ну, *[м.]* Донецьк, *[м.]* Луганськ. Так. Вони, коли ми ішли, ми на Черкащині, маленький будиночок, постройки *[19]*50-х, кінець *[19]*50-х, початок *[19]*60-х. Удобства, вибачте, в конце города. Криниця – стирать можна, пити нельзя. І вони це… Мені – щоб не стріляли. Груба, дрова, хазяйка дала дрова, що, але тоже треба совість мать – хазяйка без чоловіка. А цей, так сказать, свекрушенноє дворище, що це є, я кажу, дивись, оно цеє, ломаки, он пойдем, у них не візьмемо сокиру, на розпал сухеньких, а цих тоже, довше, я дивлюсь – нормально. Грубу палили, на грубі їсти варили, потім купили електричну плиту, трохи цеє… А люди сюди приїжджають, я розумію, що їх «повалило», я розумію цеє. Ну все одно. Вони приходять на *[котеджному мікрорайоні. – К. Б.]* Новій Богдановці, оце дві женщини були, вони там власниці, мають будинки. Так, там же будинки ратують душу – двохповерхові, і за його треба заплатити його гроші. Вони поприїжджали, жінки поставали на обліка, чоловіки за юбками поховались. А наші хлопці, от, з Богданівки на Донбасі гинуть.

[К. Б.] *Багато воює з Богданівки?*

[Л.] Багато. Багато. Ми ж, нам же ніхто, даже наші не знають, скільки, але більше, чим півтори сотні. На зареєстрованих – три.

[К. Б.] *А скільки померлих уже?*

[Л.] Чотири чоловіки на сьогоднішній день.

[К. Б.] *А от, все-таки, ну, до початку повномасштабного російського вторгнення у вас взагалі не виникало думки, що може бути війна?*

[Л.] Я Вам кажу, ми даже з сусідами на вулиці тако стоїмо, як, от, то ж уже вони там, цеє, щитаем, що там у когось в *[м.]* Бобровиці є ж, цеє, що вони там воюють.

[Д.] Я думаю, ну, в Чернігівщині. Ну, кожен із нас думав: «У нас тут нема ніякого не заводу, от, у нашому селі. Ну, нема ніякого не заводу, нічого, що їм у нас робити?». А оказалось – та сама радіостанція бентежила.

[К. Б.] *На вашу думку, хто такі фашисти?*

[Л.] Ну, фашисти, у моєму розумінні, – це люди, ну, з скривленою психікою, з ненормальною психікою, нелюдською психікою, які не мають почуття, відчуття, розуміння людського стільки простого.

[К. Б.] *Росіян можна назвати фашистами?*

[Л.] Можна. Після того, що я бачила, – можна. Розумієте? Вони ходили і один одного. Я Вам чесно кажу, коли мій чоловік запитав *[у рашистів. – К. Б.]*: «У нас закінчились дрова… А чого закінчились дрова, бо була дровишня, і внизу вже та потрухшесь». І вже каже: «Зразу оце вже ж використаємо, а тоді вже попиляне – дрова тільки на вулиці. Тоді ж нащо ж воно, ота потерть, буде?» Але вони закінчились. І коли ми запитали, чи можна, цеє, – вони так один з одним переглянулись і сказали: «Запитайте оно того». І так нам не дали дрова нарубати…

[К. Б.] *Знаєте, хто такий Степан Бандера?*

[Л.] Ну, да.

[К. Б.] *Раніше знали?*

[Л.] У школі – да. Десь якийсь урок проходив, і ми знали, що це борець, так скажем, за незалежність, за свободу.

[К. Б.] *Не шукали тут «бандерівців»?*

[Л.] Нє.

[К. Б.] *Ну, ви вчили, що це борець за незалежність, а при радянській владі вчили зовсім інше?*

[Л.] Ну, зразу ж було інше. І зразу нам його представили як губитель народу і того всього. А потім уже, цей, коли вже навчалась моя дитина в школі, – уже по-іншому, вже. Там вже був один урок усього у нас у класі. Ну, один урок і то мельком, так… А коли вже дитина моя пішла до школи, коли вона – так зовсім і по-іншому, вже я навичитувалася потому що.

[К. Б.] *А от, може, пам'ятаєте, оце як колись в армію проводжали, ці вечірки?*

[Л.] Да.

[К. Б.] *Що можете розказати, що там такого цікавого було?*

[Л.] Та що там цікавого, цеє…

[К. Б.] *Ну, а гроші не збирали на конверти?*

[Л.] Ні. Не було. Не було. Мабуть, їх рідні за…, давали. А про конверти знаю, що до солдата ж конверт йшов без марки, одну копійку стоїв. Що ж там його збирати?

[К. Б.] *Такий звичай був по селах…*

[Л.] Ні, в нас збирали гроші на конверти. У нас це було. Скільки я їх виряджала – нікому я нічого, не було. Вечеринку – да. Ще й яка – 300 чоловік, 200 чоловік, і до ранку. Вранці – у це, у бортову машину з будкою. О, і на цей, на військомат, все, попрощалися і на «ДВРЗ» *[київський мікрорайон біля Дарницького вагоноремонтного заводу. – К. Б.]*. Броварський район був другий. Бо Бориспіль – перший. Пішов, а потім цей, на горбу (ви були на «ДВРЗ», ніколи не були?), і там на горбу, от, лично я, в мене брат пошов, і привезли на «ДВРЗ», і всі виходять, а його нема. А його нема. Кажу, там же фіртка сюди була навіть. Кажу: «Уйди, пошукай в Броварському, чому 2?». Молодий хлопчина вбіг сюди. Пошов – немає. «Ну, як це немає?». У столову там ведуть, тут іще далі треба. Перелізли забор, стоїмо, усі йдуть, його немає. Ну, де наш К. пропав? Хорошо, я шагнула це, я сама пойду подивлюсь туди, вони ж їх на день, там таке накритиє було, і вони сиділи там на лавках. Приїжджали покупці,

їх за цей, забирали до себе, Ну, да і тоді ж, але ж виводили на центральний *[вхід. – К. Б.]*, поймав мене міліціонер, вивів на центральний. Це ж мені знову 2 км треба, щоб сюди за.., забігти. О, а оказалось – К. на кухні був. І так у всіх, цей, мене там це знали, пообіцяли постригти налисо. *(Жартує)*. Таке було...

Записав Олександр Головко [О. Г.] 17 липня 2025 р.
у с. Богданівка Броварського р-ну Київської обл.
Співрозмовниця – пані Тамара [Т.], 1952 р. н., місцева

[Т.] Оце асвальт, дорога йде – кожен день оце ж вони *[рашисти. – О. Г.]* їздили цими танками або цими, як їх, бронетранспортьорами. Ну, я ото як почула, шо гуде, значить, біжу за угол, дивлюся. А чоловік каже: «Добігаєшся, шо він тебе хлопне...». Так я тоді стала ось тут – там (за гаражом) тоже мені цяя дорога просвітлюється, так я вже звідтіля дивилася. Ну, шо я ше можу сказать... Як вони до нас приходили, дак цеє, я з сусідкою, тут була сусідка, ми сиділи, снідали. Я не пам'ятаю, який був день... Чи неділя?.. Ну, отак щось. Коли, ну, вона вже побула в мене і собирається йти додому, я кажу, виходимо, чую, моя навістка (а це син, син наш живе тут, напротів оце), чую: невістка голосить навзрид, ти понімаєш, на всю вулицю. «І ще й, В., – кажу, – слухай, а що це такеє?». Вона: «Не знаю». Ну, кажу: «Давай йти». Ідемо туди, коли, а вона ж голосить. Я кажу: «Л., а шо сталося?». – «У нас "гості"...». – «Які у вас "гості"?». – «Осьо...». Один йде, оце чеченець, не чеченець, а ці, буряти тії. Іден з-за хати, так, а один із цього, із сарая. Там у них погреб під сараєм, так звідтіля. А я якось зайшла, я так, цеє, я його наче спочатку і не бачила, а тоді ж дивлюся: йде такий високий, ну, із автоматами же, цеє. Я так підходжу до його. А це неділя була. Того, що у нас знайомі, вони тут живуть, по асвальту туди далі, так Ф. ходив, позвонив її чоловік, цієї моєї подружки наче, чоловік і каже: «Сійчас іди до нас». Ф. пішов туди, а в них коло будинку взорвався цей снаряд. І її привалило стіною, понімаєте. І її коли ж одкидали звідтіля – вона не може ни йти, ну, двигатися вона не може. Так її положили вже на якісь там носилки чи що і в літню кухню. А будинок їхній, половина – одвалилися стіни там, ну, в общім, отакеє-го. Я тоді підходжу до цього ж бурята і кажу: «Ви люди чи ви не люди? Понімаєте, – кажу, – мою знайому калікою зробили». – «А ми нічево не знаєм». Я кажу: «Ну, я не знаю, чи ви знаєте, чи ви не знаєте... Ми сійчас пойдьом». А, і вони ж обход робили: хто де живе, і яка сім'я, і, в общим, оце такеє. «Ну, ми туда січас пойдьом. Как нам вийті одсюдова?». Я кажу: «Ну, я вам покажу, де їхній будинок». Ну, як вийти осюди, до сусідов, до наших, так видно, в їх двохетажний дом із черепицею щербаною, і той будинок було видно. Ну, вони пішли. Я ж думала, що вони цеє, пішли ж туди, а вони нікуди не пішли. І, понімаєте, це була неділя, що якось увесь день, не можна сказать, шо там взриви були увесь час, ну, отак, десь-десь бомбьошки були. І я, значить, кажу, Ф., прийшов, кажу. Оце таке. Вона ж там і мати її, більше 80 років тій жінці було, дак тая вообще голосить. Цей, її десь у грудину вдарило, шо вона не може, цеє, дихать їй не дає, і отаке. *[...]* Я кажу: «Піду до Ольги». І я давай іти, ще зайшла сюди, до цієї В., кажу: «Йдьом зо мной». Вона боялася, що взриви єсть, і я пішла сама сюдою, не по дорозі, бо тут же ж вони контролювали, не можна було ходить. Думаю: «Ще уб'ють...». Нічого цеє... І я пішла сюдою, поза дорогою, сюдою, іду, ще й овчарка на мене біжить. Я встала, думаю: «Ну, всьо, капєц...». Я давай: «Фу-фу-фу...». Вона отак коло мене бігає по колу. Я вже стою, думаю, а тоді вона бігає і до мене не йде, а отако коло наматує і все. Я думаю: «Ну, буду

йти». Я оце йду, а вона оце так коло коло мене наматує. Коли чоловік, С., побачив мене, так він вже її нагнав. Пішла, що вона лежить пластом, каже: «В мене пече оце тут у спині, що я не можу...». А баба, її мати, отако зогнутая і голови не піднімає: «Ой-ой-ой-ой, ой-ой-ой...». Ну, і отак. Я ще повернулася додому, в сина спина боліла, так були обезбалюющії уколи. Так я, що там залишилося, іще її однесла, щоб уколоть. Коли і сусідка там теж принесла такі уколи. А ціх ж не було *[тобто на заклик допомогти постраждалій жінці рашисти не прийшли. – О. Г.]*. Хоть я й казала, що ідіть туди, показала, де їх будинок, але нікого не було. Ну, отак. А потом десь два чи, може, декілька днів минулося, я виходжу, чую, наче гомін тут за двором, виходжу, коли стоять такі діти, понімаєте, солдати цієж «руськіє» – такі худенькіє, невисокого такого, середнього росту, автомати, я кажу, так теліпаються… І вони прийшли – і знов дивитися, хто в будинку. Так, цеє, побули вони там, ідуть до нас. А ще невістка питає: «Хлопці, а скільки вам год?». Один сказав, навєрно, 21, а то 22 – отакого віку вони. Ну, і я ж почала, знову ж кажу: «Оце ж, – кажу, – бомбили, – кажу, – людина лежить оно... Може, чимось би допомогти?». Вони: «Ну, йдьомте до нас, – а в них вже був штаб у школі в нашій, – ідемте з нами, там є лікарі, може, шось вони їй і поможуть». – «Ну, – кажу, – ладно, я одягаюся». Виходимо сюди на асвальт. Вийшли вони. «Ви знаєте, – один, щось вони побалакали, і один каже, – Ви знаєте, ми пойдьом самі, а потім їх сюди приведем. А ви нас ждіть тут». Чого я буду тут стоять на асфальті?! А дівчата мої, це ж невістка і дві дочки в їх, дак ото у їх на другому поверсі вікно (так вони, цеє, «плазма» все казали), оце сідали там і дивилися на село. Гукають мене: «Ідіть, уже ідуть цієї солдати». Так ми з ними пішли туди ж. Ну, правда, вони якіх вже двох лікарів перевели – теж такиє молодиє хлопці. Пішли ми туди ж, до цієї Ольги. Вони подивилися: «Ето у Вас, навєрноє, забой, ушиб цього позвоношника. В обшім, – каже, – ми ось, от підемо, ми візьмемо уколи...». І цеє, і нікого не було. І вона ж там оце страдала. А потом оце ще… А ми перший день були в сусідов, тут у їх підвал – наче такі, плити такиє, десь сантиметрів по 50 були. Так ми наче побули в нас, а тоді пішли до них. Ну, один ми день там побули і вернулися додому. Чого ж ми будемо сидіть?! Холодно… У нас хоч котьол не викинули цей дров'яний, так ми могли топити вдома, а там холод такий собачий. Так ми назад вернулися. А тут об'являють вже цюю евакуацію *[так званим «зеленим коридором». – О. Г.]*. І мої ж діти кажуть: «Шо нам: чи виїжджать, чи залишаться?». Я кажу: «Знаєте, що – це вам рішать. На мою думку – виїжджать. І тим паче, що у вас вже такі дівчата *[юнацького віку. – О. Г.]*, хто його знає, як вже, цеє… Але, – кажу, – ви самі. Бо тоді, як случай чого: "Дак це ж ви сказали, а ми вас послухали...". І я буду ще винувата. В общім, моя думка – виїжджать. А ви – самі». Ну, в общім, вони, оце, «зелений коридор» який був, і моїх знайомих тоді забрали. Приїхали, «Червоний Хрест», що були ці автобуси подані сюди, в центр села. І люди виїжджали. І була цяя «скора помощь» од «Червоного Хреста». Дак її, наче спочатку ми не знали, що там буде ця «скора помощь». Дак наче в нас *[автівка. – О. Г.]*. Дак чоловік давав їм нашу *[автівку. – О. Г.]*, щоб її чоловік С. віз її. Ну, наче ж дозволили виїжджать, дак шоб. Але ж коли вже її погрузили в нашу машину, але як побачили ж цюю «скору помощь», так вони сказали: «Давайте до нас». І вони ж її одвезли, її операцію зробили. Але ж вона, ну, як, два годи, оце вже рік, як її немає... Вона цеє все… *(Плаче)*. Ну, яка вона тільки сила волі в її була. Скільки вона мучилася і хотіла ходить. Це – велика жага. Все казала мені: «Ось як вилікуюся, так поїдемо на лавандове поле під Одесу. Там велике поле лавандове – отуди поїдемо. Я дуже хочу побачить». В общім, отак. Ну, а тоді усі сусіди, оце ж наші виїхали, потом отут ще донецькі сусіди, вони ще до війни, як почалося, що тягнеться з того року війна,

шо там «руські» зайшли на Донеччину *[у 2014 році. – О. Г.]*, дак вони сюди поїхали. Дак цієї у нас *[після появи рашистів у селі в 2022 році. – О. Г.]* трохи побули – два, може, чи три дні побули. А тут знов «зелений коридор». І вони, в їх син в Броварах, дак син виїхав, а квартіра ж залишилася після нього, так вони виїхали туди, ну, цим «зеленим коридором». Ну, а так осталися ми вдвох з чоловіком оце на цьому кутку. Тут нікого не було. Там *[інший знайомий С. – О. Г.]* жив, дак той всігда, завжди дзвонив: «Ну, што там?». Він тоже з Донеччини, ну, давно-давно він сюди поїхав, женився тут, і ця жінка його померла. А він же ж дзвонить: «Ну, как ви там?». А тоді, як оце ж, в той день, як вже визволяли нас, дак цієї *[рашисти. – О. Г.]* – ох, вони і моталися танками, цієї хлопці. Вони, видно, не знали, куди їм тікать. Бо вони і на *[сусіднє село. – О. Г.]* Залісся – туди наче. Потім із Залісся – сюди, на село. Із села знов… Ну, в общім, і наче вони… Після обід вже стала тишина. Наче нікого неде. А тоді я кажу: «Знаєш, – Ф. кажу, – ти знаєш, я сьогодні хоч носки вже скину». То ж всігда спиш, одітим лягаєш. Бо як тільки бомбьошка – значить, як у підвал, туди до їх *[у двір сина. – О. Г.]* ми тікали. А це кажу: «Вже сьогодні я й носки скину. Будемо вже свободніше спать». І тільки почало темніть, як начали взриви отуто. Ну, хто його знає… Коли се вже на наступний день ми взнали, що то садік – там вже були *[рашистами. – О. Г.]* заложені цієї снаряди, в їх як склад був, і воно як почало детонірувать. Ну, в общім, ми, я кажу: «Пішли у підвал!». – «Нікуди я не піду!». – «Ну, так, – кажу, – пішли в хату. Чого ми будемо тут стоять?». А воно ж: «Бах-бах-бах-бах-бах», – без кінця. І я не знаю, ми часов в десять *[вечора. – О. Г.]*, видно, зайшли в хату, воно ще бомбило там. Ну, а тоді на слідуючий день вже ми поїхали, сестра виїхала наша, дак ми поїхали ж до їх, подивитися, шо ж там у них. Ну, що: виїхали, на асфальті було стільки землі, ну, що це танки, вони їздили, що цеє, така, отака квашня була на асвальті. Поїхали туди. І їдем назад. Вже почали людей бачить, шо є ще люди. Доїхали сюди, до сільської ради. Коли ж оце батюшка йде, од школи сюди, до сільської ради. Каже: «Там дають якісь пайки коло школи. Ви не хочете?». Ф.: «Ни нада, н нада нам ніяких…». – «Я піду, візьму пайки». Ф.: «Ни нада нам ніяких пайків. У нас є». Ну, правда – у нас було їсти шо. І потом я після обіду вийшла сюди, до себе на город курям травички вирвать. Коли цей *[знайомий С. – О. Г.]* мені позвонив, цей же ж сусід мій: «Ну, што там?». А я кажу: «Ти знаєш, вже можеш їхать у Богданівку. Вже Богданівку визволили». Я тако повертаюся, а із Залісся їдуть машини. Цієї льогковиє такиє машини. І я ше спочатку не бачу. А тоді дивлюся: дак ідуть же ж цієї, одіті наче солд*[ати]*, з автоматами. З одного боку дороги три чоловіки, і на протилежну – тоже. Оце їх шість чоловік. І вони підходять до мене: «Слава Україні!». *(Глибоко зітхає і плаче)*. Господі! Я цеє… А тоді ж зупиняється машина. І звідти виходить мужик. І цеє, дивлюся – дак це ж наші, це ж тая територіальна оборона! І один виходить і виносить, навєрно, штук чотири чи шість бутербродів – булка із цим, з тушонкою. А я вже ж підійшла до асвальту. Він: «Осьо, нате Вам їсти?». Я кажу: «Не нада. В нас є що їсти». – «Все одно нада». – «Ну, – кажу, – дякую!». В общим, так. Пішла додому знову. А тоді думаю (це ж вже було кінець березня місяця, село) – думається за те, що треба ж копать, садить і все таке. Я вийшла сюди *[до городу. – О. Г.]* дивиться, коли їде машина льогкова, цеє. І наче поїхала, тоді зупинилася. І виходить звідтіля мужик. І підходить до мене, каже: «А Вам хліба не треба?». Я кажу: «Ну, Ви знаєте, може б і нада хліба». А сама думаю: «Господи, якби він дав чорну буханку хліба…». *(Посміхається)*. І він виносить – і це ж той чорний хліб.

[О. Г.] *Це волонтери вже були якісь?*

[Т.] Ну, да, вже якійсь їхав. Ой, я кажу, дуже подякувала. Я кажу: «А що я винна за хліб?». А він каже: «Ви стільки пережили, а ше питаєте за ціну...». *(Плаче).* Ой, вибачте, ну... Оце такеє. А так, щоб щось я такеє Вам можу ще більше сказать, як ми тільки вдвох були, і нікуди ми не ходили. Через то, шо думаєш: «Не знаєш, чи живим останешся... Чи Бог його знає, як буде...». Оце такеє. Так що ми дождалися звільнення. А тоді вже, а їдемо ми, вже це ж поїхали до сестри, їдем назад. А тут вже коло клубу стоять, коло школи тут стоять військові машини. А я підходжу до його да кажу: «А як оце, повиїжджали, і вони можуть вже вертаться додому?». А він каже: «Ну, ще декілька днів, бажано, щоб вони не їхали, поки ми не обдивимося територію, а тоді вже цеє». Ну, а тут позвонив син і каже: «Ну, що там?». Ну, кажу: «Вже у нас, – кажу, – тихо і неде нічого». Він каже: «Ми вже доїжджаїм до Богданівки». Я хотіла казать, що цеє, що декілька днів побудьте, сказали нам так, а тоді вже будете їхать. А він: «Ми вже доїжджаємо». Я кажу: «Ой, так ще ж казали: "Не можна" наче». – «Все можна». Так і поїхали наші, ну, додому. Далі оце так і сидимо. А в сю ніч я проснулася, чую такий шум, шо думаю: «Боже, чи це ракета летить, чи що воно таке?!». А такий дощ ішов. І оцей шум, понімаєте? І спросоння я вже не думаю за дощ, а думаю за щось, невідомо що. Оце так. Так і ми получаємо отакий стрес вже... Ну, а я сьогодні, то ж як *[рашистський. – О. Г.]* «шахед» летить, так чую, що воно ж гуде тако. А це такого гулу немає, а воно такий шум. Думаю: «Це видно, може, ракета летить, чи що воно таке...». А тоді ж поняла, шо ливень – ну, дуже сильний дощ йшов. Оце таке в мене сьогодні, в сю ніч було отакеє. *[...]* А як оце шумить, як оце лежиш, і він гуде, думаєш: «Боже, січас, січас цеє...». *[Почав накрапати дощ. – О. Г.].* Йдемо в хату, побудете. Пішли. Я думаю, довго *[дощ. – О. Г.]* не буде. Я зараз ось цибулю цюю одкину, цибулю занесу, щоб не намокла. Пішли в хату поки, бо він може у любу мінуту піти сильний.

[Т.] *[...]* А ми не познайомились, як Вас звати?

[О. Г.] *А мене звати Олександр Головко.*

[Т.] Мене – Тамара. *[...]*

[О. Г.] *Пані Тамаро, я історик з Києва. Ми виконуємо науковий проєкт зараз на тему «Сучасне воєнне повсякдення громад Київщини: культурно-антропологічний вимір». Це ми з колегами з людьми спілкуємося про життя в такий складний теперішній час. Хочемо такий архів зробити і збірник «Київщина незламна: свідчення очевидців російсько-української війни» видати. Хочу запитати, чи Ви не проти, якщо Ваші свідчення ми подамо у цьому збірнику?*

[Т.] Ну, якщо Ви посчитаєте, що вони цікаві, – дак будь ласка.

[О. Г.] *Цікаві, цікаві дуже! [...] Хочу Вас запитати, ну, Ви вправі або назватися повністю, або тільки ім'я і рік народження сказати. Як би Ви хотіли, щоб ми цю інформацію подали?*

[Т.] Лучше ім'я. І фамілії – нє...

[О. Г.] *[...] З якого Ви року народження?*

[Т.] *[19]*52-го.

[О. Г.] *Ви місцеві?*

[Т.] Да, місцева я, місцева. *[...]* Батьки жили тут, і діди жили тут, і ми тут живемо. Оце такеє.

[О. Г.] *Розкажіть, ким працювали, який Ваш трудовий шлях?*

[Т.] Ну, я була лаборантом – у школі працювала, в Богдановській школі. А вообще, я хочу сказать, що я преклоняюся перед істориками. Я, от, считаю, як сказать, якби сєйчас, я пішла б, я вообще і люблю отак і історичні факти, і цеє... І считаю, шо це дуже розумні люди, які знають нашу історію, ну, і історію всього. Так Ви в Києві вчилися?

[О. Г.] *Я сам з Вінниччини родом, учився на історичному факультеті у Вінниці, а вже в аспірантурі – у Києві, зараз я в Національній академії наук України працюю.*

[Т.] Понятно. А, в Академії наук – так Ви дуже грамотна людина, якщо й аспірантуру кончили.

[О. Г.] *Розкажіть, будь ласка, може, перед 24 лютого 2022 року у Вас якісь такі були передчуття чи сни, що станеться повномасштабне російське вторгнення в Україну?*

[Т.] Ну, такого в мене не було. Не перечуття. А в нас, ми живемо вдвох із чоловіком, а в нас кухня лєтняя. І наче на Новий рік були діти наші і кажуть: «Доки ви будете в літній кухні?! Давайте тут кухню у хаті збудуємо». *[...]* Дак, ну, наче згодилися, ще і план наче зложили, як воно буде, з чого. Ну, тоді десь в кінці січня чоловік, тут у нас була стіна ще, так він зайшов: «Ну, буду сьогодні вже валить стіну». Я кажу: «Слухай, куди валить? Ти бачиш, що робиться: путін сюди стягує всю техніку, а ти...». – «А, нічого не буде. Тобі що *[В.]* Зеленський сказав – шашлики цеє готовте і їште... Ото побряскає там залізом, і нічого не буде...». Я кажу: «Я не знаю, я не знаю, – кажу. – Це краще давай підождем до весни». – «Шо, весна? Весна буде, так свої заботи будуть? Ні». І давай вже валить все. І все. А тут я проснулася вночі, ну, чую: бабах-бабах – ну, десь далеко взриви. Я чоловіку, не бужу його і думаю: «Боже, що це воно такеє?!». А тоді він проснувся, я кажу: «Оце вже я насчитала шість взривов таких далеко десь». Я кажу: «Шо це воно таке?». А він: «Та це ідуть ученія у "Десні". Там ото полігон "Десна" под Черніговом, та там йдуть ці навчання». – «Ну, – кажу, – ладно». Ну, повставали. Коли йде син, каже: «А ви знаєте, війна почалася». – «Як війна?». – «Отак, – каже, – вже оголос*[или]*, ну, шо Чернігівщину бомблять». І оце такеє. Оце так ми із цією війною. Тут розгардаш у хаті, а в нас війна. І тоді, як тільки шо, дак чоловік: «Це ти виноватая, ти затіяла, ну, оце все». – «Канєшно, всповни, хто почав – я чи ти?». Ну, слава Богу, в нас тут ще сусіди-армяни, і їхній син, так він, так цеє, ну, він занімається ремонтами. Дак я пішла до його, кажу: «Слухай, А., нам нада кухня». – «Тьоть Тамара, здєлаєм! Ось поїдемо і закажемо». Так оце я з ним поїхала, ми наче ще заказали тую кухню. І як почалась війна, вони за себе і виїхали спочатку в *[м.]* Черновці, а з Черновцов на Німеччину і у Бєльгію аж. І оце вони там, у Бєльгії. Але цей А. – він дуже хоче назад вернуться, як тільки війна кінчѝться: «І я, – каже, – не могу звикнуть до того життя». Ну, в їх і будинок свій тут оце ж є. І вони, хоче вернуться. А ще в його є брат і сестра, дак ті, навєрно, не вернуться. Бо сестра вийшла вже в Бєльгії заміж, а другий брат – той наче, ну, як, він нейтрально відноситься до зміни життя. Ну, а цей дуже хоче назад вернуться. І оце, це йон навесні був і казав: «Літом я ще приїду сюди». Оце як приїжджає, так він не може наїстись помідорів. Оце жовті помідори дуже любить. І це купляє їх не десяток, не кіло, а там п'ять чи шість. Каже: «Там такі помідори – вони як восковиє, як тверді такі, я, – каже, – їх не могу їсти. А в нас, – каже, – наскіки смачні помідори». Так шо він тоже, бачте, повиїжджали, а все одно хочуть сюди. Ну, у нас у селі багато єсть такі пенсіонери, шо повиїжджали і сидять там, і там їм платять євро, вони їх складають і сидять там. Я кажу: «Я не знаю, як вони можуть тільки сидіть там? Я одного не пойму...». Я, от, як ще була не на пенсії, так їздила у цеє, в санаторій – у Хмельнік їздила, у Тернопіль їздила. І оце ми з Ф. сестрою все їздили. Так оце, як поїдемо на дві неділі, у Хмельнік їздили, оце поїдемо, уже два дні там побуло: «Боже, – я кажу, – я вже додому хочу, я вже не могу». Так ми брали туди-назад білети, шо уже ж. Я кажу: «Оце якби не білет, дак я б вже досі додому поїхала». А тоді один раз, оце ж на дві неділі ми їздили, а то вона каже: «Поїдем на вісімнадцять днів, щоб курс лікування пройти од А до Я». – «Боже, ще дві неділі –

куди не йшло. А вже третя..., – я кажу, – я вже не можу... Це для мене шось таке...». І оце із цим, як усі тікали: «Ну, куди?». А з одного боку подумать: «Ну, куди ж їхать? Хто нас де чекає? Нихто нас нигде не чекає. Тї'ки поїхать, шоб думать, як тоді додому звідси виїхать?». Я цього не понімаю. Ну, оце так і є.

[О. Г.] *Ну, тому Ви й не виїжджали, хотіли лишатися вдома, на своїй землі.*

[Т.] Да-да. Ти шо, як чоловік сказав: «Я нікуди не поїду!». А як чоловік не їде – куди я поїду? А молодих – я хотіла, щоб вони їхали із-за дітей, понімаєте. І вже в їх… Ну, січас в них вже дочка одна замужем, вже маленький синок є в їх. Дак думаю ще: «Понімаєте, як і тиє солдати, що вже такі взрослі дівчата, насильство чи такеє...». Так хотілося, шоб вони виїхали. Ну, а самі – нам вже, ми свій вік, як то й, більшість свого віку ми вже віджили. А те, що вже, чи сьогодні, все одно, колись той день настане, шо іти. Дак чи сьогодні, чи завтра, але ж все одно колись... Так що і не думали за те, що кудись їхать. Я оце, як подумаю: «Як це, кудись поїхать?». Ну, не знаю. Це для мене шось не такеє. Так це молодим починать нове життя. А як оце таким, як ми, кому ми нужні і де ми нужні?! І все одно, якусь кімнатку десь дадуть тобі – да сиди і виглядай в вікно. Як дома все своє – те, що ти його надбав за вік, і ним користуєшся. Ну, отак.

[О. Г.] *Тут у вас і город великий, і садочок гарний.*

[Т.] Да й садочок. Усе-таки вже немає того здоров'я, яке колись було. Це Ф., ну, батьки ще будували цей будинок. Ну, а ми вже, цеє, залишилися після них, уже оновлювали трохи цей будинок. Ну, і квітки – моя матір теж дуже любила квітки. У нас був колись, як я мала, був такий, я не знаю, як він і звався, вазон, шо таке листя було велике, таке-го, такі листки, і воно наче із стебла, шо, ну, кущ наче такий. І тоді викидали таке, як антуріум, таку стрілку викидав велику. І от, тоже так, як антуріум, тільки шо така велика квітка. А як він і звався? Я більше його ніде не бачила. І так, знаю, шо тоже був великий фікус у нас, шо кожну суботу, це у нас був обов'язок, листя витирать на тому фікусі. Ну, так і осталася любов до тих квіток. Як, в мене єсть одна знайома, так вона каже: «Це, ну, така болєзнь до квіток, шо лучше цією хворобою боліть, чим якоюсь там душевною, а любить квітки». Так шо так ми і любимо. Колись багато купляла, а січас вже – ото хто дасть, я вже, як, або міняться, або хтось… Це в мене одна знайома. Я така: «О, лілії мені...». Колись у мене така любов до лілій була, шо я не могла: оце як побачу, так, ну, мені хотілося, усі шоб в мене вони були. А тоді був такий період, шо була накупила, і була у мене ціла така грядочка лілій. А тоді якось ця любов одійшла. А це моя знайома А. осінню, в том году осінню привезла мені цих луковиць лілій, дак он посадила, а вони вже цього року зацвіли. І жовта така, саме оце зацвіла, така красівая. Осінню садила. Воно іще якось не пізно осінню, а десь, може, в кінці літа, отако, ще думаю: «Ну, можуть і не прийняться». А вони всі до єдної вийшли, на слідующий, ну, весною повиходили всі. Так шо цеє, осінню садить можна – виживуть.

[О. Г.] *А розкажіть ще, будь ласка, про той час. Може, якісь «тривожні валізки» збирали в ті перші дні?*

[Т.] Ну, канєшно, ми вже їх, тіє валізки складали, як вже зайшли *[рашисти. – О. Г.]* сюди. І, понімаєте, це була, навєрно, неділя, коли вони до нас зайшли, шо якось отут ми, я вдома була. А в нас у Ф. племянніка жінка працювала в аптеці, і привезли багато, цього, медичних препаратов для цеє, таблєтки там і все таке. І вже ж «руські» були в Україні. Так цеє, вона ше й О. попросила (це внучку) і Л. (невістку), шоб допомогли їй їх пофасувать. Так вони ж пішли до неї туди в аптеку, це зранку. Коли біжить О. і каже: «Бабо, вже "руські" підходять до села». Я думала, що вони будуть

десь йти з Черніговщини, туєю дорогою, а вони ж оце ж сюдою. І оце так вони… Так валізки ми вже собрали тоді, як оце вони сюди зайшли. Так ці ж бумаги, які були, усе – так ми цеє у сумки і у погреб туди *[у двір сина. – О. Г.]* однесли. І воно оце там, усе це було. Знаю, що О. її хлопець подарив телефон дорогий. А вони ж *[російські окупанти. – О. Г.]* тоді ходили по будинках і одбирали всі телефони. Дак дорогий телефон їй подарив перед війною. Так вона прийшла: «Діду, давайте десь заховаємо». Дак там у кульки його позаматували, і в цеє, *[новий смартфон. – О. Г.]* закопували, ну, в погребі в землю, шоб вони не одняли. А вже ті старі *[телефони. – О. Г.]*, шо були, так, уже тими, якшо… Ну, правда, в нас вони ж оце були тільки одні ж зайшли, як тільки зайшли, дак приходили, я Вам казала, тоді ще оце тіє хлопці прийшли, і більше їх не було в нас. Ми їх не бачили. Ну, а як оце був «зелений коридор», так вони ж, канєшно, там танком моталися. Оце люди ж, і тоді так сухо було, що пилюка такая, шо оце *[рашисти. – О. Г.]* танком як приїдуть, дак пиль така стоїть, а люди ж ждали, поки автобуси приїдуть, шоб виїжать.

[О. Г.] *Чи змушували російські окупанти цивільних людей білі пов'язки одягати?*

[Т.] Да, усі ж вішали пов'язки. Наші машиною їхали, дак тоже ж понав'язували на зеркала цеє. І на дворах писали, шо тут люди живуть. В общім, отакеє кругом було, шо цеє…

[О. Г.] *Ми зараз навіть їдемо в село, то при в'їзді написи «Люди» полишалися на огорожах.*

[Т.] Да, ото писали.

[О. Г.] *Чи були у кінці лютого 2022 року тут електрика та газ?*

[Т.] Не було в нас ни світла, ни газу. І тоді ж вони ото там взорвали десь газопровод – дак такий шум стояв, гул такий стояв. Не шум, а гул. А цеє, у нас знайомі були – і в *[с.]* Крехаєві жили на Черніговщині, там жили. І оце як вони подзвонили, а в нас такий гул стоїть. «Ой, – кажу, – тут, навєрно, такі ідуть колони танків. Ви чуєте, – кажу, – як гуде?». А тоді ж дійшли до того, що взорвалось, десь газопоговоров, шо газ ішов з таким гулом. І газу не стало. Ни світла не було, ни газу не було. І оце як ті'ки темніє, так і всьо – кінець цивілізації. Оцеє, сиділи без світла. Так не було чим світить. Як свічка була – так вони поперегорали. А так у нас, правда, Ф., цеє, машину, так м'ясо було в морозільній камері, так ото заганяв у двір до сина машину і цеє, включав її, поки бензин був, і цеє, подзаряджали акумулятор, шоб холодільник наче працював. І Ви знаєте, як кінчилася ж, ну, окупація, дак не було ж ни світла, ни газу. Мені не так газу хотілося, як мені хотілося світла. Оце оця тьма настільки була важкая. Я якось почула, шо на Хуторі, ближче до Залісся, уже було світло. Я кажу: «Боже, а коли в нас вже буде те світло?». Ой, як включили світло, це якось таке було, ну, наче ти на світ народився, шо ти вже можеш телевізор включить, почуть якісь новини, якісь шо, і не можеш собі повірить, шо це вже є світло, понімаєте. І цеє, і шо в темряві, шо ше й одітим спав, бо боявся, шо нада кудись тікать, понімаєте. І було, дівчата в нас любили спать, внучки. Але як оце ночі начинають взриви, так поки ми з чоловіком добігали до їх, у їх там панельне перекритіє у цьому, у підвалі, так ми туди, в той подвал до їх бігли. Вони вже як хвостіки сиділи в йому, понімаєте, швидше за нас схвачувалися. Ну, але ж спали одітими: у носках, у кофтах, у штанях, у всьому. Ті'ки шо – зразу на себе кофточку, шапку і бігом туда.

[О. Г.] *Як облаштували укриття?*

[Т.] Там ліжок не було, а цеї, дівчата, дак цеє, зробили, такі лавки поставили, ще є у їх там вихалки були, дак на вихалки такіє матраси були. Так вони ті матраси повложували вже – заходили як у ложе, усідалися. Одіяла ми всякі ції повносили –

ото пообкутуємося і сидимо. І ше в нас в кінці, уже десь перед тим, як нас визволили, дак десь взялась біленька собачка такая – вона лахматенька, десь отака, очі в її такі, як пуговиці ото. І оце як ми ті'ки біжимо у підвал, і вона, як тільки взрив, а вона: «Гав-гав-гав!». Ф.: «Замовкни!». *(Сміється)*. А вона цеє: «Гав-гав!». І як оце вже кінчилася війна *[тобто рашистів Збройні сили України вигнали із села. – О. Г.]*, ми оце виходимо з підвалу, вона ще сидить там, тоді вже вона виходить звідтіля. І саме швидше вбігала вже. Вже дівчат не було, як вона, як це вона появилась в нас, та собачка. Ф. каже: «Ми її оставимо в себе». Ну, така вона була дуже общітельная, ну, як, такая шустренькая і така симпатічная. Поїхали ми, як оце вже вийшли «руські» од нас, поїхали дивиться ж до сестри, як, шо там у їх, чи *[господарство. – О. Г.]* живеє. Оце ж вони поїхали в евакуацію, а оставили кури і свині у цьому, у сараї. І вони оце голодні сиділи. Оце ми поїхали, я думала, що там нічого нема, заходимо в сарай – а там ж свині, свині це є. Я кажу: «Давай хоч води їм січас дамо». Понімаєш, шо скі'ки вони не пили. Ну, і почали ж тоді вже кожен день їздить, поки вони поїхали з евакуації, дак годувать оце їхнє хозяйство. Оце таке ще в нас було. А собачка тая як поїхала з нами, і десь вона одстала од нас, і ми не знаєм її долю, в общім. Ну, так було з цими собачками, з цими.

[О. Г.] *Це Ви спускалися в укриття, коли вночі дуже вибухи були?*

[Т.] Та і вдень, і вночі. Коли бомбили, тоді і ховалися. Того шо, понімаєте, як кажуть, «видюща смерть страшная», шо нада ховаться. Ну, вони починали бомбить, як вже темніло – чи наші, чи їхні, чи... я не знаю. Ну, в общем. Або оце вранці цієї наші, видно, запускали дрона, понімаєте, і мені казалось, шо він у нас отут, такий невеличкий він, ну, і оце: з-з-з-з-з, з-з-з-з-з… А цієї *[рашисти. – О. Г.]* – дак начинали на його стрілять, дак казалося, шо вони просто по нам. Ну, оції гільзи должни були падать у нас – ну, таке впечатлєніє. І це було так один раз, шо вони даже, навєрно, з танка стріляли на оцього же дрона, як він оце ж тут літав. Видно ж, він дивився, ну, де вони розташовані, чи я знаю... Ну, в общім, він кожен ранок десь, може, отако коло 9 годин, чи, може, в 8 годин – ну, отако. І він оцего, вже літає – дз-з-з-з-з... Його даже й видно було. І оце вони як начинають з автоматов стрілять по йому, так ти шо, жутко становиться, думаєш, шо воно наче осьо, ось коло тебе стріляє. Оце таке було.

[О. Г.] *То Ви за той час, мабуть, вже по звуку чули, коли там виліт, і коли ховатися?*

[Т.] Нє, ми чули вже, як ті'ки, як уже воно починало десь гупать. Тоді зразу ж і тікали. За себе – і бистренько у підвал. У підвал. І сиділи поки, поки тишина настає.

[О. Г.] *Тут обстрілів із літаків не було, не чули?*

[Т.] Нє, літаків – літаків не було, не було. Тільки оце, може, ж.

[О. Г.] *Така ствольна зброя?*

[Т.] Угу-угу. Ця сусідка, шо донєцкая, дак вона уже розрізняла, з чого стріляють. Бо вона ж із Донєцка поїхала, ну, ни з самого Донєцка, а цеє… *[з передмість. – О. Г.]*. Шо вже вона знала, якіх *[звуків. – О. Г.]* дужче бояться, якіх менше бояться. Ну, в нас тут авіації не було. Оце тільки стріляли з таких…

[О. Г.] *Коли було більш-менш тихіше, Ви були в хаті, могли топити твердопаливний котел, щоб зігрітися?*

[Т.] Да. Ми, як оце діти виїхали, дак ми перейшли жить до *[будинку. – О. Г.]* сина. У нас котьол є тоже твердопаливний, тільки у нас він в хаті стоїть. В общім, це, видно, ще із застойних часів той котьол, шо в його укинь дров – і вони перегоріли, і все вже. А у сина – там окремо такий новий котьол стоїть, що як там закидаєш ізвечора, так воно цілу ніч тліє, і в хаті тепло. Понімаєте, сучасний котьол. Так ми туди

перейшли і оце там сиділи. Шо і тепло в нас наче було, шо ми затопили, і воно весь час підтримувало тепло.

[О. Г.] *Воду, наприклад, на чому гріли?*

[Т.] А воду – воду ми нагріли на цьому, на плиті, поки в нас. А тоді балон у нас був, Ф. якось, шо він, ну, чоловік, завжди шоб у нас був балон з кислородом заправлений. Дак у нас, ми увійшли у війну з повним балоном газу цього. Дак ми їсти готовили на тому газу. І то миться – так вже не милися, шоб там душ таки приймать, а цеє, а нагрівали воду, *[ополіскувались. – О. Г.]*. Це таке. Так шо ми, чого мені і хотілося більше електрики, чим газу. Шо наче в нас було чим топить, а світла не було. Оце таке.

[О. Г.] *Згадайте, будь ласка, що готували їсти? Страви відрізнялися від тих, що зазвичай?*

[Т.] В нас було, ми ще, як оце ж вже сказали: «Війна!», так пішли в магазин, понакуплювали круп усяких, цеє. Тоді в морозілці було у нас м'ясо. Так що ми готовили те, що *[завжди. – О. Г.]*… У нас усіх, хто виїжджав, дак і ждали ж автобусів, дак багато ж сільських людей, які виїжджають, а кажуть: «Оце оставляємо цілу морозільну камеру м'яса». У цьому, сказали сусідам, хто там не виїжджав: «Беріть, корùстуйтеся!». Ну, в общім, шоб отак голодовки – не було у нас. І з їжею проблєм теж не було. Оце що, може, у нас був білий хліб, а я люблю чорний. Так, от, як цей мужик зупинився і *[запитав. – О. Г.]* за хліб, так я дуже хотіла, шоб він чорну буханку дав. Він наче почуствував і дав мені таку буханку хліба.

[О. Г.] *У той час хліба не було?*

[Т.] Хліба ніде не можна було взяти. Магазини не працювали, і ніде. А цеє…

[О. Г.] *Можливо, хтось у печах пік хліб чи якісь млинці, оладки?*

[Т.] Ну, оладки не пекли, бо не було. Цеє, дрожжів не було. Ну, на соді могли оладки напекти, на воді. А цеє, шось хотіла сказать, за цеє… Ну, оце моя двоюрідна сестра – так вона казала, шо теж вони пекли хліб. Цеє, ну, вони там, на протилежній стороні села жили. Дак казала, шо пекли хліб, що у їх була (ну, у нас теж), мука була. І цеє, ну, дрожжі я купила, але воно ж холодільник, все, що, ну, пропали тиї дрожжі. Ну, а так – хліб у нас був, я кажу. А потом, як «руські» прийшли, дак хліба просили: «Хліба!». Ми кажемо: «В нас для себе немає хліба». – «А шо ето? У нас в кажного пєчка, і всє пєкут хлєб, а ви оце тутo…». Я кажу: «А для чого його пекти, коли в нас в магазин кожен день свіжий хліб привозять. І для чого нам пекти той хліб?!». Ну, в общім, оце отак. Я кажу: «У нас кожен день у магазин свіжий хліб…». І колись, як вони приходили, ці перші *[рашисти. – О. Г.]*, да кажуть: «Ех, у вас тут…». Як у москві район зветься багатих? …рубльовка. «У вас сдесь как на рубльовкє – дароги асфальтірованиє…». І цеє, ну, вони ж, цієї позаїжджали аж із Сибіру, дак там же ж, видно, цивілізації в їх ноль. Дак вони тут считали, шо як на рубльовці. Ну, канєшно, єсть в Богданівці дома сучасні, красівії, і в домах усе сучасне. Ото вони казали: «рубльовка в вас…».

[О. Г.] *Я читав репортажі журналістів, у 2022 році їм люди розповідали, що дуже мародерили тут росіяни?*

[Т.] Понімаєте, вони, у нас тут вони нічого не мародерили, бо ці дома були позамикані. А тут, де люди жили, – вони тут нічого не брали. А каже оце в мене знайома тут, там є «чернобильський» дом – як ото Чернобиль взорвався, дак там переселенці жили звідти, з того району. Дак моя знайома тоже там жила, вона вчителькою працювала в школі. Дак каже: «Нічого не понаходила, не одіял, нечого – вони *[російські окупанти знесли. – О. Г.]* все в підвал…». Де ті'ки могли, там люди тоже повиїжджали, покидали квартири, одбивали двері і забрали, і коври повитягували… В общім, там жили як пани, як на рубльовці. Понімаєте, все, шо можна було, по-

витягували, постягували туди, що ходили люди, шукали свої манатки після того, як *[рашисти. – О. Г.]* виїхали.

[О. Г.] *Теж жителі с. Богданівки розказували журналістам, що рашисти вкрали десь червоний квадроцикл і на ньому їздили, награбоване возили.*

[Т.] Їздили. Оце як і був «зелений коридор», дак вони тоже на тих квадроциклах їздили. Цеє, у кедах поодівалися, да у кеди і цеє, ну, і ці же ж, в камуфляжі в цьому. І на танки посідають, ну, бо тоді така тепла погода була, що сонце, і пилюки кругом було. І вони ж оце, у кедах оце їздили. І на квадроциклах їздили – це точно. *[…]* А знаю, шо, от, із таких будинків, із великих, шо можна було б шось поцупить, дак вони *[рашисти. – О. Г.]* ше й казали, предлагали *[господарям, які залишалися. – О. Г.]*, шоб виїжджали: «Чого ви тут сидите? Виїжджайте звідсіля». Ну, навєрно ж, хотіли обчистить, дак цій, шо живуть у будинку, дак їм мішали. Ну, в общім, оце так. Канєшно, дуже важко було. Ну, як важко – не фізично важко, а душевно важко із-за того, шо, ну, отак, нема ніякого спілкування, сидиш ото. Оце як ми туто були удвох ті'ки на оцей такий куточок. Ой *(зітхає)*, і думаєш: «Ну, оце позвониш…». То на Черніговщину туди дзвонили, то вони до нас дзвонили, питали: «Як?». Ну, оце сюди до Десни – дак тут не було їх *[російських окупантів. – О. Г.]*. Дак вони все, цеє, одні казали: «Приїжжайте до нас, будемо тут сидіть». – «Да чо' ж ми поїдем? – кажемо. – Нікуди ми не поїдем, ми будем вдома сидіть». Ну, в обшим, цеє. *[…]*

[О. Г.] *Ви кажете, що зв'язок був. Тобто могли хоча би з кимось поговорити, один одного підтримати?*

[Т.] Ну, да. Да. То ше харашо, шо в нас був ше, шо ми підзаряджали свої телефони, шо машину Ф. заганяв, і ми заряджали свої телефони. А тоді ше, в останній день, як оце вже ми поїхали сестру свою, подивиться ж, як у її там хазяйство. А тоді подзвонили нам іще її сваха, моєї сестри, живе туди на Лис.., може, Ви чули, Лисівка – туди, де, ну, в кінець села, як їхать. Дак шоб подивилися, чи їхня хата цілая там, чи не цілая. Я кажу: «Ой, Ви знаєте, так погано їхать…». Ну, стільки було грязі на асвальті, що його не видно, того асвальту було. І це велосипедами, воно мокре такеє – ну, важко їхати. Ну, поїхали ми. Поїхали, доїжжаєм до їхнього будинка. Видно, шо цілий будинок, і забор стоїть. Ми й не заходили туди, бачим, шо вже, ну, живеє – значить, вертаємось додому. Вертаємось додому, ми доїхали там, ну, частину шляху ми, коли хтось іззаду як заплаче: «Ой, живих людей побачили…». А ми велосипедами поїхали. Ф. каже: «Машиною не будем їхать, велосипедами поїхали». Ми зупиняємося, коли жінка ззаду стоїть у чорному платочку. Вона вже до нас, давайте ми до неї. Вона – давай плакать: «У мене мама померла. І цеє, а ви б нам не помогли її заховать». Шо цеє, шо вони позвонили… А вони самі цій – болгари. І, в общім, їхній батюшка десь отут у *[селах неподалік. – О. Г.]* Літках чи Літочках, цеє, і вони позвонили до нього, дак він сказав: «Можете десь, ну, біля будинку поховать, а тоді ж вже…». Бо не ховали ж тоді людей, які цеє… *[померли в період російської окупації села. – О. Г.]*. Вони: «Ну, тоді годин через дві – ми підготовимо все». Ну, а шо, а де діваться, нада ж людям помагать, це ж таке з кожним може случиться. Так ми поїхали додому. Це ж стрілися із батюшкою, там ще художник у нас, цеє, з Г. тоже коло сільської ради – ми з ними пообнімалися, наче *(сміється)* всі свої, і приїхали додому. А потім же ж поїхали знов туди до них, назад же на *[куток села. – О. Г.]* Лисовку. Так ми ще її у мішки в салафанові, такі були великі в них мішки, дак у мішки тую бабулю, заховали в тії мішки, пльонкою позакручували, і поки цеє, дак її чоловік викопав ямку, і ми оце туди її опустили, в тую ямку, тоді ще досками приложили, шоб

якби лучше доставать, шоб же ж не зразу земля була на її падала, дак положили доски, там бумагу, а тоді її закопали. Дак оце ми ше в перший день після війни *[тобто деокупації села. – О. Г.]* оце таким займалися – ховали. Це вже вони після того, як уже почали ховать на кладовищі (подивилися ж кладовище, чи там не заміноване після «руських»), а тоді вже вони самі це її откопували і переносили на кладовище, ховали тую бабушку. Отак ми ще помагали заховать тую жінку.

[О. Г.] *У період російської окупації у 2022 році тут були жертви серед цивільних мешканців села?*

[Т.] Були. Ось у нас по-сусідськи, напротів тут хата, дак тут жінка жила, за 80 років, дак вона теж сама тут залишилася і померла, шо під час війни ми не й знали, шо цеє.… Шо так теж її онук і чоловік приїхав сюди, а вона вже ж мертва лежала, так він її сам – викопав в ямку і заховав. А тоді, і я не знаю, яким шляхом, чи, ну, як, що приїжджали військові і откопували тую, ну, хтось їм чи сказав, чи я не знаю, шо там вона захована, шо ше наших хлопців гукали туди. То цеє, що одкопували тую – цю закопану теж бабушку. Ну, а ото ж Д. тут, колись їхній батько був директором на птицефабриці, дак менший син їхній, тоже казали, що він із «руськими» наче… А в кінці кінців, його найшли у Броварах – ото військова частина, десь там коло військової частини був закопаний, вбитий був. А це в моєї сестри, там сусід тоже, як був обстріл, дак його поранили в ногу і у Броварі одправили, і там він тоже помер в лікарні. Дак так у Броварах і поховали його під час цього, ну, поки ще не ховали на кладбищах. Це такеє. Так, шо… А у нас теж у селі жінка – у її чоловіка і сина як забрали «руськії», і по сьогодняшній день ніхто не знає, де вони. А мого чоловіка тут був, так-то він знайомий, він всігда Ф. помагав, дак теж поїхав до магазина і на машині – вони *[рашисти. – О. Г.]* його в упор розстріляли в машині. Дак цеє, ну, він не був богданівський, він десь із Черніговської області був, дак теж вбили, не за що вбили… Ну, тут, я кажу, шо ми на окраїні *[с. Богданівка. – О. Г.]*, дак ми цього наче не замічали, ну, жили собі да й жили. А ці люди, хто в центрі були, дак тим, канєшно, більше перепало. Я оце, шо тільки оце ж як вони *[російські окупанти. – О. Г.]* все їздили цими ж бронетранспортьорами і танками своїми. Оце, навєрно, на бронетранспортьор посідають зверху і їдуть. Це на *[с-ще Велику]* Димерку їдуть, тоді звідтіля. Ну, в общім, це такеє. Це так пережили окупацію.

[О. Г.] *Скажіть, будь ласка, а на тій техніці були значки «Z», «O», «V»?*

[Т.] Були значки.

[О. Г.] *Бачили такі?*

[Т.] Бачили. І цеє, іще один випадок був, це ж у нас тут *[на кухні в будинку. – О. Г.]* сейчас тюль висить, а тоді ж нічого не було, бо в нас же ж ремонт йшов повним ходом *(посміхається)*, дак стояв холодільник посеред кухні тут. І я вийшла сюди, дивлюся: танк зупинився отут, напротів нашої хати, і дулом повернули на хату. Думаю: «Ну, всьо…». Я за холодільником заховалася, думаю: «Мене, може, там і видно було?». Я стою і думаю: «Ну, всьо, січас у хату бабахне, і кінець життя…». А тоді він назад повернув дуло, постояли і поїхали. Ну, в общім, всяке було. А ще один випадок, це ми були ще в сусідов, то там, як іде знакомая звідси, тут у нас вулиця, далі є продовження села, дак там вулиця йде, із сумками в 6 часов ранку чеше. І звідси, з центру десь іде, видно, от, з сільської ради, чи я не знаю, звідки вона йде. І, понімаєш, так себе вальготно (тут оглядуєшся, чи йти, чи не йти), а вона так посеред дороги з двома сумками і чеше. Я кажу: «Шо ти оце…», – а ми ж до себе до хати хотіли ж перебігти, тут дорога ж, нам нада переходить дорогу. Дак а вона: «А що, я їм нужная? *(Посміхається)*. Я по своїх справах йду!». – «Понятно». Да я ж скажу, шо так вальготно вона йшла, шо я в шокі, кажу, була от її, як вона йшла.

[О. Г.] *Теж журналісти у Богданівці фіксували від очевидців, що рашисти, коли обшукували житла і знаходили якусь спецформу чи камуфляж для мисливства чи рибальства, то дуже жорстоко до власників тих речей ставилися.*

[Т.] Да, вони цеє… Оце у О. був хлопець, а він сам кончив цей інстітут, як сказать, пожарніка інстітут. Так цеє, у його ж ото форма така була. Дак вони *[рашисти. – О. Г.]* прийшли до їх, а цеє, і побачили цю форму. Дак вони як присікалися до їх… А дід їхній – да курив цюю махорку, ції, самокрутки ці. Так він їм уже тоєї махорки дав. Дак цеє, дак вони такі довольниї, шо цеє, уже і за ту форму забулися. А тут, шоб т'ки ж їм, вони ж курить хотіли, а тут же ж неде нічого вони не могли взять. Так тоже такий випадок. Магазіни, аптєки – усе на світі порозграбували. *[…]*

[О. Г.] *Серед окупантів тут були лише росіяни і буряти? Чи ще якісь національності?*

[Т.] Да. Ну, оце буряти були і росіяни. Більше таких національностей наче не було, шоб якісь інші оце.

[О. Г.] *Де був окупаційний штаб рашистів – у школі чи в дитсадку?*

[Т.] У школі був. У школі був їхній штаб. А у садіку – вони склад з боєприпасами, в їх був. Шо це ж він там, як взривалося, я ж Вам казала, шо не можна було цеє – весь час такі вибухи були. Од нього *[дитсадка. – О. Г.]* нічого не залишилося.

[О. Г.] *Школа теж через ті вибухи була зруйнована?*

[Т.] Нє, школа – це, вже як вони уходили, дак, навєрно, тоді школу *[підірвано. – О. Г.]*. Бо там вже їхній *[рашистський. – О. Г.]* штаб був, дак вони, туди наші попадали, у школу, дак вона од цього, ну, пострадала. А садик – просто, і в аптеці тоже, я ж не була в аптеці, там підвал був, дак там теж боєприпаси лежали, що ще як прийшли *[українські. – О. Г.]* військові, дак тоді їм казали, шо там склад, шо цеє, треба забирать звідти боєприпаси.

[О. Г.] *То дитсадок і школу було зруйновано в один день чи в різні?*

[Т.] Школа – було удень. Ну, цеє, бомбили я, вони *[українські захисники поставили. – О. Г.]* ж їм вроді би ультиматум – «руським» сказали, шоб вони виходили: «Бо як не будете виходить, дак розіб'єм усіх!». Дак удень тоді дуже стріля*[ли]*, дуже стріляли. А садік – вже як вони вийшли вечером, тоді оце почалися взриви в садіку. Уже їх не було тут, як садік взривався. *[…]* Я не знаю, од чого. Бо вже ж сказали, шо цеє, і ще мені брат позвонив тоді, в той день, вони на Черкащині були, дак, шо їм А. там сказала, шо будуть «руських» вигонить у цей день. «Дак, може, ви десь виїхали, – він мені каже, – бо будуть бомбить Богданівку, дак цеє…». Я кажу: «А куди я поїду? Куди я поїду? Будем сидіть: шо буде, те й буде… Ну, вже, – кажу, – свого віку, можна сказати, дожили – і шо буде, те й буде…». Ну, а оце ж тоді вони удень дуже бомбили, шо я ше була в підвалі там. А потом наче замовкло – вже тишина наступила. Я виходжу сюди, до себе на город, думаю: «Січас цеє – подивлюся на дорогу». Ниде нікого немає. Цеє, дойшла до половини, коли воно як бабахне! І там будинок такий двоповерховий був, ти знаєш, воно отой будинок: увесь наче вгору піднявся, і потім падає все оце, ось в такому наче ото уповільненому цьому *[кадрі. – О. Г.]*. Боже, я як злякалася! Я стала, думаю: «Куди ж мені цеє, шо мені робить? Чи мені тікать, чи мені стоять?». А тоді дошло до осознанія – тікай! І я знов як пішла, бігом-бігом ми в підвал і вже сиділи, поки усе не кінчилося. А вони бомбили. Ну, а тоді ж усе замовкло, стало тихо. Ну, а оце ж уже, як вони, як садік почав, дак вже було темно надворі, як воно почало детонірувати тії снаряди. А од чого вони були – я нічого не можу сказать. Ну, це таке було.

[О. Г.] *Як Ви себе заспокоювали, коли вибухи лунали, і було страшно?*

[Т.] Ото молитву читав і молився: «І Господи, помилуй, Господи, сохрани й заступи, і помилуй», – і, в общем, що міг, те й казав, і сидів, і думав. Оце ж що, шо дума-

лося тільки – шоб осталась хата. Понімаєте? Шо, Господи, сохрани, щоб осталося де жить. Розумієте? А тоді, як сидів, і я знаю, як була евакуація, цей «зелений коридор» – поїхали в Залісся люди. Кажуть: «Там Залісся горить усе...», – цеє, ну, і плачуть. І кажуть, шо там вообщє… Ну, і під час, під час того, як вони *[рашисти. – О. Г.]* тут були, дак нікуди не було *[можливості виїзду. – О. Г.]*… І після того якось я, може-може, місяць, я нікуди не виїжджала з Богданівки, а потом їхали ми на Київ, і я як побачила це Залісся – я сиділа і всю дорогу плакала. Я не могла успокоїться, шо скі'ки людям ті'ки горя принесли. Це ужас. *(Плаче)*. Ой, і цеє скі'ки будинків побили… І потом у себе в селі по цій дорозі проїхала, шо школа завалена, шо будинки повалені – шо, ну, дуже-дуже було важко дивиться на оце все.

[О. Г.] *Які у Вас були емоції від побачених руйнувань?*

[Т.] Більш того, шо жаль. Жаль до того, шо, ну, отак безневинні люди – за що і про що були отак покарані... *(Плаче)*.

[О. Г.] *Як між собою цих окупантів називали – «орками», рашистами?*

[Т.] Ну, не було з ким їх обсуждать, бо я ж кажу, шо ми тут були. Ну, але ж ніхто їх хорошим словом не називав. Могли казати «руськії» і як.., і як, коли як получалося. *[...]*

[О. Г.] *Як Ви вважаєте, люди стали більш згуртованими зараз, ніж тоді?*

[Т.] Ну, понімаєте, після війни *[тобто деокупації Київщини. – О. Г.]* зразу люди були більш добрішими і більш такими відкритими, і цеє, дружелюбними. Ну, а січас… І вообщє, стали люди якісь такі (як оце порівнять, якими були ми із дитинства, і до цього часу), якісь такі, а січас люди якісь більш замкнутиє, мені кажеться. І такі, ну, наприклад-от, візьміть оце народження даже внука твого чи когось – одні єсть такі, шо не хочуть даже це сказать, понімаєте? Якісь отакіго… Я думаю, що народження дитини – це радість, це щастя. А в других – це считається, шо це їхнє сімейне, їхнє, ну, такеє... *[сокровенне. – О. Г.]*. І понімаєте, воно хто як себе ще, ну, відчуває після всього ж пережитого, хто, ну, в кого як складається і судьба (чи доля), ну, після усіх воєнних дій. Так шо ж оце такеє.

[О. Г.] *Що в той час, на Вашу думку, демонструвало нашу згуртованість, незламність, героїзм? Може, тут були якісь особливі випадки, про які Ви могли б розказати?*

[Т.] Ну… Я не можу таких випадков назвать. Понімаєте, от, як я Вам сказала, шо ми як їхали, уже назад вертались, шо ніде нікого ми не бачили. Шо одніх оце людей побачили, коло, ну, в центрі наче – Г. там, художніка, батюшку. Ну, ще й батюшка наголосив: «Давайте я… Он там дають пайки». А ще, з пайками з тими було. Їде Ф. сестра з своїм сином. А я теж була. Як оці всі отії такі випадки, шо я тоже була на городі. Коли зупиняються: «Можеш їхать, там коли школи дають це якісь пайки». Ну, дак я взяла сіла на велосипед, кошельок взяла – ну, людина їде шось куплять. Приїжжаю туди, до школи. А це вже після того, як вигнали їх *[рашистів. – О. Г.]*. Приїжжаю до школи – там стіки машин стоїть *[українських. – О. Г.]* військових. І військові одні ходять, людей таких цивільних і немає. Таких іще, шоб односельців, – немає. Шо ж такеє, сказали «Йдіть», а тут ніде нікого нема? Я підхожу до одного військового, кажу: «А тут, казали, десь пайки якісь дають». – «А осьо, – гукає одного, – цеє, до того мужика йдіть, там пайки дають». Ну, прихожу я. Там їх, навєрно, чоловік три було, цих військових. Я кажу: «Я по пайки приїхала». – «А скільки у вас чоловік?». – «Ну, – кажу, – шість чоловік наших». Він мені дає дві таких цієї упаковки – наче цеє, як подарки для дітей, ті'ки вони більшії. Ну, а другий каже: «Да шо ти мілочися...». Ложить мені на велосипед цілу коробку такую, і цеє, упакован. Я кажу: «Дак я шось винна вам?». – «Да шо Ви винні, їдьте додому...». Ну, кажу: «Дякую!». Приїжжаю додому. Думаю: «Ну, що ж воно там такеє?».

Одкриваєм – коли се пайки російськії. А вони ж оставили, там коло школи будинок, ну, житловий. І вони тоді оці пайки оставили у тому приміщенні. А так, як вони втікли ж, шо тепер почали, навєрно, і батюшка нам тоді казав: «Я Вам пайків принесу». Навєрно, цієї. Ну, одкрила я той пайок, дак там, канєшно, ну, було все в таких цих коробочках: і печиво таке, як галєтноє, і сахар був, і кава там була, і потом цієї всякі каші із фаршем м'ясним були такі, шо цеє... Так ми їх і не їли. А то прийшли одні: «Ви нам подаріть цеє, ми покажемо, якіє "руськиє" пайки». Дак і тим давала. І довго ще совалися. І котам ото як накидаю, а воно полуготове, навєрно, було, бо каша із гороху була, із ше з чого, з рису була, і ше, і цеє, котам як накидаю – так і валяється – не хотіли й їсти. Це так цеє... Ну, в общім, оце такі пайки були. Дак ще, може, штук два довго валялись, а тоді викинули їх. Ну, в общім, отаке було цеє. Я думала: «Шось і путнє там?..». *(Сміється)*. І не думала, шо це воно цеє, їхнєє воно.

[О. Г.] *Скажіть ще, будь ласка, після деокупації села електрику і газ довго відновлювали?*

[Т.] Ну, може, з пів місяця, а може, ну, може, неділі й дві, а може, й неділю. Ну, воно так довго показалося, шо мені казалося, шо це вічність, шо цього світла немає. Я ж кажу, шо я не так газу (бо в нас був балон з газом), дак я цеє, мені не так газу хотілося, а світла дуже хотілося. Хотілося вже почуть якоїсь цивілізації: що за війну кажуть, що, де, як...

[О. Г.] *Навіть якщо зв'язок був, то мобільного інтернету не було?*

[Т.] Не було. Да, тоді ж воно якось цеє, іще як вони в телевишку попали, росіяни, і всеє кінчилося – вся цивілізація.

[О. Г.] *Коли уже відбудова велася, може, якісь благодійні організації, волонтери допомагали?*

[Т.] Ну, да. В нас же ж, це ще як донецькі *[сусіди-переселенці з Донеччини. – О. Г.]* як були, так ми цеє, вони тоже ж у В. (у сина) – ми ночували, і вони з нами ночували. Дак уже ми полягали, бо світла немає, так полягали, лежимо, коли шось як бабахне... «Боже, – думаєм, – це вже всьо, нашої хати немає...». Виходимо: так, хата є, в його *[у синовій хаті. – О. Г.]* на веранді стьокла попадали, у нас тоже цеє, ми ті'ки побачили, шо у оцій кімнаті слідуючій у нас вікно, уже вранці ми побачили, шо полетіло вікно. Так і цієї пішли, і вони вже так, шо взяли цим лейкопластиром притулили, шоб воно вообщє не розвалилося. Шихвер нам побило, шо нам теж виділяли шихвер на хату, шоб по цеє... *[перекрити дах. – О. Г.]*.

[О. Г.] *Це держава виділила?*

[Т.] Ні, ці волонтери. Волонтери. Вони якісь іноземні організації були, що нам привезли вікно. Вони ж приїхали, подивилися – вікно пластикове нам дали. Дак ми, я кажу: «Да, – уже і це було пізно осінню, – не будем ми його ставить...». А було ше так, шо вони должні його поставить, те вікно. А я кажу: «Да, Ф., не будем ми його ставить, поставим уже, може, навесні». Коли приїжджають хлопці уже пізніше, кажуть: «А де ваше вікно, шо ми Вам давали?». – «Ну, оно стоїть у гаражі». Дак вони ходили провіряли, чи точно воно стоїть. І там *[на вікні. – О. Г.]* цяя була бірка їхняя. «Дак, ну, Ви як хочете, а до завтра шоб вікно стояло. Бо перевірять приїдуть, а в вас вікно не стоїть». Так цей, ми з Ф. самі вже ставили. *(Сміється)*. Як тоді не захотіли, шоб ставили, дак мусили самі. І шоб оця бірочка залишилась – шоб вони бачили, шо це од їхньої організації. Оце таке було. *[...]* Ну, у людей цеє, як ми оцей шихвер получали (сім листків нам давали шихверу), а в людей було і по пііісят листків давали, бо були *[серйозно пошкоджені дахи жител. – О. Г.]*. Оце хто коло садіка тут жив, як оце ж стрельбище там таке було, *[бо у дитсадку детонував склад російських боєприпасів. – О. Г.]* – канєшно шихвер був побитий осколками тими. Так, шо були й благодійні організації.

с-ще Велика Димерка

Дистанційне інтерв'ю.
Записала Катерина Бех [К. Б.] 11 липня 2024 р.
Співрозмовниця – пані Наталя [Н.], 1954 р. н., мешканка
с-ща Велика Димерка Броварського р-ну Київської обл.,
мати безвісти зниклого військовослужбовця
Сил оборони України

[К. Б.] *Якщо дасте дозвіл, то ми вкажемо, хто Ви і якого року народження, до прикладу, і що Ви пані Наталя, чи жителька тоді Великої Димерки, можна буде вказати, так?*

[Н.] Ну, да, так, як там Вам це підходить, то так. Добре.

[К. Б.] *Я зазвичай, як опитувала раніше людей, з ким спілкувалася щодо війни, то запитувала: «Де ж Вас застала, війна, як Ваше 24 лютого 2022 року? І як була сприйнята ця інформація про війну, новини про війну як були сприйняті, які Ви, переживання які Вас охопили, які Ваші перші дії були?». Може, і Вам легше буде з таких відповідей розповісти свою історію сім'ї?*

[Н.] Вперше, які дії і думки – нікуди виїжджати ми сразу не собиралися, не думали, не думали, що буде отаке-во. А потім уже, коли у нас вже були *[російські. – К. Б.]* окупанти, і коли ми стали собиратися на ето *[на евакуацію. – К. Б.]*, ну, щоб виїхати, то вже з нашої *[частини селища. – К. Б.]*, ну, де ми проживаємо зараз, сюди нас не випускали, сусіди попереджали, бо ми з дітворою. Конєчно, яке враження – дуже було обідно, і не очікували… Такого очікування не було, що, ну, побалакали, що буде війна, буде війна росії. Ну, от, не думали, що так. Ой, так що, конечно, дуже це пережили, не знали, як воно… Тільки піднімешся з подвала – опять у подвал біжиш, бо не оттуда, так оттуда *[летять снаряди. – К. Б.]* опять…. Багато ж те, що ще після того, як вибралися *[звідси рашисти. – К. Б.]*, скільки домів сначала обікрали, а потім підпалили, позривали, де жили *[російські окупанти. – К. Б.]*, таке наробили тут, що вообще: і унітази знімали, і носки, і труси ношені – все забирали.

[К. Б.] *Якось я Вас погано чую, може, такий зв'язок? А світло у Вас є?*

[Н.] Ага, є… Ну, щось, якщо то перебиває, знаєте, якщо, то нас перебиває…. Хоч я Вас добре чую…. Може це із-за мене…. Що мені син *[військовослужбовець. – К. Б.]*, не, звісно попереджав, так я думаю, що, може, в мене телефон, прослухують тебе, через те поміхи. Так вже ж докажу… Нікуди після того ж, як і отсюда вони *[рашисти. – К. Б.]* вибралися, чи вигнали, чи вибралися, то іще днів 10 *[після деокупації місцевості. – К. Б.]* не було нічого в нас: ні світла не було ж, ні газу, нічого. І ми не могли вибратися, потому що було багато замінировано, розмінировано уже потім, ну, от, це таке.

[К. Б.] *Як пережили тимчасову російську окупацію?*

[Н.] Знаєте, ну, казали, що коли *[рашисти. – К. Б.]* знаходили форму воєнну – розстрілювали. Ну, в общем, біди багато-багато робили. Поки побули, і багато наробили.

[К. Б.] *Пам'ятаєте, як і коли зайшли у село окупанти?*

[Н.] Ой, я даже, ну, Ви знаєте, тяжко згадувати… У березні, в перших числах березня, не можу сказати, це сталося. От, це точно все дітей треба спросить, в яких числах. Деякі тоже, може, забувають – переживання… Ну, щось в перших числах березня.

[К. Б.] *Чи були у вас в селищі такі, хто підтримували окупантів?*

[Н.] Ні, такого, Ви знаєте, не було. Коло кого вони жили – більше боялися, ну, щоб

підтримувати, не чуть було нікого. Понімаєте, не було такого, боялися. Ми, в общем, ми живемо на окраїні, до нас вони не приходили, потому що в нас та й поле, застройок мало… А там, ну, після того, як ушли, тільки оце ж я ж їзжу в центр і спілкуюся там, то не було такого, щоб підтримували їх. Тому я сказала: «О, що і то, підтримка була…», – не підтримували їх *[російських окупантів. – К. Б.]*.

[К. Б.] *Як почали оговтуватися після деокупації території громади?*

[Н.] Ну, після того, як вони ушли, то конечно є різні, хто ворушився, хто ні, до цих пор розбиті ці дома, де вони жили, понимаєте, жили, потом убирали. Все начали, вивозили все, а потом лише дєлати. Ну, і єстєствєнно, були такі, шо кидали все *[майно і житло. – К. Б.]*. Бо «гатили» – дома треслися аж. Багато будинків постраждало… Ну, багато в нашому посьолку, з нашої сторони мало, воно посьолок великий туди далі, маленька по нашій вулиці, тільки не по вулиці, по тій дорозі, що до вулиці йде, так я сама і не считала, но чимало пострадало. Воно сразу прописалося: скільки домів… І все воно не запоминаєш, бо якби знав, що воно нужно буде, то, може, і знала б… Ой, рядом же з нашою громадою села тоже там постраждали, як їдеш сейчас, де побачиш – біда.

[К. Б.] *Не знаєте, чи російські окупанти розшукували таких, хто, може, військовий, чи тих, хто колись в АТО служили?*

[Н.] Да, да, да. Оцих вишукували вони, і де находили, чи з нами *[під час обшуків у помешканнях цивільних осіб. – К. Б.]* находили де форму даже – оце показували. Ну, знаєте, як воєнна така – камуфляжна така. У цим нашим посьолке чи рядом село яке – вот таке-то було. То, знаєте, відстріляли повністю сім'ю, що знайшли форму… Вишукували таких.

[К. Б.] *Чи ховалися у підвалах і скільки часу?*

[Н.] Усі, от, ті всі три тижні – о, токо туди-сюди… Ну, в нас підвал в домі. Ну, це навіть тільки начинається, і давай в подвал. А воно холодно було ще у подвалі, ще і так. Ну, наверно, ночі дві діти ночували в подвалі. Ну, а потом тікали тільки, коли летіла коло нас… Але бігали…

[К. Б.] *А чи допомагали одне одному в громаді, сусіди одне одному?*

[Н.] Ну, так, у нас, ми, таке було, конєчно, допомагали. У нас тут осталося чотири сім'ї – то ті, хто не повиїжав. Ну, нас чотири-п'ять сім'ї. Це у нас на кутку… Допомагали: то одним, то тим, то тим… А тоді вже покинули наше селище уже окупанти… Вот. Наверноє, ну, тоді три тижні пройшло. Десь так. Ну, може, трошки більше. До місяця. Ну, а тоді ще ж поки убрали, ну, що місяць вони були. Коли їх убрали *[витіснили російських окупантів із Київщини. – К. Б.]*, то нам привозили хоч із гуманітарки що-небудь. Вот, а тоді, коли провірили дорогу від мін, то нам начали давати гуманітарку в сільській раді. Потім нам видавали… Ну, то потім її, як уже люди повертались. В травні *[2022 року. – К. Б.]* вже начали люди вертатися, тоді більше гуманітарка приходила. А тоді прикратилась гуманітарка, не знаю чого, но прикратилося, не стали видавати. А от, зразу – то кожного дня видавали гуманітарку. Ну, коло гуманітарки можна все було почути. Ну, але не було такого, щоб хтось комусь чи помагав *[тобто співпрацював із рашистами. – К. Б.]*, чи що, чи скрито, може, це було, чи не знаю…

[К. Б.] *А взагалі історії по селу відомі про неправомірні дії російських окупантів щодо людей?*

[Н.] Там, де вони жили. Ми далі, коло нас ніхто, нікого їх не було… То де вони жили, то не давали людям ні виходить навіть, нічого, і в общем, все було під етім прицелом. Пережили люди в подвалах. А потом, уже після того, людей і убитих находили у погребах, і до них прикріплені інші були… Це небагато було це так, щоб воно

дуже «народували» *[знущалися. – К. Б.]*. Ну, казали, що отак между собой балакали, що люди, що там дєд був, щось не дав – вот *[познущалися над ним рашисти. – К. Б.]*. Ну, а так один казав, що мені надо було виживати: «Прийдуть хлопці, просять закурити. Даю. Не дай – уб'ють». В общем, це таке.

[К. Б.] *А у вас там були росіяни чи були інші представники меншин?*

[Н.] Були якось буряти, «кадирівці», чи хто вони… Буряти, буряти, буряти…. В мене племінник, а племінник в мене, бо в росії брат, і перший день невістка написала, що не переживайте, 93 об'єкта уберуть і якогось вашого уберуть, поставлять нашого… Вони в Красноярському краї живуть. І каже: «Ми літом приїдемо в гості». А потом моя невістка заблокіровала її, щоб вона мені всяку там гадость не прислала. А потом писав, що ми продались Америки і все. І я написала йому: «Кадиров – це откуда? З росії! Так вони в нас були». – «А чого вони в вас були?». Ну, я йому скинула фотографії. Він мені: «Не ви це сфотографіровали…». Кажу: «Подивись, що вони наробили. Десь це ж война і все». Ну, потому я не стала з ними общаться, потому що йому не докажеш ніщо. «Ми улицу Бандеройськой назвали, а він убийца», – каже. Ну, вот так все, вот в таком планє. Ну, я не спілкуюся з ними. Вся родня, вся родня не стали спілкуватися з ними, потому шо тут можна доказать. От.

[К. Б.] *А Ви згадали про Бандеру. А як у вас взагалі до цієї особи в селищі ставлення?*

[Н.] Ну, вообще, як оце на остановкє було, тоді задівається вопрос. Та ну, знаєте, люди всякі, старші, менші, і всі задіваються вопросом, і один ответ: «Яка їм *[мешканцям рф. – К. Б.]* разніца, кого, як ми назвали вулицю? Що ми тут робимо? Ми – своя страна. Ми до вас не лізем, ми ж вам не вказуємо, як що робити». І що, і все. А про те, щоб, знаєте, були якісь, ну, возмущенія, чи – нічого такого за один день, хоть такого. Тільки за оце, що вони до нас прийшли, вони до нас торгувались. А це завжди було. Що ми що хочемо в себе в страні, те й робимо. І цьому не должни нам хто це вказувать…

[К. Б.] *Ось Ви кажете, що були в підвалі. А як Ви взагалі побут свій налагодили? Ви були з дітьми в підвалі?*

[Н.] Ну, діти були. В нас газовий балон був. То пекли хліб, у сосідки мука, дружні були, замордовані трохи, то пекли хліб, ділилися. Що було? Ясно. В общем, ділилися, в кого що було, все виживало. І слава Богу, вижили. Ну, пережили, конєшно, багато. Мирне время і отаке – вот для нас це дуже важко. І-і до сих пор таке не закінчилося.

[К. Б.] *Є такі люди, які не повернулися з-за кордону в селище?*

[Н.] Є, є, є, не повернулися, немає, багато вернулося в нас, що так і то, а багато – ні. Угу, угу. Не повернулися. Є ті, що, от, порозбивали їхні дома, нікуди, наверно, ж вернуться, так що, ну, видно і ремонт не дєлают, нічого. А може ні за що, може, десь живуть, може, десь тут не розбили. Ну, в общем, так, таке.

[К. Б.] *Ми записували людей у Чернігівській області, там ці села Ягідне, де також російські окупанти стояли, окупували їхнє село, то потім після деокупації їхнє село підпало під програму відновлення міжнародну. Литва спонсорувала, здається, відновлення житла людям. У вас такого не було?*

[Н.] Не чути було, нема ні такої програми якоїсь, чи якоїсь… Ви знаєте, ну, може, і було, ми ж не знаємо. Знаємо… В нас ходили, опитували: що, чи нас ніде не нарушено, чи все на місці… Ну, єсть тим, хто, ну, дуже постраждали, може, й тим виплатили, у кого дуже пострадали дома. Ну, це ж не народу так багато, і це воно так, знаєте. Ну, а вообще – були виплати, були, що казали чи виплати, чи допомога,

вікна заміняли там, криші міняли там, понимаєте, дивилися, що завезено якийсь матеріал, ворота, ці забори поміняти і де. Ну, щоб зовсім – ще нічого не убрано це. Все равно напоминає, що воно було.

[К. Б.] *Люди вже в який десь час повернулися після деокупації до більш, скажімо, життя повсякденного?*

[Н.] Та воно пройшло время трохи, може, ж і люди, що надо жити дальше, куди виїжджати. І єслі виїхав, то одна жіночка сказала, каже: «Де не буваєш, а дома лучше». Як не як, думаю, лучше такому. Ну, а так, після війни *[тобто після вигнання російських військ із території Київської обл. – К. Б.]*, то все, аптеки, все це розгромлене було, розграблено. Ну, що хотіли, те й робили *[окупанти. – К. Б.]*. А тоді наладилось це, аптеки, куда наладилось трохи з тим. О, коли конечно, тяжеловато, що не дають покою *[рашисти ракетно-дроновими обстрілами України. – К. Б.]*. Ну, а що робити? Надо жить. Ну, так. Це точно.

[К. Б.] *А чи є у вас селищі якісь місця вшанування загиблих воїнів уже цієї війни?*

[Н.] У нас стоять постаменти, і в нашої громади оце місце в центрі. Стоять оце, перш за все, фотографії, це ж для тих, що погибли в нашій громаді. Сначала було сім, по-моєму, тепер уже даже не знаю, там пощитати, скільки. Вот, не одне кладбище в нас. Коло нас одне – флаги стоять. Ну, в нас чотири кладбища, на посьолку, на кожному – кладбище. Всегда, коли привозять покійного, всегда пишуть в «Фейсбуці», що прощальний коридор буде, і де хоронитимуть, куди, на яке кладбище йти, то сповіщають.

[К. Б.] *Виходять люди зустрічати загиблих?*

[Н.] Ну, виходять дуже багато, виходять і виходять. І дітей, і дорослих. Люди йдуть.

[К. Б.] *А чи є у селищі пам'ятник ще радянським солдатам?*

[Н.] Ой, Ви знаєте, по-моєму, я даже не знаю. Ми тут недавно живем. Ми три роки. Так даже не знаю. Щось є там, возлє сільради, чи то я туди, в ту сторону менше кудись, не обращала внимание. Ну, щось-щось є.

[К. Б.] *А де Ви раніше жили?*

[Н.] Ми – у Бориспольському районі, село Чубинське. То ми в ту сторону до церкви їздили, в суботу хрестили правнука мого.

[К. Б.] *А Ви згадали за хрестини. Чи відзначають у вас родинні свята?*

[Н.] Даже не можу я сказати. Може, десь хтось дома і отмічали десь подію. Сразу *[після повномасштабного російського вторнення і деокупації. – К. Б.]* – ні. Це, може, через рік. Після того, може, десь. І вобше, чи отмічають, чи не отмічають – не чуть такого нічого. Понімаєте, не хочуть, великих таких святкувань не роблять, якщо відмічають, то вдома. Ну, да, скоріше того, бо не чути.

[К. Б.] *А чи є у вас у селищі якийсь такий волонтерський центр? Центр, що там допомагають і на фронт, і якісь речі збирають, продукти.*

[Н.] У нас забирають, є волонтери, забирають продукти, сітки плетуть, ну, і кошти там на машину на яку. І у «Фейсбуці» є група «Велика Димерка», там є інформація, і пишуть, коли на що собирається, сповіщають там.

[К. Б.] *Для Вас, мабуть, дуже болюча тема, про вашого сина. Ви обмовилися, що він безвісти пропав.*

[Н.] Він пропав безвісти вже 11-й місяць, у вересні *[2023 року. – К. Б.]*, 15 вересня в Запорізькому направленні. І немає ніяких вісток, нічого немає… То мені дали інформацію, що він безвісти пропав. Де він: загинув чи не загинув… Там, де він, там дуже-дуже важко, щоб щось на добро. Дочка св'язана з волонтерами, то вони без, допомогли, з іншими волонтерами зв'язані, все, сказала: «Ні, нічого…». Дали за-

пит. Отвітили, отвечают так: «Коли уйдуть, там вже ж більше буде видно, що робить, вони десь там знаходяться, як уйдуть, тоді вже будуть щось думати…». Якійсь і «Красний Хрест» долучався, але нічого, уже скоро год – нічого… Не можуть нічого знайти… Неізвестность – це саме хуже. Дуже важко пережити неізвестность.

[К. Б.] *Він сам пішов служити, чи якось по виклику? Був військовим?*

[Н.] Військовим не був, а просто його викликали в воєнкомат, визвали, передали вже в воєнкомат.

[К. Б.] *А у Вас сім'я велика?*

[Н.] Да, ми всі живемо тут: син, невістка і двоє дєток, і я, ще чоловік.

[К. Б.] *Ви разом з дітьми живете?*

[Н.] Да, да.

[К. Б.] *Ще питання. Чи реагують у вас жителі, сусіди, Ви так само, коли оголошують повітряну тривогу?*

[Н.] Ну, у нас не дуже чути, ми чуємо, ну, що повітряна тривога. Ну, оце ж, як сказати, щоб ховати*[ся]*, то ми дуже не ховаємося. Так, що єслі навіть десь ближче коло нас, тоді вже – да. А єслі так – ми, ну, ось реагуємо.

[К. Б.] *Як Ви думаєте, що Україні треба для Перемоги?*

[Н.] Я знаю… Не знаю, даже не можу сказати.

[К. Б.] *Чи вірите Ви в те, що Перемога настане, все-таки?*

[Н.] Ну, конєчно. *[…]* Допомога нам треба. Країну рознесли. Нічим було нам оборонятися. Тепер ми крутимося і з працею тою. От, і все. От. Не може бути такого, щоб тільки вони *[рашисти. – К. Б.]* були.

[К. Б.] *Дякую, пані Наталю, дякую! Я записала тут собі моменти, які Ви відповідали. Дякую, що Ви погодилися на розмову, на таке невеличке інтерв'ю! Бажаю Вам і Вашій сім'ї радості несподіваної в житті і здоров'я. І хай Ваші діти і внуки зростають у мирній країні! Вам здоров'я ще, і кріпіться!*

[Н.] Взаємно, взаємно, і кріпіться. Все, все дуже добре. Все, дякую!

[К. Б.] *Можна написати Вас, як жительку з Великої Димерки. Як правильно, Наталя, 1954 року народження?*

[Н.] Дякую, дякую!

[К. Б.] *До побачення, до побачення!*

[Н.] Будьте здорові!

с. Шевченкове

Записав Олександр Коломийчук [О. К.] 6 травня 2025 р.
у с. Шевченкове Броварського р-ну Київської обл.
*Співрозмовниця – [N.] *, 1974 р. н., учителька місцевої школи,*
родом із с. Староварварівка Олександрівського
(з 2020 року – Краматорського) р-ну Донецької обл.

[О. К.] *На початку нашої розмови я попрошу Вас представитися, сказати де і коли Ви народилися, де навчалися. За бажанням розкажіть, будь ласка, про Ваші дитячі та юнацькі роки, перший професійний досвід. Чим займаєтеся сьогодні?*

[N.] Мене звать *[…]*. Я народилася в Донецькій області, Олександрівського району

* На прохання співрозмовниці текст частково відредаговано відповідно до норм української літературної мови. – *О. К.*

село Староварварівка. Але згодом ми переїхали через три роки в *[с.]* Очеретине Олександрівського *[нині – Краматорського. – О. К.]* району, так як батькам, молоді спеціалісти, їм дали будинок. Мама була бухгалтером, батько – агрономом. Ще є в мене молодша сестра на три роки – *[Наташа. – О. К.]*. Навчалася я в Очеретинській школі вісім років, вісім класів. Далі є там село Високопілля, і вже 10-й, точніше 9-10-й *[класи. – О. К.]*, – ну, тоді так було – уже там навчалась. Народилася я 17 жовтня 1974 року. В мене, до речі, одна бабуся – бабусі моїх три, до яких я весь час там приїздила в гості – родом з Черніговської області. Село Семенівка, Баранівка – дуже близько. Ну, вони там, як кажуть, коли *[російські окупанти. – О. К.]* зашли в перший день, то ті села, я знаю. Одна бабуся жила – бабушка Оля, мамина мама – близько до нас, там в сусідньому селі. А бабушка Таня жила в *[м.]* Константинівці, а бабушка Шура жила в *[м.]* Маріуполі, тільки тоді він називався Жданов. Кожного літа обов'язково я їздила в Константіновку на канікули, на літні і так само в Жданов, ну, в Маріуполь. Дитинство, ну, скажем так, трохи мені було важкувато в місті, тому що так само, як в Константинівці, так і в Маріуполі. Ну, начебто по-доброму, але в Маріуполі там деякі знайомі називали мене «хахлушка», бо вони, як кажуть, це за мову, я зараз хочу підкреслити. Ну, моя українська *[мова. – О. К.]* ну, не прям така, але я дуже, як кажуть, стараюся, тому що навчалася я, як кажуть, російською *[мовою. – О. К.]*, і працювала в Краматорській школі, то російською викладала всі предмети. Ну, але я тоді не звертала увагу – «хахлушка», та й «хахлушка». А в Константіновкє діти, там тоже деякі діти називали мене «Леся Українка», обзивали. Тому що, ну, Ви розумієте, місця ці, міста російськомовні абсолютно. Тому коли мені говорять, шо хтось там утисняв, я кажу: «Я там була і бачила. Можна, я буду говорить і розповідать, як було насправді, хто кого притісняв, і хто, як кажуть, був не в кращій позиції?». Я себе відчувала менше вартісною, ну, бо це... І чим старше я ставала, тим більше це, скажем так... Тому моя російська *[мова. – О. К.]*, як кажуть, її отшліфовувала чуть не до московського говору. До речі, в *[м.]* москві тоже так само були родичі в нас. Вони троюрідні, мамина троюрідна сестра. І якось ми були в москві, мабуть, шо у восьмому класі я була, ми були в москві у родичів. Ну, зрозуміло, зараз уже ніхто не спілкується. *(Видихає).* Школу я закінчила і пішла навчатися в Слов'янський державний педагогічний інститут на спеціальність *[...]*. Хоча весь час хотіла бути істориком. *(Усміхається.)* Але було простіше вступить, не такий був набір великий. Я думала: «Я ось зараз вступлю, а потім...». Ну, була можливість начебто в *[м.]* Харків перевестися на історика. У мене двоюрідний брат вчився там і племінник потім (син брата) так само вчився на історика. Ну, от, чогось не знаю, люблять у нас в сім'ї, мабуть шо, історію. І, закінчивши Слов'янський педагогічний інститут, я пішла працювать в Краматорську школу. Це був 1996-й рік, сьомий чи ж... Ну, мене взяли на групу продовженого дня *[...]*. Я працювала досить з маленькими дітьми. Група продовженого дня, тому що там «НКМЗ» *[Новий Краматорський машинобудівний завод. – О. К.]*, «СКМЗ» *[Старий Краматорський машинобудівний завод. – О. К.]*, батьків зайнятість батьків була до 6-ї години вечора. Тобто до 6-ї години я була з дітками всіма, там прям група була, і де спали діти, і їх забирали десь о 6-й *[годині. – О. К.]*. То шо, ну, як кажуть, Краматорськ – там же ж, ну, як кажуть, із-за цих заводів, як кажуть, батьки багато хто працювали там. Потім так склалося – в мене батьки мої розлучилися, і мама другий раз виходить заміж. І переїжджають вони з чоловіком, з цим новим, в *[м.]* Бровари. Я пропрацювала, мабуть, років п'ять в Краматорській школі, і потім мама вже мене, шо *[N. – О. К.]*... Не склалося з чоловіком, вони розлучилися, вона

сама вже знімала квартиру. І я приїхала до неї в 2001-му, здається, році. І я працювала, закінчила курси, і пішла працювать бухгалтером на фірму, але єдиний податок, і там спрощена система, і не дуже було складно. Тобто я, в принципі, тягнула цю роботу. Фірма невеличка. І в 2002-му, ну, мама так і працювала бухгалтером, просто на другу фірму, і здаючи певні там звіти – тоді було Пенсійний, соцстрах*[у] [фонди. – О. К.]*, Центр зайнятості. А в неї, ну, звісно, людина все життя на бухгалтера, певні знайомі були, і її знайома та, якій я надавала звіти, а вона родом… в неї, точніше, чоловік родом з *[м.]* Єнакієво, вона каже: «*[Марина. – О. К.]*, не хочеш, шоб *[N. – О. К.]* твоя… От є у нас така програма зараз, Броварський *[міськрайонний. – О. К.]* центр зайнятості *[надає. – О. К.]* – на базі першої вищої освіти рік провчиться, в НАУ *[Національному авіаційному університеті. – О. К.]* знаходиться цей Інститут післядипломної освіти. Ну, може, є у неї бажання?». Мама каже: «Ну, знаючи мою *[N. – О. К.]*, ну, мабуть, шо є». Ну, і вона… Поговорили ми і вирішили, шо так. У квітні місяці я пішла в Центр зайнятості, написала заяву. *[…]* Прийшли ми на навчання. Там же я познайомилась зі своїм чоловіком, *[Артемом Сергійовичем. – О. К.]*, який закінчив *[Український державний університет імені Михайла. – О. К.]* Драгоманова на спеціальність «Історик, політолог» з правом викладання там і правознавства, і, ну… Ми провчилися, як кажуть. Ну, ми якось так, якось дуже швидко, не знаю, як ото кажуть, зустрілися люди, якось отак дуже швидко ми, буквально через три місяці ми вирішили – одружилися. А в нього в цей період, він сам з *[с.]* Гоголіва, чоловік. Тут будинок, от, де ми живем зараз, в нього був, ну, двоюрідний дід. І він помирає. То якраз влітку, в кінці липня. Ну, якось воно, може, тоже так зіграло свою роль, що наче він запропонував, що хата пуста, хай би маладьож і жила. А ми вже так говорили за те, шо за одруження. І тут ми у жовтні… у вересні – сватання, у жовтні – весілля. І ми переїхали вже в цю хату до діда. Ніхто ж там не жив. А в нього, до речі, його син – він з росії. *[…] [Михайло Анатолійович. – О. К]*. Це дід *[Толя. – О. К.]*, *[Анатолій Петрович. – О. К.]*. А він – військовий. І так склалася його доля, що він, ну, не знаю, опинився в росії. І, звісно, він зараз, скажем так, ну, на ворожій стороні. Я навіть не знаю, чи він живий, чи взагалі де. Бо він, в *[м.]* Ханти-Мансійську він проживав. І от, ми жили наче, як на квартирі. І от, в дванадцятому… 2012 році він зателефонував і каже: «Я хочу продавать хату. Якшо ви хочете куплять – думайте!». Кожного разу, коли він приїжджав, а він приїжджав кожне літо, ходив тут, як «барин», бо він же ж тут хазяїн. Ми наче, як кажуть, так, «холопи». Ну, звісно, не дуже це подобалось. Ми, особливо в нас, як кажуть, вибір був невеликий. Бо ми ж наче тут живем. Так, просто ми підтримували хату. Але ми дуже багато там зробили. Ми поміняли вікна. І він кожен раз казав: «Ой, маладьож, я вам гроші потім віддам. Бо в мене шось с картачкой». Кожен раз він казав. *[Артьом. – О. К.]* це все поставив. І там уже, таким чином, уже записів на 7 тисяч доларів було десь. І коли він сказав, шо я буду продавать, то ми ж йому це ж: «Ви ж казали…». Ну, якось так сталося. Це ж тоді було. У нас «Євро-2012». Він приїхав і каже… *[…]*. Хата така: хай десь на сімдесят, 72, мабуть, квадрати. Але ділянка землі там всього 15 соток. На цій ділянці. І він приїхав, каже: «П'ятдесят тисяч «уйо» *[умовних одиниць. – О. К.]*!». Я кажу: «Ну, типу, помрійте». Ну, ми ж тоже десь приблизно там вже узнавали і запитували. І я кажу: «Ну, тоді, – кажу, – нема нам за шо говорить, бо такі гроші, ну, Ви самі розумієте». Він такий, звичайно, мужчина був нервовий. Він у свій час був і в Афгані, і в Ємені, і в Чечні. Дуже любив це діло, бо він же ж, вже ж він у відпустці – він ні дня не «просихав». Ну, от, уявіть, я хазяйка, це ж мені ж треба, тоже оце треба ж нянчить гостя півтора місяця. І коли

він дуже перебрав, то він дуже любив розповідать, як він строїв молодих цих пацанів. Ну, тільки ж це в «кацапії» було. Там він їх строїв, отакій дєятєльний. Ну, це було, чесно кажучи, ну, це… Я просто йшла, залишався там *[Артьом. – О. К.]*, якій тоже так, не особливо він чи міг там шось, ну, як кажуть, ну, не то шо, спорить. Він делікатно дуже, він як історик – так вміє гарно говорить. Потім, коли вже йому з нами було скучно, він брав пляшку і йшов до хлоп… до мужиків отуда в гараж, напротів школи. І у нас був там… Один отак-от живе, видно його двір, *[Данило Петрович. – О. К.]*. А другий отут же – *[Віктор Степанович. – О. К.]*. Він зараз лежачий. Але в нього був гараж, і вони ремонтували машини. Він не знає, хто вони. «*[Мишко, Мишко, водій Мишко… – О. К.]*». Він брав пляшку, йшов сюда. І весь час розповідав їм: «О, ну, шо ви тут? Ваш, – каже, – ваш буде *[Віктор]* Януковіч робить те, шо скаже наш путін». Це в нього вопше люби… любима тема була! Просто… І мужики ці казали: «*[Мишко… – О. К.]*, – *[…]*, – забирай свій коньяк, закуску і йди отсюдава, шоб ми тебе…». Я це знаю, бо так, я ж кажу, це… *(Набирає повітря і видихає)*. Ну, не дуже в нас любили таке слухать. Я, чесно кажу, при всьому тому, хай ми там, як кажуть: патріоти, не патріоти… Я думаю, але все одно, нікому це не подобалось. Ну, оце якось ми так переживали ці візити. Ну, і знову як кажуть, в 2003-му *[році. – О. К.]* – це ми одружилися, 2005-го у нас народилася донька *[Світлана. – О. К.]*. В цей період я працювала *[…]* помічником юриста, бо мені треба було, мама, скажем так, мене допомогла з роботою, бо кудись, якось мені в декретну відпустку йти, хоть якась робота шоб була. А *[Артьом. – О. К.]* працював, він до цього пішов, скажем так, в політику – передвиборними кампаніями, цим усе. І він був в партії Костенка – Плюща, Українська народна партія Костенка – Плюща *[йдеться про «Український Народний Блок Костенка і Плюща». – О. К.]*. І я там була. Коли тут у нас в школі при *[В.]* Януковичу, бо Ви самі розумієте – це державна організація, школа, скажем так, ми люди підневільні. І, бо це було таке, скажем так, нам, нас змушували, шоб ми були в «Партії регіонів». Було таке. Ну, і… Ну, а я якось мене, ну, не знаю, питали дуже шось за *[Артьомом. – О. К.]*. Бо тоже там вони підходили: «Я, – кажу, – я, шо, в Українській народній партії, можу принести хіба шо квиток. В "Партію регіонів" я вступать не буду». Ну, знову-таки, дякуючи *[Артьому. – О. К.]*, бо його знали як людину принципову. От, у нього батько такий самий. Дуже принципові люди, яких неможливо не підкупить, нічого, наскільки… Я себе вважаю, ну, так само. Я, у мене є принципи, до речі, які мені допомагають у житті. От, там кажуть, є речі, через які я ніколи не переступлю. І, можливо, це навіть, як кажуть, оця внутрішня позиція надавала мені такого, я не знаю, впевненості. І от, через рік в мене, в нас захворіла дитина на цукровий діабет, перший тип. Ми попадаємо в *[Національну дитячу спеціалізовану лікарню. – О. К.]* «Охматдит». То, шо вона маленька, а Бровари в нас… Ми то приїхали самі в Бровари, бо розуміли, що щось не так. А далі вже нас такі направили з Броварів «швидкою» в «Охматдит». Ну, це ж казала, шо перший тип. Ми на інсуліні, зрозуміло. Коли їй виповнився один рік і два місяці, вона захворіла. На сьогоднішній день їй уже 19 років. І це все, скажем так, стало дуже таким вирішальним для *[Артьома. – О. К.]*. Він повністю з політикою *[завершив. – О. К]*. Хоча я його просила. Він такий, скажем так, перспективний. Він дуже розумний. Він з золотою медаллю закінчив Гоголівську школу. Батьки, до речі, в нього вчителі, мати і батько, української мови і літератури. Далі в інституті тоже він учився. Но, він і працював, то там трошки, скажем, з оцінками уже не так гарно, як у школі. Ну, але ж в нього був доступ в Лєнінську бібліотеку, він архіви навіть, він той же, так-от він. Ну, він дуже такий, він людина хороша, дуже чемна,

дуже відкрита, дуже, як кажуть, і допомагала. З його слів, те, шо він нам розповідав, шо колись він просто допоміг там перевозити книжки якісь з архіва. Йому виписали пропуск. І він познайомився з цими архівами. І от, уявіть, коли я, людина з Донбасу, в 2003-му *[році. – О. К.]*, коли ми познайомилися, і він як історик, ми просто, от, йшли з занять від НАУ. Просто, як кажуть, пішим ходом по Києву. Ми дуже… Я люблю ходить, він любить. Ми по набережній, ми дуже багато, я тим паче Києва не знаю. Ми дуже багато ходили і дуже багато говорили. От, я, уявіть, людина, яка любить історію, і тут з'ясовується, шо я її взагалі не знаю. І точка. Мої, мої знання – це *[Іван]* Мазепа, *[Богдан]* Хмельницький, *[Степан]* Бендера той, чи ворог, так нам… Я – дитина радянського союзу, бо я навіть була в піонерах і навіть вступила в комсомол. І от, у мене оце все перевертається, як кажуть, із, ну, взагалі з ніг на голову, і… Це взагалі таке шось, ну, друге… Це космос був. Я слухала все. Він говорив, а я все слухала. Слухала і слухала. Я просто цього… Те, шо зараз, на сьогоднішній день більш відкрито, уявіть, як це в 2003-му *[році. – О. К.]*, він мені це розповідав, бо він багато, шо знав. Трошки вертаючись назад, 2004-й *[рік. – О. К.]* – Помаранчева революція. Ну, мама ж тоже в мене, не забувай, з Донбаса. І от, ми одружені, іще я не вагітна. Це я, до речі, завагітніла в грудні. Перебуваючи, як кажуть, ну, в той час, іще не знала я. Вже, як кажуть, уже вагітна я, мабуть, шо їздила тоді на Майдан. І ми з ним збираємося на Майдан. Мама не пускає, так «зірку» на дверях *[зробила. – О. К.]*: «Я не пущу! Ти нікуда не підеш!». А ми отак за руку, ми весь час за руку. Ми, як кажуть, душа в душу. Ну, як кажуть, споріднені душі. Як студенти, ми особливо іще не могли запропонувать якісь чи гроші, чи шото хотя б. Ми просто їздили туди, ну, чим можем *[допомагали. – О. К.]*. От, ми приїхали. Люди. Ми підходили наливать чай, роздавать бутерброди людям. Те, шо могли. Позбирать сміття десь там. Оце такого плана. От, ми декілька разів були на Майдані тоді. Дійсно, мені було дуже, а у той рік я *[…]*, у мене сестра, вони під Краматорськом живуть, оце ж *[…]*. А там їм шо розповідають? «Там наркамани!». Це просто… І ми їдем. Я помню, мене отак аж… не хватало, не вистачало сил. А в *[Артьома. – О. К.]*, ну, от, такі… тоді, як кажуть, знімаю капелюх перед ним – він раз, другий, третій розповідає, отак стримано. Він на мою сестру казав: «Сестра…». Чого так, не знаю, зразу воно було: «Сестра, сестра…». І вона оце: «Ні! – імпульсивно. – Так, а може буть…», – там ще щось. Він каже: «Ну, почекай. Ну, отак…». І спокійно. І знову. І знову. Я вже вибігла, забігла, заспокоїлась, опять. І оце таке. Він оце, спокійно. Ну, в нього такє, дуже багато *[…]* з історії. Він каже: «Ну, отак». А вона: «Нєт!» – каже. «Так я ж архіви бачив». І за шо, за того самого *[С.]* Бандеру: «Це ж як?! Ви ж уявіть, нам же ж розказували, шо це. Це нацист, вбивав, катував, гвалтував, жінку… Та, ну, це страх і ужас!». І тут… Як так? Отак. Те, шо тобі змалку це все нав'язували. І це все не так. І ти наче, ти не розумієш, ти, ти прозріваєш просто від цього всього, і уже з роками ти розумієш, як це працює, для чого це все потрібно було, зараз тільки кажуть. Ну, точніше, я вже раніше це розуміла. Я все намагалася і мамі це донести, і родичам, як кажуть. І знову-таки, Помаранчева *[революція. – О. К.]*, мала народилася, діабет. Іде вона в школу сюди, і дзвонить мені наша завуч. До речі, вона була завуч тоді, шо зараз директор – *[…]*, шо волонтерством займається. І… А ми дружили. Вона каже: «*[N. – О. К.]*, в нас в декретній, декретній відпустці завуч…». Та, шо зараз вона завуч – *[…]* оця ж. «На декретне місце, – каже, – ти не хочеш вийти?». Я кажу: «Хочу. Мала йде в школу, і я по дитині, і на роботі». І таким чином я виходжу сюда працювать, як кажуть, в цю школу. Мала йде в перший клас, я при ній. Але ми… два роки вона вчилась на індивіду…, індивідуально із-за цукро-

вого діабету, бо були такі дні, шо… І знову-такі, дивились, там і цукор стрибав, і таке було, дуже, звичайно, важко. І я працювала, потім був період, коли вже завуч вийшла, то трохи я залишилась, там пару років без роботи, а потім знову я вийшла в цю школу вже працювать. *[…]*. І вже ближче сюди, якби я ж говорила *[…] [20]*12 рік, за хату. Перескакую, вже будете самі там коригувать. І… Бо я так розумію, це ми вже потім з *[Артемом. – О. К.]* говорили, що дядь *[Міша. – О. К]* цей, десь він трохі знав. Він, все-таки, як ми кажем, він кегібіст, він військовий, трохи десь він, шось так… Тому шо жили ми, жили, і тут вже, і от, ми, 2013 рік – він приїжджає в листопаді місяці. Ми… А, оцінюють хату, *[…]* ріелтар, він оцінює цю хату в 35 тисяч *[…]* доларів *[…]*. Це ще сам секрет, я кажу, бо там же ж, по, по цьому, там менше сума, там видно, розумієте. *(Сміється)*. Їдемо ми, купуєм цю хату, а ми, ну, знову-таки, *[Артьом. – О. К.]*, знову-таки, *[Артем. – О. К.]*, бо він, ну, продумана людина. Він дяді *[Міші говорить. – О. К.]*, типу, напишіть розписочку. І він нам написав розписку. Ми йдемо від юриста, а він каже: «Можеш ту розписку…», шо він отримав від нас… Перший *[платіж. – О. К.]* – 20 тисяч, а сума угоди – 35 тисяч. Вона, мабуть, в *[Артьома. – О. К.]* є, ця розписка. І коли вже ми оформили 20 *[тисяч доларів. – О. К.]*, ми потім ще, ну, там, там трошки менше було, ну, то вже таке, 15 *[тисяч доларів. – О. К.]*. А він, типу: «Можеш викидать оно в мусарку свою розписку». А він каже: «Та ні, хай буде». І цей аж скипів. *[…]*, як він каже, так він зараз, каже, приведе родачка з пітєра і скаже, шо в папи там «не всі вдома», отдасть нам якісь там кусочєк і скаже: «Всьо, хата назад». З нього зробе, шо він, ета самає, і ти нічого не докажеш. Розписка хай буде. Тоїсть, ро… розставались ми дуже печально. Я дивлюся, шо цей дід *[Міша. – О. К.]* агресує. А в мене ще поломаний був палець, я була на милицях. І в мене був племінник у гостях, *[Даніло. – О. К.]*, і моя ж дочечка *[Світлана. – О. К.]*. Я звоню мамі, а вони в *[с.]* Підліссі. Мама з вітчимом, вони построї… побудували там будиночок. До речі, Підлісся тоже було в окупації *[…]*. Я звоню – Максимович, вітчим приїжджає і нас забирає, мене з дітьми. А *[Артьом. – О. К.]* залишається тут і забирає батька – тоді ще на «Жигулях» мотались – і в Гоголів, шоб він з ним залишився. Хто його знає, шо тут у людині, а він, я ж кажу, він як вип'є, там страшне було. Ну, і, получається, шо він встав зранку, він в п'ять ранку від'їжджав, цей дядя *[Міша. – О. К.]*, побив телевіз… телик, шоб нам не залишився. Поз… позбирав всі ті там дідові, якісь там, таке, книжки, якісь там посвідчення, якісь там медалі, ну, то хай таке, там альбоми, ну, шоб він же ж всьо, хату вже продав. І він нікуда-то не дів ті посвідчення, а просто їх спалив за хатою і *[…]*, а телик побив і викинув, так само на, як кажуть, смітник. Ну, Бог з ним, то ж таке. Ось він виїхав, навіть не знаєм, шо там і як. Перехрестилися і забули, як кажуть. І *[…]* тут ми і живем, все, все нормально, все, як кажуть, своїм ходом. *[Артьом. – О. К.]*, звісно, як кажуть, поклав хрест уже на своїй кар'єрі політолога чи історика. Він пішов працювати просто звичайним слюсарем-сантехніком. Дуже всі підозріло дивилися, бо людина з двома вищими освітами. Просто із-за того, що, я ж кажу, мала захворіла, треба було, як кажуть, не, як кажуть, в хмарах літати, а годувати сім'ю і за дитину переживати. Два рази давали нам путівку держава в *[м.]* Миргород, ми їздили з дитиною. Знову-таки, дякуючи *[Артему. – О. К.]*, бо його цій наполегливості, шо він добивався, шо ми, як кажуть, оздоровлювалися. Звідси тут уже, як кажуть, трошки прискорюся – початок війни. Добре пам'ятаю, 16 лютого *[2022 року. – О. К.]*, я була класним керівником, це на той час дев'ятого класу. І в мене був четвер – вільний день. Ну, нема уроків, нічого – «методичний день» у нас називається. Але написали *[у групі в смартфоні. – О. К.]* завучі, шо класні керівники приходять

в школу, бо це Президент *[України. – О. К]* підписав *[указ про. – О. К.]* День єднання. І ми проводим виховну годину, бо це був дев'ятий клас тут. Дітей було в класі небагато, 14 дітей. І я приходжу, провела виховну *[годину. – О. К.]*, ми поговорили. Діти, я попитала у дітей, кажу: «Хтось говорить вдома про війну чи як, батьки щось кажуть?». – «Ну, нічого». І я вертаюся в учительську, і *[…]*, завуч іде. Но воно ще це не 16-го *[лютого. – О. К.]*, це ще до цього це було, напевно, початок лютого. І вона каже: «Мене цікавить думка історика». Ну, я ж навіть не підозрюю, що до мене це питання, бо в нас є свій шкільний історик. А вона до мене каже: «Шо каже твій *[Артьом. – О. К.]*?». А я кажу: «А *[Артьом. – О. К.]* каже: "Буде війна"». Бо його, так як він говорить, повністю. І він це аргументує чітко. Він, я, взагалі в нас в сім'ї так завжди було – ми не просто говоримо там: «Я шось не хочу в сім'ї». Чому? Ти не можеш сказати: «Тому шо…». У нас так не працює. І так само і дитину виховували. Ти аргументуєш якось: отак і так, тому що так; в силу таких якихось… І він сказав, шо війна буде. Як історик, проаналізувавши все, шо він чув, бачив, знав. Повно… Повномасштабна. Те, шо… Те, шо з *[20]*14-го… Знову-таки, вертаючись в *[20]*14 рік. *[…]* В *[20]*14 році літом позвонила двоюрідна сестра: «Ми ідем на рєфєрєндум». Я кажу: «*[Ань. – О. К.]*, ну, ти ж розумна людина, вища освіта є, у батьків там Конституцію відкрий, там в пе.., в перших, в першому абзаці все написано. Кому шо не зрозуміло? Який референдум?». Ну, от, уявіть, у мене вся група в інституті моя, всі з Донбаса. Всі, всі, як кажуть, Донецька область. І коли я з ними спілкувалася, ми спілкувались дуже з багатьма. Тому що, ну, я така, ну, багато хто до мене, скажем так, дуже гарно ставився. І всі дуже казали, ну, говорили, шо, ну, хотіли підтримать зі мною зв'язок. Але, да, в силу того, шо я переїхала, і в мене *[…]* дуже вплинуло, скажем так, *[…]* на мій світогляд, на багато шо і на мою життєву позицію. І, от, уявіть, мені дзвонить моя подружка, з якою ми дуже дружили. Ми в гуртожитку жили разом. Вона була… я в її сім'ю їздила, вона до мене. Вона вийшла заміж, і на той момент, вона жила в *[м.]* Свердловську, Луганська область. І от, вона мені звоне і каже: «Вот, Україна врьот, а росія гаваріт правду». А я їй кажу: «Ірачка, це, – кажу, – знаєш, отак: це тьотя Галя через три хати каже правду, а рідна мати бреше». Ну, я так це бачу. Ми перестали спілкуватися. Я так… Я намагалася в своїх, ну, ціх всіх розмовах не просто когось переконать, а ставити ті запитання, які змусили б людину задуматься. Тоїсть такі-от, я кажу, шоб людина сама до цього ж, до цього прийшла. Не я розповідаю, а сама людина, як кажуть, до цього дійшла. І я так з родичами *[…]*. Ну, чогось, не знаю, ну, слабо доходило, але, слава Богу, шо в мене рідна сестра. Тоже в нас було там таке, шо вона там приїздила сюди, із-за того, шо вона приїздила сюди, і тут уже, от, куми мої, друзі, і спілкуючись з ними, отоді якось більше трохи, от, змінилося у них отаке поняття вже тоді. Вже, скажем так, не в *[20]*22-му *[році. – О. К.]*, а раніше воно вже, як кажуть, змінилося. І от, уявіть, і тоже я так згадаю: мабуть, це серпень місяць. Мамі дзвонять моїй, вона в Підліссі живе. *[…]* Знову-таки, племінниця рідна *[…]*. Зі словами, шо зять ваш такий-пресякий, там ще якось так, а я – «бендеровская прастітутка». Я… І це з прокльоном, і з усім: «Ви винуваті, бо бомблять Донбас». Ну, шо я могла сказать? Це зараз я, знаєте, уже є на просторах інтернета, можна найти. Навіть і цю жінку, яка тоді була командиром, уже її зараз нема, якою стояли сюди і сюди. Отак прямо на одній смузі. Це я вже бачила, реально, як кажуть, в інтернеті, можна пошукать. І вона командує: одні б'ють в бік України, а ці б'ють – по своїм. От, на одній смузі, вони отак прямо чітко. А їм говорять, шо б'є Україна. Оце вже все можна знайти. А шо я могла тоді сказать? Бо, ну, я ж, я ж не там. І вони, і оце з прокльонами, і шоб ви

пережили те саме. Це було дуже важко. Я… Потім ця сестра *[Анна. – О. К.]* виїхала в росію. Ну, вона не заспокоїлася. Вона все, от, хотілось їй звонить і мені ж розказать. А я спокійно просто. Вона: «От, ваше правітєльства…», – там ще шось. І все. І помирає її батько *[…]*. І вона: «Ти хатя би знаєш, у мєня атєц умєр!». А я їй кажу: «Да, *[Аня. – О. К.]*. В церкву сходила, свічку поставила». І вона, ну, шо вона. І от, вона каже: «У нас всьо харашо!». Ну, їй так хотілося говорити. Я кажу: «Я за вас дуже рада. До побачення». І вона хотіла на якісь емоції, щось… Не знаю, шо їй хотілося. Ну, я ж кажу, я до цього спокійно. Для мене це, як кажуть, люди… Ну, я не можу. Я зрозуміла, що нічим не можу допомогти. *[…]* Тобто, ну, а Ви, знаєте, як кажуть, я єдине, за шо, як кажуть, собою пишаюся – у мене нема до них ненависті. Абсолютно. Отак. Мені просто тут, як кажуть, людей шкода. А вони весь час, от, хочуть мені чогось… Ну, я не шукаю з вами зв'язку. Ви хочете зі мною зв'язку, шоб мені доказать, шо у вас все добре. Ну, цього не треба. І зараз, тепер вертаємося, як кажуть, до, *[20]*22 рік, 24-е *[лютого. – О. К.]*. *[Артьом. – О. К.]* встав зранку, бо йому треба було їхать на електричці. Він першою *[електричкою о п'ятій годині ранку. – О. К.]* їхав на роботу. Якраз йому на сутки. При всьом том, шо він казав: «Да, буде війна». Тобто ми, скажем так, десь приблизно в нашій сім'ї, у всякому випадку, у доці було достатньо інсуліну, скажем так. Він навіть купив те, шо нам, зрозуміло, нам то дає лікарня – ми купуємо. А так – він навіть купив, він був за кордоном, він заказував. Тобто був інсулін. Ми запаслися. *(Зітхає)*. І він проснувся. Ну, *[…]*, і чую, шо поставив чайник, засвистів. Я так, напівдрімаючи, і чую, шо починаються вибухи. І він заходе із, ну, з кухні заходе в кім… в спальню і каже: «Почалось». Далі – зателефонувала мама з Підлісся і каже: «Звонив *[Юра. – О. К.]* з Харкова». Оце мій племінник, моєї рідної сестри син. Він навча… навчався, вже він закінчив навчання і магістратуру вже закінчив в Харківському університеті імені Кузнеця *[Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця. – О. К.]*. Ну, але він там вивчився і він працює там. І на сьогоднішній день він там. На той момент він був старостою гуртожитку. Всього гуртожитку. І, крім цього, декілька, тобто його, як голову, декілька цих будинків, ну, студентських корпусів. І в *[м.]* Харкові, понятно, почалося ще навіть раніше трохи, чим в нас. Потім уже ми зідзвонювалися. Він як староста, ну, він відреагував чітко. Зразу по всім. Документи зібрали ті самі, все. І спустилися в підвал. Далі трошки наче заспокоїлося, вони перетягли, уже повністю стали влаштовувать. І він зв'язався з адміністрацією. Десь, по-моєму, 150 студентів у нього на той час було. Організували чергування, харчування, прибирання. Все. Чітко. Я не знаю. Ну, у нього такі, як кажуть, організаторські здібності. Він такій молодець. *[…]* як кажуть, команда була нормальна. Тобто у нас… А сестра і зять мого *[Данила. – О. К.]*, вони оце ж біля Краматорська, в 40-ка кілометрах. Отам тишина. Вони нічого це саме… Позвонив, от, *[Юра. – О. К.]*, сказав. Ну, і в нас так само, *[…]* зателефонувала, каже: «В нас те саме – бомблять. Бомблять і бомблять». *[Артьом. – О. К.]* їде на роботу. Ми вдома. Ми навіть не розуміли, тоді «вертушки» ці ж, вертольоти. Кружиґть, кружиґть, отак над селом, ми їх бачим: «Наші – не наші?». – «Я ж Вам кажу – наші». Шоб ніхто не лякався, не панікував – наші. *[Артьом. – О. К.]* був на той час в Києві. В Києві дуже, до речі, класно, чітко відреагували. Я так, як-от мені він розказував, як наші *[…]* оці маленькі винищувачі, я навіть не знаю, шо воно. І вони в парі. І отак. І прям отак все. Він працює. Його робота – по проспекту Перемоги. І те, шо зашли –бистренько, ну, тобто зачистили дуже бистро. «Бах – бах, бах – бах, – їх прибрали, дуже все це. *[Юра. – О. К.]* каже: «Я по Харкову йду. Заїхав якийсь джип». Але знову, шо це, і до нас вони так заходи-

ли. Жодного російського прапора я не бачила. Жодного. Десь були. Але так само *[м.]* Харків – теж дуже швидко спрацювали. Так як тоже *[Юра. – О. К.]* розказував, дуже точність в них. Бистренько так розбомбили все. І от, ми дома. *[Артьом. – О. К.]* вернувся з суток. Двадцять шосте... 25-е, 26-е *[лютого. – О. К.]*. Я, він наскільки, *[Артьом. – О. К.]*, цим перейнявся, я, я наче не могла ні в магазин. Він просто: «Не виходьте, нікуда не йдіть». До речі, у мене у *[Артьома. – О. К.]* стався нервовий зрив. Він лежав в психіатрії після всього цього, після окупації. І от, він всьо. І в нього така, як параноя. У нас в усіх за ковром – ножі, в кутках – от, ці біти. У нього всюди всього наховане. *[...]*. Восьме число *[березня. – О. К.]*. А, коли вже в нас не було? По-моєму, двадцять… Та шось через там пару днів – газ, світло. Трошки то ще було, але ми виключали шоб, ну, *[...]* то шо ми розуміли: шось літає, *[...]* шоб взагалі ніде не висвічувати. І оце ми якось так. Зрозуміло, зразу ще все було, зразу там, ну, і продукти. Плюс, я знову-таки, ми українці, в погрібу – і картопля, і буряк-морква, і консервація, і олійки запасами, крупи були, і, ну... Я не можу сказать, шо, тобто, по суті, запаси в нас були. Ну, я думаю, шо це майже у всіх. І вода у нас була так само набрана. Ми завжди декілька ціх бідонів набираєм, шоб була вода. Восьме число. А наші прапори... В нас, до речі, по селу в когось маленький є прапорець – вдворі торчить, в когось – більший *[є фото прапора із с. Шевченкове. – О. К.]*. Восьме число – вони заходять. У сусідів перед нами... Ми живем по *[вул.]* [...], по центральній. У сусідів перший іде цей, тих шо... Я намагаюсь зараз згадать. Чи танк чи БТР? От, я точно Вам не скажу. Але воно стоїть зверху, бо я верхушки ж бачу, і воно оце зверху, вони прямо нею стріляють. Тобто вони вже заходили в село. Це не то, шо їх там хтось трогав, чи не трогав, чи шось хтось зробив, але вони вже, ну, я так думаю, що вони на, на прапори, на оце *[агресивно реагували. – О. К.]*. І перед нами сусіди, у них машина у дворі і сарай. Отак-от. *(Показує)*. В сарай попали. І в нас як ось двір, ну, дивно, шо в нас просто забудови нема отакої, шоб, бо є у людей, шо, скажем так, хата трошки там дальше, а те, шо так від залізниці якшо брати, то від дороги, от, воно, то так попадає. В нас просто якась кухня, за тою кухньою, не попали в літню. А у кумів трошки хата висунута, у сусідів. І їм попадають, отакі, вони досі зберегли, такий снаряд. *[Показує на смартфоні. – О. К.]*. Він залетів через вікно в хату, і ще й попав у трубу опалення чи шось таке. Ледве кума встигла отак в коридорчик забігти просто. І от, вони *[рашисти. – О. К.]* йшли. І це все у нас, як кажуть. Ще ми не знали тоді, шо в нас ото люди загинули, ото ж біля базара сім'я ж виїжджала нашого учня, шо в цій школі він навчався. *[...]* Я Вам скажу так: а я стою, в мене нагріта вода, восьме березня, голову мить. А я ж не можу її три раза гріть, у нас вогнище горить. Ну, як кажеш, я ж не буду… Ну, пока є тепла вода – треба шось робить. Страшно, боїмся. Я рахую: отак відкрила, *[...]* отак *[...]* вікно. І рахую, скільки їх їде. *[Артьом. – О. К.]* кричить: «*[N. – О. К.]* заховайся, щас не дай Бог, розвернуться і влуплять по хаті. Я кажу: «Та мене не видно». І коли я дорахувала, шо вже пройшли, по-моєму, 97, оцю техніку. А не видно, ну, не вспівали, і вони наче тормозять. Я вже перестала рахувати. Заховалася, бо, ну, було страшно. Думаю, не дай Бог, дійсно. Я вже не рахувала далі. Лиш вони, яка ж техніка йшла. Знову кажу, не на жодному не було прапору «кацапії». Ні на жодному. Але біле, такє щось біле було. Знаки: «коло», «V». І ще був ромб. «Зеток», до речі, я не бачила. От, вона, уже як колона ця пройшла. Ну, шо робить? Зігнулася над ванною, кружечкою помила голову, вже ж людина зібралась. Я не знаю, у мене, от, знаєте, не було якогось такого страху́. Так, от, знаєте, як то є первородний страх: ти боїшся. Ну, не було страху́. Так, розуміла, шо шось воно буде. Ну... знову-такі, не

знаю, чогось я не боялася. Але… Зразу *[Артьом. – О. К.]* ото нашов, до речі, до періоду окупації нашов такій балон, він у нас досі у кухні стоїть, газовий. Він напівпустий, але трохи газу є. Ми затягли його в хату. Да, перед це було, бо тоді вони стояли. Бо напротів нашого двору БТР стояв. Ми його зразу і не замітили. До мене прибігла кума, а в нас калітки між дворами. Вона з каструлею борща йде від мене до себе. *[Коля. – О. К.]* каже: «А ви бачите?». Кум, сусід. Каже: «Там вапшє БТР стоїть. Дівчата, ви вапшє думаєте?». А вони наблюдають за нами. *(Глибоко вдихає)*. Ну, оце ж свій газовий балон. А сусіди через огороди, *[…]*, вони тоже не виїхали. Так не то, шо не поїхали, а вони зійшлися. Їх було взагалі 13 чоловік. Мало того, шо вони не уїхали, ще й родичі до них приїхали з Києва. Думали, тут лучше буде в селі. Їх багато було. Якщо нас троє, то тих багато. Ой… *(Зітхає)*. І це, як кажуть, в на… почалося нове життя у нас. У кумів був генератор і морозильна камера. Продукти були. Сказать, шо голодували – ми не голодували. Але коли закінчився хліб, ото стали вже з муки ми пекти собі, як кажуть, оці якісь такі ладушки. Оладки. Куми поїхали. А, відкрили ж… А, чого я їм… До речі, у мене весь час була зібрана сумка. Весь час. Але доця казала: «Мама, все буде добре, ми не поїдем». Уже потім, коли ми говорили, я кажу: «Доць, а чого ти?». Вона каже: «Я розуміла, шо батько не поїде, але залишать його боялася». Вона боялась за нього. Але, бачите, боялася. І все одно, як кажуть, його все одно не, не вберегли, як то кажуть, батька. Все одно у нього таки нервовий зрив стався. Стали ми виходить, перші дні виходили у нас на город. З залу вікна отакі *[…]*. Я відкриваю і вилазю у те вікно. Бо боялися ж, тут уже злякалися, шо… А вони туди-сюди мотаються. Центральна вулиця. І моталися там. Ходили вони по четверо, не менше – вони боялися все одно. Такі маленькі велосипеди побрали десь. У нас буряти були. Бо були буряти і росіянці. І один якийсь був. Ну, це розказували, шо, типу, якісь кавказець чи, цей, «кадировець». Ну, шось таке було тоже. Ну, я ж кажу, більше я не виходила. І по хліб не ходила. Є люди, які ходили по хліб. Я… мене *[Артьом. – О. К.]*, і сам не ходив, і не пускав. То ми тут. І от, один із таких днів. Але ж ми оце, зрозуміло, встаєш рано – сонце встало, і ти встав. Відкрили штори. В залі у нас виходе *[вікно. – О. К.]*, я ж кажу, на огород. І Ви знаєте, з часом уже перестали якось ми бояться. Притягли в хату пінопласт на підлогу спальні. Поклали на підлозі в нашій спальні. Бо тут вікна виходять на город. А в спальну доньки майже ми не ходили, боялися, бо вікна тієї кімнати виходять на центральну вулицю. Там «кацапи» моталися на БТР-ах. Шоб, не дай Бог, не побачили. Матрац з ліжка доньки перенесли в свою спальню і поставили стоя, щоб вікно закрити. Тут наше ліжко, на якому ми майже не спали. Ну, і на підлозі нашої спальні цей пінопласт, одіяла які були. І оце ми втрьох. Але, ну, весь час воду ми брали, ходили через огороди там у сусідів. Вогнища палили. Воду гріли в чавунах. Оце таким чином. І, ну… Але, знаєте, як кажуть, і купалися ми. Як я кажу, некупані ніхто не лягали. Одівалися назад. Оце вкублювалися. Вдіті, зрозуміло. Все, шо є. І лягали. Я потихенько до хати вже. І вод… водичку гріла, хотя би таке елементарне. Стірала я. Я вже потом і не боялася. Я Вам поясню, чого. Вони, мабуть, сімнад… 18-го *[березня. – О. К.]*, раніше, зашли до сусідів. Дядя *[Вітя. – О. К.]* у нас по сусідству, ще були вони. А вони були там сім'єю: дядя *[Вітя. – О. К.]* і тьотя *[Люба. – О. К.]* з бабусями. *[…]* І вони заходять. А ті в погрібі облаштувалися. Все в погрібі – одіяла і подушки, все, вони спускалися. У нас, до речі, тоже був погріб облаштований. І *[Артьом. – О. К.]* навіть буржуйку поставив. Ну, я не знаю, чого, от, я вперлася: «Я не полізу!». От, не полізу і всьо. Хотя там тоже і пінопласт, і все. От, не знаю, чого. Отака в мене, не знаю. І ми в хаті то ж були. Ну, а ці ж заходять.

Каже дядя *[Вітя. – О. К.]*... А він курить, і в кухні курить. Там прокурене повітря. Він каже: «Боже... А тут, – каже, – в мене, – каже, – аж в очах запекло від того смороду, коли вони зашли. Малі буряти. Троє. Отака, – каже, – він нагнувся заглянуть в хату. Отака, – каже, – шийка. Такій смердючий..! Просто, смерть... Але, – каже, – десь же ж знайшов, у кросівках, у білих, уже десь ж тут по селах пока шли – нашли». Заглядали, шо... цей. І попитали, де хто живе. То, виходить, якшо нікого нема, тоді вони можуть зайти туди і шось там брать. А в нас, крім того, шо газ – ну, газу ж не було тоді – дров'яний котел. Тобто топиш дровами. І ми все думали: топить, не топить. І прийняли рішення, шо хай наче бачать, шо димок, шо хтось живе. Не полізуть тоді. Отак ми вирішили. І топили ми весь час. Було дуже холодно. І, але, я ж кажу, у нас іще, нам просто повезло, то в нас більш-менш така температура, хай воно не, не це саме, не всюди, але так більш-менш було, як кажуть, тепленько. Не так, шо аж померзли. І це *[Артьом. – О. К.]* топив. І ще ж тихенько включали генератор. Дивимось напроти – попали в якісь хати, напроти горіли хати. Чад страшний. І вітер роздмухує, роздмухує. Страшний вітер. І оце, як вітер гуде, і ото ми тихенько включали генератор. Тоді воно наче не чуть. І оце, шоб якісь продукти зберегти. Ну, я уже, знаєте, як кажуть, я поміти... я розуміла, шо шось з чоловіком не те. Він не їв, не спав. І в нас, оце, по сусідству, кормили, вівчарка у нас, куми поїхали. Як був зелений коридор, оце, шо пускали, куми поїхали. Кім – собака, кішка їхня вже ж на наше господарство залишилися, ключі вони залишили. І оце: «Кім, Кім, сторожи!». Я думаю, по Кіму, до речі, дивилися. Оце як тілька Кім зала... залазив в будку – це будуть бомбить. Це вже собака пішла в будку – 100 %. Оце ми вже чуєм, шо бомблять. Літає, вже десь воно літає. Я не знаю, *[...]* читала, «Отче наш» читала весь час. Я його знаю напам'ять. І оце... Я ж кажу, я сіла і читаю. Думаю, ну, як уже... Ну, один з таких моментів... А, знайшли ми, *[Ніна Пєтровна. – О. К.]* сказала – виїхала оце ж, як і дядя *[Вітя. – О. К.]*, із бабусею, із тьотею *[Любою. – О. К.]*. Знову, уже ж ми тут, уже їхня собака, коти. Уже ж ми туда і туда ходимо, сюда, кормимо ціх і ціх. І сказали: в погрібі там на смерть банка самогону. Достали ми. Поділилися з кумами, з *[...]*, з сусідами. Всім, як кажуть, порівну поділили. І в один з таких моментів пішли... *[...]* по... Оце ж *[Ніна. – О. К.]* тоді і позвонила. *[...]*, в гості пішли ми. Вони на вогнищі наварили супу горохового, нажарили ціх балабеників *[із борошна та дріжджів. – О. К.]* таких смачних. Бо в них дріжджі були, то в них, як кажуть, такі вони пуши*[сті]*... І повечеряли. А вже ж темніє, вже ж темно. Хлопці вийшли курить, і ми ж уже додому збиралися. І *[Олег. – О. К.]*, сусід, каже *[Артьому. – О. К]*. Бо ж, от, у них були такі оце розмови, один одного повиводить. Не знаю, були всі дуже нервові. Чоловіки були дуже нервові. *[Артьом. – О. К.]* псіхує, *[Олег. – О. К.]* псіхує, а ще в *[Олега. – О. К.]* там *[Саша. – О. К.]*, племінник *[Діма. – О. К.]*. Ну, короче, більше, як кажуть, людей, то там дуже нервова обстановка. І цей *[Саш... – О. К.]*, цей же ж, *[Артьом. – О. К.]*, добивала *[Артьома. – О. К.]* самовпевненість *[Олега. – О. К.]*. І він каже: «Так і шо ти будеш робить? А як зайдуть? А в тебе дві дівчини...». Ну, дружина ж і донька. А я ж так, краєм вуха слухаю. А він каже: «Я, – каже, – вже все придумав. В мене ж, – каже, – газовий балон. Я збиваю вентіль. *(Коротка пауза)*. Так, не буде нас, не буде їх, не буде нічого. Ну, з моїх дівчат іздіваться ніхто не буде». *(Пауза, під час якої глибоко вдихає)*. Ви знаєте, я після того взагалі заспокоїлась. *(Навертаються сльози)*. Всьо, я не боялась нічого. Я Вам серйозно кажу. Я після його слів, я перестала взагалі бояться. У нас є план дій. Ми знаєм, шо робить. Отак, як дасть Бог, так і буде. Отак і буде. І, от, двадцять... якогось, я вже зараз не згадаю числа.

А *[Артьом. – О. К.]* весь час ходив, така в нього темно-синя… Йому на роботі, як сантехніку, видавали робу, така вона темно-синя. Уже ж він заріс, він і так був бородатий. А то взагалі став такій бородатий. І він в цій робі темно-синій. А зверху у нього декілька чорних шапок: синя, чорна – то ж таке, оце ж ці. І вона мала на нього. Но вона сама така ще чистіша була. Я кажу: «Одівай цю». І вона в нього вічно так з'їжджала і «доміком» ставала. Я кажу: «Ти наче батюшка». І ми поговорили: «Батюшка, мій батюшка». І тут він побачив, ми в хаті, а він побачив, шо хтось лізе. А в нас калітка так, а ворота трохи далі. Недороблений паркан. І там старе… старі воро… ворота такі вони. Тут металопрофільом зашиті, а там такі страшні. І вони лізуть. Побачили: «Форд» стоїть, отак «Жигуль». І вони побачили машини і лізуть туда. Троє. Ну вже чисті, покупані. Вони жили отут у *[…]*, уже покупані. У нас уже чисті. Вони ж там покупалися, уже привели себе. Дуже такі чистенькі були. І заходять. Один зашов, а він зразу. А ті не вспіли. А він, як історик, їм каже: «Согласна мєждународнава права, ви, як кажуть, ну, повинні поважать наші кордони. Тут живуть мирні люди». Тільки шо, як кажуть, російською, так розумію, він їм це все говорив. «Ми іщєм бєнзін». Він каже: «Єсть дізєль у "Форді". Ну, – каже, – ти не зіллєш, там така сістєма, шо ти його не зіллєш. Бєнзіна нема». А в нас в генераторі є бензин. Но нема. Для вас нема, як то кажуть. І він каже, оце ж, шо типу, за бензин, а потім каже: «Ви, ну, здєсь живут мірниє люді». І один навіть сказав: «Ізвінітє». І вийшли вони. І він приходе, мені і каже: «*[N. – О. К.]*, я не знаю, звідки, – каже, – но в мене оцього, – каже, – обличчя, – каже, – я його бачив. До війни. Я його реально бачив наче тут. От, сюди. От, наскільки?». Я кажу: «Ну, може, схожі». Він каже: «Ну, може, там». Ну, і слава Богу, як кажуть. Бог милував, шо вони пішли. Ніяких цих самих не було. І тоже я ж кажу, шо, ну, ми якось, цей… Ми жили. Приготували. У нас був такий казан. Бо із-за того, шо мала ж на інсуліні, у неї, шоб був білок. Харчування, то шо на вуглеводах у неї високі цукри будуть. У нас цей казан з м'ясом, як тушонку тут робили. Кашку зварили. То суп. Газ був трошки. Тобто, ну, скажем так, в принципі, нормально. Оте, шо хліба не було. Вже ж, кажу, жарили ми ці. Я по сьогоднішній день оці млинці я їсти не можу. Я чесно. Ну, досі, як-то кажуть, наїлася. І оце, я ж кажу, ті дні. Ми розуміли вже десь. Ну, я не знаю, як кажуть. Ну, шось, розуміли, шо шось сталося. Дуже там били 28-го *[березня. – О. К.]*. Оце 28-е, 29-е *[березня. – О. К.]* – ці дні. Вони не розуміли, шо, ну, уже так, шо вони десь будуть виходить. Що там може, як. Оце, до речі, багато хто говорить: типу, якась була домовленість, що вони пішли чи не пішли. Ну, такі люди, як кажуть, задумувалися над цим. А в мене *[Артем. – О. К.]* це ж пояснив так. Ну, я не знаю, чи має ця версія бути, я кажу, чи нє. Колись були, казав йому вітчим Максимовіч. Уже немає його, Царство Небесне. В Підліссі, шо там колись була такі в совєтські, радянські часи, от, якесь шось було – воєнної бази, шось такє. І начебто одна з версій, що вони туда хотіли привезти «ядєрку» і сказать Європі: «Ага, дивіться!». Виправдать чимось свій напад. Ну, одна із версій. Я не знаю, так це, чи не так. Тому що, знову-такі, люди деякі бачили, шо тут такі чини були. Не прості смертні, не просто так. Так шо… Ну, але схема не спрацювала. Відімо то, шо все це, я ж кажу, шо, може, нам і хотілось дізнатись, чому у них не було прапорів і чого. Ну, зверху ти дивишся, як кажуть, все одно ж їх бачили, шо тут відбувається. Ну, таким чином, як кажуть, не знаю, як вони, за шо вони це. Ну, весь час же ж, розумієте, я кажу, весь час шось вони крутили, мутили, люди, які, як кажуть, нагло брешуть і просто… Ой… *(Зітхає)*. І оце, я ж кажу, дуже, звичайно, ці дні були, шо бомбили. По *[Артему. – О. К.]* я бачила, шо з ним шось не то. Він по… похудав, ну, я не знаю,

як на мене, кілограм на 15, уже потім, як на вагу він став. І він оце, він не спить, він оце, і я, я розумію, шо в нього шось не те відбувається. Просто не те. Людина це все не «вивозила». Психічно. Двадцять дев'ятого *[березня. – О. К]* вони почали виїжджать. Навечір, отак їдуть, і їдуть, і я, я рахую. І я рахувала, ну, я їх нарахувала, то, шо і сусіди ці зверху, в них просто двоповерховий *[будинок. – О. К.]*, вони зверху рахували. Знову-такі, я шось рахувала, і отам я нарахувала, ну, там шось в районі ста трид.., 120, таке шось було, з «копійками». І знову зупиняються і біля нашого двору. Ну, по моїм *[...]*, вони не біля кожного двору, але і там людей не було. І мені, от, знову. Думаю: «Боже, знову зараз...». Заховалася. Кажу: «Доця, ховайся, – так її закидала, за... – Кажу, – лізь осюда, в спальню, подушками, – кажу, – тебе закидаю». Ну, я не знаю даже шо. І я розумію, шо вони шось будуть... Повертаються дулом, і вони, і вони б'ють, уже тепер я знаю, куда. У нас там, в тому краї, у них була там, типу, база, і вони якісь залишили, чи якісь там шось своє, і вони просто, шоб це знищити, там в ці хати, в ці житла цілились, воно туди. Тобто, вони по своїм вже оцим точкам, де вони стояли, по ним вони і влупили. Поїхали, поїхали. Я вже розуміла, шо... І вже якось не мотались повсюду, нікого не було. І зранку ще вони доїжджали. Оце знаєте, як ото «Мєста встрєчі ізмєніть нєльзя» фільм, оце такій, грузовики... От, рєально, як наче з того часу. Оце те, як воно обтянуте, оце таке воно, що сіли, отак, отак і все. Ну, вони й заїжджали – тоже такі були. Було шось таке краще, було шось таке гірше. Ну, але страшне все одно, як кажуть, негарне. І оце вони ще зранку, до семи *[годин. – О. К.]*. І оце ще остатки, оці грузовики, ще тут щось іще, і шось іще виїхало. Бо вже в 12 *[годин. – О. К.]*, уже мужики рванули по селу, всі раді. І вже прибігли хлопці та тому й кажуть: «Вийшли». А наші, получається, як просто легковик, наші вже пішли. Видно, шо військові. Ну, ми вже розуміли, шо це військові, але просто наче це хтось там. І вони вже шастали, наші військові. А вже зранку перші служби, які зайшли, – поліція, закриті обличчя, молоді такі хлопці, очі, очі такі, усміхаються наче... А я ж така рада! *[Артьом. – О. К.]*, типу: «А я ж вже не знаю... Всьо, слава Богу, наші, свої. Ну, шо, хлопці, шо там, тушіть». *[Артьом. – О. К.]* пішов поліції показувать, куда заходили. А далі вже зашли такі три дядька, такі здорові, такі досвідчені, вже у віці, немолоді вже такі. Так строго: «Паспорт!». Ми, я, доця, *[Артем. – О. К.]*, паспорти. Вас обіжали?». Кажу: «Та, нє. Заходили, – кажу, – чоловік пішов показувать хлопцям». – «Були такі люди, які з ними співпрацювали?». Кажу: «На нашому кутку – нє. У нас якось так, не було такого». Все це перевірили. *[...]* Що ще хотіла сказать? В перші дні у *[Артьома. – О. К.]* було радіо таке. Саме звичайне. Він купив батьку, але не одвіз вчасно. І він крутив ці частоти, і ми чули «кацапів», шо вони говорять. «Отбамбів...». От, як наче ті, шо літали. Наче, от, ну, на те якесь, наче це якісь льотчики чи шось таке. На їхнього виходив. *[Артьом. – О. К.]*: «Значить треба когось повідомити». Я кажу: «*[Артьом. – О. К.]*, я думаю, шо наші вже все це роблять і без тебе». Тим більше, ну, теж ми не розуміли, куда і шо. Телефон, *[...]* ну, боялися, шоб не прослуховували. Вийшло – нічо' не казав. З родичами отак включали: «Ми живі, все добре». І виключали. Плюс – особливий заряд, то вже ж так не було. Тоїсть ми наче були, ну, «плюс» я ж кажу, те, шо я розуміла, що з *[Артьомом. – О. К.]* шось таке робиться. Він дуже обережний, дуже такий... Я ж кажу, він сам себе наскільки накрутив, шо у людини і вже потім, і вже наші зашли, все нормально, вже тут як військові жили. А він отак: військові, і він наче, наче стереже. Ті в посадці стоять напротів нас, оце ж в посадках тоже наші, частинка, там були. Він оце не спить, і він не спить. Ну, шо, в підсумку, я ж кажу, шо попав в психіатрію, там лежав, як ка-

жуть, три тижня, лікувався. А наші… От, я Вам, знаєте, в мене отак аж на серці: ночь, чую, а воно ж отакий слух, знаєте, як до всього прислухаєшся, ну, ж тиша, і я панімаю, шо заходять наші. Мені наче, як бальзам на душу, отак як струмочок: та тихенько, фари, ну, так наші. І вони так прямо тихесенько, так прямо акуратненько. Не знаю, ну, я ж кажу, ну, я оце вже ж, уже я знала, бо виглядала *[…]*. Кажу: «Наші заходять, наші заходять, всьо». І так ми радувалися. Оце ж коли «кацапи» вишли. Це 12-та дня, а навечір і чуєм ми. А воно ж чутно, і кажуть хлопці: «Це десь біля *[с.]* Басані *[на Чернігівщині. – О. К.]*: "бабах, бабах, бабах, бабах, бабах…". А я кажу, і хлопці кажуть: «Оце наші накривають». І потім ми дізналися, оцей Павел сказав, *[…]*, що каже: «Там, – каже, – такі наші, такі маневри зробили, там, буквально, декілька танків, але вони влупили вперед, в край». І оце такі розповіді, знаєте, от, їх треба було! Я наскільки, я не втрачала оптимізму абсолютно. І це, о, це я так кажу, Царство Небесне. Ну, от, я також *[…]*, ми счас згадуєм, кажуть: «*[N. – О. К.]*, ну, ти маладєц». Я, от, якось не знаю чого, я розуміла, шо людям це потрібно. Не знаю, я весь час думала: все одно, воно не може буть… Я даже зараз, як кажуть, от, у мене наскільки, в мене навіть нема сумнівів, що ми переможемо. Ми тоже там, з цією навіть технікою. Шо там вже у них, якісь висівки у лушпайках осталися, бо їм там не давали, звісно, то не було б такого. Знаєте, я ж кажу, у мене, от, не знаю, дуже оптимістичні прогнози. Мені так краще. І оце всі: «Ой, ви повинні налаштуватися, шо це все буде дуже довго…». А я кажу: «Ви знаєте, а я отак, я не знаю, я собі отак ставлю. Ага, ні, чуть довше – я не буду засмучуватися». Ще яка у мене була ситуація: у мене ж там палісаднички, розочки, ялинка росте. У мене такий жовтий халат, такий жовтий яскравий, такий жовтий-жовтий, отакий, доцін. А він на доцю малий, і в мене чорні штани спортивні, і цей халат. Але він отакий пушистенький. І я оце його так, він, як кажуть, отакій – підв'язалася, і в палісадник. І я кажу: «Якшо вони мене бачать…». А сиділи снайпери, я знаю це точно. Вечором оце був один раз – закриваю штори в залі, таке ж велике вікно. І я оці штори так закриваю, а воно наче, знаєте, як фонариком хтось: «клац». Я зразу присіла, а потім *[думаю. – О. К.]*: «Про шо ми… Тебе цей снайпер кожний ранок бачить: ти йдеш по воду, ти лазиш в палісадниках, ти стіраєш тут, за хатою». Тобто, і ми десь приблизно, ми розуміли, як кажуть. І вже потім і реально ж люди розказували, де на горищі сиділи, каже: «Рулончик туалетного паперу стоїть на горищі», ну, тобто є уже зараз, як кажуть, уже це все… Люди, як кажуть, це все воно, знаєте, як уже, зі… зійдеться все в одну розповідь, в одну кучу. Так, було і таке. Ну, не знаю. Так, я ж кажу, було. Чесно – мабуть, ше більше оце за *[Артьома переживала. – О. К.]*. І все, зайшли вже наші, все спокійно. Ми вийшли, до речі, одразу по селу походили, пройшлися. І знаєте, таке, з одного боку, радість, шо немає їх, всьо вже, село вільне. А з другого боку, ми розумієм, шо це ми, а далі, а по всій Україні. І воно наче радість, але така, яка-то, от, тягуча, таке воно, приземляє наче тебе все одно до землі. Нема такого, шо радість-радість, отак, прямо «я щасливий». Ми розуміли, що це ще, як кажуть, буде… Хотіла шось сказать і сама себе перебила. А, і ми пішли до клуба, туда в центр *[села. – О. К.]* і під'їхали, під'їхала машина. Дітям, ой, людям, прямо такі запаковані обіди роздавали. А в нас дівчинка, вона, ми ж сім'ї, діти, і ми знаєм по школі. Я знаю, шо їй кажу: «Боже, Іра!». Вона: «Добрий день, *[N. – О. К.]*». І вони відкрили цей же бот *[контейнер. – О. К.]* такий білий, і оце людям роздавали. Я знаю, шо вони, по-моєму, чи баптисти, чи, ну, як чи штунди – оце якась віра, шо вони оце віруючі, тоже підтримували. І азербайджанці підтримували тоже, до речі *[місцеву територіальну оборону до тимчасової російської окупації. –*

О. К.]. Ну, таке… От, шось іще хотіла важне…шо Ви, знаєте, те, шо… *[…]* А, згадала. Коли вже пішли, до речі, газові служби, газовщики пішли, бо крани… А ми ж так само, ми… *[Артьом. – О. К.]* лазив по дворам, крани закривав. Люди ті, що поїхали, куда він міг, бо боялися, то за… поперекривали газ. Потім оце ж газова служба, потім електрику вже зробили. І коли зробили електрику, ми поставили… Ні, ноутбук включили *[…]*. І дивимся новини. Оце добре я пам'ятаю, це десь період Благовіщення, десь 6-е квітня, 7-е. Я просто, от, уявіть, я за цей період ні разу не плакала. Коли я стала дивиться *[м.]* Ірпінь, *[м.]* Бучу, новини – я думала, я вмру. І мені здається, я плакала зранку до ночі, доскільки дивилася, шо там робилося! Тобто я зрозуміла, шо в нас, ну, як ото кажуть, Бог милував. Так, у нас були люди, уже ж ми потім дізналися, і, до речі, дівчинка з мого класу, *[Віта. – О. К.] […]*, це ж її тата і брата його, ото шо в підвалі знайшли. Мати залишилася без двох синів, їм було, ну, шось сорок з чимось *[років. – О. К.]*, цим хлопцям. І просто вбили не за шо. Кажуть, шо вони дуже наче, ну, ніяк, ну, нічого ж такого, люди самі по собі спокійні. Чого їх убили? Це просто, це, знаєте, як кажуть, їхнє *[рашистське. – О. К.]* таке, оце їхнє, нутро таке їхнє, оце просто показать, хто є, шо я тут хтось, і просто, я ж кажу, повбивали всіх людей, я не знаю. І я ж кажу, я тоді, як подивилася, шо робиться, я просто не могла зупиниться. *[Артьом. – О. К.]* каже: «Всьо, баста, закриваєм ноутбук. Бо це діла не буде». Оце, я ж кажу, тоді вже тільки я собі дозволила, як кажуть, так переплакать. Тоді знайшлися ще… Вже отоді, хто вже де є, ми понаходилися, ми стали приходить у школу, плести сітки. *(Усміхається)*. І, знаєте, з таким якимось, і почуття гумору у нас є, і сміялися, і, ну, багато такого. Я ж кажу, за ту, за цих москалів, я кажу, взагалі, кажу, в них там, *[…]*, шо в них ото на їхній красній площі архітектура негодяща. Ніколи мені не подобалася: ці якісь, не знаю… В них чомусь нікуди нічо' негодне. І, Ви знаєте, мені наче навіть, от, хоч я і з Донбасу, але, знову-таки, бабуся з *[м.]* Чернігова Оля, просто тоді сталось, і бабуся пережила *[…]*, бабуся пережила Голодомор, – вона *[19]*28-го року народження – *[Другу світову. – О. К.]* війну. Ну, як кажуть, це добре, шо вона оцього не бачила просто. Та й потім ото почали вже приїжджать в село волонтери, даже просто люди їхали, які хотіли… Я по сьогоднішній день, до речі, не знаю, хтось нам привіз отак, за… От, люди були, які, от, я не знаю, не боялися, якось, от, умудрялися. Жовтий пакєт, а там – згущонка, кава, це ж тільки… тільки треба мене знати. Бо я, мені, я каву просто не п'ю, мені треба з молоком. І цигарки для *[Артьома. – О. К.]*. Хтось, може, десь, отаке сарафанне радіо передали. Потім чую – машина якась проїжджає, і наче так бистро, не, не зупиняючись – полетів у двір блок цигарок. Ну, я це, вже потім з'ясували ми, шо це *[Санька. – О. К.]*, сусід *(усміхається)*, *[Артьому. – О. К.]* передав, точніше, хлопцям, бо він був в *[м.]* Кам'янці-Подільському, а це сюда передав *[Артьому. – О. К.]* цигарки ціх хлопців, хтось ці, шо були тут. Тако якось, знаєте, така взаємопідтримка, взаємодопомога, таке-от… Не знаю, так, пережили, так. Але по сьогоднішній день: діти шось там «хлоп», чи впало – дьоргаюсь по сьогоднішній день. Сплю – прокидаюся декілька разів. Було… було таке, шо сниться, шо знову окупація, шо знову зашли, шо знову таке якесь воно… єсть. Ну, і так, знаєте, як я, я хочу сказать: це ж після цього всього, цей же рік *[20]*22-й. Це ж ми, це літо, ну, це все, точніше, весна, літо, а восени, в листопаді жили тут наші військові. І у мене мама, це ж Підлісся, вона в Підліссі, оце звоне. Мама так само, в мене мама похудала дуже-дуже, кілограм на 15. Тоже вона, як то кажуть, після війни в реальне життя поверталась. *(З'являються сльози)*. Дзвонила, сказала, де за… де закопала документи, де ключі, де шо, де, як то кажуть. Оце все вона закопувала прямо на горо-

дах, там, як кажуть, десь так, шоб ніхто… В пакетах, де тільки закопувала це все. І отак тоже, зідзвонились: «Живі?». – «Живі». – «Добре». І так і було. І мама потім, оце в листопаді, в Підліссі ж тоже там були військові, вона взяла до себе 6 військових, в неї жили хлопці. З усіми підтримувала зв'язок. На сьогоднішній день заги… загинуло вже Паша, Антон, Ванічка. Троє. А троє – *[…]* десь в 24-й бригаді, і він там при посаді, *[…], [24-та окрема механізована бригада імені. – О. К.]* короля Данила. Віталік – розвідка. Ну, я не знаю, де ж… де він зараз, але десь він на «передку». Він весь час. *[…]* Заїжджав два рази, заїжджав уже. І Колюня, 24 роки йому було. Думали, шо він помре. Виходили, в нього якась шия, обличчя, це все. Нічо', живий, відростив бороду. Слава Богу, як-то кажуть. А цих нема хлопців. І причом двох похоронили. А Ваню ще… ще не знайшли. Двадцять вісім років. Мама, от, саме більше. Спілкується ще з *[Аллою. – О. К.]*, з його мамою. І коли сказали, шо Ваня загинув, я не знаю, я… *(Зі слізьми в очах)*. Заїжджав до нас, були, заїжджали до нас, і до доці. Кекс вона пекла, посиділи. Дуже хороший був. *[…]* Оце мені саме за… за це жалко, шо хлопців… *(Течуть сльози)*. В мене однокласник мій воював. В тій же школі *[…]*. А потім у нього поранення було, і серце в нього, інфаркт. А зараз – в Вишгородському районі на розмінуванні. А він зразу пішов. Він сам в Краматорську жив. *(Витирає сльози)*. І він 25 лютого *[2022 року. – О. К.]* сам пішов. Бо каже: «Моя *[Надія. – О. К.]*…» – це внучка, вона маленька народилася. Тоді, на той період ще маленька. *[…]* «Моя *[Надія. – О. К.]*, – каже, – при "кацапії" жить не буде». Пішов сам. Даже, знаєте, оті люди, які, від яких я не очікувала. Не знаю… А в мене *[Артьом. – О. К.]*, я даже, знаєте, оце думаю, чого він каже. Він так тоже, от, я зрозуміла, шо з ним шось не то. *[…]* Я ж кажу, от, у нього шось-таки сталося. Я ж кажу, це… А потім у нього, зрозуміло, так склалося. Після цього всього, пси… після цієї психіатрії почалися дуже такі, як кажуть, таке, воно вже пройшло. Ми розлучились. Хоч, як кажуть, парадокс: ми то розлучені, але живе він зараз в нас. *[…]* Він ще крім того… Він дуже погано пережив, то шо він коли вернувся на роботу, після окупації вже ж поїхав на роботу в Київ. І… А він працює, Інститут, ой, як же називається, тра… автотранспорту… Там воно 19-поверхове. То ж просто *[…]*. «ДержавтотрансНДІпроект». Отак воно називається, так. І він пішов до себе оце ж в підсобку. *[…]* як сантехнік, оце все і, та. А там жили, видно, ховалися ж тоже люди. І він понаходив багато дитячих малюнків. Оце такого якогось. Речей. Люди, люди там ховалися просто. І його просто… Тобто окупація, потім цей. *[…]* А то ше невдало на роботі впав – поламав спину. Тепер інвалідність. *[…]* По доці дивлюся – вона мене весь час заспокоювала. Але я зараз розумію, шо воно це все не безслідно. І ще воно, я думаю, десь і отака у неї якась апатія стала. Трохи є такого. Тобто я ще так, живчик. Ну, я сама себе, я мамі кажу: «Мам, ну, шо нам залишається, ну? Воювать не підеш? Ні, не підеш». Тобі, як кажуть, і не дадуть. *[…]* Гроші, мовляв, допоможеш донатить, по скільки можеш. Он, чесно кажу, при всьому тому, шо зарплати у нас, Ви знаєте які вчительські ставки, як кажуть, ставка – 7 тисяч, що там говорить, мінімалка. Але при всьому тому я стараюся хоч би десь хоч шось. Хоч, хоч 100, 200 *[гривень. – О. К.]* – хоч щось. Кажу: «Наше завдання – залишатися в безпеці». Всіма, не знаю, всіма, як кажуть, свої емоції, не знаю, всіма фібрами, всіма емоціями, всім… Я кажу, я віру не втрачала і не втрачу, до речі, не на секунду. Навіть, дивлюся, весь час *[…]* карту, вона розгорнута, карта, я ж дивлюся: де, де йдуть, де пройшли, де продвинули, де не продвинули. І бували такі моменти, шо, знаєте, наче, ага, страшно трохи, заходять, а потім думаю: «Та, давай згадаємо "Київ за три дні"?!». Ну, які в них досягнення? Четвертий рік війни. Які досягнення? Ні, тільки

так, тільки так, наскільки, я ж кажу, шо я чекаю *[...]*. І знов, знаєте, як оце кажуть: «дорого заплачено – ми їм не пробачимо». А ми пробачаєм, пробачаєм. Те, шо ви робите – це, ну, так треба робить. І історію, знаєте, от, я, до речі, як вчитель, просто навіть, як людина, те, шо мені не вистачає. Так, от, *[20]*14-й рік. Ну, йшло то «Антизомбі», «Громадянська оборона» *[українські телепрограми каналу «ICTV». – О. К.]*, де просто показували, шо вони там за нас говорять і так далі. Намагалися відкрить їхню сутність. Цього недостатньо. То, шо там їхня сутність, це з ними вже зрозуміло, як кажуть. Дуже мала історія. Знову-таки, діти, зараз, от, у них «кліпове мислення», ми це знаєм. Цикл і отак дивиться: картинка, картинка, картинка – гортає. Прям циклами робить. Шо на сьогоднішній день. Від самого початку. Від отакого розкопочку. Трипільську культуру. Все це популяризувать. Знімать. Показувать. Цікаве робить. От, прямо такими, хай невеличками, ну, це все його робить. Козацька доба. Все-все-все. Від першого... Отак. Все, шо є. Все-все-все. І отак його, от, уявіть, я тоді як згадаю, я хочу цього. А воно йде в першій годині ночі. Шось таке цікаве. Шось таке, ну, ці документалки. Мені треба його. Я цього хотіла. А його нема. А його нема. Де я можу це взять? Треба. Треба. Всьо. Оце все. І прям наповнювать всім, це все витягувать. Прям наповню… Скільки… *[...]* Яка, кажуть, ну, не знаю, із нічого зробить шось. В нас така культура, така… І я зараз, ну, на жаль, дітям нецікаво. А це все треба популяризувати, просувати, щоб дітей спонукати цікавитись історією рідної землі. *[19]*96 рік – я закінчую *[навчання в університеті. – О. К.]*. І їду з групою. Запропонували просто від школи мамині знайомі у *[м.]* Львів: «Їдьте у Львів». Ну, «*[N. – О. К.]*, поїдеш?». – «Поїду». І от, я, уявіть: привезли Донбас у Львів. Ну, ми проїздом. І далі місто Сокаль. І іще з цього міста по селам. Нас просто порозбирали в сім'ї. Дітей. Тридцять дітей. Олександрівська школа Донецького... Донецької області. Когось, одного, когось по два. Порозбирали в сім'ї. На період зимових канікул. От, ми приїхали перед Різдвом. І були там. П'ятого *[січня. – О. К.]*, мабуть, шо ми приїхали. Розібрали нас в сім'ї. Я жила: господар – господиня, двоє дітей – двоє дівчаток, і бабуся. Ну, це я там прожила шосте, сьоме, восьме, дев'яте, десяте *[січня. – О. К.]*. От, десь п'ять днів. Шоб Ви розуміли, я їхала звідти, бабуся отак фартух і так плакала, вона *[...]* за мною. Наскільки я в тій сім'ї. Мені так сподобались! Це просто село. Недалеко до польського кордону. Я ознайомилася. Я п'ятий курс інституту. З молоддю. Вертеп. Дискотека. Церква. Це таке все було насичене. Ти живеш, ти просто попав на другу планету. Перший день. На вечірню, я не знаю, ми не... А, на дискотеку нас потягли. Це ж я з молоддю. Як вони танцюють! Повністю українська музика. Все. І ти прозріваєш. *[...]* Ці танці. Тут тебе запрошують. Я думаю: «А чого він мене запрошує?». Ну, швид́кий. Таки… швидкий же ж. Отак взялися. І уже отак крутиться. Боже, це просто! Прийшла. Вклалася. Спать полягали. Третя година ночі. Буде мене господиня, бабуся. Вся сім'я. Усі отакі красиві, діти в вишиванках. Краси-и-ві, просто… Збудили мене. Іду в церкву. Три *[години. – О. К.]*. Стоїм Службу *[Божу. – О. К.]*. Постояли. І ті хлопці, які були на дискотеці. Уже вони тут *[...]*. А вже вони тут ходять. Свічки носять. Все отаке. Нема якось такого… Ну, не знаю, наскільки люди відкриті, просто… І вже ж Різдво *[Христове. – О. К.]*… Прийшли, ми відпочили. А зразу, як вони готуються? Оце в сінях. «Сіни» вони кажуть, так, оце ж вони, отака кімнатка, де зберігаються продукти. Отак, на всіх полицях наготовано всього. І я ж в бабусі, це ж вечором. Голубці крутим. *[...]* Це бабуся голубці… Голубці, як то кажуть, накрутили, все, зроб... Оце ж ми сідаємо. Стіл. Молимся. Тарілочку. *[...]* Прибігли дівчата. Хотіли вже подружиться в перший же день: «Пішли. До нас пішли». Цілий

день! І оце ти по гостям. Бо це Різдво. Це цілий день. А звечора ж ти у вертеп ходив. Оце ж ці ж. Так, гарно так. Та такі голоси. Та такі всі нарядні. Та такі… Ну, дуже. Це я ж кажу: я попала на другу планету, от, уявіть. Це просто… *[…]* І дуже, я ж кажу, так подобалося. Це був цілий день. Оце гості, гості, гості. Гості, гості знову. На дискотеці знову. Зранку знову у церкві, знову ті ж самі. І вони живуть таким життям, вони такі відкриті! Та гарно так! Та все оце вишите, розшите! Я такого в світі не бачила, такого в хаті! Вони всі. Ці дівчата. Та заплетені ці коси як, та, ці ленти! Оце таке воно все наскільки..! Отак. Не знаю. В очах отаке ж мерехтить від цього, цього різнобарв'я. Дуже сподобалось. Дуже сподобалось. Я їхала. Я просто, я ж кажу, я людям намагалася це донести: які там люди, як це все гарно, як отак-от. *[…]* І ще що, до речі, що я хочу сказать. Я навчалася російською *[мовою. – О. К.]* в Слов'янському педагогічному *[інституті. – О. К]*, викладала в Краматорській школі російською. І, от, уявіть, як я, коли приїхала сюди, і те все треба було, оце, як кажуть, перейти із цього всього російського. Я зараз кажу: «Слухайте українську музику, слухайте, спілкуйтеся, намагайтеся, читайте українською. Треба це все, повертайте, треба це все». І от, буває навіть, шо ми сперечаємось, як ото в мене. В мене зараз сестра, на сьогоднішній день в Чехії. Тому шо у них лінія фронту, у нас там під Краматорськом. І от, вона в певний період, було таке, шо дуже близько, вона, ну, з *[Данилом. – О. К.]* виїхала, із меншим. До чого я веду. Оце ж Вам такі ситуації: отам і зараз в Чехії ціле, цілий гуртожиток, ну, всі російською говорять. Четвертий рік війни, я від неї чую. Я кажу: «Сестра, в тебе дуже багато російських слів». Вона каже: «Всі говорять». Як ото, знаєте, поганий анекдот: два українця лаються з поляком, да… доказуючи йому на російській мові, шо вони українці. Бо вони отам машину припаркували. Оце таке життя. Це страх і ужас. І я кажу, я б на таке на дальшому рівні, нехай ображається. Уже ми дуже делікатно і дуже довго, я кажу, з *[20]*14 року, це все треба було кардинально змінювать, змінювать, змінювать. Це наш, ми, Ви розумієте: «Все, – от, каже мій *[Артьом. – О. К.]*, – все має свої наслідки». Оце було закладено, а оце з цього виросло, проросло і виросло. Я ж кажу, нам треба, скільки-скільки цього всього, цієї роботи робить багато. Ми довго балакаємо. Ось у мене так, я сподіваюся, не дуже сумна історія.

[О. К.] *Ні. Я Вам хочу дуже подякувати за те все, через що Ви пройшли і чим ділитесь сьогодні! Я певен, що на таких свідченнях вивчатиметься наша нинішня історія.*

[N.] Так.

[О. К.] *Я особисто почерпнув для себе багато, не будучи в епіцентрі тодішніх подій.*

[N.] А Ви звідки?

[О. К.] *Я родом із Прикарпаття. […] Ви згадували під час розповіді про «тривожну валізу», яку Ви зібрали ще до російського повномасштабного вторгнення. Цікаво, що Ви туди поклали?*

[N.] Документи, звісно, всіх членів родини. Інсулін, звісно. Прикраси ті ж, які в мене, як кажуть, звісно, кожна жінка. І, до речі, я брала, знаєте, те, шо нове, шо не встигли чогось, а те, шо залишала – думаю, поносять так, поносять, як зайдуть. Ну, більш такі нові речі, теплі речі. Таку, ну, зрозуміло, їжу там, те, шо, шоб ми їхали, то, звісно, на певний період. Хоча якшо б ми виїхали, це б ми не просто так. Кудись ми знали, куда б ми їхали, тобто де, де нас б зустрічали. Просто так ми, звісно, нікуда б не виїхали. Ну, так, я ж кажу, що таке. Теплі, нові речі, ну, і документи. Те, шо, те, шо більше… Ну, гроші, які були, зрозуміло, так само.

[О. К.] *Дякую! А щодо виїзду, чи це питання обговорювалося у Вашому родинному колі? Якщо так, то при яких обставинах Ви були готові, все-таки, виїхати?*

[N.] Ну, звісно, розглядалось. Але весь час, знову-таки, я не знаю чого, я слухала, от, свою *[Світлану. – О. К.]*, свою дочку. «Мама, все буде добре». Хоча в дворі машина, і сумка зібрана, і все. Перший *[зелений коридор. – О. К.]* 17-го *[березня. – О. К.]*, здається, далі – 19-го *[березня. – О. К.]* виїжджали. І, от, я не пам'ятаю, ще. Значить, то чи три, чи два, шо було виїзди. Ну, перший якось так, знаєте, ну… Ну, наче вирішили, шо, ну, дома, ну, добре. І от, 19-е число, шо я вже вперше за весь час, шо вийшла із двору, не боялася, бо наші йшли. Я стою, а машини їдуть, і люди виїжджають. І їдуть, і їдуть, і їдуть… І мене, от, в якийсь момент, от, охопило – думаю: «Шо ж всі їдуть, а я залишаюсь? Ну, всі наче виїхали, чого ж ми не їдемо?». Не знаю, і знову я: «Може, будем їхать?». Я дивлюся по *[Світлані. – О. К.]*, вона наче навіть засумнівалася. Але подивились на *[Артьома. – О. К.]*, зрозуміли, шо, ну, він точно *[не поїде. – О. К.]*. Ну, це хіба шо нам кудась до когось чи шо – він не поїде. От, він тепер *[…]*. Коли ми збиралися, він був готовий їхать. А от, тепер, в цей момент, наче, от, ні. Не знаю, чому. Але, я ж кажу, я на нього орієнтувалася таяк, знову-таки, в силу його знань як історика. Дуже, зрозуміло, шо дивилась я, як він… Але ж оце з ним трошки, він, я ж кажу, він не спав, не їв. То вже було так, ми за нього з донькою переживали.

[О. К.] *Ви згадували, що пекли хліб із підручних засобів. Чи була можливість його дістати у крамниці?*

[N.] Ну, не була крамниця. А привозили. Дивіться, у нас в *[с.]* Жердовій. В Жердовій печуть хліб. Вона *[пекарня. – О. К.]* так-от, так і зараз вона працює, «Два млина», по-моєму, називається, я вже зараз не згадаю. І там магазинчик зараз при, при цій пекарні. Уже, як кажуть, зробили ремонт. Уже там гарно. До речі, недавно до мами їхала, заїжджала, тістечка брала зі згущонкою там. І там же, до речі, це в Жердовій – тоже «кацапи» зашли ж туда. І там досі є посічені паркани, є такі будинки трошки, видно, шо, як кажуть, «прильоти» були. То, я так розумію, там була домовленість. Бо «кацапи», напевно ж, їм, от, як наші везли, дозволяли везти в села. Але зразу на кожному оцим, як кажуть, на цих точках, де вони стояли, їм відгружали тоже. Їм тоже дуже хліб наш подобався, дуже смакував, дуже гарний. І одного разу, до речі (*усміхається*), це вже було, чи після окупації, чи ще, напевно, от, не згадаю зараз. І той чоловік, шо возив цей хліб, він каже: «Я прийшов – *[в пекарні. – О. К.]* нема нікого». А він просто водій, він не пекар. Він каже: «Шо робить – я ж бачу?! Ну, так шо, зробив закладку цього-всього. І напік хліба, і повіз опять, і повіз отак по селам, так». А люди приходили оце ж на базарні площі. І, і оце ж, я ж кажу, «кацапи» з автоматами і люди, яких, ну, начебто так, не трогали. Але є один чоловік, якого, до речі, вбили. Він сам родом із Луганської області, Сергій Сергійович, по-моєму, його всі називали. Він похований в нас на кладовищі. І він чось, ну, це, дійсно, таке було, він міг багато з ким домовитися. Він знав, як з ними говорить, він російськомовний. Сюди вони, ну, бо він сам, я ж кажу, з Луганської області. І він, от, багато які питання вирішував. Тобто, от, якось умів з ними кому… комунікував. Але, ну, на жаль, але, як кажуть, його вбили. І спалили на тій вулиці, там недобудована будівля. *[…]* А мого вітчима сина, до речі, *[Славу. – О. К.]*, із-за того, шо вони ж тоді у Підліссі, вони ж думали, вони ж, ну, як мужики, там шось намагалися якось протистояти цьому, чи хоча би людей захистить. І десь вони його на цьому, як кажуть, ну, от, я не знаю, кажу, там, то він був у підвалі декілька днів. *[…]* Це вони просто вже, як оце «кацапи» вийшли. І мужики уже тоді зайшли в оце ж підвал. І вже звільнили *[Славу. – О. К.]*. Живий, здоровий він, зараз все нормально. Але він сидів, я навіть не знаю, скільки днів. Оце, я ж кажу, це таке було.

[О. К.] *Це іще тому Ваша мама, переживши таке, значно схудла?*

[N.] А це ж він… Ну, вона, зрозуміло, вона то і так, знаєте, як кажуть, я, ми всі якось похудали. Я боялася, знаєте, я боялася, *[Артьом. – О. К.]*, я думаю, він не їв із-за того, шо він боявся, шоб дитині хватало, бо дитина на інсуліні. А я ж тоже вже наче думаю: «Та шо, ми всі». То, зрозуміло, були, стали такі стрункішими. Ну, зрозуміло, шо, так, і, я ж кажу, шо мама, шо… Стояв, цей дядя *[Вітя. – О. К.]* мені розказував, сусід. Це було у Підліссі. «Прийшов, – каже, – "кацап" сигаретами ділитися». А всі чоловіки довкола, до речі, не брали їхніх цигарок. От, вони пригощають, а дід – нє, не бере. Хоча, каже, аж «вуха закручені», що так хоче курити. І один каже: «Я ж, – каже, – прошол, бил і в Афганє, в Чечнє бил, в…», – ну, короче, по цим всім точкам. «Ну, так, – говорить, – єсть у мєня такоє ащущєніє, шо с України я нє вернусь». А цей каже: «Харо… Правільнає ащущєніє». Та тоже багато люди, які ті, шо в будинках, отам є будинки, які збереглися, хотіли вони зайти. А дід наш каже: «Ви хлопці, – каже, – я би вам нє савєтував. Тут, – каже, – сім'я жила, – каже, – вони всі ковідом хворіли там». Брехали тоже потихенько, шось таке, шоб людей, як кажуть… В одну сім'ю зайшли, а там жіночка, вона, кажуть, і одна доглядає за нею, одна – лежача. Каже: «Хлопці, – каже, – в неї открита форма тубєркульоза. Я вам нє савє…». І не зайшли ото. Якось отак. Ой, все було, все було. *(Зітхає)*. *[…]* У нас, бачите, із-за того, шо центральна *[вулиця. – О. К.]*, дуже часто вони моталися. Не знаю, що вони хотіли показать, оце туди – сюди, на БТР-ах… Такі були, шо, от, я ж кажу, шо… Але все одно видно, шо вони нас боялися. Я ж кажу, їздили ото вони на великах, покрали велики у людей. Тут по четверо оце вони їздили. Я ж кажу, шо боялися, побоювали*[ся]*… Вони ж не дома. І вночі, ми не боялися, шо вночі лазять. Вночі вони не ходили. *[…]*

[О. К.] *Щиро Вам дякую за надані свідчення!*

Бучанський район

Бородянська селищна територіальна громада

с. Загальці

Записав Олександр Головко [О. Г.] 24 грудня 2024 р.
у с. Загальці Бучанського р-ну Київської обл.
Співрозмовники – Кириленко Микола Степанович [М. С.], 1954 р. н.,
місцевий, та Кириленко Марія Іванівна [М. І.], 1952 р. н.,
родом із с. Чернин Вищедубечанського р-ну Київської обл.
(затопленого водами Київського моря у 1964–1966 роках)

[О. Г.] *Розкажіть трохи про себе, про дитинство, батьків. Яким Ви це село пам'ятали раніше?*

[М. С.] Ну, що ж, народився я тут, в *[с.]* Загальцях. Дитинство було тоді, зими були не такі, як оце, дуже морози великі, снігопади. Бувало таке, що через забори понамітає снігу, шо ходиш по заборах. «Фортеці» робили, ходи у снігу робили. Інтересно було. На лижах їздили. А так, зараз вже, бачиш, не поїдеш на лижах, то шо воно розстає. Вже таке. *[…]* Я ще застав поїзди. Паровоз тягнув вагони. І їздили тоді ще на цих вагонах. Пам'ятаю, шо на базар мати їхала, і бувало, шо я їздив на цьому паровозі. Платформи так само були, як зараз. Як зараз, іменно на цьому місці, раніше такі самі були платформи. А потім вже паровози ходили тільки до Клавдієва *[залізнична станція у с-щі Клавдієво-Тарасове. – О. Г.]*. Зробили електрички до «Клавдієва». Після того, через деякий час, зробили електрички вже до «Тетерева» *[залізнична станція у с-щі Пісківка. – О. Г.]*. І почали їздити. Так що було інтересно.

[О. Г.] *Вам розповідали про Другу світову війну старші люди?*

[М. С.] Ну, да. На Другій світовій загинув мій дід – дід Іван. Тоже він був на *[радянсько-]*фінській війні спочатку, от. А сам з Білорусі він. Тоді його контузило. Він підлічився, і вони прийшли сюда. І йшли додому. І в той час не пускали, багато із Білорусії хлопців було, які прийшли, тут і оселилися. Тому що не пускали в Білорусь із України, то тоді ж Сталін правив. Він *[дід. – О. Г.]* тут оселився, женився ж на бабі на моїй. Корочє, як сказать, уже як *[Друга світова. – О. Г.]* війна почалася, він вже був тут. Його одразу не забрали: роки і все… Коли наші освободили вже наше село, його також забрали. І забрали, і він даже не перевдіваючись, як оце зараз йдуть росіяни на штурми, так само і тоді йшли на штурми, і не перевдіваючись… Чи з автоматом, чи без автомата – я вже не знаю. Це його знайомий вже односельчанин розказував. І, щитай, в атакі і положили їх усіх. Їм не жалко було людей. І безоружний, то біжи… Шо там, окупація? Це так було.

[О. Г.] *Про німецьку окупацію старші розповідали?*

[М. С.] Ну, про німецьку окупацію – да. І баба тут була. І німці. І, як Вам сказати, підпілля було в нас тута. Це я тільки знаю із розказів, шо розказували. *[…]* А так, до що? Вони закопують, ну, люди ж ховали то вещі, чи шо, повикопували ями, закопують. А вони *[німці-окупанти. – О. Г.]* прийшли, встали і сміяться із людей. От, а баба моя як начала їм кричать… Мати вивчала німецьку мову тоді в школі. І тро-

шки, ну що ж, розуміла ж, да. І каже: «Мамо, цитьте, не кричіть, не сваріться, він розуміє…». І він чуть не застрелив бабу. Тоже ж вона почала свариться, і все – чуть не застрелили. Але якось так воно обійшло, вже стихло-стихло, зам'ялося і все. Та багато вони жили і квартірували тута. Ну, шо я можу сказать. А так, як освобождали, до за селом, за станцією, за желєзною дорогою, так в атаку ходили і кричали, і чутно було, як кричали. От, гармати били, через село перебивали і туда. От, таке я знаю. От, може, і ше шось таке, але вже не пам'ятаю, шо до чого.

[О. Г.] *У вас ліси, може, там партизани були тоді?*

[М. С.] Ну, було підпілля, підпілля було. Організували хлопці тодішні ето самоє – підпілля. І вони, не знаю, шо вони там робили. *[…]* Ну, а так, такого, шо, не знаю… Як зерно палили, комори, це в колгоспі, до людей брали, хотіли спасти зерно те, а вони не давали. І стріляли даже в людей багато, ето самоє. Хлопці розміновували. Було заміноване, там багато полягло, повбивали – міни розміновують, а воно взривається, таке… А в цю – ну, я знаю…

[О. Г.] *Розкажіть про початок оцієї повномасштабної російсько-української війни. Чи було у людей села якесь передчуття, що щось тут станеться?*

[М. С.] Ну, шо Вам сказати. Почалося те, шо бомба там, ми живем з правої сторони, а через городи, туди дальше – розірвалася бомба. Зразу повелітали вікна, проснулися всі, ясне діло. Повелітали вікна не по всій хаті, а з тієї сторони, ударна хвиля яка була, воно повелітало. І хорошо, шо не попало в сам будинок там, де люди жили. Франтона, оце франтон називається, збоку франтон – вивалило все… Вікна ж, ясно, теж повивалювало. Потім, через деякий час уже почали ми збиратися і все. Почало і ще раз бухнуло, от, шо аж хата така піднялася і опустилася. Ну, куда тікать? Шо ж тікать? Ніхто не тікає, але ж пішли в погреб. Може, в погребі безпечніше буде. Ну, перебули в погребі ж, такого ж наче нічого не було. Це ж перший день, це ше зразу вони прийшли. Потім уже тута осьо, у К. майстерні, тоїсть, у К. майстерня, і там дитсадок, попало в дитсадок, до тоже ударна така хвиля, шо і в хаті тоже з цієї сторони всі вікна, короче, у хаті все, повилітали всі вікна.

[О. Г.] *Це 24 лютого 2022 року?*

[М. С.] Да-да-да-да. От, потім, через деякий час, ну, вже день настав, вже до дня дойшлося, вже всі чують, як, там телефони ще ж були, смартфони… Мого поламали «рашики». Взяв його, розламав і все… Паспорт – до віддав. «Це Ви, – каже, – у погребі ховаєтесь?». Кажу: «Да». Ну, я сам остався, ось, наші *[родичі. – О. Г.]* уїхали були. А тоді шо ше можна сказать…

[О. Г.] *Уже після тих перших вибухів Ви вирішили вже, щоб родина евакуювалася кудись?*

[М. С.] Ну, після вибухів ще ж вони *[російські окупанти. – О. Г.]* одразу не прийшли. Ми по телефонах, я дивився, як до *[с-ща]* Бородянки вони підходять. Там все, люди писали, описували все, як що, до чого. До нас ще вони не, ето самоє… Коли вже Бородянку зайняли, ше прийшли туда, ми ж відео знімали у домах, яких розбомбило, це з тих домів, ось, як вони *[колони рашистів рухалися. – О. Г.]* на кругу, от, і як до моста, якого взорвали, і назад тоді поїхали на *[с-ще]* Макаров. От, і ще ми не тікали, ще ніхто не тікав. Але вже коли наші воєнні хлопці прийшли і кажуть, шо тікайте вже, ето самоє, до наші шо – рішили кудась поїхать. Раз-два, сіли в машини і поїхали. А я кажу: «Я тут останусь пока. Пока останусь того, шо Бог його знає, – кажу, – Галя осьо остається, і ті. Шо воно буде, не знаю…». Остався. І через деякий, вони як уїхали, через деякий час, ше їх *[рашистів. – О. Г.]* тоже не було, от, ми созванювались. Ще можна було знайти полосу таку *[мобільного зв'язку. – О. Г.]*, де телефон бере, а де не бере. То я й на город виходив, і на дорозі ми ставали. От, ше

пока созванювались. От, вони *[родичі співрозмовника. – О. Г.]* в *[с.]* Новій Буді спочатку були, це рядом село. А потім поїхали туда, на *[м.]* Вінницю. І я остався тут. Ну, шо сказати… Коли прийшли вони *[російські окупанти. – О. Г.]*, це ж вони прийшли, провіряли. Провіряли, от, хто є, кого немає. От, ну, вони нічого, тільки: «Йди, відкривай двері!». Ну, в хаті, є хата замикана, я в *[літній. – О. Г.]* кухні був. «Одкривай двері! Ти сам?». – «Сам». Пошов, одкрив, вони перевернули все в хаті, ето самоє. «Де оружіє?», – питаються. – «Ну, де оружіє? Оружіє, – я кажу, – я ж не охотник, я столяр… Шо я можу зробить. Нема, – кажу, – оружія». – «Та я панімаю, что нє охотнік. Ну, всьо равно», – ну, так питають. Тоді, короче, провірили вони все, ето самоє, – нічого немає. Перед цим паспорта спитали. І кажуть: «Шо це…». А я ж: «Коло кухні погреб». – «Шо ето в погребі?». Ну, я все позаносив в погреб таке, документи, все. Думаю: «Все може буть, Бог його знає…». Коротше говоря, вони…

[О. Г.] *В який день рашисти прийшли? Початок березня 2022 року був?*

[М. С.] Да. Я й записував. І календар там в мене був, і телефон, до я одразу не записував. Коли вже телефона розломали, до я там і записував: от, які дні, який час, шо, до чого случилося.

[О. Г.] *Ви щоденник вели такий?*

[М. С.] Щоденник я не вів іменно. Сам календар. На календарі я писав, які такі події случилися. Коли Галю, наприклад, *[рашисти. – О. Г.]* убили, коли Зіну це вони убили.

[О. Г.] *Це Ваші сусідки?*

[М. С.] Да-да-да-да-да. Це сусідки наші. Вони тоже осталися. Казав О., це ж син Галін: «Мам, поїхали! Поїхали!». То ж не схотіла. Через їх і я остався, може, і поїхав би, зі своїми поїхав би. А так остаються і сосєд Василь, це ж тоже остався Ш. – от, це коло таке. І там багато поостававалося, були такі. Не всі. Усі повиїжали. Все село виїхало. Ну, поостававалися так у селі – «на хазяйстві», як кажуть. От, кури там були, до надо було ж і курей годувать, і не випускать же їх, от. Та й таке. Ну, такого, шоб ето самоє… Стріляли, отут стріляли. Дуже великі перестрєлки йшли, дуже великі. От, наші по селу не стріляли. Не стріляли. А вони *[російські окупанти. – О. Г.]* – да. Чого? Того шо ізвідти «Градом» як почали стрілять – харашо, шо він перекинув через хати. А так, напротів кажної хати була-була стрільба, була яма. І ці криші, оце від цього криші осколками побило, у кого більше, у кого менше. Дуже побило. У кого дальше – обстрелили не так. А в нас як решето, наче вона [*покрівля хати. – О. Г.]* ціла була, а як решето… Оце вийшов я в один день, до шоб набрать води в колодеці, коли ізвідси, з цієї вулиці, як начало, побачив, мабуть, мене, чи шо, як начав стрілять. На вулиці вийдеш, на вулиці, я вже казав своїм і Ш., і Василю: «Не ходіть! Не ходіть!». Вийдеш на вулицю, а він через 5–10 минут тут танком, бо танк стояв коло магазіна, коло клуба там, і бачить усе. І через 5 минут він тута і начинає стрілять. Це дньом. А ноччю – вообще, що воно там було, – їздить і тоже стріляє. І весь час хати отак, аж трясяться від того, шо стріляє. Була тоді, останній вже день, до була перестрєлка, і вже і тишина. Тишина, така тиша, шо нічого не чутно такого, ні вітру, нічого, і нікого немає, не стріляють, нішо. Коли через часок, в 12 годин якийсь крик, чую, Галя кричить шось: «Тікай! Зіна, тікай!». От, і стріляють, постріли з автомата. От, і буквально метров два з половиною віддалі цієї *[рашист. – О. Г.]* вистрілив і вбив Галю. Тоді Зіна тікать, забігла до сусіда, там за душ сховалася, наче, куда ж бігти. Найшли і там, і її розстріляли. Прямо там. Бо ми вже забирали, до вона так, як була, стояла, ну, за тим *[літнім душем. – О. Г.]*, як була, і так і осталась… От, Василя – дак він пішов, ото їхня хата, дальше тута, ондо, *[…]* кри-

ша ото *[показує. – О. Г.]*. Він пошов, хотів подивиться, провєрить хату, із своєї хати, а це його сестри, получається. От, і пішов провєрить цю хату. Так його побачили: «От, навідник, наводчик», – говорять. І як побили. Сєм человік било. От, він після того лежав, ну, ходив ше, ето самоє, якось ходив, от, і помер так, помер після того. От, та й таке. А тоді він, цей Василь, прийшов до мене вечером вже, каже: «Коля, пашлі». – «А шо таке?». – Каже: «Галю вбили вже і Зіну...». Ну, ми прийшли, я прийшов тоді да кажу: «Ну, шо ж ми навечер взагалі можем зробить? Нічого. І тим більше, Бог їх знає, де вони ходять…». А там два чоловіки отута були. Вони *[російські окупанти. – О. Г.]* всі поїхали, а вони *[рашисти-спецпризначенці для прикриття відступу. – О. Г.]* остались. Оказується, там було не два, а п'ять. Це вже солдати наші, хлопці, як прийшли, да вони розповіли. Бо я кажу: «Десь два чоловіки були тута, – кажу, – пошли, розстріляли і десь пошли…». І вони їх шукали. І каже: «Вже трьох найшли. А ше тих». І тих найшли, вже потім, не знаю, от, і «очистили» їх. Отаке було. Танки їздили, колони їхні їхали по селу. До лежиш, а воно вже все трясеться, і сморід з солярки цейго. Виходить – вже я не виходив, думаю: «Шо я буду вилазить?..». Та й темно, тим більше, що така темнота, що хоч око виколи – нічого не видно. От, ото таке було.

[О. Г.] *Розкажіть про побут, де Ви готували їжу в той час, як грілися?*

[М. С.] Їсти варив. Варив їсти. Да, зразу було харашо, того шо ше газ ішов. Газ, нікого не було, але газ ше був. Електрики вже не було, того шо провода цими осколками, кулями воно поперерізало, і не було, виключилось світло. А газ ше був. Пользувалися газом, а потім вже в грубі, там в плиті їсти варили. Ну, нада ж було на чому, от. Ну, вони *[рашисти. – О. Г.]* як прийшли, до застали, я саме їсти ж тоже варив. Ну, получалося, шо встаєш, чотири години *[ранку. – О. Г.]*, розтоплюєш, того шо, все-таки, холодно було, і спати нада було, отдихать. Розтоплюєш, от, вікна трошки прикриваєш, шоб не так було видно, як вогонь горить, от, як відкриваєш дверця *[груби. – О. Г.]*. І топиш, але ж топиш, зразу розпалюєш, шо дим йде ж, воно ж видно. І зразу розпалюєш, вибираєш дрова сухенькі такі, шоб менше було цього диму. А вже коли прогорить трошки, воно не так дим іде. Він видно, але ж не видно його почті. Ну, такі дрова попадалися, мабуть, чи попалися, шо вже не видно було їх. І от, таким чином. Їсти було шо – в банках були закрутки, все ж не позабирали. Так, взяли собі на дорогу вони, сім'я. І все, остача осталася. Холодильники не робили, до я все попереносив в погреб, от. І таким чином. Хліб, так шо остався був хліб, ше ми закупили були раніше, купляли. До хліба, шо для мене одного того хліба… А тако, таким чином.

[О. Г.] *Це ж тут продуктів не було, магазини закрилися?*

[М. С.] Магазини – це тута і там магазіни були, вони *[рашисти. – О. Г.]* порозкривали, позабирали все, шо можна, і горілку, і шо в магазінах… Шо ж ти там візьмеш? І хто ж тобі дасть? Хто тобі дасть? Магазини були, порозкривали їх все. Не підеш же при їх, не забереш. Ну, ходили, ходили хлопці. Сосєда ходив хлопець, до його розстріляли тута, на повороті. Та багато такого.

[О. Г.] *По селу не можна було ходити?*

[М. С.] Я знаю, можна було, в принципі, можна. Но вони ж дивилися, хто не понравився, то вони спершу… очереддю раз, і все, не питали, не то, не шо. Не так, як наші – розпитаються, шо, наприклад, до чого. Отаке.

[О. Г.] *Що їли тоді?*

[М. С.] А шо їли – картопля ж була, була, сало було, було, олій була – то крижалки, то суп який звариш, то шо-небудь. Ну, шо в голову, шо захочеться, те вже і варили.

А шо получалося, я знаю… І воно їсти не дуже хотілося, Ви знаєте. Воно й похудав трохи був і все, того шо, ето самоє… Дівчата *[сусідки. – О. Г.]* – до тиє варили їсти собі, та й тоже так само. Вечором, от, газ був, і тоже так варили, а тоді вже, до і в грубкі тоже топили. Але я ж кажу, шо ноччю, вже старалися ноччю, коли темно так, шоб іскри не летіли, все. Шо на думку взбриде, як кажуть, шо захочеться, до ж їсти – до варили. Варив їсти. Вообше-то, собакам вже, собаки були і коти були, до їм обов'язково шо-небудь да звариш, якусь картоплю. А там вже якось картоплина остається, до й сам її з'їсиш. Їсти тако не хотілося. Другий раз супу навариш, от, із вермішеллю, от, а то з картошкою. Та багато шо видумував так собі, шо захотілося, так й видумав.

[О. Г.] *Коли були обстріли, то Ви в погріб ховалися?*

[М. С.] Да, обстріли були. Були із Нової Буди – наші стріляли, туди по їх, от, стріляли. А вони туда стріляли. Короче, обстріли були. Тута, я не знаю, я ж кажу, тільки бомби. Тут – той початок села. Бо там бомба у сватив у наших, от, хату вообше, попала в хату. А напротів хата – дак в'мяло все туда… До *[с.]* Галинки – туди бомби пали. Да скидали бомби, багато було бомб. От, і так стріляли, я ж кажу, чи міномети, чи, я так думаю, що, може, цей… Ну, короче, не знаю, стріляли, дуже стріляли. До тікаєш, тікаєш в якесь таке укриття, шоб його заховатися від тіх осколків. А їсти ж і варити… І варить – то само собою. А нада шо-небудь же ж робить. Не будеш же сидіть, заховаєшся, будеш сидіть… Ну, й таке.

[О. Г.] *Ночували в хаті чи, бувало, і в погребі?*

[М. С.] В хаті – нє. Ну, того, шо там ж і холодно було. У нас кухня літняя такая, і там, це ж як протоплюєш, до воно ж і тепло, я й ночував там, от.

[О. Г.] *Як ховалися в погребі від обстрілів, укриття там обладнали?*

[М. С.] У погрібі – да. Бувало таке, шо як начне стрілять, дак ж і Бог його знає, ну, лучше сховатися ж – ну, в погреб спускаєшся. Ну, в погребі оборудували, і була скамєйка. Це ж як із Бородянки ми, перед цим до нас з Бородянки привезли, приїхали люди, і тоже ж утікли одтуда, як вони *[рашисти. – О. Г.]* заходили вже сюда, і ше тут у нас не було. А вони *[евакуйовані жителі с-ща Бородянка. – О. Г.]* у нас ночували. От, дак вони тоже з нами були, тоже були в погребі. От, і там оборудували – такіє скамєйки поставили, шоб недовго *[посидіти. – О. Г.]*, там не можна було, десь часа три, а тоді вже промерзаєш і хоть укутуєшся, шо одягаєшся – все одно промерзаєш. Ну, не ворушишся, воно ж холодно, все-таки… Ну, але ж так, виходиш обратно, дивишся, шо воно там, до чого воно, і шо стріляє, до чого стріляє… Тоді вже, єслі шо, до стоїш наверху да дивишся. Як вже наші наступали, до ізвідти, аж коло цього, коло «Тєтєрєва» було видно заграву. Воно темно-темно, і кажу, сам собі думаю: «Як тіє хлопці з дівчатами орієнтіруються? Там, от, темнота така, шо я ж не бачу тута…». От, і блиски, ракети пускають, шоб освіщало, мабуть, бо ізвідси видно було. Таке.

[О. Г.] *«Тривожну валізку» збирали?*

[М. С.] Ну, обов'язково. Обов'язково ж тоді, зразу ж – до забрали документи які і таке, шо попоїсти, шо переодіться. Не то, шо нагромаджували зовсім такі пакунки, шо, ето самоє… Те, шо необхідне таке, забирали і збирали, шоб (на всякий случай) стояло напоготові.

[О. Г.] *Сімейні фотографії, альбоми, ікони ставили у ту валізку?*

[М. С.] Були вони *[фотографії. – О. Г.]*, ну, смартфона ж поламали, і все пропало. Акумулятор розрядився… Ну, короче, не знаю. Не можна було, в мене не було записано у «хмарі» тоді ж, ше ж не було такої «хмари». А було все у телефоні, в основному

у телефоні. Дещо де було на карточці *[флеш-накопичувачі у смартфоні. – О. Г.]* – до те ще осталося, ну, там такого нічого немає. От, а вже те, шо було у телефоні, – воно зникло, його нельзя було відновить. Бо хотілося наче відновить, але ж нельзя. Того, шо вони *[рашисти. – О. Г.]* прийшли, взяли паспорт, попросили, от. Ну, я вже достав паспорт. А потім попросили: «Телефон у Вас єсть?». Ну, шо, ти їм скажеш «нема»… «Є». Ну, я приніс телефон. Він подивився, дивився і мовчить. Тоді ж пошли в хату, тоді провіряли хату, чи є хто там, чи нема, оружіє шукали. «Оружіє, говорю, оружіє єсть ілі нєт? Оружіє єсть ілі нєт?». Говорю: «Я столяр, а не охотнік…». – «Прі чьом сдесь охотнік?». Короче говоря, провірили, пішли, а паспорта оддав. За телефона мовчить. І пішов. І цей узкоглазий, як його…

[О. Г.] *Бурят?*

[М. С.] Буряти, бурят. Бурят один, такий здоровий ше. От, на другий день я: «Шо ж, – думаю, – робить?». Карточки – до ж тоже, забрав телефон, це ж іспользується, нада ж якось у хлопців, з хлопцями посовєтуваться, як його добраться куди, чи в сосєднє село, шоб позвонить своїм. Все ж може буть. Я вже й переживав, і все. Коли це кіт заховався під машину. Ну, старий «Жигуль» – уже так, по селу ше можна їхать, а тоді був, от, але ж, а так далеко їм не поїдеш. Я під машину, за котом, коли се дивлюсь – шось лежить. Дивлюся – смартфон лежить: футляр отдєльно, він у другому місці. Достав його, а він розломаний. І не години не побачив, не *(сміється)*, не дні… А то з тих пір я почав вже на календарі відмічать, який день, шоб орієнтуваться, шо воно таке, от, як і до чого.

[О. Г.] *Як не було світла, то використовували свічки, каганці, ліхтарики?*

[М. С.] Фонарик – то зразу. Ну, я їм, не повню, ним нічого ни приміняв. Ни свічку… Того, шо будеш світить, воно ж в вікно видно гарно, от. Нічого не приміняв. Отак: ніч, чотири часа ночі – встав, затопив. Мені не нада вже було ни свічки, нічого, того шо я через плиту, там просочиться вогник, там вогник, воно видно. От, шо треба, до навпомацки я там взяв собі шо, бо я знаю, де воно лежить, де воно все находиться. От, і таким чином. І надвір виходив. Для чого мені світло? Я ж кажу, шо такі ночі були, шо нічого не видно, шо як око виколи все, до так, орієнтуєшся – вже поверху зірки, вже дивишся поверху більш-менш.

[О. Г.] *Ваші родичі переживали, бо зв'язку не мали з Вами?*

[М. С.] Переживали. Вони ж дзвонили, і нізя дозвониться. Коли вже поламали телефон, так вообще нізя було дозвониться, от. То поки вони тута, «орки» були, дак шо я, О. був той з Нової Буди наче прорвався якось був. Се кажу: «О., ти не їдь туда й туда, бо там… Луччє сюдою…». Я кажу: «Не їздь сюдою, от, на Нову Буду!». А він тудою. Но вони якось блокпости не виставляли, не знаю чого. От, не було блокпостів там по краях, а тут ті'ки, як, мабуть, ізвідси вони йшли, так вони тута й були.

[О. Г.] *Окупанти цю «Варшавську» трасу контролювати хотіли?*

[М. С.] Да, мабуть, да. Бо вони через, отут же на дачі дорога ше дальше йде, і іде на *[с.]* Мірчу. Тудою можна виїхать на цю дорогу, шо з Галинки (село Галинка) на Мірчу вона, на *[с.]* Качали йшла дорога. І через ці дачі можна проєхать на Качали і на Мірчу. І вони сюдою проривалися. Ну, большинство по центральній дорозі йшли вони. Я ж кажу, дороги були побиті. Там он *[вказує на перехрестя вулиць села. – О. Г.]* міна стерчала, от, не розорвалася, була пробила, а не розорвалася, до вже наші хлопці вже прийшли і знешкодили тоді її, от. Так, як він, навєрно, мабуть, стріляв, так воно і тута попало. Ну, багато було, весь час, аж страшно, як говориться… Страшно, того шо воно осьо летить над головою в тебе, і снаряди, і все летить… Ну, кожен день, кожний день. А за хати що – кожна хата весь час так тряслася, після

кожного удару, після кожного цього. Сосідка каже: «Ой, Степанович, – каже, – шо мені робить? Столя сиплеться!». Столя вже сипалася. Я кажу: «А шо? А шо ти зробиш? Нічого не зробиш». От, да й таке діло.

[О. Г.] *Рашисти тут по хатах розмістилися?*

[М. С.] Нє. Я не знаю, де там, но я не чув, шоб хтось казав, шо росіяни жили по хатах. Вони – більше всього, шо в школі. Тут же школа була. Єслі вони і оставалися, то вони жили більше всього в школі. Дом культури – це ж в Домі культури могли буть. Бо вони весь час там. Там стояв і танк, і вони весь час там були.

[О. Г.] *Там їхній штаб був?*

[М. С.] Я даже не скажу, шо воно там було, бо я ж туди не ходив і брехать я не буду.

[О. Г.] *Я йшов від електрички, то бачив на огорожі «Люди» написано.*

[М. С.] Ну, то ж вони, хто живе в хаті, – пишуть, писали «Люди». У нас не було написано «Люди» на цій вулиці. Вони *[рашисти. – О. Г.]* проходили, пройшли, хто був, так вони так і пройшли, провєрили і все. І пошли дальше туди. А там, кого не було в хатах, до вони порозграблювали, поперекидали все, шукали. У нас шукали ше більш-менш так, но шукали. Кажуть: «Шукай, іщі!». Кажу: «А што іскать?». – «Оружіє». Кажу: «Немає як такого, немає! Нема! Я ж не охотнік». – «А при чом здесь охотнік?». І пішли вони, правда.

[О. Г.] *Коли були обстріли, як Ви той страх долали? Може, молилися?*

[М. С.] Це ясне дєло. Якби не Господь, до і було б по хатах попало, і все. А то ж молишся, все-таки. І це саме перше. Молитва. Псалом 90-й – це саме більше. А так я читав, багато читав. Десь начинає вже стрілять, читаєш молитви разниє, псалми читаєш, то шо вони оберігають від усього. Отаке.

[О. Г.] *Як визволяли Збройні сили України село? Що Ви пам'ятаєте?*

[М. С.] Даже вони *[рашисти. – О. Г.]* так утікли, як сват мій казав з Галинки: «Бистрєй, бігом-бігом!». Там танкісти були, стояли в їх: «Бігом, бігом-бігом, давай бігом, сворачуємося і бєжим!». Коротше, бігли, я ж кажу, шо раптово перестало, тишина такая, все, шо даже чутно шо-небудь, ето самоє… І їх немає. Пів дня не було, а тоді десь в часов в одинадцять чи в двінадцать ото ж я постріли почув у неділю. Це вже «заключаючі». *[…]* Вони відходили. *[…]* І ото ж Галю… В останній день, як кажуть, і Галі, і Зіни не стало… Розстріляли…

[О. Г.] *Через те, що окупанти в момент відходу їхніх військ побачили цих жінок на вулиці?*

[М. С.] Да. *[…]*

[О. Г.] *Село було досить поруйноване?*

[М. С.] Ну, да. Тута багато тоже. Отак виборочно, деякі хати. Тута ось, на углу хата, до її, считай, згоріла зовсім одна, а друга розбита, можна сказать, була.

[М. І.] Именно оце початок, як од Бородянки взять – так там все.

[М. С.] В основному, як у нас називають – Бородянщина. Ну, до Бородянки ближче – Бородянщина. Ось вулиця Незалежності, аж в самому кінці. Вони *[рашисти. – О. Г.]* туда стріляли, того шо там танки наші були одразу, як оборонялися наші, і танк їздив. Там був підбитий танк. Ну, правда, танкісти вспіли вискочить. У їх чи гусениця обламалась, чи шо, шо вони стали. А так би вони їх, і не попали на їх. От, і то ж по танках і цей, і бомбу скидали. Думали попасти бомбою, а воно не попало вообще. Хату розбили. Не в танки, а в хату, по селу. Наші, я ж кажу, по селу не стріляли вообще. Ну, через село летіли-летіли, бо нада ж було стрелять.

[О. Г.] *Наша оборона була там, де «Спартак», де Нова Буда?*

[М. С.] Ну, там стояли гармати. Там гармати стояли і стріляли десь ось сюди. Як вони наступали, вони стріляли сюди, туди, на Бородянку, стріляли, і з Бородянки вони *[рашисти. – О. Г.]* теж йшли, і наші тоді стріляли.

[О. Г.] *Це ж там ліси великі починаються, то, мабуть, наші оборонці там розмістилися?*
[М. І.] То же наші в лісі були.
[М. С.] Воно там і лєс, да… І лєс, і я знаю… Ну, це їх, це їх вже воєнне діло. Я не буду казать, шо там, до чого… Вони знають, як, де лучше, де шо і до чого… І так звідти. Десь тута було і тута, звідси багато то ж. Ну, по селу – нє. А вони *[рашисти. – О. Г.]* по селу стріляли, дуже стріляли. Дивишся: там хата горить, там хата горить… От, так шо таке діло.
[О. Г.] *Бачу, по селу огорожі поламані – це ставили техніку російські окупанти?*
[М. С.] Забори поламані – тута вони танком заїжджали в забор, от, а так стане і стреляє. І од цього звука оці забори, хати валилися. Я ж кажу, падають, впав забор… Або стріляє десь, ударна хвиля, на городі, наприклад, і в забор попадає тоже ж воно, і поламаний забор.
[М. І.] У нас тут на цій уліці, оця уліця, оце ось прямо, як упала бомба коло хати – у нас не одного вікна в хаті не було.
[М. С.] Ну, це зразу, я ж розказував, як зразу, да.
[М. І.] А наша хата з цієї сторони. Ужас один…
[М. С.] А потім і звідси бомба, і всі вікна вже *[повипадали. – О. Г.]*. То прийшлось фанерою, чи чим було, чим можна, мішками затуляли, шоб не так дощ попадав, сніг, от, вітер не так, шоб у хаті не так сиро було. От, до забивали, мусили забивати.
[М. І.] Пльонка… Тоді було страшно. Тоді було страшно, а січас Бог його знає, ше важче буде.
[О. Г.] *Можливо, для відбудови сходились сусіди один одному допомогти?*
[М. С.] Да, селу багато помагали.
[М. І.] Ну, це сі волонтьори багато помагали. Волонтьори багато, а тоді ж і государство.
[М. С.] Нам кришу помогли перекрить, ну, дали шифер кришу перекрить. Бо я ж кажу, шо так стоїть хата, наче нічого, а як подивитися всередині – решето.
[М. І.] Перекривали самиє, ну, дали шифер.
[О. Г.] *Це від держави дали шифер?*
[М. С.] Це держава, да-да-да-да-да.
[М. І.] Ну, були різні організації. Ну, навєрно, вони ж од держави організації.
[М. С.] Державні, да.
[М. І.] Ну, не одна організація на все село була, а багато їх було.
[О. Г.] *Тут і міжнародні організації ці модульні будиночки поставили?*
[М. І.] Да-да-да-да, да-да, да.
[О. Г.] *Багато таких будиночків по селу?*
[М. І.] Ну, це по цій по вулиці, оце по цій, котора йде понад трасою, і в сторону Бородянки як їхать, дак там найбільше. Там чимало стоїть оцих будиночков таких-во. От, там стоїть багато. Такі, як оце, школа в нас – ото вагончик, такі тоже. Дитячий садок тоже модульний такий привезли нам, дітки ходять.
[О. Г.] *Школу, бачу, вже майже відновили, залишилися роботи лише всередині?*
[М. І.] Да-да-да. Але ж багато забрали в армію хлопців. Багато на фронт забрали робочих. І воно приостановилося, внутренниє роботи ті'ки. А школу гарно побили. Школу, дитячий садок – тоже, страшне. Ну, коротше, наробили глума. *[…]*
[О. Г.] *Може, волонтерством люди в селі займаються, плетуть сітки, наприклад?*
[М. І.] Плетуть. Це Ви знаєте, якби до сільської ради. У нас там у селі, *[…]*, там плетуть. *[…]* Допомагають, вони багато передають оце ж і сіток, і продукти вони готовлять. І готовлять, і готовлять, і готовлять… З дитячого садочка – там тоже ба-

гато везуть, везуть-везуть посилок, здають. Самі працівники оці із садіка – вони складаються, вони купляють, вони готовлять. І одправляють на фронт тоже. Ну, вони не числяться так, як волонтери, але вони просто наче самі од себе допомогти нашим захисникам.

[О. Г.] *Скажіть, будь ласка, коли спочатку скрутно з ліками було, можливо, теж допомагали волонтери їх знайти?*

[М. І.] Допомагали, допомагали, да, да.

[М. С.] Да, тут зразу, зразу, як прийшли, так дуже багато. Із Польщі даже приїжджали, і наших, наших багато було даже. І Д., це ж сосєд, тоже привозив продукти, і все. І лампочки привозив такі, на батарейках. Ну, коротше, все необхідне таке.

[М. І.] Да, дуже допомагали, людям допомагали, багато допомагали.

[М. С.] От, особливо хліб. Чи ввечері, чи дньом, ілі ввечером сидиш на лавочці – обов'язково стануть, предложать те і те, і те. Нада – бери.

[М. І.] І ліки тоже провозили, тоже давали ліки. Ну, не шо-попало, а спитають, шо там у вас таке, як там, ну, по здоров'ю. Шоб не дать же ж людині, аби тільки дать, знаєте. Допомагали, що там говорить, як багато людям допомагали.

[О. Г.] *Місцева влада теж підтримує?*

[М. І.] *(Посміхається).* Місцева влада, я не буду казать, шо вони чимсь допомагали. Місцева влада...

[О. Г.] *Тобто більше волонтери, якісь фонди благодійні?*

[М. І.] Да-да-да, більш оце. Да, чужі люди. *[...]*

[О. Г.] Як зараз село живе? Як із цими «блекаутами», коли електрики нема, справляєтеся?

[М. І.] Ну, знаєте, єсть же ж графіки, вони ж дають графіки по світлу. От, уже людина й старається: ага, там як їй треба, чи гарячої води, чи шось і зробить інструментом, те, шо касається електрики, то так людина ж і старається, шоб зробить хоч шось. А тоді вже як виключать, вже сидиш, наче то маняк. Одні нерви тільки і всьо із світлом. І це треба пережить. І це треба пережить. А колись наші діди, батьки – їм тоже не мед було, як була *[Друга світова. – О. Г.]* війна, да тоже таке було, страшивіще.

[О. Г.] *Так.*

[М. І.] Переживали і терпіли. Все мусиш терпіть.

[О. Г.] *Можливо, у село приїжджають якісь артисти, тут концерти для підняття духу людей влаштовують?*

[М. І.] Нє, не було. Ну, це треба, шоб голова сільської ради цим завєдував, допустім. Колись мій Степанович був директор Дома культури нашого – і концерти були, і всякі розіграші були, і на Новий рік, і на всякі празники. Ну, а сєчас – я не знаю, чи такі люди, чи не хочуть... Це треба, шоб голова сільської ради оцим безпокоївся, і, наверно, шоб якийсь концерт приїхав, людям показали, чи, чи шось таке.

[О. Г.] *Може, якісь журналісти приїжджали, такі теж свідчення записували, розпитували?*

[М. І.] Ну, по людях вообще – може, і приїжджали, ну, я, в нас ніхто не був, от. Найбільше – це ж їдуть до сільської ради. Найбільш – до сільської ради, знаєте, і там тоді вже розпитують. Ото так. *[...]*

[О. Г.] *Чи займалися тут люди волонтерством як водії, евакуювавши людей?*

[М. І.] Я даже Вам скажу, мій внук, лічно мій внук – скільки він з Бородянки вивіз цього, людей. Тоді як іменно кипіло, кипіло, тоді таке страшивіщє було. А в його машина отака ж – *[...]* – скільки він вивіз людей з Бородянки. Як каснулось до діла, дак його і в списку *[водіїв-волонтерів. – О. Г.]* не було. *[...]* І скільки він вивозив – це страх один... От, так, на такій перевалочній базі – тоді вже звідти людей дальше

везуть, людей дальше везуть… От, аж тоді вже дали внуку бумажку, шо він дійсно вивозив *[людей для евакуації. – О. Г.]*. А так ніхто йому і нікому не сказав, шо був такий *[…]*, шо він дуже багато людей вивіз. Його даже на заправці заправляли безплатно: «Оце як приїде бусик *[…]* – заправляйте безплатно». Він мигом: «Це, – каже, – везу людей». Набитий ж цей *[бусик. – О. Г.]* людей, а танк із тим, з орудієм їде навпротів. «У мене, – каже *[онук. – О. Г.]*, – прям аж серце ставало, шоб мені людей спасти». Таке було страшно, страшно, представляєте… *(Плаче)*.

[О. Г.] *Такі героїчні люди – один одному допомагали!*

[М. І.] Ну, да-да-да, да. Да. Розказував, каже: «Одкрию двері: "Сідайте!". Друге ше ж боїться сідать. "Сідайте скоріше, – він їх за шкірки в машину, – і тікайте, поки вас, – каже, – беруть! Чого ви остаєтеся тут?"». До він дуже багато людей вивіз, дуже багато вивіз людей.

[О. Г.] *Ви теж у перші дні повномасштабного російського вторгнення приймали вдома евакуйованих людей із Бородянки?*

[М. І.] Ну, тут у Загальцях – да, да. Оце ж у дитячому садку було. Ну, *[рашисти дитсадок. – О. Г.]* «розгатили» ж… Добре, шо людей там не було. Сюди перевозили. Тут люди зносили: і постєлі, і їду, і воду – все-все-все людям. Наші люди, котриє ше не розбомбленіє, такі цілі хати були, до з таких хат несли все людям, усе. А тоді вже наче тут обогріють їх, нагодують, тоді вже їх дальше, дальше од того стрельбища, шо тут. Так було, таке страшне. Ну, ми тоже були аж в Вінниці, од Вінниці ше кілометрів 40, навєрно, аж під молдавською границею. Отак їхали – їхали, куди очі дивляться, і всьо.

[О. Г.] *Я сам родом з Вінниччини, то знаю ті краї. Де Ви саме були?*

[М. І.] Ну, Шаргородський район, Шаргород, а село Будне.

[О. Г.] *Як там Вас люди прийняли?*

[М. І.] Ой, нас там прийняли, ми жили, як дома. Слухай, такі хороші нас люди стріли. І ця, нас вообше зустріли там, у цьому, у ліцеї. Коротше, з нашого села один парень там жонатий був. І він оце ж каже: «Їдем туди!». І нас 12 машин їхало. Ну, він, канєшно, утік од нас. Він до своїх поїхав, а нас кинув коло Вінниці. Ну, куди нам? Ночь, ми 10 часов їхали, от. Ми приїхали у Вінницю, але він там, мабуть, сказав, шо приїдуть беженці оці-го. Нас дуже там гарно стріли, нас нагодували. Ми приїхали часов в 10 вечора туди. Нас нагодували, обогріли, помилися ми. І на другий день порозпреділяли, куди кого. Ну, от, нас направили у Будне. Нас 10 чоловік було. Одна машина нас – нас 10 чоловік. А тих остальних, у которих свої маленькі машинки – ну, на якесь друге село, ну, ми не знаєм, де вони були. Нас їхало багато, але 10 чоловік – ми були в Будному. От, нас тоже там дуже стріли харашо. Нас оця, шо розпреділяла, вона сама нас завезла аж у село Будне. Вона зразу каже: «Їдьте туди, туди-туди…». А тоді завертається да каже: «Нє, ви будете блудить, от, я вас завезу з чоловіком сама». Ну, така хароша людина попалася. І вона нас завезла у Будне, поселила до людей. Ми дуже просилися: «Нас не розділяйте по хатах, шоб ми були всі, хай ми будемо на полу спать, хай буде тісно. Ну, шоб ми були наче в одному, в одній хаті». І вони нас так поселили. Нам кроваті поприносили, коротше. І годували нас, і вдівали, і все. Бо ми ж як поралися, отако й поїхали. Ми ж не голі, не босі, але ж у чому стояв, у тому поїхав. Я – в драних валянках, і в драних, і всіх… Ну, коротше. Коротше, дуже гарно нас стріли там і годували. І зогрівали, і годували. Дуже хароші там люди, дуже хароші. Може, комусь десь було, я не знаю, як, ну, ми у хароших людей були. Ми січас і общаємося, передзванюєм, от, розмовляємо.

[О. Г.] *Таких рідних людей знайшли?*

[М. І.] Да-да-да-да. Але й ми ж їм там помагали. Це було вже ж навесні, а роботи багато: і загрібать, і садить... В їх там, у Вінниці ж, бачите, раньше садять, як в нас. До ми їм дуже багато помогли. Вони такі вдячниє. Це я осьо дзвонила недавно, а Валя й каже, ця хазяйка: «Ви знаєте, ми вас так часто спомінаємо, які ви були в нас люди. Ви ж нам скі'ки помогли *[...]*». А того, а ми, я ж кажу, ми помагали все. Кажу: «Валічка, загадуйте нам роботу. Бо ми ж попривикаємо сидіть да дома нічого не робить». Уже шутя, знаєте, кажу. Вона нам: то цибулю перебрать, то квасолю, то те, то те… Начались городи – ми за граблі, за вилька – повигрібали їм усе, а вони вже повивозили. Садить картоплю – отак уже на завтра ми їхали, а сьогодні їм ше посадили всю картоплю. І грядки, і цибулю, і часник – усе ми їм, все робили. Але ж ми і вдячниє їм. Ми, кажу: «Нам треба їм благодарить і треба помогти таким людям. Вони нас дуже зігріли».

[О. Г.] *Це ж Ви, мабуть, там Великдень зустріли?*

[М. І.] Ні, Великдень ми тут стріли. Приїхали. Якраз за дві неділі до Великодня. Ми приїхали.

[О. Г.] *Які були враження від села, коли Ви повернулися? Як Вам було?*

[М. І.] Ну знаєте, було страшно. Як приїхали сюди, було страшно. Страшно було дивитися на отиє розваліни, на отиє люди – позгиналися, стоять кучками, там балакають, там балакають, там балакають… А було страшно заїжджать у село, було страшно. Тут, на цю сторону, ну, тоже багато хат погоріло, багато, ну, не так. А як оце початок отам – там сплошно. Там сплошно. От.

[О. Г.] *Церква тут збереглася?*

[М. І.] Нє, церкву ще у перший день розбомбило, згоріла. А в Великдень – ми святили паску, у Бородянку їздили. І сюди батюшка приїжджав, ну, тут серед дороги *[освячення великодніх кошиків відбувалося. – О. Г.]*. А ми так, як дід – він у мене і читає, він такий вєрующий. У церкву раньше ми ходили. Поки була в селі церква, ми постоянно ходили у церкву. І мама його колись була така вєрующа. До ми привикли до церкви, ми вірим. І вірили, і ходили, от. А тепер, знаєте, це їдемо посвятить. Посвятить і водичку, букетіка, паску посвятить, панахиду однести, шоб поправилося. А так, шоб на кажну службу ходить, – ну, воно якось так важко, понімаєте.

[О. Г.] *Якби була тут церква, було б легше.*

[М. І.] Да-да-да, да-да. Шоб у своєму селі. Оце ж начали строїть *[нову кам'яну. – О. Г.]* церкву, це ще до *[повномасштабної російсько-української. – О. Г.]* війни. Ну, я думаю, це треба, шоб за цим батюшка добивавсь. А як самі люди – ну, вони як «Божі телята», кажуть – куди їх женеш, туди вони біжать, от. А шоб спонсор якийсь був – спонсора такого немає. І вже ж церква зробилася, вже ж тільки доробить її: внутренніє роботи, накрить і все. А як начинали строїть цю церкву, до мій дід організовував школьніков. Тоді в нас оце асвальт ложили в селі. Вони їздили конями, збирали камінь, ці камінці, бо в нас була «каменка» у селі.

[М. С.] Шосейна дорога була, а робили асвальт.

[М. І.] А камень той же ж, *[як стелили асфальт. – О. Г.]*, ну викидали – усе до церкви. Копали уручну траншеї для церкви. Там залили фундамент, шо він видержить любий груз, любий груз. Дуже харашо залили. Ну, архітектори якісь приїжджали і кажуть: «Тут фундамент не видержить...». Як він не видержить, як церква не дала ні одної трещини? Скільки гахкало, скільки гуркало – ні одної трещини ніде не дало. Ну, і так, знаєте, якби, може, був спонсор якийсь, де до спонсора, і люди ж проти не одказують, до церква б стояла, канєшно. Ну, так.

[О. Г.] *Ви тоді виїжджали, без зв'язку із чоловіком були, то теж переживали, молилися?*

[М. І.] Без зв'язку. Ви знаєте, я менше знаю. Дід – він у мене напам'ять знає багато, бо він читає. Ну, я молитов знаю. Ми скільки їхали оце туди, в Вінницю, я всю дорогу молилася, яких *[молитв. – О. Г.]* знала, всю дорогу: і за себе, тиє ж люди, шо в машині були, і за тиє, шо поостава́лись у селі, і за наших захисників молилася. А дід – він все врем'я читав вдома, представляєте. І я кажу: «Нас Бог пожалів, шо осталась у нас ціла хата». От. А єсть, єсть же ж і безбожники, єсть усякиє. А ми молилися. І я там *[в евакуації. – О. Г.]*, скільки оце, лягаєм спать, я тихенько собі молюся за всіх. Перш за все молюсь за діда, шо він там сам остався, представляєте. Молюся за тих захисників, за хлопців, шо вони отам лягають, голови ложать *(плаче)*. І молилась за всіх людей, які поостава́лися живиє.

[О. Г.] *Українці – трудолюбива така нація, дуже дружня і чуйна. Мені розповідають, що навіть люди тваринок жаліли, з собою забирали, рятували.*

[М. І.] Да-да-да, да-да. Забирали-забирали.

[О. Г.] *Оце я був в Пісківці, тут в «Тетереві», то розказували, вони теж там приймали, вже, виходить, від вас, від «Спартака» людей. Теж кажуть, що тьма така людей йде по полях із собачками, з котиками.*

[М. І.] Да-да-да, да-да. Ми зразу ж, як тікали, це було 8 березня *[2022 року. – О. Г.]*, дак ми у «Спартак», оце ж Нова Буда, *[залізнична станція. – О. Г.]* «Спартак». От, далеко ми втікли. Ну, до своїх же ж там. Нас було тоже дуже багато там. А воно вранці-рано, гі-і-і, як начало стрілять… Боже, в «Спартаку» гахкає, бомби тиє летять, отиє всі дрони чи шо воно там, самольоти… А самольот же ж як пролетить, дак одного ж звука там злякаєшся. Страх один. А тоді вже ж там, як цей парень зійшов, у Вінниці жонатий, каже: «Їдем на Вінницю, їдем до моїх». Ну, і всі сіли в машини. І так – куди очі глядять. А дороги ж не знали. Знаєте, і лісами, і полями, поки то десь виїхали, на якусь трасу. А тоді і так усі вже разом і їхали. Блокпости, на кажному блокпосту перевіряли, дивилися, обшарували. Чи не.., не їдуть дезєртіри якісь, чи шо вони там думали – не знаю. От, і назад тоже їхали, дак перевіряли.

[О. Г.] *На Вінниччині Вас якісь звичаї, традиції дивували? Чи було дуже схоже, як тут?*

[М. І.] Ну, традиції такі, як і в нас. Такі, як і в нас традиції. Ну, може, там, я не знаю, може, шось іначе ще є. А такі, як оце ж свята – вони всі свята соблюдають, всі. У нас можуть не соблюдать, а там усі свята соблюдають. В неділю вони нічого не роблять, нічого абсолютно. Ну, пораться, як хазяйство є, до допораються, бо це ж скотина – не буде голодна стоять. Ну, а так, як – традиції такі, як у нас.

[О. Г.] *Ви як були в евакуації, там теж до плетіння сіток долучалися?*

[М. І.] Ми там, нам зносили туди лахи, ми стільки нарізали, шо були мозолі у нас на цих, на пальцях. Стільки різали, ну, лєнточок, тих лєнточок, да.

[О. Г.] *То Ви там теж разом із місцевими десь збиралися?*

[М. І.] Ні. Ні, нам приносила хазяйка, вже сказала, у кого там що є. Вони нам несли сюди, до дому, де ми були, і ножниці нам попринесили, і ми різали там. Різали.

[О. Г.] *Теж кожен, де може, допомагає, так?*

[М. І.] Да-да-да, да. Да, це таке.

[О. Г.] *Разом всі наближаємо нашу Перемогу.*

[М. І.] Да-да, да. Я вже казала, кажу: «Господи, як ти єсть на світі, дай отим "кацапам" страх! Не унічтожай їх, нічого, дай їм страх, шоб вони злякалися і вернулися на свою тую "кацапщину". Шоб вони оце отуто такого глума не робили. Вже ж наробили, вже ж пів України вони забрали, пів України розбили, розвалили, а тепер попробуйте віднови його… Це ж все фінанси. А хто ж буде отдуваться за тиє фінанси?».

[О. Г.] *Як Ви думаєте, чому росіяни на нас напали?*

[М. І.] Я так, як, слухайте, моє мнєніє, я думаю, росіяни – вони дуже ледачі люди. Вони дуже ледачі люди. Вони як заїхали оце ж сюди, вони, Боже, не бачили: «Які у вас забори!». Ну, вони ж по-руски розмовляли. «Які у вас забори! Які у вас туалєти!». Як вони унітазов не бачили. Вони посуди не бачили скільки. На городах яке в людей росте. А в їх? А шо в їх росте, слухайте? А шо в їх? Вони: «У вас асвальт!». А в їх, мо', то ж немає таких доріг і такого удобства, шо вони тут і унітази тягли, вони тут і каструлі, вони тут і подушки… «Да ви їсте тут, да в вас, ви держите все…». А хто вам не дає? Держіть, трудіться! Це дуже великий труд – його держать, оце все! Це дуже великий труд! От, ми колись, як мій племяннік служив у *[м.]* Саратові, ми їздили туди на присягу. І так ще один раз їздили, возили продукти і все. До я побачила, які там хати, не хати – халупки. Там городи (Боже, шоб то й картошка не осипана була, не підгорнута) – там бур'яни, там одні віники *[сорго. – О. Г.]* оцієє, шо замітать хату, одні віники ростуть. Бо віника посій да хай росте – його не треба не сапать, нічого, от. *(Учасники інтерв'ю іронічно посміхаються)*. А в нас, бачите, в нас де лишній кусочок землі є, там хочеться якогось цвіточка посадить, там хочеться якогось, може, кабачка посадить, як він там не мішатиме, той кабачок, там ше шось таке. У нас народ не гуляє. А там – лежні з лежнів. «Кацапи» – вони лежні. От, і то вони колись завоювать хотіли усей світ… І для чого воно вам, як ви не дасте своїй землі, тому кусочку землі ради? А ви хочете… Ну, тут у нас багата земля, понімаєте, корисних копалин у нас, там же ж у росії не так, як у нас. Так ви зробіть шось полєзне на землі. Не туди лізьте і не отуди, от, шо робите дірки туди, да й звідти вже на нас валиться все…

[О. Г.] *Там вся держава так живе, щоб тільки чуже вкрасти.*

[М. І.] Тільки чуже, да. Тільки чуже, да.

[О. Г.] *Це ж вони як імперія, завойовники – лише кудись влізти, образити людей, повбивати…*

[М. І.] Ну-ну. Да, да. Да, да. *[…]*

[О. Г.] *Ви місцеві?*

[М. І.] Ні, я не місцева. Я сюди переїхала у *[19]*64 році, я ще ходила тут у п'ятий клас, починала. Може, за Київське море Ви чули – Київське водохраніліще?

[О. Г.] *Чув-чув-чув.*

[М. І.] Ото звідти нас гнали, як собаки, я Вам скажу. Я тоді ще була мала, а мені так було страшно, так було страшно, шо ужас один. Батько помер у *[19]*62-му, а ми переїжджали у *[19]*64-му. Так нам отаке було, як оце осьо оця *[повномасштабна російсько-українська. – О. Г.]* війна наробила, нам наробило тоді отакого горя. От, ми переселялися сюди, ой *(зітхає)*, не машини не можна добиться було, щоб хоч лахи тиє перевезти. Нас же ж гнали вообще, хто не виїжджав – розвалювали отако бульдозером хати і все на світі.

[О. Г.] *Ви з якого села родом?*

[М. І.] Село Чернин був. От, у нас таке велике село, у нас було два чи три колгоспи. Дуже велике. Оце Загальці великиє, а ше прибавте ше два села таких – отаке в нас село було. Там дуже великі села були. Ну, я ж тоді, знаєте, ше так точно всього не знаю, бо яка ж я там була. Ну, от, а страшно було, страшно було. Ми жили так наче на окраїні села, гори такиє були, посадки. І земснаряд копав оцей канал, а нам було страшно. Отакі труби, вода ллється, а нам нема де діться. Ми переїхали до баби. Моя баба, материна мати, жила в селі, от, у центрі. До ми переїхали туди, до їх, до там ще трохи в їх добули, покаміть вже машину, мати стояла в черзі там, біля сільської ради, шоб получить, шоб хоч перевезтися осюди-го у Загальці. Але вони зразу гнали всіх на степ – у Яготинський район. Там нема ж лісу – в Яготині.

Там тільки садки, отаке. Вони туди наче всіх: «Ну, їдьте ж, побачте, – так же ж сільська рада каже, – їдьте, побачите, як там шо». Поїхали люди, кажуть: «Нє, ми туди не поїдемо! Хай нас тут топлять, ми туди не поїдем! Осьо в нас ліс, осьо в нас луг, риба, гриби… Ми привикли отуто, шо в нас все є. А там нема нічого – один степ. Де ми тиє дрова будем брать, де ми те, шо будем брать?».

[О. Г.] *Зовсім середовище життя інше, так?*

[М. І.] Да. Слухайте, і вони тоді ж бачать, шо люди нікуди не рушають. Вони написали об'яву біля сільської ради: «Їдьте, шукайте, хто де найде, туди й переселяйтеся». І люди полізли, як руді миші… І от, ми були у *[с.]* Гореничах – це Київо-Святошинський район. Там не понравилось – такиє гори, отаке якесь, ну, ніяке. Приїхали в Бородянку. Тут сказали, у Бородянці, на яке число приїхать, будуть міряти землю нам. Приїхали на те число, а вони од людей забирать, одрізать і робить улицю – ну, наших людей населять. Нас 14 сімей їздило тоді, всі разом. А люди наші кажуть: «Нє, ми людям на груді не хочемо сідать. Ми не виноватиє, але не хочем людям у городи. Їдем далі!». І приїхали сюди, в Загальці, тут був голова, такий хароший дядько, хароший. Він зразу землеміра визвав: «Оце вези людей чи веди, оце туди-туди, – ну, сказав поле, – і одрізай там землі по 25 сотих». А тоді ще по 20 *[соток. – О. Г.]* додали. І оце тут, на конці села, так, отуди-го, нам дали тут улицю. І це ми поселилися тут – 14 сімей. Ну, перевезли, садок у нас там великий був, ну, мати наймала людей, щоб зрізували, бо приїдь – не дров, нічого нема, до ми дрова сюди. Але ж це все – треба було заплатить, от. Це все треба було заплатить – і за перевозку, і все. Ой, батько не вспів хату построїть, а ліс – добився лісу, порізав. Уже ж думали строїть хату – помер. Ну, перевезли ж той ліс, і це ж тут робили з того лісу хату. Та й так розживалися. Жили у курені. Мати куреня отакого зробила, як колись у Леніна у *[с.]* Шушенському то був. І ото ми літо, ціле літо були в тому курені, жили. От, а тоді вже люди тоже заробітку шукали, із Закарпаття два мужчини нам согласилися зробить хату. І ото вони зробили хату, вже накрили, до ми зимували. Не щокотурена, не столі, пол просто послали. Правда, пол вже був, а не щокотурена, нічого. І так ми й зимували. Ну, мати зразу, канєшно, пішла в колгосп на роботу, потому шо за щось треба було жить. Таке. Ну, життя таке було, не дуже, в дитинстві. А тут ще й в старості треба, шоб оце таке переживать, розумієте…

[О. Г.] *Звичайно. Тут все одно середовище схоже, да, як там було?*

[М. І.] Ну, да. Ну, тут ліс далеко. Ми там близенько коло лісу жили. Якось так у нас село було, наче всередині, з одної сторони луг, Дніпро. Від Дніпра жили ми, від річки 9 кілометрів. Там був у нас аеродром – до Києва доставалися «кукурузником». І пароход по Дніпру. Отаке. Ну, якось тоді, знаєте, ждав, шо буде, будем жить, буде легше, от. Ну, вони зробили оте переселеніє нам – переселяли, зробили нещастя. Хрущов. Всі люди кляли його, страх один. Він же ж, треба було йому понад лісом копать оце цей канал. А він понад лугом. І оці, оці села всі, я знаю, що тоді 42 села понад Дніпром знесли. А їх не 42, їх ще більше ж знесли тоді. Це шо я запомнила, шо 42 села, от. А там, канєшно, було жить лучше, як тут. Вже до цих пор там би автобус ходив. Ми 50 кілометрів жили од Києва, ближче, тут 65, а там – 50. Тільки шо доставка така була до Києва ж: або самольотом, або… Ну, ще не було так розвинуто, знаєте, дороги оциє да все.

[О. Г.] *Ви колись, вже у більш дорослому віці, їздили в ті місця?*

[М. І.] Ви знаєте, ми зразу сюди як переїхали, так, наверно, років п'ять виписували в колгоспі машину. І оце наші всі люди, діти і старшиє ж, батьки, баби їздили все

врем'я туди, де ми жили. Але ж куди? Море-море-море, вода-вода-вода… Тільки, оце іменно, де наша хата була, вона не дуже далеко од гори, і одна сосна на тому, на горі була. Дак так уже наче запам'ятав, шо це ми тут недалеко од цьої гори жили. Але ж воно все під водою покрите.

[О. Г.] *То вже на ту сосну як на орієнтир дивилися?*

[М. І.] Ну, да, як орієнтир, да. І ото ми туди їздили років п'ять, мо', шість підряд. А тоді, знаєте, ну, шо ж там, ну, поїдемо… Із ночовкою їдемо у суботу, а в неділю вранці там уже ж мужики риби половлять. Ну, а ми там уже, чи матері наші куховарили, уху варили, да, таке-го. Ну, хоть, хоть побуть, побачить. А тоді ж, проте ж, одвикли, потому шо кудись там їхать – нема чого ж їхать…

[О. Г.] *То був не тільки відпочинок, то Ви хотіли ще рідне місце згадати?*

[М. І.] Да-да, да. У нас один казав, це моєї матері троюрідній брат: «Оце хай тільки спустять оце море, воду, я перший уїду туди, на свою родіну». А він уже помер, вже давно його немає, а море те стоїть.

[О. Г.] *Бачите, так людей тягне додому.*

[М. І.] Да-да-да-да-да. Кладьбище все чисто перенесли ізвідти. Бо шо ж, косточки будуть плавать? Присилали гробокопателів, все казали на їх – отиє, шо багато засуждьонниє ото (або пожизнєно, або на 25 год), от, так вони викопували. Люди вже приходили до своїх могилок, приводили їх, вони викопають, в ящички, в ящички повибирають косточки, запечатали, і людина забрала, і вже де, куди там переселилася, там вже ховали.

[О. Г.] *Церкву перевозили теж?*

[М. І.] А церква у нас згоріла. Церква в нас ще в *[Другу світову. – О. Г.]* війну там згоріла, от. Ну, на тому місці построїли школу були, до церкви не було у нас у селі.

[О. Г.] *Не було?*

[М. І.] Да. До війни була, а тоді вже як згоріла, дак не було церкви.

[О. Г.] *Якого району ваше село було?*

[М. І.] Це січас Вишгородський район. А тоді був у нас Вищедубечанський район, село Чернин. *[…]*

[О. Г.] *Тут ще хтось є із ваших тих країв?*

[М. І.] Ну, оце з нашого села. А так, люди, знаєте… Ну, в нас 14 сімей – до вже ж померли, вже ж повставались ті'ки, я вже стара, а вже наші діти, наші внуки, оце такеє.

[О. Г.] *Тобто це там, де зараз мешкаєте, поряд живуть ваші ті давні ще односельці?*

[М. І.] Ну, вже стариє помирали, вже оце поостались ті, які такі, як наші діти. До вони ж нічого не знають, знаєте. Вони маленькі, а мо', вообще не було. Або їх не було, ще тут породилися. До й немає таких. А так, люди ж не всі сюди приїхали з села, а хто де найшов, туди й поїхали. Хто де найшов, туди й поїхали: і в Качалах тут єсть наші люди, і в Бородянці, ну, в Новій Буді немає, і в Загальцях. Ну, кругом, кругом. Де тільки наших людей немає. Кругом. Це таке. Це така жизня наша.

[О. Г.] *Скажіть ще, будь ласка, може, були такі знамення чи передчуття, що теперішня російсько-українська війна буде?*

[М. І.] Ну, Ви знаєте, я таких прикмет не знаю. Може, хто старший, може, хто старший. Такиє ж єсть іще люди, которим за вісімдесят, ще живуть, до, може, вони прикмети і знають.

[О. Г.] *Ви вже тоді, як почули вибухи, то зрозуміли, що війна почалася?*

[М. І.] Ви знаєте, воно якось так раптово. І ніхто й не знав, шо іменно оце в той день там чи коли. А воно раптово. Боже, самольоти одтуда летять!.. Ґі-і-і, це вже война!.. Слухайте, так вже тоді стало бомбити да гаркать, до вже ми поняли, шо це дійсно вже. А вони ж отсюда начали, з Білорусії, з цьої сторони начали заходить.

Вони ж думали – за три дні і Київ візьмуть. А тут їх стріли не так. От, і вони оце тут побули-побули, і вони ж втікли. І поїхали. Наробили глума тут кругом до Києва: і в Гостомелі, в тому самому, той, аеродромі... І людей... Ну-ну, по всіх селах, котрі йдуть до Києва, по всіх селах… У Бучі шо робилось... У Бородянці тоже ж...

[О. Г.] *Я в неділю в Мощуні був, біля Гостомеля – там майже все село поруйноване, люди дотепер в цих модульних будиночках вимушені жити.*

[М. І.] Ага-ага-ага. Да-да-да-да-да. Там єсть іще хуже, як у нас. Ну, в нас тут тоже ж це скраю *[села руйнування житлових будинків, ближче до «Варшавської» траси. – О. Г.]*. Ну, а так, по селу багато ж погоріло, багато.

[О. Г.] *Як Ви розцінюєте, українці об'єдналися? Що нас зараз тримає? Як ми спротив чинимо?*

[М. І.] Ви знаєте, я так, як по мені – об'єднаться. Канєшно об'єднаться. А не так: те в гречку, а те в чечевицю… До тоді ж нічого не буде. А як об'єднаться, то тоді шось получиться. А так шо получиться, як не об'єднайся?

[О. Г.] *На початках більша була згуртованість, ніж зараз?*

[М. І.] Ви знаєте, ну, я б Вам сказала, шо тоже не дуже, шо тоже не дуже. Шо, ну, скільки людей тут поостававалось. Ну, канєшно ж, ховалися ж не одне в погребі, а сімей скі'ки, сімей скі'ки. А так, шоб.., до я Вам не скажу. А січас, канєшно, я думаю, шо і в людей така думка, шо, як то кажуть, приказка «Один за всіх, а всі за одного» шоб було – тоді шось получиться. Ну, а так, як, я ж кажу, як те махне: «А нашо воно мені, там без мене обійдеться…», – до шо воно буде?

[О. Г.] *Як тут вшановують наших захисників?*

[М. І.] Захисників, Ви знаєте, спомінають і шанують. Спомінають і шанують. Дуже багато оце людей допомагають на фронти. Дуже багато, дуже багато людей. І зразу, як оце началось воно, а людей же ж тоже ж багато забрали *[мобілізували до лав Збройних сил України. – О. Г.]* із села, багато й погибло. Скільки вже похоронили оно на кладбищі… До допомагають люди. І ми тоже зразу і пекли, і варили, і подавали, так, як і січас, де складаються, запаковують посилки, шлють-шлють… Багато людей, дуже багато людей помагає. Ви знаєте, дуже, дуже багато людей помагає. Бо в кожного єсть діти, в кожного єсть внуки. Нема таких людей. Може, хтось там один живе, шо він не женився і замуж не виходив, то й, може, тим людям не так якось, понімаєте, котора людина одна. А котора людина, що в її сім'я, до уріж пальчика одного – болить. Так само, і Ви знаєте, і за чужих – як почуєш, шо погиб, до плачеш. А шо ж ти зробиш? А ти нічого не зробиш... От. Скільки хоронили, оце ж привозили хлопців, – всі виходили, ну, вони ж об'являють, кудою, всі стають на коліна, всі моляться. Всі зустрічають, всі... *(Плаче)*.

[О. Г.] *На кладовищі, може, є якийсь меморіал нашим захисникам?*

[М. І.] Ну, січас – нічого січас. Ну, це треба, знаєте, шоб, я думаю, шоб все сільська рада оцего начинала, до тоді й люди поможуть. Так, як колись у нас дорогу робили, всі люди помагали дорогу робить, всі. Так і це. Якби хтось був такий, ну, агітант. Ну, більш всього, шо сільська рада, шоб сільська рада.

[О. Г.] *Щоб хтось координував, а люди долучаться?*

[М. І.] Ну канєшно, канєшно. А так шо ж люди? Ну, а так шо люди? Людям як скажуть: «Помагай!», – люди помагають. Помагають, ніхто не одказується. Хто чим може, тим і помагає.

[О. Г.] *Кожен на своєму місці, чим можем, тим зараз нашій державі, нашій армії допомагаєм?*

[М. І.] Да, да, да. І грошами, і хто продуктами. Я ж кажу, ну, хто чим може, хто чим може.

Пересилають посилки: і медікаменти, і носки якісь, і труси якісь, і якусь там футболку, чи якусь… Ну, розміра, знаєте, не знаєш, а так ложать люди. Яке купить людина, таке й ложить, от. Старого ніхто не шле. Все всі купляють.

[О. Г.] *Як Ви думаєте, що означає незламність для українців? Як це бути незламним?*

[М. І.] Я думаю, шо люди не бояться страху, як то кажуть, іти напролом. Іти напролом і добиться свого, шоб отой враг одступив од нас, а ми шоб були на своєму місці, і допомагать людям. *[…]*

с. Пилиповичі

Записав Олександр Коломийчук [О. К.] 30 квітня 2025 р.
у с. Пилиповичі Бучанського р-ну Київської обл.
*Співрозмовник – отець Борис Ковальчук [Б. К.] *, настоятель*
храму святого великомученика Димитрія Солунського
Київської єпархії Української православної церкви
(Православної церкви України), 1975 р. н., родом
із с. Рохманів Шумського (з 2020 року – Кременецького) р-ну
Тернопільської обл.

[О. К.] *Отче Борисе, я на початку інтерв'ю попрошу Вашої згоди на те, що ми фіксуємо Ваші свідчення на диктофон. Чи Ви надаєте згоду?*

[Б. К.] Так.

[О. К.] *Дякую. Також попрошу Вашої згоди на подальшу роботу із транскрибованим текстом цього інтерв'ю і передання його до архіву нашого Інституту?*

[Б. К.] Так.

[О. К.] *Дякую. І наостанок попрошу Вашої згоди на те, що Ваші свідчення, які Ви сьогодні надасте, пізніше будуть опубліковані у джерельному виданні нашого академічного проєкту.*

[Б. К.] Так.

[О. К.] *Дякую Вам! Я передусім попрошу Вас, отче Борисе, розповісти про себе: де і коли Ви народилися, де зростали, куди згодом пішли навчатися? Цікаво, як складався Ваш життєвий шлях до священства, коли Ви пережили оте відчуття, що це саме Ваше покликання? Наприкінці попрошу Вас озвучити, до якої релігійної громади належите у наші дні?*

[Б. К.] Народився я 15 травня 1975 року на Шумщині Тернопільської області – в селі Рохманів. Там же і закінчив неповну середню школу. Після отримання середньої освіти пішов в Почаївську семінарію. І оцей момент розвалу *[радянського. – О. К.]* союзу, злому всіх старих устоїв, – я ще молодий юнак, вітер віє в голові. В храм ходили, звичайно, на Західній Україні, але товариш уже один рік навчався в семінарії. Якось перед самим Різдвом він приїхав на канікули, ми з ним поспілкувалися і на тему Бога також. І в саму різдвяну ніч, прийшовши з родиною в храм, товариш мене забирає в алтар. Я там вперше, я там нічого не розумію. Ну, там моляться Богу люди, та й моляться – я тут до чого? Але Богу було тут до чого. *(Усміхається)*. І попри все те там, що хтось… хтось щось там робив і хтось там щось говорив, тут процес богослужіння продовжується. Для мене особисто, навіть і сьогодні, це можу сказати, самим цінним, самим актуальним було те, що Він – тут. Ось, Він тут. Я Його не бачу, але ось Він тут. І я перед Ним. І ми якось дивимося до Нього.

* На прохання співрозмовника текст частково відредаговано відповідно до норм української літературної мови. – *О. К.*

Я нічого не бачив, але тисячу відсотків – Він ось тут. От, для мене це – це відчуття повноти присутності – от, тисячу відсотків. Наступний день в храмі – двадцять чоловік, і я в алтарі. *(Усміхається)*. На мене так всі дивляться! Ну, бабусі прийшли – другий день Різдва – вже бабусі, вже всьо тут. Всі нормальні люди вже вдома, і тут я посеред них. Ну, і так декілька місяців. Священник нічого не проповідував, від себе нічого не говорив, але так: приходиш – то приходиш. Ну, є – то добре. Я приходив, і мені там приємно. І це був якраз такий період, коли мені сімнадцять *[років. – О. К.]*, я повертаюся в суботу вечором з дискотеки, йду додому і думаю: «Ну, чого таке життя сумне, пусте..?». От, ні до чого, нема сенсу... От, нема сенсу – я мертвий іду! В мене була така асоціація, що я себе, трупа, тягну за ноги. Я йду додому, і себе, трупа, тягну за ноги. Це так, ну, от, неприємно в сімнадцять років, що от, отаке в мене життя. Точно неправильно! От, сто відсотково! Вранці, проснувшись, я йду в храм, і повертаючись з храму, я лише був на богослужінні. Мені ніхто нічого не проповідував, не втюхував мені в голову нічого. А я з-за тину до людей: «Добрий день! Добрий день!». І так один раз, другий, двадцятий. Я *[кажу собі: – О. К.]* «Борисе, що відбувається? Вчора вечором ти йшов додому ось таким, а сьогодні вранці ти йдеш з богослужіння ось таким. Що відбувається..?». Це період, коли я закінчую училище, і директор училища каже: «Є хороша можливість для тебе поступити в Кам'янець-Подільський інститут на інженера-механіка. Ну, ти підходиш по всіх параметрах: гарно вчишся та все таке. Є класна перспектива. Хочеш, в мене там є знайомі, я можу там поговорити, хоча би там замовити словечко? Ти не дурний парєнь, справишся». Та я наче, ну, мені подобається це, але я хочу далі. Але я хочу далі. Я тому дав добро. І він вже десь в лютому місяці, він уже працює в цьому напрямку. А коли в травні він мені каже, шо я там порозмовляв, навчання непросте, а пізніше мені пояснили, дійсно, що на інженера-механіка навчання дуже складне. Саме легке... В мене там рідний брат навчався, в тому інституті. Саме легке – це бухгалтера́. В них по дві пари, і вони відпочивають. *(Усміхається)*. Саме важке – це інженери-механіки. Вони ніколи не відпочивають, вони – вночі в них горить світло, і вони зубрять оці формули металів, ці схеми і геометрії – там всього дуже багато. «Це "вєшалка", – каже, – така». І от, я туди готуюся і в травні місяці, коли директор каже, ну, наче там: «Якшо ти не завалиш екзамени, то тебе візьмуть, тому що їм теж потрібні якісь нормальні хлопці». А я кажу: «Вже пізно». А я їм *[кажу. – О. К.]*: «Уже пізно. Вибачте, але я йду в семінарію». Той – в шокові. Ну, він не образився і каже: «Це... Якщо це твоє покликання, то нехай так і буде. Я тобі хотів дати можливість, ну, швидше за все, в тебе інший шлях». І так я пішов в семінарію. А далі вже пішов процес знайомлення з Тим, з Ким я вже зустрівся. І це було цікаво. Це було цікаво, тому я до цих пір не жалію того, що став священником. До цих пір мені це все цікаво. Я люблю те, ким я став. По завершенню Почаївської семінарії я перейшов в Київську академію навчатися. Звідти мене направили сюди. Так на, на місяць-півтора, максимум. Зимовий період, Великий піст – треба посповідати, причастити людей. А тут вже не було священника три місяці, різдвяний період без священника, тому що не було ще священників. А люди вже там в хатинці якось облаштували домовий храм, адже хотіли молитися. Мені запропонували, попросили так там до Пасхи, максимум. Програма максимум: «Посвятиш пасочки і далі...». Тому що в мене вже була затверджена тема кандидатської дисертації, я так, якби, на те зосереджувався. Вони в митрополії знали, тому так попросили – там місяць-півтора. Ну, я людей посповідав, причастив, але ще Пасхи не посвятив. Тут був *[на місці розташування храму святого велико-*

мученика Димитрія Солунського ПЦУ. – О. К.], були городи людські, які люди вже покинули. Тут уже такий пустир, занепад, бур'ян піднімався. Виділили ділянку, тобто коли я прийшов сюди, вже земельна ділянка була виділена, і люди почали власноруч з краю земельної ділянки будувати капличку в перспективі того, що прийде священник і побудує храм в центрі ділянки. І в цій капличці дзвіниці не було, навіть оцього проміжку між дзвіницею, і відразу середня частина храма. Тут запроектувалася людьми дзвіниця, але вона не могла виконувати функції дзвіниці, оскільки стіни та фундамент не розрахований під таку будівлю. *[Вказує на дзвіницю нинішнього храму. – О. К.]*. А там, де, от, зараз кондиціонер – це якби середня частина храму – оце, оце все, що не повинно було бути як храм, до першого вікна при вході праворуч-ліворуч – дві маленькі кімнатки священнику: спаленька і кухонька. Я кажу: «Як ви це уявляєте? От, ви приходите в церкву, відкриваєте двері: "Гей, попе, просинайся, вже пора Богу молитися!". *(Усміхається)*. Як ви це уявляєте?». Фундаменти там залиті під те, що тут, отут будуть стіни, отут буде дві кімнати. Навіть викладали стіни, будівельники кажуть, має бути два входи – протипожежна безпека. Оскільки бокових дверей немає, ніяких прибудов немає, нема куди притулити, то вони при вході ставлять двоє дверей по 90 сантиметрів з проміжком між собою 50 сантиметрів. «Як ви це уявляєте? Покійника ми боком… боком заносим? А молодята отак (розходячись по сторонах) заходять в храм? Як ви це уявляєте? Розбирайте оце!». – «Ми не будем розбирати, – кажуть, – дайте молота!». – «Ба-бах»… – «Ставте одні широкі двері». *(Сміється)*. Ну, тут я молодий такий, такий гарячий, але якось включився в цей процес. Коштів у нас не було, ми будували це, не скажу, власними силами, але силами всього села. Ну, звичайно, не тільки всього села. Я бігав, шукав. Інколи в мене були випадки, коли там якусь копійчину мені назбирають на прожиття на місяць, умовно скажем, зарплатою, да, за яку там не проживеш, але, але з голоду не помреш. І я бігаю по *[м.]* Києву, з дверей в двері, з офіса в офіс, шукаю якусь допомогу. Хтось мені 100 гривень дасть. На той час це були великі гроші. Хтось 200, хтось 300. Хтось там на рахунок… В нас ще рахунку свого не було, ми користувалися рахунком Бородянської релігійної громади. Їм перекидали з поміткою для *[с.]* Пилиповичів, нам потім вже ці гроші повертали. Але, це була якась невеличка копійочка, вона не вирішувала нічого взагалі, але загалом, в сукупності, там декілька мішків цементу можна було купити – вже щось, продовжувати якийсь процес робочий. І один раз таке було, що я так день пішов, другий, третій, тиждень, другий тиждень, і я не маю коштів доїхати до тещі, де я живу. У мене в кишені один жетон в метро, а на тролейбусі доїхати до метро в мене вже немає коштів. І це останні кошти, які я мав взагалі. *(Усміхається)*. І я пройшов там декілька зупинок пішки до метро, доїхав вже на метро додому. І, тобто було таке, що зовсім-зовсім. І безрезультатно. І безрезультатно. Тому храм будувався так, з великими потугами. Але виріс таким, яким він виріс. Дзвіниця вже пізніше була побудована. В *[20]*13 році заложили дзвіницю. Це вже інша людина будувала. Вона взагалі взялася це зробити «під ключ» в подяку Богу, що в неї народилися дві дитини. Були, схоже, якісь проблеми, мені там деталей не розповідали. У чоловіка була стратегія: тут (не при вході в храм) побудувати дерев'яну невеличку дзвіницю. І це було б добре, але я йому озвучив аргументи, чим краще ось така. І коли він почув, каже: «Супер, об'єктивні аргументи, в мене навіть немає заперечень. Це в рази дорожче, але Ваші аргументи перекривають усе». Ну, тому що архітектурно храм незавершений без дзвіниці. Оцей довгий коридор покрівлі, виглядає, логічно архітектурно незавершений. Немає предбанника – зимою сніг,

вітер, холод. Відразу все в приміщення храму, а так дзвіниця – дзвіниця буде слугувати предбанником, де температура буде балансуватися. Крім того те місце, де планувалася колись дзвіниця, не могло бути дзвіницею, тому що там стіни надзвичайно тонкі, ми їх просто продовжили як храм. Фронтон не можна було навантажувати цеглою, тому що фундаменти не видержали б. Закрили вагонкою, ну, а це неякісне, це таке, не для храму будівельний матеріал. Треба було це закрити. От, ці аргументи вислухавши, чоловік сказав: «Добре, я там напружусь, не все зразу, але ми побудуєм». Таким чином, залишили дзвіницю. Так побудувався храм. Вже в *[20]*14 році закінчилось будівництво дзвіниці. Хатину ми будували в процесі, вона будувалася за чотири етапи до того стану, в якому вона зараз. Тут проживає моя сім'я з трьома дітками зараз. Один син у мене уже студент *[…]*. Другий син навчається в місцевій школі, йому 13. Менша дочка – 5 років – в дитячому садочку. Так проходять наші священницькі дні в селі Пилиповичі.

[О. К.] *Дякую, отче. Скажіть, будь ласка, коли храм було освячено, і коли Ви разом із віряни-ми безпосередньо розпочали богослужіння у новозбудованому храмі?*

[Б. К.] Розпочали богослужіння ми давно, до освячення храму, тому що в процесі будівництва храму ту орендовану хатинку, яку ми зорендували, власники попросили звільнити. Це було, от, в неділю мені повідомили, в неділю людям я оголошую, що ми стоїмо перед таким питанням, тому прошу на завтра зійтися, і ми свій церковний інвентар, своє майно з хатини, домового храму, перенесем все сюди, в прилаштовану хатинку, вона не була такою іще. І люди на ранок зійшлися, а в цю пору на ранок в мене син народжується. Тому День народження мого першого сина – це день народження церкви. Коли ми перейшли в це приміщення? Перейшли в це приміщення – ще з великим натягом, тому що там проводилися будівельні роботи, і богослужіння ми звершували так в закуточках, поміж риштування. Підлога була, був насипаний керамзит, і ми, от, на камінцях керамзиту стояли. В один день ми там, в тому куточку, перемістилися, відслужили богослужіння, винесли і продовжуєм працювати. Другий день – там в іншому куточку прилаштувалися, де була можливість. Але фактично до осені ми завершили всі будівельні роботи. Вісімнядцятого січня ми вже провели газ в храм, і в храмі уже тепло 19 січня стало. Це така велика перемога, коли ми «дубіли», і тут приходим на ранок, а тут уже, а тут уже супер, це вже приємно. В нас спонсорів не було, тому ми збирали *[коштів. – О. К.]* багато. На це тратилось багато часу, багато людей включалося в цей процес. Мені неодноразово пропонували десь за кордон їхати служити, але мені це подобалося, я наче так в мізках своїх розумію, що мені подобається, от, не сама подорож, а сам процес спілкування з людьми, донесення до них інформації про Ісуса Христа. Зі мною так інколи друзі шуткують: мультфільм «Ну, пагаді», де заєц *[…]*, «заєц – вовк, заєц – вовк». Так і колись про це говорив лондонський митрополит покійний Антоній Блюм: «Ти знаєш щось про Христа? Я тобі зараз розкажу». І це я собі брав такі «благодарні» вуха і «чесав» їм там годинами. Тут мені так народ то розповідає, каже: «Зловить батюшка якісь "благодарні" вуха, які будуть сидіти і слухати його, і поїхали». *(Сміється)*. Ну, я був такий одержимий цією ідеєю, не скажу, що зараз там мене це відпустило, ні. Це ідея мого життя. Тому так.

[О. К.] *Дякую, отче. Розкажіть, будь ласка, трішки про історію цього храму, і як зараз він називається, під покровом якого святого він перебуває?*

[Б. К.] Цьому селу майже 500 років. У нас є зібраний матеріал архівний про історію села і церкви. Перша школа народилася в селі – це школа в будинку священника. Перший педагог села – це священник, його дружина і дяк. В будинку священ-

ника там декілька хлопчиків займалися, потім дівчатка долучились, потім школа розрослась. Тобто це десятки років проходило, допоки школа розрослась. І свідомість жителів села дійшла до розуміння того, що треба розділити хату священника і школу. І жителями села було прийнято рішення про будівництво школи, була побудована школа в селі Пилиповичах. Храм був той, в якому служив цей священник, а пізніше декілька священників, які служили в цьому храмі в XIX столітті, після села переходили викладати в університет князя Володимира. Сьогодні це *[Київський національний. – О. К.]* університет *[імені. – О. К.]* Тараса Григоровича Шевченка. В одного священника навіть за педагогічну діяльність була нагорода від імператора. Тобто храм в селі був, і він тут недалеко від цього місця був, зараз ця земля належить школі. Тому там було неможливо будувати храм, і ми не змогли цього досягнути. То це ще до мене було прийнято таке рішення, і розумію, що це було правильне рішення, законне. Там неможливо відчуження землі, тому виділили землю, де була можливість, в центрі села. І, звичайно, ми сохранили оцю пам'ять про старовинний храм, про те, в честь кого був названий храм – святого великомученика Димитрія. І, звичайно, іншої навіть ідеї, на честь кого називати храм, у нас не було – в честь святого великомученика Димитрія. Цей храм був розібраний жителями села Пилиповичі – такий феномен – жителями села в *[19]*32 році. Тобто роблю собі такий висновок, що священник, який служив тут останнім в старовинному храмі, за майже 20 років, за 15 років більшовицької влади бачив, що відбувається з духовенством, розумів, що і його те ж саме чекає, але за цей довгий період прийняв собі чітке рішення, шо він залишається священником і торгувати вірою він не буде. Старожили села розповідали мені ще на початку 2000-х *[років. – О. К.]*, що спочатку у священника відібрали хату, потім якимось чином знущалися над його дружиною, вона в скорому часі померла. Священник жив в іншому кінці села, в одної старенької бабусі. Комсомольці неодноразово приходили в храм, там викрикували якісь неподобства, сідали на престол, одягали священницькі одежі. Ну, те, що було при більшовиках нормою, молодь, а це місцева молодь, таке собі дозволяла. Звичайно, це все травмувало психіку священника – терпів, смирявся. І одного разу жителі села бачили, як в обідню пору ця команда комсомольців, більшовиків ідуть до священника. До пізної ночі чули крики з тої хати, де жив священник. На ранок люд, який зібрався до священника, побачив його повішеним в хаті. І так жителі села Пилиповичі ще в *[дво]*тисячних роках мені говорили таким старовинним висловом: «Піп почепився в Пилиповичах». Але логічно розглядати оцей, оцей випадок, то чітко стає зрозумілим, що оце самогубство священника не видержує ніякої критики. Якби він відмовився від віри в Бога, його би не вбивали б. Швидше за все, це він не відмовлявся від віри, тому його і катували. Врешті-решт закатували і повісили, щоби навіть над тілом ще поглумитися так, так як вони, і зробили: священника поховали зовсім поряд біля туалету церковного. І тільки при німцях люди змогли перенести його тіло на кладовище. Могила його тепер нам відома, доглядається. Про священника ніяких архівних даних немає. Ми не змогли нічого про нього знайти. Ну, тому що це вже був такий період, коли все, все йшло вверх дном – більшовики правили.

[О. К.] *Зрозуміло. Дякую, отче. Ваша релігійна громада до переходу в Православну церкву України у 2024 році була частиною Української православної церкви московського патріархату. Скажіть, будь ласка, от, вибір первинного підпорядкування в історії цього храму – це ініціатива знизу, яка надходила від місцевої громади, чи це, все-таки, певне рішення вищого церковного управління?*

[Б. К.] Я не можу свідчити, як це зароджувалося в Пилиповичах, тому що я прийшов сюди третім священиком на третьому році існування релігійної громади. Я знаю, як це відбувалося через розповіді прихожан, які були активними учасниками сформування релігійної громади на самих її початках. Але, але я не був прямим свідком. Тобто я можу розповісти, що це була власна ініціатива місцевих жителів. Вони самі особисто зібралися, проговорили якісь там свої деталі, звернулися в *[с-ще]* Бородянку до священника, щоб він їм щось порекомендував як благочинний тих храмів, які вже тут існували. За радянських часів тут було три храми, а в Бородянці будувався четвертий храм. Священник відповів: «Якщо Ви хочете до себе священника, їдьте в Києво-Печерську лавру, говоріть там, в 49 корпусі знаходиться митрополія, говоріть про це їм, і вам нададуть. Зареєструєтесь як релігійна громада, статут». Вони весь цей процес пройшли самі. Ще є живі ті люди, які, от, їздили, це все там, підписували статут, всі ці деталі юридично оформляли. Ще є ті люди живі. Ми нещодавно ще раз про це згадували там в приватних розмовах. Я вже був сюди призначений, тому не можу сказати, що приналежність релігійної громади в селі Пилиповичі до Української православної церкви була нав'язана кимось зверху. Це був вибір, можливо, не зовсім до кінця там свідомий. Я не можу сказати, що тут були… *[…]* Що сільські люди проходили там якісь курси богословські, щоб розбиратися в цих тонкощах. Але це був їхній вибір, фактично, так само, як і мій. Я спочатку знайомився з Богом, потім ходив в ту церкву, яка була в наявності в селі, потім поступив в Почаївську семінарію, потім в Київську *[духовну. – О. К.]* академію, вже розуміючи особливості юрисдич… юрисдикційні. Зараз мене звинувачують, що я там колаборант, ФСБ-шник там. Мому товаришу, він в підряснику, йому стукають по плечах *[і запитують: – О. К.]* «А погони оставив вдома сьогодні?». А він всю окупацію тут провів, життям ризикував. Ну, тобто такі дивні речі інколи. Про навчання в семінарії, в академії, про всю історію мою 25-літнього священства можу з впевненістю сказати, що я не стикнувся особисто з фактом якогось вербування, натяку на вербування, праці на ФСБ чи щось таке. Чи якусь мені нав'язували ідею, окрім релігійної. Я отак зараз, згадуючи своє життя, неодноразово з друзями розмовляли на ці теми, я дуже тонко відчував, де це може бути, могло бути, так наче пролазило крізь щілинку. Можливо, десь там, чи якась ідея була, можливо десь там була політика. Якось в 2000-му році в кінці грудня я приїхав з групою паломників в Дівіївський монастир Серафіма Саровського в, в росії. Це такі 25-градусні морози, ета російське, це так все там, уг! Святкове богослужіння, я затримався в алтарі. Коли вже всі люди розійшлися з храму, священники всі вийшли, десь там за пів години тільки вже звільнився я. Ну, тому що там було декілька чаш, їх треба було всі потребити, все впорядкувати, все-все там в алтарі прибрати, поскладати там після великої кількості священників. Я вийшов, і я був шокований тим, що майже в притик до сходів великого храма Серафіма Дівіївського, величезного храму, під'їхав… Двохтисячний рік… Під'їхав чорний «Лінкольн Навігатор» – це така здоровєнна машина, прямо здоровєнна машина! Щось так на зразок там «Каділак Ескалейдж», такі, такі. І я розумію, шо це дуже дорога машина. Відкриваються двері, і з усіх дверей роздаються листовочки. Про царську сім'ю, про те, шо там ті погані, а ті хороші. Якби ви туди приїхали на «Москальові» ржавому, на «Жигульонкі», на «Запорожці», я розумів би, шо ви просто одержимі ідеєю. І десь це пере… перексєріли, роздрукували і, от, ви ділитесь своїми ідеями. Тут точно проплачено і дуже дорого. І те, що ви заїхали на територію храму і прям під сходи храму – тут точно вирішене все на високому рівні. І це мені дуже не по-

добається. Тобто я ще тоді, як тільки став священником, це якісь там два місяці, як я став священником, і я вже так… Це те, що не природньо церкві, це те, що входить в церкву, і я проти. Мені це не подобається. Навіть нас ніколи не агітували наше благочиння. Я можу говорити про, про себе особисто, про ті події, свідками яких я був особисто. У нас були збори благочиння раз в місяць. Ми збиралися, різні там поточні якісь теми обговорювали: церковні, політичні, державні, якби новини проговорили, да. І нам ніхто ніколи не приходив і не говорив, що ви повинні ось так сказати чи ось так зробити. Ніколи. У нас нерідко були дебати, ми там могли ділитися на різні умовні партії і там шось сперечатися, доказувати свою правоту. І старший священник – благочинний Бородянський – на це дивився. І він: «Мені здається так, я так-от зараз на це все дивлюся і розумію, шо з цими молодими…». А нас було, ну, загалом 22 священника, і вони всі молоді відносно там – 25-30 років, да. І з ними, коли вони ось так ведуть себе на дебатах між собою, їм щось нав'язати – дешевше вистрелити собі в голову. *(Сміється)*. Вони це зараз порвуть як «Тузік грєлку». Тобто якщо навіть хтось йому там ставив якесь завдання, то ми його навіть не чули. І якби ми почули, це було б тільки гірше йому. Він міг озвучувати своє особисте бачення, фактично ми всі там озвучували свої особисті бачення. Хтось погоджувався, хтось не погоджувався, хтось сперечався, але так, щоби церкву, священників в нас тут на Бородянщині використовували в якихось цілях – такого точно не було. Такого точно не було. От, чому ми, священники нашого округу благочинницького, так між собою спілкуючись, цінуємо цю дружбу. Що ми всі якось так тонко відчуваємо, десь якусь неправду, якийсь фальш: «Чуєш, тебе не занесло, ти не загубився? Ти, дійсно, так думаєш? Ну, це твоє право, ми тобі не нав'язуєм, але ти, ти, дійсно, так?». Ну, але фактично ці священники – це ті люди, які частина з них виїхала під час окупації, частина залишилася і пережила цю окупацію. Але, так чи інакше, вони шось трошки пережили, побачили, і в мене до них тільки велика повага. Ми йдемо разом з сусіднім священником десь там в лісі, за *[с-щем]* Клавдієво*[-Тарасове]*, десь там в лісі, взяли буряти в полон чотирьох наших хлопців. Хлопці невійськові. Жінкам вони сказали, шо вони йдуть на охоту, бо їсти вже нема що. Якусь дичину треба принести. Але їх взяли в полон. І от, ті жінки приїхали до Клавдієвського священника, разом вони приїжджають до мене, і ми йдемо. А хто я такий? Але дві жінки плачуть. Йдем попробуєм. Ми йдемо, ну, доїхали, потім йдемо годину-півтори, а потім по нас відкривається вогонь. Ми як миші попадали, до нас прийшли отак автомати вставили в спину: «Хто ви такі, шо ви тут робите?». І руки за головою, ноги розставлені. І поясни, хто ти такий, шо ти тут робиш? *(Усміхається)*. В мене сумочка на плечі, вони достали, подивилися документи, там знайшли ключі, перелистали всі мої месенджери. А я вже виїжджав в цей період. І коли я виїхав в *[м.]* Житомир, мені повідомляють, що на завтра по всій Київській області комендантська година до післязавтра. Тобто тебе не пропустять на блокпостах. Я йду до обласної військової адміністрації: «Поясніть мені, як мені правильно діяти. Я той-то, той-то, я хочу отак, отак, отак зробити. Але знаю, шо комендантська година». Вийшов комендант, мені пояснив, що комендантська година… Ну, я про це думав, ми про це говоримо. *[…]*. Одне повідомлення – що я ходив до військового коменданта *[м.]* Житомира, і він мені там в двох словах пояснив ситуацію. І я чогось не видалив, і не знаю чого. Але вони його знаходять. «Так ти до коменданта ходив..!». *(Усміхається)*. І я там чуть не вмер! Я там чуть не вмер! Лежачи оце обличчям в землю, пояснюю, що, от, отака ситуація, можете запитати цих людей. Ну, я сюди зовсім з іншою метою прийшов. І це було там де-

кілька днів тому, ця моя зустріч з комендантом, але вона саме для цього була зумовлена, шоб отримати визначену інформацію, чи можу я, як цивільна людина, волонтер, привезти в своє село гуманітарну допомогу. Все. Ну, тобто… Але вони це знайшли, це було, це було дуже небезпечно. Якби там якийсь неадекватний офіцер, вони би просто розстріляли та й усе. За декілька днів ми виїжджали колоною, в якій також був цей священник. В його авто був поранений чоловік. При поверненні в своє селище через декілька днів він потрапляє в полон. Ось цей священник для мене герой, а для великої кількості людей звичайний колаборант. Таких історій у мене багато.

[О. К.] *Отче, дякую. Спробуйте пригадати період напередодні російського повномасштабного вторгнення: як Ви особисто готували себе чи сім'ю до можливих військових подій у нашій країні? Можливо, Ви також якось готували, або ж, принаймні, попереджали про це місцеву парафіяльну спільноту?*

[Б. К.] Три роки до початку війни я працював на виробництві меблів. Щоб прокормити сім'ю, я часто шукаю собі якусь роботу. Фірма поїхала зараз в *[м.]* Київ, тому я залишився без роботи поки що. Працюючи на цій фірмі, я був зайнятий весь світловий час, а часто я приїжджав додому – десята *[година. – О. К.]* – час ночі. Часто працювали допізна, тому політи-кою цікавився дуже мало. І до війни не готовився зовсім. На 24 лютого *[2022 року. – О. К.]* в моєму автомобілі «Дача Логан» лежить весь інструмент, тому що о 7-ій ранку я виїжджаю на монтаж кухні в Києві. І тут дружина мене о 5 ранку будить: «Почалася війна». – «Ну, про що ти говориш? Яка війна? Шо ти… Йди спати! Мені вранці на роботу». *(Усміхається)*. Тобто я абсолютно не готовий, я приходжу до себе від цього шоку. Я чую вибухи *[с-ща]* Гостомеля, чую – бої йдуть. Тут, тут все це було чути, оці всі бої Гостомеля. *[…]* Ми це все чули, ще був інтернет, ми щось там можем подивитися. Перша інформація – штурми аеропорту, ну, і ті події. Декілька днів в нас є електроенергія, в нас є інтернет, ми ще наче на зв'язку. Я такий діловий парєнь: ну, ну, ну, війна, ну, що такє війна? *(Усміхається)*. Це ж не те, що було в Велику Вітчизняну *[Другу світову війну. – О. К.]*, да? Я ж там фільми дивився юнаком, я ж, я ж розумію, шо це щось страшне. Ну, тепер же ж XXI століття. Ну, це там, ну, не знаю, десь там, там на полігоні там, з «рогаток» постріляють якихось. Я такий, такий далекий від розуміння війни… Продукти в нас на декілька днів є, якщо там раптом чогось не буде. Ну, поїду, заправлю автомобіль, 40 літрів бензину залив в бак. Ого, в мене повний бак! *(Сміється)*. Через два тижні бак уже пустий. Тому що всім щось треба. І треба якось спілкуватися з людьми, треба комусь чимось допомогти. І вже пального немає ніде. І, і це трагедія. І я вже розумію, що ми наближаємся до того, що «ого», «ого». Я вже вивчаю ситуацію в селі, хто звідси виїхав. І як їм вдалося виїхати. Тобто ще був зв'язок. Діти виїхали, вони телефонують до батьків і розповідають: тудою ми їхали – там нас не пропустили, тудою – там неможливо, там через ліс неможливо, там ще болото, там трясовина, там так, там так, там стріляють, там те, там те. І я вже приблизно маршрути розумів: що куди, якими дорогами, де можна проїхати. Врешті-решт, один єдиний маршрут, яким ми і їхали, друга половина цього маршрута – абсолютно невідома для мене дорога. Отам повертаєш праворуч і далі якось там по ситуації. І там далі стоять блокпости російські, ти нариваєшся якраз на зону бойових дій. Але ми росли, можна сказати, що все село так росло. Село зібралося на віче, вони проробили – це була неділя – вони проробили план дій, там місцева територіальна оборона, охорона вулиць села, патрулювання вулиць села, щоб не було мародерства та диверсантів. Мужики, були хлопці-АТО-шни-

ки, вони там приблизно це все скоординували, були хлопці, бувші офіцери у відставці, «бувші». Тобто спеціалісти були в селі, і вони це все якось координували. Храм був відкритий цілий день, богослужіння – двічі на день. Молилися навіть тоді, коли я виїжджав чимось зайнятий. Люди сходилися і двічі на день молилися за Перемогу *[України. – О. К.]*, за мир. Це надихало людей, це таке було, от, місце відпочинку від стресу, місце надії. Ну, тому що можна трошки і заспокоїтися, трошки надихнутися. Ми не знали, що таке війна, ми переживали її вперше, і ці переживання не проходять безслідно... Зайшли буряти, зайшли взагалі росіяни в Бородянку. І ми бачимо: горить нафтобаза, горить будинок, горить там, там. Тобто ми розуміємо, де це, точна локація оцих об'єктів, які зараз там взірвалися, горять там, що відбувається. А то ведеться бій, з дзвіниці чоловік з монокльом контролює ситуацію. Закінчується богослужіння – він кричить: «Бистро в підвал!». Ну, ми всі пулєй туди полетіли в підвал, ну, тому що він побачив напрямок польоту кулі, торсірующої в нашому напрямку – значить, зараз буде обстріл. «Бистро ховайтеся!» – ми всі, всі туди. Тобто така якась координація. Летіли ракети, летіли якісь такі страшні ракети, в мене ще жителі села нещодавно теж питали: «Шо це було?». Три дні летіли страшні такі ракети, от, десята *[година. – О. К.]* вечора, темна пора доби, наче вдень все видно, тільки в червоному кольорі. Особисто, як ми це переживали – ми ще в той момент не спали. Троє дітей в мене, троє чужих людей для нашої сім'ї в нас жили в цей момент. І ми сидимо з чоловіком на кухні, розмовляємо – великий шум і червоне світло, сяйво. Він: «Бистро, – командує, – в підвал!». Ми вибігаємо, в нас чітко все було, кожен знав: світла немає, а кожен знав, де його взуття стоїть: одного – в веранді там, другого – в веранді там, третього – в коридорі, четвертого – тут в кімнаті, п'ятого – там. Тобто ми всі взуємся швидко, не створюючи натовпу. І діти вибігають першими, взувшись. І летить друга ракета. І цей чоловік: «Бистро на землю всі!». І ми попадали. Знову все червоне, все видно. Третю вже зустрічали ракету в погребі. Я перебіг в перериві між двома ракетами, цього світла не побачив на вулиці, я його в хаті бачив. Тому не пережив і не бачив, як діти лежали. Але через півроку після того, як вони, от, попадали від польоту цієї ракети, вони вже тут давно, вже повернулися давно. І вони ще до Паски повернулися *[20]*22 року з Західної України. І над нами пролітає гвинтокрил. І мої діти по ком... наче по команді отак *[показує жестами. – О. К.]*, і лягли на землю. Я розумію, така дитяча травма. Дітки, я вам дуже цього не бажав би, щоб ви оце так пам'ятали. Так, наче, от, наче в підсвідомості це закарбувалося. І це мене трошки лякає, що діти стали свідками таких трагічних подій. Великої біди вони не бачили. Ну, але в тому селі Дмитрівка, де ми проїжджали, там я вивіз 13 тіл. З Дмитрівки, вибачте, 11 вивіз. Вони це ж все, ці тіла бачили. Ми біля них проїжджали. І це мені так, трошки не дає мені спокою, як в майбутньому відреагує їхня психіка на такі явища. Наче ми так порозмовляли на ці теми ніжно, наче спостерігаю, що наче все добре. Але це дитяча психіка, і вона дуже ніжна, дуже вразлива.

[О. К.] *Згоден з Вами, отче. Дякую, що повертаєтеся спогадами в той важкий час. Скажіть, будь ласка, коли Ви відчули момент, що, от, Ви можете активно включитися у волонтерську роботу і допомогу своїй громаді? Як далі розгорталися події вже безпосередньо за Вашої активної волонтерської діяльності?*

[Б. К.] Саме перше, я це добре пам'ятаю, ми ще вчора розмовляли зі священниками про цей момент. І я їм нагадував, що стало такою рушійною силою, першим кроком. 3 березня *[2022 року. – О. К.]* у Бородянці був бій, про який вже говорив, що спостерігали на дзвіниці. І після цього бою наші хлопці з тероборони поїхали

в розвідку. Їх там розстріляли. Трошки дальше від місця бою. Слух в селі пішов, але те, що доходить до мене – наче один поранений, а другий невідомо, наче, наче вбили, наче живий. І це вже так третій день, я розумію, що це щось ненормальне. Ненормальне. Я виходжу до хлопців з тероборони, кажу: «Ну-ка, поясніть мені, що там з *[…]*, *[…]*?». – «Ну, що, їх, їх вбили». І показують фото. Тобто вбивця достав із жертви телефон, сфотографував, прислав останнім номерам, з ким спілкувалася жертва. Написав: «Пріхаді, забірай сваєво гєроя. Сам нє лєзь, я єво замініравал. Я там-то. Жду». І хлопці кажуть: «А хто піде? От, тобі три дні лежать». – «Як три дні лежать? Просто неба три дні тіла лежать?!». Весна, сонечко, тварини домашні… Так не може бути. Це четверта година дня. Я себе от-от відчуваю… У нас отака розмова. Я себе запитую: «Борисе, а Ісус пішов би, забрав? Пішов би. Пішов би. Борисе, ти або хрест положиш і вибачишся перед народом, або мовчки підеш і зробиш все, що можливо. Шо буде далі – не знаєш. Або ти йдеш, або ти йдеш звідси». Я хлопцям кажу… Ця розмова була близько 16-ї години. Тобто скоро вечоріє. Хлопцям кажу: «Мені треба на завтра якийсь бусік». Я знаю, що бус є щонайменше один в селі, яким тероборона села їздила – вони розвозили хліб, який отут *[по сусідству із садибою священника. – О. К.]* випікався. Тому я, я про це говорю, тому що «Дача Логан», ну, зовсім не… не та зручна машина, в яку можна завантажити два тіла. «Я спробую». На другий день я ще попросив допомоги у свого диякона. І ми вдвох пішли. А це такий мужик, ну, на 15 років молодше мене. Але отакий момент. *(Усміхається)*. От, ми йдем вдвох в підрясниках, під'їхали до моста через річку Здвиж. Поставили за відбійником, там є карманчик, як розрив відбійника, можна заїхати. І я так за відбійник поставив, що, тут машина точно нікому не буде заважати. Ну, її можуть взірвати там, розстріляти. Але вона руху заважати нікому не буде. Якщо будуть іти зараз колоною, то вона нікому заважати не буде. І далі там за кілометр-півтора ми йдем з піднятими руками, що ми мирні. Доходимо до моста і кажу: «Знаєш, що ми забули? Нам треба було якусь тряпку білу взяти. Ну, це ще якийсь шанс, що ми мирні, і нас можуть ближче підпустити, а потім, можливо, хтось вийде з нами поговорити, і нас не розстріляють просто як горобців в мішень». Я йому просто, оце отак думка пройшла, що варто було ще якийсь елемент вико… використати для того, щоби зберегти своє життя. Він так розстібає підрясник: «Ми йдем!». Він розстібає підрясник і так футболку: «вжух!». І вона в нього руках! *(Сміється)*. І ми йдем, в одній ручці в нього вже біла тряпка. «Ну, мужик, – думаю, – оце дає». Такий, такий… Закарпатець такий. Без слів, тільки «вжух!» – і майка в руках. «Джигіт». *(Учасники інтерв'ю сміються)*. Ми прийшли на круг Бородянський. Нікого немає. Дивимось праворуч – далеко там стоять якась техніка, якийсь військовий. Але це далеко. Буквально там 50 метрів – я впізнаю жителя села розстріляного. Ну, і відповідно вже, якщо це там далі бачу живих людей, військових, розумію, шо це росіяни. З піднятими руками йдем туди. До нас виходять назустріч десь за метрів 50 до блокпоста, вже вийшли, стоять: «Чо хатєл?». – «Он труп з мого села. Можу забрати?». – «Можеш». – «А от, там-там-там, за кругом, в другу сторону, там ще два трупи, також з мого села. Можу забрати?». – «Це не наша зона відповідальності. Шукай тих, хто там відповідає». – «Добре. Тут цього ми забираємо. А там кого я можу знайти?». – «Шукай. Там є старший. Наша зона відповідальності – до круга. Ти в зоні відповідальності нашої – забирай. Цього дозволяю». Ну, і домовився з дияконом, що він забирає цього чоловіка тіло. А я йду туди шукати. Коли він звільниться вже, до машини якось дотягне його, він піде до мене. Я хожу там дві, три, чотири години туди-сюди, я нікого не бачу. Колони час

від часу проїжджають. Я з піднятими руками прошу зупинитися. Вони зупиняються, пояснюю ситуацію. «Ось, можу забрати?». – «Ета нє к нам. Ми праєздам. Іщі атвєтствєнних». Всьо, шукаєм далі. Шукаєм, шукаєм, шукаєм. Нікого нема. І я знову повертаюся на круг. Я уже звоню. Тут, в Пилиповичі, були *[українські. – О. К.]* військові, з якими я 20 років, не менше, знайомий. Це вже відставникй. Але бойові офіцери. Афганці. Я з ними координував кожен свій крок. От, прям кожен. Зранку проснувся, богослужіння. Завершилось богослужіння – я до них: «Я сьогодні хочу те, те і те». Вони кажуть: «Ти так роби, ти так роби, а того не роби. Туди не ходи». – «Всьо, зрозумів». *[...]*. І тут я до них дзвоню і кажу, шо така проблема, я не витягну цих хлопців сам. І вдвох ми їх тоже не витягнемо. Далеко. Далеко тягнути до машини. Тому якщо ви можете, поки тут немає «руских». Візьміть тачку, якщо ви маєте. Немає – тоді просто… Вчотирьох ми вже справимся. Удвох ми не справимся. Поки немає нікого. І ці хлопці вирушають до мене. Я їх уже бачу перед містком через річку Здвиж. І тут їде чергова колона. Біля круга я стою. Вони проїжджають з протилежної сторони від мене через… Вони через круг, не навколо круга об'їжджали. Вони через круг переїжджали завжди. Проїхала колона, і один «УАЗ-ік» розвертається в напрямку назад їхати. Я махаю рукою, шоб зупинилися. «Чо хатєл?». Пояснюю ситуацію. «Можеш забірать». – «Чи можу я он тим бусіком, що там за містком стоїть, заїхати і ці тіла забрати?» – «Можеш». Всьо, і я якраз доходжу, і ці хлопці підходять. Ми сідаємо в бус. Приїжджаємо, але… заміноване. Ну, це є офіцер. Вже, вже я впевненіший: от, зі мною офіцер, бо я в армії навіть не служив. Так ми подивилися: так, цього ми забираємо, нормально все. Ложимо в машину. Нормально. А цей швидше за все якраз і замінований. Тому що він лежить в машині на боку, і ми не можем провірити, ну, ніяк. Ми не можем його підняти: бронежилет, та все інше, і важкий. І не можем провірити, посередині якраз боком лежить. Тому відкриті обоє дверей між сидінням заднім і передньою спинкою. І ми так всі хватаємся за одяг. І цей офіцер каже: «Ми піднімаєм акуратно. Різко, але акуратно. І уважно слухаєм. Якщо ви чуєте щелчок – у нас є три секунди впасти головою від машини. Не бігти, а впасти головою від машини. Три секунди». І от, от, сам момент. Да, от, розуміння: ми піднімаємо тіло – там щось повинно бути. Так, як вбивця сказав. І в нас три секунди, шо ми зараз відпускаємо тіло і бистро падаєм: той туди, той туди, отак. Ми підірвали *[швидко підняли. – О. К.]* це тіло, витягнули з автомобіля, з-під… з-між сидінь. Нічого там замінового не було. Швидше за все, він мінував інше тіло, яке було на вулиці, але забрав, мабуть. Якщо сам факт такий був. Я не можу стверджувати, що це було. Але то, що в тексті повідомлення, яке він написав, то там є, є якраз ця фраза, що він замінований. Перевозим ми тіла, доїжджаємо до круга. На кругу розстріляний один наш земляк, який виїхав з сім'єю, і пробувши на Вінниччині декілька днів, хотів повернутися та заїхати вже з гуманітаркою. Прям з сільською гуманітаркою: там вареники залиті смальцем, отакє. Повний бус забитий. І одні його провірили, пропустили на в'їзді на круг. На виїзді з круга його розстріляли другі. От, просто по радіусу круга проїжджає, БТР виїжджає і з кулемета розстріляв. І ми зупиняємся. Його вже сьогодні вранці оцей офіцер – він його вже заніс в село. Ми зупиняємося біля машини, поки немає «руских». Я на шухєрі. А хлопці просто перевантажують з буса в бус. От, все, що тільки можна. Тому що в селі деякі сім'ї на межі голоду. Тому що ми жили від супермаркета. Тут село, але це село, яке не тримає сільського господарства. Якщо там в тебе п'ять соток городу, то ти «ого» – ти вже багатий фермер, ти вже «ого» там, п'ять курочок маєш, то ти взагалі уже там олігарх. Все з магазину.

Відповідно, там за якийсь тиждень-два уже люди відчувають нехватку. Ми загрузили поверх тіл ще купу продуктів, завезли в село. І оцей момент, оцей перший, про який Ви запитали, що я вчора вечором, з хлопцями розмовляючи, себе запитав: «А Христос пішов би? Пішов би». І більше нема чого питати. Я жінці нічого не сказав. Я перед виїздом, уже коли взяв машину цього буса, зайшов до хати, так поглядом попрощався. Мій помічник знав, куди я їду *[…]*. І то він промовчав. Я розумів, шо жінка може підняти істерику. І вона була би права, але… В її жіночій правді вона права, а в моїй мужицькій, священицькій – правий я. Я себе бачив отак. Тому пішов. Ну, а після цього вже наступний день – росіяни зайшли в село. Староста попросив піти поговорити, шоб вони не стріляли в людей, бо багато стариків, дітей, жінок. І це теж таке. Колона заїхала, 72, здається, одиниці техніки. Заїхала навколо цього села. І я йду до них – перший переговорщик. Хто я такий? Що я можу собою представляти? Ну, випав сніжок, переоране поле. І в кінці поля вулиця сільська. І там наче, наче каркас теплиці. Наче опудола стоять. Але вечоріє. Наче опудола, наче люди. І от, вони *[рашисти. – О. К.]* стоять і кажуть: «Ми в *[м.]* Ірпіні… Ми с Ірпіня прієхалі. Там уже атваєвалі свайо, многіх наших там палєґло. Ми нє хатім здєсь ваєвать в сєлє. Но в Ірпінє ми взялі каманду польських найомнікав в чорних формах». Звідки я знаю, що ви там взяли, де ви там були?! У мене тут в селі нічого такого немає. Я в ізоляції повній інформаційній. І вони кажуть: «Ета ані тоже?». Наче опудола, наче люди. Я дивлюся. Я і сам для себе не можу пояснити: це якісь опудала чи це реально мужики вийшли поротазійничати? «Рєбята, я вам клєнусь, здєсь нєт нікаких найомнікав. Здєсь нєт ЗСУ в сєлє. Я живу на теріторії храму. У мєня троє малих дєтєй. Хоть сєчас ідітє са мной і ви ета правєрітє. Єслі ви завтра ілі сєводня правєрітє всьо сєло, найдьотє здєсь найомнікав ілі ЗСУ – я ваша законная цель». – «Ну, харашо, іді. Ми запомнілі». І зразу хлопці мене чекали. Староста. Я повернувся від них, зразу хлопцям все розказав. На ранок в нас планьорочка, там проговорили. Я доповів про ситуацію, розмову з росіянами. Хлопці там свої плани порозробляли. Я вже повертаюся своєю «Дачою *[Логан. – О. К.]*» назад до храму. І на вулиці виходять 5, може, 10 російських солдатів з автоматами. Ну, і зразу зброю на мене. Я підняв руки, вийшов. Це не ті, з ким я вчора розмовляв. Але я розумію, що з тої команди. Провірили мене, прояснили там декілька запитань. Пояснив ситуацію. Наче претензій нема, може, ще *[…]*. Ну, до храму я їду, отут, на перехресті. І от, вони мене відпускають. І звідси ж по вулиці їде автомобілів п'ять до нас. І ці, бачать, що приближаються автомобілі, вже займають бойові позиції. Вже щолкають затворами. Тобто вони за мною ховаються там десь за будинок, за, за паркан. Якраз церковна територія, фун… фундамент, бетон. Вони вже ховаються, займають пози… бойові позиції. Я розумію, що якщо зараз перестрєлка, то я перша мішень. Якби я просто на… на прямій стою. Але я знаю ці автомобілі. Це автомобілі жителів села, мирні люди. І я їм про це говорю, що це мирні люди села. Вони підпускають ближче – я впізнаю обличчя людей, жителів села. Що це мирні, переконую, вони не стріляють. Машини під'їхали, зупинилися, їх перевірили. Вони показали документи – дійсно, там жінки, чоловіки, діти, старіки. Особисті речі. «Виїжджаючі. Війна. Виїжджають». – «Можетє єхать». Я такий в шоці: «Як їхати? Тут-от більше тисячі людей! Куда їхати?! Як… як так можна так просто?! П'ять машин з села вийде, всі решта що? Пад разстрєл? Дозволь, я, село зберу, виведем?». – «Єслі ета мірниє – можеш єхать». Кажу: «Ти можеш мені якийсь документ дати там? Чи по своїх там передати? Ну, щоб ми не виїхали за село, і нас розстріляли». – «Я атвєчаю вот здєсь. І тєбє даю

разрєшєніє на виєзд. Дальше рєшай сам всє сваї вапроси». Ну, я до помічника. І ми вдвох погнали по селу, дачах. Люди приїхали на дачі. Я знаю, там є малесенькі дітки, отакі грудні. Грудні дітки є. Люди приїхали на декілька днів на дачу. І тут війна. І в них їсти немає нічого. Ну, тобто катастрофа. Я навіть знаю, де точно їхня хата. Про інших знаю, що живуть на дачах. Але адреси я не знаю. І я починаю бігати по всіх вулицях, кричати. Питати людей. Мені там підказують, шо там є мала дитина, там є мала дитина, там є. І я починаю оце стукатись, там вриватися в їхнє помешкання. Ну, як калітка закрита, я пройду повз? Якшо мені кажуть, шо під цим номером там є, є люди, і є маленька дитина. Мені треба перелізти через паркан. Якимось чином їх віднайти за пластиковими вікнами, скомунікувати з ними. Тобто ми піднімаємо велику кількість села. І на той момент це, фактично, сформувалася найбільша колона. Це було 9-го березня. Сформувалася найбільша колона за всі виїзди. З села виїхало вісімдесят з чимось автомобілів. Коли я прощався з людьми, було вже 111 автомобілів. Тобто по дорозі до нас ще приєднувалися інші люди. Я став першим. Приблизно людям я пояснив, як я бачу рух: «Я їду першим. На якісь відстані від всіх вас. Якщо мене підбили, щоб вас осколками не зачепило, і ви мене об'їжджаєте і їдете далі. Бо ви мені вже не дасте ради. Ви нічим не допоможете. Ви себе підвергаєте небезпеці. Тому другим я завжди просив та ставив таких людей, які, ну, офіцери. Вони їдуть в цивільному, але ти знаєш, шо робити, якщо мене підіб'ють. І останнім теж ставив таких людей, серйозних, відповідальних, що ви знаєте, шо робити, коли ви замикаєте колону. Ми нікого не залишаєм». І одного випадку оцей мій інструктаж, оце моє бачення – воно мені пояснило, шо я роблю правильно. Бо тільки ми проїхали російський блокпост, виїхали, село Дмитрівка, рівнесенька дорога, ніякої зелені немає на деревах, все, все видно, наступне село через рівну дорогу, там уже кілометр-півтора – тут уже наші позиції. Тут нас знову провіряють, причому та рівненька дорога, і за нею наш блокпост на повороті 90 градусів, нас тут провіряють. Тобто зараз почнеться перестрєлка, оце вся дорога заставлена автомобілями цивільними. Я умовно кажу: «Хлопці, хлопці, ну, провіряйте дальше, щоб ми сховались!». Нас там провірили, пропускають, знову провіряють, знову провіряють, тобто три блокпоста, де нас провіряють. І в одній з колон дідусь з бабусьою, *[«Ніссан. – О. К.]* Ікстрейл», і в них глохне автомобіль. І цей крайній чоловік, якого я поставив, з розумінням того, що це дядько, який пройшов серйозну школу в житті, і він не залишить нікого. І ми з ним про це проговорили – твоє задання. Він пробує допомогти, автомобіль не заводиться, він чіпляє на шнурок, і далі витягує його просто шнурком.

[О. К.] *Назустріч блокпосту?*

[Б. К.] Так. Нас уже провіряють, але він зупиняється, усіх провіряють, але він їх витягує. Що я би робив, якби там їх просто залишив якийсь чоловік, несвідомий в тому, що не можна залишати, і раптом якийсь бій, і… була би біда. Тобто я для себе виробляв тактику, як діяти. Щось трошки розмовляв з хлопцями, звичайно. Завжди кожна моя дія координувалася з ними, але я зранку з ними про… проговорив, а далі я вже діяв по ситуації, з урахуванням того, що вони мені рекомендували. І оцю тактику, яку я для себе виробив, той якийсь інструктаж, який я людям пояснював, – це були шанси вижити. Їм так і пояснював, що в мене немає, бо по селу пішла така… такий слух, що я домовився: «Я з Господом Богом домовився. Якщо нас через секунду розстріляють, відповідальність за те, що Вас вбили, Ви взяли на себе, бо Ви поїхали зі мною. А в мене ні з ким немає домовленостей. Якщо Ви хочете їхати, ви ризикуєте точно так само, як і я. Хочете їхати? Їдем. Не хочете? Вер-

тайтеся додому. Я не беру відповідальність за Вас на себе. Я просто їду. Ви хочете за мною? Сідайте за мною. Все». Перша колона була найбільша. Зв'язку немає. Я не знаю, що відбувається в світі, що в країні, де, де війна, де окупація. Не знаю нічого взагалі. Я їду по незнайомій дорозі. Просто їду вперед і все. В напрямку, в розумінні того, що війна вже в мене за плечима. Тут уже українські блокпости. Тут в кожному селі стоять мужики з рушницями, з автоматом хтось, і провіряють – блокпост-таки, прям там желєзобетонний. І мужики кажуть, що тут мирно, війна там, звідти, звідки ти їдеш. Оце все, що я знаю. От, всю інформацію. І вже недалеко до Житомирської траси хлопці кажуть, що тут, ще там буквально 200-300 метрів, 500 метрів там, там за поворотіками, там уже Житомирська траса. І далі, далі туди – мирно. Вам туди і далі в напрямку Житомира. І я приймаю рішення, що я тут розвертаюся. Мені ще потрібно повернутися назад. І вже ми виїхали… Ну, от, ми приблизно їхали три з половиною години. Тут відстань, ну, може 50-70 кілометрів. Мені ще треба встигнути до ночі повернутися. І цей раз я ще встиг дотемна повернутися в село. Цей раз ще встиг. Але коли я розвернувся, це якраз в одному селі, – там блокпост поряд, зовсім поряд. Хлопці кажуть: «Трошки дальше від'їдь, мало лі шо». Я чуть-чуть від'їхав, розвернувся і вийшов прощатися з людьми. Тому що я повертаюсь у війну і не знаю, що мене чекає через секунду. Люди їдуть туди, куди я не знаю, що їх чекає. Яка ситуація буде і є на зараз, і завтра буде… Тут моя сім'я, я з нею теж прощаюся, як і з усіма. І оці всі емоції, це, ну, це, звичайно, такий шок. І в мене сльози на очах. Я прощаюся з людьми, з якими я прожив 20 років. Це вже така частина мого життя, яку так просто не викинеш з пам'яті, з серця. І в мене сльози на очах, але я цього не маю права їм показати. Я повинен їм щось сказати таке надихаюче, що буде мир, що буде Перемога, що ми повинні триматися, ми вистоїмо. «Молімося Богу, вчимося від Бога мудрості, терпіння, допомагаємо одні одним. І вам всім завдання!». Я в ту ж мить тут придумав таке: «Дєвачкі, ви всі думаєте, складаєте рецепти, що ви будете готовати на святкування дня Перемоги *[України у війні. – О. К.]* в селі Пилиповичі. Обов'язково!». Це я там-от таке тараторю. От, кожна машина під'їжджає, і я там якихось 20-50 секунд щось їм, 2-3 речення скажу. Але це те, що вони повезуть останнє в пам'ять про мене. Що ж чекає далі – я не знаю. Собі я розумію, що нас може чекати. Тому, тому такі слова говорив і для того, щоби мене не переповнили сльози, тому що вони прям-прям, вони прям тут уже. Вони прям тут. Я вголос рахував автомобілі. Поки один автомобіль від'їхав, другий під'їжджає. Другий, п'ятий, сорок восьмий, сімдесят дев'ятий… Валічка їде, Колічка їде… *(Усміхається)*. «О, я радий вас бачити. Все в нас буде добре, все», – а сльози мене переповнюють. І так я нарахував 111 автомобілів. Я так думаю: отак би, хтось би так поставив просто, просто камеру, да. Людина, священник, не священник, просто прощається з селом. От, що в людей, що в цього чоловіка в голові? От, от, прощання… В часі війни – прощання. Це цікавий такий момент. Я повернувся в село. На другий день знову збирається купа людей: «Давай їдь!». – «Я ніч не спав… *(Усміхається)*. Ви не уявляєте, там трупи валяються, купа. Ми можем попасти під таку роздачу…». – «Нє, ти вчора повіз, а ми не встигли. Всьо, вези нас. Ми боїмось». – «Ну, поїхали, що я можу вам сказати». Отже, так чотири рази ми виїхали. Загалом мене було шість виїздів, а з людьми чотири рази ми так виїхали. Відповідно я так нарахував не менше 300 автомобілів. Не менше. Перед виїздом, після якогось інструктажа, ми докомплектовували пасажирами автомобілі, де було вільне місце, тому що було багато людей без транспорту. Тобто легкові були запаковані, стояли вантажні бусікі, там люди просто на підлозі сідали. Я їх не врахо-

вав. Я просто кажу: мінімум 300 автомобілів. По п'ять чоловік *[у кожному. – О. К.]* – це півтори тисячі. От, звідки взялася ось ця цифра. Вона приблизна, але не менше. Тобто там 9-го *[березня. – О. К.]* виїхали – повернувся. Десятого *[березня. – О. К.]* виїхали – я поїхав на Західну Україну. Через день повернувся. Там брати зібрали гуманітарну допомогу. І там один підприємець дав 300 буханок хліба, ну, десь отаких *[показує. – О. К.]*. От, я виїхав в зону, де є вже покриття. Дзвоню братам: «Чи ви можете мені зібрати гуманітарну допомогу? Я виїхав з людьми. Я можу сьогодні доїхати до вас, щоби завтра вранці взяти допомогу і привезти своїм жителям з села». Вони кажуть: «Ну, да. Да. Ми не кажем, що воно все лежить вже готове, бо ми ж не знали, що ти приїдеш». Але *[м.]* Шумськ активно взявся допомагати: там хтось вареники, хтось там ще шось, хтось ше шось, хтось ше шось… «Ми знайдем, чим тебе завантажити. Фури не буде, але на бус точно ми тебе завантажим». І тут на другий день завантажили продуктами, і зверху ще цих 300 буханок хліба. Ми їх поділили навпіл і, от, реально, така нормальна буханка хліба получилась, якщо навпіл. Я не попробував цей хліб. Ми його весь роздали по селу. Я його навіть, от, стільки не попробував. Тому що в мене є в хаті грубка. В мене є металева чашка, і поки горить грубка, в цій чашці ми спекли собі отаку буханочку хлібчика. Нас залишилося на той момент в хаті чотири чоловіки. Жінку і трьох дітей я вивіз. І нам по кусочку хліба в день вистачало. Поки в мене ще є трошечки муки, я цього хліба не брав. І звідси (з пекарні) один раз, коли в мене не було хліба, мені дали, щоб я накормив людей. Один раз я цей хліб попробував. А так, ми самі себе забезпечували, все інше роздали. Ну, відповідно, я приїхав сюди в село, я зібрав там депутата села, директора школи, скажімо, еліту села, да. «Дєвачкі, все мені, будь ласка, перерахуйте, все по описі прийміть, акт прийому-передачі, будь ласка, мені сформуйте. Щоби завтра, я отакий весь розумний на всю голову, не сів в тюрму». – «Та ви знаєте, скільки роботи, повний бус!». – «Я вас прошу, якщо ви цього не робите, я тікаю з тюрми. Не з тюрми, а від тюрми. Я зараз бистренько кидаю свої речі в машину свою, і тікаю звідси, бо мене посадять в тюрму. Там мені видали, і я повинен якось щось мати, якийсь документ». Вони мене зрозуміли, потрудилися, оформили, дуже їм дякую, це все порахували, підписалися всі, я спокійний. Ну, наче пройшли роки вже, ніяких запитань, зауважень немає. Але на той момент я боявся того. Тим більше, я священник УПЦ, я їду… *[…]*. Мене на блокпостах часто зупиняли з підозрою, що тут священники їздять туди-сюди, оце так, оце вони ж мене там вже декілька разів бачили. «А потім нам прилітає, ви десь там здаєте якісь позиції». Ну, і я, от, їх слухаю, тримаю себе в руках, але відповідаю: «Ви ж навіть і тисячної долі не розумієте того, що реально відбувається. Да, десь там в *[м.]* Житомир щось там прилітало вже, але ви навіть не розумієте, що реально відбувається. Хлопці, якби ви пішли зі мною, ви б трошки по-іншому до мене ставилися, але ви зі мною не були, тому виконуйте свої обов'язки». І я себе тримаю в руках, виконуючи те, що вони мені розповідають. Дякувати Богу, велика кількість з них була нормальними, адекватними людьми, які мені пояснювали, чому так треба себе вести. І я себе так веду. «Відкрийте, будь ласка, багажник автомобіля!». Кажу: «Ви не можете? Я кнопку нажму – замок відкриється». – «Ні-ні-ні. Були випадки на Донбасі з *[20]*14 року, коли хтось там військовий чи поліцейський відкриває двері автомобіля, а там міна направленої дії – МОН*[-50]*. Він відкриває і він зривається. Тільки водій відкриває, на дистанції стоїть провіряючий людину». – «Все зрозумів, дякую, шо ви мені пояснили. Так і буде тепер завжди. Я знаю і розумію, що це правильно все». Я виходжу, відкриваю. Але що ж я вам, хлопці,

відкрию..? Коли в мене люди сидять живі, то я, звичайно, відкрию. В мене сиділи люди – я відкриваю і показую. Вони показують паспорта, ну, немає в них машини. Вони сіли на підлогу вантажного буса і поїхали. Бо мені на *[ТОВ]* «Автологістиці» видали, навчальник охорони видав вже бус, щоб я бусом привозив гуманітарку. А коли в мене тіла, а за мною стоять колона людей і стоять жінки, в машинах сидять. *[...]* Так два рази я проїжджав з тілами, вони *[українські військовослужбовці. – О. К.]* там в *[м.]* Коростишеві на трасі блокпост влаштували, отак мене провіряли там. *[...]* Ну приїхала там потім комісія. Це ж в мене буси, іще чотири буси видали з «Автологістики» без номерів. І один офіцер підходить і каже: «Ти зрозумій, шо півтори тисячі автомобілів викрадено в салонах. З початку "повномасштабки". Ну, якось ми повинні реагувати?». Кажу: «Хлопці, питань немає, реагуйте. Все, все, що вам потрібно, ви все робіть. Я повністю в вашому розпорядженні. Я вам пояснюю, як в мене цей автомобіль з'явився. А ви далі, будь ласка, провіряйте по базах там. Як ви там собі знаєте. Я перед вами і не скриваюся». Викликали комісію, приїхали там дядьки на великих машинах. Провіряли кожний автомобіль по ВІН-коду, там шукали щось. В розшуку немає – ну, все нормально. «Єдине, що ми можем тобі вірити на слово». Інші там хлопці, які стоять на блокпосту, кажуть, що він вже тут проїжджав, ми його вже пам'ятаємо. Я возив тіла в Житомирську область, в селище Гуйва. Це обласний морг. І одного разу уже бачу, шо нікуди їхати, темно. Скоро комендантська година, а вже темно. Треба шукати якесь пристановище в *[м.]* Житомирі. Я вже сам, колона вже вся роз'їхалась. І вечоріє, вже, вже темно, скоро буде комендантська година. Їде поліція, маячки мигають. Зупинив їх, пояснив ситуацію. Дякую їм. Вони мене провели в бомбосховище. Просто їм кажу: «Десь мені пере... перекантуватися треба». Вони мене провели в бомбосховище. *[...]* А це, оказується, єпархія римо-католицька чи монастир. Вони мене завели в бомбосховище, там нікого немає. Там появляться люди, коли буде тривога. Тривоги немає – людей немає. Тут я вже собі розумію, що я можу перекантуватися до ранку якось там. Якось там. Там лавочки якісь стоять. «Але, – кажу, – хлопці, тут ще нюанс: я тут один. Може, когось попередити, що ось тут в сховищі є жива людина. І він до ранку тут залишиться». Вони кажуть: «Ну, логічно, ми йдем. *[...]* ми тебе побачили». Йдем просто повідомити, що я в сховищі. В підвалах, в підвалах старовинного... комплекс старовинних споруд. Не знаю, кому вони говорили. Я тут вперше. Та людина, якій поліція сказала про те, що я буду ночувати в сховищі, запитала мої документи. Я представився, надав їм паспорт. Вони подивилися. Кажуть: «Іди з нами». Дали мені кімнату. Я ще прийняв душ. Вони дали мені повечеряти. А це вже дев'ята вечора. Вони мені дали повечеряти. *(Усміхається)*. Я їм безмежно вдячний. Я ліг в нормальне ліжко і прийняв ще холодний душ. Але я прийняв… Нема світла там у них теж. Але я прийняв холодний душ. І це для мене величезна знахідка в той момент. Я собі зібрався. Я вечером... Люди понадавали мені купу записок, яких ліків кому треба привезти. Я це все систематизував. Тобто я вечір пропрацював. На ранок в мене вже готовий матеріал, де, що я повинен придбати, кому що відвезти. «Чик-чик-чик-чик» – готовий список. Вранці мені дали ще й поснідати. Ну, такий цікавий момент був, що люди йшли назустріч. *[...]*. І на заправках в Житомирі теж вказівка – не більше 20 літрів. Я заїжджаю: «Дєвачкі, ну, яких 20 літрів? Я в Бородянку. Цих 20 літрів я на першій передачі спалю по дорозі. Відстань менша, але я ж на першій передачі, я спалю. Мені, повний бак мені потрібен. Я повинен в зону бойових дій заїжджати з повним баком. Бо я не знаю, скільки там мені прийдеться їздити. І ще назад треба виїхати. Завжди тільки повний бак». – «Поче-

кайте, почекайте. Ми вже Вас бачили. Ми вже про Вас чули. Нам вже хтось про Вас говорив. Почекайте трошки. А тепер під'їжджайте. А тепер можна. Тепер уже повний бак». Тобто ішли люди назустріч. І це мені було дуже приємно. Були люди незнайомі. От, коли була комендантська година півтори доби. Мій знайомий позвонив своєму знайомому, який в Житомирі, якийсь бізнесмен. Має хату. А я вже з хлопцями. Нас вже четверо. Він забирає нас до себе. Годує. Ми ночуємо. Завтра нам комендант не рекомендує їхати, тому що отака катастрофа. Ми ще одну ніч в нього знаходимось. Я не розумію, нащо воно тобі?! Ти дядько, крутий бізнесмен, і тобі приїхало чотири «бомжі» оце з машинами... Він нам купує таку велику упаковку курочків заморожених, там ще купу продуктів. Ми вже взяли його на базі, але нам треба ночувати. Ми веземо знов. Він звонить там до знайомих, домовляється, шо в морозильниках це полежить там до завтра, а хлопці завтра заберуть. Виходять військові: «Хлопці, тут не можна зупинятися. Хлопці, переставте, будь ласка, отуди машину. Ми вам розуміємо, але прямо біля військової частини не можна, все». – «Добре». Я бачив оцю велику, велику згуртованість українського народу. Я в Житомирі, мені звонять звідси. В «Клавдієво» на платформі був, було місце, де брало покриття. От, всі з Пилиповичів могли позвонити, ідучи в *[с-ще]* Клавдієво*[-Тарасове]* на платформу. І я приходжу в «Клавдієво» на платформу, і там сотні людей. *[...]* Така скупченість людей небезпечна. Був цікавий випадок: мені оце позвонили і кажуть, що там одного хлопця взяли росіяни в полон. Він там включив дурачка. Насправді, він не зовсім такий дурачок, але взяли в полон. І оскільки вони не зрозуміли, хто він, то сказали: «Дві пачки... Два блоки сігарєт і відпустим». А звонять до мене тільки з такою метою, що Борис привези, бо тут ніде ж нічого немає. В магазинах немає такого в Житомирі і близько. Я підходжу до військового, просто на вулиці в підряснику. Кажу: «Хлопці, отака ситуація». – «Почекай, – десять хвилин, п'ятнадцять максимум, вони привозять три блоки, – їдь і роби». Я в шокові. *(Усміхається)*. От, просто підходжу на вулиці до першого попавшогося, хто в військовій формі, кажу: «Хлопці, така картина...». – «Почекай». Поїхали, привозять. Ну, дуже... В Житомирі в центрі міста Житній ринок. І я просто хожу по базару, кажу: «Люди добрі, я з-під Бородянки, в селі там біда, там війна. От, все, що ви дасте, там на вагу золота буде. В мене є трошки грошей, але це настільки мізер, що мені заправити машину... Я, може, куплю у вас мішок, якшо ви можете, дайте, скільки можете, ще муки. Бо це для всього села. Мені треба дріжджів, щоби випікати хліб. І Клавдієво *[-Тарасове]* пече хліб. І їм теж треба дріжджі. І мені їх треба багато...». І людина – на, на... Цигарки на вєс золота. Тут в мужиків вуха «пухли». У них істерика. Жінки приходять, плачуть. Каже: «Накінець мій чоловік оказався вдома. В нього робота від зорі до зорі. Накінець він вдома місяць, а він «пухне» вдома. Я боюсь до нього підійти. Він за цигарку... Мені, здається, шо він мене продасть за цигарки, якби хтось запропонував. Рідну маму продасть. Я вже не знаю, чим допомогти». Я хожу, грошей немає, як купити. На тротуарі, на Житньому ринку людина продає цигарки. Але вона їх продає. Вона ж, вона там просто десь підробляє в когось. Але вона мені каже: «А я вечорами вдома – в мене сім'ї немає – я кручу цигарки. От, є тютюн, в мене є бумага. Я кручу. Тут 11 пачок накрученого». Такий пакет... *(Усміхається)*. «Як я Вам дякую! Я не палю. Ніколи не палив. Але, але мужикам оце в селі – це супер. Що більше мене вражало: номер один, мета цигарок для мене – це військовим. Я побачив один раз, коли я в'їжджав... Я ж, звичайно, перший раз я повертався, я заблудився. Я не, не на ту дорогу виїхав. І я виїхав за Бородянкою в село Загальці. Коли я в'їхав в село на залізницю, я вже зрозумів,

зорієнтувався, де я. Але Бородянка з іншої сторони. І мені треба проїхати через Бородянку. І це, і це біда. Я знаю, там є через хуторок дорога. Це не на кругу в місті, це вже в стороні. Ну, може, я тудою проскочу. І я туди під'їжджаю. І от, поворот 90 градусів. І на цьому повороті в селі – окоп, впритик до асфальта, буквою «Г». Тобто хлопці отак вийшли, сюди постріляли і сюди сховалися назад. Я під'їжджаю. Село розбите. Щойно був обстріл. Дороги розвалені цеглою, дошками, шифером. Під'їжджаю туди, виходжу. Кажу: «Мені туда треба». – «Ти дурак? Тут такий кашоровоз, шо не бачиш?!». – «Хлопці, мені туда треба». – «Ну, ти повний дурак, ну...». – «Хлопці, нате вам цигарки, в мене є, та, може, вам ще якісь продукти? От, ну, шо в мене в машині, скажіть все, шо вам потрібно, я вам першим віддам. Ви – найвища ціль... цінність для нас зараз». Вони взяли цигарки. І от, вони беруть, от, трясущимися руками. Він її підпалює, цигарку один солдат, і її «їсть». От, я стою і дивлюся. В нього руки труситься. Ну, йому 25 *[років. – О. К.]* максимум. В нього руки труситься. Він її «їсть». Він з одної сторони підпалив, а з другої сторони він її «їсть». І я дивлюсь. Я навіть не уявляю, що він щойно пережив. Що отак він реагує. Ну, і для мене це таким шоком було. І я вже собі зробив це уроком, надалі в мене завжди в машині були цигарки. От, тоді, коли я поїхав в ліс, «рускі» взяли в мене в сумці ключ, пішли, прошманали всю машину, знайшли цигарки, забрали. Потім мені вже, коли віддавали ключі, сказали, шо ми там цигарки забрали. Та... *(Усміхається)*. Але я завжди ховав для наших військових. Це номер один. Вже ті, ті мужики, в кого вуха «пухли», я десь там декілька штук дам, щоб ви, трошки заспокоївся, пережив. А так кажу: «Хлопці, вибачте, це не баловство, ви без цього можете прожити. А от, військовим це треба. Це треба».

[О. К.] *Дякую Вам, отче Борисе, за ці свідчення пережитого! Скажіть, будь ласка, Ви перебували тут у Пилиповичах до самого звільнення Київщини від російських окупантів, чи, все-таки, пізніше виїхали на певний час в евакуацію?*

[Б. К.] *[...]* А взагалі я не виїжджав так, щоби більше не повертатися. Я не евакуйовувався звідси. Я виїжджав кожен раз з метою повернення. Тільки один раз моє повернення затягнулось на декілька днів. І то я вже в кінці спішив, тому що один священник з Клавдієво *[-Тарасового]*, який виїжджав разом зі мною і в тому автомобілі, в якому він їхав, він вивозив пораненого чоловіка – вогнепальне поранення. Він його завіз в Житомир в лікарню, загрузився гуманітаркою і мав їхати, чекав мене три дні, з ним – декілька хлопців. Вони в *[м.]* Радомишлі в готелі живуть, і він мені по телефону каже: «Ну, ти розумієш, шо я, п'ять мужиків в готелі, я не олігарх, я сільський, ти розумієш, я не можу тебе чекати так довго, у мене вже грошей немає». – «Ну, їдь». Він їде і пропадає із зв'язку взагалі. Звонять до мене там його знайомі і кажуть, що вже два дні, як немає звістки. Звідти він виїхав – знаєм. Сюди не приїхав. Де пропав? Невідомо. І я розглядаю різні варіанти, куди він міг їхати, і розумію, що це єдина така логічна дорога, по якій він міг поїхати, тому хлопці мої ті, які приїхали з *[м.]* Корця, з села звідси, в Корці жили на той момент. Кажуть: «Ми ще трошки побудем, бо швидше за все це наша остання поїздка туди. Ми хоча би там з сім'ями попрощаємось, день-два побудем». А я не можу більше чекати, бо товариш пропав. Тому я їду сам. Я не заїхав сюди сам. По дорозі в Житомирі до мене приєдналося, мабуть, сім чи вісім автомобілів. Ну, і ми заїхали через Радомишль, через *[с-ще]* Пісківку, *[залізничну станцію. – О. К.]* «Тетерів», по Варшавській трасі заїхали. І оказалося, цей священник попав з групою волонтерів просто в полон. Їх в Бородянці оточили БТР-ами, спровадили до Бородянської церкви і там тримали їх декілька днів. Взяли... Всі буси заїхали на територію церкви, во-

рота закриті, біля воріт поставили там якусь броньову свою техніку, взяли всіх на список і сказали: «Ось 17 чоловік. Якщо на ранок ми одного не дорахуємся – всіх розстріляєм». І я заїжджаю, шукаю його так, вправо-вліво, вправо-вліво, отак по обочинах, може, десь тіло лежить, що... Оце всю дорогу отут від Загалець я їду, ногою тримаю кермо і руки отак *[показує. – О. К.]*. Тому що снайпер десь сидить, і він мене бачe. Тому що отам я щойно проїхав через міни на асфальті, я їх бачив вже вдруге. Я через них проїхав. Вони мені їх положили, значить, вони за ними слідкують. Десь я на прицілі. Вони повинні бачити мої руки. От, ногою я тримаю і ще так чуть-чуть правіше, чуть-чуть лівіше, шоб мені розуміти – там не валяється тіло. І вже заїхав в Клавдієво*[-Тарасове]*, бо тільки через Клавдієво*[-Тарасове]* можна було тоді заїхати. І мені вже кладівчани кажуть: «Отець Роман приїхав тільки що теж». Це остання поїздка. Коли «рускі» виїжджали, то сказали, що через годину можете і ви їхати. Вони нічого не пояснювали, що вони виходять. Вони просто сказали: «Ми сєчас уєзжаєм, чєрєз час можетє уже єхать дамой». Куди виїжджаєм, шо виїжджаєм – вони не розуміли. Але, от, така ситуація була. Тобто один невеликий період я був відсутній там 5-6 днів. З причини того, що в мене там були «розборки» на Західній Україні. Але все, звичайно, там мирно, все дружно узгодилось, закрилися всі питання. *[...]*

[О. К.] *Можливо, отче Борисе, пам'ятаєте, те перше богослужіння у громаді, яке відбулося одразу після звільнненя Київщини? Що Ви тоді відчували і як це переживали?*

[Б. К.] Такого якогось яскравого моменту не було. Під час війни кількість прихожан зросла в 3-4 рази. Тих, хто стоїть в храмі. Ті, хто ходять постійно, і ті, хто почали ходити під час війни. Вечірні богослужіння ми проводили раніше, щоб за... засвітла повернутися додому. Як правило, на ранкову приходило трошки більше людей, на вечірні – менше, в неділю приходило більше людей. І я розумів, що ось прихожани ті, які ходили до початку війни, а ось ті люди, які прийшли зараз. І після завершення війни їх теж не буде. Я не помилився на сто відсотків. На сто відсотків. Рівно ті, хто ходили до війни в храм, рівно ті ходять і зараз. Тобто страх смерті спрацював виключно тимчасово. А похід людини в храм – це глибока робота в собі і над собою. Це не емоції. Це не страх. Я це бачу. І воно себе, от, справдило на сто відсотків. Я це бачу. Ну, звичайно, Бог всіх приймає одинаково, одинаково всіх любить. Я не відношуся там до прихожан по-одному, до інших – по-іншому. Бог одинаково до всіх людей відноситься. Я так стараюсь відноситись. Але я бачу, шо ці люди не будуть ходити регулярно в храм. А ці будуть. А ці і до цього ходили. І цього року на Пасху нічне богослужіння – ну, я би сказав би, там 98 відсотків всіх, хто був у храмі, причащались. І це невипадкові люди. Це люди, які до цього йшли, зріли. Ми про це з ними говорили. І для мене така була радість, що зараз в храмі людей небагато, але це ті, для кого це цінно. Це не прийшли люди подивитися на Пасхальне богослужіння. Це люди прийшли прийняти участь, стати учасниками цього священнодійства. Мені це було приємно.

[О. К.] *Отче Борисе, а що змінилося у богослужіннях Церкви на прикладі вашої релігійної громади з часу початку повномасштабного російського вторгнення? Знаю, наприклад, що у церквах інших християнських конфесій почастішали відправи за мир в Україні, за Перемогу України тощо. Цікавить, як цей процес проходить у вас?*

[Б. К.] На самому важливому богослужінні Літургії за Перемогу, за мир в Україні я читаю три... чотири молитви. Три з них – стоячи, а четверту читаю на колінах. З моменту війни. Це моя особиста ініціатива, за яку мене там ніхто не насварив, не пожурив пальчиком. Я дивлюся на тих людей, ну, таке було цікаве враження.

Я це зрозумів давно. Я поступав *[…]* минулого року на психолога. *[…]*. Хоча я вже проговорив з деканом тему майбутньої дипломної роботи. І вона була вражена моєю ідеєю відмінності психотипів людей, які були в окупації і які не були в окупації. І це величезна відмінність. Ми з багатьма священиками про це розмовляли. Ті, хто були в окупації, як вони бачать відмінність людей. Хто був – як себе веде, як мислить. І хто не був – як себе веде, як мислить. І це прям така… От, настільки величезна різниця. Я хотів на цьому побудувати свою дипломну роботу. Тобто такі враження священники зафіксували. І одне з яскравих Вам розкажу. Після окупації нас священників, які були в окупації, в митрополії вирішили нагородити черговою богослужбовою нагородою. І от, ми приїжджаємо. І нас там стоїть шість священників нашого благочиння, хто були в окупації. І до одного нашого священника підходить його товариш, з яким вони колись навчалися в семінарії, теж священник: «Ну, що там, як там? Ти був в окупації? Ти "руских" бачив? А чого ти не виїхав?». А ми так, стоїмо такі, ми цю розмову чуємо, тому що вона біля нас. *(Коротка пауза)*. *(Стишеним голосом)*. «Що тобі сказати…». Отака-от, отака просто пауза – ми, ми не знаємо, що тобі відповісти, бо ти з іншої планети… Але получається так, що в окупації то було небагато сіл. В пропорційності від всієї території Київської області невелика територія була в окупації. Відповідно небагато населених пунктів. Відповідно небагато священиків були в окупації. В тому середовищі, в якому ми знаходимось серед священників, які не були в окупації, їх більше. І дивними не вони є, а дивними ми є перед ними. І от, зараз я вивчаю психологію, ходжу там на курси, навчаюся, особливо військова психологія мене цікавить. І нам говорять часто про те, що треба допомогти військовому адаптуватися в соціумі після збройного… історії, яку військовий кожен має свою, переніс стрес. І от, як адаптуватися військовому, який за нас стоїть в окопі, не доїдає, не має чим стріляти, похоронив побратима, переніс поранення чи кантузію? Ну, тобто своя травматична історія, і в кожного військового – це своя історія. І от, він повертається сюди, а йому кажуть: «Ти "руских" бачив?». Один військовий мені каже: «Я лежу на… в шпиталі, в мене в шиї осколок, я не можу говорити, і в мене все, що нижче, все паралізоване. На той момент. І перший психолог до мене приходе, і перше запитання мені задає: "Скількох людей ти вбив?". Перше запитання. Каже: "Повір, якби в мене були робочі руки і ноги – він був би наступний. *[…]* У мене язик не працював. Я просто заплакав. А він нічого не зрозумів"». Це суспільство. Це зріз суспільства. Нам військових треба спасати. І суспільство міняти. Бо так не можна холодно, байдуже відноситись до того, що люди пережили. І якщо ми почнем змінювати цивільне суспільство, свою свідомість, наближатися до того рівня, що пережили люди в окупації, нам нижче, легше буде опуститися до розуміння того, що пережили військові. У нас вже буде опит сходження до тих, хто пережив окупацію. Сходження вниз. А ще трошки нижче, ще більш травматичну історію пережили військові. Нам до них уже буде ближче. І коли ми до них зійдемо емоційно, психологічно, вони зрозуміють це. Вони побачать це. А допоки ми сидимо на троні, ми, цивільні *[…]*, він ніколи не буде нас слухати, поважати і брати до уваги навіть розумні, правильні якісь поради, допоки ми не зійдемо з ним до його біди.

[О. К.] *Скажіть, будь ласка, чи ті людьми, з якими Ви прощалися під час евакуації колон автомобілів із Пилиповичів, Вам потім іще зустрілись? І якою була та зустріч, якщо пам'ятаєте?*

[Б. К.] *(Сміється)*. Ну, цих зустрічей сотні були. Цих зустрічей сотні були. Хтось повертався відразу після деокупації. Хтось повертався там в скорому часі. Дружина моя

приїхала там буквально за тиждень чи півтора після виходу «руских». *[...]* Я їх привіз вже в Страстний вівторок перед Пасхою *[20]*22 року. Я їх уже привіз сюди. І дружина була свідком цього. Хтось, хтось приніс отакий, зараз він модний, такий букет з м'ясних виробів. Я просто отак це згадую. Хтось квіти приносив, хтось приносив якісь солодощі в подяку. Ну, просто, просто в подяку. Але, але це такі зустрічі. Когось я пам'ятаю. Когось я взагалі не пам'ятаю. Люди приходять і кажуть: «Ми були в одній із ваших колон», «Ми бути там, там». Ну, що там, дачі в нас там за селом, дачі в нас там за селом. І туди їздив, і туди їздив, знаючи, що люди є, і в них немає нічого. Туди хліб ніхто не везе, тому що там росіяни стоять. Тільки туди я один їздив. А були такі люди, які туди приїхали, дідусь з бабусею, там дві дочки, троє діток дошкільного віку. Вони приїхали на дачу на день-два! Ще, ще зима, ще лютий місяць. І тут війна прийшла. І тут нема куди їхати. Всьо, «рускі» зайшли. І в них продукти закінчились. І в них води немає, вони в річці беруть. І там «рускі» – вони за дітей переживають, за жінок переживають? Це жах один. Я туди прорвався один раз, привіз раз продукти, другий раз продукти. Кажу: «Давайте, – кажу, – перебирайтеся сюди». Чому? Тому що тут були вже *[евакуйовані. – О. К.]* люди, які мені давали ключі від свого помешкання: «Там в погребі ще якась консервація, там ще якесь відро картоплі в мене є. А там ще в кладовочці муки знайдеш, якась там ще крупа є. А там те, а там те, а там те. Все твоє. Ти заходиш туди в хату як господар». Один чоловік взагалі мене, взагалі мене вразив. Один день приходить і каже: «В мене там те, те, те, те». Я в нього був. Я знаю, шо це дуже господаровита, толкова людина. В нього такі дорогі інструменти. От, у нього все так правильно, да. От, в нього все правильно. В нього теплиця «під комп'ютером», в нього крильчатник «під комп'ютером», в нього город садиться «під комп'ютером», в нього травичка поливається автоматичним поливом. Ну, от, в нього є такі можливості, щоби, от, зробити так все. В нього своя кліматична метеостанція стоїть, і він контролює, які будуть погоди завтра, через тиждень. *[...]*. І каже, каже: «Все, що в хаті, і все, що в господарстві, ти знаєш – на твою відповідальність. Все, що ти не забереш – це ти винен, що розкрали цигани-мародери. Зрозумів? Використай, як ти вважаєш за потрібне. Якщо я колись повернусь, і в хаті будуть голі порвані обої, я тобі слова не скажу. Використай, як ти вважаєш, за потрібне. Ось тобі хата, ось тобі все». Все, шо там було, в тій хаті, все залишилося. Я туди поселив людей. І там другого... в друге помешкання теж привіз оцих, оцих дачників. А вони приїхали на двох машинах. В них нічого нема. В них просто, от, ще є трошки пального в баку. От, вони приїхали на двох машинах з малими дітками. Ми поселили, їм дали туди продуктів. Газ ще в селі був. *[с-ще]* Немішаєво – газу не було. Люди, коли я приїхав, в Немішаєво під час окупації, вони просто на вулиці, на цеглинах, на листу заліза готовили собі якусь їжу. У нас був газ. Ми тут шикарно жили... В кого були старі радянські котли на опалювання газові – вони просто жили в теплій хаті. Шикарно там у них. Газ є, можна приготовити їжу, в хаті тепло. Цих людей теж, куди ми їх поселили, є газ. Привезли їм води, продуктів. А це якраз ми приїхали з чергового виїзду, і в нас були сасіски. І от, люди місяць «лапу смокчуть», перебиваються, на чому тільки можуть. Сухарики якісь сидять, і тут їм приносимо крупу, сасіски, там ще там, там якась цибулька, морквочка, там якийсь хлібчик. Вони просто... вперше за місяць діти супчик поїли. Як вони його смакували, який він смачний! «Вперше за місяць ми помилися в кастрюлі, нагрівши воду!». Там шоу, така радість! Ми, ми з ними п'ять разів пробували виїхати на Бородянку. Приїжджаєм на блокпост, тут прямо на трасі біля ресторану «Чотири сезони» стояв російський блокпост. При-

ходить, по рації солдат викликає камбріга, приходить цей камбріг, перевіряє: «Все нормально, нєльзя, разварачівайся». П'ять днів ми отак: туди-назад, туди-назад… Уявляєте, от, емоції, да. От виходять «рускі» з автоматами: «Нєльзя». І ти розвертаєшся. І ти думаєш: «А на закуску нас готують чи як?». Притримують. Ну, тобто в таких моментах завжди саме гірше розглядається. І треба себе так трошки ставити на місце, щоби «кукушка» не їхала. І вже тільки на шостий день ми поїхали іншою дорогою, цих *[…]*, ми їх об'їхали через ліс, через Клавдієво *[-Тарасове]* там виїхали. *[…]* Село залишилося без керівника, але до цього моменту на сходці села люди обрали старшим собі ще при діючій старості чоловіка, який буде контролювати порядок в селі в плані охорони села. Щоб не було мародерів, патрулювання вулиць в вечірній час, в нічний. Тобто такі, такі завдання. І вони там собі і координували свої дії, щось там вирішували. Я туди, якби, не пхав свого носа, не заважав їм. І коли староста залишила село, то автоматично все, якби, перейшло в його повноваження. Всі, навіть ніхто і не оспарював. Ну, і це, звичайно, зіграло якусь позитивну роль в селі. Тому що одна людина поїхала, а вже є інша людина. Немає оцього, цієї пустоти, місця для паніки. Ну, і це в якісь мірі був делегат від села. Коли «рускі» почали їздити танками по селі, по всьому селі, вони вже знали, що в селі є старший. Вони вже з ним якось комунікували. Якісь перемовини з ним відбувались. І люди були спокійнішими, що він там якісь питання вирішить. Що вирішувалося, я не знаю, і… Ну, що могло тоді вирішуватись? Але село, дякувати Богу, ніхто не спровокував російської агресії в самому селі. Тобто бойові офіцери, які воювали з *[20]*14-го року на Донбасі, мені розповідали пізніше, що ми правильно себе вели. Чому? Тому що вони бачили такі випадки на Донбасі, де дядько з села, маючи охотнічу рушницю, вийшов проти танка з рушницею. І він такий патріотичний весь, розумний. І він вистрілив. І каже: «Через 15-20 хвилин горить все село». Тому що танкова башня обертається на 360 градусів – і село горить. За 5 секунд. І село горить. І що ти добився? Тому правильність підходу в той момент була дуже потрібною. І ця правильна, скоординована дія вже нового старости, інших хлопців не спровокувала якоїсь агресії росіян. І село вижило. А це не тому, що там ми якось старалися перед ними, їм догоджати. Не тому. Я неодноразово говорив цю фразу, і багато людей можуть підтвердити її, що ми своїми діями повинні не заважати ЗСУ робити свою роботу. Глибоко переконаний, читаючи історію, розумію, що партизанські рухи були ефективними тільки там, де вони були скоординовані з основною армією. Від них вони отримували харчування, медикаменти, одяг, зброю, координацію дій: туди йти, те робити – туди не йти, того не робити. І тоді вони роблять ефективну роботу. От, наше завдання було вижити і не заважати Збройним силам України. Наче нам так получилось. Тому дякую старості, що він вклинився, включився в роботу, село йому довірило. І, звичайно, після деокупації рівень довіри до попередньої старости впав, що ти нас залишила в важку хвилину, а рівень довіри до тої людини, яка залишилася з ними до кінця, піднявся, і за нього виступило село.

[О. К.] *Дякую Вам, отче Борисе, за відверту і щиру розмову! Можливо, Ви б іще хотіли щось додати?*

[Б. К.] Я забув прояснити ситуацію. Ви коротенько пробіглися в запитанні про життя церкви, про сьогодення, а я якось тепер себе спіймав на тому, що не пояснив ситуації сьогодення нашої громади. В лютому місяці 2024-го року в селі Пилиповичі була проведе… були проведені збори про статус релігійної громади, про перехід її в ПЦУ. *[…]* Тобто більше року ми повністю перереєстровані як релігійна грома-

да ПЦУ з директором громадянином *[…]*. Наша релігійна громада живе так само, як і жила. Своїм релігійним життям проводяться всі богослужіння. Я *[…]* утримую свою релігійну громаду, яку я очолюю як керівник приміщення храму, хати *[…]*.

[О. К.] *Якщо Ви вважаєте за потрібне, поділіться іще, будь ласка, інформацією про Вашу нинішню волонтерську діяльність? Мабуть, маючи за плечима значний досвід допомоги громаді в період тимчасової окупації, сьогодні це Вам допомагає продовжувати цю лінію?*

[Б. К.] Перша моя після деокупації Київської області волонтерська поїздка відбулася, щось таке дальше, тому що, скажімо там, квітень – травень – я тут їздив *[на Київщині. – О. К.]* до *[м.]* Чорнобиля, от, оця сторона окупації – там комусь якісь там подарунки, продукти, одяг, гігієну, предмети побуту. Тобто я возив відразу після виходу «руских». Я не залишав людей. Навіть тих, кого не знаю. Просто їхав і їх знаходив. Були такі дивні люди, які казали: «А мій чоловік любить заварну каву, не розчинну. Привези мені заварну». – «А, добре. Добре». І собі відповідаю: «І чого ти сюди прийшов?». Але в той же день мені обов'язково зустрічалася така людина, яку я обнімав зі сльозами. За яку я дякував Богу, що, от, заради цієї однієї я тисячу відсотків радий, що я сьогодні сюди приїхав. От, її точно. Я зайшов до хати, я поспілкувався з дітками. Я все зрозумів, що вона навіть мовчала, про що вона мовчала. Я все зрозумів. Я з радістю віддаю, обіймаю і обіцяю ще приїхати. Так декілька місяців я поїздив, а потім був такий період до жовтня місяця (ну, фактично, до вересня, бо потім ми вже в вересні, ми вже готовились), коли я так трошки якби повертався до себе. Наче вже тут, тут якось воно втихомирилось, вже там трошки люди повертаються, щось там привозять тим, хто залишався тут. Вже якось воно так стає на своє місце, і, скажемо, менш актуально було би… І *[м.]* Ірпінь, *[м.]* Буча там – в перші дні я ще заїжджав туди, куди ще не пропускали нікого. З військовими заїжджав. Але загружений бус, і з військовими я вже заїду і вже людям роздаю, ті, які тут вижили. І я бачив ті речі, от, зразу після виходу «руских». Потім був період, коли я так, для особистого мозгового відпочинку – я собі так пізніше це назвав – що я трошки відходив від шоку окупації. Я наче себе вважав нормальним, що зі мною все нормально, але тепер я відповідаю собі: «Але той Борис, який був до війни, той Борис, який був під час війни, той Борис, який був зразу після окупації, і той Борис, який сьогодні, в *[20]*25 році – це, ну, той самий, але дещо відрізняється». І я цю відмінність бачив, шо мені треба було відпочити. Я тут чимось займався, але не волонтернічав так активно. А вже у вересні місяці ми з тими хлопцями, які виїжджали, разом зі мною неодноразово домовляємся про те, що ми плануємо поїздку на Донбас. Перше – і ми тут збираємся, ми тут готуємся, ми вже щось там формуємо машини, шукаємо машини, тому що вже буса в мене не було – я повернув «Автологістиці», і, і шукаємо машини, пальне, чим заповнити машини, і ще хтось з нами там долучається. Була така команда, ну, чоловік 15-20 небайдужих людей. Найбільше було в тих командах, де я їздив, 9 бусів. Звичайно, в одному бусі не менше двох *[осіб. – О. К]* – якийсь помічник, перестраховочний. Всі машини перевантажені, сто відсотків перевантажені. І отак їдуть, обережно. *(Усміхається)*. І ми поїхали 3 жовтня *[2022 року. – О. К.]* в *[м.]* Ліман. За четвертою спробою ми змогли в'їхати в Ліман, тому шо взірвані мости. Але це ще Ліман, від якого ми не були в шокові, бо я бачив Бородянку. Можливо, хтось був в шокові, але я бачив Бородянку, для мене Ліман не був шоком. Я розумів, що вони переживають. Для мене це була вже в якісь мірі повсякденна робота. Але, звичайно, історія людини – це особиста історія трагедії. Завжди після таких поїздок, оце ми вперше заїхали в Ліман 3 жовтня, і ми там були дуже раді побачити цих людей. Вони були раді, що

хтось до них приїхав, що шось їм привіз, а ще реально корисне: потрібні там продукти харчування, якісь медикаменти, важливі речі такі. Завжди в мене була якась одна така людина, за яку я потім в дорозі додому дякував Богу. За яку, я потім себе запитуючи, чи була корисною твоя сьогоднішня поїздка, я собі, от, за неї відповідав – от, тисячу відсотків – корисна. От, от, навіть немає сумніву! *(Усміхається)*. Напарника питаю: «От, скажи мені, будь ласка, корисною була наша поїздка, чи ми так просто, от, покаталися, наче роздали, але, ну, воно їм не треба?». – «Та ні, – каже, – он там, там, там – прям жесть, там серйозно треба було. Ми правильно зробили, що ми поїхали». Це маленькі деталі, які нам треба для себе озвучувати. Ми робимо висновки. Це дуже важливо. І так ми їздили-їздили-їздили… І якось я читаю інтерв'ю одного священника УПЦ Сумської області. І він там в одному запитанні каже: «Я спочатку рахував свої поїздки і там десь виставляв у соціальних мережах. Це потрібно, тому що треба прозвітувати перед людьми, не рекламуючи себе, але це прозорість діяльності, чесність і відповідальність перед тими, хто тобі щось дав. І він каже: "Десь там приблизно 15-та, 20-та поїздка, я перестав рахувати"». А я так себе запитую: «А ти коли перестав рахувати? А приблизно так само. А приблизно так само». Я вже давненько, коли я пишу якийсь пост, я там пишу: перша поїздка, сьома поїздка, десята поїздка, і там куди поїхали, якісь там враження, щось там, і там подяка якась, і декілька там фотографій чи відео. А тепер я собі так відповідаю: «Я пишу якусь інформацію, щось там виставляю, якийсь фотозвіт, і я не пишу порядковий номер поїздки. Я теж перестав їх рахувати». Я просто їду, тому що є ще якась можливість, і є необхідність. Потім зі мною приєдналися священники, ми з групою священників їздили, цивільних людей – мирян. Потім до нас там вийшли з військового відділу на контакт священники, люди, священники, які їздили в *[м.]* Маріуполь на Пасху *[20]*22 року, щоб визволити там. Внаслідок якихось перемовин, я не в курсі того, шо там тоді відбувалося, але вони їхали там забрати полеглих, поранених, і жінок, і дітей. Прям в сам «Азовсталь». Вони не привезли нікого, але вони там побували, їм не дали, там, якісь там збої пройшли в домовленостях. Розумію, що це між СБУ і ФСБ, але факт того, шо вони туди ризикнули поїхати, – це вже великий подвиг для мене, для… Від мене їм велика пошана. Ми з ними якось поспілкувалися, скоординували свої дії, вирішили разом працювати. Далі було декілька поїздок, ми працювали по евакуації поранених. Це був там *[м.]* Торецьк, навколо Торецька цивільних вивозили. Поряд з тим, ми не припиняли працювати як волонтери, щось привозячи «плюс-мінус» на лінію фронту військовим, цивільним. Завжди хлопці сміялися: «В Бориса точка – *[м.]* Костянтинівка *[…]*». Ліворуч – це дорога на *[м.]* Бахму́т. Ми тою «дорогою життя» там декілька раз проїхали, потім вже через *[м.]* Часів Яр заїжджали в Бахмут. Останній раз я був в Бахмуті в січні *[20]*23 року. Вже там багато моїх знайомих, волонтерів, які були в Бахмуті, вже звідти виїхали. Ми ще останній раз заїхали і далі. Це, це вже була остання поїздка, дуже небезпечна, через Часів Яр, бо військовий каже: «Хлопці, ця дорога вже прострілюється, вони вас бачать. Тому їдьте, якщо ви прям так-от вперлися їхати, по одній машині плюс-мінус з інтервалом 300-400 метрів. Бронежилет на скло, раптом десь, може, вас спасе». Так, на нас бронежилети, каски, бронежилет на скло. А я завжди так, ну, де треба, я їду перший, якщо немає когось сміливішого. А якщо є хтось – я останній. Я останній. І от, ми приїжджаємо в Часів Яр, колона хлопців там, 5 чи 6 бусів, і я останній з товаришем в бусі. І ми не розуміємо, чому ми стоїмо вже там 15 хвилин, і ми навіть не рухаємося, щоб нас провіряли там по черзі, кожну машину. Якби вже розумієм

процедуру, а стоїмо. І вже виходим із товаришем, і йдем туди. Хлопці кажуть: «Ми не поїдем, там стріляють. Там дорога пострілюється», – військовий пояснив ситуацію. «Ага, ну, зрозуміло». – «Але можна. Ну, якшо ви взагалі, то можна, але я вам не рекомендую. Прямої заборони в мене від командування немає не пропускати. Ну, але це, – каже, – хлопці, це дурня». – «Боже, допомогай!». На той момент в Бахмуті… Я вже коли вигрузився, так сховав машину за будиночок, така пауза, і я так для себе зосередився. Взяв годинник – кожних 3-4 секунди – вибух. Стрілкотня просто не припиняється. От, ми там, умовно, 2-3 години тут працюємо по різних волонтерських центрах, а Бахмут – це мене вразив тим, що я вперше там побачив, як працюють правильно скоординовані волонтери. В них в одному приміщенні стоїть генератор, «плазма», *[високошвидкісний супутниковий інтернет. – О. К.]* «Старлінк». Люди приходять, і вони бачать, шо робиться в світі, вони мають зв'язок з родинами. Тут же є медпункт з працівником, який надасть якусь допомогу, є медикаменти, якась там поличка, шкафчик. Тут же є склад з одягом, можна одягнутися. Тут же готується їжа, ви можете поїсти гарячу їжу. Там я з цими волонтерами познайомився, до цих пір з ними підтримую дружні стосунки, до цих пір приїжджаю до них. Вони виїхали з Бахмута, вони оселилися в Костянтинівці *[…]*. Я туди приїжджаю, там раніше частіше приїжджав, зараз менше, тому що я вже більше *[працюю в гуманітарному проєкті. – О. К.]* «На щиті». Але я приїжджаю і постійно бачу там від 60 до 110 людей. Ну, це толпи, це толпи людей. От, кожен день їм треба щось на стіл поставити. Кожен день. І одною вермішелькою не обійдешся. Треба, треба посерйозніше. Тому там консервація… Вони мені якось одного разу кажуть: «Знаєте, отець Борис, а консервацію один батюшка з Київської області привозить. Може, Ви його знаєте, десь там під Бородянкою?». *(Усміхається)*. Я думаю, 120 чоловік, і один Борис привозить якусь там консервацію. Ну, от, їх посадив за стіл, ну, до вермішелі якусь там лєчо відкрив, огірочок, помідорчик. Але це капля в морі, але це дуже цінно людині, яка вийшла в тапочках з квартири, і все взлетіло в повітря. От, її сюди привезли в тапочках. А я цих людей бачу, я з ними спілкуюся, вони мене впізнають, ми вже, ну, чуть не подружилися. Ми вже так обнімаємося з ними, вони вже мене пам'ятають. Один раз літом я приїжджаю до них, жарко, я приїжджаю в цивільному, в футболочці. І ця керівниця *[Оксана. – О. К.]* мене потім відводить в сторону, каже: «Ми Вас завжди раді бачити. Але до нас ще приїжджають волонтери з різними, з різною допомогою до нас. Але батюшки до нас приїжджають – тільки ви. А Ви приїхали в футболці… Ну, як Вас люди бачать? Ну, Ви зчитуєте?». *(Усміхається)*. І я такий: «Ну, а реально?». *[…]*

[О. К.] *Ну, дякую, отче. А саме щодо громадської організації «На щиті», то, ну, в який період, от, Ваш, так, початок роботи?*

[Б. К.] З 2024 року – 1 січня о десятій ранку ми виїхали з волонтерами в *[м.]* Дніпро вже як громадська організація, яка офіційно провірена Генштабом і введена в програму «На щиті» як волонтерська організація. Ми виїхали в Дніпро, там завантажились тілами і поїхали. За період діяльності в нас була пауза. Зараз на цьому автомобілі стоїть уже інша холодильна установка, в два рази потужніша. Тому що та холодильна установка в літню пору не справлялася з потрібним температурним режимом. Тому ми простояли в *[20]*24 році чотири місяці, поки не спала температура. Далі осінь-зиму ми від'їздили і тепер уже готові до літа, повноцінно змінивши холодильну установку. Ну, приблизно десь в районі 500 тіл ми перевезли за цей період. Я не скажу, шо це багато, але коли нам приходить повідомлення, телефонний дзвінок, що треба, команда волонтерів сідає і поїхала. Не були ми ще

в Волинській області, в Донецькій і Луганській ще не були. А так уже були скрізь. Тобто покриваємо всі регіони, куди потрібно. *[…]* Тобто ми в Дніпропетровській області, ми в Харківській області, ми в Одеській області, в Миколаївській області – ми присутні, ми там регулярно. Харківська область – ми там завжди загружаємся, Дніпропетровська область, Сумська – тобто це такі, такі зони. Ми забираємо від моргів після судмедексперта з лікарським свідоцтвом про смерть. Є документ на тіло, є його особисті там якісь речі, якщо, якщо вони були на момент загибелі. Нам це все передається по описі через акт прийому-передачі. Ми це тут же фіксуємо в *[цифровому. – О. К.]* додатку, причому поки не сфотографуєш, не підтягнеш в додаток всі документи і сторони, яка прийняла від тебе це все, то ти не закриєш свою заявку. Тобто там прозорість 100-відсоткова. Ну, це правильно, це розумно. І ми працюємо так: в середньому на круг в нас виходить десь 2000 кілометрів один виїзд. Один раз ми їхали – 3000 там з маленьким хвостиком в нас було кілометрів. Але це вже ми так спрацювали. Це була осінь. Хлопці проїхали там круг. Залишилося декілька тіл. І вже це буде третя ніч *[підряд у дорозі. – О. К.]* – це занадто. Третю ніч ми вже не беремо. Так не можна. Відпочивати потрібно. Хлопці приїхали, поставили автомобіль. У мене закінчується богослужіння. Через півтори, там дві години закінчили богослужіння. Я сідаю в автомобіль з товаришом. І вже поїхали далі. То ми проїхали навіть і на Закарпаття. І звідти ще там по репатріації привезли декілька тіл. Тобто, вся Україна – вона працює отак. Немає такого точного центра, де там всі тіла з'їжджаються, і звідти всі роз'їжджаються по домах. Вже відпрацьована, розгалужена система. І ми в цій системі там якусь свою роботу, яку нам довіряють, яку нам надають, виконуємо. Другий автомобіль теж введений в цю програму. Але він ще не виїхав жодного разу. Тому що поки що цей справляється. (Автомобілі знаходяться поруч з нами в дворі). А оскільки цей ще справляється з тим об'ємом заявок, то мені ж треба гуманітарну допомогу якось відправляти. Я не припиняю ще працювати по гуманітарній допомозі людям. Зараз я трошки по-іншому працюю. Багато відправляємо завдяки «Новій пошті». Там є така послуга «Нова пошта гуманітарна». Тобто зареєстрований в них як юридична особа. І коли мені приходить щось з-за кордону, чи тут в Україні хтось щось нам надає, то в Одеську область багато відправляємо, дитячий приті… притулок. Але спочатку відправляли в дитячий притулок, а потім вони кажуть: «Ви знаєте, в нас стільки уже переселенців з'явилося. І вони часто приїжджають без нічого взагалі. Тому якщо крім дитячого у Вас ще щось є, будем дуже вдячні». Одеська область, Миколаївська область, Херсонська область, звичайно, Донецька. Дівчата Костянтинівки, вже вони звідти виїхали, тому що розбомбили там все, що тільки можна було. *[…]* в них була постірочна. Тобто це 16 пральних машин, 16 сушилок, своя свердловина, свій генератор, свій «Старлінк», свій телевізор. Військовий прийшов – ось поличка, тапочки, спортивні штанішки. Ти все брудне з себе зняв, дівчата загрузили, ти прийняв душ, попив чаю, з'їв печеньки, хочеш – почекав, хочеш – десь там поїхав, приїхав там через якийсь час: «Ось в пакетіку твоє – сухеньке, чистеньке. Спасибі тобі за службу». Без-кош-тов-но. Двадцять чотири на сім. Оцю постірочну в Костянтинівці розбомбили. Я ще їм з Німеччини доправляв, купували, доправляли дві сушильних машини, і вони кажуть: «Так, в шмаття порване осколками. КАБ поряд прилетів – просто в шмаття порване. Ми вже навіть боїмось туди їхати». Я кажу: «Було б добре, шоб ви тоді сфотографували, щоб я людям показав: ось воно, і в якому стані воно зараз внаслідок бомбардувань». Ну, але вже бояться туди навіть їхати. *[…]* Ну, тобто, працюємо, допомагаємо – як можемо. Маємо декілька

людей, які в Німеччині знають мене. З одними людьми я вже познайомився. Через рік після роботи, отакої тісної співпраці, вони мені фури присилають. Я це все роздаю, їм показую, звітую. Вони мене не знають. Через рік ми тільки познайомилися, коли я приїхав по цей автомобіль. Ми лише познайомилися. Але вони бачать мою діяльність, я це все висвітлюю, у них немає ніяких зауважень. З іншими я ще навіть не познайомився. Але вони кажуть: «Борисе, можеш? Давай! Ми можемо це, то. А ти можеш там далі. Можеш? Ти нам – ми тобі. Ти нам звіти, ми тобі щось там, те, що ми можемо». І так кожен… Я вважаю, що кожен громадянин України повинен бути якимось волонтером, поки він не служить в Збройних силах *[України. – О. К.]*, допомагати тим, чим він може допомагати. У мене були випадки, коли мені мужики в селі кажуть: «Ну, ти ж десь там якось там вхожий. Ми не знаєм, ну, ти десь там входиш кудись десь там. Поговори. Ну, є вже в нас нормальні мужики, такі там "50+", які не пацани, в яких руки правильно стоять. І ще вони не пенсіонери. Ну, може, щось, якісь патрони, ну, щось робити таке. Ми відпрацювали там, в сім вечора я вже вдома. До десятої *[години. – О. К.]* я можу спокійно ще три години біля станка постояти. А хтось може зранку постояти біля цього станка. Ну, і тобто хай там не буде це від шостої ранку до шостої ранку. Але день ми відпрацюєм, ми щось таки зробим. Нам не треба грошей. Я гроші на роботі заробляю. Закинь своїм там, вищим в пагонах». Тобто я бачу таку готовність. Ну, розумію, що дещо воно по-дитячому виглядає. Але в більшості своїй я бачу налаштованість суспільства. Ми готові. Те, що від нас, де ми можем бути корисними – я вмію це, це, це робити. Чого мені не робити?

[О. К.] *І це такі заклики, зокрема, з громади йдуть?*

[Б. К.] Да. Да. От, з мужиками десь там на поминках, десь на вулиці – п'ять хвилин розмови, і він так мені на вушко ділиться думками. Каже: «Я ж не один такий – той готовий, той готовий, той готовий». А я… ну, я їх знаю 25 років. Я розумію, шо це нормальні, адекватні мужики. Дійсно, можуть бути чимось корисними. В нас є люди з села, які там дронами займаються. Навіть багато хлопців займаються дронами. Є жінки, які займаються дронами. Тобто кожен десь якось знайшов свою нішу. Мене вразило в Дніпрі, коли на видачі тіл сидить, ну, така жінка там 45 років. *[…]* Але ми якось так розмовляєм. Інколи буває там, треба там на вокзал поїхати за тілами, на вагонах. І хтось сідає, показує дорогу, куди їхати. Хтось там посилає. Я залишаюся там. Треба було чекати пів години. Ми розмовляємо. Вона каже: «Я сюди прийшла працювати під час війни. Син закінчив школу. Сам поступив, куди хотів, у вищий навчальний заклад. І я зрозуміла, що поки син уже стає самостійним, я можу бути корисною. Де? Тут. Чого я сюди прийшла? Я сюди прийшла під час війни працювати». І так мене це мотивує, це так вражає, це приємно.

[О. К.] *Так, згоден із Вами. Я Вам дуже дякую за розмову! Нехай Господь Бог береже Вас, рідних, с. Пилиповичі і всю нашу Україну! Хай веде її до близької Перемоги!*

Бучанська міська територіальна громада

м. Буча

Записав Олександр Коломийчук [О. К.] 14 червня 2024 р.
у м. Бучі Бучанського р-ну Київської обл.
*Співрозмовниця – [N.] *, служить у храмі св. Андрія*
Первозванного та Всіх Святих Православної церкви України,
1957 р. н., родом із Чернігівщини

[N.] Мене звати *[…]*. Мені 67 років. Приїхали ми з іншого міста, із Чернігівщини, у *[20]*14 році. Із *[20]*16 року я служу у храмі *[св.]* Андрія Первозванного *[та Всіх Святих. – О. К.]*, так по волі Божій. Війна застала мене на роботі, на службі у храмі. Коли розпочалося – це іще із чотирьох чи п'яти годин ранку, то я була дома. Почули сильні вибухи. Але вже люд був насторожений про те, що ось-ось мало щось статися. Звичайно, я прийшла до храму. Відкрила *[його. – О. К.]*. Людей не було. Громихання продовжувалися. Була висадка, висадка десантів із вертольотів поруч від нашого будинку. Це десь близько кілометра три. Так. А може, навіть не три, а десь кілометра два. Бо то люди іще із своїх балконів знімали, коли оці десанти летіли на *[аеропорт. – О. К.]* «Антонова», там де аеродром. Так. Окупацію пережили ми тут, але не повністю, тому що 12-го *[березня 2022 року ми виїхали з міста. – О. К.]*. Зразу вагалися на виїзд. Все були дома, тому що ми живемо у приватному секторі. Важко було залишити своє господарство, все нажите. Але прийшлося тим, що… тим, що не було ні світла, не було ні газу, не було ні води. Але це, з цим можна було змиритися. Не можна було змиритися тільки психологічно, тому що кругом їздили ці танки, кругом кожної ночі та кожного дня вибухи страшні. І так вирішили, що треба виїжджати. Виїхали ми 12 березня. Води не було навіть у колодязях, які викопані були незалежно від водопостачання. Ми приходили туди, і там вже хазяї сказали, що засипали колодці піском нібито *[російські. – О. К.]* окупанти. Була… не знала, що таке слово означає, «зачистка». А це значить – ходили по всіх будинках, хто не відкривав, і дивилися. Що шукали – мені так і незрозуміло. Яких вони шукали «нацистів»? Яких вони шукали «бандерівців»? Незрозуміло було, тому що… Ми жили спокійним, мирним життям. Ніяких «нацистів», нічого цього ми не знаємо, і не відчували, і цього в нас немає і не було! А хто не відкривав, вибивали вікна, вибивали двері росіяни в військовій формі. Були і в нас у хаті. Ми живемо з чоловіком, віруючі люди. Я кажу: «Нема в нас ні зброї, нема в нас нічого. Зайдіть, подивіться. В мене ікони. Я в церкві служу, молюся». І все. Оце така була зустріч безпосередньо з ними наодинці. Сказали, що не закривайте ворота, не закривайте калітку, тому що ми все рівно виб'ємо. До вікон не підходьте. Ми так і робили, так і було. Дякувати Богу, залишилися живі. Але багато, дуже багато людей постраждали, вбиті, із нашого храму також. До нас *[у храм. – О. К.]* приходила одна жіночка, приходила постійно, їй давали підмогу. Хліб давали, давали печиво. Вона була самотня. Її вбили. Вбили молодого хлопця, нашого, із хору. Він жив у *[мікрорайоні. – О. К.]* Лісній Бучі, співав у хорі. І вбили вже тільки за те, що мати – вчителька української мови. Це задокументовано. Є очевидці – сусіди… Це

* На прохання співрозмовниці текст частково відредаговано відповідно до норм української літературної мови. – *О. К.*

все отак сталось. І не тільки його вбили – вбили матір, вбили батька і вбили брата батькового. Розстрілювали і в нашому районі. Це в районі *[завода. – О. К.]* «ЮТЕМ». Люди, які їхали в перший чи другий день війни, тікали. Розстріляли машину із сім'єю – п'ять людей. Це теж все відомо. *[...]* Було поховання на території нашого храму. Там стела – 500 людей Бучанської громади. Але із самої *[м.]* Бучі в перший день похоронили 79 чоловік. Чому вибрали цю територію? Тому що пересування машинами не заборонено було. І більшої та ближчої території, де можна було б зробити поховання людей, які лежали на вулиці розстріляні, не було. І тому вирішили... мабуть, з міської ради дозвіл був, лікарня поруч, морг поруч. І то вирішили на території храму зробити. Вирили траншеї. І просто людей пакували у чорні мішки і складали їх штабелями. Коли вже звільнили *[місто. – О. К.]*, їх підняли́ і перепоховали, родичі забрали. Там по місту проживання похоронені у *[м.]* Бучі були ті люди, які родом із Бучі.

[О. К.] *Спробуйте пригадати, будь ласка, як парафіяльна громада переживала події повномасштабного російського вторгнення? Чи була можливість збиратись тут у храмі для спільної молитви, чи все ж старались нікуди не виходити?*

[N.] Храм на той період був закритий. Люди не всі сиділи за зачиненими дверима. Люди, особливо чоловіки, у перші дні війни боролися, як могли. А як вони могли? Прості чоловіки робили «коктейлі Молотова» і вкидали у ції танки.

[О. К.] *Протидіяли.*

[N.] Протидіяли. Війна застала зовсім зненацька і з порожніми руками. Але ми, ми пенсіонери і що вже того віку, чоловіку за сімдесят *[років. – О. К.]*. І ми вже були дома. Деякі люди, які на свій страх і риск виходили і якось протидіяли. Біля нас недалеко сусідка. Вона молодша. Вона теж зараз служить у храмі. Вона виходила, і варили їжу у лікарні чи в підвалі там. Був зранку сьогодні чоловік, який весь час окупації годував людей, яким не було що їсти. Він сьогодні зранку був у храмі. То наша сусідка ходила і те, що там залишалося від їжи, яку розносили хворим людям, лежачих, вона підгодовувала тварин. Адже люди виїжджали і залишали котів, собак – вони ходили вулицями. Годувала, щоб собаки не розтерзували ті тіла загиблих, які лежали по дорозі. Тому люди розповідали, що цих людей навіть не давали захоронити. І жінка мені особисто розказувала, що чоловіка її собаки з'їли половину тулуба. Добре, що каже, хоч остатки прийшлося захоронить. Ви розумієте, те, що тут було, то не вкладається у свідомість людську, що це могло так статися. Але ж Буча не одна. Таке саме творилося і під *[м.]* Харковом, і таке саме творилося в *[м.]* Ізюмі... Звідки таке звірство?! Звідки така ненависть?! Важко пояснити, важко збагнути, що таке може бути... У мене особисто не вистачить пальців, щоб перерахувати *[російські. – О. К.]* міста, в яких живе моя кровна рідня. Це і *[м.]* москва, це і *[м. Санкт-]* Петербург, це і *[м.]* Орел. Це все тому, що брат військовий. Прослужив там, женився на місцевій. Племінники теж поженилися там. Я одна залишилася тут, українка. Розумієте? Ну, так склалася доля. Звідкіля оця не́нависть. І таких сімей дуже багато... Звідкіля така не́нависть?! Звідкіля?! По громаді – приходила жіночка, у якої чоловіка розстріляли. І чоловік їхав на велосипеді разом із сином. Батько попереду, а син за ним. Вони везли ́батарейки бабусі для радіо, не було ж нічого. Ну, старенькі сидять і не знають, що ж де робиться. І він віз батарейки до того радіо, і його розстріляли. Дитина... А дитину ранили тільки. Дитина прилітає ж додому і каже: «Мама, папу вбили!». Вона: «Та, може, – каже ж, – тільки ранений там! Де він?!». Дитина труситься, каже: «Не йди, мама, не йди, бо і тебе уб'ють!». І вона потім приходить до храму і каже: «Зараз усе запо-

коїлося. Уже зараз, – каже, – немає наче і війни тієї. Люди ходять спокійно. А чоловіка немає! А чоловіка вбили!». І скільки таких! А скільки зараз взагалі подають записочки *[у храмі просять молитись у цьому намірі. – О. К.]*: безвісті зниклі, вбиті, вбиті, вбиті… То не вистачає сил і нервів оце все переносити. *[…]*

[О. К.] *Скажіть, будь ласка, як особисто Вам* молитва *допомагала пережити той надважкий період? Можливо, якось збиралися на спільну молитву?*

[N.] *[…]* Ікона «Покров Пресвятої Богородиці». *(З'являються сльози на очах)*. Читали ми її постійно у підвалі. *(Нетривале мовчання через важкі спогади)*. І виїжджали з нею *(голос починає тремтіти, невелика пауза)* – у руках ікона. І тільки на це і надія. Тільки це, мабуть, і врятувало. *(Відчувається, як котяться сльози)*. А так, щоб збиралися… Храм закритий *[був. – О. К.]*. Збиралися – це хто був у багатоповерхівках, то вони там збиралися і молилися. Ми були дома. Ми були у підвалі…

[О. К.] *Власного будинку?*

[N.] Так-так, власного будинку. Немає вибухів – ікону беру наверх. Молюся там. Вибухи – ікону у підвал і молюся: читаю Акафіст «Покров Пресвятої Богородиці». *(Пауза)*. Звичайно, що це якась надія… надія тримала. Про те, що чи залишишся живим, чи не залишишся живим – була тільки надія на те, що дасть Бог, що все пройде, що вискочимо… Оце вже в останні дні було так, що «вискочимо!». Тоді, дай Боже… Психологічно було дуже важко, тому що грукіт, стукіт. Ти кожну хвилину *[боявся. – О. К.]*, що зараз відкриють, і зараз прийде до тебе. Не знаючи про те, що творилося на *[вул.]* Вокзальній, що творилося на *[вул.]* Тарасівській. А то там взагалі… Ось зараз має прийти прибиральниця, в якої вони по *[вул.]* Вокзальній жили, в яких будинок згорів геть чисто. Єдина дитина, ДЦП – ця дитина обгоріла була. Зараз тільки тривога – він боїться і ховатися в підвал. Це жах, це те, що пережила Буча, люди, це страшне. Я живу в стороні *[мікрорайону. – О. К.]* Ястремщини. У нас були росіяни, *[люди. – О. К.]* говорили, *[що то. – О. К.]* смоленські.

[О. К.] *Смоленські?*

[N.] Смоленські. А там були на *[вул.]* Тарасівській, *[вул.]* Яблунській, *[вул.]* Вокзальній – там були і «кадирівці», і буряти. І якраз приїхали… Що саме, саме страшне були – вони з'явились, кажуть, уже у чистій формі, вибриті такі. Ймовірно, вони вже приїхали із ціллю – знищувати все. Дівчина, Таня її *[звати. – О. К.]*, оце приносить *[її родичка. – О. К.]* поминальне *[за упокій. – О. К.]*. Таня, яка вискочила на вулицю, бо щось грохотить. І все. Вона просто вискочила на вулицю. Дівчина. Її розстріляли. Чоловік, який був у пізній час, після комендантської години. І люди просили: «Не їдь ти, не виїжджай, вже комендантська година, все!». Його теж розстріляли. Знаєте, таке враження, що перед ними були не люди, а, ну, навіть не сказать, що… бо і тварину шкода, собаку – а наче мухи. Розумієте? Їм вистрілить було – це значить, ну, ну, отак, раз – і вистрілив, і вбив, і вбив людину. Це жахіття.

[О. К.] *Розкажіть, будь ласка, чим Ви харчувалися у період тимчасової окупації? Люди також розповідають, що на початку повномасштабної війни в умовах постійної повітряної небезпеки не використовували змінний одяг. Як було у Вашому випадку?*

[N.] *[…]* В нашому випадку було… Я говорила, що ми живемо у приватному секторі і тримали своє господарство. І в нас кури були, то там їли… їли те, що було, і це не тільки ми, а всі люди – те, що було, те і їли. Перебирати харчами не приходилося. Чому? Тому що кругом все закрито, і навіть якби було що і відкрите, то вийти з двору, ризикнути тим, що тебе зараз просто розстріляють, не було сенсу. Хліба не було, їли сухарі.

[О. К.] *Сушили?*

[N.] Ну, так. Хліб був сушений. Сухарі їли. Не було сухарів – просто поїли щось та й і все. Крупа якась була – заварили крупу. І це не тільки так у нас. Таких багато... А ще розказувала наша *[Валя. – О. К.]* із церкви, що вона вогник робила у свої у квартирі із олії і ґнотиків. От. «І на цьому, – каже, – я умудрялася яйце зжарить». Так. «На цьому я умудрялася якось...». Спаси Вас Господи! *[звертається до мирянки, що придбала свічки і дає кошти. – О. К.]*. ...Якого чаю закип'ятить, хоч не закип'ятить, а хоч нагріть, бо тому що то, ще лютий був, то ще холодно було. Про побут, про одежу – немає і мови, які там роздягання. Там вибухи почалися, і ти мерщій маєш тікати у підвал, у погріб. То який..? Поспав. Вибухи почалися. Не сильні – терпиш. Тільки вже такі сильні – тікаєш у підвал. *[...]* З вулиці снаряд попав. Чи то він влетів прямо... Більше всього, що він влетів в верхню частину, в верхній храм. Окупанти у нас були у верхньому храмі. Але дякувати Богу, що сюди не дісталися, не вибили двері. Священник добротно зробив, казав, вони вибили вікно. Казав: «Або вони – просто подумали: "Ну, що там підвал..."». Верхній тільки побудований, там немає нічого. Вони там були. Вибили вікно і були. А чому дізналися, що тут були? Бо... *(зітхає)* бачили слід чобота на дверях. Вибивали двері, але не вибили, слава Богу, що не попали сюди. Коли їх уже не було, то священник *[у соцмережах. – О. К.]* виставив чашу, якою причащається. Це для нас була дуже велика радість. Так, ми були за *[м.]* Тернополем, у *[м.]* Бучачі. Теж там ходила до храму. І коли побачила ції фото і щасливе обличчя священника, так, це було Благовіщення – перше свято, яке святкувалося вже з людьми, які не виїздили взагалі.

[О. К.] *Взагалі.*

[N.] Взагалі. У нас тут дві бабці, які служать у храмі майже від початку. Піонери – від будівництва храму цього. Їм за 80 *[років. – О. К.]*, і дехто, мабуть, вже – це тьотя *[Віра. – О. К.]* пережила другу війну. Їм по 84 роки. Так. То вони уже служили, служили Благовіщення у храмі громадою. Фото є, що прислав священник, виставив *[у соцмережах. – О. К.]*, що дякувати Богу, збереглося. *[...]* Священник відповідальний тут, він – Божа людина. Він все життя своє з молодого віку. Він у 22 роки *[...]* став священником, приїхав сюди. Люди його поважають дуже, тому що він безвідмовний, він на своєму місці, він постійно такий – Божа людина. *[...]* А Ви з *[м.]* Києва ж самі?

[О. К.] *Так, я приїхав з Києва, але родом сам з Івано-Франківщини.*

[N.] Ага. А отець наш із *[м.]* Львова.

[О. К.] *Теж галичанин.*

[N.] Так. Приїжджають же делегації і піднімаються наверх. Шкода... ми б узяли дозвіл у священника, припросили б його, чи можна відкрити верхній храм і показати все. Тут буває багато делегацій... Там і рука з манікюром, яку впізнали тільки по руці, що це та жінка. Так. І такі жахливі. *[...]* Жінка приходить і каже: «Відкрийте мені, бо я там тільки по кофтині впізнала, що там синові петлі шукали». Це страшне́. Це страхіття. Я пам'ятаю, заходить чоловік і вітається. Я до його: «Доброго дня!» чи «Добрий ранок!». А він: «Який добрий... Я сьогодні сина найшов закопаного!». Він тут бідний ридав, людей не було, він ридав на, на весь храм. Я не могла сама заспокоїтися. Вже він пішов, священник приходить, а я сижу там на карнизі, плачу. «Що сталося?» – *[він запитує. – О. К.]*. Я кажу: «Отче, отак і отак... Найшли відкопаних у лісопосадці – батько сина!». А він... А його ж запрошують хоронить. Він же знає. «Це, – каже, – там-то і там-то, на Ястремщині, закопаних двоє чи троє там було». Я кажу: «Я не знаю. Певно так». То такої біди нароблено...

[О. К.] *Скажіть, будь ласка, а як Ви облаштували власний погріб, де переховувалися під час окупації?*

[N.] Саме головне, що туди була драбина. Драбина українська, звичайна. Драбина і на що присісти. Оце отак ми там сиділи. Тому що вистоять там практично неможливо. Це погріб – це сире приміщення, все. Присісти, і так ми сиділи там годинами. Вибухи стихли – піднялись. Роздягаючись *[чи. – О. К.]* ні, заснули. Знову починається – знову бігом *[у погріб. – О. К.]*. І чим швидше вскочиш *[у погріб. – О. К.]*, тим краще, бо хто його знає. На подвір'ї знайшли були два осколка вже пізніше. Ну, добре, що нікого не було… А як там бути, коли кругом вибухи? Це тільки молися Господу Богу, аби не попало. *[…]* Вас цікавить, як була евакуація? Виїздили ми через блокпости уже з четвертим коридором. Це було вже 12 березня *[2022 року. – О. К.]*. Стояли по Бучі буряти, перевіряли машини, перевіряли, що в машині, перевіряли багаж, що маєте, що перевозите і все. У нас машина була трошки проблемна з колесами, ми дуже боялися зупинитися, тому що ті машини, які напередодні доганяли коридор, люди попадали під обстріл. І багато розстріляних машин було навіть по дорозі. Якщо ми навіть і побоялися попередні дні доганяти, тому що вже коридор ніби пройшов, машини поїхали. Так, звичайно, завжди допомагала віра у Бога і ікона. І, може, звертаючись на те, не знаючи, яких вони тут «націків» шукали, а бачачи, що люди їдуть. Тим більше у нас у машині було дві собаки: одна велика, одна маленька собака. Вони перевіряли, та, дякувати Богу, проїхали, пропустили. Перший коридор був зовсім недалеко – тут від Бучі до *[с.]* Білогородки. Але вони їхали, зовсім же малий шлях, перший коридор їхав 6 чи 7 годин. Це і тому, що не пропускали, можливо, упереджено ставилися, перевіряли чоловіків, особливо з татуюванням. Така була евакуація. Але коли уже ми приїхали до… Знаєте, у той момент, що я Вам хочу сказать про психологічний стан, те, що відчувалося самому. Весь час був напружений. І навіть не було такого, щоб там плакати – ні. А от, уже коли приїхали на підконтрольну нашу *[територію. – О. К.]*, блокпости – все, от, тоді вже відкрилися оце сльози – не можна було зупинитися. Ми приїхали до Білогородки – там організовано було харчування, там чай давали люди, людей годували, багато було цих автобусів, які потім забирали людей. Море було. Я не могла навіть з машини вийти, *(тремтіння у голосі, накочуються сльози)* тому що мене весь час заливали сльози. *(Зі сльозами на очах)*. І воно не проходило навіть довго. Оце така була евакуація наша.

[О. К.] *Якими були Ваші враження від того краю, куди Ви прибули?*

[N.] Ми прибули… Ми не знали, куди нам їхати, і все. І по дорозі ще ремонтували машину. І приїхали ми до, до знайомих зятя. Ми їх не знали. Але люди відгукнулися на нашу біду. Ми там зареєструвалися як переселенці. Там було організовано гуманітарку – і одяг, і харчування. Люди приносили місцеві, їжу приносили, в лотках готове. Роздавали людям засоби гігієни, першої медичної допомоги – що потрібно. Ти приходиш, говориш, тебе записують і видають допомогу. Людина, яка прийняла нас, зовсім нас не знала. Від того часу ми стали спілкуваться, вона приїздила до нас в гості. *(З'являються сльози)*. Її дома не було навіть. Вона сказала тільки, що зайдете у магазин там поруч і візьмете ключі. Ми приїхали зовсім у чужий будинок, зовсім. Ми цієї людини навіть не знали. Ми приїхали, навіть чотири чоловіка дорослих і ще й дві собаки. І вона всім, що мала, ділилася, ми разом харчувалися, ми в одній кімнаті спали. Що я хочу сказати: люди згуртувалися і люди відгукнулися на нашу таку біду. Важко було, звичайно, кидаґи все… Тим більше, що у нас так сталося, що… собака велика в дворі, яку прийшлося залишать. Дві собаки у машині. Цього вже ніяк *[не могли узяти з собою. – О. К.]*. Тим більше їхати кудись, не знаєш куди. Це собака, який жив на вулиці, і забрати його, де ми

будемо в квартирі – ці хоч квартирні собаки – не можна було. Попросили сусідів *[годувати. – О. К.]*. Але, знаєте, *(починають котитися сльози)* прийшлося навіть прощення просить у собакі, потому шо ти його оставляєш на призволяще. *(Плаче)*.

[О. К.] *Але сусіди приглянули за собакою, правда ж?*

[N.] Так-так. Сусід не виїздив, потому що в його у день початку *[повномасштабної російсько-української. – О. К.]* війни померла жінка. І він не виїздив, тому що йому треба було її похоронити. Хоча він не похоронив її до того часу, пока ми не приїхали, тому що йому порізали машину, шини порізали. Він не міг нікуди виїхать. Ми приїхали через рівно через місяць – 13-го *[квітня. – О. К.]*, навіть 12-го *[квітня. – О. К.]* ми вже були в Києві, а 13-го *[квітня. – О. К.]* ми приїхали в Бучу. І він не міг забрати тіло, і не міг до Києва доїхати ніяк. Може, когось і просив, але не хотіли їхати – не знаю. Сам він проїхати не міг. І ще розвалений міст був. Ми тільки приїхали, я перше до його прийшла, кажу: «Похоронив *[Світлану. – О. К.]*?». Він каже: «Ні, як би я похоронив?». Кажу: «Та як, уже 40 днів пройшло від смерті!». Тому що і тіло землі не придалося. Він тоді ввечері вже приїхав. Хоча чоловік проїхав 700 з лишнім кілометров. Ми їхали, де – не знаю, но тією якоюсь, не через *[м.]* Житомир, а дальньою дорогою. Ми приїхали – чоловік втомлений, тим більше йому вже за 70 *[років. – О. К.]*, все, але він попросив і каже, шо поїхали завтра на Київ. Він, він ледве-ледве, але, все-таки, поїхав, і дали згоду на кремацію тіла. Потім через 9 днів поїхали, забрали, і похоронив він. А собака – він його підгодовував. Ми все, що було у холодильнику та морозильній камері, все перед евакуацією йому віддали. Тим більше був і сухий корм, і все через ворота він перекидав йому. Нам було дуже важко, бо це тварина, яка з нами прожила 14 років. І було важко його лишати... *[...]*

[О. К.] *Пригадайте, будь ласка, що Вам найбільше запам'яталося із Вашого перебування у західній частині країни?*

[N.] Чуйність людей. Я Вас зрозуміла. Чуйність людей. Співчуття. Співчуття людей. Люди відгукнулися на цю біду, і коли ми, я познайомилася із бабцею там у церкві. У неї вік десь був за 80 *[років. – О. К.]*, звичайно, то вона мені говорить, що її внук на *[м.]* Ірпінь возив гуманітарку. Але в останній час він навіть не зміг туди доїхати. «І він, – каже, – приїхав назад. Я не знаю, де він вже вигрузив ту гуманітарку». І він приїхав. І каже: «Я вже, – каже, – спала посеред ночі. І він каже... Заскочив до мене у кімнату за цей, і, – каже, – став молитися, молитися». Ну, настільки в нього було оце внутрішнє потрясіння, що побачивши, що тут коїлося. Так. Це в *[м.]* Бучачі було. І люди – співчуття у всьому. І навіть із заходу країни, і сюди нам і картоплю передавали, і консервацію передавали. І дуже вдячні, так як і ми, коли уже в Запорожжі був оцей потоп *[через підрив рашистами греблі Каховської гідроелектростанції. – О. К.]*, ми теж все, що могли, передавали туди...

[О. К.] *Передавали?*

[N.] Так. Спаси Вас Господи! *[Звертається до відвідувачки-мирянки. – О. К.]*. Передавали туди на Запорожжя: і одяг, і постіль, і все, що могли так, як і нам. Співчуття людей. Співчуття людей – оце саме головне. Люди зрозуміли, відгукнулися на нашу біду і до цього поставилися дуже чуйно.

[О. К.] *Чи обговорювали тоді можливість, щоб за певних обставин осісти на Заході України?*

[N.] Було. Було навіть там, у цієї жіночки – Оксани – зупинилися, і люди знали з сусідніх там десь із села, що до неї приїхали біженці. То передавали овочі, передавали, тому що це вже була весна. Ми приїхали туди і цілий місяць там були – ми 12 квітня *[2022 року. – О. К.]* приїхали сюди. То передавали їй картоплю, моркву,

сусіди приносили продукти, яйця приносили. От, у таком плані. Я чоловіку сказала. Кажу: «Мені, – кажу, – дуже тут подобається, дуже подобається!». І він каже, він каже: «Ну, в Бучачі, в Бучачі, – каже, – ще там...». Знаєте, якось воно село в низині. А вони кудись із чоловіком їздили і з Оксаною, з цією, що де оце передавали нам продукти, але сказали, що приїдьте, заберіть. І він каже: «Там, – каже, – село таке гарне, що я б, – каже, – не проти би, – каже, – там жити. Оце, – каже, – в селі тому». Сподобалась місцевість, і взагалі якось... І в церкву приходили, сусіди там з машиною забирали нас із церкви, бо церква там знаходилася далеченько. А в мене нога хвора дуже, то вони забирали, бачачи це. Я питаюся, як там вони там. Перезвонюємося...

[О. К.] *Господиня, яка Вас приймала, як я зрозумів, її не було тоді на місці?*

[N.] Не було. Вона була тоді у Львові. *[...]*

[О. К.] *Перебуваючи в евакуації на Заході України, який* храм *Ви відвідували?*

[N.] Щодо церкви, то у моїй свідомості великого розподілу між Греко-католицькою і Православною церквою я не відчуваю. Навіть оце був би тут би недалеко греко-католицький *[храм. – О. К.]* до мого місця проживання, я б ходила туди б і молилася там би. Так. Але туди приїхавши, там був храм імені Української православної церкви, і чому я туди ходила, бо туди ще й далі було. Тому що мені дуже-дуже відома Служба *[Божа. – О. К.]*. Служба *[Божа. – О. К.]*. Я весь піснеспів, все читання, його знаю по літургіях, по вечірніх службах тут. І так, як там дозволено, що всі люди так: один чтец і піснеспівець на кліросі співають, а люди внизу цю службу теж співають. Для мене це було дуже велике задоволення. Хоч я проходила повз греко-католицький храм, там озвучення було і на вулиці. Проходячи, зупинилася, помолилася та й пішла. Розділу великого я не відчувала. А просто через те, що Служба *[Божа. – О. К.]* мені...

[О. К.] *Знайома.*

[N.] Вся, всі літургії знайомі. Всі не однакові у Православній церкві України. І тому тільки я весь час у цьому.

[О. К.] *Можливо, є щось таке, що Ви, наприклад, відкладаєте на потім і вважаєте, що це зробити лише із Перемогою України у війні?*

[N.] Знаєте, ця війна перевернула все з ніг на голову. Повністю. Тому що в мене дуже багато захворювань. Я їздила у санаторії. Чоловік їздив на риболовлю, а зараз ці роки ми отак держимося купки, ми боїмося, щоб знову війна не застала нас – одне там, друге там. *(Голос починає тремтіти)*. І з цього живемо та й живемо. Хотіли вікна поміняти, ремонт зробити, бо в нас будиночок такий старенький. Ми ж тут купили його. Але нічого до цього не вкладаєш, хоч у Перемогу *[України. – О. К.]* віриш, але невпевнений у завтрашньому дні. І це, Ви знаєте, це не тільки... От, вчора у нас Служба *[Божа. – О. К.]* була. В мене цілий тиждень чергування було. І цей, і прийшовши додому, я лягла *[на ліжко. – О. К.]*, «вирубилася». Навіть вже мені сьогодні *[Наталя. – О. К.]* каже: «Що, як тобі ніч сьогодні була: тривоги, вибухи і все?». І я його нічого не чула, уже будь – що буде і все. А ті ночі так переживаєш, тому що діти в Києві. Тільки і дивишся: ага, куди летять, куди що. Вони в коридорі сидять, вони не завжди можуть... та й це як і більшість людей, до того укриття добігти. А хто його знає, куди воно прилетить? Де воно впаде? Який будинок воно зруйнує? Яку сім'ю воно уб'є? Це отак. Хоча віримо, надіємося. Надіємося на Перемогу *[України. – О. К.]*, надіємося на наших захисників, на наших партнерів, що дають зброю. Молимося, маємо надію, але такого, щоб якихось планів... Це, дай Боже, Перемоги *[України у війні. – О. К.]* – це, мабуть, буде свято найбільше, найбільше,

яке може бути у всіх людей. Ви розумієте, тому що війна руйнує все – життя, здоров'я, побут – усе.

[О. К.] *Скажіть, будь ласка, чи з'явилися у воєнний час якісь окремі відправи або богослужіння, під час яких священник спеціально молиться за Перемогу України у війні чи досягнення справедливого миру?*

[N.] Кожну літургію священник молиться за Перемогу *[України. – О. К.]*. І люди моляться за воїнів. Кожну. Не буває ні одної літургії, щоб не молився священник за державу, за Перемогу, за воїнів. І не тільки на *[Божественній. – О. К.]* Літургії. У нас люди, яких я знаю, які вже бабці. Ось одній буде 87 років, вона щовечора щоденно молиться за живих і за загиблих воїнів вдома. Вдома. Вдома моляться. Моляться, інколи подзвоню, а вона… Я кажу: «Чого Ви так довго трубку не брали?». А вона каже: «*[N. – О. К.]*, я молилася». І моляться, і я молюсь.

[О. К.] *Щиро Вам дякую за відверту розмову!*

Записав Олександр Коломийчук [О. К.] 16 червня 2024 р.
у м. Бучі Бучанського р-ну Київської обл.
Співрозмовник – отець Василь Чудійович [В. Ч.] [*], 1979 р. н.,
священник Української греко-католицької церкви, адміністратор
парафії Святого Апостола і Євангелиста Луки УГКЦ у м. Бучі, родом
із м. Сколе Сколівського (з 2020 року – Стрийського) р-ну Львівської обл.

[О. К.] *Отче Василю, розкажіть, будь ласка, трішки про себе: де і коли народилися, де навчалися, коли отримали священничі свячення?*

[В. Ч.] Отець Василь Чудійович – священник Української греко-католицької церкви. Народився 21 грудня 1979 року у місті Сколе на Львівщині. Я закінчив загальноосвітню школу, потім навчався в Дрогобицькій духовній семінарії. Після семінарії чотири роки навчався на вищих студіях в *[м.]* Римі. Пізніше повернувся з Риму, ще закінчив національний університет ім. Івана Франка у *[м.]* Львові за спеціальністю «Журналістика». І на початках я душпастирював у Самбірсько-Дрогобицькій єпархії – це частина Львівщини – де був прессекретарем владики Юліана Вороновського і також займався ще священничою діяльністю. Потім переїхав до *[м.]* Києва. В Києві з 2007 *[року. – О. К.]*. Зараз я працюю в канцелярії Київської архієпархії канцлером, а також відповідальним за стратегію розвитку УГКЦ на теренах Центральної України. Моє основне місце служіння – це є парафія УГКЦ Святого Йосафата на території району Києва Святошин. Також, крім того, відкрив парафію за місцем свого проживання у Подільському районі *[м. Києва. – О. К.]*, мікрорайон Виноградар. І, починаючи з серпня 2023 року, також регулярно душпастирюю в місті Бучі. Тому ми сьогодні будемо про неї говорити. Сама парафія УГКЦ в місті Буча була зареєстрована юридично в органах державної влади ще в 2017 році. Її реєстрував священник, який зараз фізично душпастирює в *[м.]* Ірпені – отець Віталій Воєца. Вона була, як ми називаємо, «паперова парафія». Тобто вона була офіційно зареєстрована, але не мала місця для служіння. Скажімо, існує така стратегія: коли релігійна громада є зареєстрована, ми подаємо відповідно до чинного законодавства клопотання в місто про те, щоби нам виділили земельну ділянку. Коли місто виділяє, відповідно тоді починаємо будувати храм. І біля храму тоді гуртується громада. На жаль, така стратегія в місті Бучі не

[*] На прохання співрозмовника текст частково відредаговано відповідно до норм української літературної мови. – *О. К.*

спрацювала, бо двічі ми вибирали земельну ділянку, але на жаль, на сесії міської ради ми не отримували її. Тобто більшість депутатів негативно голосували. Хоча ми мали повне офіційне право на цю ділянку. І так за три роки такого поневіряння *(усміхається)*, на жаль, отець трошки, як то кажуть, «вигорів» і практично більшу частину вже свого служіння сконцентрував в Ірпені, де ми маємо храм. Відповідно ось такий храм, як є в Ірпені, має набагато більше такої душпастирської роботи. І, на жаль, через те громада дальше була юридично зареєстрована, але залишалась такою парафією «паперовою», тобто жодної діяльності не відбувалося. А ті наші люди, які жили фізично в Бучі, просто приїжджали до Ірпеня. Там навіть така була невеличка спільнотка вже у спільноті ірпінській, де вони між собою взаємодіяли. Вони навіть мали свою окрему касову книгу, де збирали кошти, шоб були на всякі такі потреби. Зокрема, наприклад, якби треба було дальше займатися земельною ділянкою – це все, хочем чи не хочем, це все також є фінансові складові, які треба на це мати відповідно, певні ресурси. І так тривало до початку повномасштабної війни. Звичайно, коли почалася війна, більша частина тих наших парафіян, то вони повиїжджали: хтось за кордон, хтось на Західну Україну. І коли вже тут трішки стало вільніше… Ну, знову ж таки, довший час не повертались ще всі, але вже десь початок, пам'ятаю, 2023 року, кілька людей повернулося таких активніших, які почали знову говорити про те, щоб, направду, мати тут якесь літургійне молитовне життя. Бо вони, справді, відчували, що їм оцього бракує, і що це буде можливістю для них, все-таки, долати оці виклики і стреси, які вони мали внаслідок пережитого. І до мене як до керівника відділу по розвитку, який цим займається, відповідно кілька людей звернулося. Ми почали думати над цим, знову ж таки, де молитися. І знайшлося двоє парафіян, які це підтримали. Ну, вони самі займаються бізнесом. Сказали, що ми готові шукати земельну ділянку з будиночком, і, в принципі, зараз ціни впали, і готові купити для того, щоб це була така вже локація, де могли би молитися. І, справді, десь на початку, здається, квітня до мене звернулися: «Приїдьте, подивіться, ніби знайшли, прийнятна ціна, що ми собі можемо дозволити ці кошти знайти і викупити будинок». І, таким чином, ця земельна ділянка сподобалася, будинок більш-менш сподобався, і вони його придбали для того, щоби він став таким місцем для літурійного життя парафії. На початку серпня вже будинок повністю був оформлений. Здається, була перша неділя серпня – зробили першу *[Божественну. – О. К.]* Літургію урочисту. І від того часу кожної неділі і кожне велике свято ми маємо богослужіння. Звичайно, по кількості людей, можна сказати, що, ну, в середньому це десь родин є 15, які активно долучаються. Велика кількість, на жаль, ще досі не повернулися. Бо, властиво, у нас же ж є списки, хто тоді реєстрував громаду. То практично 85% з тих людей, які реєстрували громаду і, відповідно, жили в Бучі, зараз є закордоном. Тобто вони не повернулися ще до Бучі. І виглядає, що ще не дуже поспішають повертатися. Але якось почали приходити нові. І от, тих 15 людей, які зараз є, то такий кістяк громади. Звичайно, що не кожної неділі всі є. Бо хтось *[їде. – О. К.]* у відрядження, хтось десь поїхав, але в середньому там від 4-5 людей, деколи буває 15-16 людей, які є на *[Божественній. – О. К.]* Літургії. Ось така, скажімо, історія актуального життя парафії УГКЦ в місті Бучі. І, звичайно, ті двоє людей, які є бізнесменами, пішли дальше: вони готові спонсорувати, шукати кошти для того, щоб будувати повноцінний храм. Відповідно вже повністю є проєкт храму. Зараз дороблюються певні там технічні деталі, конструкторські там рішення, щоби почати будувати повноцінний храм. Тобто ми робимо як перебудову цього існуючого будинку, але просто ця пе-

ребудова буде під сакральну споруду. І, звичайно, сподіваємся, коли храм збудується, то вже люди будуть бачити, що це, все ж таки, не якась секта. Бо тепер навіть нас сприймають: о, там не знати хто, знаєте. Все ж таки, люди привикли: якщо церква, значить має бути, відповідно, храм. Якщо цього храму нема, знаєте, як то люди… Хоча коли була Паска, то було кілька родин-сусідів, які прийшли до нас, кажуть: «Ми знаємо, шо ви кожну неділю молитеся – це, знову ж таки, показник, так. Ми, – кажуть, – кілька разів приходили і почули, що це, справді, церковна структура, не щось таке, і прийшли посвячувати паску саме до вас». Тому, думаю, як тільки храм збудується, то буде все добре. І спільнота буде дальше розвиватися. Крім того, в нас до парафії належить активна пластунка. І хоч в Бучі є свій Пластовий *[вишкільний. – О. К.]* центр, який є загальноукраїнський, так званий *[Національний. – О. К.]* центр пластовий, але дуже часто також місцеві пластуни, місцевий курінь проводить заняття в нас. Ми навіть маємо так переважно раз у два місяці, я маю з ними окрему гутíрку для того, щоби про якісь свята порозмовляти, про віру, тобто в них є отой духовний компонент, так, і вони з радістю приходять. Так само у них є шикування. Тоді вони беруть участь на Службі Божій. Ті, хто є греко-католики, то сповідаються, причащаються. І потім ми маємо ще за кавою, за чаєм таку гутíрку. Тобто якісь такі певні заходи відбуваються. І другий напрямок, властиво, знову ж таки, спілкуючись, особливо з тими людьми, які, на жаль, пережили окупацію, були присутні під час інвазії *[росіян. – О. К.]* в Бучі. У нас є кілька таких людей, зокрема пан *[В. – О. К.]*. То постало питання: ми, як Церква, що ми можемо зробити, щоби пробувати ці травми війни якось лікувати, якось резильєнтність людей тих, які пережили травму, все-таки формувати. В нас, кажу, є кілька таких людей. От, пані *[Н. – О. К.]*, яка має втрату чоловіка. Його розстріляли одного із перших росіяни. Він був в територорони. Одним із таких є пан *[В. – О. К.]*. Є ще одна сім'я, вони рідше приходять, також батько загинув. І, властиво, зародилася така ідея, щоби не просто там вшановувати пам'ять, бо це і місто робить, в принципі, але щоби якось надати духовного компонента цій пам'яті. І, властиво, так спілкуючися з парафіянами, якось… Знову ж таки, це пані *[Н. – О. К.]* перша таку рису помітила, так, що, от, ті люди, які загинули, які були мучені, які мають ці травми, дуже є подібні в своїй жертві до тої жертви, яку приніс Ісус Христос. І ми якось так собі, знаєте, спілкуючись, подумали: а чому б не проводити саме в день, коли є оця пам'ять загиблих і закатованих в місті Бучі, чому б не проводити щось подібне, про що говорить християнство – про страждання і муки. І, властиво, вирішили, що будемо робити – це якраз перша неділя березня припадає – будемо робити таку загальну міську Хресну дорогу саме по тій вулиці, яка найбільше постраждала у місті Бучі, де найбільше було розстрілів. Якраз це є вулиця Яблу́нська. І ми у 2024 році вперше зробили, все-таки, Хресну дорогу, Хресний хід, де починали від початку вулиці Яблу́нської, яка межує з *[с-щем]* Ворзелем. Якраз це перший блокпост, де стояла територорона, куди заходили росіяни. І повністю пройшли по вулиці Яблу́нській. І цікаво, що місто дуже позитивно до тої ідеї *[Хресної дороги. – О. К.]* поставилося. І скажімо, ми мали, ну, просто 100% підтримку від міського голови, від всіх структур міської влади. Тому що для них це також був один з елементів якогось такого нового пережиття тої трагедії і внесення якогось, скажімо, елементу того, як можна це, справді, переживши, пробувати формувати як елемент стійкості. Бо, властиво, суть Хресної дороги – це якраз є те, що ми страждаємо, так, але це страждання не є марне, бо потім Христос Воскрес, і завершення тих страждань є завжди щось позитивне. І, властиво, то ми так якраз

будували таке повідомлення, меседж через всю Хресну дорогу. Крім міської влади *[було. – О. К.]* дуже багато навіть місцевих жителів, які так частково поверталися, вони просто виходили на вулицю, просто молилися. І, справді, було видно, що для них це є таке певне знаходження твердого ґрунту в тих пережиттях, які вони мали і дотепер не знали, що з тим робити. І оця Хресна дорога, ця молитва, вона, справді, давала їм якусь силу дальше з тим жити, і, розуміючи, що тим не закінчується життя, що дальше треба йти, пам'ятаючи, звичайно, про ці жертви. Але дальше їх якось розвивати і дбати про розвиток України безпосередньо. І також важливим елементом Хресної дороги, яку ми запровадили і будемо робити тепер кожного року – це те, що ми зібрали, знову ж таки, співпрацюючи з міською владою, всі прізвища і імена тих людей, які загинули. І, відповідно, на тих 14 зупинках-стаціях, де ми ставали на молитву, завжди зачитувалися конкретні імена і прізвища людей, які стали жертвами саме в тій локації. І це також було таким дуже, я би сказав, лікувальним для тих людей, бо вони, коли чують молитви, йде Хресна дорога, і тут називають ім'я їхнього загиблого родича. Знаєте, для них це, от, справді, поєднання оцього компонента релігійності і реальності. І їх дуже багато потім приходило, просто плакали і дякували, що, от, вони це почули. І якось їм, от, відпустило, бо зрозуміли, що він *[загиблий родич. – О. К.]* не є сам, так, він десь там дальше з Богом. І це один з елементів такого, справді, лікувального характеру, який має ця молитва «Хресна дорога». Це десь можливо той внесок, який ми як церковна громада хочемо внести в загальну міську громаду міста Бучі.

[О. К.] *Дякую, отче, за це свідчення! Цікавий приклад ось цих двох людей, які долучилися до розбудови парафії саме у такий складний час. Чи знаєте щось про їхній життєвий досвід? Вони були віруючими до того, чи, можливо, стали такими вже пізніше, переживши певні події у своєму житті?*

[В. Ч.] Дивіться, *[В. – О. К.]*, він, скажімо, був християнином, був греко-католиком. Він сам з *[м.]* Донецька. Він був активним членом СУМ-у *[Спілки української молоді. – О. К.]* в Донецьку. І, властиво, маючи певні контакти з нашими священниками-сумівцями, які приїжджали, зокрема і в Донецьк там на різні заходи, він запізнав нашу Церкву. І десь колись, звичайно, пробував ходити навіть в Донецьку до нашого храму. Але, справді, як він сам розказує, його така більш практикуюча компонента в християнстві, та, тобто, що він, справді, кожної неділі ходить тепер до церкви, є наслідком того, що він пережив і потребував якогось заспокоєння. Бо він каже: «Я закриваю очі, і переді мною стоїть та картина, як я виходжу з Бучі...». Тобто ті вбивства, які він бачив, які відбувались на його очах, чи, скажімо, ті трупи, які лежали… Росіяни забороняли забирати вбитих, вони просто лежали, розкладалися. І він каже: «У мене та вся картина, коли я, оцей, закриваю очі, ото в мене просто стоїть *[перед очима. – О. К.]*». І він розказує, що коли він почав ходити до церкви, каже: «Я почав якось трошки з цього звільнятися. В мене якийсь спокій почав появлятися». І тому він кожної неділі, хіба що, от, кажу, сьогодні, на жаль, захворів. Він зараз в лікарні лежить. І він кожної неділі є в храмі. Спочатку він був такий, знаєте, от, приходив і все. А тепер він стає частиною громади, бо він зааганжовується, читає Апостола, з кадилом тепер почав допомагати. Він, справді, відчуває, що це для нього один з елементів послужити. А для нього спільнота стала таким місцем, де він, справді, почав відчувати спокій. «Цей спокій, – каже, – я почав... Перше, що для мене стало критерієм, чому я зрозумів, що в церкву треба обов'язково йти – вперше після церкви я прийшов, просто нормально заснув і виспався. До того часу я тако година-дві – просинався, і все: були ті флеші, які не

давали спокою». Пані *[Н. – О. К.]* – вона також не була дуже практикуючою. Зараз вона набагато частіше ходить *[до церкви. – О. К.]*, хоча, знову ж таки, я би не сказав, що вона кожної неділі є, але це для неї також така розрада втрати. І, ну, як на мене, справді, церква для них стала місцем, де вони лікують травму. Через молитву, через досвід Бога, через ото спілкування їм стає фізично, ментально легше.

[О. К.] *Отче, чи намагалися якось бучанці із початком повномасштабної війни у межах парафіяльної спільноти комунікувати одне з одним, долаючи персональні життєві виклики?*

[В. Ч.] Ну, коли почалася широкомасштабна війна, то на той час як такої громади не було саме бучанської. Але знаю досвід Ірпеня. Це навіть, можна сказати, міжконфесійний досвід, так, тому що, наприклад, протестанти допомагали нашим, наші допомагали протестантам виїжджати. Нашому священнику отцю Мирославу з Ірпеня, я думаю, що Ви будете спілкуватися, він більше розкаже, але, властиво, допомогли виїхати, бо він довший час залишався там і не хотів покидати місто. Він під послухом виїхав, коли вже єпископ зобов'язав його це зробити. Властиво, що йому допомагали протестантські наші браття виїхати із Ірпеня. Тобто на той час насправді якісь оті межі конфесій, навіть, я би сказав, межі релігії просто стерлись. Бо на перший план вийшло те, що ми маємо один одному допомогти *[…]*. Тому, справді, ну, я Вам скажу про це. Бо я, коли почалося *[російське повномасштабне вторгнення. – О. К.]*, я ж ще на Святошині молився кілька днів, але я свою сім'ю вивіз. В нас є в цьому… в *[…]* будинок батьків, де вони виїхали туди, то я ще кілька днів на Святошин їздив на Служби́ *[Божі. – О. К.]*. Так само можна було побачити, як люди допомагають, спілкуються. Потім вже як не було цей, то ми сиділи довший час там. Ми десь виїхали в середині березня *[2022 року. – О. К.]*, напевно. І то я їх на Західну Україну відвіз, потім вернувся. То, направду, в мене був досвід вже. Коли не було хліба, і пам'ятаю десь, напевно, то вже пройшло три тижні, коли вперше в село *[…]* завезли хліб. То, цей, приходить дружина така вся заплакана із тою буханкою хліба і каже: «Я як вдихнула…». А ми вже там… ну, картопля якась була, а, от, хліба реально не було. Мука вже вся цей… Нас там було кілька родин. Все з'їли там за пару тижнів. І вона каже: «Я той хліб вдихнула, – каже, – от, яка цінність деколи: так, проста, елементарна річ, але ти розумієш, що це…». Наш один священник також, який був в оточенні довший час на півночі. То так само вони щось кілька днів взагалі не мали що їсти. То я пам'ятаю, вони приїхали, а в нього молодший син є. То я йому даю шоколадку, то він тако бере… Для мене це також було таке… Він бере тако шоколадку, розламує на дві частини і потім каже: «Ото ми будемо зараз їсти, а другу частину, – каже, – тато, будь ласка, заховай, щоб було на запас». Мала дитина, малий десь, скільки? Трошки більше, ніж два роки *[має. – О. К.]*. Як він, переживши це, розуміє, що треба *[берегти харчі. – О. К.]*. Таких дуже багато розповідей. Але ка́жу, цей початок показав, от, що немає границь якихось, кажу, що всі люди – найперше люди, а вже потім там якісь конфесії, якісь партії чи ще щось. Бо ка́жу: коли є біда, от, людський елемент зразу виходить *[наперед. – О. К.]* і об'єднує всіх. Всі розуміють, що є важливіше, а що таке… ну, ніби важливе, але, насправді, другорядне.

[О. К.] *Отче, Ви, як людина, яка відповідальна за напрями розвитку УГКЦ на теренах Центральної України, якою Церква сьогодні бачить подальшу стратегію власного розвитку? Чи ця стратегія якось змінилася в ході воєнних подій в Україні? Також цікавить, як бачить себе УГКЦ у повоєнному відновленні громад Київщини?*

[В. Ч.] Бачите, в нас перший елемент, який ми почали робити, це, справді, моніторити, які є актуальні потреби, і на них швидко реагувати. Наприклад, Церква навіть

тут на Київщині побачила, що є проблема з харчуванням. Тоді ми почали спілкуватися з нашими партнерами – з Америкою, Канадою, Європою. І почали відкривати так звані продуктові хаби, де була така стандартна допомога – пакунок із всім необхідним. Цього одного пакунку вистачало на два тижні на одну людину. І ми *[…]* сотні там, ми тисячі цих пакунків просто роздали. Це і *[с-ще]* Бородянка, і *[с-ще]* Макарів, Ірпінь той самий, Буча.

[О. К.] *Тобто у більш постраждалих населених пунктах?*

[В. Ч.] Так. Бо, направду, дивно воно звучить. Але кажу: коли ти приїжджаєш, там були родини, які там, от, просто не їли, не мали що їсти. То для них, справді, це було таке. Зараз, наприклад, вже з тим не є така аж критична потреба, то ми, наприклад, зараз працюємо над різними програмами, що називаються «Лікування травм війни». Тобто це більш така ментально-психологічна допомога. Наприклад, наша Церква розробила окремий курс, який мають пройти всі священники УГКЦ для того, щоб мати базові знання, зокрема, з психології. Це для того, щоби навіть на початках допомогти людині, яка має певні ментальні зрушення, або якщо це вже трошки глибші такі психологічні травми – скерувати до відповідних фахівців-психологів. І зараз йде мова, щоби в кожному регіоні створити хоча би такий великий хаб, який би міг вміщати до 20-25 людей, які би могли проходити таку реабілітацію. Це стосується, скажімо, не тільки воїнів, але це стосується також і світських людей, які, на жаль, також є дуже часто зранені. По них спочатку не бачиш. Коли ти починаєш спілкуватися з тою людиною, то видно, що вона має такі певні психологічні зранення.

[О. К.] *Щиро дякую, отче, за цікаву бесіду!*

Записала Катерина Бех [К. Б.] 17 липня 2024 р.
у м. Бучі Бучанського р-ну Київської обл.
Співрозмовниця – Ганна Мудра [Г. М.], засновниця
мистецького проєкту «На посиденьки до Горислави»,
виконавиця пісні «Рідна Буча»

[К. Б.] *От, ми вчора дізналися, що мобілізували нашого кума. Точніше, він навіть сам пішов. А чоловік в АТО служив… Усіх війна торкається…*

[Г. М.] І то *[з 2014 року. – К. Б.]* вже була війна, просто не всі батьки бачили і не всі знали, але, звичайно, страшно, коли вже в домівки десь стукає поблизу…

[К. Б.] *Ми через місто Бучу часто проїжджаємо, бо у чоловіка батьки в Коростені. І бачимо цю картинку, що вже дуже було розбомблено. І може, десь щось відбудовується потрохи?*

[Г. М.] Невідомо, що воно буде далі. Да, я розумію і погоджуюсь, що багато бояться. Бояться саме зараз. У мене батьківська хата, батьків уже немає, вони проживали на *[старій частині міста. – К. Б.]* Лісовій Бучі. Кожна людина боїться за своє життя, за свою сім'ю… От, у мене сусідка, я їй кажу: «Підтвердь, що бачила». А вона мені: «Аня, я не буду цього робити і казати. Я не знаю, що буде завтра, хто прийде, і як проти мене обернуться мої слова…».

[К. Б.] *А як Вас застала війна? У батьківській хаті?*

[Г. М.] Я зараз ще трошки забіжу вперед. Я – співачка. І по роду своєї діяльності я їздила теж в зону АТО ще тоді, до повномасштабного вторгнення *[російських військ в Україну. – К. Б.]*. Ми були на Донецькому, на Луганському напрямку. І я коли побувала там, ми були в бліндажах, ми такі: «Ой, а можна сфоткатися?». – «Ні, ні, ні. Бачите, там вивіска, реклама? Там сидять снайпера. Якщо, – каже, – вихо-

дить швидко назад...». Тому завжди, на кожному кутку, тебе якась небезпека чекає. І я тоді подивилася: і даже в тих бліндажах, Боже, миші лазять зверху, прогинаються. А вони *[українські захисники. – К. Б.]* так звикли до цього, а вони в таких умовах, і вони не просто виживають, вони обороняють нас. Я тоді подивилася на розбиті будинки, де ми приїжджали, і думаю: «Господи, як люди живуть? А ми – там ми цього всього не бачимо». І хто міг подумати, що через якихось півроку ми опинимося в цьому. Як мене *[широкомасштабна російсько- українська. – К. Б.]* війна застала? Вранці розбудив дзвінок. Я спала, так як зима, вікна закриті. Мені подзвонила тітка і сказала, що почалася війна. Я їй не повірила спочатку, можливо, вона декілька разів мені наголосила про те, що війна, включи телевізор. Я включила телевізор. А там уже йшли такі, як марафони, прямі ефіри, розповідалося, що, де робиться. Я і там не повірила, можливо, щось, ну, не ту *[телепрограму. – К. Б.]* відкрила. А сусіди мої були в коридорі, шум чую, я подивилася, сусіди бігають, сусіди з речами бігають. Коли виходжу, а мені: «Аню, війна!». Я відкриваю вікно на балконі, а в мене там вже вертольоти літають, гелікоптери. Я закрила вікно, подзвонила до брата. Він каже: «Не переживай. Зараз в *[с-щі]* Гостомелі йдуть, – каже, – бої. Зараз наші хлопці там їх, – каже, – накриють, і все закінчиться: «Аня, не переживай!». Сказати, що не переживати – ні, я переживала, але я свято вірила в те, що це швиденько закінчиться. День-два… Перший день я нікуди не спускалася, я була дома. На другий день я не витримала. Я спустилась до підвалу, тому що вже там *[зверху, у квартирі. – К. Б.]* знаходитися неможливо було. І коли я пішла в підвал, то не у всій будинок, а в будинок напроти, бо в моєму – там мало місця. А от, будинок напроти – там великий підвал. І там зібралося вже дуже багато людей. Мені так дико було на це все дивитися. Я думала: «Я одна спустилась, бо я трусіха, хоча я не з робкого такого десятка». Людей було. Але коли я побачила, скільки там людей, і я сіла на труби, такі прокладені були, ну, як теплотраса… Я присіла на них і сиджу. Я не знаю, що мені робити, що мені до кого казати. Бачу, там же ж, ну, ходять сусіди з сусіднього будинку. Кажуть: «Ань, чого ти тут сидиш? Давай йди сюди, проходь. Дивись, воно місце є, сідай тут, далі від входу». Я прийшла і там я вже і лишилась. Я заходила в квартиру – спочатку був газ, був зв'язок. Я зідзвонювалася зі своїм братом. Він мені казав: «Ой, тут страшне, що, – каже, – на Лісовій Бучі». От, а потім зв'язок перервався. Зв'язку не було ніякого. Потім не стало електрики, потім не стало газу. Потім у нас, чесно кажучи, почався вже голод. Не було ні хліба, нічого. Ми з будинків позабирали всі запаси, які були у кого в морозилках. В мене було такий кусок примерзлих пельменів… Ну, тоді були, а тоді це отак, де зліплено було, але було…. Отак ми зносили все до підвалу. І спочатку в мене на поверсі ледь-ледь газ лишився. Видно на цих на вищих етажах якось він був. І ми з дівчатами вирішили, а води не було, то води набрали в бутлях, день вони не збирали, а взагалі воду зловили з батареї. І ми пішли з дівчатами, вирішили так. Нас чотири чоловіки були, пішли приготувати щось їсти. Взяли величезні кастрюлі, взяли запас води і пішли. Зайшли в квартиру, не світила ж – нічого. Я ще штори наглухо отак позакривала. Ну, того, що ходили, «орки» вже між нас [*у м. Бучі. – К. Б.]*, ми вже були окуповані. До речі, піднімали прапор Бучі, ще коли був зв'язок, мені намагалися дзвонити, вітати. «Ой, ми вітати дзвонимо, все добре, вас звільнили...». – «А від чого звільнили? Чому ви вирішили, що звільнили? У нас нічого, – кажу, – не змінилось». І от, з моменту, як підняли цей прапор, у нас почався повний хаос. Я не знаю, хто дав розпорядження його підняти, хто пустив в ЗМІ це все, бо саме з отого моменту вони *[рашисти йти. – К. Б.]* почали танками,

вони почали їздити, вони починали вбивати людей. Вони просто осіли між нас, між будинками. І ЗСУ нічого не могло зробити, тому що, як потім вони пояснювали, якби вони вдарили у відповідь, полягло б все місто. «А так, – каже, – є надія, що частково людей врятують». У перші дні, хто, може, здогадувався, виїжджали машинами, дуже багато виїжджали. Хто не вірив в це все, так як і я в тому числі, ми лишилися. І ось настав уже час, що виїхати ми не могли. Ми були повністю окуповані там. Ну, повністю. Я закривала наглухо шторами вікна, щоб взагалі не було видно, що хтось в квартирі був. Щось постоянно ревло, постійно щось грохало, постійно черги ці *[кулеметні. – К. Б.]* ми чули – люди ходили вниз *[у підвал. – К. Б.]*. І спочатку була така повна, не то, що паніка, ми не могли зрозуміти. Одні казали: «З білими пов'язками – то "кацапи", з жовтими – наші». Другі казали: «Ні, з жовтими, то не наші...». Ми не могли зрозуміти, де наші, де чужі. Ще, знаєте, для нас це шок був. Ми зварили їсти ледь як, і почалося бомбардування нас з повітря, з вулиці. Що робити? І ми з дівчатами оточені в тому будинку, на моєму поверсі. Причому не води, нічого ж немає. Ми отак, як є в двір, все як є, де що було, отак в квартирі навпомацки. Запалили свічку, боялися, щоб ніде не перевернути цю свічку. Так ми готовили їсти. Вийти з цими каструлями ми не можемо. Все, ми оточені в будинку. І почався обстріл страшенний. Ми стали: «Що робити?». Ми стали в парадному. І одна каже: «Давайте так, на рахунок три – відкриваємо двері і всі, – каже, – біжимо!». Хтось стоїть тут *[навколо будинку. – К. Б.]*, а ми біжимо. Ну, а що робити? Якщо ми тут лишимося – не факт, що нас тут не розіб'ють, заберуть... Відкриваємо двері і біжимо з цими каструлями прожогам. Кулі летять, стріляють, там летить, там летить... А ми з цими корзинами. Дітей повно, стариків повний підвал, людей треба було хоч чимось якось нагодувати. Ну, просто крупу, просто кашу з якоїсь зварити, у когось там що було. Полишалися вже у всіх якісь консервації. Все доїдалося, все зносилося в загальний підвал, но люди хоч якось виживали. І отак ми прибігли до того підвалу, і більше я не намагалася туди піднятися. Піднятися було дуже страшно. Ще один раз я піднялася. В мене кіт там лишився. І коли я піднялась туди, врешті було, якби хоч скормити, я насипала їсти. І коли вдарив снаряд, вона *[кішка. – К. Б.]* бігом впала. Вона кинулась до мене, і я зрозуміла, що тварини так само, як ми, що вони бояться. Я згребла свого кота в «переноску» і все, і вона вже була в підвалі. Спустилася в підвал, а не я одна така. Там вже були морські свинки, там вже були хом'ячки, там вже котики були. Забирали, забирали тварин, бо шкода було всіх. Отак ми прожили там до 10 березня *[2022 року. – К. Б.]*. Коли не було вже зв'язку, я вже не знала, що відбувається на Лісовій Бучі, вона, там проживав мій брат.

[К. Б.] *Лісова Буча – це з якого боку?*

[Г. М.] Це так само, як і Буча. Тільки це як стара частина. Це колишнє було село Яблунька. Це ще те, що стояло у витоків Бучі. Це ще як, ну, як старе, нове місце, то старе місто. Це ближче туди іде, де, можливо, стоять заводи «Прогрес», «Перемога», де озеро «Земснаряд», оце туда, стара частина – це Лісова Буча. Навіть «Премога» і «Прогрес» – це вже йде як до зони *[м.]* Ірпіня. А це ми стоїмо на межі між Бучею і Ірпінем, саме оце озеро наше «Земснаряд». І жили ми в підвалі, якось так всі мобілізувалися, був страх великий, дуже великий, тому що почали ходити *[рашисти. – К. Б.]* по підвалам. Це лякало, дуже лякало, тому що прийшла чутка про те, що на складовій скривали підвали, витягували людей, збивали людей, гвалтували дітей, гвалтували дівчат... Нас це теж лякало. Бувало таке, проходили наші чоловіки і казали заспокоїти дітей: «Вони ходять по підвалам. Якщо вони нас тут обнару-

жать, в підвалі, а там всі…». Як заспокоїти дитинку, якщо воно манюня, якщо воно якийсь день не купається, якщо воно, вибачте, вкакується все, і це все засихається, дитя кричить? Як заспокоїти ту дитину? І в мене свій страх… І ми там сиділи. Ну, це описувати можна дуже довго, про те, що дні змінялися ночами. І коли вночі я спала, коли вже прокидалася, я не хотіла відкривати очі, я вірила свято в те, що це сон, що це сон… Я відкрию очі – і буде все, як раніше. Відкриваю очі – це не сон… Було дуже холодно. Зима, ні опалення ж, нічого нема, ми в підвалі. Внизу оцей пил був, він совершенно забивав бронхи. Спочатку ми спали на оцих трубах, на трасі, тулилися… Потім стали потихеньку, по будинках ходили, принесли розкладушки. Мені брат теж ще раніше передав розкладушку, пам'ятаю, і привіз мені картоплі. Бо вже ж нічого не працювало. Ще тоді пробрався. Це були перші дні, на початку. І я принесла теж ту розкладушку. І коли спала, спали там, що поприносили з квартири, це було все на полу, все грязне. Ми були страшенно всі грязнючі. Виявляється, ми жили до 10 березня в таких умовах. І вночі мені приснився сон: прийшла мама, і прийшла моя подруга… Мій тато помер ще раніше… І почали мені казати, що так не можна, ти замерзаєш. Почали розтирати спину. Я кажу: «Не треба, мені, – кажу, – боляче, що ви робите?». – «Ні, треба, Аня, так не можна, так не можна, ти змерзнеш, треба щось робити». А мені так боляче, і я відкриваю очі, я прокидаюсь, я розумію про те, що в мене вся спина, вся сторона – вона геть покрита льодом. Я просто, реально я замерзаю. Я встала, я почала ходити, я ходила-ходила-ходила, я трішки зігрілася. Ми, коли хлопці нам дозволяли, які були в підвалі, ми виходили трошки на поверхню, просто подивитися на світло, просто подихати. Пару разів було таке, що ми виходили, вони *[російські окупанти. – К. Б.]* засиділися тут, вони на нас з тої пулемьотной очереді… І отак, я ж кажу, ми жили до 10-го числа. Потім наголошували, сказали, що буде евакуація. Це було дев'ятого числа *[березня 2022 р. – К. Б.]*. Ми пішли на евакуацію.

[К. Б.] *Я Вам поділюсь, Ви за сон сказали. Я Вам також поділюсь. Мабуть, ну, да, ніби кажуть, що християни не повинні вірити у сни. Ми живемо біля «Охматдиту», і в день, коли я мала вийти на роботу, залишити дітей, мені наснився сон: мій син маленький, а я знаю, що це до клопопів хлопчики сняться, а потім сниться, що дівчаток багато до нього підбігає, і моя старша донька, а дівчатка – це диво… Вранці я пішла на роботу, мої залишися дома, був обстріл, приліт в «Охматдит», ми поруч, мої гуляли поруч, але, Слава Богу, все обійшлося, але сон мав якісь знаки: спочатку клопоти, а потім диво…*

[Г. М.] Мені перед вторгненням наснилося, перед всім цим… Ось там, на Лісовій Бучі, саме куток, де батьківська хата… І батьківську хату теж побили, там «кацапи» жили. Вони заїхали, поставили БТР прямо в дворі у нас. І в погребі закатували сусіда. Весь куток вибили – сусідів з сім'ями. Там вчителька з сім'єю жила, із племінником. Наступний двір – там чоловік і брат був – вбили. Наступний двір – чоловік і жінка – також вбили. Перед цим два брати вбили, геть, в канаві знайшли. Там дуже багато людей вибило. То буквально за пару днів до цього, як мені теж сниться сон, що я стою там же ж. А там, получається, вулиця, і проходить повз поле, і залізниця…

[К. Б.] *От, я хотіла перепитати, чи це біля залізниці?*

[Г. М.] Да, да-да, да-да-да. І я стою і дивлюсь в озеро. А ніч, темно, і таке зоряне-зоряне небо. І я дивлюся, а на небі, знаєте, як утупонічне сяйво, і починається проявлятися такий малюнок. На небі здорові, здоровий-здоровий. Я дивлюся – це церква, але наче схожа на нашу церкву Андрія Православного, як у Бучі. Але куполи не такі. Я так дивлюся, а вона така здорова, і вона так росте, росте-росте, росте-ро-

сте… Я стою, милуюся, якби могла б, засняла, також ніхто ж не повірить з людей. І тут дивлюся, а один купол, знаєте, як ото ракета космічна перед підльотом, взрив, вогонь, вона відривається і летить. Так само відривається вниз до церкви, один оцей купол, відривається вогонь, і вона перелітає отак, що на все небо. А я стою на цих путях і наблюдаю, як вона отак-от головою, і вона отак-от літає. І тут другий вибух сильний. Я знов дивлюсь туди, другий купол, і воно знов перелітає по небу. Я нікому не розказувала зі старших людей. Як, ой-ой-ой-ой-ой, це церква – да, це негарний знак. Щось буде, щось буде…

[К. Б.] *Я знаю також – до попередження якогось такого, до лиха, до попередження…*

[Г. М.] Да. І після цього вже, десь через рік мені теж приснився сон. Ну, поки я не можу його розгадати. Сниться, неначе з неба летять теж літаки, але це не прості літаки, а починається ядерна війна. І оці літаки, які несуть нам радіацію, ядерна війна, і вони отак спускаються, спускаються такими тарілками, спускаються донизу. Я не знаю, що мені робити. А людей на землі майже не лишилося. Я спускаюсь у такий рівчак. Я лягаю в той рівчак, бачу, а там в землі заглиблююсь, глибинка. І я починаю пролазити під землею, в землю. Я сама лягаю під ту землю взагалі для того, щоб мене накрило цією землею, і щоб не достала оця радіація… Прокинулась. Вже як станеться, то будемо знати, що до чого що сниться. А так поки то тяжко, звичайно, да, поки ми не нагадаємо, до чого воно. От. Евакуація почалася. Почалась евакуація, ми всі вийшли на ту евакуацію, ми прочекали 9 годин. Людей було дуже багато. Всі повиходили біля міськради. «Кацапи» їздили на танку. Так-от по дорозі їздили, направили дуло автоматів отак на всіх людей. Шукали, видно, чи підозрілих, чи що. Всім чоловікам сказали відійти. Ну, вони не бачили цю евакуацію, вони вже проїжджали отак-от. Тобто, люди стояли з одного боку і з іншого боку, а вони отак по дорозі проїжджали і проглядали. Автобусів знов не пустили. Пустили машини. Люди рвали простині, білим заматували все і себе. Які їхали загружені, їхали з людьми. Люди в машини просилися: «Заберіть, заберіть, жінка вагітна, заберіть, куди ви їдете, вивезіть її, заберіть». Садили. Але були такі машини, які були повністю заднє сидіння затарені торбами, сумками. Люди стояли, чекали евакуацію, просили: «Заберіть». – «Ну, так як, вибачте…», – нас вони мордують так кругом, їхали далі і все. Тобто, сумки дорожчі були, *[ніж. – К. Б.]* забрати якусь людину. Потім ми чекали довго, вже пройшло часу 9 годин, і нам сказали: «Не чекайте, не пустять автобуси». Автобуси з Києва виїхали. Їх сюди «кацапи» не пустили, ті автобуси. «Розходьтеся!». Ми розійшлися. Ми з моєю сусідкою вирішили в підвал не йти, щоб не пропустити евакуацію. Кажу: «Давай будемо в квартирі. В разі чого – там же ж речі зібрані, сумка, – кажу, – в разі чого, щоб ми, – кажу, – не бігли туди вже». Ну, ми потім пожаліли про це, бо почалось знову: обстріли, бомбардування… Боже, ревло так, рвало. Я зрозуміла, що в підвалі було трошки легше. Бо там просто отак ми кидалися на стіни. Я так підходила і ставала до стіни. Отаке враження, воно летить на тебе, я відчуваю, що сипеться десь щось: чи штукатурка, чи вже на мене ці панелі сипляться. І я не знаю, що робити. І ти не можеш нічого зробити, ти не знаєш нічого – безісходность. І ти просто отак-от, не чекаючи смерті, кидаєшся до тих стін і не знаєш, вже просто трясе. Сусідка винесла розкладушку на коридор. Отак ми в коридорі і сиділи. Без світла, запалили свічечку, ми ледь пересиділи ніч. А на ранок взяли торби і пішли. Воно страшно, що як себе накрутиш, ще й подумаєш. Ще коли сидиш в підвалі і не знаєш, що там зверху… Потім розбомбили… Ой, я докажу зразу за евакуацію. Ми вранці пішли сюди тільки на евакуацію. Людей вже там море було, просто море. Я не знаю, чи люди не

розходилися, чи... Холодно. Зима. Пробирає все. Стали ми теж на ту евакуацію, перестояли ми сім годин. У людей почали здавати вже нерви, да. І мені одна каже: «Ань, не чекай, мене не пустять, ми ідемо через залізні путя, давай, – каже, – з нами». Я кажу: «Я не дойду вже просто». По-перше, я змерзла. По-друге, у мене сумка. В мене ще в «переноски» кіт був. Я кажу: «Я не дойду. Якщо, – кажу, – лишу все, не йду до Києва, сил нема». Я ж кажу: «Просто обезсилина. По-перше, в підвалі стільки. По-друге, вже не їсти ж нічого, – кажу, – не було такого, сил не було, просто не було». І вже найшло отчаєння: якщо вмерти, то вмерти... Аби тільки зразу, щоб не мучиться... От. І я лишилася. І буквально через годинку пішли автобуси. Ну, це то, як люди штурмували автобуси, Боже! А, а ще перед цим нам сказали: «Відпускайте тварин. Ніхто не з котами, не з собаками, не з живністю в автобус не зайде. Нам головне – людей. Собаки – то так, відпускайте. Ніхто з тваринами не зайде». І люди, хто прийшов з собаками, хто отак, просто відпускали з поводків, знімали нашийніки, цілували цих тварин і просто відпускали. Це що мені було робити? Я дивлюся, а ця моя кицюня – ну, вона в мене така домашненька, це член сім'ї. Я із сумки зразу витягла дві кофти, тут вже її викинула, її з «переноски» і запихнула в сумку. В мене одна сумка, я одну не брала, одна сумка, і я її просто запихнула отак в сумку і закрила сумку. Все, отак той автобус штурмовий, взяла я її. Коли ми вже рушили, коли ми вже рушили, коли ми вже туди за *[с.]* Дмитровку заїхали, я її відкрила, біля мене сиділа жіночка, а вона: «Ой, я, киця». Вона каже: «Ви взяли з собою, привезли?». Я кажу: «Да, вона, Боже, да!». І отак ми виїхали на Житомирську трасу. А на Житомирській трасі перед нами машину розстріляли. Не знаю, чого. Була версія, казали, що піддали газу. Ну, може-може, нерви, може, все проїжджали ж блокпост їхній *[рашистський. – К. Б.]*. І нашу всю колону завернули. Просто ми отак-от, як їхали на Київ, нас всіх отак розвернули і назад. Зупинили всю колону. «Кацапи» з автоматами стали проходить, по-видному, проглядати. А водій сидить попереду і каже: «Не дивіться на них, опустіть очі. Не показуйте пальці. Якщо в кого в телефоні є якісь фотографії про Бучу, патріотичні пости – удаляйте все чисто, – каже, – німедля! Якщо, – каже, – вони візьмуть телефон в руки і побачать, вони розстріляють весь автопарк...». Я отак сиділа, я заховала телефон, поставила у сумку, я удаляла все бігом, я поудаляла *[мобільний додаток. – К. Б.]* «Фейсбук», я поудаляла все, що в мене було, всі фотографії, все удалила, в мене чистий телефон був. Я поклала телефон у себе, но, слава Богу, не перевіряли наші телефони, і стояли ми довгенько, і рушили далі. Рушили не на Київ, в обратну сторону. Куди ми їхали – Бог його знає. А вже думки були: «Та нас тут в лісі... Що ми в їх руках, ми одні, ми люди, вони зараз на нас свою злость винесуть, розстріляють тут в лісі, тут нас і поховають...». І тут ми повертаємо не на Бучу, назад, на *[с.]* Забуччя, а в інший бік, туди – в сторону *[с.]* Шпитьки, *[с.]* Петрушки, оттуди... Як же ж воно називається? *[с.]* Миколаївка, *[с.]* Капітанівка. Далі ми туди в'їжджали, в Шпітьках. Забула, ми там пересажувалися в інші автобуси. Пересадили. І коли ми завернули в Шпітьках, а в Шпітьках уже стояли наші *[українські захисники. – К. Б.]*. Ми проїжджаємо, дивимося, що у вікно, а в мене стоять так обабіч ж дороги в формі, з цими ж пов'язками на руці, і показують, а вони знали, що їде колона з Бучі, знають... Вони ж прекрасно знали про те, що нас не пустили. І ми проїжджаємо, а вони стоять і показують нам руками, що тримайтесь. Ревіли ми, ми з автобуса всі ревіли. В общем, виїхали ми, приїхали туди. Забула, якщо чесно, вилетіло з голови, як же воно називається, це село. І там нам нас висадили з автобусів і пересаджували в інші автобуси, які малися нас завести на вокзал. От, Київ. Ми

вийшли, от, вже нам кажуть: «Перекусити, Ви голодні?». Ну, звичайно, голодні. А там були обіди. Правда, холодне все було, але дали обід. Не хотілося їсти нічого. Я хотіла одного – на вокзал. Коли ми ще стояли на евакуацію другий день, а хлопці наші в підвалі, мені з 6% зарядили телефона. І там ще коли стояли, пробився *[по телефону. – К. Б.]* мій брат і каже: «Виїжджай, оголосили евакуацію». Кажу: «Да як? Не пустили!». Він заматюкався в трубку і каже: «Виїжджай, виїжджай куди-небудь. Виїжджай на Західну Україну, я тебе знайду. Ми виїхали вчора». Я як почула, що «ми виїхали вчора з сім'єю», – ну, в мене все вже: я осталась тут одна, в Бучі, я покинута всіма... Ну, от. А вони просто не могли дійти до Бучі. Вони з того кутку, вони побачили, що нашу батьківську хату зайняли «кацапи». Вони швиденько оділися, вони із собою малому повісили рюкзак, документи, ні речей, нічого не брали. І коли я вже приїхала на вокзал, біжать волонтери: «Ви звідки? З Бучі? У Вас зв'язок є? Телефон є?». Я кажу: «Ні, все, – кажу, – розряджено». – «Давайте ми зарядимо». Я йому віддаю телефон. Кому я віддаю той телефон? Хто він? Ну, зараз повернемося з моїм телефоном. Все рівно. Я просто отак-от витягла, отдала свій телефон. Він мені дає такого ковріка, знаєте, як для фітнесу, і каже: «Присядьте, відпочиньте». Я з тим ковріком, подивіться, з сумкою. Я сіла біля дверей на вокзалі, розклалася. І я сиділа не півгодини, я просто сиділа і думала. Я вибралась. Я не могла просто все знати головою, що я вибралась. Я сиділа і думаю: «Як? Ну, перед очима, от, все. Все, я вибралась. Як жить далі? Що далі взагалі буде?». Знаєте, як інша реальність. А я в Києві, тут люди ходять, все, і повно ж таких, як я, які приїхали. Я посиділа-посиділа, дивлюся: на поїзд оголосили посадку. А я пішла. Подзвонила, правда, брату і кажу: «Я сідаю, – кажу, – на такий поїзд...». Він каже: «Який вагон?». Я кажу: «Я ж не знаю, ще не слухала». Він: «Сідай». Я приходжу, а там провідниця. Я кажу: «Мені треба виїхати». – «А ти звідки?». Я кажу: «З Бучі». Вона каже: «Сідайте». Я кажу: «В мене нема квитка». Вона каже: «Сідайте. Ідіть, – каже, – в цей вагон», – а там був загальний вагон. А я знову ж таки ж стою, я ж така чесна і я кажу: «Давайте я Вам, – кажу, – заплачу». – «Не поспішайте, сідайте». Я сіла в той вагон. В вагоні в тому, в загальному, нікого не було. Я одна їхала. Коли ми рушили, було темно. Кругом повиключали світло. Я трошки поїхала, поїхала-поїхала... Я вже трохи так заспокоїлася. Все, ми виїхали. Ми вже виїхали навіть за межі Києва. Ми їдемо. Я достала свій телефон, вже його зарядили волонтери. Я подзвонила брату, кажу: «Такий-то вагон, такий-то поїзд, прибуває стільки там». – «Добре». Ну, і сіла ж з розумінням: якось повостанавливать ті всі «Фейсбуки», «Вайбери», все. І я давай швиденько закачувати. Добре, що воно все мені підтягнулося – всі ж мої сторінки підтягнулися. І тут я відкриваю і дивлюся: «А я вже в розшук подана». Мої друзі подали, що пропала. Я подивилася – безліч повідомлень в «Месенджер», «Вайбер» забитий був: «Де ти? Як ти? «Дай про себе знати? Не мовчи». Не забули. Так, і я вже їхала, і я вже написала пост. Ну, от, дякувала всім. А я не очікувала, що стільки людей, Боже, скільки писали люди. Люди незнайомі. Люди – просто шанувальники мої. Це було так зворушено. І мені подзвонив композитор – мій друг Діма. Він каже: «Як ти, де ти, що ти?». Я йому кажу: «Діма, вже я вибралася звідти». – «Ти, – каже, – повинна написати про це пісню». Ну, ми довго не говорили, бо не було як, і все. Я приїхала, вийшла на платформу і дивлюся – назустріч «летить» мій брат. Він приїхав по мене, він, ну, знав вже ж, куди я приїжджаю, він мене забрав. Ми поїхали спочатку в *[м.]* Тернопіль, потім в *[м.]* Коломию, а потім в *[м.]* Надвірну я виїхала. І там вже мене поселили до людей, абсолютно мені незнайомих, да. Дуже гарна сім'я. І ми з ними так якось, зна-

єте, здружилися. Я стала частиною їхньої родини. І ми по цей день, зараз ми спілкуємося. Ми не можемо дня, щоб не зідзвонитись. Я вже приїздила не раз до них у гості. Деякі свята, ну, причому говорять, що коли я була в них, була можливість, коли вже Збройні сили *[України. – К. Б.]* звільнили Бучу, але нас не пускали ще, все було заміновано. Поїхали тільки чоловіки для того – треба було там все, ну, прибирати. Ці всі, ну, завали розбирати. Поїхав мій брат. Прислав мені фотографію. Ще не зайшли туди ні поліція, ніщо. І ті всі трупи лежали просто по вулицях. Мені скинув фотографію моїх сусідів. Потім він знову приїхав в Коломию і знову їхав же ж. Я кажу: «Можна, я поїду з тобою?». Він каже: «Ні, ти що, там не можна». Я кажу: «Будь ласка, я туди і назад». Він каже: «Значить так, ти їдеш, день будеш там, ніде не лазиш, і потім, – каже, – назад мій товариш буде їхати, він тебе, – каже, – забирає з собою». – «Добре». Приїхали в місто. Ми заїжджаємо, і я чую – реве сирена: «Як, Боже, що це?». А тут він каже: «Ну, система оповіщення, – каже, – сирена». Я приїхала в будинок, а в будинку – там мешканців та нема. Але мене тоді питали: «Тобі не страшно було самій? Магазини не працюють, людей немає. Ти в будинку одна. Нічого ще не налагоджено. Тобі не страшно було?». – «Як, Ви не уявляєте, після того всього, що ми пережили, мені так було спокійно. Просто, – кажу, – спокійно. Я була в холодному будинку, – я кажу, – спала там, мені просто було – я дома». Дуже добре приймали мене люди, дуже добре все, але все моє серце тягнеться сюди. Я знала вже, що буде на батьківській хаті, і хотіла побачити, що там. Так мене, коли отправлялась, моя нова родина, це було зразу після Паски, вони мені Паски нарізали, м'яса нарізали, бутерброди накрутили. «Яке, куди, ви мені кладете, наче я, – кажу, – на місяць, – кажу, – виїжджаю». – «Це типу в дорозі. Це Ви з собою візьмете. Оце Вам хліб з собою. Оце таке, що не пропаде». Боже, вони мене так збирали. І ото тоді я побула, я приїхала до них знову. Вже недовго я побула і поїхала я. Але перед тим, як поїхати додому, я коли була там, в Надвірні, щоб не здуріти головою, я пішла плести сітки. Так. Я почала. Ну, перш за все, я спитала, де в них храм знаходиться, і пішла туди. Я просто плакала, дякувала Богу за спасіння своє, за спасіння брата. А потім мені Оксанка моя, господиня, сама порадила, каже: «У нас там сітки плитуть, хочеш складати?». І я пішла. Сітки плели в центрі дитячої та юнацької творчості. Ми там плели сітки. Ну, потім ще ж розговорились. Такий творчий колектив. Потім ми там розговорилися, і вони дізнались про те, хто я. І мені директор центру каже: «А Ви не могли би з дітками, – каже, – щось робити?». Каже: «Ви розумієте, вони краще підуть з Вами на контакт. В нас специфічна мова, специфічна культура, ну, трішечки, – каже, – скована. Вони не йдуть дуже на контакт. А Ви для них своя». Я кажу: «Добре». І весна. Стали з ними робити веснянку. А я діток навчила і кремпове колесо, і весняночки розучували. І ми разом із їхніми дітками, із переселенцями-дітками. Ми робили там виставку, виступали. Приїжджали телебачення, дізналися, хто, і знімали. А потім мені прийшло повідомлення. Дмитро Хома прислав в «Месенджер» наспівану пісню. Називалася вона «Рідна Буча». Я послухала цю пісню. Перший куплет. Не могла дослухати, я її виключила. Потім знов включила, знов слухала, на другий день знов слухала частинами від початку до кінця – у мене воно ще все боліло. Знаєте, як жива рана була. Важко було. От, а потім, а потім я зібралася, вивчила мелодію, трішечки додали там слів з Дімою разом. Я в інтернеті знайшла, де студія є в Надвірній. Приїхала на студію…

[К. Б.] *Скільки записую інтерв'ю і кожен раз переконуюсь – в нас такі неповторні люди…*

[Г. М.] І кажу, що мені треба записати таку-таку пісню… Дивиться на мене і каже:

«А Ви не з Надвірної?». – «Ні». – «А що за пісня?». Я кажу: «Така-то...». Він: «Ну, заспівайте!». Я наспівала. «Вставайте до мікрофону». – «Скажіть, скільки це буде коштувати?». А він: «Потім розберемося». Кажу: «Ні, мені треба, – кажу, – знати. Для мене це, – кажу, – ну, важливо». І він: «Ну, давайте, – каже, – запишемо. Я впевнений, у Вас вистачить грошей, я багато не візьму». – «Добре». Ми записали пісню. Правда, мій мене звукорежисер ловив, я переправляла. Записали, я кажу: «Скільки з мене?». А він мені каже: «Ну, скільки? Дозвольте мені теж бути причетним до цеї пісні, що записали». А потім я записала, показала своїй сім'ї і потім звернулася, бо є такі чудові викладачі там же з Надвірної, вони як блогери висвітлюють всі культурні події, всі взагалі події з Надвірної. Я кажу: «А можна зняти пісню, кліп?». – «Чого ні? А давай, – каже, – поїдемо на Хресну дорогу у Надвірній. Це, – каже, – буде дуже символічно – така пісня буде знята на Хресній дорозі». Поїхали. І ми поїхали в храм. Вони домовилися із священником. Священник особисто прийшов, він допомагав: «Та, от, я підставлю це...». Да, ми зняли в храмі. Ми зняли в іншому храмі біля стіни. Ми поїхали на Хресну дорогу, вони все зробили. Змонтували самі цей кліп. І вранці о 4:15 – так, як нас почали бомбити, – я вийшла виставила в «Фейсбуку». Ну, і виставила, виставила. Десь годин в 10 я поїхала ж сітки плести. Їду, заходжу в маршрутку. Передаю за проїзд. Оце проїзд – окрема тема в мене була там. З мене водій не брав за проїзд. Один раз, коли я говорила, я кажу: «Візьміть, будь ласка, гроші». Він каже: «Добре». Я йому даю. Ну, наприклад, проїзд коштує 15 гривень, а я даю 20 гривень. Він: «Я при виході тоді здачу передам». Добре. Ну, він всім при виході дає здачу. Я при виході виходжу, він роздає, роздає, роздає дає, я проходжу, він мені отак-от руку кулаком дає, я беру, він мені: «Тримайте». Я беру, він так мені кладе. Ну, і тут же ж люди за мною. Я тут же виходжу в двері, я відкриваю руку, щось не то. А в мене лежить, було дві по десятки, я йому давала, а в мене в руці лежить одна двадцятка і шоколадна цукерка. Це було, знаєте, так трепетно. Вони, ну, всі знали, що, ну, я переселенка і звідки я, бо місто маленьке, і там розходиться це дуже швидко. І я заходжу, і я чую, а там «Моя рідна Буча», що це? Я не зрозуміла. Я дивлюся: по салону звучить пісня. Я достаю мобільний телефон і так втихаря і починаю знімати в салоні. Звучить моя пісня. Я виходжу і водію кажу: «А це у Вас флешка чи радіо?». – «Ні, радіо». Я вийшла. Вже коли прийшла в центр, почали плести сітки, я ж тут залажу в «Фейсбук», залажу в інтернет, дивлюсь. «Надвірна FM» радіо: «Вранці виставляємо, для нас дуже символічно. Сьогодні в прямому ефірі "Надвірна FM" прем'єра пісні "Моя рідна Буча"». І отак воно розійшлося, і всі надвірнянці в цей же день почули цю пісню. Я вам теж її скину, якщо хочете. Я Вас в «Фейсбук» знайду, Ви є. Я її тепер виконую в Бучі на всіх відкриттях... Але коли я її записала, коли, от, тоді я приїхала в Бучу на оці пару днів, я зайшла в підвал наш подивися, а там дівчата були. А ще ж не у всіх був газ. Вони так і продовжували на вулиці, на вогнищах варити їсти. Таке, дівчата тоже пісню записали про нашу Бучу. І я їм стала наспівувати, просто наспівувати цю пісню. Ревіли всі, всі сиділи. Ну, а потім вже, коли ця пісня побачила світ, то в нас не виходило жодного заходу, щоб я її не співала, цю пісню. Ну, ми зараз плануємо перекласти її на декілька мов.

[К. Б.] *Так, це, мабуть, важливо.*

[Г. М.] Ну, я Вам потім ще покидаю фото підвальні, як ми там були.

[К. Б.] *А як Буча вже відновлювалася? Допомагали одне одному сусіди?*

[Г. М.] Я навіть не знаю, чи попала Буча під якусь програму відновлення, таку державну чи міжнародну. «Є-відновлення» в нас там. І я ж відновлювала будинок – теж

по «Є-відновлення». Звичайно, тих коштів і не вистачило. Коли дають, вибачте, 120 000, а в тебе ні вікон, ні дверей, ні штукатурні, нічого немає. А за роботу чим платить людям? Ті гроші – ну, ніяк не вистачить. Сусіди допомагали в плані робіт. От, наприклад, у мене в другій половині будинку теж живуть сусіди, із тих, у кого будинок повністю розбили. Вони пустили жити. Самі виїжджали десь. І я знаю дуже багато людей, які виїхали за кордон, а в свої будинки пустили жити просто тих, в кого вже нема де жити.

[К. Б.] *А коли Ви відчули, що Буча уже, от, відновилася до більш-менш такого життя вже свого, до того, що було до повномасштабного вторгнення?*

[Г. М.] Ну так, найбільш наближений до того, щоб було до вторгнення повномасштабного. Ну, через рік вже можна було жити. Через рік, да. Через рік. Ну, це, перші дні, коли горіли заправки, а нові є. А це як там, то стояли під будинком. Це я через жалюзі знімала. Це, до речі, мій будинок. Потрісканий. Геть там приліт був там. Ще в нас було три прильота: два на город, один в будинок. *[Показує світлини. – К. Б.]*. А це на ранок моя киця в поїзді. Так ми виїжджали. Так жили оце. Ось тут з малюнками і дітками, з колясочками. Так, це страшно. Ну, цікаво, не знаю, чи можна.

[К. Б.] *Як Вас зустрічали на наші військові на Сході, з якими концертами Ви їздили? Розкажіть про свої поїздки на Схід України під час АТО.*

[Г. М.] Мені запропонували поїхати туди мої друзі – волонтери, співаки – і я погоджувалася. Першу поїздку я їхала – ну, трошки було так, знаєте, якось страшно було. Ну, да, я не знала, куди я їду, куди. Ми давали по три, а інколи і по чотири концерти в день. Це було дуже важко. Ми їздили з переїздами. Їхали машиною своєю, нашого головного режисера була машина. Ставили апаратуру свою мінімальну. Їздили я, звукорежисер і співачка. Вони були подружжя, чоловік і дружина. І щоб не їхали пустими, вони давали клич і збирали допомогу. Там і печиво було, і різна їжа, ну, такими ящичками якось провіз. Тобто, ми забивали повністю машину, їхали туди. Ми не їхали аби навмання, в них були свої вже зв'язки. І ми їхали – нас уже там чекали. Нас чекали в місті, нас проводили, потім давали супроводжуючий, аби, це ж треба було з усіма паролями проїжджати. І ми їхали по всім частинам. Ми і на полі виступали, ми в бункерах там таких виступали, ми і в бліндажах були. Знаєте, це було якось так піднесено. Мені було дуже приємно те, що моя справа приносила користь, і що вони, ну, хоча б на одну годинку-півтори, вони просто відволікалися. І навіть просили нас: «Не везіть нам патріотичних пісень. Нам тут вистачає, ми за це боремося. Не везіть нам сумних пісень. Не везіть. Везіть – нам просто треба переключитися». Якщо в перший, першу поїздку свою я везла, ну, пісні там, «Сини-соколята», в мене були такі пісні про війну на Донбасі, все, то в наступну поїздку в мене їхали *[пісня. – К. Б.]* «Маруся», саме такі драгоцінні пісні, те, що просили хлопці і дівчата. Зустрічали вони нас завжди з радістю. Коли ми приїжджали, вони нам вже якісь там бутербродики, ну, знаєте, таке звичне – бутерброд з ковбаскою, те, що в них є. Але це було так приємно, знаєте, то, що вони намагалися, ну, якось зробити приємне нам. А ми в свою чергу робили все для того, ми їхали і зимою, було холодно. Було таке, що ми навіть костюми не вдягали. Я просто отак в батнічки, в спортивному костюмчику, зверху пуховичок, мікрофончик – а ми отак давали концерти. Теж в мене є там і фотографії, все. Але вони там не день, не два і не місяць. І вони теж намагаються якось зробити собі свято, тому в бліндажиках стояла ялиночка. І ми співали там новорічних пісень, і співали такі від'їздування, намагалися створити їм настрій. І завжди вони казали: «Приїжджайте до нас

ще. Приїжджайте». Дуже теплі у мене спогади саме про те, що ми там обмінювались телефонами. В мене, був в мене такий випадок, що до мене підійшла людина і каже: «Ви знаєте, а я, – каже, – посварився з своєю дружиною». – «А чого посварився?». – «Бо я обіцяв, що я вже як демобілізуюсь, я не піду. Але я не можу по-іншому жити. А я пішов. Ми, – каже, – вже посварились прям до розставання. Ви можете, – каже, – є якоби од мене то подарунок, зробити якесь вітання – в неї день народження». Я зрозуміла його посилку. І я, а я трошечки роблю відеомонтажі, роблю ролики. Я зробила йому вітання таке. Він мені сказав номер. Я відправила його дружині. Вони помирилися. Їм було це так приємно, що така вісточка їм, ну, діти. Потім подзвонив інший: «Скажіть, а в мене у мами день народження Ви не можете для моєї мами щось придумати?». І потім я вже зрозуміла, що я вже підпрацьовую такою польовою поштою. Да. І нема як відмовитись, бо ж ніби. Ні, ну, коли було часу трошечки більше, то я це робила, а потім вже, знаєте, в мене робота, робота-робота, почало ще відновлюватися все, то часу менше, то я вже, да, казала: «Вибачте, якщо, то давайте, – кажу, – трошки, ну, пізніше». Ну, зараз – ну, чесно, ну, не можу ніяк. Це було дуже приємно. Коли день народження в мене, то звідти теж і пишуть, і дзвонять – вітають. Це приємно дуже. А потім один дзвоночок і кажуть: «Добрий день!». Ну, а мій телефон – він в загальному *[доступі. – К. Б.]* є в інтернеті. Це телефон, за яким мені люди пишуть, подають заявочки, бо я ще автор творчого проекту. Подзвонили і кажуть: «Ви пам'ятаєте, Ви до нас приїжджали…». Хто та з чим пам'ятає. Вони кажуть: «І "Солнцепєками" повністю, – каже, – все спалило…». І якось так, знаєте, була в тих містах, бачила тих людей. В мене ще був один такий випадок, коли я приїхала. Це був один з перших моїх концертів туди. Я виконувала пісню «Сини-соколята». «Сини-соколята» – це пісня автора Антоніни Петрушкевич з Вінниччини, до речі, в якої син теж був в АТО, був важко поранений, і ця жінка за одну ніч написала цю пісню «Сини-соколята». Я її виконувала, і після концерту до мене підійшов чоловік. Взяв мою руку і отак рукою мені щось стиснув. Я відкриваю руку, а він каже: «Візьміть, будь ласка, я хочу, щоб він був у Вас. Це шеврон з шиї, син загинув…». Розвернувся і пішов. Я розумію, що мені важко було, і він пішов. Я, коли я оговталася, стою, дивлюся на цього шеврона і розумію, що я не маю права його взяти, тому що це його син, можливо, це все, що в нього від сина лишилося. Я виходжу і дивлюся, він стоїть біля дерева. Я підходжу до нього і кажу: «Може Ви, кажу, заберете? Це ж, – кажу, – Ваша пам'ять, – кажу, – про сина». А він: «Ні, я хочу, щоб він *[шеврон. – К. Б.]* був з Вами. У мене від нього лишився, – каже, – ботинок». Він каже: «Його розірвали на міні…». Він каже: «Був парамедиком…». Знаєте, то в мене постійно, в мене лежить то, що лежить. Я весь час, як, ну, що подивлюсь в себе. Хлопці дарували ще свої шеврони і нові шеврони. І серед тих шевронів в мене лежить оцей шеврон медика, який мені передав цей батько, людина і син якого загинув, і це спонукало його теж побити в груди. Він каже: «Я не можу жити спокійно, поки я, – каже, – все *[рашистське зло. – К. Б.]*, – каже, – звідси не виживу». Різні моменти були. Скажу чесно, із своїх відчуттів. Ті люди, які пережили *[тимчасову російську. – К. Б.]* окупацію, повернулися, ну, досі таки швидко, і вони саме приїхали в свою Бучу відбудовувати своє помешкання і жити тут. Ті люди, які уїхали, які давали нам совєти, як нам жити тут із-за кордону, – ті не приїхали. Я впевнена – не приїдуть. *[…]* Тому що вони просто пристосаблюються до того життя. Ми приїхали сюди, ми приїхали розбудовувати. Ми приїхали, тому що це наше. Да, це наше житло, це наша Буча. Тут наші люди: і навіть ті, які живуть, і там лежать в могилі. Дуже багато в нас приїхало біженців. Не скажу, що всі… Я особисто знайома з людьми, які дійсно, дійсно патріотично

налаштовані. До речі, моя мама народилася в *[м.]* Авдіївці. Да, в мене там родина в Авдіївці. Ну, признаюсь чесно, ми не спілкуємося. Я спілкуюся лише з одиницею. Да, не з одиницею, фактично з однією людиною. Ми не спілкуємося і по цій самій причині. Я знаю, да, переселенців, які дійсно порядні люди, які почали працювати, які підтримують Україну, і які сказали: «Ми туди не вернемося». Хоча зайняли там із *[м.]* Донецька, із *[м.]* Лисичанська, а є такі люди, які приїхали сюди. І я знаю, що вони говорять: «Конечно, да, от, ми ж, ми ж, ми ж да, ми ж все за Україну». Ну, я бачу проте, що вона сидить, вона просто переочікувати цей період. І от, саме ті люди, які настроєні попереочікувати.

[К. Б.] *Чи є у Вас родичі в росії?*

[Г. М.] Ні, в мене мама із Сходу, а батько в мене з Іванківського району *[Київщини. – К. Б.]*. І українці. Родичів в росії немає. Подруга – да, була. Подруга була, але ми з нею розірвали зв'язки 24-го числа *[лютого 2022 року. – К. Б.]*. Чому? Тому що вона мені написала: «Ну, ні вас убивають, а просто інфраструктуру, потерпіть немножко, виб'єте "бандера"», – і це все. Я їй кажу: «Я сиджу, у нас ваші *[російські окупанти. – К. Б.]* ходять під будинками. Моїх, – кажу, – сусідів убивають. Ти мені розказуєш… Колись, сама родом з Житомирської області, ти 20 років живеш в росії. Ти послухала свої СМІ. Ти не чуєш, що ми вам кажемо». І все, ніякого спілкування нема. Ми поблокували одна одну, я тоді дуже в некоректній формі, але там про коректність мова не йшла, да, я висказала все, що я думаю. І ми не спілкуємося. І я думаю, що спілкуватися не будемо, тому що в важкі періоди ви прийняли не нашу сторону.

[К. Б.] *Скажіть, як Ви думаєте, що нам треба для Перемоги?*

[Г. М.] Єднання. Єднання. Бути єдиними, і єдиними бути не тільки в праці, єдиними в пориві і єдиними в любові саме до своєї Батьківщини. А цього, на жаль, у нас немає, не вистачає, не дотягуємо трохи. Не дотягуємо, да. Є люди, є, але дуже мало. І якось, Ви знаєте, я роблю, люблю цей свій проект, і я на кожному концерті говорю: «Люди, єднаймося!». Бувають моменти, коли вчасно протягнута рука допомагає, вона може врятувати людині життя. Не цурайтеся і єднайтеся. Ви розумієте, життя – воно таке швидкоплинне. Сьогодні ти на висоті на сцені, на завтра ти ніхто. Я була артистка. Я була на телебаченні, на радіо, я входила в такі круги, я була кругом… Потім почалась окупація, війна. На роботі призупинили трудові відносини, я лишилася без грошей, без нічого. Я в Надвірні – мені що дали в гуманітарки, то я вділа на себе. Да, воно, знаєте, воно дуже перевертає свідомість людини. Я приїхала в Київ, я позичила гроші, я закінчила школу перукарів, я не цуралася, я пішла працювати в село. Я стригла людей. Потім відновили роботу в театрі, звичайно, я пішла в театр, я зробила свій проект, я почала працювати в будинку культури над своїм проектом, але я продовжувала стригти людей. Дуже багато людей, як і ми, лишилися житла, дуже багато людей. І цих переселенців, які дійсно переселенці, люди, які потерпали від цього. І я з своїми дівчатами, з якими ми теж вчилися в школі перукарів, познайомилися, кажу: «Дівчата, і вам треба досвід здобувати, і мені. А давайте в Бучі зробимо, – кажу, – такі волонтерські дні. І людям добре. Ми їх будемо стригти безкоштовно, але тим, хто цього потребує. І вам добре, ви набудете практику». Ми почали влаштовувати такі дні. Дівчата здобули вже свій досвід, і я в тому числі, але практику всю ми не лишили. Ми по цей день, буквально ось недавно, тижні два назад, знову робили. І ми влаштовуємо їх далі. Я кажу: «З нас корона не спаде». Да, з нас корона не спаде. А людям це допоможе. Тому не скажу, що немає, але не так багато людей, можливо, як хотілося, які готові

поділитися своїм, які готові протягнути руку з собою часом. Я кажу: «Сьогодні ти цар, на завтра ти можеш бути абсолютно жебраком. Ти не знаєш, як в тебе доля, розділити життя». Це така штука. І тому треба думати про те, може, зараз скажу банальні речі: «Треба думати про те, що настане колись час, а він настане, ми в цьому рішенні. Ми підемо туди, і з чим ми підемо, саме отут дуже важливо. Тому що в тій ямі всі твої багатства, надбання залишаються, і ти йдеш тільки з тим, що в тебе в душі. І тому тут треба робити на те, що дійсно треба…».

[К. Б.] *Розкажіть ще кілька слів про свій культурний проєкт.*

[Г. М.] А, на «Посаденьки до Горислави»? 25 років я працювала в дуеті з моєю подругою, найкращою подругою – це був дует «Горислава». Ми давали концерт. І знову ж таки, скажу, якось так воно повелося, що коли Люда була, ми намагалися давати концерти в глибинках. Люда каже: «Давай зробимо такий проект, щоб ми поїхали з концертами. Ну, це був такий, – каже, – тур по глибинкам, бо люди, – каже, – в містах, навіть, – каже, – в селах, але таких, ну, цивілізованих, розвинених, вони, – каже, – завалені. Артисти приїжджають, гурти приїжджають, а люди в глибинки – вони цього, – каже, – не бачать». Ну, і, на жаль, це лишилося у нас так в проекті, тому що в *[20]*19-му, в *[20]*20 році, коли почалася пандемія *[коронавірусу. – К. Б.]*, то Люда померла. Люда померла від «ковіду» у нас в Бучі, да. Це був дуже великий удар для мене. Я не знала, що робити далі. Я кажу, якось так удар, удар за ударом, війна… І тільки в нас була пауза, тиша, бо коли люди лікували тоді в реанімації, ми через інтернет гроші збирали, ми купляли їй «Ремдесівір» – це препарат, з яким лікували в Америці, але, на жаль, все було марно. Люда померла. І я деякий час мовчала. І мені почали надходити листи в «Месенджер», «Вайбер». От. Писали люди звідусіль, писали люди, яких я не знала. Це була така кількість листів. Написали: «Пані Аню, скажіть, будь ласка, а чи буде "Горислава" далі жити?», «Пані Аню, скажіть, будь ласка, а чи почуємо ми пісні?», «Пані Аню, Ви будете продовжувати діяльність?», «Пані Аню, ми давно Вас не чуємо, будь ласка, не кидайте цю справу». Ви знаєте, вони мене так насунули і надихнули, хоч я, чесно скажу, я підірвана духом, я вирішила: «Ні, все, закрилась». І потім був новорічний вечір Мар'яна Лічаденка – народний артист України, який, на жаль, теж пішов у засвіти. І я йому подзвонила і кажу: «Мар'яне, я розумію, вже закінчились у Вас. Можна, я прийду на програму?». – «Приходь, ми тебе чекаємо. Як я чекав від тебе дзвінка і чекав, коли ти на це наважишся». Я прийшла і там же я записала відеозвернення. Я звернулася до всіх людей і тоді я сказала, що я не маю права ні перед людьми, ні перед пам'яттю Люди закрити проєкт. Да, «Горислава» – «Горислава» жила, «Горислава» живе і буде жити. Я написала одну пісню, другу пісню записала, Антоніна Петрушкевич написала пісню про свято Люди. Я з нею зробила і прем'єру в Житомирському палаці. Потім почалася *[широкомасштабна російсько-українська. – К. Б.]* війна, і так свідомість перевернулася. Це ще перед війною я їздила тоді в Одесу – ряд концертів. І війна так прочистила мозги, перевернула свідомість. І я коли їхала в Бучу, по дорозі я собі дала слово: «Скільки мені Господь Бог відведе життя, і я буду робити все, від мене залежне. Я зробила цей проєкт, який задумували ми з Людой в період, як була пандемія, але онлайн». Люди присилали заявки. Я переговорила з своїм директором будинку культури, кажу: «Давайте його зробимо, втілимо, в життя на сцені нашої Бучі». – «Давай», – він мене підтримав повністю, допомагав. І ми зробили перший концерт. Людей було мало в глядацькому залі, бо люди боялися ще йти на заходи, ну, ще, розумієте? На другий концерт було більше. На третій концерт ми вже виносили двері. Вже не було

де яблоку впасти. А потім почалися заявки: колективи-колективи, співаки. До нас Оксана Пекун приїжджала, до нас приїжджала Ніна Вербова – заслужена артистка України. Да, і якось так ми не зчулися, як прийшов п'ятий концерт. І я кажу директору нашому: «Слухайте, ви такі стали популярні, це людям потрібно. Для них це, – кажу, – як ковток свіжого повітря. "Кацапи", – кажу, – ведуть війну з нами не просто, – кажу, – вони ще ведуть з нами інформаційну війну, культурну війну по знищенню нас як нації, як культури. От, ми, – кажу, – будемо на своєму культурному фронті робити все можливе, щоб їм це не вдалося». І я цим проектом вирішила допомогти в першу чергу аматорам: вивести їх на сцену, вивести їх до людей, показати, тому що в нас такі діаманти є, які, на жаль, не можуть самі пробитися, їм треба допомогти. Ну, оце ми і почали робити. А щоб це було легше, ми паралельно, до нас приходять і професійні колективи, співаки. Проходять такі маленькі, знаєте, обміни досвідом, такі, знаєте, такі майстер-класи. Люди не просто виступають, мають все, тому що там робимо і відео в них якісне, і фото, і враження. Ми даємо маленькі призи: і чашечки на писанки давали… Тобто, люди їдуть від нас з враженнями. І це, ну, як, оці-от емоції – вони дуже важливі. І от, на даний момент в мене по колективом розписані програми по весну. Я кажу: «Люденьки, не ображайтесь, я ставлю в чергу, бо реально ми вже не встигаємо». Я давала спочатку реєстрацію – люди подалися. На другий раз я подала оголошення реєстрації на участь в конкурсі квитка. Я й подала, а через 15 хвилин його зняла. В мене забито, ще було на цій програмі. Ну, це, звичайно, це радує. Радує, що це потрібно. Оце хвиля культурного опору туди, дійсно. Да. І для мене дуже символічно, що саме втілили в життя ми і на сцені саме бучанського центру культури і мистецтв, саме в Бучі. Ми запрошуємо військових. І в них теж, як, ну, знають з нашого регіону. Ми не оголошуємо про це, ми не афішуємо, чи будуть вони, чи не будуть вони, але ми теж даємо їм можливість переключитись. А один раз вони прийшли і кажуть: «А можна, ми вийдемо на сцену в кінці». І в кінці ми співали всі залом «Ой, у лузі червона-червона калина…». Всі артисти були на сцені, піднялись ті хлопці – з прапором, у формі. Бо це так було, знаєте, ну, до мурашок, да.

[К. Б.] *Може, ще одне питання і все. Уявімо, що сьогодні-завтра оголошують, що Перемога. Які Ваші найперші дії?*

[Г. М.] Я готую концерт. Я готую концерт до дня Перемоги.

[К. Б.] *Яка у Вас є мрія заготовлена, що, от, буде Перемога, і я це зроблю. Є у Вас така мрія?*

[Г. М.] Знаєте, в мене, більшість життя в мене пов'язана саме з творчістю. Якось так у мене повелося. В мене тісно все переплітається з творчістю. І тому, мабуть, і плани мої. Найперше, що я зроблю, то запишу пісню Перемоги. І зроблю великий концерт. І на цей концерт я покличу тих друзів, артистів, які в важку хвилину готові прийти, які не зрадили ні Україні, які не зрадили не пісні. І ми заворушим такий концерт, який в пам'яті людей залишиться надовго…

[К. Б.] *Дуже гарно. Дякую! Я також прийду тоді. Добре, дякую Вам за інтерв'ю дуже!*

Записав Олександр Коломийчук [О. К.] 19 липня 2024 р.
у м. Бучі Бучанського р-ну Київської обл.
Співрозмовниця – [N.], служить у храмі св. Андрія Первозванного
та Всіх Святих Православної церкви України, 1959 р. н.,
родом із с. Раківка Вишгородського (з 2020 р. – Бучанського) р-ну

[Інтерв'ю відбувається у церковній крамничці у приміщенні Нижнього храму церкви св. Андрія Первозванного та Всіх Святих Православної церкви України. Співрозмовниця у момент інтерв'ю виконує своє служіння у стінах храму. – О. К.].

[N.] Ну, ми живемо, Набережна наша вулиця, вона йде паралєльно *[вул.]* Івана Франка. От. І ми на окраїні через желєзну дорогу – *[вулиці. – О. К.]* Яблунівська, Вокзальна, оцей *[супермаркет. – О. К.]* «Жираф». Ну, це ж воно все, все у нас там рядом, все ж чутно́. Все. Ну так, шо наша вулиця ціла залиши́лася. Там трохи забори, і вони *[рашисти. – О. К.]* там поламали, ну, заїжджали. От. А так… Ну, по-перше, навіть не осознавав спочатку, шо це таке може буть в дійсності. Шо вони можуть стрілять. Шо вони з автоматами. Це мені вопшє не відкладалося. Потім, як нас звільнили – уже оце вони 30 березня чи 31-го вже вони виїхали, вже першого числа *[квітня 2022 року. – О. К.]* звідси кажуть: «Так їх немає!», – і ми вже вийшли. І потім, як я побачила на *[вул.]* Івана Франка, шо там творилося, – це жах. Скільки там… сім'ю… Вона сама вчителька була. *[Прізвище – О. К.]* Шапіло. І як ми були в окупації, от, їх шукали і з-за кордону дзвонили. От. «Тетяна Іванівна… де Тетяна Іванівна Шапіло?! Чи хто-то їх бачив, чи чув, ілі шо..?!». От. *[…]* Але там сусід йшов. Я кажу: «Іди, я боюся йти туда. Тим більше, там блокпост, там вони стоять. Я туда не піду». Кажу: «Вони з-за кордону, вони цього не відчувають, вони звонять, от». А їх уже… закатували. А потім, як це все побачили… Ну, це, це жах був. Троє суток не міг до тями дойти, шо… Так ми сиділи, цього всього не бачили і не чули. Тільки там мій сусід, він бігав на *[вул.]* Тарасівську до мами. От. То він там дето шото почує і нам ото розказував. Ой… *(Важко зітхає)*. Важко було, тяжко було.

[О. К.] *То ця вулиця Івана Франка знаходилася навпроти Набережної?*

[N.] Так, так, так. Так як з вікна, ну, от, видно. *[…]* І це як прилетів *[снаряд. – О. К.]* – будинок там розбитий. Так, частина оцього їхнього того танка чи, чи бронетранспортьора, от, по такі там, може, кілограма два, прилетіло аж за мій огород, аж там ми найшли. Потім, як уже ходили хлопці розміновували, от, так він найшов. Так з такою силою, представляєте, перелетіло.

[О. К.] *Це частина уламку?*

[N.] Ну, частина, да, уламку. Да. На нашій оце ж вулиці, в сусіда частина. Ну, там воно би якраз попало в цей танк, мабуть. От. Там будинок згорівший. Ну, сусіди говорили, шо будинок вроді вони самі запалили. Вони туда скидали там, навєрно, і своїх. Я Вам точно, точно я Вам не скажу. *[…]* Відчуття..? А як бомбили… От, після десятого *[березня. – О. К.]*, я знаю, діти як уїхали, от, пройшло ще два дня, і потім бомбьошкі. Получається там озеро Земснаряд, то там такі були взриви, шо страшне. І якраз обс… перестрілювалися: в *[м.]* Ірпінь – з Ірпіня сюда. І це. А ми, ми мєжду… сиділи…

[О. К.] *Між цих вогнів*.

[N.] Мєжду цих вогнів. То ж так і чекаєш: чи прилетить чи не прилетить. Як почув, шо, вроді, вже, ну, рядом, як бахнуло – бігом в підвал. І тільки «Отче наш», більше ніякої молитви не знала. «Отче наш» по сорок раз сорок. «Нє, – думаю, – стріляють – ще раз сорок». Коли на взрив – коли кричала вже той «Отче наш». *(З'явля-*

ються сльози). Це жах… жах… *(Крізь сльози).* Але живі осталися. А сиділа уже якось так, такі були обстрєли, шо кажу: «Господі, – я кажу, – як ми живі останемося, буду я ходить в церкву, буду я тобі служить». *(Крізь сльози).* Залишилась жива. І після Пасхи, вже як нас звільнили, на Пасху прийшла сюда святить паску. Ну, і стала ходить сюда. Тому шо сина забрали 5 квітня *[2022 року. – О. К.]*. В *[м.]* Черновці вони уїхали. 5 квітня він уже був, ну, в учебкє. *[20]*22 року. *(Глибоко видихає).* Ну, і стала ходить в церкву. Потім якось так нада було… Та люди предложили, шо, може, я… От. На́чала працювать…

[О. К.] *Допомагати.*

[N.] Допомагати. Та і мені трошки *(з'являються сльози)*, благодаря церкві, все-такі, якось я трималась… *(Крізь сльози)*. Но, було дуже тяжко. Це все переносить, за сина молиться. От, і я чуствувала, шо я вже віду так, мене Бог оберігає. Він мені допоможе. І, дійсно, так. В даний момєнт сина демобілізували *(спадає емоційна напруга)*, всьо вже. То вже декілька, це вже три місяці, як він дома. Жив і здоров, все. Все добре. От. А за те, шо ми пережили´– це, це, ну, не можна розказать, не можна його описать. *[…]* Я ж кажу, я… *[…]* Ну, а потім, як уже нас звільнили, як… шо в *[с-щі]* Гостомелі там дівчат насілували, повісили. Ну, як, Боже мій, давай розказуй усе. Ну, коси на голові подималися. От. А мене… Як вони зайшли… Значить, в мене два сина, дві невістки і троє внуків. Самій старшій було 18 років, а саме меншій – 4 з половиною. І 12. То 10 років тоді йому було, хлопчик. *(Витирає сльози).* Ой…

[О. К.] *Усі вони виїхали 10 березня?*

[N.] Да, да, 10-го числа. А вони *[російські окупанти. – О. К.]* зайшли до нас 7-го числа. 7-го числа вони зайшли до нас.

[О. К.] *У Ваш будинок?*

[N.] Да. Ну, на подвір'я, на подвір'я вони заїхали.

[О. К.] *Танком.*

[N.] Танком, бо так до сусіда… Ну, так, вони трьома танками так стояли. *(Глибоко дихає).*

[О. К.] *Це у Вас приватний будинок?*

[N.] Приватний. Приватний будинок.

[О. К.] *І вони як заїхали, так у Вас і залишилися?*

[N.] Три, два дня вони з нами бу.., у нас були. Два дня: сьомого заїхали, а дев'ятого *[березня. – О. К.]* вони виїхали. Вже після обіда. От.

[О. К.] *Вони жили у Вашому будинку?*

[N.] Да. Да. Да. Ну, разом. Разом… Я на кострі їсти готувала. Потому шо маленька *[онучка у мене. – О. К.]*. Якого-то супчику, чаю гарячого. Бо газ уже закінчився. Ну, а… І вони сиділи… біля цього вогнища, грілися, потому шо холодно тоді ж було. Ну, з будинку нас не виганяли вони. І, і ми були в будинку. От. Він сказав: «Бабушка, йдітє в дом. У вас малєнькіє дєті. І сідітє в домє. От. Старайтесь… ну, шоб не виходить. Ну, сідітє в домє». І він каже: «В той комнатє – нє. Внізу, на втаром етаже шоб ніково нє било». Як вони тільки зайшли… *(Глибоко дихає)*. Ну, я кажу, ну, комната там, де вікно… Він каже: «Бабушка, ізвінітє. Єслі б ви сразу двєрі аткрилі, нікто б…», – ну, вікно не вибив. А так, вибили вікно – вскочив він у хату. Так це добре, шо вони… Чоловік, він шото поднявся, і я не зрозуміла, шо він хотів. Я думала, шо він в комнату біжить, бо як я почула вистріли, і ми вийшли, ну, в прихожую. Тута, вроді, ну, там вікон немає. Але ж вікна в нас все рівно, вони були всі заставлениє. Картоном вже заклєєниє. От. І тута сєкунда – собака дзяволить. Постріли і собака… Я зрозуміла, шо вже все – собаку пристре́лили. І сєкунда – вікно вибивається, все падає, з вікна падає, і він вскочив. От. І в цю секунду я думала, шо чоловік в комнату *[увійшов. – О. К.]*. Я його, ну, за *[ним. – О. К.]* крикнула, шо куда

ти – його, вроді, придержала. От. І він почув вже: «Кто в домє?». Кажу: «Бабушка, дєдушка». – «На уліцу, на уліцу! Ви пачєму дверь нє аткрилі?!». Ну, оце ми виходим на вулицю. От. А в мене чоловік послє інсульта. Я розумію: зараз він побачить, шо собака *[нежива. – О. К]*. Ну, і він то чув. Думаю, він зараз кинеться… до них, може, биться. І шо? І я його успакаїваю, кажу: «Всьо нармальна, всьо харашо. Це тільки собака. *(Котяться сльози)*. І до них кажу: «Ребята, ребята, не трогайте!». А він: «Кто в домє?». Ну, вони прибігли, виходять: «В домє нікаво нєт». Я кажу: «Ні, мене в подвалі і син, невістка, внуки». – «Вєдітє! Там нікаво нєт, я сматрєл». Я кажу, ну, я ж… А там вони знутрі закрилися. Позвали, мені открили. От. І він фонаріком посві.., ну, посвітив: «Ну, харашо. Всьо нармальна. Сідітє!». Ну, і я залишилася. І тоді через, ну, може через пів години заглядує один і каже: «Бабушка, вихадітє! О, там дєті, там холадна, сиґра. Ідітє в дом, сідітє в домє». Син начав собаку *[забирати. – О. К.]*, шоб діти не бачили, що застрелена. Ну, си… Я кажу: «Сина, не трогай, нехай лежить, ну…». – «Ні, мам, я спитав. То вони сказали: "Шо хочеш, те роби!"». Он де він там на огороді яму *[вирив. – О. К]*, шоб собаку *[поховати. – О. К.]*. Каже, шоб, ну, не бачили діти, да, шоб не… Каже: «Бистренько зараз заховаємо да все». Ну, і оце, вони оце два дня. Ну, хлопці ж такі були, адекватні, більш-менш. От. І я ж начала, кажу: «У вас же ж всіх бабушкі єсть…». І вже цей… І так получилося, шо і одного бабушка виховала, і другого бабушка, і вони бабушкі… «Всє бабушкі одінакавиє, мол, ми вам плахова нічєво нє здєлаєм». От. І я так чо-та… Ну, ну, якось… Як потім побачила, шо на *[вул.]* Івана Франка зробили. Чи вони, чи не вони?! Ну, мені кажеться, ну, не, не міг там… От, був там старший Шаміль, ну, не міг він… Вроді така, такій він, бо як офіцер, він старший був, вихований такій. Мені кажется, він не міг там так знущаться і… Але хто знає..?! Хто знає… Ну, вони от нас як переїхали, стояли на *[вул.]* Івана Франка, потому шо 10-го числа я *[…]* проводила дітей, ішла назад, і він вийшов до мене. І *[каже. – О. К.]*: «Бабушка, пачєму ви плачєтє?». *(З'являються сльози)*. А я ж, шоб ніхто не бачив, услід ридаю *(тривожним голосом зі сльозами на очах)*: уїхали, доїдуть, не доїдуть, до побачимося, не побачимося..! І пішки йшла з Бучі. Хоть і танки стояли. Ну, якось… Ну, Бог мене оберігав. Скільки я… Ну як, йду, думаю, нє, піду другою вуличкою, потому шо я йшла сюда, там танк стояв. Другою – вопшє вони рядом. Ну, от, стоїть *[танк. – О. К.]*, отак виглядує, дивиться на мене. Я так *[йшла. – О. К.]* понад заборчіком, понад заборчіком – пішла мімо. Ніхто нічого *[не говорив. – О. К.]*. *(Важко зітхає)*. Ой… Ну, от. Вони, звичайно, ну як, як говорили. От, я їм кажу: «Рєбята, ну, от, як так получілось? От, чого ви тута?». *(Усміхається)*. – «Бабушка, ми вас прієхалі освабаждать!». Я говорю: «Рєбята, от чого?! Ну, от, скажіть, – кажу, – ви, глядя на, на мене, от, на мій дом, – кажу, – бабушка плоха живьот?». – «Нет, бабушка, замєчательна». – «Ну, а так чого ви прийшли?!». – «Бабушка, ізвінітє… Бабушка, ізвінітє…». От. Ну, я кажу… Він: «Бабушка, какая у вас пєнсія?». Ну, я гаварю: «Трі…». Там у мне три сімсот чи три шістсот *[3700–3600 грн. – О. К.]* тоді була, трошки зараз більша. «Бабушка, так ета савсєм мала!». А я тоді кажу: «Так, падаждітє, ребята, умножте ж на три!». Він на мене так *[глянув. – О. К.]*: «Бабушка, нармальна…». От. Кажу: «Плюс, – кажу, – я ще, – кажу, – так я вже ж 12 років пєнсію палу…». А він: «Бабушка, сколька ж вам лєт?!». Я гаварю: «Так, у нас був і Чорнобиль, і ми, – кажу, – пішли в 50 років на пєнсію. А тепер, – кажу, – ви прийшли і нам робите, як другий Чорно…». Ми ж уже чули, шо вже в Чорнобиль вони ж захватили, ше тільки, як по тєлєвізору *[показували. – О. К.]*. Кажу: «В Чорнобилі». Я кажу: «Рване другий раз. Ми вже, – кажу, – другий Чорнобиль, канєшно, не виживемо, не переживемо». – «Бабушка, нє пєрєживайтє, нічо…». – «Як це не буде? Єслі там танками…». Ну, стоять… Це ж… Ну, вони… А вони тоді: «Ну, бабушка,

ізвінітє… Бабушка, ізвінітє…». Це як ви вже… Як вони вже, нема чим йому оправдуваться. Так, да.

[О. К.] *Чи були серед окупантів окрім етнічних росіян представники інших народів?*

[N.] Да. Один… Так, да. Один був старший, був татарін. Один був із Сібірі. Два були с *[м.]* Пєнзі. Нє, з *[м.]* Пскова. Псков, да. Псковська область, вони, два було. З Алтая був один, казав. Ну, тоже такій як офіцер він, потому шо у нього така була вінтовка чи снайперськая ілі шота. І він тоже каже: «Бабушка, я даже мамє нє сказал, шо я в Україні. От. Ми в Білорусі були, вродє на ученіях, і я мамє сказал, шо остаюся, в санаторій нас отправляют. У нєйо такоє бальноє сєрце, шо не видержить. От, я сказал, шо я в санаторії». І каже: «Бабушка, ізвінітє, ну… Я кантрактнік. У нас другова вихада…». Я казала: «Рєбята, я вам, в мене два сина, я переодіну вас, переодівайтеся, да…». Він так: «Бабушка, ви нічє… Нам, что здєсь уб'ют, шо, шо там разстріляют. Ми кантрактнікі. Ми осознанно йшли, подписували, потому шо, – каже, – других дєнєг…». А я кажу… Він каже: «Представляєте, у мене контракт закончився осінню. Ну, – каже, – я пішов додому. Побув два місяці. Дєнєг нема, зарплати немає. – От, – каже, – а тута прєдлагають і дєньгі, і продвіженія. От. Канєшна, – каже, – я вернувся. І от, – каже, – тока я, от, вернувся і тута сразу попав *[у війська, що наступали на Україну. – О. К.]*». От. Він сам вєтірінар, патаму шо він, там жіночку були поранили, так він ходив, допомагав. Чи просив: «Бабушка, может, у Вас там чи стрептоцит, шото такоє єсть заживляющоє? От, ми сходім, помощ акажим женщінє». *(Зітхає)*. Ну, це… Так це, шо благо, шо отакі попалися, шо вони не тронули. Боже мій, як подумала – невістки молоді, внучкі вісімнадцять років. Ой…

[О. К.] *Куди окупанти згодом переїхали?*

[N.] А вони переїхали на *[вул.]* Івана Франка. От. Дев'ятого числа вони переїхали. І там вроді мій… Там же горбочок, так і там позіция, ну, лучше їм було стоять, чим у нас. Отам вони стояли. Але, як він казав: «Ми, бабушка, ми в патрулірованії находімся». От. Чи вони там були, чи там їх поміняли? *[…]*

[О. К.] *Після того, як Ваші діти виїхали, як їм там жилося?*

[N.] Діти, значить, 10-го числа вони уїхали, спочатку вони попали, вони на *[м.]* Сквиру. Ну, як…

[О. К.] *Місто Сквира?*

[N.] Сквира. Потім на слідующий день меньший поїхав… Ну, невістка зразу там, ну, знайомі в неї – в *[м.]* Черновци. Там, де-то під *[м.]* Черновцами яке-то село. Їм дали адресу. От. А старший, ну, там навєрно, скільки там він в Сквирі пробув… Чи там, скільки днів? П'ять днів ілі чотири там. І вони тоді поїхали, їм там, ну, вобщєм волонтьори віддали, ну, будинок на Западной. От. Шо можуть, ну, шоб вони там якось обустроїлися. А вони поїхали туда, а там ні полов, ні пєчкі немає, а холодно. От. Начінать там… Ну, син, син думав, шо там так ще – як нема там, без мебілі – то ще так. А, і пєчкі не було, шо нада було і пєчку робить, і все. Тоді тьоща була, так вона до себе додому в *[м.]* Луцьк *[їх забрала. – О. К.]*. Там її батьки жили.

[О. К.] *В Луцьк?*

[N.] Да. І там під Луцьком яке-то село. От. І вони поїхали туда. *[…]* Да-да. Да, ґдє-то там, шо-то… То в том в селі вони пробули всі, і вже 15-го числа він уже, 15 квітня він уже вернувся. *[…]*

[О. К.] *Підвищений рівень цукру в крові у Вашого старшого сина з'явився після пережитих подій повномасштабного російського вторгнення?*

[N.] Да. Підв… Да, після цих… Ну, він, може, такій і був, але ж він в мене як пішов… От, в четвер 22-го числа *[обмовка – йшлося про 24 лютого 2022 року. – О. К.]*, війна начинається, а в нього явка на смєну. От. Він як пішов 22-го числа на 10 годин ран-

ку йому. Менший в метро робив. Він якраз з ночі. Він звонить: «*[Сергій. – О. К.]*, війна, куда, яка робота! Не йди!». Чи уїжджать, не уїжджать? От. А він каже: «Ну, як я не піду». От. І він пішо.., він пішов. А под'єзда ж уже не було, уже хлопців немає. Він оце як в четвер пішов, він вернувся з *[м.]* Києва, по-моєму, через тиждень. От. І в нас даже мови не було, як, куда виїжджать ілі шо, патаму шо... А він каже: «Пад'єзда хлопців немає. І ті, хто заступив, прийняв, – каже, – електрічкі такі, шо, – каже, – вона єлі тянула», патаму шо були загроженя з Києва. Це ж на *[м.]* Міроновку, *[м.]* Біла Церква, *[м.]* Фастов, *[м.]* Нєжин, *[м.]* Яготин. Ну, це він... «Отак, – каже, – передрімали пару годин і знову цей...». І він вже пішки прийшов. Уже чи в середу, чи в четвер, я... Пішки вже прийшов додому. Там один з *[с-ща]* Нємішаєво, один з *[с-ща]* Клавдієво і він. «От, – каже, – як стріляють – у ліс, нєт – по путях ідемо». І то він прийшов, суткі він отсипався, ми його не трогали. Не, не цей... А потім уже... *(Зітхає)*. А вже мости усі зірвані. Куда їхать? Як їхать? А потім ото як почули вже про евакуацію.

[О. К.] *Як довго він йшов додому?*

[N.] Години шість, мабуть, чи вісім. *[...]* Да. Шість чи вісім вони йшли. Бо вони якось так, шо він каже: «Ми рано вийшли...». І він вже в двєнадцать – в начало, в час він прийшов, вони прийшли. Ну, годин шість-сім, все. Бо я ще, він звонить, шо ми ідемо, а я кажу: «Так хлопці нехай заходять, ну, я погодую». А він каже: «Мамо, кожен спішить, потому шо, ну, не знаємо...». Тому ше шоб до Нємішаєво йти, до Клавдієво якось, чи скільки йти». Ну, подоходили хлопці. Ну, це таке...

[О. К.] *Звідки у Києві вони йшли?*

[N.] Із *[мікрорайону. – О. К.]* Борщаговки.

[О. К.] *Борщагівки?*

[N.] Борщаговки. І оце по путям йшли додому. Бо вже тоді ж уже елєктрічкі, ну, перестали ходить. Ну, вже їх отпустили, шо... *[...]*

[О. К.] *Далеченько!*

[N.] Ну, так, а що робить? Іншого виходу не було. Нічого не ходило. А кожен – до сім'ї *[поспішав. – О. К.]*. І вирішувать, ну, шо, як дальше, що дальше? От. Вже ж, вони вже ж побачили – війна. І вже Кієв бомбили. От. Вже якось і ми звоним, кажу: «Як ти?». А він каже: «Ой, ми тута вже як медбрати». Где-то там... Вони в кімнаті відпочинку. «Ну, на Борщаговкє, – каже, – тута "скора" под'єжджає». Под'їхали. От. Вигрузить, ну, ранєних оставить, мол, допоможіть. Каже: «Ну, ми вигрузили, потому шо забрать другіх їм там нада». Ну, не знаю. Він каже: «Ми бистренько помогли їм – вигрузили. Кому там помогли перемотать там, шо... От. Пока вони там справилися, тоді вже, – каже, – другієвже, "скора"... Тоді, – каже, – через який-то час приїхали, ціх ранєних позабирали...». Ой, Боже мой, а воно не відкладалося, шо це війна, шо це таке може буть. Я ж кажу, я їх побачила – як ото, вроді, із.., фільм про війну ми дивилися. Точно так, як я дожарюю останнього бліна, бо, ну, газ уже єлі горить. І я вроді нажарила утром. Ну, я обично такіх чотири великих бліна мєсто хліба. *(Довга пауза)*. Ну, я думаю, ну, я ще спечу. Як уже газ закінчується, думаю, шоб нам же надовше було. Ну, я ще бистреченько пєку. В мене є, я бистренька там дрожжей... І я уже паслєднєва оцього цього блінця допікаю. І внучка з другого поверху біжить, каже: «Танки на вулиці... Танки!». І, значить, це внучка, син з невісткою, хватають маленьку... Ну, вона так штанішками. Ну, отак. Молоді це, ждут. Там она тільки ж бомблять близько – у подвал бігли. От. Вони бистренько оце дитя хватають там як і вискакують. В погреб. А я ж уже допікаю цього млинця. От. Тут газ я виключаю, цього млинця тільки в руки *[беру. – О. К.]*. А вікно – отак, ну, картоночку так ми, дирочка була. І в цю дирочку я дивлюся – їде танк, і вони йдуть, отак,

знаєте, автомати. Я з цим млинцем… Ну, шо вже, вже ж я не можу вже вискочить на вулицю в погреб і чоловіка ще… забрать. І я бігом тільки двері замкнула. От. Бо наша крайня вулиця, і вже озеро начинається. Я, може, думала, може, вони дальше де поїдуть. От. Я замкнула. Він якраз ото ж дьорнув двері – закриті. Так. І оце ж він… А дальше – в нас така овчарка, здорова собака. Вона так по цепу через весь двір бігала. От. Вона ж гавкає ж… От. Ну, вони чи зразу її застре́лили. Ой… *(Важко зітхає).*

[О. К.] *Ви облаштували якось погріб з метою захисту родини?*

[N.] Ні, ми тільки… Ні, ми тільки там пару разів, як великі обстріли – там переховувалися. А так – у будинку *[перебували. – О. К.]*. От. Да. То пока, то поначалу. Оце ж невістка, шоб оце дитину, до… ми бігали, от, в підвал. А тоді вже якось, вже з чоловіком, то як якось близько стріляли, то я ходила. А там ми сиділи – шо вже Бог дасть. Оце сижу, «Отче наш» читаю, та й усе. Не бігали.

[О. К.] *Той погріб був призначений для консервації?*

[N.] Да. Да. Консєрвація, вони трохи бистренько там шось звільнили, освободили. Поддони, поддон положили, одіял наложили, подушкі намостили, шо можна було там лежать. Але ж все рівно сиро, холодно. Ну, як сильні були такі обстріли, то внукі, і оце ж і ми всі *[були там. – О. К.]*.

[О. К.] *Як поводили себе маленькі діти? Що Ви їм казали?*

[N.] Цяя внучка, шо чотири ро.., ну, чотири з поло.., там їй чуть більше – чотири з половиною: «Я нє хачу, я нє буду…». Бо вона, ну, вони в Києві жили, вона чому така в нас, чисто на російській мові говорить. «Здєсь ваняєт, здєсь тємно́, здєсь плоха, я нє хочу…». І кричить! А голосная така, Бо..! А нам таке було… казалося, шо вона кричить, і от, тая бомба прилетить на її крик. Ото отакє було впєчєтлєниє. Боже, ми її успокою… Або сидимо ж. Не знаю, чи, може, там ходять, чи, може… Ми її заспокі… ми її… Ой. *(Зітхає).* Як уже та старша, там які-то фільми їй, мультікі. Ото, ото, може, тих п'ять-дєсять мінут, як мультіка, там трошки вона помовчить, а тоді знов: «Я нє буду, я нє хочу..!». Господі, як ми і не вговарювали. А потім ще як… Тільки оце, як вони зайшли, ну, вже нас з подвала сказали: «Вихадітє!». Ми зайшли в будинок. От. І в нас так, ну, виход на другий етаж, так лєсніца, і там так стульчик, і вона, вроді, мєжду стєнками ми її садовили. От. Старшая сидить на ступенічках, а вона на стульчику сидить. І тута стукає. Я бистренько вийшла і: «Бабушка пускай вийдєть… З кєм я магу пагаваріть? Самий смєлий. З кєм?». Я кажу: «Я перед Вами». – «Бабушка, может…». Я гаварю: «З чоловіком бєзполєзно. Він в мене такій адекватний-неаде… Ні, – кажу. – Кажу: я самая смєлая. Может, – кажу, – со мною». І сина ж не буду я *[піддавати небезпеці. – О. К.]*. Він: «Ну, харашо, бабушка. Значить, ну, что би ви не слишали, что би не случілось. От, ночью (це так було під вечір, як ми зайшли) – ви з дома нє виходітє. От. Закривайтєся. От. І спітє тока внізу, на втаром етаже, шоб нікаво нє била». От. Потім каже: «Вдруг что-та случітся ілі каво-та раніт, от – бігітє к нам, ми вам паможем». Ну, дамо. Як він цього сказав, у мене вапшє серце стало. *(Зітхає)*. Я кажу: «Ой, це, – кажу, – внучка, навряд, шоб вона зійшла». А він каже: «Ну, давайте я зайду, скажу». Ну, заходим ми в дом. Ми тільки заходимо, а це ж внученятко каже: «Ой, та ви плахіє дяді, шо стріляєтє». Чуєте, невістка так, як сиділа, ну, стояла вона, вона так зразу і присіла коло неї. А я, рота, не знаю, шо сказать, кажу: «Боже мій, – кажу, – вона ж вищить, ми її шо не наказали: шо дяді плахіє прийдуть, шо дяді забєрут нас. Ну, шо її там не казали». Там шо розстріляють – ну, це дитині не будеш *[казати. – О. К.]*. От. Шо заберуть нас. А він так: «А пачєму ти так рєшила?». А вона говорить: «Ну, у тєбя же пушечка». А він каже: «Ну, лагічна. Палучається, значить я плахой дядя, шо

я стріляю». І він ото так до неї підійшов, на коліно так присів, автомат отак положив і давай їй говорить. А вона йому щебече! Оце чого ми почули, як його звать. Бо вона сказала: «Я – *[Оля. – О. К.]*. Как тєбя зовут?». От. І оце... І там: «Откуда ти?»... Оце, шо вона питала, ми тільки оце і слухали. Потому шо ми лишніх вопросов... Ну, єслі мені сказали: «Не наривайтеся, лишніх вопросов не задавайте. В першу очередь подумайте про внучку. От. І говоріть з ними не на українській мові, не зліть їх, не дратуйте. Говоріть російською мовою, шоб вони вас розуміли». От. Нам нада вижить. Не то шо нам вижить – дітей *[урятувати. – О. К.]*. Ну, чотири рочки ж. *(Відчувається невелике тремтіння голосу)*. Да ше поздній рєбьонок. *(Зітхає)*. І він ото так з єю. І потім, як він виходить і каже: «Там такая прікольная дівчьонка». А в нього, – він говорить: «Розумієш, у мене братік такой же. Ну, нємножка старше. От. Ну, єму девять уже. Ну, он такой же, такой, как і ти. От. Такой вредний і такой непрісказуємий». І ось це ж вона... І він туда виходить і *[каже. – О. К.]*: «Там такая прікольная дівчонка». І ото він оці, ці дні, вони, то зранку *[приходили і запитували. – О. К.]*: «Бабушка, можна к *[Олі. – О. К.]* зайті?». Я говорю: «Заходь, тільки, – кажу, – нічого їм сладкого, ну, не давай, бо вони то "Кіндера", то вони ж обходили магазіни, то...». Я кажу: «Не надо. Так вона хоч супчику поїсть. А як вона вже побачила – вона пока той "Кіндер" не з'їсть, я ж в неї, в неї не заберу». – «Ну, бабушка, ну, пачєму ви так обіжаєтє нас?». Ну, от... Ну, от, може, це янголенятко нас спасло. От, вони так до нас поставилися лояльно. Може, із-за цієї дитини. Так. Ну, я не можу нічого сказать. Але ж, але ж я кажу, що це *[...]* тоді каже: «*[Ольга. – О. К.]*, у вас самая храбрая оказалася». Я кажу: «Да, вона ж йому... Ну, так». А, побігли. Він каже: «Падажді, *[Оля. – О. К.]*. Я счас тєбє что-та прінєсу». Побігли. Пріносіт. Ну, машинка запєчатаная. А ана так: «Ну, і что ти мнє пріньос! Ета же машинка. А я – дєвачка!». А він: «Ну, ізвіні...». – «Ну, ладна. Іді сюда, давай. У мєня братік – я братіку падарю», – панімаєте, вона, вона ж говорить. А ми, а ми тільки... Ну, ну, ну... І шо дитині скажеш там, шо нічого не скажи лишнього..? Самая храбрая вона оказалася. Ну, і, може, шо і спасла нас. Шо вони не тронули і ні хлопців моїх, ні... А ше так, так получилося, шо вони, от, зайшли 7 числа. Вони вроді остаються, ну, уже ночь. А рядом він каже: «Бабушка, ета у вас адін дом?». Я говорю: «Ну, да». – «А кто в бєлам домє?». Вони, вроді, тута жовтим в мене було покрашено. В нас дом на два поверхи. Я даже забула, що це половина, що це мій син, ну, старий, ну, будинок. Шо це мій. Я кажу: «Сасєдєй. Всі, – кажу, – всі ми дома. Тільки шо у подвалах всі сидять». Кажу: «Всі, канєшно, дома». І навіть перев'язку, шо, шо це там син, шо це... Так, це так ми трошки вже ввечері, і з сином, кажу: «Сина, спать не лягаєм, як він так, ну, сказав». Кажу: «Сина, чергуємо: пів ночі – я, пів ночі – ти. Дівчат віддай спать, патаму шо... *[Віряни купляють свічки та іншу релігійну атрибутику. – О. К.]*. І пєчку *[...]*. Я питаю: «Можна затопить?». – «Да, бабушка». Ну, нам холодно. Я гаварю: «Нічого не прилетить?». – «Бабушка, на вашу пєчку точно не прилєтіт». Патаму шо ета дуже дорогостоющій снаряд. Ну, шо, і на тепло там..? Топітє». То я, вроді, подтопила. Я кажу: «Сина, топимо». І діжуримо. В случаї чого, ми так, знаєте, з просоння. Ну, нічого. Ночь пройшла тихо, більш-менш. І я з сином кажу: «Сина, ми ж не сказали...». А там у другій половині – син, невістка і внучок. Кажу: «Утром нада, як вони ж уїхали, нада їм казать». А в мене син – *[зростом один. – О. К.]* метр восємдєсят *[сантиметрів. – О. К.]*. Там отакий *[показує. – О. К.]*, сто кілограм. Я кажу: «Вони як побачать, так пристрелять. Скажуть: "бендеровець"».

[О. К.] *Це в іншій половині дому?*

[N.] У другій половині. Да.

[О. К.] *У тій старій?*

[N.] Да. *(З'являються сльози)*. А вони там, ну, син, вроді, от вулиці його вход, а до нас – вроді, з огорода, от озера. От. Вони оце ж були тута. А там, оказивається, вони сусідського хлопця… *(зітхає)* завели, там под навєсом. Там, шо вони його допрашували. Ну, я, я там, це сусідка мені, шо вона приходила, її приводили на опознаніє, чи він мєсний, чи він не мєсний. Оце ж «бендеровці», оце вони всі «бендеровців» шукали. Син їм начав доказувать, цей менший, шо служив. Шо я виходжу, і він їм, і він їм каже: «Ну, де ви тих "бендеровців" бачите? От. У вас єсть комуністична партія чи яка. Да і за них голосують там ноль, ноль, там скільки-то процентов. Точно так само і в нас. За ось це націоналістична партія. Там проголосувало 5 процентов тільки. Нема…». Чую – і син в мене так начинає повишать голос, начинає навіть, знаєте, дока… Боже, я як вишла. Ну, йди з нами… Я так бистренько кажу: «Сина, сина, йди, там тебе *[Оля. – О. К]* гукає. І шо-то там *[Юля. – О. К.]* хочет. Іди в хату!». І бистренько він пішов, а я вже, так, знаєте, начинаю все смягчать-смягчать. Кажу ета самає їм… Ой… Кажу: «Не нада, не нада нариваться». *(Глибоко зітхає)*. Потому шо не знаєш, як, як, шо доказувать їм і шо, шо…

[О. К.] *Де проживали ці російські військові?*

[N.] Вони прямо стояли на вулиці. Оце у цій бронє., чи машина, чи танк, чи як, ну, бронємашина, бо вона леґка така. Вони оце ходили по вулиці, под навєсом у цьому спали на вулицях.

[О. К.] *Під навісом.*

[N.] Да. Сиділи, ходили, то в танкє…

[О. К.] *Тобто у будинку вони не спали?*

[N.] Ні. В будинку вони даже… Сказав він: «Бабушка, ви в домє, а ми на уліце. Ми вас будєм охранять». Шо ти будеш казать? Охраняйте. *(Зітхає.)*. Ввечері було якось *(далі стишеним голосом)* тако обстрєли, прям всьо вже гупнуло. Думаю: чи дитя, тільки заснула вона, як забирать її? Я бігом встала – він зразу: «Кто ідьот?!». Я кажу: «Бабушка, бабушка!». – «Бабушка, ви чєво?». Я говорю: «Так ховаться, не ховаться?». – «Ну, я нє знаю». Кажу: «Ну, вже ж рядом, ось хто це стріляє?». Він: «Ета – наши, а ета – ваши». – «А яка прилетить куда?». Він: «Ну, я нє знаю». А де ж… Яку ото крикнув, так аж… «Стой, кто ідьот!». А єщьо б стрельнув… А темно. Оце місяць… Наскільки мені оце два місяця, от, тоді вже нас визволили, все одно ше світла не було. Наскільки мені запомнилося. Скільки я прожила, я таких темних ночей не бачила. На вулицю виходиш – отак, нічого не видно. Темно, тішина гробовая. Ніде не кіт не нявкне, не собака, не машина. І оце наскільки страши́ло. От, як якось так біжу.., ну, шоб… в погреб. Мені нада било перебігти в літню кухню, вийти з дому. Ой… Ну, страхіття, страхіття. Казалося, чи, ну, непонятно, де ти. А як на БКЗ, не БКЗ. А цей в нас Ірпінській, получається, кірпічний завод він був. Там же й оце «Планєта… сервіс» чи пластік… *[ТОВ]* «Планєта-пластік». І вони туда вгатили. Двоє суток воно горіло. От, ввечері якось.., ну, як гупноло там. Ввечері виходжу і переляка… Не пойму – світло, світло… Ночь же! В хаті то темно. *(Глибоко вдихає)*. Дивлюся: воно заграбище горить, і вєздє, ну, як в дворі, оце як, як дньом. Ой. Ну, це все, ну, це все, ну, ну, страх, страх просто. Тоді ще і другий раз. Один такий був, шо ой… Туда на Кієв, канєшно, понесло. *[…]* Скільки вони унічтожилі, скільки вони горя нам принесли. На *[вул.]* Івана Франка 11 чи 12 чоловік застрелили. *[…]*

[О. К.] *Якого року народження Ви?*

[N.] 1959-ий. *[…]* Народилася – Вишгородській район, село Раківка. Це біля Гостомеля. Там таке село єсть у нас. А тута замуж вишла. Вже 45 років тута живу. *[…]*

[О. К.] *Чим займалися у житті, де працювали?*

[N.] Все, все життя пропрацювала в нас на *[залізничній. – О. К.]* станції старшим квит-

ковим касиром. Так шо ми всі залізничники: і чоловік в мене машиніст, син старший – машиніст на електропоїздах, менший – машиніст метро. От. Всі ми залізничники. І внучка пішла, теж осьо закінчила колєдж оцей залізничний. В даний час працює в метро черговою по станції. Продовжує навчання заочно. Ой… *(Зітхає)*. Молимося, просимо Бога, шо все закінчиться. Аби тільки вже закінчилося. Шоб якось можна було плани *[будувати на майбутнє. – О. К.]*. Діти ж, хоть, хоть в них і бронь, але ж і менший *[син. – О. К.]* – він оце прийшов *[із фронту. – О. К]*. Він там стільки… ну, і рюкзаки, і карімати, і спальні мєшкі – оце все. Каже: «Мама, а вдруг понадобиться». Все на чердаку зложили. От. Машину, яку ми йому купували… Ну, всі родичі там і так. Більше 220 тисяч тоді собрали ми. І купили йому машину. То ту машину він віддав. Там *[на фронті. – О. К.]* у нас плємяннік під *[м.]* Бахмутом. От. Поїхала. Він її рємонт тута зробив. От, машину отдали туда.

[О. К.] *Віддав туди на фронт?*

[N.] Да, на фронт. Там, ну, таке, рубашка. Він каже: «Вона 10 тисяч *[гривень. – О. К.]* коштує». То він тоже однокласніку отправив. Ну, така: «Тута вона, – каже, – як під бронік надівається, трошки шию там може *[закрити. – О. К.]*. Ну, – каже, – єслі нада буде, то тоді собі куплю». Ну, це так і живемо. Живем одним днем. Плани будувать – не, не знаєш, шо тебе чекає на другий день. *[…]* Але ж як… ой… Як оце, Боже, тую Тетяну Івановну, як вони *[рашисти. – О. К.]* там мучили. Як тих хлопців мучили… Це, це жах. Це жах. Там сусіди казали, шо кричала тая Таня не своїм голосом.

[О. К.] *Через те, що вона була учителькою?*

[N.] Да. Вона вчителька. В них дуже багато в домі було вишиванок, тому шо Андрій, він, він співав тута в хорі, і він виступав. Він співав. В нього дуже був голос гарний. І було вишиванок багато. А я ще якось так в разговорє, ще йому кажу. Кажу, кажу: «Рєбята, ну, ми ж як співаємо украáнські, ми так само і російські пісні *[співаємо. – О. К.]*. Завжди. Ну, "Вєсна на Зарєчнєй уліци". Ну, завжди ми, як оцей там бєсєда, чи там, ну, як в гості, ілі шо, то завжди ми її співали». Ну, от. Кажу: «А шо ж случілося, оце, шо ви тепер вос..?». Вони так… От, я кажу: «Як одінеш вишиванку, так ще й маминими руками вишита – вона душу гріє!». А тута їх похо.., шо «бендеровці» вони.

[О. К.] *Чи залишились у неї тут родичі?*

[N.] Ні. Ні. Ні. Так, так вони ж, їх сім'я. Їх це ж… То це Тетяна Івановна, чоловік її і сина. Всіх *[убили. – О. К.]*. Вони там були закатовані. Вони ж їх там убили. Вони казали, шо у хлопців ноги отрубані. І, і в Тані там, шо… ну, не знаю. А потім їх там… В нас, ну, в кінці вулиці, вони їх там скин… Там вісім чоловік. Вони їх там запалили. І там уже, як оце ідентифікацію робили, то вже там тільки огарки. Ну, я не ходила. Сусідка каже: «Шо, ідьом?». Ну, я не пішла. Я кажу: «Я не хочу, шоб це, це перед очим стояло». От. І там восєм чоловік було спалено. І оце їх троє. А потім оце їх за.., було поховання. А потім їх як откопували, вже як сестра приїхала. І тоді вже їх поховали. А то вони були поховані під номерами тільки. А тоді вже їх разом поховали.

[О. К.] *Андрій – їхній син?*

[N.] Да. Да.

[О. К.] *А чоловіка як звали?*

[N.] Ну, Вітя, Вітя. Віктор. Та, та. *(Із печаллю)*. І там і рядом, там і тоже сусіди Ліда і Сергій. Тоже. Ой… *(Важко зітхає)*. То тяжко… То тяжко… Хто там, хто там над ними так іздівався? Не знаю. Там і снайпери сиділи. Ну, потім, оце рядом, там два брата – Вітя і Юра. Юра – машиністом в метро *[працював. – О. К.]*. Бо ще син, як уже на

зв'язок я, ну, вийшла, і він каже: «Мама, Юру шукають, шо він ніде не обзивається». А я кажу: «Його вже немає. Їх убили». За «Світанком», вони переїхали от нас, у них у дворі стояли. Вночі, як оце «прильот» був, да їх, може, *[убило. – О. К.]*. Ну, кажуть, шо в за.., затилок були постріли, шо їх застре́лили. Чи дострели… Ну, не знаю, як.

[О. К.] *Це могли зробити ті самі російські військові, що у Вас стояли?*

[N.] Да. Оці… Ну, вони там були. Чи вони там були, чи вони переїхали. На других їх поміняли – я не можу сказать. Ну, ну оцей Шаміль точно там стояв у дворі 10-го числа. А коли їх розстріляли? От, ми як їхали, то це ще Вітя вийшов і каже: «Ви шо, уїжджаєте?». Отак іде мені навстрєчу, так мені в очі дивиться. *(З'являються сльози в очах)*. Мені зараз… Оце іду міма будинка. Він з брьовен такій зроблений. Оце як виїжджаєте із *[мікрорайону. – О. К.]* Лєсной Бучі.

[О. К.] *З Бучі.*

[N.] Да. З брьо.., з брьовен зроблений. Оце… Це… *(Крізь сльози)*. А старий дом розгромлений. От. І він мені так мені в очі дивиться: «Ви шо, уїжджаєте?». Я кажу: «Ні. Дітей веду. От. На, на, ну, на Бучу». Я кажу: «Чоловік остався, сказав: "Не поїду". Я його ж, як я його можу кинуть». Кажу: «Я вернуся». Кажу: «А в тебе шо, стоять?». Кажу: «Це, – кажу, – от мене до тебе переїхали». А він каже: «Ну, стоять». *(Зітхає)*. Ну, часу вже не було, бо ми, я внучку несу на плечах. Оцю маленькую. І пішки *[йдемо. – О. К.]*. Бо невістка сказала: «Я не сяду в машину». Бо 9-го числа ми тоже питалися на евакуацію. Там ціла проблєма була. А їх вернули, не випустили. І як вони верталися, вони не захотіли їхать цією дорогою через оцей блокпост, шо ми узнали. Вони поїхали другоґо *[дорогою. – О. К.]*. От. І там «прильот», шо ну, ну… Невістка каже, шо це по нашій машині, бо червона машина, шо по нашій машині стріляли. Ну, просто, може, так воно совпало. От. Шо їх аж качнуло. І вони переляканиє. І вона сказала: «Я в машину не сяду». І оце ми в Бучу йшли пішки. От. Білий флаг і… Ну як: взяли палку, прив'язали білого… От. Старша несла. Я внучку несу. Косинки, пов'язкі… Ну як: дві чи три простині викинули. Нашматували пов'язків, як вони сказали, з білими пов'язками. Пов'язкі, і той, і прив'язали. Він ше каже: «Ну, ідітє, бабушка. Толька так ідітє, старайтєся бліже к забору. От. І повяжитє, шоб, шоб не стріляли». Я оце… Де та сила… Боже мій, ту внучку, а вона, а вона собі стрибає: «Ой, як вєсєла ми ідьом, як харашо ідьом і пєсєнку пайом». І оце… *(Усміхається)*. А я її, вже сил немає, кажу: «Візьміть її хто на руки, не відк…». – «Пускай ідьот». А я її взяла в машину, бо діти.., ну, машиною ж син їде заду. Я її в машину посадила. Я тільки посадила, а вона прибігає, я з машини її: «Пускай ідьот». А я ж думаю: «Ну, як іде?». Знаєте, я так її прикриваю. Так… Я її знов кажу: «Давай, доця, – кажу. – Давай, посадіть мені її, – кажу, – на попкі, буду, – кажу. Ви йдіть перші, а я ж її тяну́». *(Важко зітхає)*. Ну, це не передать. Це вже, канєшна, не забулося. Ось, вроді, попустило вже. Все, вже в нас не стріляють, нічого. Але ж якось в «Охматдіт», в «Охматдєт» той *[російський ракетний обстріл. – О. К.]*. Бо я голосила… Як включила… Бо я на вулиці яблука різала. І отак навпротів мене чую такі… Думаю, Боже мой, по Кієву. Тута знов два-трі таких, слабішає. *(Зітхає)*. Ой… Думаю: «Ну, нада йти включать тєлєвізор». Свєту не було. Думаю: «Де, шо воно?». Потім знов, як «бабахне»! Боже мой… *(Печальним голосом)*. Думаю: «Шо воно?». Я, я вже тоді в хату заходжу, включаю – «Ахматдєт». Ось ці ж руїни, все. Розплакалася, наревілася, заплакала, сіла. Так уже думаю: «Боже, зачєм тобі тії яблакі? Зачєм тобі оце різать?». *(Накочуються сльози)*. Не знаєш, чи будеш ти їх в той кампот пить, чи не будеш. Але ж живе – про живе думаєш. Розстроїлася страшне.

[О. К.] *Це ще тоді, як Ви виходили із Бучі, то йшли на станцію?*

[N.] Ми йшли, да, ми йшли, бо сказали: «Буде евакуация от жєлєзнодорожного переєзда».
[О. К.] *Це до Лісної Бучі.*
[N.] Не в Лісну – вже в *[м.]* Бучу, получається. До Бучі ми йшли з Лісной Бучі, ми оце понад жєлєзной дорогою ішли на Бучу.
[О. К.] *Машиною перед цим не вдалося вам виїхати?*
[N.] Нє, ми тоді машинами, машинами, двома машинами вони уїхали.
[О. К.] *Ні, перед тим, коли вас не пропустили.*
[N.] А перед тим – сказали, шо буде евакуація, так. А потім вони із *[м.]* Бучі сказали, шо ми гарантію не даємо, там пару машин. Каже сусідка: «П'ять чи шість машин, шо уїхали, а остальних вернули вони». І вони… Син каже: «Ну, шо, всі розвертаються». Каже: «Ми, считай, в хвості вже були». Всі розвертаються і всі йдуть. Автобуси не прийшли на евакуацию. Це 9-го числа. От. І вони приїхали. А 9-го числа вони побігли ґдє-то в час дня, я ще й до цього Шаміля кажу. Він заходить у двері, а я говорю: «Ти пачєму, – кажу, – не сказав, шо евакуация?! Ти ж бачиш – невістки, дівчата, *[діти. – О. К.]* маленькі!». А він: «Бабушка, я нє знал», – каже. – «Ну, як же ти не знав?!». Він тоді каже: «Ну, бабушка, я нє против. Ідітє, толька в 5 часов чтоб ви билі дома. Патаму шо послє пяті у нас пріказ стрілять». От. Він ше так на часи, каже: «Ну, вже час дня. Ви успєєтє?». Вони за, за п'ять хвилин, ну, вони ухватили, дитя ухватили, і я прошу невістку. Я думала, шо забери оцю внучку. Кажу: «*[Юля. –О. К.]*, Боже мій…». Я йому гроші в карман і кажу: «Забери!». Кажу: «*[Юля. – О. К.]*, тобі, тобі ж вона допоможе. І дитя, шоб ви не кидали ніде. Єслі одна в туалєт пішла, значить, друга́ за руку держить. Потому шо це ж толпа, люди. Чи в поїзд, куда ви, як…». Бо ми думали з девятого числа ми тільки їх *[відправимо. – О. К.]*, шо вони підуть. І ішли пішки. Ми пішки, машини ніби осталися. А як ми прийшли до переєзда – автобусов немає, хто машинами стоять, і розговори, шо машинами, ну, можуть уїхать. А вмєсто там знайомі каже: «Я заберу твоїх дівчат». Тута вона каже: «Так я вже дєвачку взяла. Ми тільки одного можемо взять». А я ж їх тоже, як їх розділить отоді?
[О. К.] *То були брат і сестричка?*
[N.] Нє, нє, це, нє. Оце як: невістка оце з маленькою, і оце старшого *[сина. – О. К.]*, внучка *[оповідачки. – О. К.]*. Внучка. Внучка, 18 років. Оце я кажу: «Забери її, забери її!». От. А внучок, вроді, оставався із сином, з невісткою вдома. Ну, і цей її син же ж оставався. Ми ж їх провели. А тоді ж бачимо, шо, вроді, як будуть евакуация, може, будуть, шо машини нада. І мені син тоді каже: «Мама, вертаємся. Я б то й сам пішов, ну, мала лі. Чи проп…». Ну, можуть подстрелить ілі шо. Може, вдвойом. І я знов з сином бігом подпішки. Ми вертаємося і берем машину. І син до старшого каже: «*[Сергій. – О. К.]*, давай уїжджаємо!». От. І бистренько цей один забирає, і це вони всі сідають у машину. От. І їдуть. І їх вернули. *(Із відчутним болем).* І тоді вже 10-го числа *(переводить подих)*, то вже тоді і сусіду я кажу: «Ми остаємся». Пішла до сусідки, кажу: «*[Ніна. – О. К.]*, ти так боїшся? Хочеш – їдь». От. Сваху, там, племянніка… Ну, короче, всі вони *[виїхали. – О. К.]*. А я з чоловіком осталась, хоть тоді я по подвалі сиділа. Кажу я на нього вже, як хочеш, казала. Кажу: «Із-за тебе я оце осталася. Усе життя робила, заробляли ми на цієї машини, купили ці машини. Сусідов, вони уїхали, цього не чують, не бачать, а я оце трушуся, колочуся, чи ще жива я остануся…». Але Бог милував. Так, з Божьєй помощью все. *(Глибоко видихає).*
[О. К.] *Дякувати Богу!*

[N.] Да. Я якось, я ж кажу, я…, ну, з Богом жила в душі і по Божьїм законам. Ніколи нікого не обідила, не вкрала, не взяла чуже. Я якось, ну… Але ж… А тоді оце, кажу, єсть яка-то сила… Єсть яка-то сила, шо допомагає.

[О. К.] *Молитва, мабуть, Вам і тепер допомагає?*

[N.] Молюся, молюся зараз і прошу в Нього, прошу за всіх, за всіх наших воїнів, за всіх наших… В мене плємяннік пропав безвісті. Один. Другій – осьо два роки, оце в Бахмуті. Уже чотири рази контужений. *[…]* Він парамєдік. *(З'являються сльози)*. Ну, був в штурмовом отрядє. Ну, а зараз трошкі, канєшно, він реже, може, на пазіції, туда вже на «нуль». Він рідко коли… Він уже знов в *[м.]* Кастантіновкє, він оце казав. Там склади у нього, получає мєдпрєпарати. Хлопців оце він готовить на, на «ноль» там, обєспєчує всім ото. Отак. А зараз не знаю, шо там, він як там. Але ж пройшов, я не знаю, як він. *(Важко стає говорити… Голос стихає)*. Контужений, преконтужений. *(Зітхає)*.

[О. К.] *Ви згадували, що 44 рази «Отче наш» молитесь? Чому саме таку кількість?*

[N.] Ну, так… Ну, так мені сказали. 44 рази, от, я до Матінки Божої молилася. Нада в тєчєнії дня 44 раза. А так, оце якось раніше. Там така вона, трошки вона і молоденька була, ну, така віруюча. Вона казала: «Тьотя *[N. – О. К]*, як Ви хочете, шоб Вас Бог почув – "Отче наш" сорок раз прочитайте. От, як Вам що-то там дуже нада, як у Вас шо-то на душі – от, сорок раз прочитайте. І Вас тоді Бог почує». *(Усміхається)*. Ну, отак.

[О. К.] *Це молода людина дала Вам таку пораду?*

[N.] Да. Да. Вона така, дуже така, вона з дітками. Може, дітки так, шо хворіють, і вона такая, не дуже ходила в церкву, віруюча. От. Вона так мені каже, шо Бог Вас всьо чує. Ну…

[О. К.] *І Ви цього зараз дотримуєтесь?*

[N.] Да. Дотримуюся. Ну зараз оце, коли… Нє, зараз осьо трошки мені попустило. *[…]* От. Але як коли, то… *[…]* Їду осьо на вєлосіпєде – якраз 25 раз або, або, або і як найдлінніше, до 40 дочитую.

[О. К.] *Бог неодмінно допоможе, ми дочекаємося Перемоги у війні!*

[N.] Допоможе, допоможе. Господи… *(Важко зітхає)*. Канєшно, якими втратами, як ми їх почуємо. Оце жіночка сьогодні була, як вона каже, оцех які-то водяниє, які бомби, як вони *[рашисти. – О. К.]*, каже, запускали. От, каже: «Авдіївка». Вона каже: «Оце бомба отак зверху…». Бо каже, хлопці, вона каже: «Ми були в шокі поначалу». Каже: «Оце, вроді летить, вона так розривається вверху, і, – каже, – оцей дом, він як ото карточний, він так – раз, – каже, – і його немає. Сложився. Це, – каже, – жах». Каже за цю Авдіївку. Ну, так всі там. Ну все… *[…]* Біжиш, біжиш. Там, може, скільки ж було м'яса, там як ото кістка, там всьо. Оце тільки – і всьо, в мене борщ готовий. Вже борщ доварюється. Боже, як начались обстріли! Дивлюсь, як по вулиці бігають, стріляють вони. Я так присіла, говорю, в туалєт, отак вихо… І дивлюсь на тую каструлю борщу, думаю: «Боже, зараз як вона перекинеться, і будем ми голодні!». Ну, не то, шо там голодні – там, може, консєрв ілі шо… Але ж так хотілося гарячого, бо холодно ж було. Ой, думаю: «Всьо: кіпнуло, не кіпнуло? Вроді кіпнуло». Я за цю каструлю – бігом в літню кухню. Бо, думаю, зараз перекинеться, як, ну, «бахне». *[…]* Так хотілося гарячого поїсти.

[О. К.] *Так, розумію.*

[N.] Так шо це тільки, хто це переніс перенасильство, то можеш посочуствовать: як, як оце люди, оце в окупації, як вони оце під обстрєлами. Ти просто знаєш, скільки, да…

Записав Олександр Коломийчук [О. К.] 19 липня 2024 р.
у м. Бучі Бучанського р-ну Київської обл.
Співрозмовник – Дмитро Гапченко [Д. Г.], 1977 р. н., місцевий,
керуючий справами Виконавчого комітету Бучанської міської ради

[Д. Г.] Ми розуміємо, шо спочатку коли зак… після, після *[тимчасової російської. – О. К.]* окупації, взагалі після того, шо ми побачили, наскільки багато було загиблих, ми зрозуміли, шо треба зрозуміти всіх, хто загинув, при яких обставинах. І, звичайно, почали працювати над встановленням *[прізвищ та імен загиблих. – О. К.]*. Це була робота, яка повністю… *[…]* Тобто це була робота, яка потребувала, в першу чергу, формувати списки взагалі, зрозуміти, де, де цю інформацію взяти. Звичайно, була проведена велика робота – це в засобах масової інформації. Тобто ми збирали інформацію про хто, де і як загинув. Потім, звичайно, це була інформація від родичів, які приходили до нас. Тобто ми майже рік формували, перемоніторили ту же купу інформації з різних джерел, в основному відкритих, звичайно, де можна було знайти будь-яку інформацію. І потім, коли ми знаходили, ми уже намагалися знайти свідків, особливо там, де було більше всього злочинів. Ми знаходили свідків, запитували і цю інформацію максимально наповнювали. Тобто через рік ми змогли на річницю *[російського повномасштабного. – О. К.]* вторгнення мати вже приблизний, скажімо, приблизну інформацію про всіх загиблих, які загинули в громаді. Але ця робота продовжувалася, і ми до цього дня ще уточнюємо деякі дані, деяку інформацію. До речі, коли ми аналізуємо, не просто див… ну, не просто записуємо, ми ще проводимо відповідний аналіз. І бачимо деякі тенденції, деякі, деякі причини, тобто, так, загибелі людей. Тобто, наприклад, шо десь в одному місті працював снайпер – ми бачимо, що там більше всього було саме снайперських влучань у людину, і вони гинули. Тобто, ми розуміємо, де яка стояла зараз їхня військова техніка, і, звичайно, де вона стояла, в тому, в тому мікрорайоні більше всього було загиблих. Тобто це все входить в якусь таку загальну картину. І, звичайно, для того, щоб вшанувати пам'ять всіх загиблих, було прийнято таке рішення, щоб зробити такій тимчасовий меморіал, де будуть всі призвища, де людина може підійти, подивитися, знайти, можливо, знайомого, уточнити якісь дані про, про-про, про-про цю людину. Скажу, шо в нас, якщо взяти в загальному, то найменшій людині, яка загинула – один рік. Це дитина маленька. У нас 12 дітей загинуло. А найстаршій людині, яка загинула, – 100 років. Тобто це навіть така інформація просто не вкладається в голові. Тобто людей розстрілювали навіть похилого віку, які, в принципі, ніякої шкоди взагалі, ну, взагалі ніякої шкоди там не могли принести. А тут… Я не знаю, шо взагалі в голові окупантів було, коли вони вбивали людину, якій 100 років. Тобто це отак-от коротко про взагалі цю роботу, яку ми продовжуємо робити і будемо робити, ну, подалі для того, шоб вшанувати пам'ять всіх загиблих.

[О. К.] *Ця літня людина загинула від кульового поранення?*

[Д. Г.] Ну, я зараз точно не скажу – це було осколкове чи кульове поранення, але скоріш за… Ну, звичайно, це було в результаті дій російських військових.

[О. К.] *Скажіть, будь ласка, як відбувається комунікація органів місцевого самоврядування із родичами загиблих і громадськими активістами у справі облаштування стихійних меморіалів у місті?*

[Д. Г.] Нє, ну, я скажу так, що ми, в принципі, з людьми, зі всіма спілкуємося, з родичами загиблих, які, в основном, якраз вони і є ініціаторами створення. Але ми

повинні зрозуміти, що зараз, на сьогоднішній день, коли війна ще не закінчилась, всі наші ресурси, які… – бо будь-який меморіальний комплекс потребує ресурсів – направлені на Перемогу *[України у війні. – О. К.]*, тобто на допомозі армії. Тому ми, ми розробляєм проекти. Це, наприклад, у нас розробляється проект якраз по *[вул.]* Яблунській, де на Яблунській, 144 загинуло 8 хлопців, які були в територіальній обороні. Самоорганізувалися в той період і стали на захист громади і загинули, на жаль, 4 березня *[2022 року. – О. К.]*. Там ми з… там формально ми допомогли так само зробити тимчасовий меморіал, тобто там є графіті, є табличка, де про них інформація. Зараз, до речі, ми на цю табличку ще робимо QR-код, який буде посиланням на їх історію *[життя. – О. К.]*, тобто будь-яка людина може прийти і подивитися взагалі історично, бо на табличці не може бути багато інформації, а на, на сайті, звичайно, це буде більше. Тобто ми постійно співпрацьовуємо, але ми пови… ну, просто родичі хочуть вже зараз і шось таке масштабне. Ми їм пояснюємо, шо, на жаль, ми не можем собі цього дозволити зараз, бо фінанси всі повністю направлені на допомогу, і коли буде Перемога *[України. – О. К]*, тоді буде простіше. От. Але родичі, треба віддати належне родичам – вони так само звертаються до іноземців, іноземних партнерів. Таким чином у нас з'явився меморіал… не меморіал, а графіті на якраз… бо це іноземні партнери зробили безкоштовно. Тобто тут вони так само допомагають і, ну, для вшанування пам'яті. Тобто, звичайно, будь-яка громадська ініціатива – вона підтримується нами. Ми розуміємо, що фінанси десь знайти зараз з бюджету – це майже неможливо. А якісь донори так само допомагають нам в цих питаннях, міжнародні партнери. От. Тобто і родичі, коли підключаються, то вони, звичайно… Якщо вони не просто говорять, а шось роблять, це дуже гарно. А якщо стосується, що стосується взагалі вулиці Яблунської, то тут проблематика є в наступному: на самій вулиці ми нарахували приблизно 80 загиблих, до 80. Бо там є спірні питання. Бо людина, ну, зрозуміло, точно на вулиці знайшли, бо тіло вже було перенесено, поховано, а де саме загинула… Тобто є там пару людей, ми не можем точно сказати, чи це *[вул.]* Яблунська, але ми все одно розглядаєм більше питання не тільки самої вулиці, а іще мікрорайонів. Бо, наприклад, мікрорайон «Склозаводська» – там дуже багато загинуло на самому мікрорайоні. Тобто тут якось їх розрізняти так дуже по цифрам важко, бо… бо, в принципі, людина могла отримать кульове поранення на Яблунській, померти в мікрорайоні *[іншому. – О. К.]*. Таких так само багато випадків було, де можна знову ж таки приєднати до вулиці Яблунської. Це вже такє, ну, в принципі, не спірне питання. Тут немає значення. Тут загальна цифра – так, вона має бути. Ми ж повинні зрозуміти, шо в *[м.]* Бучі там була розстріляна така-то кількість людей. Взяти весь мікрорайон Яблунської – так само ми знаємо кількість людей, яка загинула, а вже там по вулиці чи там рядом з вулицею. «Плюс» у нас, я іще кажу, є загиблі, які зараз під питанням, от, наприклад, спалені люди там, п'ять чи шість людей. Досі я не можу зрозуміти: на *[вул.]* Склозаводській, там був такій гараж. Спочатку нам була така інформація, що люди там закрилися, і окупанти кинули гранату, і вони згоріли. Але зараз уже ми знаєм декілька ДНК людей і ми знаємо, що вони були вдома. То вони не пішли туда самостійно – їх вивели окупанти із дому. Тобто це говорить про іншу історію. Це говорить про те, що вони взяли людей, зібрали, закрили там і спалили. Можливо, розстріляли і спалили. Тобто це зовсім інша історія. І зараз, знову ж таки, ми продовжуємо встановлювати ці всі обставини для того, шоб зрозуміти, як склада… складалася доля людей, тим чи іншим. Кожна, кожна історія – це, от, коли ми її повністю розкриваємо… От, наприклад, нещодавно ми розкрили завдяки, до речі,

журналістам. Тоже дуже сильно нам допомагають. Вони досліджують обставини загібелі, проводять інтерв'ю і потім, коли видають сюжет, то ми вже з'ясовуємо деякі обставини. Отаким чином було знайдено повністю інформація про загиблих, п'ять загиблих з *[с.]* Здвижівки, яких розстріляли, і знайшли тіла після *[того. – О. К]*, як окупанти уходили, знайшли оцих п'ять загиблих. І один із них – це була людина, яка намагалася, ну, з села, не пам'ятаю, біля [с-ща] Пісківки, тобто це за річкою Тетерів, з неокупованої території, уже після 20-го числа… Нє, після 15-го чи 16 березня, тобто це вже була така сильна окупація, намагалася дійти в *[с.]* Блиставицю. Це більше, більше шестидесяти кілометрів. Людина взяла, бо там в *[с.]* Блиставиці її знайома… його, цього чоловіка, знайома, потребувала допомоги. І він взяв, вдівся, з неокупованої території на окуповану намагався дійти. Він дойшов до Здвижівки, це 53 кілометри. І в Здвиживці пішки по окупованим, по окупованій території. І він, і там його спіймали. Він зовсім не похожий був на військового. Він такій худорлявий хло… чоловік десь, скільки йому років було, по-моєму, за 40. От. Вони *[рашисти. – О. К.]* його розстріляли. Причому, ну, я ж кажу, ну, настільки сама історія трагічна, шо людина, знаючи небезпеку, знаючи, все одно йде пішки. Тобто настільки ця людина була з силою волі, безстрашна, шо вона намагалася допомогти іншій людині. І отакі-от випадки, коли ми з'ясовуємо, то, звичайно, це для нас дуже важливо. Таку історію повинні знати. Шо це наші українці в таких складних умовах все одно йдуть, все одно хочуть допомогти, наражаючись на небезпеку, але намагаються допомогти один одному. Причому вона, ця людина, якшо вона там йшла до, там, близької родички, там, наприклад, да, до матері, там, наприклад, чи до сина – вона йшла до знайомої. Так, вона там була колись близька знайома цьому чоловіку, але це не була там дружина, там, наприклад. Тобто навіть, навіть такій момент: просто треба допомогти – я допоможу.

[О. К.] *Так, українці відзначаються неймовірною солідарністю у надважкі періоди.*

[Д. Г.] Так. Але це завдякі нашій роботі такі-от з'ясовуються такі обставини, шо ми, ми тепер знаєм цю інформацію і намагаємося надалі людям допо… розповідати цю інформацію. Зараз ми працюємо над книгою… Знову ж таки, це не ми працюємо, це, в принципі, автор працює. Ми просто допомагаємо інформаційно. Яка буде розповідати про ці всі злочини, які у нас були, але їх там буде двадцять і два, по-моєму, оповідання. Такої трошки, з художнім, з художнім, скажімо, забарвленням. Тобто це не просто фактаж, а це, все ж таки, намагання автора показати, як могло бути чи… ну, в плані тих си… тих там діалогів. Сам факт залишається тим фактом, яким був, тобто воно все на документальній основі. Але трошки дається художнє забарвлення для того, шоб читач, все ж таки, зрозумів в уяві, як воно могло бути по факту саме отам в діалогах, десь там в якихось таких дрібничках неважливих, але які просто більш життєво показують цю ситуацію. Шоб це не було якимось таким фактажем таким: «ми, там, найшли тіло…» чи «вийшов там і вбив…». Це, все ж таки, якось художньо. І так само це меморіалізація пам'яті. То для того, шоб людина, прочитаючи цю книгу, вона вже… Вона у нас, її такий варіант був *[показує. – О. К.]*, але це ми будемо перевидавать цю книгу, бо це вона, скажем так, чорновий варіант. От. Тут і фотографій багато і, в принципі, і, ну, самі оповідання, такі вони душ… дуже, дуже-дуже… Кожна історія – це, це доля людини, і причом доля настільки… Можна розповідати кожну ситуацію, у нас таких 560 історій по факту. На сьогоднішній *[день. – О. К.]* даже більше – 561, бо нещодавно ми з'ясували ще одну історію, про яку ми не знали. Про загиблого. Тільки-тільки тут, тільки встановили ДНК, зрозуміли, де ця людина загинула. Встановили там трошки обставини загі-

белі. От. Бо, бо дуже важко і встановити взагалі обставини. Бо це, по-перше, на той момент ніхто не бігав з фотоапаратом, ніхто не фотографував. Взагалі свідків злочинів дуже мало, бо якшо ти був свідком, то ти сам міг бути загі... загіблим. От, як мені одна жінка розповідала, шо вона вийшла із будинку, і бачить – людина йде. І бачить, вчула вистріл – він упав. Вона стоїть отак-от в трьох метрах від нього. Тоїсть снайпер її не бачить – вона за будинком. Вона встала, раз і пішла назад. Оце отаких свідків дуже мало. І, знову ж таки, вона ж не знає, хто стріляв, звідки стріляв. От. Вона, вона бачила, як тільки вбили людину при ній. І все.

[О. К.] *У Вас на цей момент, мабуть, є інформація про загальну кількість загиблих у період тимчасової російської окупації в громаді і конкретно в м. Бучі?*

[Д. Г.] Так. У нас всі повністю, ну, на сьогоднішній день, наскільки ми знаємо, це наша інформація. Тобто те, шо ми знаєм по нашим, скажем так условно, спискам. Те, шо ми просто об'єднали зі всіх засобів масової інформації цю всю інформацію – ця цифра може бути в результаті, по виході трошки інша. Вона може змінитися. Бо, в принципі, так, цю цифру повинні дать правоохоронні органи. Бо вони займаються розслідуванням, фіксацією і т. к. і т. п. От. Але чи враховують вони, наприклад, людей, які померли, от, як моя сусідка, наприклад. Вона, в неї був інсульт, і вона померла до вечора. Бо не було «швидкої» *[карети медичної допомоги. – О. К.]*, не було... Ну, я... Вони можуть не врахувати цю цифру в загіблих від кульових поранень. Але ж в результаті військових дій вона не змогла отримати медичну допомогу, визвати «швидку», лікарів, да навіть простих ліків *[не змогла дістати. – О. К.]*. Бо не мо... на той момент просто не було ніяких варіантів так, шоб вона отримала допомогу. Люди з інсультом не помирають. Так прямо раз і все... Вона, можливо, можливо, да, ліки, якшо б була допомога, то вона б жила десь і до цього дня. А так, шоб всі зразу помирали, то нє такого. Так, звичайно, це смертельна хвороба, але *[надана вчасно. – О. К.]* належна допомога, і питання не буде. Да, моя сусідка, її поховали – просто завернули в ковдру і поховали прям на городі. Таких дуже багато випадків було. І люди, які, наприклад, могли навіть помирати... От, як у нас була лежача... була сім'я, в якої була лежача донька. Ну, вона така десь років під п'ятдесят, по-моєму, лежачій донькі, а мама – десь там близько восьмидесяти, ходяча. І от, мама ходила, допом... ну, шукала продукти, приносила, для того, шоб... А от, маму вбивають. І донька просто помирає з голоду, бо ніхто не знає про те, шо вона там. От. Все з'ясовується. Знову ж таки, це в результаті чого вона померла? Так, чисто, якшо подивитися, там нема кульових поранень і нема осколків. Але ж ми знаєм вже історію, шо вона померла від того, шо просто не було її нікому покормить просто-напросто це. Бо вона лежача, вона не могла себе обслуговувати ніяк. А її мати, маму вбили снайпера. Тобто отакі моменти, звичайно, коли ми з'ясовуємо всі обставини, то ми так само прогово… Бо це смерть від, в результаті російського вторгнення наступила.

[О. К.] *Тобто від непрямої дії.*

[Д. Г.] Непряма. Так.

[О. К.] *Скажіть, будь ласка, щодо колективного поховання, яке тут було на території церкви.*

[Д. Г.] Церкви?

[О. К.] *Так. Скільки осіб там було захоронено, і як пізніше відбувалося їх перепоховання?*

[Д. Г.] Спочатку було цифра 117, бо коли подивилися всі повністю останки, то так порахували. Але потім з'ясувалося, шо одні останки – це були так називаємі «медичні відходи». Тобто так як це було, все ж таки, перше поховання з лікарні, то, звичай-

но, комусь ампутували ногу, руку, і це називалися «медичні відходи». І вже коли це з'ясувалося, шо це не тіло, шо це люди живі там, які залишилися. Звичайно, їх… Зараз ми говоримо про 116 загиблих людей, які… але… І там, по факту, було навіть один росіянин, по-моєму, якшо не помиляюсь, загиблий. Його тіло потім передали, військові забрали і для обмінного фонду. Відбувалося: спочатку, якщо брати вже з 10 березня, було перше (якшо не помиляюсь, 10 березня) перше поховання було, бо на той момент уже стільки було загиблих, шо в морзі просто не було місця, а окупанти не давали під'їжджати до кладовища. Скажу, шо останнє поховання, якшо не помиляюся, це було чи 1 березня чи 2-го *[березня 2022 року. – О. К.]*. Загинув 27 лютого Андрій Куявець. Це наш співробітник, нашого комунального підприємства. То вони не могли його поховать, бо спочатку треба було туди їхать. Потім приїхали родичі, допомагали, документи всі оформляли для того, шоб його… А це ж була вже окупація, це було дуже важко. І вони навіть приїхали на кладовище, хотіли вже… Викопали могилу, але почався такій обстріл кладовища, шо вони просто, от… Тільки на наступний день він там, по-моєму, вони змогли його поховати. Тобто…

[О. К.] *В таких обставинах під загрозою обстрілів священник відспівував загиблого?*

[Д. Г.] Це не можу сказати, чи був там священник. Я просто знаю, що сам факт, шо його поховали. Це вже на наступний день після обстрілів. Тобто це було останнє на кладовищі. Це було 1-го або 2 березня *[2022 року. – О. К]*. І все. Більше ми не могли там ховати людей. Морг переповнений. Треба якось було… І тоді вирішили, що найбільший варіант такий, шо це поряд з моргом і більш-менш безпечно, це було біля церкви. В принципі, як і раніше колись, в стародавні часи, ховали біля церкви, біля цвинтаря, ну, цвинтар був біля церкви. То зробили траншею, де перших *[людей. – О. К]* поховали, які були в морзі. А… І потім вже всіх, хто загинув. Була група хлопців-волонтерів, які просто на свій страх і ризик їздили по місту. У них була, автомобіль такий, де було *[нанесено. – О. К.]* червоний хрест, але вони не, не змогли доїхати у всі місця, де можна було поїхати. Бо їх або не пускали, або взагалі там били не один раз і роздягали до… і забирали все, шо можна було забрать, окупанти. Але вони намагалися, все ж таки, там, де можна було доїхати. Звичайно, на вулицю Яблунську вони доїхать не могли. Бо там просто всіх, хто тільки виходив десь, вбивали. І тому вони, в основному, збирали тіла десь недалеко від центру *[міста. – О. К.]*. Але я скажу одразу, що, наприклад, тіло, коли вони намагалися зібрати, забрати тіло біля «Пасажу» – це недалеко, то їх отак *[…]* розстріляли, і вони вже після того не могли їздить. Бо він просто з диркою, і так з диркою їздить зараз в цьому… Слава Богу, шо воні цілі залишилися. То, таким чином, тіла приносили. Плюс люди самі приносили тіла. У нас є навіть фотографія, де люди на тачанках з *[магазину. – О. К.]* «Екомаркета» везуть тіла. От. Тобто, ну, для того, шоб їх зберегти – ховали. І потім після окупації, звичайно, вже приїхали експерти, які доставали кожне тіло, описували його і відправляли в морг для того, *[щоб. – О. К.]* встановити причину смерті. Деякі тіла неможливо встановити, бо вони вже настільки піддалися змінам, що просто експерти, ну, не могли встановити причину. От. І так вони і писали, шо неможливо встановити причину загибелі. Тому тут багато… Ну, в основному це люди, якіх, все одно якіх вбивали, які отримали такі поранення. І після деокупації вже, коли всі тіла були ідентифіковані, зараз ми вже маємо інформацію про тих людей, які там були. Були поховані.

[О. К.] *Перепоховання переважно відбувалося в Бучі чи десь ще у сусідніх громадах?*

[Д. Г.] Переважно більшість людей, звичайно, ховалися в Бучі. У нас є два сектора

таких, де перший сектор – там до дороги такий сектор йде, де цивільні поховані. І другий окремий сектор такий великий, де там близько ста поховано людей. «Плюс» люди ховали своїх, ну, і біля родичів ховали, ховали в інших населених пунтах. Тобто це, в принципі, вже на розсуд було людей. Ті, шо всі хотіли в Бучі поховати, звичайно, ховали тут. Але є в нас на сьогоднішній день і люди, які поховані були як невідомі, наприклад, в *[м.]* Обухові. От, зараз ми знайшли тіло ще одного, людини, яка 24 лютого *[2022 року. – О. К.]* поїхала на, на своєму власному автомобілі. Я так розумію, можливо, подивитися на *[вороже. – О. К.]* вторгнення з сторони аеропорта, можливо, дали доручення таке хтось подивитися. І там вона про… зникла. Там найшли тільки розстріляний автомобіль. А тіло знайшли в *[с-щі]* Гостомелі. І це тіло, як невідомий, дуже довго зберігалося в Обухові. І там поховано в Обухові. І зараз тільки по ДНК встановили, шо це саме він з Бучі. Тобто ми то так само знали, шо він зниклий, але ми не знали, шо він загинув. І родичі зараз займаються якраз питанням перепоховання його сюди. Тобто, і такі випадки є. Ну, тобто тут дуже багато, багато, багато випадків різних. Тобто тут нема такої якоїсь такої одної, однієї історії. Тому більшість людей, звичайно, ховали у нас на центральному цвинтарі, але є поховані цивільні на іншому цвинтарі. У нас їх три більших – тобто на *[вул. Антонія]* Михайловського і на *[вул.]* Яблуньки *[народна назва вул. Яблунської та мікрорайону в Бучі. – О. К.]* так само поховані.

[О. К.] *То на якій вулиці в Бучі знаходиться центральний цвинтар?*

[Д. Г.] *[Вул.]* Депутатська. Ну, вона зараз називається вулиця Пам'яті вже. Перейменували саме, саме цей відрізок вулиці на вулицю Пам'яті.

[О. К.] *Скажіть, будь ласка, хто приймав рішення проводити поховання місцевих мешканців на церковному подвір'ї, і чим це було продиктоване? Адже, як я розумію, частина працівників місцевої адміністрації евакуювалася, а частина залишалася в місті.*

[Д. Г.] У нас міський голова був всю окупацію повністю. Він не виїжджав. Частина, звичайно, адміністрації виїхала, бо треба було готувати гуманітарні коридори, треба було готувати гуманітарні вантажі для того, щоб… Бо тут це було майже неможливо. По-перше, не було ніяких комунікацій вже на третє число. На п'яте *[березня. – О. К.]* точно ніяких не було. На третє *[березня. – О. К.]* не було в деяких мікрорайонах. А от, повністю… Ну, ми говоримо про Бучу, бо громади були окуповані ще 25 лютого. Тобто це Буча була вже повністю закрита 3-го числа ввечері. Бо… Я маю на увазі взагалі. Бо частину, можливо, було виходить десь іноді… Тобто перші, 25-го числа у нас вже був перекритий виїзд на, по Варшавській трасі на Київ – там вже розстрілювали автомобілі. Якімось чином якось через ТРЦ «Жираф» іще виходили. Але 27-го *[лютого. – О. К.]* було велика оце колона, яку розстріляли, і взагалі там були уже окупанти. Тобто вже було багато ДРГ *[диверсійно-розвідувальних груп. – О. К.]*, і взагалі куда виїжджати вже після 25-го навіть числа – це було питання. Тобто я вже 25-го числа нікому не радив, бо я не знав, де знаходяться окупанти. Бо вони знаходилися просто поряд. Це можна було просто нарватися на ДРГ, виїжджаючи навіть по безпечному коридору. Тобто… Але люди іноді виїжджали, іноді людям вдавалося, а іноді не вдавалося. І ми знаємо, на жаль, про трагічні випадки, які в нас, – розстріляли сім'ю з дітьми нашої співробітниці, яка у нас була раніше співробітником. Вона з нами працювала. І вони намагалися виїхати отак-от і попали під обстріл. Тому це було небезпечно. І питання, звичайно, після 5-го числа вже тут взагалі не було ні світла, інтернет був десь, треба було ходить шукати. Про яку роботу можна було казати. Звичайно, залишилися міський голова, і я залишався так само всю окупацію. І ще один співробітник залишився, які

намагалися тут, скажімо, якось організовувати роботу. Це було дуже складно, але, в принципі, той мінімум, якій можна було зробить, то, в принципі, було зроблено, і робота тут велася. Бо наш Гуманітарний центр, який починав у міській раді, а потім перейшов, формально перейшов в лікарню. Бо ми зрозуміли, шо тут уже це буде просто не… неможливо орг… робити. А в лікарні під виглядом лікарів можна була якимось чином залишатися і під виглядом допомоги там хворим якось працювати і допомагати людям. Бо тут у нас постійно працював Гуманітарний центр в лікарні, надавалися постійно продукти харчування і ліки, і плюс можна було навіть зарядити телефони – включався гєнєратор. Тобто це, в принципі, всю окупацію він діяв.

[О. К.] *Як «Пункт незламності»?*

[Д. Г.] Як «Пункт незламності», так. Причому він, в основному, це люди, які просто залишилися і просто тут самоорганізувалися. Ми, звичайно, якісь координації робили, але, в принципі, це люди, які на свій страх і ризик знаходилися тут і допомагали іншим людям. Бо тут так само дуже багато питань, дуже багато нюансів, але так, як люди згрутувалися, це багато чого варте. Бо я просто коли ходив по місту, там допомагав. Бо у мене був тєлєфон як гаряча лінія, до мене приходили ще повідомлення людей, просто там: «Подивіться, чи жива людина». І я, звичайно, брав якісь там продукти, ліки і йшов до цієї людини, запитував *[про її стан. – О. К.]*. І коли я приходив, то завжди бачив, наскільки люди згуртовані. Вони одразу казали: «Да, цю людину ми знаємо, вона там лежача, ми їй допомагаємо там їжею, ми за нею слідкуємо, тобто ми допомагаєм». Тобто, це, от, згуртованість такого, ше не було такого. Я не бачив, принаймні, шоб хтось там сам по собі, шось там, тіпа, це моє – нє, там такого не було. Кожен намагався допомогти один одному.

[О. К.] *Ви всю окупацію прожили у місті. Яким було Ваше повсякдення в умовах воєнного часу? Як склалася доля Вашої родини?*

[Д. Г.] Ну, скажу одразу, що я якраз не зміг вчасно вивезти сім'ю, бо трошки був зайнятий роботою. І наскільки це швидко зайшло, шо ми просто не змогли *[вчасно подбати про безпеку родини. – О. К.]*. Я, я зрозумів, шо вже 25-го числа, шо я вже виїжджать не зможу. Безпечно. Тобто вивезти сім'ю я не зміг одразу. І моя сім'я була до 9 березня *[2022 року. – О. К.]*. Тут ми просто жили в підвалах, ну, і бачили все, що тут відбувалося. Одразу скажу, шо це було дуже холодно, дуже сиро. Діти почали хворіть. Вони почали кашлять, уже началися такі, ну, це ж холод, постійний холод. Це дуже важко було, звичайно, за цим спостерігати. При тому, шо, в принципі, якоїсь і допомоги такої там медичної, знову ж таки, було дуже важко знайти. Але, знову ж таки, згуртованість, допомога один одному дуже сильно допомагала. І 9-го числа *[березня. – О. К.]* повинен був бути за них коридор, але його не було. Але, все ж таки, вдалося багато людям на власному транспорті виїхати. І моя виїхала сім'я так само. Але моя сім'я – мається на увазі моїх дітей і мою дружину. А мої батьки, моя бабуся – вони залишились тут. Я розумів, звичайно, що їм так само треба допомоги. Бо вони, бабуся була лежача, їй був 91 рік. І, звичайно, це було для неї важко. Дев'яносто два *[роки. – О. К.]* навіть. Ну, це після окупації стало 92. Тобто її, її не можна було там сильно транспортувати і, звичайно, треба була допомога так само і їм. Потім до них приїхали ще родичі, ще з одною бабусею, яка, на жаль, померла 21 березня в окупації, вона не змогла пережити війну. Знову ж таки, в основному із-за того, що не було тих медикаментів, які їй були необхідні в той момент. Бо у нас в Гуманітарному центрі були ліки, але не було того спектру ліків. Тобто вони були. В основному, до речі, от, я коли робив, брав заявки в людей, то

вони мені, у нас було сердечний і тиск – це два основних момента, що люди запрошували. Шось від серця, бо це стрес, ти постійно знаходишся у стресі. Людина, яка переживала окупацію, вона зовсім інша. Вони – люди – це зовсім інші люди, бо ти був в такій ситуації, в якій ти помирав кожної сєкунди. Бо обстріл, який відбувався, він відбувався майже без, без перестанку. Це було постійні обстріли, постійні… такій стрес. Ти засипаєш і ти не знаєш, чи проснешся чи не проснешся. І постійно дуже було сильно холодно і майже не було такого моменту, шоб ти зігрівся. Тобто ти постійно мерзнеш. Постійно хочеш їсти. Я думаю, шо із-за цього. Питання багатоквартирних будинків, там де багато квартир було – питання перше води. Бо води не було, а її треба, приготувати їсти – треба вода. Треба іти в приватний сектор, шукати десь якусь криницю. Більше того, люди похилого *[віку. – О. К.]*, навіть якшо вони підуть, вони багато не привезуть води. Тобто тут постійні, от, такі-от моменти, питання води. Потім там, де була можливість, десь у когось були генератори, питання пального для того, шоб запустити, підзарядити *[мобільні телефони. – О. К.]*, бо телефони в такому режимі дуже швидко сідають. Бо вони, коли поганий зв'язок, вони постійно на такому, в активній фазі, шо вони постійно шукають цей зв'язок, і вони у нас «сідали» дуже швидко. І так ти, телефон я вже потім включив – виключив. Тобто він був виключений, бо ми розуміли, що телефон притягує окупантів. Бо вони бачать скупчення телефонів, значить, там люди, значить, там якийсь зв'язок виходить, вони приїжджають. Тому ми вже, в нас було дуже багато таких правил, які ми собі напрацювали. Ми знали, що не можна виходити раніше, чим дев'ята *[година. – О. К.]* ранку, бажано, і до 15-ї. Тоїсть з 9-ї до 15-ї – це більшменш безпечний період, де можна вийти на вулицю і піти. Знову ж таки, коли ми йдем, ми намагалися не ходить вулицями. А ходить… ну, тобто вздовж вулиці. А ходить – переходячи вулицю. Тобто, шоб можна було: подивився – нема нікого – перейшов. Перейшов. *[Ходили. – О. К.]* десь такими закаулками, шоб не попадати під якісь такій прямий момент, шоб снайпер не бачив. Шоб, знову ж таки, навіть у приватному дворі, коли ми знаходились, ми намагалися ходить під будинком, під сараями, шоб не бачив снайпер. Тоїсть не виходить на відкриті ділянки, бо потім, бо ми знали, вже люди були поранені приходили, що снайпер стріляє, просто коли ти готуєш їжу. Просто, от, ти готуєш… В мене, от, одного знайомого вбили, а другий мені сказав: «Мене просто пове́зло, шо я за деревом стояв». І куля пройшла просто по дереву. А він каже: «Ну, просто я тоді вже сховався, я поняв, шо вбили людину». Просто готувала їжу людина, вона нічого не робила, крім… Тобто це було настільки це небезпечно, але ці правила трошки нам допомагали жити і виживати. І багато хто людей знали, шо такі ці білі пов'язки. Але вони не завжди допомагали. От. Але окупанти, ну, заставляли носить ці пов'язки. Вони, якшо людина йшла без пов'язки, вона… Ну, на початку, звичайно, якшо людину не вбивали, то вони попереджали про те, шо якщо бути без пов'язки, то… то може бути така історія. Але потім і з пов'язками знаходили дуже багато вбитих людей. Тобто даже з цим, пов'язки ці, не прошло, бо не зупиняло окупантів вбивати людину.

[О. К.] *Як тоді вирішували проблему з водопостачанням?*

[Д. Г.] Спочатку, поки ще була *[вода. – О. К.]* до 10-го… не до 10-го, до 5-го числа *[березня. – О. К]*, поки ми, поки місто не було повністю закрите, звичайно, комунальні служби ставили генератори на скважини, і навіть у нас там була пробита, ну, просто водонапірна башня, її навіть полагодили і запустили. То вода навіть в таких умовах, вона до 3-го числа була. Але потім, коли вже окупанти просто перекрили, шо навіть службам не можна було їздить, звичайно, це було просто уже

неможливо. Бо я скажу одразу, навіть такій випадок був. Вони їздили, якщо чули десь генератор, вони могли приїхать і людину вбить і забрать той генератор. Бо вони вважали, що таким чином людина подзаряджає телефон і для того, шоб передавати дані, наприклад, про, про них. І вони, вони дуже сильно боялися взагалі нас взагалі, тому, шо ми… Бо всі люди були напроти них настроєні максимально. І в мене був такій випадок, шо мені треба було порізать дрова, бо закінчилися, ну, поколоті. І я почав різать і почув, як над головою пулі свис… такій цей звук, свист такій. Я не поняв, шо за таке. Виключаю і розумію, шо воно, падло, десь стоїть. І чує бензопилу і просто в мою сторону стріляє. Він мене не бачить. Він просто стріляє в мою сторону. І я тоді думаю: ладно, почекаю. Почекав трошки ще. Але потім мені треба було все одно їх порізать. Я все одно потім «завівся» *[бензопилою. – О. К.]* – він знов почав стрілять. Ну, я вже дорізав ті пару, пару кусків. Вже там сховався просто і так дорізав їх. І для того, шоб… мені якось треба було виживать. Тобто навіть такій випадок, коли людина просто, ну, це говорить, я не знаю, про які в них, вони настільки всього цього боялися, шо навіть не розуміли, шо людина ріже дрова для виживання. Шо це просто йому треба вижить, треба приготувати на вогнищі. Я скажу, шо далеко не у кожного були ці можливості взагалі приготувати їжу. Хтось просто не міг це робити. Хтось їв чуть, ну, як кажуть, чуть не траву. Тобто для того, шоб вижити. І такі випадки були у нас. Тому коли я навіть перейшов до батьків, бо я частину окупації знаходився в багатоквартирному будинку, а потім перейшов до них, то перше, шо я побачив, – це плитка, на якій вони готували їсти. Для того, шоб закипів простий чайнік, треба було мінімум годину. Бо, от, настільки була неправильно зроблена пічка. Ну, взагалі оце, як це можна назвать взагалі, шо це вони там намайстрували. І я потім переробив це, і у мене вже чайник закипав за 15 хвилин. Це вже була зовсім, такій прогрес просто. Це вже 15 хвилин… «Плюс» відро води потім можна було *[нагріти. – О. К.]*, для того, шоб гаряча *[вода була. – О. К.]*. Бо нас 8 людей жило в будинку і, звичайно, треба було там якусь гігієну мінімальну *[тримати. – О. К.]*. І знову ж таки: і обід, вечеря, сніданок – це треба було постійно, постійно, постійно готувати. От. І все це на вогнищі. Це було така… Ну, в принципі, спасалися в основному від цього, спасалися, як я, наприклад, про себе можу сказати. В кожного своя була історія. Перше – це заняття, тобто робота. Тобто я зранку знаю, шо мені треба встати, почистить цю пічку для того, шоб вичистить то, що там було, бо воно буде… Зробить заново, поставить, закіпітит… закіпітить оцей чайнік для того, шоб зранку всі поснідали, попили чайку. І поставить дальше відро гарячої води. Потім я знаю, шо мені треба було йти в центр сюда для того, шоб подивитися заявки, які мені прийшли на «смс» *[у мобільному телефоні. – О. К.]*. Бо «смс»-кі приходили. Я включав телефон – «смс»-кі прийшли, я взяв, подивився і пішов… То, шо я можу. Багато заявок приходили, які я не міг *[виконати. – О. К.]*. Наприклад, *[вул.]* Водопровідна – мені там, пам'ятаю, одна жіночка писала дуже часто *[яка проживала за адресою. – О. К.]* – Водопровідна, 54, по-моєму, не помню. Туда неможливо було дійти просто. Тобто всі, кого, кого я знав, хто туда ходив, вони кажуть: «Я туда не піду. Туда просто неможливо дійти, бо там стріляють, там вбивають». І от, десь там недалеко – так. І ми, от, знали, яким чином там можливо було дійти – ми доходили. Десь це було неможливо… Як у нас навіть була така історія: треба було забрати пораненого лікаря нашого. Мені, от, прислали «смс»-ку, шо поранений лікар. Я туда, ну, його треба привезти. І от, хлопці якраз, які займалися… трупів, які збирали, вони і змогли… Вони один раз (бо це вже було уже десь годин п'ять, тобто вже було майже темно) – вони

проскочили… Це не так… Біля розбитого *[гіпермаркету. – О. К.]* «Епіцентру» це десь було – вони проскочили туда, але не найшли адреси. Вернулися. Я кажу: «Треба забрать людину, бо там серйозні поранення, це наш лікар. Якшо…». А ми, ми ж чекали кожного дня, шо буде евакуаційні коридори. Це було після, по-моєму, вже 15-го числа. І ми не знали: будуть, не будуть ці коридори? І ми тоді, вони поїхали другий раз, забрали його в лікарню, і через день, да, через день його відправили в Київ на лікування. І в нього було дуже багато цих осколків і в обличчі, і в ногах, тобто йому в очі попали. Там дуже багато було праці. Ну, слава Богу…

[О. К.] *Вижив?*

[Д. Г.] Да, все нормально. Він вижив. Дуже багато праці зробили. Але я ж до чого веду, шо таких-от, завдякі подібним зв'язкам ми змогли навіть врятувати життя людині. Але і були інші випадки, коли передавали, наприклад, ліки для людини, а ми не можем їх доставить, бо там стоять «кацапи». І зараз ми, до речі, дізнаємося, що в тому мікрорайоні якраз, куда повинні були приїхать, 31 березня *[2022 року. – О. К.]* розстріляли людину. Тобто ми думали, шо «кацапи» ушли 30-го *[березня. – О. К.]*. Але в нас є факт, люди, є свідки, які бачили, як 31-го числа десь по обіді розстріляли людину з зав'язаними очима, з зав'язаними руками, і пішли «кацапи». Тобто це був район Лісової Бучі. Тобто вони там до 31-го числа були. То ми не знали просто. Ми думали, шо 30-го, бо 30-го *[березня. – О. К.]* в основном масово тікали *[рашисти. – О. К.]* звідси. Але є факти: на сьогоднішній *[день. – О. К.]* ми знаємо про загиблого 31-го *[березня. – О. К.]*.

[О. К.] *Це вже посуває часові рамки окупації.*

[Д. Г.] Так, звичайно. Ну, я ж кажу, тому ми зараз, коли працюємо з цими даними, ми з'ясовуємо, у нас зовсім по-іншому міняється уявлення про те, що у нас відбувалося і взагалі про ситуацію, яка була. Ми ж не знали. Ми приходили кожного дня біля міської ради, приходили люди, і ми з ними спілкувалися: «Ви звідки? Де були? Яка обстановка? Шо там? Яка треба допомога?». Тобто… І ми таким чином отримали якусь інформацію. Але я скажу, що більшість людей, це, можливо, могли приходить в лікарню, це тільки оцей Центр, мікрорайон Центр. Дальше… Були люди, які приходили з Яблуньки. І зараз ми узнаємо про цих людей. Тоді я просто якось не пересікався з ними. Але зараз я знаю людину, яка ходила. Я кажу: «Як ти ходив? Покажи мені маршрут!». Він показує. Я кажу: «Ну, ти просто ходив по лєзьвію ножа. Бо ти проходив…». Він каже: «Я, я отак-от іду, – а він ще вдвох з дружиною, – і ми так і за… ми йдем так спокойнінька собі оцими нитічками». Я кажу: «Там снайпер, там снайпер, там убиті люди». І каже: «Да, я тих убитих бачив, я тих бачив, я тих бачив». А каже: «А шо робить мені, треба було йти, брать ліки, треба було йти». І так він ходив періодично з Яблуньки, з того місця. А він бачив, як убили двох людей так само при ньому, розстріляли там в нас двох хлопців окупанти. Тобто дуже багато бачив всього. Ну, от, слава Богу, людина вижила.

[О. К.] *Цей мешканець тоді приходив за допомогою в оцей Гуманітарний центр, про який тут уже неодноразово згадувалось?*

[Д. Г.] Так.

[О. К.] *Бо нічого ж не працювало?*

[Д. Г.] Нічого. Магазини закрилися буквально там на другий-третій день всі. Великі супермаркетери намагалися ще роздавати людям їжу. Але я ж кажу, це було там тиждень. І все, шо можна було, все порозбирали люди. І, в принципі, знову ж таки, ті, які могли дойти до цих, цих… Потім – ні аптєкі, ні магазини, все – нічого не працювало. Тільки працював, от, я ж кажу, у нас тут, в міській раді, спочатку був

Гуманітарний штаб тут, а уже після 3-го числа, бо ми вже зрозуміли, шо в нас тут були склади, а ми частину вже перенесли в лікарню. Так було правильне дуже рішення, бо так було все ж таки, ну, безпечніше в лікарні. Бо «кацапи» приїжджали в лікарню. Бо вони приїжджали так, більше з таким шмоном: зайшли, подивилися, забрали тєлєфони, в кого бачили, і вийшли. І так було там декілька разів. Тобто вони якось до лікарів ставилися більш-менш лояльно. Цим ми і користувалися. Навіть хлопці іноді вдівали спеціально, наприклад, халати, і в халатах пересувалися містом. І так було, ну, видаючи себе за лікарів. І таким чином було безпечно. До речі, у нас тут один хлопець, якій в халаті ходив. У нього був така шапка. Я його називав, як кажуть, «доктор Айболіт». Бо у нього з *[червоним. – О. К.]* хрестом. І він кожного дня варив їсти там з іншими волонтерами, і кожного дня віз тачанку з каструлею сюда до лікарні, і кормили гарячим обідом всіх, хто прийдуть. Так-от, коли мене брали в полон отут біля, біля цієї, біля цього склада, і якраз в цей момєнт подходить цей *[Анатолій. – О. К.]*. І вони його побачили, кажуть: «Ми тебе знаєм. Ти можеш іти». Тобто спасло, в принципі, цей халат його, в якій… Вони то його в обличчя ніколи не бачили так близько, але вони бачили його пересування з цим, шо він як в халаті. Він каже: «Ми тебе знаєм. Да. Ти возиш обіди. Ти можеш іти». Тобто в тому плані… Тобто його зразу відпустили. А нас, на жаль, забрали. Ну, це вже інша історія.

[О. К.] *Тобто Ви були в полоні?*

[Д. Г.] Так.

[О. К.] *Скільки днів?*

[Д. Г.] Ну, нам повезло, бо дуже така історія. Ми зараз не можем до кінця зрозуміти. Я думаю, шо нам повезло, бо нас, коли забрали, нас повинні були передати якомусь *[рашистському. – О. К.]* капітану. Нас було шість людей, отут біля міської ради нас забрали. Тут зразу зв'язали, очі позакривали, руки позав'язували і повели нас там через трасу в будинок інший. І там ми, як чули, шо нас повинні були передать якомусь капітану, якій не приїхав. І ввечері нас просто перед… ну, під видом, шо наче нас відпускають умовно, але, все ж таки, ідіть в подвал. Тоїсть нас спустили в підвал, і вранці ми просто втекли. Бо ми скористалися ситуацією, шо наче нема «кацапів», там частина уїхали з того будинку, а частина залишалася. І нас спасло те, шо коли з подвалу зах… ну, виходиш, сразу арочка на ту сторону. І ми таким чином «раз» – наче вийшли за будинок і, ну, чудом вискочили. Бо там ми тут напололися ще на групу «кацапів», отут на оглу. Ну, слава Богу, шо вони всі дивилися сюда і нас просто не побачили. І, таким чином, ми пробули, ну, можна сказати, там трошки менше суток. Але незрозуміло, куди ділися інші хлопці. Бо нас було шість, але там нас було багато. І там, я не можу, там були люди, які нас бачили. Я не можу найти свідків там на сьогоднішній день, які нас бачили. Тобто люди, які живуть в тому будинку, бачили всіх, хто там знаходяться. Але я не можу найти свідків. Бо люди або виїхали, або просто якось… Ну, не можу найти зараз їх. Шоб вони сказали, хто там був, вони ж бачили, чи вони… То шо вони не фоткали – це факт, потому шо це було… наврядчи хтось… Але, може, хтось і сфотографував. Бо там були, я почув, шо там було десь нас близько п'ятнадцяти. Але коли ввечері вже нам дозволили знять пов'язкі, нас залишилося шестеро тіх, шо забрали. Тобто де інші ділися, куда вони… Я не чув, шоб когось там або розстрілювали, я не чув, шоб когось відпускали там. Просто отак-от ми сиділи, а потом «раз» – і їх, десь зникли. То, скоріш за все, їх забрали і, можливо, навіть в полон. Але хто це був, я поки шо не знаю. Тобто ми не встановили фактів, хто це були і шо це були за люди.

[О. К.] *А ті шестеро – це були Ваші колеги, працівники місцевої адміністрації?*

[Д. Г.] Це була… було п'ятеро моїх співробітників і один волонтер. Тобто три охоронці, які тут постійно жили, мій колега, який працював в «благоустрої», я і один волонтер, який тут постійно так само знаходився і нам допомагав. Всіх було нас шість.

[О. К.] *Що це був за будинок, куди вас відвезли із іншими людьми?*

[Д. Г.] Багатоквартирний. Багатоквартирний будинок, 16-поверховий, зроблений таким чином, шо він наче межі поч… межі як коло, незакінчене коло. І він, вони там ховали і техніку свою. Вони наче сховалися всередину. І так само нас посадили там на дитячий майданчик, просто так-от на вулиці кинули, і ми просто просиділи на вулиці до пізної ночі. Ні їсти, ні пити, нічого. Один раз шось просили там таблєтку – комусь погано було – і то шось там він прийшов, шось там як шось дав чи не дав, я вже так і не поняв, бо ми тільки слухали, ми ж не бачили, бо тільки чули. Ми тільки відчували. І когось допитували дуже довго *[…]*, перед нами когось допитували. Я просто чув цей допит, постійно допитували, допитували, допитували. Тобто… в такій атмосфері… Потім би якось я виключився взагалі, бо почав думать про своє, бо я ж… А вони ще говорили між собою про те, шо нас треба вивезти в ліс і закопать. Тіпа, для чого ми… для чого… Вони до нас як до непотребу *[ставились. – О. К.]* взагалі якогось, та. Я тоді не міг зрозуміти: а шо ми Вам зробили, по факту. Ну, ми прості люди, ми ж не військові. Нас то взяли тут як простих людей. Ми без зброї. Просто ми показували, шо це наш Центр гуманітарний. Ми берем продукти, розносим людям. Їм це було «до лампочки». І вони, до речі, грабанули цей наш *[Гуманітарний. – О. К.]* центр, те, шо тут залишилось, – вони вивезли. Вони ще й забрали те, шо тут було для людей. Бо ми ж не могли весь склад повністю перенести туда в лікарню. Ми частину перенесли, те, шо там можна було. І потім періодично могли то приїхать, там тачанками шось набрать і знову туда перевезти. А вони вигребли майже все звідси. Позабирали.

[О. К.] *Пригадайте, будь ласка, як Вам жилося у батьків? Як проходив Ваш звичайний день? Значна частина очевидців твердять, що вони практично не застосовували змінний одяг в умовах постійної воєнної загрози?*

[Д. Г.] Ну, якшо брати побут, то, звичайно, передіваться в шось таке, може, гігієнічне, якесь там – передівалися, там труси, можливо, якшо вони були. От. Ну, в принципі, ходили постійно вдіті. Дуже холодно було спати. Себе я спасав спальником. Ну, я просто турист по, скажімо, по життю, і в мене достатньо там навичків виживання, скажімо, в таких ситуаціях. То мені було простіше. А батьки не могли залізти у спальнік, їм це було незручно. Вони, звичайно, спали там в одязі, причому не просто там… Я пам'ятаю, шо я приходив до них в спальню, а вони там-от та стільки одіял там, в шапках, карочє… Це… І то, і то вони змерзли. Я кажу: «Ну, спальник візьміть, це набагато простіше і тепліше». Нє, вони, вони було просто незручно, не звикли, шо їм там тіснувато в спальнику. Тіснуваті. Таким чином, намагалися заснути. У нас було, до речі, сильним таким моментом допомоги була Біблія у нас. Тобто ми говорили про Біблію, ми говорили про ці, начали читать всі. Я дочитав до цього, і, в принципі, я таку культуру завів наче з самого початку. Бо я, от, прийшов перший: «Дайте Біблію. Я читаю завтра». Мені… перед сном мені воно, ну, постійно такій наче, такій ритуал заспокойливий. І потім і всі почали читати, і ми почали спілкуватися на цю тему. Якось воно нам допомагало справитися з емоційним станом. Бо спочатку ми розуміли, шо це швидко закінчиться. А потім ми зрозуміли: чим дальше в окупацію, тим у нас з'являлася така думка, шо це не закінчиться ніколи взагалі. Таке було вже, така трошки як панічна історія. Ну, от. Ми

просто вже звикли жити в таких складних умовах і розуміли, що оце тако будем жити все життя. Тобто це було дуже важко психологічно. І, звичайно, один одного підтримували. А Біблія – вона давала взагалі таку основу якраз духовну, де можна було якимось по-іншому ставитися до цих всіх складнощів, які є. Дуже сильно допомагала. І хотів ще сказать про... про... про битовуху. Що стосується раціону харчування, то, звичайно, ми начали їсти іноді речі, які, наприклад, я, наприклад, не їв. Я не їв... імбір. А десь ми найшли, хтось нам приніс такий ящик оце імбіря для, який для суші роблять. А це ж вітаміни. І я його, ну, просто їв не виключно з того, шо мені подобається, а що це вітаміни, і більше того, це такий варіант вижи... виживання. Бо я розумів, шо можна захворіть. І шо робить. І взагалі питання хвороби стало – десь через два-три тижні я починав захворювати. І я згадав історію: зі мною в окупації в подвалі жила жіночка Тетяна, яка лікар. Вона така дуже-дуже серйозний лікар. І вона мені розповідала про те, як вона спаслася від коронавірусу. Це ж якраз був коронавірус. Вона лежала більше місяця під апаратом, і вона розповідала, що коли людина довго лежи... ну, не миється, то закупорюються ці всі пори, і організм начинає наче сам, ну, заражається сам від себе. І треба протирати ці пори, прочищати, шоб дихало, бо якщо це не робить, то просто ти захворієш від того, щоб в тебе там зараза сидить вся, не вичищається. І вона дала мені таке средство, яке мені дуже спасло. Водку змішувати з цим засібом для миття посуду. Получається, шо засіб для миття посуд розчіпляє ці жири, а водка – вона дезінфікує. І я згадав цю історію, прийшов в квартиру до себе, найшов водку, найшов засіб для миття посуду, змішав, *[...]*, зробив таку пєну, і начав протираться. Роздівся, холодно було. Но мені треба було протерти тіло. І я скажу одразу, це мені буквально отак-от вирішило питання. Я просто наче задихав! І я прийшов, і потім батьки так само робили, і потім друзі. Якшо хтось чуть-чуть захворював, кажу: «Так, бігом обтирання!». От, ті-от робили отаку смєсь і обтиралися. Все. І помився наче. І саме головне, шо ти моментально спадав, весь жар спадав, якшо був. Тобто одразу ти одужував, дуже швидко. Це таке средство, я ж кажу, це на все життя. Я тепер згадаю. Навіть зараз, коли десь шось мені відбувається, я першим дєлом візьму водку з цим намішаю – раз, протерся, і всьо. І мені просто супер. Тобто такій засіб, якій, ну, реально допоміг. Бо якшо я, якшо захворіти в окупацію, що робить? Ну, ліки – якісь ти, може, знайдеш. А зробити, чи поставиш діагноз правильний чи неправильний, і шо там, шо ти будеш їсти. Бо у нас в лікарні не було лікарів. У нас була Люда, яка працювала на «швидкій». Вона розуміється на деяких препаратах, але ж вона не лікар. Вона не може так «стоп». Да, вона може сказати, шо там від тиску, шо там від серця, але подивитися сімптоми там, послухать людину там, може, вона і не зробить. От. Бо це зовсім інший профіль в неї. Але вона, слава Богу, шо хоч вона була, бо ліки... вона могла розуміти, які ліки хоть шукать приблизно. Вона давала ліки, люди, люди таким чином спасались. Тому отакій-от побут, в побуті отакі моменти, вони спасали і вирішували багато питань. Багато точно почав їсти те, шо і не їв ніколи. Отак я зараз, я зараз люблю васабі оце. Я їв, начав, я його полюбив в окупацію. І я зараз, навпаки, його їм. Там суші, якісь там їж зразу... Не васабі, а цей імбір. Кажу «васабі». Імбір. Імбір оцей такій. Я його просто вже люблю, він зразу перша *[рослина. – О. К.]* в окупацію, бо це дуже спасало. Багато хто, я ж кажу, десь хтось допомагав один одному. Пам'ятаю, приносили їжу. Багато хто уїжджав – м'ясо приносив. М'яса було у нас спочатку дуже багато. Ми, люди виїжджали, просто з морозільника, хто додумався, виносив. У нас, до речі, ще хочу сказати таку специфіку, що стосується тварин. Їх дуже було багато. В ос-

новному це собаки, бо великі, яких не можна було взяти з собою. І вони, їх просто люди відпускали, і вони бігали по всьому місту. Їх було дуже багато. І спочатку ми не могли… Вони у нас так приходять, наприклад, живуть там пару днів, потом виходять, пропадають. Потім знов приходять інші якісь собаки. Ми їх підкармлюєм, звичайно. А у нас, ми взяли, гора м'яса отако, вони просто приходили, їли. Це те, шо просто люди викинули, бо воно вже там з запахом чи шось тіпа такого.

[О. К.] *Собак підгодовували біля Гуманітарного штабу?*

[Д. Г.] Нє, це просто біля будинків.

[О. К.] *Біля будинків.*

[Д. Г.] Да. Бо там біля Гуманітарного штабу, там, все ж таки, лікарня. Там тварин, звичайно, якщо приходили – підкармлювали. Там вони були з той сторони. Там тоже прибилися. Згадав, бо прибилися там, де з внутрішнього двору лікарні, вони там так само були пару, пару овчарок, якіх, якіх годували. Але в основном по місту вони шукали, вони побігли там біля будинку, там біля будинку. Я пам'ятаю, шо не міг зрозуміти, шо вони шукають. Холодно. Вони підбігають. І бачу, шо шось шукає. Я даю їсти – вони її не їдять. І потім тільки через випадковість: я шось, шось якось взяв, кажу, шось вони там бігали-бігали, я беру там – вода була – я налив води. І він як начав пить ту воду… І я зрозумів, шо вони шукають воду. Бо ж мороз. Вся вода замерзла. Їм нема де пить. І ми тоді завжди виставляли воду, і приходили собакі. Вони прибігали – вони тільки воду шукали. Їстини в них були отак-от. Вони там поїли, там поїли, там побігали. Пам'ятаю, в нас жила така овчарка, така цікава. Ну, здорова овчарка. Видно, шо це не проста собака, а породіста така. І вона прийшла з на… Він, точніше. Кабєль був. Він прийшов. Я з ним познайомився, і назвав його якось, вже не помню. Я його покормив – всьо, він лежить біля мене і не уходить. Я уходив, він сидить тут: він не «гав», не агресівний. Ми з ним прожили декілька днів. А потім він просто, ну, просто десь пішов. Де він дівся, так і не знаю. Приходили, пам'ятаю, такі собаки дивні. От, дивишся: ну, шо це за порода, як, як лев, реально. Така гріва. Грязний такій весь! Ну, я не знаю, бо розумію, що ця собака, взагалі, якась дуже елітна, вона дуже, ну, крута, бо я таких собак даже на картінках не бачив. Ну, отака сталася ситуація. Одну кіцьку спасли. Назвали її Соня. Причому вони її… в мене… мій товариш, який зі мною був, приносить її і каже: «Блін, там собаки чуть не розривали її». Така висловуха, але такій колір дуже такій цікавий, світлий, світлий, світло-сірий такій вона. І от, вона така настільки розумна киця, шо ми, от… Туда в подвалі вона спочатку жила. Мій товариш їй там зробив, їй там, місце там. Вона какала в одно місце. Вона нікуди… Вона какала… Спочатку ми там пісочок зробили – вона в пісочок какала. А потім, коли вже ми перейшли, я кажу: «Слухай, давай її заберу, потому шо вона одна там осталась, в том подвалі, як вона вопше там живе». Одна в подвалі живе кицька. Просто… Я її забрав до себе в будинок, і вона вже в мене жила. Причом так-от: я де її посадив, отак-от, отак вона тиснулась. *(Показує)*. Така унікальна кицька! І всі хотіли її забрать. І ми вже після окупації, все ж таки, дали оголошення. Ну, все ж таки, чиясь киця. І найшли *[…]*. І приїхали там, забрали її з таким задоволенням. Вони просто її залишили, коли виїжджали, залишили іншим людям. А ті люди потім виїжджали, і вона від них втікла, бо це чужі люди. Тобто вони тут, просто так трапилося, шо вона… Ну, вона, просто чужі люди, і вона з ними якось не сконта… Вона вискочила. Це було, до речі, біля мого будинку, тобто рядом. Це не в мойом будинку. Поряд. І там… І вона нач… десь до нас добігла вже, і там на неї напали собаки. Оце там трошки поранена була з лапкою. Але ж спасли, і слава Богу. І вона мені просто, шо мені подобалася –

наскільки вона розумна кицька. Вона була в жов… десь їй було пи… Потім ми з'ясували – десь років сім. Тобто це була немолода киця. Але вона настільки розумна. От, я ж кажу, з нею можна балакать було просто. Хотя я – чужа людина для неї. От, я її покормив: «Шо тобі нада?». – «Ну, нічо». Вона така тиха, спокійна. «Мяу», – там шось, сіла й сидить. Сіла і сидить. Туди пішла, туда пішла. Тобто вона, ну, я ж кажу, це такі епізоди, я про неї можу… В мене на фотографіях даже залишилася, її, бо я ж «виставляв» *[на особистій сторінці у соцережах. – О. К.]* її потім. Така гарна кицька, і всі хотіли її забрать: «Давай я заберу!», «Дай я заберу!». – «Слухай, давай, якшо не найдем знайо… ну, вже її, як кажуть, сім'ю, як де вона була, тоді вже заберете». Бо всім вона дуже подобалася: вихована, спокійна, тиха, чистоплотна до ужаса, просто-напросто отака-от, шо де-от обов'язково треба було пока… І саме цікаве, шо вона нікуда не бігала, вона нікуда не лізла. От, вона, би посадила її туда – вона собі сидить. Вона не йде нікуда, не шукає. Як єсть такі, шо пішли кудась там. Нє, вона оце тут сидить. Настільки цікава, я ж кажу, кицька. Таких історій було дуже цікавих багато. Але про тварин це окрема історія, і тут, звичайно, треба… бо після окупації перше питання було – всі везли сюда і нам харчі, а про тварин якось забули. Ми тоді окремі запити робили, шо везіть *[їжу. – О. К.]* тварин*[ам]*, бо треба їх кормить, їх дуже багато було. І, на жаль, деяких тварин прийшлось приспати, бо вони вже ті тварини, які їли людину, то це вже дуже небезпечно. Деякі тварини, які ми просто вже там бачили, шо заїдлі тіла, а вже якшо собака його там начала їсти, то це вже, це вже, на жаль, треба було просто таких собак прис… Незрозуміло, як вона поведе себе потім в дорослому житті.

[О. К.] *Скажіть, будь ласка, якою є кількість загиблих мешканців Бучанської громади та міста Бучі у період тимчасової російської окупації на сьогоднішній день? Також Ви згадували, що значна частина бучанців загинула під час активних дій з метою допомогти іншим мешканцям громади?*

[Д. Г.] Ну, статистика на сьогоднішній день: сьогодні у нас яке – 19 липня *[20]*24 року. І знову ж таки, маючи ту інформацію, яку ми знайшли з різних відкритих джерел. Це вона неофіційна, і її не можна використовувати в якихось офіційних там публікаціях в плані, шо це там офіційна інформація там. Нє, це попередня інформація, яку ми маємо на сьогоднішній день. У нас 561 загиблий по громаді. Із них це, звичайно, близько 400 людей – це розстріляні люди, які просто були вбиті кульовими пораненнями. Інша частина людей – це частина із них не встановлена просто. Ми не знаємо, бо неможливо встановити. А частина, яка померла від хвороб, яка померла від навіть побиття. В нас є багато *[загиблих, яких. – О. К.]* побили «кацапи», і просто людина від побоїв померла. Але це не кульові поранення. От. Тобто від відсутності медичної допомоги. Деякі померли від голоду, деякі просто замерзли. Тобто це вже така загальна інформація. Потім про кількість… Про шо ми казали ще?

[О. К.] *Про загибель тих, хто намагався допомогти мешканцям громади.*

[Д. Г.] Так, це, знову ж таки, це моє припущення виключно із тих спостережень, які дивлюся по ситуації, як загинули люди. То, звичайно, більшість людей, які загинули, загинули на вулиці. На вулиці вони загинули, чому вони виходили на вулицю? Це, знову ж таки, моє припущення із того досвіду, який я набув і в окупацію, і бачу по свідченням людей. Люди, їм треба було прості потреби вирішити: харчування, ліки, вода. І от, вони для того, шоб вийти, їм треба було – для того, шоб знайти ліки, воду і харчування – вийти на вулицю. Або це приготування їжі – вони загинули прямо; або вони йшли в лікарню, і їх розстріляли по дорозі; або вони

йшли за продуктами і так само попадали під...; або *[йшли. – О. К]* за водою; або вони допомагали іншим людям. Це дуже ча... дуже така часта історія, коли вони йшли з продуктами комусь допомогти, і вони знали, шо там знайомі, бо Буча – це місто, воно не таке велике, багато людей знайомих, багато родичів. Звичайно, кожен, хто виїхав з міста, намагався допомогти своїм же родичам, які знаходилися поряд. Вони знаходили телефони сусідів, вони знаходили телефони знайомих, можливо, родичів, і просили їх піти і там допомогти. На жаль, іноді люди в таких ситуаціях попадали під обстріл і гинули. Бо наш, наш народ, Ви знаєте, наскільки він згуртований і намагається допомогти один одному. І, не дивлячись на небезпеку, він намагався, все ж таки, кожен намагався допомогти. І... Але ж для «кацапів» це було зовсім інша історія. Взагалі дуже, дуже таке часте запитання, особливо в міжнародних засобах масової інформації: а чому, як Ви думаєте, вони розстрілюють людей? Ну, це таке припущення, ну, яке я просто не можу да... навіть... У мене нема будь-якого припущення як тільки страх, просто сильний, сильний страх окупантів перед нами, шо вони просто нас боялися. Ну, іншого я просто-напросто не можу нічо' собі навіть нічого уявить. Чому можна було застрелить Миколу, якій вийшов на балкон ввечері взять консервацію і приготувати їсти. Яке він... Ну, яка була причина?! Вийшла людина на балкон – його вбив снайпер. І чи йшов друг мій *[Данило. – О. К.]* з сином *[Олегом. – О. К.]* по лікі. Син, 14 років, видно, шо це молодий хлопець. І просто окупант бере їх і розстрілює. Слава Богу, шо куля попала *[Олегу. – О. К.]* в руку, а інша попала в капюшон. Він не попав в голову, просто в капюшон прострелив, і він залишився живий, і він розповідає цю історію. Ну, от, яка причина була їх розстрілять? Шо вони навіть не бачили їх. Тобто коли вони йшли, вони не бачили «кацапів». Він вийшов до них. Тобто якшо б він не вийшов, вони б пройшли і не бачили даже, шо *[...]*. Ні, він вийшов до них, розстріляв. І дуже часто запитують: «"Кацапи" як це так, от, роз..? Шо, просто так розстрілювали?». Кажу: «Ну, уявіть собі. Просто так. Я вам можу факти навести. Це не то, шо...». Більше того, якшо «кацапи» не вірять про те, шо як так розстрілювали, відкрийте *[відеосюжет. – О. К.]* в «Ютубі» «Розстріл в Гостомелі». Там 11 машин розстріляли «кацапи». Там видно обличчя «кацапів»-військових, які стріляють по цивільним машинам. Це ж видно. Це ж не треба нічо'... Це ж не постановочне. Як вони казали, шо там на *[вул.]* Яблунській, там шось постановочне. Подивіться! Вони ж не хочуть цього бачити по факту. Бо їм стидно за це, за такий кадр. Тому які причини – я ж кажу, коли отак запитують, я кажу: «Я не знаю. Я не можу... мені не... я не можу нічого вам сказати по цьому, тому шо мені в голові не вкладається, як можна просто так вбить людину. В XXI столітті. Причому люди, які знають наш, знають наш народ, родичів між, між нашими дуже багато родичів, багато знайомих. Вони приїжджають, їздять. І просто так приїхать і повбивать... Ну, це шо вапшє..? Я такого, я взагалі цього не розумію».

[О. К.] *Що Ви можете сказати про нинішнє населення Бучі: чи люди повертаються після звільнення міста та його відбудови в останні роки, або ж з'являються нові мешканці, що прибули з інших регіонів України?*

[Д. Г.] Звичайно, шо частина залишилася ще в оку... на виїздах, залишилися там. Частина людей. Але по населенню в нас, в принципі, цифра залишилась та сама, бо на їх місця приїхали люди з, наприклад, з Херсонської області, тобто з цих районів і областей, з Харківської *[області. – О. К.]*, вони приїжджають і тут оселяться. Бо в нас місто, все ж таки, дуже гарне. Воно було до війни місто Буча одним з найкращих міст малих, таких невеликих по Україні, по комфорту проживання, і зали-

шається. Зараз ми вже, в принципі, відновили, відбудували майже 90% всіх руйнувань, які у нас були. Звичайно, все залишається: будинки, в основном приватні, які не відбудовані, але основна, основні такі моменти вже «закриті». І люди бачать європейське місто, звичайно, хочуть приїжджати сюди, тут населення залиша… Але велика частина ще, ну, я ж десь кажу, десь приблизно, ну, в середньому так, якшо відсотків 15 ще точно знаходяться поза зоною України. Вони, в основному вони можуть декілька там приїжджати сюди, але вони не повернулися ще. І моя сім'я, наприклад, так само. Я її не бачив з 9 березня *[20]*22 року. Вони як виїхали, я їх ще не бачив, бо вони знаходяться в Ізраїлі, а там, якшо вони виїдуть просто навіть, то вже повернутися не зможуть. Тобто отака тенденція зараз.

[О. К.] *Тобто кількість мешканців відносно збалансувалась у порівнянні з довоєнним періодом?*

[Д. Г.] Збалансувалось. Так.

[О. К.] *Йдеться тільки про місто Бучу чи також про громаду?*

[Д. Г.] Ну, в громаді – там трошки інша історія. Там більше повернулося, звичайно. Бо там – це приватні будинки. Там треба їх доглядати. Це треба там вести господарство. Там, звичайно, відсоток повернення було набагато більше. Це більше *[м.]* Буча, бо Буча, все ж таки – це квартири, і тут простіше здавати ці квартири, тобто не треба доглядати за господарством.

[О. К.] *Скажіть, будь ласка, як місцева адміністрація разом із Церквою координує роботу щодо поховання з усіма почестями загиблих українських воїнів, а також вшанування їх пам'яті у дні державних та національних свят чи певних дат церковного календаря?*

[Д. Г.] Ну, ми постійно на контакті зі всіма нашими церквами. У нас не залишилося церков московського патріархату. Громада – всі громади, вони самі визначилися і повністю відмовилися від московського патріархату. І зараз *[православ'я у громаді представляє. – О. К.]* тільки Православна церква України. Я маю на увазі, ну, є інші церкви, там греко-католики є. Але, я кажу, якшо брати з тими, які у нас тут знаходяться і постійно співпрацьовують з нами, то, звичайно, всі питання поховання, ми запрошуємо завжди, і завжди приходять. Причому, як правило, це не одні, не один батюшка. Це можуть бути декілька працівників церкви, якщо правильно так назвать їх. Тобто і вони проводять панехіди оці. Проводять обов'язково. Ми запрошуємо. Зараз ми відкриваємо по місту вже десь близько п'ятидесяти, навєрно, відкрили меморіальних дошок військовим, які загинули. Які загинули і в Бучі. Які загинули і на інших місцях, тобто там, де зараз ведуться бойові дії. Звичайно, кожну цю меморіальну дошку приходить батюшка і освячує. От. Тобто ми постійно на всі заходи меморіальні, де воно відбувається: там покладання квітів на кладбищі, на кладовищі там, де у нас загиблі герої, там, де загиблі цивільні, там, де є неопізнані *[особи. – О. К.]*. Ми проводим постійно на… Є декілька пам'ятних таких дат, де ми, постійно це відбувається. До речі, зараз буде 29 серпня День захисників України. Так само будем проводити. Перед цим ми проводили нещодавно у травні такі заходи меморіальні. «Плюс», звичайно, ми спілкуємося з родинами загиблих. Допомагаємо їм, ну, чим можливо. У нас була ціла програма і фінансової допомоги родинам загиблих, які тут втратили своїх родичів, по відновленню так само пошкодженого майна. Вони попадали під програму. Тобто ми постійно співпрацьовуємо. Ну, і зараз, в принципі, я скажу, всі з розумінням і всі, до кого ми звертаємся, ніколи не відмовляють, ну, шо стосується церкви. Бо я, скільки я спілкуюся, у нас тут нема ніяких таких питань, шоб хтось там… Вони до нас іноді звертаються за такою допомогою – ми так само допомагаєм. Тобто у нас тут, ну, по таких-от якихось питань складних немає взагалі. Всі розуміють і допомагають,

і ми запрошуємо. У нас тут, до речі, була хода колись, так само ми запрошували, так само допомагали всі ходою на *[вул.]* Я́блунській. Взагалі кожного року вони планують проводить якусь таку ходу.

[О. К.] *Це було започатковано цьогоріч у березні?*

[Д. Г.] Це якраз на річницю. Це вони, як правило, приурочують якраз розстрілу цих хлопців, які там *[на тій вулиці були розстріляні. – О. К.]*, ну це 4 березня, але, в принципі, 3 березня окупанти зайшли і почали вбивати масово всіх людей. Ну, 3-4 березня вони проводяться. Ну, там, в принципі, будь-який день можна визначити.

[О. К.] *У плані подібних заходів, то ви кооперуєтесь переважно із парафією святого Андрія Первозванного та Всіх Святих ПЦУ чи з іншими парафіями також?*

[Д. Г.] *[...]* В нас є і отець Андрій, є *[отець]* Микола, якій, я просто не пам'ятаю, як називається церква. Біля *[супермаркету. – О. К.]* «Новуса» там в нього *[є приміщення. – О. К.]* і потім там на *[мікрорайоні. – О. К.]* Мельників. Ми запрошуємо. Так само і церква біля... на Лісовій Бучі, вони *[...]* можуть *[прийти. – О. К.]* разом, а можуть і поокремо. По селам там взагалі інша історія. Там, як правило, три-чотири батюшки приїжджають і вони проводять... Ну це їхня, вони ж там самі визначаються якось, хто там як їде. Але у нас співпраця, тобто це не одна там, шо ми тільки з одним *[священником. – О. К.]*. Ми намагаємося всіх запрошувать. І там, як в принципі, коли поховання, то це взагалі питання більше родичів, бо родичі не завжди і запрошують *[священнослужителів. – О. К.]*. Є такі, шо там категорично проти, або там, наприклад, інші церкви там: чи баптиська, чи якась інша церква. Тобто це залежить від родичів. Просто переважно більшість людей запрошують Православну церкву України. Але були у нас, іще коли московській патріархат, були такі випадки одиночні, правда, коли запрошували (це було на *[повномасштабної. – О. К.]* початку війни, ну, в *[20]*22 році, коли ховали героїв) і запрошували московського патріархата. І тоді ми побачили різницю. Вони приходили, їх було там, вони зібрали всіх батюшків, якіх тільки можна, прийшли на поховання. Це мама запросила одного загиблого, там в селах у нас. І вони прийшли і розповідали людям, то ми тоді просто не знали як реагувати на такі речі, шо, от, якшо він би не пішов на війну, то був би живий. Ну, ми тоді прийшли до мами і кажем: «Бачите! Ну, а ви говорите...». Ну, вона просто була настоятельни... ой, настоятелькою, була прихожанкою до цього храму. І вона, тіпа, таке, каже: «Ну, я ж не думала, шо він таке буде говорить. Я ж думала, він нормальний». Кажу: «Ну, бачите... Якій може бути нормальний московський патріархат, який говорить такі речі на похованні». Жалко, шо ми тоді не засняли ці елементи. Ну, це не до того. Поховання – це взагалі трагічна історія. От, вчора ми ховали, до речі, Героя нашого. І така була якраз і, скажімо, ситуація, що почався просто такій мощнєйший лівєнь. І от, под цим лівнєм люди стояли і чекали повністю всю панахиду, яку треба було провести. Там громить, молнія, лівєнь такій, шо просто жах. А ми стоїмо і чекаємо. Люди дочекалися і поховали. З почестями, повністю, як належить.

[О. К.] *Це було поховання Воїна, загиблого на фронті?*

[Д. Г.] Так.

[О. К.] *Повертаючись до теми церквов московського патріархату, чи адміністрація Бучанської міської територіальної громади приймала якісь рішення щодо заборони їх діяльності на території громади?*

[Д. Г.] Ніхто не забороняв їх. Це було такій природній процес. Тобто церкви ті, які залишилися тут на московського патріархату, звичайно, люди перестали ходить туда. Перше. Потім вони просто, сам факт їх існування, люди самі просто прове-

ли збори і пере… скажімо, перевели їх в Православну церкву України. Тобто це були загальні збори, на яких вони були не один день. Це не було якесь рішення. Це просто було природній процес, оце *[за]* ті два з половиною роки останню церкву, по-моєму, перевели… десь… взимку. І то це, була невеличка церква, в Бучі, по-моєму, на *[вул.]* Склозаводській. Тобто люди просто, це природній, просто… Ну, важко зрозуміти людям, які не розуміють, шо тут трапилося. У нас є такі прихожани московської *[церкви. – О. К.]*, які говорять: «Яка різниця..?». – «Я вам кажу… Ну, це, звичайно, будь ласка, якшо Ви хочете, ходіть туда. Але ж Ви повинні зрозуміти. Якшо Ви не розумієте, яка різниця, то запитайте у самих цих батюшок. Вони Вам… Ви зрозумієте їх просто ставлення до цієї всієї історії». Це люди просто не захотіли, шоб та церква взагалі існувала, московський патріархат взагалі існував поряд з ними. І вони самі вийшли із тою ініціативою громадою і переобрали батюшку, по факту. Вони просто переобрали іншого батюшку, який, звичайно, став у Православну церкву України. І вони таким чином… Бо, ну, не можуть зрозуміти деякі люди, що які не були тут, шо це просто тотальне зло прийшло, яке знищувало просто українців. Як і московський патріархат замість того, шоб це осудити, навіть просто його мовчазне отаке ставлення до цього, це вже говорить про те, шо вони погоджують те, шо було. Тому, тому і питання у людей до них: а як це? Да, там в [с-щі] Бородянці взагалі була, був батюшка, який допомагав там росіянам. Я не знаю, шо з ним там, як люди там до цього ставляться зараз. Просто бачив інтерв'ю в інтернеті. От. А в нас навіть мовчазна згода така, тобто це вже, вибачте, це вже, ну, таке, по факту, зрада народу. Церква знаходиться, а вона повинна завжди допомагати людям. Більше того, ми говоримо, шо Церква – це основа основ, правил життя, де написано, шо вбивство – це злочин. І будь-який злочин Церква повинна засуджувати. А вона нічого… Вона мовчить. Значить, мовчить – значить, вона не засуджує. Тобто, як це взагалі? Тому і у людей такій природній супротив був проти неї, проти Церкви. Не то, шо там вона там, там заборонена чи шось, тіпа, там… Ну, як… як взагалі? Вони перестали просто ходить, і взагалі їх існування, звичайно, дратувало просто людей. Вони взяли і вийшли і це все організовували. Тобто це, це не було якесь рішення там наше чи якесь. Це все природній процес, якій просто… Ну, тут просто, можливо, бистріше пройшов. Чому? Бо це загострено якраз трагедією, якою тут була. В інших містах це не було такого. Звичайно, до цього по-іншому ставилися. Ну, тут, вибачте, ти бачив, шо в нас же ж батюшку вбили одного. Вбили батюшку. Одного застрелили. Як його прізвище..? З прізвищами… Його найшли вбитим на підвалі, застреленим. Ну, як це? Це батюшка, причому Православної церкви України. Тобто це не московського патріархату. московського патріархату нікого не вбивали.

[О. К.] *Це тут у Бучі сталося?*

[Д. Г.] Тут, на «Стєколкі» *[мікрорайон у Бучі. – О. К.]*. Там, якраз отам, де *[вул.]* Яблунська, в тому мікрорайоні десь. Якшо не помиляюсь, це там десь було. Ну, про шо ми говоримо. Тому це природній процес, який просто в нас відбувся бистріше, ніж в інших, бо в нас була така трагедія, люди бачили просто, ці люди поміняли просто цю історію. Я колись балакав з.., я іноді в «Рулєткє» *[популярний сервіс, що дозволяє анонімно спілкуватись із людьми із всього світу, в т. ч. із росіянами. – О. К.]* спеціально спілкуюся з ними, доношу до людей, росіян нашу трагедію. Звичайно, там не вірять в це. Але один раз мені *[росіяни ствердили. – О. К.]*, тіпа, от, у вас там московській патріархат і так забороняли… Я кажу: «Послухайте! У нас в громаді було Православна церква України там…». Ну, я точно не скажу, бо я не пам'ятаю.

Ну, условно, як і отак розділити там в пропорціях, то було 30% Української Православної Церкви, а 70% – московського патріархату. Про яку заборону, про які гоніння ви говорите? Це до війни осьо, це ж факти. Це можна підняти в реєстрації, подивиться. Це ж не придумана історія. Якщо б це було навпакі – можна сказать: «Да, там якісь ганєнія...». Так у нас тут було, і так по всій Україні, мені здається, шо *[церков. – О. К.]* московського *[патріархату. – О. К.]* набагато більше було. Бо це вони захопили цю всю історію ше коли. *[...]*

[О. К.] *Дуже дякую Вам за інформативну і відкриту розмову!*

[Д. Г.] Будуть питання, звертайтеся! *[...]*

с. Раківка

Записав Олександр Коломийчук [О. К.] 27 жовтня 2024 р.
у с. Раківка Бучанського р-ну Київської обл.
Співрозмовниця – [N_1.], 1955 р. н., родом із м. Хмельницького.*
В інтерв'ю також брали участь гостя [N_2.]
і чоловік співрозмовниці [N_3.]

[О. К.] *Попрошу Вас надати дозвіл на те, що ми фіксуємо Вашу розмову на диктофон. Ви згодні?*

[N_1.] Так. Так, звичайно.

[О. К.] *Чи погоджуєтесь на те, що інформація згодом буде передана до нашого інститутського архіву?*

[N_1.] Добре! Так, так, так.

[О. К.] *Дякую. І останнє: чи надаєте дозвіл на те, що ми згодом цю інформацію використаємо у наукових дослідженнях?*

[N_1.] Добре... Так-так. Якщо буде корисно, то звичайно. *(Усміхається)*.

[О. К.] *Дякую. Я тоді попрошу Вас спершу розповісти трішки про себе: де і коли Ви народилися, де навчалися, який фах опанували, куди згодом пішли працювали, а також чим займаєтесь зараз?*

[N_1.] Ну, Я – *[...]*, народилася в 1955 році в місті Хмельницький. Вчилася в *[м.]* москві в Інженерно-економічному інституті. Мій фах – економіст. Працювала довго економістом в *[м.]* Києві, в інституті. От. Ну, є дружина священника Української Греко-Католицької Церкви, і вже тридцять, більше 30 років – паніматка *(усміхається)*, намагаюсь виконувати обов'язки дружини священника, так скажемо. Ми мешкаємо в *[с.]* Раківка, Бучанська громада, недалеко *[с-ща]* Гостомеля, буквально 5 кілометрів. Чоловік останні 10 років виконує обов'язки капелана, починаючи буквально з Майдану, з перших днів. Спочатку в добровольчому батальйоні ДУК *[Добровольчий Український Корпус. – О. К.]*, згодом – УДА *[Українська Добровольча Армія. – О. К.]*, потім працював капеланом в Білгород-Дністровській військовій частині дуже довго. І так вийшло, що якраз перед самою *[повномасштабною російсько-українською. – О. К.]* війною він був у від'їзді, а я була тут сама. І зустрічала війну сама. *(Усміхається)*. От. Перше... Перша зустріч з московитами – це, напевно, я зараз не пригадаю, чи це був третій день, чи це були 26-е чи 27-е число

* На прохання співрозмовників текст частково відредаговано відповідно до норм української літературної мови та збережено запропоновану ними форму подання лексики релігійного змісту. – *О. К.*

[лютого 2022 року. – О. К.], але завжди ми раненько з собакою виходимо гуляти на вулицю. Це вже десь сьома година, треба її вивести на вулицю. Вона взагалі дуже спокійна, миролюбна, але фіртка відкрилась, вона вже побігла, я ше поки там десь дохожу і чую, шо вона несамовито гавкає. Думаю: «Ну, на кого це о сьомій ранку..? Хто це? Шо це?». Виходжу з фіртки, ну, і в нас там така береза, і я… просто отетеріла. *(Усміхається)*. Тому шо під цією березою стоять три… три солдати *[окупаційної російської армії. – О. К.]*. Ну, ми вже знали, шо то почалася війна, і про ці всі вертольоти, шо тут літали – все знали, шо війна. Бачу: стоять троє, троє солдат. Такі автомати в них від плечей аж до землі, здоровенні автомати. Вони, очевидно, не чекали мене, я не чекала зустріти їх. Ми лице в лице стикаємося, я заціпеніла, а вони так дивляться на мене. Один з них питає: «А что Ви так на нас смотрітє?». Ви знаєте, так як в мене все стиснулось, так кажу: «Ну, смотрю: з автоматом – хто, що ви тут у нас робите з автоматом на нашій вулиці, на наших дачах?». – «Ми вас асвабаділі». – «Ат каво?». – «Ат "бандєравцав"». – «Ат какіх "бандєравцав"?». – «Ну, как же, от, ми вас асвабаділі ат "бандєравцав"!». Я кажу: «Не знаю, які "бандєравци"!». *(Усміхається)*. Така ситуація, шо не знаєш, шо їм сказати. І страшно, тому шо… тому шо люди з автоматами, з цими «георгіївськими» нашивками. От. «Нє бойтєсь!». Я… А я дуже, знаєте, в цей момент переживаю, бо, ну, собаку Ви бачили – вона на всіх стрибає, вона і на них стрибає. Я кажу: «Ви знаєте, сабака вас нє тронєт, нє бойтесь…», – кажу. Вони мені кажуть: «Ви нє бойтєсь!». Я їм кажу: «Ви нє бойтєсь собаку», – бо боюсь, зараз вони цю собаку застрелять. *(Усміхається)*. *(Зітхає)*. І відкривається *[хвіртка поруч. – О. К.]*, ше виходить сусідка. Нас на цій вулиці, на всій вулиці нас трьох. В трьох хатах всього ми жили. Я кажу: «*[Оля. – О. К.]*, йди сюди, дивись, хто це?» І вона так обережненько підходить. А вони: «Мірноє насєлєніє, ви нас не бойтєсь! Уже вам будєт харашо!». – «Ну, шо "харашо"? Чого "харашо"»?». – «Ну, харашо. В опшєм, ви зайдітє… ви зайдітє! Ваєнниє єсть?». – «Ваєнних нєт». – «Зайдітє в сваї дама, і всьо у вас будєт харашо!». Ну, звичайно, ми зайшли в дома, сховалися. Не знаєш: ні дихати, ні цей… І потім… вже, ще було… ще світло було. По телевізору ми розуміємо, що вже там ідуть всякі оці, розказують, шо вже… шо вже вони заходять, шо вони десь там до Гостомеля, шо вони вже десь там в *[м.]* Бучі. І шо в результаті? Все одно інформації немає ніякої. Дзвонить мені отець *[священник, чоловік очевидиці. – О. К.]*: «Ти як? Ти шо?». – «Та, – кажу, – отак, у нас на вулиці рускіє…». А він мені каже: «Які рускіє?». Уже, значить, там десь передали в новинах, шо, значить, Гостомель уже звільнили, вже відкинули всіх кудись там за *[с.]* Демидів. «Які у вас можуть бути рускіє?». *(Сміється)*. Кажу: «У нас, – кажу, – у нас, – кажу, – в нашій старожці». – «В якій старожці? Які рускіє?». Кажу: «Рускіє». Ну, неважно. Це ше було день-два, ше було поки світло. Ше ми там намагалися шось чути. А! Ну, так. І світло у нас пропало в неділю. Це було яке число – 24-е… п'яте, або 27-е чи 28-е число. Тому що я пам'ятаю, шо я ше подивилася по… Я в неділю, як немає отця, дивилася *[відеотрансляцію із Марійського духовного центру. – О. К.]* в *[с.]* Зарваниці, Службу Божу з Зарваниці. І ше подивилася по цьому – ше був інтернет, світло. Потім закінчилася Служба Божа, хочу включати, заряджати *[телефон. – О. К.]* – все, світла немає. Світло пропало. От. І одразу десь на другий день пропав і газ. Ми залишаємось просто в ізоляції. Зарядити телефон нема де. Тому шо павербанка в мене не було тоді. Ну, не було, не було ніякої потреби зв'язку куди… І вони вже, рускі, тут ходять. Зв'язку ні з ким нема, телефон розрядився. Минуло, ну, день-два, ну, якісь запаси, бо якраз перед цим отець був у відпустці, але перед тим, як їхати, ми завжди поповнюємо запаси, бо ж тут ніде немає близь-

ко магазина. Тобто їсти – їсти, в принципі, було. Було, що там якось… Взагалі, в селі, мені здається, з голоду не помреш, бо завжди є якийсь запас. От. Потім пропадає світло. Холодильник ше там шось трохи тримає, але що, теж не безкінечно. Зв'язку немає ніякого, дні, напевно, два чи три. Ні з ким: ні з отцем…, ну, ні з ким немає зв'язку, тому шо телефон не працює, інтернета немає, нічого немає.

[N_2.] І холодно.

[N_1.] Стає холодно. Так, бо в нас газове опалення і груба. Ну, це вже… то вже потім трошки пізніше, мені допомогли тут хлопці… От. І стає питання: «Як бути?». Тому що… Ну, і якось, Богу дякувати, у нас оце там з *[вулиці. – О. К.]* 13-ї лінії, там такі дві жили родини, шо в них маленькі діти. Вони опинилися тут, як… Всі думали, де… Я ше своїм дітям теж телефонувала, кажу: «Почалася війна, приїжджайте на дачу!». От, ті, шо в Києві. Кажу: «Приїжджайте сюди, тут буде якось нам легше!». А син мені каже, що й один, і другий, каже: «Мамо, ну, не може в тебе бути легше, тому що у вас Гостомель, у вас аеродром. П'ять кілометрів – і Гостомельський аеродром. Ми до тебе не поїдемо. Навпаки, ми приїдемо, тебе заберем!». Але справа в тому, шо в Гостомелі міст і в Демидові буквально розбомбили в перший чи на другий день війни. І сюди їм заїхати можна було тільки, ну, я не знаю, там… І фактично уже почали Гостомель ж, аеродром бомбили зразу, і все… І *[Віталій. – О. К.]* мені телефонує: «Мамо, ми їдемо за тобою!». Кажу: «По-перше, ви не проїдете. По-друге, у мене собака. Куди я з… куди ми поїдемо з собакою?». А в них кіт. І кажу: «В одній машині і двоє дітей, і кіт, і собака, і ми?». Кажу: «Ні, я лишаюся. Шо тут мені буде, в цій Раківці?! І кому ми тут треба на наших дачах?!». Отже, вони… вони поїхали, ну, я лишилась тут. Кажу: «Ні, я нікуди не виїжджаю, бо…». Ну, це ше до того, як рускіє сюда зайшли. Ну, от. Ну… стало холодно, стало… стало темно. Голодно не було, тому шо їсти не хотілося взагалі. От, хоча було все. І у мене там, навпаки, був запас в морозілці: там і фарш, і все, ну, всього, і пельмені, і чого там тільки не було. Ну, я починаю, значить… А тут діти, з дітьми були там, на 13-й лінії тут. Оце у *[сусідки. – О. К.]*, теж вона, якраз її діти до неї приїхали. Мої не приїхали, бо вони сказали: «Аеродром – не поїдемо». А до неї приїхали. І получилось повна хата дітей тут в окупації. Загалом стала я розносити по всім сусідам ці свої пельмені, фарші, бо, ну, шоб воно ж, як то кажуть, не пропало. То там вони готували і потім *(усміхається)* розносили всім. Ну… Але тяжко. Тяжко, як немає світла, як немає… От. І тоді якраз оце там *[Андрій. – О. К.]* один з 13-ї лінії теж пише в нашому «садовому» чаті *[мешканців «Садів» – дачної частини с. Раківка. – О. К.]*, коли з'яви… (але я цього не знала, бо не було зв'язку ніякого, але він, виявляється, десь там, хтось має якісь там можливості), от, він пише: «Я найшов у сусіда генератор. Якшо є в кого бензин – значить, будемо пробувати хоча б телефони заряджати». Ну, і виникає питання: «Як заряджати телефони?». Ходити – ми боялися виходити, бо ж вони, ці рускіє, вони, значить, на кожній вулиці, вони по три рази, вони… вони… *[організували. – О. К.]* такі, ну, такі як спостережні пункти, чи що, в кінці кожної вулиці. І вони тричі на день обходили, дивилися, ну, там, я знаю, шо вони шукали, військових там, чи ше шось, когось. Ну, бачать, людей мало, то вони не дуже там по хатам спочатку ходили. Спочатку було якось так. От. Але стало питання: шо, як генератор? Генератор аж там десь на 13-й лінії, як туди до того гєнєратора добиратися і занести хоча б телефон? Він прийшов сюди і каже: «Я можу там, наприклад, на півтори години в день включати гєнєратор, щоб ви могли заряджати телефони». Ну, ідуть якось оці рускі, ця… ця, так би мовити, група. Ми вже їх знали, з ними познайомилися, там, вони, я питаю… питала їх: «Чого?». – «Ну, ви знаєте, нам сказалі, ета дня

два-трі. Ми падпісивалі кантракт – дня два-трі...». – «Ну, і шо ж кантракт?». – «Ну, нам абєщалі 40 тисяч рублєй, – значить, – в мєсяц. Ви ж прєдставляєтє, ета мєня адєлі, абулі, а чістиє дєньгі астаются в сєм'є. Ну, сказалі, шо ета дня два-трі, і ми вєрньомся дамой». *[...]* Вони так підписували контракт. Ну, а це вже ж час іде, вже десь тиждень минув і ше шось, а вони тут ше ходять у нас по вулиці. Ну, і тоді я кажу: «Вот, нам так і так, нам треба якось, от, гєнєратор». Він каже: «Ну, єслі ви будєтє акуратна, – значить, – ми вам разрєшим!». І вони, значить, нам дозволяють гєнєратор. І від нашої хати аж туди, на ту *[13-ту. – О. К.]* лінію, ми, значить, зібрали всі переноски, бо це ж, ну, у нас тут скільки, там, одні сусіди, потім з тої лінії. Ну, так чоловік п'ять-сім збирали... Ми, значить, протянули, поклали по землі оці дроти аж туди на 13-ту лінію. От, і я кажу: «А як же, от, ви їздите..?». А вони машинами їздили, БТР-ами своїми – значить, ну, контроль, «кантроль парядка». Кажу: «От, ми положимо по... по землі, значить, наші пєрєноскі...». – «Нічєво, ми будєм акуратна». «Ми будєм.., – вони, значить, кажуть, – ми будєм акуратна. Ну, єслі ви нє... єслі там, тіпа, з вашей старани будєт парядак, ми вам разрєшаєм», – вони нам дозволили протягнути ці переноски сюди. І в нашій хаті, отут, значить, хто тут був, всі сусіди сюди приходили, приносили мобілки. Приносили мобілки. Ну, знаєте, в принципі, люди знали, що *[чоловік. – О. К.]* священник, шо він у війську. Хоча іноді, знаєте, закрадалася така *[тривожна думка. – О. К.]*, от, знаєте, шо можуть розказати, шо він капеланом, наприклад. Бо вони військових, вони шукали військових, питали: «Чи нема... чи немає військових в хатах?». – «Немає». От. Ну, капличка в нас тоді ше була на горі, там така маленька кімнатка. От. Ну, і думаю, от, збираються люди, люди хотіли якогось захисту. Дістаю я, в отця ше залишилися з Майдану вервички такі білі, такі пластмасові вервички. Отакий кульок. Збираються, сходяться ці жінки, я їм, значить, роздаю ці вервички. І кажу: «Знаєте, шо, це... це давайте...». – «Ой, нє, ми..!». Ну, тут ру... тут насєлєніє у нас все практично рускогаварящеє. «Ми не знаєм... ми нє знаєм, шо з німі дєлать, как нам, что...». Ну, я, кажу, це, от, от, ну, так, якось коротко розповіла, шо таке, як... «*[N_1. – О. К.]*, па-рускі. *[N_1. – О. К.]*, я... ми тєбя умаляєм: тока па-рускі. Тока, всьо, давай, тока пєрєходім на рускій». – «Ну, *(зітхає)* на рускій...». І кажу, значить: «І тримайте цю вервичку: чи в кишеню, чи кудись там... Тримайте її коло себе, бо це, – кажу, – це допомога». – «А єслі ми вазьмьом єйо на шею?». *(Усміхається)*. Ну, кажу. «Як немає, як немає *(усміхається)* хрестика, ну, беріть хоть на шию, хоть куди... хоть куди-небудь». І... і досі, ше тоді, як ми вже сюди вернулися, і хто приходить, так отець каже: «Твою армію видно зразу – в усіх на шиї вервички». *(Сміється)*. Знаєте, я тут, може, якась, з мого боку, може, ну, чи провина, чи шо – я не навчила їх правильно молитись на вервичці. То не було так... Знаєте, вони прибігали, буквально, на якусь мить, бо то було страшно. Ну, і я боялася, шо якшо побачать, шо тут сходяться, сходяться багато людей, тоже не... не, знаєте, якось, не... ну, не знаю, якийсь був острах. Але, ну, принаймні, принаймні верв... от, принаймні вервички, і я їх дуже просила, кажу: «Якшо нам шось тут допоможе, то це тільки Божа сила і Матінка Божа». Бо інакше... Ну, і... і багато тепер мені кажуть, шо, от, порівняти, що було тут у нас і як, то... то, напевно, якась берегло... берегла нас... Матінка Божа нас берегла, бо інакше... Вони, знаєте, питання було ліків, бо там кому від тиску, кому ше, то теж... От, рускіє тут ідуть якось: «Ну, как ви, – вони до нас звертались, рускіє.., "мірнає насєлєніє", – мірнає насєлєніє, как ви?». Ми стоїмо з сусідкою, я кажу: «Ну, как, – кажу, – шо вам сказать, – кажу, – у мене тиск... Ну, от, ви... ви сюда прийшли, – кажу, – для чого ви сюда? Що ви мені зробили краще, якщо я не можу ні...

ні в аптеку піти?». – «Ми вам прівєзьом доктара». – «Нє нада мнє доктара, уйдітє атсюда!». І тоді написали, де там ліки. *(Зітхає)*. Ну, правда, відгукнулися там з деяких будинків, написали, шо, от, дозволяю там, зайдіть в мою хату там, там десь там, в якісь, такому ящику, там якісь знайдете пігулки, знайдете якісь там щось. О-от. *(Зітхає)*. І так тоже принесли теж і мені потім *[пігулки. – О. К.]* від тиску. О. Питання – дрова. Він пише *[у цифровому додатку для дзвінків та обміну повідомленнями. – О. К.]*, цей *[Андрій. – О. К.]*: «Як ви справляєтесь? У кого..?». Бо тільки дровами можна було нагрітися. У мене, ну, грубка є. То сусіди пішли, перелізли до інших, принесли, привезли тачку. Привезли на тачці дрова. І теж в одній хаті там, ми старалися десь якшо топити, палити, їсти, то на пічці нагріти там чи кип'яток. Бо не у всіх, зараз не у всіх хатах є... є печі, повикидали – там газ, все. Така стала ситуація – потрібна пічка. От. Ну, знаєте, теж *(усміхається)* якось говорю там з дітьми: «Мамо, так ти їм, якшо ти з ними балакаєш там, налий їм в термос там шось... шось насип щось…». *(Сміється)*. Ви знаєте, ні, це... це було неможливо, тому шо це був такий жах, ну, це... це був страх. Так, ми з ними спілкувались, вони нам там шось розказували, вони там, шо той... той з Камчатки, той з-під того, той з того, той розказує, шо в нього якісь там родичі в *[м.]* Вінниці... А то якось вони біжать, і один кричить: «Ой, ви знаєтє, тьоті, тьоті, у мєня вчєра син раділса!». А сусідка... сусідка так стоїть і каже йому: «Знаєш, шо я хачу пажелать тваєму сину?». – «Что? Что?». – «Шоб твой син даждался, шо єво атєц прідьот з вайни дамой». А він так стоїть: «А что Ви імєтє в віду?». А вона каже: «Ти не зрозумів, шо ти ж можеш тут у нас остатись...». – «Ой-ой..., ну, тіпа, что», – і, в обшєм, пабєжалі дальше. Ще такий був момент. А, у нас оці маленькі телефончики такі старі, в них приймало радіо, тому шо там оці смартфони – їх треба було зарядити, і радіо тільки від інтернета. А оці такі маленькі там...

[N_2.] Кнопочні.

[N_1.] Кнопочні, кнопочні – у них радіо працює без інтернета, просто радіо. І у сусіда такий був телефон, і він часом приходив, і ми шось там, якісь намагались почути новини. Бо практично, наше, напевно, було ше спасіння, шо ми не знали про оці тварин... тваринні всі жахи, шо були, – Буча, Гостомель... Ми практично цього нічого не знали і не чули. От. І він приходить, і ми слухаємо, і кореспондент каже, шо зараз там якісь виходять контенти, стали готувати російською мовою. А в мене таке, знаєте, збурення: «Як, шо значить – російською мовою?! Як російською мовою? Які новини російською мовою? Шо це за бред?». І тут буквально там через день чи через два йдуть вони знов, ці рускіє. Ми стоїмо, вони... а вони обов'язково, як вони нас бачили, вони обов'язково зупинялися, і якась, як то кажуть, словесна перепалка. І він розказує, шо в них, значить, в танкє, бо вони танками тут заїхали на 16-й лінії, стояли через... через будинок, стояв танк. «У нас в танкє прінімают ваше радіо». Кажу: «Ну, і шо ж?». А він так дивиться і каже: «А ви знаєтє, что я сєбє падумал, шо харашо би пажить в Україні...». Я кажу: «Шо значить – пажить в Україні?! В Україну можна було приїхати, коли не би вайна, коли не було спо... коли було все спокійно, в гості там. Шо значіт...». – «Ви знаєтє, так інтєрєсна разказивают! У нас в танкє ми принімаєм ваши, значіт, ваши станції, і на рускам язикє, і разказивают пра вашу жизнь. Стала інтєрєсна, шо ми би хатєлі у вас пажить». Розумієте?

[N_2.] *(З іронією)*. А єщьо лучше в Вашем домє...

[N_1.] Да. І Ви знаєте, я собі... А тоді думаю: цікаво, що ж він чув, і яка там була інформація? Вот там, наприклад, да. Новини чи що? Що він чув, що йому захотілося по-

жити в Україні. Яка мета була? Ну, одним словом, і я собі думаю: ні, напевно, таки треба робити щось для них російською, шоб вони розуміли і чули. Ну, таке. Потім було, якось теж вони ідуть, ми стоїмо. Такі, знаєте, ну… ну, тяжко: «Что ви ста… что ви?». – «Так, так, отак, і погано, і нема ні то, ні то, ні… ні… ні тепла, нічого». – «Нічєво. Чєрєз два дня ми наступаєм на Кієв. Асвабадім Кієв, вам вапшє станєт харашо!». Вони дивувалися: «Це шо у вас, дачі?». – «Дачі». – «Шо значіт дачі?!». Дачі – це ж у них… Ну, я кажу. «А, як це дачі?». – «Ну, вагончик…». – «Та, па вашему асфальту, що ж нам па Кієву… Що ж нашим танкам да Кієва па вашему асфальту…». Ета, значіт, тіпа… А, сталби! «А ета у вас сталби. Ета шо у вас, свєт єсть па сєлу?». Ну, розумієте, оце смішно, але це вони нас про таке розпитували. «Ну, свєт – да, свєт у нас по селу. І асфальт, і асфальт по селу». – «Нашим танкам…». А вони перед цим десь, ну, більше ста, оце *[Вова. – О. К.]* казав, нарахував 109, десь так. Кажу: «А де ж оті танки, шо 109 туда йшли на Гостомель?». – «Ані вєрнулісь другой дарогай». Кажу *(усміхається)*: «Як то, тут нема другой дарогі, тут одна тільки дорога. Раз вони поїхали, так вони десь там, напевно, і осталися отам за Гостомєлєм». – «Ой, ну, ета ви…». Кажу: «А чого ви тут стоїте, туда не їдете?». – «Ну, ми тут, у наше, наше палаженіє тут». Тоді ми вже починали потроху чути, шо відбувається, якісь там розстріли, десь там в Бучі, десь там шось… І теж я йому кажу. Кажу: «Слухай, як це можна сприйняти? В Бучі роз… ви ж разстрєли, в Гастомєлє разстрєли?». А він каже: «Ну, ви скажітє "спасіба", што тут у вас нє "кадиравци", каториє там в Гастамєлі, – вони казали "Гастамєль", – а тут наша часть. Ми лаяльниє». Я думаю: «Божечку, дякую тобі, шо у нас тут лаяльние, бо… бо це…». Але… *(видихає)* але було страшно. Чесно. Просто, як то кажуть, *(усміхається)* налити в термос їм, шо то дать – це було… це було неможливо. Або ось *[Міша. – О. К.]* каже: «Цвяхи розкидать». Да, це цвяхи розкидав, і скільки ж тут… тут би від нас мокрого місця не залишилось, напевно. От. Вони ходили, ходили по… по будинкам, ходили… І, знаєте, найстрашніше було, шо я розуміла, шо оці всі обстріли, – бо тут жутко стріляли, і від *[р.]* Ірпіня, і сюди безкінечно, – шо це стріляють наші. Вони ж отут стоять, отут буквально, і по ним наша *[цілить. – О. К.]* артилерія чи що. І всі, от, будинки, які в нас загорілися, і все – це від нашої артилерії. І найстрашніше було, що я розуміла, що якшо, не дай Боже, до мене прилетить, так це наші мене тут. Це не вони, тому шо вони, якшо стріляли, вони далі стріляли, а тут вони стояли. Ну, і так ми з ними співіснували до… до 13 березня. Отець мені *[говорить. – О. К.]* все, як є тільки зв'язок: «Негайно виходь!» І діти *[просили. – О. К.]*: «Мамо…». Я кажу: «Куди, спина болить. Ну, куди? І куди виходь?!». Ми розуміли, що в Гостомель, там оголощують, що якісь там ці «зелені коридори». Ну… ну, це було… Тим більше, шо в мене нема машини. До Гостомеля ше ж треба чимось добратися. Ну, от. А тоді, тоді оце *[Коля. – О. К.]* з *[Таньою. – О. К.]*, вони трошки далі там *[проживають. – О. К.]*. Вони… зібралася велика група, така досить велика група дачників, і вони пішки виходили, ішли не на Гостомель, а ішли на через *[р.]* Ірпінь на дамбу і там переходили. Ну, вони такі більше спортсмени. От. Вони, вся їхня група, вони перейшли, дойшли до *[р.]* Ірпіня, перейшли Ірпінь, дамбу. Тут хутір Червоний *[сусіднє село Червоне. – О. К.]*, там така дамба. І опинилися в Україні *[на вільній території. – О. К.]*. Мені дзвонить отець: «Ти знаєш, що *[Таня. – О. К.]* з *[Кольою. – О. К]* вийшли. *[Коля. – О. К.]* подзвонив, шо там зовсім не 10 кілометрів»… Ну, так казали, шо до дамби там 10 чи 12 *[кілометрів. – О. К.]*. Там зовсім… «Це зовсім близенько, це чотири кілометри. Що тобі чотири кілометра? Забирай собаку і виходь!». Але вже було, так, вже розбили, вже вікна вибили, вже в хаті дубарь, такий дубарь, шо вже не сховаєшся. От. І я при-

ймаю рішення, шо треба виходити. Іду шукати собі компаньйона, бо ж самій – це взагалі страшно кудась іти. От. Пішла там на 13 *[лінію. – О. К.]*, там *[Віра. – О. К.]* така. Ну, отака бабуся, як я. «От, *[Віра. – О. К.]*, йдемо?». – «Ну, йдемо». – «Куда йдемо?». – «Кудись ідемо». Написала мені сусідка, в неї чоловік-рибак, і вони туди на *[р.]* Ірпінь їздять по рибу, намалювали дорогу, як іти, бо ж це селом, лісом знов. *(Сміється)*. От. Я в хаті… Ну, шо, в хаті лишаю все, як є. Тільки сховала, ну, книжки там, звичайно, ну, все не сховаєш, тому шо неможливо сховати. Там якусь фото… якісь його одностроїї… Ну, як сховала, в нас немає ні підвала, ні льоха. Тобто всі ці бомбардування ми переживали в хаті. От. Ну, взяла тільки там якісь документи, взяла ікону – там оця, що тепер на тетраподі *[у каплиці, що всередині домівки оповідачки. Тут регулярно збираються місцеві віряни парафії Покрова Пресвятої Богородиці Української Греко-Католицької Церкви. – О. К]* лежить, це така наша стара, стара, дуже стара сімейна ікона. Взяла ікону в такий наплічничок, документи, головне – взяла собаці пляшку води і трошки корму. Ну, і все. І 13-го *[березня 2022 р. – О. К.]* о 9 ранку отцю сказала, що ми виходимо. Бо він каже: «Я якраз почну Службу Божу в цей момент, шоб ви йшли». І ми з *[Вірою. – О. К.]* ідемо. Ідемо, нас усі проводжають, хто тут лишається, всі нас проводжають зі сльозами *(сміється)*, сльози… Ми йдемо просто кудись у невідомість: буде як воно, шо воно буде… Але тут уже лишатися просто було неможливо, бо хата побита. Ну, і ми зі сусідою йдемо. Значить, тут у нас, на початку, де ця сторожка, перший, як то кажуть, руський блокпост. Телефон… телефон такий, смартфон – все я повидаляла (бо теж шось там фотографувала, знімала, повидаляла), сховала його далеко, а в кишені взяла старий такий кнопочний, бо якшо спитають, скажу, шо ось телефон, але розрядився, бо немає чим зарядити. Бо казали, що вони і обшукують, і… От. *(Видихає)*. Ідемо ми, значить, доходимо до них, до першої цієї будки: «Куда ви? Куда ви ідьотє?». – «Ну, десь ідем. Ну… так якось, ідем». Ідем. Ну… ну… Ну, і він нам розказує, там такий, не знаю, він офіцер чи хто: «Вот, знаєте, я вам пасавєтую: вот, ви ідітє туда, патом павєрньотє туда, єщьо туда, і там автобуси, і сєводня всєх вивозять на Бєларусію». – «Ну, харашо, спасіба». Послухали ми їх. «Ну, шо, можна нам іті?». – «Ідіть». Навіть нічого нас не перевіряють, ну, взагалі.

[N_2.] Раз на Білорусію…

[N_1.] Да. Ми вийшли, там на початку села, тут якраз на виїзді ще один *[рашист. – О. К.]*, там такий зліший, такий: «Ви куда?». Такий: «Ну, ми ідьом, там, может, на Білорусію». – «А, на Білорусію. Ідіть». Ну, каже: «Не йдіть отуда, значить, – показує на дамбу, – не повертайте, бо там ваші "нацики", вас там "нацики" розстріляють». – «Харашо». Ідем ми селом, вийшли сюди в Раківку – поро́жньо, просто поро́жньо. Тільки якісь там собаки десь гавкають, ніде… ніде немає нікого. Вийшли ми так по дорозі. *(Усміхається)*. Ідем ми з нею по дорозі. Вона *[попутниця співрозмовниці. – О. К.]* йде просто там з сумкою, а я… а я волочу за собою собаку. *(Сміється)*. Вона на поводку незвична ходити, така, рветься. Не знаю, хто кого тяне: чи я, чи вона мене… Ну, але ж із-за цієї собаки я тут і сиділа. Таке… Ми з нею йдемо – поле. Поле, там нема ні лісу, нічо'. І бачимо: вилітає вертоліт там з-за дерев. Ми з нею заклякли. Кажу: «*[Віра. – О. К.]*, – кажу, – вертоліт, шо будемо робити?!». Не знаєш. І бачим недалеко, так ще ми не дійшли, автобусна зупинка. Я кажу: «Біжимо бігом до цієї зупинки, сховаємось!». Я тепер розумію *(сміється)*, ну, як же, хіба сховаєшся за тою, якшо скрізь поле, поле, ніде нема… Той вертоліт, він що, не бачить, що дві баби і сховалися в цій зупинці… *(Сміється)*. Але ми прибігли і сіли там. Думаю: «Боже, слава Богу, над нами… над нами зупинка, над нами дах!». *(Сміється)*. Ой…

І сидимо ми там, він… а він полетів, полетів-полетів-полетів. І туди десь в сторону дамби. І чуємо, що він скинув там бомби, чи шо там, снаряди. От. Але ми сидимо. І він оце відстрілявся. І знов-таки над нами. І кудись туди полетів. Кажу: «Ну, всьо, він полетів, ідемо бігом, поки нема…». От. *(Видихає)*. Ну, і так, в мене був маршрут намальований, як туди дійти. Повернули там ми в селі, повернули. Ідемо в село Раківка, потім Червоне (хутір Червоний). *(Зітхає)*. От, ідемо – людей ніде нема, нікого. Але вже приходимо до того місця, де нам треба повертати, шоб на дамбу. Стоїть дядько, такий селянин. Так дивиться на нас, ми привіталися, а він каже: «А куди це ви направляєтесь?». – «Та, – кажу, – хочемо через *[р.]* Ірпінь перейти, бо, значить…». А він *(усміхається)*, а він каже: «Ви нікуда не перейдете, тому що, значить, вчора ввечері дамбу зірвали. Ірпінь розливається, там вода. Вже сухого… сухого переходу немає. Ось тільки що там якийсь мужчина йшов, теж хотів перейти. І вернувся, тому що розлилася вода. Ірпінь розлився». Ну, знаєте, це… *[Віра. – О. К.]*, ми стоїмо, я кажу: «Знаєш, що я…». А він ше нам каже: «Якшо хочете, йдіть у мене посидьте, я вас напою чаєм, і тоді будете вертатися, бо…». Я кажу: «Та ні – не вертатимемось, це я… Ну, я не знаю, скільки кілометрів тут, ну, напевно, вони сказали чотири, може, п'ять, може, сім… Я не знаю, скільки тут кілометрів, але ж, але ми їх пройшли, але ж…». Знаєте, як: ідеш на адреналіні, вже підійшов туди, і якшо сказали вертатися, і я зразу відчула, шо в мене вже спина… Кажу: «Ні, я назад не вернусь. Йдемо, *[Віра – О. К.]*, дивитися». *[Віра. – О. К.]* – ну, така бабуся, як я. «Ідемо, подивимсь, шо там на тій ріці, і… бо, ну, шо будем робити?». *[До чоловіка: – О. К.]* «Ми підем, – кажу, – ідемо подивимсь». Підходимо ми до *[р.]* Ірпіня, до того місця, де дамба. А там, так, ми бачимо, шо таки дамба. Ну, метрів, може, 40–50. А тут вода. Просто розлита, просто *[р.]* Ірпінь розлився. Ну, вже зірвали там шлюзи. І Ірпінь розливається, і вода… вода прибуває. І просто… просто вода, до сухого, ну, метрів 40, може. *(Зітхає)*. Ну, ми шось… ми стоїмо в розпачі, просто, що робити?! Вертатись назад?! Кажу: «Назад – ну, нема мені куди вертатися. Хата розбита, холодно, – кажу. – Вертатися і туди знов – це… це просто неможливо». Підходить ще там до нас невелика група, шось чоловіка чотири, такі трохи молодші. Теж, видно, йшли переходити і… І теж вони постояли. І тоді вони, ці там хлопці, дівчата *[кажуть. – О. К.]*: «Ні, будемо пробувати переходити!». «Ну, – каже там один, стоїть, – ну, вона *[р. Ірпінь. – О. К.]* ж не могла за один день стати така глубина, шоб, значить, було дуже глибоко. Напевно, воно ще не дуже глибоко…». От. І тоді я вже трохи, знаєте, заспокоїлась, включаю трохи розум. І бачу, шо, значить, до того берега по воді, вода розлита – просто море, отак, води. *(Усміхається)*. І над водою, десь, може, так, осóка така… такою стежкою, якби, такою. І я кажу *[Вірі. – О. К.]*, кажу: «Знаєш, шо, напевно, тут ше не дуже глибоко, в цьому місці. Бо раз видно оцю осоку, то ще, значить, не дуже глибоко». А тоді в мене в голові думка: «А як же я зі собакою? Собаку ж – вона важка. І я сама ледь-ледь і через цю воду. Як же ми, як я з собакою?». І поки в мене це, знаєте, в голові, це я довго говорю, а вони, ці ж думки, пролітають моментально. Поки я говорила, поки роздумували, я відчуваю, шо в повідок ослабився, шо я вже собаку не тяну, бо то ж таке. І я дивлюсь – а вона… вона пли… *(Сміється)*. А вона… А вона зайшла в воду і пливе! Я кажу: «Стоп, *[Віра. – О. К.]*, якшо пливе наша *[собака. – О. К.]*, то ми мусимо за нею йти, тому що назад нам дороги… назад дороги немає». *(Сміється)*. І, значить, вона, *[Віра. – О. К.]* ще мені каже: «Ми будем чоботи знімати?». *(Усміхається)*. Кажу: «Та ні, які чоботи знімати? Я буду боса за…». А це… а це березень місяць, нуль на вулиці, нуль градусів. «Ідемо!». – кажу. І ці… оці, молодь ця, група теж. Ну, бачу,

вони, правда, познімали черевики свої, закачали штани аж до цього. Ідем! І вона *[собака. – О. К.]*, значить, попереду. І ми, значить з *[Вірою. – О. К.]* вздовж. Кажу: «І, тримаймося тільки цієї трави тут, бо тут, значить, не так глибоко». Ну, десь нам було по пояс, напевно. І ми перейшли, перейшли по цій воді, вилізли на берег… *(Усміхається)*. Мокрі, брудні…

[N_2.] Ноль градусів.

[N_1.] Нуль градусів на вулиці… Вилізли, вилізли, дамба, а там залишки дамби, така вона розбита, її теж треба було ше перейти, бо там, де шлюз такий, ну, там уже… Ну, перейшли. То теж було так, а трохи небезпечно, і все. Але перейшли туди, пройшли там ше раз, там через воду, ну, це вже було не страшно, бо один раз, як вже зайшов мокрий, то вже другий раз вода… Знов зайшли, перейшли, виходимо на берег – такий…

[N_3.] Пісочок.

[N_1.] Пісочок. *(Усміхається)*. Пісочок той падає, всі встаєм, там берег такий стрімкий догори. Ну, знаєте, як вилазиш, посковзнулось, мокре, ой… Ну, але це вже… це вже так… це вже… І так вилізли, пройшли трохи, кущі, і з-за кущів виходить військовий. Ну, сказати, шо «серце в п'ятках», то нічо' не сказати. Ми… І так він до нас з опаскою такою, знаєте, і ми… і ми до нього. І я дивлюсь, а оці рускіє, шо у нас тут ходили, у них на рукавах, прямо від… від ліктя аж до… донизу такі були нашиті «георгіївські стрічки». І я зразу, інстинктивно, от, він вийшов, а я не дивлюсь на нього, а… а дивлюсь на рукава. А він так підійшов до мене, так, знаєте, обняв за плече і каже: «Ви що, шукаєте нашивки?!». Я кажу: «Так *(сміється зі сльозами на очах)*. Так, шукаю, – кажу, – шукаю нашивки». – «Дивіться!», – і повертає мені, значить, цей свій *[український. – О. К.]* шеврон. Ну, вже тут сльози, істерика і все. То кажу: «Ми вийшли?!». А він на нас дивиться, каже: «Ви шо, з глузду з'їхали? Ви переходили там?». – «Ну, – кажу, – переходили». Він: «Бігом, давайте Вашу собаку. *(Сміється зі сльозами на очах)*. Давайте, я її потримаю. Переодягайте…». Кажу: «Що переодягати?». – «Ну, подивіться, ви ж мокрі до…». Кажу: «Так нема, ми ж… ми ж без… без речей, без нічого!». – «Перео… Так шо, і не маєте що?». – «Ну, – кажу, – може, я воду виллю зі своїх чобіт». *(Сміється на радощах)*. Він потримав, собаку потримав. Каже: «Давайте, я потримаю Вашу собаку». Ну, я вилила воду з цих своїх черевиків, знов їх одягнула. І кажу йому… А каза… Вони виходили і казали, що там якийсь такий був, якби, шо була машина, приїжджала за людьми, які оце переходять *[р.]* Ірпінь, шо приїжджав якийсь, ну, якась там машина, і людей наче забирали з того місця. Оце ж і ми так ішли. *(Сміється)*. І я його питаю, цього військового, кажу: «Скажіть, будь ласка, а коли… *(сміється)* коли приїде за нами машина?». Він каже: «Ви знаєте, шо остання маршрутка була вчора». *(Сміється на радощах)*. Ну, кажу: «А як?». А він каже, що так, за людьми приїжджали машини. «Але ж, – каже, – сьогодні вже ніхто не думав, бо той Ірпінь розлився. То, – каже, – хто міг подумати, шо хтось такий найдеться, шо *(сміється)* буде через той Ірпінь перебрідати». Боже, ми знову в сльози… Бо там, з того місця, до Гути найближче – *[с.]* Гута-Межигірська *[Вишгородського р-ну. – О. К.]* – це десь кілометрів 18…

[N_3.] Дванадцять.

[N_1.] ..Чи 12. Ну, а туди *[с.]* Лютіж, *[с-ще Старі]* Петрівці – ше далі. Кажу: «Боже, як ще 12?». Кажу, ну… ну, розпач, ну, але шо ми можем сказати… І ше ця собака мене тяне. Вона мокра, брудна, і ми всі брудні. Ну, але, правда, зразу він попросив, каже: «Як там у вас ситуація, на ваших дачах?». Ми розказали… Він розпитав, звідки, попросив, то так ми йому намалювали, бо ж знали, шо тут стоять ці установ-

ки і… і там на полі, все це. Ну, і він каже: «Шо, ше там вас багато залишилось?». Я кажу: «Та ше трохи є людей». Ну, він каже: «Тому ми не можемо туди бити, бо… бо люди». Та й так ми з ним побалакали. Але ми в розпачі. І я кажу: «Боже милий, шо ж… шо ж буде? Як ми туда дійдемо, ще ці 12 кілометрів?!». Він тоді каже, каже: «Знаєте, шо, от, ви йдіть отак по дорозі. Якшо ви будете уважно йти, то ви можете там, значить, у кущах, там десь таке там закрито, ну, може, ви побачите, є така стрілочка, лежить на землі. Якшо ви її не пропустите, то по тій стрілочці поверніть». Кажу: «Ну, і що?». – «Ну, а там побачите». Ну, шо, в нас все одно виходу немає, ідем ми. А там пісок, там дуже погано йти, таке, це ж ліс, ну, ми мокрі, пісок, отаке. Ідемо, а *[Віра. – О. К.]* каже: «Та, то він пожартував: якусь там стрілку, – а я йду і все придивляюся». – «Та що ти думаєш, що то правда? Він сказав, що вже ми не дуже розстроювались, щоб пішли». А я йду і дивлюся, дивлюся-дивлюся на землю. І бачу, там ми скількись пройшли, не знаю, і бачу-таки під цим там камінець якийсь такий, і шось таке невелике, таке, якби якась стрілка. Кажу: «Йдемо, повертаємо». – «Та це ж не наша дорога, нам же треба туди, він же сказав, шо там Гута*[-Межигірська. – О. К.]*, туди». Але стрілочка повертала в інший бік. Але я кажу: «Нє, він сказав, ідем». Повернули ми по цій стрілочці, ше так пройшли чуть-чуть – за… з-за дерева знову виходить солдат. Ну, ми вже розуміли, шо то наші, бо… хоча там йшли така бомбьожка і все, стрілянина. Він виходить до нас, маше рукою. Видно, вже цей йому подзвонив, що такі будуть іти бабки. *(Усміхається)*. І ми, значить, до нього вже. Він: «Ідем- ідем!». – «Ми ви… Да-да». – «Ідем-ідем!». – «І що далі буде?». Заходимо так за дерева, стоїть така якась, я не знаю, як то, якась така машинка маленька, така, ну, БТР, ну, я не знаю, яка, шо це за машина. Каже: «Вам, куди?». Та я кажу: «Нам хоть до Гути, Гута-Межигірська, там далі Лютіж». Кажу: «Нам хоть куди-небудь, вивезіть нас». І… А там коло тої машини, стоїть там ше якийсь солдат, і, значить, так маше, маше рукою. *(Усміхається)*. Маше рукою і кричить: «Бабушка з сабачкай!». *(Сміється)*. Це: «Ідіть сюда! Ідіть сюда!». І ця «бабушка з сабачкай», і друга бабушка, ідемо ми. Та, з тобою, з тобою… *[Звертається до собаки, яка поряд. – О. К.]*. От. Ідемо, заходимо ми, значить, в таку низеньку, таку машину. Ми, значить, сіли з нею, з *[Вірою. – О. К.]* вдвох, і, значить, іще, іще заходять ще два таких мужчини, теж із собакою, а в них здоровенний такий сетер мисливський. А в мене думка: «Боже, це ж ця і та, як це дві собаки незнайомі, шо зараз тут підніметься?!». Ну, ці собаки – що та, що та – вони навіть не глянули одна на одну. *(Усміхаться)*. Просто я… я ше такої, як то кажуть, меланхолії від неї не бачила. Вона залізла туди під… під сидіння. От. Ну, і все. І цей БТР-чик, чи це якась там, не знаю, яка… якась ця машинка, така маленька, крита. От. Завезли вони нас, привезли в Гуту-Межигірську. От. Там… ну, і в лісі там нас уже висадили. Ну, а там уже Лютіж, там, скільки там, я не знаю, може, кілометра з два.

[N_3.] Шість.

[N_1.] Шість… Я не знаю, мені… *(Усміхається)*. Я вже… Я була рада, шо ми вже в Україні *[на вільній території. – О. К.]*, шо то вже скрізь. І ми вилі… *(Сміється)*. Ми вийшли. Вийшли, вони нас, значить, висадили. А там вже, видно, там тероборона, оборонівці там, ще там такі наші, вже наші, якісь там в них… От. А ми… а ми коли звідси виходили, одяга… на… на плечі треба було одіти білу, білий *[колір. – О. К.]*… ну, там, чи простиню, таке, шоб, значить… От. То цей, там такі чоловіки, вже село почалося, чоловіки стоять. «Та знімайте вже, – каже, – свої ці… *(Сміється)*.

[О. К.] *Білі пов'язки?*

[N_1.] Білі пов'язки! Вже все, вже все! Вже… А ви звідки?». Ну, ми розказуєм, шо так

і так, Раківка, шо ми з Раківки. «Боже, так у вас же там рускіє!». – «Ну, рускіє… Та оце – кажу, – ми від них, – кажу, – від них втекли». – «Так *[р.]* Ірпінь же розлився?!». – «Ну, от, – кажу, – Ви ж бачите…». А ми мокрі отак, по… по пояс мокрі. Ну, вже там по Гуті*[-Межигірській. – О. К.]*… по Гуті там вулиця довжезна така, а… а вже я передзвонила, вже отцю передзвонила, що я вже… вже дістала свій телефон, вже сказала, шо я вже тут. От. А до мене *[забрати. – О. К.]* мав приїхати в Лютіж син, він в *[…]* лікарні працює. Він відпросився з роботи… А ні, то неділя була, так. То він мав мене в Лютіжі забрати. Я йому дзвоню, кажу: «*[Олег. – О. К.]*, ти де?». Він каже: «Мамо, я вже в Лютіжі, ти де?». Я кажу: «Я в Гуті*[-Межигірській. – О. К.]*, – кажу, – приїдь, мене забери!». Каже: «Мамо, тут блокпости, по Гуті*[-Межигірській. – О. К.]* нікого не пускають! Куди ти…». Кажу: «*[Олег. – О. К.]*, все, я тут лишаюся жити, я не можу вже ступити кроку, просто сіла там під… під якоюсь хатою на… на лавку, і ця *[собака. – О. К.]* впала коло мене. – І кажу, – Все, *[Олег. – О. К.]*, якшо ти не приїдеш, я просто вже… я… я не можу ступити». Оце, видно, навіть не від втоми, а від того, шо все… От. Ну, але, правда, вже там не знаю, як він упросив, його пропустили. І він оце, бачу, летить він по… по вулиці. І оце вже він нас забрав. От. *(Видихає)*. І так ми опинилися… і так ми опинилися в Україні. *(Сміється)*. От. Ну, а далі – то вже, як то кажуть, зовсім друга історія. От, так. Так шо… так шо, от, така… от, таке… такий ми маємо досвід. Дякую за увагу! *(Сміється)*.

[О. К.] *Щиро дякую Вам! Це неймовірно, як Ви йшли по воді! […]*

[N_2.] Ну, от, уявляєте, нуль… нуль градусів – це можна замерзнути, по суті. Чуть-чуть – і вже всьо, і вже…

[N_1.] Але факт той, шо ні нежиті, ні… ні горла – ні… ні… ну, нічого абсолютно.

[N_2.] Який *[…]* організму сильний!

[N_1.] Так, так. Просто… просто оце так пройшло.

[N_2.] Емоція. Емоція.

[N_3.] І я досі не вірю, шо о дев'ятій вийшли, а о дванадцятій мені вже дружина телефонує. Тобто, в принципі, три години це…

[N_2.] І це скільки кілометрів?

[N_1.] Я не знаю, скільки. Не знаю, скільки.

[N_3.] От, тако, через таке пройти. От. Ну, але було. Випробу… Але… але я, Богу дякувати, шо Він дав мені, додав мені розуму в ультимативній формі… *[…]*

[N_1.] Нє, ну, просто тут вже неможливо було лишатися, бо дуже… Ну, якби ше не вибило вікна, може, якби хата ще залишилася ціла, то, може, якось воно можна то там топити. В принципі, якшо топити, то груби вистачає. От. Все, ну… Але вже як вікна вибиті і мороз, холодно, то вже було зрозуміло, шо тут лишатися неможливо.

[N_2.] Ну. Так як вони 16-ого вийшли. То добре, шо вибило вікна, і Ви пішли. Бо невідомо…

[N_1.] А прийшли вони сюди… А сюди вони прийшли… Вийшли 16-го числа. А, ну, я не знаю, це цікаво… *(Сміється)*. Цікаво чи ні. Вони вийшли 16-го числа *[березня. – О. К.]*. Ну, тобто, скільки – три дні. Але за ці три дні вони, звичайно, вони обійшли… От, я поки тут була, вони не приходили до мене в хату. Не заходили. Отакий ще нюанс: у нас отут дві є… дві фіртки – оця фіртка, шо ось зараз ми заходимо. Вона була заварена, заросла виноградом, тобто взагалі її не було видно. І є ше хвіртка одна там далі, там на другому… І завжди ми користувалися нею. Вони, очевидно… Я не знаю, шо вони думали про мене, де я живу, але коли вони захотіли зайти в наш будинок, то вони не додумались, шо можна зайти в ту фіртку. Вони ці ворота розбили, розрізали, роз… розпаяли – заходили через цю фіртку. Ну, це… І заходи…

Зайшли в хату. Хату перерили, перевернули. І потім я телефоную сусідці, кажу: «*[Оля. – О. К.]*, як там, шо?». А вона каже: «Знаєш, шо я тобі скажу: ти пішла, а вони зайшли в твою хату. А потім, – каже, – я... я...». Вони стоять там, як... а вона їм каже: «Ви знаєте, шо ви не заходьте в ту хату, там... там така... там бабушка, і там... там нічо' нема, там он старенькі люди, і все. Я вас прошу – не ламайте ту хату!». А він каже: «Да-да, я знаю, ми там пісталєт... *(сміється)* пісталєт нашлі». У нас, це тоже, у нас був пістолет, оцей, як він, «Флобер» чи як.

[N_3.] «Флобер».

[N_1.] Ну, отакий, ну, травматичний, чи як, оцей такий.

[N_3.] Та не травматичний.

[N_1.] Ну, простий. В общєм, шось таке. І я... я *(усміхається) [капеланські. – О. К.]* одностої поховала, там якісь книжки поховала, фотографії, там у мене діти всі в таких... Це я все... А за пістолет я, звичайно, забула. І він так просто в шафі... *(усміхається)* в шафі і лежав. Вона каже: «Да-да, я знаю, вони казали мені: "Оту хату, де ми пістолет найшли, ми… ми там все провірили"». А я... я думаю, шо вони, коли знайшли пістолет, вони, може, злякалися, бо видно так, знаєте, якось... ну, внизу вони все так обшманали, а нагорі – нє. І там-от, де капличка, нічого... не... ну, не... не зачеплено, все як... як і було. І ось телевізор там, комп'ютер – все... Вони нічого цього не взяли... Видно, вони злякалися. Бо думають: раз пістолет, може, десь тут якась ше «розтяжка» чи ше шось таке. І тому вони, видно, кинули. Оце тільки повиносили консервацію на… Вона каже: «Я бачила – з твоєю тачкою всю консервацію поскладали і повезли десь там...». От. І тому, видно, оцей, цей, так би мовити, цей пістолет їх зупинив, вони... шо вони не робили такий капітальний шмон. Хоча так все внизу повивертали. І, видно, найшли, злякали… Я думаю, шо, може, вони злякалися, шо тут десь якась є «розтяжка», шоб не напоротися там, чи ше шось таке. Хто його знає, шо там у них в голові. Ну, але... От. Але... але, от, якось так. От. *(Видихає)*. Ну, і... і, видно, і потім уже, видно, бо теж, це ше потім уже вони написали на хаті, шо «укр», «укри». На вулиці...

[О. К.] *На фасаді?*

[N_1.] На фасаді, да. Ну, я не знаю, в мене немає, по... «полетіли»... «полетів» комп'ютер, жорсткий диск, всі фотографії... То... то я не знаю, може, у *[N_3. – О. К.]* є, він фотографував оце надпис. Бо там по... по будинкам теж вони *[російські окупанти. – О. К.]* якісь там ставили свої помітки, то там «V», то «О»... В нас було написано «Укри». От. Ну...

[О. К.] *Що, на Ваш погляд, їм дало підстави прийняти Вас за «укрів»?*

[N_1.] Ну, я не зна... От, Ви знаєте, лежав, в шафі лежав прапор, який, я не знаю, ну, вони його нічого йому не зробили. Лежав прапор. Оце ж вони найшли купу оцих – медалі, шеврони... Оце ж вони знайшли, це... це вони забрали. От. *[...]* Так, потім *(усміхається)*, теж... Ну, і Ви можете розпитати потом цього *[Міши. – О. К.]*, але я ховала, багато чого ховала *[із речей чоловіка-капелана. – О. К.]*: там і одяг, і всякі там берци, і бушлати отця, і... Старалася сховати... Ну, книжки. А за шеврони абсолютно забула, вони лежали в тумбочці – там медалі, шеврони і все-все-все. От. *[...]* Там була в нас в кінці оце хата, де було в них *[російських окупантів. – О. К.]* штаб, як ми казали. Вони, видно, туди зносили все, шо вони там понаходили, зносили в ту хату. Ну, і... Вони дуже швидко звідси забрались. Вони були, були-були-були, і як це, шістнадцятого... ще тринадцятого *[березня 2022 року. – О. К.]* вони нікуди не збиралися. От, ми виходили тринадцятого *[березня 2022 року. – О. К.]*, а шістнадцятого вони просто зникли. Ну, я думаю, шо це почав розливатися *[р.]* Ірпінь. Як

Ірпінь розливається, то він практично сюди підходить, аж до наших садів. Там ото до нижніх… До нижньої оцієї вулиці. Він, очевидно, почав наступати, і вони злякалися, шо тут може затопити. І вони втекли туди далі, вище там – оце село Озера. «Азєркі» вони казали. Воно отак на висоті, тут перед Гостомелем – вони втекли туди. Так, то вони, очевидно втекли туди. От. А тут просто поспіхом, шо там взяли, шо не взяли, покидали. *[…]* Знаєте, людина могла би сказати: «Ну, савпадєніє…». *(Сміється)*. Я кажу: «Це Господь так керує». От. Тому дуже… І потім багато мені казали, що, напевно, такий захист, Божий захист, захист Матінки Божої тут у нас – просто ми відчували дуже сильно. От. Тому Богу дякувати, якось так, з такими невеликими втратами, можна сказати, пережили… пережили цей час. *[…]*

[О. К.] *Коли Ви розповідали, що син пропонував Вам виїжджати, куди саме він збирався їхати?*

[N_1.] Так. А вони їхали в Хмельницький спочатку.

[О. К.] *В Хмельницький?*

[N_1.] Так, в Хмельницький, а потім вони поїхали далі – там в *[м.]* Золочеві *[…]*.

[О. К.] *Тобто це інший син, не той, шо в […]?*

[N_1.] Ні, інший. То старший. Старший. А той, шо в *[…]* – вони не виїздили, він працює в лікарні і невістка в лікарні. І вони, як то кажуть, день і ніч там тоді. Вони не виїжджали. Дітей трошки вивозила сваха в *[…]*, а вони лишалися весь час… весь час тут.

[О. К.] *Добре, дякую. Коли Ви розповідали, що ходили вже готувати туди, де топилися пічки, де була така можливість?*

[N_1.] Топилася… топилася пічка тут у нас. Тому шо, ну, якось так всі… Просто всі приносили телефони на зарядку. Це було серед дня десь, на… на, не пам'ятаю, по-моєму, на першу годину заряджалися телефони. То вже я так старалася, шоб була гаряча пічка, шоб можна було зварити якоїсь кави там, чи щось ше було, як було ше трохи борошна – якісь млинці пеклися. От, так-от. Я не можу сказати, шо ми готували для чогось багато, ні. Але просто на той момент, коли люди сходилися, шоб можна було шось перекусити такого, ну, просто чай. Бо їсти – ну, такого не було, не було, уже ж хліб закінчився. Ну, ше якісь такі, як то кажуть, кожний там шось собі видумував, от. *[…]*

[О. К.] *Пригадайте, будь ласка, яким був Ваш раціон харчування у період тимчасової російської окупації? Можливо, певні страви набули більш спрощеного характеру приготування в умовах війни?*

[N_1.] *(Усміхається)*. Це такі питання цікаві. Ви знаєте, я не можу… ну, тоді, звичайно, шо ніякі там борщі чи… чи шось таке… таке не варилося. Я… я знаю, шо в мене завжди є запас гречки. І це… і це, ну, я взагалі гречку дуже люблю. Тому гречка була… була весь час. І навіть там, якшо я могла когось пригостити гречкою. Навіть зараз, я можу зараз і Вас пригостити. *(Сміється)*.

[О. К.] *Дуже дякую! Ви сьогодні мене дуже ситно і смачно нагодували!*

[N_1.] От. І справи… страви, ну, не те, шо… взагалі нічого не… не… Отам, якшо була бульба, то вона варилася «в мундирі». От. Якогось нічого такого… Бо, ну, олія. Бо ж холодильник… холодильник не працював. І я всю… все… вся консервація там… То якось ягоди заморожувалися. Все, це все було… все це було використано в раціоні. Ну, це ше на початку. Я собі думаю: «Боже, я ніколи не їла – розморожувала полуницю, ці… вишню із… з цукром засипала, розморожувала…». Це… *(Сміється)*. Прийшлось їсти, і роздавалося, роздавалося всім. Але це, ну, швидко десь. Ну, скільки там холодильники ці тримають – тиждень, може. От. А потім це, ну, просто каша. Каші, всякі каші. Ніяких там супів, ну, нічого абсолютно. От. Але… але тоді, Ви знаєте,

я пам'ятаю, що ще на початках, ще... ще... ше там, скажімо, до війни, я робила голубці. А потім я їла пів голубця на цілий день. І мені здавалося, шо це, взагалі... це... Це мені головне було нагодувати собаку. І, от, то їсти, ну, якось, знаєте, очевидно, оцей такий стан адреналіну. Це просто, це коли… От, в мене ще, так, наприклад, вікна – немає штор. Оце такі. Воно... воно... вони відкриті. Значить, вони *[російські окупанти. – О. К.]* попередили: «Не дай Боже, ми побачимо там якийсь вогник, чи там ще щось таке!». Тобто... Ну, як їх, чим їх закрити? Отак з ходу ж і не найдеш чим закрити! І приходилось там до п'ятої вечора, тобто не палилася там свічка там, чи ще щось таке. Це... це виключалося. І до... і вони дозволяли топити тільки вдень. Шоб, значить, до... до того, як стане темрява, вже ніякого диму нізвідки не йшло. Тільки... тільки-от топити можна було вдень. От. Тому не думалося, ні. А тоді як, я так тільки заглядаю: ага, вони вже бігають, бо тіні видно. Значить, вони вже, ну, ставлять, значить, свій *(усміхається)* кулемет, кулемет... кулемет ставлять. Так.

[О. К.] *Відповідно до того спілкування, яке у Вас вимушено складалося з окупантами, то що Ви можете сказати щодо їхнього етнічного походження?*

[N_1.] Ну, справа в тому, шо тут, тут у нас, у нас тут були росіяни. Він, там один там хлопець розказував, шо він десь з Камчатки. Але, ну, такий... Там був один десь з Курщини. Один розказував, шо він десь з-під... з-під *[м. санкт-]*пєтєрбурга. Ну, тобто, росіяни. Росіяни, і вони, ну, і це, напевно, нас просто зберегло, тому шо і вони самі, очевидно, вони теж розуміли, вони нам казали: «Скажітє "спасіба", что тут у вас наша часть, а нє тє, шо там в Гастамєлє чи в Бучє». От. У нас... у нас тут були росіяни. Один розказував, шо у нього *[...]*, теж така була розмова. Він розказує, шо його, значить, дядько, чи там батькові якісь родичі з-під Вінниці. А я йому кажу: «Ну, як це, от, ти кажеш, і ти прийдеш в Вінницю з автоматом? Як ти будеш себе там почувати, якшо це, значить, батьківщина – родіна тваєво атца?». – «Ну, ета, там уже нікаво нє асталась, там уже всьо... там уже, значіт, всє чужиє. І вапшє, – у них найулюбленіша була фраза, – ета іздєржкі вайни». От, я казала: «Так як отак? От, я вже, ми чули, шо там в Бучі, от, ваши убівают…». – «Ета іздєржкі вайни». Кажу: «А як-от прилетить сюда снаряд – от, він же не розбере, чи це на мене, чи на тебе…». От, у нас там-от теплиця... У нас така була гарна скляна теплиця – якраз вона побилася. Кажу: «Як-от, до кого мені звертатися? От, розбили теплицю, хто мені її почініт? путін ваш?», – так я їх питала. – «Ета іздєржкі вайни». Оце їх була улюблена фраза: «Іздєржкі... ета всьо – іздєржкі вайни». «Ну, нє пєрєживайтє, – вони всьо, – нє пєрєживайтє. Скоро вазьмут... от, Кієв вазьмьом, і вам станєт харашо…». Ну, так... Оце так... Оце такє.

[О. К.] *Ще хотів теж прояснити розташування їхніх військ. Ви говорили про ту сторожку, що це був, немов би, їхній штаб у той період?*

[N_1.] Ну, це... Ну, це, може, був не штаб, а, тіпа, як блокпост. От сторожка – отут-от вона, прямо зразу отут, на в'їзді. *(Вказує на напрям до неї)*. На в'їзді...

[О. К.] *Де тоді штаб рашистів розміщувався?*

[N_1.] Штаб, от, штаб такий – ну, такі, якби, невеликі штаби були в кінці кожної, от, нашої вулиці – лінії. Вони просто там позаймали порожні будинки. Вони, і, от, наприклад, в кінці нашої лінії – там такий непоганий будинок – вони туди зайшли. І... А більший такий *[штаб окупантів. – О. К.]* – я так розумію, я точно не можу сказати, але десь він був, напевно, в селі, в Раківці.

[О. К.] *Тобто, в самому вже селі?*

[N_1.] Так, так і в самому... Вони спочатку стояли отут... отут ферми є, як почи... як закінчується село, і там такі ферми. І вони... там вони ховалися: там їх техніка і все.

Багато там, дуже там весь час гурчало машин. А потім вони осміліли і заїхали, *[...]* і вони поміж будинками, так знахо… Там будинок, потім будинок, а тут далі якби город. І, от, вони ось сюди завозили свої танки. Я там не знаю. Ну, *[Міша. – О. К.]* ось каже, шо це танки були. От. Стояв через… через будинок стояв танк. *[...]*

[О. К.] *Тут теж говорилося про диверсантів, що вони, мовляв, прибули у село за певний час ще до російського вторгнення? Що Ви про це чули?*

[N_1.] В Раківці?

[О. К.] *Так.*

[N_1.] Вони… вони, у нас навіть було таке в групі нашій *[у цифровому додатку на смартфоні. – О. К.]* ше до війни, ну, там буквально, от, уже ми не розуміли, шо то буде війна, але це десь було… І хтось пише: «Скажіть, а там, значить, коло озера, без кінця стоїть там білий, якийсь там, якась там біла машина. Хто знає, шо це за машина?». Ну, ніхто не знає. Ну, такого не може… бо це ж, ну, село, це не… тут немає якихось там, чи ресторана, чи готеля, чи ше шось, просто озеро. Стоїть машина. Через два дні пишуть, шо там уже не біла машина, а якась друга машина. Що це – невідомо.

[О. К.] *У чат-групі у смартфоні такі повідомлення з'являлися?*

[N_1.] Так.

[N_3.] Розкажи про диверсанта, шо в цьому році піймали.

[N_1.] *(Сміється).* Ну, це, це…

[N_3.] Що, реально!

[N_1.] Реально. Ну, добре. Це було цим літом, так?

[N_3.] Так.

[N_1.] Бо я вже забула. Теж, ну, людей в нас тут небагато. Але ми… Виходжу я, раненько було, теж з нею *[собакою. – О. К.]* гуляти. Біжить по вулиці хлопець. В абсолютно такому, чистий, нове… новий такий одяг на ньому, спортивний, такий все, такий, невисокого зросту, але на ногах чомусь кімнатні тапки. І так він бігом, бігом біжить. А, ну… ну, у мене такий характер, що я… мені треба якийсь, бо я ж тут, наче, знаю. «Ви куди? Хто ви? Чого?». – «Ой-ой, мнє… мнє нада бєгом спрятатса», – па-рускі. Кажу: «Шо, значить… Куди спрятатса, ат каво? Шо… шо це за бєгатня тут рано-рано?». – «Ой, ви знаєтє, у нас квест, у нас квест, значить, як "паймать зайца". "Заєц" должен убєжать, і отам за мной гонятса, там, шось там три якихось "ахотніка", і я должен у вас тут спрятатса, шоб, значить, ці "ахотнікі" прабєжалі. А патом, значіт…». – «Ну, харашо». Вийшов сусід, *[Віталік. – О. К.]*. Я кажу: «*[Віталік. – О. К.]*, шо це?». А він уже… а він уже, цей *[Віталік. – О. К.]* виходить, бо цей хлопець біг там на початку вулиці, там живе *[Віталіка. – О. К.]* племянник. І цього племінника нема, а невістка його з маленькою дитиною там щось в горо́ді *[робила. – О. К.]*. І він хотів до них перескочити через ворота, а вона підняла крик. А він: «Тіха-тіха-тіха, і всьо. Мнє нада вот туда…». І вже ця невістка подзвонила *[Віталіку. – О. К.]*, шо ловіть, бо там якийсь непонятна-хто. Тут ми вже його, він звідти, а я звідси, і ми вже не дали йому втекти. *[Віталік. – О. К.]* підбіг, а він такий маленький, такий худенький. Він його так за руку тримає, каже: «Шо ти тут робиш?». – «У нас квест». *(Сміється).* – «Ну, який квест? Який квест?». Ну, це ж, люди добрі, ну, квест… Ну, ладно, підлітки там, чи молодь, а він такий – десь, ну, вже під сорок, такий-от якийсь, знаєте, хлопець, ну, не… не юнак, як то кажуть. Я кажу: «І шо, значить, який це квест? Куди Ви *[бігли. – О. К.]*? Де Ви *[були. – О. К.]*?». – «А от, ми тут у друга». – «А де живе Ваш друг?». – «На двадцать втарой лінії». – «А-а-а, – кажу, – "двадцать втарая" лінія… А в нас тут всього шіснадцять. А ти знаєш, шо у нас всього 16 ліній?». Тобто він знав, що лінії є, а не встигнув… не знає… «На двадца…». Кажу: «У нас тут нє. Де, яка "двадцать втарая" лінія?». – «Ой, нє, ну, всьо…». І кажу *[Віталіку. – О. К.]*. І вже

[Оля. – О. К.], його жінка це ж теж *[каже. – О. К.]*: «Ви бігом, дзвони в поліцію». – «Ой, нє-нє, тока... тока нє паліцию. Тока, пожалуста, нікакой паліції. Я уже всьо, я ухожу, я уже…». Кажу: «Нє-нє-нє. Тільки поліція!». І вона, пока ми, значить, його тримаєм за руки, вона визвала поліцію. Вони, правда, приїхали, ну, просто моментально. Дуже швидко. От. І вже, значить, вони його там *[розпитували. – О. К.]*: «Звідки ти? Шо?». І він начинає розказувать, шо він якісь там переселєнєц із Хєрсона. В обшєм, ну, якийсь брєд несе. От. І вони його, значить, в машину забрали. А потім уже вечором він передзвонює, цей поліцейський, і каже: «Вам спасіба! Ми позвонили, його зразу забрало СБУ *[Служба безпеки України. – О. К.]*, бо якісь там до нього питання». Тобто, от... отаке.

[О. К.] *Неспроста.*

[N_1.] Неспроста. Тобто, хто його знає, шо це? Ну, квест. Ну, який це квест? Ну, слухайте, *(усміхається)* люди добрі. Ну, це... Квест. Він... він біжить, бо в нього квест «Паймай зайца». Ну, це ж якесь... Ну, добре, я ж кажу, якби це, там, якісь підлітки чи шось таке... А так. Ну, така була пригода. Хто його знає, чи це був диверсант, чи це просто випадковість, чи... Бог святий знає. Але...

[N_2.] Ну, головне, шо Ви передали, правильно.

[N_1.] Передали, так. І виявляється, бо якби просто так, і поліція, може, б його відпустила. Послухали там і відпустили. Ні. Ні, і передзвонили, шо його забрала СБУ. То хто його знає... А в нас же тут, справді, ніде нікого немає – порожні хати. Тобто можна заходити. От, десь там в кінці вулиці, якби хтось там тихенько собі поселився – звідки я знаю, чи то... чи то місцеві, чи то немісцеві, чи то хто… І тому…

[О. К.] *Скажіть, а ті російські танки, що стояли в городах людей, то вони там окопувалися?*

[N_1.] Ну, а як... Так. Так окопи... Вони ж, вони, видно, в селі взяли екскаватор, от, привезли, і вони тут вирили просто отакі ями, куди техніку цю позаганяли. От. І так вони і стояли. А тоді там в кінці, от, наприклад, в кінці нашої вулиці вони вирили, ну, так, тепер кажуть сусіди, шо то така, якби була, мала бути братська могила. Що то, от, наприклад, для техніки, то вони рили так, шо техніка могла заїхати: тобто один край пологий такий, шо можна заїхати. А там яма здоровенна – ну, напевно, я не знаю, чотири на п'ять *[метрів. – О. К.]*, така…

[N_3.] Три на три. На три, чого на п'ять?

[N_1.] Ну, така. І гли... І глибока, просто, просто така-от яма, як для чогось. То казали, шо вони, наче, думали, шо або нас будуть розстрілювати, або своїх там будуть десь ховати, не знаю... Ну, от, таку яму вирили. Ну, вони, я так розумію, в селі брали, брали, в селі ж є там техніка, то вони її...

[О. К.] *Використали?*

[N_1.] Використа… Так. Багато тут... Багато окопів теж там по городам такі вириті. От. Ну, не знаю, але, видно, вони ними не скористалися, бо їх погнали, то… *[...]*

[О. К.] *Чи якось змінилася Ваша молитва за цей період, що Ви прожили в окупації?*

[N_1.] *(Сміється)*. Я не знаю. Ви знаєте, я не можу сказати, шо я шось... якось змінилася моя молитва... Я молилась. Ну, сказати, шо вервичка з рук не виходила. Це весь цей період окупації. І молитва на вервиці – це, я вважаю, ну, це... це просто сила, яка... яка нас тримає. От. Як то кажуть: «Зернятко за зернятком і…». От. Ні, я не можу сказати, шоб шось там... Ну, як, ну, мої молитовні практики...

[О. К.] *Залишились ті, які були?*

[N_1.] Залишились ті, які були. Вони просто, знаєте, просто деякі, напевно, моменти абсолютно підтверджують Божу силу і Божу ласку.

[О. К.] *Тобто, можна сказати, що Ваша віра у Бога іще більше зміцніла?*

[N$_1$.] Ну, ше більше. Я не знаю, це, значить, треба сказати, шо вона була менша, стала більше… *(Сміється).* Ні. Напевно, ні. Я так не можу сказати, але… Ну, не знаю. Ні, я не знаю, я не можу сказати, шо там, шось там сильно змінилося.

[О. К.] *Кажуть, що у цей надскладний час особливу силу має самий 90-й псалом, який особливо практикують наші захисники. Що Ви можете сказати з цього приводу?*

[N$_1$.] От, до речі… От, до речі, я здивувалася, Ви знаєте, от, коли *[попередня співрозмовниця. – О. К.]* сказала, що вона, оцей 90-й псалом її тримає. От. Оце, напевно, я можу сказати, шо це наше досягнення. Шо людина… людина читає, знаєте, і переживає. Не просто, от, тому… тому-от це, я вважаю…

[N$_2$.] Може, і ше є такі випадки, які не проявилися вперше.

[N$_1$.] Та. Тому… Тому я вважаю, що це дуже таке, ну, дуже сильне свідчення… от, її… її, безумовно.

[О. К.] *Дякую Вам! Чи пригадуєте той період, коли відновили богослужіння у каплиці вже після звільнення вашого села?*

[N$_1$.] Ну… ну, Ви знаєте, як Вам сказати… У нас тут капличка ця… капличка була давно. Але отець був весь час, практично, у від'їзді. Він був капеланом штатним і таким. Його практично, починаючи з Майдана, він був весь час десь в роз'їздах. І ми їздили на службу, там, наприклад, от, з *[Таньою. – О. К.]*, з *[Кольою. – О. К]*, їздили до Ірпіня. В нашій капличці, коли отець приїздив на відпустку, ми служили тут у нас. А вже після війни *[тобто деокупації Київської обл. – О. К.]* я так попросила, шоб вже він нікуди не їхав, бо вже… і так вже вік, і все. І тому ми відновили молитву тут. Але ми практично не втрачали якогось зв'язку. Тобто, безумовно, ми зустрілися після… після всього. Це… *(усміхається)* це емоції, це… це радість, і це кожний хоче щось сказати. Це ми могли говорити добу. От. Ну, і вже… ну, отам нагорі була дуже маленька капличка, і вирішили, що треба щось трошки… трошки більше. Зробили капличку тут внизу. Оце теж у *[Петі. – О. К.]*, шо тут рядом сидів з Вами, в нього дружина померла вже за цей час. *[…]* От. У *[Мирона. – О. К.]* вона, теж вони тут були в окупації, в неї онкологія, дуже тяж… тяжко це теж все… Бо і… Їм треба було 25-го числа *[лютого 2022 року. – О. К.]* лягати на операцію, а вони тут 24-го. Ну, вони не виїхали, тому шо думали: «Завтра… виїдем завтра на операцію». І тут за… залишилися. Тобто у кожного це… це… це було. Але, знаєте, як, наприклад, вони двоє, двоє, двоє – легше. От, а… Ну, одній… Ну… ну, було вже, як було. То вже нічого… То вже Богу дякувати. Богу дякувати, шо це все закінчилося.

[О. К.] *Коли відбулося перше богослужіння у вашій домашній каплиці після деокупації Раківки?*

[N$_1$.] Я не пам'ятаю, як тільки отець. Справа в тому, шо отець служить все одно щодня. Він як священник, він все одно щодня служить Службу Божу. І він коли повернувся, ми пове… Ми сюди… Мене тут не було, бо я ж як виїхала… І ми… Да, з тобою, з тобою. *[Звертається до собачки. – О. К.]*. Ми… ми як виїхали, і зразу… *[…]* І виїхали, ми виїхали в Хмельницький. Так. І ми були до травня, десь аж до травня в Хмельницьку. А отець ще був у війську. Ну, тобто отак, поки це все втрясалося. А потім уже в травні… В травні, так?

[N$_3$.] Ну, 22-го в мене служба закінчилась у війську.

[N$_1$.] Вернулися сюди. От. І практично з цього ж дня почалися Служби Божі. *[…]* вернулися теж, по-моєму, десь в травні. Ну, тобто… І практично зразу відновили служити. Бо…

[О. К.] *За цей час ваша релігійна громада якось кількісно змінилася?*

[N$_1$.] Ви знаєте, що… Ну, може… Я не можу сказати, шо там вона… Із постійних… От,

такі постійні парафіяни, які приходять, які сповідаються – ні, це десь так стало приблизно, от, як сьогодні. Може, ще там пару чоловік. От. Ну, я не кажу на свята. То, звичайно, шо там, наприклад, на Великдень – тут нема де... де стати. *[...]* От. А так… *(Усміхається)*. А так... а так – ні. Справа в тому, шо у нас же ж тут оцей наш дачний кооператив. У нас тут, ну, от, нас тут живе троє. Там на тій вулиці – там п'ятеро. Тобто, дуже нас тут дуже мало. Це навіть не село, яке би там село. От. Ну, тому… Тому, от, хто є, то є. От. Ну, не знаю, може… Ну, не знаю, там є, може, всякі причини, не хочеться… Є, як є. Все. От. І ми щасливі, шо є нас стільки, скільки нас є. Нас така як, ну, як родина. *(Усміхається)*. От. Тому…

[О. К.] *На завершення хочу запитати, чи вірите в Перемогу України?*

[N_1.] Тільки, тільки. Бо інакше нам нема. Нам нема, бо в нас діти, внуки. *(Усміхається)*.

[N_2.] Варіантів немає.

[N_1.] Варіантів немає. Онуки... Онуки мають жити… Я… Ви знаєте, *(сміється)*, в мене внук менший *[Макар. – О. К.]* каже: «Бабцю, – оце вони вчора були, – бабцю, я вивчаю другу мову, іспанську». Вчить англійську і іспанську. Кажу: «*[Макар. – О. К.]*, я не можу зрозуміти, шо це в тебе за вибір такий? Чому іспанська? Я знаю, що у вас там вчать китайську, там ше німецьку». А він так дивиться, він у другому класі... в третьому: «Бабцю, як ти думаєш, як я можу вивчати китайську мову, якшо китайці помагають москалям?». *(Сміємося)*. Ну, розумієте... І я кажу: «Слухай, *[Макар. – О. К.]*...».

[N_2.] Молодець. Правильно абсолютно.

[N_1.] Да. Я кажу: «Ну, добре, вчи тоді... *(усміхається)* вчи тоді іспанську». От... Тобто, ради цього, безумовно, шо тільки... тільки має бути Перемога *[України. – О. К.]*, бо інакше… Інакше... росіянці... Він на них каже «росіянці».

О. К. Так, діти такі речі іноді краще за дорослих вловлюють.

[N_1.] Так. І каже: «Як, бабцю, ти що? Китайці ж... китайці помагають росіянцям. То, – каже, – я не можу вчити китайську мову». От, і все. І от, ти хоть, шо ти хочеш… *(Усміхається)*.

[О. К.] *Можливо, є щось таке, що б Ви хотіли зробити лише після остаточної Перемоги України?*

[N_1.] Ви знаєте, це таке питання, я, чесно кажучи, я не знаю. Не... не... якось так не замислювалася і навіть... не знаю. Не знаю, я не можу сказати, шо там шось таке відкладається. Напевно... напевно, вже, може, знаєте, хто молодший – може, щось планує. От. Але... *(Усміхається)*. Але тільки так просто...Просто хочеться Пере*[моги]*. І я, ну, не знаю навіть, як це хочеться Перемоги *[України. – О. К.]*. От. Але планів... Але тоді вже будуть всякі плани. Хай буде Перемога, тоді будем... тоді будуть... будуть плани.

[О. К.] *Дуже Вам дякую за щиру і відкриту бесіду!*

[N_1.] Дякую Вам!

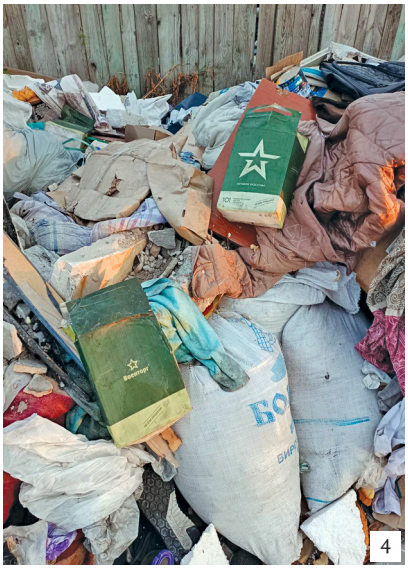

1. Поруйнований будинок житлового комплексу «Покровський». Березень 2022 р. с-ще Гостомель Бучанського р-ну Київської обл. Знято у вересні 2022 р. Світлина із фотоархіву пані Олени

2. Напис на дверях підвалу-укриття багатоквартирного будинку. Березень 2022 р. с-ще Гостомель Бучанського р-ну Київської обл. Знято у вересні 2022 р. Світлина із фотоархіву пані Олени

3. Наслідки обстрілів у центральній частині міста у березні 2022 р. м. Ірпінь Бучанського р-ну Київської обл. Знято у вересні 2022 р. Світлина з фотоархіву пані Олени

4. Залишки рашистських сухпайків серед купи сміття. с-ще Гостомель Бучанського р-ну Київської обл. Знято у вересні 2022 р. Світлина з фотоархіву пані Олени

Авто цивільних мешканців, понівечені рашистськими танками під час наступу.
Початок березеня 2022 р. с. Бобрик Броварського р-ну Київської обл.
Світлина з фотоархіву співрозмовника N, *1962 р. н.*

Згарище на місці молитовного дому
Церкви християн віри євангельської. Кінець березня 2022 р.
с. Бобрик Броварського р-ну Київської обл.
Світлина з фотоархіву співрозмовника N, *1962 р. н.*

1

2

1. Поруйнована крамниця. Березень 2022 р. с. Бобрик Броварського р-ну Київської обл. Світлина із фотоархіву співрозмовника N, *1962 р. н.*

2. Повністю знищена садиба. с. Мощун Бучанського р-ну Київської обл. Знято у квітні 2022 р. Світлина з фотоархіву пана Олександра

3

4

3. Вирва, утворена внаслідок обстрілів на місці «прильоту». Квітень 2022 р. с. Мощун Бучанського р-ну Київської обл. Світлина з фотоархіву пана Олександра

4. Залишки оборонних укріплень і спальники рашистів. с. Мощун Бучанського р-ну Київської обл. Знято у квітні 2022 р. Світлина з фотоархіву пана Олександра

Зруйнований міст через р. Ірпінь.
Околиці с. Мощун Бучанського р-ну Київської обл.
Знято у квітні 2022 р. Світлина з фотоархіву пана Олександра

Учасники територіальної оборони біля облаштованого ними блокпоста.
Кінець лютого 2022 р. с. Горенка Бучанського р-ну Київської обл.
Світлина з фотоархіву співрозмовника – пана Петра Вірка, 1941 р. н.

1. Плита для нагрівання води та приготування їжі у дворі між багатоквартирними будинками. Березень 2022 р. м. Ірпінь Бучанського р-ну Київської обл. Світлина з фотоархіву співрозмовника – пана Сергія Проскурніна, 1967 р. н.

2. Продуктова гуманітарна допомога мешканцям м. Ірпеня від братерської організації «Лицарі Колумба». Квітень 2022 р. Світлина з фотоархіву співрозмовника – пана Сергія Проскурніна, 1967 р. н.

Великдень. Отець Віталій Воєца та парафіяни Церкви Різдва Пресвятої Богородиці УГКЦ. 24 квітня 2022 р. м. Ірпінь Бучанського р-ну Київської обл. Світлину надав співрозмовник – пан Сергій Проскурнін, 1967 р. н.

Заміна у приватному будинку вікон, що постраждали від ударної хвилі, спричиненої рашистськими обстрілами у березні 2022 р. с. Горенка Бучанського р-ну Київської обл. Знято у квітні 2022 р. Світлина з фотоархіву співрозмовника – пана Петра Вірка, 1941 р. н.

1

2

1. Буржуйка для приготування їжі у польових умовах через тривалу відсутність електроенергії, зумовлену рашистськими ракетно-дроновими атаками. с-ще Гостомель Бучанського р-ну Київської обл. Листопад 2022 р. Світлина з фотоархіву пані Олени

2. «Пункт незламності» у с-щі Гостомель Бучанського р-ну Київської обл. Грудень 2022 р. Світлина з фотоархіву пані Олени

1. Фрагмент тату на тілі, що зроблене у 2022 р. м. Українка Обухівського р-ну Київської обл. Світлина співрозмовниці – пані Світлани Череватої, 1967 р. н.

2. Маскувальні сітки, сплетені учасницями волонтерського об'єднання «Павучиці» з м. Українка. 2025 р. Світлина з фотоархіву організаторки спільноти – пані Світлани Череватої, 1967 р. н.

Благодійний ярмарок мистецьких витворів та виготовлених на 3D-принтері сувенірів на території Церкви Різдва Пресвятої Богородиці УГКЦ у м. Ірпені. Збір коштів на військове спорядження для захисника України. Червень 2024 р. Світлина з фотоархіву співрозмовниці, авторки частини виробів – пані Галини Данюк, 1968 р. н.

Організатори благодійних ярмарків мистецьких та кулінарних виробів для збору коштів для Збройних сил України. с-ще Іванків Вишгородського р-ну Київської обл. Листопад 2025 р. Світлини з фотоархіву співрозмовника, митця і волонтера – пана Сергія Костіна, 1967 р. н.

Оркестр духових інстурментів Іванківської селищної громади Вишгородського р-ну Київської обл. Деякі учасники музичного колективу беруть участь у виконанні державного гімну України під час громадського чину похорону полеглих захисників України. Світлина з фотоархіву співрозмовника, митця і волонтера – пана Сергія Костіна, 1967 р. н.

Кадр із кліпу на пісню «Рідна Буча» співачки Ганни Мудрої. Автор слів та музики – Дмитро Хома. Відеоролик знятий навесні 2022 р. у м. Надвірній Івано-Франківської обл. під час евакуації виконавиці. Відеохостинг "YouTube". Джерело: https://youtu.be/uukmQauNR-0?si=T7wLLByQm2uGrl2h

Учасниці куреня «Степові Відьми» – організаторки пластового табору «Етноколесо» з дослідження української культури. Серпень 2024 р. Світлина з фотоархіву співрозмовниці – пані Анастасії

1

3

2

4

Написи «Люди» на воротах і парканах приватних садиб:
1. с. Шевченкове Броварського р-ну Київської обл. 13 грудня 2024 р. Світлина Олександра Коломийчука;
2. с. Бобрик Броварського р-ну Київської обл. 7 травня 2025 р. Світлина Олександра Коломийчука;
3. с. Загальці Бучанського р-ну Київської обл. 16 грудня 2024 р. Світлина Олександра Головка;
4. с. Богданівка Броварського р-ну Київської обл. 17 липня 2025 р. Світлина Олександра Головка

5

7

6

8

Заміновані рашистами території:
5. с. Шевченкове Броварського р-ну Київської обл. 13 грудня 2024 р. Світлина Олександра Коломийчука;
6. с. Мощун Бучанського р-ну Київської обл. 18 жовтня 2024 р. Світлина Олександра Коломийчука

Модульні будиночки на зруйнованих садибах:
7. с. Мощун Бучанського р-ну Київської обл. 14 грудня 2024 р. Світлина Олександра Головка;
8. с. Загальці Бучанського р-ну Київської обл. 16 грудня 2024 р. Світлина Олександра Головка

1

2

1. Буржуйка для нагрівання води у польових умовах, виготовлена у березні 2022 р. представниками тероборони. с. Горенка Бучанського р-ну Київської обл. 25 червня 2025 р. Світлина Олександра Головка

2. Буржуйка для приготування їжі та опалення укриття у підвалі приватного будинку співрозмовника – пана Петра Вірка, 1941 р. н. 25 червня 2025 р. Світлина Олександра Головка

Простір порятунку: укриття у підвалі приватного будинку пана Петра Вірка, 1941 р. н., облаштоване у 2015 р. із частини погреба, в якому рятувалися співрозмовник (ще немовлям) із родиною під час Другої світової війни. 25 червня 2025 р. Світлина Олександра Головка

Учасниці самоорганізованого волонтерського об'єднання ліплять вареники для забезпечення потреб Збройних сил України на кухні у будинку співрозмовниці – пані Любові, 1967 р. н. с. Мощун Бучанського р-ну Київської обл. 14 грудня 2024 р. Світлина Олександра Головка

2

1

1. Килимок для сидіння в окопах. Такі вироби для потреб Збройних сил України виготовляє невістка співрозмовниці – пані Любові, 1967 р. н. с. Мощун Бучанського р-ну Київської обл. 14 грудня 2024 р. Світлина Олександра Головка

2. Гуманітарна допомога постраждалим від війни в Україні, надана благодійною організацією «Патріарша фундація "Мудра справа"». м. Бровари Київської обл. 8 жовтня 2024 р. Світлина Олександра Коломийчука

1. Картинна галерея «Сила громади» відділу культури, молоді та спорту Гостомельської селищної територіальної громади. с-ще Гостомель Бучанського р-ну Київської обл. 8 жовтня 2024 р. Світлина Олександра Коломийчука

2. Тематична книжкова виставка до Дня Збройних сил України. Броварська міська публічна бібліотека. 5 грудня 2024 р. Світлина Олександра Головка

Виставка дитячих малюнків, підготовлених до Дня Соборності України. Бобрицька гімназія Великодимерської селищної ради. с. Бобрик Броварського р-ну Київської обл. 7 травня 2025 р. Світлина Олександра Коломийчука

1

2

3

Патріотичні написи у візуальному просторі населених пунктів Київщини:
1. м. Буча Бучанського р-ну Київської обл. 10 жовтня 2025 р. Світлина Олександра Коломийчука;
2. с-ще Ворзель Бучанського р-ну Київської обл. 22 листопада 2024 р. Світлина Олександра Коломийчука;
3. с. Горенка Бучанського р-ну Київської обл. 25 червня 2025 р. Світлина Олександра Головка

4

4. Мурал «Очі» на стіні Культурно-оздоровчого комплексу, створений у 2023 р. Авторка ідеї – Ірина Романченко, художник – Сергій Редьога. с-ще Гостомель Бучанського р-ну Київської обл. 8 жовтня 2024 р. Світлина Олександра Коломийчука

5

5. Мурал «Мрія» на стіні багатоквартирного будинку житлового комплексу «Покровський», створений у 2023 р. Авторка ідеї – Ірина Романченко, художник – Сергій Редьога. с-ще Гостомель Бучанського р-ну Київської обл. 8 жовтня 2024 р. Світлина Олександра Коломийчука

1

2

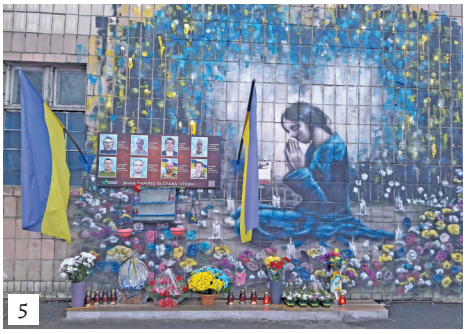

3

1. Пам'ятник Десятьом біблійним заповідям у парку «Незнайко», встановлений у 2021 р. за ініціативи Міжконфесійної ради церков Ірпеня та Приірпіння. м. Ірпінь Київської обл. 10 жовтня 2025 р.; 2. Хрест, встановлений 8 вересня 2024 р. із нагоди 25-ліття парафії Різдва Пресвятої Богородиці УГКЦ. м.Ірпінь Київської обл. 11 вересня 2024 р.; 3. Напис релігійного змісту. с. Бобрик Броварського р-ну Київської обл. 7 травня 2025 р. Світлини Олександра Коломийчука

4

5

6

7

4.Напис релігійного змісту біля храму св. князя Ярослава Мудрого ПЦУ. м. Вишгород Київської обл. 14 травня 2025 р.; 5. Стація Хресної дороги на вул. Яблунській. м. Буча Київської обл. 2 березня 2025 р.; 6.Ірпінська біблійна церква. м. Ірпінь Київської обл. 10 жовтня 2025 р.; 7. Каплиця парафії Покрова Пресвятої Богородиці УГКЦ. с. Раківка Бучанського р-ну Київської обл. 2 травня 2025 р. Світлини Олександра Коломийчука

1. Спонтанний меморіал на місці загибелі місцевого мешканця. с. Мощун Бучанського р-ну Київської обл. 14 грудня 2024 р.; 2. Меморіал «Янголи Перемоги». с. Мощун Бучанського р-ну Київської обл. 14 грудня 2024 р. Світлини Олександра Головка; 3. Меморіал «Хрест Героїв». м. Вишгород Київської обл. 14 травня 2025 р.; 4. Меморіал загиблим під час тимчасової російської окупації. м. Буча Київської обл. 14 червня 2024 р. Світлини Олександра Коломийчука

5. Встановлений 14 жовтня 2021 р. монумент «Голуб миру», що вшановує подвиг захисників України, учасників АТО / ООС. м. Бровари Київської обл. 8 грудня 2024 р.; 6. Алея Героїв. м. Українка Обухівського р-ну Київської обл. 4 грудня 2024 р. Світлини Олександра Головка; 7. Меморіал на Алеї Слави. с-ще Гостомель Бучанського р-ну Київської обл. 11 жовтня 2024 р.; 8. Алея Слави на кладовищі. с. Пилиповичі Бучанського р-ну Київської обл. 30 квітня 2025 р. Світлини Олександра Коломийчука

Ворзельська селищна територіальна громада

с-ще Ворзель

Записав Олександр Коломийчук [О. К.] 19 листопада 2024 р.
у с-щі Ворзель Бучанського р-ну Київської обл.
Співрозмовниця – [N.], представниця громади храму
апостолів Петра і Павла УПЦ МП, 1958 р. н.,
родом із с. Мироцьке Бородянського
(з 2020 р. – Бучанського) р-ну

[Інтерв'ю відбувається у приміщенні місцевої адміністрації. – О. К.].

[О. К.] *Я на початку нашої розмови попрошу Вас розповісти про себе: де і коли Ви народилися, де навчалися, який фах опланували, куди згодом пішли працювати. Чим займаєтеся на сьогоднішній день?.*

[N.] Так, і так, звуть мене *[…]*, маю 66 років. Народилась я в одному з сіл, село Мироцьке, яке входить в нашу громаду зараз. Народилась в сім'ї, скажемо так, колгоспників: батько був електрозварник, мати в колгоспі була, працювала ланковою, потім працювала на кухні. Село дуже красиве, дуже гарне село, декілька ставків. Радгосп займався – був на той час дуже такий відомий на всю Україну – вирощували свиней, і в ставках виловлювали рибу. Все моє дитинство пройшло на цих ставках, в компанії друзів, рядом був… поряд ліс. Ну, дуже гарно було. Потім восьмирічку я закінчила і в 9-10-й клас в Немішаєво (від нас три кілометри селище), от, там я закінчи́ла, закінчи́ла школу. В інститут зразу не вступила. Вступала – хотіла буть архітектором. Потім не склалося – вийшла заміж. *(Усміхається)*. Вийшла заміж сюди в *[с-ще]* Ворзель. Із *[19]*77 року я вже в Ворзелі, ну, вже, мабуть, можна считать корінним, не знаю, наскільки я корінний, но з *[19]*77 року вже проживаю в Ворзелі. Ну, і коли народилась в мене перша донька, треба було вирішити питання – я її в садочок *[віддала. – О. К.]*, ну, а мені запропонували там лишитись нянею, от, а потім і вихователем. І мені прийшлось вчиться, вже набувать професію, щоб відповідать, бо я б ще могла буть няня без освіти, скажем так, вихователь. Вихователь. Я перше зразу же поступила в Київське педучилище, закінчила його з червоним дипломом. Це було навчання із… заочне навчання з денною там *[формою. – О. К.]* – ми їздили два рази на тиждень на лекції. От. І пропрацювала я там, ну, 28 десь років, от. Ще потім працювала в Будинку дитини… (28, 33 *[роки. – О. К.]* в мене стажу), ще 5 років в Будинку дитини. От. А потім вийшла на пенсію по, є така, за вислугою років і перекваліфікувалась у ландшафтні дизайнери, бо до цього в мене було це як хобі – я завжди займалась рослинами, облаштуванням там території, таке. І вже коли здобула освіту, потім почала працювати по цій професії, от. І на, на, на цей час іще маю своїх клієнтів, якіх я доглядаю, якіх, як кажуть, «ми в відповіді за кого приручили». Так і в мене ті рослини *(усміхається)* – хочеш, не хочеш, треба їх стригти, доглядати за ними. От. Ну, це так-от коротко про себе. Маю ще одну доньку, тобто дві доньки в мене. От. На момент *[…]*, перший день, значить, я дізналась зранку по телевізору. Потім позвонила мені донька і каже, *[що]* мама, так і так. Чоловік поїхав, маю чоловіка, він поїхав на роботу вранці десь о сьомій *[годині. – О. К.]*. От. Я, а я мала їхати, у мене мама в селі проживає, у *[с.]* Мироцько-

му. Мама і брат інвалід, мамі – 92 *[роки. – О. К.]*, на сьогодні – 92, на той час – 90 років. І я кожен тиждень завожу їм продукти, провідую, там, ліки, там, те все. І я пішла, думаю, поїду я, завезу їм продукти. І підхожу до платформи. Люди такі шось розгублені, непонятно, чи ходять, чи не ходять електрички, говорять, шо, ну, шо електрички ходить не будуть, десь шось, ну, війна почалась, шо, шо краще не їхать нікуди. От. Потім донька – я позвонила, зв'язок ще був, доньці, – вона говорить, що, мама, я приїду машиною, ми з'їздим до бабусі, завезем *[продукти харчування. – О. К.]*. Ну, думаю, раз, раз так, я піду ще в *[супермаркет. – О. К.]* «Фору», закуплю якісь продукти. Давай я згрібать з пол… Бачу, тут все гребуть, все. От. Ну, я, ну, шо треба? Якісь консерви, якусь колбасу суху, шось, шось такє, шо… якісь крупи, шо я знала – в мене, бо в мене запас завжди був, як в любої господині. От. Ну, набрала мамі, набрала собі, взяла все, крім хліба. Я за хліб зовсім забулась. *(Усміхається)*. Зовсім забулась за хліб. От. І якесь печиво, шось якєсь, ну, тобто все таке, потім воно дуже пригодилось. От. Вийшла, приїхала моя донька, ми поїхали, ми поїхали до бабусі, завезли *[продукти харчування. – О. К.]*. Я ше брату говорю, шо так і так, війна, невідомо, як там буде, шо, то ви вже тут якось розтягуйте ці, ці, ці продукти, бо не… не знаєм, як складеться. От. Потім ми ще поїхали з донькою забирати зятя, а він чергував під *[с-щем]* Гостомелем. Він працював на фірмі, яка возила оці, бензин із Білорусії. Вони возили, і в них були оці машини великі, ці бочки, ці фури, як їх, як вони називаються…

[О. К.] *Бензовози?*

[N.] Бензовози, да. В них стояли, вони в … не *[м.]* Коростень, ну, десь недалеко від кордону з Білорусі. Частину вони перегнали сюди, тобто вже щось вони підозрювали, і ча… частину перегнали сюди під, під Гостомелем тут стояли. І він оце чергував, шоб там з хлопцями по черзі, і шоб не розкрали там нічого. Ми забрали його і їдем через поле, і він позвонив ще своїм хлопцям туди, де лишились ці фури, і говорить, шо тут уже, говорить, зайняли *[м.]* Овруч – це двадцять… 24-го числа – говорить, шо тут уже, в Овручі уже тут суматоха, перетнули кордон і вже тут війська, вже вони там зайняли *[місто. – О. К.]*. Ми ще так собі, ніхто нічого не вбачав, шо так, а куди ми будем виїжджать, ми будем собі дома. От. Ну, счас тільки виїдь – счас невідомо, шо тут. Ну, шо, ну, шо там, шо нам зроблять..? Ну, шо… І ми ще, ми масштабів цього всього, ніхто навіть, ну… Ну, в голові воно не поміщається, як і, як і зараз. Хто надіявся, шо таке буде? Ну, приїхали, завезли мене додому. Ну, так і вирішили – вони в себе… А вони живуть, я тут на, з цієї сторони залізної дороги, а вони отут-от. Ну, іти до них 15 хвилин, якщо так… Так, поруч. От. Я приїхала додому. На другий день… Я вже не пам'ятаю, я можу збиватись в датах, от. Коли почалась стрільба… А в цей день почалася стрільба ввечері, да, в районі Гостомилю, бо ми ще потім зізвонювалися із… з дочкою, і вона говорить: «Як ми, – каже, – вспіли звідти від'їхать, бо це Гостоміля, а там уже почав висаджуваться десант, і спо… і стрільба там весь час точилась. От. Потім… Значить, спочатку ми ховалися… У мене погріба нема, у нас такій там проямок якісь – залазить в нього там не було зовсім сенсу ніякого, а у сусідів через будинок – в них такій погребець, але в який треба спускатись там по східцях. Ну, бігали ми туди-сюди, бігали три дні, ще донька менша, якій 34 роки, бо старшій за 40. І ми це так прибіжим, тільки ми прибігли – там холодно, ми сидимо, відкритий оцей такий люк, думаєш, як… Потім почали *[…]*, коли почали літати вертольоти, все оце якось, і почались вибухи, скидали вони шось. Бо я встигла тільки прийти і бухнулась в той погребець, і зразу напроти в будинку така вирва була десь пів метра в глибину і метр в ширину, і так-от зрі-

зало дерев декілька. Просто їх… попадали, обірвали електромережу прово… ці дроти́, і згасло світло. І це вже десь, мабуть, я не пам'ятаю, чи початок березня вже був, мабуть. І світла вже не стало, от, ми вже були без світла. От. Загорівся, коли іще скинули одну, щось скинули, не знаю, бо загорівся по сусідству, недалеко від нас, хлів, от, чи врємянка там, шо шось такє, якась, якась будівля була, шо сусіди там ще боялись, шоб не покинулось на їх будинок, то лили воду. Почались, почали ми якось облаштовувати своє… побут свій. Їжа була. Була їжа, запас, бо морозильна камера ще тримала, мабуть, з тиждень. От. То ми собі, їсти було що. І десь на третій день, на четвертий, коли снаряд влучив там у нас на учхозі, там склади були продуктові, ну, і хтось сказав, що там роздають продукти. Ми з сусідами поїхали, там охоронець, запускали людей і видавали муку, крупи, цю, олію. От. То трохи те взяли там, приїхали і тут поділились із сусідами. От. Виїжджать у мене навіть думки не було, тому, мабуть, тому що у нас всі вулиці отак *(показує)*, і в кожному буде з цієї сторони ліс, а з цієї сторони будинки. І в кожному будинку хтось, хтось жив, да, і ми якось так, на… ну, навіть, навіть коли вже прийшли, коли зай… А, ще було такє: ми на… коли газ, пропав газ через тиждень, мабуть, іще після того, після світла. Спочатку газ був, а потім теж пропав, і стало зовсім… А було тоді – в декого навіть позамерзала ця система, от. У нас був котел, який працював без насоса, то ми ще топили, от, а в декого зразу світло, то як не стало, і зовсім холодно. А ми ще тиждень протягнули з газом. Потім почали утеплюватись там, познімали, постягували в дві кімнати всі килими там, шо… А, перше, що зробили – це в нас планування такє, що, ну, кімнати-кімнати, посередині ото карідорчик такій, і ото ми в ньому познімали зеркала, познімали все, шо може впасти на голову там, на… і пос… постелили туди, як тільки обстріл, ото ми в тому коридорі вже, вже не бігали ми в той погрібець, бо зрозуміло, що там ще небезпечніше, чим, якщо туди влучить, то… От. То сиділи весь час там. Потім облаштували за будинком, чоловік облаштував таку грубку, не грубку, а пічку таку – положили ці цеглини, я на них решітку, а дрова в нас були. От. Подоставали якісь кастрюлі, там котєлкі́ і давай готувать уже вранці там якусь каву шось, от, в обід шось. Потім, потім, шо там… А, ну, і зв'язок, глушили дуже зв'язок – зв'язаться було дуже тяжко. От. Спочатку я змогла подзвонити в село, там дізнатись як. Позвонила туди і мені брат говорить, шо «*[…]*, вбили нашого двоюрідного брата *[Миколу. – О. К.]*» – 35 років йому на той час було. От. Я питаю: «А як, як трапилось?». Він говорить: «В нас…». А вони *[рашисти. – О. К.]* зайшли, вони йшли по Варшавській трасі, це ми знаєм, по Житомирській, і по Старо… Старобородянська, а з Старобородянської через ліс вийшли вони на Мироцькє, і з Мироцького з поля вони обстрілювали, вони облаштувались в Мироцькому в деяких хатах. А цей брат, він стояв на вулиці просто, і вони заїжджали, вони його підстрілили, його і ще там сусіда одного. І потім у них в дворі облаштувались, вирили там котлованець, позаганяли свою техніку. І ця мати, от, отут-от плачуща, розумієте… *(З'являються в очах сльози)*. Потім вони вже його, вона попросила, то вони його на городі закопали наче. От. А то лежав він, ну, отаке, це… це… це… це вже з розповідей їх. І це він таке сказав, мені так стало… А напередодні я дозвонилась до дочки, а вона каже: «Вбили свекра мого *[Алєксандра Андрєєвіча. – О. К.]*» *(Сльози накочуються ще більше)*. Говорить: «Убили». Я говорю: «Як це трапилось?». Вона говорить: «А він стояв у дворі теж, стояли вони, декілька чоловіків…». А в них так будинок за рогом із поля, як заїжджають до них, а він стояв спілкувався, він спиною стояв, не, не, не, не бачив. Ті двоє побачили, шо вони *[рашисти. – О. К.]* виїжджають, а вони тихенько так виїхали. Ті попадали, а *[Саша. –*

О. К.] був трохи глуховатий, і він не зрозумів, а ті зразу чергу автоматну, і він, ну, зразу на місці, там декілька поранень, вже потім, як експертизу робили, то… От. І все, стали, вона мені, як сказала, то уявіть собі мій стан. Я думаю, ну, якось не по-людськи, треба піти в церкву, замовить хоча б, шоб відспівали. І брата, і… і *(стає важко говорити) [Алєксандра. – О. К.]*. І я потрапила, і зразу прийшла в церкву, а до цього я боялась з дому вийти навіть, ну, з двору вийти, бо весь час ці стрільби, канонади ці. І вони ж зайшли буквально через тиждень, я не пам'ятаю, сто, сто з лишнім одиниць техніки. Це мимо нашого… Якшо отак-от будинок у мене стоїть *(показує)*, і тут отак-от центральна ця вулиця, по, по Шевченка вони йшли, от, і тут перехрестя в мене, і стоїть будинок. Просто він на дві половини, і в мене половина з цієї сторони. І мені, ми отак-от у дворі, а оця сторона сусідів виходила вже на.., ну, мені з вікна було видно, як станеш там на *(усміхається)*, на стільчик стала, і за штори, і дивились. Я там нарахувала, там сто двадцять п'ять *[одиниць техніки. – О. К.]*, а сусід каже: «Ні, їх, – каже, – більше». Можливо. І це вони кожного ранку – туди, ввечері – десь вони на об'єкти ці, на… От. І знов це було, ну, це страшно було, це наскільки було страшно. І зв'язку такого нема. Потім уже донька десь там якесь радіо знайшла, давай ми хоч шось чуть, де там, шо там відбувається. От. Ну, пішла, думаю: «Треба відспівать всіх». Я вже збилась із думки. Пішла я в храм *[апостолів Петра і Павла Української православної церкви МП. – О. К.]*. Там, а там, значить, люди почали сходитись туди, в кого не було, особливо з багатоквартирних, де нема куди сховатися, а в храмі – там два приміщення: зверху храм і нижній храм в підвалі. От. В тому підвалі облаштували, поклали матраси там. Значить, на день прибирали, а вночі люди там спали покутом отак-от. Кому не було куди діться. Пам'ятаю одного старенького нашого прихожанина, який після операції, йому тільки зробили операцію. В той день його виписали, тому що лікарня була переповнена пора… пораненими. От, і в мене в той день двоюрідна сестра там робила на нозі операцію, їй в той же *[день. – О. К.]* зробили, сказали, що колоть, шо робить, і виписали, і вона на костелях додому *[відправилась. – О. К.]*. От. Отак-от було. Потім давай потрошку в храмі облаштовуватись. От. Отець, отець Се́ргій, от, якій, ну, він не, не з нашого храму, але з нашого благочиння, його прислали сюди, бо… Прислали двох батюшок, один не доїхав, десь його зупинили. Атєц Сєґрій – він зранку до ночі, він молився, це треба було бачить, як це я… Я вперше побачила, як люди… *(усміхається)* як треба молитись. І потім уже із спогадів своїх знайомих, молились навіть ті, хто ніколи не молились. Всі молились так… От. І, ну, відспівав він. Я приходжу, а один день я прийшла, це я ще не знала, за *[Алєксандра. – О. К.]* я подала *[помянники. – О. К.]*, приходжу на другий день – іще за В'ячеслава, за убієнного. От. Він відспівав, взяв там землі, каже: «Потім на могилку, як будете хоронить, висипите». От. І давай облаштовувати *[прихисток у храмі. – О. К.]*, якось вже люди йдуть, шось треба робить, чимсь треба годувать. І було дуже багато по Ворзелі… Не багато, знаю одного, не пам'ятаю, як його звуть. Бувший, ну, не бувший, він вчитель. Привозив… І ще якісь хлопці привозили на велосипедах, вони їздили, де оці… В нас же дуже багато підприємств, в нас і пекарня, і це «Фору», коли вже вскрили тут – от, звідси вони привозили, звозили туди продукти. Продукти звозили, давай ми облаштовувать, робить там піч. Хто шо міг, я там трубу якусь принесла, хтось – оці кориснікі, хтось – цей чан десь взяли. Два таких чани ціх здорових. І варили там, в нас така була прихожанка *[Людмила. – О. К.]*, от. Вона біля того котла, я її як згадую, то я її згадую: отака червона, і весь час всі могли собі *[поїсти. – О. К.]*, і не було чого… Потім приходила ще лікар, приходила із… сусідка *[Олі. – О. К.]*… *[Віра. –*

О. К.]. От. Теж, які у кого ліки були, зносили, хто зноси… десь зносили, хтось десь з аптекі привозив. Потім медбрат приїжджав ще один, теж привозив ліки, і це людям роздавали, кому що треба було, консультацію цю *[…] [Віра. – О. К.]* надавала. От. Ну… А, іще, іще було багато випадків, що лежали трупи по… розкидані по Ворзелю. У нас така *[Валя. – О. К.]* при храмі була, маленька, щупленька така, і вона з батюшкою. Потім уже почали хлопці, ще в нас були на… на… на… насєльники… Ну як, жили при храмі бомжі, шо батюшка привозив, і то їх там опікали, і вони їх годували. От, ну, як… І це вони брали цих хлопців, і ця *[Валя. – О. К.]*, і атєц Сєр́гій, ходили збирали оці померлих, убієнних, от. І закопували їх, де прийдеться. Тому що один раз їх зупинили були, от, шо, шо ви тут ета… А батюшка говорить: «То хоть ви їх закопайте, як не хочете, шоб ми їх закопували, то зако… закопайте їх ви». Вони тоді дозволили. А, приходили два рази до храму *[російські. – О. К.]* військові ці, виганяли всіх з храму, з підвалу, робили обшуки, роздягали всіх чоловічі… чоловіків повністю, дивились, чи нема татуювання. От. Один раз прийшли, потім там днів декілька іще раз прийшли, те ж саме. *(Зважується розповісти шокуюче)*. А потім іще декілька днів собака приносив *(дуже важко говорити)* – в нас там при храмі собака жив – приносив чиюсь ногу. Її прикопають хлопці, він вириє – знов її несе. Там біля церкви недалеко був будинок для престарілих, і, мабуть, як вони евакуювались, там хлопці обдивлялись ту територію, от, і знайшли в підвалі ще мерця там. Прийшлось його теж відспівать як невідомому і похоро… ну, не похоронить, це не похорони – закопать, я навіть не знаю. Мій сват лежав, його забрали, значить в дворі положили в гаражі, спочатку в дворі лежав. Думаю, ну, це ж треба якось, ну, це ж закінчиться, треба ж похоронить на кладовище. І день проходить, два проходить, і так тиждень. Син його позвонив там до патологоанатома. Він каже: «Ну, – каже, не… не… не переживай, температура дозволяє, 10 днів з ним нічого не буде». Ну, дочекались 10 днів, потім, все-таки, закопали його в дворі. Закопали в дворі. Вже потім була після звільнення *[Ворзеля. – О. К.]* і ексгумація, і експертиза, і похорон, все це було вже потім. От. Ну, оце такє, так коротко. Харчувалися, харчувались цікаво. *(Усміхається)*. Потім коли була евакуація, перша хвиля, здається, 9-го було березня. Дев'ятого березня дали коридор, бо ходили по вулицях і кричали, шо хто хоче виїжджайте, будуть автобуси.

[О. К.] *Це окупанти повідомляли?*

[N.] Наші, наші, наші, наші, що дали коридор і, значить, хто виїхав був, зв'язок іще, в декого був зв'язок з тими, хто виїхав в перші дні війни. Дехто виїхав 24-го *[лютого. – О. К.]*, ще були кордони відкриті, і дехто встиг виїхать зразу. І вони, в них там інформація була, шо такі буде коридор, бо ми боялися, бо боялися, шо вивезуть в полон. От, донька хотіла, не знаю, їхать – не їхать, їхать – не їхать, а вона в мене наскільки, вона така переживатєльна. І вона: «Я не знаю, що робити, і їхать…». Тут сусіди налагодились, у них теж із-за доньки так. Сусід давав воду всім, в нього генератор був, то він, скважина, то можна було набрать води. Ходили люди заряджали, він там, телефони, приходили, ці, скільки можна було, там на… на… натикаєш на годину, він там дає світло. І ми, значить, заряджали ці гаджети. От. Ну, і потім я забула, на чому я зупинилася. А, да, евакуація! Евакуація. А такі слухи ще доходили – десь хтось, шось, все-такі, хлопці шниряли потрошку. У мене сусід – в нього, він працював там у людей, які за кордоном, і він дивився за їхнім, у них працював, як, як завхоз там, чи я не знаю. І в нього там собакі були. І він їздив їх годувать. Вдень, день не може виїхать, два, на третій, каже: «Я не можу». І він оце вже якімось там цими стежинами. От. Він їх виві… А одного собачку підстре-

лили були, а там такі білі оці, біла порода, вівчарка якась біла, породисті такі, гарні пси, він їх з маленьких вигодував. То в нього душа боліла. Потім приїжджає, каже: «А там рядом діти». Там не виї… не виїхав один такій з чи… чи чиновник, чи бізнесмен, як він… Із маленьких – двоє дівчат, двоє дітей. «Вони, – каже, голодні, вони не запаслись продуктами, нічим». То давай ми збирать, збирать *[продукти харчування. – О. К.]*, він завозив тим дітям їсти. *(Плаче)*. Це ще було до, до евакуації. Потім вони дев'ятого *[березня. – О. К.]* виїхали. От. І коли він привіз, привозить від цих дітей малюнки. *(Знову з'являються сльози, і стає важе говорити)*. Привіз малюнки, і, і дякуємо там, і це все. Ми сиділи, ми так ридали. *(Сльози і коротка пауза)*. Такій момент душе… душещипательний. *(Усміхається крізь сльози)*. От. І потім він розказав іще, що вони *[російські окупанти. – О. К.]* грабували. Грабували. Бо він каже: «Я приїхав, якось такій стривожений. Вже потім на велосипеді давай, вже якось графік їхніх, коли вони їдуть на об'єкти, коли це. Але ж були й снайпери, треба було теж уважно». Ну, він цими хащами пробирався годувать ціх собак і, і завозить їжу цим дітям. І каже: «Я чуть не попався, – каже. – Тільки з-за рогу виходжу, а вони грузять, там з котеджу виносять меблі, техніку, все і загружають в ці свої машини, ці військові. Один будинок, там другий, третій, але потім, ми вже це між собою як розмовляли і аналізували, ми прийшли до висновку, шо були, все-такі, списки, кого грабувать, кого не грабу… кого не чіпать. Бо стояли декілька порожніх будинків, не то, шо декілька, їх стояло багато, от, до яких навіть не під'їжджали. От. Будинок мого сусіда, вони виїхали 9-го *[березня. – О. К.]*, це ж вони виїхали, і пере… поселили іншого сусіда, бо в ціх був камін, каже: «Ви хоть будете тут гріться». І коли під'їхали до їхнього будинку, видно було, вони тут зразу машину на… собі на… на… набрали, роз'їжджали тут по Ворзелі. І вони, давай заглядувать, і побачили з каміна цю, дим, вони не, не стали чіпать. От. А про… А, ще про евакуацію ж хотіла. Це теж такі колони машин, вулиці забиті машинами, автобуси. Значить, донька таки рішила: «Мама, куди я поїду?». – «Їжджай, – кажу, – куди хочеш». Сказали, шо там в скількісь годин буде цей, в шість годин чи вісім там цей карідор, шо не будуть, не буде стрільби. Не стріляли. І я тим часом чоловікові говорю: «Давай поїдем… підем подивимось, шо там з тією старшою донькою. Проскочим, поки ше ці чекають автобуси». Перша партія поїхала від *[житлового комплекса. – О. К.]* «Гранд Вілласа», забрали тих людей, а цім сказали чекать. От. «Поки, – говорю, – ти тут стій на площі, а ми збігаєм, подивимся, шо там». Заходим на провулок. Це вже після того, як уже вбили свекра, вже свата, в смилсі, мого. От. Заходим в провулок, так у них пусто, порожньо, тихо, і бігає собака. Я так глядь – їхній собака бігає. А вони сиділи всі до цього. Один раз ми були, коли хліб роздавали, тут на другий день чи на третій, ми ще проско… проскакували туди до них, про… пробігали. От. І це заходиш, це ще в мене теж ця картина не скоро зітреться: так заходиш в погріб… Ну, такій погріб, метрів, мабуть, там під хатою, метрів, може, дванадцять: чотири ліжка, розкладушка, стелажи. В потьомках якась там лучина горить, шось вони там зробили, якісь свічки із олії чи із олії і з нитки, з цієї. Якусь прилаштували там, із балона пічку зробили, значить, донька, чоловік, вну… онучка, внучка моя, якій на той час 17 років було. От. Потім подружка з чоловіком і двоє малесеньких дітей – от, там два рочкі і чотири, здається, чи два, чи шість дівчинці, я не пам'ятаю. І це таке: я захожу – вони такі всі перелякані там, от, сидять. Ну, а ми мимо них їздили, в них на розі будинок, і оце ж мимо них їздили весь час, вони вранці, ввечері. Вони боялись навіть того погріба, після того, як убили свата, вони зрозуміли, шо настільки це серйозно. От. І вже не могли… Коли я це другий

раз приходжу, і собачка ще в них *[породи. – О. К.]* коргі така – ета, бачу, бігає десь в кінці провулка. В мене серце, вже там все, думаю: «Вже, навєрно, там їх живих немає, раз собака сама по собі бігає». *(Емоції здавлюють голос)*. Прихожу в двір – тихо, тихо. От. А потім говорю: «Давай зайдем, – чоловіку, – давай зайдем, – говорю, – ось...». А в дворі там времяночка. «Так, давай, – говорю, – туди зайдем». Заходим, а вони сидять обідають. Піднялись в ета, і зразу так нагодували нас, шось вони там теж зварили. В них теж генератор був, був іще якісь бензин, вони ще могли... І в них була плита, на якій готувать, така, дровима. От. Поспілкувалися. Я говорю *[Олі. – О. К.]*: «Ну, уїжджає сестра твоя», – говорю. Вона: «Та ні, ми лишимось. Шо ж ми, ета, ми вже якось... не знаю...», – ну, говорить. Доходим ми сюди з чоловіком, п'ять хвилин стоїмо з меншою донькою. Іде старша донька і онучка, ідуть з рюкзачками, з малесеньким, з одним рюкзачком. От. Я думала, вони проводжать сестру. А *[Оля. – О. К.]* говорить: «Мама, я подумала, це ж ось *[Вікторія. – О. К.]*. А, – каже, – начулися, шо вони ж там і насілують, і все. Не дай Бог, вони зайдуть, то все… От, ми, – каже, – то поїдемо». І так без речей, без нічого зовсім. От. І так вони, посадили ми їх, приїхали автобуси, посадила я їх всіх трьох в один автобус. Від'їхали вони, автобуси, я не пам'ятаю, скільки їх було, може, хтось і згадає, ну, багато, з десяток, мабуть. От. І це ця площа, як проводжали, ще пам'ятаю, закидували бутилки, бо з «Фори» понаносили туди: «Воду заберіть ви ж, невідомо, який шлях буде, скільки, куди ви будете їхать!». Це все їм туди закидали, поїхали вони. Ми приходим додому, а це, буквально, нам три хвилини йти від вокзалу, заходимо, і десь хвилин через десять почали стрілять в ту сторону. Я свій стан отой не забуду ніколи, як я сіла, обняла отак голову і молилася, сиділа, щоб вони були тільки живі. *(З'являються сльози, стає важче говорити)*. Бо, думаю, наче, ну, от, стріляють, наче по них, бо вони туди поїхали, і туди, і туди, і поки вони на наступний аж день зі *[м.]* Львова поз... дозвонилися мені, от, сказали, шо з ними все нормально, то переживань було дуже. А тепер ще таку розкажу смішну історію. *(Усміхається)*. Це такі вона, шоб відволіктись трошки. Коли проводжали, я напиха... пхнула доньці в карман кансє... консерви рибї, рибні. *(Усміхається)*. От. Вона, значить... А доля так склалася – одна менша донька поїхала в, за кордон до подружки в Іспанію, а старша із меншою лишились у *[м.]* Львові, потім вони десь там зняли квартиру, десь в село переїхали, коли приїхав їхній та... тато, цей, ну, чоловік. Зять тоїсть приїхав туди до них, коли батька вже закопав, як кажуть, от, і приїхав туди до них, завіз подружку ще там до її знайомої в *[м.]* Умань. А меншій, меншій це я сунула цю консерву, вона вже як від'їжджала, віддала *[Олі. – О. К.]*, каже: «Забери, тобі, вам нужніше, Ви – вдвох». От. Ці, значить... Ну, вобщєм, коли їздила та консерва... Їздили, коли ми зібрались уже після звільнення Ворзеля, оце вже влітку ми зібрались, коли похоронили вже свата, і потім зібрались всі, достає, носить *[Оля. – О. К.]* цю консерву, об... об'їздила з нами *[...]*. *(Усміхається)*. От, «трофейна». То ми так посиділи, позгадували. Потім, значить, вони поїхали. Було так: ми сидимо, дзвоним своїм друзям, а вони в *[м.]* Богуславі живуть, під Богуславом там на хуторі. Коли додзвонюва.., додзвонюваться ходили в одне місце – оце ж на території храму отак-от брало, або ще там десь в одному місці біля тюльпанового дерева. І десь аж там, треба було туди пройти, і зранку, ще коли включали вони ці, мабуть, глушилки, можна було ще кудись десь дозвонитьсяся. От. І я позвонила це ж подружкі, говорю, говорю: «*[Аня. – О. К.]*, до тебе можна?». А це вже десь було, діти вже облаштувалися, і коли з ними, вони могли, я могла до них дозвонитьсяся, вони *[сказали. – О. К.]:* «Мама, чого Ви там сидите, чого Ви сидите? Уїжджайте звідти! Від'їжджай-

те звідти!». От. Вони вже, як вже в безпеці – давай за нас переживать. А останні дні – це такій жах був. Спочатку, ну, то я розповідала, перші дні, це ми ще розуміли, шо, шо відбувається там, наприклад, іде колона, шум, її чутно. Чи по цій трасі, чи вони з поля – їх чутно. Потім їх починають, починається стрільба. Їх розбивали ці колони, мабуть, уже, потім уже ми дізнались. Ну, воно було по звуку, ми так собі могли ідентифікувати, шо це ось вони підстрілили. Потім стрільба-стрільба-стрільба, потім уже одиночні оці черги, вже добивали там, мабуть, я не знаю. Затишшя якийсь певний там час. От. Потім через там декілька годин там знову таке саме. А потім уже, коли вони сюди приїхали, вони ставили ці свої гармати і стріляли, значить, вранці, в обід, ввечері десь там хвилин по 20 могли ці стрільби. От. Десь в район *[м.]* Ірпіня, отуди, Госто... найбільше в район Гостоміля. От. Потім бачили, ще зарево якось вийшло так, перед будинком стало. Район... Це вже я потім зрозуміла, шо це горіла, палала *[с-ще]* Бородянка. От, бо там таке зарево було, я ще говорю, може, Чорнобиль уже взір... зірвали, ну, так, так просто, ну, палало... А це ж не, не, не, не, не близько. І так воно ще, ще ми могли вночі якось спать, все, а останній тиждень – вони стріляли, просто я засікала, – три хвилини і вистріл, три хвилини і снаряд летить. І вдень, і вночі, і з декілька точок, чотири точки десь були. І здавалося, шо вони осьо рядом стоять. Воно так гупало, шо й в мене вже... я просто вже не витримувала. Вже отак теж сиджу: «Хоч би вони вже припинили, хоч би вони припинили». І тут на другий день чи на, на, на третій – тиша. Вже вони ото, як їм сказали, шо треба відход. І ця тиша – ще страшніше було за ці, бо не знаєш, шо відбувається. От. Вже потім... А ми вже налагодились, вже готові були уїхать, шукали з ким. Тут, значить, донька дізналась про цього Костю, шо вивозить. «Там, – каже, – якийсь казах, мам, вивозить». Кажу: «З якимсь казахом, невідомо куди шо, якийсь пароль треба сказать, якесь слово там». Ну, вже рєшили, шо поїдем, бо я чоловіку, сижу, він... говорю: «Шо ми стережем тут? Хату стережем? Ну, прилетить..!». Коли почали приліт.., коли почались уже «прильоти». *[...]* І от, етат шелєстящій такій звук: «Ш-ш-ш-ш-ш-ш-ш-ш...», – і ти не знаєш, де воно впаде. І не, шо головне, я не чула, як воно там «бух», там ета, оце. Ну, оце-от вже страшно, так дуже страшно було. Говорю: «Шо ми сидимо, шо ми тут стережемо? Ну, а як когось поранить, от, тебе чи мене, а другий не буде знать, шо робить, і на твоїх очах буду я вмирать чи ти в мене на очах? Я ж потім собі не прощу цього до кінця днів. Їдемо, шо буде, те й буде!». От. І тільки ми налагодились, уже з цім Костьою донька там зізвонилась, все, я приходжу в храм, от, а він приїжджав сюди в храм теж, забирав людей. А там якраз прийшла жіночка з Бородянки пішки з двома маленькими дітками. Ну, звичайно, шо він вже забрав її, ну, ми ж – це такє вже, терпіли більше, як кажуть. То він забрав її і з тими діточками, бо пішки – це ж теж з Бородянки пройти скільки, 20 кілометрів, мабуть. Ну, і коли ми вже зібрались, ми взнали, шо вже все, 1-го, 1-го *[квітня. – О. К.]* звільнили, і на другий, другого числа приїхав сусідський син з Києва і говорить, розносив гуманітарку в кулькі по, по, по сусідам. Ми говорим: «А ти назад будеш їхать?». О. Він: «Да». – «А нас заберешь?». – «Заберу». То ми покидали все, позвала я там одну жіночку, яка не збиралась уїжджать. Говорю: «То будеш приходить годувать нашу кішку». Бо туди, куди ми їхали, там собаки, вона там як втіче в той ліс, то ми її не знайдем. Залишили корма́, якраз були в нас все, шоб ета, бо хотілось просто відпочить від, змінити картинку. І холод, іще достатньо холодно було, це перше, перше-друге квітня – холод, а будинок – він же ж, ну, зовсім охолов. І ми поїхали, поїхали туди і такі, знаєте... А збор був, колона йшла, так ішла ж колона теж, а ми ще з цими білими

пов'язками, зашугані. Оці очі, я ніколи не забуду цих очей людей, яких зустрічав. От. Отака безвихідь в очах, от, якась смиренність появилась. І наскільки один одному допомагали. От, війна загострила, скажем так, навіть люди, від яких не надіявся, всі показали свої кращі якості. От, не було такого, шоб... Ну, я, мені не трапилось у всякому випадку. От. І ми приїхали туди до, чекали, поки всі з'їдуться. Перед нами вивозили коней – тут конеферма була. Перед нами стояли, перед нашою машиною ці коні вціліли, яких по полю виловили. І підходить Костя *[...]*, зриває з нас оці, вже не треба, каже: «Скиньте оце!». Поскидали ми оці пов'язки і їдем, і бачим жах оціх руїн по трасі: тут згоріло, там згорів, згорівший будинок, там ліс вигорівший повністю… І це все так, воно так дуже жахливо. І отака подія, шо я її запам'ятаю, мабуть, на все життя. Іде, вже десь доїхали за *[с.]* Білогородку там, довго ми стояли, і коли ми вже в'їжджали в Київ, іде собі людина. Не пам'ятаю навіть хто, запам'яталась оця, знаєте, совдеповская возка, і в ній апельсини. Тоїсть іде людина з магазину, тобто десь працюють магазини, десь продають ці апельсіни, і людина собі йде. А ми тут, ну, коли боїшся голову висунуть, як-то кажуть, і не *[...]*, нічого, не, не магазинів, нічого. От. І потім, коли сіли ми в електричку на *[м.]* Мироновку, теж ходить, виходить, електричка, в електричці сидять нормальні люди, як у мирний час, і це вони цього не знають, не бачать, і, і, і нічого. І потім не раз згадували, шо, от, ми, коли на Донбасі відбувалось, ми не розуміли, шо люди там переживають. Ну, а шось там, шось там, десь там, шось там, десь там стріляють. То тепер, коли це все відчули, ми приїхали на друг... на наступний день, ми помились, об ета... А приїхали з запасом продуктов, да простять мене ці люди *(сміється)*, яких пограбували наші хлопці, скажем так. Ну, їду брали тільки. Горіхи брали ці, на пекарні, горіхи, якесь масло, шось... мука якась, пекли млинці. І ми привезли горіхи і шоколад. Шоколад отакий вони, видно, використовували, ну, для своєї продукції. І ми коли, ми забрали звідси, це ж привезли горіхів ціх, там і кеш'ю, три вида горіхів. Горішки і цей шоколад. І в останній день, значить, коли я вже від'їжджала, мені з храму, якраз з м'яса – в нас там м'ясний цех в кінці Ворзеля, і хлопці попривозили багато дуже м'яса. І дала кусок м'яса мені там матушка. Каже: «Забирай, в нас все рівно піст почався, ми рибу будем їсти». Рибу плітами тоже там поперносили, вони уху варили на всіх. От. Я кажу: «Ні, ну, оставляй». Ну, кусочок взяла. От. Кусочок взяла, і коли ми з окупації приїхали з цими «трофеями», то наші друзі, ну, говорять: «Гарно ви там... там жили...». *(Сміється)*. Ну, шо-шо, не голодували, не голодували – це точно. І з ким не спілкувалася, шо в крайньому випадку, хто не мав змоги, хто там, хто в «Форі» десь шось, хто на тому складі, хто десь комусь шось... І давали один одному на тій пекарні, коли вивезли хліб. Там 90 процентів заморозкі, роздавали цей хліб, скрізь, скрізь пропонували. Виходила на вулицю, ну, знала, кому там його дать, от, шоб, шоб, шоб люди поїли. Ну, отак, отак якось, от... Коли ми приїхали до них, оце вже на другий день, я вихожу, і летить літак – я на землю впала. *(Усміхається)*. А друг виходить та говорить: «Не бійся – це наші літають, вони тренуються! У нас тут, – каже, – не... не... нема, вони, це просто тренування». Ми місяць у них побули, поки тут включили газ, світло, і вже потім приїхали. Ну, сказать психологічно, як це все. Спочатку, коли це все відбувалося, не зря ж говорять, говорять, шо організм мобілізується, і, і холоду... Ну, лягали ми спать, там на себе два одіяла *[накидували. – О. К.]*, кішка між нами ще, куди там, якось, якось, ну, не мерзли. Я не знаю, як ми, ми виживали, ну, готувала я теж, готувала на, на декілька сімей, на три сім'ї я готувала їсти. З одної сторони сусідка жила із племінником, і з другої сторони – це ж ця пара. Ми всі продукти, якось

так, з усіх... Ці сусіди, які від'їжджали, віддали нам свої, от. Ми їх, шо посолили, вже все порозмерзалось. Кампоту пили, наварили кастрюлю кампоту, бо у всіх заморóзки, у всіх ягоди. *(Усміхається)*. Моркву пересолили, м'ясо поділили: тут кролик, тут якась ета... Згадала теж бабушкін такий метод: посолили, посолили, склали – на вулиці ще було достатньо холодно. Я, то собі достаєм, я його там, воно не встигало просоліть шось. Ми навіть шашлик їли на.., коли вже там бачили, розморозили і багато ета, давайте зробим шашлики. І День народження був у сусідки, на жаль, померла, після війни вже померла. Це рік тільки, як її нема. День народження – ну, давайте зробим, пожарили шашлик, це ж вино... В мене дочка – сомільє, і в неї був запас вина, і ми ще на 8 березня, це з нею, вона: «Мама, це таке вино!». *(Усміхається)*. Значить, ми, ну, голубці якісь були ще на 8 березня, я ше зробила. Ше згадую, як ми так: «Ось, – кажем, – ми святкуємо, це 8 березня. А ви, – каже, – не стріляйте!». І у всіх одна думка: коли закінчиться війна, коли закінчиться війна, то ми, ось ми, коли вже вона закінчиться, ну... А потім ще такий був: от, знайшли, ми вже від'їжджать, знайшла ще бутилку якогось бренді колєкционного. В неї *[доньки. – О. К.]* була ця бутилка, вона виграла її на якомусь, на якісь там презентації чи на чомусь. От. І я її дзвоню, а стою біля церкви: значить, нагальна потреба у людей – зараз це смішно виглядає. *(Сміємось)*. Дзвоню, там не чутно. От. «Можна я заберу твою оцю бренді?». От. Вона: «Шо?». – «Ну, бренді! Ну, от, водку, *[...]*!». *(Сміємось)*. На східцях в храм... Це, звичайно, такі, такі вже смішні моменти. От. Да, ми приїжджаєм ще з бренді колекційним до друзів. Отакі, отак вижили – сумне і смішне поряд. Ну, ціх два роки після, після цього всього, потім по... почалася я, ну, на антидепресантах *[була. – О. К.]* дуже довго, рік, мабуть, точно. А потім вже на якіхось заспокійливих травках, на чомусь, на всьому. До ціх пір оці всі звуки, от, сьогодні вночі, стрільба була у нас. І вчора і позавчора вночі, як збивали – це все чуєш. Десь шось «бухне», десь шось «грюкне» – все зразу, зразу в пам'яті ти його маєш ідентифікувати, якшо шось незнайоме, то взагалі якось організм реагує – це, це відголоски надовго. Тому я розумію тих людей, які не змогли прийти і не схотіли *[дати інтерв'ю. – О. К.]*. От, подружка в мене – вона, вони в тому будинку, шо на виїзді, двохетажний – не двохетажний, двохповерховий, трьох... трьохповерховий там в них. То вона в подвалі, вони там облаштували були. Теж готували, і це все – ну, в багатьох так. От. Кума в мене – там вона в районі *[ресторану. – О. К.]* «Шкіпера», то, говорить, в них снайпер на... сидів на тому, зв... зверху на корпусі. Не могли, говорить, з хати вийти. В неї мімо, мимо вікон, отак, ме... два метра, в неї так до забора, ну, розташований будинок. І оце каже: «Так вони їздять туди-сюди, – каже, – це щас розвернуть сюда або просто раді стрі...», – то тут страху теж натерпілися. Ну, таких моментів дуже багато, але хочеться, хочеться забуть. Я спочатку хотіла записувать, по, по свіжій пам'яті хотілось записать. А потім, ну, не змогла, от, от, психологічно просто почала, а потім не змогла. І саме цікаве, шо плакать, оце я плачу, я не знаю, це я, мабуть, от, коли сказали, шо треба прийти, в мене сльози почали навертатись. Я заплакать можу, коли я бачу військового *(відчувається, що навертаються сльози)*, оціх дітей, коли, вже, вже після війни, коли почали присилать їх на... Ну, це я можу сказать, да, мабуть, не розглашу тут їх, видно, шо вони ось ходять. Ну, їх тут хлопчиків ціх обучали. *(З'являються сльози)*. І вихожу на вулицю, а вони лежать – тривога зранку, а вони в лісі, а вже так пізня осінь, як ось зараз. І вони лежать оце в листячку, от, то це витримать не можна було. Давай ми з сусідами, там каву їм, там, під... під... підпоювать, хоть командіри трошки ругалися, потім дозволили. От. Бо це ж діти наші, як, як кажуть. І коли бачиш отаких-от хлопчаків чи там... Я не дивлюсь ні новин, зараз не можу, я не

можу, в мене це, дуже важко тоді себе докучі зліпити. Травма, важка травма. Отак, чим могла, як кажуть. Якщо є питання якісь, можете задавати. Наче все такє згадала основне. А, ще звонила друзям своїм, бо цік… ну, спочатку ж хвилюєшся за всіх: за рідних – обзвонив рідних, потім подзвонила – в мене в *[м.]* Бучі друзі, в *[м.]* Ірпіні. Позвонила в Ірпіні – каже: «Ми сидимо, мімо нас вєртальот пролетів». От. А вони на 9-му поверсі. Потім їхній район… Вони тільки виїхали на наступний день там. «Бест»-район, район *[колишнього комбінату. – О. К.]* «Прогрєса», отам, *[Ірпінського. – О. К.]* військового госпіталя – там постраждало дуже. Ну, отак, так. Потім свекруха, 92 роки, в Кічеєво *[залізничний зупинний пункт, частина Ворзеля. – О. К.]*. Значить, і там вона з, іще з одним сином жила. Ну, із… не, не сама. І вони від'їжджали, у них маленька дитина. Вони *[просили. – О. К.]*: «Поїхали! Поїхали!». Вона: «Ні, я не поїду! Я не поїду, що вони мені зроблять?!», – значить. Ну, вона не думала, шо вони її лишать, вона думала, шо вони лишаться при ній. Ну, а в них дитинка годовала. От. І там поле рядом, це ж, це Кічеєво, рядом осьо поле, вони *[російські окупанти. – О. К.]* там базувались потім. Ну, поки ми дозвонилися, узнали, що вона жива, поки дозвонилися, узнали, що мої в селі там живі. От. Ну, це такі момєнти, поки всіх докучі зібрали. А друзі теж встигли всі повід'їжджати. Ну, в одних моїх друзів постраждало житло, ці, шо з Ірпіня. Вони в гаражі сиділи, гараж лишився. Ну, вони потім переїхали в Київ, коли була евакуація, вони встигли: «Якось іще, – каже, – нас бронетранспортьором перевозили через…» ета… Ну, в них квартира їхня, *[…]*, в цьому, на дев'ятому поверсі. Ну, їхній під'їзд – ще більш-менш, а сусідній дом – знесли будинок. І у сина однокімнатна *[квартира. – О. К.]* теж в Ірпіні – теж постраж… І зараз вони митарствують по, там хтось дав їм пожити. Іще в них, ну, дача в них є, то вони влітку на дачі, а взимку поки що нічого їм не дали, нічого не світить. Отака ситуація. Тут же такі, шо в нас постра… постраждали. От. В Мироцькому, якшо поїдете туди, там, там теж, там, здається, чи сім, чи дев'ять чоловік загиблих, от, і з десяток будинків згорівших. Ну, по Ворзелі теж згорівші будинки. А кума – вона багато… так, багатодітна родина, п'ятеро дітей у неї. Оце тут, де бібліотека ось, і напроти оцей «Шафран» був, пам'ятаєте, якщо Ви приїздили раньше, тут, ну, спеції тут розфасовували, зараз його відновили. Це, ну, на розі ось бібліотека, а це через дорогу отак – там будинок на чотири сім'ї, а за ними такій, як павільйон, не павільйон, там фасували спеції. І коли в перші дні, коли були ці нальоти, то туди влучив снаряд, і загорілось, там дуже велика пожежа була. Вони *[кума з родиною. – О. К.]* так перелякались, а дітям від шести *[років. – О. К.]* і вище. І вони в ванні пересиділи це все, і вже, вже ж пере… про… перезвонила вона. Вона у розлученні з чоловіком, він десь в *[м.]* Переяслові жив. Вона позвонила, шо вивозь дітей, бо я не знаю, шо тут. Він ще вспів прорватись десь через якісь, мимо пости в якіхось, шо він їх вивіз звідси. От. Він встиг їх вивезти, і зараз вони в Іта.., зараз вони в Італії. От. Скільки… ну, ну, вона то… Вона навіть боїться, от, дзвонить і питає, як *[ми. – О. К.]*. Ми якось більш загортованіші стали. Ті, хто від'їжджав і хто лишився, – їм до сих пір, їм страшно. Вони як чують, шо тут стріляють… У нас сьогодні, я проснулась від того, шо стріляють. Проснулась, думала подивиться, котра година, ну, і ета. А, а сон, отак сквозь сон думаю: «Зараз як проснусь – вже не засну». І так і заснула далі, от. І вже ти, ну, все одно якось, хоть кажуть, не можна до цього звикнуть, але все одно якось, якось життя продовжується. От. Хочеться дуже, шоб це все закінчилось. Ну, а про храми, ще раз вернусь, там дуже допомагали людям, дуже багато людей там спаслись, скажемо так. В одної нашої, там монашка жила, нє, не монашка, вона ще не в монашках, ну, насєльніца жила там. І в неї син, а син хворий, він пси… психічне захворювання, даже не психічне,

нервове більше. От. І він курси лікування отут в лікарні цій, шо в нас, в другій *[Київській обласній психоневрологічній лікарні № 2 у Ворзелі. – О. К.]* пробував. А потім він, це ж там їх відправили звідти. От. І він прийшов сюди до неї. От.

[О. К.] *В храм?*

[N.] В храм, да. А тут корпуса були, тут корпус був, шо можна, дехто й жив там. В одному корпусі жили ж, я ж говорю, що ці бомжі всякі, ну, багато таких, шо, шо нужденних, скажем так. От. І він перебігав через залізну дорогу. І йому кричать: «Зупинись!», – а він біжить. Йому ногу прострілили. Йому прострілили ногу. Потім вона його таки відправила, теж як була евакуація, кудись. І він попав в *[м.]* Боярку, хтось їхав в Боярку. І вона це теж, Таня, вона переживає, ходить: де він, шо він, поранений, все. Я вже коли могла, був доступ до інтернету, то зайшла в групу *[в соціальних мережах. – О. К.]* там «Боярку», вже там об'яви – хто знає, хто бачив, може, такого, фотографію його вона мені вислала. Етат, знайшли його в лікарні, знайшли, шо, ну, в обшєм, все, все закінчилось нормально, він спасся.

[О. К.] *Слава Богу!*

[N.] Ну, так все, мабуть, усе. На цьому будем закінчувать. Не знаю, наскільки цікаво це було, ну, шо пережили, то пережили.

[О. К.] *Дуже Вам дякую! Чому, прийшовши тоді до храму апостолів Петра і Павла, Ви вирішили залишитись там?*

[N.] Чому я там вирі...

[О. К.] *Чому Ви вирішили залишитись там?*

[N.] *[...]* Ну, по-перше, віруюча людина завжди, знаєте, якось хочеться, а по-друге, вже потім аналізувала, чому ми *[залишались. – О. К.]*. Можливо, навіть десь і не оцінили масштабів цього всього, хоча зараз ось розмовляли з чоловіком, мабуть, поступили б так само. І так само... Ви знаєте, от. От, готув... готую там той обід, там той суп варю, там кастрюльку тому, кастрюльку тому *(усміхається)* там, да. І от, згадую, як ми сиділи, як ми переживали разом, як ми... *[...]*

[О. К.] *Скажіть, будь ласка, щодо режиму: як ви чергувалися і скільки часу проводили в храмі вдень? Чи залишалися на ніч? Як проходили будні у храмі?*

[N.] В ре... в реж... в режимі, значить, там так було. Ті, хто проживав там, вони так і проживали, так. Ці люди, які, які були десь в квартирах, в якіх там ета, вони ночували в храмі, вони там жили при храмі і ночували. На, на ніч, я Вам говорю, розстеляли ці матраси і спали. От. А, ну, вдень – хто допомагав, шось там допомагав по... повару, хтось… Я на... навіть зараз, люди приходили, дехто приходив і уходив. От. Ну, отак-от. Режим читання молитв – то розписували, читали по черзі, шоб... Читали і вночі, по черзі читали по декілька годин.

[О. К.] *Самі парафіяни?*

[N.] Самі, да. Склали список і читали, хто яку там главу Псалтирі читає. От. Ну от, це на щот цього. І ще розкажу: соборування було. Знаєте, шо таке? Є такий обряд собóрування, коли прощаються всі гріхи. Зазвичай це проводиться хворим людям. От. Ну, в час війни значить ми, а ще в пост. А це вже... А, пост ше не начав... не почався, мабуть. Ну, не важно. Ми, я побігла ще по... попричаститься, бо кожен день як останній. Ти думаєш: «Завтра ти проснешся чи не проснешся, а посповідаться і причаститься…». От. А потім питаєм: «Ну, а собóрування буде?». – «Буде». Зібрали нас чоловік чотирнадцять, здається. Стоїмо ми в цьому нижньому храмі. Батюшка мовиться, це ж читає молíтви. І ми сто... При том були люди, які в храм не, не ходили до нас, може, зрідка чули там, шо прийшов на собор. І ми стоїмо, і тут такій «прильот» – «бубух»! – так свічкі на ето аш підстрибнули. *(Усміхається)*. І так три рази. Батюшка, не *[...]*. А я стою напротів ікони Покрови Богоматєрі, молюся,

шо покрий нас. А сама дивлюсь, де тут арка, – в нас отак, – де стать, якшо щас упаде цей весь храм сюди, то нас там заживо похоронить, розумієте. І так три «прильоти» було, коли це соборування закінчилося. Вихожу – прибіг мій невірючий чоловік. От. Стоїть сусід. Стоять, бо, каже, ба... чули, шо у вас там «бухнуло» три рази, думали, що вже церкви там немає. І ми виходимо, а батюшка *[...]* каже: «Такого собóрування в мене ще ніколи не було!». *(Усміхається)*. Оце Вам так. Це так. Наше коріння, наша церква, наша – вона давно була. Як там: ніхто не оправдовує політику і все... Треба мати свою, свою українську, але на основі оцієї... Вона ж раніш була, ніж російська *[православна церква. – О. К.]*. Ну, Київська Русь хрестилась раніше. Це наша віра, це не московська віра. Просто від них ушли і все собі тут, тут собі.

[О. К.] *Я ще хочу Вас запитатися, а Ви можете пригадати, от, я так зрозумів, Ви передусім на кухні працювали, так, допомагали?*

[N.] Я, я скажу, я собі не буду лаври приписувати – я мало, мало я там була. На жаль, я хотіла, шоб прийшла *[Валя. – О. К.]* ця, яка ходила з батюшкою хоронила, шоб оця *[Людмила. – О. К.]* прийшла, яка готувала. Чи в нас була там *[Ірина. – О. К.]*, яка всім завідує, ну, вона монашка. От. Вона зараз в від'їзді, її не було. Все було на них. В основному там чоловік п'ять, такий кістяк, от, був. Всі інші – приходящі були. Я рядом жила, то я приходила. Якшо треба щось допомогти, то приходила, да. От. Ну, ну, в основном оці дівчата. І, і, і оце-от основний тягар на них був, скажем так.

[О. К.] *Чи Ви могли сказати, для скількох приблизно осіб у той час церква стала таким прихистком?*

[N.] Постійним?

[О. К.] *Так.*

[N.] Постійним – десь, ну, чоловік 25-30 десь. Це ті, шо жили там. А ті, які приходили харчуваться, – то тих, я не знаю, може ще чоловік п'ятдесят. Бо столи такі стояли великі, люди підходили, їли, уходили. Такє, знаєте.

[О. К.] *Чи перебували там цілими сім'ями: жінки з дітьми та чоловіками?*

[N.] Були прихожані наші. Бо потім вони, коли до евакуації були із дітьми. *[Оксана. – О. К.]* в нас була з двома дітками, да. І оцей ранєний дєдушка, якого потім перепрaвили в будинок престарілих, і він потім приїжджав. Забула, я його згадувала і забула, як його звуть. У нього тут трубки торчать, тут його промивають, розумієте? Ну, приходить лікар, тут ця монашка, вона тоже допомагала тут його промивать, там оброблять ті рани. От. То, ну-ну-ну, десь так, це, це, це я так навскідку, тому шо, ну, я не збиралося завжди багато, розумієте? Якось ті приходять, ті уходять, дивлячись, коли там дозволяли. Уже потім ото з білими пов'язками, то ходили вже, говорить, зупиняли їх, казали, шо йдете, ми їдем – зупиніться, руки в сторони, що у вас нічого в руках немає, в руках з собою нічого не носіть. В мене сусід – племінник цієї жінки, яка побудувала той храм, шо я казала, украáїнський. От. Він йшов, а в нього, *[рашисти. – О. К.]* зупинили його. От. І говорять, шо ви як ходите, ходіть по вулицях, не ходіть лісом, тому що ми стріляєм без попередження. І вони коли проїжджали, якщо побачать ось тут оцей на, на розі отут «Медєкспрес» стоїть, і там у ніх бєтонний забор, і там оці вибоїни в заборі, їх видно досі іще там на згадку. Або там, де СБУ, от, зараз наступний поворот туди – в них територія... А, ну, вони, мабуть, оце ось недавно ремонт робили, то, мабуть, і за... замазали їх.

[О. К.] *Це вони стріляли...*

[N.] Вони, вони тільки, вони як проїжджають – попереджувальні *[роблять постріли. – О. К.]*, то вони прострілювали оту всю територію. То зупинили цього, а в нього фамілія *[...]*. Вони поржали. Це йому *[російські окупанти. – О. К.]* говорять, що кажуть:

«Ми це, – кажуть, – ще нічого. А прийдуть за нами, а приказ – будуть одходить – спопелять все». То шо, ну, хочете вірте в цю молитву, хочеш – не вір, скільки молимось, от, шо вони спішно відходили. Вони так відходили, що навіть брат мій казав – він з Мироцького – шо знайшли, вони потопили… *[…]* Да, там, там були такі зв'язки, там на тому боці теж. О, ще один смішний момєнт. Це вже перескакую туди-сюди. *(Усміхається)*. Ми сидимо собі. Ну як, тут у всіх, кан… канспірация: штори завішані там, скріткі лишній раз. Я то ловила, а ета чоловік мене витягнув, а вони тихенько так їдуть, могли підстрелить тільки. Приїжджає, жінка там одна була в нас така. Вона колись молоко сусідам возила. І тут сусідка звонить: «*[N. –О. К.]*, приїхала Галя, молоко брать будеш?». Галя через *[с. Михайлівку-]* Рубежівку, через поле, безстрашна Галя. А їй 77 років, чи десь вже під 80, уже нині по… покійна. А вона: «Шо мені бояться? Шо мені, – каже, – бояться? Я хотіла по… поїхать подиви…». Ну, подивились – бабушка їде-їде, а сусідка в неї тримала корів, і все кудись це треба дівать. І вона привезла творóг, молоко.

[О. К.] *Це вона молоко продавала чи роздавала задарма?*

[N.] Ні, ну вона, ми купували.

[О. К.] *Купували?*

[N.] Купували, да, це купували.

[О. К.] *Вона багато мала молока, тобто інші теж могли придбати?*

[N.] Да, да, да, да, да. Так. *[…]*

[О. К.] *Чи правильно я зрозумів, що в евакуацію Ви виїжджали в Мироцьке?*

[N.] Ні, ні, ми виїхали до друзів в Богуслав.

[О. К.] *Ага, до друзів у Богуслав.*

[N.] Так, ми виїжджали з Канстантіном *[Гудаускасом. – О. К.]*, з колоною, це вже другого квітня після звільнення. Після звільнення. Всю окупацію практично були.

[О. К.] *Розкажіть, будь ласка, детальніше про роздачу хліба у Ворзелі?*

[N.] Один раз був, один.

[О. К.] *Так.*

[N.] Значить, ще, ще, по-моєму, вони, не, не заїхали до нас масово так. І десь на третій день, здається, привезли хліб, бо хтось проходив і кричав, шо хліб роздають в селищній раді. Ми прийшли, от, і якраз на нас, ну, нам ще вистачило по буханцю, хліба роздавав староста попередній *[…]*.

[О. К.] *Як Ви обходилися без хліба? Що готували взамін?*

[N.] Ми обходились, ми обходились – пекли млинці, я напекла багато млинців. От. В храмі теж пекли, пекли хліб. Там пекли хліб.

[О. К.] *В печах пекли чи де?*

[N.] Так, так, так. Так, так. Не піч – там в духовці пекли *[…]*. Не хліб, а якісь млинці, оці лєпьошкі, лєпьошкі, скажем так, пекли. Ну, вони як повноцінний замінник хліба такий. Знаєте, як лаваш. Як лаваш. Да, да. Отакі лєпьошкі на сковородках пекла *[Валя. – О. К.]*. І *[Людмила. – О. К.]*, і *[Валя. – О. К.]*.

[О. К.] *Що входило до їхнього складу?*

[N.] Вода і мука.

[О. К.] *Вода і мука. І ще, мабуть, сіль, чи ні?*

[N.] Ну да, трошки солі, вода і мука. Дрожжей не було. Я не пам'ятаю. Була, не було і закваски. Де її, де закваска? Це ж треба було, шоб воно десь підходило. Ні, такі тоненькі.

[О. К.] *Мабуть, їх розрізали і так годували присутніх осіб у храмі?*

[N.] Ну да, да, да, давали до супу.

[О. К.] *До супу?*

[N.] Але суп, пам'ятаю, хтось при… привезли з якогось теж складу рибу цими плитами. От. Привезли якусь консервацію, роздавали людям, до речі, додому давали. Якийсь горошок, якісь консервовані боби, шось, шось там ето. То роздавали людям додому. Роздавали, приходили. Приходили із навколишніх оцих вулиць. Хто кому ближче. Все вже, вже майже все. *[…]*

[О. К.] *Щодо умов Вашого перебування вдома, то вода, мабуть, достатньо швидко зникла?*

[N.] Не було не води. За перший тиждень, десь на який день, день на п'ятий, мабуть, електрика пропала. І ще днів п'ять, може, був газ. А потім ми перекрили газ. В Ірпінь там влучило, в трубу, і перекрили газ. І вже, ну, ну, десь днів 20 без нічого. І люди, хто ходив, в колодязі у нас тут, де-не-де є. От. А так-от кучкувалися, як-от сусід наш, скважина, то набирали, приходили воду, включали. То всі набирали. Ну, і телефон від генератора заряджали. В церкві теж, до речі. Потім був генератор, уже привезли, да, і теж заряжали люди.

[О. К.] *Як було в темну половину доби?*

[N.] Ніхто ніде не ходив, не шастав, всі вже десь знаходились. Старались, шоб це було засвітло.

[О. К.] *Чимось освітлювали вдома?*

[N.] Освітлювали. Зробили теж оці: ганчірочка в олійку, потім дротиком скручуєте, наливаєте олійку – каганець такій. На баночку. І ото ми так палили. Чоловік свічкі старі понаходив, теж зробив свічку. От. Ми з ним кросфорди, напередодні купили кросфорди. За іронією долі, на українській мови. А кросфорд був переведений з російської на украї́нську. *(Усміхається)*. Тому там такі були питання і такі відповіді. То ми, коли вже темно, позаходили вже. А, забарикадировались, значить, вікно в нас в спальні. Ми одну саму безпечну кімнату, де на вікно було. От. І ми підперли її шафою, туди матраси наложили, закрили за цим, шоб якшо якісь осколки, шоб хоч, хоч якось уціліти. От. І тоже там, отак-от, в темні ці. І то вже кросфорди, і то вже отак якось проводили віль… вільний час. А тоді вранці, поки встанем, поки розпалить там, а я шось там по, по хазяйстві, то шось поки начищу чи там замішу́ю. Сусідка в мене була через два чи три будинки. Чоловік її зробив таку пічку із духовкою. То вона пекла там пироги, чуть ли не торти там. Все пече, пече. *(Сміємось)*. Так, так. Ще в нас тут було такє, да, один, така новина, коли влучило в дитячий садок – згорів за ніч. От. Ми тільки, воно, вночі чули, шось бухнуло. От. А вранці встаєм, і когось там сусіди говорять: «Згорів садочок…».

[О. К.] *Дітей не було там, правда ж?*

[N.] Ні, ні, діти були, дітей не було там, порожній стояв. Порожній. Там яслі, садочок.

[О. К.] *Чи змінилась якось Ваша особиста молитва та віра в Бога за останній час? Можливо, з'явились окремі молитви, на які Ви спиралися і які допомагали Вам триматися у надскладний період окупації?*

[N.] Ну, я скажу, шо так, як під час цієї окупації, я не молилась ніколи. І, мабуть, Бог відчув ці молитви, і не тільки мої. Тому що люди, я ж говорю, шо скільки спілкувалися, хто мало вірив, хто коли там не доходив. Каже: «Я так, *[N. – О. К.]*, молилась. Я так, – каже, – молилася». От. І після цього, ну, укріпилась в вірі. Я вважаю, шо нас зберегло, тільки молитви нас зберегли. Так як, так як трималося це цілодобово, уявіть собі, цілодобово. То тільки в вірі укріпилася. Тому, і тому, от, Ви, я відповіла там, чому я залишилась навіть у цьому. І нічого крамольного в цьому не бачу, бо не бачу. Я не бачу. Може, хтось десь бачив якихось там неправильних дій. Ну, в нас все було. Кращого не побажаєш. І зараз. І зараз зв'язок з цими хлопцями, і передаємо все, і… Все так, тільки про це ніхто, ми не кричимо і не висвічуємо у «Фейсбукє», то мені ще більше… Як, не вспіли шось зробить – уже в «Фейсбукє». Хто скільки здав,

хто скільки… Це, це мені… Ну, це, я вважаю, шо це… Зробив добро – роби його тихо. Тому скільки, хто із нас, шо, де, як… Це особиста справа кожного. І… і доказувать, шо ми шось там робили більше, чим ви, чим ви там, знаєте, ну, це…

[О. К.] *Не потібно. Чи бажаєте ще щось сказати?*

[N.] Ні, все, поки що наче все, що згадала. Такі навіть смішні моменти, бачите, згадала.

[О. К.] *Добре. Я Вам тоді дуже дякую за те, що Ви знайшли сьогодні час та поділились цим важким і шокуючим життєвим досвідом.*

Гостомельська селищна територіальна громада

с. Горенка

Записав Олександр Головко [О. Г.] 25 червня 2025 р.
у с. Горенка Бучанського р-ну Київської обл.
Співрозмовник – Петро Петрович Вірко [П. В.],
1941 р. н., місцевий, учитель, на пенсії

[Перед власне сеансом інтерв'ю очевидець подій широкомасштабного етапу російсько-української війни провів екскурсію своїм будинком та двором, показавши власноруч облаштовані два укриття у підвалі дому, запаси дров для опалення взимку, теплицю з городиною та харчові запаси (у вигляді закруток). Демонстрація супроводжувалася цікавими коментарями. Разом із нами учасником огляду був і пес Річі, переданий нашому співрозмовнику для догляду із зони бойових дій знайомими військовослужбовцями Збройних сил України. – О. Г.].

[О. Г.] *[…] Ви місцевий – тут, у Горенці, народилися?*

[П. В.] Да, я тут народився, тут виріс. Ну, а потім, в зв'язку з тим, шо мої батьки, батько (вітчим) військовозобов'язаний, ну, досить часто виїжджали, жив в Німеччині частково, служив в Німеччині. А так весь час повертався і працював, працював теж тут по школам. Починав з нашої Горинської школи, коли ще був студентом. А потім 210-а на Оболоні – це моя школа, 118-а – це Києво-Подольський район. Потім був ліцей «Афіни». І останні роки, 16 років, я пропрацював викладачем французької мови і військової підготовки, Київське хореографічне училище. Ну, і потім пішов на пенсію в 75 років. Хоча вийшов на пенсію раньше, у нас четверта зона *[радіоактивного забруднення. – О. Г.]* – ми вийшли в 55 років. Ну, а я – вже коли мені виповнилося 75 років.

[О. Г.] *Ваш стаж педагогічний який?*

[П. В.] Педагогічний – трошки більше 50-и, а загальний – 57 років.

[О. Г.] *Ви проживаєте на дідівському ще дворі?*

[П. В.] Да, це будинок *[19]*24 року, який достався моєму діду. Даже я документи там можу Вам показати. А потім я це все перестраював, достраював. То, шо Ви зараз побачили, це вже моя робота. Десь за 30 років я це все відбудував.

[О. Г.] *Стосовно планування цього житла – це Ваша вже фантазія, вміння?*

[П. В.] Зіма досить довга, тому зімой я все малював, придумував. А літо – дуже великий в мене отпуск, це приблизно два з половиною місяця кожен рік. Ну, і так, під час, коли був вільний, всігда я працював, робив, оце все строїв своїми руками.

[О. Г.] *Ось Ви нам показували ці укриття, коли і як Ви їх облаштовували?*

[П. В.] Коли я починав це робити, я це робив, те, що Ви бачили, я робив для друзів, шоб там, коли жарко, зібратися і так далі. А друге (там, де я робив як настояще вже укриття) – це я робив як би продовження того старого погреба, шо був від моєї бабулі. Там вирощували спочатку гливи. А в *[20]*14 році, коли забрали Крим у нас, я зрозумів, що цим не закінчиться, і переробив його на укриття – поставив там буржуйку. Ну, і як оказалось, шо недаремно це я зробив. Це нас і спасало, коли це почалося тут все.

[О. Г.] *У той час, коли був Майдан, Революція Гідності, події в Криму, чи мали Ви передчуття, що росія розпочне війну проти України?*

[П. В.] Ну, коли Майдан, перший раз я даже з своїми, я в той час вже працював в Київському хореографічному училищі, і ми даже з студентами вийшли один раз. Але я побачив, я вже відчував, що це досить небезпечно. І я сказав: «Хлопці, будьте обережні, ви ще малі!». У нас в хореографічному училищі з 10-и до 18-и років учні. Ну, я відчував, шо шось може бути, безумовно, безумовно. Але думати так, шо дійсно росія нападе… Якби мені це сказали років 30 тому назад як викладачу військової справи, я сказав би, шо це неможливо, ніхто не мог і подумать. Мабуть, спеціалісти, які вивчають добре історію, вони бачили це наперед. Але ми, ну, я про себе кажу, якби, я ж кажу, якби 30 років тому назад мені сказали, шо це стане, я би не повірив. Я би не повірив. Шоб росія… У мене *[родич. – О. Г.]* в москві. До сих пір спілкуємося. *[…]* І от, коли я зараз спілкуюсь, *[…]* каже: «Я не можу про це казати…». Але *[…]* каже: «То, що робиться, це, – каже, – страх… Це – страх…». Але росіяни – вони зазомбовані, це на сто процентів. «І тому більшість з них, – *[…]* каже, – пересварилося з українцями, не розмовляють родичі між собою». А ми з *[…]* весь час підтримуємо стосунки. І стараємся, *[…]* інколи дзвонить, коли дізнається, що по Києву були такі удари: «Як ти там? Чи обійшлося це все?». Ну, отак. Отакі стосунки лишились. *[…]* розуміє, що це все, це все страшно. Але шось сказать більшого – *[…]* боїться.

[О. Г.] *Мабуть, і телефонний зв'язок прослуховується?*

[П. В.] А сто процентів, сто процентів. Бо зв'язок дуже добрий. По тєлєфону я коли з друзями тут розмовляю – я чую гірше. А тут відмінно, відмінно чути. Це сто процентів, навєрно, хтось включає, дає можливість слухати. Ось такі речі.

[О. Г.] *То Ви після 2014 року почали обладнувати вже укриття?*

[П. В.] Так, це вже в *[20]*15 році. В *[20]*14 році, це коли сталось, коли *[російські війська незаконно. – О. Г.]* захватили Крим, в *[20]*15 році я вже, там вже мене була буржуйка. Все вбрали, я все позрізав і зробив там *[укриття. – О. Г.]* на всякий випадок. Ну, і слава тобі, Господі, воно мене спасало в *[20]*22 році, бо три місяця, три місяця я там проспав в теплі і так далі.

[О. Г.] *Ви розповідали, що з бабусею ще в тому погребі ховалися під час Другої світової війни?*

[П. В.] Да, отой маленький, шо Ви бачили. В тому погрібі ми ховалися. Я народився 7 серпня *[19]*41 року. В цей час німці ще не були в Києві, вони бомбили Київ. І вже тоді ми ховалися там, в погрібі, – я, мама, дід. Батько був на війні. А ми ховались там. Ну, а потім, коли вже наші наступали, наступали в *[19]*43 році – те ж саме. Вони наступали зі сторони *[с. Нових]* Петрівець, Лютіжа, і через нас це все летіло. Старий дах, він в мене зараз покрит шифером, а він желізний, якби можна було побачить, він весь в осколках. Тут теж зривалось і попробивало – в багатьох місцях осколочні оці дирки. *[…]* Якби знять зараз шифер, Ви б побачили там оці дирочки.

[О. Г.] *Що дідусь і бабуся Вам про Другу світову війну розповідали?*

[П. В.] Ой… Ну, як… Ну, по-перше, різні-різні були думки, різні розповіді. Казали про німців, які у нас тут стояли, недалеко була кухня. Він коли підходив, німець, про-

сив, каже: «Можна, матка, яйка, курка, зелень – шось таке до кухні?». Каже: «Були такі». А були такі, коли відходили, останні відходили, це були «есесівці» – палили хати. Ось, так шо тут багато чого згоріло теж під час війни. Різні німці були, як і наші, я думаю. У нас же теж, Ви знаєте, коли в Германію входили, теж розповідали, шо багато добрих пам'яток, а багато того, що війна – це війна… І люди різні. Люди різні. *[…]*

[О. Г.] *Тут ліси до сусіднього села Мощуна, чи збереглись там оборонні укріплення часів Другої світової війни?*

[П. В.] Ой! Я на грані, на грані смерті був в своєму житті три раза. Перший раз я топився, коли жили в Чернівцях, отчим там служив, я чуть в Пруту не потопився. Виліз, я не знаю, як я виліз. А другий раз – оце якраз Ви кажете про оцю лінію оборони. Це було в сьомому класі. Я і два мої друга, Толік і Володька, нам скільки тоді – років по 13-14 було, ходили в ці ДЗОТ-и. Наші коли відступали, вони їх взорвали. Але багато поостaвалося там невзорваних речей: і снаряди, і пульки… І ми ці пульки збирали для рогаток і так далі. Єсть тут ДЗОТ, через дорогу перейти, через шосе, напряму – це кілометра три. Раз теж пішли туди, шоб пошукать шось. Ну, пацани безголові… А з такими щупами підійшли до цього ДЗОТ-у, підіймались до цього ДЗОТ-у. Вони зірвані, криші вже не було. Ну, і так, я шось – хоп – нащупав, а хлопці пошті вже входили в ДЗОТ. Я кажу: «Хлопці, шось там є…». Вони повертаються, і в цей час – взрив. Фу-у-у… Нас, благо діло, щоб ДЗОТ трошечки вище, а ми були нижче, нас волна ця не заділа. Але позбивало все, воно вже заросло-заросло, тут вже дерева були, позаростало все, от, на нас попадало. Ми – ноги в руки – і тікали десь аж до самої шосейної дороги, метрів п'ятсот, а потім зупинились. Я кажу: «Ну, там же хтось може буть, взорвало…». Хлопці не хотіли, але потім ми все-таки пішли. Підійшли тихенєчко, по-пластунськи, заглянули туди. І шо побачили: там хтось назбирав, потім вже коли зайшли, вже побачили, хтось назбирав снарядів, розпалив там вогнище і положив їх. Ну, такі ж дурні, як і ми, мабуть. О, і це нас спасло, шо ми, ну, ще б, я ж кажу, п'ять-десять кроків, і я не знаю, шо б з нами було… Оце другий випадок такий був. А на сьогоднішній день, я знаю, я водив дітей на екскурсію, своїх учнів, ще років десять-п'ятнадцять-двадцять тому назад. Там ще 2-й ДЗОТ є, який уцілів повністю. І там з нього зробили якби пам'ятник, повісили цю табличку: «Під час Другої світової війни…». Ну, я кажу, а росіяни – довбурі. Вони, мабуть, забули про *[р.]* Ірпінь, забули про цю лінію оборони. Вона, правда, вже не існувала ж, ясно. Але вони забули про Ірпінь. І коли вони підійшли до Ірпіня, наші шо зробили, молодці, – взорвали шлюз, бо Ірпінь нижче *[р.]* Дніпра десь на шість-вісім метрів. І там насосами оця вода перекачується далі в Дніпро. От, взорвали, і залило це все. І вони *[рашисти. – О. Г.]* тільки біля *[с.]* Мощуна найшли місце, де можна було ще трошки якось переправиться. І от вони там пробували біля Мощуна ставить понтони, їх там накривали – теж у них нічого не вийшло. Оце то, що другої лінії оборони, оце така пам'ятка.

[О. Г.] *Це дамба на річці Ірпінь, де села Демидів, Козаровичі?*

[П. В.] А я не знаю, точно я не знаю. Ті міста я добре не знаю.

[О. Г.] *Чи розповідали ще про Другу світову війну, як звільнення села відбувалося?*

[П. В.] Да. Дід, помню, розповідав. Це вже було в *[19]*43 році. Я помню це цю розповідь діда. Наші наступали там, де *[с.]* Лютіж, з тої сторони. Мощун, Лютіж – це якраз там все було. Наступали студи, і була вже перестрілка, німці почали тікати. Наші бомбардували, стріляли. І дід каже: «Чую, вже німців нема. Вилізли з погреба». А тут це було пусто, це понастраювали зараз, а раньше це все пусто було, там пруд

великий. І дід бачe – наче хтось там є. Дід вискочив з-за сараю: «А взяв в руки, – каже, – якусь палку, палкою крутить». Каже: «Хлопці, сюди!». Ну, то й догадався, шо це наші. Каже: «О, наші вже прийшли сюди!». І вже отсюда дальше наступали на Київ. Оце, шо я помню, шо розказував дід про наших.

[О. Г.] *Це отой так званий Лютізький плацдарм?*

[П. В.] Лютізький плацдарм, да-да.

[О. Г.] *За спогадами про Другу світову війну дуже часто старші люди кажуть, що німці людяніші були, ніж зараз росіяни?*

[П. В.] Та ні, різні були. Я ж казав, шо бабка казала, шо приходив, міг зайти, нарвать і все зробить сам. А він просив, каже: «Можна там курка, яйце, зелень якусь…». А коли відходили вже «есесівці», проходили, да, мабуть, хтось їм давав ці списки, хто з наших був в армії, – вони палили ці хати, хати палили. Наша хата лишилась яким чудом. Не тільки наша, декілька отут хат.

[О. Г.] *Перед 24 лютого 2022 року, може, у Вас були передчуття, що станеться російське збройне вторгнення?*

[П. В.] Ні, я відчував, шо шось буде. Відчував – це сто процентів, шо шось буде. Але, що іменно 24-го… Тим паче, шо наші тоді писали, що такої угрози нема, наскільки я помню, шоб прямий напад був. Перед цим виступав путін, за два чи за три дні до цього. Виступав путін і казав, що і в думках нема такого, щоб нападати на Україну. Десь такий виступ я читав, десь я бачив. Так шо, шоб сказать на сто процентів, шо думали, що шось таке буде – то ні, ні. Хоча-хоча очікування були. Я ж кажу, що з *[20]*14 року в мене було очікування, що так це все не залишиться…

[О. Г.] *У той час Ви, може, якось готувалися, збирали «тривожну валізку»?*

[П. В.] А я рушницю купив. У мене рушниця, можу Вам так показать. Я з нею, коли це почалося, буквально на другий-третій день, ми, хлопці, тут А., якраз він в територоні був; сусід мій; ще один сусід, тут у мене на углу, коли Ви заходили, там зробили, помогли нам, з мішків зробили, ну, як його сказать, ну, такий уголок *[як блокпост. – О. Г.]*, повісили прапор наш і виходили *[на патрулювання. – О. Г.]*. Я Вам фотографії покажу – цю групку нашу: я з рушницею, А. вже достав автомат, ще в одного був автомат. Бо нам запропонувала Пуща-Водиця, вони запропонували, там у них був якийсь, мабуть, склад, і військовооб'язаним, хто мог, ті прийшли і взяли ці автомати. Ми тут стояли. Я десь просто стояв неділі три, а потім вже, коли вже територонці настоящі прийшли, ну, я вже так, тільки по ночам виходив. Бо, я ж кажу, нас лишилось 50-70 чоловіків, я виходив і просто патрулював, бо було, було мародерство. Це ж *[росіян. – О. Г.]* тут не було, але деякі хати постраждали. Школа 104-а в Пущі-Водиці, яку, я теж там і викладав, і закінчував, 10 клас я там закінчував, колеги потім розказували, що коли, ну, десь в травні місяці *[2022 року. – О. Г.]* вже було більш спокійно, прийшли в ту школу – багато дверей було зірвано; комп'ютери, техніка – все попропадало. Росіян тут не було. Так шо оце таке.

[О. Г.] *То це Ви входили до громадської самооборони, організували по черзі патрулювання?*

[П. В.] Да. Спочатку, спочатку це як громадська, а потім уже територона, вже прийшли люди, які були підготовлені військові. От, у мене ж ці хлопці оставалися: один хлопець був, потім другий – це вже з територони. Щоб я не забув, Вам покажу фотографію.

[О. Г.] *Що тоді в Ваші обов'язки входило на цьому блокпосту?*

[П. В.] Коли *[рашисти. – О. Г.]* прийдуть – стрілять. *(Сміється)*. Більше нічого. А ще, уже потім, я ж кажу, коли я сам тут ходив, ну, єдине, шо в нашому проулку ні одна хата не пострадала, ні в кого нічого не вкрали. *[…]* Мені до сих пір сусіди кажуть: «Дякую, Петро Петрович!». Бо багато вже, хто був за кордоном, і зтуда дзвони-

ли: «Як там наша хата?», – і так далі, і так далі… Почали повертатися сюди десь в травні місяці *[2022 року. – О. Г.]*. От, в травні місяці люди почали вже повертатися.

[О. Г.] *Розкажіть, як день 24 лютого 2022 року особисто для Вас розпочався?*

[П. В.] Ой, краще, я Вам зараз включу шось. Счас, одну хвилиночку, я *[відео на смартфоні. – О. Г.]* найду: «Галерея», де ж моя «Галерея», «Відео» – ага, ось «Відео». Зараз з самого початку подивлюсь, там шось повинно бути. Шось повинно бути. Так-так-так-так… А, ну, ось, наприклад. Счас, я якщо найду. Ну, от, давайте: зараз тут і дата буде, і шось буде… 27 февраля *[20]*22 года? Ну, слухаєм *[демонструє на смартфоні власноруч зняті короткі відеозаписи, що озвучені російською мовою. – О. Г.]*: «Сєводня прєкрасний дєнь, солнишко. А под Бучєй – вже там полсотні танков, которие двіжуста к нам… Річі, Річура – мой хароший! Кот какой-то в гості прішол. *(Сміється)*. С Річіком всє дружат. І наш домік. Дождемся вєсни – всьо ето зацвєтьот сдесь, будєт красіво. Дуб пока голий стоїт…». *[На певний час переходить на спілкування російською мовою. – О. Г.]*. Так. Счас второє посмотрим.

[О. Г.] *Ви такий ніби відеощоденник вели?*

[П. В.] Ну, своєво рода. Єслі б знал, я б болєє подробно дєлал. Ну, кто, кто знал. «Стьокла – вот что творітса. Розрушени дома. Наш дом пока устоял. Счас буду закривать окна». Вот, ето 2 марта, 2 марта. Єщо счас посмотрім. Ето каково? 2 марта. Он наши хлопци. Ето с тероборони. Счас, снімал. Ага, вот. Ілі ето уже било? «Война началась – бил бомбовий удар по Горєнкє, повишибало взривом всє стьокла. Вот што творітса…». А, ето я показивал только-что. Счас другоє посмотрім. А, вот-ето, вот-ето. Пльонкой *[вікна. – О. Г.]* вже закрил. «Ну, от, відіш, пльоночка-пльоночка-пльоночка… На втором окошкє – тоже самоє: пльоночка-пльоночка… вверху – отам где-то уцелєло, а то полікарбонат, каторий стоял. Вот угол – весь затянут пльонкой. Вот. Ну, і комнату – я там пльонкой затянул і в добавок єщо матєріалом. А ето в соседки, видиш? Кругом дирки, всьо тоже полєтєло. Вот такіє дєла…». Ну, счас єще што-то покажу. Што ето било? «Вот только-што вишел. Дев'ять часов утра. Пусто…». Вот ми сделалі *[блокпост. – О. Г.]*, відітє? «…Всє убежали, к є**ні матєрі…». Пардон! «Вот… Аж пусто всьо…». І хлопци наші вивєзлі сєм'ї, поетому пусто. «…Наш сєльсовєт… Вот там стоялі ребята – тоже пусто. І там, аж в конце, вот так… Возвращаємся…». Ето когда било? 5 марта. А 7 марта Горєнка вже била пуста. Вот таких-вот сйомок у мене много. І там, где і горіт, я залазил на веранду, он туда, снимал. Єслі ето Вам нада, я Вам с удовольствієм ето сброшу.

[О. Г.] *Так, дякую!*

[П. В.] Ну, пардон, когда мати-пєрємати… Душа ж нє видєрживала, знаєтє. Ну, от, я говорю, ну, от, в основном, ну, всьо, вот я снімал еті уліци, пєрєулкі…. Ну, вот, смотрітє, какіє страшниє вєщі. «…Да слов нєт. Я говорю…». Ето уліца Міра. «Ето, говорю, в страшном фільмє ето не увідіш, шо дєлаєтса…». Ой-ой *(зітхає)*, такіє вєщі…

[О. Г.] *Ви патрулювали до початку березня 2022 року, поки тут не почалися активні бойові дії?*

[П. В.] *[Повертається до спілкування українською мовою. – О. Г.]*. Ні, весь час. Весь час. Ну, тут же ж вони *[російські окупанти. – О. Г.]* сюди не зайшли. Тому я весь час це був, да. Ну, я маю на увазі, шо вже на посту тут – ні. Тут вже стояли тероборонці, да. А я так виходив по ночам. Воно ж гуділо, воно стріляло… Виходив по ночам. І не спалось. Я і зараз кожен раз – раз три-п'ять просипаюся, бо сон вже кудись дівся. Може, старість, а може, і це сказалось – ця війна.

[О. Г.] *З того часу відчули, що сон у Вас гіршим став, тривожнішим?*

[П. В.] Ні-ні. Ви знаєте, ось у мене сусідка одна, сусідка друга і третя, я помню оці пер-

ші дні, – вони весь час плакали, ридали от і до… Я кажу: «Ну, чого?». Ну, на нервах, на нервах це, мабуть, дівчатам сказалось. У мене до цього якось… Недалеко живе знайома моя, вона якось дзвонить мені, каже: «Петро Петрович, я там лишила собаку. Будь ласка, можна її якось чимось підкормить і так далі?». Я, от, так часто… Тут гуде, стріляє… Ну, коли було більш-менш тихо, я шось брав, шо в мене тут було, йшов туди, це метрів 400, кидав через забор цій собаці. Оцього страху, страху, шо зі мною шось стане, в мене не було. І от, зараз, коли, от, на днях обстрілювали раз Київ, другий Київ, шо я беру – я сідаю тут, під навєсом у мене кресло, і зачастую, ну, спать я ж не можу, бо воно грюкає там-там-там, коли Київ обстрілюють… Я сідаю і, ну, дивлюсь, як там над Києвом ці спалахи бувають. Дзвоню своєму другу, який живе там в Дарниці, чи в Шевченковському районі в мене є знайомий: «Як там? Шо там?». Вони ж не сплять, безумовно, бо грюкає там. А над нами пролітає. Ну, от, страху смерті немає. Абсолютно! Абсолютно. Може, це ще після тих дитячих оціх, шо зі мною було, припадів.

[О. Г.] *Виходите на вулицю, бо прагнете якось наочно контролювати ступінь загрози?*

[П. В.] Да-да-да. Безумовно, безумовно.

[О. Г.] *Жінки, Ви кажете, в той час більше лякалися?*

[П. В.] Ой, там істеріка була така, що у одної чоловіка нема, син, у цьої теж чоловіка нема. А Л., у неї є А., але вона ж все одно, і А. в тероборонi, він каже: «Успокоїть її ніяк нільзя…». Потім повиво*[зили]* всіх, кромє С., всі в основном виїхали. Виїхали, потім повернулися. Одна в Німеччині була, друга в Польщі. Потім повернулись дівчата.

[О. Г.] *Коли евакуація розпочалася, волонтери допомагали виїжджати?*

[П. В.] Волонтери-волонтери, да. Волонтери дуже допомагали. Хлопці помагали – вивозили. Це Л. Л. – вона основний волонтер, і вона, от, може дать про цих хлопців більш детальніше, хто вивозив конкретно. Але наші, наші хлопці вивозили.

[О. Г.] *А коли це десь почалося – початок березня – оце активно виїжджати почали люди?*

[П. В.] От, я Вам показував. 7 березня *[2022 року. – О. Г.]* – вже було пусто. От, я там виходив і казав: «Нікого…». Даже територона, наша оця територона, оці хлопці, шо ми самі зробили на початку, нікого не було. Ото я ж там *[на відеозаписі. – О. Г.]* і матюкався, шо пусто-пусто… Це, кажиться, 2-го чи 5-го?

[О. Г.] *2 березня 2022 року.*

[П. В.] Да, показували. А 7-го – 7-го уже Горянка була пуста. Бо на 7 число, на 7 березня – я ж кажу: було 50 *[мешканців на все село. – О. Г.]*. Як Л. казала. Бо в неї ж був тут магазін. Це магазін належав її батькові. І вона оцю продукцію, вона все роздавала, роздавала людям. А потім уже десь зв'язалась, її хтось привозив, і вона теж все роздавала, і так далі. Так-от, оце вона ввела цей список і казала, що десь… Я бачив, коли приходили люди, вона казала: «Давайте на 12 годин». І до 12 години там пару чоловік приходило з той, з той сторони. Ось, так шо отак. Я кажу, 7-го *[березня 2022 року. – О. Г.]* Горянка вже була пуста.

[О. Г.] *Тобто вже потім список вівся, хто дійсно тут залишився?*

[П. В.] Да-да. Ну, Л. ж видавала це все. Десь в неї це, мабуть, є.

[О. Г.] *Загальна кількість населення в селі величенька?*

[П. В.] На той час, наскільки я помню, – вісім з половиною тисяч. Зараз кажуть, шо в нас і одинадцять, бо багато переселенців. Отакі дані по Горянці.

[О. Г.] *Як було з ліками, хлібом, з продуктами в той час?*

[П. В.] Ну, магазіни ж не працювали, аптека не працювала – нічого цього не було. Єдине оце, що волонтери доставали, було у Л., я сам у неї брав, в мене проблема

з суставами, вот, я там якраз заходив, вони були, ці ліки, давали мені ці ліки, давали їжу. А трошки пізніше, вже десь перед травньом місяцем, тероборонівці, дуже начали постачать тероборонівцям. І вони часто і гаряче шось привозили, ну, лишалось – вони це пропонували нам. Так шо був тут і супчик якийсь. А пізніше начали появлятися і з Нідерландів – я помню, були два чоловіки, які своїм автобусом сюди приїздили, роздавали. Були з Чернівців хлопці, теж волонтери, приїжджали і теж нам роздавали. Помню, кажу: «Бог ти мой, я такого сира вже давно не їв...». Якийсь такий, якийсь, з-за рубєжа, мабуть, їм хтось давав. Так шо, в тому смислі, дай, Боже. Дай, Боже, шо і ліки були, і їжа, їжа була.

[О. Г.] *Сюди хліб якось доставлявся, можна було його дістати?*

[П. В.] Да-да-да. Ну, волонтери. Магазіни не працювали, магазінів не було. В магазіні неможливо було щось робити. Доставляли їм. Я приходив – я такого хліба ніколи і не їв. Мабуть, це вже зарубіжна гумпомощь йшла. І роздавали цю гумпомощь. Там можна було цю буханочку, він *[хліб. – О. Г.]* вже нарізаний такий, половину самому з'їсти.

[О. Г.] *Може, в Горенці люди якось організовувалися, щоб хліб випікати?*

[П. В.] Да-да. Є така у нас вулиця, як же вона – а, провулок Шевченка. І там хлопець, хлопець зробив такий сарайчик красівий. І там він випікав, випікав це. І досить довго, досить довго, мабуть, з травня *[2022 року. – О. Г.]* десь, май. Зараз він служить, служить в армії цей хлопець. А коли були... Останній раз, коли був обстріл, наскільки я помню, туди теж шось попало. І там частково згоріло, і тільки була оця стіночка. Я десь колись фотографував оце й цю хатинку, в якої це випікали. Да, це таке було в нас, да.

[О. Г.] *Борошно йому, мабуть, волонтери доставляли?*

[П. В.] Ну, оце я не знаю. Це я не питав. Ну, мабуть-мабуть, канєшно.

[О. Г.] *Бо в деяких інших селах кажуть, що люди самі в складчину хліб випікали.*

[П. В.] Нє, ну, я знаю, в *[с.]* Мощуні – там бабуся. Я помню, це я декілька разів туди приїжджав і дивився. Розгромлена повністю хатина, стоїть ця одна пічка, і вона в цій пічці випікала для своїх там, шось робила бабуська. Вона там оставалась, там декілька жінок оставалось, не виїжджали. І оце вона робила. Про це й писали. Це я знаю. Таке було.

[О. Г.] *Чи доглядав хтось тут за малобільними чи хворими людьми, які не мали змоги евакуюватись?*

[П. В.] Ой *(зітхає)*, ну, да. Є такий приклад. Наприклад, у А. жінка Л., її мама – вона, їй десь 85, оце, кажеться, недавно святкували. *[...]* А. в той час був в теребороні десь далеко. Звонить мені. Звонить, каже: «Там шось мені, – каже, – позвонили хлопці, сказали, шо десь прилетіло біля моєї тьощі...». А це время – тут якраз все літало, стріляло... Я думаю: «Ну, а шо зробить? Я не знаю цієї адреси». Він сказав, правда, яка адреса. *[...]* Я поїхав на велосіпеді – не найшов. Повернувся до Л. Кажу: «Л., ось А. дзвонив. Там тьоща, там десь, кажуть, шось бахнуло. Жива вона чи ні?». Л. бере свою машину, сідаєм в машину і їдемо туди. Найшли там в проулку. А там зовсім інші номера. Найшли цю хату, зайшли до неї, а вона там лежить на полу, на матрасі. З тої сторони вікна всі вибиті. А ця кімнатка ще ціла була. Ось, ну, ось такі випадки. Ми потім домовились, і її забрали в Пущу-Водицю – там школа нова, 104-а школа нова. І там у них тимчасове було убєжище. Її там лишили. А потім її десь на 3-ю лінію *[Пущі-Водиці. – О. Г.]* перевели. Потім вернули. Зараз жива. Це ж посвяткували *[її день народження. – О. Г.]*. Такий, да, отакий випадок був. Ну, хто поостався... Я категорично сказав: «Нікуди!». Дочка звала в Німеччину. Я сказав

категорично: «Я не поїду. Це – мій дім. Хто сюди *[зі зброєю. – О. Г.]* прийде – того і пристрілю». А хто ще? Ну, я пару чоловіків так знаю, ну, цих моїх сусідів, да. А. тут остався, хлопці, які були в тероборони, – цих так знаю. А хто там? Горянка ж велика. Знаю, ну, інколи бачив, коли приходили сюди *[за гуманітарною допомогою. – О. Г.]* і старенькі, молоді – різні були. Різні були. А там Горянка – вона ж велика, кілометра два, мабуть, отак в довжину.

[О. Г.] *Розкажіть, будь ласка, про один типовий день в період тієї найстрашнішої загрози, як Ви його проводили?*

[П. В.] Я скажу, оці два місяці – вони були так похожі один на одного. Ці обстріли… Єдине, шо пам'ятаю, шо дуже добре, десь з часу до двох дня і наші, і ці «кацапи», які там стояли, мабуть, в цей час у всіх був обід. І в цей час було досить тихо. Оце ж я ходив, міг піти покормить собачку там і так далі. А так воно, один день на день – вони такі були похожі, що шось таке, шоб особливе… Єдине, це коли оце грохнуло, самольот хотів збить оці дві вишки *[мобільного зв'язку. – О. Г.]*, да, і скинув там бомби – не долетіли. Оце в нас в той день мій товариш з тероборони спав в тій кімнаті. Я спав теж, але в тій *[іншій. – О. Г.]* кімнаті спав. І от, коли грохнуло, оце до сих пор я пам'ятаю: він скочив, ну, харашо, шо там було завішано, і осколки стікла його не порізали. Я теж остався цілий – не порізало. І як ми втікали в підвал *(сміється)*, оце я помню. Це – це найстрашніше було. Ну, це було десь, я не скажу, це, ну, в перших числах, чи це було 1-го, 2-го березня… Ну, от, коли в мене там є оце *[відео. – О. Г.]* по склу.

[О. Г.] *Там у Вас зафіксовано – 2 березня 2022 року.*

[П. В.] Оце було, це найстрашніше таке було. А потім, я ж кажу, якось… до цього, мабуть, чоловік може звикнути. Хоч я не розумію, деякі кажуть, що це неможливо звикнути. Але, може, тому, що я старий вже – смерть не страшна – може, від цього. Так шо дні були похожі один на одного. Єдине, коли приїжджали якісь нові хлопці, приїжджали, міняли територонівців, в формі приїжджали. Що цікаве, от, бачте, Горянка пострадала, але за весь цей час у Горянці не прийшов ні один танк, ні один бронетранспортер – нічого не було. Єдине, шо, да, хлопці стояли там, де 14-та лінія, міномйотчики там стояли в лісі, стріляли, другі десь там в Пущі*[-Водиці]* стріляли. Через нас це все летіло. А так тут воєнних, кромі територонівців, які там стояли, нікого не було. Техніки ніякої не було. Тому, от, коли я з *[родичем. – О. Г.]* розмовляю, я ж кажу: «Це ж курортне місце – Пуща-Водиця, Горянка. Колись у нас тут стільки було цих грузинів, армянів і в Горянці, і в Пущі*[-Водиці]*, які приїжджали літом, наймали тут кімнати і так далі. А Горянка так постраждала, наче це якесь військове містечко було…».

[О. Г.] *Ваша хата постраждала через вибухову хвилю від авіаудару?*

[П. В.] Да-да-да, це коли скинули там. Я думаю, що вони *[рашисти. – О. Г.]* хотіли збить оці вишки. Бо їм було, наскільки я розумію, завдання таке, шоб не було ніякого зв'язка. Ото, да, оце страшне було, бо потім ще один раз був літак і теж десь скинув – там уже, на позіціях дальше. Але сюди він скидував. І оцей рьов літака, і ці, оці полоси дві – це шось страшне було, це факт. У мене даже є один *[відеозапис. – О. Г.]*, я счас Вам знайду, покажу останній постріл, коли був по… *[селу. – О. Г.]*. Так-так-так-так. А ось, дивіться. Зараз… *[Демонструє відео на смартфоні. – О. Г.]*. Це не я знімав. З цьої сторони сільрада, а це поставили «Пункт незламності». А це, от, наша вулиця йде туди, до Пущі-Водиці. Оце останній був *[постріл. – О. Г.]* 15 ноября *[20]*22 года, да. *[Знову коментує відео російською мовою. – О. Г.]*. Счас, з самого початку… Нє, ето другоє, ето нє то. От, смотрітє. Вот ето літіт на 14-ю лінію, там розрушили,

там кафешка – єйо унічтожило полностю. Вот, а сдєсь как раз, іногда там вискакивает дуб – ето наш дом. *(Сміється).* Он там. Вот-вот-вот он. Вот ето послєдній, послєдній бил вистрєл по Горєнкє. Одкуда – я понятія нє імєю. Ну, вот ето било такоє. І вот етот дом, которий сдесь у переулкє, – етот дом тогда згорєл.

[О. Г.] *Будівля сільради від того авіаудару дуже постраждала?*

[П. В.] А всє окна, всє окна…

[О. Г.] *Розкажіть, будь ласка, про Ваш з тероборонівцями побут. Чи готували разом їсти, ділилися продуктами? Як милися?*

[П. В.] Так, їсти разом готували. Да, тероборонівці – ми разом готували їсти, да. Їм шось привозили, в мене було, гумпомощь получали тут у Л. З цим проблеми не було, на щастя. А помитись – це була проблема, бо газу не було, електрики не було. Єдине – можна було там на буржуйці нагріть води. А в мене тут стояв (я Вам, якщо хочете, покажу), це останній *[тероборонівець. – О. Г.]*, В. його звуть, так він приніс, у мене воно там в огороді, він оставив – хлопці самі зварили таку пічечку спеціально, шоб підогрівать воду. Як пам'ять він мені лишив.

[О. Г.] *Можна буде сфотографувати?*

[П. В.] Да, да-да-да, да-да. Оце так «ноу-хау» якраз, яке виникло під час цієї вже війни. І Ви сфотографуєте.

[О. Г.] *То нагріли на буржуйці воду?*

[П. В.] І він – він, да, він наливав, виходив на вулицю, і там – холодно, не холодно – полив себе і такою водою, і теплою. То проблеми з цим великої не було. Хто хотів, той мився, скажем так.

[О. Г.] *Знаходили, як свій побут організувати?*

[П. В.] Да, да-да-да.

[О. Г.] *Варили їсти теж на буржуйці?*

[П. В.] На буржуйці. На буржуйці, да, на буржуйці.

[О. Г.] *Що Ви із хлопцями з територони їли?*

[П. В.] Ну, саме вкусніше – це було, коли привозили терборонівцям, і вони з нами ділились, терборонівці. *(Посміхається).* Бо самі, ну, шо сам собі – картопля була, да, подсолнушнеє масло ще було, крупи якісь були. Потім, коли давали нам гумпомощь – ці каші, консерви. У мене багато чого лишилось до сих пір. Я можу Вам показать. Опа, дивіться, бачте! Оце – це з гумпомощі. Я думаю: «Ну, як пропаде, ну, буду собаці давать». Я Вам зараз покажу. Ну, оце – консерви-шпроти, да. Дальше шо, це шо – лосось. Хороша гумпомощь, я Вам скажу. Дальше що – кукуруза. Ну, от, такі. В цьому смислі, то, шо касається їжі, – слава тобі, Господі, дяка волонтерам. Зараз вони дуже багато працюють над цим. Так шо тут проблем ніяких не було.

[О. Г.] *У той час ніяких символічних відзначень свят, іменин не робили?*

[П. В.] Ні, свят не було. Це тільки вже коли, оце вже почалося. Це зараз вже відмічають, і діти приходять, і тут всякі свята біля сільради. Це тільки зараз це вже появилось. А тоді – тоді ні. Тоді якось не до цього було, да. Оті перші місяці – якось воно дійсно було, як кажуть, на виживання.

[О. Г.] *Як люди стрес у той час долали? Можливо, молилися?*

[П. В.] Да. Ну, от, С. – С. казала, шо вона атеїстка. Вона каже: «А я весь час молилася, Господі…». Коли таке стається, всі атеїсти становляться віруючими. Це сто процентів, да. А так, ну, да, ще, що дуже помагала нам церква – тут є церква адвентистів. Вони теж молодці, вони пайки – до сьогоднішнього дня. До сьогоднішнього дня вони, в них є списки, які переселенці, списки старих людей, больних людей. От,

я в цьому році від них два раза навесні получав теж пайок. І оце колись, і літом теж. Там якась крупа, якесь подсолнечне масло і так далі, і так далі. Церква до сих пір працює, да. Як волонтери, да. Ну, і Л. – у них там єсть свій склад, то, шо вони зараз получають з-за кордону, – то вони теж. Теж вони, у них є там свої списки – треба приходить з паспортом, з копіями. І вони це видають до сьогоднішнього дня. Ну, не так часто, як тоді було. Так: раз-два раза на рік вони пропонують.

[О. Г.] *Може, Ви десь чули статистику щодо постраждалого житла у Горенці?*

[П. В.] Ну, от, у нас 150, 150 офіціально, кругом я цю цифру бачив, 150 будинків, які знищені чи на 90%, чи на 100%. Замість них люди начали получать оці «вагончики», модульні «вагончики», но не всі, не всіх забезпечили счас. Може, десь одна п'ятина получила ці «вагончики», а інші – поки ні.

[О. Г.] *У цих модульних будиночках світло, плита, опалення – все ж електричне?*

[П. В.] Електричне, да. Якщо щось стане з електрикою – це проблема. Тому багато, якщо хочете, я Вас потім проведу по переулку, якраз такий будиночок є – там вони поставили собі буржуйку. Буржуйка теж стоїть – на всякий випадок.

[О. Г.] *Хоча за технікою безпеки там буржуйку не можна ставити?*

[П. В.] Да-да-да, да-да. Ну, багато. Не багато, але я читав, і у нас пару було випадків, коли були пожари із-за цього. Це було. Ну, я знаю, от, моя сусідка, яка там, в неї син, вони в форточку, виставили в форточку, поставили туди желізну, бляшану таку, із жесті поставили буржуйку і вивели трубу туди на вулицю. Таким чином спасались. Так шо хто во шо горазд.

[О. Г.] *Коли почалися перші «блекаути», як тоді заряджали телефони, наприклад?*

[П. В.] Ой, це була проблема. Опять же, тут у нас «Пункт незламаності» зробили біля Л., був цей генератор, ми приходили, у кого були повербанки, ставили там і підзаряжались. Потім це в сільраді, в сільраді це зробили, де ЦНАП – теж зробили, теж вивели ці удлінітєлі. Приходили туди і там підзаряжалися.

[О. Г.] *Там і досі «Пункт незламаності» функціонує, бачив відповідну табличку.*

[П. В.] Ну, да-да-да. Так шо в цьому випадку особих проблем тут не було. Да, не було. Спочатку агрігація, працював генератор, а потім там зробили вже.

[О. Г.] *Опалення у сільських будинках різне: і газове, і дров'яне, і електричне?*

[П. В.] Да-да-да. Ну, молодці з *[м.]* Вінниці хлопці. Жалко, що я їх зняв, а потім десь в мене це *[відео. – О. Г.]* пропало. Вони приїхали до нас в середині травня. Приїхала ціла бригада, і ось вони обходили кожен будинок. Багато ж не було. Багато будинків було спалено – треба було все це провірить, де можна підключить, де не можна. І вони буквально за неділю це все зробили, і в нас появився газ. В кінці травня вже в нас був газ, і слава тобі, Господі. А коли газ – це вже, це вже життя.

[О. Г.] *І стовпи замінювали для відновлення електропостачання?*

[П. В.] Да-да. Ой, провода ці валялись на кожному кроці, проїхать неможливо було.

[О. Г.] *Як були «блекаути», і в когось не газове опалення, як грілися тоді?*

[П. В.] Ну, слава Богу, слава Богу, селяни – вони, у когось, як і у мене, у когось, наприклад, була буржуйка, була сауна. Потім оцей *[зварений тероборонівцями металевий. – О. Г.]* агрегат, я Вам покажу, сфотографуєте. Поостављяли тероборонівці. На ціх варили собі їсти і так далі. Ну, так шо... Ну, нас, знаєте, що ще спасало: багато в кого у Горянці багато родичів в Києві – от, там спасались. Бо Київ вже не постраждав так уж сильно, да. Так що так.

[О. Г.] *Коли відбудова села почалася, може, відбувалася толока, що сусіди один одному допомагали?*

[П. В.] Помагали трошки. Да, шо помагали, то помагали. Але шоб так, шоб... Зачастую

не було чого відбудувати. Бо я ж кажу, оці 150 *[будинків. – О. Г.]* – на 90% воно було знищено. Толока – це коли, ну, там шось, кришу трішки треба помогти покрить і так далі.

[О. Г.] *Розбирати завали хтось допомагав, якісь волонтерські групи?*

[П. В.] Оце ж, от, коли приїжджали оці хлопці, наприклад, газовщики приїжджали, а потім приїжджали волонтери, які помагали розбирать завали. Це теж було, да, приїжджали. У нас, у нас, бачите, я бачу, шо машини. У мене, воду я беру з роднічка тут, і от, по цій вулиці, вулиці Міра, яка більше всіх постраждала, там випалило одну сторону. Я до часу, коли приїжджав – да, приїжджали молоді хлопці, я бачив, якісь такі форменні на них…

[О. Г.] *Оранжеві такі накидки?*

[П. В.] Да-да-да. І вони там помагали, вичищали, на машини грузили. Ця помощь, да, була.

[О. Г.] *Зараз, коли повітряні тривоги, шахедні атаки, як Ви дізнаєтесь про загрозу?*

[П. В.] А, нє, ну, в сільраді звучить *[сирена. – О. Г.]* на пів Горянки, і у нас в смартфонах. В смартфонах, да. Бачите, сьогодні ні разу не було цього *[повітряної тривоги. – О. Г.]*.

[О. Г.] *У той час, може, в церкві дзвонами сигналізували?*

[П. В.] Нє, нє-нє-нє.

[О. Г.] *Таких оповіщень не було?*

[П. В.] Ну, може, і було десь, ну, я сумніваюся, шоб це чули. Ця церква дуже далеко від мене, да, цих адвентистів. Ще одна маленька тут є, третя там, аж на кінці Горянки.

[О. Г.] *Яким Ви бачите наше найближче майбутнє зараз?*

[П. В.] Ой *(зітхає)*, тяжко на це сказати. Часто з хлопцями, я маю на увазі, з моїми колегами, дискутуємо на цю тему. Я прийшов до висновку, тільки може бути один варіант: якщо в самій росії знайдуться якісь воєнні, які зроблять переворот і цього путіна вб'ють, повісять чи ще кудись, і там до влади прийде якась друга група, ну, я маю на увазі, більш прогресивна, да, тоді все якось зможе стихнути трохи, і тоді можна вести якісь переговори і так далі. А поки там путін сидить, оця гнида, ну, він же кожен день, і вчора, і позавчора заявляв і заявляє, що всі ці *[тимчасово окуповані. – О. Г.]* області – це повинні бути їхні, що Україна, буквально вчора він там виступав, що Україна – це ж, каже, це ж ми, це росія… Так що поки оця зараза жива, спокою не буде, ніякі перемовини ні до чого не приведуть, бо він же вніс в конституцію, по-перше, всі ці області, шо це вже територія росії, він не піде на то, шоб це відмінити. Крим ніколи не передасть – це само собою, розумієте. *[…]* Тому це питання не вирішиться а-ні-як. Ми ніколи не підемо на то, шоб сказати: «Ну, да, ото, що завоювали, ви забирайте…», – це ж ясно. Це ніхто на це не піде. А путін від цього ніколи не відкажеться, від того, шо він завоював. Так шо, я ж кажу, поки оцю там сволоту десь хтось не приб'є, нічого доброго не буде. Отак буде і тягнуться. *[…]* Тим паче, як *[родич із росії розказував. – О. Г.]*, хто зараз іде воювать – їдуть воювати паразіти, які за гроші йдуть. Вони дуже, росіяни, великі гроші платять оцим «добровольцям». І в них такі там закони, шо вони не відступають, вони йдуть: «Чи я, значить, получу ці гроші, коли мене вб'ють – получе моя сім'я… Чи я залишусь живий, каліка – я получу ці гроші…». Тоїсть там ідуть воювать за гроші. *[…]* Так шо це може тягнуться ще п'ять *[років. – О. Г.]*, як кажуть, аж до *[20]*30 року, це все помалу. Ну, так що вся надія, шо цю гадину хтось уб'є, і на цьому, може, шось зміниться. Це так я думаю.

[О. Г.] *Як в той час і зараз між собою тих росіян називаєте?*

[П. В.] По-різному, по-різному. Я ж кажу, я знаю, що є такий *[А.]* Макарєвич, да,

є той же самий чемпіон світу з шахмат *[Г.]* Каспаров, який, от, недавно виставив там, каже, шо путін – це ракова опухоль, її лічить неможливо і тільки вирізать. Є тоже *[М.]* Галкін, Алла Пугачова, багато артистів, які повиїжджали. Є адекватні люди, які… *[…]* Ну, але якшо подивитися на остальних, то там, в мене дуже є хороша картінка, коли я з ними дискутую, з кимось там, я виставляю – там путін нарисован і придурок біля нього, і той придурок каже: «Нас таких 87%». Оце-оце така росія зараз. Зомбована. І нічого з цим не поробиш. Так шо, я кажу, якшо там є декілька процентів нормальних людей – це факт. І я кажу, якшо буде переворот, якшо такі люди прийдуть – це щось можна буде змінить за декілька років, шось там вправить в мозгах. Ну, от, бачите, Гітлєр коли прийшов до влади, тоді ж не було ніяких *[засобів масової інформації. – О. Г.]*, єдине – в кожному десятому будинку, можливо, був прийомнік. І теж як вдалось зомбувати, що вони всі кричали: «Хайль Гітлєр», да?.. А зараз у каждого смартфон. І оце вже, скільки там, 30 років йде це зомбування. Тому, кажу, з росіянами шось зараз зробить – це практично не одне десятиліття, мені кажеться, повинно пройти.

[О. Г.] *Як Ви думаєте, чому на росіян так пропаганда впливає? Мабуть, вони дуже заздрять українцям?*

[П. В.] Ну, якшо у *[м.]* Бучі ж показували, якшо вони везли в Білорусію, коли відступали, везли туалєтні бачки і все остальне. Оце, це росія – бідна, забита… *[…]*

с-ще Гостомель

Записав Олександр Коломийчук [О. К.] 16 жовтня 2024 р.
у с-щі Гостомель Бучанського р-ну Київської обл.
*Співрозмовниця – [N.] *, 1947 р. н., лікар-анестезіолог,*
родом із Кіровоградщини

[О. К.] *Перед початком нашої розмови я попрошу Вашого дозволу на те, що ми цю її фіксуємо на диктофон. Чи Ви надаєте на це згоду?*

[N.] Згодна.

[О. К.] *Чи ті свідчення, які Ви нам надасте, ми можемо потім після відповідного опрацювання передати до нашого архіву?*

[N.] Згодна.

[О. К.] *Дякую. Чи Ви надаєте згоду на те, що отриману інформацію ми можемо згодом публікувати в наукових працях?*

[N.] Надаю.

[О. К.] *Дякую Вам! Перед початком нашої розмови безпосередньо про час повномасштабного російського вторгнення, попрошу Вас розповісти про себе: сказати, де і коли Ви народилися, ким були Ваші батьки, якщо можливо, пригадати свої дитячі та юнацькі роки? Також попрошу Вас розповісти про те, яку освіту здобули, куди згодом пішли працювати та чим займаєтесь зараз?*

[N.] *[…]*. Родилася в квітні *[19]*47 року, в першій половині минулого віку. Так, шо вже, якшо шось не те ляпну, то шоб знали, чого… *(Сміється)*. Родилась у Кіровоградській області. Тато в мене лікар. Він з первого дня *[Другої світової. – О. К.]* війни,

* На прохання співрозмовниці текст частково відредаговано відповідно до норм української літературної мови. – *О. К.*

закінчив інститут, тоді Ворошиловградський був, і з перших днів війни був на фронті. Був у ПМП – полковий медицинський пункт. Він не дуже любив розказувать про війну. Ну, такі фрагменти були, шо був обоз – 27-28 возів. Там два конюхи, санітарочка, медсєстра і він. І один віз накритий палаткою, він там оперував. Ну, під час війни ж було таке, що коли наступ іде, то приказ іде по армії – отакий об'єм опєрацій можна робить у таких-то медичних закладах. Коли відступають – отакий об'єм. Припустим, там поранення брюшной порожнини, він його не повинен чіпати, відложить, хай він помирає там. Він не повинен цього робить. Ну, якшо Вам цікаво, я можу один випадок *[розповісти. – О. К.]*, він розказав. Чому? Потому, шо я бачила цю… цю людину. У нього був санітар, він молодий був, ну, в нього одна нога коротша, поетому він на фронті, ну, не був на передовій, а був конюхом. І йде приказ: всіх поставить (врача одного і одного конюха, мєдсєстру, санітарку, другого конюха) на передову. Він приходе, стає на коліна: «Василь Іванович, будь ласка, не відправляйте мене, бо я знаю, мене вб'ють…» Він каже: «Вася, – чи не помню, як його звать, – ти розумієш, залишайся ти тут, а я піду замість тебе… – та мене розстріляють. Ну, приказ, ти ж розумієш». Він пішов, цей хлопчик, і через 40 хвилин чи через час приповзає. Він знає, де ПМП стоїть. Якби солдат просто якийсь – він же ж не знає, а цей же знає, де це ПМП. Приповзає – розпорений осколком живіт і кишки зверху. Він по соломі, у соломі, в грязюці кишки… По закону папа його повинен був залишить умирати. Він промив йому брюшну порожнину, стянув, дрєнірував і евакуїрував. І коли було 20 років з Дня Перемоги, приїжджає цей солдат… А у папи орден… бойового красного знамені був. А у нього 50-річчя було, і йому трудового *[ордена. – О. К.]* вручили. І в «Кіровоградській правді» статєйка про нього. Дочка цього Васі приїхала в Кіровоград в командіровку, і шось там купила, і завернула в «Кіровоградську правду». Приїжджає додому, розвертає, батько дивиться – Чипурний Васіль Іванович. Він же його знає з фронту, він з ним пів року в обозі був. Вася приїжджає, а він головний інжєнєр у Черкасах якогось заводу. Приїжджає він на машині, привіз квіти, привіз ящик коньяку. А папа в мене взагалі не пив, навіть на фронті. Ніколи. Не курив і не пив. Він такий, за спорт завжди був. Всі плакали, звісно, як він приїхав оце із квітами, з усім. Оце… Я б і не знала цього випадку. Ну, оцей же ж мужик приїхав, то, зрозуміло, папа ж тоді розказав, і він же, цей же ж Вася, розказав. І він закінчив війну в *[19]*46 році в Берліні. І вже в Берліні він був дивізіонним кожвєнєрологом. Каже: «Як сир у маслі в Берліні». В нього мотоцикл з каляскою. *(Усміхається)*. Ну, все… Ну, він з Германії приїхав. Він, правда, з чемоданом приїхав, не геть пустий. Ну, нічого він звідти не привіз, а привіз вівчарку. Вівчарка незвичайна – Тарзан. Розумаха такий, тільки папу слухав. Ну, такий випадок: у дворі ж всі: і завскладом, і на кухні – всі ж Тарзана знають, він з усіма нормально. Привезли вечором капусту для санаторія – дитячий туберкульозний санаторій. Папа був головним лікарем. Привезли капусту. І папа *[сказав. – О. К.]*: «Тарзан, охраняй!» А рано-вранці, в 6 ранку поїхав в *[м.]* Кіровоград по справах. Приходить кладовщиця тьотя Клава, а Тарзан її до капусти не допуска'. *(Усміхається)*. Вона його кормила з рук, він її знає. Ні! Ні! Доки папа не приїхав… Дощ починається, вкривають ту капусту – Тарзан нікого до капусти не допускає, бо охоронець! І ще про Тарзана. *(Усміхається)*. У нас там річечка була, отак берег крутий-крутий і великий, ну, мабуть, мет… кілометра три отак в довжину і десь, може, кілометр в ширину – берег отакий. Зелений-зелений берег. І річечка. І на цьому березі поселились цигани. А у санаторії ж ці… санітарки прали білизну, вивішують, сохнуть. А цигани крадуть простині і пододіяльники.

Папа раз сторожа найняв – він більше краде, чим ті, шо ворú. Другого. Ну, папа «плюнув» і встає, у *[годині. – О. К.]* дванадцятій пройде, у три пройде, там чотири із Тарзаном. Тарзан ше ж ходить по теріторії. Ну, взагалі, папа в чотири години пройшов, пішов – ліг спать. Вранці *[кличе. – О. К.]*: «Тарзан! Тарзан!», – ніде Тарзана немає. Він по тєриторії *[пройшовся. – О. К.]* – на березі цьому ж висить білизна, і лежать дві циганки, і Тарзан коло них. Вони тільки голову піднімуть, а він: «Р-р-р-р!». *(Сміється)*. Він їх не кусає, нічого – лежить коло них, вони лежать коло нього! Папа їх – за шиворот, в сарай. Прийшов барон іще з одним циганом – «Отпусти!» А воно *[19]*53 рік чи *[19]*52-й, ше ж Сталін був. Папа каже: «Два варіанта: або я їх в міліцию здаю (ну, це ж точно розстрєл; при… при тому… Сталін же не дуже циган любив). Або шоб за сутки в діаметрі 10 кілометрів вас тут і близько не було». Все, домовились, він відпустив тих циганок і… і все. *(Сміється)*. Потім ше за Тарзана. Пропали гроші. Привезли зарплату працівникам, і пропали гроші. Ну, взагалі, папа всіх там терзав-терзав, терзав-терзав, а потім Тарзан привів… Папа завів його в бухгалтерію. Він походив-походив і повів папу в кладовку. В кладовці, у крупах ці гроші лежать. Мужик там був у бугалтерії. Він чи завхоз, чи шось таке. Ну, він вхож був в бугалтерію. І, видно, главний бугалтер привезла, десь відволікнулася, і він заховав… Ну, як завхоз, він же кругом ходить. Зайшов у кладовку. Поки тьотя Клава відхилилася, він ті гроші сховав, а потім вже думав забрать. *(Сміється)*. Так що такий у нас Тарзан був. Ну, папа приїхав, а там раніше була усадьба… цього, Тєрєщенка. Сахзавод був на другій стороні оцього берега. А тут у нього дім був такий великий і дім для прислуги. Оцей дім був як для… для дітей. Ну, спочатку санаторій був оздоровчий для дітей. Просто воно ж після війни, *[19]*46 рік. Збирали дітей нічейних, ті, шо, на вокзалах, і там їх кормили, і все. Папа приїхав, звичайно, розбомблено багато. Цей дім, де прислуга була. Ну, будівля – чотирьохметрові потолки. Ми потім, як жили вже, я вже ж його бачила: з одної сторони у нас три кімнати було, кухня велика, з другої сторони – дві кімнати, там ше лікар з сім'єю жив, одні двері з кухні були до папи в кабінєт главного лікаря, і з другої сторони вхід – бугалтерія і сестра-хазяйка. Отаке здоровецьке. У нас у кухні велика плита була, мама там топила, там котел, і опалювалась вся будівля. Коли папа приїхав, він в ужасі був – поли згорівші. Ну, що робить..?! Де, де його, шо взять..?! По дрова, із конюхом, із шеф-поваром – вона одна була – їздили в ліс в 4 утра, корчували пеньки, шоб тут топить, шоб шось же ж робить. Коняку їм дали, віз – оце все, шо видали. І він почав поли зривать, а там отакі – «пятідєсятка» – доски. Часть одгоріло, а часть – цілі. Він їх перевернув, і вже у якому це році мама виїжджала, вона сама остання, вона ще дорабляла рік до пєнсії там. Та, мабуть, вже в *[19]*70-х роках. Ніде ні щілочки, нічого, воно ж сухе, звенить… Ну, папа – він такий дуже дієвий, активний, і при том раніше думав «о рóдінє, а патом о сєбє». В нього таке було. А райцентр –12 кілометрів від нас. В нас сільська місцевість. І оце там був санаторій. Давали ж пайки там для оцих же дітей. Ну, і тушонку, крупи там. І щоб ожержати продукти… папа жалів коняку, пішком ходив з рюкзаком, шоб коняку не ганять за 12 кілометрів. *(Сміється)*. Сумашедший… *(Жартує)*. І строїв без кінця. За ним тюрма плакала всю дорогу. При том, він «диким» шляхом строїв. Ні архітєктора, ні проекта, він сам оце придумав і сам строїв. Мужиків найме, оформе їх робочими. А санаторій туберкульозний, спірт же ж рікою ллється. Бутилку спірта ставиш, шо-небудь, і мужики роблять з задоволенням. Потім такий випадок був. Щебінь потрібно було одержати під Кіровоградом за 90 кілометрів, а у нас поряд Черкаська область. І там гран*[ітний]* кар'єр за 8 чи 10 кілометрів. Чого ж… Уже машини

були. Чого ж машину ганять за 90 кілометрів? А він не має права тут отримувать. Ну, друга область. Він бере двох мужиків, спірт, і вночі з водієм їдуть, ставлять бутилку оцьому сторожу і крадуть щебінь для стройки, для санаторія, не для себе. *(Сміється).* Стра́шний..! Пам'ятаю, привезли асфальт, шоб заа... заасфальтувати територію санаторія. Він вночі мене підняв, мою сестру, маму, двух санітарок, шо поряд живуть, з дому визвав. Із чотирьох ранку, щоб воно ж не застило, бо треба закатать. *(Сміється).* При Хрущові відрізали *[присадибні наділи. – О. К.]* в людей... Тож було 60 сотих, а потім відрізали при Хрущові землі. Тільки 25 сотих можна... Да. І, отак: іде вулиця, санаторій, іде вулиця, ну, частний сєктор далі. І в людей отак до берега оці городи. І внизу там садочки, ну, в кого вишня́, в кого шо. І оце все одрізали. І люди почали вирубувать садки. Папа кожного знав. Він же ж головний лікар санаторію. Ну, він з села приймав усіх: руку поламав, зуб вирвать – ну, все. *[...]* Все він, все він робив. Без проблєм, безвідказно. При тому він зарплату – там фєльдшер був – він зарплату не отримував. Йому так надоїдали, шо він в 6 ранку прийом вів до восьми, бо його дьоргають цілий день з роботи. В нього ж робота, в нього діти в санаторії, ну, хазяйство ж тут. Він же ж всім керує, а його без кінця дьоргають із села люди, із сусідніх сіл і з... Ото він ше рєнтгєн-кабінєт зробив, сам рентгенологом став. *(Сміється).* Ну, папа з людьми договорився, шоб вони не вирубували сади. Год бур'ян росте, другий год бур'ян росте, там нічого там... Колгосп, ніхто там нічо' не сіє. Ну, одрізали, користуваться не можна. І там 3 гектара получилось. Папа організовує суботнік, вирубують там оці бур'яни, кустарнік, і саде сад там. Сад – всі: і груші, і яблуні, все. Год сад росте. Він із ставка – уже ставок зробили в нас там, перегородили, і тут, де річка була, – ставок став. Він з ставка мотором качає воду, сам полива', обкопується після *[основної роботи. – О. К.]*, ввечері – це у нього така робота. І виростив сад. Три роки, вже коє-шо почало родить. Голова колгоспу побачив: «Колгоспна земля, шо ти робиш?». І в суд на нього хотів подати. Він каже: «Нічо' я не оддам. Сад ростив-ростив, я оддам… Все тут окультурив». Ну, коротше, судилися, і папі... і той *[голова колгоспу. – О. К.]* не висудив. *(Сміється).* Папа висудив. Я закінчила 8 класів. Це Кіровоградська область, село Стара Осота́ – вона 12 кілометрів од райцентра. Ну, я у школі училась добре, мені це подобалось. І дуже активна була, спортом займалася. Хоть папа мені трішки забороняв, в мене ревмоатака була... 11 років була, ну, ревматізм. І він не дозволяв мені спортом займатись. А звідки він знав, шо я в школі роблю? *(Сміється).* Волєйбол, ве... ве...си... вєлосипєд, біг, плавання, теніс. *(Сміється).*

[О. К.] *Всюди встигали.*

[N.] Всюди встигала. Змагання – треба їхать по волєйболу кудись у друге село там, чи по району, чи кудись, з ночівлею... Ну, як отпросить?! І починається... Я на колінах стою, цей дирєктор школи на колінах стоїть: «Васіль Іванович, ну, відпустіть *[...]*! Вона в запасі сідітиме, вона не буде грати!» *(Сміється).* Ну, взагалі... Така була. Хлоп-дєвка була. В мене сестра така, старша сестра на три, три з половиною роки, так, як арійка – здєржана така, читала багато, і... і така, не дуже комунікабельна. Це як поїздом їдем, через пів години мене весь вагон уже знає. А Женю – суткі ніхто не знає. *(Сміється).* Ну, така вона.

[О. К.] *Ваша протилежність.*

[N.] *(Сміється).* Да-да, стримана. Дуже. Закінчила я 8 класів. А сестра моя закінчила в 16 рочків 10 класів. І вона, мені здається, її батьки насильно в мєдицину пхали. А папа... мама була мєдсєстрой у мене. Коли почалась війна, мама закінчила 3 курс, мединститути евакуїрували. А в неї мама боліла. І в мами з суставами проблєми

почались. І вона маму покинуть не могла. І вона залишлась в окупації. Робила фєльдшером на три села. Бігала. І коли папа повернувся, він її не пустив закінчить інститут. Він такий, строгий дуже. Мама мягка така була. І мама осталась, мама була мєдсєстрою отут в санаторії. Ну, теж всі «дірки закривала». Ну, лаборанта нема – мама лаборант, *(сміється)*, маніпуляційної нема – мама в маніпуляційний *[кабінет. – О. К.]*. Ну, взагалі… Ну, ми на території жили, в санаторії.

О. К. В санаторії.

[N.] Да. Потім менший брат у мене через 10 років родився. Юра. Папин друг військовий залишив у нас піаніно. Його в Германію послали на роботу. Ну, він поїхав робить. І він попросив, шоб в нас піаніно постóяло. І Юрі 5 років, він нáчав «бринькать». «Бринькав», папа каже: «Юра, не трогай чужий інструмент, не "бринькай"!». А він «бринькає». А потом з'явилася вчителька музики, і він став музикою займатись. Він 3 роки провчився, а вона вийшла заміж і поїхала. І нема учитєля. Так він за 12 кілометрів їздив в музикальну школу. Туди він їхав маршру… цим, автобусом. Ше ж тоді був не автобус, а грузове таксі їздило. Грузовим таксі. А… а з санаторія машина ж їздила по продукти там, ну, в райцентр, по справам. Завозили туди велосипєд, і назад він їхав велосипєдом. Ну, він і до цих пір грає на піаніно. Він не пішов в мєдицину, він *[Інститут – О. К.]* народного хазяйства закінчив. Був проректором нархоза по учбовій часті. А зараз він у Швейцарії із… із дочкою і з внуками. Він і до цих пір грає на піаніно. Я закінчила школу у селі (тут 8 класів). Поступила в мєдучилище в *[м.]* Кіровогра*[ді]*. А! Сестра перший рік не поступає – пів бала нема, другий рік не поступає. Аж на третій рік вже ж *[…]*, то вона в *[м.]* Одесу їздила, потім у *[м.]* Київ приїхала. І аж на третій рік поступила. Я побачила таке діло, думаю: «Кінчу 10… 11 класів, а потім зо мной будуть підкидаться, шо я робитиму?» Кажу: «Я піду, закінчу мєдучилище. Не поступлю – в мене буде спеціальність, я буду працювати. Шо за проблеми?» Закінчила я мєдучилище і в той же рік я поступила в мєдінститут Дніпропєтровський. І почала вчитися, і пішла працювати. Працювати не за те, шо матеріально *[чогось бракує. – О. К.]*. Я, по-перше, не «тряпочніца». Золото мене ніколи не цікавило, хутра не цікавили, тряпки мене не цікавили. Я одягалась прилічно, бо в мене подружка со смаком була. Вона *[каже: – О. К]*: «Оце купляєм тобі, оце тобі шиєм». Я до цього ніколи не касалась. Зовсім. Мене це ніколи і до цих пір не цікавить. *(Усміхається)*. Зі мною там *[на одній з локацій у Гостомелі. – О. К.]* стоматолог *[маскувальні сітки для Збройних сил України. – О. К.]* в'яже, і пєнсія в неї слабенька. Вона так бідкається: «Оце я врач і у цьому… секонд-хенді одягаюся. Ну, шо це таке?!» Ну, прямо вона в ужасі всьо! А мене абсолютно це не «колише»! *(Сміється)*. Я… якшо я кудись іду, я іду целєнаправлєно. Мені потрібні черевики – оце я йду по черевики. Більше я нікуди не дивлюсь, мене нічого не цікавить. Мені потрібна куртка – все, я по куртку йду. *(Сміється)*. Мене це абсолютно… Ну, це потом. І пішла я працювать. А ше анестезіології, як такої, не було. Це був *[19]*66-й рік. Дитяча клінічєска лікарня на мільйонне місто одна. І там пів ставки анестезіолога і дві ставки анестезісток. Значить вдень анестезістка там робить і на пів ставки цей же ж анестезіолог. А коли вночі… всі ж процедури, все ж під наркозом – діти. Три года дитині, апендицит. Шо ти їм зробиш під місцевою анестезією? Ше в 12 *[років. – О. К.]*, ше можна там, шо… А тут же ж все під наркозом абсолютно. Цистоскопію – глянуть мочовий пузир – під наркозом потрібно. Все потрібно під наркозом. А я рядом жила. Там у цієї, у євреєчки. Вона така уважна, кормила мене. Не відпустить, поки не покорме. Так смачно готувала! Ну, гарно мені там жилося. І рядом, через дорогу. Привезли, операція потрібна.

Прибігла санітарка, мене позвала, я пішла дала наркоз і пішла досипать. А вранці вже ж їду же ж на заняття. Ну, взагалі процес учоби мені дуже подобався. Мені не дуже важко було, бо я медучилище закінчила. Мені важко було фізику, хімію. Ну, я не «запускала» *[навчання. – О. К.]*, головне. Особливо органіку. Це, не дай Бог «запустив» – все. А я закінчила училище і органіки «не бельмеса» не знала, абсолютно. Як у нас студєнт був, Коля Сало, ніяк він не міг *[вивчити. – О. К.]* органіку. Ну, він там попався на тому, шо в нас був доцент, його дразнили «Тапочкін», бо він на кафедрі… А він Іванов. На кафедрі в тапочках ходив, його «Тапочкіним» дразнили. А цей же Коля Сало не знав. Прийшов здавать залік і каже: «Де мені «Тапочкіна» побачить!?». А цей на нього попав! *(Сміється)*. Він ходив до нього разів п'ять. Ніяк він не здасться! Не здасть. Потім, коли той десь був у відгулі, він пішов до когось другого здавать. І каже, той питає: «Ну, добре, – каже, – ставлю тобі залік. Надоїв вже, ходиш-ходиш на кафедру». Каже: «Ну, ти хоч з органіки шо-небудь поняв?» Каже: «Та поняв, ну, не пойму, чого воно кругом «си-ни» і «си-ни…». *(Сміється)*. СН і СН… *(Сміється)*. А мені все дуже подобалося. У нас біохімію читав. Біохімія, ну, оце як сапромат *[сопротівлєніє матєріалов. – О. К.]* у технарів. Як здав там якісь *[екзамен чи залік. – О. К.]* ці – можна вже жениться. У будівельному як сапромат здав – можна жениться. А в нас – як фармакологію здав. А біохімія – це такий важкий предмет. Якщо біохімію не знаєш, то ти фєльдшером так і залишишся. Це на клітинному рівні, як хліб попадає в рот і… і… поки він не… поки він не згорить у клітинах. Оце все, оце… І вона дуже нудна ця наука. Там цикл Крепса оцей, ну, три метра отак доска. Оце цикл Крепса. Ну, якшо його не розумієш… Його ж не завчиш. А як розумієш цей процес, то… то запишеш це все. У нас читав лєкції, повернувся з-за кордону викладач, він на французькій *[мові. – О. К.]* десь чи в Кенії, десь, десь отам. Я не знаю, в розвинутих країнах – нерозвинутих ше тоді – читав. І він повернувся. Він так цікаво читав, шо ми на пів години раніше приходили місце за́нять, бо з університета приходили з кафедри хімії студєнти, шоб послухать його лєкції. Дуже він цікаво читав. Ну…ну, мені подобалось. І, крім того, я ж руками вміла все робить. Я ж фєльдшер. Коротше, я робила і вчилась, робила і вчилась. Коли я вже була на шостому курсі, мене стали ставить уже черговим лікарем-анестезіологом. Ну, я вважалась субординатором. Мені платили більше на 10 рублів, чим мєдсєстрі. Ну, я тільки якшо якісь «непереливки», я завідуючого викликала – він допомагав. І тоді ше інтернатури не було по анестезіології, реанімації. Коли вже я закінчувала інститут, у нас уже було 14 мєдсєстер і 6 лікарів. На цю… на ту ж саму кількість ліжок. Ну, там клінічна лікарня, там кафєдра, профєсор була. Профєсор така була, Агафія Дмитрівна, фронтовичка. Маленька така. Така строга. Така… Ну, молодець така. Вона як оперувала? От, звично професори як: ці, асистєнти розріз зроблять. Вже головне зробив, розмився і пішов. Вона від початку і до кінця, сама і наклєйку зробить. І баба Христя на неї казали. Вона Христич Агафія Дмитрівна. *(Усміхається)*. Ну… ну… ну, умніца така, із характєром таким. Вона розказувала, на фронті її декілька разів «опускали». Починала з ПМП *[полкового медичного пункту. – О. К.]*, дійшла до… до десь до госпіталя, полаялася з начальниками і її опять униз «спустили». *(Сміється)*. Ну, шо… Ну, така військова бабуся була. І грамотна дуже. В них кафєдра дитячої хірургії безподобна була. Ну, закінчила я інститут і залишилась там же ж. В мене інтернатура була по дитячій хірургії. Ну, я хірургію, взагалі, теж любила. Коли на практику ходила, то навіть апендицит один раз самотужки зробила… Ну, як само – асістірував хірург, а я сама зробила. При тому під місцевою анестезією. На другий ранок йду, йду – боюся ж в ту палату заходить до тієї ба-

бусі, шо я... Думаю: «Боже, шо вона мені щас буде розказувать про мене...». *(Усміхається)*. Коли я захожу – вона: «Ой, дєточка, спасіба! Тут ось жіночкі оперіровали – їй так боліло, їй так тянуло, їй тошнило, а я нічо' не відчувала, то в тебе такі руки..!» – чуть лі не руки мені цілуе! Мені так було приємно, шо я це..! *(Радіє)*. Ну, ще ж «шнурок», считай.

О. К. Легка рука у Вас.

[N.] Ні, ну, мені, цей, подобалось це діло. Потім на шостому курсі в нас був доцент. Він писав дисертацію по перитонітам жовчним. І на собаках же експерементував: він перев'язував загальний жовчний протік, а потім на п'ятий, на шостий там, на дванадцятий день вскривав брюшину полость і дивився, шо з брюшиной, які зміни при жовчном перитоніті. Ну, собаку ж проопєрувати, їй треба наркоз дать. Перед цим лаборантка йому декілька собак «уграла». Ну, собаки дуже чуствітєльні до наркоза, їм потрібно *[дозу. – О. К.]* там дуже точно. А я ж умію. Я собаку веду... заінтубірую, підключаю до апарату, ну, як людину. І... і сама стою, допомагаю цьому доценту. Він такий був мені вдячний. Я була старостою групи. Це він список *[студентів мав для оцінок. – О. К.]*: «Так, *[N.]*, кажи кому шо ставить!». *(Усміхається)*. Бо я ж у нього в авторитеті. Я йому не одну собаку не «уграла», наркоз даю, ше й допомагаю. *(Сміється)*. Ну, і мені ж цікаво, зрозуміло. Закінчила я інститут і залишилась там, у цій же клініці. Працюю-працюю, квартира не світить, нічо... *[м.]* Дніпропєтровськ. Зрозуміло, хто мені там дасть квартиру, «шнурку». Грошей, шоб купить, немає. Чоловік теж студєнт, на три курси менше від мéне. Бо він в армії був, ми з мєдучилища дружили, а потім він повернувся з армії, ми поженилися. Ну, взагалі нічого мені не світить. І я працюю у цій дитячій лікарні, підробляю в дорослій. І там чергує хірург. В один прекрасний день я ж оце йому жалуюсь, шо таке і таке. А він каже: «Ти поїдь в Крємєнчуг. Там головний лікар в районній лікарні, він дуже авторитєтний. Якщо йому потрібен буде спеціаліст, він тобі квартіру зробить». Їду я до мами, – а воно там от *[м.]* Крємєнчуга Кіровоградська область недалеко – в гості, і заїхала в *[м.]* Крємєнчуг. Заїхала і прихожу, кажу: «Так і так, я...». А, зайшла в хірургію спочатку. Зайшла в хірургію, а там ше й хірург, який Дніпропєтровській інститут закінчив, він же ж, ну, з *[м.]* Дніпропєтровська. *(Усміхається)*. А я два з половиною роки проробила там, а треба ж три відпрацювати. Завхірургією, як узнав, шо я анестезіолог... А анестезіолог, який у них працює, ну, як воно... зафрахтувався на Північ поїхать, шоб грошей заробить. І йому залишилось дві неділі робить. Він вже всьо – одробляє, він їде. Лікарня залишається без анестезіолога. А хірург з вищою катєгорією. Він резекцію робить, холєцістіт робить, зоб робить. Він усе вміє: і діагнóз, і руки золоті. І він залишається без анестезіолога. Під місцевою анестезією шо ти зробиш? Ну, апендицит, ну, вени, а інше ж все діло в швах. Він же як узнав, шо я анестезіолог, *[взяв. – О. К]* мене за руку і *[повів. – О. К]* до головного лікаря. А головний лікар там такий був, власний такий: «Леонід Петрович, будь ласка, ось анестезіолог!» А я ж – тридцяти *[років. – О. К.]* ще не має, на таких каблуках, губи нафарбовані *(сміється)*, очі підведені – кашмар, на голові так... А він: «Де ти цю швеєлку взяв? *(Сміється)*. Вона шо, шось уміє?!» *(Сміється)*. – «Леонід Петрович, ну, будь ласка!» Кажу: «Тільки слухайте: я приїду, якшо мені буде квартира». – «Ви бачили?! В мене тут черга, – він каже, – лікарі стоять по три, по п'ять років. А вона прийде – їй давай квартиру зразу!» *(Сміється)*. Кажу: «Якшо квартири не буде, я до вас не приїду. Я буду в другом місці шукать!». Я їду, а в мене дитині вже п'ять років. Мені потрібно щось же думать, доки ж я буду по квартирах слоняться. А цей завідуючий *[каже: – О. К.]*: «Леонід

Петрович, у нас же санстанція…» А там вєдомствєнніє будиночки, отакі бараками. *[Показує. – О. К.]*. Вони сухенькі, вони гарні. Ну, вони невисокі. Опалення від лікарні, вода від лікарні. Каналізації не було. Я потім провела, то не проблема. *[Завідуючий говорить:]* «От, санстанция…» А санстанція вибирається у нове приміщення. *[Головний лікар каже:]* «А чо' це я їй повинен давать?» – «Ну, будь ласка!», – чуть не на коліна стає той завідуючий. *(Усміхається)*. «Ну, добре!». Кажу: «Тільки ж чесно, бо я ж їду розраховуватись!». Приїжджаю, кажу своєму завідуючому, шо так і так, там квартира. А він до мене як до дочки відносився. І лаяв більше всіх, і гарно відносився. «Ні. Ні. Ні!». Потім переночував. Він з *[м.]* Кобеляк такий *[…]*. Переночував ніч з цією думкою, приходить вранці: «Да, напевно, *[N.]*, ти права. Тут тобі нічо' не світить, їдь. Раз квартиру дають, то їдь туди!». Кажу: «А як же я розрахуюсь? Мені ше ж пів року відпрацювати?». «Е, не переживай. Я з Коваремъ договорюся!». Пішов він до головного лікаря. Він такий авторитєтний цей анестезіолог. Договорився, і мене за день розрахували. Я приїжджаю, а головний лікар лежить вдома з панкрєатітом. Йому там капають. Я до зама, а зам – не риба, не м'ясо. Зам по сєті. Ну, як з мене балєріна, то з нього… то з нього такий лікар. І ше й організатор ніякий. Ну… ну, киця… Ну, таке, ну..! Каже: «Їдь в оздраводдєл!». Я їду в оздраводдєл, а мені там кажуть: «Їдь в Дніпропєтровськ, хай ваш оздраводдєл тобі напише, шо ти їм не потрібна». Йолкі-палкі… Я їду. Добре, шо я не тонкосльоза, а то б ревіла цілу ніч, весь день. Шо ж мені робить? Переночувала у завідуючого в кабінєті хірургії. І шо ж мені далі робить? Коли на другий день завідуючий їде ж дивиться ж, ну, панкрєатіт. І капать головного лікаря. *[Тоді завідуючий вирішує. – О. К.]:* «Так, з завтрашнього дня – на півтори ставки, ніякіх оздраводдєлів, нічого». *(Сміється)*. І всьо. І то я нача… Звичайно, мені було дуже важко спочатку. Все-таки, велика лікарня. І я ж таки дитячий анестезіолог більше. Хоча і підробляла в дорослій. Ну, мені з дíтьми, звичайно, хоть вважається вища катєгорія «дєтсво». Там складніше. Ну, а тут вже друга… другі проблеми. Сопуствуючі захворювання всякі. Допустім, кишечна непрохідність і сахарний діабет. І вже… Або гіпертонічна хвороба. І вже проблєми такі. Потім оці шиї, шо не найдеш голосову щілину, шоб заінтубірувать. Ну, обшем, проблєми теж такі були. Варилася в собствєнном соку́. Ну, взагалі-то я справлялася. По-перше, починати з того, шо я дуже люблю… любила свою роботу. В чотири ранку визивають, у два – мене ніколи це не дратувало. Навпаки, якшо це проопєрують вночі, мене не визвали, під місцевою анестезією зробили, я ше хірургам «втик» зроблю: «Ну, шо це таке? Знущаєтесь над людиною!». – «Ну, сьогодні цілий плановий день, і ми тебе пожаліли». Спочатку було «дуже весело». Не було ургєнтства в нас. Тож поділили потім: три і два дні – ми, два дня –перва міська *[лікарня. – О. К.]*. Я в районі робила. Ну, вона на тєріторії міста, в Кременчузі. Мінялись. І в ургєнтний день хірург чергує, опєраційна анестезістка. Ну, я там на тєриторії жила́, мене визивали. Я зараз скажу, з *[19]*75-й по *[19]*82-й чи *[198]*3-й *[роки. – О. К.]* одна була. Сама там була. Хірургія – 60 коєк, роддом – 30, гінєкологія – 40, лор – 30, «гасне» *[гастроентерологічне відділення. – О. К.]* – 30, терапія – 60, і ожоги обласного значєнія – 40. Оце така була лікарня. І я одна була. І спочатку, коли я приїхала, не було ургєнтства. Як з района везуть хворого, то везуть в райлікарню, з чим би його не везли. Чергує по лікарні хірург, привезли «кому діабетіческу». Кого він зве? Мене. Бо я ж на території живу. Це поки ендокринолога привезуть, і він взагалі не зна', що в комі той хворий. Я прибігаю, розбираюся. Ага, якшо я справляюсь – сама справляюсь: оте… Ні – я ендокринолога визиваю. «І́нсульт» привозять, хірург чергує. Знову мене звуть. Привозять «гострий живіт».

Чергує нєвропатолог. Звуть мене. Подивилась: «Так, треба». *(Усміхається).* Хірурга привозять, анестезістку привозять в опєраційну, а я готую хворого. Потім вони прооперували, розмились, поїхали, а я з хворим залишаюсь. *(Сміється).* Весело було. Ну, шо ти хочеш, як сину було 5 років, а я пішла в гості у сусідній будинок. Там будувалась поліклініка, і тут отак буквою «Г» будиночки стояли. І ше один будинок там аж коло лікарні. І я туди пішла в гості до людей, ну, до знайомих. Субота, вечір. Звонить мені *[син. – О. К]* Сєрьожа: «Мама, іди… тебе визивають в гінєкологію». Я дзвоню в гінєкологію, а я якраз в гостях коло гінєкології. Дзвоню в гінєкологію і кажу: «Дєвочки, шо там?». – «Внєматочна бєрємєнность, але тиск 110 на 70». – «Ну, – кажу, – робіть прємєдікацию, ставте капєльніцу, я зараз прийду, ну, наркоз дам». А мені потрібно ше додому прийти, бо в мене дома халат. Я… я на тєриторії живу – халат вдягла, вийшла і вже на роботі. Бєз проблєм. *(Усміхається).* Ну, чи я там забарилась трошки, чи не знаю. Іду – біжить мій Сєрьожа, чобітки розстегнуті, шапка набік. Каже: «Мама, де ти ходиш? В гінєкалогії внєматачна бєрємєнность!». *(Сміється).* Ну, ото-ото так жили. Я не бачила, як та дитина росла. Я… не вилазила з лікарні. Тоді ж не було цих же ж мобілок. Іду в погріб, тєлєфон на вулицю виставляю. Кудись в перукарню чи кудись мені потрібно – я в хірургію дзвоню, кажу: «Дівчата, я отам-то». Йду в кінотєатр. Оце скільки бу… А кінотєатр рядом там був в нас. Тільки-тільки зайш… зайшла, почала дивиться – «*[N.]*, на вихід!» – «А *[…]*». Подивилась кіно! *(Сміється).* А потім зробили ургєнтство – і тоді стало легше. А потім ше лікар одна приїхала, і я оце з нею *[почала працювати. – О. К.]*. Уже веселіше трошки стало. А патом головний лікар надумав – він такий… прогрєсивний: апаратуру там, він на це не жалів грошей, все. Молодець такий. І він надумав рєанімацію відкрити. І як відкрили рєанімацію, нема ж кому чергувать – я і ця лікар. Він нєвропатологів ставить чергувати, кардіологів ставить чергувати. Було таке, шо жінка помирає, а я ж на тєриторії живу. Звонять мені: «Бігом в рєанімацию!». Прибігаю – санітарка масаж робить, а мєдсєстра інтубірує хвору. А нєвропатолог стоїть отак, кофтиною прикрита, на батарєї сидить. *(Усміхається).* Йолкі-палкі. *(Сміється).* Весело було. А я ж… І я пів року виконувала обов'язки завідуючого. Робить я буду з хворими, мене це не лякає. Ну оце… оці швабри, відра, санітарка не явилась на роботу… Санстанция – це жах! Для мене – це гроб з музикою. Я не можу. Я… З мене організатор… Ну, як організатор? Я то можу організувать, як шось потрібно. Ну, мені це не підійшло. Начальником я не захотіла буть. Ну, ніяк. Купили апарат для гемасорбциї, шо через вугілля кров переганяє при отруєннях там, при всякіх ділах. А… а як його скласти, як з ним працювати, ми ж не знаєм. І мене головний лікар посилає в Дніпропєтровськ на місяць – подивиться, як це все робиться, навчитися. І я з мєдсєстрою поїхала туди. І там… хлопці… клінічна ординатура. Це вони учаться на завідуючих. Вони вже працюють, а потім приїжджають вчитися і закінчують клінічну ординатуру, вони вже завідуючі. І я там собі знайшла завідуючого. Виявляється, він з-під Крємєнчуга, батьки в *[м.]* Глобино… в Глобино десь живуть там недалеко. А він у *[м.]* Жовтих Водах. Квартира в нього там є, із дружиною *[проживає. – О. К.]*. Ну, Жовті Води єсть Жовті Води… Це ж страшне діло. І він… і в нього є завідуючий. Він туди приїде, то він не буде завом. Я ж його уговорила, кажу: «Сєрьожа, ну, будь ласка, ну, давай, ну… ну, зробиш, як ти хочеш!». Ну, слава Богу, я золоту людину найшла. При тому він пєдіатричний *[факультет або заклад вищої освіти. – О. К.]* закінчував. Ну, такий добряк. У нас… Ну, безподобний. І… ну, не самодур. Нормальний мужик. Грамотний. Я золотого зава знайшла. І потім вже пішло-поїхало. Потім уже було у нас сім лі-

карів там. На ту ж кількість ліжок сім лікарів було. Ну, я робила-робила, а потім як почалася оця перестройка-перестрєлка. А чоловіка в мене… Я… в мене другий брак був уже потім. Ну, ми мирно розійшлися. Ота доктор, шо прийш… приїхала після мене зразу, я її познайомила із своїм чоловіком і звела їх, бо в мене любов появилась там. Ну, в общем, я кипітиму у смолі, точно… *(Усміхається)*. Ну, коротше, мого чоловіка посилають головою колгоспу. І це 30 км від Кременчуга. Ну, поки нормально транспорт ходив, я їздила, все було, а потом почалося. Автобус вранці, то мені доїхать получається, чи маршрутка, а назад – у 8 *[годин. – О. К.]* ранку з Крємєнчуга до нас їде. А мені зміну потрібно здати, мені начмєду доповісти потрібно ж. Ну, раніше як пів дев'ятої *[години. – О. К.]* я вийти не можу. А чоловік уже… він то машину за мною пошле, то… І він сердиться, шо я на попутках їду. Ну, коротше, він «капав-капав» і найшов мені роботу у профілакторії нєфтєпєрєробного заводу. А він у нас в сусіднім селі через річку. Домашнє діло. Пішком – 20 хвилин, на вєлосипєді – шість. І я переходжу туди. Переходжу туди – робота там… Пробач, мені пів року було стидно зарплату одержувати. Робота – «не бий лежачого». Я нічого не роблю, а зарплата в два раза більша, чим у рєанімації. Ну, я ще їздила майже 10 років в рєанімацію на пів ставки за «зашпорами». Не за зарплатою, а за «зашпорами». Брала там сутки у вихідні або ніч. А тут у мене було таке: або перва, або друга зміна в профілакторії. Ну, я там бурну діяльність теж розвела: п'явки ставила, голки ставила, рєфлєксотерапію робила. Ну, взагалі ще там видумувала, шо, цей, головний лікар каже: «Слухай, ти мене розориш!». П'явки ж дорогі. *(Сміється)*. І їх везуть. Вони ж стєрільні мають бути. Ну, видумувала там, шо хочеш. Ну, мені… ну, заїзд – записали, назначєнія зробила. Ну, тиск в когось підскочив. Ну, хтось лоб розбив. Ну, коліно дитина якась… Сижу… В мене… я… в мене вже сил не було там сидіть. Ну, це ужас. Ну, я ж не можу так гово… *(Сміється)*. Ну, коротше, робила я там. Я вдячна покойному чоловіку, шо він таки мене перевів, бо я там пєнсію гарну заробила. КНПЗ *[Кременчуцький нафтопереробний завод. – О. К.]*, ми ж «ІТР-овци» *[інженерно-технічний персонал. – О. К.]*. У нас і тринадцята *[зарплатня. – О. К.]*. І на харчування, і на дорогу. І шо там тільки не видумували. І зарплата в нас не така ж, як в рєанімації. То я зараз вдячна йому, шо я живу, як людина, і зовсім не оглядуюсь. Хоч в секонд-хенді не… не купляю, бо воно мені не нужне. Ну, я ніколи цим, не за хрустальом, не за коврами, ні за чим абсолютно не переймалася. Ну, я всю дорогу подорожувала. Це в мене слабость. Я була в Італії, була в Грєції, була на Мальті. По Срєдєзємному морю *[подорожували. – О. К.]*. Турція, Єгипєт – само собою це. Болгарія. На Кольському полуострові була взимку. Попала на Баренцеве море – 8 балів шторму. На катері, на цьому, на такому судношкі нас *[…]* там. *(Сміється)*. Кидало, кидало, жах. А везуть цих, допризовників з Казахстана. Вони ж води не бачили, вони лежать «зелені» упоперек лавок. *(Сміється)*. Жах один. Ми туди приїхали – це з першим ще чоловіком – приїхали, а там нам показують 15… –15 *[градусів. – О. К.]* і вітер – 50 метрів в сєкунду. Хвилі за 3 кілометри долітають із Баренцевого моря. Воно ж не замерзає. Жах один! *(Сміється)*. Кажуть: «Приїхали в гості мені на голову!». *(Сміється)*. Ну, екзотика. Була на Кавказі «з животом», *[вагітною. – О. К.]* проїздила. Крим – теж. Була на Байкалі. Байкал бачила. В *[м.]* Алма-Атє була. Кругом я каталась, де тільки можна було. А, на Кубі відпочивала. *(Сміється)*. Ну, загалом каталася і ніколи грошей особливо не економила. Бо воно мені не потрібно було. Тряпки мені непотрібні. Золото теж. І хутро непотрібне. *(Сміється)*. А потім у мене помер чоловік. Тут, до речі, в Києві, у 10-й лікарні. Панкрєатит. Прооперували. Ну, там рєанімация прошльопала. Вчасно, видно, не провіри-

ла *[…]*. Інфаркт на треті сутки наступив, і він помер. *[…]* У *[20]*15 році у мене помер чоловік. І я залишилась одна в приватному будинку з городом і садом, і з всім на світі. Вік такий – вже важко. Дивиться, як бур'ян росте, я не можу. У мене тут син у Києві і його свати. Ну, свати мої – жінчині батьки у Озерах *[сусідньому селі Гостомельської територіальної громади. – О. К.]*. І коли будувався новий комплєкс на *[вулиці. – О. К.]* Свято-Покровській, він побачив це діло і позвонив мені. Каже: «Мама, так і так, можна внести гроші зараз, і воно ж буде дешевше». І вніс він гроші. Комплекс будувався. І в *[20]*18 році… я майже три роки там прожила одна. В *[20]*18 році добудували, він (син) ремонт зробив. Я сюди ще не приїжджала. Гроші давала, трішки син добавляв. І у *[20]*18 році в кінці серпня приїхала сюди. Продала там хату, продала машину, ну, все продала. Мені ця квартира обійшлась, в принципі, недорого, бо воно ж новостройка була. На четвертому поверсі, 31 квадрат. Перший час, звичайно, було незвично, було 100 квадратів, і земля, і річка, і ліс поряд, а тут на поверсі в клітці. *(Усміхається)*. Чесались руки спочатку. Ну, а потім привикла. А в мене тут і племінник. Він в *[м.]* Бучі *[проживає. – О. К.]*, його жінка пішла у Нацгвардію *[України. – О. К.]*. І вони ж теж пережили там страхи ті Господні. Дитина окремо – в них нема підвалу – і дитину відвели в сусідній будинок. І вони не знали, шо з нею, не могли добратися, теж бігали там під пулями отак, під будинками, шоб до дитини добратися. Ну, короче, залишалась я тут. Звикла вже. А коли почалась *[повномасштабна російсько-українська. – О. К.]* війна ця про́клята… А в мене внучка, у сина от першого браку дочка. Їй тоді було 27 років. А вона вже лікар-лор і жила в цьому ж комплєксі, де я. Ну, в квартирі – тепер «студія» називається. *[…]* Коли все ж почалося, вона о 6-й ранку мені дзвонить: «Бабушка, війна…», – і плаче в трубку. Кажу: «Яка війна, шо ти мелеш?!». Коли *[дивлюсь. – О. К.]* у вікно – літають оці ж вертольоти, скільки їх там, 36 чи 37, чорні, прямо над будинком. А в нас, комплєкс наш, якшо по прямій, то якраз отак, ну, може, кілометрів шість-сім – «Антонова» *[міжнародний вантажний аеропорт «Антонов» у с-щі Гостомель. – О. К.]*. А син мій в Озерах якраз з дітьми був у сватів. Там воно, типу, дачі, двоповерховий будиночок. І там сват інвалід першої групи, шо на колясці. Прямо такий: і не балакає, і з ложки кормили його. І троє дітей: хлопчик – тоді йому було, скільки ж йому було, мабуть, 12 років чи 13, дівчинка – 9 років, і ше одна дівчинка – шість чи п'ять з половиною *[років. – О. К.]*. Сваха і невістка. До них перших «кадировці» зразу зайшли. Там страхіття було… Цих дітей виставляли, автоматом *[цілились. – О. К.]*. Сваха так стала, каже: «В тебе діти є?! Стріляй у мене!». – «Я сєпаратіст!». Такий, з бородою. Вона каже: «Ну, і… ну, і хвались тим, шо ти сєпаратіст!». Вона *[говорить. – О. К.]*: «У тебе дітей нема?». – «Єсть». – «А ти б хотів, шоб на твоїх дітей автоматом виставляли?!». Ну, вони там у підвалі сиділи. Цього ж інваліда запхали теж у підвал. Ну, погріб звичайний. І дітей. На багатті їсти варили. Заїжджали до них окупанти. В огород заїхали – яму зробили велику. Танком заїхали. Від них по прямій *[від села на відстані. – О. К.]* один кілометр – *[аеропорт. – О. К.]* «Антонова». Там лісочок і по прямій – «Антонова». Ну, Ви, може, десь і побачите фільм. Там підполковник чи полковник спас 10 наших солдатиків молоденьких. Якщо хочете, я можу розказать.

О. К. Розкажіть, будь ласка.

[N.] Значить, полковник там, Сан Санич [*Олександр Олександрович. – О. К.]* його звать, я прізвища не знаю. Ну, він уже на пєнсії. І в нього там дім. Ну, такій добротний дім. І йому звонить його бувший начальник, гєнєрал якийсь, і каже: «Слухай, там мій внук десь у тебе в лісосмузі счас скривається». А там, виявляється, шо: коли

оце почалось, хлопчиків тіки призвали. Вони ше *[не вміють. – О. К.]* нічо', абсолютно. І командир їх забігає і каже: «Хлопці, давайте біжіть, бігом!». І вони бігом, за дві хвилини одяглись і побігли. І забігли в оцей лісок, що коло цього полковника. І той генерал позвонив і каже: «Там мій внук десь у цьому лісочку. Шукай!». І вони з жінкою поїхали, найшли цих хлопчиків-солдатиків і привезли додому. А потім бояться ж держать десять чоловік тут. Попередівали в таке шось старе, ніби вони тут допомагають з будівництвом. І «розтикали» їх по хатах, куди можна було. Мій син теж хотів узять. Ну, цей Сан Санич каже: «Не треба. Ви краще продуктами, якшо у вас шось є, будете допомагать. Бо у вас же ж троє дітей і інвалід. Ну, для чого ризкувать так?!». А сусідка там взяла. У неї чоловік загинув – вийшов корові корм давать. І на її очах стрілянина була, і *[постріл. – О. К.]* прямо в затилок, і він помер в неї на очах. *(Зі слізьми на очах).* Їй дали одного хлопчика. Ну, кого вони знали, надійних людей – цих хлопчиків «розтикали». І «кадировці» декілька раз заходили, ну, придирались, всьо. Ну, той... та каже, шо це мій племяннік, а той каже, шо я найняла, шоб мені корів допомагав доглядати. І у нього три хлопці було. Оце вони бачать, шо ті йдуть, тоді починають шось робити. І один раз піймали на тому, шо в хлопців захисного кольору майки. А він каже: «Почекайте, я все життя в армії пробув, шо я не міг накрасти для своїх робочих майок? Ви шо, голову морочите мені?!». А тоді, коли їм дали 11-го числа виїхать, їх десять машин, вони зібрались, то вони вивезли всіх цих хлопчиків. І потім приїжджали до них з Нацполіції, розбирались з цим, свідків там питали. Ну, навіть мені син прислав, фільм такий зробили. Ну, звичайно, жах один. Отак ризикували люди, це хай Господь милує. Одинадцять машин вистроїлись. Вони десять випустили, а одинадцяту розстріляли. «Кадировци» тоді там були. Числа восьмого чи дев'ятого там були друзі моїх сватів. А у жіночки рак. І проопєрована вже. І вони попросились до них, шо можна, ми в Ірпінь поїдем, нам до онколога потрібно». І вони випустили їх. І свати попросили, шоб вони заїхали за мною, шоб мене теж забрали. А в нас повен двір танків, БТР-ів. Там отакий двір. Ну, Ви мимо нього їдете: червоні такі будинки. Тут недалеко. Одна зупинка, комплєкс такий – десятиповерхівки з червоними полосочками.

О. К. Це по ліву сторону?

[N.] Ну, як сюди їхать – по ліву *[сторону вулиці. – О. К.]*, як туди – буде по праву. І повен двір оце танків, БТР-ів стояло. І вони не заїхали, побоялись зупиняться. Їх розстріляли: її на смерть, а йому ноги ранили і відправили в Білорусію. Він місяць в Білорусії був. Так шо, мене відвело. В цей перший день звонить мені внучка: «Бабушка, – плаче, – їдем у Львів!». Оце коли почалося. На евакуацію. Кажу: «Н., не мороч голову! Це два-три дня, і воно все закінчиться. Нікуди я не поїду! Хочете – їдьте». А в неї...у її чоловіка брат там старший, у них квартира там є, і вони туди поїхали. «Бабушка, поїхали!», – і ридає в трубку. Кажу: «Нікуда я не їхатиму, не мороч мені голову!». Вони поїхали, а в мене був тєлєфон нормальний, не оцей «придурошний» *[смартфон. – О. К.]*, а нормальний кнопочний, який зарядку тримав довго. В нас там хлопці – молодці, організувалися. На п'ятому поверсі сусід *[Діма. – О. К.]*, він комп'ютерщик, ну, такий, активний. І хлопці почали чергувати вночі, шоб мародери не крали. Ше не було не наших, не їхніх, тут не було живих людей. І вони чергували по три години вночі. І мій сусід там, чоловік молодий *[Вітя. – О. К.]* чергував.

[О. К.] *Під будинком?*

[N.] З... У будинку. У будинку. Вони і магазини опікали. У нас там «Лоток», потім

«Фору» – вони дивились, шоб мародери не лазили. А, і він там організовував… У нас підвал гарний такий, основатєльний. Він там організовував, шоб якщо буде шось бомбьожка, шоб там люди ж могли сісти, лягти і все. Ну, я ж узнала це, пішла у підвал, у мене кладовка невелика така. І я їм дала два карємата, два спальніка, подушки – те, шо мені не потрібне. Суконноє одіяло, стульчик такий – я на пляж його брала, шо розкладається. І коли я вийшла, а там навпроти теж кладовка і відкрита. І дві дочки вине… вивели туди маму 90-річну. І їй сідало там робили у подвалі. Я їм дала, цей, подушку, дала мішок спальний. І розговорились. А в неї, оказується, сваха – окуліст. А я кажу: «А я – рєаніматолог». Колєга. І стояв хлопчик, син оцього сусіда *[Діми. – О. К.]*. І почув оце. І коли через декілька днів, я не можу згадати якого числа, мене шукають. І я сказала, в якій я квартирі, а цей хлопчик не запомнив, в якій я квартирі. І мене… знають, шо «сім» – остання цифра. *[…]* Шукали мене, шукали – найшли мене. *[…]* Привіз чоловік двох поранених. Це вже «бомбьошки» почались. Ну, і…

[О. К.] *Цивільних?*

[N.] Цивільних. Цивільних. Оце… де оце жіночка розказувала *[давала інтерв'ю перед співрозмовницею. – О. К.]*, то *[вулиця. – О. К.]* Ярова там, оце по тій, до тюрми туди ближче. Якось він по-старому в них називається «Совхоз», «Совхозний район». Там совхоз колись був. Привозять – жіночка, років 60, дві рани: одна на нозі – така… сантиметрів шість, і не так аж дуже глибока, а друга, на другій нозі – невеличка, сантиметрів два, може, два з половиною, кругла і глибока. І жіночка така, тиск в неї високий. Мені здалось, шо вона важкохвора. Ну, тиск поміряли – тиск високий. І мені ж потрібно її шось робить. Я туди побігла – амбулаторія: нема ж не зажимів, не голок. Ну, спирт є, вата є, марля є, є знеболююче, є шприци – все це є. А чим шить і чим зупинить кровотечу – нема. Слава Богу, в мене між ложками і виделками два зажими, якими я дістаю кришки, коли консервую. Один зубатий, один – м'який, пінцет. Голки ж немає… Я взяла голки ці, шо шиють тканину, нитки «десятий» номер, і пішла. Халат одягла, в мене ж халат є, звичайно ж, свій. Пішла я туди, і мені допомагала оця ж окуліст, вона зараз ше працює, підробляє. Потім мєдсєстра найшлася якась з першого под'їзду, потім лікар-лаборант і фармацепт була. І хлопці ці допомагали мені, оці ж активісти. А як вони амбулаторію, як вони відкрили, не знаю. Ну, хтось відкрив амбулаторію, на топчан вже поклали поранену і все. Я оцю… оцю рану, шо більшу, кровотечу зупинила… дреніровала і зашила – там, по-моєму, чи три, чи чотири шви я наложила оцею голкою звичайною. Незручно, вона ж рівна, що тканину шиє.

[О. К.] *Звичайна.*

[N.] Да. Ну, ми її *[голку. – О. К.]* обєззаражили там, все, нитку ж всю. Зашила. А меншу рану я не стала зашивать, бо вона глибока. Я просто дренаж туди поставила (марлійку з… з цим… із… ну, з пєрчаткою, різиночку поставила), і забінтували. Ну, обшем, зняли цю жіночку з цього тапчана, де вона була. До мужика – а він лежить ніякий там, у коридорі. Ми до нього – а в нього ззаді (мені потрібно було його першим брати, ну, я навіть не знала, шо він є), а в нього на затилку рана така, сантіметров 12-13, рублєна до кості. І кровить же ж. На… на голові ж кров гірше зупиняється, бо там сосуди зіяють, вони, кожа така, шо вони не зліпляються. Отут м'якість, а там… а там сосуди зіяють. І як голову десь удариш, то довго кровить воно, поки аж кров звернеться. Я до нього – ужас один. Ну, я зупинила там, де єсть, поперев'язувала ниточками, зажимом. Отак воно ж робиться *[показує. – О. К.]*: де бачиш сосуд, м'ягким зажимом зажимаєш, а потом ниткою отак кругом, і зав'язуєш.

[О. К.] *Зав'язуєш.*

[N.] Да-да. Ну, общем, я кровотечу зупинила, а потім потрібно ж зашить. Блін, ну, як же шить? Я не можу проткнуть. Хоть би іглодєржатель був… Він… Іглодєржатєль такий *[показує. – О. К.]* – він інструмєнт оце ж як зажим, тільки він тут коротенькій і мощний такий, і з довгою ручкою. І він бере оцю голку і тримає так, шо вона не крутиться там. Іглодєржатєля нема. Зажими ці мої не держуть, вони ж м'ягкі. Блін, мені там хлопчик цей, шо помагав, *[Вітя. – О. К.]*, цей сусід, каже: «Давайте, я Вам зігну голку!» Зігнув. Ну, я з таким трудом… В мене пальці оніміли, поки я зашила ту рану. Ну, теж дрєнірувала з двох сторін. А, швів, мабуть, я там штук дванадцять наложила. Багато. Їх забрали, не знаю, куди їх повезли. А привіз сусід їх. Потім, коли вже… Мір тєсєн. Коли я почала ці сітки в'язать, і стала до нас жіночка ходить з того району. Оказується, це сусід їхній привіз їх. І він зараз в армії на фронті. Він інколи приїжджає додому. Вона його знає. Ну, він їх забрав і повіз. А потом ше позвали мене. Вже темно було. Світла ж у нас вже ж не було. Привезли. Ну, мені таке здалось, шо він бомж якийсь, тому шо так одягнутий, вонючий. Ну, там, видно, автоматной чергой його прошили, потому шо блідий, тиск низький. Якби в стаціонарі, то ми б шось зробили. Відкритий перелом локтя. Ну, рана открита. Поки ми його, ну, до ран… добирались до ран, він помер у нас… Ми… ну, ми йому то вкололи там все, шо положено, що було там, і обєзбалююще, і все, він помер і… І привезли чи п'ять, чи шість трупів наших солдатиків. І в гаражі туди. У мене під вікнами гаражі там. І в гаражі туди, в якийсь гараж пустий, і цього туди однесли. А я і зажими там оставила, і пінцет, і халат свій. І всьо. І вже тоді. А, четвертого числа сильна така була «бомбьошка». По будинку по нашому прямо із цього, із танка влупили. *[…]* Так, і часний сєктор дальше. В часному сєкторі поставили танк, і з танка «влупили» прямо по дому отак. І там, починаючи, навєрно, з п'ятого чи четвертого поверху по десятий – все оце… всі ото чорні були… А по нашому – в нас в сьомий і восьмий *[поверхи будинку. – О. К.]* попали вони.

[О. К.] *Це вони свідомо цілились у цивільні будинки?*

[N.] Так. Будинок отак здригнувся прямо. Ну, обшем, четвертого числа *[березня 2022 року. – О. К.]* я пішла в підвал. Хлопці там організували і воду, і відро для туалєту, і все. І я цілий день там просиділа – холодно, всі в одне, вибачте, в одне відро ходять *[в туалет. – О. К.]*… Я там просиділа цілий день, оставила і своє покривало там, і подушечку, яку несла туди. Пішла додому. І п'ятого числа я вже не пішла у підвал. Це п'ятого березня. Електрики нема, газу нема, води нема, остиває в кімнаті вже… А коли сусід виявив, шо мене в підвалі нема, оцей же ж… оцей активіст, оцей, шо… шо мене найшли, коли я оце шила. І в нього ключ від моєї хати є. Я йому другий дала, бо він бігав до мене там за… чи за мєдікамєнтами, чи за шось він додому до мене бігав. І в нього є ключ від моєї квартири. І він виявив, шо мене немає. Він став іти, його зупиняють ці з автоматами. А людей повно там у підвалі.

[О. К.] *Це підвал у Вашому будинку?*

[N.]. Підвал у нашому домі. Там будинок отак, отак будинок, отак – буквою «Г». *[…]* Вийти з нашого під'їзду, повернуть вправо і зразу підвал отут. І там ше один підвал – там діти були. Там зараз якась студія чи шось таке. А в нас тут оце ж під'їзд перший, він вужчий такий. А наш більший оцей. У нас довгі такі коридори, у нас по 12 квартир чи по 10. А в них там – чи по 6, чи по 5. Отакий… він отакий будинок. Сусід зібрався виходить з підвалу. Вони ж з автоматами. То вони *[рашисти. – О. К.]* в підвал заходили там. Ці… Забирали у них… У мене ці, дівчата двоє ходять на сітки *[плетуть маскувальні сітки. – О. К.]*. Вони були там у підвалі. Вони це все розказували, шо і співать пробували там на ýкраїнській мові. Так їм роти позатикали: «Та

ви шо, дурні, нас счас пороз… порозстрілюють!». А з дітьми були в другому підвалі. Ну, другий… Ну, там підвали високі, хароші, такі нормальні. Нормальний підвал. І великий. І великий, багато оцих кабінок всяких. Єсть такі, шо ше не зайняті. Там можна було *[знайти прихисток. – О. К.]*. Ну, і хлопці гарно організували. Вони води наносили туди, їжі наносили, свічок. У мене були… Ця, моя внучка заміж виходила, подавала мені свічки. І свічки отакі: товсті і всякі там. То я туди віднесла. Ну, віддала їм. П'ятого числа я ж не пішла *[в підвал. – О. К.]*. А сусід *[Діма. – О. К.]* виявив, шо мене немає, почав мене шукать. І іде сюди. А вони ж до нього: «Куди ти?». А він каже: «Там у мене на четвертому поверсі загубилась бабушка одна». І вони прийшли з автоматами. Привели його до мене. Він своїм ключом відкрив мої двері. Перед цим такий момєнт страшний… П'ятого числа ми бачим уже БТР-и, танки. У нас кругом дому отут копошаться. І вони ж ходять уже ж по цьому… по квар… по квартирах, вибивають двері. Ну, до нас, знаєте, ше не заходили. І ми зібралися. А в мене сусіди: жіночка така, за сорок п'ять *[років. – О. К.]*, мабуть, *[…]*. А вони з Луганської області приїхали сюди пів року назад… Втекли… втекли від війни. Хлопчик, мабуть, 19 років, син її, і бабушка ця – вона трошки молодша за мене. І вони – сусідка і її син – передають нашим *[українським воїнам. – О. К.]*, де… шо тут танки. Де, ну, нашим етім хлопцям, видно, як вони там, не знаю. Я не дуже в цьом ділі розбираюсь. Ну, вони… А ми з сусідкою собрались іти ж в підвал. І виходим на балкон, шо перехід від ліфта на… на цю, на сходинку,.. і бачим – стоїть, ну, якась тєхніка, БТР, чи шо воно таке, і він у цім *[кабіні. – О. К.]* дивиться в якусь апаратуру свою і показує на наш етаж. І рванув у під'їзд у наш. Ми з сусідкою назад – вона в свою, я в свою квартиру. І закрилися. Я сижу, чую три автоматні черги. Думаю: «Капець моїм сусідам видно, всьо». Через час до мене стук у двері. Я не відкриваю. Через час знову стук. Я не відкриваю. Потім вечір настав. Ніхто мене не… не… не трогав. Всі двері повиривані були. Всі. У мене… у мене і сусідні не вирвані тільки. Видно, не цікавили вони на такому місці. Ага, ну, факт тот, шо не вирвали, бо я там була. Ну, коротше, шостого числа сусід *[Діма. – О. К.]* ж відкрив своїм ключом. І вони – одне «узкопльоночне» таке, кривоноге, з такими вухами – воно прийшло мене «асвабаждать», як Вам подобається?! «Ідітє в падвал!». А сусід *[Діма. – О. К.]* приніс мені 5-літрову баклашку води, отаку цю державну, ну, з колодязя. І їхній сухпайок. Оцей їхній, оцей зелений із цим… із звьоздочкой. Кажу: «*[Діма. – О. К.]*, я нічого їсти не буду. І тим більше їхнє. – Кажу, – забирай!». Він: «Беріть, там дві таблетки спирту сухого. Ви води собі нагрієте». Не води ж, не газу, не електрики, нічого ж немає. Вже у хаті 6 градусів – я у дубльонці там ходжу, в шапці.

[О. К.] *То спирт там у тому сухпайку всередині?*

[N.] Да-а. Там такий сухопайок. Я потім, як вернулась з евакуації, отдала тут одній бєдній жіночці. Там і… і повидло, і тушонка, навіть салат з буряка – там такого наложено. Він великий такий, кілограма три, мабуть. Ну, мощний. Ну, я нічого. Я їсти – нічого не їла! Та в мене ще глюкоза підвищена. Міряю глюкозу. Нічо' не їм, а глюкоза «пре». Видно ж, воно на нервовій напрузі. Ага. «Ідітє в подвал!», – вони мені *[кажуть. – О. К.]*. Я кажу: «Нікуди я не піду. Хочеш, тут стріляй. Нікуди не піду! Отстаньте од мене!». Ну, вони «варняґали»-«варняґали»: «Ну, ладна. Штори закройтє. Может, Вам помочь?». Кажу: «Не нада мені помагать. Помошнікі…». Сусід мені моргає, баче, шо я така, счас сковородку візьму і по голові бахну, настроєніє в мене таке. А він вже ж очима мене просить, шо не… не… не випєндрюйся. *(Сміється)*. Ну, кажу: «Я сама закрию, успокойтеся. Ага, і ночью свічок не паліть!». – «Добре, домовилися». В обшем, пішли вони. Пішли. Сусід замкнув двері.

Я залишилася. Вони біля дверей написали: «Нє вхадіть, люді». Потом я приїхала, кажу: «Треба закрасить, а то подумають, шо я колаборістка...». *(Учасники інтерв'ю сміються).* Ну, в обшем, і почалося... Ну, канєшно, самий момєнт у мене був... Я ж не бачила, як там розстрілювали, я ж там не ходила, я всьо врємя була в хаті. Я нікуди не виходила. Оце з 24-го *[лютого 2022 року. – О. К.]*, то у підвал раз спустилась чи два раза, і все. Я нікуди: не в магазин не ходила, ну, нікуди, не по воду. Нікуди не ходила. Такий момент, шо в мене серце заболіло. Значить, вони вночі оце ж воюють: оце, пулі там, танки, «бахкає». То прилетіло на чотирьохетажку шось таке, шо «бахнуло». Пожара не було, а феєрверк такий цей оранжевий, метрів 30, мабуть. Ну, прямо як ото на свято... І пів криші немає. Потім ляпнуло, там у нас стройка ж іде, строїтєльний вагончик отак ляпнуло, і з нього ліпьошку зробило. Потім розбомбили піді мною гаражі. Вночі це було. Як «гахнуло» – пожар як почався, балкони наші всі повилітали. Видно, оці ж осколки. І горіло воно, мабуть, майже сутки оце під вікнами в мене. І мені... і мені ж видно з вікна. То під'їде за... заправщик, стоїть наших хлопців когось машина, видно, легкова. Він її відкрив, подоставав, шо йому потрібно, до себе заправщик. Заправляють машини, ходять по воду з автоматами ж, під вікнами ж прямо в мене, мені ж видно. Бачила, як з чотирьохетажки евакуїрувались люди. Значить, сіли у машину, чєлавєк, мабуть, десять всередину, і чотири сіли в багажніку, отак ноги спустили. І оце вони поїхали так. Це ужас один. Ну, короче, я оце сиділа, а в мене ж вікна виходять туди, не сюди, на вулицю. І я не бачила, коли оце 10-го числа *[березня. – О. К.]* дали ж «зелену» вулицю, шо розказувала ця жіночка *[давала інтерв'ю перед співрозмовницею. – О. К.]*...

[О. К.] *«Коридор».*

[N.] Коли «коридор» дали. Я не бачила. Внучка мені дзвонить 11-го *[березня. – О. К.]*: «Бабушка, там евакуація, собирайся і йди». – «Коли?». – «З 9-ої години». – «А вже 12. Куди я буду йти? Я нікуди..!» 12-го, 13-го не було евакуації. І вона мені 14-го *[березня. – О. К.]* дзвонить, шоб тєлєфон... А, вначалє хлопці, коли ще не було рашистів, хлопці поставили...

[О. К.] *Акумулятори.*

[N.] Не акумулятори, а цей, гєнєратор. І можна було заправлять *[заряджати телефони. – О. К.]*. Я останній раз заправила, навєрно, оце чи 4-го *[березня. – О. К.]*, чи отак десь, шо в мене ще тримався. Я ж ні з ким не говорю. Мої діти з Озер до мене тоже не можуть додзвониться. В них теж світла нема, зв'язку нема. Пару раз із Бучі оце племінник дзвонив. Він теж доїхать не може, уже ж тут же ж рашисти. Він забрать мене ніяк не може. Ну, короче, внучка 14-го *[березня 2022 р. – О. К.]* дзвонить: «Бабушка, йди на евакуацію, останній день евакуації!». Я... Нікого нема. Уже і... А, а вони *[рашисти – О. К.]* жили у сусідів моїх оцих, що я думала, що їх розстріляли. Стукають шось там: чи вони мєбєль трощать, шо... Думаю, там мєбєль кончаться, до мене, мать, прийдуть. Я ж тихенько сижу, оце міряю тиск, подушку, шоб не чуть, шо апарат гуде. Слухаю: чи вони там, чи ні. Зняла сергі, шоб не цокало. Ну, оце так, два раза в день отак за ручку: «дьорг». І всьо. «Дьорг». Я нічого не їла, мені нічого їсти не хотілось, тільки пила. Абсолютно. Слава Богу, похуділа трохи. Ну, факт тот, шо і холодно ж, вже шість градусів. Ну, короче, оце 14-го *[березня – О. К.]* я беру рюкзачок оцей *[вказує. – О. К.]*, оцей, кстаті, історіческій, кидаю туди цей, кидаю туди апарат для вимірювання тиску, глюкометр, води... вода і мєдікáмєнти. Я навіть білизни не взяла. І йду. Вихожу – коло моїх сусідів лежить мішок оцей для трупів, чорний отакий, довгий. Думаю: «Видно, хтось з моїх сусідів...». Двері

кругом повиривані. Ну, де я мимо яких квартир проходила, бачу: двері вирвані і поставлені до вікон. Видно, вони ж оце таким чином захищались. Ну, мені потім уже сусідка розказувала, шо в нас на етажі снайпер був, бо вони їм дозволили зайти у квартиру, шось узять, то він виглядав, вони бачили. «Так, пів морди, – каже, – побачила із-за вугла». Ну, коли бомбили, я заходила, бо у цеї, ну, пока ше їх не було, коли тут вони не жили. Коли бомбили, то я виходила в коридор. Бо там оце, де, видно, ну, така, як ведуща стіна, видно. Я туди на неї сідала, ше й стул… туди табуретку винесла, так вона і пропала. Ну, не в цьому справа. А потом уже, як оце били, то я у туалєт, або оце, де пройом двері, ставала та і все. Ну, я не ходила. І я 14-го *[березня. – О. К.]* вихожу: на етажі нікого нема. І вони збираються. Видно, вони мі… десь локация в них була: повен двір тєхнікі, два «КамАЗи», вони грузять, видно, все, шо ся накрали, грузять на машини. Скла отак під будинком *[показує. – О. К.]* – по кісточки. Я йду, пройшла, тряпку ж білу прицепила, вихожу, кажу: «Я на евакуацію». – «Ідітє». Я пройшла, минаю там в нас дитячий майданчик, коли мене доганяє чи солдатик, чи, не знаю, чи… чи… чи єфрєйтор. Мені полутаралітрову бутилку несе. Кажу: «Не нада мені, бо я її не донесу просто. У мене коли єсть, нічого я не хочу». І пішла. Пішла, доходжу до стєклозавода, а звідти була ніби евакуація. Нікого там нема, два бомжа лазять, ці… ринок розбомблений, і там тільки недавно построїли «Стєкляшкі» – такі магазіни, тоже вони розбомблені. Я ото дійшла, а там цей, такий стульчик крутящийся. Я на нього сіла, дзвоню внучці, кажу: «Н., нема ніякої евакуації, я, навєрно, додому буду вертаться». – «Бабушка, йди до університету!». А ця дорога, от оце ж вона розказувала, шо це отака, шо одна йдеш на цю, на Київ, а тут на Бучу поверта… ой, недоїжджая тієї дороги. На Бучу ця дорога. Я йду, а вони – танки, машини, «БТР-и» – оце мотаються! Там «бахне», там «бахне», там «бахне»… Ну, обшем, ото ж іду до університету. А там якийсь чи християнський унівєрсітєт чи інститут. Ну, якийсь учбовий заклад. Там кілометра три туди дійти потрібно. «Іди, звідти евакуація буде у 12 годин», – каже внучка. А вона ж по інтернету це ж все бачить зі Львова. І мені… Іду я… Іду я… лісом, оце дорога лісом, а вони на танках оце шастають. Думаю: «Чи вийти, «проголосувать» *[спробувати зупинити транспорт. – О. К.]*, може, підвезуть мене туди до евакуації?». Сіла я, отам машина розбита стоїть, не дуже розбита, ну, пуста. Легкова. Я в неї сіла. Уже пройшла, мабуть, з кілометр по цій дорозі. Кажу внучці: «Н., ну, я не дійду». – «Бабушка, не можеш іти, повзи», – вона мені каже. Блін, я вихожу – коли їде крута машина, така тонірована, ну, «члєновоз». Я «голосую» *[намагаюсь зупинити транспорт. – О. К.]*. І бабушка сидить. Я «голосую», думаю: «Хоть у багажнік мене, ну, тут два кілометри залишилось – підвезіть». Вони не зупинили. «Тюпаю» я далі, коли зупиняється машинка. Машинка така не дуже взрачна. Не «Жигуль», якась імпортна, ну, така, простенька, такого кольору грязної пилі. Зупиняється: «Куди Ви?». Я кажу: «Я на евакуацию». А їде мужчина, бабушка спереду і ззаді хлопець такий, років за 30. Ага. Кажу: «Я до цього, до інституту на евакуацію». – «А ми в Київ». Так кажу: «Мені в Київ ще краще, чого ж я буду тут, як Ви в Київ їдете». *[…]* Він мєсний, і кажуть, шо він ше й депутатом у нас тут був в сільській раді, активний такий дядько. Оказується, ці рашисти в когось, видно, машину нашу забрали, «V» оце ж прицепили і на ній їздили. Він вночі одідрав те «V», заправив з їхньої машини машину цю, і ше, цей, 30 літрів солярки з танка злив. І цю пушку танка повернув на Білорусію. І цей парєнь, оцей, шо їде, каже: «Дядь *[…]*, а хто то танк повернув?». – «То, – каже, – я повернув». – «А як?». – «А там, – каже, – така ручка, я її покрутив і на Білорусію повернув». *(Учасники інтерв'ю сміються)*. Ну, таке цікаве… До-

їжджаєм до їхнього *[ворожого. – О. К.]* КПП, він вискакує: «Ребята, я... вапшє-то я з Кємєровськой області. Там єсть такоє сєло...», – називаї село, називаї річечку, вроді, він земляків шукає. Оце він їм «тарабане»-«тарабане»... Мені каже: «Не кажіть, шо Ви врач. Не кажіть, що Ви врач!» Ага, етат, а... і цьому *[каже хлопцеві водій авто. – О. К.]*: «Сховайся, шоб тебе не побачив, – йому, – опустися». Ну, обшем, вони багажнік откри... открили. *[А водій говорить: – О. К.]*«У мене єсть суха риба. Хочете, хлопці, у мене єсть суха риба!». А везе ж, картошкою приложив оцю ж цей, солярку цю, везе нашим хлопцям. І цей, курей везе живих, вудка в нього там ззаду. Кажу: «*[...]*, для чого тобі удочка, ти скажи?». *(Усміхається)*. І на багажніку ввєрху вєлосіпєд. А він їде в Київ. Три чи чотири дня назад ця дочка забрала матір у Київ в евакуацію. І десь її поселила там, шо він навіть там ше не разу не був. Їде ж до жінки і везе це продукти, і курей, і кішку. Ну, обшем, ми заїхали вже в Київ і нас... Ага, нє, ше раз зупинив. І він опять вискакує: «Ой, рєбята, я вопшє в Бєларусію собірался, но нє успєл. От сєчас, етат, сьєжжу за женой, і єдєм в Бєларусію». Ну, обшем, «лапшу» їм на вуха вішає. *(Сміється)*. Це чудо. Ну, обшем, доїхали ми туди, потім уже доїхали до наших хлопців на Житомирську *[трасу. – О. К.]*. А, ми за Бучею десь заблукали, якийсь дачний посьолок. Крутимся-крутимся, не можем виїхать. Коли мужчина зупиняє. Він питає в нас: «Ну, шо, забираєм?». Він думав, шо він хоче поїхать з нами. «Та, звичайно. В нас ше одне місце єсть. Звичайно, забираєм!». Він зупинив, коли той дядько зрозумів, шо ми заблудилися. І каже: «Отут, каже, 500 метрів проїдеш проти течії. І вискочиш на дамбу. І тоді вискочиш вже на... на Житомирську». В обшем, ми виїхали – там уже наші хлопці *[українські захисники. – О. К.]*. Він *[водій. – О. К.]*: «Так, тряпки білі знімаєм, ми не здаємся!». Хлопцям цю солярку достає. Пів часа він їм показував, де... де в них *[російських окупантів. – О. К.]* тут шо стоїть. Виявляється, він на вєлосипєді вже проїхав, подивився, де в них які пункти ці... чи точки. Пів часа хлопцям розказував. Поїхали, найшли ми його жінку. Він заніс оце всі продукти і, а ми просим: «*[...]*, ти ж нас до "Академки" довези!». В обшем, за цією бабусею приїхали чи внучки, чи дочки. І цей хлопець теж пішов. А в мене вже телефон сів, уже все. Коли водій цей з свого тєлєфона позвонив моєму племіннику. А вони на *[київському мікрорайоні. – О. К.]* «Оболоні» *[проживають. – О. К.]*. За мною приїхали. Ну, як тобі сказать..? В мене один момент був, ну, такий важкий, ну, такий важкий! Мені... Ну... ну, ужас один! Тихо. День. А у нас новострій там іде до шостого поверха, і підйомний кран. І я за цим крановщиком весь час спостерігаю, тому шо я в дитинстві хотіла крановщицею стать. А мені з вікна видно гарно. Мені так було цікаво, як оце воно... Бо я десь у років в одинадцять... як в селі жила, і перший раз побачила підйомний кран. І мене так це поражало. Мені хотілось буть крановщицею. І мені так цікаво, як він *[кранівник. – О. К.]* там цілий день: о 8-й *[годині. – О. К.]* він піднімається (і він високий такий, багато прольотів оцих), а у 6 вечора опускається. Як він *[кранівник. – О. К.]* там живе цілий день? Мене це поражає. Ну, чисто як мєдік. Як він фізіологічно там живе? І я спостерігала. І він такий, склонний до повноти, такий дядечка величенький. А мені, ну, по прямій, ну, може метрів двісті, мені гарно видно. Ну, може, обличчя не видно, але видно комплекцію. І я помітила, шо він останнім часом став... чотири прольота пройде і стоїть. Чотири прольота пройде і стоїть. Думаю: «Блін, мабуть, в нього з серцем шось непереливки». Пішла я, а там у них же ж прохідна, чергують хлопці, ці сторожі. Кажу: «Хлопці, скажіть вашому крановщику, хай він електрокардіограму зробить». В один прекрасний день в шість годин... А в шість годин він оце включає світло. Включає світло, видно, шо збира-

ється і спускається. В один прекрасний день, шість часов – свєт горить, пів сьомої – свєт горить, сім – горить… Я вже нервую. Думаю: «Видно, шось там з ним непереливки якісь». Ну, шо мені робить?! А воно дощ накрапає. Іти на їхню прохідну туди, воно таке там, ну, метрів, мабуть, 200-150 до їхньої прохідної от мого будинку. Звоню я знайомому сантєхніку Юрі. А він з ними, я знаю, там на будівництві шастав. Кажу: «Юра, ти не знаєш цього крановщика? Або хлопцям тим скажи. Шо там случилось? Шо він цілий час не спускається? Я вже хвилююсь». Коли він мені звоне: «Всьо в порядку, в нього там шось поламалось, він справляв». *(Учасники інтерв'ю сміються).* І в оцей чорний день тихо. То ж стрілянина, оці кулі, оці тросірующі, видно, як вони літають вночі. Взривається там, «бахкають», будинок дрожить… А тут тихо, нікого ніде немає. Вони поховались. Вони *[російські окупанти. – О. К.]* вдень оце свою тєхніку ховають у кущі, цим шифером прикривають, а потім вечором виїжджають, і починається.

[О. К.] *Із п'ятої години десь?*

[N.] Ага. Да, в п'ять, шість *[годин. – О. К.]*, і пошло-поєхало майже до ранку… І… раптом я стою біля вікна і бачу: чотири тросірующі кулі летять у кабіну оцю. І крюк цей поїхав. У мене… у мене серце опустилося в малий таз. Мені так було обідно. В мене таке було на них зло! Якби вони мені попались, я б з ржавого автомата б у них стріляла! Ну, падлюка, ну, шо тобі там мішало?! Шо там, снайпер сидить чи шо..?! Це грається просто, розумієш!? Йому захотілося оце розбомбить цей, підйомний кран. Гади. «Асвабадітєлі»! *[…]* Стройки нема, все закрито. У вагончиках нема робочих. Нічого, ніде немає. Усі робочі, шо там працювали – там є такі, шо із *[м.]* Житомира поприїжджали. Вони в нас сиділи в підвалі.

[О. К.] *І той кранівник теж був із приїжджих?*

[N.] Ні, дядечка не звідти. Він, видно, місцевий, бо він завжди йшов на маршрутку. Я бачила. Ну, може з Ірпєня, чи з Бучі, чи… чи з Гостомеля. Ну, ме́не так це шокірувало. Ну, мені так було обідно. Ну, таке зло на них. Ну, шо тобі той кран мішав?! Ну, взять чотири тросірующі кулі пустить у той кран. Раді іграшки, чи чого? Ну, гади! В мене в приватному секторі, біля нашого будинку перукарка живе. В неї там свій будинок. А вони в неї в городі поставили танки, оце лупили по наших будинках. Украли в неї елєктросамокат без зарядки, а потім покинули в Ірпєні під якимось будинком, і електрочайник… Видно ж, хтось розумніший сказав, шо на чорта ви його везете, воно ж не годиться – нема зарядок. *(Усміхається).* І той виложив в інтернет, уже ж після цього… ну, як звільнили *[Гостомель. – О. К.]*. І Свєта ця побачила свій самокат. *[…]* У неї є і фотографія – там син на цьому самокаті. І є докумєнти на той самокат. І вона поїхала, забрала самокат той. Білий такий самокат. Вони ж у неї в домі тоже ж були. Вона каже: «Хлопці, ну чого ви сюди прийшли?». – «Асвабаждать». – «Від чого ти, – каже, – мене освободив? От, ти мені скажи: від газу, від світла, від тепла. Від чого ти мене освободив?». Ото ж я приїхала в Київ і на другий день ду… Я не знаю, чи діти… А діти евакуюрівались у Вінніцку область. Там…

[О. К.] *Ті, що в Озерах перебували?*

[N.] Шо в Озерах були: син, невістка, сваха, інвалід-сват і троє дітей. Вони двома машинами поїхали. Вони понабирали туди таке – палатку взяли, спальники. Вони думали, будуть у лісі десь ночувать, шоб діти ж не замерзли. Воно ж 10-е березня, холодно ж. *[…]* Там якісь далекі родичі сватів, і вони туди *[поїхали. – О. К.]*. Там дали їм будинок. Він новий, ще ремонт не повністю зроблений. І вони там поселилися. І мене шукають. А вже ж я у племінника, і тєлєфон зарядила, і покупалася. Я не

боялася. Але відчуття таке: кришка впала, а в мене адреналін виділяється. Ну, шоб я боялась за своє життя – я не скажу, вже ж, слава Богу, прожила. Шо мені вже за себе хвилюватися. І прожила я щасливо, достатньо. У мене почуття страху зовсім не було. Я чесно скажу. Почуття ненависті в мене було. А воно підсвідомо в мене, не так, як у цієї жіночки *[в якої брали інтерв'ю перед співрозмовницею. – О. К.]*. Абсолютно в мене такого не було, шоб в мене депресія була, чи шо-небудь. Зовсім ні… В мене ненависть тільки. Я, чесно кажучи, я в житті не очікувала, в мене мозги лопалися: руські і білоруси?! Я їх близькими такими считала! В мене бабушка білоруска. Ну, ну, це близькі люди! Ну, як, чого, питається? От, логіки я не бачу. Не бачу. Ідіотська якась логіка. Чого, питається, ну? Якщо там вам *[м.]* Донєцк, *[м.]* Луганск, хочеться в росії, вам «русскій мір» хочеться – та їдьте туди і живіть в росії. Там, он, будь ласка, аж до *[м.]* Чіти і кругом же ж місця скільки! І по-російськи *[там говорять. – О. К.]*. І якшо вам там так добре, шо вам заважає, ну?! У кожної людини у своїх руках своя доля. Чого ви оце..? Ну, чого лізти? Чого вам мало? Ну… ну, блін, зло бере. Каже один цей «узкопльонний» якут Свєті оцій, перукарці: «У вас го́род». Вона каже: «Та село в нас, який го́род!». – «У вас туалєти в хатах…». Ой, блін, ну, шо ти, як воно… Ну, дике! Ну, ужас! І воно «асвабаждать» прийшло… Ну, цей, не знаю, чи племінник, я навіть не пам'ятаю, чи син, домовилися з волонтерами, шоб мене туди ж відвезти. Ну, шоб сім'ю вже ж докучі з'єднать. Мене віз туди *[спортсмен та колишній депутат Василь. – О. К.]* Вірастюк. Вони домовились, і на другий день мене племінник відвіз туди, де він збирав. У нього «Мерседес», оцей автобусік. *[У автомобілі їхали. – О. К.]* інвалід хлопець, калясочник, я зрозуміла – сидів там ззаді, потім жіночка і два мужика. Я зрозуміла, вони якесь відношення до Верховної Ради *[України. – О. К.]* чи до якоїсь влади мають, бо розмови такі в них були. Вірастюк дуже простий. Оце, де їдем… а він у *[м.]* Чернівці їхав. І у *[м.]* Вінниці домовились, шо він залишить мене там на трасі. А син під'їде з села машиною і забере мене. Де ми зупиняємся, всі ж: «О, Вірастюк!». А, їдем Києвом, а хлопчики стоять на оцих же ж КПП: «Документи!». Він протягує документи – «Вірастюк!» *(Сміється)*. Так цікаво. І куди приїжджаєм, всі ж хочуть з ним сфотографуватися, каву безкоштовно, смаколики безкошовні. Він заглядає сюди в машину: «Може, кому каву чи чай?». Ну, такий, добродушний. Та ще двері погано закриваються. «Ну, – каже, – калимага: двері погано закриваються». *(Сміється)*. Він довіз мене, син забрав. Ми п'ять днів там прожили.

[О. К.] *На Вінниччині?*

[N.] У Вінницькій… *[області. – О. К.]*, там село. Село – десь три тисячі населення. Гарна лікарня чотирьохповерхова, прямо навпроти, де ми жили. Нема лор-лікаря. В мене невістка лор-лікар, кандидат наук. Немає роботи. Вони, видно, розбирають по пів ставки. Нема роботи, шо ж ми сидимо? Ну, син – стоматолог. Зрозуміло, нікому конкурєнт не потрібен, ніхто стоматолога не візьме, якшо там є стоматолог. Ну, лор-лікар – немає лор-лікаря там. Взнали – не беруть. Ну, шо ж робить?! Коли подруга невістки з Польщі дзвонить: «Їдьте сюди, і буде вам житло, і все. Пристроїм!». І ми через п'ять днів сідаєм, грузимся в машини і їдем. Переночували біля кордону – там родичі далекі – і на кордоні не довго ми стояли. Ми 20-го числа *[березня 2022 р. – О. К.]* туди приїхали. Часа два, може, ми там простояли. Ми найбільше затрималися, бо в них собака і кішка, потрібні були документи, там всяке, з-за цього *[затримались. – О. К.]*. Уже як переїхали, то там стояли. Ну, приїхали, далеченько від кордону воно. І ми приїхали вночі. Нас зустріли там. Їхали по трасі, трішки заблукали, бо оці повороти, дуже якось вони не… не дуже

видно. Якось в нас здалека, вроді, отам поворот буде, знак. А там – отака біла лінія, і догадайся, шо там потрібно повернуть. Пару раз ми назад вертались. Ну, не в цьому справа. Ми доїхали – нас зустріли. Там українець. Він там живе вже років 10 чи 12. Будівельник сам. І він нас зустрів. Привезли нас в готель. Там нас чекала волонтер. Вона бувша директор школи. Така власна бабушка, мого возраста. Сама за рульом, така із себе інтелігентна. Нас зустріли в готелі. Готель державний чи соціальний. Тому що я помітила, шо багато інвалідів працює: то шкандибає, то без ока, то погано говорить. Нас зустріли дуже гарно. По кімнатам розселили. Одна кімната – невістка і син із дівчатами. Одна кімната – сват із свахою. І одна – ми із внуком (підлітком). І кормили нас – на першому поверсі (в ресторані). З ресторану на другий поверх нам піднімали їжу. Кормили непогано: вранці – бутерброди, салат, масло, молоко – без проблем, чай. Кава – не пам'ятаю, бо я нею не цікавилась. Ну, нормальна їжа. В обід – перше обов'язково, м'ясне або... рибу – рідко *[давали. – О. К.]*. Ну, м'ясне, в основному, картопля частіше всього, ну, іноді макарони. Ну, перше таке, в них же ж там саламаха. В них же ж нема такої нормальної першої *[страви. – О. К.]*, як у нас. *(Усміхається)*. Один раз навіть було – вермішель із компотом. Оце перше. Я подивилась... *(Усміхається)*. І ввечері теж так нічо', нормально. Ну, їда була нормальна. Посьолок невеликий, шість тисяч населення, по-моєму. Нас триста людей – українців, 304 чи шось таке у цьому посьолку в готелі жили. Ну, були такі, шо втекли від войни, а дві були приїхали на штучну почку, там «воду варили». Дві із Львова. Ну, вони зразу устроїлись там, у цей *[центр. – О. К.]* волонтьорить. Як волонтьорить? Як... Сидять там, де оце приносять. То кожні 10 днів машину нагружають і на кордон повезли, а там їх родичі зустрічають. Хто на шо вчився. Це таке діло. В мене сваха все возмущалася, шо, от, вони возять там, беруть. Я кажу: «Хай возять, воно Вам треба?!». Господи... Шо за проблєми. *(Усміхається)*. І відношення дуже гарне. Наприклад, мер міста у нас у дворі, там, де цей готель. Дуже велика будівля і декілька приміщень, ліцей мощний. Там і військових навчають, і поліцаїв, і механізаторів. Ну, багато там. І в них там міський басейн мощний: 25 метрів, 4 чи 5 рядів, і для дітей окремо, і для маленьких окремо, і джакузі... Ну, безподобно... 12 злотих коштує туди білєт. А нам безкоштовно. Нам дозволили (українцям), туди ходить безкоштовно. *[...]*

[О. К.] *Біля якого міста знаходиться це селище?*

[N.] Це місто самé Родзіїв називається. *[...]* Воно десь у центрі, більше на Північ, бо там *[м.]* Торунь (шістдесят кілометрів от Торуня). У мене там кум в *[м.]* Познані жив – це далеко. У *[м.]* Кракові ця жіночка, шо мене одягала, – теж далеко. Син зразу пішов працювати на будівництво до цього земляка. Жінка возмущалась: «Шо ти руки портиш!». А він там і бєтон мішав, і залізяки тягав. Ну, каже: «Шо ж я буду тут сидіть?». Одні жінки. І він приїхав. Він приїхав із-за того, шо інвалід і троє дітей. Просто невістка б сама не довезла всіх, як вже на то пішло. Він місяць працював там. Потім у вихідні він їздив і у нього (земляка) на дачі там шось робив. Ну, підробляв. Нам дали на дорослих по триста злотих. А потім іще американська якась організация ще дорослим по двісті злотих дала. На дітей – по п'ятсот злотих. Ну, там дітям, навіть якшо польські діти, у місяць по п'ятсот злотих виплачують до 18 років. Діти у школу пішли потім уже ж з вересня.

[О. К.] *Звичайна школа? Польська чи українська?*

[N.] Звичайна польська школа. Зробили клас український. І там і перший, і другий, і третій, і четвертий *[класи. – О. К.]*. Ну, дітям дуже не сподобалось. І вони попросились у польські класи. Мала ще ж не йшла в школу, ще їй рано було. А ця середня

[донька. – О. К.] – та в школу пішла. І онлайн з Україною *[дистанційно навчається в українській школі. – О. К.]. [Їхній син. – О. К.]* закінчив 8 класів чи 9, і пішов у ліцей. *[Він. – О. К.]* зараз в ліцеї учиться. Він гарно дуже англійську *[мову. – О. К.]* знає. Його вчили з дитинства репетитори. Він гарно англійську *[мову. – О. К.]* знає. І гарно дуже в шахмати грає. Він навіть підробляє: учить дітей онлайн, українських, ну, малюків в шахмати *[грати. – О. К.]*. І на турніри він там їздить. Оце останній був турнір, типу, обласного: 270 учасників – він шосте місце зайняв. Звичайно. І там йому премію дали – ноутбук.

[О. К.] *Молодець!*

[N.] Да. Ну, добре... Сину – в кінці кінців дозволили працювати по спеціальності. Він працює стоматологом, але їде за 120 км. Ну, слава Богу, тому шо вони ж уже не в готелі, вони вже знімають квартиру в двохповерховому будинку, *[живуть. – О. К.]* на першому поверсі, *[житлова площа. – О. К.]* десь біля 100 квадратів. Топлять вугіллям. Вугілля закупили. Ну, матеріально не страдають зовсім, як він каже. Він, правда, в мене оптиміст такий, філософ. Він ше й і не розкаже, якшо шось і буде, проблєми якісь будуть. А невістці не дозволили робить лор-лікарем. Вона робить помічником сімейного лікаря. Це як інтерн. І одержає копійки – як інтерн. Вона страдає від цього, тому шо в інституті викладала, кандидат наук. Оперувала, підробляла в воєнному госпіталі. Там оперувала. І в *[мережу медичних клінік в Україні. – О. К.]*«СантаЛєн» її запросили. В неї є сертіфікат, шо вона дитячий лор. Не дозволили. І головне – мотивація: «Ти не лікар, ти вчитель». Вона в інституті викладала. Ну, як може в інституті лор викладати, не лікар. От, Ви мені поясніть? Там ціле діло. Там потрібно і екзамени здавать. Ну, проблєми. А син ше встиг. Після того, як він влаштувався на роботу, через три місяці прийняли новий закон, шо їм там шось перездавать дуже багато потрібно. А син встиг проскочить. Оце так. Ну, він, звичайно, шукає ближче. Він там знімає кімнатку. У вівторок їде – вертається, а в середу, четверг і п'ятницю ночує там і в суботу вертається. Оце так. Ну, місцевість дуже гарна: ліс там, озера. Він навіть по гриби ходив. *(Сміється)*. Я, може, егоїстка, але оце як сирени, як бомблять – я щаслива, шо я не бачу внуків. Шо бачу тільки онлайн. Шо вони там. Бо ми оце ж сітки плетем. І ото неділі три чи чотири, як ото дві ракети прилетіли в *[с-ще]* Ворзель, що там десь біля елєктростанції «гахнуло», і в водохраніліще Київське. А вона летіла над нами. Ми прийшли в дев'ять ранку плести сітки, і дочка їхня, волонтерів, в п'ятий клас ходе, у піжамі прилетіла: очі на лобі, волоси дибом стоять. І я думаю: «Господи, слава Богу, шо мої діти і внуки цього не бачать». Це ж ужас один! І вона була тут в окупації. До евакуації була ж під рашистами. У них в домі рашисти жили, а вони в сусідів були. І ми оце в цьому ангарі в них зараз сітки плетем. Волонтерський центр «Червона калина». *[...]*

[О. К.] *Розкажіть, будь ласка, як у тій місцевості у Польщі, де Ви перебували із родичами, ставились до українців?*

[N.] Боже, навіть бувало, шо в магазині по-українськи заговориш – вони згодні за тебе платить. Невістка йшла з дітьми по дорозі – жіночка вискочила і несе сумку: там м'яка іграшка, мандарини чи апєльсини, цукерки. *[Запитує. – О. К.]*: «Ви ж з України?». Вони ж там знають же один одного. Ну, дуже було там гарне відношення. На Паску, на нашу, у їхньому костелі нам організували обід. Зібрали оцих всіх 300 українців, шоб ми там поспілкувались між собою. Отакі коробки *[показує. – О. К.]* смаколиків кожному вручили. Ну, дуже гарне відношення там було. От, наприклад, оця ж медсестра, моя землячка з Кременчука, в *[м.]* Кракові зараз живе, каже, шо там зовсім не так. Поприїжджали ж оце ж на крутих машинах

і там «воду варять». А в нас же ж в основном поприїжджали ті, шо від бомб *[рятувались. – О. К.]*. Хлопчик там… ця, нєвропатолог приїхала, по-моєму, з *[м.]* Чернігова, з Черніговской області. Чоловік у неї військовий. А хлопчик, мабуть, цей, ну, років 10, може, йому. І був випуск у цих ліцеїстів воєнних, і там урочиста стрілянина. Ну, як урочистий момєнт. А він грався на дитячій площадці. Прилітає *[ракета. – О. К.]* на другий поверх. Губи трусяться, білий! Каже: «Там стріляють». Оце дитина отаке пережила. Звичайно, ця лікарша приїхала з дівчинкою. Ну, були там такі, що «на шару» шоб пожить. То до нас дуже там було гарне відношення. Дуже гарне відношення.

[О. К.] *Але, попри все, Ви не думали залишатися?*

[N.] Та, в мене думки не було! Навіть мови немає.

[О. К.] *Ви хотіли додому?*

[N.] Тільки додому. Тільки внучка позвонила, шо вже розмінірували, дозволили в будинки заходити. Вони *[внучка із сім'єю. – О. К.]* приїхали раніше. Заклеїли в мене вікна, балкон. В мене балкон такий весь скляний, шо з трьох сторін одне скло зверху донизу. То два скла тільки оці залишились, а то все ж розбомблено було, і одне трішки там. І одвірок зігнутий. Вони позамітали.

[О. К.] *Хто саме Вам допоміг?*

[N.] Ну, внучка моя, ця, шо жила у…

[О. К.] *У Львові.*

[N.] Шо в Львові була. Дозволили, вони повернулись сюди.

[О. К.] *На який день після початку повномасштабного російського вторгнення вони виїхали?*

[N.] В перший день вони *[виїхали. – О. К.]*. Як ото почало крутиться, вони сіли в машину і поїхали. І вернулись, коли дозволили вже заходить у хату в перших числах квітня. Ну, я трішки ше затрималась там. А вони прийшли, у сусіда ключ взяли. У мене позамітали, поскручували, помили там. Бо було «страхіття Господнє». А ж з 24-го *[лютого. – О. К.]* по 14-е *[квітня. – О. К.]* не води, нічого нема – це ж ужас один. Повиливали там – я на балкон повиносила всі продукти, шо зіпсувалось, це ж все ж воно стояло. Вони все це поприбирали і пльонкою заклеїли балкон. Я приїхала, поприбирала, звичайно, вже по-чистому, і нікуди я не зверталася ні за якою допомогою. Позвонила – в мене в спадок дісталося від чоловіка земля. І там фермер нею користується. І він мені платить кожний рік. То він 9 тисяч платив, а оце з *[20]*22 року – 12 *[тисяч гривень. – О. К.]* платить в рік. Ну, він розраховується в листопаді десь, у жовтні, а це ж червень місяць. Я йому позвонила і кажу: «*[…]*, можеш ти мені раніше гроші дать? Мені балкон треба засклить». – «Ой, не знаю, єсть продукція, ну, ніхто не купля'», – те-те-те… «Ну, я спитаю бугалтера». Коли бугалтер позвонила: «Єсть гроші, ми Вам вишлем. Карточка у Вас не помінялась?». Кажу: «Ні, не помінялася». І вони мені вислали гроші. І ото я засклила свій балкон. Ну, нікуди, я не в сільську раду, нікуди не зверталася. Я вважаю, шо люди є, яким більше потрібно. Я себе перехвалю трохи… Санітарочка в «Лотку», в магазині прибирала. А в неї будинок напроти озера. Ну, я з нею познайомилась, бо я ж кожний день ходжу на озеро – мені плавать потрібно з моєю спиною. Іноді мокро – щоб на пісок не сідать, мені внучка купила стільчик оцей, шо складається. Шоб мені його не таскать, а вона *[санітарка. – О. К.]* навпроти живе, я її у двір на мотузкý опущу. І мій там стільчик висить. А потім беру. І отак я з нею познайомилась. Коли вона дзвонить мені з Вінніци: «*[N.]*, хочу додому». А в неї будинок – зовсім розбомблений. Сарай і дім – нічого. Дві яблуні залишилося. Ну, і в неї пєнсія, я ж розумію, не більше трьох тисяч *[гривень. – О. К.]*. І… і вона ж санітарочкою ро-

била. Ну, і вік такий у неї, ну, може, трохи молодша. Сімдесят *[років. – О. К.]* точно їй є. Нема за що доїхать сюди. *[…]* І вона оце ж бідкається весь час: «Ой, гроші…». Кажу: «Будем вважати, шо це гуманітарна допомога. Не потрібно вертати тобі ті гроші. Заспокойся, раді Бога». *[…]*

[О. К.] *Розкажіть, будь ласка, як Ви розпочали волонтерську діяльність?*

[N.] Я живу недалеко від Будинку культури. І оця перукарка, вона мене «на шару» майже стриже, за 50 гривень. Такої ж ціни нема. І вона туди ходила. І на вулиці, просто на вулиці натягували оці ж рамки. І люди, хто хотів, приходив, із дітьми. І ми рвали тряпки оті, що люди зносили. По кольору щоб воно трішки підходило: там зелене, коричневе. Це літом. А потім зимою біле почали – простині, пододіяльники рвать. І я туди ходила. Я ж поряд тут живу. Ходила. Потім ми свічки почали робить. І ото коли електрику виключали подовгу, мені приносили коробки. Я їх різала – з картону були. А, баночки різні. Баночки є *[висотою. – О. К.]* 7 сантиметрів, є 5, є 4. І залежно від баночок потрібно полоски різать. А картонка отака гафрірована, шо всередині гофр. І мені ці ящики зносили. Я їх, поки світло є, розмічаю лінійкою і простим олівцем. А потім, коли світла нема, я при свічці… Ну, не при свічці, а при фонаріку. Я ж уже цивілізована. При фонаріку ріжу. Я спочатку різала ножницями. І дорізалась, шо в мене отут на руці так стало боліть, що я вже зверталася за допомогою. А потім там Сєрьожа такий був в Будинку культури. Я не знаю, ким він *[працював. – О. К.]*, чи він завхоз, чи шо він там був. Він запропонував ножом оцим будівельним. Я як на світ народилася. Така красота! Поставила, воно ж стоїть. Отак: «жи-и-и-ть» – провела, і всьо. І я оце ріжу, а дівчата з шостого поверху… До речі, у підвалі сиділи, поки окупація була. Ця жіночка. Її мама і досі жива. Їй вже 92 роки. Вона пєдагог сама. І така… початкових класів. Ну, ну, така… я кажу, то їй пам'ятник при житті потрібно ставить, яка вона прєданна педагог. Це шось неймовірно. І ше одна жіночка. І вони крутять, скручують так, і вставляють у ці баночки. Баночки збирають, де тільки можна. Баночки з-під горошку, баночки з-під тушонки. Отакі всякі, металеві. Миють їх, шоб не було ж не паперу, нічого. І вставляють, відносять у Будинок культури, а в Будинку культури хлопці розтоплюють во…

[О. К.] *Віск.*

[N.] Парафін. Не віск. Трішки воску добавляли. Парафін… Віск перестали із-за того, шо чаще всього воскові *[свічки. – О. К.]* з ароматом. А вони не годяться. І відсилали на фронт. Зараз, я так зрозуміла, не так в цьому потреба через те, шо з'явились грілки оці, що хімічні, що туди добавиш реактив, і він дві години гріє. Оце грілки. Ми теж їх посилаєм. Ну, і ми отам цим займалися. І оцей Сєрьожа, шо оце запропонував, він перейшов десь у друга в гараж. *[…]* Ну, він невеликий той гараж. Я туди не ходила, бо мені там місця не було. Дівчата, і то у дві зміни ходили – вони молодші, там навстоячки, сісти мені там ніде. І різать став мужичок, мужчина, Саша, йому 70 років, і він ріже. Ну, Сєрьожа зробив це на промисловій основі. Марина теж туди ходила, і вона запропонувала свій ангар. Ангар великий: металева така рамка, 5 на 2 метри і отак ці металеві крючочки такі. Сітка купляється рулоном і ріжеться 5 метрів – там зачіплюється внизу, і отак, натягується щільно. *[Показує. – О. К.]*. І купляється рулонами агротканина. Агротканина різних кольорів: зелена, жовта, рябенька, біла із чорними плямами – ну, різна. Ми і літо… зимою ж і літом працювали, плели. Стрічки такі, десь *[показує. – О. К.]* полутораметрові, може трішки менші.

[О. К.] *Шириною?*

[N.] Довжиною. Нє, рулони. Рулони ці є великі, полутораметрові, а є отакі. *[Показує. –*

О. К.]. Різні. Ціна в них різна. Із *[м.]* Харькова купляли, а зараз в основном у Києві. І *[…]* керував цим ділом Сергій. А в нього знайомі – в Німеччині, в Канаді волонтери. Але дуже йому допомагали. Тут він такий активний. Він оце все фотографував, виставляв *[у соціальних мережах. – О. К.]*. І він зробив цю, громадську *[неофіційну. – О. К.]* організацію. Организация называється «Червона калина». *(Усміхається).* Я потім покажу на смартфоні про «Червону калину». У Сєрьожі дочка – двєнадцать років. Вона не виносе цих бомбьожок. В неї чуть-лі не псіхоз. І він мусив (а він сам інвалід, у нього одна почка) виїжджать за кордон. Бо із-за дитини. Дитина не витримувала. І він поїхав за кордон. Ми думаєм: «Всьо, капець нашій "Червоній калині"». І ось, взяли на себе все це оця Марина і місцева молода жіночка Таня. А Таня сама бізнесмен. Вони з чоловіком займаються дошками шкільними білими, що по них писать цим…

О. К. Маркером.

[N.] Так, маркером. Вони закупляють їх оптом, а потім продають. Вони з 2003 року цим займаються. Коли були рашисти, їх склад пограбували.

[О. К.] *Тут, у Гостомелі?*

[N.] Тут. Так, вони в Гостомелі живуть. Вони продовжують в тому ж дусі. Їй – 44 роки. Я її «Дюймовочкою» називаю – отака маленька. Сама за рульом. Закінчила воєнні курси, закінчила курси снайперів за свій рахунок. Її як послухаєш, розмови: який калібр, який бєнзін, який… який… *(Сміється).* Це шось безподобне. І в неї від першого брака хлопчику 21 рік. Він навчається чи в Чехословакії, чи в Німеччині. А в неї від другого брака 5 років дівчинці. Приватний сєктор, город, сад. Коли вона все встигає? У неї тєлєфон від вуха не відходить: то вона керує, куди гроші перечислить за ці доски, то вона з волонтерами їздить у Київ, купляє оці ж сітки, тканину. З військовими зідзвонюється: який колір, який розмір. І плететься так *[показує на руках. – О. К.]*: отут зв'язується. І тоді через дві клітинки отак, просуваєм пальцями. Пальцями просуваєм, і тут зв'язуєм. І пішли дальше. Оце таким чином. Просять інколи однотонні, ну, в смислі, з однієї тканини. А була таке: просять, шоб було риже і зелені плями. Ми і таке робим. І називаєм там і «Бурштин», і по-різному. І розміри: хто просить десять на шість *[метрів. – О. К.]* (отакі бувають). А це останній наш рекорд – сто двадцять метрів квадратних зробили.

[О. К.] *За який час?*

[N.] Ну, ми в день десь плетемо чотири сітки, інколи п'ять в день. А це два на п'ять *[метрів. – О. К.]*. Оце так, десь сорок *[метрів квадратних. – О. К.]*. Ну, коли буває, шо хворіють люди. Ну, ходять в основном одні і ті ж. Оце я пенсіонерка, потім пенсіонерка-стоматолог, пенсіонерка ше одна. Ні, ще дві пенсіонерки ходять. А, ні, ще одна, пєдагог. І ще одна жіночка з нашого будинку, із шостого поверху теж.

[О. К.] *Теж пенсіонерка?*

[N.] Теж пенсіонерка, але вона молода, вона тільки-тільки пішла на пєнсію. Ну, дівчата порівняно зі мною. Із «Стєколки» *[Гостомельського склозаводу. – О. К.]* жіночка ходить постійно, з нічної зміни вона приходить. Деякі приходять раз в неділю, деякі два рази в неділю, деякі – кожний день. Зараз ходить одна жіночка, в неї син на фронті. Вона теж на «Стєколкі» працює. Вона ходить кожний день, в другу зміну, тому що вона до двох годин працює кожний день. І вона і я теж перейшли в другу зміну, шоб їй веселіше було. Ну, зараз, оце, як зі спиною я захворіла, то я зараз у першу *[зміну. – О. К.]* ходжу. І оце хлопці подяки передають. У нас там прапори, які хочете, заїдете подивитись. І прапори їхні, і емблеми *[показує. – О. К.]*: снаряд з-під ракети, чи з-під чогось. Там вирізьблено. Ну, взагалі… І оце, таким чином, волонтерим. Грошей як не хватає, то іноді і самі трішки добавляєм. Син мій оце

позвонив, узнав номер рахунку цієї Тані. Каже: «Чим кудись, я не знаю куди…». То він оце вже другий місяць *[перераховує кошти. – О. К.]*. Таня каже: «Ваш син знову гроші перечислив». *(Усміхається)*. А я колись поїхала в «ГорГаз». Там, по проблемам. І коли чекала черги, з людьми поговорила. Розказала. А вони: «А шо вам треба? Може, матерія потрібна?». – «Ні, – кажу, – не потрібно, нам гроші треба, бо ми все купуєм». Вони взяли номер рахунку Тані і п'ятсот гривень на слідуючий день перерахували. А мені дівчата кажуть: «Ви не ходіть на сітки, ходіть по організаціях!». *(Сміється)*. *[…]*

[О. К.] *Скажіть, будь ласка, що мотивує Вас, не дивлячись на вік, до такої волонтерської активності?*

[N.] Ну, з моєї точки зору, шо, характєр в мене такий, я робить шось повинна, я не можу дома сидіть. Потім хочеться допомогти. Є в мене, ну, мій близький друг, він такий, як… як син в мене. А в нього син – 23 роки – згорів на фронті. І я хочу, шоб воно колись закінчилось, і хлопцям допомогти, бо вони, буває, дзвонять. Кажуть: «Ми прямо як невідімки під вашими сітками». То нам, ну, дуже приємно це, і хочеться допомогти хоч чим-небудь. Я розумію, що якби я трошки молодша була, точно я була б там, це 100%, якби мені було до 60 *[років. – О. К.]*. Ну, я як заходила, хлопці мені у виска покрутили *[пальцем. – О. К]*, сказали, шо таких не беруть туди. *(Сміється)*. Потрібно шось робить, хоч чим-небудь допомагать. *[…]* Ото так.

[О. К.] *Ви розповідали про операції, які Ви робили у складних, фактично польових умовах під загрозою обстрілів. Чи я правильно зрозумів, що ті операції робилися у підвалі?*

[N.] Ні-ні-ні. Це амбулаторію відкрили, нашу амбулаторію відкрили. Там інструментів не було. Я просто підручними інструментами це робила. Оце єдина моя заслуга. А так – я нічо' особливого там не зробила. *(Усміхається)*. Абсолютно. А, цей мужчина дозвонився до мене після деокупації, так сказать. Мій тєлєфон узнав в амбулаторії. Дозвонився. Дякував. У нього, виявляється, перелом основанія черепа був, і він ще й на одне вухо оглох. Його довго лікували. Я питала оцю жіночку, шо коло них поряд живе. Він за кордоном десь. Чи до дітей, чи до внуків поїхав. То його нема тут, шоб з ним поговорить. Він дозвонився до мене з-за кордону. *[…]*

[О. К.] *Слава Богу! Що ж, я Вам дуже дякую!*

с. Мощун

Записав Олександр Коломийчук [О. К.] 18 жовтня 2024 р.
у с. Мощун Бучанського р-ну Київської обл.
Співрозмовниця – Зінаїда Яківна Костенко [З. К.], 1955 р. н.,
місцева, працівниця сфери торгівлі та волонтерка

[Розмова відбувається в одному із приміщень відновленого місцевого Будинку культури, що є символом відродження громади. Перед початком інтерв'ю на очах у співрозмовниці з'являються сльози. – О. К.].

[О. К.] *Зінаїда Яківна, я на початку нашої розмови попрошу Вас надати згоду на те, що Вашу розповідь ми фіксуємо на диктофон. Чи надаєте згоду?*

[З. К.] Да, я надаю згоду для розповіді.

[О. К.] *Дякую. Також скажіть, будь ласка, чи можна транскрипт нашої бесіди згодом передати до архіву ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України?*

[З. К.] Я згодна.

[О. К.] *Дякую. І останнє: чи надаєте згоду на публікацію наданих Вами свідчень про побут і життя у воєнний час?*

[З. К.] Згодна я.

[О. К.] *Дякую Вам. Попрошу Вас розповісти про себе: представитися, сказати де і коли Ви народилися? Де виростали? Попрошу пригадати, де Ви навчалися і куди згодом пішли працювати? Чим Ви займаєтесь сьогодні?*

[З. К.] Поступово. Родилась я, я в селі в цьому, в Мощуні. Родилася, навчалась у восьмирічній школі. Із восьмирічної школи перейшли ми у Горянсьќу школу, потому шо там «десятирічка». Із «десятирічки» поступила в торговий технікум, ко́нчила на бухгалтера в *[19]*75 році, працювала бухгалтером до *[19]*80 року. По... до... потім ро... вийшла замуж, родила двох дочок і вже тоді лишилася у Мо... у... працювала бухгалтером в *[курортній місцевості м. Києва. – О. К.]* Пущі-Водиці, а тоді перейшла працювать в Мощун, у ш..., у магазин. Так як у нас же дороги не було, добіраться до Пущі-Водиці нада було пішки, бо тоді транспорта не було. В нас тільки у *[19]*80 році зробили дорогу, а до цього не було вобше дороги. Їздили на велосипедах... ну, свій транспорт був. Як не... у кого в дворі нема велосипеда, той пішки ходив до Пущі-Водиці 7 кілометрів. А уже тоді, як появився транспорт, тоді і транспорт поя..., як дорогу зробили, і транспорт по... Ну, з *[19]*81 року я працювала в магазині завідующою. З *[19]*81-го і почти до двіс... 2003 року. Це в одному місці я працювала. 2003 року. Потім я стала підприємцем і відкрила своє підприємство, так, свій магазин. Відділилася.

[О. К.] *У Мощуні?*

[З. К.] В Мощуні, так же. Не виходячи з Мощуна, я все життя, можна сказать, тут. Діти виросли, я всігда дітям гово..., кажу: «Як, о, магазин рядом коло школи». І за ці 40 років скільки дітей вийшло із школи, випускників. І кожний вже мене не то, шо маленькі діти, і дорослі вже, тепер уже папи і мами, всі мене знають. Бо я вже дуже стара, кажуть вони: «Баба Зіна з магазіна». *(У співрозмовниці по щоках течуть сльози)*. От, так. Так хто, як приїжджає до мене, кажу: «Як хто не находе, де я живу – спитайте!». Бо і мале знає, і велике знає мене. Всі мене знають. Коли началася *[повномасштабна російсько-українська. – О. К.]* война, ми ше не вірили. До мене приїхали знайомі із *[Гостомельського. – О. К.]* аеродрома, бо їх там бомбили. Вони приїхали ховаться. Думали, шо в Мощун – це, сюди нихто не полізе. Ніяк. Це ж закаулок він, уголочок. Як? Ну, річка Ірпінь перекриває дорогу, значить, сюди нихто не приїде, не прилізе. А воно вийшло наоборот. Вони *[рашисти. – О. К.]* тудою через *[с.]* Синяки, через *[с.]* Озера і прямо до нас. Вони ще начали, магазін відкритий. Ми ще 25-го числа *[лютого 2022 року. – О. К.]* розвозили хліб. За... ма..., приїхала машина у *[с.]* Го́рянку, всі магазіни закриті. Він приїхав до мене, каже: «Шо мені з хлібом робить?». Я кажу: «Не переживай! Ми щас його розвеземо, роздамо людям хліб, і люди будуть з хлібом, бо завтра ти не приїдеш». Він сказав: «Завтра я вже не приїду». Ми той хліб – в машину. Цілу машину хлібу прийняли, потом розвозили. У нас були хлопці в тероборо́ні і, цей, вони, бо в мене на вулиці була, бо в мене була літня кухня і *[...]* була. Можна було гріть воду, бо вже світла не було. Уже нагріть, уже нагріть води, слава Богу, шо був газ іще, шоб ми могли зварить їсти, а світла вже не було.

[О. К.] *25-го числа?*

[З. К.] Да, вже світла не було. І ми розвозили, хлопці термоса привозили, ми їх кип'ятили, чай робили і одправляли хлопцям на тероборо́ну. Бо вони ж стояли по всій, по всій округі бідні хлопці. Їсти готовили. Моя дочка, завпочтою Галя,

я і сусідка. І це в нас такий цех робочий був. Ми готовили їсти їм. Вони приходять, ми їм каструлі оддаємо. Вони забрали, привезли другі каструлі. Ми помили – опять. Бо тому шо туди, до, щитай, шість точок стояло. І сама, сама точка тоже коло нас, коло двора була. І тоже готовили й хлопцям, їсти носили, і потому шо їсти треба було, як же? А хто їм приготове? Багато вже людей… Дак ця сім'я, шо приїхала із Гостом*[еля]*… із цього, із аеродрома, воно начало вже 26-го числа, начали вже так, ну, сильно снаряди чутно. І «Гради» начали бить. Я кажу: «Так, тікайте!». Бо хлопчик – 11 років, а де…, а дєвочькє тільки ро…, рік. «Так, – кажу, – тікайте! В вас єсть..?». Вони сами туди з Ставіщанського району, із Ставищанського *[колишній адміністративний район у південно-західній частині Київщини, ліквідований в результаті реформи 2020 року. – О. К.]*. «Їдьте туди подальше». Вони виїхали. Вони виїхали і… А ми осталися. Ми сиділи до 6 березня *[2022 року. – О. К.]*. А 6 березня вже так били «Гради», шо вийти з приміщення нельзя було. Оце так: перебили – пів години, ровно пів години – тишина. Б'ють снаряди тоді. Ми вже не рушились із села. А то у мене у погребі, наче ми в погребі всі сиділи. І сусідка сиділа в погребі.

[О. К.] *У Вас?*

[З. К.] Да, у мене в погребі. В нас, я ж кажу, це Галя, ця, цей, Гал…, з той сторони жіночка, дочка, я і ті – ми сиділи в погребі. Там у нас уже дівани уже були порозобрани з хати, ми вже собі кроваті там поробили і сиділи там. І 6-го числа вже начали так… Начали «Градами». Ми вже знаєм. Ми вже, от, побили «Гради» – ну, час уже перетерпіли. Ага. Щас начнуть снаряди. Коли дивимся: у сусідки в хату «бабах»! – горить, а сусідка в мене в погребі. Я прихожу. Вийти нельзя, бо знову б'ють. Бо… а вдруг, а в нас 4-го числа, 4-го березня, хлопчина був в тероборонi у нас, і його в дворі вбило. Прямо снаряд попав й… на йо́го. І вбило його на.., у дворі. Головне, шо вони були у погребі – там хлопці ремонтірували машину тероборони. Вони пошли в погріб. А він шо – вийшов на минутку, і його прямо… вобше. *(Стає важче говорити, навертаються сльози)*. Ми вже почули, як перестали стрілять, ми почули крик. Мама кричала. Дівчата побігли дивиться, бо це через 4 хати. Прийшли, а там, Господи прости, і збирать нема чого. *(З'являються на очах сльози)*. Розбитий був вобше. Собрали так його, де шо нашли, якісь запчастини людські, склали, і цей, і по…, правда, повезли на кладбіще, похоронили його. А тоді вже ж одкопали, після війни *[тобто деокупації місцевості. – О. К.]* ізгумацію робили, потому шо не було коли. А тоді вже ми 6-го числа, кажу: «Так, справи немає». Зять прибіг, а зять через річку жив. Прибіг: «Шо будем робить?». Кажу: «Шо робить? Будемо, – кажу, – тікать. Шо робить? Ета самає, будем тікать, бо виходу другого немає». І ми 6-го числа виїхали. Їхали по селі – ні одної живої людини нема. *(Продовжують текти сльози)*. Бідні собаки наші бігли аж до високовольтної лінії, бо ми ж всіх поодв'язували. Я кажу: «Вони отстануть. Як ми скорость наберем, так вони отстануть». І 6-го числа ми виїхали. А тоді вже приїхали в квітні. В кінці квітня. Діти приїхали, подивилися. Каже: «Мамо, не плач. Хати немає». *(Навертаються сльози)*. А в нас тут знайомий, ну, мошунський хлопчина їздив, і ми на зв'язку з ним були. Я його питаю: «Сєрьожа, зелена криша стоїть?». Бо на, у…, на вулиці ні в кого зеленої криши немає. Кажу: «Єслі зелена криша стоїть, значить, і хата їх». А, а він звонить: «Так, криша стоїть». Криша стоїть. Бо він здалєка́ дивиться. Бо і з тої сторони села видно, і з тої хату. Бо вона двоповерхова, видно криша. Коли каже: «Тьотя Зіна, криші нема». Кажу: «Це, значить, і хати нема. Всьо». *(Стає важче говорити, навертаються сльози)*. Ми приїхали на руїни повні. Все розтрощене було. В дворі все розбите. Все згорєвше. Все згорівше. І нічо' нема.

Куча кірпіча. І не то, шо воно так… Чим вони палили? Та це жесть. Даже ці, оті чауни, що ми в піч ставили, були погорівші. Я не знаю, чим вони палили, шо вони скручені були у цей. Вони таким палили, шо у цьому… *(Відчувається, як в очевидиці продовжують текти сльози).* В мене стояла посуда у сараї стопками, дак стікло, значить, на чердику лежали желізні…, желізний, ті самі, такі… арматура. І висіло стікло, як ото сосульки. Горіло стікло. Можете представить? Плавилось стікло! То там би вижить – не вижив. Фізично б не вижив. Дід, сусід мій, дядько Сашко і тьотя Оля погибли на місці. Бабу… дядько лежав на вулиці, а бабуля в погребі. І так оце є. А я йому кажу. Ну, *[…]*: «Я войну пережив». Я кажу: «Дєд, то не та война. Їдьте, їдьте отсюда, приїдуть валантьори», – які приїжджали, да. Даже ми сиділи на *[м.]* Вінниці і дивились *[цифровий додаток. – О. К.]* «Тіктоk», як у мене по дворі ходять валантьори, мене шукають. Показували, знімали. Ми дивимся, кажу: «О, дивіться, дядько Сашко водить, показує, шо це ж ось кричень сіна…». Постукали, все. Я і так: погреб не закривала, літню кухню не закривала, сарай не закривала. Сми… Нема цей… Який резон? Я просто його одкривала, бо собака бігала по дворі. Кажу: «Ко́лі де заховається». А він би не заховався. Він заховався в погребі і там учадів. *(Стає важче говорити, навертаються сльози).* Чим учадів? Бо його нашли із картоплиною в роті. І, так там консервація поварилася. Можете представить? У банках помідо*[ри]*… поварились. Там такий дим ішов через чорне. Чорне даже у мене. Із-за того, шо ми живем на болоті, в мене поддони стоять, металіческий каркас здоровий такий, зварений, і зверху положени поддони. Шо ми даже як сиділи, ми не на голому полу сиділи, потому шо на нас підходить вода, бо в нас болото. Ми на болоті живемо. Дак погоріли і картошка, і поддони погоріли, наче там вобщє нічо' не було. Наче там не существувало в погрібі не…, не тих…, не ті вещі, шо ми покидали – все згоріло. Все, погоріли і ті матраси, на яких ми сиділи до, до 6-го числа. Все згоріло. Нічо' не нашлось. Нічого. Все погоріло. Прийшли, по хаті походили. Дивлюся, даже пол прогорів. Усе воно згорівше було. У углу у мене холодильник стояв на кухні, дак снаряд взорваний. Взорвався і торчить. Я кажу: «Він живий чи не живий? Хлопці, подивіться, – кажу, – бо торчить». *(Усміхається).* Отак-от. Все погоріло. І вони ше питають: «А шо Ви ці..?». Міліція прийшла і питає: «А шо у Вас цінне було?». Кажу: «А я вам скажу, шо у мене цінне». Заходю в *[господарсько-будівельний гіпермаркет. – О. К.]* «Епіцентр», і начинаєм з «Епіцентра»: моющий пілісос, комп'ютер, прін… прінтер – все це полностю з ніг до голови. Утюг класнейший, який… Це все – отакі мєлочовки. У мене все було. В мене все було. Я даже не знаю назвать, шо у мене не було. У мене все було. У мене прекрасна баня була. Вона одірвала кусок бані – таке, наче хто ножом одрізав. Вобше так непонятно. Угол полностю так одрізано, і одпав. Не то, шо там розбите, розтрощене, а наче так ножом стріляло, і так-от ножом – одпав угол. Там усе це побите було, бо тому, шо воно «Гради» били. Видно, шо «Гради», тому шо дирки такі. *(Навертаються сльози).* Магазін розтрощений повністю був. Повністю.

[О. К.] *Тут у центрі?*

[З. К.] І тут, і там. У мене ж там вже був. Магазін розтрощений: криши не було, стєнки от сусіда вобше не було. Вікна всі побити, двері всі побити. По-перше, двері були виламати, бо вони ходили по магазіні, вони вже, ор… *[«орки». – О. К.]* були тут. Шостого числа *[березня. – О. К.]* уже, навєрно, в коньці села вони вже були, руські. Ми ще, ми ще не знали, но вони вже були.

[О. К.] *Там, де тепер меморіал «Янголи Перемоги» знаходиться?*

[З. К.] Да-да. Вони там вже були, вони вже в селі були. Це на дачі щитається. Це вони

на дачах були. А, а в нас уже в селі, бо вже наче вони зашли. Саме, саме цікаве те, шо числа 4-го чи 5-го, от, я точно не скажу, їдуть танки. Їдуть 6 танків.

[О. К.] *Селом?*

[З. К.] Селом. Понад нашою хатою. А дочка й каже: «Мам, танки їдуть». Вона бистренько на другий поверх піднялася, у вікно дивиться: «Мам, да це ж руські». Свастіка стоїть. 6 танків. Ну, єдине нам повезло в чому, шо вони заблудилися. Вони не поїхали прямо по дорозі, а повернули на дачі. Дорога на дачі в нас наліво. І вони їхали вже з Гостомеля. Вони їхали. І вони розвернулись. А вона каже: «Чогось поїхали на дачі». Кажу, кажу: «До занавєскі не підходь, бо ще розвернуться, як "бахнуть", дак цей…». *(Усміхається)*. І вони оце іди… Вони були у Пущі*[-Водиці]* вже. Потому шо тут фактично, хто? І з автоматами хлопці стоять. Шо вони б зробили? Шо б ці люди зробили? Нічого б не зробили. Кроме автоматів, шо танку зробиш? Нічо' б не зробили. Вони б до Пущі*[-Водиці]* дошлі. Аби вони… Яка причина, шо вони не туди поїхали, ми не знаєм. Шо вони не прямо пошлі. А так би вони були б і в Пущі-Водиці вже. Це щитай, щитається *[м.]* Київ уже. Всьо. А скільки ж тут їхать? По трасі. Ще й траса. Дорога хороша. І оце таке. І ми тоді виїхали в Вінницю. Там даже города посадили весною. *(Усміхається)*. Ми сиділи… Нам… Як? Приїхали ми до цієї жіночки, яка була в мене і… із цього, з воєнного городка. До роди*[чки]*… звонимо: «Оксана, а в тебе там хати ніякої нема, шоб ми переїхали, приїхали?». Вона каже: «Їдьте». Ми так з вещами: зять, дочка менша з сином, дочка старша і я. Їдемо в Ставищанський район. Приїжджаю. Побули там два дні, коли приходить ця Оксана. А в їх, получається, Оксани батько і дядько, а дядька, дядько помер, і хата «гуляє». А хазяйка у *[с-щі]* Ба́ришівці живе. Коли приходить і каже: «А в мене погана звістка». Я кажу: «А шо ж такоє?». Їде ця *[…]*, їх там розбомбили. Вони їдуть – дев'ять чоловік. І нас п'ятеро. «Уже, – кажу, – давайте, шукайте хату». Сидим, уже поскладали вещі, кажу: «Це нада збіраться бистро, бо нам нада ж десь і облаштуваться». Пошли вони шукать по Вінни…, по, там хату. Коли сидимо, а, а менша ця ж дочка дзвонить своїй подружкі в Вінницю: «Наташа, а ти те, в вас там нема ніде, шоб нам поселиться? Бо в нас тут, – каже, – така обстановка, форсмажор, ми не можем…». Вона каже: «Підождіть». Через 15 хвилин дзвонить: «Їдьте! Я нашла вам хату. Баба 10 год як померла. Ніхто там не живе. Їдьте. Газ, вода єсть, обживете. Проблем немає». Ми їдем, приїжджаєм – хатинка прекрасна. Так, як бабулька жила, яке – все прекрасно! І вода в хаті, і газ у хаті, і світло є – все. Живи тільки. Цей, ми, от, зразу ми помили, поприбирали, 10 год уже бабулі нема, вона просто закрита стояла. Ми приїхали туди. Ну, вже ж приїхали туди, вже ж до весни йде, слава Богу, не до зіми. Ми побули там, ну, коротше, в кінці квітня діти поїхали на ра… подивиться, шо ж тут робиться.

[О. К.] *В кінці квітня?*

[З. К.] В кінці квітня, да, в кінці, уже стали пускать. Бо тоді не пускали нікого на територію, потому шо бігали, як тут у нас, в кінці села, в началі села, по оцю, цю сторону. Там сиділи вони, не виїжджали. Вони, вони, «орки» були вже тут. Уже на тій стороні. Хто… Машину, машина стояла на сігналізації. Ну, і хлопець вискочив – його подстрелили, другого застрелили, а… і цюю там…, і жі…, і двох жінок тоже постріляли вони. *(Стає важче говорити)*. Потом і цей, вони тут були. А на, а на тій стороні, в конці села, дак полностю ді…, дядька застрелили, прямо у погребі він сидів, був у ку…, у ку…, у кухні літній. Застрелили. Зашлі, ходили повністю. Повністю.

[О. К.] *На тій стороні села – це знову ж в районі меморіалу?*

[З. К.] Да, да, да. Нє, так у нас село рос..., розташоване на дві частини: річка це біжить – на лєву сторону, і всі ха..., всі городи до річки, а хати по краях у нас. У нас таке розположено село. І, получається, аж до коньця, до дач, де впіраються дачі, у нас село проходить. І уже там, ко... вони от дач зашлі, і вже на... цю... цю... лі... праву сторону, ліву тепер, як я сижу, по лівій стороні вони вже повністю там були. Вони вже ходили по, по дворах, по всьому ходили.

[О. К.] *На дачах, виходить?*

[З. К.] Коньчаються дачі, і, і начинається село наше. Кінець села. І вони вже там ходили повністю. Повністю. Мені… Він щас живий, жінка його, *[Діма. – О. К.]* такий, *[...]*, він мені розповідав. Його жінка була онкобольна, він не хотів її кидать. Вона вже не то, шо, вона вже доживала послєдні дні. *(З'являються сльози)*. Він сидів у погребі. А тоді з погреба виходить, іде топить грубу: «Так, шоб, – каже, – шоб не видно було, шо дим іде, бо вона не подьйо… Неї перевозить не... нельзя було. Каже: «Я сижу в погребі. Коли, – каже, – чую, двері открились у погребі, закрилися. В мене, – каже, – двоє дверей в погребі. Чую, ті двері одкрились – закрились. Одкрились – закрились. Коли, – каже, – чую, ну, хо..., топот, чую, чутно, шо хтось ходить. Я, – каже, – не цей… Я тоді, думаю, вигляну, вже наче не сходить ніхто. Коли одкриваю двері – автомат. А я їх питаю: "Хлопці, шо ви хочете?". – "О! Це, – каже, – наш. А шо ти, – каже, – тут робиш у погребі?"». Він розказує: «Я не можу покинуть жінку. Вона доживає послєдні дні, лежача». *(З'являються на очах сльози)*. «Ну, тоді, – каже, – дядько, йди і сиди в хаті». Коли, він каже: «Десь перед утром, чую очереді – стрілянина. Вихожу, у дворі валяються руські. Хлопці зачистку робили, бо вони вже, получається, дошли до половини тут. Уже сиділи там. Уже там. І, дивлюся, руські лежать». Великий був бій тоже був отута-во, десь *[вул.]* Леніна, Леніна, Леніна, яка там буде? Пііісят чи шо? Отут цей, цей же знайомий Сєрьожа розказує. Я кажу: «Ну, шо там в селі?». Він каже: «Я так злякався». Я кажу: «А шо ж там таке?». – «Доїжджаю...». В нас розвилка, провулок Леніна начинається і, і провулок Вишнева, вже ж не Леніна, провулок Вишнева і Вишнева. «І, – каже, – доїжджаю до провулка, начало Вишневої, я як гляну – земля вслата покойніками. І наші лежать, і «руські» лежать. Сильний бой, – каже, – чоловік 30. Так я, – каже, – як диронував». *[...]* Ну, він місцевий, він в лісі знає всі закаулки. Він каже: «Я лісом, лісом». І даже передавали, шо хтось їздить, думали, шо якийсь цей, розвєдчик чи хто їздит. Він лісами, там, де ми всю жизнь пішки ходили. Він знає кажду тропку, бо він місцевий. Він заїжджає в село, подивився, знявсь і поїхав. *(Усміхається)*. *[...]* Все розпитував. Він нам... Ми на Вінниці, а він нам розказував, шо тут робиться. Де? Хто пішов? Де хто куди сходив? Все, все, все, все. Все розповідав. Каже: «Так і так, все нормально. Лишнього не кажу, воно вам не нада». *(Усміхається)*. Оце розмова така була. Я там за..., задаю вопрос: «Шо там те? Шо там? Кого ти бачив? Саме головне – кого бачив?». А в нас сусід рядом в мене – пропав безвісті. Так його й немає. Його й не нашли. Він... Це він *[19]*80 року. Так його і не..., не..., непонятно, де він. Саме цікаве, шо там я одного питаю, дружка його. Кажу: «Славік, ти мені розкажи. От, ви були втрох: *[...]*. Ви втрох були. Ти ж мені розповідав, тоді зразу, після війни, шо ви йшли разом. Ти кажеш: "У мене хата ціла, в його ціла. *[...]*"». А Славік пошов у погреб. Там у сусіда ціла хата, їхня хата розбита, а в сусіда ціла. І погріб цілий. Він пошов. А Сєрьожа, а він каже: «Я піду додому». І він вернувся назад додому. *[...]* А погреба були свободни – бери, шо хоч: і тушонки стояли, і шо хоч. І людей нема.

[О. К.] *Місцеві заходили, брали їжу?*

[З. К.] Брали, брали, брали, заходили под… Я, наприклад, погріб не закривала. Не закривала я так само… Який резон? Шо того замка? Хто хоче його одбить, так і одоб'є, і забере. Яка… Який смисл в цьому? Я нічо' не закривала. Я покинула і пішла. Всьо. Заберуть? Ну, скільки? Хай беруть. Всьо вже. Нічо' не закривала. Як вони захочуть відкрить, як вони… У мене там гараж, у гаражі металеви, металеви ворота. Вони його те… те… ломами порозкручували, всьо равно відкрили той… цей… Все відкрито. І лом той лежить, і кувалду, і все лежить. Пожалуста. І молоток лежить, як били, як трощили. Пожалуста. Так на шо було його закривать? Можна зразу їм одкрить, шоб хоть цеї. Тоді я сварщика наніма…, наймала, шоб його приварить і ці… А вони розтрощили, бо їм нада було лізти туди. А послє войни прийшли, приїхали – у сва́ти моєї хата ціла, побита: десь криша побита, вікна вибити. Ну, стінки єсть, пльонкою забили, кришу підлатали, і вже жить є де. А в нас оце про… повністю руїни, повністю. Осно… Зайти і десь аби ми лишились, ми б живи не остались. На стінах, на сараї, на погребі, на магазіни – стіни «Градом» побити, наче то друшлаки стоять. Все побите. Заховаться не було б де. Просто фізично заховаться не було де, шоб захотів заховаться від войни. В городі дві вирви. Бомби як кидали, там такі вирви, шо серед двора дві ями, шо кинув би «Запорожця» і не найшов. Так як можна було заховаться? Ми вже ті, добре, шо розвалювали ха́ти, дак ото у ти, у двір перекидали, а на городі так і стоїть одна. Ми неї, неї фізично нема чим закидувать. Так і стоїть копанка ціла. Я кажу: «Давайте рибу будем розводить, чи шо?». Воно все, все, все розрушене. Все. Приїхали, а сто… клуб стояв, хоть тут тоже не було ни вікон, ни дверей. Так скрутили двері, вікна добре, шо це є там решітки, там все би. І стали звозить волонтьори продукти. Давали і, і крупу давали. А я наварю у свахи крупи, іду по дорозі, і як ото розказують в фільмє: значить ідеш по розбитому місті, і ото жилізяки «гремлять», і ти звертаєш увагу. Ки…, коти кричать, бо вони голодні, бо нікого немає. *(Із жалем)*. От, я йду од свахи до себе на дворище, бо нада було шось робить. І біжать за мною череда котів. *(По обличчю течуть сльози)*. Значить, я варю відро каши, каші, і, і так: зашла у двір, у чужий, нашла згорівшу каструлю – насипала, нашла кусок жилізяки – насипала. І вони вже, як я йду, іду ра…, утром іду сюди до дівчат, помагать дівчатам волонтьорством заніматься, я ж їм помагала фасувать, писать – людей знаю, розказать за людей. Допомагала. І, цей, і тоді вже й потепліло, в 10 годин іду вже на свою, у мене свій фронт роботи. Іду, і вони за мною. Це тільки надо було відєо знять, всі коти й собаки – череда. *(Усміхається)*. Так саме цікаве: іду вечором, а я їх приучаю – я стукаю їм по цій, по відру, по їді, і вони збігаються. Вечором іду, на кострі зварила, пошла по…, понаходила у мене в курятнику, ще хоть розбитий був, ну, в мене зерно було, в мене кукурудза була. Я вже так: пшениці наварила, поставила на, каструлю таку на кострі, зварила пшеницю і добавляю туди всякого, шо вдома. Пошла в погріб, там в мене стояло банок 20 тушонки. Ну, вона погоріла. Ну, котам була то, шо нада. Розмішаю в відрі, зварила кашу, і з відром опять іду. А вони за мною – я їм сиплю. Так я тепер, кажу, приходять в магазін і беруть котам: «Мій кіт це не їсть, мій… мій…». Кажу: «Посля войни б він їв. Я, – кажу, – іду, а вони не то, шо – вони землю б гризли. Не то шо, як нікого нема, хазяїв – нікого нема. Іду, вся вулиця, получається, от 63-го номера, а в мене 117-й, і не живая душа ніде не живе. Ніхто нема. Хат нема. І людей немає. І одни звірі голодни. І одни звірі голодни. Кабани вже даже начали ходить з лісу чередою.

[О. К.] *Ого!*

[З. К.] Да, приходять. Свиноматка – п'ятеро поросят, друга свиноматка – п'ятеро поро… І це приходять, я… А я повез…, цей, картошка погорівша там є, я її по-викидала,

повикидала тако. Їздили, хто на дачі їде, як на, на екскурсії. Вони стоять у ряд і фотографіруються, наче в зоопаркі. *(Усміхається)*. Козенятко прибіжить, бо ворот, фірток нема, воріт нема. Козочка прибігла з козенятами з лісу. Так, шо було таке: вже звірі місцеві стали. *(Сміємось)*. І, навєрно, більше місяця кабани ходили. І оце кажде утро можна було час звірять. Поприходили, стоять у ряд, на трасу не виходять. І оце в лісі, так у рядочок стоять. Я, шо там де є, пови..., винесла по..., бо не було кому. Кури – курей не осталося, нічо' не осталося. Нічо' не осталося. Одна куриця була у дворі із тридцяти. Одна куриця ходе по дворі – королєвна. Я кажу: «Йди!». Вижила одна тільки, а тіх – наче й не було. Отак-от. І потихеньку відбудувалися, кришу зробили в магазині, стєнку заклали, пів магазіна закрили, і вже начали в травні місяці хліб возить. Спасіба дітям, цей, внукам, дітям, друзям – гуртом. Гуртом приходили, мені допомагали, ми зробили такий легкий ремонт, пів магазіна. А пів магазіна тоді вже, те, шо було розвалєне там зовсім, вже ми пізніше дорабляли. І вже в травні місяці ми їли хліб. Я позвонила на хлібзавод, кажу: «Я вже на місці. Везіть». Один тільки магазін був у селі. Одна я тільки одкрилася. Хоть у нас, щетай, отам кіоск є, цей розвалєний магазін, там магазін, шо він не розбитий так був, а я одна працювала, на дачах магазін. А я вже в травні місяці сама працювала. «Везіть, – кажу, – везіть! В кого...». Я всім перезвонила, телефони в мене лишилися у телефоні, у записній книжкі, я кому... А так тоді поступово всі поверталися. Так, шо жить можна. І ми вже в травні місяці працювали. Працювала я до, щитай, повтора року. Ніхто ще не працював. Тоді вже одкрився там магазін, цей відбудували, кіоск одкрився. А то я одна працювала. Тоді відбудували другу половину, і я до сіх пор живу в магазіні. І працюю, і живу. Я там зробила кімнатку собі, була подсобочка. А мені шо нада? По-перше, в мене був вже ж і комп'ютер, і все було – це було в хаті. Я шоб цей... А подсобочка, там у мене вода сохранилася, слава Богу, не розбита. Я собі кровать поставила, пісь... писмовий стіл єсть. Уже собі робоче, цей. І от, я телевізор поставила і живу. Я ще й сміюся: ну, літню кухню роблю, уже дорабляю.

[О. К.] *На подвір'ї?*

[З. К.] На подвір'ї. Проблема тільки була з водою, бо все ж розбите було. З водою проблема. Дак я, цей, воду це вже зробила, це треба тільки підвести. Тоді вже можна шось робить. А так, уже – да: покрила, зробила, окрему душову зробила. Це я потихенько роблю, шоб перейти в літню кухню жить. Бо «вагончик» *[модульний будиночок. – О. К.]* – він холодний. Далі «вагончик» – він такий холодний, шо зимою нада так: топиш утром, встаю в шість годин – топлю утром. Потом топиш у..., у дванадцять годин, топиш у чотири, в шість вечора протоплюєш і лягаєш спать. Три поліна должен протопить. Потому шо буржуйка, сам, сам домік такий ненадійний. Просто шоб... Сама буржуйка – вона до такой стєпєні нагрівається, шо боїшся, шоб домік не згорів.

[О. К.] *Ви маєте на увазі цей будиночок чи літню кухню?*

[З. К.] Цей домік. Нє, в мене літня кухня добротна вже, я зробила. Оце буржуй... оце дали нам доміка віруючі. І домік стоїть у нас. *[...]*

[О. К.] *Цей «вагончик» металевий?*

[З. К.] Да, він металевий, ну, і такий тонюсінький... Я ж Вам шо кажу, шо зімою там на дальше як шість раз не затопиш, і, і шоб два рази, так він не нагрівається. І по-перше, мені його зразу його поставили і... А фактично душову і все привезли аж через рік, шо там жить не, не було де. Того я і жила в магазині, потому шо там жить не було де. Да, воду провели, да. Душову подключили, це вже через рік аж.

[О. К.] *Провели у «вагончик»?*

[З. К.] Да-да-да. Ну, слава Богу, шо людям подавали «вагончики», і люди, хоть люди не на вулиці. Це хай, нехай вони маленькі, нехай вони тісненькі, но вони собі натоплять, і вони гріються. І є де, є де жить. А так прийти на руїни, а воно все село зруйноване, все. Рідко яка хата, якось по тій стороні села, так ще так якось вони «Гради» били і сн… і снаряд. Так трохи осталось хати. А вулиця Вишнева полностю зруйнована.

[О. К.] *Це там, де Ви мешкаєте?*

[З. К.] Да, повністю зруйнована. Повністю. Отак проулок Вишньового, дак і там тоже сохранилось. Якось вони так били, шо воно не зацепило. Побити вікна, все по… Ну, вони, хати, стоять. Є ж і ті, шо нічо' немає. А це повністю тако одні «вагончики» в ряд. Як їдеш по селі, по цій Вишневій – одні «вагончики» стоять. Ну, слава Богу, шо ці «вагончики» є. Є де людям хоть перезімувать. Ну, вже начáлй забудову. Начáлй вже строїть цей, американська фірма строє, і добротно, такі відповідальні. Я вже спілкуюсь із будівельниками, кажуть хлопці, такі толкови, по цей, працюють і цей… А тут когось нанять на роботу ж – нема никого, села нема. Хлопці служать, а хто остався – інваліди і діти. Фактично нема робочої сили, шоб нанять, і шоб хтось шото робив. Робочої сили немає, шоб допомогти в сьому будівництві. Оце вже тільки хто приїде найманий, оце тільки і працюють, бо нема кому. Поверталися, по… багато дуже виїхало з дітьми за кордон. Дуже багато молодих людей повиїжджали з дітьми за кордон. Бо воно так, як взять село, почти через хату було з дітьми, а щас в конці села – одна сім'я, двоє дєток. *[…]* І вже проїхать аж сюди, аж сюди. А отут, і тут, навєрно так, ну, раз, два – дві сім'ї там. Оце все село, все діти. Дітей возять, у Го… у Гор… Горянська школа переїхала в Мостище. Возять, автобус забірає, завозить у Мостище. *[Санаторій. – О. К.]* «Пуща-Водиця» працює, в нас дітей позабірали, і позабірали школа-інтернат № 3, кажеться. Вони забрали дітей тоже. Вони туди їздять, бо вони сіли на автобус і под'їхали до школи. Це добре, шо ді… дітям є куди, старшокласникам їздить, навчатися це. А ця школа закрита в нас повністю, наша мощунська. У нас тут було до восьмого кла…, до дів'ятого класу. Це теж було добре, дітей не нада було нікуди возить, ось тут, в селі. А тепер закрито.

[О. К.] *Але вона вціліла?*

[З. К.] Вона вціліла, да, вціліла. *[…]* Отак. Шось я Вам розповісти таке цікаве, шо, от, шоб воно лишилося в нашій історії.

О. К. Дякую Вам, Зінаїдо Яківно, за те, що ділитесь усім пережитим, через що Вам довелося пройти. Скажіть, будь ласка, у якому році Ви народилися?

[З. К.] 4 березня 1955-го.

[О. К.] *Дякую. Ви розповідали, що забезпечували бійців місцевої тероборони регулярними гарячими обідами. Пригадайте, будь ласка, що саме Ви готували для наших захисників, тобто яким був їх раціон харчування? Також цікаво дізнатися, чи приготування їжі відбувалося безпосередньо у Вас удома чи десь в іншому місці?*

[З. К.] *[…]* Готували ми в себе, і я в себе дома готувала, на своїому подвір'ї. Я ж розповіла, дочка Галя ця, в нас тепер вона завпочтою, сусідка Татьяна і я. І ми, в нас наче, я казала, «штаб». Цей, в мене була така літня кухня окрема, там у на…, в мене плита була. І нам добре спасало ше вода: в мене колонка була не електрична, а ручна. І нам добре спасало ше, шо ми накачаєм води, нагріємо на плиті кип'ятку – це чай у нас був. Плюс до того, шо готовили все. Все готовили: перше, друге і, і, я ж кажу, і, і даже, ета саме, на сковородкі налисники пекли, шоби, цей, плита гаряча, кажу: «Дівчата, давайте, мука… муки навалом. І давайте використаємо, якісь блінчики

хоть хлопцям... Може, в їх сьогодні хліба немає». Так ми це все складали, хлопці приходили, цей, чого стали забірать. Раз ми винесли на, на зупинку. Коло хати зупинка в нас. І тут начали бить «Гради». А там заховаться нема де. У мене ж такий *[...]*, він за мене, за шкуру, і у яму, у їх там ями викопані були, шоб ховаться. Дак він мене, я, я з... злякалася. Не зн... ну, де можна заховаться, єслі стоїш на зупинці, і там ота лева зупинка світиться, уже побита «Градами» і всім? Він за мене у ту яму. Криць мене, каже: «Так, тьотя Зіна, послєднє предупрежденіє». *(Усміхається)*. Кажу: «Таке послєднє вам предупрежденіє: я до вас не прихожу». Вихожу з двора і кричу: «Хлопці, забірайте, я з двора вже не вихожу, хватить. В мене хоч заховаться буде десь. А я де у вас заховаюсь, на площадкі?». Дак я виходила, і хлопці приходили сами, термоси приносили, бо з усього села позносили такі здорові термоси, добротні, шо набірав, – кипяток довго стояв там. Ми чай, чаї заварювали. В магазіні ж хоч чаю хватало. Господі, кому він нада був? Заварювали і чай і, і... Я ж і Вам говорю, сначала, як ще морозіловки робили, стояли, щитай, тиждень, морозіловки робили. Так і вареники, і пєльмєнчики, і все хлопцям було.

[О. К.] *Ще тоді світло було?*

[З. К.] Да, да, да, ще так, пока світло було, все виготовляли. Кажу, шо сьогодні хлопцям те зробили, те, те, те, шоб не ка..., кожного разу було щось інше. Вареники другий раз ліпили сами вже. Я кажу: «Дівчата, в мене є там паштет». Бо я в автоклаві закривала всігда тушонку. І закривала паштєти. Кажу: «Дівчата, у нас сьогодні буде вареники з, із м'ясом». Витягуєм і ліпим вареники. Шо ви будете ввечер робить? Плювать у потолок? Нє, плювать ви не будете. І сказки розказувать не будете. Давайте будем ліпить. І ми ліпили вареники. Тоді утром отправили хлопцям вареники.

[О. К.] *Спробуйте, будь ласка, пригадати, як Ви облаштували власний погріб в умовах воєнної загрози?*

[З. К.] Я розкажу. Так, ящики з картошкою були под стєнкою, потім з картошкою, з буряком і з морквою под стєнкою. Бо в мене, заходиш у погріб, у мене металеві стелажі для консервації справа і зліва. Погріб зроблєний добротно. Потім ми взяли подушки з діванів, подушки... Потом, цей, у мене там лежав пінопласт. Я, ми поробили такі сідушки собі, шоб можна було так, як цей, можна було лягти, шоб не тільки сидіть ніч. Це ж просто фізично втомишся. Так шо ми, цей, поробили там собі так: хочеш діван, хочеш кровать. *(Усміхається)*. Єслі ящики поставили пластмасові, положили подушки – всьо, вже кровать, єслі поубірали – уже діван. Сидимо на дівані. Так шо ми приспособились, і все в нас було. Ми не, ми не, цей... А шо, як ми до дванадцятої, до двох часов ночі теревенили – то те робив, то те, то те, так там, скільки то до того утра. *(Сміється)*.

[О. К.] *Чи не було холодно уночі?*

[З. К.] Нє, ми тепло вдівались. Тепло, воно ж в погрібі так не холодно. По-перше, вже лютий місяць кінчався. Вже, слава Богу, хоть, хоть холодно було надворі, ну, терпімо. По-перше... Да, да, да. По-перше, шо у землі, пори... По-перше, шо як ми груби топили, ми гарячу воду в банки, в баклажки наливали, потім заматували у таку подушки, вона держалася, і як уже ми сідали, воно тепле місце получалося. Ми поналіваєм тепле, у подушки поховали, потом вже як ми сідаєм, тож ми двигаємося, ну, нам не холодно. А як уже ми сідаємо – ага, уже витягуєм тепле, тепла подушка і тепла вода гаряча. Ще і таке робили.

[О. К.] *Так грілися.*

[З. К.] Грілися, да.

[О. К.] *Саморобні грілки.*
[З. К.] Грєлки-самодєлки.
[О. К.] *Як Ви освітлювали погріб?*
[З. К.] Свічки. Свічки.
[О. К.] *Свічками.*
[З. К.] Свічками, да. Цей, бо фонаріка ж не зарядиш. А то фонаріки більше були на батарейках у нас, нам видно, шо на батарейках, дак батарейки були у нас в магазині. Ми… В нас там стояли. Ті, шо на батарейках, вони спасали, а ті шо… електрічєство – всьо вже, вони «поздихали» і всьо. І свічки тоді.
[О. К.] *Оскільки Ви готували на плиті, то ще деякий час газ був?*
[З. К.] Да, да, да. Газ був. Це те, шо суп зварить, все це – газ був. То тільки воду, як багато, велика кількість води, ми ставили в каструлю, кип'ятили, цей… А так ше газ був.
[О. К.] *Ви говорили, що у відбудові магазину Вам допомогли родичі.*
[З. К.] Да, да, да.
[О. К.] *Чи ще хтось долучався до цієї відбудови, наприклад, волонтери?*
[З. К.] Організації – нєт. Ніхто мені не помагав. В магазині ніхто не помагав. Це помогли мої зяті. Два. Помагали кришу накрить. Потом я нані… най… Стєни закладать приходив там майстер, зять привів. Він тоже цеї привіз із Горянки хлопчину, він поміг стєни закласти. А з, із дач там хлопчина, я знаю, шо він щекотур, так він мені стєни пощекотурив. А все остальне сами, руцями.
[О. К.] *Ви особисто працювали?*
[З. К.] Да. Красить ми вмієм, білить ми вмієм, щеко…, дирки забивать, які були. «Гради» так побили, шо насквозь були дирки – ми їх позадєлували. Я сама ходила місяць, закри…, задєлувала. Цю… з це… середину одну, один кусок прив'язала, я зробила. А те в процесі роботи було. Уже одкрила магазін, а там дирки штопали пізніше. Краску по… І покрасила. Всьо було, то шо нада.
[О. К.] *Ви молодчина!*
[З. К.] Да, сама щекотурила, сама красила. А шо робить? А то поступово вже відбудовували ту половину магазіна. А то поступово вже за…, пощекотурили, тоді цей зробили. А вікна, навєрно, док…, а… аж у се…, в вересні місяці встановили. А то без вікон роботали.
[О. К.] *Без вікон?*
[З. К.] Да. *(Усміхається).* А чо' мені… Як ми будували магазін, в мене не було пристроїчки такої металевої. Ну, машинами заїжджали під самі двері, шоб… Ну, просто у двері заїжджали. Так мій покойний чоловік каже: «Так, не буде так. Давай зробим таку металеву… Це і зроб… Поставим тут столика, люди хай оддихають». І в мене, така ця рішотка мене спасла, шо вона металева. Шо вікон не було, а нихто ж не залізе, бо металева рішотка. По-любому. Так вокруг магазіна *[…]* отак-от зроблєна за…, рішотка стоїть, і там стіл до сіх пор у мене стоїть, квіти стоять, і це я… І хоть вікна не було, і того, і того не було. З тої сторони вікон не було, з цьої сторони. Так нихто не заліз. По-любому. Хоть спала в магазіні, вікон не було, нічого страшного. І дві ночі вобше і без дверей. *(Сміється).* Нічого, кажу. Як знаю, шо… Як свій хто прийде, так я з ним сама розберуся. А як чужий, так от чужого не заховається ни…, ни…, ни від кого. Ну, я так, ми вже так думали, що вже в травні не було їх, росіян в нас. Не було. Не було. Ми спокійно знали, шо не було.
[О. К.] *Коли магазин уже запрацював, і мешканці, повернувшись до села, почали приходити за покупками, то що у той період, якщо пригадуєте, люди обирали?*

[З. К.] Залежно від статусу людини, розумієте? Єслі приходили молодші, вони могли виїхать шось купить. А та людина старіша, вона факти..., фактично виїхать не могла. Виїхать не могла шось купить. Таке купляли все, все в нас було. Бо то... Бо київські бази ж працювали, ниде вони не ділися. Вони лишилися, там войни не було. Це не... Це... Це в нас война була, шо в нас розтрощене, а так все працювали. Я шо Вам должна сказать, іще такий варіант. Ось *[19]*90-ті роки, наче войни в нас не було, правда?

[О. К.] *Так.*

[З. К.] Ми жили просто при *[19]*90-х, ну, тоді товару не було. Я працювала із *[19]*80-го, як я Вам кажу, я можу зрівнять тоді, той період і теперішній період. Тоді – всі здорові, всі розумні, таке саме, без войни. Война була... Я поїхала, тоді була Карла Маркса фабрика, тепер «Рошен». Дали мені машину закупить цукерок. Поїхала, привезла машину печива, цукерки. Я машину продала за полтора дня. Можете представить, шо, шо таке було, шо не було? Ни цукерків в магазіні, ни, ни печива. Я за полтора дня продала машину цукерок і печива. Люди брали, просто брали ящиками, бо його не було. Теперішнього часу в нас все є. В нас є. В нас все є, хоть война йде, но товару у нас море. Тільки їжте люди добрі. Я не можу сказать нічого. Правда, поді..., ціни ростуть, того шо воно все огранічується. Візьміть, ось в мене є паї в совхозі Бучанському. В бившому совхозі. Тепер же, во, його не существує, так як уже розпаювали його. Просто... Позапрошлого... До войни обробляли землі усі. Пшениці було море. В цьому році, в цьому році, уже я пой..., позвонила в началі серпня, шоб забрать пшеницьою. Бо я біжу в хозяйство, я не можу без хозяйства. Дзвоню, а вони кажуть: «У нас нема пшениці. Ми тільки лишили на, цей… Ми Вам грошима заплотим за те, шо ми пользуємся Вашою землею. В нас пшениці немає, бо незасіяни поля». Так само кругом. Це добре, шо туди, де немає войни: Вінниця, *[м.]* Полтава – нас годує, а тут ось, до Го... все кругом – все воно знищене. Все воно знищене. І робúть нема кому. І робúть нема кому. Ось я візьму: приїжджають постачальники, приїхала машина, сьогодні водітєль один. Кажу: «Я не поняла, а де Саша?». Тот Саша пошол служить. Саша пошол служить. Проходить тиждень, приїжджає знову інший, бо Коля тоже пішов служить. І приїжджаїм ми, наприклад, ми привикли, шо приїжджають, «Біола» приїжджає по средах. А вони приїжджають в неділю. Я кажу: «А шо таке за задержка?». – «Нема кому вивозить. Товар стоїть, а вивозить то нема кому. Водіїв немає».

[О. К.] *Ви розповідали, що із житлом Вам допомогли віруючі люди. Що це була за релігійна громада?*

[З. К.] Я не... Я не знаю. Я знаю, шо вони тут, їх, у їх церква тут у нас у селі. Я не знаю правильно. Ну, я знаю, шо вони, вони вже существують, ця церква, роками у нас у селі. Ну, вони були так ото по хатах ходили. А це вони збудували, євангелісти вони. І вони збудували цю церкву, хароша церква, вони працюють з дітьми, вони все організовують. Там уже, то в нас у центрі, тут є церква наша мощун*[ська]* Івана Богослова.

[О. К.] *Та, яка постраждала під час обстрілів?*

[З. К.] Так. А вона не дуже постраждала, вона там трошки. А цеє, дак сюди вже перестали ходить, уже начали туди ходить. Бо вони більш так і дітей зацікавлюють, і бабушек зацікавлюють якимсь пайком, чим вони. Туди перестали, стали туди ходить, до тої церкви. І ця церква, із цьої церкви вони ставили будинки. В нас, у нас не тільки віруючі ставили будинки. У нас оці ж американці, Хенхи *[йдеться про «місію Хансена в Україні» – фонд американського благодійника Делла Лоя Хансена. – О. К.]*, ста…, поставили будинки, вобще, як сказать, заходь і живи.

[О. К.] *Тобто вони ставлять уже готові будинки?*
[З. К.] Готовий будинок. Заходиш…
[О. К.] *Модульний?*
[З. К.] Да, модульний. Заходиш у будинок, це моїй дочки поставили, заходиш у будинок – тут для взуття полочки. Заходиш, зліва – спальня, справа – дві спальні, кухня-студія, душова. Розказую: стіральна машина стоїть в душовій, стоїть туалет, душова, все повністю. Вмивальник, все підведєно: і гаряча, і холодна вода. На кухні стоїть холодильник, мікрохфильовка. Дали чотири тарілки, чотири стакани, чотири ложки, цей, цей, постіль, покривало, простинь – все, все, і подушечки, і все. Занавєсочки висять на стєнкє. Я як зашла, я була в таком шокі, ще приходжу і кажу, буде знайомство по цьому, по «Скайп» і з хазяїном, хто виставляв. Я кажу: «Оце я должна, оце ж…». Не одкривають, пока ключі отдадуть, при хазяїну одкрить двері. Я кажу: «Оце баба стара, – кажу, – сісти нема де». Вони витягують лавку таку добротну, ко…, такі ковани стєночки: «Сідайте!». І лавочку для хати приспособили. Все так путьово, шо я, я просто… І потім запрошував він нас у ресторан «Верховина», кому він дав будинки. Приїжджав до нас сюди знайомиться. Бо вже начав будівництво там хатинок молодьожі, у кого мали діти.
[О. К.] *А там – це де?*
[З. К.] То туди, в конці села, на *[…]* ставлять два будинки, потом ставлять на, цьому, *[вул.]* Вишнева *[…]*. Бо це живуть вони там, я просто всіх знаю, хто де живе. *[…]* – тоже ставлять будинок, тоже добротний. І з фундаментом, з усім, добротні будинки. На дачах ставлять будинок комусь там, я не знаю.
[О. К.] *То це вже не модульні будинки?*
[З. К.] Нє, нє, це капітальні будівлі – з фундаментом і з усім. Капітальне. Капітальна забудова. І бо до нас заходить прораб, який займається цьою справою, так я питаю: «Де ви ще ставите?». Заходить каву пить. Дак я його питала, кажу: «Як, як це ета саме…». Да, це ці, бо тому шо там маленькі дітки, дак вони їм ставлять будинки. Ну, і у наш, у цей проект попало 50 будинок на село. Пііісят. Пііісят не получається. Чому? Бо 35. Чому? У людей не оформляни документи. Земля не… Земля не приватизована, хата, хата на діду, бабі. Вік живуть, а не оформляли. А те, шо з покойніком будуть забудовники договір складать? Нада складать цей… Я попала тоже в цю компанію. Коли вони будуть будувать? Ну, він говорив, казав, шо на Різдво вже буде, нєкотриє вже позаселються. Я повірю. Оцім, шо будують, вони на Різдво будуть у хаті. Ці на Різдво будуть у хаті.
[О. К.] *Вони абсолютно все безкоштовно будують?*
[З. К.] Да, да, да.
[О. К.] *Оця американська організація?*
[З. К.] Да, да, да, да, да. Вони наче американці з канадцями. Вони вмісті якась фірма, таке. Бо так я зрозуміла, так як він тут у нас розповідав, бо переводчик був, він каже, Америка з Канадою. Якась фірма.
[О. К.] *Скажіть, будь ласка, чи в умовах окупації бракувало хліба? Якщо так, то чим, можливо, його підміняли?*
[З. К.] В нас хлопці, тероборона, вони займалися, вони їздили, купляли хліб і привозили, і роздавали. Да, до…, чи в Пущу*[-Водицю]*, чи де вони брали? Я не питала. Вони пер… первий час, шо у нас хліб, цей, як не було вже хлопців, кажу: «Хлопці, у вас хліб є? Я вам тільки, – кажу, – можу, блінчики якісь спекти не… несолодкі, шоб вмєсто до супа, як цей…». – «Нє, нам хлопці привезли». В нас тут хлопці займалися, *[…]* тут живуть, вони займалися, волонтери. Вони займалися,

їздили, купляли і привозили, і роздавали. Возили даже геть по хатах. І вивозили людей. Оце хто сидів, не міг виїхать, вони їх забірали, вивозили, і, цей, зразу вивозили сюди, в ресторан, отут у нас єсть на озері *[йдеться про заміський комплекс «Пуща Лісна». – О. К.]*. Туди завозили, бо там подвал, і там таке наче бомбоубєжище подвальне здорове. Люди там посиділи. А потом уже як начало уже приближаться, дак вони всіх вивезли в Пущу-Водицю, в госпіталь. Туди в госпіталь, там спеціальне бомбоубєжище, там і кроваті стояли, там і, і, цей, там приміщення таке. По-перше, там була кухня, у госпіталі, шо людей годували. Вони го... готовили їсти, і ціх людей всіх годували. Бо тоді моя, це, *[...]* головним бухгалтером там працювала. Так я це всі подробості знаю. Вона тут працює щас. *[...]*

[О. К.] *Як Ви* вибирались *із Мощуна? Хто допоміг Вам виїхати тоді?*

[З. К.] До мене прийшов зять, прибіг зять і питає: «Тьоща, шо будем робить?». А він… Йому жалко було, бо в його сараї – був перепілок повністю забитий, 30 клєток, в каждій клєткє по 30 ціх перепілок. Він каже: «Я не можу їх покинуть. Мені так їх жалко». І сидів до посінєнія, це до 6-го числа, прибіг, і тут начали «Гради» бить. Він упав. У мене забор от сусіда государственний, то такий товстий, не тоненький. Він – под забор. Я ускочила в сарай. Дочка тоже в сарай. Ми попадали, лежим, пока «Гради» переб'ють. Перебили «Гради» і тут начали бить снаряди. Вони даже промежутка не було. Коли дивимся, я ж кажу, у сусідки в хату – «бабах»! Хата горить рядом. Рядом хата горить, криша. А сусідка це... Іще б'ють снаряди. Ми ще ждемо, не подимаємся, ждем. Тишина. Виглянули. Бачим, шо хата горить – ничо' не зробиш. А, цей, коли опять начали «Гради» бить. Дивимся, кажу: «Вова, у твою хату попало!». Кажу: «Біжи, гараж рядом. Кончили бить "Гради". Біжи бігом, вижени машину з гаража, бо щас і машину розіб'є, і ми не вийдем». І це, ця бідна Тетяна побігала до хати, ридає. «А ш..., а шо ти, – кажу, – зробиш? Ти нічо' не зробиш! Води нема вже, нічого нема. Шо ти зробиш? Цей, зонтіка поставиш над хатою?». Воно, от, в неї всередину попало. А Вова ще прибіг до хати. Панель у її хати перекрита, два поверхи панеллю перекриті. Так воно як «бахнуло», значить зверху криша ті'ки горить, получається. Він скочив у спальню, одкрив вікна, і, і з антресолі отако викидає всі вещі, бо погорять. Повикидав все з спальні вещі, тільки перейшов в другу комнату, коли там, там, де вещі, отам все – «бабах»! Другий снаряд... Все згоріло дотла! Він схватив малого комп'ютера, схватив малого... І шо він взяв? Счас я розкажу: пачку соди, бутилку олії, три кілограма сахара і бутилку уксусу. Отак воно стояло на столі, він каже: «А для чого я його брав, – каже, – я не знаю». Він ухватив, в багажнік кинув собі це. Ми потом уже реготали аж на Вінниці, обнаружили такий «ценний» товар. Вкинув туди у багажнік і їде. А ми довжни перебігти через усі городи на цю сторону, на цю сторону вже, і под ліс. Він довжен туди виїхать. Ми біжим, я побіг… Сусідка аж до хати побігла. Я кажу: «Тетяна, йди сюда. Йди, я тебе прошу. Ти вже в хаті нічо' не зробиш». Ми забіраєм цю... Я кричу: «Йди сюди, я тобі сказала, їдеш з мамою! Всьо». Ми нею за шкуру, а вона кричить. Ну, правильно, душа кричить, не тільки вона кричить. *(Навертаються сльози)*. Біжимо через річку. В нас річка ця, я не..., через дві кладки не перехода... А то я за сєкунду перестрибнула. *(Усміхається)*. Іра потом каже: «Ну, мама, ти дайош!». *(Сміється)*. Я... Та мене щас застав перестрибнуть неї! Як? Як я її перестрибнула – я не знаю? Це скільки уже сили і енергії! Цей собака мій біжить за мною. Кажу: «Боря, вертайся. Вертайся, я тебе пережи… Вертайся, потому шо я тебе всьо равно з собою не візьму». А дрон над нами літає. Отаке впєчєтлєніє, шо так руку поднимеш і його зацепиш. І оце кажу: «Так, дівчата...».

А вже на ціх городах тоже ями. Отако ми бігли, потому шо оббігали ці здоровецькі вирви. Добігаємо до..., пилорама там стояла і накритіє, там доски складав хазяїн. Ми заховались под цюю... Володя ж туда виїжджає, бо це його сторона. Володя виїжджає зцюду, а ми ж уже заховалися от дрона, чуєш? Под кришу, якої немає. Стоїмо. А самих отако тіпає. Собака бігає, мене зло бере. Кажу: «Бо', уходь! Уходь, я тебе кажу!». Овчарка в мене така здорова. Кажу: «Я тебе прошу, уходь!». Ага, цей, приїжджає Володя. Значить, шо: ми... Тетяна сід... ми..., я неї всадила у цей, сідає коло зятя. Іра подимає капот, складає наші сумки. А яке, в мене сумочка з паспортом і кодом, шоб не далі потєряла Зіна. І все ж у мене було. Ета самоє... *(Усміхається)*. Ми, я ж сіла, Іра хлопнула багажніком, ми й поїхали. Я тоді рєзко повертаю, кажу: «Я не поняла, а де Іра?». Вона хлопнула, Вова пощитав, шо це вона сіла, дверцями хлопнула. А вона стоїть отако, як це, і туди дальше. А вона стоїть, каже: «Я не поняла, а чого ви мене покинули?». Розумієш, шо таке переляк? Ми даємо. Вова каже: «Ну, це ми дали...». Здаєм назад, забіраєм Іру і їдемо вже ж. Уже їдем. Ми приїхали до госпіталя. Ми приїхали до госпіталя, бо Аня вже нам позвонила, шо вона в госпіталі була, тоді займалася вона там ціми все, бо вона головним бухгалтером була. Вона займалася ціми людьми і продуктами, і всім, там сиділа, находилася. А тоді уже їдем. І, і оце, оце стрілянина, такий гул. Я кажу: «Це шось ненормально. Ну, ну, без минут... не... не... нема перерива». Перерива нема, це чутно, як вони стріляють. Не в Пущі*[-Водиці]* стріляли, а чутно, як у, стріляють, Горянка, Мощун, оце «бахканє». Кажу: «Це ненормально. Це треба тікать», – кажу. Куди – оце ж чого ми позвонили тій Оксані. «Оксана, так і так, – кажу, – це не..., це тут ми не висидим». І ми це виїхали тоді. Утром встали і виїхали. І виїхали. Я ж уже в квітні місяці вернулися, і уже з Вінниці аж.

[О. К.] *На власному транспорті виїжджали, виходить.*

[З. К.] Да, да, власним транспортом виїхали, приїхали. Приїхали туди, побули там, цей, хазяїн Вася дав мамину хату і каже: «Живіть. Живіть. Ось тут і світло є, і вода є, і все є». Ну, нам, нам хватало. Там заходиш: карідорчик такий літній, літній карідорчик, туди – комната, сюди – кухонька і одна комнатка. Нам хватило одної комнатки. Ми дівани, дівани перетащили, і п'ять чоловік спали в одній кімнаті. Нам хватило. Їсти на... Уже ж потеплішало. Вже в лі.., в кухні їсти зготовили, а в коридорі вже їли. Ще і потім, получається, моєї меншої це ж дочки Анюти, син – у сина родилась в фєвралі місяці дитинка, другого фєвраля. *(Стає важче говорити)*. *[...]* Місяць не було, як началася война. І вони заїхали аж на Ровненщину. А їм на Ровненщині дали літню кухню. Значить, сваха, син свахи, невістка і дочка їхня. Це і Петя, Наташа, і це маленьке. Мож' представить? Їх семеро в одній кухоньки літній. Кажуть, шо поїсти готовили, шукали собі якусь роботу, не було де, цеї... А ми це ж походили, і кажу цій Наташі, шо, от, Анюта з нею робила в совхозі «Пуща-Водиця». Вона була секретарьом у директора, ця Наташа. Анюта робила замглавного бухгалтера. І вони ж уже, я кажу: «Наташа, шукай нам хату. Нам нада тих дітей забрать з тої канурй». Ну, не може там люди буть, сидіть в тій обстановкі. Це сім чоловік в одній кімнаті, да ще манюня дитина. Вона їм, по-перше, не дасть спать, це здорова така лялька спить. А це ж грудне дитя. Як це так? Місяць дитині нема ще. Місяць було у, у травні, у цьому, у марті місяці. Другого числа, він другого числа родився. *(Навертаються сльози)*. Короче, находять нам хату. Ця Наташа находе хату, така добротна, хароша хата. Тоже газ, ше більше... У нас просто маленька *[...]*, а то така гарна – чотири кімнати, і світло, і газ, і все. Ми там видраяли, вими... Тоже ніхто не жив давно. Ми там, дівчата штори носять мені, я стіраю. Я кажу, а я пошла

по хліб у магазин, а вони, чую, баби ж не бачуть мене, да кажуть: «Хтось там у баби Марії живе. Стірка каждий день, уборка йде, кожний день там стірка». Дівчата мені носять, я сті..., я вішаю, стіраю штори. По-перше, ми... Тепло стало. Тільки стало тепло, я кажу: «Ой, в баби вікна не крашени». Я пошла, купила замазку, банку краски, замазала вікна, покрасила вікна, побілила хату бабі знаружи. А вони кажуть: «Хата побіляна, вікна покрашени. Якісь хазяєва, навєрно, купили. Бо тільки хто може? Хазяєва тільки можуть білить і красить». А я кажу: «Оце, так я оце сяду і бєздєльнічать буду? Щас...». Я кажу: «Давайте!». І, цей, побілило, побілила бабі хату, цей хазяїн прийшов: «Ну Ви дайотє!», – каже. А я кажу: «А шо... Ну, а шо робить?». Шо, даже центральний там водопровод і колодязь у дворі. «Так, Вова, цепляй, – кажу. – Цюю. Відро отам, отам висить – цепляй, ми будем воду брать. На шо ми будем на... напалювать світло? Ми будем, – кажу, – нагрієм води і на вулиці». Поставили чотири кирпічини, нагріли води і... Ми люди з села, нас налякати нема чим. Тако прийшла в магазин, я ж кажу, приходжу: «Дєвки, я вам розкажу, – кажу, – шо про нас люди балакають. Кажуть, шо ми купили вже дворище, потому шо викрашено, і каждий день стірка вісить». А там прибирали ту хатину, і вони приїхали, дак вони хоть в окремих комнатах були. Хоть ця... хоть цей Петя з Наташею і цей маленький Давид, дак вони хоть окремо були. Хоть дитя заплакало до них, не чутно ж, не всі слухають цю «музику». Як вони ті дорослі, син Валентини, уже дєвочкі 12 років, уже всі, усі дорослі. Так ми ще там довго... Ще Наташа і травень жила там, і в червні, в конці червня приїхала. Бо там всі, все удобство. *[...]*

[О. К.] *Ви повернулися у квітні?*

[З. К.] В квітні. В кінці квітня. Числа точно не помню.

[О. К.] *Ви повернулися із найближчоюріднею?*

[З. К.] Рідни – дочка приїхала і, цей, Аня приїхала, вона пошла робить зразу в госпіталь.

[О. К.] *Там у Пущі-Водиці?*

[З. К.] Да, да, у Пущі-Водиці, в цей воєнний госпіталь, оцей центральний, і вони їй кімнату дали із сином – вони там находилися. А ми з зятьом приїхали – до свахи прийшли, до Володіної мами, бо в неї хата ціла була. У неї вікна... вікон не було, криша побита, по..., трохи позатулювали дирки, шоб не тікло, вікна под пльонками позабивали і жили. А тоді вже, ета самоє, я тільки трохи подлаштувала, що ту стєнку, як ми її заложили от сосєда, я вже осталась у магазіні. Всьо, я нікуди не пішла. *[...]*

[О. К.] *Скажіть, будь ласка, чи вдалося Вам налагодити комунікацію із місцевими мешканцями у Вінниці, можливо, хтось приходив до Вас із пропозицією допомоги?*

[З. К.] Ми... Ми зареєструвались як переселенці у сі..., у цьому, у їхній цій сільській раді, чи як його назвать, зареєструвались. Ну, до нас раз тільки прийшли, случайно, можна сказать, случайно. А так нікого не було. Нікого не було. Ми, ми, по-перше, ні до кого не зверталися, ми самі собі ради… Хазяїн нам дав картошки, ми, ми, ета самає… Нам більш нічо' не нада, ми сами справлялися. Нам не нада було ета самає... Ми не шукали помочі. Ми сами, сами обходилися. *[...]* Саме головне, шо в нас світло, тепло було. Ми ше там виорали города, города посадили: і капусту, і огірки, і помідори. А шо робить? Ну, правда, ми покинули Васі, тому кажемо хазяїну: «Вася, то все твоє. Ото ти убирай його. Забирай. Я не поїду туди на Вінницю його збирать. Ото тобі це подарунок». А він фермер, він каже: «Та у мене свої гектари землі. На шо воно мені?». – «Вася, подари! Ми благодарительний, – кажу, – фонд. *(Усміхається)*. Да подаруй якісь бабкі оте, шо ми посадили. Я тебе прошу». І ще так,

я так сміялася. Я пошла, поїхали ми на базар, і я кажу: «Сємєна́». Нема ж сімьон. Я прийшла і кажу: «Мені нада квасолі, тільки садушка, без тичок». Це в нас ліс – пошла, тичок набрала. А там же поле. Кажу: «Мені попробуйте дать, мені тільки дать не садушку. Не дай Бог тички». Тоді де ж їх ставить? Не буде ж рости квасоля. Ми, правда, дала жінка. Харашо, взяла, я кажу: «Мені – шість пакетів». Я насадила, дак ця хазяйка казала: «Вона така гарна вродила, така квасоля гарна, хоть бери да вам і одправляй». Я кажу: «Їжте, їжте!». А я чого? Я сажу густенько, щоб зілля не по... Пополола раз – всьо, вона тоді стає як ковриком, і вона тоді спіє. А як начинає спіть, листя ж опадає, і получається, сама квасолі спіє. Дак вона каже: «Ну, ну, ну, ковьор». Так шо кажу: «Їжте, Наташа, квасоль, ото убирайте, подаріть якісь жінкі, яка, може, не може обробить города, хай ото і їсть». Ото все, шо ми насадили: і капусту, і гільце, і капустиня. А в магазіні приходить чоловік і каже: «А я Вас знаю». Я кажу: «Ну, і добре, шо Ви мене знаєте. А хто Ви, – кажу, – як Ви мене знаєте? А хто мене, – кажу, – не знає? Мене пів світа знає, – я кажу. – І Америка, і Венгрія, і французи. Хто мене не знає? По телевізору 20 раз виступала». А він: «Знаю. А Ви у мого двоюрідного брата на квартірі жили. *(Усміхається)*. Оказується, мір, – каже, – світ тісний». У... на дачах двоюрідний брат цього Васі живе. Ква... Його тут дача, і вони дітям квартиру лишили, а тут на дачах живуть. Можете представить? Каже: «А я раз у рік тільки їжджу, як поминальні дні чи на Пасху, в гості їжджу. А так я не їжджу туди в село». Кажу: «О, бачиш...». Вітя як приїжджає, каже: «А я Васю бачив, Вам привіт передавав». Звонить, Володі часто звонить. Володі, бо Володя ходив йому помагав там. Він як фермер, помагав йому пшеницю за, цей... Помагав. Каже: «А шо ми будем? Ми нічо' не робим. Хто поможе?». Кажу: «Давай, ми шось поможем. Чо' ми будем сидіть?». Отаке. *[...]*

[О. К.] *При нашому знайомстві Ви згадували, що по поверненні додому на розвалинах Вашого будинку відбувались концерти. Чи можете розповісти про це детальніше?*

[З. К.] *(Починають текти сльози)*. До мене приїжджав такий *[Віктор. – О. К.]* валантьор. Я ж кажу, нада було тоді записать. Оце там, розумієте, воно пока..., пока бачив, пока спілкувався, помню, його нада було все записувать. Тому шо вже не помниш. Він привіз концьортний ансамбль. В красівих українських костюмах. Той співав козак, ну, такий добротний дядько, в таких, в такому народному костюмі, в таких чоботях. Да сміється, каже: «Тісновати». *(Сміється)*. Я кажу... Ну, а він, а... виступала дівчина тоже, співали на... українські старинні пісні. І це все було записано, і передавали по телевізору. Посадили мене на стулу, і це вони були вмісті зо мною. Коло тої вирви, яка серед двора. А вона ще взяла, дівчина, ще й *[...]*. Кажу: «Ще холодно. Наташа, ще холодно, замерзнеш». Вона: «Раді цього – замерзну». *(Сміється)*. Отак-от. Жа... Я жалію, шо я його це все не позаписувала, тоді хоть би якась, не знаю... *[Віктора. – О. К.]* телефон єсть. Він два рази приїжджав до мене. *[...]* Дак вони довго ще заїжджали. Ну, їх щас десь немає. Бо шось начали... Володя, зять, же його знає, так каже: «Зустрів случайно його в Горянки, десь вони в друго..., десь валантьорить в другому районі десь. Не тут уже». Не тут, в других містах. Бо каже: «Случайно...». Каже: «Я тут уже не... не буваю. Дуже рідко буваю». Дак він дуже бабі її помагав. Дуже. І їсти привозив він зразу, самий перший оцей валантьор, який пробився сюди, до свахи приїжджав. *[...]* Пока ми приїхали ще в квітні, а він уже був, бо баба ж осталася, вона ж не виїжджала.

[О. К.] *Вона не виїжджала?*

[З. К.] А чого їй повезло – шо у неї погріб: отакий проход, ровно такий шириною, одкривається тако. *[Показує. – О. К.]*. І такі мєжду кухньою двері. Там не видно, шо

там двері єсть. Бо вона: «Закрию, – каже, – хату, приходжу – вже замки одкрити, вже по хаті ходили». А у погрібі вона сиділа, вона не цей... По-перше, ще вона глуха, вона оглохла, і вона не чує. Того в неї, я кажу: «Вам повезло, свахо, шо ви глухі. Так би Ви, ми прислухались до кожного шагу, а Ви глухі, вам...». Баба сиділа собі у погрібі. По времені вже пора виходить. Глянула – світло – вийшла. І, і ще й до цеї, в неї там у літній кухні плита. Вона там готовила їсти, на тій плиті, хоть і світла не було, колонка, колодязь у дворі. Ну, цього хлопчину, шо вбило, вбитий лежав у погрібі, вона обнаружила. Бо хата ціла сусідська, а цей Женя каже: «Тьотя Ліда, Ви будете наглядать на моїй хату, я ж не приїду». Бо він у Києві живе. «Я не приїду. А Ви наглядайте». І вона ходила. Коли каже: «Дивлюся, шо погріб приоткритий. Заглянула – там людина лежить». Вона зразу сказала, тут у нас хлопці їздили, наші, місцеві. Вже його нема, Колі Костенка, помер. Сердечний приступ, помер. «Коля, – каже, – там людина лежить у нас у погрібі. І мертва. Бо вже ж людина не спала б вверх ногами». Отак-от туди лежала. І ця баба, сваха, обнаружила його.

[О. К.] *Вона не хотіла виїжджати?*

[З. К.] Не захотіла. А потом уже неї не можна було вже забрать оттуда. Ми б даже неї і забрали б. От, зять, син же, це син вивозив неї мене. Ну, туди зайти вже нельзя було. Нельзя було пробраться. Так «Гради» били, шо на вулицю вийти не можна було, проїхать туди. І саме цікаве, шо ми в обід, в обід вивезли хлопцям їсти. Стоїмо, а на посту нікаво-та нєт. Нікого нема. А я їй кажу: «Це ненормально. Де хлопці?». Оказується, їх забрали отсюда, бо вже руські підходили. Їх забрали і перемістили в центр. Не в центр, а в начало села. Бо як ми їхали, я кажу, тут і на посту тут нема нікого. Ми як уже прої... Бо ми понад лісом той стороною проїжджаєм, і тут на посту нема. Оказується, вони там сиділи в окопах. Вони не, не на цьому, тут же шо ж там, сєтка стоїть і всьо. Ніякої оборони нема, вони там у цьому сиділи, і вже як ми спустилися у Горянку, там такий був із Мостищ *[Олексій. – О. К.]*. Він з *[20]*14 року воює, дак він... Його кажу: «*[Олексій. – О. К.]*, я не поняла, а де... Я не поняла! Я каструлю оставила там під фірткою?!». – «Я їх не забірал». – «Поодкривала, хай собаки їдять! Ну, а шо я буду з ними робить?! Поставила, собаки хай їдять. Як захочете, прийдете, візьмете. Коло фіртки, прямо за воротами поставила, – кажу. – Одкрила і всьо. Хай собаки...». А шо? Ну, кому я їх подам? Три каструлі їди. Ну, кому? Вийшла – на вулиці, нікого нема. То таке було. І ми спустилися, вже хлопці ті були тут у..., ці, шо були в нас на обороні, коло мене стояли, вони вже в Горянкє на посту, на роздоріжжі були.

[О. К.] *Перейшли на інші позиції?*

[З. К.] Так. Їх розмістили по разних ціх...

[О. К.] *Подалі вже від кінця села?*

[З. К.] Да, да, уже вони подходили, уже на тій стороні вже були.

[О. К.] *Коли це приблизно відбулося?*

[З. К.] Це, це як ми виїжджали, в цей день.

[О. К.] *Як Ви виїжджали.*

[З. К.] Це як ми виїжджали, в цей день.

[О. К.] *Дякую. Скажіть, будь ласка, як Ви відрізняли, що це летить і падає «Град», а це летить снаряд?*

[З. К.] О, як летить... Як «Гради» б'ють, так вони ж свистять. Свист такий. Лети.., летять і начинають свистіть, свистом таким. Цей, а як сна... снаряди – так вони гудуть. Гул такий, начинається гул, а тоді начинають падать. Вони ж..., вони... це, цей, уже як подлітає, так чутно свистить, а як снаряд, а як снаряд – так він, такий начинається

гул, а тоді тільки «бабах», і вже він є. Це нада було мол..., десь молнієносно десь сховаться. Чи ти вспієш утікти? А «Гради» – так воно ж наче то… отак: «шшш», «шшш», «шшш», «шшш», «шшш». І, і їх же не один, а сотня.

[О. К.] *Сотня?*

[З. К.] Сотня. Воно як летить, так сотня летить. Воно ж не одна штука летить, а сотня. Шо заховаться, фактично, як успів заховаться – успієш. Ну, а цього хлопця розірвало за одну ж минуту. Уже «Гради» пройшли, він вийшов, і снаряд прямо зверха. *(З'являються сльози, що увесь час течуть упродовж наступного запитання)*.

[О. К.] *Наостанок хочу запитати, чи Ви міркували над тим, як би Ви жили після того, коли б ми вибороли таку омріяну Перемогу у війні?*

[З. К.] А шо... Я не знаю. Я не знаю, шо б я робила. Я би продолжала дальше жить так, як воно є. Бо нічо' в житті не поміняється. Те, шо ти сам зробиш, то і буде. От, я дивлюся: в мене всі діти зайняті, їм нема коли. Даже тою літньою кухньою я сама займаюся. Даже цім магазіном я сама займаюся. Мені ніхто не допомагає. Ніхто. Я са..., все сама. Даже ті дирки щекотурить, я знаю, шо нема кому. Хлопці служать, внуки служать в армії. Хто мені..? *(Стає важче говорити)*. Як внуки були вдома – ага: «Ростік, іди сюди, Владік, іди сюди – оце ваша робота, бистренько мені зробить». Вони ніколи не сказали мені, що ми тобі не зробим. Такого не було. Я дзвоню: «Ростік, нада, треба тето, тето зробить». – «Щас, бабуля, щас здєлаю». І, і... А були малими, так приходять, я на холодільнику вішаю роботу. Так, мені те, те, те, те, те – зразу хожу, шо придумала, те й понаписувала. Вони прийшли. Ага, через один. Владік, робе те, Ростік – те, те, те, те. Отут – «ер», «ер», «ер», «ер», а той одне. Все отдєльно, поділили роботу. Всьо. Я ж думаю, це ж я написала їм на день. Вони за два часа зробили і свободни. Ото у нас «внебрачний син» получився. Старший був син служив на контракті. Приїхав хлопчина із Ніколаєвщини, а поселиться нема де. Общежитія ніякого нема. Ростік до себе забрав. «Іди, – каже, – в мене хата, комната здорова». І він ще нежонатий тоді був. «Ну, нам місця хватить. Ми ще один діванчик поставим, і будеш ти з нами спать. І будемо вмісті на службу ходить, і будемо з служби ходить». Так він, і восєм років він у нас прожив. І женився, і хлопчик у його родився, Тимур, і ми піддержуєм відносини. *(З'являються сльози)*. І щас він служить в *[м.]* Черкасах, і це вже родився хлопчик, це тільки, оце скільки, неділю, як родився в нього. І ми, він ше й..., і мама приїжджає його. І оце приїжджала, на день села якраз попала. Вона їхала з Черкас, а на, шоб на Ніколаєвщину їхать, нада ж на поїзд сісти в Києві. Так, він їй... виписав командіровку, приїхав, маму на вокзал, заїжджала до нас мама та каже: «Боже, я не хочу од вас їхать! Мені тут у вас подобається». *(Усміхається)*. Так шо ще один «внебрачний рєбьонок» у нас. *(Сльози щастя на обличчі)*.

[О. К.] *Ви згадали про внуків. Розкажіть, будь ласка, трішки про них? Як підтримуєте тепер із ними зв'язок?*

[З. К.] *[...]* А старший, а старший зразу, тільки началася война, він, цей, пошов зразу і став воювать зразу. Бо він, щитай, п'ять років був на контракті, тільки два роки, як, цей, два роки, як він, тільки кончився в його контракт, і він зразу, бистренько... Цей, він з *[19]*95 року народження. І він вже, цей, пішов зразу, і це весь час туди, до *[м.]* Харькова. Бо він нам не каже. *[...]* От, так-от. Тоді вже як начальство приїхало, тоді як їх переселили вже в дру..., на другий об'єкт, так він каже: «Так, нас восєм чоловік. Їсти зварили, жара – до вечора "здохло"». Кажу: «Ану питай, де "Нова почта"». Він каже: «Там і там». – «Щас, холодільнік пришльом». Ми на «Нову почту», я свого холодильника із магазіна, в мене там у подсобкі стояв такий битовий

холодільнік. Запакували в пінопласт, запакували продуктами і отправили через «Нову почту». Вони получили, вони так сміялися, каже: «Хлопці думають, шо...». Кажуть: «Чого він таки ва́жкий?!». А ми ж там напоклали продуктов кучу. Кажу: «Їжте, хлопці, їжте. Служіть і їжте». Так той холодільнік їзди з ними по всьому цьому... *(Сміється)*.

[О. К.] *Виходить, це був свідомий вибір Вашого онука стати військовослужбовцем, якщо він на контракті уже 5 років?*

[З. К.] Да, да, да. Так, його свідомий. Він пішов і каже: «Всьо равно сл…». Ну побув він тут, *[...]*. Вони займалися, помагали хлопцям, вони... Він служив, він знає цю роботу, службу, і він... він... він свідомо пішов, свідомо. Це должни в листопаді місяці відпустку йому 15 днів дать. Так положено. Жде вже там, не дождеться.

[О. К.] *Хай щасливо повертається!*

[З. К.] Да, да. Це було 5-го числа – сильне побоїще там у їх було, і два водітєля погибло, і це він дзвонив: «Нас, – каже, – розбомбили були». Дак, цей, два водітєля погибло. Це тяжко. *[...]* Зато ми щас не здаємся. Ми щас не здаємся. У нас зіма настає – ми варим, печем пироги. У магазіні тіста немає, но ми всьо равно печем по 100 пирожків і одправляєм. Дівчата наш... наші місцеві вареники варять. Я збираю відра із-под сельодки, із усього, шоб одправить солдатам вареники. Варимо вареники, заморожуємо в морозіловку, складаєм і одправляєм. Наші хлопці возять солдатам. У нас наші ми..., місцеві «феї» шиють хлопцям у..., по госпіталям труси, на́вулички і одправляють по госпіталям. *(Стає важче говорити, з'являються сльози)*. У нас ніхто не спить. *(Сміється крізь сльози)*. До сіх пор у нас процес іде.

[О. К.] *Попри те, що мало ще людей повернулося, все одно така активна ведеться волонтерська діяльність.*

[З. К.] Да, да, попри те… Всьо равно, шоб не ску... Кажу: «Дівчата, шоб вечером не сидіть, давайте, давайте наліпимо вар..., пиро... пиріжків». Складаєм в коробки тоді, одправляємо, цей, я готовлю уже, сміюся, кажу: «Так, наварила повидла, шоб пирожки з повидлом були». Я вже назбирала яблук, наварила повидла, шоб було з чим пирожки пекти. Шо ж там зімою, з чим: з капустою, з картошкою – в кого є, той шось возить. «А це, – я кажу, – повидло вже є, будуть пирожки хлопцьом». *[...]*

[О. К.] *Певно, дуже радіють такій волонтерській підтримці?*

[З. К.] Канєшно, радіють. По-перше, відєозвіти на телефонах ми вже читаєм – ага, хлопці дякують. *[...]* Саме цікаве, шо внук, цей старший, каже: «Сидимо. Приходить... приїжджає нова бригада. Сидимо. Розказують. "Де ви служили? А де ви були?". – "В Мощуні"». А, а внук старший в *[...]* живе ш. «Т-а-а-к, – каже, – в Мощуні». – «А де саме?». – «А куди ви куплять ходили все?». А він їм каже: «Ой, там баба Зіна в Мощуні єсть». – «І на дачах вже ж одкрилися». – «Ну, той на дачах, – каже, – жадніший. А баба Зіна добра, ще й на дорогу дасть». А я ета самає… А він каже: «А я знаю, бо це моя баба».

Записали Олександр Головко [О. Г.] та Олександр Коломийчук [О. К.]
14 грудня 2024 р. у с. Мощун Бучанського р-ну Київської обл.
Співрозмовниці – пані Любов [Л.], 1967 р. н., місцева; пані Валентина [В.], місцева; пані Галина [Г.], 1972 р. н., місцева; пані Любов Топал [Л. Т.], 1963 р. н., місцева; пані Любов Василівна Заїка [Л. З.], 1947 р. н., родом із Полтавщини, із 1967 р. мешкає у с. Мощун

[Інтерв'ю відбувалось у будинку однієї із наших співрозмовниць – пані Любові, 1967 р. н., до якої у день запису, як і регулярно на вихідних, зійшлися жінки-волонтерки, які ще у 2022 році самоорганізувалися, щоб ліпити вареники для українських захисників, і продовжують цю справу дотепер. Їхня добровільна ініціатива не має якогось юридичного статусу чи окремої назви; наші оборонці знають їх як «Мощунські варенички». Фіксація усних свідчень співрозмовниць відбувалася під час кулінарного процесу, що також дозволило дослідникам-етнологам спостерегти і сфотографувати основні етапи приготування місцевих вареників на пару. Гуртування цих незламних і працьовитих жінок довкола благородної справи допомоги Збройним силам України є вагомим внеском у Перемогу над російським ворогом. Спільна справа також сприяє психологічній самопідтримці учасниць волонтерського об'єднання, які у перші місяці широкомасштабного вторгнення рашистів в Україну зазнали травматичних і трагічних досвідів (втрат рідних і близьких, руйнувань власних домівок) та зараз переживають складний процес відбудови Мощуна – героїчного села, що щитом закрило і захистило столицю України. – О. Г.].

[О. Г.] *Хочемо, щоб ви представилися, як вважаєте за потрібне: чи будете називатися повністю, чи лише просто ім'я, чи псевдонім, рік народження, чи Ви місцеві? З Вас розпочнем.*

[В.] Давайте, я. Я бистро. Я з Мощуна, звать мене Валентина. Коли почалась війна, ну, це був… Оце вам зараз начну. Так як ви говорили зразу, я вам скажу, шо було дуже страшно. Ми ж не думали, шо вони вже на нас там… нападають. Ну, все ми думали, шо це так, на 2-3 дня. Да-да, шо це бистро… Ну, як, ми дивилися, як ці вертольоти летять. У нас у каждого сім'ї, у нас же ж діти. Ми більше переживали за дітей своїх, канєшно, чим, чим сам за себе. У мене родився тільки внук, і я радувалася. Ну, радувалась, шо в мене єсть внуча вже. Ну, не знаю… Я бігала, канєшно, почалась війна, я всьо врем'я ходила, кажен день ходила. Думаю… Кажен день йду, і сюдою, я сюдою ходила. Там цілий день. Потом… Потом – ну, страшно. Коли вже почали оце горіть хати, і ці дрони, цієї ж літають, воно дуже страшно, ну, коли оце над тобою. Ну, тоді вже, сначала думали: «Будемо сидіть, не будемо виїжжать із села». Ми не дуже хотіли, ми думали: «Ну, минеться воно ж…». Мощун у нас вроді спокійне таке село.

[Л.] Кому воно треба…

[В.] А так получилося, шо тоді хлопці кажуть, шо нада виїжжать: «Вивозьте!». Ну, вже начали вивозить дітей, ну, людей похилого віку. Ну, і ми так тоже приїхали, донька зібралася. Н. цілу ніч збирала речі – оце дитяче, знаєте, як, це ж пелюшки, це все-все-все, нада ж було його скласти, шоб нічого не забуть. Бо кажу: «Каляску, главно коляску нада взять». Оце в нас, це в нас така мисля була, ну, шо ми шоб дитину, шось качать хотя би. Ми ж, даже єслі їхать – це в нікуда… Ну виїхали, виїхали. Виїхали аж на Вінниччину. Ну, люди там, канєшно, нас прийняли. Ну, дуже гостєприімні. От, знаєте, як, людей… Ну, от, чужі люди, ми приїхали, 10-та *[година вечора. – О. Г.]*, вони нас прийняли, як то кажуть, накормили, обогріли і спать положили. І ми були в одному селі, а потім, через врем'я, бо нас 8 чоловік було, ну, пе-

реїхали в Липовецький, Липовецький район, *[с.]* Росоша. Там тоже сусіди такі: ми не вспіли приїхать, вже з усіх сторін біжать, несуть шось. Знаєте, ті муку, ті якийсь сахар, яйця… Вобщє, аж неудобно було. Вобщє, наскільки люди там, ну, вони понімали, шо ми, як ото кажуть, переселєнці чи бєженци, я вже не знаю. Кажу, ну, казала тоже: «Не несіть нам, не треба!». Бо незручно було просто. Ну, от, зробила виводи ті, шо тут люди, а там – вобщє наскільки… Це ж не тї'ки до нас ходили, а багатьом помагали. Ну, таке. А потом, як тї'ки сказали нам додому – ми зразу додому, в Мощун, додому. Нас не пустили первий раз, як ми приїхали. Була тут ета, нас не пускали… Потом ми через пару днів знов додому їдем. Це ж Вінниця де, ми всьо равно додому. Приїхали, а двора нема, нічого нема, хата пуста, ну, короче, пусто. Остались в мене сарай, оце де дрова. От, шо саме ценне зараз – дрова. *(Сміється). […]* Ну, да, за дрова це ж балачки. Ну, дрова остались. Хати, я кажу, в мене нема і в сина нема, в доньки ж тоже. Ну, нам поставили ці модульні, тимчасові ці будинки. Дякувати волонтерам, канєшно, шо тоже ж єсть де жить, шо в нас криша, шо я в свойом дворі. Ну, це для мене, якось я вдячна, канєшно, якби не волонтери, нам би було, канєшно, дуже тяжко. Самим построїться в даний час – це дуже тяжко. Ну, так-так, знаєте, як живемо, осьо займаємся, бачте, чим – *[ліпленням вареників. – О. Г.]* – хлопцям хочеться допомогти. Хоть, в общім, отвлікаться от цього всього треба. Ну, таке. Ну, життя продовжується. Ми хочем, канєшно, хочеться, шоб мир настав скоріше, шоб було все добре. Будем надіяться на це.

[О. Г.] *Ви тут ким працюєте?*

[В.] А я, я працюю, я працюю в госпіталі, де хлопці наші лежать. І тут як соцпрацівник в селі – в мене *[під опікою. – О. Г.]* бабусі, до войни я працювала, і так я і працюю. Ну, я ще, як війна почалася, в мене ще була, вже вона покойна, тьотя Ніна Вбиха. Я їй купила, вона попросила мене масла, там, сиру купить. І ета, і я на скутері, бо я на скутері їжджу. Я на скутер і поїхала. А воно там «гуп», там «гуп»… Син кричить: «Не їдь нікуди!». А я ж, ну, я пообіцяла людині привезти. Мені треба їй одвезти. Це ж на першій зупинкі, оце як при в'єзді, там – то було страшно там. Ну, туди «прильоти» були. Ну, я відвезла, я спокойна, кажу: «Ховайтесь у погреб!». Я своїм бабусям казала. Ну, вона вже послі цього, як вернулась, померла. А друга – так вобщє людина навіть не видиржала – Рибокониха. Вона, таке, в неї тоже «прильот» був, і, в общім, тоже загинула… Ну, таке. Война коли почалася, то, канєшно, воно страшно. І не знаєш, шо робить. Кожна людина, навєрно, мєчиться і не знає, шо куди, який виход… Ну, все оце. Ну, всє равно, коли ось ми, нам сказали додому, всє ровно ми дома, хоч війна ще, ну, ми дома, криша, як-от, рідні стіни, як їх немає – ну, даже земля. Я, в дворі лавочка, сиділа. Всі кажуть: «Шо ти сидиш?». А я: «Всє ровно дома». Я потом вже почала шось робить, бо треба було одвлікаться. Оце повню – з теплиці начинала. В теплиці стьокла, там же стьокла побиті всі були. Я це на кучку соберу, в мішок складу. І це так потихеньку. Це ж куча стікла була – стільки, шо страшне. Ну, і всьо, слава Богу, другу теплицю тепер робим. В общім, жизнь якось налажується, ну, хочеться, шоб кінчилась війна. Оце в нас… Ми ж не сидим, ми ж все врем'я шось робим, працюєм. Хочеться так.

[О. Г.] *Дякуємо за те, що представились, розказали коротко Вашу історію. Ну, так, попрошу ще інших розповісти. Прошу Вас, будь ласка!*

[Л. Т.] Я – Топал Любов, *[19]*63 року. Як казать… Зустріли цю біду разом з сином. Якраз перед війною у нас 10-го *[лютого 2022 року. – О. Г.]* моя мама померла. Ще одна така була, як то кажуть, травма. Ой… *(Глибоко зітхає).* Я й не знаю, як скажу це… *(Плаче).*

[Л. З.] Ну, ни це, не розстраюйся…

[О. К.] *Ви можете не розказувати, якщо не можете про це говорити. Все гаразд, ми вас не змушуємо. Ми розуміємо.*

[Л. З.] Єслі хочете, давайте я за неї скажу, шо случилося.

[Л. Т.] Нє, я сама скажу. Потом всі якось в селі, ніхто нікуди ж не їхав, організувалися, збиралися десь, я не знаю, куди вони зійшлися.

[Л.] До Жердецького туди, до хозяйствєнного *[магазина. – О. Г.]*.

[Л. Т.] До хазяйственного? Корочє, зійшлися і там вирішували, шо ж будуть робить. Хто якось, хтось шось згуртувався. Всі тоді говорили. Саша, мій син, *[20]*15-16 рік – був добровольцем, був в АТО *[антитерористичній операції на Сході України. – О. Г.]*. Говорять: «Саша, давай, шо ти скажеш?». Ну, я не знаю, шо вони там вирішували. Ну, прийшли ще до нас потом, помню, хлопці сиділи, зібралися – і лопати собирали, допомагали, бо же тоді вже військові зайшли, копали їм окопи і робили якісь там, корочє, ліс тут понарізали, забрали ці ж пилки. Зрізали, шо потом військовий каже: «Ви, – каже, – так нарізали...», – що їм вже тоді нізя було проїхати. Ну, і я не знаю, на який день у нас вже в хаті були всі військові. Саша їх приводив. Говорить: «Мама, цей на три часа ляже, поспить. Ти його піднімиш тоді». Другого приводить: «Того переодіть треба», – бо мокрі всі. Вже коли він загинув, хотіли шось взять же ж з одежи, то вже одежи не було, шоб даже як його похоронить. Бо все пороздавав. Вже з *[горища. – О. Г.]* хати знімали і дідові якісь ті тілєгрейки і все, шоб одіть. Потім військові вже зносили до нас і каремати – ми сушили под батареями. Ну, так і кормили їх. А Саша тоді вже, я не знаю, як він зв'язався, ще тут якась була розвідка, він їм усе показував, зустрічався. А тоді прийде, нас: «Так, бистренько в погреб! Счас будуть обстріли». Чого у погреб? Потом мені вже сказали, шо він приводив їх до хати, кормив, шоб ми не бачили, кого він приводить. Ну, так, він все-все їм тут показував. Потому шо не тільки тут із Мощуном, а й Гута, десь то туди, до Красного хутора *[йдеться про с. Гута-Межигірська та с. Червоне Бучанського р-ну. – О. Г.]* він їх возив. Там ще якісь *[українські військові. – О. Г.]* були – бідони привозили, воду у нас брали. Хтось приніс, а, сусіди принесли нам цей генєратор. То до нас тоді вже, в мене дві морозільні камери, то зносили м'ясо. Ми ж думали: «Ми вже воювать будемо тута місяць». Я вже розпреділила продукти на місяць, як-то кажуть, шоб хватило ж. Ну, ми не думали, що це отак все бистро буде. Потом шо? *(Глибоко зітхає)*. Потом шо? А потом оце ж перший взрив. Тоді військові мене забрали десь кудись, в лісі десь ми йшли, ховалися. Потом залишили… А Саша замітив, шо за нами хтось стежить. Каже: «На скутері, на скутері...». Ну, я ті'ки почула. Каже: «Я знаю, хто це». Корочє, ми в лісі залишились. Він до вечора вже знайшов того *[російського шпигуна. – О. Г.]*, хто в Мощуні – він шість років вже жив, він тут дєяльность таку сотворив, шо він такий хароший, все, гарний, а в його мобілкє було написано, шо зустрічай гостей 24-го *[лютого 2022 року. – О. Г.]*, накривай стіл. Отака була в його… Ну, корочє, його забрали. Забрали того. І якось тоді тиша була. А потім 4-го *[березня 2022 року. – О. Г.]* – це такий вистрел. Якраз Саша приїхав із військовими забирати каремати. І вони ті'ки від'їхали, ну, дві хвилини, вони даже за поворот отуди не заїхали, вистрел і прямо із «Града», і... корочє, секунда дєла, і нема...

[Л.] І Саші нема...

[Л. Т.] Ну, таке.

[Л.] Бачте, предателі…

[Л. Т.] Ну, я так думаю, що на наш двір то навели.

[Л.] Да, понятно.

[В.] Так, вони наводили.

[Г.] На всі наводили. *[...]* Вже тоже якийся... Усе переписував на стовпах. Шо ти писав тоді ж?

[Л. Т.] А Саша в мене такий був – він-він всюду був. Де його тіки не було.

[В.] Я вам скажу, він і до нас приїжджав. *[...]* От, він приїжджав, навєрно, 3-го, ну, я не знаю, чи 2-го *[березня 2022 року. – О. Г.]*. Якось таке.

[Л. Т.] 3-го числа він обійшов. До мене всі приходили, всі казали: «Люб, таке враження було, шо він, – каже, – просто приходив, прощався з усіма». *(Плаче)*.

[В.] Він все село об'їхав тоді. Воно, получається, шо начали бомбить, а він на велосипеді з вінтовкою, я це так за, ета, я, от, запомнила його оцю без.., оцю жилєтку, це він це був. І він прийшов до нас. Ну, і він такий же ж, ета, до Н. каже: «Ну, шо ти тут?». Привітав же ж сином її, шо вона родила. Він, ну, такий общительний хлопчик був. Він приїхав туди, бо вони так, «апендіцит» у них, получається *[тобто двір у кінці провулка. – О. Г.]*, ну, ніхто не ходить. І він, ну, побезпокоївся. Він знав, шо вона з дитям тута. І от, він общітєльний: «Чим помогти?», – питав. Ми єдінственне, шо свічки просили вже його. Кажу: «Може, десь там ето...».

[Л.] А до Н. він заїжджав через нас, ось сюдою виїжджав.

[Л. Т.] Ну, до всіх він.

[Г.] І в *[готельному комплексі в околицях с. Мощун. – О. Г.]* «Пущі Лісній» він же був, як він нам допомагав. Не те ж слово! Він же людей возив!

[Л. Т.] А старих вивозив. Хто дає яку машину, він машину забирає, відвозить. Вивозив.

[Г.] Да-да. Вивозив, вивозив, вивозив. Завозив, ми ж були в «Пущі Лісній».

[Л. Т.] А потом прибіг додому, каже: «Так, давай хліба. Там хліба в людей немає». Отдаю хліб. Там, дивлюсь мука стояла – дивлюсь, вже муки нема. Кудись цибулю комусь вже поніс. Потом каже: «Мені ще одне нада...».

[Г.] Такий щедрий!

[Л. Т.] Шо мені рішить треба – це ми ж готували їжі, а в мене вже тиск такий був, що я просто ходила, падала вже. Ну, то просто вже сил не було. Так він найшов вже, як у цих, вже забула, як їх називають, людей, шоб варить. «Давай вже, – каже, – вони вже завтра будуть готувать. Уже завтра, ти, – каже, – робить нічого не будеш. От, побачиш, – каже, – ти завтра робить нічого не будеш». Забрав всі продукти і одніс варить. Каже: «Вже завтра вони будуть робить».

[Г.] Добра дитина!

[Л. Т.] Отака в мене. А потом же ж сталось на вулиці, не знаю, куди мене З., до хати забрали тоді. А ще перед... А ще ж якраз за час, навєрно, до цього приїхав волонтер, каже: «Хтось десь позвонив, що в Гуті потрібна помощь – когось треба вивезти». А Саша: «Я не можу счас поїхать, мені треба маму вивезти!». І оце ж воєнні йому дали машину цю ж, а вона взяла і поломалася. І ми не могли ж сісти в машину, бо були ж обстріли. Ми ховалися в погреб. Хотіли ж заховаться. А він: «Я не буду ховаться, мені треба машину робить. Мені треба машину робить і все...». Ну, так оце він не заховався. І якраз... Якраз там, де він був, то... Потом, а, за ці же ж... І тоді він сходив до Славіка, до цього ж, тоже ж він помер.

[Л.] Його в погребі застрелили, да?

[Л. Т.] Ну, да. І Славік із цім же ж волонтером поїхали через, ну, через ліс, щоб вивезти ж. У мене ше й снімок є, вони його зняли. Вони приїжджали вже після того, як уже ж я приїхала до хати обратно. Шукав того Славіка, шо допомагав йому. Кажу: «Славіка тоже немає...». То він десь привіз ще врачів мені. Мене тоді накололи. Я пішла до Н. М. Вона каже: «Давай підем напротів, там якийсь подвал». То ми там

ніч переселіли. На другу ніч я пішла в «Пущу Лісну». А тоді хтось прийшов, казав, що счас буде обстріл Мощуна, тут буде страшно, треба виїжджати. І вже з 6-го *[березня 2022 року. – О. Г.]* оце ж пошли такі обстріли. Казали, шо тут просто стояла чорна хмара.

[Л.] Хлопці не могли голови поднять.

[Г.] Таке було, що ніч з 5-го до 6-го.

[Л. Т.] Просто оце і самольоти, і вертольоти, і взриви. Ну, корочє...

[Г.] Ми ще були 6-го.

[В.] Ти тута, ти була тута?

[Г.] Да.

[В.] Ми 5-го поїхали.

[Г.] 6-го ще була тут – тут страшне, шо було.

[Л. Т.] Ну, а ми 6-го десь в одинадцять *[годин ранку. – О. Г.]* виїхали.

[Г.] Ну, 6-го і ми після обстрілів виїхали, як у Л. стала хата горіть, у сусідки.

[В.] У мене В. (сват) – попало в хату і в погреб, то він тоді тоже повикидав, вроді, з хати, ну, от, вєщі. Наче каже: «Каляску, ще кроватку викинув». Каже: «Думаю, може, бо хата вже горить...». Каже: «Я поняв, шо я сам нічого...». Так він каже: «Ну, на вулицю вєщі викинув, шо воно намокло...». Ну, корочє, там за це. Ну, 6-го числа вже тоже хати не було в їх. *[...]*

[Л. Т.] І ще 6-го це ж по *[вулиці. – О. Г.]* Скушнікова вистріли.

[Г.] Ну, мені не видно тута у нас.

[Л. Т.] То там людина лежала, ну, прикована до ліжка, то він і згорів заживо. Казали, що крики чутно було. Потім дві людини у нас іще, сестра з братом, тоже в хаті згоріли.

[Л.] І тьотя Оля Ющенчиха згоріла ж.

[Л. Т.] І ця згоріла. І ці ж, дядько... *[...]* Чагараї.

[Л.] А, вони не виїжджали. Вона *[загинула. – О. Г.]* у погребі, а його ударной волной викинуло од порога, аж через дорогу туди, за 20 метрів, найшли всі його.

[Л. Т.] Ну, оце так. Скільки в нас оце за сікунду...

[Л.] Сват побіг тіліфона заряджать до С. Він курей не бросить і свиней він не бросить. І побіг заряджати телефон. Т. з К. до рідного батечка просили: «Тату, поїхали». – «Я нє брошу. Шо мені путін сдєлает?». Ну, він сам з Урала, батько був воєноплєнним, там женився, тоді вони приїхали сюди, і він по-русски говорив. «А шо мені путін сдєлает?».

[О. К.] *Батько вже в літах був, мабуть?*

[Л.] Да. *[...]*

[В.] Ну, це тоже, вже-вже за 60 їм, да?

[Л.] За 60. Він вже на пєнсії, да.

[Л. Т.] То тепер це зробили в нас в селі Меморіал *[«Янголи Перемоги». – О. Г.]*. І син мій там. Фотографія його. *(Глибоко зітхає)*. Ну, так. Отака моя доля. Ми виїжджали, як сказать, мене зовсім чужі люди в машину посадили і повезли. Я так їхала. Куди їду? Що їду? То три дні їхали, все в дорозі. І в *[м.]* Білій Церкві були – там нас і накормили, і спать положили. Потом через *[м.]* Вінницю – і там тоже так. А от, уже приїхали в *[м.]* Мукачево – вроді свої, то пригостили, все. А коли вже перейшли, там дали нам хату, то ми вже так самі, вже так і жили. Ну, канєшно, коли ходила, хотіла позвонить, бо там зв'язок був дуже поганий, то на мене, канєшно, натравили: «Тут зявився шпіон». *(Сміється)*. Ну, короче, мене «хапанули». *(Учасники інтерв'ю посміхаються)*. Думали, шо я шпіон – шось тут винюхую... *(Учасники інтерв'ю посміхаються)*.

[В.] Капєц… Бдітєльний народ, молодці… *(Іронічно посміхається)*. Да, да.
[Л. Т.] Ну, там люди такі були – ну, не дуже так до нас віднеслися. Просто ходили стороною, так. *[…]* А ті'ки ми приходили, то якраз там мати їхня померла ж, прийшли, шоб, ну, дань свою віддати. То ми тільки зайшли, то з-за стола всі вилітали за сєкунду, і ми самі залишилися.
[В.] Капєц…
[Л. Т.] Ну, коротше, отак якось. Якось нас, ну, короче, чи за то, шо ми так звонили там, чи я не знаю, шо це так, обійшлися, так. *(Іронічно посміхається)*. Ну, таке.
[О. К.] *Як в евакуації влаштували свій побут? Чим, можливо, займалися там, на Закарпатті?*
[Л. Т.] Там нічого. Там, ну, я просто була ще в такому стані… І я… Ми – то тупо там сиділи, нічим не займалися. Тоді мені перезвонили сусіди, тут, як сказать… Ну, тоді Саша це ж організував територону, організувалося це ДФТГ, чи як воно там роз*[шифровується], [добровольче формування територіальної громади. – О. Г.]*. Їздили вони і зброю отримували. І серед них був якраз мій сусід, то він зайнявсь похованням сина. І тоді говорив, шо, каже: «Я вже…». Ну, викопали на цвинтарі, і воєнна прокуратура забрала. І він каже: «Ну, шо далі?». Кажу: «Я їду додому». Я просто всіх покинула там, собралась і поїхала. Тоді вже я приїхала 30 квітня, а 2-го *[травня 2022 року. – О. Г.]* ми вже його похоронили. Ну, так. Тоді «Трусільковими феями» *[волонтерським об'єднанням с. Мощуна з пошиття білизни військовим. – О. Г.]* зайнялися. Тоді я, шось мене воно… Люба, як то кажуть, інформація – для мене це було дуже важко. І я одійшла. Ну, потом дівчата мені привезли у двір гуманітарну допомогу з одежи. Ну, і я почала оце так приймати цю гуманітарку, і люди приходили…
[В.] Отвлікалася.
[Л. Т.] Отвлікалася оце, перебирала цю грязь. Оце думаю: «Значіть, мені це потрібно, значіть, мені це…».
[В.] Каже: «Дайте мені якусь роботу…».
[Л. Т.] Кажу: «Дайте, чим мені мою голову занять». Потому шо, ну, це таке пережить… Я не знаю, як я переживаю, як я ше до сих пор жива… Для мене він *[син. – О. Г.]* був – ну, це смисл моєго життя було. Не знаю, може, всі так думаємо. *(Плаче)*.
[В.] Понятно, кожна мама так думає за своїх.
[Л. З.] Ще й одненький…
[В.] Да, ще да.
[Л. Т.] Ну, тепер сама залишилась, не хати, нічого, таке… Ну, потім вже почала… Я масажист. Відпочивала, як то кажуть…
[Л.] В роботі.
[Л. Т.] В роботі.
[В.] Город, робота… Вона на городі, була теплиця, вона така трудяжка, загружала себе.
[Л. Т.] Загружала себе оцим. Ну, загрузила так, шо і руки, і ноги зірвала, бо по 11 людей *[на масаж. – О. Г.]* в день – ну, це дуже важко. Тепер оце сижу просто на пенсії, шось чекаю. Не знаю, шо… Куди не рипаюся, шось воно мені не йде. Пока відпочиваю, а далі буде видно. Ну, сьогодні оце зорвалася на вареники. Отаке. А так, шо саме цікаве, шо ви прийшли і представилися, шо ви Олександри. Мій син – Олександр. І перше, хто до мене прийшов допомагати, – це був Олександр. Далі прийшов Олександр – допомагав мені з світлом. Дальше приїхали воду робить, представились – знову Олександр.
[В.] Угу, одні Саши.
[Л. Т.] Ви сьогодні знов як сказали, Олександра два прийшло, то мене аж.., аж.., аж

хапануло так ото. Ну, таке. Ну, таке враження, шо він десь, от, ну, поруч. *(Плаче)*. Кажуть, що вони не вмирають, вони поряд.

[В.] Може, й поряд, ми ж не знаєм, як воно.

[Г.] Да, душа, да.

[В.] Да-да. Ми їх не бачимо.

[Л. Т.] А, то мені ше й сон такий снився. Говоріт: «Шо ти плачеш? Я, – говоріт, – живий!». Якраз, от, як з лісу отут виїжать, я йду, а він обганяє мене вроді на велосипеді і кричить: «Я живий! Я живий! Я живий!». І поїхав у двір. Ну, таке.

[В.] Наробили «рашики» нам біди.

[Л. Т.] А все. Більш, може, щось іще згадаємо…

[Л.] Тьотя Люба, Ви на очереді. Чи, Галя, ти?

[Г.] Та нє, тьотя Люба, а я потом буду.

[Л. З.] Ну, шо я можу розказать? Я сама з Полтавщини, Заїка Любов Василівна, *[19]*47 року народження. Потрапила в Мощун – закінчувала у Києві медичне училище друге, от, і була подружка з Мощуна. От, і таким чином я потрапила в цей Мощун. Познайомила *[подруга. – О. Г.]* со своїм братом, в *[19]*67 році ми одружилися, от, і я залишилась в Мощуні. От, вначалі одержала направлення на швидку допомогу, працювала до родів. Потім 8 років працювала в Мощуні на ФАП-і *[фельдшерсько-акушерському пункті. – О. Г.]*, пока діти були малі, от, і потом знову на «швидку». Коли ми з чоловіком поженилися, то в нас вокруг «врем'янки», ну, стояла, як кажуть, коробка нового дома. От, ми за рік закінчили його, достроїли, перейшли в новий будиночок. Ну, от, його іще мама ше жива була. І жили так. Перед самою *[повномасштабною російсько-українською. – О. Г.]* війною син захворів. Чоловіка я вже похоронила, вже 17 років 19-го числа *[грудня. – О. Г.]* буде, як немає чоловіка, от. Перед війною захворів син старший. Ну, хвороба, канєшно, нехароша – онкологія… Вроді би йшов на поправку. Ну, війна своє зробила… Во врем'я війни 9 березня *[2022 року – О. Г.]* нас вивезли. Приїхали вначалі поліцейські і сказали, шо ми по адресу, що нам приказано вас вивезти. Він каже: «Мам, ти їдь, а я залишуся!». Кажу: «Саша, як я можу тебе залишить хворого й ето?!». Ну, в общім, кажу: «Хлопці, пробачте, но я його не залишу. Не хоче – ну, шо я зроблю?!». І він… Ідем, тоді начались обстріли, і ми ідем, ну, до племінниці в погреб, рядом. У нас погріб такий був, ни ето, а в їх – капітальний такий, залитий. Вони коли виїзжали, залишили нам ключі, шоб ми там ховалися. Ми йдемо туди, і я йому говорю: «Саша, от, зачєм ти одказався їхати?». Говорю: «Ти чуєш, шо робиться?». І вони ж казали, що счас будуть же ж обстріли. І тут йдем, я йду вперід, і він за мною. От, і тут шось мене по спині ударило. Я розвертаюся, говорю: «Саш, ти чо' толкаєшся?». А він: «Я, мам, я тебе не трогав». Як я дивлюся – лежить осколок на землі за мною, от. Ну, він, по всій відомості, був на дереві, бо ми проходили дерева. Я думаю, що якби він летів, то так би не обойшлося, от. І тоді дійшли ми до погреба, і я говорю йому: «От, шо ти зробив? Зачем ти одказався?». От, я говорю: «Ти бачиш, людей вивозять, нада було нам виїхать». Він: «Харашо, мам. Я счас піду, якшо вони не уїхали, поїдемо». Він пішов, хлопці ці вже поліцейські уїхали, а наші мєсні два, І. і С., забігли і кажуть: «Тьоть Люб, ніяких розговоров, виїжджаємо. Счас невідомо, шо буде, от. Бистренько!». В общім, ми, шо було там, взяли з собою. І вивезли нас в Пущу-Водицю *[історичну місцевість м. Києва. – О. Г.]* – в госпіталь вначалі, а потім невістка меншого сина працювала у «Конгресі», тут єсть готель «Конгрес», от, і вона прийшла, забрала нас туда. От, і там я потіряла сина – він помер 20 квітня [*2022 року. – О. Г.]*. Після того я вернулася обратно в село, ми його похоронили. Отак. Ну, коли ми виїжали, то наша хата стояла, і тільки з той сторони, од лісу, стьокла були поби-

ті. Ну, у нас якраз напротів дома ДЗОТ *[дерево-земляна оборонна точка. – О. Г.]* у лісі. От, і десь, навєрно, при обстрілах вони, оті одтудова били, ці одсюда. В общім, 10-го числа *[квітня 2022 року. – О. Г.]* приїхав сусід, він бувший мєнт. Визвав мене по телефону з «Конгресу». Я виходжу і кажу: «К., що ти хотів?». А він: «Ідіть, покажу Вам щось». Ну, і він показує, от, що хати вже немає. В общім, нема нічого, остався тільки погріб, то все, все згоріло. Так. Може, ето, задавайте питання, шо, може, я зможу ответити?

[О. Г.] *Ви кажете за цей ДЗОТ? Це ще оборона часів Другої світової війни?*

[Л. З.] Це ше отої війни. Да, це з Другої світової, да.

[О. Г.] *Наші військові укріплення зробили там, де в Другу світову війну оборона була?*

[Л.] Розкопали його.

[Л. З.] Да, да.

[В.] Я вам розкажу, шо ми колись, я вчилася с хлопцом в восьмому класі, нє, не в восьомову, в сьомому, навєрно. Я дома копала, мамка заставила мене копать города, ну, треба ж було копать. І викопала отакий снаряд. Я ж його приложила, хлопцям в школі сказала: «Всьо, ідем зривать. Ідем зривать». Куда йдем зривать – ідем всі зривать сюда, в ДЗОТ.

[Г.] У наший?

[В.] Да. Несем, помню, С. Л., С. З. І ми всім класом, слухайте, ну, це вроді в школі вчилися. Ну, це була така історія з моєї жизні точно. Главне, шо вдома я його прикрила, шоб ніхто ж, мамка не побачила, мамка б дала б мені… Розрили, тоді в руках ми несли, як положено. *(Жартує, з іронією)*. І дошли сюди, розпалили костьор. Воно як рвануло в тому ДЗОТ-і.

[Г.] Боже…

[В.] Я ж там шось ето… Хлопці вже тоді, коли воно все про ето, каже: «Аж стєнка по ето… похилилася…». Це ж ми, ну, діти, підлітки. А знаєте, як… Оце я за цей ДЗОТ, за тей снаряд, шо нашли. Колись ми находили ці гільзочки всякі. Костьор розпалим. Це я з хлопцями ж дружила, дак я, розпалили, а воно тук-тук-тук – десь в разні сторони стріляло. Всі за соснами ховаємся. Ну, то було дєцтво. Ну, ше дєтво, слава Богу, таке ж, мирне ж було. Ну, таке робили тоже.

[Л. Т.] Ми лавочку в дворі робили, тоже я мала була, то ціле відро ціх патронів же ж. Так я потом патрони розбирала і висипала порох. Пропалювала впереді дирочку і робила ручки. *(Сміється)*.

[В.] Ну, да, тоді ми спеціально ходили туди, на *[куток села. – О. Г.]* Липняки. Там ото ж, в нас же ж ці де окопи, там же ж, ну, ми понімали, що це оборона була тоді ще.

[Л.] Послє того окопи поостававлися.

[В.] І ми рилися там і находили. І ше находили. Ми, бувало, по пів дня там рилися всігда. Оце, знаєте, як за глинище, це біля глинища – там. І це ж ходили всігда.

[Л.] Там місто таке, де глину всігда ми копали.

[В.] Ну, в нас ж тоді ґаджетів не було, нам нада було кудись діваться. Ми і на тарзанках, знаєте – джу-жух…

[Л.] І на лижах, і на санках.

[Г.] І на санках, і на трамплінах.

[В.] Ну, на санках – обізатєльно. Сосна впереді, та й в неї ввалишся, шо злетиш із етого… *(Сміється)*. Ну, то було дєцтво наше.

[Г.] А зараз…

[В.] А зараз шо – телефони, діти вже всьо, і ніхто нічого… Ну, тоді було добре, канєшно. Є шо вспомнить.

[Л.] Наслєднім дітям розказать. *(Сміється)*.

[В.] Да. На лижах їздили, ми так далеко виїздили, на лижах катались.
[О. Г.] *Бачите, яка ключова роль Мощуна і тоді була в обороні Києва, і зараз.*
[Г.] Тоді сильні тоже бої були.
[В.] Ви знаєте, шо, кажуть, шо вони *[рашисти. – О. Г.]* йдуть оце по цій карті, як ето, колись оце. Ну, так всі, багато казали. Ось де в *[с.]* Луб'янкі в мене сотрудніца, і вона каже, шо вони тоже йдуть по тій, ну, по тій дорозі, як колись. В їх же ж, вони ж, я думаю, шо вони тоже не тупі там, продвинуті. Зараз все у «Гугл» забий, і тебе заведуть – куди хочеш. Ну, ну, навєрно, тупі, потому шо, єслі вони по одній дорозі по три рази їздять, то отако по кругу...
[Л.] Чорнобаївка так їздить... *(Іронічно жартує)*.
[Л. Т.] Бачиш, наші хлопці, перше ше ж не було ні військових, а вони ж зупинили їх. Вони *[рашисти. – О. Г.]* ж не зрозуміли. Сказали, шо тут чисто все, що їм спокійно можна їхать.
[Л.] Вони *[російські окупанти. – О. Г.]* коли прорвалися, вони просто через *[р.]* Ірпінь отута, а вони не знали, *[що в територони села. – О. Г.]* на всіх мужиків дали чотири автомата всього. *[...]*
[Л. Т.] Саша взяв, тоді вже послєдній раз, взяв, отдав, говорить, каже: «Нашо мені автомат без нічого». То йому це ж Коля цей, шо згорів, отдав це ж ружьо. То це він же ж з ружжьом.
[В.] Угу. Ну, то він з ружжьом, з ружжьом, казав, да.
[Л.] Так вони, до чого веду, шо вони через мост переїхали осюдой, «кацапи» і по прямой, а хлопці отут, в конці нашой вулиці, там берези, і вони, хлопці, по двух у березах там сиділи. І одкрили хлопці огонь. Вони – розворот і назад. І коли вони розверталися – одпала, одпала башня. Зараз в Л. в дворі лежить. Башня от цього, от танка одпала.
[В.] Хлопці ваші.
[Л. Т.] Мой красавєц! *(З гордістю, посміхається)*.
[Л.] І вони *[рашисти. – О. Г.]*, і вони – розворот і на *[с.]* Горєнку. Ну, там в Горєнкі, канєшно, їм дали *[відсіч українські військові. – О. Г.]*. Вони просто не знали, скільки тут хлопців, і шо тут робиться в селі. Розумієте?
[Г.] Ну, вони шо ждали – шо їх тут будуть з квітками зустрічать у Києві?! *(Іронічно)*.
[В.] Ну, да... *(Іронічно)*.
[Г.] Шо вони везли шо, парадну форму свою?! *(Іронічно)*.
[В.] Ну, да... *(Іронічно)*.
[Г.] Шо вони тут передінуться через три дня і будуть маршірувать по Хрещатіку, а їх будем ми квітками засипать?! *(Іронічно)*. Тільки з вінків отіх, шо на похоронах...
[О. К.] *Ви знаходили оцю парадну форму десь потім?*
[Г.] Да ни знаходили. Ну, це ж так розказували.
[Л. Т.] Нє, ну, там багато чого знаходили на *[кутку села. – О. Г.]* Дачах.
[В.] Нє, речі находили.
[Г.] Ну, в нас нічого не було тута.
[Л.] У нас тут в дровітні – отута найшли куртку і чуні. Десь у мене на фотографії єсть. Чуні різинові, отут зірочка на кісточкі. Чуєте? Я казала Я.: «Давай оставим для історії». Він – все в вогонь. Каже: «Шоб і духу їхнього тут не було!». *(Сміється)*.
[Г.] І не вон... пахло «кацапами».
[Л.] Галя, твоя очередь.
[Г.] Шо я можу сказати? Та вже, дівчата вже все розказували.
[Л.] Ну, в каждого своє.
[В.] Ти шо, шо тоже історія. В тебе тоже єсть своя історія. В каждої людини.

[Г.] Мене звуть Галина. Я *[19]*72 року народження. В Мощуні родилася. Сама мощунська. Батьки в мене також мощунські – батько з Хмельницької області, а мама мощунська. Ви стали говорить за ту Другу світову війну, то моя бабуся колись розповідала, бо моя мама також родилася *[19]*42 року, якраз у війну. То сильні були тоді бої, шо вона народилася, і кинули її у степки (сарай такий) – або житиме, або не житиме… А сама, ще дітки були в її, забрала в ліс і повела. «Прихожу, – каже, – через два дні, а воно кувекає, лежить у степкі живеньке» *(з трепетом у голосі)*. За її – да в хату. То вона *[мама. – О. Г.]* в мене, канєшно, діти війни була: ни ногтів таких, як у людей були, ни руки, все… *(каже зі сльозами)*. Ну, короче, діти войни настоящиє. І ще так прийшлося в таку страшну *[повномасштабну російсько-українську. – О. Г.]* войну померти. Були ми також тоді дома, як война мала початься, це 24 лютого *[2022 року. – О. Г.]*, я мала йти на роботу. Мені сказали, шо не виходь, бо нема ж ни їхать чим, ни приїхать. І вже на роботі нема нікого. Осталися ми вдома. Я з мамою і син, чоловік був на роботі. *(Глибоко зітхає)*. В 4 ранку стали стукать, гупать – ну, почалася війна. Ну, я не думала, шо це буде така війна страшна. Я вам вже казала, шо за 3 дні, я думала, шо виженуть наші «кацапів», і ми будем знов жить. Вертольоти *[рашистів. – О. Г.]* бачили, як летіли над самими кришами (чуть лі ни димарі нам знімали) на *[с-ще]* Гостомель. Ну, а тоді вже стали стрілять, бухкать… Ну, сиділи ми вдома. Маму оставляла в хаті: або в ванній, або в коридорі, шоб дві стінки було. А ні – тянула в погреб за собою. Їй 80 років, ше, правда, не було, за пів года. Втяну в погреб, назад витягую, бо ноги не ходили, в неї сахарний діабет, і сердечниця вона. Ну, короче, хвора людина стара. А вже 6-го числа *[березня 2022 року. – О. Г.]*, вранці ще нічого. Ну, я була в погребі з п'ятого на шосте, сильні йшли бої. Такі бої, шо я тільки сиділа в погребі, молилася за отих хлопців, я і січас плачу за їх. З чим вони стоять? Ми хоч у погребі сидимо, а вони з чим стоять? *(Плаче)*. Да ни з чим не стоять, із своїм тілом Божим. І все врем'я тільки плакала: «Господи, укріпи їх, шоб вони ті'ки живенькі були!». Ну, бачите, як получилося… А вже 6-го числа на ранок, ну, стукало, але ще можна було. А потом у 12 десь годин, около 12-ти в сусідки почала горіть хата. Осьо рядом. Чоловік забіг у погріб і кричить: «Вилазьте з погреба, будем тікать, бо вже дальше немає спасу!». А вони *[рашисти. – О. Г.]* стріляють, шо, ну, не можна даже вийти в двір нам. Ми забрали маму із погріба. В чому були одіти у погрібі. Як одіти, в чому одіти. Слава Богу, шо був рюкзак із вещами, сумка. Ну, із якими вещами – документами. Ну, якась там копійка була. За ту сумку, за маму, мама падає серед двору, бо тут снаряд зривається (осьо на вулиці, тут яма була), кричить: «Кидайте мене серед двору, а самі тікайте!». Як можна кинуть стару людину?! Короче, ми її потягнули в машину, син виїхав з гаража, запхнули. Як ми запхнули – я вже й сама не помню. Маму в машину – і тікать. Чоловік за нами слідом другою машиною. Ну, ми їхали по корчах, по всьому. Яка оце тут дорога, ви, може, їхали, бачили в нас? *[…]* Машиною ми тікали… *[…]* Ну, ви не бачили нашої цієї дороги, яка в нас тута. Шо, короче, ми втікли. Втікли ми в «Пущу Лісну». Бо ми були там вже – сутки я з мамою сиділа, нас вивозили, в «Пущі Лісній». Це в нас тута «Пан Укрейн» *[мережі "Pan Ukraine". – О. Г.]* ресторан. «Везіть мене додому!». Забрали ми її тоді додому. Але ми знов поїхали в «Пущу Лісну». Але людей зтудва вже вивезли. Не було людей. І нам сказали: «Тікайте!». Сусід у нас тута, М. *[…]*, криком кричав: «Виїжджайте, виїжджайте! Не оставайтесь, бо тут буде страхіття…». Ну, ми так і в чому були, в тому виїхали. Доїхали до пів дороги на Київ. Київ пустий – нема ніде нікого. І куда їхать – нема тоже куда їхать. Поїхали в 104-у школу ми. Приїжджаєм в 104-у школу, а там людей повне бомбосховище, нема де сісти. Ми по-

седіли з мамою там, в тому бомбосховищі, походили. Лягти нема де. За неї – стали виїжджать далі. Ну, і поїхали ми на Хмельниччину. У мене тато сам із Хмельниччини. Приїхали туди ми, на Хмельниччину. Скільки тут їхать? Ну, 350 кілометрів. Ми їхали півтори суток об'їзними дорогами – кудою вже вели люди, тудою і їхали ми. Ну, приїхали туди, там побули місяць. Моя мама заоферувала: «Додому і всьо, я хочу додому! Любили путями, но везіть мене додому!». І ми визиваєм сина. Бо син нас привіз, і визвали його на роботу. Він уїхав на Київ, на роботу, нас оставив. Визиваю я сина і кажу: «Давай будемо під'їжджать хоч ближче». Уже це було десь 7 квітня. Ну, забрав він нас істудва, під'їхали ми ближче вже – у Фастовський район. Там у знакомих ми оселилися. Ше там побули тиждень. І нам кажуть, що 15-го числа *[квітня 2022 року. – О. Г.]* вже мають одкрить дорогу, шоб їхали додому. Ну, ми ше там побули тиждень. 15-го числа в чотири ранку забирає нас чоловік, уже приїхав з командіровки, довозить до «Академа» *[київського «Академмістечка». – О. Г.]*. Далі пересідаємо ми в другу машину – син нас забирає і везе нас сюди. Шість, ну, сім, десь пів сьомої *[вечора. – О. Г.]* ми вже були тут, у Мощуні. І нас отпускають додому. Ми приїхали в Мощун – це було страхіття: це опалок, це огарок, це запах диму, це запах огню, запах… Ну, не те слово. Приїхали ми додому. Слава Богу, хата в нас є. Побита, нічого, но є хата. Згорів в нас погріб, згорів в нас сарай. Сиділи б ми в погрібі, і ми б згоріли в погрібі. А так, слава Богу, шо так получилось, шо ми вийшли. Зайшли в двір, в дворі ми знайшли, ну, навєрно, жмень дві гільз із-під патронів, насипано. Десь, видно, стріляли чи шо вони робили, не знаю.

[Л.] З порога. Хата на роздоріжжі, вони з порога стріляли.

[Г.] О, бо гараж у нас із металопрофіля, то тако, знаєте, як ото кругами обстрілювали. Гралися, або, може, думали, шо якесь горюче є там, да счас воно вистрілить і начне це горіть. Ну, от, горючого не було, просто зробилися такі *[отвори від куль на стінах гаража. – О. Г.]*. Ну, зайшли і давай убірать двора, давай в хаті. В хаті вікна побиті, батареї порвало. Ну, нічого. Давай кухню літню обустроювать. І всі перейшли в кухню літню, бо там єсть грубка, топили і там усі жили ми. Місяць прожили, 15 травня у мене помирає мама. Отак вона додому хотіла, так вона: «Вези мене любими путями, я піду й по мінах даже! Ну, ті'ки одвези мене додому!», – вона просила. В неї була сердечна недостаточ*[ність]*. Ми її в лікарню возили. Ну, в лікарні нам сказали: «Якшо ми на її, – в неї як водянка приключилася, – одкачаєм цю воду, то вона помре зараз. А якщо, то вона ше дві неділі…». Так вона дві неділі і прожила. Це така моя історія. Так і живемо. Тепер помаленько обустроюємося: поставили сарая, накрили погреба. Спасіба хлопцям, помагали і сусіди всі. Всяк було. Помагала ось адміністрація. Самі пішли на роботу, робимо. Так і живемо. Дай Боже, шоб не було тільки страшного отакого, шо тут було. І хай вже завершується нашою Перемогою і миром. На шо, на шо вони розкрутили цю таку війну?! Хто думав, що з росії піде така війна? Хто? Їли-пили і жили в одній хаті…

[Л. З.] Да, «брати»… *(Іронічно)*.

[Г.] І з однієї тарілки їли і за одним столом сиділи… А тепер мені хто по-русськи говорить – я ухожу, бо я можу взорваться. Я не переношу цієї мови. Я знаю, шо мова тут не при чом. Но люди, які нею розмовляють, є разні. Тепер можна ожидать шо завгодно… Отака моя історія.

[Л.] Мене звать Люба. Мені трошки років – я *[19]*67 року народження. Війну ми зустріли вдома. Невістка мене розбудила у шість утра: «Мама, собирайтеся, война!». – «Яка війна? Шо ти говориш? Нема ніде нічого…». Хоч перед цім казали: «Збирайте "тривожні валізи"». Ми їх зібрали, ті валізи. 24-го числа *[лютого 2022 року. – О. Г.]*, пів одинадцятого ранку, надворі сонячно, так гарно було, я набираю курям воду

коло порога. Шось гуде. Шо ж воно гуде? Я розгинаюся – надо мною летять, там летять, там летять… Боже, скільки їх летіло, тих вертальотів! Один вертальот отако наче аж приостановився, дверей немає, буква «V» на ньому, сидить пулемьотчик, наставив у мене пулемьот і сміється. Вилітає Ю. і давай на тіліфон знімать. Говорю: «Ю., шо ти робиш? Нас зараз розстріляють…». – «Мама, це наші!». – «Та які ж наші?!». І десять минут пройшло, і вони начали бомбить Гостомель. Ну, там потом показували, шо валявся той вертальот, що з буквою «V», без дверей, на полі там валявся.

[Л. Т.] Вони всі, вони *[українські захисники. – О. Г.]* всі їх збивали.

[Л.] І що, бомблять десь, там бомблять, там чутно і там чутно… То вже на Дачах начали бомбить. Приїхав староста: «Дівчата, треба лопати!». – «Нате!». – «Дівчата треба матраси, треба шось тепле…». Привозить термоси: «Треба їсти наварить!». Варили їсти. Шо могли, чим помагали. Тоді 28-го числа *[лютого 2022 року. – О. Г.]* сусід у нас в магазіні, магазін його, і він привіз відро пельмєнєй, продукти, які вже кончалися, цього… *[в яких термін придатності закінчувався. – О. Г.]*. А в нас тут через дорогу подружка моя жила, в неї батько вже при смерті був. Каже: «Кроме риби нічого не їсть». Я ж цю рибу розділила, пельмєнєй насипала – занесу ж їсти. Біжу через город, а Сашко мені, покойний, кричить (його вбили на войні, цього хлопця): «Тьотя Люба, куди Ви біжите?». Я біжу з цими продуктами, а надо мною летить дрон. А я ж його не бачу, я ж біжу, бо там дід голодний. «Вас же можуть розстрілять…». А хто на той дрон дивився?! Літають вони собі та й літають… Прийшли ми додому, і пол одінадцятого – дві ракети прилетіло до сусіда. Я.: «Мама, бігом у погреб!». Ми, П., внучка, і син із цім побігли на той двір, там погреб глибокий на тому дворі, на батьковщині. Ми ті'ки туди перебігли, сусіди кричать: «Тьотя Люба, можна до Вас?». – «Канечно можна!». – «Закрийте собаку, бо діти бояться». Вони тільки прийшли в двір, Я. кричить: «Бігом у погреб!». Він отако не вспів ті'ки погреб закрить – воно як рвонуло… Забора, вилізли ми послє обстрєла – забора як і не бувало, угол хати вирвало, з машини решето… Ну, казали потом воєнниє, шо якби не машина, то Я. б убило. То, шо просто машина взяла всю цю взривну волну, пошла, і воно рикошетом пошло нагору. А так би Я. вбило, він би в погріб даже не вспів заскочить… От, і цього, ми поседіли сутки в погребі. Я. – кантужений. Цілу ніч бомбили ж. Уранці прийшли воєнниє, залізли до нас у погріб: «І так, вам 10 минут на збори!». А погреб весь потрісканий, він же строївся ше після войни, *[19]*50-х годов. Каже: «Ваш погреб буде вашою могилою… Вам 10 минут на збори!». Шоб ви понімали, ми всьо врем'я й собиралися. Ви, ти тоді бігла до Н., а ми виїжджали.

[В.] Угу, я бачила, да.

[Л.] Бо з гініратора зливали бінзін – хоча б куди-небудь доїхать, от. Збирали ми ті «тривожні валізки». Ну, щоб ви понімали: рюкзак з аптєчкою, із документами, ізвіняюсь, труси в кармані і *[внучка. – О. Г.]* П. в руках, – це я так виїхала.

[Г.] То ми, всі так ми виїхали – нічого не взяли.

[В.] Да-да, я так само. Да.

[Л.] Приїхали ми до родичів на Богуславщину. Виїхали тільки за Київ. Тільки виїхали за Київ, звонимо: «Ми їдемо до вас!». – «Їдьте!». І сусіди з нами їдуть, і ми їдем. Приїхали, 12 душ туди приїхали. На нас дивляться, як на придурків… Ми їм розказуєм, шо в нас тут у селі таке робиться, – на нас дивляться, думають: «Ну, больні на голову…». Ми заїхали в *[м.]* Богуслав – повітряна тривога – ми, як мишки, не знаєм, куди ховаться. А вони ходять по магазінам – хоть би шо, люди не знають, шо воно таке… Побули ми, магазіни закриті, продукти, шо в тьотки там були, подо-

їдали. Їсти нема чого. Принесла сусідка, мішок картоплі привезла. Той те, той те… Тоді там одна начала возмущаться: «Шо ви тут ховаєтесь, а наші хлопці воюють…». О. розплакалася. Невістка розплакалася. Каже: «Ви знаєте…». Вже ми знали, шо… Ми вже знали, шо дєд погиб, ну, Чалдон. Ми вже знали, шо О. батька вбили. Уже нам сказали. О. розплакалася: «Ви знаєте, – каже, – чого ми виїхали? Чи ми хотіли до вас їхать?!». Ну, перебули. А тоді позвонив осьо сусід: «Ви думаєте шось з хатою робить? Криша тіче». *(Сміється).* Т. 11-го числа *[квітня 2022 року. – О. Г.]* дзвонить. А ше ж не пускають до цього. Бивший чоловік заїхав да позакручував двері саморєзами, бо все вибито, все ж в хаті було перевернуто. Шо тут шукали?! Ну, золото забрали. Грошей не було, а золото забрали. Хто за його думав, за те золото. 24-го *[квітня 2022 року. – О. Г.]* була Паска, а 26-го ми приїхали. *[…]* А ми їдемо – од високовольтної *[лінії електропередач. – О. Г.]* до села, оце од високовольтної до села стояли всі згаряні машини, одна на одній. Отак машиною ми єлі проїхали. З двох сторін отако усі згаряні машини стояли. Це ж люди там були! Чи вони вспіли втікти, чи не вспіли, ви розумієте?! Ми приїхали – собак нема, котів нема, пташки не співають. Воніще гарью. Така жуть, шо це було дуже страшно. А потом як прийшов собака: «Мальчик, де ти був? Ми тебе шукали!». Він на мене дивиться, і отака сльоза тіче. Мене *[на плач. – О. Г.]* як прорвало… А тоді очухались, переплакали. Сусіди позїжджалися. Сьо'дні кришу роблять у того – туди пішли. Завтра шось там роблять, ремонтірують кришу у того. Послєзавтра роблять шось десь у того. Отак. Мангал у мене тут був. На мангалі їсти варили, бо ніде ж, літня кухня згоріла, нема ніде нічого, газу нема. Чим ти тут навариш?! На мангалі їсти варили. Сьо'дні в нас їдять, завтра в Галі їдять, послєзавтра знов. Через день ходили хлопці туди-сюди. Ну, так і вижили. А потом вже трохи втянулися, привикли. І так і живем до сього дня.

[Л. Т.] Ну, й волонтери, бачите, трохи їжі возили.

[Л.] Волонтери, так.

[Г.] Да, возили.

[Л.] У лісі стояли воєнниє. А зять моєї куми, звонить кума: «В. у вас там у селі. Шо курям дать?». Я думала, їх уже, тих курей, немає. Я кажу: «Там пшениця у сараї». Каже: «Немає нічого». Волонтери повисипали все, бо по улицях корови ходили, свині ходили. Все ж ходило по вулицях. Так він тут крупи повисипав, шоб *[курям. – О. Г.]* було. Каже, прийде, воду, там на тому дворі вода, шо ручніком качать, води хлопцям накачає. Прийшов, каже: «Відро яєць набрав». Я сказала, кажу: «Там у погрібі є тушонки, концервації. Беріть і їжте, шоб ви голодні не сиділи». То хлопці забірали. О, і цього, каже *[кума. – О. Г.]*: «Прийде В., відро яєць набрав, поніс хлопцям». Спочатку командір не пускав, а тоді, як сказав, шо родичі живуть, так тоді вже пускав. А так тоді потихеньку одстроїлися, вичистили, вигребли да й живем. А шо робить, якось то жить треба дальше.

[Г.] Жизнь пошла впірьод…

[Л.] Ну, ви знаєте, зараз набагато страшніше. Ми просто тоді не знали, шо воно таке, шо воно таке за війна, і з чом його їдять… О, всьо… *[За погодинним графіком вимкнулась електроенергія. – О. Г.]*.

[Г.] А, це вже свєт включили у нас… Да, 20 минут першого.

[В.] Ну, це таке. В усіх.

Г. Да-да. Це в усіх.

[Л.] Тоді ми просто не знали, шо воно таке. А зараз лежиш і думаєш, куди воно прилетить.

[В.] Будем надіяться.

[Г.] Да, шо буде все добре. А приїхали, в нас ті'ки пташки були – це ворони і пугачі. Вранці встанеш, у 6 ранку, а він *[пугач. – О. Г.]:* «Угу-угу». Оце такі в нас тільки пташки були, більше не було.
[В.] Казала кума, як оце «Угу», каже: «Так і знай, шо шось буде, – каже, – летіть». Я не знаю, як вона…
[Г.] Ну, зараз вони не гугукають так. А то ж, як приїхали, перве врем'я, ну, вийду в 6 ранку, а воно тільки «Угу».
[В.] Да, страшно було.
[Г.] І ворони. І ворони. Більш нема пташок. Наче їх то'ко перестрелювало або «тоже в евакуацію, – я казала, – влетіли».
[Л. Т.] Влетіли, де тихіше.
[В.] Ну, зараз і горобців немає багато.
[Г.] Ну, багато нема, так, як… Люба, нема ж хазяйства в нас.
[Л. Т.] Ну, да.
[Г.] Це в кого єсть там курочка яка. А раньше ж держали люди і корови ж, і кури, і свині. Це ж постоянне було. А зараз…
[В.] Ну, люди покидали і коров, і свиней. Ходили свині потом по селу. Ну, випустили їх.
[Г.] В нас – то згоріли у сараї і кури, і свині. *[…]*
[Л.] Ну, вже, ви знаєте, ми вже приїхали, і вже десь в скорості начали по погрібах шукать «кацапів».
[Л. Т.] Так оно через рік іще знаходили їх.
[Л.] Ще там – хата трьохетажна…
[В.] Ми як приїхали, то ходили ж, оце писали, у кого хати нема. Оце по тій вулиці, я по цій, Ф. по цій.
[Г.] Угу-угу. Було.
[Л.] А ти з В. – то дальше поїхала.
[В.] А вони дальше. І ми сидимо, короче, ми сидимо, а на цьому, на колодах. А вони ж *[рашисти. – О. Г.]* там, у тому погрібі були, сиділи. Короче, ну, да, В. даже й чула, як вони. Вони ноччю з лісу вийдуть, прийдуть ето. І в мене в сусіда, у Ю… *[…]* Вони ходили, десь з лісу вийшли, у погреб заховалися, там же ж шось їсти. А по воді замітив, він поставив спеціально воду, і вони надпили ето. «А хто одпив воду?», – всьо, і то прослідкували ноччю, і замітили, що вони там. А в мене, знаєте, як, двір ось такий же великий, а *[поряд. – О. Г.]* красний дом, оце, де «рашики» були, – от, таке ощущеніє, що над тобой хтось дивиться. От, бувають такі моменти, ето. І я стану, так-от, і всігда дивилася на те окно на другом етажі. Думаю: «От, хтось дивиться…». От, мені там тінь якась. І це стану, воно дивиться, і я ж дивлюся. Блін, йолки… Ото ж вони ж ховалися там. Знай… А я ще С. кажу: «Таке, шо над тобой хтось наблюдає…». Бувають такі моменти. Ну, зловили їх за, ето, хлопці прослідкували десь, загребли їх там. Бо даже підкинули, ото помните, біля хазяйственного магазина, біля В. тої ето…
[Л.] Розтяжку.
[Г.] Казали, шо.
[В.] Да, поставили. Як його називають ото?
[Г.] Розтяжка.
[В.] Граната.
[Г.] Граната.
[В.] Не було, С. там шось даже загрібав, шось ето, не було. Це ж вони *[рашисти. –*

О. Г.] ж, видно, падлюки, поняли, шо люди щось роблять, і ето, і подкинули. Ну, побачили. Ото така історія в нас.

[Л.] Так осьо дивіться, приїхав В. Ш. Приїхав хазяїн, і собака додому прийшов. Ну, вони собаку прив'язали. Це вже було в сінтябрь місяць *[2022 року. – О. Г.]*. Собаку прив'язали, вранці приїжджають, і сє ми ж тут в Р. ночували, вранці приїжджають – собака розстреляна. Шо таке? Вони на блокпост: «Хлопці, шо це таке?». А вони їх *[українські захисники рашистів. – О. Г.]* вичислили в трьохетажном домі, отам, восєм человєк. Повну ванну насрали, я ізвіняюсь... *(Сміється)*. Вони ж, ну, дньом сидять там, а ночью по погрібах шукали їсти. Прийшли, а тут собака цявкає. Вони його застрелили. Ну, їх забрали, канєшно. Так шо отак, ми бачили.

[О. Г.] *Це ж ховались рашисти десь по лісах?*

[Л.] Да. А потом...

[Л. Т.] У К. тоже ж там у погребі *[рашисти переховувалися. – О. Г.]*.

[В.] Да-да, і в К. тоже, да.

[Л. Т.] Через рік чи через скільки його там?

[В.] Ні, вже не через рік. Ми були, В. там, ну, Т. ще ж не було, вона одтуда *[з евакуації. – О. Г.]* не приїхала, а В. жила ж у неї, у Т. С. І ето, і цей, вона каже: «Чую, шо, – ну, от, вікон же ж немає, пльонкою, – чую, шо хтось іде...». А вона ж з собаками, вже ж своїх собаків-песів забрала. Вона ж в хаті. Якби Т. знала, що вони були в хаті…

[Л. Т.] То і жила б із ними, да? *(Сміється)*.

[В.] Да, була б вона, ето… *(Сміється)*. Каже: «Чую, шо хтось іде...». Ну, як ідуть ето. І В. чув, Г. В. Тоже чули. От, вони *[рашисти. – О. Г.]* йшли по городах. Вони не йшли по до*[рогах]*, ето, а по городах. І там-то, шо там, в тому погрібі – там було настеляно отих лахів, ну, шось, якісь ето – вони-таки ховались. Ну, це було, ну, зразу. Зразу, як ми *[повернулися після деокупації. – О. Г.]*…

[Л. Т.] Нє-нє, просто ще якісь через рік були *[тобто знайшли рашистів, які переховувалися. – О. Г.]*. Я тоді ж, ну, думаю, вже ж скільки ми живемо.

[В.] Ну, через рік, я знаю, що на «Пущі *[Лісній. – О. Г.]*». От, вийшов отуди-от, вийшов і здався.

[Л. Т.] А то після того.

[В.] Іще послі того? Ну, вони ще, може, по лісі ще десь, ми ж не знаєм. Ну, там, у лісі, по-перше, єсть в окопах, багато ось знаходять оце їжі даже. Ну, сказали, шо нашли пів машини тушонки і пів машини оцього…

[Л.] Пакєтов.

[В.] Пакетів. Це «кацапських». Вони собі, видно ж, раньше брали, готовили. Ну, коротше, ті'ки не поїли.

[Л.] Шоб ви понімали, у нас отей меморіал *[«Янголи Перемоги». – О. Г.]*, отей, шо в кінці села, так начинався – було спочатку *[увіковічнено пам'ять. – О. Г.]* 60 душ, а зараз вже 300. Хлопці, видно, одкопують по лісі, по окопах, там, де цей, одкопують, находять.

[Г.] Да. У нас он у лісі тоже тута є *[меморіальне місце. – О. Г.]. [...]*

[Л.] С., он Галін С. їздить, прибирає там.

[Г.] Да, мій син ходить і убірає там. Там шість чоловік засипало землею.

[Л.] У бліндажі.

[Г.] Там хрест. І стіл зробили. Це лісничество. А він їздить, обкошує, обрізає дерева, щоб чисто. Буквально осьо перед снігом він був. Це в ту суб.., в ту неділю. Каже: «Поїду, подивлюсь до хлопців своїх». Він считає – це його хлопці. Заїхав, каже, під'їжджає джип: «А ти шо тут робиш?». А він каже: «Я тут убіраю». – «А це ми...», –

ну, видно, їх однополчани, чи як вже називають, чи побратими. – «Ой, спасіба, шо Ви тута *[доглядаєте. – О. Г.]*, бо ми раз приїхали, а там акації, да вєтки понахилялися...». Ну, їх там нема, хлопців забрали, просто осталося їхнє місце загибелі.

[Л.] Там пам'ятний знак поставили, хрест поставили.

[Г.] Хрест поставили, я ж кажу, цього. І отако обгородили деревом. Він *[син. – О. Г.]* каже: «Я тут повигрібав, пообкосював на зіму». – «Ой, спасіба, шо Ви дивитеся!» І табличка: шість чоловік їх, якого году народження, фамілія, ім'я.

[Л.] А началося все з того. До І. приїхали хлопці: «Ми тут у вас були. І ми поїдем, де наших хлопців засипало». – «А де і шо?». І вони показали той бліндаж, де хлопці загинули. А так ніхто там не знав, шо там той бліндаж є. Ну, це вже другий год, їх як найшли. Осінню якось було, в прошлому році.

[О. К.] *А у вас таких місць є тут кілька?*

[В.] Да-да. От, на цій стороні єсть – отуди в *[кутку села. – О. Г.]* Сапсайки, отуди до поля, там єсть. Це *[...]* наш староста знає. Отут, в конці села, мєжду дачами – ну, там, ето, меморіал такий *[«Янголи Перемоги». – О. Г.]*. Ну, це мама Лолашвілі, оцього Бадрі, шо загинув, вона організувала це. Якби не вона, ну, от, єсть фонд «Янголи Перемоги», Ларіса Лолашвілі, і вона за це. Навєрно, він грузін.

[О. К.] *Це мати цього загиблого військовослужбовця?*

[В.] Мати, да, загиблого військового. І вона, оце тут якби не вона, не було б ни пам'ятніка того, нічого. Бо вони й розшукували цих хлопців. Ну, вона стукала в двері – їй відкривали. От, бо не було б зараз. Може, коли б закінчилася війна, то тоді б воно було. А так вона все це організувала.

[О. К.] *Можливо, знаєте тих людей, які за цими меморіалами доглядають у селі?*

[В.] Да-да-да-да. В нас, ну, ми ж до Гостомельського ОТГ відносимся, і в нас дівчата там, ну, працюють, у їх там, вони квіти поливають, там кущів понасажували.

[Л. Т.] Ну, ми й самі ж туди ходимо.

[В.] Да, і ми ж.

[Л. Т.] Вона запрошує тоді, коли дають нам, буває, ці пристосунки, то якийсь ялівець, то ми оце ж ходили, там садили.

[В.] Ми їздили, дак всі збиралися, ось, як вигрібали. Ну, сказали прибрати нам. Ну, нам сказали там вєтки поприбирать, а ми їх позагрібали. Сказали: «Черезчур ви вже стараєтеся...». Ви знаєте, вже як робить, то робить по-людськи.

[Л. Т.] Нє, ну, там гарненько зробили.

[В.] Гарно зробили, зараз гарно, так шо, ну, дуже.

[О. К.] *Чи буваєте у цих місцях на якихось відправах релігійних?*

[В.] Да, да. В нас все, от, які оце всі ці годовщини, оце, ну, все, всі ці свята – там приїжджають туди батюшка, в нас отєц Н., він всігда приїжджає, він одспівує.

[Л.] Наш мєсний батюшка. Він зараз воєнним капіланом. Бо нам дали другого батюшку, а він наш.

[В.] Ну, завжди він присудствує, завжди. Тако єслі приїжджають делегації разні до нас сюди, ну, батюшка всігда присутствує, єсть.

[Л. З.] І *[Президент України Володимир. – О. Г.]* Зеленський же приїжджає часто.

[О. К.] *Скажіть, будь ласка, якось погреби готували як укриття від обстрілів?*

[Г.] Да нє, хто...

[В.] Нє, ніхто... Ви шо... За 5 минут все. Знаєте, як: зашла в хату, оце я лічно, я для себе, я зашла в хату, ну, прийшла С. Л., в общім, в нас 12 чоловік первий раз там *[у погребі. – О. Г.]* було. Я зашла в хату – шо, туди ж нада настелить матрасів? Я з кроватів оце одіяла, подушки всі, що в мене було, короче, всі подушки туди, матраси

й одіяла туди. Нє, ще дорожка така, на сараї *[на горищі. – О. Г.]* була в мене така, ковровий, такий *[килимок. – О. Г.]* – короче, я не знаю, як я його туди затянула, но стянула бистро. Застелили, понастеляли, понакидали матрасів. Так ми приїхали, так воно і залишилось. Бо зверху у мене погреб згорів, а благодаря той, що стружка оця азбестова (азбест не горить же ж), і воно всередині не згоріло у мене, ну, нічого, в мене все осталось в погребі. І ці ж одіяла – ну, ми витягували, я їх зараз передєлала, напірники понашивала, і нормальна подушка, ну, ціла нова, да і все. Ну, а шо робить? Ну, за 5 сікунд, стелилося 2 сікунди – і все застеляно там. А у *[дочки. – О. Г.]* Н. – тоже там, це де дитинка, так ми тоже там з свахою, з А. так. Вона всі подушки, пуфіки – отаке, шоб сидіть. Бо мостили всім же ж, шоб хватило. У їх менший погреб. У мене здоровий, то ми даже лежали там. А там – полусідя, так. То се я сиділа-сиділа, а потом кажу: «Ні, в мене ноги мліють, руки терпнуть, я пошла в хату! Ви як хочте, я піду в хату!».

[Г.] Ну, да. Хто де… Ніхто не… Хто це думав, що война буде?! Та Ви шо?!

[В.] Ще як, ето, було, свєт, навєрно, ще був – я ще, ми даже і обігріватель туди ставили. А потом свєт пропав – всьо, в мене, по-перше, як ото начинає ноги крутить, я кажу: «Не хочу, я пойду в хату!». Я пришла в хату, а одіяла ж нема, все у погребі. Я так лягла, отак капюшона на голову, прямо отак на дивані, і лежу. Син приходить: «Іди в погреб!». Кажу: «Не піду я!». Ще ж з С. Л. – це ж отака… Я больна вилізла з того погреба. Я кажу: «Я не хочу, я йду до Н., я буду в Н., – кажу, – а ти – ну, як хочеш, короче». *(Сміється)*. Знаєте, як біля дитини було, ну, спокойніше, бо всьо равно, туди-сюди, оце, прийду, помилась, переділась, опять пошла туда.

[Л.] У нас А., дочка, оце заходить зара', вони 23-го числа *[лютого 2022 року. – О. Г.]* поїхали, на квартірі там в Гостомелі жили. «А., оставайтесь, завтра *[поїдете. – О. Г.]*!». – «Нє, мама, ми завтра приїдем!». А завтра вже всьо – уже мост розбомбили, і вже до нас ходу немає. І в неї, тіліфон я дала їй в ремонт, вона мені потом каже: «Мама, – каже, – як харошо, шо ти, – каже, – дала свій тіліфон». Каже: «Вони ж прийшли по квартірам, і зразу, "кадировці" ж там в їх стояли, вони ж прийшли по квартирах і зразу: "Складіть телефони!". Я отдаю, – каже, – твій тіліфон, а сама молю Бога, шоб ти не позвонила, бо мій тіліфон лежить у трусах. Ти счас мені позвониш, і мене розстріляють, – каже, – це капєц якісь…». І вони *[«кадирівці». – О. Г.]* ж спочатку по уха в подвал їх заганяли. І ставили танк, і газували. А з подвала тільки один виход. «То вони, – каже, – один день ми там поседіли, а потом, – каже, – ніхто не захотів…». Вони зганяли в подвал, а ніхто не захотів йти. Каже: «Куди? Димова шахта отам!». Так вони їх, їх на под'єзді там 8 квартір, вони всіх в одну квартиру зігнали і сказали: «Так, двері не закривать!». А тоді, получилося, коли вже стали через Мощун третій понтонний мост уже сюдою, коли через річку, коли стали, то вони виїхали майже всі. І цього, і в їх получилося втікти через Романковський мост. І вони до нас приїхали аж 12 березня, в Богуслав до нас вони приїхали. Так… *(Зітхає)*.

[О. Г.] *Електрика і газ у перші дні широкомасштабної російсько-української війни дуже швидко вимкнулися?*

[Г.] Не було.

[Л.] Світла з першого дня не було.

[Л. Т.] Світла не було. А газ, газ ще.

[Г.] А газ тоже одключили.

[В.] Нє, свєт – ну, скі'ки, за два місяці нам зробили, навєрно, коли в нас світло появилося. Ну, два місяці, за два місяці нам зробили світло. Оперативно робили. Гарно, бистро стовби ставлять, провода тягнуть бистро.

[Л.] Два місяці хлопці *[електрики. – О. Г.]* в мене жили.
[Г.] Нє, десь числа 5-6-го *[березня 2022 року – О. Г.]* – вже не було газу.
[Л. Т.] Ну, до 4-го.
[Г.] А нє, ше 6-го ми тікали, вже газу не було, бо ми стояка ще закривали, а газ уже виключили. В. ж осього хата горіла – вона ж з газом.
[В.] А газ – а газ тоді подключили бистріше, навєрно. Газ був більш, провірили вони потом, бо всі ж *[газові труби. – О. Г.]* пообрізали, де знищені хати. Всім обрізали. А в кого вже вціліло – людям *[підключили газ. – О. Г.]*.
[Г.] Да-да. Обрізали, позаварювали. Тоді вони довго бігали, у нас труба трохи обгоріла на сараї, дак бо вже вся бригада прийде, потрогає ту трубу: чи пустить газ, чи не пустить, чи буде свистіть, чи не буде свистіть…
[В.] Ну, да.
[Г.] Але покрасили ми, і, слава Богу, просто краска обгоріла, а труба осталась ціла.
[О. Г.] *Тобто ви ще до евакуації готували на газові?*
[Л.] Да-да, ще газ був.
[Г.] Ще був трохи газ, ну, 6-го числа ми тікали – газ вже виключили у нас.
[В.] Газ вже, бо попали отам десь, ну, шо в хату і на Дачах, сильно горів, ну, газ, бо хлопці розбираються, шо не хата, а газ. Оце було видно, шо то газ горів.
[Г.] А, факел цей…
[В.] Факел. Ну, казали, шо десь там бігали, ну, дзвонить чи комусь, ну, хтось перекривав його.
[Г.] То ми вже на плиті їсти варили, уже 6-го числа.
[В.] Да. Уже, да, тоді вже на плиті.
[Л. Т.] Ну, я ж ті'ки до 3-го *[березня 2022 року була у с. Мощун. – О. Г.]*.
[Г.] А ми – до 6-го.
[В.] Ну, в нас, ми ще були там, то ще в їх був газ, бо ми на газу варили. Бо ми ще, вони, в мене свати держали перепьолок. Нам же ж треба шось робить, шоб не здуріть же ж. Да А. каже: «Давай, В. буде тушонки робить, нам же ж треба шось їсти, єслі вдруг шось». І ми ці перепьолки. Оце я тоді сім раз їх у гарячу воду, А. там розбирає – ну, короче, ми всі робили.
[Г.] При дєлі.
[В.] При дєлі. Ми, ну, робили в автоклаві ще. І воно ше, даже тей автоклав він, навєрно, прийшов, приніс до З., і тоді ж уже, як начало бомбить, і хата горить, вже не до того всього було. Покидали все. Ну, ніхто, так воно і осталося. Каже: «Ті банки так і остались в тому, в автоклаві». Ну, займалися люди ж, ну, думали: «А вдруг…». Не думали, шо це ж таке.
[Г.] Да, ми ж не думали, що це нам треба тікать буде, хто це думав, що це з хати?!
[В.] Перероблялі ще дома, я помню, в мене сусідка приїхала з Києва, приїхала сюди, думає: «Тут буде в селі спокойніше». Т. з І. Прихожу, а вони ріжуть м'ясо, баночки, в общем. «Тушить, – каже, – будем робить ето». Ну, вони в погребі. Їх вже, вона дітей одправила, ну, короче, остались вони вдвох. Так їх вивезли вже, всьо, вже там все пелихало з *[вулиці. – О. Г.]* Скушнікова, то І. через забор, і каже: «Їдьте!». А вони кажуть: «А ми шо, вже сидим в тому погребі: як буде, так і буде…». Ну, тоже погреб остався – от, він такий цей, ну, всередині цілий, так зверху згоріло.
[Г.] У мене всередині *[погреб. – О. Г.]* так сильно закоптився, чорний, перегоріло все, двері вигоріли, все повигорало. І стало чорно: банки, те все, картопля вся спеклась…
[В.] Ну, попеклась.
[Г.] Попеклася…

[В.] Нє, у мене, у мене, от, цілий. Чи ми так, знаєте, на двері нацикували одіяло. Я ще сину кажу: «Не йди, бо ми ж не знаєм, чи "рашики" були тут». Ну, були, навєрно ж, бо рядом вже в домі красному були вони, ето. Ну, кажу. Він там палку кінув, тіпа, шоб заглянуть, ну, чи, може, розтяжку, це ж вони ж ставили, шо хоч. Ну, вцілів *[погреб. – О. Г.]*. Я ще за ту картошку, ми ще, то повезла, в мене мама на *[київському житловому масиві. – О. Г.]* Троєщині, дак я все, шо таке було, нагрузила-нагрузила бігом і до баби туди ж одвезла, бо вона ж тоже, ну, сама.

[Г.] А я вибірала *[ту картоплю з погреба. – О. Г.]*, й їли. Нічого страшного. Ну, трошки прив'яла – ну, нічого. Чистили, їли і варили її. І я ж кажу, і хлопців годували, і все харашо.

[Л.] А в нас – то всю картошку винесли, і ту, шо їсти, картошку винесли. А та «насінка» *[насіннєва картопля. – О. Г.]* була приставлена ящиками з пустими банками, так «насінка» осталась. Так, я з «насінки», яку велику, вибірала їсти, а меншу – по дві, по три садила.

[В.] Ну, нам і волонтьори привозили, туди в центр привозили. Зразу люди, ви знаєте, багато нам привозили і картоплю, ну, семіна, оце зразу.

[О. Г.] *Тоді ж готували їсти на багаттях і на мангалах, то які саме страви?*

[Л.] Шо попроще.

[Л. Т.] Шо – шо було.

[О. Г.] *Як, коли там постійні обстріли, тоді примудрялися люди готувати?*

[Л. Т.] Ну, ось моя сестра з чоловіком в сусідньому селі – з усьої вулиці вони вдвох тільки залишилися. То вони ж: «Оце ж, ше дньом ще, – каже, – коє-як, десь шось там робили. А ноччю ж боялися, шоб не йшло, щоб ніякий ни дим...».

[Г.] Да, шоб дим не був.

[Л. Т.] «Дак ото наготовлюють», – каже. Покидали ж сусіди всі ж на їх курей, собак, котів. «Оце, – каже, – ставили чавун, наварювали кашику, ну, такого, і оце ж ходили по всій вулиці, кормили всіх». Ну, це так виживали. І ше ж тоже каже: «А в В., – каже, – началися паніческиє атаки, шо начинаєш заходить у погреб, і двері чи прикрить там, чи ше шо – в його "колотун" начинався. То, – каже, – ну, зайшли у погреб, двері, все відкрите, і шо далі? Потом плюнули, – каже, – так ото в хаті сиділи». Потом в сусідів одних загорілась хата. Вони хотіли шось і потушить. То шо, ти хіба потушиш? То вже свою там обливали коє-как. Потом своя, там із сараїв начало горіть, – тоже потушили. «Ну, – каже, – раза три чи чотири свою тушили, шоб якось залишиться». Бо ще і маму ж забрали із Мощуна ж, а в неї тоже начался ці ж «галюніки». То каже: «Не знали, що з нею робить...». Короче, таке. *(Глибоко зітхає)*. То я приїхала, то, канєшно, лице в Ю. було страшне.

[В.] То понятно, пережить стіʼки.

[Л. Т.] Перекошене... Ну, лиця були ці…

[В.] Ви знаєте, на огні можна їсти наварить. Ми всі варили на огні. Я даже, мені як будинок волонтьори поставили, цей «вагончик» зразу, думаю: «Їх же ж треба чимсь пригостить». І я такий чаун з Вінниччини привезла, мені там подарували. Я, оцей чаун – 12 літров – зварила того борща. Так вони так їли. Помниш, ти пампушки ще робила.

[Л.] Угу.

[В.] Пампушки вона з часником робила. І хлопці сіли...

[Л.] Я начала пекти, і свєт вирубили, да. Прийшла: «Галя, – кажу, – пускай в духовку». Говорю: «Обіцала пирожки, і свєту немає...». *(Посміхається)*.

[В.] То це ти. Вони так з удовольствієм. І на огні, і зварилося, і харашо.

[Л. Т.] А, дак ще чого вони *[сестра із чоловіком. – О. Г.]* ще вижили, бо тоже ж, каже: «Ну,

шо, ну, шо осталось – одна картошка, а ни хліба ж, нічого ж не було». І їм якийсь хлопчина помагав. «Оце, – каже, – бої такі йдуть, строчать, вокруг всі бігають, воєнні подходять до їх. Махнули рукою – ну, не хочуть виїжджать. Махнули, поїхали». Дак він, оце обстріли, а він їм оце підкидав їжу, якийсь військовий. А потім вже, коли це все закінчилось, він до їх приїхав, каже: «Ну, шо, ви вижили». А тепер теж десь уже кудись відправили.

[В.] Скажи, це Я. От, бабі Л. Я. такий, оце, шо, Люба, тобі будинок оцей, поняла, оцей Я. – він до баби Л. привозив тоже хліб. Він же ж їде.

[Г.] А він казав, що він був у Мощуні.

[В.] Да-да. Він оце, він оце привозив хліб. Він каже: «Їду, а вона дорогу розмітає». Ну, в нас такі люди: а вдруг машини будуть їхать, і ето, шо, ну, там гілочки, там оці ж осколки були… І вона віником розмітає – дорогу мете по тому. І він їй привозив їсти. Він казав. Ну, вона ж не запомнила, бо в неї тоже, вона ж висиділа сама, вона не виїжджала, так вона така зразу була отьочна, така ето, це зараз вона трохи одошла. А то тоже, людина сама, кругом все, всі сусіди горять, а вона релігійна…

[Л. Т.] І ше й труп лежить у погребі.

[В.] Да-да, і ше й труп у погребі в неї по сусідству.

[Л. Т.] Вона вже потом комусь сказала. Каже: «Ви зайдіть, бо там, – каже, – хтось убитий лежить».

[В.] Да-да-да-да.

[Л.] Вони ж боялися в погреб заходить. Вони спочатку стреляли, а потом заходили.

[Г.] А нам В. хліба привозив, спасіба йому! Це в перві дні. Тебе вже не було, як В. нам хліб сюди привозив?

[Л.] Нє.

[Г.] Вас вже не було.

[Л.] П. пекла.

[Г.] Нє, батони. Десь вже де він роздобуде. Це чотири батона на чотири сім'ї: нам, В. з М. і Л. із С. Ч.

[В.] Нам П. приніс аж з Києва. Пішки йшов. Ну, ми ж ни цей, а тут, дома. А хліба не було, ну, ж як почалась війна.

[Г.] Дак війна…

[В.] І він нам з етого, в «Пущі*[-Водиці]*» набрав. Каже: «Ну, в Києві не думали люди, шо це ж *[хліба може не стати. – О. Г.]*…». А він іде сюди, нам несе. Приніс, а ти вже радий, ну, знаєте, як хлібу. От, вроді все єсть, там ше шо, ще в морозіловках було всього…

[Г.] О, радий! Я так цілувала, а потом як стала плакать, кажу: «Боже, у XXI столітті ми жадни кусочку хліба… Це дожили до такого, Україна хліборобна, га?! А ми жадни тому кусочку, – кажу, – батона…». І цілувала я. І до грудей. Ну, це – це крик душі…

[Л.] А ми в Богуславі – 12 душ – треба хоч шо-небудь їсти дать. Хліба – магазіни закрити, нема ніде нічого. Тьотя Люда, покойна, млинці пекла. Або хтось як вирветься в Богуслав, то 5-6 буханок хліба купляли – ну, скільки можна було взять. І оце: утром суп і вечером суп… І добре, що под магазіном продавали, люди різали свиней і продавали сало. Ну, у *[с.]* Ісайках було по 120 *[гривень. – О. Г.]* сало, а в Богуславі на базарі – 300. Разниця…

[Г.] Ой, Боже…

[Л.] Ото сало з хлібом і суп. Сало з хлібом. І ми ще їхали додому, коли я купила 2 кілограми сала, ми приїхали додому, я до його даже не тронулась. *(Учасники розмови сміються)*. Воно за 2 місяці, те сало, стояло отут просто. Я його й поварила

потом курям, бо це страшне… *(Учасники розмови сміються)*. А ж їхали, купляли, потому шо треба шото ж їсти. Ми ж їдем, не знаєм куди, шо там є, і чи є там шо. *[…]*

[Г.] Нічого, вже подзвонили, шо є хата. *(Посміхається)*.

[Л.] Ну, да, сусід уже. Бо їхали по той улиці, показували, шо там батьковська хата згоріла, нема ніде нічого. Кстаті, вчора П., свєту не було, і знайшла те відєо, як знімали воєнниє, наша 72-а бригада, ще й на англійському переведяно. Нашла, шо їхали по вулиці, і я свою хату бачила, розруху оту, шо там все згорівше… Так осьо, малінова хата є. Я ще перед войной з сином ругалася – покрасив хату в маліновий цвєт. Говорю: «Ти як свєтафор зробив! Зараз бомбить будуть у нашу хату… Шо ти наробив?». *(Сміється)*. Оце як «єВідновлення» робили, дак усі мене питають: «Шо, знов буде малінова?». Я говорю: «Малінова вже не буде!». *(Сміється)*.

[Г.] Так, всьо, буду йти! Добре. Спасіба за компанію! Були раді бачити! Вдячні вам!

[О. Г.] *Дякуємо Вам за розмову!*

[О. К.] *Дякуємо Вам дуже!*

[В.] Так, я тоже пішла, бо я ще до Н. хочу пізніше.

[О. К.] *Можете ще трохи нам про вашу волонтерську роботу сказати? Коли саме розпочали нею займатися?*

[В.] Зразу, як приїхали сюди. Зразу, як приїхали. Зразу як приїхали, в клубі, отам клуб же ж розбомбляний наш був. Ви як в клуб заходили, не бачили? Там же ж, ну, не було нічого. Там, правда, дівчата повигрібали. І у нас були зразу, ну, В., оце ж Н. вона… Ну, начали завозить туди продукти першої необхід*[ності]*.

[Л.] Шукали волонтьоров, да.

[В.] Да-да. І там вони, ми вже ж, скільки людей – роздавали. А приїжали до нас, от, «Деполь *[Україна. – О. Г.]*» – я лічно з ними, от, каталась тоді по селу. У нас фонд оцей, благодійний фонд «Деполь *[Україна. – О. Г.]*» – чоловік із жінкою приїхали. Вони в *[с.]* Загальці вобщє їздили, а потом жінка й каже: «А як би поїхать подивиться, – каже, – цей Мощун», – от, С. тоді, вона каже… От, приїхали, і я з ними. Там привозили там 50 пайків, 60 пайків – ну, сьогодні дали одним людям, потом другим людям. Ну, вони дуже нам помагали. Вони їздили. Ну, це рік вони вже, да, рік, навєрно, не їздить С., да, із Ю.?

[Л.] Да. Ше в прошлом году пробули.

[В.] Ну, да, в прошлом году ше. А зараз уже вони, ну, їдуть вони на Харківський напрямок, туди. Ну, вони… Ну, вобщє багато других волонтьоров були. Просто приїхали, роздали там якесь, хімію якусь, якусь моюще – таке-от. Даже зашов до нас оцей благодійний фонд, оце «Мій дім», шо вони нам «вагончики» *[модульні будиночки. – О. Г.]* ці поставили. Вони дуже, ну, не знаю, от, вони нам помогли, хоть в нас криша єсть, хоть яка не цей… У Люби стоїть «Ротарі» *[модульний будиночок від міжнародної організації "Rotary". – О. Г.]*. Тоже, тоже ж вони.

[Л. Т.] У мене самий перший будинок прийшов.

[В.] Да, самий перший поставили їй.

[Л. Т.] То я зразу прийшла. Так було жутко. Нікого ж, ніде нікого нема, то відчувала кажний шорох: де мишка лізе, де шо… А счас вже якось, даже «бихкають», оце все – ніякої реакції вже.

[Л.] Ми вже привикли.

[О. К.] *Звиклося?*

[Л. Т.] Ну, «бихкає», «бикхає»… Ну, і дальше спиш. Ну, шо саме я пам'ятаю, не знаю, хто мені прислав, це ми були в Мукачево – через Н. прислали і їжу, і одежу мені туди.

[В.] А, Н. Це В. Це В.

[Л. Т.] От, вони, от, перше почали, то мені даже аж туди вислали на почту.

[В.] Да. Це В. з Л. – це її чоловік. От, вони тоді, ну, пересилали. Мені даже. Вона знала, шо я ж, в мене ж тоже сім'я, вроді як ето, і вони мені тоже тоді хімію при ето *[прислали у місце евакуації. – О. Г.]*… А ще мені каже, питає мене: «Як ти спиш?». Кажу: «Ніяк, отак, ну, як в спортівних тих штанах», – що діти, ну, в мене син, зять, ми ж в одній кімнаткі жили ж ето. Кажу: «Так ето...». А вона: «Я тобі там пижаму вислала, шоб ти як людина спала, а ни як ето...». *(Сміється)*. Кажу: «Всі равно в чужій…». Ну, в чужому... Як би отака, менша комнатка, дак діванчик стояв, каляска *[внука. – О. Г.]* Д. стояла, грубка в нас. Потом на полу положили доски, ну, це ж так до людей ми, в їх же... тоже, люди так, вони там, ну, знайомі ці, вони, маленька в них хатинка. Ну, ми в літню кухню перейшли, і невістка з дитиною на кроваті, а ми з С. на полу. І я вже ж С. хочу матраса покласти, шоб йому м'якше було. Дитина це плаче ноччю, це був, знаєте, як манюсеньке, тільки ше ж місяця нема. Це в кого діти, дак це було там... С., дивлюся, із матраса долбе, собі бірюші робить. Та короче... *(Учасники розмови сміються)*. Нам нада було шось робить, короче, ми їм повигрібали... Ну, нам нада було шось робити, ми їм повигрібали – короче, зять рубав дрова, ми з С. вигрібали город. В їх так город – ну, аж туди, навєрно, аж до лісу. Ми там з граблями це гребем, вигрібаєм, кучі палим... Короче, ну, всі сусіди кажуть: «Якісь трудоголіки приїхали». Тіпа нам нада було шось робить. У ліс ходим. Там, на Вінниччині, оказується, шо напротів вашого двора, можна ліс брать. Єслі до сусіда зашов на два метри, значить, то вже не ваше, то не можна. А С. піде, мішок наламає дров і принесе, шоб не хотіли у ціх же, де хазяєва, брать, не хотілося обременять їх. Короче, по цей, оце принесе тей мішочок. М. побачив, каже: «С., не бери там, бо будуть лаять, скажуть, шо я вас посилаю. Оце, шо біля мене, то моє, шо там дальше – то вже не моє». Ну, так якось. Ну, було. Ну, ми їм вигребли, короче. Вона каже: «Шо це ти їх заставила?», – нє, М. – «Шо ти заставила їх гребти?». А вона каже: «Вони самі. Та ми там скі'ки живем, – каже, – не грибем…». Ото, знаєш, треба шось було робити. Потом тьотя там, ну, цеї хазяйки тьотя, а в її сад, в неї сини оце ж, ну, займаються, це яблуки продають, навєрно. В їх такі красіві дерева там, і ми туди ходили. Ну, пошли раз, а потом другий раз зять пішов обрізать. Приходить зять і приносить налівку: «Тьотя вгостила». Я кажу: «Слєдущий раз, тьотю, не будете просить, бо не нада нам налівки ніякої сюди...». Ну, шо, помогли – та й допомогли. Ну, робили. А потом всьо – додому. Як-от сказали оце, шо треба – хотілося додому, страшне... Ми з сином зразу приїхали.

[Л.] Нас одинадцятого числа, отой мужчина як позвонив: «Шо ви там сидите? Хата тіче, шо ви собі думаєте? А шо, хата стоїть, а ви шо, не знаєте?». А ми ше й не знали, шо, шо хата є.

[О. К.] *Але як повернулися, то теж, мабуть, спочатку ні газу, ні світла?*

[Л.] Нічого не було.

[Л. Т.] Нічого не було.

[В.] Вобще нічого не було.

[Л.] У чотирьох кімнатах поотпадали потолки, світилося.

[Л. Т.] Світла, навєрно, рік не було, да? Чи зробили? Я вже забула.

[В.] Нє, чого? Світло зробили.

[Л.] Нє. В августі вже світло було.

[В.] Да, вони за два місяці, два місяці.

[Л.] Два місяці в мене жили елєктрики. В мене тут було общежитіє. *[Староста. – О. Г.]* позвонив: «Люба, треба хлопців поселить!». Я говорю: «Да в мене ж всі комнати проходні. Нема на чому спать…». – «Вони ж своїми кроватями». До сіх пор їхні

кроваті стоять. І це шість душ. Вони два місяці в нас жили, вже як рідні. Дзвонить М.: «Тьотя Люба, треба хлопців поселить!». – «Хай їдуть, це свої вже! Це вже свої!». *(Посміхається).*

[В.] Нє, світло бистро зроб*[или]*… Ну, як…

[Л.] Повностю, повностю тягнули стовби, провода – все тягн*[ули]*… Всі стовби збиті були. На високовольтній отакі провода лежали, там вже опори побило.

[Л. Т.] По-моєму, десь і загинули, хтось підірвався.

[В.] Уже свєт, свєт був у нас, то ето, уже в мене будинок подключали даже, провели. Ну, поставили будинок, і зразу свєт мені про…, ето, провели. Бо церква як поставила, це «Мій дім». Д. там, вони, вони вобщє, ну, хароші хлоп*[ці]*, вони зараз от, там, на Запоріжжі вже, вже там ставлять. Вони тут в нас і в *[с.]* Гуті*[-Межигірській]* ставили. Оце ж «Мій дім» – це церква благодійна. Ну, не знаю, дуже. Я считаю, шо вони дуже помогли.

[Л. Т.] Помогли, да.

[В.] І вони даже робили діткам нашим. Оце, знаєте, як діти. Сначала мало було дітей. Вони оце в суботу – там оте ж, молєбень якась ета, ну, по їх, і нас збирали. І ми ходили туди – там плову нам зварять. Даже общєніє було таке. От, вони нас якось поддержували. А зараз оце вони там-от в кінці села тоже строять – оце храм такий буде там, ну, буде. Люди ходять, ну, бо хочеться, хоть шоб добре шось було, світле так. Вони хочуть нам… *[…]* Ну, дякувати, шо єсть оце «єВідновлення» чи «єВідбудова – шо перекрили кришу. А якби ни це, ну, людям… Люди без хат. Ну, люди без хат. І люди чекають, шоб їм шось зробили. Ну, все-все спихається на те, шо війна. Шось якось так, слабувато трошки… *[…]* Ну-ну, да. Отак. Для людей – скільки людей без хат. Це якби не благодійники, от, не було б в нас нічого. Вобщє б жили… Ось тьоть Люба живе – це *[підприємець Андрій. – О. Г.]* Мацола. Ну, він, Мацола – це він виділив на 17 будинків чи 13 будинків – поставили зразу. Да, ну, зробили, канєшно, ну, воно ж там, ну, воно «цвіте», воно людям… Ну, гниє. Ну, корочє.

[Л.] Пол прогнив вже – вже всьо. Воно тимчасове.

[В.] Тимчасове – є тимчасове.

[Л.] *[Боксер Олександр. – О. Г.]* Усік дав, Усік дав на 10 домиків грошей, 5 домиків поставили – гроші кончились.

[В.] Ну, да. Ну, таке.

[Л. Т.] У мене вже другий раз пол гниє – ми вже міняїм-міняїм… *(Іронічно посміхається).*

[Л.] І воно, як світла нема, поставили… Світло одключають, а все ж на електрикі, поставили ці «вагончики» – оце гріються всі на елекрикі. І світла нема – сиди в холодній хаті, всьо…

[О. Г.] *Як там кухня облаштована, щось є з техніки?*

[Л. Т.] Як в сараї, як в сараї…

[Л.] Дві тумбочки стоїть і елєктроплитка – все.

[Л. Т.] А я в сараї…

[О. Г.] *А в плані?*

[Л.] Ну, три на шість *[метрів. – О. Г.]* домік: отділяно полтора метра на душ, на туалєт, а то все остальне – кухня, спальня і все остальне. І прихожа, і все – в одній комнаті.

[О. К.] *Ще чув таке, що вони трошки відрізняються, залежно, який будиночок ставили модульний?*

[Л. Т.] Да, вони є різні.

[В.] Різні-різні, да.

[О. К.] *Да, то вони трошки кращі зараз за якістю, за комфортом, так?*
[В.] Ну, да.
[О. К.] *Оці сірі є, наприклад, а є ті такі…*
[В.] Угу-угу. Дивіться…
[Л. Т.] А в мене так, як первий ставили, – вобщє приїхали і кинули на землю так, без сваїв, без нічого. І воно тепер в мене все знизу гниє.
[О. К.] *Гниє від землі?*
[Л. Т.] Да.
[В.] У мене будинок од Усика, оце од цього фонду, да, от, поставили. Ну, я до нього вже пристроїла таку верандочку. Ну, як зразу заходить і це, дак я сюди пристроїла. Ну, він – ну, шо електрика… Електрика – ну, дуже багато, канєшно *[оплачувати комунальні послуги. – О. Г.]*.
[Л. Т.] Ну, в мене двері пластикові, то така дирка счас. Ну, просто, считай, як двері не закриті. Оце отаке.
[В.] Ну, я вдячна, канєшно. Ви знаєте, вдячна за те, шо, ну, поставили так вобщє, ну, на сьогоднішній день. Попробуй його вістроєш…
[Л. Т.] Нє-нє, ну, да, хоть так.
[Л.] А. моїй, отам на батьківщині, хату построїли – руминська церква «Є Надія» – поставили, построїли будинок: патч-панелі, залили фундамент 7 на 7 *[метрів. – О. Г.]*. Поставили патч-панелі і утепили пінопластом – вийшло 20 сантіметров *[товщина стін. – О. Г.]*. Три комнатки. Ну, ми оце ж достроїли. А. получила од ООН допомогу, да достроїли. Купили газобетон, газблоки оці купили – достроїли ванну і кухню. Бо газ до дерев'яної хати не подключать. А стояк же од старої хати остався, вони ж його, ну, там, де вирвало, там заварили, так воно і стоїть. То можна ж буде газ подключить.
[О. К.] *Тут я ще чув, що у Мощуні, здається, якийсь фонд американського мільйонера зводить будинки.*
[Л.] Оце ж Хенсен, Хенсен *[мільйонер-благодійник Делл Лой Хансен. – О. Г.]*.
[В.] Вже звів шість будинків він. Шість. Ну, ще дороблюють вони. Кому цеє – дороблюють.
[О. К.] *Кому вони надають ці будинки?*
[Л.] У кого документов немає.
[В.] Нє, ну, в кого дітки, в основном. Посчитали, шо в кого діти і в кого документи. От, в кого там, ось в Юшенка загинула мама, да, безвісті пропала.
[Л.] Вона живйом згоріла…
[В.] Ну, от, вони так вибрали. Я не знаю, як вони там вибирали, ну, поставили, ну, дороблюють вони всі. Ну, так. На електрикі все. От, електрика, то свєту нема – і всьо. В мене казали, шо прийдеться, навєрно, в «вагончик» до буржуйки.
[Л.] Доця *[до внучки. – О. Г.]*, а включи оте відєо, шо ми про Мощун дивились.
[В.] Дітям он поставили осьо ето, шо там дитина, малий *[внук. – О. Г.]* жив – шість на три *[метри модульний будиночок. – О. Г.]* – три года вже прожив. Ну, він привик на кроваті сидіть, гулять, а тут є де побігать йому, ви шо! І вже хазяїн – двері закриває.
[Л.] *[Показує відео на ютубі, відзняте при визволенні с. Мощун. – О. Г.]*. Осьо моя хата, бачите? Оце тута наша машина, оно наша хата розова. А це дальше туди по вулиці так і пішли. Це 72-а бригада. Ну, на англійському озвучують. Скинуть вам? Тільки я не вмію.
[О. К.] *Так-так-так, якщо можна.*
[О. Г.] *Попросим Вас.*

[Л.] Як вам переслать? Так, так, оце вони по Мощуну тут ходять-гуляють і всьо. Ось так. Як – «Поділіться». «Поділіться» кому? Вас треба б добавить у групу? Добавить, да? Я не знаю, як.
[О. Г.] *Це на ютубі?*
[Л.] Це і на ютубі, да.
[В.] Ви можете й найти. Найдете. Подивіться та й «заб'єте».
[Л.] Подивіться, як називається, і ви собі найдете.
[В.] Я про Мощун усе читаю. Я ото «заб'ю», і все, шо про Мощун, ото можна читать. Главне, шоб інтернет був. Ви найдете його тоді.
[О. Г.] *Я тільки екран сфотографую, як називається.*
[Л.] І якраз начинається, начинається з нашої хати – розова, маліновая.
[В.] Поїж, разом пойдем. Ти їж-їж.
[Л. Т.] Счас, доїм.
[О. Г.] *Ми знайдемо. Дякуємо!*
[В.] Счас піду да тоже шось їсти пока «прихимічу». Счас буду тоже, навєрно, варить вареники ще й дома. Якщо вони «созрєют» для етого. Може, я не «созрєю». *(Сміється).* Я вже наїлась. Я наїлась.
[Л.] *[...]* У нас коли начали качать воду, тут аж [р.] Ірпінь як зійшов, отам вода дойшла майже до Дач. Коли розпустили. Зійшов. Води, стали качать воду – а у нас вода в крані голуба. Отако, чучуть світліша була, як оце *[вказує на миску. – О. Г.]*. Там же скільки тєхніки, скільки всього там же ж плавало, мазута ета вся… Так С. приніс гінєратора, і ми, наверно, часа три одкачували воду со скважини, а аж потом ті'ки чиста вода пішла. На город шланги поклали, і воно три часа тікло, та вода.
[В.] Нє, в мене хароша вода.
[О. Г.] *Тут розповідали, що це й Ірпінь розлився. Коли це саме десь було?*
[Л.] Після 8 березня.
[В.] Я вам скажу. В Демидові зірвали дамбу. Оце в Демидові. Демидов ето. Ну, це було…
[Л.] Перед 8 березням.
[В.] Да. Хлопчина ото ж подорвав. І сам подорвався, і ето, навєрно. Це він, про нього писали, да?
[Л.] Да.
[В.] І ото вода пошла, Ірпінь лився-лився… Ми всьо врем'я думали… Я всігда, як там, на Вінниччині, думаю: «Боже, це ж зараз погреб затоплять, а в нас документи у погребі…». Ну, це ми всігда думали. «Як село, – думаю, – затопить, це й ето…».
[Л.] Бо воно ж по новинам розказували, шо куди вода дойшла.
[В.] Ну, да.
[Л.] А потім хтось позвонив, а, К.-мєнт позвонив, тьотю Любу шукав. Я кажу: «Шо там?». Каже: «Да до Дач, – каже, – ще вода не дойшла. Слава Богу, остановилась». Трошки вище сюда, видно.
[В.] Ми тоже з І. перезванювалися, то всгда-всігда питали, шо і до чого. Ну, як, ото ж виїхали і думаєм: «Нашо ми ті документи з собою везти?». Ну, паспорт взяли, а все-все на землю, на хату – в погребі.
[Л.] Надьожно… *(З іронією).*
[В.] Бо якби згоріло, да й згоріло… Я ше шкодую, шо й фотографії, оце, шо їх *[жаль, що втратили. – О. Г.]*…
[Л. Т.] А фотографії – да…
[В.] Да. Оце, даже не за то й, шо було в хаті, а от фотографії, шо не склала оце *[із собою у валізу. – О. Г.]*, ни ето – пам'яті тепер не осталося. Було, діти маленькі були, всі ж

фотографії сина і дочки, все, всі альбоми свої ще були колись, альбоми випускни*[ків]* оці-от – ну, нічого, ніякої пам'яті не залишилось. Батько був, чоловік був, ну, їхні фотографії… Ну, оце, ну, вобщє нічого не осталось.

[Л. Т.] Мені оце потихеньку, у кого де які були фотографії, в мене ж люди скидали мені.

[Л.] То треба пошукать в мене ж.

[Л. Т.] І в мене трошечки… Да.

[В.] Трохи є.

[Л. Т.] І ше Саша наш – Ю. приїхала, мені цілий альбом привезла.

[О. К.] *А чи під час війни робили світлини, там, в евакуації коли були?*

[Л. Т.] Ні.

[В.] Та ні, не до них. Воно не було ніякого настрою в мене.

[Л.] Ми тільки *[внучку. – О. Г.]* П. фотографірували.

[В.] Ми, ми, може, *[внука. – О. Г.]* Д. тільки фоткали, бо це була в нас отдушина, ну, нам нада було оцеє самим…

[Л.] Ми – П. – цілий день бігає, хоть би шо.

[В.] Ну, згорівші хати – то понятно, фотографірували, бо нам нада документально було оце все оформлять, бо тут же ж треба буде доказувать, шо в нас «рашики» спалили нам хату. Це ж ви шо: експерти приїжжали, дивилися. Можна подумать, шо вона *[хата. – О. Г.]* востановиться… *(З іронією)*.

[Л.] Я питала у воєнних: «Де кирпіч од хати?». Була одна хата дерев'яна, ну, кирпічом обложена. «Де кирпіч?». В одном углу осталось 3 ряда кирпіча, всьо, остального кирпіча немає. «А шо Ви, – каже, – хотіли… Тут, так, – говорить, – гатили тими "Градами" да і фосфорні бомби, чого тут ті'ки не було…». І воно, видно, «Градами»: оце п'ять-шість хат нема, одна-дві є, знов п'ять-шість хат нема, знов одна-дві є… Ми коли приїхали в перший день, і це зараз та староста і дівчата там ходили, а ми тут. Шоб ви понімали: із 400 хатів осталось 57 – пошкоджених! Оце тільки коло Люби сусіди – одна єдінственна хата, яка осталась ціла, бо под грушою лежали два снаряда, вони не разорвалися.

[В.] Це все нова ця хата?

[Л.] Да.

[Л. Т.] Нова ця.

[Л.] Одна єдінственна хата, яка осталась ціла, на все село.

[В.] В їх ні окна не побили, нічого?

[Л.] Нічого.

[Л. Т.] Окна в їх, вона каже: «Ми просто заказували окна, які, ну, як бронь».

[В.] А, броніровані. Угу-угу.

[Л. Т.] Воно цокало, ну, є, видно, шо цокалося, а не побило.

[В.] А не побило.

[Л. Т.] Ну, побита в їх криша.

[В.] Криша побита.

[Л.] Ну, вони вже переробили.

[Л. Т.] Нє, криша ж так ше є трошки.

[Л.] Ну, вони поставили ції ж…

[Л. Т.] Ну, там десь шось зароблювали, но не перероблювали.

[Л.] Ну, в їх два снаряда под грушою лежали, 10 метров од хати, да?

[В.] Дак у мене тоже в дворі оце, ета перед моєю хатою вишня, оце перед вишньою, то ета, отакий, знаєте, ну, ото як рука, це отакий *[снаряд. – О. Г.]*, отака-от.

[Л.] Од «Града»?

[В.] І ми ж сапйоров визвали. То не «Град», він нерозорваний був снаряд. Це ж така якась, ну, як патрон, тільки увеличений, отакий десь. І сказали, приїхали, єлі вони його забрали.
[Л.] Могло рвануть?
[В.] Рвануть. І ще каже: «Ту С. добило б хату полностю...».
[Л. Т.] Я місяців десь півтора, наверно, чекала, поки вони приїдуть. Ми вже й город посадили, а воно так стерчало, ходили ж там і не бачили. А кум зайшов, говорить-каже: «А шо то там таке, – каже, – стерчить?». Дивимся – воно незорване ж.
[В.] У лісі десь тута єсть тоже, П. бачив. Я кажу: «Нада сказать *[старості. – О. Г.]*, хай визве ціх *[саперів. – О. Г.]*, бо щє, не дай Бог...
[Л.] Сапйоров.
[В.] От *[внук. – О. Г.]* Д. казав: «Бух!», – він вже, шото в лісі ето, він вже понімає.
[Л. Т.] Другий раз ето чудно в лісі – шось зривається, видно, чи звірі ходять...
[Л.] Ш. В. в прошлом году, е-е-е, Т., пішов по гриби. Хлопці стоять, сапйори, бо зараз сначала заходять сапйори, а потом ідуть лісники: «Дядько, куди Ви йдете?». – «Та по гриби!». – «Да які гриби, не можна ж у ліс!». – «Та ви шо, хлопці, я тут виріс, я тут усе знаю! Як же я не піду?». Стоять, розговарюють. Вискочила коза, побачила, шо люди, рванула вона до кущів, воно як бабахнуло, тільки шмьотки з тої кози... *(Посміхається)*. А він каже: «А я туди хотів іти...». *(Учасники розмови посміхаються)*.
[О. Г.] *То це ж і випущена домашня худоба там в лісі може жити?*
[Л. Т.] Розірвані були...
[В.] Да, у нас і корови повбивані були в людей...
[Л. З.] Ну, це дика коза.
[О. Г.] *Дика, дика, так? Про дику йшлось?*
[Л. З.] Угу.
[В.] Ну, по селу були попобиті і корови, і свині...
[Л. Т.] А потом свині у нас же ж по селі ходили, як свійські.
[Л.] Дикі свині подкармлювали год, наверно, їх люди.
[Л. Т.] Да більше – два роки. Я потом зверталася, шоб вже ж убрали, потому шо нізя було ж нічого на городі, їх стільки було. А в мене ціле стадо оціх овець і коз. Кози якісь...
[В.] І в мене. Ще в клубі були, хліб оце привозили, нам гарячі обіди привозили, оце церква тоже з 11-ї лінії *[Пущі-Водиці. – О. Г.]*, вони нас годували тоді. І хліб оставався. Дак я брала той хліб, і ці жили в красном домі, ці отара овець.
[Л. Т.] Овець. *(Сміється)*.
[В.] Ну, шкода ж, вони ж їсти хочуть. Я їм ото насиплю туди, по ета, яблука, шо там було, дак я їм туди носила. Вони так, як то ета, потом десь найшов-таки хазяєн. Ну, в общим, короче, найшлися, бо їх фоткали.
[Л. Т.] Тї'ки в мене було 13 штук. Потихеньку всі розбірали свої.
[Л.] Ото десь і одтуда, чи з *[сусіднього села. – О. Г.]* Синяка, чи одтуда приїхали, забрали.
[В.] Да, є шо вспомнить. Вспоминаєш-вспоминаєш, канєшно, єсть іще буде й буде вспоминаться. Шось забувся, шось вспомниш…
[О. Г.] *Але в ліс так і не рекомендують ходити?*
[В.] Я ходила. В цьом году їздила. Оце ж як тільки ото білий *[гриб з'явився. – О. Г.]*, ето в нас єсть грибник такий, І. Д., да, він оце так: тї'ки виставив *[гриби на продаж. – О. Г.]*, значить, всьо... Ну, я ж думаю: «Поїду». Я всігда до войни їздила, то поїду в ліс, поставлю скутера, набзираю – така довольна – то опеньки чи білі оце, ну, шось таке даже, ну, все. Ходила раз, ходила і нашла. Ну, я не знаю, у мене фотографії,

ну, я їх пофоткала – ну, такі гриби, знаєте, *[невеликі. – О. Г.]*, все ровно, сам процес. Думаю: «Пойду, хоть пройдуся».

[Л. Т.] А мене тоді *[на початку березня 2022 року. – О. Г.]*, коли це ж у В. хата згоріла, військові забрали в ліс, сказали: «Тут сидіть». Ми сиділи-сиділи, тоді дивимся, шо зверху літає ж. Кажу: «Давай додому!». Ну, ми пішли додому. І через 10 хвилин туди ж «прилетіло» – шоб ми там залишились, то і мене б не було.

[Л. З.] То там би і залишилась…

[Л. Т.] Да. Чо'сь, мо', я так, кажу: «Ідьом, ідьом додому!», – кажу. Ну, отак.

[О. Г.] *Я так зрозумів, що наша оборона з цієї сторони лісу більше була?*

[В.] Вона була звідси, на *[куток села. – О. Г.]* Сапсанку, аж туди.

[Л. Т.] Отам вкраю, аж туди, по тій вулиці. В нас просто дві вулиці.

[В.] На Сапсанку.

[О. Г.] *Тобто отак, туди?*

[Л. Т.] І осьо тут, якшо, де ви виходили, отут, на цій стороні – тут було, тероборона, шо хлопці тут стояли. Вони це тут.

[О. К.] *При в'їзді, наче, так?*

[Л. Т.] Не при в'їзді, а тут, ну, воно десь отак-от, туди ж. Туди витащили зупинку. А тоді ж на другий день, по-моєму, 27-го чи якого, 27-го *[лютого 2022 року. – О. Г.]* ці БМП, чи як вони там, наші ж хлопці виїхали, і командир їхній *[загинув. – О. Г.]*, голову відірвано було, то там стояли. І Саша ж, це ж мій, одну БМП-шку він відремонтував, то вона завелася, а другу не змогли, і воно це так стояло насеред дороги. Ну, тоді військові якісь приїхали, то одну забрали, вони ж поїхали, а одну десь в ліс завезли, відтягнули. Оце перше, що було, що вони вий.., получається, що по їх же ж наши вистрелили, і загинув наший із-за тіх наших, як-то кажуть, бо думали, шо ті *[рашисти. – О. Г.]* їдуть. Ну, короче, отаке. Десь, десь…

[О. К.] *Не порозумілись?*

[Л. Т.] Да-да. І так получається, шо командир там загинув. Ну, таке… І тоді на другий день із, з Красного хутора ше, чи з якого, я не знаю, де вони там, дівчину-медика теж…

[В.] Тута у нас?

[Л. Т.] Да.

[В.] Дві дівчинки, ну, пере.., ета…

[Л. Т.] То тоже ж два трупи, це ж лежало тут біля нас, тоді приїхали, їх забрали. То вже хлопці бачили смерть зразу. Таке…

[О. Г.] *Вже коли рашистів звідси виганяли, то яка частина військова першою сюди зайшла? Чи тут різні були?*

[Л. Т.] Тут їх дуже багато було. Дуже багато.

[Л.] Тут було 72-га, 36-та, Націо*[нальна гвардія України. – О. Г.]*, а ще ми не знаєм більше за ціх.

[Л. Т.] Дуже, говорили, багато. Дуже багато було.

[Л.] Бо ми коли приїхали, я вийшла на ту улицю, дивлюся, ага, вийшла, їсти варю хлопцям: «Зара', – думаю, – на обід прийдуть». Дивлюсь, на тому дворі хтось ходить. Ну, там же ж ни ворот, нічого не було. Я прийшла, а корєспонденти беруть у командіра 72-ї бригади інтерв'ю, і вона мені показує, шо проходьте. Я пройшла. А на вулиці стояв капілан 36-ї бригади. Це було, ми приїхали в вівторок, а це було в середу. Оце це відєо, шо вони знімали, це тоді вони, в той день знімали. От, а я у цього питаю, кажу: «Ви знаєте, – у капілана; говорю, – я там, як ми були, дак я це "Отче Наш" – воно із голови не вилазило. А тут я приїхала, я одну строчку прочитала і дальше я нічого не знаю… От, помолиться – я не знаю як, потому

шо я забула слова!». Він каже: «Не переживайте». Да каже: «Це все стрес, воно, – каже, – со временьом все…». А тут ти начинаєш молитися, одну строчку сказала і дальше забула, не знаю… Не знаю… Другу строчку – ну, не знаю! З голови вилетіло і всьо… Він каже: «Це стрес, нічого страшного, – каже, – воно все стане на свої міста».

[О. К.] *Мали з собою якісь молитвослови, молитовники?*

[Л.] Ні, я ж вам кажу, з чим ми вилітали.

[О. К.] *Нічого такого?*

[Л.] В мене аптєчка, документи, і *[внучка. – О. Г.]* П. в руці, і всьо.

[Л. Т.] Я це тільки шо залишила – ікони і «Молитвослов» – це занесла у погреб. То погреб і залишився.

[Л.] А ви представляєте, я перед войною вишила чоловіку ікону.

[Л. Т.] Ну, це, шо в мене залишилось. То, мо', Саша закинув ще мій масажний стіл, і я оце ж сумку із іконами. Чо'сь я туди.

[В.] І воно і осталося, да?

[Л. Т.] Воно оце залишилось. Ну, ті'ки шо в погребі, видно, були чужі і коти, і собаки, і кури, бо у мене їх не було, у мене ті'ки коти були. То кіт тільки один у мене залишився на всі остальних.

[Л.] Це я перед войною чоловіку, покойному, вишила цю «Сємістрєльную» *[ікону Божої Матері. – О. Г.]*. От, і коли ми приїхали додому, я цього, ну, він пошов на Київ жить, я кажу: «Забери, це ж твоя ікона, я ж для тебе її вишивала». А він каже: «Нехай буде, може, вона тобі і дом спасла. Нехай буде», – каже.

[О. К.] *Можна сфотографувати з Вашого дозволу?*

[Л.] Так а шо, так вона тут под пльонкою. Я її просто таким знімала. Як оце їздила, робила цюю рамку, то так її і не знімала. Каже: «Може, вона тобі дом спасла».

[Л. Т.] А мені погріб. Туди ж. Вона така велика, ця ж Біблія велика. Ну, канєшно, оцю, корішки, видно, кури чи хто там пороздилали…

[В.] Так, я пошла, бо в мене робота.

[Л. Т.] Счас, подожди, я ковтну *[чаю. – О. Г.]* і піду. Я чучуть.

[В.] Тоді я ще буду.

[О. Г.] *Це ще ви розповідали про такі якісь передчуття початку війни – про оці гриби. Це люди так говорили, що їм снилось чи бачили багато грибів?*

[В.] Угу. Це якось десь… Ну, це як, ето раньше люди казали, ось як Чорнобиль зірвався, тоді-то стільки грибів було тоже. От, перед бідою, як-от якось біда. Ну, не ті'ки війна, а якась біда така буде глобальна. Чорнобиль – грибів було багато. Перед війн*[ою]*, оце як початок війни – тоже дуже було багато грибів. Ну, старі люди так кажуть. І ми ж, ми ж так уже, не такі вже розумні, а шо казали колись наші старші.

[Л. Т.] В нас тоді син приносив.

[В.] А він у неї грибник такий.

[Л. Т.] Це ж грибник був такий, шо, шось десь багато було.

[В.] Він знав свої міста.

[Л. Т.] В нього своє було. А потом каже: «Дурний, – каже, – показав, – каже, – і всей Мощун туди побіг…». *(Учасники розмови сміються)*.

[В.] Ну, зараз С. ходить туди.

[Л. Т.] Нє, так, шоб ви понімали: поїхали ми всі туди, він набрав, ну, хтось 10 нашов, хтось 15, хто зовсім нічого не нашов. Він пришов із отакою корзиною. Він отут ходить, бере, а ми не бачим його.

[В.] То його вже, значить. Каждому свій гриб.

[Л. Т.] Він вже просто знав, де воно росте.
[В.] В його як-як «чуйка» якась була.
[О. Г.] *Це ж теж такі місцеві жителі, які знають місцевість, – лісники, рибалки, мисливці – допомагали нашим оборонцям?*
[В.] Канєшно. Оце він зараз пішов осьо *[військовослужбовцем. – О. Г.]*, а, ну, А., а, С., навєрно, С. показував дорогу, от, хлопцям, от, через ліс. Цей, що, ета, цей, шо зараз він воює. Його зараз відпустили у відпустку. Це *[…]*. І він, він водив через ліс, показував хлопцям коротку дорогу. Він молодець. У нас хлопці всі молодці. Він – він пожарніком був, він і тушив. Корочє, у нас чоловіки всі хароші в селі.
[Л.] Зараз пошті всі воюють.
[Л. Т.] А в мене якраз так вийшло, що 3-го *[березня 2022 року син. – О. Г.]* чогось сказав: «Може, – каже, – побачить хресну?». Знаєш, от, 3-го числа, я кажу, як вроді прощався, поїхав. Кажу: «Ну, з'їздь, – кажу, – до хресної, подивися, шо там». Він поїхав, а іменно оці ж, розвідка, шукали його з собою забрать. І вони в той день уїхали, а він якраз приїхав. Так би він собі пошов. І счас я вже знаю, десь 3 дні назад, шо вони всі там живі. От, поїхав би з ними, і все було б добре. Ну, таке… *(Важко зітхає)*.
[О. К.] *Дякуємо Вам дуже за те, що поділилися пережитим.*
[Л. З.] Дякую і вам. Дай Бог, вам нічого поганого не пережить.
[В.] Тьотя Люба на ходу, сиділи б поїли.
[Л.] А я кажу, чаю б попили. Он гарячий чай!
[Л. З.] Я піду, бо ше ж…
[В.] А, ви туди, да, я поняла. Сєстра мілосєрдная – ходить оце ж до неї тута цеє, вона її всігда провідує.
[Л.] А скільки М., вже 80? Нема ще їй?
[В.] Ще немає.
[Л. З.] Нє, їй ж 75 було. Це буде у началі января, по-моєму, нє, 25-го буде 76.
[Л.] Ну, вона така малоподвижна.
[Л. З.] Так, ну, всьо, будьте всі здоровенькі!
[О. Г.] *Дякуємо! До побачення!*
[В.] Дякуєм за допомогу! Ми, навєрно, підем, бо в мене ще тоже робота. Вчора, послі суток…
[Л. Т.] Дякую вам!
[Л.] Вам дякуєм!
[О. Г.] *Вам дуже дякуємо!*
[О. К.] *Дякуємо за щиру розмову!*
[В.] Нє, в нас єсть люди, які ще можуть порозказувати. Хай би вас ще кудись, до когось повели.
[Л.] Треба М. позвонити? Давай, позвони М., шо ми закончили.
[О. К.] *Ми вже, в принципі, ми зараз ще вирішимо, порадимся, бо не хочемо її зайвий раз смикати.*
[В.] А, я поняла. А, так у вас єсть номер телефона М.?
[О. К.] *Так, є-є. Звичайно, ми сконтактуємось якраз.*
[В.] Коротше, добренько, всьо.
[О. К.] *Дуже вам дякуємо!*
[О. Г.] *Дуже дякуємо вам! Дякуємо, що ви це робите! Молодці!*
[В.] Ну, стараємся. Знаєте, вони за нас, а ми за їх. Ми ж тоже.
[Л.] У нас, он плімяннік у мене пропав безвісті, 6 января вже буде 2 года, под Крас-

ногорівкой. То мені казали: «Нашо тобі ці вареники?». Я говорю: «Як я нагадую когось, може, там мою дитину тоже нагадує».
[О. К.] *Воно є таке, справді, так. Морозите вже готові вареники?*
[Л.] Да.
[О. К.] *Зрозуміло.*
[О. Г.] *Ще у вас тут хтось так їжею допомагає теж?*
[Л.] Ну, оце дівчата роблять енергетичні батончики. Н. в нас тут пирожки пече. Цеє… Н. пирожки пече. Ще там дівчата налісники роблять. І ще дівчата роблять вареники так, як оце ми. Це вони завтра будуть ліпить.
[О. Г.] *Тоже виходить, що якихось таких великих приміщень нема?*
[Л.] Нє, по домам, в кого де можна. *[…]*
[О. Г.] *У вас вареники капітальні: зразу два – та й наївся.*
[Л.] Казала наша мамка, я не вмію маленьких робить, наша мамка казала: «З'їв три і носа втри». *(Учасники розмови сміються).*
[О. Г.] *То в вас, бува, ви чергуєтеся, ще хтось підходить?*
[Л.] Нє, це в основному ми таким колєктівом. Ну, зараз всі такі розумні, єсть язик, на язик, а як робить, дак не дуже то й хочу, знаєте…
[О. К.] *Коли вперше зібралися так на ліпку вареників, пам'ятаєте?*
[Л.] Перші? Коли це було перше? Перші, навєрно, ще в *[20]*22 году були. Да, це були перші. Ну, спочатку ми солдатам варили, оце на блокпосту, хлопці тоді тута, хлопці ще стояли. Ми спочатку солдатам варили.
[О. К.] *Які були ще тут?*
[Л.] Да. А потом уже з зіми – уже начали варить і одправлять. Ми одправляли «Новой почтою».
[О. К.] *Це возили десь на «Нову пошту»?*
[Л.] Ну, в нас оце М. чоловік робить на «Новій почті», дак він, цього, скажіть, і я скажу.., одправляв. Ми йому пакували усе. А, і там до нас ще один волонтьор приїжджає – як він, сьодні одправили, а він вранці вже по позіціям прямо розвіз хлопцям.
[О. К.] *І це люди просто добровільно отак об'єднувались?*
[Л.] Да, просто добровільно, ніхто нігде…
[О. К.] *Якихось організацій таких волонтерських в вас у селі немає?*
[Л.] Нє, це ми самі, самі по собі. «Дівчата, те, шо вмієте робить, те й робіть». Ми так і робимо.
[О. Г.] *Якось себе називаєте?*
[Л.] Не знаю, просто.
[О. Г.] *Просто?*
[Л.] Просто «Мощунські варенички». Наші хлопці вже нас знають. Уже й і адміністрація нас знає.
[О. К.] *Але той, хто, наприклад, ліпить вареники, може, і робити щось інше там, наприклад?*
[Л.] Ну, ми, я носки в'яжу ще. Як нема вареників, то я носки в'яжу. Отправляємо хлопцям носки теплі. Хто, невістка в мене плете поджопники із таких *[зношених. – О. Г.]* речей. Счас даже покажу, які. *[Показує виріб. – О. Г.]*. Отакий, бачите, тверденький такий, шоб под жопу подстелив і сів. М. – робить же ці енергетичні батончики. І оцей, М. родичі роблять із пунджиків, воском пропитують (для розпалу).
[О. К.] *А окопні свічки?*
[Л.] Да, окопні свічки роблять. Роблять пунджики оці ватяні.
[О. К.] *Щоб підігрівати, так, там щось?*
[Л.] Да-да.

[О. К.] *Бо там, здається, хлопчик А. теж це робить. То це її син?*
[Л.] Ну, це плім'яннік, це М. плім'яннік. Отут вони живуть, по сусідству. Ну, корочє, хто шо вміє, те і робить. У нас в каждій хаті хтось щось робить для, для армії.
[О. К.] *Умільці народні – це точно, бо таке непросто зробити.*
[О. Г.] *Оце ж раніше такі були тоненькі підстілки – на стільчики?*
[Л.] Да. А це В. плете ось такі товсті, гарні. Бачите, воно сів – под жопу...
[О. Г.] *За тим же принципом зроблено, але товстіше?*
[Л.] У два рази товстіше.
[О. К.] *Хлопці їх у бліндажах, наприклад, використовують?*
[Л.] Под жопу. Да-да-да. Так шо, хто шо вміє. *[...]*
[О. Г.] *Ми вражені вашими людьми. Молодці, що так робите багато!*
[Л.] Ну, хіба хочеш... То война нас заставила.
[О. Г.] *Ну, так.*
[О. К.] *Знаєте, помітив, що людина та, яка багато пережила, вона потім ще більше віддає після того.*
[Л.] Да. Я, от, руку зламала в прошлому году. Сижу в поліклініке, там мужик один розоряється, шо там за ці, де розбито, де не розбито... «А Ви, – кажу, – поїдьте...». Я слухала-слухала, що він там возмущався, а я кажу: «Ви поїдьте до нас у Мощун, – говорю, – шо в нас із 400 хатів осталося 57...». Він заткнувся, покрутився-покрутився і пішов. А то якийсь одставний воєнний, да комусь там сначала по тіліфону шось доказував, а тоді начав в очерєді шось там доказувати. Я говорю: «Шо Ви розказуєте... Заїдьте, – кажу, – до нас у Мощун, більше нічого не нада...». Нам волонтери дали білєти у тіатр – оце Валя, я і там ще одна поїхали. Ну, за те, шо ми, наче поощрили нас за те, шо ми ліпим варениκи.
[О. Г.] *Це театр в Києві?*
[Л.] Поїхали ми на Лівий берег, п'єса така, ми, короче, ми не доседіли, потому шо тридцятих годов тіф... Суть п'єси: тіф і конвеєр, взуття людей спалюють, людей спалюють. Врач найшовся, який це може вилікувать. Ну, вилікувать буде ті'ки багатих. Ну, і вони сіру це димку пускають. Ми з нашого Мощуна вилізли, з оцих розвалів, і в те сіре – ну, ми даже, бо вийшли, а нас питають: «А чому ви так рано ушли?». Об'яснить нічого не можна. Говорю: «Приїдьте до нас у Мощун, побачите, шо...». Ну, там Київ гуляє просто... «МакДональдс», правда, тоді ще закритий був. Ходять, гуляють, кафешки одкриті, все... Ми приїхали в Мощун – тємінь тємная, свєту нема, нічого нема... Це-це-це жах просто.
[О. К.] *Реалії війни...*
[Л.] Да.
[О. К.] *Тут ще важливо людям дати якийсь надихаючий репертуар, а не щоб їх знову ніби спонукати переживати щось повторно.*
[О. Г.] *Навіть якби якісь артисти з українською піснею сюди приїхали?*
[Л.] Приїжджали, приїжджали. Ну, я вже забула, *[П.]* Зібров приїжджав, приїжджав, куча всього, там багато приїжджало. «ВВ» приїжджав – *[О.]* Скрипка до нас приїжджав в прошлом году. Но я його не люблю і на концерт не ходила. Я шось не «доганяю» «ВВ».
[О. Г.] *Це вони в літній сезон, мабуть? Бо тут у вас був розбитий клуб?*
[Л.] Да-да. У нас вже клуб зробили. У нас вже клуб зробили, ті'ки я не знаю, чи там топиться. Ну, клуб у нас вже отремонтували. У нас клуб отремонтірували в першу очередь. У нас там такий мурал був обалдєнний.
[О. К.] *Так, ми бачили знімок.*

[Л.] Да, його коли утепляли, цеє, то замурували. А мужик зробив там конкретно – такий красівий мурал. У мене десь фотографія єсть даже.
[О. К.] *Вареники, я бачу, Ви на пару готуєте?*
[Л.] На пару.
[О. Г.] *На пару, так.*
[Л.] Всігда на пару. Нас мамка так учила. Да я считаю, ото в воді варені – то вже пільмєні, то не вареники. *(Учасники інтерв'ю посміхаються).*
[О. Г.] *Ну, так.*
[Л.] То вже пільмені, то не вареники.
[О. К.] *Якось називаються вареники, якщо вони з капустою, наприклад, або без? Якась інакша є назва?*
[Л.] Нема. З картошкою, з капустою... Я хотіла ще з вишнями – маку немає. З вишнями і з маком дуже добрі. Потом медом їх полить – вобще безподобно. Ну, немає маку – ніхто не купив. Кажу: «Розморожу вишню». Ага, не тут то було. Отак, з чим начинка єсть. Єсть печінка – пережарили печінку з картошкою, намішали. Ну, шо, яка начинка є, таку і ліпим. Прошлий раз з яблуками робили. Робили: картошка з печінкою, просто картошка і з яблуками робили.
[О. К.] *Є якісь відгуки від наших захисників, які їм найбільше подобаються?*
[Л.] То каждий раз, оце одправляють нам фотоотчоти каждий раз, як ми, получають наші вареники. І даже послєдній раз, дак даже, шо ці *[вареники. – О. Г.]* на сковородці вже прямо гріють наші, вже їдять. *(Учасники інтерв'ю посміхаються).* То ми в відеречках одправляли. П., дай бабушці тіліфон! Де ти тіліфон діла? Будь ласка! Чи ти вже його розрядила? Ну, давай, бігом! Я зараз дядям покажу, бо дяді будуть дуже спешить. Ти вже зовсім розрядила телефон? Ну, чо' ж ти не включила енергозберігання? П.! І світла нема, і тіліфон розряжений...
[О. К.] *П., Ви знаєте, що таке енергозберігання на телефоні?*
[Л.] Угу, вона більше знає, чим я. *(Учасники інтерв'ю посміхаються).*
[О. Г.] *Не признається.*
[О. К.] *Діти вже все знають більше від нас.*
[Л.] Так. У мене оце А. приходить, а в неї послє, ну, корочє, в нас народився хлопчик – 860 грам, шестимісячний. Ну, счас у його ДЦП ставлять. Корочє, нам дуже весело... Дак оце волонтьори їм поставили хату.
[О. К.] *Це в Гостомелі вони?*
[Л.] Ну, вони отут. Вони на Гостомелі на квартірі. Це вони жили там – у батьківській хаті. А там вже все згоріло. То волонтьори поставили їм хату. *[Показує світлини на смартфоні. – О. Г.]*. Счас найду... Ось дивіться: це – наші вареники. Це вони в кульках уже хлопцям одправляють. Оце-оце, ну, просто воєнних же не показують. Счас покажу. Це ми он послєдній раз ліпили, предпослєдній. До того В. заморажував.
[О. Г.] *Це морозильна камера в них є?*
[Л.] Да, в їх у магазіні морозильна камера, і вони заморажують. Вже тут інформації море – як його удалять, я не знаю. Це треба, шоб А. мені почистила тіліфон. Бо там у нас, у відеречка ми робили, оце у відеречка і одправляли.
[О. Г.] *Відеречка які?*
[Л.] Пласмасові. Це я, я оно наносила вже в магазіні – оце з-под солєній, з-под всякого такого. Прозрачні оці відеречка. Счас я вам покажу. Боже, да що ж це таке...
[О. Г.] *Вже місцеві жителі знають, що вам треба, то передають?*
[Л.] Да, уже отдають. Уже отдають. І цеє, в нас на «Пущі *[Лісній». – О. Г.]* – там нашої однокласниці, наша однокласниця ця держить магазін, це вони мені отдають ті

відеречка. Я пошла на сутки, коли я на сутках (я на водоканалі працюю), я пошла, забрала, перемила і додому. Тоді треба – спакували, одправили. Бо куплять дуже дорого – 60 рублів відеречко. Де їх брать?! В нас, ви знаєте, ми оце, вже наше село, купили 7 машин нашим хлопцям, що воюють. І оце кажний день шось собірають: то на «Мавіки» *[квадрокоптери "Mavic". – О. Г.]*, то на, то на одежу... Все-все, що цього *[потребують українські військовослужбовці. – О. Г.]*, ми собіраєм. У нас такі люди – хто скі'ки може. Осьо останній раз оце Любиному сусіду, забрали його, – 78 тисяч собирали на обмундірув*[ання]*, ну, на одежу, «бронік» там – ну, все, шо треба. Де ж наші вареники? *[Шукає світлини на смартфоні. – О. Г.]* Господі... Щє, хлопці, одну сікунду, я ж хочу показать. Я вас затримую. Счас, одну сікунду, найду. «Село-Герой», так, «Мощун – Село-Герой», «Громада». Може, тут у «Громаді» зараз іще. Може, вони удалили...

[О. К.] *Це у вас спеціальні чат-групи, так, де ви контактуєте?*

[Л.] Да. «Мощун» – да, це нам шо треба, яка інформація, то ми *[читаємо і пишемо там. – О. Г.]*.

[О. К.] *Ну, тут і волонтери, мабуть, і адміністрація, так?*

[Л.] Нє, це в основному місцеві всі.

[О. К.] *Всі місцеві?*

[Л.] Угу. Нє, шо я роблю – я ж не там шукаю... Вибачте, «село, забите налогами»... Це я найшла, корочє, чотири стула. Осьо счас вам покажу: такий, такий, такий... Осьо, бачте, я найшла чотири стула. Покажу зараз, шо я зробила *[демонструє світлину на смартфоні. – О. Г.]*.

[О. К.] *Ого, це вже у Вас уява працює!*

[Л.] У мене уява працює, дай Боже. Що я зробила...

[О. К.] *О, то не впізнати, ну, класика!*

[Л.] Да. А це я вирізала, це сьодні покрасила. Це, бачите, це стульчики. А це я зробила чотири табурєтки.

[О. К.] *Та слухайте, Ви ше і столяр!*

[Л.] Сам собі режисьор. А вареники, счас, одну сікунду, куда я уїхала, куда я уїхала, осьо, бачите, оце у відеречках ми одправляєм вареники *[демонструє світлину на смартфоні. – О. Г.]*.

[О. К.] *Супер! З цибулькою вже!*

[Л.] Ну, це вже. Ну, зараз тільки у мисках приїде забере, бо будуть упакувать у пакети і морозить, а потім пакетами і одправлять. Бо у відрі одправили, і вони поцвіли – чотири дні не було кому забрать з позиції. Оце так. Оце такі відеречка прозрачні, оце такі, які дають, оце такі ми одправляємо.

[О. К.] *Ви так щотижня стараєтесь збиратись?*

[Л.] Да, в основном – кажний тиждень. Кажний тиждень, да. В прошлом году староста привіз мені скіки – 70 кілограм муки. Ми його всьо виварили. Вже не сьогодні мені муку привіз цю, ну, в пакєтах – вже мішка немає, ми вже його виварили.

[О. Г.] *Ще сфотографую ваші готові вареники.*

[Л.] На стіл поставте, буде так красівіше, може.

[О. Г.] *Зараз так і зроблю.*

[Л.] Так, подождіть, то ж іще не все: оце отак, оце отак... *[Ставить миски із варениками на великий стіл у кухні для фотографування. – О. Г.]*.

[О. Г.] *Тісто розкатуєте де – тут, на цьому вбудованому кухонному столі?*

[Л.] На столі отут. Да. Треба прибрать. На столєшниці – там вона гладенька, то харашо.

с. Озера

Записав Олександр Коломийчук [О. К.] 17 жовтня 2024 р.
у с Озера Бучанського р-ну Київської обл.
Співрозмовниця – [N.], 1965 р. н., місцева, волонтерка

[Розмова відбувається у приміщенні, де місцеві мешканці плетуть маскувальні сітки для потреб Збройних сил України. – О. К.]

[О. К.] *Перед початком нашого інтерв'ю прошу Вашої згоди на аудіозапис Ваших свідчень. Чи надаєте згоду?*
[N.] Так, я даю згоду.
[О. К.] *Дякую. Також прошу Вашої згоди на те, що отримані матеріали ми згодом можемо передати в архів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України. Ви погоджуєтесь на це?*
[N.] Погоджуюсь.
[О. К.] *Дякую. Чи даєте згоду на те, що отримана від Вас інформація згодом потрапить у широкий загал через заплановане нами видання за підсумками наукового проєкту «Сучасне воєнне повсякдення громад Київщини: культурно-антропологічний вимір»?*
[N.] Даю.
[О. К.] *Дякую. На початку інтерв'ю я попрошу Вас коротко розповісти про себе: де і коли Ви народилися, де навчалися, який фах здобули, куди потім пішли працювати? Чим займаєтесь сьогодні?*
[N.] *(Зітхає)*. Я проживаю в селі Озера. Я тут і народилася, і батьки мої тут проживали, і дідусь, і бабуся. Я – корінний житель села Оз… Озера. *[…]* Я закінчила школу, потім вчилась в *[м.]* Ірпіні в індустріальному технікумі, потім працювала в *[м.]* Києві. Потім так вийшло, настали ті такі роки в нас, шо не було роботи, і я пішла працювати у садочок у наш. Працювала і вихователем, і няньою. Якраз мої діти були маленькі, садочок відкрився, я пішла з своїми дітьми у цей садочок. *(Усміхається)*. А потім уже Чо… «бахнув» Чорнобиль, діток стало менше, в садочку лишилась одна група. І я пішла потім в Києві працювала. Таку роботу шукала, шоб ро… працювать по суткам, бо дома город, корови, діти, і на кожен день їздить я не могла. Ну, тому я працювала у … як гос… гостінніца, як це?
[О. К.] *У готелі*.
[N.] Ну, це було при Президенту України, оце КІМО, де Інститут мі… Інститут міжнародних відносин, і там гостинниця була, я там працювала горнічной. Потім перейшла працювати у дитячу туберкульозну лікарню в *[курортній місцевості Києва. – О. К.]* Пущі-Водиці. Там працювала 11 років. Потім нашу лікарню закрили. І я працювала на *[авіабудівному. – О. К.]* заводі «Антонова». Та, ну, може, два роки якраз, оце як почалося це повномасшта… масштабне вторгнення. І якраз в той день, 24 лютого *[2022 року. – О. К.]*, була моя зміна. Я вранці встала, в п'ять годин, і почала збиратся на автобус. І тут я почула якісь взриви і я вирішила, шо це мені шось ввижається. І коли почала збиратся, в мене дочка теж їздить на роботу в Київ, вона мені дзвонить і говорить: «Мама, почалась війна. Обстрілюють Київ. Ти не збирайся, нікуди не їдь». *(Навертаються сльози)*. Думаю: «Як же я не поїду, як там чекає мене людина? Вона жде, шо я її поміняю, шо вона таке говорить?!». Ну, і я не могла… до мене це не доходило ще. І я ж таки все одно збираюся. І тут вона звонить

мені, може, пройшло хвилин 20. Вона знову мені дзвонить: «Мама, нікуди не їдь, бо автобуси на Київ не їдуть. Вони повертаються з поворота *[на]* Ірпінь назад. Ніхто на Київ не їде, Київ бомблять». І це, це просто, ну, не вкладувалося в голові, шо це таке мож… в наш час таке може буть і хто… *(Зітхає)*. І я… і я не знала, шо мені робить. Я була, ну, розтєряна така і вона… *(Зі слізьми в очах)*. Потім я так трохи, думаю, і чую, шо воно ж Київ же ж близько, як бомблять. Воно ж чутно, шо «гупає». «Боже, – думаю, – це зараз пропаде вода…». В нас скважина 70 метрів, води не… не… не… ну, потім ниде не візьмеш. Я давай якось так, я зразу, ну, це в мене, це в голові якось так зразу. І я давай носить, набирать ту воду і в… і в бутлі, і в бидони, і в каструлі. В шо, в шо можна було. Я і на вулиці, і в хаті – все набирала воду, бо я розуміла, шо якшо пропаде, шось пошкодять, то це надовго. Потім давай носить у погріб матраси, подушки, одіяла. Тут звонить мій син, він у *[м.]* Бучі жи… живе з сімйою, там внучка, невістка, і каже: «Мам, шо нам робить? Мені до тебе їх привезти, чи хай тут будуть?». І чогось я думала, шо в селі нам буде безпечніше, їм, як там, аеродром рядом. І кажу: «Да, вези, – кажу, – до мене, тут разом, цей». Ну, він їх і привіз до мене. А в мене погріб – такий він цементний, ну, не земляний, а такий цементний під… під сараєм.

[О. К.] *З бетону?*

[N.] Да. І він більш такий, наче міцніший. І вони приїхали до мене. Тут дзвонить моя дочка, у її чоловіка од першого шлюбу є дівчинка *[Марія. – О. К.]*. Їй 12 років. Вона лежала в той час у лікарні у Києві. Каже: «Мам, ми заберем *[Марію – О. К.]* з лікарні і приїдем до тебе». Бо вони живуть під самим аеропортом. Вони в нача… на початку села. Кажу: «Добре, їдьте». Я по… розумію, шо нас буде багато. Я там усім попростеляла по… на картошку, розставила ящики, всім настелила, бо я розуміла, шо нам, може, тут не один день прийдеться сидіть. *(Зітхає)*. Ну, і вони при… поприїжджали всі. Син лишив у мене дочку, ну, наче свою жінку і мою внучку, і поїхав назад. Бо він працює в ОСББ. А там багато… ну, *[багато]*квартирний же цей будинок, там тоже люди всі роз… ну, і воду треба. *(З підвищеною інтонацією)*. Йому треба там бути.

[О. К.] *Люди розгублені?*

[N.] Да. І він туди поїхав, бо там тоже підвал треба відкрить, і во́да, вода і все, і якось людей облаштувать, де, де кому ховаться. То він поїхав назад, а ми, а вони лишились тут. Він мав потім приїхать. І тут, ми в хаті, чуєм – летить вертольот. Я подумала… Моя невістка говорить, шо вертольот. Я подумала, шо це військових, може, наших «бомбило», і десь звідкись везуть у Київ на, ну, в госпіталь. А потім бачу, шо то військовий, і він повертає сюди до нас і летить осьо на цей, на аеродром. І тут вони як почали летіть, вони як оси летіли. Я не знаю, ми їх штук 20 нарахували. Тут почалося – на тому аеродромі стрілянина. І, Господи, ми точно тоді зрозуміли, шо це війна. Ой… *(Зітхає)*. Ну, до вечора і дочка ж приїхала до мене сюди у… з цею дівчинкою *[Марією – О. К.]*. А зять лишився з батьком у своїй хаті. До них туди прилетів снаряд. Добре, шо він зас… застряг у драбині, яка, ну, на другий, на другий поверх вела на вулиці. Желізна. Він там якось застряг, що повилітали вікна. А хата лишилась ніби ціла, а вікна ви… повилітали. Він лишився там з ним стіклить. Да й батько в нього, вже йому до 70 років, сам, ну, шоб там сам не лишався, то вони наче лишились там. А ми тут. Потім ще до мене прийшов мій брат із своєю жінкою. Він там від мене за будинків п'ять жив, в нього земляний погріб. І кажу: «Да йдіть до мене, ми там всі помістимся». Ну, так ми там всі, скільки, сім нас чоловік там сиділо. Він нам… в нього був гєнєратор. Він ходив до себе додому.

[О. К.] *Саме у брата?*

[N.] Да. Включав той там ґенєратор, підтримував холодільник, бо світло пропало. Холодільники розморожуються. Скільки нам сидіть – невідомо. Де ту їжу брать. Магазіни… Вони ж *[рашисти. – О. К.]* потім заїхали оце в село танками, ці магазіни порозби… порозбивали, порозграбляли. Скільки нам сидіть і скільки їжі… Ну, в селі – да, картопля є яка, якись буряк, морква, капуста, консервація, але ж хліба – хліба нема. Ти не міг запастися цим хлібом, да, цею мукою, хіба ж ми знали, шо таке буде. Ну, і він нам, приходив додо*[му]* і телефони нам заряджав, так наче він ходить додому.

[О. К.] *Носив.*

[N.] Да, брав туди і він так ніби ховався, бо вони *[російські окупанти. – О. К.]* – вони до нас заїхали оце вже танками десь числа 27-го *[лютого 2022 року. – О. К.]*, мабуть. Вони зразу стали отам за селом на полі і там рили шось. І ми бачили, шо там техніки багато. Я ще розкажу такий випадок, шо я того му… муж… ну, мужчину не знаю, бо він у нас недавно там поселився в кінці вулиці. І він там фотографував їхню техніку на телефон. І як вони зашли і побачили цей телефон, вони його забрали, посадили в якусь яму, там їх розділи, і холодно… І вони десь там, в якійсь ямі сиділи. Там він і ще один мужчина. Правда, потім вони їх відпустили. І він виїхав, той мужчина. Але ж, ну, ми… ми розу… ми… ми тоже там «клацали» *[фотографували. – О. К.]*, що хто хотів. Потім як оце вже ми таке почули, давай бігом з тєлєфонів все удалять дівчата, шоб нічого вони не побачили лишнього. Те, що їм не сподобається, бо…

[О. К.] *Хтозна як відреагують?*

[N.] Да, ми не знаєм їхньої реакції, і… і шо… шо в них в голові. А потім десь годин… ой, числа 27-го вони заїхали в наше село. Вони заїхали танками і ці, бронємашини ці, на вулицю. Ми в кінці села, і вони, виходить, звідти, з *[с.]* Вороньківки заїжджали, звідти. Ті з *[с.]* Луб'янки їхали по цій вулиці, по Шевченка, а ті заїхали до нас з поля. І вони стали один проти другий і почали заїжджать у двір, виламувать ворота, виламувать забори, ставать мєжду хатами. І ми сиділи. Ми як почули, шо вони, ми побігли всі у погріб. Сиділи у погрібі. А як вже я чую, в мене фіртка, ворота відкриваються. Добре, шо вони їх одкривали, а не заїхали і не виламали. І я почала виходить, мій брат за мною, дівчата плачуть: «Мам, не йди». Кажу: «Як же я не піду. Ну, покажем, шо ми тут є». Собака там на них кі́дається, думаю: «Щас пристрелять ще». Ну, я вийшла, і брат за мною вийшов. Його жінка за мною, за нами вийшла. Діти осталися, дівчата у погрібі. І коли я вийшла у двір, вишла, бачу, шо танк заїжджає в двір, їх заходить чоловік 20. Всі з автоматами. Я стала біля собаки, давай його трошки заспокоювать, шоб, ну, не пристрелили. Вони зашли: «Аружиє єсть? В домє кто єсть?». Кажу: «Аружия нема». Давай вони по… пішли в хату безцеремонно, як хазяйни. Пішли в хату. Давай зазирать в усі дірки, кругом шарить, шось, когось шукать. Потім зашли, пішли ще у погріб подивилися, хто там в погрібі. І давай ремонтувать цей танк, бо в них там гусениця. Потім у дворі лишилось кусок гусениці, бо вони, видно, було… Вони пока їхали, вони ще не воювали, но уже поломалися. І вони ремонтували там, може, декілька годин той танк. Потім зібрались… А, посідали, ті ремонтують, а ті посідали їсти, хто де, ну, хто де міг, вони свої пайки. Потім як вони виїхали, наша вулиця просто в суцільний смі́тник пре… превратилась. Кругом їхні пайки, бумагі… Ну, за ці дві години вони зробили з вулиці один, один смітник. Ну, ці поїхали, потім приїхали другі. Так вже знов: у хату зазирать, і вже розказують, шо в один будинок вони зайшли і питають: «В погрібі хтось є?». А люди говорять: «Нема». Він узяв і кинув туди гранату. Якби

там хтось був, якби сказали неправду, то вже б нікого там і не було. Ну, ці поїхали. А рядом зі мною живе мій брат двоюрідний. І він прибігає тут до нас і каже: «Чуть не вбили!». Він матюком прямо так. Я не буду вже так говорить же ж: «Чуть не вбили!». Я кажу: «Чого?». А він роками, йому 52... два роки було. «Чуть не вбили!». Кажу: «Чого?». А він каже: «А спитай. Зайшли в хату, походили...». А він був, він у нас телевізор ремонтував, радіо. Він оце розбирався, оце, да, в оціх проводках. Він у себе в хаті провів, я не знаю, як воно зветься, шо якшо хтось ходить або цей, в нього на телефоні, ну, іде сігнал. І відеокамера стояла. І вони це побачили. Вони вирішили, шо він шось може передавать. Вони його завели в погріб *(із підвищеною інтонацією)*, приставили автомат до голови і хотіли вбить. А потім сказали: «Ну, живи пока». Забрали у нього всі телефони, «сімки» *[сім-картки для мобільного зв'язку. – О. К.]*, забрали в нього комп'ютер і поїхали. Ну, сказали, тіпа, провірять. Ну, за той час за... вони його не повернули. *(Зітхає)*. Ну, і він так... І вони часто до нього приходили. Уже після того, як оце таке сталося, вони приходили так ось один день, два пройде – дивлюся: знову, вони до нього йдуть і до нас ідуть. Лазять кругом. На другий поверх за... вилазять, дивляться. А в нас другий поверх виходить отуди на поле, до річки. А там вони під лісосмугою стояли, багато їхньої техніки. І видно з наших вікон цю техніку. І вони оце приходять, зазирають, шось шукають. І я там, у мене такий забор між ним і мною, і є там такий, з сучка така дірочка. Я туди дивлюся, бачу, шо в нього. Він з хати, біля хати, будинку стоїть, а сарай отак, і шо видно мені кожні двері в сараї. На кожних дверях вони лазять, шукають. Ну, так десь до 8-го березня, а тоді 8-го... Ми ще якось так, газ був, ми ще їсти варили в хаті, але дівчата дуже боялися. Вони сиділи в погрібі, шоб їх витягти – це було шось. Бо воно, бо воно без кінця *[«бахкало». – О. К.]*. Вони уже ж заїхали, вони поставали в тих хатах, де люди, людей не було. Вони там, хто, може, раніше виїхав, в кого, може, просто пуста хата стояла, вони там помістилися і, цього, і ганяли, їздили на, до річки Ірпінь, шоб перейти. І там ішли бої. І вони потім оттуда летіли злиє, шо ми ховалися і лишній раз на очі нікому не... Ми нікуди не ходили із свого двора. Оце тільки брат ходив туди-назад у свою хату, а сюди, в центр, – ну, сюди ми не ходили. Бо не було чого йти, магазинів не було, а лишній раз їм на очі попадаться шоб, шоб, ну, ніхто не хотів. Да й вони і не дозволяли сильно, шоб ходили. Вони все бурчали: «Шо ви здєсь висматріваєтє?». Шо корєктіровщікі в нас є. Ну, і так, 1 березня це. Ми пішли пить чай у хату, дівчат випросили. Наче тихо було. Ми вже там приготували із братовою жінкою їсти і вже їх з погріба виманили, шо йдіть бігом, осьо погрієтесь в хаті. І ще, ще газ тоді, ще ж газ був. І цього, і поїсте... І ми зашли пить цей чай, і тут як почал... почалось, такій обстріл, шо вони хотіли бігти назад в погріб. А я кажу: «Господи, не виходьте вже з хати, тута в ванну, падайте тут». Вони в цю ванну почали падать, одне на друге, а воно шибки летять, стікло б'ється, таке робиться. Я думала, шо вже і хата зверху на голову впаде. Коли воно стихло, ми це вишли з теї ванни, бо ми в тій ванні оказались всі вісім чоловік там, одне на другому, на дітей зверху посхилялися. Вийшли з цеї ванни – у хаті повідкриваті двері вибуховою хвилею, їх замкі, типу, цеї, вікна. Правда, ми їх скотчом позаклеювали. То ці, такі пластікові цілі були, а в веранді там одні і другі були дерев'яні – вони повилітали. У сараях шибкі повилітали. У мене була теплиця стєкляна – вона вся осипалась. *(Зітхає)*. І в сусіда горить хата.

[О. К.] *«Приліт»?*

[N.] Да, і там, видно, не раз воно прилетіло, бо горіла й хата, і сарай, згоріла і машина. Все шо, все, шо було, все в нього згоріло. І я тут розумію, шо вони ж були в хаті – в нього мати з інсультом – шо вони були в хаті. Але, слава Богу, вони остались

живі. Вони вибрались якось з тої хати. Воно зразу не почало горіть. Воно зразу таке якесь, наче пиль стояла така якась. Ну, шо воно за пиль така? Де воно взялося? Наче ніхто ж і не їздив, тільки оце ці зриви. І тут пока туди-сюди – ця хата вже як свічка. *(Навертаються сльози)*. А води… нема де набрать. Пожарну не визвеш. От, так просто дивишся, хата горить, а ти нічо' не можеш зробить. Добре, шо хоч ці люди бідні вижили. Вони пішли напротів там, сусіди, вони пішли до них туди жить. Туди… Вони шось там тільки вспіли «плазму» перенести (телевізора) і шось там іще взять з собою, а то все там в них погоріло.

[О. К.] *То вони у сусідів перебували під час вибуху?*

[N.] Нє. Вони були в хаті.

[О. К.] *Як вони вціліли?*

[N.] Я не… я не… я їх не розпитувала. Я якось *[Дмитра. – О. К.]* спитала, я кажу: «Як ви там вижили?». А він: «Та, та, – каже, – вижили». Ну, вони Вам і не розкажуть, бо вони купили хату аж у *[м.]* Василькові десь і цей… Ну, я знаю, якшо, можу телефон дать, то, може б, він Вам і розказав.

[О. К.] *Слава Богу, шо живі лишились.*

[N.] Да, вони вижили. І всі, слава Богу, бо я як побачила, шо хата, шо прилетіло у їхню хату, і пів хати немає, шо воно все одна дірка, то я… Ой… *(Зітхає)*. А потім бачу, там хтось ходить, а тоді дивлюся, шо цей є… Живі, слава Богу. Ну, і вже ти розумієш, шо наступна хата може буть твоя. Ну, а потім оце вони 8 березня ідуть… Ну, отак ми і жили. Оце-во по воду ходили, тут шось їсти варили, отако ховалися. У нас життя протікало так: вижили сьогодні – слава Богу, не вбили. Шось наварили, шось це є. І вночі спать неможливо, потому шо вони гатили. І шось таке рядом стояло, я не знаю, як воно зветься, но такій був… Вони стріляють, потом така отдача сильна, шо просто погріб ходором ходить. Як же ти будеш спать? І ці діти поперелякувані. То приїхали танками, за сараєм стали і лізуть у цеє, у двір. Я виходжу з того погріба. Дівчата: «Мам не йди!». Кажу: «Як же не йди? Візьмуть, да гранату…». Я вже знала, шо таке було. Піди, взнай, шо в голові. Візьмуть, кинуть гранату. Кажу: «Я вийду». Я їм гукаю, кажу, чую, шо вони вже в дворі говорять. Ми вобше думали зразу, шо танк наїде прямо на сарай і нас там… Ну, вони якось ше не доїхали, стали. Вони шукали, де їм переночувать. І я тоді з погріба гукаю, кажу: «Хлопці, ми в погрібі!». Вони: «Да, харашо-харашо, сідітє там, сідітє!». Кажу: «Ні, я вихожу!». Юра ж, цей брат мій, йде за мною. Ми вийшли, *[запитують: – О. К.]*: «Скока вас там?». Кажу: «Сім чоловік. А ви не могли, – кажу, – шось інше десь пошукать. – Кажу, – бо ми тута в хаті живем, а так уже, як дуже стріляють, то в погріб ховаємся?». Ну, шо ж їм треба, бо ти впустиш в хату, вже не виженеш. Цього. «Да, харашо, харашо, ми паіщєм шота друге». Но вони рядом, там хата на другу сторону оце ж мі… мєжду моїм братом і мною. Там його плємяннік будувався, і хата тільки накрита, а всередині нічо' нема. То вони там переночували і тоді вранці поїхали.

[О. К.] *Поїхали.*

[N.] Ну, да, вони, цей, вони поїхали. Оно вони їдуть десь туди до річки там, а потім наніч вертаються, приїжджають, чи вони міняються, чи Господь їх знає. Тоді при… припруться, це ж стають де-небудь, забор там виламали, заїхали. І: «Гдє нам спрятатса? Вот ваши стрєляют?!». Зразу ото мовчали, не чіпали, боялися, а тоді вже вони так осточортіли, шо, кажу: «Якби ж ви на автобусах приїхали і не з автоматами, – кажу, – то по вас би, – кажу, – не стріляли. А як ви, – кажу, – на танках приїхали з автоматами, то шо з вами робить?». Стоїть, вилупив очі. Ой… *(Зітхає)*.

[О. К.] *Окупанти були етнічними росіянами?*

[N.] Да, буряти, буряти, я… За весь час двох тільки бачила з ними, а так на… от імен-

но отам… В нас тут їх стояло частин декілька, не одна. Бо отам у нас стояли одні, а потім, як я і ж чула, шо той йде і говорить номер частини тому другому, тіпа, хто, і той говорить, і тоді він йде дальше. А туди дальше ще якісь стояли. То вони тут різні стояли. Ну, у нас там були росіяни. Вони такі молоді. Я не скажу, шо вони такі вже цей, отакі, може, тоже якісь срочнікі, може, такі по 20 їм, от, може, по 23 *[роки. – О. К.]*, отако. І вони цього, ой… *(Зітхає)*. Оце ж 8 березня, я у дворі. Я в той час вже не розуміла, шо то свято, чи воно буває, я вже не розуміла, який день. І вже голова важко соображала. І в той колє… календар ти не дивився. Дні рахувалися від того вижив ти чи ні, а не яке число. Ну, і тут… І тут іде цей, іде ж він по вулиці цей рашист і говорить: «С празнікам вас!». Я думаю: «Шо він сказав?». Пока до мене дошло, шо це він вітає мене з цим святом. Я думаю: «Боже, який…». *(Зітхає)*. Кажу, я кажу: «Після вас його ніколи святкувать не буду!». Воно полізло. А сусіди за забора, напротів: «Шо Ви там, тьотя *[…]*, йому розказували?». *(Сміється)*. Кажу: «Вітав мене. Каже: "Зі святом!". А я йому сказала, шо я після них, – кажу, – ніколи святкувать не буду». Ну, і так наче цього. Ну, оце ще голова наш сільський – він не виїхав. Він лишився в селі з людьми. В нього мати така вже, і цей, і дівчата його, ну, ще ж зовсім молоді, одна замужем, одна ще не була замужом, і теж лишилися. «Господи, – думаю, – чого ви…». Це ж староста, це ж всякі ж претензії будуть тільки до нього. Але вони і хотіли, шоб вони поїхали ще зразу, а вони лишилися. І все, і лишилися. І він 8 березня прийшов… А, ще ж було таке! Оце ж, це як оце хата сусіда, ще перед цім, рано-вранці. Це таке було відчуття, от, ми там наче самі лишилися, нікого нема, ми нікому не треба і… От, наче нас усі там лишили напризволяще. І тут першого, це було першого березня. Дивлюсь, а я була депутатом двох скликань, і я дуже тісно з головою спілкувалася. І дивлюсь, його жінка *[Надія Петрівна. – О. К.]*, дивлюсь, і його машина стоїть. Це вже рашисти були в селі, але вони десь поїхали. І вони цею минутою рано, я не знаю, може сім годин було, може, отак десь, вісім. І вони оце прискочили на край села, в них там ще шось трохи бєнзіна лишилося, приїхали спитать, як ми. Привезли нам кусок сала, в нас було шо їсти. Ну, оте, шо він приїхав! Кусок сала, кусок якогось мя… масла, оце тільки що вони приїхали. І тут його жінка *[Надія Петрівна. – О. К.]* говорить… Так, я, я роз… я розплакалася, а вона говорить: «Так, все буде харашо. Наші скоро їх виб'ють, наші вже наступають. Наші…». *(Усміхається)*. І це було таке піднесення в душі, таке, шо да, все, все буде добре, їх виб'ють, і все буде так, як було. *(Зі слізьми на очах)*. І Вадім Анатолійович, це наш голова, говорить. Він там вийшов, хлопчина, напротів мене живе, ну, мужик він уже, в нього сім'я, але він ще молодий, він такий, як мій син. І він йому, курить з ним там стоїть і говорить: «Та, наші за три дня їх виб'ють!». *(Усміхається)*. Да, всьо, ми заспокоїлись. Ми, як то, знаєте, якась надія появилась: всьо, виб'ють. І все. І вони оце так нас, з нами, і вобще на ту вулицю… Вобщем, він у нас був учителем, діти всі його й люди всі його знають, він місцевий. Потім був головою, і от, в нього є ця жилка, шо він переживає за людей.

[О. К.] *Староста села?*

[N.] Да-да. І ми якось так, він нас обнадіяв – і все, в нас уже це таке, наче… Але ми бачили, скільки цієї техніки приїхало, шо ми, дійсно, були роз… розтєряни, якось отако-во, а він якось нас так настроїв, шо все буде добре. Ну, і ми… ми воспрягнули, як то кажуть, духом, шо все буде добре, нам треба потриматься. І потім оце, оце… А потім, ну, оце ж ми ходили, то кінчився газ, варили їсти на огні. Холодно, дітей цих нагріть не можна. Ми гріли воду на огні, в бутилки наливали, несли їм у погріб. І оце тако… Їли вже не тоді, хто шо хоче і коли хоче, а коли ми наварили, їдять усі.

[О. К.] *Так організовано?*

[N.] Да, діти іще там щось «нявкали», ну, ми їм розказали, шо такі правила. В нас нема де його гріть. Значить нава… п'єм чай, значить, всі п'єм чай. Грієм і п'єм. Їмо – значить, всі їмо. Гріть його нема на чому і де. Ну, отак ми і виживали.

[О. К.] *Пригадуєте, що Ви готували під час окупації?*

[N.] Та, Боже, в селі все: і суп, і мука ще в нас була. Я на Паску закупила якраз… Паска, значить, це ж лютий, але ж я завжди раніше закупляю на Паску муку, бо сама печу. Ну, думаю, то я якось раз купила, два кульки знов… Ну, мука ще в нас була. То ми млинці пекли. Хліба же вже нема. Налисники, млинці. Гречану кашу на вогні варили. Ну, картошку і жарили на огні, і яєчню, в мене кури, і яєчню жарили. Ну, от, таке. І м'ясо ще було в холодільніку. То оно, оце ж ми так, брат ходив до себе додому, включав гєнєратора і там підтримував холодільнік. Їхнє м'ясо ми не чіпали, ми надовше. Спочатку їли мій холодільнік. *(Сміється)*.

[О. К.] *Світла ж не було.*

[N.] Да. Ну, так, шо ж, як приходилося. Ну, отак ми і жили.

[О. К.] *Це Ви маєте на увазі рідного брата?*

[N.] Да.

[О. К.] *Бо іще був двоюрідний.*

[N.] А двоюрідний, да, рідний за хат чотири. В мене там сестра живе, моя бабуся колись жила, тоді ще й мама. От, сестра там побудувалась біля них, і виходить, шо у нас вся улиця наша. А тут рядом зі мною жила моя тітка рідна, а тоді оце ж тітка померла, брат лишився в тій хаті. А рядом будувався його племінник. Виходить, шо, дійсно, вся вулиця наша. А ще туди далі, в кінці вулиці, мої сестри син побудувався один і другий. То ми якось там всі разом. *[…]* Да. І ото якось таке, шо в неї піч була, але не в хаті, а літня кухня ніби в сараї. А в неї жило син із трьома дітьми. Свою хату кинув, бо вони там біля лісосмуги, оце зразу заїхали і там танки ті стояли, дула понаставляли на село. Було страшно. Так вони прийшли сюди, наче в село, бо вони на полі, виходить. Прийшли сюди до неї. У неї в хаті дочка з трьома дітьми, цих троє. Вся сім'я прийшла, п'ятеро. На другу сторону син, він МЧС-нік, він не приїхав додому, бо він остався на тій стороні уже Києва там, а сім'я тут. Його теща, жінка і два хлопця. Тоже до неї прийшли. І оце вони там усі в тий хаті розмістилися. І ото вона каже: «Я войну не бачила, мені не було коли бояться. Бо я варила в печі 15 літрів чавун, щоб їх раз нагодувать. *(Сміється)*. І думала, з чим знову їх наварить, шоб нагодувать. То мені, – каже, – не було коли ховаться і бояться, бо, бо мені не було коли. Мені треба було…». І оце ще хочу сказать, як заїхали вони, бо, ну, ми ж потім уже говорили, і каже: «Заїхали…». А в них, от, а в неї ж в хаті восьмеро цих дітей. Одному трьох років ще нема, а одному вже шістнадцять.

[О. К.] *Тобто цей трирічний був наймолодшим?*

[N.] Да, да. І оцих… цих дітей вже там куча, і як ці зашли у двір росіяни, ці рашисти, їх росіянами не назвеш, так вона їм говорить, шо… А вони всі з автоматами і всі лізуть в хату. А вона каже: «В мене в хаті діти, – каже, – їх, – каже, – там вісім чоловік. Ви їх не злякайте. Може б, не йшли всі». Зайшло… зайшов там один чи два. «І один, – каже, – такій, ну, пратівний, – каже. І він тіпа: "Нєт, ми, тіпа, пайдьом". А другий каже йому: "Нє пайдьом!"». І вони так і не зайшли в хату. Зовсім не зайшли. Бо в мене вони лазили без кінця. Ну, її хата виходить на цю сторону вулиці, туда. Там нічо' не видно. А мої вікна *[виходять. – О. К.]* туди якраз, під ту лісосмугу, де вони стояли. То вони без кінця оце до мене, до цього мого двоюродного брата ходили, дивилися, лазили шо… шо ми можем вивідувать там чи..? Ой… *(Зітхає)*. Ну, оце таке. То ми до неї ото пару раз носили чавун з картошкою. Вона свою піч

топила да і нам тушила. То ми тоді там тоже і помагали. Наче і цьому брату давали, і самі їли, шоб цього, бо у нього там теж не було. У нього там чи балон був, чи шо. Другий раз йому тоже шось кажу: «Поїж з нами, шо ти там сам собі цей...». Ну, отакє-во. А потім, 10-го числа, страшно, канєшно, було. Оце «Гради» ці, оце ця чи САУ *[самохідна артилерійська установка. – О. К.]*, чи шо, воно як гупне! Тоді жах, така отдача, таке, ну... Ой... *(Зітхає)*. І оце 10-го числа стає на вулиці машина. На роздоріжжі в нас, де оце ву... вулиці, наче на углу. І вилазить оттуда повна машина «кадировців». І йдуть по нашій вулиці. Дівчата бігом сховалися у погріб. Ну, а ми вже стоїмо у дворі: я, брат, його жінка. А вони заходять у двір, чоловік вісім з автоматами. І один почав: «Гдє ваши мужчіни? Папряталісь?!». Ну, я якось так зразу кажу: «А у мене нема чоловіка, він помер». – «Кагда?!». Кажу: «П'ять років назад». Може, він думав, шо зараз десь. Кажу: «П'ять років назад». І він тоді трохи це... Ну, ми з ними на українській *[мові. – О. К.]*, а вони до нас почали: «Гаварітє рускай, на рускам, ми нє панімаєм!». Ну, вже там одне слово таке, одне таке, шось уже почали ми це говорить. І вони теж пішли по хатах, почали зазирать у шкафи, ну, в общєм, кругом. І один пішов у погріб, з ним пішла братова жінка, наче туди до дітей. А, а два почало лізти в хату, і я ж іду з ними. І ми йдем на другий поверх до мене. І я просто вже не видерж... не витримала і кажу: «А ви, – кажу, – самі ж воювали». Я, ну, не сказала з росією, ну, він, навєрно, тоже догадався. Кажу: «Ви ж самі воювали...». А він каже: «Да, у нас женщіни, тоже разрушена всьо, женщіни, дєті бєдствують». А я йому кажу: «А чого ж ви, – кажу, – не відновлюєте? Ну, чо' ви не востанавлюєте? Чо' ви, – кажу, – до нас приїхали?!». – «Работа у нас такая». Ну, шо ти будеш йому казать? Він походив-позазирав, вийшли. І мій брат, він пішов, каже: «Ви будете дальше туди йти?». А вони: «Да». – «Ну, тоді я, – каже, – піду одкрию свою хату, шоб не виламлували замки». Бо вони ж оце, як когось нема, вони щас ламають і лізуть. Пішов він туди. Пішов, а ми тута наче в себе, у мене тута почали там кашу гречану на огні колотить якось. Тут вони поїхали. Бачим, що ця машина вже ж пройшла, поїхала, а *[Назара. – О. К.]* нашого нема. *[Оля. – О. К.]*, це його жінка, пішла додому. Не було її, не було. «Ну, – кажу, – може, він до сестри зайшов, до *[Тані. – О. К.]* туди чи шо». Коли він, вона приходить, плаче: «Його, – каже, – ніде нема. Вони його забрали з собою». – «Боже мій, – кажу, – а шо ж робить? Куди вони його повезли?». *(Зітхає)*. Кажу: «Шукай його паспорт!». А його документи були в мене в погрібі. Ну, вони ж його тут бачили. Ну, то чого вони не спитали: «Документи Ваші чи шо?». Чи шо? Нічого, нічого, нічого, все харашо, пішов. І вони його кинули в машину і забрали. Ще там вже сестра казала, шо... Ну, це в сина її: роздівали, дивилися, чи нема в них ніяких ціх...

[О. К.] *Тату?*

[N.] Да. Ну, син її чисто випадково... Вона... Він пішов показувать свою хату, вона пішла за ним. І там чисто випадково... Вони його тоже хотіли вже садить в машину. А тоді там... Один «кадировець» отако рукою, каже, показав. *(Показує)*. І вона там, хата в нас така є, в кущах отаке. І вона туди його за... наче штовхнула, а сама закрила. Бо вона така в мене більша, як я, і вища. Закрила так собою. І вони сіли в машину. Вони не розібрали, короче. Вони сіли в машину і поїхали. І той остався там. Вони його не забрали. А *[Назара. – О. К.]* забрали. Ну, шо... Ну, шо робить? Де його? До кого ти... Кому ти підеш жаліться?! Чи до кого ти... кого... до кого ти звернешся?! Кажу *[Олі. – О. К.]*: «Біжи, бери його паспорт. Підем, – кажу, – підем про... Ну, підем, когось спитаєм, чи я не знаю, шо робить?!». Кинули ту кашу. Дівчатам там кажу: «Не спаліть її, доколотіть її якось». І пішли ми. Йдем сюди в центр, дохо-

дим до церкви. А, ще ми тако тільки вийшли за цей, за... наче роздоріжжя це, шо вулиця, де розходяться. Там якісь росіяни ходять. А вони вже по вулицях порили такі копанюри, шо туди танки просто поставали, тільки дула стирчать. І вони нас сюди не пускали. І біля церкви, там в одній хаті був їхній штаб. Бо ми як ішли, а вони почали: «Што ви здєсь ходіте? Што ви здєсь висматрюваєте?». Тіпа, тут ходить не можна. А я ж розумію, шо вони щас нас наженуть назад. І кажу *(інтонація підвищується)*: «Нам нада шото срочноє вашому начальству. Хто у вас старший, нам нада срочно єму шото сказать!». Ну, ніби в мене там воєнна тайна. І так він: «Ну, вон туда ідітє, вон туда, в той дом». Ну, і ми ж пішли. Оце ж через то я знаю, шо в них біля церкви, вони нас туди направили, в той будинок. І ми тут в той будинок підходим. Ну, і же ж знов ж їм говорим. Ну, вони його визвали. А ми йому почали ж казать, шо він *[Назар. – О. К.]* мі... місцевий, ось його паспорт, він тут родився, шо... А вони його забрали. А він... А він нам говорить: «У нас адно... Я нє знаю, гдє, гдє ані. У ніх адно назначєніє, а у нас другоє». І вони... І він нас нагнав. І, тіпа, йдіть отсюда. І ми йдем назад. І шо робить? І куди йти? І де його шукать? Доходим ми назад сюди, до цього роздоріжжя, а там два цих «орка» крутять акамулятора. Десь, видно, вкрали його і цього, крутять той акамулятор. А ми його пита... А ми його питаєм, кажу: «А ви не знаєте, тут "кадировці" їздили? Куди вони поїхали?». А він так, на ту вулицю показує: «Он, – каже, – стоїть їхня машина». Ну, ми бачимо, але ж вони, в них однакові, шо їхні, шо не їхні. «Он, – каже, – їхня машина». Ну, ми йдем туди по *[вул.]* Партизанській на цю ж... до цеї машини. Підходим, бачим, шо вони. Бо вони з бо... з бородами ж всі сидять. І вони старіші. Ці росіяни були молодші. І я йому киваю, шо, ну, двері одкрий. Шо йому казать? Шо воно понімає, шо воно не понімає? *(Сміється)*. Він одкриває двері, і тут летить банка з помідорами – десь украли в когось. Я чого запам'ятала, помідори такі червоні, а між помідорами білий перець. І ця банка тільки «брясь» об пол. І нам заціпило, і ми думаєм: «Щас будуть нам помідори». І ми не знаєм, що йому казать. І бачим, шо пика в нього перекосилася, шо він розізлився. Ми поставали, і душі, і душі, як то кажуть, нема вже. «Што ви хатєлі?!». Кажем: «В нас, – кажу, – забрали брата он мого. Він місцевий. Десь повезли. Ми хотіли паспорта показать, шо він місцевий. Бо він без паспорта». Він так: «Гм-м-м. Он туда ідітє!». І ми такі дивимся, а там в нас отак вулиця йде, і туди та дальше пішла до річки, а та повертається. Вона йде за клад... кладовищем. Друга – паралельно центральній йде. І ми бачим, шо там стоять їхні вже не оці грузові великі, а такі льогкові, але тоже військові такі машини. Ну, видно, якесь начальство там. Ну, йдем. Йдем і самі не знаєм, куди ми йдем. Підходим. А там будинок такий червоний, і там вже військовий. В нього там якась зброя була, ну тіпа вінтовки там. Ну, може, він мисливець, може, він і колекціонував, я ж не знаю. Я тої людини вобще не знаю. І ми туди підходим і починаєм їм же розказувать: «Ви десь забрали, ну, брата нашого, брата мого». *[Оля. – О. К.]* ж каже: «Мого чоловіка, ось його паспорт, він – місцевий. Він не... він тут весь час жив». Почали просить: «Нам без нього, ну, погано. Ми не води не можем принести». Ну, наче ми бідні такі. «Він нам і воду носить, і вогонь розпалює. А ми такі, значить, немочні». Общєм... Ну, шо ж же треба їм казать. Давай тако наче просить. Він один, один нас послухав. Тоді вийшов другий: «Шо ані хатєлі?». Ми знову тому те саме розказуєм. Потім він: «Да, разбєрутса». Ну, ну, дебіл. *(Інтонація підвищується)*. Ну, як розберуться? Ви шо його знаєте? Чи ви його фамілію знаєте? Чи... Як розберу... І тут я вже просто, мене понесло. Я кажу: «Як розберуться?!». Кажу: «Візьміть рацію і позвоніть! Шо осьо *[...]*, шо його паспорт є! Шо він з паспортом!». Я вже... Я сама

не знаю, як я насмілилася оце до них тако уже... Він подивився на мене. Давай по рації набирать. Набирає і там шось гельгоче по-своєму. І чую, шо він каже: «*[...]*» – фамілію ту цей... Шось там по-своєму йому там гільготав. «Ну, ну, харашо. Ну, всьо. Ну, разбєрутса». Тут виходить якісь із того будинка, видно, наш, но він, лице було його закрите якоюсь тряпкою, короче, тільки очі були. Він такий вищий і він на російському розмовляв, не на їхньому. І він... Я так розумію, шо він там був самий старший. Мабуть. Ну, може, мені так показалось, но по-мо... Бо вони до нього тоді всі ці, почали з ним говорить, оце ж йому пояснювать. Він тіпа: «Шо вони тут ходять?». А він шось йому цей розказує. Ми ж тоді своє давай знову питать. «Пачєму он бєз паспорта ходіт?!». – «Ну, так він же лишив в мене, – кажу, – був у дворі. Він же не цей. Він пішов просто хату одкрить. Якби сказали, він би взяв, – кажу, – з собой паспорта. Нічо ніхто не сказав і забрали». Він тоді: «Вот, здєсь аружиє нашлі. Вон целий склад!». Я йому кажу *(з різкою підвищеною інтонацією)*: «А ми там при чом? Де ми живем, а де оружиє? Людина купила будинок, загородилася, робить там, шо хоче. А ми тут, – кажу, – при чом?». Він тоді: «Харашо. Разбєрьомся. Паспорт давайте». Ну, ми й оддали той паспорт. Думаю: не оддать і дать – неізвєсно, де буде той паспорт і... Ну, ну, шо нам було робить? Ну, оддали. І вони поїї... І ми... І ми йдем назад, і, а вони там осталися. А йдем, а *[Оля. – О. К.], [Назара. – О. К.]* жінка каже: «Щас, – каже, – автоматна черга». А я кажу: «*[Оля. – О. К.]*, а шо ми можем зробить? Нам тільки, – кажу, – треба було просить, шоб ми дойшли додому». Ну, отак ми й пошли. Ну, і ми якось дойшли. Дойшли, прийшли, дівчата ж уже переживають: «Де *[Назар. – О. К.]*? Шо *[Назар. – О. К.]*?». *[Назара. – О. К.]* нема. Ну, оце ж ми їм розказали і цього... І ждать, ждать, ждать. Може, дві години пройшло. І прийшов той *[Назар. – О. К.]*. Вони його одпустили. Вони їх держали отам в началі се... села в сараї, їх там було чоловік десять. Ну, він каже: «Я даже всіх їх і не знаю, бо то даже і не...». Ну, в нас багато будинків покупляли, в нас отам дачі є». Ну, ти ж не знаєш всіх уже тепер тіх нових. «Ну, – каже, – там чужі, – каже, – я їх даже і не знаю». Ну, його одпустили першого. «Той зайшов», – каже. І каже: «З паспортом, і каже: "*[...]*, хто?"». – «Я, – каже, – я». – «Чого ти без паспорта ходиш?». Він каже: «Да я ж у сестри був. Не сказали показать паспорта». – «Іди отсюда». І отдали цього паспорта. І він прийшов. Ну, а оце у сестри у сина, там на телефоні він трохи знімав їхню техніку і трохи передавав. У нас тоді передавали всі, шо хто могли. А як ці зайшли, то тоді почалися... І він не пам'ятав, чи він шось удалив там, чи не удалив. І він понімав, шо може буть, шо хоч. І тут цих куча дітей. І тут дозвонюється нам цій мій син із Бучі і каже, шо дають там десь «коридор зелений», шоб виїжджали. Як ти будеш виїжджать? Там аеродром, бойня йде без кінця. Там бойня йде без кінця. Куди виїжджать? З села виїхав і попав пі... під обстріл? Хтось там пішов до них спитать, ну, шоб якось чи провели, чи, чи дали, чи не стріляли, чи шо? А вони говорять: «Ну, он до виєзда з села, а дальше ми за вас нє отвєчаєм». Ну, шо робить? Ну, тако почали, шо, ну, давайте, давайте. Да й страшно. Ці діти, Господи... Холодно, нагріть нельзя, нагодувать нельзя, це без кінця це... Ну, чогось думалося, що виїжджають до... до виїдуть. «Ну, давайте виїжджать». – «Давайте». Син мій сидить там. Він хотів тоді приїхать. Ми почали його просить, шоб не їхав, бо вже чули, що в *[с-щі]* Гостомелі вбивають людей, у машинах розстрілюють. Із машин витягують, розстрілюють. Машини забирають. Кажу: «Не їдь. Не їдь. – Кажу, – ми тут гуртом. А ти вже якось так... Як ти цю дорогу переїдеш? Із Бучі в Озера? Через Гостомель? Через аеропорт? Не їдь. Будь там. Ми тут якось разом. Вони ж, – кажу, – не самі». Ну, такого наче це... Тут він дзвонить, шо «зеле-

ний коридор» дають, шоб якось туди до них у Бучу. І, значить, там будуть виїжджать. Я йду до цього хлопчини, до сусіда, шо напротів. Кажу, а в нього жінка і хлопчик, кажу: «Забереш невістку із малою». Він каже: «Да, заберу». Він тоді, ще і там і другий хлопчик. В машину не брали нічого, набрали людей і все. І паспорт побрали. Паспорта і гроші ховали, хто де міг. Оце речей ніхто не брав. І ще він там другого сусіда рядом тоже забрав, плємянніцу із дєвочкою. Оце повну машину набрав цих людей, ціх сюди. А дочка із цею патчерицею своєю, їх нема куди посадить, бо всі машини заняти. А зять сидить там із батьком. І тоже, як ото другий раз він приїжджає на велосипєді, да вони розказують: «Шо он здєсь єздіт? Што он здєсь висматрівает?». Не хочеться, шоб лишній раз і їздив. Я й кажу: «Не їздь... не їзди сюди кожен день. Чого ти оце їм очі мозолиш?». Ну, через день чи через два. То батько його, раз сват приїде, то він, но шоб не... Отам же в началі села жінка корови тримала, так молоко роздавала. Да вони, от, нам банку молока привезуть, коли-то там ми млинці колотим. Ото якось... А там же оце староста рядом жив із цею жіночкою, і він там їй помагав із своєю жінкою. Там ще одна сім'я. Бо в неї чоловіка одразу в началі війни вбило осколком. І вона сама і тих чотири корови. То вони там ходили, помагали годувать, доїть. І роздавали людям те молоко, носили бабам старим отам, до кого можна було підійти. І помагали оце так. І це тоді десь там якусь крупу нашли на фермі. Там у нас якесь підприємство, там якась кукурудзяна крупа була, то вони ту крупу... Там працівник був з теї фірми, жив у сусідів їхніх, то він теж, общєм, сказав, шо там є та крупа. Вони притягли і тоже людям роздавали. Ну, отак, якось помагали і виживали як то *[...]*. І тута я шо, то невістку сажу в машину до оцього сусіда, наче вже ж пристроїла, шо... «А дочку, – кажуть, – давайте...». Вони білі пов'язки, шоб ми ходили з білими пов'язками. «Давайте», – кажу. В мене були медичні халати, бо я ж робила в лікарні. Там вони такі ті халати, але ж я наверх понадівала на одежу, ну, шоб, цей, дівчатам – дочкі і це ж цій *[Марії – О. К.]*. «А вас, – кажу, – давайте, я якось проведу, може, туди». Бо вони якраз в цей день і ніхто не приїхав: не зять, не сват. Проведем туди, а там ви рішайте: виїжджать, не виїжджать». Це, це дитина ж його. Да й посадить їх, не було вже їх куди. «А ви там, – кажу, – рішайте це». Ну, і так вони вділися. Я ж іду впереді. А там іще одна жіночка йшла, ми так з нею йшли впереді, а вони трохи ззаді, за нами. І ми доходим до цього роздоріжжя. Там воно од нас буквально 100 метрів, може, 150 од мого будинку. Ті ще там осталися біля хатів своїх говорить. Ми доходим до цього роздоріжжя, я вже його прошла, а вони якраз коло оцього роздоріжжя, і тут поча... по нас почали стрілять. Вони тупо по нас почали стрілять. Це не були ни снаряди рвалися, нічого. Вони просто звідти, от церкви, почали по нас стрілять, шо ми йдем. І я, ми так наче з цею жінкою до забора, і я чую, шо воно ззаді зірвалося. Ну, ззаді вибух. І я оглядаюся, і ці дівчата лежать. Господи, ви собі не представляєте, шо я пережила в одну секунду. Господи, за минуту я передумала все, шо можна було, нічого харошого. І я по... розумію, шо ці діти лежать, значить, їх уже нема. І я почала, розвернулась, почала бігти-верещать назад. *(Зітхає)*. І тут моя дочка отак рукою шевелить, шо... ну, шоб я бачила, шо вони живі. Коли я до них прибігла, я вже не могла ні дихнуть, ні видихнуть. У мене вже не було чим дихать, в мене, видно, вже серце... Я встала, і тут вони піднімаються помалу. І *[Оля. – О. К.]* моя кульгає. І ми пішли назад. Оце так ми виїжджали. Потім ми... вони пішли до мене у двір. А я тут з сусідкою стала, а вони пішли, а я кажу: «Йдіть, а я постою, бо я не можу йти». Вони по... пішли, а я помалу ззаді давай іти. Дойшла сусідка тако, майже напротів мене живе. А, а з нашої вулиці йшла там теж жінка, вона

ходила, шоб там до… шоб виїжджать домовляться. І тут ми якраз втрьох зустрілись. А ми тільки докучі зійшлися, а вони знов давай по нас стрілять. Вона кричить: «Бігом до мене в погріб!». Ми бігом забігли в двір, до того погріба. Бачу на городі – воно так, як оце я тільки побачила, як воно… Воно, получається, оце зрив, огонь і дим. Ми в тому погрібі постояли трохи. Наче не стріляють. Ну, треба ж іти додому. Я вийшла на вулицю, а там звідти люди вже їдуть, виїжджають. Вони цього всього, оце, шо тут нас обстрілювали, вони не бачать. І вони вже їдуть машинами, вже виїжджають. На… Уже на машини понавішували біли й ці прапори ж. Ну, шоб бачили, шо це ж колона. Я прийшла додому, цей сусід мій тоже виїжджає. Я впихаю цю невістку з малою у машину йому і сама не розумію… Вона мене питає: «Мам, шо робить?». Кажу: «Я не знаю, доця, шо робить». Я реву, я не знаю, шо робить. Чи це краще? Чи це хуже? *(Підвищується інтонація, з'являються сльози)*. Я її… «Їдьте. Мабуть, – кажу, – їдуть люди, і ви, – кажу, – їдьте. Може, дасть Бог, якось виїдете. Бо й тута – неізвєсно, шо з нами буде, і їхать – неізвєсно куди, і шо, і як». Ну, сідають вони в машину до цього хлопчи*[ни]*, наче сусіда, і ці їдуть. Як я приходжу сюди до… моя дочка сидить у погрібі і з неї з ноги тече кров, шо осколок залетів їй в ногу. Вона каже… І туди ж попасти до зятя ми не можем, передать телефон – не дзвонить… Кажу: «Ну, шо, – кажу, – робить? Ну, ми там їй ту кров зупинили, це і вона каже: «Я по сту…». Ну, в литку в неї попав, залетів осколок. Вона каже: «Я по ступєнькам вниз, вниз-вверх не… не зможу, – каже, – вже бігать». І я ж розумію, шо це може буть і зараження, і шо хочеш. Де, яку допомогу ти їм будеш шукать? Ніде нікого нема. Куди йти, до цих уродів? Боже мій! Як переказать?! Ну, їхали люди ж, оце виїжджали, до… я кажу: «Господи, перекажіть там Вадіму, шоб чи приїхав, чи я не знаю шо… Шо їх тут ранили». Цій малій осколок отако-во, вони шо… добре, шо вони попадали. Бо в мене *[Оля. – О. К.]* така, шо вона і в хаті, як ото починає стрілять, вона зразу падає, і всі падають. Ото і в ванній вона як почала верещать: «Падаєм!». То ми всі попадали.

[О. К.] *Ваша дочка?*

[N.] Дочка. І приїхав Вадім, так малій… *[…]* Осколок цій дитині проїхав отак по хребту, здер шкуру і застряг у штанях ззаді у резинці. В дочки один в неї був рюкзак на спині – в павербанк залетів один осколок, що він її не ранив, а тільки ото у ногу. Ну, і там хтось уже передав тому зятю мому, шо тут таке, то він на велосіпєді приїхав. Приїхав. Уже всі поїхали. Вже з улиці, машини повні забити людьми, хто куди міг сідав. В общем, ці вже всі поїхали. І він приїхав: «Ну, шо?». Кажу: «Господи…». А я вже плачу, кажу: «Забери їх куди-небудь». Настільки мені буде легше, як я буду одна, чим оце я за них, оце за всіх відповідаю: нагрій, навари, і шоб не вбили. Мала боїться, я їй то *[…]*, то якусь гру придумаю, внучку, то, то «городаʹми» граємся, шоб якось її одвлікти, шоб вона от цього всього трохи одходила. Ой, то пісні співали, шо ми тільки не робили. *(Видихає)*. Ну, приїхав зять, їх забирає і каже: «Їдь, ну, з нами поїхали». А я думаю: ми всі в машину не влізем. Лишається брат з жінкою, сестра з чоловіком. Кажу: «Нє, я лишуся». На той час я просто думала, шо як я з ними сяду після того обстрілу… Я просто думала, шо як я з ними сяду, ми просто не виїдем. А як я лишуся, то виїдуть хотя би… Я ніби в заложниках себе лишала. Я чось так… От, як вони нас на тому роздоріжжі розстріляли, я чось думала, шо отак, я лишуся, нехай виїдуть. І це було десь годин отако в 9, може пів десятої, оце все, поїхали. А в *[с-щі]* Макарові десь аж в годині *[…]*. Нам вони тільки дозвонилися, шо вони виїхали. Їхать – час, півтора, та не більше. А вони оце всі поїхали. Вони там їздили тоже, казали, всякими околицями. І в лісі вони стояли, десь отам

обстріли були. Десь вони на якусь вулицю звернули. Кругом їхні блокпости, кругом провіряють. Ну, якось дав Бог. І ми дякували Богу, що їм, дозволили їм виїхать. Ну, от, вони виїхали, ми лишились самі. Ми ще ніч переночували, а в нас там гатить, такє гатить, снаряди рвуться. Ці рашисти вже стали поперед хатів отам у нас на полі, наші ж по ним стріляють. Короче, те, це без кінця. І цей мій двоюродний брат в хаті сидить, а в нього погріб теж гарний під сараєм. Кажу: «Чого ти сидиш у хаті? Таке, – кажу, – робиться. В тебе ж погріб, – кажу, – такий. Ну, зі... спустися в погріб!». Коли ж мій *[Назар. – О. К.]*, це брат мій вже рідний, каже: «*[Андрій. – О. К.]* тебе послухав, – каже. – Он спускає, – каже, – ці, матрас тягне в погріб. – Каже. – Он, вже йде туди жить». Ну, ми посміялись. Ми одну ніч переночували ще в мене, а тоді думаєм, підем до, до сестри. Її діти теж усі виїхали, вони вдвох остались з чоло*[віком]*. В них піч є. Ми там хоть дньом погріємся. Піч є, да і разом якось веселіше. А до мене ми вже тільки ходили, це ж з моїм братом. «Да, давай...». – «Нє-нє, – кажу, – пашлі до мене. Ми як будемо в мене варить, вони будуть бачить, шо є дим. Не будуть лізти, – кажу, – а то повиривають тоже всі двері». Кажу, цього, да ми ходили наче варить собакам до мене. І я кругом повішала на вірьовки – наче постірана одежа: якісь хусточки, светра, якусь, якогось халата. На забор понакидала одіяло якогось старе, там куртку якусь стару, шоб вони бачили, шо тут є. І собака ж у мене прив'язана. Бо люди поїхали, собак поодв'язували. Нас би ще й собаки, мабуть, з'їли. По 20 штук бігає – от такси до алабая. Вони вже всі здружилися – овчарки і лайки. І шо там тільки не бігають. І це порозбивані ворота і все. Вони собі бігають по всіх дворах. Я як ішла до сестри, дак я закривала усі фіртки, шоб не вскочив у двір, бо собаку з'їдять. І вони собі оце-во, як в себе дома, тако вийдеш сам, то ще й з'їдять. А в сусіда мого через дорогу, не в ту сторону, а в другу, туди наче наскосяк – корова була. А її осколком убило. І він був у погрібі, його в руку ранило. Добре, шо коровою одбувся. Вбило корову. Так ми оце, він те м'ясо роздавав, да ми собакам їсти варили. Да і цим витяг туди на кістки, да тельбухи оцім вже ж бігаючим. «Туди, – кажу, – подалі отягни трохи на, на город, шоб вони ж не бігли під самий двір». То вони там тоже трохи. А то казали, шо і руки рашистські тягали ті собаки. І десь, може, наші попали, да розтельзували. Ну, оце так, діти поїхали, ми лишилися, пішли ми до сестри. Ніч переночували. І 14-го числа, чого запам'ятали, бо був обстріл, і почав горіть, почало горіть поле. І дим летить... Поле некошене, огонь з димом летить на село. І нікого ніде нема, ми розумієм, шо щас позагоряються хати́. І ось сюди воно якраз до моєї хати, а там город, він не чий, не оброблявся, і там... І воно дійде просто до моєї хати. Кажу: «Я йду додому, бо щас, – кажу, – загориться хата, треба якось його тушить». Я йду, за мною йде мій брат, за братом іде моя сестра. В общєм, йдемо до мене і виходим тако наче на город. А огонь такий, ростом вищий, чим я. Вітер несе. Так тепло було, шо ми в футболках його тушили, дарма, шо це була зіма. Огонь цей несе. І шо робить? Як його потушить? Як ти його потушиш, як той бур'ян стоїть вище мене? Я кажу їм: «Давайте ми запалимо всьо од наших хатів». Оце, шо цього двоюродного брата, плємянніка і мою, а там дальше в мене город поораний, воно туди не піде, а тута. «Давайте, – кажу, – отак будем тягти граблями оцей огонь. Це буде тушить, а туди – хай іде». І ми так наче огонь на огонь, ми тут затушили от себе, а воно пішло на огонь, і воно так збилося. А як оце ж воно почало горіть, я перша прибігла, я побігла до свого двоюродного брата цього і гукаю його. Кажу: «*[Андрій. – О. К.]*, виходь! – кажу. – Он щас хати будуть горіть!». Ніхто не вийшов. Ну, ми потушили, прийшли у двір, сіли. Жарко. А ще ж, Господи, це ж тоже. Тушим. Як почали стрілять! Летять

снаряди десь осюди, вони рядом рвуться десь, коло тамо, коло кладовища. Такі взриви! Кажу: «І страшно й так». От, біжиш, за сарай заховаєшся, біжиш назад, тушиш. Тут знову прилетіло, кажу: «Так, або щас уб'ють нафіг, – кажу, – або, або згорим». Ну, якось ми це ж його затушили. А рашисти, вони тако наскосяк… *[Показує. – О. К.]*. У мене отак, оце так, оце вулиця Партизанська. І вони на Партизанській жили. І як огонь тут ми затушили, а тею стороною пішов. Там один город отак загорожений був досками, бо людина держала кози. Тоді вони виїхали, а вони туди помістилися. Дві пушки в дворі поставили і це там товклися, в тій хаті. І як воно почало горіть, забор почав горіть, і огонь почав до них. І вони повибігали тушить. Вони пороздівані були – ну, нам же ж видно – отако до половини голоє, тільки штани. І тут ми в двір зашли, ну, я знаю, може, минут десять посиділи, отхекалися, бо втомилися, води понапивалися. І хотіли вже йти до сестри, коли вони з городів заходять: повна екіпіровка, в касках, з автоматами. «Де ва… Де… Де ваш сасєд?». Ми не признавалися, шо ми родня. Бо вони зразу до нього були з претензіями. І він, він не казав, шо ми його родня, і… «Де Ваш сосєд?». А я кажу: «Оце ж як ми його позвали, його не було». А ми кажем: «Ми не знаєм, де він. Ми думали, шо ви його забрали. А він: «Нєт, ми єво нє бралі. А кто у нєво здєсь родствєннікі?». Ну, шо я буду казать, шо я родствєнніца? Кажу: «У нього, – кажу, – сестра рідна в Ірпіні, а плємяннік десь у Києві живе». За се даже молчім, шо це ж ми всі род… всі родня. «Ну, вот єслі к нєму кто-та прідьот ілі он паявітса, так штоб Ви сказалі. Прішлі, нам собщілі». Кажу: «Харашо». Ну, пішли вони. Мій брат. Вони пішли. Ми трошки посиділи, мій це рідний брат. Вони одного року народження з моїм братом, вони разом школу учили, разом гуляли, дружили. Він: «Ну, – каже, – я піду подивлюсь». – Кажу: «Да, може, не йди». – «Та нє, я схожу». Пішов. Городами сюдою. Пішов подивиться. У погрібі він найшов… Каже: «Кровать його розстеляна, і документи валяються: паспорт, ця санітарна книжка, – каже, – права. *[Андрія. – О. К.]*, – каже, – там ніде нема». Кажу: «Ну, а кров де-небудь є?». Каже: «Да наче нема». Ну, і шо, забрав він ті документи, приніс сюди до мене. Пішли ми до сестри. Ну, де він? Може, він утік? Може, він з кимось… ну, з кимось утік? Бо вони до нього не… Вони весь час розказували, шо є коректіровщік тут. Шо коректірує. Кажу: *(з криком)* «На шо коректірувать?! Ви ж, – кажу, – стріляєте звідси, да й по вас стріляють!». – «Нєт, нєт, ето здєсь гдє-та коректіровщік». І це вони його «призначили» *[тобто вважали. – О. К.]* коректіровщиком.

[О. К.] *Це той брат, в якого камера була?*

[N.] Да, да. Двоюрідний цей мій брат. І він пі… І ми пішли до, до цього… Назад же ж пішли до сестри. І оце почали ж тако говорить. А там наче чоловік сестри говорить, каже: «Ви візьміть фонарика, подивіться в колодязі. Може вони його, – каже, – в колодязь укинули». А колодязь в нього мілкий, бо води там уже мало було. Відер 4-5 він набирав. Ну, ми ж на другий раз, на другий день ідем. Тоже ж, не побіжиш зараз, це ж не те. «Бахкають» цими… Пока перейдем од мене до сестри, там чотири хати, то це «дорога життя» називалося. Ми тільки вийдем. Ідем тихо. Ще вранці сюди до мене йдем – наче тихо. Ну, такий час, видно, вони… Вони ото вранці часов в 4-5 стріляють, потом, видно, у них о… сніданок. Оце за сніданок ми біжим – це в 7 годин отако, пів восьмої – перебігаєм. А назад – як коли. Буває таке, шо наче й тихо, а буває таке, тільки вийдем іти – воно як починає гатить кругом усе. Це ж розумієм, шо наші щас будуть відповідать. Вони там знають, де ми лазим… «Давай, – кажу, – вернемся». – «Да йди бігом!». Боже, думаю, точно *[…]*, шо буде дальше. Побігли. Другий раз вранці встаєш і думаєш: «Ой, сьогодні нікуди

не підем. Хай вона, та хата, там провалиться разом з усім». А тоді думаю: «Да нє, треба ж, навєрно, пойти». А вранці вихожу, отако од сестри в мене видно мою кришу. Я дивлюся, а в ніч гатять, стріляють, погріб той двихтить. І в сестри ж ми тоже сидим, тоже ж вийду, подивлюся – криша ціла. Ну, слава Богу, сьогодні ціла. Ну, і оце ж за свого брата я ж не доказала. Ну, і ми так його і не цей, нічого ми не… Подивилися, ми вже на другий раз уже вдвох пішли. І в погріб світили чи в той, у колодязь. І так кругом походили, позазирали. Кажу: «Дивися, може, де кров. Може, вони його били? Може, вони, сукі, це так нарошно кажуть, а цей… А може, тоті перші тоді до нього це все позабирали, а приїхали другі? Може, ті забрали, а ці не знають? Їх же тут, пойди, розбереш». Ну, в общєм, нічо' ми ніде не побачили, нічого ми не зайшли, так *[Андрія. – О. К.]* нема нашого. Ну, ми чогось надіялись, шо, може, він утік куди. А може, ті забрали, приїхали, його? *[…]* Ну, і цього. Ну, і так ми стали дальше жить. Тоді десь, може, числа 20-го, отако десь, вони стояли попереду там нас, а потім вони заїжджають і стають у нас за городом, у сестри. Приїжджає така машина, екскаватор, і начинає рить. І вони заїжджають туди танками. Повиривали ці окопи. Ці рядом риють солдати і ці, як бліндажі свої. «Всьо, – кажу, – нам тут буде капєц. Це, – кажу, – вже надовго». Як ми ще надіялись, шо їх виб'ють, то тепер уже ми – не знаю, на шо надіяться нам. Ми це вранці дозвонюємся дітям, кажем, шо ми живі. Кому-небудь. Ті вже обзванюють чи моїм, чи сестри. Сестра, бо в неї був кнопочний оцей телефон. Мій телефон уже не робив. Він не ловив. В брата був, оце в *[Назара. – О. К.]*, тоже кнопочний, старий. Да оце понаходили, да оце ціми трохи ще могли з дітьми зв'язаться.

[О. К.] *Де ви заряджали телефони?*

[N.] Оце ж в нас був гєнєратор. Ми його включали, як їдуть рашисти танками. Ми тоді включаєм – нечутно, шо він гуде. Або як уже треба включать – тоже холодільніка ж там у сестри ще підтримували. Або як треба включать, а їх, ну, не їдуть вони, не гудуть, то одне сидить гєнєратор глядить, одне сидить улицю глядить, шоб вони не йшли по вулиці, одне набирає воду, одне дивиться тєлєвізор – новості, шоб шо робиться в світі. Оце ми так… Ага, включаєм тє*[левізор]* – щас гєнєратор, всьо. У каждого було своє завдання. І хтось, я ж кажу, хтось новості слухав, хтось воду набирав, пока робить станція. Той дивився, шоб рашисти не… не йш… не йшли по вулиці. Оце ми так, цей, наче… Це, шо був гєнєратор. Да було трохи бєнзіна, да цього… А вони як приїхали: «Вадічкі нам!». А я кажу… А в мене колодязь у дворі, а водички… А в мене ще скважина, а в колодязі водички вже ж нема. А колодязь остався, стоїть. А він: «Вадічкі!». Кажу: «А вадічкі нема». – «Как нєт?!». – «Отак, – кажу, – в нас водічка – 70 метрів. Давайте бєнзін – найдем водичку». – «В нас нєт, в нас толька салярка». – «Ну, – кажу, – значить, будете без водички». Да бачила, бочка їздила, написано: «Вода». Возило, видно їм воду.

[О. К.] *У сестри воду ви де брали, з колодязя?*

[N.] В неї – скважина, в брата – скважина, в мене – скважина, тільки шо в мене гєнєратора не було. І так само гєнєратором доставали, качали. Ну, ми спочатку два рази його включали – вранці і ввечері, шоб холодільник підтримать. Холодільна камера там була. Туди все поскидали і тільки її вже, значить, тримали. А тоді вже почали раз, бо бєнзіна уже не так багато. А тоді хлопці пішли, десь там вони стояли в кінці села, нашли там бак пробитий із бєнзіном. То вони *[…]* того бєнзіна привезли, то нам ще трохи… *(Усміхається)*. Він туди ходив, бо там у сина, той же виїхав, а остався алабай закритий. І він його годувать, туди вони ходили. До цього, до… Вони побачили оце цей бак до цього, вже забрали його. Ну, короче, нам

хватило, пока наші пришли. *(Зітхає)*. І так цього… І ото ж як вони вже там стали за цим, ми вже поняли, шо нам буде тут капєц, то шо ці сукі стріляють… Це, може, цього і казать нєльзя… *(Усміхається)*. …Стріляють, і «Гради», і все летить через голови, а наші почнуть відповідать. Вони ж не знають, де ми тут сидим. Діти звонять: «Не виходьте сьогодні з погріба, бо буде обстріл! Наші будуть наступать». Кажу: «Наче ми з того погріба виходим». *(Усміхається)*. Ну, коро… Ну, і цього, так ми… А вони оце там риють, а вечором запалили ці огні. Сиділи, коли команда: «Патушить агні». І вони всі потушили і після того вони більше огонь не палили. Вони там буржуйок понатягували собі і цей… А отам, де, я казала, мужика отого вони забирали, в яму садили вначалі, так вони там в нього розмістилися. І вони там: і баня в нього, і гєнєратор. І хлопці як наші ходили туди вже це собаку годувать: «То, – каже, – у них там курорти. Вони там, – каже, – і стіраються, і музика грає, і гєнєратор гуде». Ну, в общєм, недовго вони там раювали, через пару днів туди був такий «прильот», шо їх там накрило, короче. На… на… царювалися. То цього… Ну, і так ми… ми оце… Ну, отак ми жили, коли 27-го числа березня… А, я ще розкажу, ну, це ж дочка моя як виїхала. У мене сестра в *[м.]* Львові. Вони туди поїхали, там їй ногу прооперували, витягли той осколок. І вони там сиділи у Львові, наче вже сиділи.

[О. К.] *У сестри всі були?*

[N.] У моєї сестри… Нє, це тільки поїхали мої, бо вони вже їхали ззаді. А ті поїхали. Їхали хто ото куди, там десь їх люди приймали. Сестри це діти. А тоді там у її невістки якась знайома. І там в якомусь селі. І там їм цілу… цілий… цілу хатку наче дали на цю сім'ю, на їхню цілу, всіх. І вони там у тій хаті жили. Там вони людям помагали і буряки сіять. А тоді моя дочка тоже туди переїхала із цим, із, наче з чоловіком. Малу її до… приїхала мама, забрала цю зятя дочку ж. Уже десь за границю вони в Ірландію поїхали. А ці тоді поїхали до туди, до всіх, шоб наче всім разом. То вони там казали, навіть сіяти, картошку людям садили, буряки і моркву, які їх при… запрошували, шоб вони приїжджали урожай їсти, помагать вибирать. Вона каже: «Луче ми будем дома». *(Усміхається)*. Але ж таке. Ну, добре їх там зустріли. І я ж кажу, і віднеслися, і дали їм де притулиться, шоб вони там виживали. Ну, а тута 27-го числа березня вони *[рашисти. – О. К.]* вранці повиїжджали з тіх окопів своїх, шо вони нарили. І ті, шо стояли під лісосмугою, отам кругом та техніка, теж під'їхали сюди в село. І ждали, пока ті там шось не могли дві машини виїхать, бо ми ж уже наблюдали, вже ж тоже нам цікаво. Вони не могли виїхать, шось там диркали. Тоді ті якось виїхали. І вони всі зібралися і по… почали їхать. Куди їхать? Ми ж не маєм ніякої інформації. По телевізорі шо там сказали? Шо-небудь сказали. А так-от, шо воно? Де воно? Ну, чуєм, то там бої якісь ідуть, «бахкає», то отам в Гостомелі «бахкає», то, ну… А так, шоб нам хтось розказав, – ми не знали, шо наші їх там… Ну, шо було цікаво, ми вже так шось трохи розуміли, бо вони, пушки їхні зразу стріляли від нас отуди на *[с.]* Мощун, прямо отак, на… на Мощун, на *[с.]* Горянку. А потім вони їх повернули отуди в сторону *[с.]* Демидова. І я кажу: «Шось, а шо вони їх порозвертали? Шось вони ждуть? Може, наші, правда, – кажу, – будуть цеї десь…». Кажем: «Ну, як наші будуть іти, нам тут буде капєц». *(Сміється)*. Ой, ну, а шо ти будеш думать? Ну, куди їм стрілять? Вони знають, де ми сидим? А ці сукі, вибачте мене, кругом стоять. І ми, ну, таке… А тут вони оце зібралися всі і почали їхать. Кажу: «Боже мій, куди вони їдуть?». Кажу: «Ну, це якшо, – кажу, – на Київ, то, то, – кажу, – бідний той Київ. Чим, – кажу, – він буде відбиваться?». Бо цеї техніки в нас, тоді їхали, там 400 насчитали, тоді там десь їхали,

хтось каже – 700 насчитав. А як ми сиділи в мене в погрібі, оця дівчинка, її мати із *[с.]* Страхолісся. Уже їх заїхало до нас у село нємєряно. І вона ще розказує, шо там іще повз них їде колона цеї техніки. Це тільки подумать, скільки її їхало.

[О. К.] *А що це була за дівчинка?*

[N.] Ну, оце ж зятя мого дочка. Оце, шо її по хребту проїхав осколок і застряв у штанях. А мама її з Страхолісся. Баба там, вона… вони звідти. І вона їй дозвонилася, а вона каже, шо в них їде ще колона. «Боже, куди вони, – кажу, – їдуть?». Ну… Ну, оце ж вони собралися і поїхали. І гул стояв. Оце вони десь годин так у дев'ять, може, пів десятої. І гул стояв до чотирьох часов дня, до шістнадцятої години. І цей гул – був кругом він. Гуло, гуділо там, гуділо там, гуділо там – ми не орієнтувалися, куди воно шо їде. Ну, і вони, ми так до вечора досиділи, затихло все. І все. І ми нічо' не знаєм. Шо робиться? Де робиться? Куди вони поїхали? Вранці ми… А там у нас іще по полю, за нами поля, то там ракети якісь летять: червоні, то жовті, то якась автоматна черга… І вранці ми вишли на вули*[цю]*… Ми вже даже боялися цеї тишини, бо ми од неї одвикли. В тиші було ще страшніше, як стріляють. Ми вишли на вулицю також всі. Ну, ми там, як оце, жили в сестри, да оце ж їсти собі варим, а там хлопці поостававалися, мужики, жінки з дітьми повиїжджали. То ми їх тоже запрошували і борщом годува… годували, і, ну, отакє всяке, шо ми варили, то і їх наче трохи підгодовували. Вони тако приходили, то поговорить, то це, а ми такі: «В нас таке є, будете?». Коли будуть, коли, каже: «Я своє там шось накуйовдив». Ну, отак якось і жили. А потім оце ж вранці ми вийшли на вулицю, ці хлопці попідходили. А йде з села, хтось іде до нас. І ми гадали, гадали, хто йде? І шо йде? Шо дозволили йти? Бо нам не туди не дозволяли ходить. В них там все стояло, вони не хотіли, шоб це ж лишнє, бо передають, коректірують.

[О. К.] *Тут у них був штаб?*

[N.] Да, оце ж отам біля цього. А тута, кажуть, іще був один штаб, бо в них же різні частини. Ну, і тоді вже, як вона майже до нас підійшла, ми оце впізнали нашого голо… голови жінку *[Надію Петрівну. – О. К.]*. Вона прийшла до нас сюди да каже, шо вони *[рашисти. – О. К.]* виїхали. «Вони поїхали!». – «Куди поїхали?». – «Зовсім поїхали». – *(З підвищеною інтонацією)*. «Куди поїхали?». – «Ну, поїхали». – «Да куди, – кажу, – в яку сторону?!». – «Ну, з села, – каже, – откуда приїхали!». А, ще ні, ще 27-го числа, чого я за 27-го Вам гово… говорю. Це 30-го *[березня 2022 року. – О. К.]* вони поїхали. А 27-го вони приїхали до нас на вулицю цим бронєтранспортером. Хлопці були там курили, сиділи в нас на лавочці, а вони приїхали, стали і кажуть: «От, ми будем вам гуманітарну допомогу і ліки *[видавати. – О. К.]*». Бо вже ж місяць пройшов, у нас в усіх серце і… Ну, в общєм, тиск уже ні в кого, да ще й при такому жить. В нас нічого вже ниде нема, ми вже повипивали, ми вже так, не знаю, як ми трима… Буряк красний їли тазіками, шоби тиск не піднімався. *(Усміхається)*. Народні ме… Калину пили. Народні методи… Ну, і… А він каже: «Ми вам ліки привезем». А хлопці кажуть: «Ну, так везіть. Ми вам напишем, які ліки, і ви нам привезіть». – «Нє, ви зробіть список, хто тут проживає». А ми вже чули, вже там сусіду дозвонилась дочка, шо отам біля військового місте… ну, оце біля аеродрома, шо там людей вивозять в Білорусь автобусами. Ну, ми поняли, шо нас це тоже жде. Ну, а шо їм і список? Ми їм кажем: «Ми ж ліки купимо. Ви нам привезіть, а ми роздамо». – «Нє, ви нам список. Ми через два дні приїдем, значить, шоб був список». Ну, вони поїхали. Ми посиділи. Ну, ми понімаєм, шо це нас будуть увозить. І я кажу сестрі: «Давай, дозвонюйся до *[Ліди. – О. К.]* – це в неї старша дочка, в неї їх четверо дітей, – давай, – кажу, – дозвонюйся до *[Ліди. – О. К.]* і скажи їй, шо якшо

нас… ми не будем виходить на зв'язок…». Бо в нас було таке: ми вранці, рано була, десь годин у сім мали дозвониться, сказать, шо ми живі. І ввечері годин у сім ми дозвонювалися, тоже казали, шо ми живі. Більше ми не звонили, бо дозвониться нільзя було. Якісь отакі моменти були оце рано і ввечері. І оце в ме… я кажу вечером, їй кажу: «Дозвонюйся до *[Ліди. – О. К.]* чи до кого-небудь, скажи, шо якшо ми не виходим на зв'язок, це не значить, шо нас тут вбили, а це просто в нас можуть все позабирать і вивезти».

[О. К.] *Ви так зазвичай телефони ввімкнені тримали чи виключали і впродовж дня іноді вмикали?*

[N.] Ні, ну, ми ж… Ну, ми ж… Ті тєлєфони ні в кого не працювали. Ти хоть і заряжав, да зв'язку не було, ото якшо такий з екраном. А це оці кнопочні були в сестри і брата, оце вони з них могли. Хоть ти їх і заряжав, то зв'язку вони глушили, зв'язку не було. А з тіх можна було. І оце цім дозвони… дозванювалися. І отак вона і зробила. А ми давай зашивать у курточкі номера телефонів, бо з того всього ти вже не пам'ятав, як тебе і звать, не то, шо ще номер телефону. Писали телефони дітей, зашивали, пороли куртки, закладали, шоб потім можна одкрить да комусь дозвониться: де ми, шо ми і як ми. Бо ми ж розумієм, шо ми не знаєм, шо з нами буде. Ну, і так цього… І тут оце ж вони 30-го сказали, шо в них буде тіпа ротація, і, навєрно, вони за компанію хотіли і нас захватить. А тут тоді вони самі зібралися і поїхали. І оце ж ми… І вона тоді прийшла і каже, шо це ж вони всьо, шо це вони виїхали. І просить мене, бо я була депутатом там у себе на вулиці, і так вже цей. І вона була депутатом. І вона дітей моїх учила. Ну, ми ж наче так, харашо… ну, відносини такі були. І цього, вона каже: «Ідьом зі мною на *[вул.]* Партизанській, там людей, там усі виїхали. Там тільки одна бабуся жила, осталася, ніби осталася, ніби її не забрали. І кажуть, шо вона вмерла і там лежить…». І, ну, ми розумієм, шо все кругом розкрито, собаки бігають, невідомо, шо з цеї бабусі там лишилося, чи вона там ще є. «Ідьом, – каже, – подивимся». Я кажу: «*[Надя. – О. К.]*, я боюся». Вона: «Ну, чо' ти боїшся? Пішли». Кажу: «*[Надя. – О. К.]*, оце ти мене, – кажу, – взяла, шоб ти мене сюди, – кажу, – назад привела». Вона каже: «Харашо». Ну, і ми пішли з нею. Пішли. Йдем по тий вулиці – столпи пова́ляни, провода отако жужмом усі на дорозі. Двері всі пороздявлювані, повідкри́вати у будинки, ворота, фіртки. Наче по селу пройшов армагедон. Ми підійшли до теї бабусі. Там написано, шо тут про… ну, на російській писало: «Тут проживає бабушка. Єй 90 лєт, она глухая, просім бить міласєрдними». Ну, ми зашли, подивилися, ниде нікого нема. Все отак перевернуте, з шкафів усе пови… ви… викидане на пол, в хаті такий бардак. Ну, ми позазирали, ниде її нема. Кажу: «*[Надя. – О. К.]*, якшо вона, – кажу, – пішла до когось у хату, я не буду по всіх хатах ходить, її шукать. По-перше, це боязко. По-друге, невідомо, шо вони тут полишали, може, які "розтяжки", де які гранати чи шо». Бо у нас в одній хаті, так мужик як приїхав уже після окупації, в погріб зайшов, а там банка. Всі нормальні стоять, а одна така нахіляна. Ну, він пішов, військових позвав. Так вони ту банку – а там граната. Банку підняв – взірвався. Один «Пелюсткі» *[протипіхотні фугасні міни ПФМ-1. – О. К.]* там понаходив. Були такі хати, шо «розтяжки» стояли. Так шо я кажу їй: «Я не буду ходить по хатах і шукать цю жінку». А вона каже: «Да нє, ми, – каже, – ходить не будем. Давай, – каже, – ще на городі глянем, по сараях». В общєм, ми позаглядали, її ниде не було. Потім уже, уже як люди почали вертаться, ми вияснили, шо її забрали. То вони зразу написали ту бумагу, а потім уже як виїжджали, то вони її таке, ну, забрали і вивезли. Слава Богу. Ой… *(Зітхає)*. А другу… А пішли ще там до одної. А в хаті теж отакий безлад, все по… повикидувано, все

кругом роз… розкидано. І теж казали, шо ця жінка десь там лишилася, отако… У неї два входа в хату. Один звідси, з вулиці, один з города. Ці двері так навстіж: «заході-вихаді», біжи собакам, шо, шо хочеш. Ну, і ми зайшли, теж там нікого не нашли. А потім вона пройшла туди, тако за фіртку на *[…]*, а там могила. Ну, видно, заховали її рашисти. Стояв такий маленький з досточок збитий хрестик, і така невеличка могилка там була. То вже потім, як поверталися люди, як вже зайшли наші хлопці, то тоді вже робили, ну, викопували і перезахоронення робили, брали ДНК, експертизи робили. Ну, і так. Вони ж оце поїхали. Тоді не було днів три нікого ніде у нас. Нас… Наші хлопці зайшли вже 3-го числа *[квітня 2022 року. – О. К.]*. У нас хлопчину одного снарядом *[убило. – О. К.]* на Маяковського вулиці. Він там, ну, був в окупації, а потім, як почали їх обстрілювать там, то він десь там біг, і снаряд попав, і його розірвало. І вони не знали, де він дівся. А потім вже його нашли по курточці, шо на дереві висіла. І оце ховали наче його 3 числа, і ми пішли на кладовище. А… Ну, його там збили, самі збили, бо ж ніде нічого, самі збили там хлопці якогось ящика, туди наче склали ці останки і його поховали. А ми як вийшли з кладовища, їде бронєтранспортер, і йдуть військові. А на вулиці така хмарна погода, і ми не бачим їхні знаки, які там їх розлічия. Не бачимо ни прапора, нічого. І ми стали, вийшли з того кладовища, ми наче зацепеніли. Ми стали, і… і страх, шо це знов вернулись вони. *(З'являються в очах сльози)*. *(Коротка пауза)*. А потім, як вони до нас під'їхали, то ми тоді вже побачили у них темно-сині ці стрічки, і вони прапор, ззаді вийшов з машини, шо ми його не бачили, шо ми були спереді. Ми тоді вже зраділи, шо це наші прийшли, почали плакать і… Господи… А *[Оля. – О. К.]*, *[Назара. – О. К.]* жінка, гукає: «Хлопці! А пароль?!». А вони сміються: «Паляниця!». Ми: «Да!». *(Усміхається)*. Радості було дуже багато. І ми такі були щасливі, шо накінець-то ми.., ой *(зітхає)*, вернемся до якогось нормального життя, і шо прийшли наші, після і все буде добре. Ну, а потім десь, може, через днів два-три позвонив мій син і говорить: «Мам, там до нас хлопці наші, поселиться їм треба, до нас у хату. Ти їх пустиш?». Кажу: «Канєшно, пущу». А я ще жила в сестри, ще не перейшла додому. Там у мене хата сусіда розбита, рядом нікого немає, там на городі снаряд улетів, не розірвався. Ну, я наче ще була в сестри. Ще треба було в хаті трохи поприбирать, помить пол, тоді вже думаю, перейду. Ну, з тим снарядом шось, шоб хтось розібрався. Ну, я ще була в сестри, і тут цього, приїхали наші хлопці. А там був мого сина друг. І він в нас раніше був. І їм було така поставлєна, наче шо їм треба десь сюди заїхать і десь так розміститься, шоб їх менше бачили. А як моя хата була в кінці села, то цей *[Славік. – О. К.]* каже: «Я подумав за Вас». Ну, кажу: «Молодець, шо подумав». Ну, і вони в мене жили. Заїхали і, мабуть, ніч переночували. А потім був дуже сильний вітер. Я туди приходила, їсти їм там трохи варила наче цей. І був дуже сильний вітер, і вони пішли. А в мого того двоюродного брата сарай, і там дерев'яні двері, вони дуже сильно «бахкали». І вони полізли туди, шоб їх закрить. Як вони туди залізли, то там лежить мій брат убитий. *(З'являються на очах на сльози)*. Скільки він там лежав? Ото, шо тільки було холодно. Я ще думала, що, може, це осколком його вбило, бо там дуже був посічений фронтон. Але як потім взяли експертизу, то там три кульових поранення. Вони просто його розстріляли. Вони ходили, ходили, шукали коректіровщіка, а потім просто його вбили. Не за шо. Бо він їм не сподобався. В нього ще була подзорна труба, він любітєль був на небо дивиться. І вони вирішили, шо він шось передає і шось… чи може передать? Чи… чи… Шо вони там собі надумали, не знаю, ну, вони його розстріляли. І він там, бідний, на тому сараї… А ми ж там ходили, зазирали, а до сарая драбина

не стояла. Вона то в них всігда стояла. А то вона просто так лежала збоку. І як летить на голову, вибачте мене, снаряди, хіба ти на чердак будеш лізти? Ми даже не могли подумать, шо він там. Ми чогось думали: або вони його забрали, або він утік. Ну, вони після того, як оце вони прийшли, ото розказали, шо якшо він появиться, шоб ми сказали. Вони ж то ходили через день до нього, там лазили і все. Бі… Після того вони більш жодного разу не прийшли. Значить, вони знали, де він уже. І не шукали його, і нас не ходили, не питали. Ой… *(Зітхає)*. А тоді оце прийшли наші, слава Богу. Ну, і ще трохи шось десь і стріляли, якісь ракети ще по полю, то там шось «бахкає», то там. Але вже такє – були наші, то вже ми якось… Ой, ми вже думали, шо то кінець. А з тіми уродами, оце шо щас летить оце на нас *[російські ракети та дрони. – О. К.]*, ми даже подумать не могли, шо… Ми думали… Ми вже так раділи, шо це вже, як їх од нас вигнали, то це вже кінець. Цього кінця ще нема, кінця ні краю. Ну, оце все.

[О. К.] *Дякую Вам дуже! Слухаєш, і не віриться у все те, що Вам довелося пережити.*

[N.] Я тоже не вірила, шо ми могли, бо це таке… Щас оце думаєш і думаєш. Тоді якось воно все було на цьому, і ти просто не… не… не задумувався над чи… отаким всяким, шо і те могло буть, і те… Раз таке було, шо шла, у двір переходила з погріба, наче в хату йшла, коли провз ухо тільки пуля: «Свись!». А вони там на церкві десь сиділи, а в мене, виходить, церква якраз отако в двір. З поля – ні, бо сарай загорожує, а з вулиці хата. А тут якраз оцей «прольот» – тільки «свись». Це ще діти були. І я розумію, шо як я щас їм скажу, вони більше з того погріба вобщє не вилізуть. Вони і так там сидять, не дих…не дихають оце цим усім. І я промовчала. І я чогось, ну, нікому нічо' не сказала. Думаю, як я їм скажу, вони не вийдуть просто більше звідти, вони будуть бояться. Я промовчала. А потім уже як пройшов час, і оце діти виїхали, а я з братом своїм говорю, а він каже: «А я тоже на вулицю вийшов, коли провз вухо пуля: "Свись"». Чи вони на нас, нас лякали? Чи вони… А було таке, шо вишли, а там будинок, там такі люди зажиточні були, у них камери стояли. І вони оттуда тягли, з того будинка. Вони туди їдуть, снаряди везуть, назад їдуть, стають – біжать у той будинок. Вони там тягали, шо тільки могли. А то якось їде снайпер на велосіпєді. Оце повитягували в людей, на велосіпєдах каталися з снайперськими рушницями. Став і стріляє. Я кажу: «Боже, в кого він там стріляє? Там тільки оце *[Таня. – О. К.]* з чоловіком і *[Коля. – О. К.]*. Ну, невже це він у цих людей стріляє?». Тоді ми йдем, це ж з моїм братом *[Назаром. – О. К.]*, а він каже: «Он, – каже, – бачиш?». А в нього відєокамери на вулицю, він їх постріляв. Уже пройшло пів місяця, як вони тут стоять. Що вони роблять? Світла нема! Стріляє… Ой… *(Зітхає)*. То це таке.

[О. К.] *Скажіть, будь ласка, з якого Ви року народження?*

[N.] Мій *[19]*65-й.

[О. К.] *Дякую. Ви розповідали, що дітей вмивали час від часу в період окупації. Чи вдавалось дорослим помитися, перебратися у чистий одяг?*

[N.] Ну, діти… Діти боялися. Ще пока був газ, то можна було. А тоді оце з 8-го числа це і до… Ну, слава Богу, вони 11-го виїхали. Тут невеликий був такий період. Але і голову вони вмудрялися мить. Кажу: «Господи, де ви її будете сушить?». Ну, ото ще пока був газ, да вони над тим газом бігали, тріпалися, шось цей, шось сушилися, а так… А ми уже цей, на огні води нагрієм. В ванну пішла, помилась до половини, тоді друга половина. *(Усміхається)*. І стірали, воду гріли. А тоді *[до]* сестри пішли, то піч же в неї. То піч натопимо, води нагрієм, а то по очереді там. А в мого брата ще й баня була. Ну, баню ми вже затопили. І як рашисти пошли, як їх вигнали, ми тоді затопили ту баню, мився весь куток. Ми всіх звали, що в нас є баня, бо ні

в кого ж не було ни газу, ни світла. І ми всіх звали, всім казали, всі йшли до нас миться, бо в нас була баня. І ми всіх вимили, хлопці позбривали бороди… *(Сміється)*. І оце ми так…

[О. К.] *Пригадуєте, скільки людей тоді помилося у бані?*

[N.] Ой, та чоловік, навєрно, двадцять, а може, і більше. Помилися ми, потом налляли води, затопили, знову помились другі. Я пам'ятаю, це ж тоді приїхали оце мого брата жінки сестра, мати. Вони тоже десь там сиділи. Вони в *[с.]* Катюжанку заїхали, там у них сват… Чого вони туди втікли, думали, шо там краще, як у нас. Бо всі тікали од аеродрому. Бо тут же наче товкотня така сильна була зразу. А потім і там і сват мій приїжджав, і цей, і староста приїжджав зі своєю сімйою, і там на кутку… Ну, короче: «Хочете в баню – ідіть». – «Хочем!». І всі, хто хотів, усіх перемили. І, слава Богу, якось так цей…

[О. К.] *Коли Ви перебували у сестри, де була піч, пекли хліб чи десь діставали?*

[N.] Пекли. У нас хліб, де ми його брали? Уже хліба в нас не було. Вже ж давно його, вже ж це ж було вже 20 днів, який хліб уже? Я пам'ятаю, перед цім самим, оцим жахом до мене прийшов мій брат. А в мене… а вже ж таке говорили, шо таке-то… Я думаю: «Поїду на роботу, куплю якихось консерв, положу в погріб». І було в мене дві хлібини: біла й чорна. Думаю: «Я їх посушу на сухарі. Не буду…». То я собаці кидаю. А це думаю – нє. Я цілий там хужий той кинула старіший, а цей порізала, на столі отак розклала, шоб посушить. І тут він до мене заходить і сміється: «Шо, хліб сушиш?». *(Усміхається)*. Ну, з таким же ж… Ну, це ж… Ми не знали, шо нас жде. Я кажу: «Та таке, думаю, на всякий случай. Та насушу, хай буде. Хай буде», – кажу. І тут на другий день…

[О. К.] *Починається…*

[N.] Да. Я той хліб зібрала вранці у кульок, наче шоб з стола, бо він вже підсох. І тут на другий день оце ж все-таки сталося. І потім уже, як ми в мене жили, а він мені каже: «*[…]*». Кажу: «Шо?». – «А де тоті сухарі, шо ти сушила?». – «А, – кажу, – ти ж сміявся!». – «Да, давай…». *(Усміхається)*. Ну, дак цей… А в сестри, у мого зятя був млин. Він на цьому млину тер пшеницю, пшениця в нас була. Тер пшеницю, і виходила мука – вона така темновата. А в нас була біла. Ми оце її мішали, бо вже білої бачим, шо ми знеслися туди, шо в кого було. А тоді вже бачим, шо муки вже маловато. А скільки нам сидіть, ми не знаємо, но пшениця є. То ми вже мішали таку білу…

[О. К.] *З тією, що домашнього помелу?*

[N.] Да, да, да. І цього… І то сестра там якісь перепічки в печі пекла, а то ми млинці пекли та й з млинцями їли все, шо… і суп, і… Ну, а шо робить? Хоть якийсь хліб. Да й так… Да й так виживали.

[О. К.] *Млинці з чим робили?*

[N.] Ну, просто млинці. Так мука наче, кефір ще там був. Майонез.

[О. К.] *З того, що залишилося?*

[N.] Ну, да, шото таке, шось цей, а просто, шоб… А ще ж нам сват привіз молоко, а вони виїхали. Банка трохлітрова осталася, кисляк був. Ну, то ми на кисляку і колотили ото потрохи. Води добавляли, яйця в нас були, бо кури були. То таке шось наколотим. Даже оця братова жінка умудрялася тую з яблук шарлотку пекти. На сковороду яєць убила, туди яблуками, у нас були, понакришували, заколотила. Сода була на цей… Набовтала на сковороді, отаку спекли. Да хлопці приходили, сусіди, там з чайом: «Ой, яке ж добре!». Вже ж такого нічого не було вже ни в кого солодкого, а таке набовтаєм, да й…

[О. К.] *Запаси цукру ще були?*

[N.] Варення. Варення стільки було, шо колоти… Нє, ну, ще був і сахар. Ми ж у селі, дак живем так, Господи… Мішок сахару на зіму. В мене не було мішка, в мене було кілограм 25, навєрно, але ж то дівчата колотили. А туди пішли, там то *[Оля. – О. К.]* свій принесе, то я свій принесу, да й так… Колотили, да й… Не бідували через то, шо були трохи якихось запасів. Не того, шо ждали війну, а то, шо так весь час якось…

[О. К.] *Бо ж у селі.*

[N.] Да. Було, колись мішок муки купляв і сахару купляв, і так, я ж кажу, шо… А так, шоб цей, то, канєшно, на одній картоплі і… було б важкувато, а то так, цей. Ото тільки, шо було страшно і сна не було. Не було сна, бо ти пока надумаєшся заснуть, вони гатять. Вони гатять – ти злякався. Злякався, рознервував. А поки знов надумаєшся, уже затихло, наче б уже і заснув – вони знов починають гатить. І воно десь рветься близько. І от це. І от цього, шо ти не спиш, голова просто нічого вже не… не соображає. І оце, який день сьогодні? Яке число? Я вже і не соображала оцього даже… Даже не питала, який той день, бо я все одно… Думаю, яка різниця, який день? Як ти не знаєш, шо в тебе с… впе… спереді буде…

[О. К.] *Що буде завтра?*

[N.] Да. Шо завтра буде… То яка різниця, який день? Отак ми…

[О. К.] *У погребі, мабуть, важко було заснути, бо ж там прохолодно. Чи Ви якось його обігрівали?*

[N.] Господи, понатягували валянки, понаходила свої зімні сапожки, повдівала тих дівчат по п'ять носків. Шо тільки можна було. В мене софá, а там оці ці подушки. Оці подушки на картошку понакладала. Матрас у мене там був, притягла. Дубльонки де які з чєрдака старі, нові, цей – оце цим… В мене отак наче із кірпіча виложені ці перегородки. Ото на таку перегородку, шоб не було звідти холодно, тоже якихось одіял, дубльонок, тім вкриваться. Ну, вони теж спали вдіті, не… не роздівалися, ще й вкривались. І одіял… Холодно було, канєшно, холодно. І в тих дубльонках холодно. Мерзли. Ну, оце, шо бутилки ці гріли, да, наче давали з водою дівчатам, шоб вони наче…

[О. К.] *Такі саморобні грілки?*

[N.] Да. Ну, да, до ніг оце прикладали. Бутилки…

[О. К.] *З гарячою водою?*

[N.] З гарячою водою. Оце обнімали, да й оце так. Холодно, не холодно, а шо… а шо робить? Шо десь тепло є? Вибора не було.

[О. К.] *Скільки було градусів у погребі?*

[N.] Да «плюс» було. Ну, + 4, може, + 5 – отако, не більше. Якщо мороз на вулиці… Якось тоді потепліло, а тоді знов мороз ударив – було і -10, -11, то як було в погрібі? Ну, «плюс» – бо ми ще надихаєм. Кота малій притягли, вона з ним у погрібі сиділа. *(Учасники інтерв'ю сміються).*

[О. К.] *Грілась?*

[N.] Да, він на ній. Ляже їй на ноги *[…]*, вона його там гладить. І веселіше. І коту тепло. І він так з нами там і сидів, той кіт.

[О. К.] *Як проходив той час, коли ви сиділи у погребі? Ви вже згадували, що читали казки, співали пісні. Можливо, пам'ятаєте, які пісні співали?*

[N.] Ой, я не пам'ятаю…

[О. К.] *Можливо, молилися у той час?*

[N.] Ой… *(Зітхає).* Молилися, як летіло на голову, тоді просили в Бога, шоб Він нас зберіг. То там якесь лото було, вона в мене полишала тоді ще, при*[їздила]*… літом. Повишукували все, то лото з нею «гуляли». То вони там малювали. Вона і *[Марія. –*

О. К.]. [Марія. – О. К.] дуже гарно малює. На жаль, я всі ці малюнки спалила. Чогось я не... Тоді зразу не подумала. Вони, по-перше, одсиріли. І вони завози́лися, ти листки. А треба було лишить. Я вже потім подумала, да було пізно. А вони малювали там, сиділи. То, я ж кажу, оце, це лото ми грали. Сві... світла не було. То зразу, то ще ж в мене в погрібі світло є, але ж як потухло вже, то тоді свічки. То тоже не сильно напалишся, бо де ти свічку ту нову купиш? То так трохи по цей, посвітить. *[...]* Оце дньом, як не стріляє, прошу їх вийти на вулицю. «Ідіть на вулицю, ось подихайте. Там сонце блиснуло, там цей... Ідіть хоть трохи». Вони тільки до середини дошли – почали стрілять. Побігли назад. Оце тобі й все. Коли другий раз вийдуть, постоять у дверях 5 минут чи стільки да й біжать назад.

[О. К.] *Виходить, коли Ви у щось грали із онучками, то горіла свічка у цей момент?*

[N.] А в мене дочка принесла таку товсту свічку. Вона, навєрно, з тиждень там горіла, ми ж її економили. Ми ще фонариками трохи світили, трохи телефонами. Ну, і трохи свічкою. Вже так, як «гулять», то вони вже коло тої свічки. Там ящик такий поставили і вони вже застелили, то вже там гралися. А то і в хаті гралися. Як оце наче вони поїдуть десь з села, шо не... не гатить тута іменно зараз, то заходили в хату трохи, в хаті на цей... В хаті тоже було холодно. В хаті було + 4. То, шо у погрібі тоді, шо в хаті – однаково.

[О. К.] *Щоправда, у хаті підлога дерев'яна, а в погребі, мабуть, бетонна?*

[N.] Да. Да. А там вони ж не стояли ногами на бетоні. Ми їм оце ж позастеляли, вони лягали да і лежали там. Чи вже як сиділи, то дальше там совалися: ноги отак, на бетон не цей... Так стульчики брали, шоб під ноги підкладали, таке-во всяке, шоб...

[О. К.] *Щиро Вам дякую!*

Ірпінська міська територіальна громада

м. Ірпінь

Записав Олександр Коломийчук [О. К.] 30 червня 2024 р.
у м. Ірпені Бучанського р-ну Київської обл.
*Співрозмовник – отець Віталій Воєца [В. В.] *, священник*
храму Різдва Пресвятої Богородиці
Української Греко-Католицької Церкви,
1981 р. н., родом із м. Львова

[О. К.] *Отче, перед початком інтерв'ю попрошу Вашої згоди на аудіофіксацію свідчень, а також на їх пізнішу публікацію?*

[В. В.] Так, так як ми попередньо говорили, згоду надаю. Єдиною нашою умовою, яку я вже поставив – це перед тим, як це інтерв'ю вже буде офіційно виходити друковано текстом, що, все-таки, мені переслати на емейл, тому шо під час ауді-озапису, розшифровки, тим більше швидкість мого мовлення *(усміхається)*, деякі слова можуть бути непочуті чи неправильно трактовані особою, яка це буде розшифровувати. Але так, даю згоду, все добре.

[О. К.] *Дякую. На початку нашої розмови розкажіть, будь ласка, трішки про себе: де і коли Ви народилися, де навчалися, яким був Ваш життєвий шлях до священства?*

* На прохання співрозмовника текст частково відредаговано відповідно до норм української літературної мови та збережено запропоновану ним форму подання лексики релігійного змісту. – *О. К.*

[В. В.] Добре. Народився в 1981 році, зараз маю повних 43 роки. Народився я у *[м.]* Львові. Закінчив багато різних різних навчальних закладів, зокрема – Львівську Духовну Семінарію Святого Духа, відтак багато років ми як семінаристи їздили на місійні терена в рамках практики. Тоді ще київська територія була як «місійні терена», тобто це як була практика, як в інших державних навчальних закладах. Відтак якось так вийшло, що познайомився на останніх курсах із теперішньою своєю, тоді ше майбутньою дружиною. Вийшло так, що коли закінчував семнарію, десь Господь покликав на ці терена. Те, що Ви зараз бачите на власні очі – цей храм в місті Ірпені, ця чудова ділянка, територія, історія, яка у нас є – цього усього не було на той момент не було… Коли ми сюди приїхали перший раз в 2001 році, тут не було храму. Була лише громада вірних, яка винаймала та орендувала приміщення. Отець Мирослав Латинник – настоятель нашої громади – наш настоятель. Я тут рахуюся як сотрудник, тобто другий священник. Ми сюда разом прийшли офіційно у 2007 році. Він вже був священником, я тоді ще просто був семінаристом, який закінчив семінарію, потім вже отримав свячення. І, власне, вже з 2007 року, ми фактично з ним разом працюємо на даній території, зокрема в місті Ірпені. Знову ж таки, те, що Ви зараз бачите, цього всього не було. Ми досить довго, ще стараннями попередніх священників цієї громади, просили землю, але нам її довго не давали. І те, що Ви зараз бачите, це місце було таке як трішки «діра» *(усміхається)* в Ірпені. Тому що, як бачите, промзона, гаражі, все решта… Але коли тільки дали землю, з Божою поміччю, за допомогою, власне, наших ієрархів, єпископів, священників, різних закордонних друзів, парафіян, яких було небагато, ми почали щось тут робити. Коли ми прийшли в 2007-му, було «плюс-мінус» 9 людей. А зараз є до 450 осіб за тих 17 років, що ми є тут. Було поставлено тимчасову каплицю, і вже потім був збудований цей чудовий, величавий та гарний храм. Якраз цього року будемо мати 25 років парафії. Так, ми тут вже є 17 років. І, власне, також є цей парафіяльний центр, який є ліворуч від храму. Це так коротко. Це є старанням, скажемо так, самого Господа, громади, небайдужих осіб. І те, що Ви тут бачите, це все зроблено, чи радше створено з любові: з любові до Бога, з любові до молитви. Це як «домашня церква», «домашній храм». Там де люди – є парафіяни, які до нас прийшли, які вже походили *[до церкви. – О. К.]* більше, ніж два-три рази, стають членами такої великої родини. Це є дуже цінне місце для кожного з нас. Тому ми цей наш храм любимо, пишаємся і дякуєм Богові за те, що Він вберіг під час буремних тих подій наш храм, парафіян, громаду. І ми зараз можемо з Вами вільно спілкуватися, говорити і працювати.

[О. К.] *Дякую, отче. Пригадайте, будь ласка, найбільш пам'ятні події із зведення цього храму, у яких Ви брали участь як священнослужитель парафії?*

[В. В.] Напевно, найбільшим поштовхом, і це стало… Знаєте, є така притча про Єрусалимський храм, який був збудований, що зараз від нього залишилося після зруйнування Єрусалиму у 70 році – лише одна стіна. Така є притча, що на одну частину храму давали кошти заможні люди, на іншу частину давали відомі люди, і т. д, а на ту четверту, яка лишилась, давали кошти звичайні прості люди. І тому та стіна вистояла. Це як легенда, і я, звичайно, це не знаю, чи десь зафіксовано, чи ні. Про що йде мова: коли ми отримали цю землю, нарешті поставили тут тимчасову капличку дерев'яну *[св. Анни, що була освячена у листопаді 2009 року. – О. К.]*, яка є з правої сторони від храму. Зараз вона використовується за приміщення, як такий гуманітарний наш склад. Ми на той час мали обмаль коштів, оскільки акумулювали багато років з пожертв на цей котлован, місце під храм. І ось ми його викопали

і розуміли, що кошти скінчилися. На якісь подальші етапи будівництва нам вкрай не вистачає. І ось, пригадую, з отцем Мирославом ми стояли біля цього так званого *[…]* штучного басейну *(усміхається)*, тому що були зливи. І думали, що робити. І ось в один день – така, напевно, була погода, як сьогодні – приїхав один наш парафіянин, нині покійний. І він такий стоїть і каже… Пан Роман його звали. Каже: «Отці, чого ви нічого не будуєте?». Ми з отцем Мирославом з покорою стояли і дивилися на нього. *(Сміється)*. Він каже: «Треба кошти?». Ми далі мовчимо. Він каже: «Чи вам для старту хватить?» – і називає доволі велику суму. На той час це був великі кошти. Ми подивилися один на одного. «Я думаю, Вам для початку вистачить». Він каже: «Я зараз їх привезу». І, ті кошти – на той час це було 7 тисяч доларів – це були великі кошти. Не пригадую, якшо це був рік *[20]*10-ий, здається, або *[200]*9-ий. Отець Мирослав потім підкаже по документам. Якраз єдине підвальне приміщення – це під святилищем – змогли за ті кошти зробити – звести і поставити перший ряд блоків. І це був старт, тому що люди побачили, що пішов старт будівництва, і потім вже самі люди почали допомагати. Про що йде мова. Цей підвал є вистражданий. Це було перше, що ми змогли зробити. І, власне, цей підвал у *[20]*22 році зіграв велику функцію порятунку людей, котрі тоді лишилися в окупації на чолі з отцем Мирославом. Можливо, воно десь так переплітається з тою історією Єрусалимського храму, але для нас це є пам'ятна подія.

[О. К.] *Дякую. Отче, окресліть, будь ласка, життя парафії Різдва Пресвятої Богородиці УГКЦ перед початком російського широкомасштабного вторгнення в Україну?*

[В. В.] Я розпочну навіть не з початку війни, почну з *[20]*13 року, коли постав цей наш український Майдан. Дуже багато наших парафіян були окрилені участю священників в тих державотворчих процесах. Ми були постійно на Майдані. З багатьма ми там перетиналися, і було дуже приємно, що громада підтримує такі проукраїнські ініціативи, так, власне, які ми були… якими ми, дійсно, живемо. І ми нікого ніколи не агітували. Ми казали: «Робіть добровільно свій вибір». І більшість людей нас в цьому підтримували як, як священників. Ось. Під час Майдану, як це вже було окреслено, і з чого почалась та вся історія. Тобто, я як крім того, шо є сотрудником парафії, я є голова Комісії здоров'я Київської Архиєпархії Української Греко-Католицької Церкви. І з 2007-го медичний капелан, і з *[20]*14 року – військово-медичний капелан-волонтер *(усміхається)* нашої церкви. І я як голова Комісії здоров'я *[Комісії УГКЦ у справах душпастирства охорони здоров'я Київської архиєпархії. – О. К.]*, як медичний капелан сам для себе обрав цей шлях з благословення наших єпископів. Блаженніший *[Святослав Шевчук. – О. К.]* і владика Йосиф *[Мілян. – О. К.]*, вони завжди, як каже, казали: «Віталій – ось цей вибір, це твій вибір, який приймай з Богом. Якщо ти його приймеш, ми підтримаємо Тебе в різний спосіб, головне щоб йти з Богом». Якраз я обслуговував, тобто їздив по різним лікарням, там, де були наші поранені майданівці. І з командою інших капеланів міг надавати їм таку духовну опіку і допомогу. Цей вступ якось плавно перейшов у Ваше питання. Коли у *[20]*14-му вже почалася війна, то Блаженніший Святослав *[Шевчук. – О. К.]* покликав і сказав: «Треба священників, які би мали відношення до медицини, щоб йти в місцеві медичні і військово-медичні заклади». Тоді це був всередині переворот для мене, штурм, тому що, власне, я був простим священником, медичним капеланом, який опікувався багатьма лікарнями. Тобто мав лише цей досвід, окремі навчання навіть закінчував. А тут в голові не вкладалося, коли ще йде війна, і ти маєш йти до поранених військових. Що їм говорити? Хто я такий перед ними? Вони – Герої. Вони отримали своє поранення, захищаючи мене.

Луганщина, Донеччина, Кримській півострів. І це було три госпіталі, якими ми почали опікуватися з Божої волі, благословення Блаженнішого Святослава Шевчука, владики Йосифа Міляна, нашого єпарха. Це були Центральний клінічний госпіталь Державної прикордонної служби України в *[м.]* Києві, потім Центральний госпіталь ЗСУ в місті Київ *[Національний військово-медичний клінічний центр «Головний військовий клінічний госпіталь». – О. К.]* і, власне, наш Ірпінський госпіталь ЗСУ *[Ірпінський військовий госпіталь. – О. К.]*. Сам це робив півроку поспіль, і потім до мене доєдналася ще група наших ініціативних священників, які мали до цього відвагу і покликання. Тому шо, насправді, це є окрема ділянка служіння, пораненим воїнам, їхнім рідним і військовим медикам. І це окрема тема. А зараз ми говорим про Ірпінь взагалі *(усміхається)*. Мене як медичного капелана деколи зносить на своє професійне. Але дуже важливо зрозуміти, що наша вся громада нашої парафії, бачачи запал отця Мирослава. І мені десь доводилось з ними про це говорити. Вони активно приймали участь у різних волонтерських ініціативах. І це волонтерство не почалося у нас, на нашій парафії у *[20]*22 році. Воно триває чуть не з перших часів, коли я почав ходити в лікарні з 2007-го. Це були цивільні лікарні поза війною. Відтак *[20]*13 рік – це було окремо як Майдан, і рік *[20]*14-ий – це, власне, ну, якщо я скажу тонни різної допомоги, то це я не перебільшу! На це в нас йшли величезні суми коштів. Це було допомога саме військовим. Це є все, що можна щоб ось різне назвати, починаючи від особистих речей, закінчуючи дороговартістним медичним обладнанням, у співпраці, зокрема, з парафіянами, у співпраці з нашою Церквою, з нашими благодійними організаціями, такі як: «Мудра справа», Патріарша організація, *[БО]* «БФ "Карітас-Київ"», *[МБФ]* «Карітас-Україна», «Лицарі Колумба», «Матері в молитві». І потім плюс різні парафії нашої Церкви на Західній Україні, на Центральній Україні. Це така співпраця. Тобто, що важливо, лейтмотивом, напевно, цього всього і саме служіння в тій громаді і служіння взагалі – це є «не боятися і робити». Тобто одна свічка може запалити десятки інших, і нас Христос запалив, а ми, як Христові, я би сказав, допоміжні руки *(усміхається)*, і маєм запалити інших. Це ще до *[широкомасштабної російсько-української. – О. К.]* війни, скажем, в докарантинний період – його так назвем, навіть коли йшла війна, все рівно парафія розвивалася, вона працювала, ми жили, ми щось робили. І дуже було важливо для нас, що наша громада, вона, скажу, налічувала, коли ми прийшли у 2007-му, десь 7-9 осіб, а зараз є до 450 *[осіб. – О. К.]*, принаймні, було. Не повернулося (за підрахунками на даний момент) 163 особи після повномасштабного вторгнення, але зараз прийшли інші, і ми знаєм, де ті люди, чому виїхали, чому не вернулися. Тобто ми з ними є на зв'язку. У нас діяли різні організації при парафії – це як благодійні, так само, був потужний хор, який у нас мав виїзди, і цей хор був візитівкою нашої парафії, були різні недільні школи… школа шиття, малювання, англійська мова, польська мова… Тобто були різні ініціативи, різні спільноти вірніше. Багато чого нам вдалося відновити, багато чого ще чекає свого часу. Тобто повноцінне життя, «плюс» той ботанічний садочок, який Ви бачите *[красивий сад на подвір'ї храму. – О. К.]*, також створений, який потребує догляду *(усміхається)*, створений стараннями громади для того, шоб люди могли прийти і також крім молитви, десь трошки відійти і побути на самоті з собою, і так молитись Богу.

[О. К.] *Дякую, отче. Скажіть, чи готувалася якось греко-католицька парафія до можливого російського повномасштабного вторгнення, і яких заходів вживали для того, щоб вберегти вірян?*

[В. В.] Дякую за це питання. Ну, насправді, все йшло доволі складно. Складно було

навіть морально це все збагнути. Йшлося не за фізичну підготовку. Фізична підготовка – це займає доволі, якщо правильно все організувати, невеликий час. Морально *[важко. – О. К.]* було себе пересилити, щось почати робити. Отже, ну, скажем так, не є секретом, що «гуляла» різна інформація про дату, приблизну дату нападу росіян і, власне, дивився доволі часто *[«Ютуб»-]*канали тих військових наших експертів. І люблю дуже розумних людей, не буду зараз їх рекламувати, кого я дивлюся, щоби, дійсно, збагнути, принаймні, для себе і розібратися. Тому що тут не є питання переживання, є питання розібратися і зробити правильні кроки. Це не є питання якоїсь там втечі, крику душі – а саме планомірних кроків. І ось, почувши щось, зібравши разом певну інформацію, зі своїм знайомим військовим ми про це говорили, і, фактично, за два тижні, «плюс-мінус» день туди-сюди, я знав приблизну дату, і що таке може статися. У голову звісно ж не вкладалося... Приїхав сюди на парафію і до отця Мирослава. Ми сіли разом спокійно поговорити і закрилися. Я кажу: «Є розмова». Він каже: «Кажи». Я кажу: «Дивись, що будемо робити в плані забезпечення безпеки, зокрема, наших парафіян, парафії, рідних?». І було прийняте виважене рішення, тобто не хотілося про це думати, але у цьому підвальному приміщенні, про яке я лишень згадував, невеличке, *(усміхається)*, котре там є у нас під храмом, облаштувати там бомбосховище. Як це було зроблено? Тобто, перший етап – це винести все, що збиралося там роками. Тому що, як у нас, в українців: «одна лижа нехай постоїть, санчата поламані нехай будуть, десь колись, щось і знадобиться...». Ясно, що були якісь речі, які використовувалися для храмового призначення – це якісь там лопати зберігались, якісь частини після ремонтних робіт, частини шифера. Тобто такі речі, які би ще знадобилися. Там не було так, як на смітнику. *(Сміється)*. Тобто зайти можна було, але ми вирішили це зробити. Уявімо, що це було доволі важко зробити. Але ми так почали легенько приглядатися до людей, наших парафіян, хто б міг нам у цьому допомогти, і знайшлися кілька таких ідейних наших друзів, які кажуть: «Отче, ми Вам допоможемо». Ми з цього не робили якийсь розголос, тому що багато було різних людей, які казали: «Ой, отці, більше вірте в Бога, моліться, і нічого не станеться!». Та добре, молитва є молитва, але є якісь такі моменти, коли треба просто приготуватися. І потім ми розпочали. Замовили у *[м.]* Запоріжжі пічку-буржуйку, зробили запаси води. Також за свої кошти особисті, щоби насправді не розводити паніки, закупили ліки необхідні, *[зробили. – О. К.]* запас продуктів. Це були різні консерви довготривалі, разом за ними їздили з отцем Мирославом, в різних магазинах і аптеках скоповувались, щоб не піднімати, знову ж таки, паніку. Якогось такого, скажем так, зайвого, я би сказав, переживання, чи турбування не було. Тобто кожен з нас володів певною інформацією, тому людям треба було давати вибір. Усі люди новини дивилися. Тим більше, вже стояли тоді частини військ на території Білорусії. Тут зрозуміло, що їм невигідно тримати такі угрупування і для чого, щоб вони просто так там були. Їх годувати треба, навіть скільки там йшло коштів на них. Тому десь були такі побоювання і все, що воно щось має бути, просто має. А ми мали бути готові. Зробили в підвалі приблизно дві *[кімнати. – О. К.]*: окремо – це було приміщення «кухні», де можна було готувати, були там закуплені гасові такі різні елементи. Тобто, газові боялися, бо то ж діти, небезпека. Ми такі брали більше, як, скажем, на кєросіні. Ну, одним словом: це доволі довго все готувалося, але це було зроблено з любов'ю. Було дві роз'єднані так звані зони: чоловіча і жіноча, також дитяча зона, навіть іграшки принесли. Ось. І тільки ми якраз закінчили, в один прекрасний день... *(Усміхається)*. Ви знаєте, як, як це почалося.

Це було 24-го числа – це, коли в п'ять з «копійками» *[годин. – О. К.]* почалося це все. Десь почуття в мене було одне – так, почалося..! І друге – ми більш-менш готові! Тоді пишу в парафіяльну групу, яка була тоді у *[додатку для обміну повідомленнями та дзвінками. – О. К.]* «Вайбер», повідомлення, що є так і так, хто бажає, є підвальне приміщення, де облаштоване бомбосховище, де можна якийсь час перебути. Хто бажає – може приносити особисті речі, особисті ліки, які були потрібні, і можете завжди скористати цим бомбосховищем. Люди про нього зрештою знали. І на той момент там перебувало близько 10 осіб. І, власне, в ту саму ніч, коли вже були, на Гостомель ті усі десантники, весь Ірпінь світився просто вночі від вибухів. Тобто було навіть таке враження, так як в білий день. Гостомель тут поруч, фактично до тої точки всього – 12 кілометрів, то не є велика відстань. І з другого дня в нашому сховищі вже перебували до 30 осіб.

[О. К.] *До 30 осіб – це вже на який момент, отче?*

[В. В.] 24-го числа.

[О. К.] *24 лютого.*

[В. В.] 24-го ввечір люди вже прийшли навіть з речами, тому що вже було зрозуміло, що якісь такі події, які насправді будуть негативні. Тобто люди прийшли самі. Ми їм не казали: «Все, там все пропало...». Тобто ніхто нічого не розумів. Так, я йшов в той день, ночував в себе удома, а отець Мирослав – тут в себе в плебанії. Люди просто йшли, бо боялися, а біля храму все ж спокійніше. Але ми були готові зрештою – більш, ніж, напевно, інші на той момент.

[О. К.] *Яким було облаштування цього бомбосховища? Ви кажете, були окремі чоловіча і жіноча частини?*

[В. В.] Ну, це умовно. Умовно були розділені нібито окремі кімнати для зручності перебування.

[О. К.] *Щодо харчування: запаси води ви передбачили. Чи з їжі щось накопичували?*

[В. В.] Так. Це був сушений хліб, це були консерви з хорошою кінцевою датою до споживання, наприклад м'ясні та такі, як беруть із собою у дорогу подорожуючі особи. Тобто так якось. Потім, я ще пам'ятаю, на мене дивилися, як на телевізор – бо я закуповував багато військових сухпайків, ну, наскільки це можна було. Вони були доволі дорогі, але, зрештою, там одного того сухпайка могло хватити на одну особу – на один день, але насправді, як показав досвід, що того сухпайка, якщо його грамотно споживати, бо люди мали стрес (коли вибухи – дуже не хочеться їсти), то зрештою такого пакета могло вистачити на два дні, а може, і на довше. Я навіть більше скажу, якщо наприклад, діти, ясно, що вони до кінця, можливо, і не розуміли, що відбувається, але дорослі все розуміли. Особисто я не хотів дуже сильно їсти. І не їв протягом 4-х днів, аж потім мене просто заставили щось хоч трохи перекусити. Ну, і зрештою, цей пайок коштував 300 гривень один пакет. Це були доволі великі кошти, якщо порахувати скільки ми з отцем Мирославом тоді закупили. *(Усміхається)*.

[О. К.] *Які були Ваші дії щодо власної родини після початку широкомасштабного російського військогового вторгнення? Які рішення доводилось приймати у таких умовах?*

[В. В.] Дивіться, щодо отця Мирослава. Ми так перед тим вирішили, що він не покидає зі своєю родиною місто і залишається тут. Що входило у мою функцію? Ми поговорили з моєю дружиною, і було прийняте рішення, що ми також не виїжджаємо. Але коли на другий день, на третій, це все, скажем так, вже почалось і доволі серйозно, то ми домовились з отцем Мирославом, що я вивожу своїх *[рідних. – О. К.]* в безпечне місце і вертаюсь за його родиною, навіть за ним, і можливо, за части-

ною парафіян. Тоді не було такого доволі великого транспорту. Це була легкова автівка, і треба було подумати, де взяти більшу машину, щоб більше людей можна було вивезти. Так воно і вийшло. Єдине, що так все обернулося, що ми виїжджали в останній день, коли ще можна було виїхати з Ірпеня. Це ми вже зрозуміли потім.

[О. К.] *Отче, скажіть, будь ласка, як тоді далі склалася подальша доля тих парафіян, які перебували в підвальних приміщеннях храму? Як діяли Ви у надскладних обставинах воєнного часу?*

[В. В.] Добре. Це, можна сказати, був окремий досвід, скажем, тих людей, котрі лишилися. І був досвід спільний. Отже, по-перше, щодо тих людей, які тут лишилися. Власне, це заходила субота і неділя, відповідно богослужіння відбувалися. Тобто оскільки нагорі в храмі вже було доволі небезпечно, всі церковні атрибути були знесені в підвал – престіл, Святі Таїни. І отець *[Мирослав. – О. К.]* там кожного дня мав молитву та Святу Літургію з тими людьми там в підвалі. З людьми молилися, але перед тим ми ще там, я забув сказати, наготували дрова, зробили пічку-буржуйку, і нам один парафіянин також привіз з фабрики, де виготовляли меблі, маленькі обрізки, як дрова, і їх було багато. Також там були каструлі, щоби готувати, хоч це і мінімум, але все ж базове для життя щось та й було. Кожного дня була молитва. Люди трішки мали нагоду вийти на подвір'я, коли було більш-менш тихо. Зв'язок ще був, здається, три дні. Потім були знищені вишки зв'язку, коли впали перші авіабомби, які знищили частину ірпінського нашого військового госпіталя, і багато об'єктів вже були зруйновані. Люди перебували тут вісім днів. Власне, так, але кожного разу були спроби *[виїхати. – О. К.]*. Все ж таки, потім стало зрозуміло, що то ні до чого доброго вже не йде, і треба було рятувати людей. Тобто були спроби, і вони увінчалися успіхом зі сторони настоятеля. Вони звернулися до наших друзів-протестантів, які в нас тут є на виїзді з Ірпеня. І, власне, в цей спосіб тоді все і вирішилося. Вони мали «зелені коридори», де організовували колони з машин і вивозили полями та лісами людей, бо Житомирська траса, як ми розуміємо, вже була перекрита. Виїзд через *[мікрорайон у м. Бучі. – О. К.]* Яблуньку, через Бучу також вже не працював. І люди, скажем так, мали нагоду якраз виїхати. І це все сталося буквально за пару хвилин. Тобто коли отець Мирослав пішов туди домовлятися – він *[один із організаторів виїзду від протестантів. – О. К.]* каже: «Ви маєте годину часу». Він тоді прибіг, і скільки було тоді машин, вони одразу поїхали. Так, виїхали, слава Богу, і цим врятувалися. На той момент ще лишалися деякі парафіяни, котрі не знали, що люди виїхали, бо не було зв'язку. Навіть одна пані отримала поранення біля храму, коли був обстріл. І тільки люди виїхали, якщо не помиляюсь, на другий чи третій день був «прильот» сюди якраз до храму. І можете собі уявити, які могли би бути наслідки для людей. Ми на даний момент вже частину цього всього вже закрили. Тільки лишили одну стіну в храмі. Як казав Блаженніший Святослав *[Шевчук. – О. К.]*, залишити для нащадків, просто делікатно все там трішки *[відремонтувати. – О. К.]*, щоби ці отвори далі не сипалися. Ми сьогодні мали нагоду з Вами це побачити. Були тут дерева, які ми зберегли на початку, і тому траєкторія прильоту цієї міни була змінена, але дерева були знищені, паркан, побитий фасад, сходи. Були векликі вирви у землі. Скло було все вибите в храмі, і лишилися навіть на дверях такі величезні пробоїни, метал... Є місце, де можна подивитися, де аж закипів цей метал, наскільки була, певно, сила цього вибуху. Також одразу був «прильот» з тамтої сторони будинку – була вибита ціла стіна і пробито кілька стін повністю вздовж всередину. Якщо би там перебували люди, а люди якраз тоді не всі могли бути в підвалі, бо як поясниш трьохрічній,

двохрічній дитині, які хотіли комфорту, і вже на свій страх і ризик просилися на перший поверх цього нашого будинку, парафіяльного центру. Якщо би там перебували люди, як казали нам сапери, які приїхали пізніше, що там би всі загинули, якшо би там був в той момент, перебували. Дах є посічений, але ми так лише трішки зремонтували, оскільки не було дуже багато фінансів. Просто його підлатали. Фасад ми зробили. Бачите, якраз цього року ми зробили утеплення завдяки Київській Архієпархії Української Греко-Католицької Церкви. Тобто прийшли кошти, і ми зробили утеплення фасаду. Також все відрехтували, лишились фотосвітлини, фотофіксація цього всього безладу. Також ми цього року, тільки буквально місяць тому закінчили укладку граніту на сходи. Також було закрито стіни, і лише деякі частини паркану поміняли – деякі речі лишилися, щоби бачити, як воно, скажем так, було для наших дітей. Щодо мене особисто – просто була така установка, шо я вивожу свою родину в безпечне місце і вертаюсь. Це була поїздка одної доби. Єдине, що стався такий казус: коли я вже вертався, тобто на другий день «повномасштабки», коли вивіз свою родину у безпечне місце і в ту саму ніч я вертався, було легше їхати. Тому що туда ми їхали доволі довго, лісами та ланами. *(Усміхається)*. Бо дороги були перекриті. А назад… ми попрощалися з дружиною. *(Усміхається)*. Вона лишилася у безпечному місці, а я вертався, але вже не доїхав. Буквально мені не хватило… 90 кілометрів, тому що по Житомирській трасі вже йшла російська техніка. Це було дуже прикро, тому що їхали з одною метою – допомогти евакуації людей, що лишилися. Ми були останні, хто зміг виїхати через Яблуньку. Після нас вже через 6 годин – і цей маршрут вже був перекритий. Так. Я не знав цього ще, і я просто їхав, бо мав тут бути. Вертався сюда і кажу: не доїхав. Той весь час, тоді був зв'язок серед наших військових капеланів, військово-медичних капеланів, тобто, що робити і як робити, ми координували. Була така вказівка, що хто хоче лишатися, хто має можливість вернутися і лишитися, і працювати, тоді скорпорувалися разом з сусідніми священниками, які були ближче до того місця, де я перебував, чи хтось з наших, що їхали сюди. І це, власне, так і вийшло. Так що ми саме зв'язалися, і в загальному можу сказати, шо перебував в Житомирській області. І ми робили свою роботу. Власне, це з перших днів ми були відкриті до тих логістичних складів, і була налогоджена вся система. Наша географія роботи для Перемоги *[України. – О. К.]* була, починаючи від Житомирської області, повністю до Бучанського району, там, де можна було доїхати, тобто щось передавати. І це все працювало протягом, з моєю участю, півтора місяця, тобто були поїздки від Житомирської області як в сторону *[м.]* Новограду*[-Волинського] [сучасне м. Звягель – О. К.]*, відтак Бучанський район, так само *[міста]* Дніпро, Покровськ, Бахмут, тобто вся ця сторона, і тими різними дорогами. І доволі був для мене цікавий період, власне, тої роботи, тому що нас підтримував голос нашого Блаженнішого Патріарха Святослава, Глави і Отця нашої Церкви, який особистим прикладом, сам залишаючись в Києві, він кожного дня записував ці відеозвернення, він кожного дня підтримував усіх, ми були на зв'язку щоденно. Також нашому владиці Йосифу Міляну кожного дня ми мали прозвітуватися, де ми є та що з нами. Ми отримували якусь таку підтримку, отримували настанови, благословення молитви і, власне, завдяки моїй церкві *(усміхається)*, ми могли робити те, що могли робити. Отець Мирослав і громада на восьмий день евакуювалися. Вони доїхали до міста на Західній Україні, і він там перебував доволі довший час, тому що вони багато всього пережили. Я просто був у складі іншої групи священників, там, де ми просто робили своє служіння, те, шо могли тоді, на той мо-

мент, в координації з цілою нашою Церквою. Також мали координацію, зокрема, з військовими, тому що багато треба було просто розуміти, якою дорогою краще їхати, безпечніше, як, скажем так, довезти те, що ми везли щодо гуманітарних конвоїв, вантажів різних, продуктів харчування, одягу, багато-багато іншого *(усміхається)* як священники. Це не був героїзм, скажу Вам. Це було почуття обов'язку. *(Усміхається)*. Обов'язку, який закладено роками згідно нашого служіння, те, що ми присягали на престолі: бути там, де є найбільша необхідність. Бо гасло капелана – «Бути поруч», як казав Блаженніший Любомир Гузар. А Блаженніший Святослав додав: «Бути там, де є найбільша необхідність». І ми це робили. І, власне, дуже дякую всім, хто підтримував, тому що доводилось бути в різних місцях, комунікувати з різними людьми. І в той момент, можна говорити про сумні події, про війну, але війна багатьох об'єднала. Багатьох – це не всіх. Багатьох об'єднала в спільному думанні, в спільних задумках. Насправді, хочу подякувати всім – воно ввійде, напевно, в історію – всім, хто мав до нас відношення, тому що не було маленької роботи, яку хтось робив. Навіть та хатинка, де ми мусіли перебувати, там жили доволі старші люди. Вони плакали, журилися, що не можуть нам допомогти в наших місіях. Я кажу: «Ваша допомога в тому є, що ми кожний вечір приходим, і є бодай гаряча зупка, якої ми не бачили деколи добами». І це було також їхнє служіння. Тому кажу: немає маленької роботи. Тому хтось каже: «Та я не знаю, я не можу нічим нікому допомогти, я нічого не знаю», – це неправда. Треба просто зрозуміти, що я можу на даний момент. Хтось не міг, хтось робив чудову роботу на Галичині, допомагаючи, збираючи щось, і ми мали підтримку цілої Церкви. Нема такого, що ми там герої, бо ми щось робили. Але кажу, це як футбол. Це такий мій крилатий вислів, напевно, я часто його використовую. Проте хтось у футболі заб'є результативний гол. Хтось може подати результативний пас. Хтось стоїть в захисті, хтось охороняє ворота. Тому я завжди кажу, що це стараннями цілої Української Греко-Католицької Церкви, небайдужих людей, зокрема і за кордоном. Тому що *[20]*22 рік показав, наскільки сильні діаспори, наскільки небайдужі до нас наші партнери інших країн, зокрема, Польща, яка радо приймала наших біженців, та сама Німеччина і... ну, практично майже всі країни, *(усміхається)*, про які я чув багато відгуків. Ясно, що не без нюансів – вони є всюди, але коли люди розуміють, про шо йде мова, тому говорити про то, що хтось там відвернувся... Можливо, були випадки, але це в кожній ситуації було по-різному. Тому тут важливо було зрозуміти, що за себе навіть говорю: що ти, отець Віталій, можеш зробити зараз, то що ти можеш зробити? Зброю ми як священники не маєм права тримати в руках, але крім зброї ще було багато іншої логістичної роботи, і дуже подобалося, що міг себе заангажовувати в різних, скажем так, викликах, які стояли тоді. Навіть тоді опанував професію водія-дальнобійника. Для мене це було доволі цікаво. *(Усміхається)*. І тут була така цікава нагода, тому що, ну, це було потрібно. І так сталося, так вийшло, що коли ми мали дуже-дуже-дуже далеко їхати, напарник водія фури в останній момент відмовився їхати на Схід. І я кажу: «Та я вмію, і добре вмію водити фуру, та сіли та й поїхали». *(Усміхається)*. Це був доволі цікавий досвід також, так, тому що це треба було просто пережити.

[О. К.] *Несподіваний досвід, але і наскільки цінний у той надважкий час. А як, отче, Ви як духовна особа давали раду собі з емоціями, бо вони у той період були різними: розпач, страх, ненависть? Наскільки молитва Вам допомагала вірити в добро і в те, що Україна вибоpе Перемогу цій у війні, і наша рідна земля буде звільнена?*

[В. В.] Дякую за це питання. Мене, напевно, тримало, скажем так, знання, знання

історії. Історії України, зокрема історії Української Греко-Католицької Церкви. В *[19]*46 році, коли зарештовували священників Української Греко-Католицької Церкви, був у Львові цей псевдособор, коли московія вирішила, що наша Церква є великим ворогом. І про це ми сьогодні говорили зранку на Літу́ргії. Ми згадували в контексті звільнення наших двох священників з російського полону. Ми їх називаємо вже так сміло «Бердянські новомученики». І, власне, я сьогодні про це якраз доволі довго думав зранку. Для нас став цей приклад наших попередників. Це і Сибір, це різні переживання. Це біблійне переслідування Святої Родини, коли цар Ірод хотів вбити Ісуса. І, напевно, що нас кріпила молитва до того самого митрополита, патріарха Йосипа Сліпого. Нас кріпила віра, Блаженніший Любомир Гузар *(усміхається)*, який застав ще цю війну, бо він ще жив у той момент. Нас кріпило… щоденне звернення Блаженнішого Святослава Шевчука. Коли є телебачення – Слава Богу, зв'язок був, це не те, шо зараз, що немає світла, і все полетіло. І ми дивилися кожного вечора виступ нашого Президента. Це також кріпило. Так, він змушений був говорити деколи некомфортні новини: так, що так і так, але… Бо переважно це були склади, загрузки, перегрузки. Але якщо ми добігали десь до телєвізора, то мене кріпили слова нашого ірпінського мера Олександра Маркушина, який також кожного вечора виходив в «Телеграм»-канал *[цифровий месенджер для дзвінків та обміну повідомленнями. – О. К.]*, і він казав про новини, що нам вдалося відбити ще метр землі, ще метр; загинули там такі і такі хлопці… Також наша тероборона Ірпеня, вони кожно разу старалися на *[сторінці у соціальній мережі. – О. К.]* «Фейсбук» виставити *[інформацію. – О. К.]*. Це вже коли трішки відтиснули тих «орків». Виставляти – вони їздили по тих вулицях і так знімали будинки. Кожен міг подивитися, які будинки вціліли, які ні. Це також підтримувало, тому що я знав, шо хтось є. *(Усміхається)*. Це важливо, оскільки ми не могли тоді фізично в'їхати і повернутися в Ірпінь. Ми півтора місяця працювали і робили те, що могли, і, власне, робили свою роботу. Це були: ми «ганяли» карети швидкої допомоги хлопцям, тому що я як військово-медичний капелан, все-таки, більше «тянув» за медичну лінію. Це були гуманітарні конвої, зокрема і в Бучанський район. Тобто ми мали контакти з певними особами. Ми дзвонили, що ми їдемо. Той каже: «Заїдь з тої сторони, там ми вас зустрінемо». Були якісь певні слова кодові, і вже потім з'явилися системи паролів. *(Сміється)*. І все решта. Тобто це зовсім було по-іншому. Це я говорю за перші півтора місяця, «плюс-мінус». Тобто місяць і два тижні навіть, як це все працювало. Ми знали як, хто і що, і розуміли, куди ми рухаємося, щоби, дійсно, підтримати. На Ваше питання, чи було страшно, відповідаю: не було. Єдине було переживання за родину. Це єдине, що мене турбувало. Родина… Так, вона була у відносній безпеці, але все рівно… Були турботи і переживання, як вони там. Але хотілося робити, і було велике бажання вернутися до свого храму і до своєї громади в Ірпінь. Нас лишилося на той момент, і де Ви зараз берете інтерв'ю, можливо, чоловік три або четверо парафіян, які не виїхали з різних причин, так. І я знав, ми знали, як вони. Ми з ними час від часу мали зв'язок, контакти. «Плюс» отець Мирослав у групу *[у соціальній мережі «Фейсбук». – О. К.]* парафіяльну Ірпеня, «скидав» якісь слова підтримки, новини. І це також єднало громаду, де б вони не були. Вони були розпорошені по цілому світі, так би мовити. Бо багато хто виїхав на інші терена, зокрема на Галичину. Багато хто їхав за кордон. Також трималися, бо так, я розумію, – в тих негативних подіях – це є одне. Але коли ти тримаєшся на зв'язку з своїми людьми – це, це зовсім інше. От, власне, для нас таким переломним моментом стало якраз *[свято. – О. К.]* Благовіщення

*[20]*22 року. Коли Ірпінь вже був звільнений, деокупований. Коли було більш-менш безпечно в нього в'їздити, Блаженніший Святослав сказав, щоби я вертався ближче до Києва, тому що ми знали, хто де є. Я кажу: «Я готовий». І тоді ми ледве в'їхали до Києва, тому що ці всі були блокпости. Потім остання була моя поїздка на Схід, і потім повернення вже сюди. Я мешкав в Києві, оскільки Ірпінь був без води, без світла, ще було багато різних небезпечних розтяжок в місті. Мав нагоду мешкати з певними військовими в Києві, робити своє служіння. *(Усміхається)*. І також вже відкрився усім містянам, що я є поруч. На жаль, приймав участь у подіях – це поховання місцевих мешканців, військових в місті Ірпінь. І так, коли ти приїздив в «броніку» *[бронежилеті. – О. К.]*, там у всьому, тебе проводили тими вже розмінованими стежками на цвинтарі чи в місті. І тоді, коли збирали тіла, були ексгумації, був збір загиблих, які були поховані, чи де перебували після загибелі. Я був один з священників, які приїздили сюди з дозволами, звичайно, і робили все необхідне. Багатьох ховали без священників, і потім ми ше відспівували тих людей. Так зване запечатання домовин. Коли знали, що я є, дзвонили і казали, що тоді і тоді треба приїхати. Я їхав, відкладав усе і їхав. Звичайно, були проблеми з соляркою *[дизельним пальним. – О. К.]*, з багато чим, але Господь завжди керував тими питаннями. *(Усміхається)*. Якось завжди так було, що Господь *[допомагав. – О. К.]*. Ну, і відповідно, їздили і до хлопців, які тоді стояли під *[м.]* Чорнобильом, наші військові. Потім це славне місто Славутич… Тобто, фактично, коли вже повернувся сюди, також не вдавалось сидіти на місці. *(Усміхається)*. Тобто роботу знаходив завжди. Ну, і комунікували із Патріаршою комісією у справах охорони здоров'я *[УГКЦ. – О. К.]*, це Львів, це сестра Севастіяна Карвацька, пані Мирослава Полець. Це були перевезення карет швидкої допомоги для наших лікарень, госпіталів «на передку» *[на передовій лінії фронту. – О. К.]* і тут. Тобто це були постійні гуманітарні вантажі, «плюс» наша група військових капеланів, Департамент військового капеланства *[Патріаршої курії УГКЦ. – О. К.]*, який очолює владика Михаїл Колтун, його замісник – отець Андрій Зелінський, отець Ростислав Височан. Це особи, які над нами чували. В нас і ця група *[соціальних мережах. – О. К.]* збереглася. Власне, коли треба було щось знайти, ми кидали в групу цей запит. І тоді хтось каже: в мене є те, в мене є те, в мене є те. Кожний міг комунікувати і підкинути один одному те, що є необхідно, щоб хлопці могли спрацювати для своїх *[військових. – О. К.]* частин. Тобто це я так, можливо, сумбурно, але це так працювало. І потім вже, коли Блаженніший *[Святослав Шевчук. – О. К.]* – вже ближче підходжу до розв'язки – на *[свято. – О. К.]* Благовішення, перший приїхав сюди. Він якраз відвідав ті могили, поховання масові в Бучі, якраз там є ці фото, що обійшли цілий світ. Потім якраз заїхав в той самий день до нашого храму. Ще навіть не була територія, здається, досліджена саперами. *(Усміхається)*. От. І вони прийшли, піднялися сходами. Навіть ми зберігаєм ті світлини. Коли дивишся у вікно пошкодженого цього… І для нас Благовіщення тепер кожного року, хоч тоді воно було 7 квітня, тепер трішки раніше, оскільки на 13 днів календар змістився. Це стало благою звісткою, що на цю землю ступив, знову ж таки, наш Патріарх. І тоді, я пам'ятаю, вже тоді почали усі повертатися. Оскільки отець Мирослав ще перебував з певних причин поза межами Київської Архієпархії, я один з перших, хто повернувся сюди. І тоді якраз йшла Паска. *(Усміхається)*. Паска була близько, і тоді постало питання: що робити? Не було води, не було світла. Храм розбитий. Ми не встигали нічого прибрати, тому що людей майже не було. Тут буквально пару людей, троє або четверо. І як його вимити? Як, як прибрати? Як довести до ладу? І… *(Емоційна*

пауза). І один священник каже: «Віталіку, їдь служи!». Звоню до отця Мирослава, кажу: «Слухай, шо робити?». Він каже: «Служи! Я приїду». Каже: «Ти відслужи на Паску. Я приїду після...». Я пригадую, що ми навіть приїхали якраз перед Паскою. Ми написали в групі *[на сторінці парафії у соціальній мережі «Фейсбук». – О. К.]*, шо на Паску буде *[Божественна. – О. К.]* Літургія в Ірпені. Це такий доволі сильний момент. У нас навіть збереглись світлини – колаж *[20]*22 року і *[20]*23-го, ми такі зробили минулого року, наш славний фотограф. І люди казали: «Отче, ми приїдем допоможем, чим можем». Ми за годину приїхали. Ну, що тут зробиш за годину? Нічого не зробиш. Тому що ми не могли тут ночувати, чи там за день приїхати, бо постійно в роз'їздах, і не було кому це все поприбирати. Ми вирішили це за годину. Пилюку боялися піднімати. Кажу: «Давайте, але не піднімайте пилу!». Ми лише почистили святилище, я поміняв ті обру́си, бо все було в уламках скла, і на престолі. Це була особлива Паска. Я такої Паски, напевно, не пам'ятаю, щоби вона такою була в моєму житті. Цей храм завжди – Ви сьогодні були – все чистесенько, все як кажуть, «з іголочки», але тут… Тільки двері були розбиті, не можна було зайти, тому я написав в групі *[на сторінці парафії у соціальній мережі «Фейсбук». – О. К.]*, що оскільки двері заблоковані цілком, ідіть через захрестію, запасні двері. Я починаю Службу *[Божу. – О. К]* – в храмі четверо людей. Я стою, я не можу, в мене комок в горлі... Пасхальна служба... А ми завжди, в нас, ми виставляли Плащаницю, той обхід навколо храму, стукали хрестовидно в храм – все як у Пасхальну ніч. Ви знаєте, сталося чудо. Чудо сталося. Люди, які взнали, шо буде Літургія, парафіяни, які були ближче в Києві, чи в були в області, вони на Паску приїхали. Нас було 35 людей. Я стою під час Літургії – вони заходять через захрестію з кошиками, у вишиванках… *(Довга емоційна пауза. По обличчю течуть сльози)*. Ну, це було щось… І ти бачиш тих людей, кого ти знаєш. І тут серед них чітко вирізнялися ті люди, які пережили окупацію. Наші парафіяни, вони такі були, з бородами, невмиті... *(усміхається)*, бо не було води. Вони прийшли з тими кошиками. Я навіть не дивився, що було в цих кошиках. Але, уявіть собі, вони все приготували і назбирали. Я проповідь не міг говорити. Ми хоч на Паску читаємо послання Блаженнішого *[Святослава Шевчука. – О. К.]*, я перепросився. Я кажу: «Дивіться, я не зможу цього прочитати, бо течуть сльози». Я просто сказав пару слів від себе. Я включив телєфон, отець Мирослав... слава Богу, тоді десь нам прорвався цей зв'язок, отець Мирослав був з нами на зв'язку там, де він перебував. І чую, там також він, він був з нами на цю Паску. Ми посвятили паски, і ті фотографії зберігаються понині, знаєте, це Пасхальне босужіння. І оті обійми… Зараз, так, ми здибаємся, ми радіємо один одному, але тоді це було щось. Другим важливим цікавим таким, я би сказав, елементом пасхальним, це було те, що приїхали люди з Бучі, депутати, і сказали: «Отче Віталію, люди не хотіли піти до храму, вони бояться виходити». Я кажу: «Чим я можу Вам послужити?». Вони кажуть: «Поїхали з нами! Посвятимо паски прямо, прямо в подвір'ях». І ті фото понині зберігаються. Ми їздили. Ми поїхали в один двір, в другий. Я йшов... Люди побачили з вікон священника, вони виносили пасхальні кошики, і ми освячували прямо-прямо в дворах. *(Усміхається)*. Знаєте, я не знаю, як вони умудрилися ті пасочки десь взяти. *(Усміхається)*. Хто щось там з чогось зробив ті пасхальні дари. Це було щось... Уявіть собі: окупація, смерті – і люди знайшли пасочки, яйця. Це було щось, я такого не бачив в житті! І ця Паска *[20]*22 року, напевно, закарбується на все життя. І ми об'їхали багато. Потім ше поїхали містом. Якраз була присяга наших хлопців. День так склався доволі сильно. Якраз потім, на другий день, на Світлий вівторок, повернувся вже отець

Мирослав. Вже більше парафіян, все ж таки, залишилося в Ірпені. Ми почали фактично протягом двох тижнів це усе вичищати. Скільки тачóк того всього скла, заліза сміття та іншого. Люди приїздили, поверталися, і, як казав один парафіянин, на жаль, не пам'ятаю, хто це був, ну, це, напевне, не, неважливо. Сама суть – каже: «Ви знаєте, отче, чому я до Ірпеня так швидше повернувся, ніж ми планували? Тому шо ми почули, що запрацював наш храм, наша святиня». Ви знаєте, ця відповідальність, яка лежить на тобі як на священникові… Це можете написати також в інтерв'ю. Я завжди кажу: легко бути Президентом в країні, в якій нема війни. Легко бути мером міста, коли нема війни. Легко бути священником не в час війни… А тут для усіх нас насправді приходить момент істини. Хтось з наших сучасних істориків, якщо я не помиляюся, пан Тарас Пшеничний, сказав таку річ: «Проблема нашого суспільства, що ми не вміємо або не хочемо брати на себе відповідальність». Над його словами я роздумував, дійсно, кілька днів. Він має рацію. Вміти брати відповідальність, яка на тебе є покладена за тих людей, кого тобі Господь послав. Через рукоположення єпископа ми стали священниками. Це не є щось таке звичайне – ти священник! І ти не просто маєш щось людям принести, дати чи проповідувати. Ти власним життям маєш показати приклад. Немає сенсу багато говорити, а важливим є те, що ми робимо. Реально побачили ці справжні речі, які спрацювали. Повернення отця Мирослава сюди – це була чергова сторінка нашої історії, тому що ми її відкрили, коли він повернувся. Він перші дні після деокупації Ірпеня мешкав у римо-католицького священника – отця Тадеуша. Я ще мав вертатися у військову частину, до якої був приписаний, оскільки *(усміхається)* так тоді вийшло. Виконував своє служіння і ще інші роботи в госпіталях і там, де були військові. Коли отець повернувся, люди почали приходили *[до храму. – О. К.]* кожного дня. Вони прибирали, мили, чистили, допомагали і з часом доволі швидко все відновили. Тому що у нас потужна громада, у нас чудові люди. У нас найкращі люди в Україні. *(Усміхається)*. Наша громада ірпінська – ми і вони – є пліч-о-пліч.

[О. К.] *Слава Богу! Отче, я теж всередині радію, що Ви і громада повернулися до рідної святині, до рідної землі. Дай Бог, щоб більше ніхто у нас з-під ніг не вибивав її. І щоб ми повернули всю нашу Україну! (Співрозмовник в цю мить глибоко видихає). Отче, як Ви як медичний капелан давали раду з тими труднощами, з якими стикалися під час розмов із нашими військовими чи із людьми, які пережили військові події? Як тепер реагуєте на травми війни, які переживає чи не кожен українець?*

[В. В.] Добре. Ну, дивіться, з позиції військово-медичного капелана, медичного капелана-волонтера можу сказати чітко: українці є сильною нацією. Ми є непереможні, ми незламні. Можна вбити тіло, а ніколи не можна вбити дух. Наші воїни є непереможними. Деколи фізична рана не може зламати дух людини. Що я можу сказати ствердно, що як із *[20]*14 року, так і з початком повномасштабного вторгнення єдине, за чим сумують хлопці, жалкують – це то, що я чую від кожного другого: це то, шо я поранений, і зараз я не можу виконати своїх обов'язків, тому що там лишились мої хлопці, мої друзі. Мета України – вигнати до останнього «орка» з рідної землі, відновити наші кордони і нашу територію, включаючи Луганську, Донецьку області та Крим. Це наше спільне завдання. Іншого шляху немає. Немає часу на компроміси, тому що з терористами не можна вести переговори. росія – це держава-терорист. Наш дух є незламний. Зараз Українська Греко-Католицька Церква розробила цілу програму, котра розпочалася із благословення Блаженнішого Святослава *[Шевчука. – О. К.]*, нашого єпископату, яку розпрацювала Комісія *[УГКЦ у справах душпастирства охорони. – О. К.]* здоров'я на чолі з сестрою Севастіяною Карвацькою. Це програма «Зцілення ран війни». Вона сягає, зокрема, духовен-

ства. Тому що кожний із нас також перетерпів, і кожний працює з тими людьми. Ця програма, нарівні з іншими, дає розуміння, як рухатися, як собі допомогти, як помогти іншим. І я завжди кажу: ми деколи помагаєм собі – зможемо допомагати іншим. Колись матір Тереза сказала так: «Боже, коли мені важко, пошли мені того, кому ще гірше. Коли я хвора, пошли мені людину, яка хворіша за мене». І оце, напевно, відповідь на попереднє питання, я так трішки від нього *[відійшов. – О. К.]*, бо, бачите, люди приходять. Власне колись, можливо, вони давали собі раду лише завдяки молитві і іншим молитовним практикам, але коли ти загангажовуєш себе в роботі, в тебе немає часу думати про щось інше. Я навіть сьогодні парафіянам кажу: «Дивіться, я розумію, що треба дивитися новини – це потрібна річ, але маєте в день цьому присвятити до півгодини, до 40 хв – і все. Подивіться, виберіть для себе декілька "Телеграм"-каналів. Прочитайте інформативно, що сталося – і все. Далі працюйте, далі щось доброго робіть». Тому що деколи людина «зависає», вона читає всі новини з різних джерел, де інколи там одні і ті самі новини, якщо промоніторити, які тільки одна-одну переспівують, і вони перегукуються. І люди себе вводять у все лише негативне. Я особисто в тих новинах шукаю позитивні речі. Так, негативних багато. Це «прильоти» по наших славних містах: Харків, Дніпро, і ми це дійсно переживаємо. Це смерть і дітей, і дорослих. Цивільного населення. І цю «навалу» не зупинити. Це сарана, яка ходить по Український святій землі, і про про які переговори може йти мова… Колись Блаженнішого *[Святослава Шевчука. – О. К.]* запитали, які є передумови розпочати діалог або примирення. Він каже: «Умова перша: нас мають припинити вбивати. Як можна говорити про якісь премовини, коли нас далі вбивають. Умова друга: кожен злочинець має бути покараний за злочин у Бучі і в інших містах». Тобто так само як був цей Нюрнберзький процес, коли цих нацистів судили, і дехто навіть ще відбуває свій термін покарання. Дивлюся якось новини: такий дідусь сидить такий старенький, бідний, трясеться… Раз – відкрили, а він там був у нацистів якісь керівник підрозділу по масовому знищенню людей. Тобто нема терміну злочину, і ми не можемо це упускати. І третя річ: «Тоді, – як каже Блаженніший, – ми тільки можемо почати думати про ті процеси розпочинати діалог». Але поки не виконані перші дві умови, про що може йти мова. Про які зараз можна говорити мирні процеси, чи інші речі. Тому ми маєм критично також бачити витоки історії, розуміти історичні процеси. Я зараз завжди говорю, що хто не знає своєї історії, той не має майбутнього. Дуже просто. Історія це все показала нам, як і що… Навіть звільнення наших священників УКГЦ з півторарічного полону. Я думаю, що ше буде написана не одна книга з розповідями їхніми. Вже скільки матеріалів зібрано, навіть не через них, через багатьох наших полонених, як ставляться до наших військовополонених. Про яку гуманізацію може йти мову? Про яку? Наші намагаються, коли їхні військовополонені, дійсно, показати рівень, тобто допомогти, скільки це можемо зробити і все решта. З іншої сторони ми не бачимо якоїсь такої консолідації чи співпраці. Ну, про що може йти мова? Так, завдячуєм Богові, завдячуєм усій громадськості України, світові про те, шо відбувається обмін військовополоненими. Це новина, яку ми навіть сьогодні ще раз говорили людям, дякували Богу за цих людей. Ще одна людина, ще одна, ще одна, ще одна, ще одна, ще одна…

[О. К.] *Дякую, отче. На завершення хочу поцікавитись: чи змінилися якось богослужіння в УГКЦ у період воєнного стану? Можливо, з'явилися певні акценти у літургійних відправах за останній час? Цікаво, чи змінилася якось Ваша персональна молитва до Бога у період війни?*

[В. В.] Дякую за це запитання. У Святому Письмі є такі слова: «Христос вчора, сьо-

годні, завтра – Той Самий». Так само наша літургійна традиція не змінилися. Вона залишилися. По чому учні пізнали Христа, коли йшли до Еммауса, втікаючи з Єрусалиму. Вони Його впізнали при ламанні хліба. Саме ці речі, які мають бути незмінні. Вони лишилися. Залишилися священник, люди – лишилося все це, що нагадує людям про Бога. І за рахунок цього ми і вижили. Люди в Сибірі виживали через молитву і так далі. І знову ж таки, ми сьогодні говорили про патріарха Йосипа Сліпого. Коли він поставив одне питання нововисвяченому священнику в Сибірі. Це в Інституті історії Церкви УКУ, до речі, в них є ця розповідь. Каже: «Чи ти сьогодні, брате, молився Літургію? А це ж заслання, Сибір. Відповідає: «Ні, Блаженніший, – не молився. То ж Сибір, табір... Та яка Літургія?!». Патріарх каже: «На тобі окуляри. Це, це є і проскомидійник, і престіл...», – каже... *(Усміхається)*. Якщо людина захоче знайти можливість, то вона зробить це. І для нас є, це сьогодні, в цей момент, і до нас промовляє голос наших попередників. Вони зараз говорять із неба до нас. *(Усміхається)*. Вони є тими нашими світочами. Тому богослужіння, воно не змінилося. Ознака Церкви – це стабільність. Вона лишилась тут, так як є. Ясно, що в проповідях ми також зберігаєм риторику євангельську і після Літургії в спільних роздумах. Звісно ж, що акцентуємо увагу на підтримці Збройних сил України, економії того самого світла і т. д. У нас в храмі, якщо Ви сьогодні зауважили, працювало тільки одне коло великого світильника Тому що ми також підтримуємо економію ресурсів енергосистем. Тобто церква йде в ногу з тими потребами і викликами, що стоять перед цілою державою. А щодо моєї особистої молитви, Ви знаєте, цінується тепер кожна мить. Цінується кожна зустріч. І коли я кожного разу приходжу до храму, як в перший раз, тому що я кажу: «Господи, цього всього могло і не бути зараз, починаючи з *[20]*22 року. Але Ти нам це все зберіг. Для чогось Ти нам це зберіг. Ти допоміг нам зберегти людей, нашу громаду». Тому молитва моя стала глибшою, вона стала іншою. Вона перестала бути поспіхом. Деколи ми так, коли запізнювалися, трішки молилися швидше. Тепер – ні. Тепер є оцей момент, тобто є ритм, який ми використовуємо. Переважно ця молитва подячна. Подячна Богові за те, що є. Тому що дуже важливо ще раз і ще раз для себе розуміти, що те, що ти маєш зараз, то того можеш не мати. Хоча, як показало, особливо виїзд з Ірпеня, що люди накопичують якісь багатства, щось собі для себе: будинки, маєтки, квартири, якісь речі мають, вони за це тримаються. Але як показала евакуація, коли люди виїздили, що все вмістилося у маленькій сумці. Найцінніше. І діти біля тебе, і дружина, і чоловік, чи батьки. І тут є цінність, тобто на що ми робимо наголос. Ні, я не закликаю зараз всім пересісти на автомобіля «Запорожця» *(усміхається)*, чи які там ще є машини, на «Жигулі». *(Усміхається)*. Чи ходити в якомусь подертому одязі. Ні, просто розставляти акценти, що для мене сьогодні є найважливіше. Життя і здоров'я людини, поняття безпеки, якою мовою я спілкуюся. Мова має значення! Мова має значення. Має значення і наше ставлення. Має значення, зокрема, і за лаштунками, коли спілкуємося без свідків. Тому має бути певна вертикалізація цих питань. Є зараз Президент, є Патріарх, є наші Збройні сили України, в які ми віримо. Закінчиться війна – будемо тоді говорити по щось інше. Зараз є питання консолідації: спільно і разом. Тільки разом переможемо. Пооднинці це буде доволі важко зробити. Тому я негативно ставлюсь до усіляких підводних каменів. Загально про це скажу: «Царство, поділене в собі, – не встоїться». Ми маємо, дійсно, згуртуватися, як це було у *[20]*22 році, як це було у *[20]*23-му. І зараз просто ми хочем закликати громадськість, кожного з нас, дійсно, пам'ятати, що йде війна, допомогти тим хлопцям усім, хто воює. В різний спосіб, хто чим може. У нас наша парафія славиться цим, що ми десяткам і сотням

допомагаєм, хто зараз в потребі. Це були і продуктові *[набори. – О. К.]*, і набори побутової хімії, і речі, і продукти харчування, і гарячі обіди. «Плюс», оскільки усі бачать, що медичне, військово-медичне капеланство – це духовна опіка, психологічна, а також передаємо величезні партії медичного обладнання, медицини, допомога сягає прифронтових госпіталів, фронтових і тут на місці. Це карети «швидкої» та багато-багато іншого. Люди це бачать, це і кожен допомагає, чим може. Це дуже важливо є спільно і разом *[це робити. – О. К.]*. Лише спільно і разом ми здобудемо Перемогу – я в це вірю! З Богом здолаємо усе!!! Разом до Перемоги!!!

[О. К.] *Дуже Вам дякую, отче, за відверту і щиру розмову!*

Записав Олександр Коломийчук [О. К.] 30 червня 2024 р.
у м. Ірпені Бучанського р-ну Київської обл.
Співрозмовниця – [N.] [*], 1981 р. н., волонтерка,
родом із Чернігівщини

[О. К.] *На початку нашої розмови попрошу Вас надати згоду на аудіозапис свідчень. Чи Ви згодні?*

[N.] Так, я надаю згоду.

[О. К.] *Дякую. Чи погоджуєтесь на передачу наданої інформації в архів нашого Інституту, а також на її публікацію у межах наукового проєкту «Сучасне воєнне повсякдення громад Київщини: культурно-антропологічний вимір»?*

[N.] Так.

[О. К.] *Дякую. Будь ласка, спершу розкажіть про себе: де і коли Ви народилися, де навчалися, куди згодом пішли працювати, де працюєте зараз?*

[N.] *[…]* Народилася на Чернігівщині. В *[м.]* Чернігові закінчила історичний факультет і в 2007-му році переїхала в *[м.]* Київ, де познайомилася зі своїм майбутнім чоловіком. З жовтня *[20]*15 року весь час проживаю в *[м.]* Ірпені, який став для мене рідним. Після закінчення університету два з половиною роки працювала на державній службі. Коли ж переїхала в Київ, перейшла в комерційну сферу. Після повернення в Ірпінь вже у *[20]*22 році, почала працювати дистанційно. На момент повномасштабного *[російського. – О. К.]* вторгнення працювала в Києві. Ранок зазвичай починався у мене о 5-5:30, так, щоб встигнути, зібратися і доїхати до 08:00. Пам'ятаю: 5:30, прийняла душ, збираюсь… Навіть не заглядала у новини, тому що часу на збори не дуже багато. І тут телефонний дзвінок. Для мене це було дивно, що… в такий час… Просто так точно б ніхто не телефонував. Телефонували з роботи. І перша фраза, що я почула: «Ти ж нікуди не збираєшся сьогодні?.. почалися бойові дії… Київ обстрілюється». Телефонувала моя керівниця, яка теж була вдома, і їм дуже… (вона проживає на *[с-щі]* Новобіличах) … дуже добре було чути, бо у нас почалося все пізніше. І… коли вже відбувалтсь основні події, які розвивалися на Гостомельському аеродромі, було чути дуже добре і нам. І до 6 березня, коли, все-таки, я наважилась покинути місто, довгий час кожен день у мене теж починався о п'ятій ранку з гулу літака, який пролітав над будинком. Десь, можливо, поруч, але чути було дуже добре. Перші дні кінця лютого – також гвинтокрили. З інформації, яка була в інтернеті, було зрозуміло, що це не наші. Коли вже почали пролітати наші винищувачі… було таке якесь… відчуття, що так, це вони. Вже, слава Богу, свої… якусь ініціативу почали брати Збройні сили України. Довгий час

[*] На прохання співрозмовниці текст частково відредаговано відповідно до норм української літературної мови. – *О. К.*

мені дуже не хотілось залишати місто. Я б сказала, що в мене було якесь таке дещо дивне відчуття, що якщо поїду звідси, я даю якусь згоду на те, що це місце захоплять. Тому до останнього намагалась триматись та залишатись в місті. В перші дні, коли вдалось опанувати емоції, думки: «Щось потрібно робити… Так, треба піти в шпиталь, щось віднести…». Наступного дня, коли ми збирались піти вдруге, якраз було попадання авіабомбою в п'ятиповерховий будинок біля житлового комплексу «Ірпінські Липки». Наскільки розумію, це було попадання саме в той будинок. Було чути дуже добре. Навіть наш будинок добряче трусонуло. Хоча це практично півтора кілометри від нас.

[О. К.] *Так.*

[N.] Зрозуміла, що сьогодні вже ніхто нікуди не піде. І так розумію, що за якийсь час уже військовий шпиталь був евакуйований… А десь 5-го *[березня. – О. К.]*, вже коли зник інтернет, було розуміння, що ніякої чіткої інформації немає. І ти тут нічого не вирішуєш… Для мене найгірший варіант – бути пасивною… чогось чекати і не брати ніякої активної участі… В будинку зустріла сусідку з Донецької області, яка не дуже давно переїхали сюди. Вона говорила про те, що треба вже виїжджати. Не дуже хотіла, але розуміла, що користі з мене тут наразі ніякої. Своєрідною мотивацією для було ще й усвідомлення того, що… я просто не буду заважати працювати військовим. А ще я обов'язково повернусь назад. За два дні до цього до нас прийшов пішки колега чоловіка, який жив на *[мікрорайоні. –О. К.]* «Синергії». В ту частину міста вже зайшли росіяни. Він у нас переночував, і п'ятого числа десь о другій-третій годині дня пішов. Нас теж схиляв до думки, що треба виходити з міста. Та на той момент я ще не була готова. Але того ж п'ятого *[березня. – О. К.]* ввечері (після зустрічі з сусідкою) я зрозуміла, що потрібно йти… Проте це мало бути вже якось не спонтанно, що треба йти завтра. І хоча зранку, коли вже ми з речами вийшли на вулицю, деякі сусіди говорили, що, можливо, вже навіть наша територія вже захоплена, і можуть бути… може бути російська техніка, яку хтось бачив, що проїжджала по вулиці. Тепер думаю, що скоріш за все, це була наша. Перше, що ми зробили – я просто обережно вийшла на перехрестя, шоб подивитись, чи чиста дорога. Коли ми вийшли на вулицю Полтавську, і я побачила, що люди ходять спокійно, трохи видихнула, що, все ж таки, російських військових тут немає. Тому можна більш-менш спокійно йти далі. Інформації чіткої не було про те, що відбувається. Було тільки відомо, що десь розстрілюють автомобілі. І було зрозуміло, що іти треба, там, де принаймні є якийсь шанс. Хоча вже 5-го числа був обстріл Романівського мосту. Але це був єдиний шлях. Був ще один з варіантів – піти через ліс, через дамбу. Але, все-таки, ми прийняли рішення піти тією дорогою, якою йшли й інші мешканці міста. Вийшли близько або після 8-ї, бо десь близько 9-ї години ми були в центрі міста. Від деяких будинків піднімався густий дим. Пам'ятаю, що йшов якийсь чоловік і сказав, що збирають на евакуацію людей, і десь за пів години мають вирушати. Але у мене було якесь відчуття, що чекати – втрачати час пів години. Тому вирішили вирішили йти далі. Обирали просто маленькі вулички, де теж зустрічали людей. Видно було, що там були вже серйозні попадання. Коли ми вийшли вже ближче до Романівського мосту і ще не пройшли через посадку, я вперше почула свист мін. Спрацьовують рефлекси, ти прихиляєшся, принаймні намагаєшся знайти якесь більш-менш безпечне місце. Потім… перший блокпост ближче до Ірпеня. Військові проводили цивільне населення, рекомендували якою дорогою краще йти, бо там, де проїжджали автомобілі, була дуже відкрита місцевість. Хоча, коли це ще не була масова евакуація, були індивідуальні такі, як ми, невеликі групки людей. Періодично було чути, як

пролітають міни. Спочатку десь далі, потім ближче-ближче. Коли ми вже пройшли міст, побачили, що стоїть автобус. Я так розумію, що це був транспорт, організований ІБЦ *[Ірпінською біблійною церквою. – О. К.]* для евакуації цивільного населення. Остання міна, яку я пам'ятаю, впала дуже близько, і було навіть чути, як осколки б'ються об паркан. В якийсь момент я зрозуміла, що, що кожен «приліт» був все ближче. І зробила висновок, що були, що росіяни б'ють прицільно по тим, хто йде. Що це не випадково, це не тільки обстріл військових, блокпоста. На 99,9 % впевнена, що це був прицільний обстріл населення, яке виходило. Коли вже наближалиссь до місця, де стояв автобус, хтось з військових сказав: «Не дивіться в цей бік». Звичайно, якщо не дивіться, то ти рефлекторно повертаєшся саме в той бік. Я побачила накрите тіло, яке лежало обабіч дороги. Через пів години відбувся масований обстріл, під час якого загинула найбільша кількість людей за всі дні евакуації через Романівку. Коли сідали в транспорт, не було чіткого розуміння, чи якогось плану, як діяти далі. Для початку – доїхати до Києва. Спочатку була інформація, що автобус їде до Новобіличів. Потім водій запропонував поїхати на *[київський Центральний залізниний. – О. К.]* вокзал. Сказав, що зможе всіх відвезти. І більшість людей погодилася, тому що вже якщо ти вийшов, то треба рухатись кудись далі. У нас взагалі це вийшло так: який буде перший потяг, де будуть вільні місця. Це була швидкісна електричка в місто Рівне. Тому ми просто в неї сіли і поїхали. Було декілька зупинок, коли починалась повітряна тривога, і тому ми приїхали вже в період початку комендантської години. Нас зустріли волонтери. Вже десь після 23-ї години на вокзал під'їхав мікроавтобус. Нас разом з іншими людьми розмістили в одному з закритих на канікули гуртожитків. Там навіть не було опалення. Першу нічі було так досить зимно. Потім знайшли якийсь обігрівач. Десь, якщо я не помиляюсь, ми були там з тиждень. Як я вже говорила на початку, такий пасивний стан – точно не мій варіант. Мені вже треба було щось робити. *(Усміхається)*. Ми пішли тоді в драмтеатр, де була точка видачі гуманітарної допомоги. Я намагалась там знайти собі якесь заняття, спитати волонтерів, чи можу бути корисною, чи потрібна якась допомога. Всі відразу відповідали: «Ні-ні, ми вже набрали групи з місцевих». – «Ну, добре». Потім, вже не пам'ятаю навіть звідки, я дізналась інформацію, що біля «Укртелекому» є точка, де плетуть сітки. Куди ми й почали ходити щодня свого двомісячного перебування. Повернулась я додому, коли відкрили в'їзд для цивільних, – 5 травня *[2022 року. – О. К.]*. Якщо згадувати про негативні емоції, не знаю... таке відчуття, що я була морально готова вже до будь-яких подій. Хоча до останнього була надія, що, все-таки, ворог не наважиться, що... для них це не кращий варіант, але, все-таки, відбулося, як відбулося. Єдиним таким, от, дійсно, стресовим і досить важким для мене був час, коли звільнили місто. Звільнили Ірпінь, звільнили *[м.]* Бучу, і почала відкриватись правда. Було відчуття того, що це якийсь сюр*[реалізм]*, якась нереальність. Тому що, як може бути, в XXI столітті просто... така жорстокість. Інший момент, який пригадую, – 5 травня, коли я тільки повернулась в Ірпінь. Вдома немає вікон, але то нічого. Єдине, що... затягнуті плівкою, і вночі все дуже добре чути з вулиці. Пам'ятаю, що був відкритий єдиний супермаркет. Треба було придбати хоч якусь їжу. І я вийшла з дому ближче до вечора, вже так трохи почало сутеніти. Піймала себе на думці, що по вулиці йти дещо моторошно. Зазвичай, я досить добре контролюю свої емоції, але перший день я, дійсно, йшла по вулиці і плакала, бачачи те, що відбувається навколо. Від того, що колись прекрасне місто, яке завжди було прикладом для інших міст України, що це просто все... понівечене, а щось знищене. Перед очима спливали картинки з тілами людей, які лежать на вулиці, в пар-

ку… *(Внутрішній біль, що емоційно майже непомітний)*. Але вже наступного дня мене трохи попустило, бо я помітила, що почався якийсь рух. Ми, українці, є такими, як би не було, що б у нас не відбувалось… вже починається відновлення якоїсь інфраструктури, вже видно було, що хтось щось відбудовує. Коли я ще їхала 5 травня, навіть не знала, чи залишусь, чи, можливо, доведеться повертатися назад, але мені вже просто настільки хотілось додому, що які б не були умови… Знала, що на той момент точно не було газу, бо були посічені труби, які мали ще поремонтувати.

[О. К.] *Так.*

[N.] Та з 5 травня я більше нікуди не виїжджала. Також я розуміла, що треба теж якось… якимось чином бути корисною і тут. В якийсь момент побачила оголошення, за яким збирали людей, готових долучитись до плетіння сіток. Зараз ця група *[у соціальних мережах. – О. К.]* називається «Берегині з Ірпеня». Якийсь період теж ходила туди щодня. На той момент у нас на роботі вже відбулося скорочення, і поки я не знайшла нову, то, звичайно, основний час проводила там. Потім приєдналась до волонтерської групи на території парафії. Почала приїжджати допомога з-за кордону. Як для місцевого населення, так і для внутрішньо переміщених осіб. Оскільки, не дивлячись на те, що були такі руйнування, але особливо з другої половини *[20]*22 року – початок *[20]*23 року в Ірпінь прибула велика кількість населення з окупованих… новоокупованих уже тоді територій (від Миколаївської області до Харківської). Тому завдяки закордонним жертводавцям та українцям з інших регіонів намагалися хоч якимось чином підтримати тих, хто цього потребував. Продуктові набори, якась хімія, ковдри, подушки, постільна білизна. Зараз, якщо є хоч якась можливість, будь-яким чином долучатися до наближення нашої майбутньої Перемоги… Так, на території парафії організовуються ярмарки для збору донатів. До однієї з останніх, долучилися і наші пластуни. Завдяки ним вдалось закрити питання по замовленню ще двох дронів (на даний момент зібрано кошти на 3 дрони). Звичайно, це дрібничка і крапля в морі… Та все ж намагаємося продовжувати робити, що можемо. На мою думку, кожен українець, по власним можливостям, має приймати безпосередню участь чи індивідуальними донатами, чи долучатися в якісь соціально-волонтерські проекти. Як кажуть деякі наші парафіяни, що це наш обов'язок, а я б ще додала, що, насправді, не ми допомагаємо, а, навпаки, військові, дають нам таку можливість, щоб ми могли зробити свій внесок для того, щоб ми всі разом, все-таки, побороли це зло, і дійсно настав день цієї Перемоги *[України. – О. К.]*. І колись ми згадували все це просто як страшний сон.

[О. К.] *Дякую за те, що ділитесь таким нелегким власним досвідом, любов'ю до вашого міста! Скажіть, будь ласка, щодо Вашого перебування у м. Рівному: два місяці Ви проживали у гуртожитку чи міняли локацію?*

[N.] Ми прожили там десь тиждень. А через родичів наших сусідів, з якими ми виїжджали, вдалося знайти новий прихисток. Допоміг один з братів по вірі родича, який, якщо я не помиляюсь, знаходиться в Сполучених Штатах *[Америки. – О. К.]*. Його родичка віддала нам ключі від будинку, в якому вже майже півроку, як ніхто не мешкав. Тому ми просто перемістилися з гуртожитку вже в інше місце. І я вдячна братам- та сестрам-баптистам за підтримку в той досить непростий час.

[О. К.] *У місті Рівному у Вас з'явилися нові знайомства чи зав'язалися певні дружні контакти?*

[N.] Так, звичайно. Там, де ми ходили плести сітки, були як місцеві, так і внутрішньо переміщені особи. Звичайно, були знайомства, і, можна сказати, що вже на другий-третій тиждень було таке відчуття, що ти знаходишся не десь у вигнанні,

а серед однодумців… що це люди, для яких наша Перемога така ж важлива, як для тебе. Хтось міг цілий день *[працювати на волонтерських засадах. – О. К.]*, хтось просто приходив в обідню перерву, знаходив час для того. Пам'ятаю, що на початку мали місце тільки на вулиці, було досить холодно, і місцева організація виділила приміщення. А спочатку, це все ж був березень, на вулиці було досить прохолодно, і на руках просто тріскала шкіра до крові, але і люди приходили… Зі знайомими з тих часів періодично підтримуємо контакт, зараз трохи менше, але, принаймні, вітаємо один одного зі святами. Одна дівчина, з якою ми познайомились, і з сім'єю якої святкували Великдень, теж потім приїжджала до нас. Також жінка з Криму, з сином, який навчався та працював якийсь час в Харкові, були у нас в гостях, коли переїхали в Київ. До речі, тоді вони приїздили допомогти розбирати сміття в найбільш пошкодженому будинку в «Ірпінських Липках». Отже, контакти… вони завжди, в будь-якому випадку будуть… Не може бути так, що, коли ти кудись приїжджаєш, щоб вони не з'явились.

[О. К.] *Нерідко на новому місці проживання намагаються у побуті відтворювати свій домашній простір. Чи так було у Вашій ситуації?*

[N.] Для мене, все ж таки, зовнішнє менш важливе, ніж внутрішнє. Єдине, що є невід'ємною частиною мого життя – це кіт, який з нами вже більше 10 років. Тому він так само з'їздив з нами.

[О. К.] *З'їздив?*

[N.] Так. Це його була така… Він раніше їздив в автомобілі, але таке, щоб така довга подорож і так… Це було в нього вперше. Тому можна сказати, що оце відчуття дому саме він і дозволяв зберегти. І взагалі було дуже цікаво те, що в той день, коли ми виїхали, за дві години було попадання *[снаряду. – О. К.]* в наш будинок. І… інформації, звичайно, ніякої такої точної не було, але в нашому «будинковому» чаті з'явилась інформація, що горить наш будинок. І тому, їдучи туди, я просто з власним домом вже попрощалася. Проте, на щастя, все ж таки, насправді, будинок було тільки пошкоджено, також були вибиті вікна. Тому, можна сказати, що для мене, хоч це було досить важко, вдалось прийняти втрату власного житла. А коли вже з'явилась інформація, що, все-таки, будинок вцілів (які пошкодження – ще ніхто не знав) – це вже була якась така надія. І коли звільнили місто в кінці березня, то… я вже просто чекала *(усміхається)* того часу, коли зможу повернутися додому.

[О. К.] *Усі Ваші родичі зуміли виїхати з міста, чи хтось залишився?*

[N.] Ні, ніхто не залишився. Єдине, що на той момент, вийшло так, що моя мама, яка живе в Чернігівській області… На той момент взагалі до неї не було ніякого доступу. Вона знаходилася вже на тій території… до них російські війська не заходили…, але вже це була окупована частина. І на той момент ще в Чернігові залишалася родина мого брата з моєю маленькою племінницею. Вони виїхали навіть ще трохи пізніше, ніж ми з Ірпеня. Це була така теж непроста історія: просто сам Господь їх відвів від серйозної небезпеки. Їх попередили, що тією дорогою, якою вони їдуть, розстрілюють автомобілі. Вони повернулись. І знайомий вивів їх тією дорогою, якою він вивозив інших людей. Тому в той момент, коли я вже зрозуміла, що вони в безпеці, тоді вже… *(Пауза, що викликана важкими внутрішніми переживаннями минулого драматичного досвіду).*

[О. К.] *Заспокоїлись.*

[N.] …Так, тоді я вже… вже більш-менш з цього приводу заспокоїлась.

[О. К.] *Вони, мабуть, також переїхали кудись у більш безпечний регіон?*

[N.] Насправді, це теж була територія, де також стояли російські війська буквально за декілька кілометрів. Але в населений пункт, де вони знаходились, не заходили.

І в мене було якесь відчуття, що… що вони вже в безпеці. Не можу це пояснити… Адже я розуміла, що російські війська стоять буквально біля сусіднього населеного пункту.

[О. К.] *Розкажіть, будь ласка, про Ваш волонтерський досвід у Рівному. Що найбільше запам'яталося із того періоду в житті? Окрім того, як я розумію, Ви тоді не працювали, а на щось потрібно ж було жити?*

[N.] З початком бойових дій нас відправили у відпустку. Нам просто за весь час, який у нас був там, нарахували відпускні. Потім *[дали відпустку. – О. К.]* за свій рахунок. Треба було просто забезпечити свої мінімальні потреби, харчування, житло. Ми оплачували тільки комунальні послуги. Отримувала дві тисячі гривень як ВПО *[внутрішньо переміщена особа. – О. К.]*, плюс були трішки якісь відкладені кошти все-таки. Тому… в той момент взагалі були якісь мінімальні потреби: харчування там, одяг, якийсь надавали волонтери, і якось ти був зосереджений зовсім на іншому. Тому навіть взагалі про це ніяких думок не було. А коли я познайомилась з дівчатами, які плели сітки біля «Укртелекому», для мене просто стало легше проходити цей досвід. Тому що ти розумієш, що хоча б якусь мінімальну, зовсім таку, зовсім малесеньку, але якусь користь приносиш. А все інше було просто на задньому плані.

[О. К.] *Після повернення в м. Ірпінь, мабуть, також знаходили порятунок у праці?*

[N.] Ну, так. Це теж.

[О. К.] *Ви говорили, що застали місто Ірпінь суттєво поруйнованим. Що відчували тоді? Як соціальне служіння у церкві Різдва Пресвятої Богородиці УГКЦ допомагало Вам у той час зібратися з думками?*

[N.] За певний період, мабуть, організм просто адаптується. І вже коли ти сам на практиці розумієш, що, дійсно, Господь заклав у нас такі безмежні ресурси, коли ти можеш просто адаптуватись до будь-якої ситуації. І це ще не найгірша ситуація, яка могла бути. І от, дійсно, в якійсь праці, служінні, коли ти приносиш якусь користь, розумієш, що ти не просто чогось чекаєш, не просто на щось сподіваєшся, чекаєш чогось від когось, а навпаки – хочеш докласти своїх власних зусиль до того, що ти можеш комусь допомогти. В такій ситуації, отримавши певний досвід, людина, хоч у неї до цього були певні якісь свої цінності… але все одно відбувається переосмислення, і оцей фокус твоїх цінностей, він… Як говорять, що людина знаходить справжню цінність і розуміння тільки в якісь критичній ситуації. Тому для мене було важливим допомагати там, де я можу. Були і випадки, коли люди, які приїжджали з інших населених пунктів, приходили на територію парафії і питали, чи потрібна якась допомога. І я вже розуміла, що людина, яка приїхала, теж намагається знайти себе десь так, щоб не відчувати оцей вакуум, і щоб у тебе не було зайвих думок в тому очікуванні: а що далі..?

[О. К.] *Персональний досвід давав можливість Вам розуміти інших.*

[N.] Так.

[О. К.] *Повертаючись до періоду евакуації, то чи з'явилося, можливо, там на тому новому місці перебування щось таке, що Вас будує донині та увійшло у Ваше повсякдення?*

[N.] Сказати, щоб щось таке сформувалося… Мабуть, от, скоріше це якийсь такий процес, який був запущений, можу просто поділитись досвідом того, що, мабуть, ще до повернення сюди був вперше мій досвід спілкування з великою кількістю людей з різних регіонів, які, будучи російськомовними і не володіючи українською мовою, просто намагалися, все-таки, як би воно там не звучало, практикувати, як виходить… Людині іноді досить важко перебудовуватись… Варто зауважити, що досить тривалий період сама була свідомо російськомовною, хоча й добре во-

лоділа українською. І все-таки, мабуть, після 22 лютого *[2022 року. – О. К.]* з'явилось на якомусь такому рівні підсвідомому негативне сприйняття російської мови. Але цей досвід спілкування і розуміння того, як людина проходить свій шлях усвідомлення, що, спілкуючись років 30, 40 чи 50 російською мовою, не всім легко потім перейти на українську мову. І, можливо, це сформувало в мені зараз таку здатність тримати баланс, бачачи, що, хтось… хтось може просто і не намагається, не робить ніяких зусиль для того, щоб, все-таки, стати україномовним. А те, що стосується тих людей, які дійсно, цього бажають і щось роблять, може, й не завжди вдало, то досвід цього спілкування, сформував своєрідну точку опори, щоб зараз все це сприймати адекватно і розуміти тих людей.

[О. К.] *Щодо практичного досвіду плетіння сіток: що Вам із нього запам'яталося найбільше, і як надалі він Вам стає в пригоді?*

[N.] Я б сказала, що для мене взагалі був такий перший досвід… творення чогось фізично. Як я часто кажу, що… *(Сміється)*. Іноді жартую з приводу того, що в мене ростуть руки не з того місця чи ще щось подібне. Але принаймні ти розумієш, що коли відчуття того, що в тебе немає іншого варіанту, ти не можеш не вміти, не знати… Не вмієш – навчишся. Коли тільки починала… бачиш, що щось таке понаплітала, що жах. *(Усміхається)*. Потім перероблюєш… і все так поступово… Плюс теж, я б сказала, дрібна моторика… Тому, думаю, навіть для нервової системи ручна робота корисна. Хоча дуже не люблю якісь довгі монотонні справи, але там у мене зовсім не було такого відчуття… Бувало зранку, тільки прийшли, і майже відразу починалась повітряна тривога. В цей час нас виводили з приміщення та заводили в бомбосховище. То я, все-таки, умудрялась якось знайти можливість… Розуміла, що є чиясь відповідальність за людей… вийти з бомбосховища і піти собі тихенько десь щось робити в залі. Тому, навіть, не маючи якогось досвіду і не вміючи чогось… Навіть якщо ти впевнений в тому, що ти чогось не вмієш, в тебе щось не виходить, ти чогось не знаєш, якщо є мета, і вона така, що це, дійсно, потрібно, то нічого неможливого не існує. Також зараз, коли готували невеликі вироби для нашої ярмарки, розумію, що, все таки, теж щось можу. *(Усміхається)*.

[О. К.] *Так, рукодільна справа*.

[N.] Так. …Іноді буває відчуття, що маю робити щось не зовсім притаманне для себе, а у Господа своєрідне почуття гумору, що народилась дівчинкою. *(Усміхається)*. Але… Йому видніше.

[О. К.] *Ваш чоловік, мабуть, також поряд із Вами активно включився у волонтерську діяльність в евакуації?*

[N.] Так, звичайно, долучились ми разом. Він виконував якусь більш характерну для чоловіків роботу. Трохи пробував теж плести сітки. Але було достатньо іншої роботи: наприклад, позаправляти основи для майбутніх сіток, попакувати готові на відправку. Потім він знайшов інший пункт збору гуманітарної допомоги. І коли ми повертались додому, поки я готувала вечерю, йшов на пару годин допомагати іншим волонтерам.

[О. К.] *Це він допомагав волонтерам вже тут в Ірпені?*

[N.] Це ще там.

[О. К.] *Зрозуміло. Оскільки Ви активна парафіянка церкви Різдва Пресвятої Богородиці, то чи якось змінилась Ваша віра у Бога за час відкритого російського вторгнення? Можливо, з'явилися окремі молитви, до яких Ви стали частіше звертатися?*

[N.] Думаю, що це зміцнило мене в вірі ще більше, тому що маю багато практичних доказів того, що Господь ніколи не залишає, що Він завжди підтримує. Наприклад,

те, про що я вже загадувала. Поки ми перебували вдома, жодного разу не спускалися в цоколь, і, слава Богу, не було жодного попадання *[снаряду. – О. К.]* нікуди, навіть в дворі. Було поруч, було за будинком, було в сусідній будинок. В наш будинок попали *[снарядом. – О. К.]* тільки через 2 години, коли ми звідти вийшли. Було кілька моментів, коли заходиш в храм, молишся, подаєш список імен… і тобі приходить якесь ім'я людини, яке ти теж маєш вписати. Потім дізнаєшся, що, хтось або захворів, або з іншої причини потребує молитви – людина з таким іменем. З'являється відчуття, що Господь промовляє до тебе особисто. Відчуваю, що час молитви для мене тепер не просто обов'язок. І те, про що часто говорить особливо Блаженніший *[Святослав Шевчук. – О. К.]*… про молитву серця… На що колись я дивилась як на теорію, зараз розумію, як відбувається на практиці. *(Усміхається)*. Це перше. І друге – те, що, молитва перетворилась для мене в потребу, в справжнє спілкування з Богом присутнім тут і зараз. І… я стала набагато більше молитись саме за інших. За Україну, звичайно, найперше. Ну, і, дійсно, за інших людей, які потребують тієї молитви. Є ті, хто також сам молиться. Але є й люди, які не вірять, та я розумію, що вони потребують цієї молитви ще більше. І вірю в те, що молитви тих, хто, дійсно, має близькі стосунки з Богом, підтримують та допомагають також і цим людям.

[О. К.] *Дякую. Яким Ви бачите власне місто після остаточної Перемоги України у війні? І якою Ви бачите Україну після нашої довгоочікуваної Перемоги?*

[N.] Те, що я побачила вже після повернення сюди, те, як швидко почало відновлюватись місто. Звичайно, що є дуже багато і зруйнованих будинків. Але попри те, що продовжується війна, продовжуються обстріли, на прикладі відновлення нашого міста, як це відбувалося, і якщо воно ще і не набрало тих обрисів, які мало на момент вторгнення, все-таки, ми бачимо відновлення життя, певну інтеграцію в життя громади тих осіб, які до нас приїхали. Також розумію, що після нашої Перемоги, а іншого варіанту не уявляю, нам потрібно буде якийсь час… досить багато часу для повернення та адаптації травмованих війною людей, в першу чергу, психологічно, не говорючи вже про фізичні травми. Думаю, що ми стали стійкіші, більш згуртованіші, і що, в будь-якому випадку, вийдемо на інший рівень. Також вірю, що, в першу чергу, саме духовність допоможе нам відновитись досить швидко. А Україна, в що також багато хто вірить і говорить про те саме, стане іншою та кращою. І як на місці чогось старого вже такого.., можливо, до чого ми прив'язалися і не хотіли його змінювати якимось еволюційним шляхом, буде замінене на нове. Що все те, що відбулося, ми переосмислимо. І ті, хто переосмислив, дійсно, стане рушієм цих прогресивних змін. Що Україна стане прикладом розвитку для багатьох країн. І ще вірю, що саме духовна основа, яка буде закладена, демонструватиме приклад плодів матеріальних. Що, дійсно, Україна займе своє почесне місце в Європі та в світі.

[О. К.] *Дякую. Я Вам бажаю, щоб місто Ірпінь надалі лише розвивалося і розквітало. І щоб це було у вільній і мирній країні!*

[N.] Дякую.

[О. К.] *Щиро Вам дякую!*

Записав Олександр Головко [О. Г.] 30 червня 2024 р.
у м. Ірпені Бучанського р-ну Київської обл.
Співрозмовниця – Галина Данюк [Г. Д.], 1968 р. н.,
родом із м. Малина Житомирської обл.,
мешканка м. Ірпеня з 1987 р.

[О. Г.] *Хочу спершу представитися. Мене звати Олександр Головко. Я – науковий співробітник Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського Національної академії наук України. Ось ми з колегами реалізуємо такий науковий проєкт, називається «Сучасне воєнне повсякдення громад Київщини: культурно-антропологічний вимір». Ми хочемо поспілкуватися з мешканцями Київщини, дізнатися про реалії їхнього життя у цей важкий час – як в оті страшні перші місяці, що люди пережили, так і зараз, як громада тримається, що ми робимо, як ми гуртуємся. Хочу Вас запитати, по-перше, чи даєте Ви згоду на те, що ми ведемо аудіозапис цієї розмови?*

[Г. Д.] Так, так.

[О. Г.] *Так. Дякую! Наша мета – зібрати ці свідчення для нашого наукового архіву. Деякі матеріали ми хочемо опублікувати у збірнику під назвою «Київщина незламна: свідчення очевидців російсько-української війни». Хочу Вас запитати, чи Ви даєте добро на те, щоб ми вказували Ваше ім'я, прізвище?*

[Г. Д.] Так, так.

[О. Г.] *Дякую! Тоді Вас хочу запитати, як Вас звати?*

[Г. Д.] Мене звать Галина Данюк. Я проживаю в *[м.]* Ірпіні з *[19]*87 року. Приїхала сюди після закінчення Малинського коледжу лісового Житомирщини. І працюю тут – виробниче об'єднання «Укрдержліспроект» – інженером, ну, і проживаю в цій громаді. Маю доньку (31 рік), внучку (6 років), зять – військовий. Наразі мій будинок знищений зовсім, і я проживаю в дітей. Намагаємось жити і наближати нашу Перемогу.

[О. Г.] *З якого Ви року народження?*

[Г. Д.] Я – *[19]*68 року.

[О. Г.] *Де народилися?*

[Г. Д.] Я народилася в місті Малині Житомирської області.

[О. Г.] *У сусідній області?*

[Г. Д.] Та-та. Ну, 100 кілометрів десь приблизно до міста Малина.

[О. Г.] *Якась рідня в Вас тут була?*

[Г. Д.] Нє, в Ірпінь я, в мене тоді було ще розпреділення, і після технікума направили сюди, в лісовий проєктний інститут на роботу. Отак і залишились тут. Отак. Жили, працювали. Уже мали, в 56 років уже ти маєш все, що хотів, в принципі, намагався, вже всьо. Донька мала свою сім'ю, житло. І насолоджуєшся життям. Але почалася повномасштабна *[російсько-українська. – О. Г.]* війна – зруйнувала все, ну, багато зруйнувала в житті. Бо втрата будинка – це теж втрата, і вона болісна, бо відчуття, коли тобі не можна просто повернутися – руїни… І речі, і фотографії, і цінні, ну, які були для тебе близькі серцю, – ну, от, нічого не залишилось. Болісно.

[О. Г.] *Так, бо все життя дбали про цей будинок.*

[Г. Д.] Так-так, вже, да. Я виїхала, ми то в перший день *[повномасштабного російського вторгнення 24 лютого 2022 року. – О. Г.]* ще виїхали, бо я, коли ми чули вибухи, було чути тут з п'ять, десь п'ять ранку з чимось, бо від *[с-ща]* Гостомеля чути було. Я набираю доньку, вона шось трубки не бере, бо вони трохи в іншому місці. І я, шість ранку, і я швиденько, ну, вже побігла. Зятя не було, бо він військовий.

Він з *[20]*14 року в нас військовий. Ну, його не було тут зовсім, даже не тут він був. І то й ми побігли, прибігли до мене. Думаю: «Тут сховища хоть є, будемо у сховищі». А напротів нас – там ці, чи Національна гвардія *[України. – О. Г.]*, ну, якийсь підрозділ, і вони показують, що їдь. «Виїжджайте, виїжджайте!», – хлопці показали. І правда, зателефонував подруги син, і він каже, це було чи час, чи два: «10 хвилин на збори. Я вас вивожу». Він знав шлях, він вже свою сім'ю вивіз. Вивіз нас до *[залізничної станції. – О. Г.]* «Тетерова» – *[с-ще]* Пісківка. Ми виїхали. То бабуся там була, подруга мами, жіночка така, бабуся Ліля, якій восімдесят з чимось. І там ми всі, багато хто… Ну, куди ми змогли доїхати, потому шо вже мости були перебиті. Думали: «Нам вже би не доїхати…», – бо мости вже були перебиті. І ми, ну, десять днів так, канєшно, і в подвалах, потому шо вони бомбили той мост, і *[с-ще]* Бородянка рядом, ну, вже всьо… І потім вже зв'язок пропав. Ну, я ще пішла, пішла до переєзда, мені попав *[мобільний зв'язок оператора. – О. Г.]* «Київстар». Ну, думаю, а «Лайф», у дочки «Лайф» – вже не було «Лайфа». От, думаю, ну, Катя каже: «Нада зв'язатися якось, ну, з зятьом, з кимсь нада, ну, десь виїжджати на Львівщину». Бо свати мої, вони з *[м.]* Краматорська родом, вони виїхали вже, ну, туди із зятьом і батьки. Каже: «Якось виїжджати нада…». І я ще пішла на переїзну, бо мені там колись попалася якась поділка *[мобільного зв'язку. – О. Г.]*. Дозвонилася. Він каже: «Ви можете виїхать там до *[м.]* Житомира?». А шо батько мій виїде з *[м.]* Львова, десь священник греко-католицький з Житомира нас буде везти назустріч. І цей Ваня нас через якісь ліси десь вивіз через *[с.]* Кочерів, ну, тудою, через Кочерів. Хоча він і тут, ми їхали вже коли з Ірпіня, він вивозив через Гостомель – уже палали військові, ну, частини, йшли наші військові звідти, нацгвардійці-хлопці, але вони потім повернулись, було відео через день, вже туди в Гостомель. Але він знав просто шляхи-дороги, і ми так, ну, ми змогли виїхать. Я кажу, я просто йому вдячна, цьому Вані, що він нас вивіз, бо в нас дитина, ну, це тоді їй, ну, чотири роки ще не було. Як би ми того… Бо потім, що було в Ірпіні, як люди виїжжали… Ну, він вивіз нас до Житомира, а з Житомира греко-католицькій священник, отець Василь, там він вже їхав, поїхав в напрямку Львівщини, а зять, сват мій вже їхав назустріч. Ми десь за *[м.]* Вінницьою вночі зустрілися, ну, пересіли в іншу машину. Але тоді ж «пробки» були, ми до *[м.]* Тернополя, як під'їхали до Тернополя, ну, ми з вечора до ранку оці 10 кілометрів, блокпост, дитина шось отравилася, і тоді шукали лікаря, ну, але, слава Богу, доїхали. Теж приїхали ми у Львів, і там знайомий мого свата, такий-от Іван. Ну, шо за людина – він будинок свій мав, і всіх, хто приїжджав, то знали, всі в нього, ну, десь останавлювались, мились, вони годували нас, ну, мама його. А йому вже не було самому, ну, де спати. Він всіх позаселяв у своїй хаті – людей, дітей… Ну, от, а потім ми поїхали аж в Турків*[ський район]*, біля Турки були, отож туди. І два місяці ми там були, от, а потім повернулися, поїхали в *[м.]* Хмельницький, бо зять вже там якраз був, щоб трохи мала можливість хоть інколи з ним побачиться дочка. Тому ми вже поїхали, вони зняли житло, ми там, ну, були. Але вже тоді звільнили Ірпінь, то я вже ті'ки, ну, зразу можливість була вернутися, і я приїхала. Ну, мій то був будинок розбитий, в них *[у дочки. – О. Г.]*, ну, в них в квартирі все, ну, повибиваті всі окна, рами побиті, там потолки, слава *[Богу. – О. Г.]*, але москалі, слава Богу, ну, в квартиру не зайшли. От, то я поїхала, і на роботі тут почав запускаться процес, ну, і прийшла тоді сюди до церкви *[Різдва Пресвятої Богородиці Української греко-католицької церкви. – О. Г.]*. Ми тут роздавали людям (така почалась діяльність), хто приїжжав, якісь обіди, хліб, ну, шо було, шо нам привозили, допомогу кому. І ковдру кому, що допомагали, ну, то цінно. Тут такий

волонтерський центр організувався, і ми працюємо. І зараз продовжуємо працювать. Це, ну, насправді це мені допомагає, щоб отак своє, що мене, ну, боляче, да, боляче, що *[зруйнований. – О. Г.]* будинок – дуже боляче, от, ну, це відчувати. Бо це «Мій дім – моя фортеця», – це насправді такі слова і правда. От, як приходив додому ти, то дома, то шось таке рідне, близьке. І кожні виходні діти приїжжали, там в нас такі вечері були, внучка ночувать оставалась. Даже внучка, ну, вже їй шість років, то вона каже: «О, москалі, бабуся, тобі *[зруйнували. – О. Г.]* хату... Я в тебе була там», – ну, от, вона згадує завжди.

[О. Г.] *То в Вас був приватний будинок?*

[Г. Д.] У нас, от, дивіться, у нас будинок на дванадцять сімей був від підприємства. Підприємство, а через дорогу наш будинок був. Пряме попадання «Града» – ну, згоріло, там-там просто одні руїни, ну, попіл... Шо, яка сила, оказується, ну, шо там погорів метал, ну, нічого не було… В мене, правда, бо в мене сходинки там, в нас то колись гуртожиток був старий такий, і ми прибудувалися, там кожен свої виходи зробив. І на другій поверх у мене були бетонні сходинки. То до кухні не все згоріло, чуть, трошки осталось на кухні незгорівше. А так, а так – попіл… Взяли, канєшно, прийшла, взяла там якісь, грабельки, найшла, думала, хоч шось, знаєте, *[з речей знайду. – О. Г.]*. Хотілося найти. Чашка – зовсім не розбилась, не згоріла. Ну, таке. Частина. Був кусочок бусів, там найшов якісь. Ну, ключі – я їх забрала. Хочеться додому вже повернуться, відбудуваться.

[О. Г.] *Звичайно... То Ви в перший день повномасштабного російського вторгнення з міста евакуювалися?*

[Г. Д.] Ну, да, після обіда ми. Бо, ну, зять сказав: «Нада виїжжать». Так шо і завдяки тому... Нє, ми ше даже так, вагались з донькою, а цей Ваня, що вивозив нас, так він вже бачив, що робиться. Він в Гостомелі жив. Каже: «Десять хвилин на збори, бистро просто!». І він нас… Що взяли? А тепер думаєш: «Чого того не взяв, чого того не взяв там...». Хто ж думав, що довго така буде, ну, війна. Якби ми з цім були зв'язані там з *[20]*14 року, бо зять – військовий, виходив з *[м.]* Дебальцево, і є контузії, ну, має поранення. Бо свати мої жили в Краматорську. От, якось... Але то, знаєте, війна, ну, була, і ми допомагали військовим із *[20]*14 року, але вона не була тут близько. Ми казали, бо ми, ну, не очікували: «Там, шо вони там говорять, яка війна...». Ну, ніколи думали, що вони нападуть і будуть так нас не любити.

[О. Г.] *Так, ще й не передбачали, що росіяни з півночі нападуть.*

[Г. Д.] От, якшо би вони з Білорусі не пішли, вони сюди, тут би, то зрозуміло, та.

[О. Г.] *Якийсь зв'язок з кимось підтримували, хто в місті залишився?*

[Г. Д.] Да. Ну, тут залишилась співробітниця, подруга моя, вона пережила, ну, ці усі *[події. – О. Г.]* в себе там, тако-от при в'їзді, де Романівський міст, там будинок у неї, вони з чоловіком були. От, то ми так, вже де як зв'язок був, ага, бачу, в «Вайбер» зайшла – значить, ну, всьо, жи́ві. От, отак. Бо так тут тоже зв'язку ж не було, і в нас тоже, ми були в Пісківці десять днів, в нас потім вже ж зв'язку не було зовсім.

[О. Г.] *Це ж дуже близько до Бородянки?*

[Г. Д.] Та. Ну, то перебиті вишки *[зв'язку. – О. Г.]* були сразу. Ми тільки приїхали, мабуть, через два дні, і не стало там, ну, «Лайфа», а потім «Київстара». То ж, я кажу, то чисто случайно, шо я йшла по хліб, шукали хліб, і на переїзді поділку зловила «Київстар». От, і ше йду, і літають літаки... Я не знаю, чиї вони, ті літаки, ну, в сторону Чорнобиля, ну, але дуже низько летіли. То ми ше так в людей були, раз, бігом вже, знаєте... І я потім біжу вже так, шоб швиденько добігти до хати. Ніколи в житті, мабуть, так швидко, ну, не бігав. Ну, канєшно, своє є *[стресове сприй-*

няття. – О. Г.] – десь якийсь стук-грюк – зараз же воно… А ми приїхали, приїхали в Хмельницьк*[ий]*, тоді з внучкой пішли на майданчик, і качеля, от, скрип… «Шо це за звук?..», – вона заразу. І перше вона заразу, тільки сірєна завиє, вона плакала. Ну, зара' вже більш-менш, старша стала, а то: «Хочу ховатися!». «Шо за звук?..», – трамвай їде, там скрипне тролейбус. «Шо за звук?.. Бабуся, шо за звук?..».

[О. Г.] *Що встигли у цю «тривожну валізку» з собою взяти?*

[Г. Д.] Шо встигли взяти? Та практично…

[О. Г.] *За тих 10 хвилин зборів – майже нічого?*

[Г. Д.] Майже нічого. Паспорт, ну, там, що взяв… Я там, даже прикраси якісь були, там ще гроші були, я даже, ну, в мене вже не було коли… Він вже всьо, каже, був у Гостомелі, там він вже бачив ситуацію, їхав. Ну, ми нічого, практично, шо в речі вкинули там собі, документи…

[О. Г.] *Вже якийсь теплий одяг, ковдри – того вже не було часу збирати, так?*

[Г. Д.] Та, ну, ми їхали так. Нє, то ми те не збирали. Це таке необхідне, що там передягнутися, і всьо. То вже потім там якісь речі, хтось, ну, гуманітарки, то брали, туди щось купили, були в Львові. Та й так.

[О. Г.] *Розкажіть, де саме під «Тетеревом» Ви були?*

[Г. Д.] Пісківка, да. Це недалеко від залізниці якраз та, бабі Лілії вже восімдесят п'ять років, жіночка, мої подруги мама. І нас багато там було. Ну, коли вже оцей Ваня, шо вивозив, він там патрулював. Каже, звонив, каже: «Лягайте!». Потім: «В підвал, ну, ракета летить!». Маленький погрібок, нас п'ятеро, собачка, ше там двоє малих дітей. Дитина в них, М. розплакалась наша: «Не хочу в цей підвал, я боюся!». А шо робить було? То якось було, як обстрілювали вже, то ми вже одну ніч там. Вже таке, ну, погріб, ну, в селі хата, там погріб. Так ми, то ми вже лягли там, кровать така, і ми поперек і стульчик, шоб швидко, ну, шоб реакція, знаєте, шоб бистро спуститься. А потім вже було так, вже в кімнаті ляжем, але я так думаю: «Ні, я спать не буду, ну, шо коли вибухи будуть, шоб встигнуть розбудити там дочку і внучку». Чую – всі сплять. А я вже думаю: «Буду вартувати». Бо там якось, там якось було так – дев'ять вечора і вранці *[вибухи. – О. Г.]*. І вони так, ночь – більш-менш… І потім з дев'яті ранку знов почина наступ. Бородянка – там дуже чутно… Ну, і то Пісківку – тоже там мост залізничний, мости оці на *[трасі. – О. Г.]* «Варшавкі» там же ж *[були підірвані. – О. Г.]*. А мої, ну, вже я кажу, мої, ще до брата я змогла у Малин там якось, ну, зателефонувати. Їх тоже дуже в Малині так сильно *[обстрілювали. – О. Г.]*, вони *[рашисти. – О. Г.]* практично були під Малином. Бо вони з «Варшавки», з Чорнобиля підійшли до Малина. Але завдяки, там стояла 10-а гірська штурмова *[бригада Збройних сил України. – О. Г.]*, хлопці, малинчани їм дуже дякують, за їхню звитягу, доблесть, захистили місто. Є, й загинули, бо теж там скинули бомбу, в Малині ціла сім'я загинули, один чоловік залишився, він був в Києві на роботі, п'ятеро чи шестеро, біля вокзалу, там недалеко… Ну, отак… Моя мама, їй восімсят п'ять років вже, ну, вона *[19]*39-го *[року народження. – О. Г.]*, ну, вона за ту війну так каже: «Я мала, не пам'ятаю ту попередню, але як тяжко було після війни, голодно було». Ну, бо мій дід, ну, він не був призваний, а він тут керував, в нього пальців на руці не було, дівчата-зривники були, ну, зриви робили вибухівкою, там з дівчатами такі організували ше в ту Другу світову війну. І вона каже, дуже каже, і для неї це дуже тяжко, потому шо вона вже одну пережила дитиною. В мене племінник теж, йому дваціть один рік, теж служить. Це й вона каже: «Хочу дочекатися С.!», – ну, дожити, шоб він повернувся.

[О. Г.] *Дай Бог, щоб все було добре!*

[Г. Д.] Да, да. Намагаємося жити, а шо?! Помагаїм іншим, собі помагаїм цим, бо ти, тобі нема часу, ніц, я цим зайнята, нема часу на обнять себе і сказать: «Боже, яка я нещасна...». Мотивує допомагати іншим, обняти їх. Вони – мене. Я кажу, дуже, кажу, це так з *[м.]* Бахмута люди, от, обняли їх, пригорнули. Пані Н. я ше трошки раніше знала, я ще в Краматорську з нею зустрічалась. Ну, мій сват – греко-католицький священник в Краматорську. І потім тут сидимо, так я дивлюсь, ну, якась знайома, ну, жінка. Ми вже тут зустрілися з нею. Тепер разом намагаємося допомогти. Але люди дуже пострадали, канєшно. Особливо, ну, от, ми видаємо, ми видавали *[гарячі обіди. – О. Г.]*, то мені, наприклад, дуже жаль людей похилого віку. Це просто, ну, їм і так уже й здоров'я нема, а коли тобі восімсят п'ять, ти залишився, ну, без житла, мені тяжко, а я розумію, шо їм, вони вже, просто дуже тяжко таким людям. Намагаємося підтримати, по можливості.

[О. Г.] *У той час, як Ви у Пісківці були, то теж, напевно, без світла сиділи?*

[Г. Д.] Нє, там світло було, зв'язку ті'ки не було. Там нормально. Там вже, ну, вже більшменш тепло, там ще грубки, грубки. В баби Лілі груба – ну, така хата. Нє, вони так, з ремон*[том]*, не то, шо так прямо сільська, бо це Пісківка біля «Тетеріва», але груби, і топила, топила там, варили їсти. Ну, продукти – да, там як намагались десь доставляли підприємці, бо в магазинах нічого же ж не було. То вони ото якось через ліси, туди Кочерів, Житомир, і то хоч до вечора якісь хліб привозили вже. Ну, але люди тоже там, знаєте, свої ха́ти, городи, то приносили нам, подяка, і бабулішкі, тей картоплі приніс, бо нас десять, може, більше, я вже не пам'ятаю, скільки нас було.

[О. Г.] *Щось у складчину готували?*

[Г. Д.] Да-да, да. Купляли... Ну, вже як на Львівщині, то ми теж були, поїхали туди – там точно сільська хата така була: ну, на дві кімнати, там комнатка і ше туалет маленький зроблений, плита так кури́ть. Нас раз-два-три, троє дітей було з нами, три, шість, тоже десь до десяток, до десяти чоловік в ці дві кімнатах, от. Ну, це два місяця так в селі: готували, плиту топили, знаєте, по-сільські їсти. Там воно ше димит, так двері відкриємо... Ну, нічого.

[О. Г.] *Як вас усіх на Львівщині прийняли?*

[Г. Д.] Нє, ну, розумієте, мої свати – вони звідти родом, з цього села, тому ми в них, поїхали до них. Їхня хатина невеличка була там, і ми там були. Ну, нє, добрі люди, чесно, дуже прийняли. Ми там їздили, я вже, бачте, *[с.]* Боберка наче, я вже забулася, як вона називалась, бо ми оформлялися там. Теж допомагали і речами добрі люди.

[О. Г.] *Може, якусь допомогу там видавали Вам?*

[Г. Д.] Ну, я оформилась ВПО *[внутрішньо переміщеною особою. – О. Г.]*. Да, видавали там допомогу. Да, видавали допомогу, слава Богу.

[О. Г.] *Як тут щодо відбудови житла ситуація?*

[Г. Д.] Ну, в мене ситуація щодо житла плачевна дуже. Тому шо ми не встигли приватизувати, і воно належить підприємству. Там проблема зі списанням, не знаю, чось даже не то, шоб знесли, його досі не знесли, воно там валиться. І розумієте, кожен день хожу через нього, кожен день, бо я там працюю. Буває, зайду, зайдем з сусідкою своєю, посиди́м там. А це даже, ну, не було два роки, а це захожу, квіти розцвіли з-під землі, там вже все обгорівше, і виросли іриси, ну, в іншої сусідки. Да, пока шо ситуація в нас дуже сумна з відновленням.

[О. Г.] *Тобто це від дій підприємства зараз залежить?*

[Г. Д.] Канєшно, даже списання. Ну, але вони не йдуть… Ну, не знаю, ми вже писали куди. З головою агентства – вообще він нас не розуміє. Ну, бо це підприємство, але

земля – то належить міністерству, Агентству державних ресурсів лісів України. От, саме підприємство не має права списувать у Держмайні, ці, ну, вже всі документи, все, ми намагались з ним говорити – нема розуміння, людина нас не розуміє. І просто він, чесно сказать, мене найбільше вбиває їхнє відношення до людей. Ну, підтримки з боку державнього оцього, ну, немає. Я кажу, якби не підтримка ось тут, ну, і продукти, і речі благодійних організацій «Карітас Київ», «Фудбанк», тут приїжджали, тоже приємні люди, і «Лицарі Колумба» допомогу від ООН *[роздали. – О. Г.]*, тож біля нас на початку ковдри хоч якісь дали, ну, то все. Від державної інституції, на жаль, ніякої підтримки, «ноль». Наразі пока так, але щось ми намагаємся писати, намагаємся десь стукати, але пока нас ніхто не чує. Але підприємство, я думаю, це Агентство лісових ресурсів – ну, немала галузь, наприклад, лісова. Я – то в дітей живу, мої сусіди знімають. За це платить теж немало. Чи даже про ті якісь модульні *[будинки. – О. Г.]* – десь поставить тимчасово. Там підтримки – навпаки «нуль». А воно, знаєте, дуже ранить. Ну, даже були такі слова, якби так сказати: «Я вам не бомбив, звертайтесь до путіна». Розумієте? І оце дуже так ранить. Оце таке відношення…

[О. Г.] *Ну, так.*

[Г. Д.] Ну, але надіємся.

[О. Г.] *Ви як повернулися сюди тоді, то одні з перших?*

[Г. Д.] Ну, та. Я, тільки дозволили, я поїхала. Бо ж кажу, ми відео бачили, шо та квартира – там всьо повибивано, от, шоб ніхто, знате, не зайшов. Бо ми не знали, чи були москалі там, заходили, чи ні. Во-первих, в нас зять військовий, там повна хата, ви самі розумієте, там би і хати не було. От, але вони не зійшли туди, бо вони йшли там по *[вулиці. – О. Г.]* Василя Стуса, тудой вони від *[житлового комплексу. – О. Г.]* «Синергії» заходили, з *[с-ща]* Ворзеля танчики, БТР-чики, це Центральний парк, туди їхать, на *[вулицю. – О. Г.]* Університетську. Бо було відео, що згоріла квартира в першому під'їзді, там, ну, нанизу. Ось, то треба було їхать, і окна, все відкрите… Я приїхала, голова ОСББ *[об'єднання співвласників багатоквартирного будинку. – О. Г.]* був сусід, я не знаю, чи в першому під'їзді хтось був, іще, ну, ніде нікого, така тишина. Трохи так воно жутковатко. Окон же немає, шо там пльонкою, друга попросила, позабивали. От, ну, і завдяки, тоді вже «Карітас» нам допоміг вікна, бо в нас просто рами були, мали рами, побите все було, всі вікна, які були, на цій одній стороні – всі повилітали. Ну, потолки – то так ще й досі все стоїть. Бо є страх, знаєте, шось, чесно, робить ремонти. Бо інколи тоже чути і в Ірпіні ці вибухи. І так. Окна поставили – якось так пока живем. Добре, шо в дітей. А так… Даже я не знаю, ну, шо робить. Розумієте, бо ситуація, коли, от, про підприємство – ще хоч до людських відносин вернуться. Сусідка моя, а її, справді, ну, з чоловіком їм нема, ну, я до дітей, а в їх нема кому *[їх до себе взяти. – О. Г.]*, і син ще учився в університеті. Вона стоїть з сумками, вона не знає, вони договорились десь у коледжі. Вона пішла, пішли в коледж. «Та чого ви прийшли? Я нічого не знаю…». І людина стоїть отак біля підприємства – от, відношення, розумієте… І нема куди йти. Оце, дуже страшно, шо тобі нема куди йти, і нема підтримки… Ну, на жаль, у нас не все добре… Я до генерального *[директора. – О. Г.]* підхожу і кажу: «Ну, давайте там зданіє…». Ну, у нас підприємство – теж частина згоріла, попало напротив, там пів підприємства теж вигоріло. «Ну, от, нанизу давайте, може, якісь кімнати чи гуртожиток, ну десь шось, ну поселимся?». – «Мені людей, мені робить…». Я кажу: «Ну, а нам куди? Куди йти нам?». Ну, така ситуація, стоїть все керівництво, і ми стоїмо з сумками. Ну трохи, знаєте… То я тоді оце сусідку свою трохи там, все в цих сусідів згорі-

ло, поки не було де, цеє, то я до дочки туди, хоч в нас там вікон не було, то ми всі там трохи… Началося саме, є одна знайома американка Пола, ну, ми знайомі, ще «Оливкова гілка» – це жінки-християнки військових американських, і вони завжди приїжджали, тут табори літні для дітей, ну, робили. Ми з ними знайомі, їздили, ну, бо як родина військового, моя донька, ми з ними знайомі, то вона тоже таку благодійність нам – вислала гроші, дві тисячі *[доларів. – О. Г.]*. Ми з моєю подругою нашили 300 комплектів постільної цьої, ну, постєлі і комплектів одіял, подушки. Я для всіх своїх сусідів купила. Ну, пошили, купили. Ну, а шо, якось нада було… Така людина, я дякую цій жінці.

[О. Г.] *Ну, то Ви в Ірпінь повернулись десь на початку квітня 2022 року?*

[Г. Д.] Нє, трошки пізніше, мабуть, тоді, як начали, газ вже дали тоді в наш будинок, вже світло дали. Ну, пізніше трошки я – через три неділі, мабуть, десь, як *[деокупація міста відбулася. – О. Г.]*. Бо ни всіх пускали поки, служба. Ще так посміялися, ну, зять каже: «Нада комусь їхать в Ірпінь». Кажу: «Да, кого не жалко…», – ну, теща поїде, знаєте. *(Усміхається)*. Посміялися. Ну, треба було їхать, шось робить же, рухаться. Не сидіть же ж тоже без роботи. Працювати. Я кажу, добре, шо, от, я прийшла сюди *[до парафії Різдва Пресвятої Богородиці УГКЦ. – О. Г.]*, тут отець був і підтримка. Бо то можна просто було отам ридать на руїнах… А ми тут зранку до вечора. Кожен день, ще роботи не було тоді, допомогу сортували, розгружали, видавали людям.

[О. Г.] *Це «Карітас» допомагав?*

[Г. Д.] «Карітас», так. «Карітас-Київ» допомагав багато. «Фудбанк» – такий хороший фонд, ми з ними працювали. «Лицарі Колумба» багато нам допомагали. «Мудра справа» тоже – з Патріаршої фунтації – вони *[забезпечували. – О. Г.]* обіди. То ми роздаєм гарячі обіди. Частину ввозили, десь 60 цих *[обідів. – О. Г.]*, в модульне містечко туди для людей, які ну, не можуть рухатися. Допомагаєм. Отак, один одного підтримуєм. Ну, понятно, шо є розуміння, там, от, я Н. співчуваю, тому шо я теж втратила будинок. Пані Н. – з *[20]*14 року… От, так шо нам треба жити, наближати нашу Перемогу, підтримувати наших військових, завдяки їм ми маєм життя.

[О. Г.] *І тут мати якусь цю спільну хвилю, от, взаємопідтримку?*

[Г. Д.] Та-та. Позвонить, обнять людину. Поговорити, розумієте, бо важливо добре слово. Дуже добре – ну, людину, ну, підтрим*[ати]*. Якось ми роздавали, одна там жіночка з *[м.]* Маріуполя, така в віці, підійшла і каже: «Дякую, що Ви про мене подумали». Ну, не то, шо вона те отримала, да, продуктовий набір. «Дякую, що Ви за мене подумали». Ну, насправді.

[О. Г.] *Ну, так. Відчувати цю підтримку – це багато значить.*

[Г. Д.] Коли, бо ж кажу, мене дуже ранить таке відношення на роботі керівництва. І наразі там нерозуміння, ну, як ми, що ми, де ми живемо, чи є в нас, ну, де жити. Якось трошки так… Такі наші реалії. Але світ не без добрих людей. Добрих набагато більше.

[О. Г.] *Так, це точно. Я думаю, що на початку була більш така продуктова допомога, гарячі обіди?*

[Г. Д.] Ну, продукти, привозили постіль, ковдри, бо людям ж все згоріло, розумієте, якісь посуд, якесь шось, ну, хоч шось необхідне. Ну, в основном, ну, продуктового багато. Зараʼ якось, вже цей рік, сюди на Київщину нема, хоча потребуючих людей… Бо коли ми обіди ці роздаємо по вівторкам, місяця 3-4 ми десь, поки ж холодно, привозять, «Мудра справа» нам привозить. Ну, то ми в місті, в центрі роздавали. А цей раз ми вже по вівторкам в час дня тут при церкві роздавали.

Ну, люди такі – старшого віку, в основном, потребуючі приходять за обідом. Люди дуже потребують у нас. Люди старшого віку це, бо вже здоров'я наразі у них… Є й одинокі, вже старі люди. Особливо тут бабулька одна приходила – за 80. А потім вже, я зара' не знаю, бо вона вже й не приходила до нас. Будинок згорів в неї повністю. За 80. Вона каже: «Я тільки собаку… *[із собою забрала. – О. Г.]*». Вона ходити не може, ноги не там… Вона каже: «Волонтери мене винесли, вивозили, і собаку, всьо». А все знищено в неї. Кожен роз*[повідає]* свої історії, знаєте. Ну, тут даже люди прийдуть, поговориш, розказують. Ну, бо я розумію їх, даже ці переселенці, тому що вони втратили. Я хоть повернулась додому, всі ровно я в місті своєму. А люди приїхали, і не знають, коли повернуться. Але надіються.

[О. Г.] *Тут є ж люди дійсно, які ще з 2014 року сюди приїхали, потім змушені були звідси їхати, повертатися. Це більше десяти років в тому стані, ніби як на чемоданах, невизначеності ніякої – це ж дуже так ґрунт, мабуть, з-під ніг у людей вибиває.*

[Г. Д.] Багато хто, ну, от, моя сусідка, я більше так, стойко там, а вона – непросто, їй дуже тяжко це все. Подруга моя, сусідка. Намагаємся один одного підтримувати.

[О. Г.] *Ну, так, люди теж різні, хтось дуже такий – внутрішньо сприймає, емоційніший, а хтось – стійкіший.*

[Г. Д.] Ну, мене просто спасає, шо, я ж кажу, шо я оце тут допомагаю, на роботі, і в мене немає часу, нада ж підготуваться – то ярмарки, донати… Ну, вільного часу *[немає. – О. Г.]*, то я себе цим… *[відволікаю від важких думок. – О. Г.]*. Я і була, ну, і до повномасштабного *[російського вторгнення. – О. Г.]*, що ми займались *[волонтерством. – О. Г.]*, допомагали. Бо зять мій служив. Тоді ми вобщє збирали, шили, там купляли тоді флісові ці костюми хлопцям. Дома я по ночам країла щось там.

[О. Г.] *Це ще в період АТО?*

[Г. Д.] Ну, з *[20]*14-го, *[20]*15-го, *[20]*16-го – тоді вобщє не було шо вдіть. Тоді вобщє у нас катастрофа була. Готувалии, пекли, волонтерили…

[О. Г.] *А розкажіть зараз про Ваші ярмарки, як Ви їх готуєте, організовуєте?*

[Г. Д.] Організовуєм. Ну, дивіться, я в'яжу, я в'яжу, пані Н. там з бісера плете. Ну, в основном, я продаю іграшки, які друкує мій зять-військовий на 3D-принтері, і тоді які йдуть на допомогу його побратимам, ну, не тільки його побратимам. А ми і працюємо в місті, були, ну, в основном, тут, при нашій церкві проводимо ярмарки. Збираєм, віддаєм і на медичну, тут Марта в нас займається медичкою, от, допомагаємо. Трудимся, стараєм.

[О. Г.] *Тобто і свої рукоділля, вироби теж?*

[Г. Д.] Ну, да. Я в'яжу ось такі сердечка гачком – жовто-блакитні сердечка, там ангелики. Ну, але, в основном, зять ось друкує. Він, коли в нього є *[можливість. – О. Г.]*, приїжджає на пару днів, і це як терапія для нього, бо йому нада просто відволіктися. Бо він, ну, з *[20]*14 року, він виходив з *[м.]* Дебальцевого, в нього є контузія, ну, яка, що він не буде лікуватись. Ну, йому кожен хоча б раз у рік чи два рази нада проходить реабілітацію. Контузія – це дуже серйозно. Бо спочатку, ну, був «прильот», там получив голову, те все, і він не звернув увагу, а потім через пів року, вже він вийшов, тут вже був, бо вийшов, і начав тиск там дуже підніматися, а йому там 23 роки – не могли зрозуміть, ну, в чом причина. Поки обстеження-обстеження, і дійшли до висновку, шо контузія дає такі наслідки. Ну, томографію робить, капаться нада. То це вже ось недавно теж мусив покапаться. Бо він тоді не спить – ну, наслідки дуже плохі. Ми вже по своїй сім'ї бачимо.

[О. Г.] *Теж оця така ручна справа – це теж для них як реабілітація дуже значна?*

[Г. Д.] Ну, да-да-да. Він це любить, він сидить програмує. Там же ж програмує, спочат-

ку взяв, іграшку якусь там виставляє. Йому це подобається. І ПТСР *[посттравматичний стресовий розлад. – О. Г.]* ніхто не відміняв. Він і є.

[О. Г.] *А тут, наприклад, теж при церкві, можливо, ветерани, хтось повернуся з війни, підтримку надаєте?*

[Г. Д.] Ну, як, тут, в основном, є така спільнота родин загиблих. То ми, це в п'ятницю була ярмарка родин загиблих, у нас пані Інна тут є – вона запросила нас, ну, ходить до нас до церкви, вона з *[м.]* Луганська, і чоловік її ше загинув, у *[20]*14-му, мабуть. То ми вже так їй допомагали. Ну, ветеранів ше так особливо немає. Оце спільнота тут є родин загиблих, ну, отці займаються з ними. Остання субота місяця – вони збираються, поминальна панахіда, там вони спілкуваться, майстер-класи, терапію проводять, підтримують.

[О. Г.] *То цим вже священники опікуються, цією психологічною підтримкою?*

[Г. Д.] Так-так, та-та, священники в нас. Вони артерапію, там майстри якісь приходять. Ну, то свічечки ми робили там, виливали. Ну, арттерапія помагає. В мене, от, правда, рукоділлям я ж багато займалася, в мене просто вдома були там оверлоки, машинки, там всякі, знаєте, в мене пів шкафа всяких інструментів. Ну, воно все згоріло наразі. Я з рік, ну, вобще не могла до рук нічо', бо то не моє. Я даже машинку швейну собі іншу купила – ну, не можу на ній шить і все – ну, не моя машинка. Воно вже підлаштовано було під мене. У мене були всі інструменти, десь якийсь різачок, десь щось робиш. І просто вже треба було на ярмарку, ми вирішили, я просто сіла і раді цього, шо треба збирать донати, я стала просто в'язать. Я не могла нічого робить абсолютно. Ну, з рік – то точно нічого не робила. Не в'язала даже. Ну, рукоділлям не займалась. Якось, не знаю, тяжко було.

[О. Г.] *А тут ще, скажіть будь ласка, маскувальні сітки, наприклад, десь плели, теж збиралися, допомогали?*

[Г. Д.] Плетуть там, я знаю, плетуть *[учасниці громадської організації. – О. Г.]* «Берегині з Ірпеня». В податковому *[Державному податковому університеті у м. Ірпені. – О. Г.]*. В податковому – там є дівчата, в принципі, якби Ви з ними зустрілись, вони багато роблять. Я вже, ну, я, наприклад, сітками – я цим не займалась, бо в нас тут соціальне служіння, в основному, ну, при церкві у нас. В нас поначалу дуже багато, кажу, кожен день приїжджають, це ж видавать *[продуктову допомогу нужденним. – О. Г.]*. Потім я вже, створили ми базу даних потребуючих у нас, я вела там, готували. Ми людей запрошуємо, ну, там дивимся соціальні категорії вразливості. І запрошували на отримання. Ну, було чим. І я працюю.

[О. Г.] *А ще, може, у вас тут є такі ініціативи місцеві, що люди збирають ці свідчення чи для музею, чи куди? Чи зверталися до Вас?*

[Г. Д.] Це отців спитайте. Я думаю, що отець Мирослав у нас більше, отець Віталій – вони більше, знаєте, з людьми так *[спілкуються. – О. Г.]*.

[О. Г.] *Ну, з Вами не спілкувалися, не брали інтерв'ю?*

[Г. Д.] Нє, нє.

[О. Г.] *А з Вашого досвіду, тут школа, бібліотека – які вони зараз заходи роблять, щоб підтримати людей?*

[Г. Д.] Багато роблять там в бібліотеці, часто проводять заходи, часто, в Ірпінській *[міській публічній бібліотеці імені Максима Рильського. – О. Г.]*. Багато. Канєшно, нам хочеться, шоб більше підтримки було. Ну, самі себе – один одному допомагаємо. Знаєте, в мене ото є зв'язане сердечко жовто-блакитне – там обнімашки – саме в мене найбільш популярні які тут. Я їх не встигала в'язати. Як символ такий – українці разом. *[…]*

Записав Олександр Коломийчук [О. К.] 11 вересня 2024 р.
у м. Ірпені Бучанського р-ну Київської обл.
Співрозмовник – пан Сергій Проскурнін [С. П.] [*], активний парафіянин
церкви Різдва Пресвятої Богородиці УГКЦ, 1967 р. н.,
родом із с. Дєдово Верховського р-ну Орловської обл. рф

[О. К.] *Пане Сергію, я попрошу Вас на початку нашої розмови розповісти про себе: де і коли Ви народилися, де зростали, навчалися, який фах опанували, куди згодом пішли працювати? Будь ласка.*

[С. П.] Я – Проскурнін Сергій Вікторович, майор запасу. Народився я на Орловщині, село Дєдово Верховського району Орловської області. Я навчався в тиловому училищі під *[м.]* Саратовом. Маю фах – замісник начальника батальйона. Я з дружиною Ларисою тут одружився, в Ірпені, в 1988 році. І потім вона викладала в школі – перші класи. От, я її забрав, і ми поїхали в *[м.]* Сочі. В Сочі мене розприділили до Абхазії, в *[м.]* Гудауту. Там велике містечко було, там 4 військові частини було. От, я був спочатку начальником продовольства і речової служби в будівельному батальйоні. Поки не почалася війна в 1989 році, вже початок 1990-го. Війна. Спочатку Азербайджан, Вірменія – почалося там протистояння. А потім війна 1991-1992 років – Грузія з Цхвінвалі *[столицею невизнаної Південної Осетії. – О. К.]*. І Грузія з Абхазією – у 1992-1993 роках. І нас просто з містечка цього направили по частинах: когось в Краснодарський край, а нас – в *[м.]* Ставрополь. В Ставрополі ми служили якраз до 1991 року, коли почався розвал радянського союзу. За три роки, що я в Ставрополі був, вони не дали ні квартиру, хоч я в стройбаті служив. Нічого, не було ніяких перспектив. Тут раз приїжджаю – в *[с-щі]* Гостомелі бригада зв'язку. Там трошки скорочення було і переформування було. Ну, як знаєте, нова держава, нове це все. І просто був полк, а стала бригада зв'язку. Командир бригади колишній, він афганець, Містюк, каже: «Сергій, давай, будеш командиром роти». А я ж не знаю – папери там треба писати, ну, цим всім діловодством займатись. І потім я уже увійшов у курс справи за два роки. Це мені було 25 років. Я приїхав сюди в 1992 році. Мене не відпускали сім місяців. Так, спочатку я українську мову не знав. Потім уже взяв я *[М.]* Грушевського прочитав. У нас багато в бригаді служило, і зараз, от, живуть, росіян. У нас начальником штабу був Бутузов – він з *[м.]* Волгограда. Ну, багато було таких хлопців. І вони всі залишилися тут. Один тільки у мене командир батальйону поїхав у *[м.]* Рязань. Командиром роти я служив два роки. Потім звання капітана отримав. У 26 років. І потім уже я перевожуся в шпиталь. Там був шпиталь і науковий медичний інститут. От, я там був, практично, виконуючим обов'язки заступника по тилу. Всі питання – на мене, тому що там теж вони були підпорядковані до штабу військово-повітряних сил у *[м.]* Вінниці. Я туди їздив, теж там питання вирішував, і тут, і там. Були якраз 1994-1996 роки. Тут такі обставини, що й світло відключали, самі розумієте. Нічого не було. І постійно там шукав можливості, щоб якісь там були доступи. Це ж шпиталь, і треба, щоби світло було, постійно світло було. Операції і якісь процедури були там і вночі, і вдень. От. Два роки я вирішував ці справи. *(Усміхається)*. А потім знов інститут там скоритили. Я знову повертаюся в бригаду – уже на майорську посаду (я в 29 років отримую звання майора). Якраз було 30 років – там вітали мене. І заступником по тилу я був. До 2004 року я був там. У мене вже було 20 років стажу.

[*] На прохання співрозмовника текст частково відредаговано відповідно до норм української літературної мови. – *О. К.*

Перед Помаранчевою революцією тих, в кого було 20 років стажу, викликали. Нас просто викинули з армії. У мене є документи, посвідчення я отримав ветеранське, по скороченню пішов із війська. Мені казали: «Давай їдь у *[м.]* Харків». Ну, сам зрозумієш, тут квартира. Хоча квартиру нам ніхто не давав. Це купили квартиру Лариса, мама. Від меблевої фабрики. Це вони отримали кооперативні кошти. Я звільнився, мені нічого не дали. Я ще стою у міськвиконкомі на квартирній черзі. *(Усміхається)*. І все. І так багато людей наших.

[О. К.] *Як Вас звільнили, Ви куди потім подалися?*

[С. П.] Потім я, потім я пішов працювати. З'їздив додому, провідав своїх. Це в 2004-му. А в 2005-му я пішов працювати. Друга по бригаді зустрів. І я кажу: «Володя, де ти працюєш?». – «Та, – каже, – я працюю у "Фокстроті". На складах там. Я і в офісі був». Це їхати якраз там, де «влітало» *[під час повітряної атаки в період повномасштабної російсько-української війни. – О. К.]*, до київського заводу «Артема». Від «Артема» там сідаєш на тролейбус і ідеш там до мотозаводу. Оце, от, я в офісі був, на складах був, на стоянці був – де тільки не був. *(Усміхається)*. А потім уже в Ірпінь думали перейти. Тут склади були у Гостомелі, їх теж немає зараз, все порозбивали «ті» *[рашисти. – О. К.]*.

[О. К.] *То так само в «Фокстрот»?*

[С. П.] Так. «Фокстрот»-магазин є тут. І я в магазині потім був. Ну, я працював три роки. А потім тут я перейшов працювати у клуб «Заір» на вулиці Поезії (раніше була Грибоєдова), біля ринку. І тут я працював до 2020 року. *[...]*

[О. К.] *Розкажіть, будь ласка, яким був шлях Вашого самовизначення та приходу до греко-католицького храму?*

[С. П.] В 1996 році ми з Ларисою прийшли до УГКЦ. Мама нас тягнула, тягнула. Мама наша була активною прихожанкою громади на Аскольдовій могилі.

[О. К.] *Мама дружини?*

[С. П.] Так-так-так, дружини мама – Ольга Михайлівна Кришевич. І, от, вона була з отцем Ігорем Онишкевичем на Акольдовій могилі, потім у 1992-му дали місце спершу у церкві святого Михаїла, а згодом у церкві святого Миколая на Аскольдовій могилі. А ми вже прийшли в 1995-й і в 1996-й на Різдво. Нам сподобалось. Ми пішли, ми обвінчалися. Отець Анатолій Тесла нас обвінчав. І Лариса прислуговувала там, при Аскольдовій могилі. А я був вже так, приїжджав. В 1996 році було 1100 років переходу угорців. Приїхав з мером *[О.]* Омельченком посол Угорщини. Потім Президент приїхав. Гроші виділили. Поставили купол, хреста, там все розмалювали. Внизу там у крипті святого Сільвестра розчищали всі кельні. І це ми дізналися, там був такий диякон, бо я разом з ним читав історію у *[М.]* Грушевського – Угорське урочище внизу, біля Аскольдової могили – от, вони там табором там ставали, коли переходили з Волги. Вже їх тоді болота додавили *(усміхається)*, що вони пішли сюди, а фіни пішли наверх. Ми ходили на Аскольдову могилу. А потім отець Ігор каже: «Вас же багато тут з Ірпеня». От. І Мамчури ходили, і в нас там кума ходила, п'ятеро дітей у неї, хоча вона зараз за кордоном, в Іспанії. Так, тут двоє – старший і молодший, а троє там. Я разом з ними, вона. *[...]*

[О. К.] *Розкажіть, будь ласка, про походження Вашого прізвища.*

[С. П.] Ну, я Проску́рнін – від слова «про́скура». Тобто про́скура. А на Орловщині у мене там село (по-їхньому «дєрєвня»), воно тягнеться 25 кілометрів – називається Трудкі. Трудкі – тобто «трудитися». Це Покровський район. І колись мені розказували бабуся і дід. Баба у мене з 1910-го року. Вони розказували, як вони малими ще до революції їздили сюди на підводах – 500 кілометрів – в Києво-Печерську лавру.

Як-от ізраїльтяни їздили в *[м.]* Єрусалим. Вони не їздили кудись там в *[м.]* Ярославль, чи в *[м.]* москву, чи іще кудись, а їздили вони сюди. Діди у мене, прадіди були священниками. І в селі нашому – там багато було священників. Потім в 1917 році більшовики прийшли, всі храми попалили, розстріляли священників чи заслали, і все. І була революція. Мене батько назвав Сергієм в честь свого дядька. А дядько був штабскапітаном царської армії. А другий дядько був у *[С.]* Будьонного старшим лейтенантом. Це у бабусі найстаршої сестри чоловік. Він загинув. Бабу мою Євдокія звали, а цей – дід Іван. Ну, вони прожили до 1982 року. Була *[Друга світова. – О. К.]* війна, батько і сестра старші, батько – з 1940 року, а сестра – з 1937-го. Ну, а бабуся – з 1910-го. І, от, це вони попадають в концтабір в Естонію. І в Естонії вони, ну, бабуся розказувала, як вони виживали там. Там їх взяв господар, чи естонець, чи німець, ну, до себе – готувати, прибирати там все. І так вони вижили. А потім війна закінчилася. А дід був у другому таборі. А діда не взяли, тому що у нього був протез – на око він не бачив. І його не взяли.

[О. К.] *Куди його не взяли, Ви маєте на увазі?*

[С. П.] В збройні сили не взяли. І він в іншому таборі був. А бабуся ж не знала нічого. А потім приїжджає додому, розказувала, на санях. А з Естонії до Орловщини є що їхати. От, це ж приїхала – діда немає. Вертаються туди, знаходять його, привозять. *(Усміхається)*.

[О. К.] *В Естонію повертала?*

[С. П.] Так, в Естонію, знаходить його, вертається, його привозять. *(Усміхається)*. В 1945 році. *[…]* Я, чесно, от, про Голодомор, про розкуркулення в Україні – я ж не знав, про це нам нічого не говорили. У мене просто карта була 1933 року. Я їхав навчатися під Саратовим. І кудись вона зникла. Історія була ссср там, і карта була якраз – в Україну там якраз Орловщина, Курщина, Білгородщина входили. Тоді Крим входив до росії. А потім Хрущов: «Нате вам». І він віддав ці області росії. Ми з Ларисою приїжджали, і там українські прізвища, там єврейські… У нас там вулиця Бондаренка є.

[О. К.] *Це в якому місті?*

[С. П.] Верхов'я. *[…]* Я в Україні був у 1986-1987 роках ще курсантом, другий-третій курс, на стажуванні. А вже у 1988 році був у *[військовому поселенні. – О. К.]* Десні. Якраз Чорнобильська АЕС перед тим вибухнула. Побачив, скільки там хлопців наших без ОЗК *[загальновійськових захисних комплектів. – О. К.]*, без нічого, нахапалися радіації. А там учебка була, дивізія танкова – 14 тисяч повністю – велике містечко. А зараз, бачите, навіть «влітало» туди зараз. *[…]* А потім познайомився уже на весіллі у друга…

[О. К.] *З майбутньою дружиною?*

[С. П.] Так, з дружиною. Його дружина і моя дружина – подруги. Вони навчалися в педагогічному інституті, зараз – Український державний університет імені Михайла Драгоманова. Вони закінчили у 1987 році. Вона ще тут працювала вчителькою, і потім я її забираю. Директор каже: «Ні, не відпускаю». – «Я їду до чоловіка». А потім вже війна в Грузії почалась, і нас з Гудаути перевели в Ставрополь.

[О. К.] *І Ви з початком війни в Абхазії переїхали сюди, на батьківщину Вашої дружини?*

[С. П.] Ми в 1992-му приїхали. І вже, от, 32 роки тут.

[О. К.] *Тобто дружина Ваша місцева, родом з Ірпеня?*

[С. П.] Так, з Ірпеня. Тут народилася вона.

[О. К.] *Оскільки Ви людина військова, Ви, мабуть, якось готувалися до можливого відкритого російського вторгнення? Тому що, скажімо, я все ж вірив у краще, що цього не станеться…*

[С. П.] Так, ми теж надіялися. Але, як кажуть, були передумови. І воно все ж сталося, просто я знаю менталітет «цих»… *(Усміхається)*. У мене мама з Удмуртії. Батько місцевий. А познайомилися в Казахстані батько з мамою. Вони поїхали з Удмуртії в Казахстан піднімати цілину. А батько в мене якраз служив на космодромі «Байканурі». Потім він заїхав, і так вони познайомилися. І поїхали вони на Орловщину.

[О. К.] *У Вашого батька, мабуть, було українське коріння?*

[С. П.] Мабуть, щось було. Тому що, бачите, і діди були священники, і більше такі грамотні.

[О. К.] *Ви казали, що були передумови до цієї повномасштабної російсько-української війни?*

[С. П.] Так, передумови були. Зараз кандидатка в президенти США каже: «Я Президенту України дзвонила за тиждень»; «А я казав йому тоді…». Це таке розуміння моє, що просто Україну «здали». «Здали» зовсім. Але ми, наші люди – вони просто не дали. Іще *[А.]* Ілларіонов – екскрадник путіна, а потім опозиціонер до путінського режиму – у нас був. Іще *[П.]* Порошенко казав: «Укріпляйте кордон». Вони все поскорочували. Бригаду зв'язку в 2013 році скоротили на «нуль». Все, її не стало. Я в 2004-му звільнився, і хлопці дослужували: хто в «Барсі», хто в поліції, хто іще десь. І, знаєте, то воно до того і йшло. Просто армію помножили на «нуль». В Генерального штабу було 400 одиниць техніки. Воно ж все кудись зникло… Ну, машини кудись продавали. А там же і «Урали», і «КамАЗи», і 131-і «ЗІЛи» . І воно ж дійшло до того… У нас бригада була, ми ж мобілізаційною підготовкою займалися. Ми приймали 1700 людей – мобресурси. У нас палатки були, ми переодівали, годували, озброювали: автомати, кулемети, гранати, РПК *[ручний кулемет Калашникова. – О. К.]* – там все було, буквально. Якби було би це забезпечення – такого не було би. Ми би пороздавали зброю, навіть місцевим сказали терміново пораздавати всім. Так би було у нас чим воювати. Я у Гостомель дзвоню, у нас цей самий Сергій, а він колишній майор поліції. Я кажу: «Сергій, що там?». Каже: «Зайшли "кадирівці"». Кажу: «Точно?». – «Так», – говорить. Навпроти склозаводу живе, там будинок. Каже: «Та що ми… У нас нічого нема. Чим там воювати? Шо, ружйом чи ще чим..? "Бабахнули" – і все, і тебе немає». *[…]* Через *[с-ще]* Іванків *[рашисти. – О. К.]* пішли. А там моя колега Галя – вона в мене працювала начальником пральні. А чоловік – старший прапорщик, Володимир. І він на роботі в *[м.]* Києві, банк охороняє. Тут починається російське вторгнення. Каже: «П'ять ранку, рухаються росіські колони. Ну, люди там виходять, думають, що сталося таке? Вони підходять там: "«Бендеровци» є?". По всіх цих хатам "бендеровцов" шукають. "Які бендерівці?! Я одна тут живу!". Все обшукали там. Заходять – отак-от стоїть мікроволновка. Кажуть: "Мать, аткривай сейф!" Вона каже по-українськи: "Хлопці, та ви шо, та це мікроволновка!". Вже світла немає, нічого. Каже: "От, в це їжу ставиш!". Дивляться на неї, не зрозуміли». Чи на вікна там… У моєї Лариси двоюрідна сестра з дочкою пережили *[тимчасову російську окупацію. – О. К.]* в Бучі. Ми їм теж казали: «Давай сюди в Ірпінь». Вони не хотіли тут. І каже, башкири заходять, там 7 людей, до неї: «Де? Де ж ваші "бендеровци"?». Кажуть: «Ми, от, вдвох з дочкою». А каже: «А в мене висить, форма мого колишнього зятя». – «А ета шо?». – «Та це зять мій…». А каже: «На холодильнику такий тризуб…». *(Усміхається)*. Вони підходять до вікон. Пластикові. «А шо ета за етат?». – «Це пластикові вікна, що у вас немає?». Ніхто нічого не знає. *(Усміхається)*. І пішли вони. *[…]* В чому ще прорахунки були – що через Чорнобиль *[рашисти. – О. К.]* не зайдуть. Чорнобильську АЕС вони зайняли, хоч вони там наковталися радіації. *[Л.]* Кучма її ж закрив, от, в якому там, 1998-му чи 1999 році. Там

захисту практично не було. І вони через цей напрямок і пішли. Я таки, 100%, казав, що це вони підуть тут. Так воно і вийшло. От, вони *[російські окупанти. – О. К.]* пішли 24 лютого 2022 року і через Бучу, через Гостомель зайшли. Вони ж розділилися: колона пішла на *[м.]* Вишгород, колона пішла сюди. Через *[с-ще]* Бородянку вони пішли, отако цей круг. Там дорогами через *[с.]* Демидів вони зайшли в Гостомель. Їх там вели. «Наші» московські попи вели їх. На Гостомель. Вели з Гостомеля. Оце я ж Сергію дзвоню, кажу: «Так і так, "кадировці" прийшли». І тут же вечором наші десантники їх «накрили» у Гостомелі. Частина пішла, повели, вони осіли в містечку. Там вже були бойові дії. А там окупантам чинили збройний опір колишні афганці наші. Там я знаю хлопців наших таких, що відрили там гранатомет, у кого там іще що, і «бабахають». А тут же полетіли гелікоптери: один, другий… Це ж під Гостомелем стояла артилерійська частина, захищала аеродром. Її просто на «нуль» помножили, ще раніше, ніж бригаду зв'язку. І хлопці, я їх знаю прекрасно, і дівчата – дослужували у нас в бригаді зв'язку. Треба ж було дослужувати. І все, просто точку цю забрали. ЗРК (зенітно-ракетний комплекс) стояв. Гелікоптери ці, навіть літаки – вони могли запросто збити. *[…]* Почали все літаки літати. Ще такої тривоги не було. Ну, в підвали, правда, люди спускались. Ну, ми в підвали не спускалися. Молилися. Я взагалі спав. У мене дружина спала одіта. *(Усміхається)*. Я не міг, я роздіваюся і все. Якщо раптом щось «бабахало», то ми забігали, у нас якраз з квартири як виходиш, то є предбанник. Ми в предбаннику сиділи. *[…]* Наші зустріли російську колону біля *[мікрорайону. – О. К.]* «БКЗ». Це колишній кирпічний завод – Бучанський кирпічний завод. Там у нас кирпічний завод був, на «БКЗ». І тут «Машторф» *[мікрорайон біля машинобудівного заводу. – О. К.]* Цей самий «СМУ» *[мікрорайон біля будівельно-монтажного управління. – О. К]*. Це теж *[завод будівельних матеріалів. – О. К.]* «Прогрес – там виробляли і лінолеум, і клеї, і кірпіч, і там пльонку якусь там. Там навіть броніжилети робили. От, я читав. А зараз все, зараз нема. Там ообстріляли, згорів і *[торговельно-розважальний центр. – О. К.]* «Жираф». А це у нас ходить *[…]*, як його прізвище… Він колишній полковник, афганець. От, він якраз афганський цей рух там збирає. Каже: «Ти зайди до мене, надовго буде там, я розкажу тобі». І він розказує, каже: «У мене хлопці там мої чергували саме в "Жирафі", ці колишні афганці». Вони там десь зупинили – зірвали міст. Ми були в шоці, так «бабахали» з тієї сторони. А потім зайшли російські колони через шпиталь. Хоч там теж міст зірвали, вони зайшли, їх вели «наші» там провокатори…

[О. К.] *Вони якось обійшли, тому що міст було зірвано?*

[С. П.] Вони обійшли там по мілководдю, є там ззаду шпиталя, і вони ввійшли в шпиталь. Там колишня лодочна – лодки стояли. І озеро. І вони через це болото пройшли, їх провели. Ну, вели конкретно ті, хто зрадники. *[…]* П'ятого березня *[2022 року. – О. К.]*, ну, там трошки теща почала вже стресувати, каже: «Он, сусіди виїжджають!». А сусіди відправляли внуків і сина машиною. Ще можна було виїхати. Потім виїхати не можна було, тому що відстрілювали по трасах, сиділи російські снайпери і відстрілювали. На Лісній Бучі посадили снайперів. І відстрілювали. Оце якраз як електричкою їхати, то луг там, ці будинки стоять. Я не знаю, як цей пройшов *[Владислав. – О. К.]* з дитиною 11 місяців. Він, ну, мати. Ну, їх десь четверо було. А, іще п'ята – дружина *[Любов. – О. К.]*. І, от, вони до храму прийшли. Я не знаю, як вони виїхали, тому що отець Мирослав *[Латинник. – О. К.]* виїхав, і всі парафіяни, що переховувались у підвальних приміщеннях церкви, виїхали 1 березня. А це ж уже пізніше було, десь 3-4 березня. Я не знаю, як вони перебиралися, тому що там війна була взагалі. Росіяни ж захопили Бучу. Чим положення

Ірпеня допомогло? Всі мости позривали. Було таке, що могли вони *[рашисти. – О. К.]* пішком чи танками по «ЖД» *[залізничних коліях. – О. К.]* піти. Просто в них карти іще були 1970-х чи яких років. Потім вони розвертаються колоною, пішли через військомат, по цій вулиці, там багато кого постріляли з наших. Ну, так, за даними, – десь 504 чоловіка. А там, може, і більше, хто його знає. От, мені розказував уже покійник, Царство йому Небесне, кум, в тому році ми його поховали, 59 років. От, і він розказував, каже: «Мужик іде, вже такій там, щось там запитують там: "Дєд, что ти хочєш там!". Його штовхнули, він там падає. Давай! "Бабах" – стрільнули. "Камандір, куда?". – "Вон, занось єво". Занесли, кинули і все».

[О. К.] *Свого часу був на місцевому кладовищі, бачив, скільки там загиблих.*

[С. П.] От, ми йшли, у Бучі була Хресна дорога *[2 березня 2024 року. – О. К.]*. От, ми йшли якраз по цій всій вулиці Яблунській, і оце там, де були пам'ятні дошки, кого там постріляли, зачитували списки загиблих, за них молилися ми. Там 14 стацій було. *[…]*

[О. К.] *Як Ви з родиною переживали ці події?*

[С. П.] Було лячно. Все летить, все «бабахають»…

[О. К.] *У вашому багатоквартирному будинку – там один підвал?*

[С. П.] Так. У нас 90-квартирний, ну, там так: один підвальчик, другий, ну, таке.

[О. К.] *Не пристосоване як укриття?..*

[С. П.] Так, не пристосоване. І так, просто лавочки там поставили, так-от сиділи.

[О. К.] *Але не готувалися до таких обставин, там ніяких запасів води, нічого такого не робили?*

[С. П.] Вода, дивіться, у нас була десь до 5 березня. 4 березня ми ще пішли, а у нас якраз була відправка, перша пішла там, чи друга, чи третя, отам пару разів уже вагончиками цими по залізниці повезли до *[залізничної станції і мікрорайону у Києві. – О. К.]* «Святошина».

[О. К.] *Евакуаційні потяги?*

[С. П.] Евакуаційні, так. От, ми 4 березня пішли. Отпускали тільки дітей і матерів. І таких старших вже людей. Чоловіків не пускали, взагалі нікого. Одна каже: «У мєня дєдушка там, йому шось там дев'яносто…». – «Нє, тільки з дітьми і жінки». Хоча у нас теща поважного віку, але ми її не пустили. Та там не можна було просто залізти кудись. І ми пішли, якраз над нами літають «ці» *[російські. – О. К.]* літаки. За ним ганяється наш «Привид Києва». Він же з Бучі родом, колишній полковник. Царство Небесне йому. І він два літака збив, лежали на поймі. Я не знаю, забрали чи не забрали там металолом цей. І він отак-от літає і тут б'є… Мабуть, в той день, коли попали в нашу церкву, «бабахнуло» біля, дерева упали, упали дерева, і попали на ту сторону. Мабуть, вони били по доміку цьому, де регулюється залізничний переїзд. І попали тут – погоріло багато цих гаражів. От, сюди в'їзд в гаражі. Це у мене тут мій колишній товариш по службі Сергій, підполковник. В нього тут машина. І каже: «Я виїхав, поїхав, а мама – в Бородянці. Я їй кажу. Ну, вона каже: "У мене курочки, у мене все там, треба забирати". – "Які, мама, ми скоро приїдем!". – "Так, нічого не це…". І, от, її заштовхнув так-от і все. А так би вона там і сиділа би. І ми би теж не знали, що…». Там багато хто залишився. І, от, моєї Лариси там співробітниці зі складу. Це ж вона на складі на «ЕКОЛі» працювала, а «ЕКОЛЬ» – в *[с.]* Стоянці. Як «ці» *[рашисти. – О. К.]* передають: «Ста́янка», «Гастамє́ль». І оце ми стояли якраз по хліб, в нашій стороні пекарня. З тієї сторони там, де тунель, за тунель – оце-от там випікали хліб.

[О. К.] *Що це за пекарня, чиє це підприємство?*

[С. П.] Ну, свої. Ну, приватні. І це ж Лариса каже: «Я піду, там щось казали, ніби хліб

в "Новусі" дають». А в «Новусі» черга. Я йду якраз. І люди йдуть. А тут літаки летять. Могли би кинуть отак – «бабах» – і все, нема. І я приходжу до Лариси. Там людей стільки, а тут літаки літають, всі там стоять. Кажу: «Виключайте мобілки! Нащо ви включили мобілки?! А що вони не бачать?». Оце-от за ними ганявався «Привид» там. Мабуть, і збив якраз. Ну, два літака лежали. І потім вже Лариса каже… А мама бігає. Мама отак-от бігала.

[О. К.] *Ви маєте на увазі, по кімнаті бігала, стресувала?*

[С. П.] Так, в кімнаті. Туди бігає. Там ці виїжджають, там ці виїжджають… В нас сусіди там відправляли онуків своїх з дітьми. А це вже 5-е березня. Я вже дзвоню одному, другому, нашим парафіянкам, щоб забрали хоча би тещу. Я би з Ларисою, з кішкою – ми б вийшли. А так кішка залишилася, все, я кажу: «Вона не хоче…». Я її «підривав» там *(усміхається)*, щоб їхала разом з нею. Вона забилася під ліжко, і я її «відриваю», а тут же літають «ці»…

[О. К.] *Кішка так реагувала на польоти авіації?*

[С. П.] Так-так, це ж кішка. Оце вона пережила, ще рік прожила у нас і все, померла. Теж стреси. Це було п'ятого числа. Я вже дзвоню своєму другу, а він, *[Сашка. – О. К.]*, я з ним в шпиталі служив, а він з *[с.]* Озер. Маму він забрав ще до війни, і в *[м.]* Одесі проживає. Друга дружина у нього там, і зараз я з ним переписуюсь у чаті на смартфоні, як, що там, як в Одесі. І я кажу: *[Саша. – О. К.]*, там нема у тебе знайомих?». Каже: «Є». Дає мені телефон. Уже я звоню там. Він каже: «Зараз приїду». Вони знаходять іще якусь машину, їх так-от довозять, вони перебираються, тут літає все. А я ж сиджу і думаю: «Що ж, як вони добралися?». Звонить мені Лариса, каже: «Ми вже в автобусі». – «Слава Богу!».

[О. К.] *Який автобус?*

[С. П.] Через *[мікрорайон м. Ірпеня. – О. К.]* Романівку.

[О. К.] *То тільки так можна було тоді виїхати?*

[С. П.] Так-так, потім вже все, тільки так.

[О. К.] *Міст зірвали?*

[С. П.] Міст зірвали – все. От, якраз 4 березня вночі «бабахнули» так, що струснулося.

[О. К.] *Хто підривав?*

[С. П.] Наші. Ну, була небезпека, що вони *[рашисти. – О. К.]* могли піти і танками.

[О. К.] *Через міст?*

[С. П.] Так, через міст.

[О. К.] *Наші оборонці перерізали можливості наступу рашистів?*

[С. П.] Так. І це вони виїжджають. Я сусіду *[Андрію. – О. К.]* дзвоню. А він там будівельник там десь. Кажуть хлопці його: «Треба виїжджати. Треба виїжджати». А як виїжджати? Не випускають чоловіків, надаючи пріоритет жінкам і дітям. Ну, ці наші територонівці кажуть: «Тут бабушка лежача, треба її перенести». І, кажуть, вони вчиторьох перенесли і так виїхали.

[О. К.] *Перенесли куди?*

[С. П.] Ну, до автобуса. Через цей місточок. А потім вже дзвоню я йому *[Андрію. – О. К.]*. Думаю: «Нормально, він буде, у нього свій будинок на Варшавській трасі. І у нього там мангал є, і все, і дрова, і все. Думаю, будемо їсти варити, грітися». Ну, я телефоную, а він каже: «Я вже на вокзалі, в Київ вирушаю». Він каже, що там теж не пускали, якось там комусь «дав на лапу», і взяли так, стоячи, чи іще якось. Потім дзвонить мені Лариса, каже: «Ми уже в поїзді». – «Ой, як вам це вдалося? Там сидять, днями чекають..?». – «А нас, – каже, – ірпінських і бучанських – пропустили зразу в поїзд». І вони оце-от в *[м.]* Львів попадають. Там сестра двоюрідна. Вони у неї два

тижні жили. Потім вже у *[с.]* Підгайчики – там теж живуть двоюрідний брат і дочка, от. І там вже до кінця були, там вже до травня. Уже 22 травня *[2022 року. – О. К.]* вони приїхали сюди. А я був сам.

[О. К.] *Ну, не один – з кішкою?*

[С. П.] Так, з кішкою. *[…]* Сусідка в мене, от, якраз там, мої тільки поїхали, а вони до 12-го березня були. І ми сиділи, ми сиділи до 7 березня. 7 березня вбивають у нас бабусю.

[О. К.] *У вашому будинку?*

[С. П.] Сусідній будинок. У нас п'ятиповерхівка, у них – дев'ятиповерхівка. Якраз біля цей снаряд влітає. Вона тільки погуляла, зайшла, і прямо в п'ятий поверх влітає. Діда завалило, вже через місяць після відходу *[рашистів. – О. К.]* його знайшли. А її просто положили, і вона три дні лежала, до 10 березня. 10-го числа її поховали в Парку письменників. Ну, тоді, після цього «прильоту», після 8 березня вже почали випускати всіх. Тобто ми не дочекалися буквально з Ларисою і тещею пару днів, щоб разом виїхати. У нас від дому, хто пішком йшов через місток цей на Новобіличі – там вже наші стояли ж: «Слава Україні!». – «Героям Слава!». Документи перевіряли там. Там 5 км йти. Наші багато хто загинув. Там щось, я не знаю, статистика 400 чи, може, більше чоловік.

[О. К.] *Це статистика загиблих військових, наших хлопців?*

[С. П.] Так, хлопці, хлопці. Це ж потім вони *[рашисти. – О. К.]* повернули, пішли через «Машторф», через цей, через *[р.]* Бучанку. Ну, Буча, а це Бучанські там дачі. От, через дачі вони пішли. От, на дачі там наш сусід пробув цілу окупацію. От, вдвох недавно поховали. Разом померли.

[О. К.] *Багато разом прожили, мабуть?*

[С. П.] Їй – 65 років, йому – 70. І переживали окупацію. От, ми з отцем Мирославом ховали їх. Це сусіди наші. Вони там пережили, розказували, там стояла артилерія – прямо на городах їхніх. Вони сиділи в підвалах, що там і не вилізти. Це до 28 березня відганяли російських окупантів. Ну, а я чому ще залишився? Тому що, а ще раз скажу, що тільки мої поїхали 5-го, а 6-го *[березня. – О. К.]* – 8 чоловік убивають. Прям через міст «бабахують», «накривають». Діти, мати одного, другого, хлопці залишилися – сидять плачуть. Ой, таке, знаєш… *(Зітхає із жалем)*. І вийшло так, що 8 чоловік загинули. Хтось розказував, от, теж кажуть: «Ми перебиралися, туди не дивитися. Просто накрили – лежали тіла, а потім їх ховали». Тут не знаєш: чи виїжджать, чи не виїжджать… І багатьох людей обстрілювали по шляху, підстрелили. От, а *[у Лесі. – О. К.]* якраз в бібліотеці, в неї в *[с-щі]* Немішаєве дочка, 40 років. В окупації була – серце схопило. Просто від цих вибухів, обстановки, і все – помирає. Сорок років. Отаке. *[…]* Я 24 лютого дзвоню другу Михайлу. Він сам родом з Рівненської області, а живе в росії. А вони 23 лютого мені прислали, як вони день совєтської армії святкували. І він мені про те, як вони відпочивали. А потім я йому дзвоню 24-го: «І що, Міша, – я кажу, – почалося вторгнення….». – «Да, Сергій, я знаю, брат мені уже званіл!». Хоча він з 2014 року, як війна почалася, з 2014 року ні разу не приїхав додому до батьків. Ні разу. І іще там хлопці є, Сашка, і потім іще там. Там чоловіка три-чотири з України – ніхто, ніхто не приїхав додому. Я майор ЗСУ, я кожен рік їздив до рідні в росію. Через кордон, мене знали, хто я такий. А вони боялися. І ми їх запрошували: «Приїжджайте, давайте, ми посидимо тут». От, було 35 років, як ми закінчили училище. І він каже: «Все буде добре». – «Міша, що буде добре? – я кажу. – Тут людей стріляють, убивають. Яке буде добре, про що ти?..». – «Та я занятий», – все, відключився. Але потім знають, що російські

війська відійшли, після 1 квітня *[2022 року. – О. К.]* дзвонять мені – типу, як: вижив чи не вижив, живий чи не живий? *(З іронією)*. Я кажу: «Живий, – кажу, – живі, всі живі». Ну, що, – я кажу, – добилися?». І вони теж це ж саме: «Ой, у мене там справи...». І відключив телефон. І понині не відгукується. Ну, в основному через «Ватсап ми спілкувались. Так-от, вже 5 березня мої *[родичі. – О. К.]* виїхали, 6 березня оце-от такі новини, що там загинули, і багато хто вийшов... *[...]* Це, от, ми вще потрапили в Українську греко-католицьку церкву, а я ж хрещений в російській. В мене завжди питання там, що в росії. Чи приходять до нас, ми ж багато і роздавали ж допомоги, і *[братерська католицька організація. – О. К.]* «Лицарі Колумба». Я ж «лицар Колумба». І багато ми отут роздавали: і тут, в церкві, і приїжджали, і банки приїжджали, давали, і крім цього там і давав «Карітас України» гроші. Нам на вікна давали гроші австрійці. Оце австрійці. І зараз я розкажу. Оце ж 6 березня якраз привезли там гуманітарку на Будинок письменників. Я бачив: всі щось несуть... Думаю, що робити. Пішов. Я взяв. Набрав я, мені найголовніше, щоби кішці було що їсти. А там і картопля, ну, тушонок набрав – такого. *(Усміхається)*. І ще цим хлопцям і дівчатам там, які з фонариками в підвалі. А потім оце бабушку вбивають 7 березня.

[О. К.] *Ту, що із сусіднього будинку?*

[С. П.] Так-так, із сусіднього будинку. Ми її, цю бабулю, положили, і вона так до 10 березня лежала, її першу в цьому Парку письменників поховали. *[...]* А 7 березня моя сусідка каже: «Ми сидимо. Йде якийсь там з бородою: "Ей, мать!". – Ми, – каже, – зразу замками закрилися». А потім у нас з тероборони хлопці, один і другий зідзвонилися, кажуть: «Ну, тут ходять ДРГ-істи». Це не один випадок, це багато. І, от, вони бродять, їх покидали, парашутисти там, оце всі десантники. А там ще була одна теж сусідка, було таке ж. Ідуть двоє, теж: "Мать, как прайті?". – «Я, – каже, – почула це – закрилася». І їх потім наші хлопці на поймі тут зловили: чи відстріляли, чи... Наш був кордон, там же сиділи ще хлопці в лісах, наша територона, і наші тут сиділи.

[О. К.] *Тут – то це де, Ви маєте на увазі?*

[С. П.] Тут стояли, на 1-й лінії – це штаб.

[О. К.] *Це в районі яких вулиць?*

[С. П.] *[М.]* Стельмаха. Якраз фабрика мебельна і Будинок письменників. А потім це ж вони *[рашисти. – О. К.]* зайшли в шпиталь, і десь, ну, до 8-ої чи до 7-ої лінії вони дійшли. І наші були окопи – наші чекали там, якщо раптом що, і «бабахали», їх обстрілювали. Часто було там, що машини «вилітали» там і гнали туди, а там же наші вибивали їх. Ну, там хлопці розказували, як вивозили і поранених, і цивільне населення в ту сторону, в шпиталь. Це одну бабусю вони вивезли, знайому свою. Це отець Мирослав у нас ховав її сина – він ще в АТО був. Потім вони просили. Ну, ми з отцем ховали. Отець каже: «Я не буду брати грошей, нічого, я ховав її сина». І матір потім ховав. Її вивезли, а їй там погано стало, і все, вона помирає. Десь лежала, її знайшли після вже, вже в квітні, коли вже відігнали *[рашистів. – О. К.]*. Вже в квітні ми її ховали. Ну, отець Мирослав приїхав 26 квітня. Паска була 24 квітня. В березні чому я ще не поїхав, то в мене сусіди, [*Коля. – О. К.*] з *[Світланкою. – О. К.]*, сусіди мої, кажуть: «Ми не поїдем. Ми будемо». А вона чергувала, у нас «КНС-ка» *[каналізаційна насосна станція. – О. К.]*, і вона відкачувала стоки. І вона оце працювала в «Водоканалі», ну, а тут у нас, з цих наших будинків вона стоки качала далі, ну, на скид. А потім тут же ж світла не стало. А *[Коля. – О. К.]* працював на «Водоканалі». Він якраз оце 5-6 березня чергував там. «6 березня, – він каже, –

я добирався, не знаю, у велик "влетіло"». Росіяни ж всі йшли колонами, пішли ж. Це десь якраз 5 березня оце вони зайшли. А я казав, що вони, 100%, зайдуть через «Машторф». Тому що там відкрита місцевість. А коли вони *[російські окупанти. – О. К.]* йшли іще через Немішаєве, а в нас інтернет ще був, наш парафіянин виклав у соцмережах, пише: «Іде колона. Їх послали по прямій. У них карти немає, вони загрузли в полях». Отаке. *(Сміється)*. І потім я дзвоню цьому якраз Сергію, полковнику нашому. Кажу: «Сергій, так і так, – я говорю, – передай: там стоїть російська колона...». Їх там направили куди треба. І потім «Байрактарами», показували, – «бу-бух», «бу-бух» – все, колона знищена. «Ці» *[рашисти. – О. К.]* розбігаються по лісах, по степах ... *(Усміхається)*.

[О. К.] *Відкрита місцевість?*

[С. П.] Так. От, якраз «Байрактари» і «Джавеліни» вдарили. *[...]*

[О. К.] *Як Ви виживали в умовах відсутності світла, тепла?*

[С. П.] Так, ні світла, ні газу – не було нічого. Перший у нас «прильот» був десь 10-го, 12-го чи 15 березня – десь, ну, в цих числах. «Прилетіло» в сусідній під'їзд. Я тільки спать лягаю. Уже ліг там, все, кицька під боком. Помолився, з сусідами там повечеряли, все. Уже темно. Уже вісім годин вечора – пора спать. Тут у мене ще радіолка була, там радіо, слухав, поки батарейки не сіли. Включав радіо і під нього засинав. Чую – у нас лоджія полетіла – ударною хвилею так трясонуло, що вилетіли вікна по всьому стояку. Ми на четвертому поверсі, от, з п'ятого поверху по перший все скло і влетіло. 3-4 скла в квартирі вибило. Потім ми через «Карітас Австрія» скло міняли. Ми замовили – приїхали, все нам поставили, все класно. Це вже Лариса коли приїхала, це вже 22 травня. Ми і тут, в парафіяльному будинку ставили скло з отцем Мирославом теж. От. І в отця тут «прильоти» були, позаду будинку. Там така була, сапери забирали, така ракета прилетіла.

[О. К.] *Ви були далі від тих вікон, коли «приліт» стався?*

[С. П.] Так, я був у спальні. А це зал, і на повний зал, на 5 метрів, лоджія. Туди «прилетіло». *[...]* Заряджати телефони ми ходили у «Бест» *[будівлю інтернет-провайдера. – О. К.]*. На «Бест» ми ходили. В мене ще був, зараз уже він розвалився, цей китайський павербанк на 12 тисяч *[міліампер-годин. – О. К.]*. Я ще з росії привіз, вже шість років він. *[...]* І думаєш: «Ну, влетить – влетить, ладно...». А потім було таке, що почалися сильні обстріли, це ж під Бородянкою, 30-40 кілометрів якраз, стояли російські далекобійні гаубиці. От, вони звідти «бабахали» по всьому. Вони вже знали, де наша стояла тероборона. Тільки в мебельну фабрику три рази «прилетіло».

[О. К.] *Там хтось був?*

[С. П.] Ні, там нікого не було. І по нашій терорборони. Там стільки дерев було завалено... І потім я раз пішов по дрова. А там меблева фабрика, там такі знайшов рубані дрова, і опілки там лежали. Я понабирав, приходжу, а мені цей сусід *[Вітя. – О. К.]* каже: «Дядя Сєрьожа, да нє хаді, давай пасідім!». Як-от, Господь попередив, так він сказав, значить, і я залишився. Тільки – і влітають в наші дрова, то все і горить, фабрика горить. Ну, ми молилися. І сусідка – вона до церкви баптистів входить. І, от, це ж вона молиться, і я молюся. Щось літає – ми молимося. Разом оце сиділи. Я приходив до неї. Я в неї вдома молився. Якраз було, що до Паски вже йшло, був піст. І псалми читав. Кожен день там. Потім до Богородиці молився. Ну, все, все. Сядеш і читаєш там. Молитви вдень, увечері... Другий раз ми ж ходили підзаряджати знову на «Бест». Там багато, там чоловік до ста, може, більше, з усіх цих районів навіть приходили, з тієї сторони – від паспортного столу, вони ж ближче до Романівки живуть. *[...]* А, іще дорозкажу. Оце бабусю вбило. Потім Мінаєв,

доктор, буквально не дожив там пару місяців до 70 років. У нього з нирками були проблеми, гемодіаліз треба було, а він не виїхав. І дружина – вона його поховала 11 березня. А в неї 12 березня день народження. Сидить, плаче. Я кажу: «Що ти плачеш?». – «У мене сьогодні день народження, а вчора чоловіка поховала...». Ну, отак-от познайомилися. Ми готували, у нас будинок отак *[показує. – О. К.]* – тут ми готували для себе, от, для нас. Тут іще стояли три будиночки – вони там готували. Ззаду – раз, і ще великі два будинки – вони там готували. Чотири локації було.

[О. К.] *Це так у дворі?*

[С. П.] Так, у дворі. Нас там лишалося, ну, з усіх будинків – чоловік тридцять. Всі решта повиїжджали. У нашому будинку шість людей залишилося всього лише до кінця окупації. А наші сусіди... Там почали, по нашій вулиці Квітковій якщо пройти, зараз їм будиночки дали від ІБЦ (Ірпінської біблійної церкви), от, там теж біля паспортного столу.

[О. К.] *Тобто ці будиночки дали для кого?*

[С. П.] От, у кого «влетіло».

[О. К.] *Тим, хто втратив житлові будинки, Ірпінська біблійна церква допомогла?*

[С. П.] Так-так. Будиночків таких п'ять дали.

[О. К.] *Тобто це вони побудували їх?*

[С. П.] Вони були ще такі ці – модульні. Привезли і все. Вони з американцями чи з німцями, зв'язок у них там капітальний. От, вони давали. І зараз, мабуть, уже не дають. І у сусідів горить будинок, влітає цей снаряд. І цей хлопець, Сашок, 44 роки (буквально перед тим з нами стояв, заряджав телефони), загинув. Ми ще стояли з однією жінкою – вона якраз жила там, де «заїровські» будинки. Вона каже: «Виключайте, ці свої телефони – працює РЕБ *[технології радіоелектронної боротьби. – О. К.]*». Росіяни могли вже «бабахнути», і там загинуло б багато... А цей-от хлопець – загинув. Він тільки каже: «Я поїхав». Буквально п'ять хвилин, і я пішов, вже підзарядив телефон. Думаю: «Все, там почали "бабахати", треба вже тікати». І ось в цей будинок «бабахнуло», цього хлопця хвилею відкинуло і вбило. Йому треба було прямо зразу падати на землю перед каліткою. А він ще там калітку відкриває, з великом. Ми ідем. Батько, 66 років – сидить і плаче. «Що таке?». – «Сина вбили». І всьо. І його ховали останнім, оце четвертим. Третю поховали Ларису Осадчу. Вона медсестра була. А наша приїжджала ця *[Вероніка. – О. К.]*, по нашому району депутатка: «Виїжджайте, виїжджайте!». Їй кажуть: «Ти щось привезла, що ти нас виселяєш?». Тому що сиділи, і один чоловік був на інсуліні, а вона йому колола там. А потім і ця померла. От. Четверо було поховано там.

[О. К.] *Де саме?*

[С. П.] В парку́. От, ця баба Ліда з сусіднього будинку. Мінаєв – теж з сусіднього. Він дуже класний педіатр був, всі до нього зверталися. От, Осадча – медсестра. І оце Сашок. От, четверо.

[О. К.] *Мається на увазі, з вашого двору?*

[С. П.] Так, з нашого мікрорайону: поруч наші будинки багатоквартирні і приватні будинки. *[...]* 22 березня росіяни почали кидати світлошумові ці бомби – вони розлітаються і все поражають... Це такі-от шаріки там, що розриваються. І воно світиться... А ми готуємо там 22 березня у дворі свого будинку. І почав цей мій сусід *[Коля. – О. К.]* нервово бігати, щоб до їжі подивитися. *[Світлана. – О. К.]* каже: «Ми молимося, що ти бігаєш? Стань, хай вариться!». – «Нє, всьо, виїжджаєм!». А там іще сусід *[Віталік. – О. К.]* з четвертого під'їзду каже: «Все, давай, виїжджаєм! Уже скоро приїде машина, давай, якраз на вас буде місце». А на мене у нього вже не вистачає місця. *(Усміхається)*. Вони вдвох їдуть, і це двох ще беруть. Ну, і все. А мені

вони залишають каструлю борща. *(Усміхається)*. Я насипаю, там іще хлопці взяли і дівчата, хто там іще лишався. І вони ж виїжджають. 23 березня зранку, я ще не встав з ліжка, о восьмій годині строснуло так! Виявляється, попало у квартиру *[Віталіка. – О. К.]*. Вони як передчували. Ці, що виїхали. Вони відчували, якось бігали, стресували. І вони поїхали. І прямо до них в квартиру «прилітає». Трусануло так – ну, «прилетіло». Сняряд прилетів. «Влетіло» там, розбомбило все. У них там вікно все вилетіло. Точно так же було, коли у нас в другому під'їзді «влетіло». І примітно, що п'ятий поверх – і там, і там, і там.

[О. К.] *На одній висоті усе?*

[С. П.] Так. Ну, казали, що стояли «ці» *[рашисти. – О. К.]* з гранатометами десь на цвинтарі. На цвинтарі. Їм все одно. «Бабах» – туда «влетить», сюда «влетить» – і в будинки все. А один раз «прилетіло» в християнську церкву, вони приймали людей, на 7-ій лінії. Я не знаю, як люди там, чи не постраждали, але воно так горіло… І в бік наших захисників все «бабахають». Потім тільки перестали – наші почали у відповідь. І оце наші вибивали їх з «Машторфа», бо там вони *[рашисти. – О. К.]* засіли. Капітально вони там «сиділи». *[…]* Потім допомога прийшла. Тут на «Бесті» нам іще дівчата давали по стаканчику першої страви, варили там, можна було поїсти. Оце 23 березня оце «влетіло» в наш будинок і «влетіло» туди, на «Бест».

[О. К.] *Цей хлопець, який біля хвіртки загинув, то також поблизу «Беста»?*

[С. П.] Ні-ні-ні. Він з «Беста» саме пішов. А ми заїжджаєм якраз телефони. А потім я іду додому і це бачу.

[О. К.] *То у районі Вашого проживання?*

[С. П.] Так. На вулиці Квітковій. І у нас на Квітковій є 2-а лінія, стоїть цей «ГРП» *[газорегуляторний пункт. – О. К.]*. Я вже до того, 18 березня меру міста говорив… А вони виклали все в інтернет. І мене бачили. Кажуть: «Ми Сергія бачили, там меру щось розказував за "ГРП"». Я кажу: «ГРП…». А він каже: «Три-чотири дня – ми їх виженемо…». Але з 18-го до 28 березня росіян виганяли. Потім прийшла підмога. От, бачите, я думав іти в цей день. У мене вже там зарядки були заготовлені, і я не пішов. Теж Господь відвів. А потім кажуть: «Загинули там і Андрій, 34 роки, і хлопець, 32 роки – з того і з того дому…». Ну, хтось каже, що п'ять, а хто, що вісім чоловік загинуло. Я не знаю. Розбігаються цифри. Ну, їх десь там поховали. Це наш там хлопець пішов з лопатою, щоб їх поховати. Там поховали. А потім вже переховували на цвинтарі.

[О. К.] *Ця трагедія де сталася ?*

[С. П.] Це на «Бесті». 23 березня на «Бесті». Вони ж виклали в інтернет оголошення, і прийшло людей море. А воно там «бабахнуло». Потім «дизель» *[генератор. – О. К.]* звідти забрали і виїхали. І заряджати вже не мали де. Потім привезли у наші будинки, там у нас живе електрик Микола, от, і він запускав. Поки не «бабахали», то ми заряджали телефони. А потім і йому «прилетіло». А вони теж сиділи, Сашок, він колишній зв'язківець, каже: «Виключайте мобіли, виключайте! Що ти стоїш?..». Ну, і достоявся. І його там «бабахнуло». Електрика.

[О. К.] *То це у вашому дворі сталося?*

[С. П.] Так, у нашому дворі. Оце «прилетіло» таке, що там виїмка і дотепер залишилася. От, вони тут сиділи. Якраз тут їсти варили. А тут «прилітає». Один снаряд не долетів, біля будинку впав. А це вже весна, уже сніг зійшов, але ще мокро. І воно «влітає» і весь цей ґрунт розлітається, і будинок весь темний, чорний весь.

[О. К.] *Де Ви були тоді, як оцей «приліт» стався?*

[С. П.] Я був, мабуть, вдома, чи, не знаю…

[О. К.] *Просто почули?*

[С. П.] Так, ми ж варили їсти, от, сиділи отак-от теж. В гаражі, в мебельну фабрику три рази «прилетіло». А мебельна фабрика – буквально, от, вона.
[О. К.] *Біля вас?*
[С. П.] Так, біля нас. *[…]*
[О. К.] *Де брали харчі, щоб приготувати їжу?*
[С. П.] Ну, харчі поки були. Макарони були. Там хтось, хто виїхав, дзвонив, каже: «У мене в холодильнику залишилась їжа, можеш взяти». Я холодильник весь там «виніс». А потім вже холодильники всі потекли, завонялися. А так було, що і хліба привозили. Волонтери самі там вивозили. От, бабусю евакуювали у нас волонтери, то кажуть: «Хліба вам?». – «Давайте». Дали хліб.
[О. К.] *У дворі ви всі разом готували?*
[С. П.] Ну, так.
[О. К.] *Була, наприклад, конкретна година, коли ви гуртувалися для приготування їжі?*
[С. П.] Зранку виходиш. І ми гріли чайники, там чайники були, воду в термоси наливали.
[О. К.] *Як чайники гріли?*
[С. П.] На вогнищі. Поставили, понабирали термоси, іще води понагрівали. Тут їсти варимо. *[Коля. – О. К.]* там собі. Це ж ми сусіди. Ну, я з людиною із сусіднього будинку скооперувались – разом борщ варили. Я кажу: «*[…]*, що ти, перші страви варитимеш? Давай щось простіше. Якісь там макарони чи ще щось, туди тушонки кинемо…». *(Усміхається)*. Ні, вона понарізала капусти, понарізала все, то й тушкували там. Ну, і їли. Оце таке. *[…]* 28-29 березня вже тихо стало. Ну, ніхто не рухався, ми ж нікуди не ходили. Тому що в п'ять годин уже комендантська година. Тому що не знали, там ДРГ-істи бігали стадами. І кажуть: «Там ще можуть снайпери ховатися». І ми зразу заходили в приміщення і нікуди не рухалися. А я спочатку ходив в куртці (мені видали, коли був я в охороні), схожій на куртку правоохоронців. Вона така плямиста. І вона зараз є. І я потім вже так ходив. А що, документи при собі, гроші при собі, телефон – все при собі. Я вже там залишив напоготові речі, якщо щось «влетить» в вікно спальні чи в зал. Я приготував вже, в коридорчик виставив. *(Усміхається)*.
[О. К.] *Тобто речі у Вас вже були спаковані на випадок невідкладної евакуації?*
[С. П.] Так-так-так, що було треба, так. Ну, якщо, раптом… Моя Лариса дзвонить. Ну, тоді було, щоби пережити, кожен раз лягаєш, то помолився. Само собою – і вдень молишся. Як лягаєш спати, вкриваєшся всім, бо холодно було. У рукавицях спав. *(Усміхається)*. Шапку одівав. Потім трошки розігрієшся, уже там роздіваєшся.
[О. К.] *Кажете, +7 було у кімнаті?*
[С. П.] Так, +7. Але там було, дівчата казали, десь у будинках біля міськвиконкому ходили, то кажуть: «У нас 5-6 градусів». Я думаю: «Ого!». Але у них хоча б були мангали. Кажуть: «І ми стоїмо, гріємося». І так-от виживали. У них там, теж вони не виїхали, куча собачок і котиків…
[О. К.] *Ви теж зранку вже грілися трохи, коли чай готували?*
[С. П.] Так. Я ж як: в термос води набираєш, ну, він певний час тепленький залишається. Грієш так постіль. І вкутуєшся. Це й термоси трохи гріють. А мої сусіди виїхали, вони мені залишили там кучу термосів їхніх. Ой, і я думаю: «Обмиюся». Перший раз. Трошки колотнув, налив тако трошки, обмився там і все. *(Сміється)*.
[О. К.] *Це перший раз за місяць?*
[С. П.] Так-так, за місяць. 24 березня. Ну, десь до 5-6 березня трохи світло і газ ще були. Іще куча було яєць, залишилось, я їх поварив – штук двадцять. Отак-от залишив,

щоб там хоч по яйцю з'їсти. Отако раз з'їси і вже перекусив. Поварив, отак-от поставив. Була ще риба – рибу пожарив. От, відбивні оці ми вже на вогнищі жарили.

[О. К.] *Як Ваш день, наприклад, проходив? От, сніданок, потім коли обід, коли, наприклад, вечеря була? Оскільки з 17 години розпочинався комендантський час, то Ви швидко вечеряли?*

[С. П.] Ми якби трошки розігрівали чай там. Отако. Трошки було, *[Світлана. – О. К.]* залишала на вечір. Ну, хоча вона підігрівала. Тоді «перше» їли. Шо було, то їли. Це я зараз до 80 кілограм важу. Було у мене майже 70 кілограм. Я десь 8-9 кілограм точно скинув. *[...]* Першого квітня не було обстрілів, уже тихо було, і ми пішли подивитися, що в Ірпені окупанти наробили. Якраз до християнської церкви ми пішли – там було все вигоріле, розбите. І собачки лежали мертві…

[О. К.] *На якій вулиці ця церква знаходилась?*

[С. П.] 7-а лінія.

[О. К.] *Це в районі яких вулиць?*

[С. П.] Сьома лінія… Там Героїв. Я не знаю, відбудувалися вони, чи ні. І, от, це ж ми 1 квітня пішли сюди *[до храму Різдва Пресвятої Богородиці. – О. К.]*. Фіртка була заклинена. Паркан був розчавлений. Два дерева так-от валялися. Ну, в мене ключів не було. Ключі були у одного прихожанина з Бучі. І потім ми пішли і зустріли на центральній вулиці, там де «Правик» *[пам'ятник В. Правику в міському парку відпочинку його імені. – О. К.]*, люди ідуть, на велосипедах щось тягнуть. Запитую: «Що Ви це тягнете?». «Та, – каже, – в ІБЦ дають і продукти, і все, що хочеш, дають». Ну, і ми десь 2-го чи 3 квітня туди пішли. Пішли зранку, бо там можна було зарядити телефони. Правда, потім вони вже дві-три години давали на підзарядку. Казали, що телефони на 30 відсотків тільки зарядяться за годину. От, ми туди перший раз пішли, так трішки підзарядили, отримали допомогу і принесли перший раз додому після деокупації міста. *(Усміхається)*. Я з мешканцями сусіднього будинку ходив. І, от, це почали ми ходити туди десь до 10-го, до 11 квітня. Десь тиждень ми ходили отримувати гуманітарну допомогу в Ірпінській біблійній церкві. Благовіщення – у мене ключів не було, Блаженіший *[Святослав – Отець і Глава Української греко-католицької церкви. – О. К.]* приїхав раз і все. Я би там відкрив би, якби мав ключі, але воно так вийшло. *[...]* Звонить мені отець Мирослав. Там спочатку Лариса мені дзвонить, а потім каже: «Що тобі треба?». Я кажу: «Мені треба, – кажу, – батарейки, свічки, "Гастал" (таблетки від печії), щоби привезли». Хлопці з Києва передали, «Лицарі Колумба». І вони привезли, тут біля нас роздали допомогу. Там дядько у них був, і там чоловік сім. А в сусідів – «влетіло», у них в будинок влетів снаряд. От. І вони у них були. І вони залишили мені тут, привезли. А потім мені дзвонить отець Мирослав, це ж було десь 11 квітня: «Можеш допомогти з роздачею гуманітарної допомоги?». Я кажу: «Можу». Потім отець Віталій дзвонить з Фастова. Каже: «Пан Сергій?». – «Так». Говорить: «Так Ви легендарний "лицар Колумба"?». Ну, я кажу: «Так, він». *(Сміється)*. – «Треба роздати гуманітарну допомогу». Пан Михайло приїхав, іще водій. Пан Михайло у них там головний «лицар». І він приїхав, я тоді ще познайомився з ним. Я біля «Новуса» їх зустрів. Вони приїхали, тоді вже в місто впускали. І вони написали інформацію і прикріпили на лобове скло, що вони гуманітарну допомогу везуть. І оце у мене роздали допомогу. Я найперший став тут по допомогу. *(Сміється)*. Потім поїхали, на «СМУ» роздали, я знав, хто там залишався. А потім ми поїхали уже в Бучу –там пороздавали, вони там порозвозили на місця. В Бородянку нас не пустили, правда, бо в той момент там перевозили техніку нашу. То нас тоді не впустили. *[...]*

Записав Олександр Коломийчук [О. К.] 26 вересня 2024 р.
у м. Ірпені Бучанського р-ну Київської обл.
Співрозмовник – Веніамін Бринза [В. Б.], 1969 р. н.,
пастор церкви, проректор Ірпінської біблійної семінарії
з адміністративно-фінансової роботи, родом із м. Запоріжжя

[О. К.] *Пане Веніаміне, я на початку нашої бесіди попрошу Вашого дозволу на те, що Ваші свідчення ми фіксуємо на диктофон. Чи Ви дозволяєте?*

[В. Б.] Так, звичайно. Так.

[О. К.] *Дякую. Також прошу Вашого дозволу на те, що по завершенні інтерв'ю усе, нами записане, буде передане до архіву нашого Інституту. Чи Ви надаєте на це дозвіл?*

[В. Б.] Так. Так-так.

[О. К.] *Дякую. І чи надаєте Ви дозвіл на подальшу роботу з текстом інтерв'ю при його науковому опрацюванні та публікації у майбутньому джерельному виданні?*

[В. Б.] Так, звичайно, якшо це буде корисно, я буду тільки задоволений тим, шо це допоможе.

[О. К.] *Дякую! Попрошу Вас спершу розповісти про себе: де і коли Ви народилися? Де виростали? Де Ви навчалися і який фах опановували? Чим займаєтесь сьогодні? Будь ласка.*

[В. Б.] Мене звати Веніамін, прізвище моє – Бринза. Я народився в 1969 році в місті Запоріжжі. Я народився в християнській сім'ї, і хоча вплив християнства на моє виховання мав своє місце, у мене були інші погляди. Тому я з ранніх підліткових років не був такий дотичний до християнських цінностей. Мене це не цікавило, я мав свою мету, я мав якісь свої бажання і більш таке, що ме... шо, що мені подобалось. Це був і спорт, це було все. Там, у Запоріжжі, я закінчив школу, потім закінчив середньо-технічний технікум, маю технічну освіту по електричних схемах. Щось таке. Зараз не можу пригадати, бо ніколи не використовував. По досягненні 18 років я служив строкову службу. Знаєте, сьогодні я не всім можу говорити про це, тому що... Я чесно відслужив два роки. Але коли зараз під час *[російсько-української. – О. К.]* війни в нашій країні, і я забіжу трошки наперед, я є капеланом у Збройних силах *[України. – О. К.]*, але волонтер-капелан. І коли мене питають, або якісь документи потрібно заповнювати, і мені, значить, *[кажуть. – О. К.]*: «Чи служили строкову службу?». Кажу: «Так». І кажуть: «Де? Коли? Чи приймали присягу?». Я кажу: «Можна, я не буду говорити». Тому шо в військовому квитку – слава Богу, він згорів – там написано: «Місце – *[м.]* москва, *[19]*87 рік». *(Сміється)*. Я там приймав присягу... Але то була одна країна, і я розумію, шо це жарт. Але я відслужив. Відслужив два роки. Після служби в армії я переїхав з батьками до *[м.]* Києва, до *[м.]* Ірпеня навіть. В Ірпені я вже одружився, здобув освіту в австрійському інституті бізнес-менеджмент*[у]*. І працював, мав бізнес, ми відбудовували бізнес-структуру. Такий був завод по виробництву консервованих продуктів. Я був співвласник цього заводу, і це був мій бізнес. Я одружився, я і нині одружений, маю одну дружину за все життя, маю двох дітей: сина, доньку, маю внука. І коли я одружився, моя дружина захотіла, шоб наша сім'я будувалася на християнських принципах. Бо вона бачила життя моїх батьків, і вона питала, як можна так зберегти цінність шлюбу, щоб навіть і в роках цінувати один одного. І батьки говорили, що це християнські засади, це фундамент шлюбу, коли люди перш за все довіряють Богу. То ми вже одружені прийшли до церкви, і з *[19]*93-го, *[199]*4 року ми прийшли до церкви, і по *[20]*24 рік ми не залишали церкву. І в *[19]*94 році – у цей час створювався учбовий заклад в Україні – це Ірпінська біблійна семінарія – мені

запропонували в цьому закладі навчатися. І під час навчання я був призначений на посаду проректора з фінансово-адміністративної роботи. Я погодився, і аж по сьогоднішній день я є проректором Ірпінської біблійної семінарії. Семінарія на сьогодні нараховує десь більше трьох тисяч випускників. Зараз близько 440 людей навчаються в семінарії. Є кожен рік випуски, є набори студентів. Зараз якраз проходить набір абітурієнтів, і ми проводим співбесіди. Семінарія – це велика, окремо стояча будівля, яка має більше двох тисяч квадратних метрів, розташована на гектарі землі. І все було добре аж до 2022 року, лютого місяця. У січні того року, *[20]*22-го, були зимові канікули. У лютому студенти тільки зібралися на сесію після зимових канікул і провчилися один тиждень. Почався другий тиждень. І... 22-е, 23-є це... 24-е, так, і 25 *[лютого. – О. К.]* – це була п'ятниця. І 25-го *[лютого. – О. К.]* вони мали роз'їжджатись додому. Студенти в нас навчаються з усіх куточків України. У різний час у семінарії були також студенти з росії, були студенти з Білорусі, були студенти з Молдови, з Казахстану, з Азербайджану. Було декілька студентів, які приїжджали на навчання з далекого закордоння. Але саме хотів би звернути нашу увагу на ті групи, які були в лютому, в кінці лютого місяця на локації семінарії. Коли 24 лютого *[2022 року. – О. К.]* почались ранкові обстріли – і це було видно, чутно, і це було, знаєте, страшно. А 23-го *[лютого. – О. К.]*, коли вночі було пару вибухів, моя дружина сказала – ми проснулись в п'ять ранку – дружина каже: «Це напад». Я кажу: «Хто на нас може напасти?». Вона каже: «Ну, останнє в повітрі "літало", що росія має...». Я кажу: «Ну, цього не станеться. Ну, це, можливо, десь якісь вибухи, це...». Але ми чуємо, шо це постріли, шо це вибухи. І я ще не вірив. І дружина каже: «Давай, будемо збирати речі, дітей наших брати, кудись їхати». Я кажу: «Куди? Ми живемо в Ірпені. В Ірпені нема ні одного військового об'єкту. Є тільки об'єкт післявійськовий – це воєнний госпіталь. Все, більше нічого нема». Мою дружину звати Руслана, і я кажу їй: «Куди ми поїдемо, коли, ну, Ірпінь – це саме-саме безпечне місце. Ну, тут нічого, навіть якщо війна, навіть якщо вторгнення буде. Ну, Ірпінь нікому не цікавий, тому шо тут санаторії, парки – все, більше нічого нема. Ну, сюди точно не підуть. Київ, – кажу, – може буть, бо там багато стратегічних об'єктів. Десь інші місця, де є стратегічні об'єкти – так, можливо, але не Ірпінь». І я кажу: «Побачиш, що всі ще будуть в Ірпінь приїжджати, будемо приймати людей, тому що тут безпечно». Але день починався, і розгортались події. І ми зрозуміли. Я приїхав у семінарію, там ще були студенти. Ми, керівництво семінарії, сказали студентам: «Будь ласка, ми завершуємо сесію раніше, і поки такі обставини, хто може, їдьте по домівках». І люди почали роз'їжджатися досить швидко. Я скажу так, що більша частина студентів, а це чоловіки і жінки більше молодого віку, знайшли спосіб роз'їхатися по домівках. Але була група людей, які підійшли до мене і сказали: «Що нам робити? Порадьте, що нам робить?». Це група – *[м.]* Маріуполь, *[м.]* Херсон, *[м.]* Миколаїв, Донецька та Луганська області, які на той час були на нашій території. Кажуть: «Там, де наші близькі були, вони вночі виїхали. Немає зв'язку. Ми навіть не знаємо, куди вони виїхали. Ми туди не можемо повернуться, а куди вони виїхали – ми не знаєм. Можна, ми декілька днів побудемо в семінарії, щоб дізнатись, куди виїхали рідні, і тоді ми вже з семінарії поїдемо туди, куди поїхала родина».

[О. К.] *За ними?*

[В. Б.] За ними. І я дружині тоді сказав, що ми з нашого дому переїжджаємо в семінарію, бо там залишається 40 людей, 42 людини залишається, і будемо з ними, допоможемо. І щоб їм було безпечно, то керівництво буде там. І я залишився, ми

переїхали. Забрали з дому деякі речі і залишилися в семінарії. За своєю посадою в семінарії я відповідав *[за]* будівництво. Коли ми будували семінарію, то я, з позиції вже бізнесу, оскільки маю досвід будівництва заводу, виробництва, збудував скважину на 50 метрів, щоб забезпечити семінарію водою. Також, знаєте, зі старих часів пам'ятаю, що може не бути електрики, тому забезпечив семінарію генератором, який має на 20 відсотків більше потужності, ніж використовує семінарія. І я кажу: «Ну, навіть якщо світло відключать, ми протримаємся». На вулиці – мороз, мороз був 3-5 градусів, десь так. *(Видихає)*. І ми з дружиною переїхали в семінарію. Я взяв одну студентську кімнату. І почалися обстріли. Слава Богу, у нас на цей час були продукти. У нас є комори, де вони зберігаються, є морозильні камери, холодильники. Продукти були закуплені, тому що почався навчальний рік. Після зимових канікул все закуплено, все було забито, і ми змогли бути в семінарії. Коли почалися обстріли Ірпеня, ми побачили, що багато людей виїхало, магазини почали закриватися, нічого немає. І в нас у столовій, яка розрахована на 120 людей, була своя пекарня. І ми почали через день, як *[все. – О. К.]* зупинилось, десь 25-го *[лютого. – О. К.]*, ми почали випікати хліб. Кожен день – 20 буханок, і так дійшли до ста буханок. Випікали і роздавали людям, які позалишалися і шукали хліба. Я прийняв рішення залишатися зі студентами. У нас було 42 людини: студенти, люди, які прийшли з моєї церкви, і 11 дітей. Ми разом знаходились там. Випікали хліб, я розвозив хліб по блокпостах, які вже були на той час. На одному з блокпостів був мій син. Він виконував там свої обов'язки, і тому в мене серце особливо лежало до того. І я скажу так, що ми проводили молитовні служіння в підтримку людей, які знаходились там, на блокпостах, і всі ми молилися за тих, хто нас захищає. І це було таке, знаєте, рішення – зі своєю громадою стояти проти цієї навали, яка йшла до нас. Так як я їздив по блокпостах, які були навколо нас, я більше знав ситуацію, яка була навколо. І вже коли 3 березня *[2022 року. – О. К.]*, 3-го або 2-го, не пам'ятаю точно, перший літак залетів… Взагалі залітало багато: вертольоти літали над нами, самольоти літали. А 2-го чи 3 березня вранці, десь в 8-й годині, залетів самольот, який вже скидав бомби. І був ранішній обстріл, бомбардування Ірпеня. І коли вже стихло, я сів в авто і поїхав на блокпост – там, де мій син. Набрав кави, набрав сніданку, бутербродів для того, щоб завезти їм. І вперше за весь цей період я надів бронежилет і каску. Чому? Ну, вже тихо було, вже ніхто не стріляв, але знаєте, стояв сморід, стояв дим, тому що були побиті багатоповерхівки. І коли я їхав, у мене є відео, де я їхав і знімав це все, як все воно димить. Тому що тільки пройшов, годину тому пройшов обстріл. І коли я під'їжджаю до блокпоста – там, де знаходиться мій син, я знімаю і так кажу: «Оце тут блокпост, тут мій син, і я зараз під'їжджаю туди, але мушу – я так і кажу на камеру – мушу виключити камеру, щоб не було видно, де це знаходиться». І я виключаю камеру. Думав, що я виключив, а я виключив і включив. І в цей момент хлопці побігли. І я навіть на камеру кажу: «О, хлопці біжать». І я думаю, вони побачили мене і біжать до мене, бо знають, що я маю привезти сніданок. І тут же й мій син знаходиться. І в цей момент я чую гул самольота, і метрів за 50, не бі*[льше]*, ну, 70, злітає одна бомба біля газової заправки, перед нею, де там «АТБ», і друга прямо попадає в блокпост. Там стояли бетонні блоки, їх, здається, по п'ять штук було, такою буквою «П». І я дивлюсь, чорний зразу дим, і осколки від цих блоків бетонних розлітаються – мені побило машину. Я навіть не встиг у мозгах переключити щось, щоб вибігти з машини. Я так на все і дивився, і мене, що більше всього *[хвилювало. – О. К.]* – там мій син. А коли почався цей чорний дим, у чорному диму я бачив, як із кусками

бетону летіли люди. Там було 12 чоловік, і я розумів, що це хлопці просто летіли від вибуху. І самольот проходить над військовим госпіталем і робить коло – так туди аж до озера, до *[с-ща]* Гостомеля, щоб зайти з озера, бо він заходив бомбить від озера. Заходить туди. І я вилітаю з машини і біжу до хлопців. *(Видихає)*. Піднімаю одного – живий, піднімаю другого – живий, піднімаю третього – живий. Забігаю туди, де бомба впала, де саме буква «П» була – мужик отак лежить *[показує. – О. К.]*, ТРО-шнік наш лежить отак. Я його хватаю і потім, не піднімаючи, думаю: «Може розбитий позвоночнік, може, все». І я так руки під нього *[підпихаю. – О. К.]*. А він так встає і каже: «О, а що це було?». Ну, втратив свідомість. Але встав на ноги, встав живий, і я кричу: «Де *[Ярік. – О. К.]*?! Де *[Ярік. – О. К.]*?! Де мій син?! Де син?!». А він знав, що я їду. А вони були під мостом, бо там ще один був блок*[пост]*, під мостом, шо розбили тоді. І він з-під мостка вибігає і кричить: «Папа! Папа!». І получається, я чую його голос, він чує мій. *(З'являються сльози)*. І слава Богу – живі.

[О. К.] *Слава Богу!*

[В. Б.] Слава Богу, живі. І тут гул з самольота. І ми лягаєм, хто куди. І я розумію, шо вони там. Хлопці розбігаються, там якась «КНС-ка» *[каналізаційна насосна станція. – О. К.]* стояла. Вони туди забігають, бо вона кірпічна. А я їх нікого не знаю, куди бігти. І бачу – з дома вилетіли металічні двері. І я під дерево – цією двер'ю накрився. І я Вам скажу, зараз на третьому році *[повномасштабної російсько-української війни. – О. К.]* я вже не чую того гулу. А два роки підряд, якщо я сидів у хаті, у квартирі в когось, навіть у сусідів, і якщо закінчувала роботу пральна машина – вона коли закінчує, дєлає такий, знаєте: «у-у-у» – схожий на момент, коли самальот тормозить для того, щоб скинути бомбу. То єсть, оце «у-у-у», – і потім чекай взрив. То я два роки підряд настільки чув, у кого закінчує роботу стіральна машинка, тому що це зараз буде взрив. *(Усміхається)*. Настільки було таке... І... він скинув одну *[авіабомбу. – О. К.]* десь уже на забор військового госпіталя. І я зібрався і поїхав. Машина їхала, але була побита. Я поїхав, приїхав у семінарію. Тут всі мене чекали, дружина мене чекала. Я кажу: «Все добре. Все добре». *(Серйозним тоном)*. Вони кажуть: «Що сталось?». Потім як вийшли *(усміхається)*, подивились на машину: «А де ти був?». Я кажу: «Чули? Я там був». І вони зрозуміли... От, тоді я зрозумів, що це війна. Що це не «операція», що це не залякування, що це – війна, і це було, ну, досить страшно. Ми збирались у семінарії, і 6-го числа *[березня. – О. К.]* вже прийшли хлопці вранці. Ми збирались для того, щоб разом мати спілкування на 10-ту годину. І десь в пів десятої прийшли хлопці і сказали: «Олексійович, танки вже зайшли в парк. У Вас хвилин 10, щоб виїхать». І тоді в нас було 4 машини – легкові машини. Ми посадили 40 людей в них, з чемоданами. Ну, студенти ж були з чемоданами. Хто чемодан через вікно тримав з машини, ну, таке все. І ми їхали до... Мости вже були зірвані, і ми їхали до моста, якось перейти туди. 6-го *[березня. – О. К.]* зранку ми, ну, кинули все і поїхали – вже йшли бої. Це вже йшли бої, тому що ми коли їхали, мусили зупинятись машинами, бо вже диміли машини, диміли будинки по дорозі. *(Глибоко зітхає)*. Поки ми доїхали, декілька разів зупинялися. Ні, ми доїхали, а до моста вже 8, 6 полос було забито сталими машинами. Ми підвезли бабушок, які в нас були пожиленькі, й тих, хто були. Всі речі зібрали, і ми ще так проїжджали повз мого дому. А свій дом, так як мій син був в тероборонi, ми віддали хлопцям для перев'язок. Були там. Син має медичне навчання по тактичній медицині, бо він за фахом бодіґард, і він допомагав. І тому в нас великий підвал, спортзал, і ми віддали туда хлопцям, і вони там були. Ми так мимо проїжджаємо, якась машина стоїть біля нашого дому. Дружина каже, так іще каже: «Бай-бай домік...». У нас дві ма-

шини, одну машину ми залишили в гаражі вдома, а другою поїхали. І коли поїхали, вже бачили ці всі обстріли. І коли вийшли з машини, щоб бігти туди через міст, то ми за цей час два чи три рази лягали на землю, бо тривога оця повітряна, без… небезпека була. Хлопці, які там були, кричали: «Лягайте всі!». І не було де поставить машину. Ми привезли, а нема де поставить, ми розвернулися там так на траві, до річки, туда на траві, кинули ці машини. Я ще сфотографував їх, і ми побігли. І коли вже ми перейшли через річку по цим драбинам, які там накладені були (десь до тисячі людей переходило). До речі, якраз цей ранок був у всіх новинах по всьому світу. Тому що я, коли відвідав інші країни, то казали: «Ми бачили. Ми бачили, бачили вас, коли ви бігли». Якраз в цих новинах були. Це самий, мабуть, великий ранок був обстрілів саме мирних людей. У нас під мостом було десь до тисячі людей, може, більше. Ну, дуже великий натиск. І вертальоти, які підлітали, стріляли по людям. Тєхнікі не було, військових не було. Навіть волонтери, які були, це були в цивільному одягу. Нікого з військових не було. Вже коли ми вийшли через річку, і там, де, от, оце церква стоїть, і магазін оцей, як його… «Фора», по-моєму, «Фора», да. Вже там чоловік з п'ять було тероборонівців. І тоді по них «прийшло». І коли ми виходили з моста, ми декілька раз виходили – заходили, виходили – заходили, тому що гелікоптери підлітають і начинають бить. Але ми під мостом, і в нас, ну, нікого не зацепляло. Ні тєхніки, нічого там не було, щоб можна було… Це було тільки по цивільним людям. І коли перейшли, там уже їздили з Києва машини туда-сюда, туда-сюда, туда-сюда, мотались, відвозили людей. І коли вже нас підвезли до *[станції метро. – О. К.]* «Академмістечка», от, сюда на виїзд, де блокпост, підвезли, і значить, і люди, дружина моя ще навіть собачку захватила нашу маленьку, чемодан якийсь там вона взяла. Не чемодан, а таке – портфєль, те, те, те. І я зрозумів, що я з бутилкой «Моршинської» води. Звідки вона в мене взялась, і невже нічого ціннішого не було, я не знаю! *(Усміхається)*. Але все залишилось там. Ми… Син допоміг… допоміг нам через друзів якусь маршрутку *[знайти. – О. К.]*. Нас довезли до вокзала, бо люди, які були, студенти, які ще були, я казав: «Всі – на вокзал! Всі – на вокзал! Там зустрінемось. Зв'язку нема, але, давайте, в якесь місце». Ми назначили місце, де всі будем чекать, щоб там зустрітися, шоб ми не розгубились в цей час. І цьою маршруткою ми доїхали до вокзала. І він каже: «Я вас можу вивезти – цей хлопець – тільки десь в чертí гóроду, тому що я не маю права за город виїжджать, я тут курсую». І він нас вивіз до *[м.]* Вишневого. *(Видихає)*. Там наші знайомі сказали, шо у нас єсть мікроавтобус на 18 місць, ми вам залишим його на трасі до *[м.]* Фастова. І там будуть ключі лежать – заберете, а коли повернете, тоді повернете. І так ми добрались на грузовіку в кузові, доїхали до *[м.]* Фастіва. Там вийшли, взяли цей мікроавтобус. Я приїхав. Доїжджаю до Києва, шоб людей наших забрать. Ну, там вже 30 людей залишалось. А тут тривога, і в Київ нікого не пускають. Солярки мало. Машина (мікроавтобус) холодний. На вулиці – мінус 4. І я рішив спати в машині – більше ніде і немає. Це ж толпа, блокпост – перекритий в'їзд в Київ, а мене там чекають люди. Вони прийшли до церкви, там церква стояла в Вишньовом. Вони прийшли туда і там переночували. А я був, от, Вам так скажу: настільки холодно було, що в мене змерзли колєні і оці кості. *[Показує. – О. К.]*. Так було..! Я ще грівся, ну, бо це ж так, в чому вискочили, в тому і пішли. А оці кості – це неймовірно було, настільки холодно. І вже десь під ранок, десь від чотирьох ранку вже трошки світать начало, я додумався: я познімав з автобуса з сідєній чехли і пообмотував собі ноги, шоб зіг….

[О. К.] *Щоб зігрітися*.

[В. Б.] Щоб зігрітися. Бо ні чая, ніде ж нічого нема. Ні заправок, нічого нема, нічого

не робить. І тому я вранці приїхав. Забрав людей. І в мене батьки моєї дружини живуть в *[м.] […]*, за *[…]*, там село таке єсть. І я кажу: «Поїхали туди. Ну, там по селах, в селі люди по хатах заберуть людей». Ну, це точно, потому шо ми ніде не знімемо *[житло. – О. К.]*. Ну, ми поїхали. Зазвичай я їду 3 години в село. Їхали 10. Десять годин ми їхали. До *[м.]* Шепетівки – це не по путі, але тільки такий шлях був, по селам ми їхали. До Шепетівки в автобусі ніхто не розмовляв. Ми не зупинялись навіть в туалєт. В Шепетівці ми зупинились біля міськради, і я попросив, кажу: «Я везу людей евакуационних і, будь ласка, пустіть нас в туалєт, бо в нас єсть бабушки, які дві після опєрації на ногах, вони, ну, єлі ходячі були. І вони не зможуть сходити "до вітра" на вулиці. Пустіть туда». І нас впустили. Наші всі сходили в туалєт, хтось вмився. І, от, вже, очікуючи людей з туалєту, ми почали говорити. Це десь годин п'ять ми мовчки всі *[їхали. – О. К.]*, ні про шо ніхто не говорив, я за рульом був. Приїхали *(видихає)* через десять годин, ми приїхали з цими всіми людьми, приїхали… Ну, за… я ж семінарію закрив, все ми закрили, приїхали туди. Ми додзвонились, в Шепетівки вже було зв'язок, ми додзвонились, шо ми їдем до вас, але я кажу, ну, ми їдем, нас їде багато, і ми голодні. Шось… Хотіли зупиниться десь біля магазина якогось, вони *[…]* магазіни всі закриті. Якісь кіоски були, подобрали пєчєнія якогось, подобрали всьо, шоб хоч шось поїсти. І так ми доїхали, і, знаєте, Ви кажете, згадуйте цікаві моменти. І, от, коли ми приїхали до сестри моєї дружини в *[…]*, тридцять цих чоловік, ми заходим до неї. Вона живе з чоловіком. Чоловіка не було, четверо дітей в неї. Ми зайшли, а там з корідора аж так до кухні стоїть довгий стіл, і все: і домашня ковбаса, і варєники, і млинці, і, ну, все, все, все там. Ми так: «Господи, а шо це, для кого?». *(Усміхається)*. І вона каже, шо в чергового по вокзалу узнала, шо ми їдем туди, і вона організувала людей, і люди знесли туда їжу. Бо ми перші з Ірпіня, які приїхали до *[…]*. Ніхто ще не знав, ніхто не знав, шо відбувається в Києві. Новини, інтернет – все, але ніхто живих людей не бачив. І це люди знесли, і це було… це було настільки… Я кажу, ми наїлись, і були здивовані тим, що наскільки чекали люди, наскільки люди хотіли допомогти. Тоді ми вже де кого, *[розмістили. – О. К.]*: хтось в церкву повезли, там в церкві якійсь там ночували, хто людей взяв, хто там, якийсь центр був такий, волон… ну, волонтерський, якісь в них місця були – розвезли всіх людей, всі ночували. На ранок ми тільки попросипались і сказали, що всі приходите снідать, тому шо ми не могли це з'їсти. «Давайте, всі сюда приходим снідать, давайте, все». І на ранок, десь о 8-й годині хазяйка дому цього, ми ночували тут, каже: «Хтось стукає в ворота, вийдіть». Я виходжу – стоїть четверо військових, приїхали на машині, кажуть: «Ми до вас. Ви привезли людей. Хто Ви? Звідки Ви? Шо це за люди? Чому вони тут?». Сіли ми в машину, вони представились, шо вони з розвідки, і ми хочемо знать все-все про вас, хто в наше місце приїхав, які люди. І я начав говорить про те, що я пастор церкви, проректор семінарії. І під час окупації Ірпіня в мерії сказали, шо ти, як капєлан, як ти… так як ти служитєль, то це буде твоє служіння як капелан, пастор-капелан – при семінарії залишатися. І я так їм кажу, і навіть ще бейджик *[показав. – О. К.]* – тут в мерії мені зробили бейджик, такий *[із написом. – О. К.]* «капеланська служба». Я кажу: «Отак-отак…». – «Ну, харашо. А шо далі з цими людьми?». Я кажу: «Ну, от, ми ось на сніданок зберемся і будем говорити, хто куди буде: хто далі за кордон, хто на Закарпаття буде, хто тут залишиться, я не знаю». – «Добре, особисто Ви що будете робить?». Я кажу: «Я не знаю ще. Я мав плани привезти людей, повернутись туди, але, – кажу, – в мене тут із церкви недалеко є учбовий пункт, я хотів би відвідати хлопця, який там». Кажуть: «Добре, це наша… наша школа, підготовча школа. Добре, то Ви можете там використовувати себе як капєлан». Ну,

я не збирався, я не… ну, не… не був на той час. І через день я поїхав в ту школу, я зібрав продуктів, тому шо це така ось школа під небом. Я зібрав продуктів, то, в чом могли, і поїхав туда зустріться з хлопцями. Помолились, поспілкувались. Я трошки розказав про події в Ірпені, до чого їм готуватись. Тому шо вони на збори прийшли з Рівненської області. Вони чули, що десь іде війна. А, ну, я скажу так: в глазах, коли ми говорили, ніхто не вірив сєрйозно, шо це війна. Ну, це, це там Ірпінь, це там хочуть захватить цю тєріторію, це, це, це, це пока влада зас… там своє рішить, і так воно буде. Але я розказав, як було, і шо це мирні були жителі. І шо з *[м.]* Бучі нам несли, шо нам з Гостомеля наші несли. І що це ці всі дні обстріли, і дим, смрад цей стояв. І я побув з ними і уїжджаю, і вони мені кажуть: «А коли Ви ще до нас приїдете? Давайте, назначим день, коли Ви ще…». А я не збирався до них більше їхати. Я збирався їх відвідати, допомогти, чим міг. *(Усміхається)*. І знаєте, оце був, мабуть, мій поклик на капєланське служіння. Я зрозумів, що цим людям потрібне спілкування і нести якусь надію, давать якусь віру. І тоді я звернувся до керівництва *[Всеукраїнського. – О. К.]* союза євангельських християн-баптистів, що я змінюю на цей час, не знаю, як довго, змінюю свій напрямок служіння капелана. Мене включили до списка капеланів нашого Союза, і з того моменту мені видали посвідчення капелана, і я займався капеланським служінням. Я знайшов цей учбовий центр – це був основний. Тоді під *[м.]* Львовом там була база, і під *[м.]* Дубно. Там була база. І це було три моїх локації, куди я їздив, куди це все, аж до 3 квітня *[2022 року. – О. К.]*. 3 квітня я подзвонив меру Ірпіня і спитав: «Чи можу я приїхати в Ірпінь, в семінарію». Він казав: «Ну, ще у нас йде розміновка всього, але вже люди є». І ми 3 квітня вп'ятьох повернулись сюди. І їхали по Житомирській трасі, і це був *[шлях. – О. К.]*, починаючи з-під *[м.]* Макарова аж до Ірпіня – це були мовчки, але сльози на очах. Це ще обгорілі військові машини, приватні машини. І це ми на *[с.]* Стоянку заїхали. Мені, як капєлану, дали в Київській області пароль, щоб я заїхав по паролю. Я привіз людей. І коли зайшли ми, під'їхав я на подвір'я – будівля семінарії була зруйнована. Коли під'їхав я додому – будинка мого не було. На місці будинка – частина будинка стояла (стіни аж до другого поверха), а інша частина, де машина, де все – то була вирва. Авіаснаряд… Ми поселились в семінарії. Там у нас була банька, ми її топили. І матраси кинули туда. Почали розбирать, і це все, ці всі речі. Але під час, коли ми вже людей вивезли, інші люди, які жили навколо семінарії, зайшли в семінарію, бо там були продукти. І там десь до ста людей ще було. Я вже потім з ними спілкувався по телефону, казав, де брать продукти, шо робить їм, як, і як включать гєнєратор. З усього Ірпіня приїжджали туда: і таксисти, і всі для того, шоб зарядити собі тєлєфони, і все. І тому наша семінарія стала… Навіть в новинах, які є, там писали: «Наша сємінарія». Знаєте, люди, ну, зазвичай, знаєте, наше атеїстичне общєство з минулим комуністичним – вони не дуже добре ставились до таких релігійних великих споруд: «А, це там ті, ті…». Якщо там нема купола і хреста – це значить не церква, це сєкта. Але коли горе стало, знають, шо це наша семінарія, що це наша церква, бо тут люди отримали там якийсь затишок, якесь місце спокою. І коли ми почали це все розбирати, я побачив (на перший погляд) будівлю, що це не відновити. Ми найшли біля 30-ти хвостовиків від 120-ти *[міліметрових. – О. К.]* снарядів. Пробиті два поверха, три навіть поверха, пробиті бетонні пліти. Дах весь згорівший, весь зруйнований. Другий поверх весь зруйнований, перший поверх пошкоджений усім, шо з другого. І коли ми почали з першого поверху все виносить, очищать, вигрібать – ой, не все так погано. Стіни цілі.

[О. К.] *Стіни цілі.*

[В. Б.] Да… Тоді начали з другого. З другого поверху. На другому вже не цілі стіни. І ми начали *[розчищати будівлю. – О. К.]*, але ж нічого ще не робить. Ніякі магазіни, ми навіть не могли пльонку взять, шоб накрити шось, шоб дощ не йшов туда. Так ми зайшли, так були. Потім приїжджали до нас друзі наші, хтось з інших міст. Хто пльонку привозив, хто з Молдови привозив маленькі гєнєратори, якісь будівельні інструменти, все-все-все звозили, допомагали. Ми від… ну, не відбудовували, а так, зберігали від зруйнування надалі. А-а-а… У вересні місяці, так щоб зменшити цю інформацію, у вересні місяці *[2022 року. – О. К.]* ми вже робили на базі семінарії перший випуск. З'їхались люди, і ми в вересні зробили перший випуск. І потім вже почали так, з допомогою студентів, деяких церков, парацерковних організацій, які отримували кошти, отримували допомогу, і перший поверх на сьогоднішній день, ми маємо на сто відсотків відбудований. Перший поверх. От, сто відсотків. Нам снаряд попав не тільки в кришу, а і в столову. Не в столову, а навіть в кухню. Знищило весь інвєнтарь. А це ж пром… промислові ці всі каза… казани, кастрюлі, це всі плитки, це все. Вони сталеві. Вони всі зруйновані, але вони взяли на себе всі осколки. І зберегли нам стіни. Тому це все ми оборудуваніє все викинули, викинули через вікна. І там два прольота тільки було зруйновано. Ми кірпічьом відклали їх. Але будівля вся ціла стала. Чому? Ми від… відновили другий поверх, де були стіни зрушені. Зробили армапояс по всій будівлі. І накривали її. Накривали – чим там могли. Але все одно воно протікало, все воно йшло… Але в цьому році, з вересня ми стовідсотково закінчили ідєальний дах. Краще, чим був. Сьогодні в нас є дах. В нас не тече, в нас сухо. На першому поверсі в нас відновлене отоплення, відновлена кухня, столова на 110 – зараз 110 десь людей. І повністю йде учбовий процес. Отак, якщо коротко, якщо це можна назвать коротко, ми пережили ці події.

[О. К.] *Дуже Вам дякую за такий неймовірний і важкий досвід! Ви згадували, що коли повернулися в семінарію, там проживали люди? Тобто вони там залишались попри значні руйнування?*

[В. Б.] Ні. Ні-ні-ні, до зруйнування.

[О. К.] *До зруйнування.*

[В. Б.] Так. Коли ми виїхали з семінарії, ми закрили семінарію, але поруч багато було ще людей. І в нас, недалеко від нас був такий хостел, частний приватний хостел, в який, в якому знаходились люди після лікарень. І хтось їх зібрав (там частний будинок великий), і там за ними мали доглядати. І коли прийшли обстріли, їх перевезли до нас в будівлю. Там їм готували їжу, там ще сусіди *[були. – О. К.]*, які позалишались. Ну, десь 110 чоловік *[загалом. – О. К.]*. Але я сказав, щоб ті, хто зайшли туда, ми, ну, будівлею можете користуватись, але, будь ласка, так, щоб це було акуратно. Ну, ми ж не знали, шо її розіб'ють. Так, щоб обережно було все, і контролюйте людей, контролюйте, хто там є. То в одном із записів журнала черговий, який там був, контролював всіх, хто приходив. Навіть кому зарядить телефон нада було, він записував, хто це. Ми не знали хто, тому шо в Ірпіні окупація. І є там ці всі люди. І один журнал, який був вже такий, ми нарахували десь до 700 з чимось людей, які на протязі дня приходили в семінарію. Закінчились (у нас були запаси солярки) дві 200-літрові бочки. Закінчились, то люди передавали з Києва, через річку, передавали каністри солярки. Для того, щоб можна було запустить гєнєратор, шоб було…

[О. К.] *Як відновити комунікації.*

[В. Б.] Да. Але коли ми вже зайшли 3-го *[квітня 2022 року. – О. К.]*, вже гєнєратор був в осколках, ось, не працював. Тому не було у нас ні води, нічого. Але ми підключи-

ли, у мене були гєнєратор маленький, підключили його напряму з… до скважини. І вже 5-го чи 6 квітня ми вже наливали, збирали бутилки, які є, начали качати воду з скважини, брали собі воду і качали в бутилкí, і виставляли на в'їзді в сємінарію. Виставляли туда, шоб люди розбирали їх. Тіх, ми не знаєм, хто є, але стоїть вода. А ми приїхали 3-го *[квітня. – О. К.]*, то ми двоє суток не могли нічим помиться. Ну, не то, шо чаю зробить, нічим, тому шо нічого не було, ніяк, не… Все завалене було, і доступ до скважини завалений був, все, і нічого не було. Нас спасло, знаєте, шо? Щас, мабуть, зроблю рекламу. У нас було в душовій (у нас дві душових на поверсі для студентів було) натяжний паталок. Там зібралось, не буду казать, но, думаю, що до тонни води. І він не лопнув. І ми проткнули дирку, і вставили туда. І ми брали звідти воду для того, шоб помиться. І це, ну, це підвісний… натяжний паталок, і він майже пів метра не доставав на пол.

[О. К.] *Провис настільки.*

[В. Б.] Отак провис. І він не лопнув, він не протік. Але дожді, сніг – все, що було, воно все збиралось там, бо текло туди, і оце така вода. І оце настільки було води. Так шо ми в Ірпіні, навіть під час полностю зруйнованого Ірпіня, ми мали воду. *(Сміється)*.

[О. К.] *Так, неймовірно.*

[В. Б.] Да, це було, це було цікаво.

[О. К.] *Це сприймається, як чудо.*

В. Б. Да. Да. А потім уже було і так цікаво: люди начали приходить, бачили, шо в нас єсть вода, начали приходить: «Дайте води!». Бачим, шо єсть і там люди, і там начали вже з'їжджаться люди. А ми не можем запускать, ну, паливо дуже таке обмежене, і ми не можемо запускать цей гєнєратор. І ми тоді написали об'яву, що в 3 години дня, і в 12 годин, і в 6 годин вечора приносьте пусту тару, ми будем давать воду. І оце так виходиш в двір – отака гора банок лежить. *(Усміхається)*. Не знаєм, чиї. Ми ставили нашого хлопця, він, значить, включали, він шлангом наливав ці всі банки. Наливав, закручував – всьо. Вечором вже нема ні одної, все забрали. Знов на ранок встаєш – уже принесли. Але я скажу так: дуже моторошно було. Ми коли 3-го *[квітня 2022 року. – О. К.]* приїхали – до, по-моєму, 12 квітня чи 13-го, чи 12 квітня, ні одної зіроньки на небі, ні одного гавкання собаки. Тиша повна! Ну, це страшне. Ми виходили вночі, виходили – нічо' не шалахнеться, ніде нічого живого нема. І це так, тільки фонарік включиш, шоб подивиться – і сотні очей котів. Вони чують тільки запах. Десь ми їжу готовили, десь ось ми, і то ми тоді почистили там холодільнікі, шо було, в чому воно таке завонєне було всьо. І ми їжу викладали так, шоб можна було якісь корми, шось таке. І навіть волонтьори вже тоді пішли. Корми можна було брать, розсипать, шоб ці приходили коти, собаки, шоб приходили їли. Води наливали їм, тому шо, ну, ніде нічого. А вже десь 12 квітня ми ввечері сиділи, палили костьор, грілись – собаки почали гавкать. З'явилось більше людей. Вже люди начали приїжджать. І вже, і це було так цікаво! То тобі зазвичай мішають ці собаки, гавкають. *(Усміхається)*. А це ночью сидиш: «Гав, – собака, – гав…». Ти такий радієш: життя, життя… *(Піднесено)*.

[О. К.] *Життя повертається.*

[В. Б.] Життя повертається. Життя повертається. Шкода одне *(серйозно)*: коли повертalось життя, повертались люди, і ти бачиш в Ірпіні людей – ми обнімались, вітались з незнайомими. Ніколи не знали цих людей, не знали хто, шо. Слава Богу, ти ірпінський, ти живий, і все. Шкода, шо зараз люди звикли до цього. Люди стають злі. І, ну, це не так було, і інколи ти кажеш: «Ти не можеш Богу дякувати за війну, але за те, шо ти пережив під час війни – ти вдячний Богу». *(Коротка пауза)*.

[О. К.] *Розкажіть, будь ласка, про деталі Вашого капеланського служіння? У тій першій локації на Рівненщині – там хлопці були в основному протестантських конфесій?*

[В. Б.] Одна людина. Одна людина була з моєї церкви, до якої я хотів приїхать, просто підбадьорити його, але познайомився дуже з багатьма. І ми настільки здружилися і з керівництвом, шо я мог інколи по три тонни продуктів завозить туди. І це наші церкви, наше об'єднання, воно мало центр. Воно в Ірпені має центр, але під час війни мало центр у *[м.]* Львові. І наші закордонні друзі дуже багато доставляли через кордон саме гуманітарної допомоги продуктової. І кожен раз, коли приходила машина, я приїжджав і набирав продуктів для саме учбових центрів. Тоді вже начали хлопців відправляти з учбових центрів. Я залишився з ними на зв'язку. І вже тоді вони навіть просили, де, шо, до чого. Я навіть міг нашим партньорам, керівництву нашого *[Всеукраїнського. – О. К.]* союзу *[церков євангельських християн-баптистів. – О. К.]* замовляти, шо нам треба було. І так по сьогоднішній день я не залишив капеланську роботу. Я залишаюсь капєланом. Знаєте чого? А тому шо ті всі друзі, які були в учбовому центрі, вони зараз по всій країні. І захищають. А наша дружба – вона залишилася. І тому я інколи виїжджаю під «ноль» *[першу лінію оборони. – О. К.]*. І ось не так давно я був, ще проїхав по Павлоградському мосту, проїхав Межóве *[село Покровського району Донецької області. – О. К.]*, проїхав туда, де там 15 км від «нуля». Доїхав, і хлопці замовляли те, що їм треба було. Шукали через наші церкви. Знаєте, було дуже цікаво, коли тут одна снайперська бригада була. І звернулись: «Чи можете Ви допомогти? Ми знаєм, шо Ви десь допомагали. Чи можете Ви допомогти?». І це була, будем так казать, потреба в таком «аптічєском» азброєнні. Тоїсть їм не хватало точних приборів нічного бачення таких всіх. І я звернувся до керівництва, кажу: «Чи можемо ми цим допомогти?». І одні бізнесмени, які займаються склом, я не боюся про них говорити, бо це люди, які, я думаю, що половину свого достатку віддали для армії, з Дубна вони замовили оптіки на 50 з чимось тисяч євро. І коли я привіз в цю бригаду, вона під Києвом тут знаходиться, я привіз цю оптіку, я вперше побачив, як спеціалісти дивляться на те, шо вони знають, шо це таке. І це для мене один прибор, я запам'ятав його, один прибор. Він був в коженому такому чехлі. І командір цей прийшов, відкриває цей кожаний чехол, і сєржант (хлопець стояв такий високий) як заоре: «Не тронь!». І ще так знаєте, ну, цей… Я не знаю його посаду, ну, бачу, шо велика людина. І цей хлопець так на нього заорав, і він підбігає, каже: «Не можна, цей прибор дуже точний, налаштований, і він ніколи за своє життя не повинен бачити сонячне світло». І ми привезли, я привіз особисто цей прибор, і дуже багато якої-то оптіки, і дуже гарна оптіка. І командир каже: «Проблємка є. А Ви знаєте, – каже, – ми не зможемо Вам дать звіт. Ми не зможемо Вам дать подяку від Міноборони *[України. – О. К.]*, того шо Ви, ну, Ви приватна особа, а це – спецпідрозділ. І ми не можемо. Нам воно отак потрібно, і ми хочемо, щоб Ви нам отдали оце, ну, це страшне, шо… Але, – каже, – ніякого…». І я тоді сказав. Кажу: «А мені звіт не потрібен. Мені потрібно єдине що, щоб Ви взяли на облік на вашу бригаду. Шоб вона не стояла в когось дома, шоб не було, шоб це було на облік. Мені єдине, шо треба, шоб Ви прийняли на облік. Акт прийому-передачі, що я частна особа, капєлан привіз, і Ви взяли на облік, і цього мені досить». А вони кажуть: «Ми знаєм, скільки це все стоє. Як ти відчитаєшся, як ти звіт зробиш тим, ну, хто ета самає…». Я кажу: «Це дали мої брати з церкви, і у нас є довіра до цього. Якшо мені дають, то я це беру для того, для чого нада. Тому шо у нас не тільки звітність по бумагам, у нас ще звітність один перед одним і звітність перед Богом». *[…]* але, знаєте, я так і сказав, їм кажу: «Ну, знаєте, перш за все

там кантроль, і туда». І вони кажуть: «Ну, харашо, а якшо...». Ну, їм не зрозуміло було, їм не зрозуміло, вони приїхали чотирьмя машинами, і їм незрозуміло було, як це так: ми в лісі, на плащадкє передаєм оце абарудування. Я один приїхав, бо сказали, шоб один приїхав, і їх чєтирі машини, і такі всі спеціалісти прийшли. І я кажу отак. І цей один якийсь там стояв, по-моєму, майор стояв, і каже: «Ну, харашо, добре, давайте так, шоб нам зрозуміло було. Скажіть, будь ласка, ну, якшо Ви хотіли нам допомогти, ну, Ви ж могли б в *[магазин зброї. – О. К.] [...]* наш заїхать і там купить оце?». А це передали, купили ці хлопці, в них філіал, бізнес є в Австрії, десь, по-моєму. І вони там купили і перевезли сюда, і отдали. Йому тут купить якесь дешеве, якесь це саме і передать нам... Ну, може б, ми його і не використали, тому шо в нас більш таке... Я кажу: «Знаєте, ми – віруючі люди, і ми звикли не давать Богу чайових. Ми чайові залишаєм собі. А Богу віддаєм те, що краще. Тому і коли шось купляємо або десь в чомусь приймаємо участь, ми хочем це зробить якнайкраще. І тоді вже чайові, які Бог розпоряджається для нас, ми вже тоді їх отримаєм, але не від вас». І це було, знаєте, гарне свідчення, і це був, я скажу так: це була перепустка моя як капєлана приїздить в цей підрозділ.

[О. К.] *В цей підрозділ…*

[В. Б.] Да, да. І я декілька раз ще приїжджав з якимось оборудованням, вони шось просили, шось допомагали, шось виходило, шось – нє. Але я привозив їм, в нас такі були молитовники для солдат – молитва, там 12 молитв, молитва на всякі случаї життя військового. І було для мене, було це, як для капелана, було дуже цікаво. Коли один раз я приїхав і кажу: «Хлопці, ви нічо' не замовляли, ви нічо' не говорили, тому я привіз вам воду, шоб ви там пили, воду привіз, якісь смаколики привіз, все...». І мені, знаєте, таке запитання: «А молитовники Ви привезли?». І я зрозумів, що, я на правильному шляху. І знаєте, коли ти хочеш щось сам зробить – це виходить інколи криво. Коли Бог діє через тебе, і там, де ти знаходишся, це виходить ідєально. Коли люди мають задоволення в потребах, які їм конче необхідно зараз, і плюс – мають для душі якісь пігулки душевні такі.

[О. К.] *Дуже дякую Вам за це свідчення! Скажіть, будь ласка, буваючи у наших військових підрозділах, отак спілкуючись із хлопцями, про що зараз наші військові думають? Якщо виходити із Вашого капеланського досвіду, які є у них духовні потреби?*

[В. Б.] Ну, дивіться, як капєланський досвід і робота капєланська, зараз я скажу так, що вона, по-перше, вона об'єднала всі церковні деномінації. Капєлани, ми не ділимось на «з якої церкви ти?». Ми в служінні. Тому якщо навіть у нас в церквах не прийнята якась літургія, якісь особливі напрямки літургії, а хлопці вірять і бажають цього, я звершую це. Тому шо для нас основне і головне – задовільнити духовні потреби військового. Це, я скажу, шо мене це радує, що в нас нема протистояння між деномінаціями під час війни, особливо в цих справах. Друге – я скажу, що дуже змінились і самі військові під час війни. Якщо на початку, куди... коли я починав їздить, то людям було нецікаво, взагалі нецікаво. Єдине, шо солдатам було *[цікаво. – О. К.]*: «Ну, помоліться за нас!». Про шось говорить – ні, якісь сповіді, якісь – цього не було. Тоді, я скажу, був тре... другий етап. Другий етап – це, мабуть, аж до початку літа цього, я можу так назвать його. Це були більш особисті стосунки. І зараз я розумію, чому – тобі не довіряли. Коли я почав хоронити солдат, бути присутніми на похоронах, бути з батьками полеглих, допомагати тім, хто «затрьохсотився» *[отримав бойові поранення. – О. К.]*. І це не тільки допомога була солдатам, а це була допомога в госпіталях. Це було, де вони приїжджали, ми шукали через церкви, через інших: «Там мій друг. Будь ласка, зайдіть до нього». Потрапи-

ли туда в лікарню – розірвало, там нема ні одягу... Приходять люди з церкви: «Ми от Веніаміна, капелана, казали, що вам треба там спортівний одяг. Шо вам ще треба? Давайте, приходьте, ми вас... за вами, шо вам треба, шо це...». І... а вони ж, ну, в хлопців, знаєте, якщо людина поранена в госпіталі, то з госпіталя в нього є єдина мета: повернутися до хлопців. Не до дітей, не до батьків: «Там свої», – там мої, і я понімаю мою відповідальність там, я не можу їх залишити. І оце, цей зв'язок. А знаєте, коли я був в госпіталі, знаєте, хто в мене був? Ну, ви ж всі знаєте. І оце, знаєте, і оце тоді... В мене був один командир роти, я його дуже поважаю. Якщо пройде війна, я навіть назву його ім'я і скажу, я... Ну, це для мене дуже велика повага. *[...]*, він – полковник. Молодий *[...]*. Він, він завжди з хлопцями. Він навіть, коли везе, вони, в них така місія: вони виїжджають, тиждень-два там – приїжджають, тиждень-два там... Специфіка їхньої роботи, чого вони туда їдуть, і він завжди з ними. Він за кермом буса, він на полігоні. Я був з ними – всюди був, і всюди був він. І інколи мені даже було незручно, тому шо він командір, він грязний, а я чистий. *(Усміхається)*. І вони всі, я скажу так, закохані в нього. Вони просто закохані. Є хлопці набагато старше там, і вони закохані в нього. І я думаю, шо якщо, не дай Бог, його заберуть ілі переведуть його, вони просто уйдуть оттуда. Ну, вони настільки так, от, за людиною. І він для мене герой. Він для мене сама мужня людина, з яким я зустрічався, це сама мужня людина. Дуже відповідальна в нього робота, в їх бригади. Їх 36 чоловік – ця бригада. *(Видихає)*. І я думав, шо, ну, якшо шось, то він мені буде моїм духовним наставніком, настільки такий... *(Усміхається)*. І ось я приїжаю, хлопці, ну, як завжди, хочуть поспілкуватися. Навіть якшо даже про своє розказать, вони йдуть двоє, троє, а, може, даже при всіх: «А чи можете там, будете там, де я жив, заїхать до моєї дружини?»; «А в мене ось там зібрались речі якісь, все, можна отам чи завезти, всьо...». Деякі... дехто каже: «Якшо я не повернусь, я хотів би, шоб Ви завезли мої речі». Дуже багато хто з хлопців замовив на панахіду, щоб саме я приїхав до них: «Пообєщайте, шо Ви приїдете». Я кажу: «Я можу пообєщать, я не хочу. Я хочу до тебе сюда приїхать!». *(Усміхається)*. Але знаєте, ну, це, оце дружні, дружні відносини, де люди, перша частина – вони пізнавали тебе, вони зчитували тебе, вони дивились, чи довірять тобі, чи ні. І другий етап – це етап довіри. Це вже я можу все говорить, тому шо він... І от, чому я з цим командіром... І він каже: «Закончите тут, хлопці», – ми в курілкє сиділи там. Каже: «Закончите – я хотів би пройтись по лісу з вами». Вони в лісі розташовані. І я, значіт, закончів і прийшов до нього. І ми так ідем, обнялися навіть з ним. І він каже: «Мені страшно. На самом дєлє я, – каже, – великий-великий трус. У мене *[...]*, дружина. Вони знають, шо батько їх захистить. Шо б з ними, значить, де б вони не були, вони впевнені в мені. В мене є солдати – вони впевнені в мені. В мене є зброя, в мене є досвід, в мене все є. Я не впевнений в собі». І це, це була сповідь, здоровила-мужик. Він мені говорив, плакав: «Я здоровий мужик...». Я слухав і плакав. *(Навертаються сльози)*. Я ніколи не знав, я ніколи не вірив, шо... шо люди, мужики з таким характєром можуть отак. І я зараз зовсім по-іншому дивлюсь на всіх командирів. Я собі ще раніше, набагато раніше, дав слово ніколи не обговарювати дії Президента *[України. – О. К.]*. Молитись, благословлять. Війна закінчиться – все інше буде. Але він сьогодні стоїть на захисті Батьківщини. Що б не було, який би не був, він – Президент. І він мене задовільняє. Всі військові, навіть заміна *[Головнокомандувача Збройних сил України. – О. К.] [В.]* Залужного на *[О.]* Сирського... Знаєте, спочатку те, шо було в інформації: «Як так можна..!»; «Таку людину..!», – таке все, таке все. Коли я приїхав на *[другу лінію оборони. – О. К.]*

«один» перед *[першою лінією оборони. – О. К.]* «ноль», ще не об'являли нового командира, кажуть: «Оцей, – каже, – всі дирки наші пройшов». Каже: «Представляєш, – каже, – в окопах з нами, там з нами. Ну, – каже, – ми всі...». – «Да, – каже, – він дурний на.., – вибачте, – на, на... всю голову військовий». *(Усміхається)*. Йому наскільки все цікаво. «Він, – каже, – ну, мабуть, – каже, – даже де його, души в нього нема. Але, – каже, – в нього серце отут з нами». І я розумію: «Почекай, почекай. Хлопці ж тоже вирішують. Вони ж тоже бачать». Я тоді і знайомим, і на сьогоднішній день я кажу: «Не почуєте від мене ні одного слова, шоб я комусь піддакнув за Президента, за Головнокомандувача, за командирів, за всіх. Ні. Вони всі на бойовом посту, вони всі виконують свої накази». Які накази, що... Я старий вже. І я знаю історію. І я ходив на всі паради. І знаю, шо нам говорили. А пройшло ось 70 років і більше – ми почули правду. То яку правду ви зараз хочете почуть? Правду скаже історія, а не те, що зараз. Тому отаке ставлення. І третій етап, який я скажу такий капєланський мій, сьогодні – стомлені. Просто люди стомлені. Стомлені від усього. І говорять зараз цивільні: «От, коли солдати дивляться, тут люди гуляють, тут люди те...». Ні, їх це не дратує. Їх дратує, коли їм кидають в бригади, в роти, в окопи людей, які не хотіли служить. Їх дратує це. Вони не можуть, ну, це те, на кого ти маєш покласти своє життя. А він йому не довіряє патрони принести, бо потому шо він впаде, він перечепиться, він – інвалід. В нас он хлопець, прислали його – годний, все, а в нього ключиці нема. Взагалі. Він ніколи не може одіть бронік. Оце дратує. Дратує відношення, шо багато чого робиться на публіку. *[...]* І я дуже хотів би, шоб залишався оцей другий етап. Коли люди полюбили тих, кого вони захищають. Вони навіть, коли там, пам'ятаєте, у нас була ця ялинка на Новий рік? Казали: «Нада проголосувать: ставить чи не ставить? Як так можна ставить ялинку?..». А я якраз під Різдво був там на, на передовой у хлопців, біля передовой, будем казать. І я кажу: «Ану, цікаво, яка ваша думка?». А вони кажуть: «Тільки ставить! Обов'язково ставить. І хай квадрокоптер стоїть над ялинкою на Софіївській площаді, щоб всі в світі бачили, що ми захищаєм. Нащо ми тоді тут, щоб і ви там? Ні. Ми тут. Ви ж там не воюєте. То можете там насолоджуватися життям, яке ми вам забезпечуєм». І я ніколи про це так не думав. Знаєте, в нас часто кажуть: «Ну, там не можна, ну, шоб вони... шоб вони побачили, там, дівчата якісь на пляжі загорають, хлопці там на, ета самоє...». Ну, ті, хто захищає нас, – вони інколи задоволені тим, шо вони на правильном шляху. Вони там, тому шо тут є життя. Не було б їх там – отут життя б не було. Оце, ну, це, оце те, що важливо. Але щоб це не зіпсувати. Це нам: і суспільству, і релігійним, і всім фондам, які є, – можна більш доносити це. І цю всю «іпсу» *[від ІПСО – інформаційно-психологічна спеціальна операція. – О. К.]*, яка сьогодні псує нас всіх, – як можна більше її закривати, не давати. Я б навіть карав би тих людей, які розповсюджують. Тому що цивільних настраюють. Це таке, цивільні – це як люлі: куда подує, тоді туда і буде. Що б там не було. Шоб їм не було розпачу в тому, що, що вони напрасно там гинуть.

[О. К.] *Дякую Вам за ці важливі свідчення для всіх нас! Ви певний час проживали на території семінарії. Чи можете пригадати, яким тоді було Ваше особисте повсякдення: де Ви брали продукти харчування, що готували, де спали?*

[В. Б.] Значить, ну, будинку не було. За будинок, за особисте я Вам скажу так, що я навіть друзям своїм говорю, що будинок ще я не оплакував. Чому? Бо була робота. Я розумію, будинку нема де відновити. Ну, нема зовсім, взагалі що. Але я отримав рік тому компенсацію за зруйноване житло. Я не вірив в це. Я, я розумів, що

якась буде компенсація, коли закінчиться війна. Але під час війни отримати від держави компенсацію? Да я влюбльон в цю державу! Ну, ну, ну, ну, це, це, це неймовірно. Я був в Америці, там я отримував допомогу для того, щоб можна було перевезти сюди опять для хлопців. І хтось один із Молдавії, там емігрант, казав: «А у вас же куча карупциї». Я кажу: «Знаєте що? Війна. Дають гроші на відшкодування. І я ці гроші отримую. Вибачте, оці гроші легше всього вкрасти. Легше всього. *[…]* І дали, і під час війни. Тому, знаєте що? Питання корупції – подивіться, звідки ви вийшли, і скільки ви всього робили, шоб була корупція». Тому цей… Під час, коли ми повернулись сюда, ми привезли з собою з *[…]* продукти. Якісь продукти (ми виїжджали на Київ звідси), я мог привозити продукти. Була оця така (якщо в Ірпіні) така «маленька колєйка» по розбитому мосту, і там можна було так, шоб одна людина їхала за кермом, а друга йшла вперед машиной і показувала. Чому? Тому що тільки проїзд для кальос був. І це на Київ. Проїзд на Київ – це був як «ігольні уши». *(Учасники інтерв'ю сміються)*. І оце ми так їздили. А що можна було купувать – купували. Ну, жили. Я скажу так: зараз, коли ти дивишся на це все, я навіть в церкві сказав (я зараз живу в модульному будинку): «В мене був будинок до цього *[площею. – О. К.]* під 300 квадратних метрів. Зараз я живу під 30. Неповних 30 квадратних метрів, 28 квадратних метрів будинок. Все було в будинку. А зараз я не можу купити зайву пляшку молока, тому шо нема де поставить». *(Усміхається)*. Наперед не беру. І я скажу так: війна зробила переоцінку – а тобі не так то багато і треба. Я зараз живу, я Вам скажу так: в цьому модульному будинку на місці мого зруйнованого будинку я живу з дружиною, в модульному будинку *[площею. – О. К.]* 28 квадратних метрів після 300 квадратних *[метрів. – О. К.]* задоволеним життям. Абсолютно все. Я не можу сказать, що я в чомусь обмежений. Обмежений війною. Оце єдине шо. А так, оказується, людині не так багато і треба, шоб бути задоволеним. *(Сміється)*.

[О. К.] *Задоволеним життям.*

[В. Б.] Да, да. А тому, що ти живеш – і це вже старт. Коли ти знав, що ти міг не жити, коли все було на те: або там, де ти був, або там, коли ти біг, або там, коли ти під мостом, або коли ти виходив. І поруч (ми якраз в цей момент виходили), коли справа біля церкви лежали сім'ї, дітки маленькі лежали, і люди дорослі були простенями накриті, а ці – полотєнцем, ці рюкзаки розбиті. І в нас тоже діти були. І хлопці *[говорили. – О. К.]*: «Дивіться прямо, дивіться прямо, не дивіться по сторонам, дивіться прямо…». І ти розумієш: Слава Богу, ти спасенний, ти спасся, ти маєш життя. А що вже в житті – та, ну, це вже…

[О. К.] *Слава Богу! Тобто харчування, ясна річ, було обмежене?*

[В. Б.] Обмежене. Але я Вам скажу… Да, ми їли, на кострі все жарили, не було ж нічого, ні газу ж, нічого не було. На кострі жарили. Ми їли жарену рибу, картопля кожен день була у нас.

[О. К.] *Смажена теж?*

[В. Б.] Да, да, да. Все смажене, все на кострі. *(Коротка пауза)*. А, *[вермішель швидкого приготування. – О. К.]* «Мівіна», «Мівіна», багато їли «Мівіни». Я до цього ніколи не їв «Мівіни». У мене цукровий діабет, і я́кби дружина, ну, дивилась, щоб я їв більш корисні якісь продукти. А тут, я Вам скажу, я полюбив «Мівіну». Мені подобається «Мівіна»! *(Усміхається)*. І я навіть зараз… Ну, я всєгда до неї там, я трошки перчика, трошки того, того, того, того. Дружина каже: «Ну, таку "Мівіну" і я буду їсти».

[О. К.] *На завершення я Вам щиро дякую за нашу зустріч та усі свідчення, що виходили із Вашого серця! Нехай допоможе нам Бог дочекатися нашої Перемоги!*

[В. Б.] Дякую і Вам, що Ви зацікавлені в історії, тому шо дуже важливо. Не знаєм, скільки ми будемо жити. Віримо, що війна скоро закінчиться, і після закінчення війни в багатьох людей будуть якісь свої погляди. Особливо з тих теплих диванів. *[…]* І я дякую Вам, що Ви займаєтесь цим для того, щоб по фактам пройтись, зберігти в архів, навіть, ну, як кажуть, на опублікування цього всього. Колись, можливо, це маленька лепта буде в тому, що люди будуть знати, що тут відбувалося. І коли мені кажуть десь, хтось говорить: «Не все так там однозначно». Я кажу: «Хочете, я Вам розкажу по дням, по часам, що було і з ким було». Тому це важливо. Важлива справа, щоб майбутні покоління ніколи не вірили нашим сусідам. Бо це, це страшне. Я віруючий чоловік, і я не боюсь цього сказати, тому що я бачив на власні очі, що вони залишили по собі. Дякую Вам.

[О. К.] *Дуже дякую і Вам!*

Записав Олександр Коломийчук [О. К.] 26 вересня 2024 р.
у м. Ірпені Бучанського р-ну Київської обл.
Співрозмовник – Орест Панасюк [О. П.], пастор і волонтер
Ірпінської біблійної церкви, 1993 р. н., родом із м. Рівного

[О. К.] *На початку нашої розмови попрошу у Вас дозволу на аудіофіксацію свідчень. Чи надаєте дозвіл?*

[О. П.] Так-так.

[О. К.] *Дякую. Прошу окремого дозволу на передачу до архіву нашого Інституту наданих свідчень та їх подальше використання у наукових дослідженнях? Чи Ви згодні на це?*

[О. П.] Так-так.

[О. К.] *Дякую. Розкажіть насамперед трішки про себе: де і коли Ви народилися, яку освіту здобули, куди згодом пішли працювати і чим займаєтесь зараз?*

[О. П.] Дякую. Мене звати Орест, прізвище – Панасюк. Народився я 6 липня 1993 року в місті Рівному. Це Рівненська область. В принципі, двадцять… мабуть, п'ять… двадцять п'ять років десь, двадцять чотири я прожив там. Ось. Вчився, ну, в загальноосвітній школі. Потім вступив в вище професійне училище там на будівельника. Оскільки жили ми не досить багато, та й можливості сильно вибирати не було. Потім закінчив інститут вищий – Національний університет водного господарства та природокористування, так і називався. Теж по професії інженер-будівельник. Ось. І з часом закінчив теж духовну семінарію у *[м.]* Львові – Українська баптиська теологічна семінарія. Тому що десь мій шлях почав перекликатися з релігією, з Богом. Я почав то шукати – знайшов. І мені стало то цікаво, і вирішив глибше дослідити це питання. Там же в місті Рівному я і одружився. Маю на даний момент прекрасну дружину Надію, маємо разом в шлюбі двох дітей. Старша донька Еліза, 6 років, і молодший син. Ось недавно було *[один. – О. К.]* рік, Лукас звати, да. Тому виховуємо двох дітей. Ось. Десь уже більше шести років ми проживаємо в *[м.]* Ірпені безпосередньо. Займався тут різною діяльністю, бізнесом, але останніх… останніх вже, мабуть, три роки я залучений безпосередньо саме в Ірпінську Біблійну Церкву, в спільноту. І на сьогоднішній момент я є одним з пастерів цієї церкви. Ось. І це… це є і моя робота, і моє хобі, і моє служіння, моє покликання, і моя зайнятість. Ну це, якщо коротко про себе.

[О. К.] *Добре, дякую Вам. Прошу Вас спробувати пригадати, як проходили Ваші будні перед російським повномасштабним вторгненням? Чи готувалися до потенційної війни? Якщо так, то які рішення приймали щодо особистої безпеки та безпеки Вашої родини?*

[О. П.] Значить, останні тижні перед початком повномасштабної війни вже в повітрі витало ось таке, знаєте, що щось буде, чи, можливо, щось буде. І я пам'ятаю, буквально десь за два тижні до безпосереднього самого початку *[російського вторгнення. – О. К.]* моя дружина до мене підійшла і питає: «Слухай, там мої подруги всі говорять про "тривожний рюк*[зак]*", "тривожну валізку". Шо це таке якби, і взагалі, нашо це? Ми шось будем робити?» Якби я пам'ятаю, я сказав: «Надя, заспокойся! Яка "тривожна валізка"?! Ну, яка може бути війна в XXI столітті?» Кажу: «Я в це абсолютно не вірю. Ну, ми ж вже пережили ті страхіття Першої, Другої світових війн, Ірак і так далі». Кажу: «Це точно..., – ну, якби, – точно не буде. Навіть якщо шось почнеться, – моя була логіка така, – воно почнеться на Сході нашої країни, можливо, в більш інших масштабах, бо вже війна у нас з *[20]*14 року. І, можливо, там буде якісь заворушки, скажем так. Ось. Навіть якщо так, то ми живемо в *[м.]* Києві, біля Києва, в Ірпіні, і поки сюда хтось дойде, то у нас буде предостатньо часу, шоб якось зреагувать. І навіть якшо і так, – кажу, – то ніхто в XXI столітті не буде воювать танками і піхотою. Ну, бо це ж якби... *(сміється)* ... це якась дурня». Отака була моя логіка. Я її заспокоїв. І я сам в це вірив і відпустив. Дружина моя заспокоїлась. Ну, але якби політичний фон і, в принципі, все те, шо десь навколо відбувалося, все ж таки, десь були якісь сигнали, шо шось таке, да й намічається. Ми як спільнота, як церква десь, можливо, теж думали про це, готувалися. Яким чином? Наприклад, ми склали список людей, які мали такі професії, наприклад, як медики, ось, як люди, які могли працювати... інженери, по воді, по будівництву. Тобто якщо десь шось би, не дай Бог, би ставалось, то ми мали список таких людей, які могли б чимось би нам допомогти, от, в першу чергу, ось. А також буквально перед початком *[російського повномасштабного вторгнення. – О. К.]* ми купили великий генератор, який він є і дуже активно використовується. І, певно, ми його *[вартість. – О. К.]* вже давно відбили. Закупили палива на генератор, ну, але це тонна дизеля, тонну бензина. Закупили певні продукти. Дехто говорив з нашого такого керівництва пасторської ради, шо це «брєд» , і на це не треба тратити кошти, і... Але були ті, хто вірив, що це важливо, і зрештою, з часом, як ми знаємо, це дуже пригодилось і послужило багатьом людям. Ось. Десь останній тиждень моя дружина, знову ж таки, почала мене дьоргать: «Так, а шо так, а як..?» Я знову її заспокоїв, але сам напружився. Я почитав західні ЗМІ, подивився деяких аналітиків, так якби декілька годин на то потратив, і прийшов до висновку, що, ну, якщо американці і всі інші говорять правду, то треба щось робить. Ось. І, в принципі, от, рішення наступне я прийняв: наші друзі дуже близькі, вони виїж... їхали в Америку на конференцію. Вони спортсмени, працюють в організації. Їх запросили на конференцію на місяць часу. Ось. І *[Саша. – О. К.]* безпосередньо зателефонував і каже: «Слухай, візьми мою машину, нехай вона побуде в тебе. Може, дружина поїздить, бо ти там шукав був авто». Я своє раніше був продав, але на той момент я вже і придбав нову. І... «Бо ми на місяці їдем. Не хочеться, щоб вона стояла». Я кажу: «*[Саша. – О. К.]*, та, ну. Якби в мене вже є авто. Дякую. Лишній гєморой. Оце заправляй, переживай якби...» Я відмовився. Кажу: «Можливо, комусь важливіше буде». Знову він телефонує: «Слухай, нікого не найшов. Може, хоть хай у дворі у вас постоїть?» А він проживав в *[с-щі]* Гостомелі. Каже: «Бо, ну, може десь там дружина кудась під'їде. Хочеться, шоб хтось оком приглядав» – «Добре». І ось в п'ятницю, за тиждень до початку *[повномасштабної війни. – О. К.]*, я його відвіз на їхній машині в наш Бориспільський аеропорт. Там попрощався, вони полетіли в США на... на конференцію. І я на цій машині повернувся в Ірпінь. П'ятниця, ра-

нок. І приймаю рішення відвести свою родину в Рівне до батьків на тиждень часу. І я дружині кажу, телефоную, кажу: «Надь, ми, от, сьогодні вечером виїжджаємо. Збери речі, збери… збери Елізабет», – бо Лукас тоді ще не наро*[дився]*, ну, в нас не було ще Лукаса. Кажу: «І я на тиждень вас відвожу в Рівне. Це не обговорюється». Дуже рідко я так приймав рішення, зазвичай всі рішення ми обговорювали з дружиною. Ось. Вона каже: «А як? Чому? Шо? Ну, у мене плани якісь були там, якась субота, неділя там!» Я кажу: «Дивись, якщо почнеться – то ми виграєм. Але якщо не почнеться – все, що ми втрачаємо – це кошти на паливо, ось, якісь, можливо, зміщені плани, ну, і в Рівному відпочинеш», – якби добровільно-примусово, скажем так, якби. Ось. В мене була така логіка, шо… І я кажу: «Це не обговорюється, ми сьогодні виїжджаємо», – якби. І буде шось – супер, не буде – нічого страшного, якби, да. І все, і такою логікою я керувався. В п'ятницю ми загрузились, і на машині наших друзів я їх відвіз в Рівне. В неділю я повернувся в Ірпінь, повернувся «Блаблакаром». Тобто я залишив Наді машину наших друзів, кажу: «Вдруг, якшо шо – в тебе є машина». А моя машина була в Ірпіні. Ось. Я собі так прикинув, в принципі – і вони на колесах, і я на колесах. Да. Приїхав, закупив води, якусь аптечку, продукти, заправив авто до повного бака, каністру заправив собі, якби. І, власне, понеділок, вівторок – все тихо, спокійно. Середа. Пам'ятаю, мені ше дружина дзвонить, каже: «Слухай, ну, давай, я хоть в четвер приїду. Ну, якби без малої. Може, десь разом проведем час?». Ну, якби… «Ну, шо мені тут сидіть, якби?!» Я кажу: «Ні, давай, все-таки, тиждень. Я якось без тебе тут протяну». Ось. І, власне, не дозволив їй приїхати. Ну, і в четвер, коли почалась повномасштабна *[війна. – О. К.]*, вона до мене подзвонила перша і мене розбудила там о п'ятій ранку, там на початку п'ятої: «Шо, це правда, що почалась війна?». Я такій кажу: «Яка війна?! *(Усміхається)*. Ну, Надь, шо таке?» Вона каже: «Бо, ну, ми тут на стрьомє». Надіної… Надіної рідної сестри подруга з Києва подзвонила, шо лунають вибухи. Я кажу: «Дай мені секунду!». Ось. Я збив *[дзвінок. – О. К.]*. *[Подивився у мобільний додаток для дзвінків та обміну повідомленнями. – О. К.]* «Телеграм»… І я вже почув, бо тут Гостомоль недалеко, все. «Шу-шу-шу» – погортав *[різні сторінки у «Телеграмі». – О. К.]*. І передзванюю – кажу: «Так, почалось, дійсно, якби». І… вона каже: «Шо робить?» Я кажу: «Збирайте речі – вони в Рівному, там її родичі були, там брати, сестри, – і, – кажу, – їдьте…». Вона каже: «Бо наш…. наш брат старший, – її брат *[Андрій. – О. К.]* каже: «Пропоную їхать в Карпати. Зараз. Вже». Я кажу: «Все, збирайтесь. Ви в Рівному. Беріть все необхідне…». А, в принципі, вони були і так спаковані якби на той тиждень часу. Кажу: «Сідайте на машину і їдьте в сторону… в Карпати, а ми тут розберемся». Ось. І вона каже: «Шо ти будеш робити?». Я кажу: «Ну, я поки тут. Ну, побачимо, – кажу, – нема зараз сенсу кудись… кудась дьоргаться». Ось. І, таким чином, початок повномасштабної війни застав мене в Ірпіні самого, без сім'ї, з продуктами, з заправленою машиною, з аптечкою, з каністрою. Я дивився, включив там *[загальноукраїнський новинний. – О. К.]* «Єдиний марафон», там всі віщали в телевізорі. В мене під вікном люди бігали, якісь валізи *[носили. – О. К.]*, на заправки… Друзі дзвонять – кажу: «Та в мене все заправлено, якби». І я зараз, дивлячись назад, розумію, що, мабуть, у Бога був якийсь план, шоб якось так Він поєднав ці обставини. Бо мене потім питали: «А як ти так сім'ю вивіз? Ти шось знав?!». Я кажу: «Ну, от, так-от. Чомусь якби так сталися обставини. Я прийняв таке рішення, і я був твердий в цьому». І зараз я переконаний, шо, певно, Бог дав мені якісь такі думки і твердість в тих рішеннях, щоб потім далі мене можна було використать. Я подзвонив своїх друзів. В мене брат рідні. І всі питали, шо робить: «Чи ти їдеш, чи не

їдеш?». Я кажу: «Ну, зараз вісім… восьма *[година. – О. К.]* ранку, дев'ята ранку. – Кажу, – вже дурня кудась їхать. Вже якшо їхать – треба було або в п'ятій або їхать. Або вже зара' "пробки". Всі їдуть – це будете сутками їхать». Подзвонив я в церкву. Спитали, які у нас плани, шо, де, як… Обзвонив своїх друзів, розпитав, чим… чим вони все займаються. Приїхав потім в церкву, і наш пастор-адміністратор теж запитав, чи можу я тута залишитись на ніч. Бо вже люди почалися сходитись. Якби це ж, якби, все-таки, Дім молитви, і для багатьох це таке місце миру, спокою, захисту. Хоч і це такі ж самі стіни, як і інших, але, все рівно, на присутність Бога. І, таким чином, я зрозумів, що певно, раз я тут, в Ірпіні, один, моя сім'я вже в безпеці. Ну, відносно, да. Ну, вона вже їде туди. Вона вже там.

[О. К.] *У напрямку відносно безпечного місця?*

[О. П.] Да. Я заправлений, мені не треба зараз вирішувать якісь свої питання. У мене вдома є певний запас їжі, води. Руки в мене розв'язані. Значить, треба шось робить, якби. Я залишився тоді в церкві на першу ніч. І, таким чином, почалась моя діяльність тут як волонтера. Ось. Безпосередньо. Ну, от. Це мій початок, як я був в Ірпіні. *[…]*

[О. К.] *Дякую за те, що поділились персональним досвідом пережиття початку відкритого російського військового вторгнення. А як ваша релігійна громада реагувала на ці події? Ви тоді, мабуть, поринули у волонтерську діяльність?*

[О. П.] Ну, воно так вийшло. Я прийшов… прийшов провідати, зайшов в церкву. У нас була певна молитва за Україну якби. Я прийшов на молитву. І пропозиція залишитися тут переночувати застала мене, ну, так зненацька. Я кажу: «Я піду переодягнусь». Ну, я прийшов, як… як в такому звичайному буденному одязі. Кажу: «Хоч щось спортивне вдіну, щоб зручне щось було». Тобто ніхто не планував, шо воно отак усе буде. Я пішов переодягнувся. Я тоді, до речі, роздумував, як… як я можу бути корисним. Я не військовий. Я не служив в армії, не мав військового досвіду абсолютно. І ТрО *[територіальна оборона. – О. К.]*, яке вже шось тоді формувалося, розумів, що, в принципі, зараз толку з мене буде безпосередньо у війську небагато, тому що я, хоч і стріляв з автомата, скажем так, но на той момент я… мені треба було все згадувати: шо, де, як. І я розумів, шо толку небагато. Але мав інші якісь дари, таланти і розумів, що певна допомога якась людям, я можу бути корисним. І воно так і почалося. Перша ніч – люди приходили і приходили, і приходили. Хтось їхав, хтось приходив. Потрібно було просто людей приймати, розселяти в нашому церковному приміщенні внизу у підвалі, можливо, Ви там бачили.

[О. К.] *Так.*

[О. П.] Десь якась вода, заспокоїти людей. Можливо, там ми робили два рази в день якусь молитву, читали Святе Письмо. Людей це заспокоювало. І з кожною годиною кількість людей росла просто в прогресії. Я був не один. Тут в нас була команда людей. І ми розуміли, що рішення треба приймати вже, тут і зараз, і швидко, тому що кожна хвилина… Ось. Ми сформували чергування якби по пару годин, тому що різні люди були. Шоб якийсь порядок хоть підтримувати. Сформували графіки прийому їжі, бо різні люди приходили: хтось мав з собою щось, хтось тако, як вийшов з дому, так і прийшов. Подивилися, які в нас є запаси, що в нас є з палива, що в нас є з їжі, що швидко портиться, що не швидко. Склали такий якісь мінімальний план, список і зрозуміли, що, в принципі, можемо тут якби, от, кормить людей. І… все буде добре. Але обстріли поши… ну, якби Гостомоль, *[м.]* Буча. І на наступний день, ранок – тут вже було купа машин. Люди приїжджали: «Дайте палива, дайте те, дайте се». І ми зрозуміли, що воно… знову треба

приймати рішення. Рішення про евакуацію. Рішення про те, що робити далі, тому що ми не зможем просто сидіть тут і кормити людей, бо воно все швидко дуже міняється. І, получається, з того дня, буквально, з першого дня і з першої ночі ми були тут. Планували – почали – перша евакуація: якісь машини, люди, які їхали, мали місця з собою. І ми так і почали: хто старший, в кого які є проблеми, хто з дітками. Запакували – поїхали, запакували – поїхали. Потім, ось наші друзі, знайомі приїжджали сюди автобусами. Спочатку ми це писали все в… ручці, на па… так: 10 людей на евакуацію, 5 людей, 15, потом 40, потом 100, потом 300… А це вже списки. І це вже комп'ютери, колл-центри. І ми розуміли, що те, шо ми можемо зараз робити – це допомогти з евакуацією, якби. І з простої підтримки людей ми переключилися на наш такий фокус, що в нас можна тут прийти, підзарядитися. Ми три рази в день включали генератор. Ми тоже не розуміли, наскільки це довго буде, наскільки… Палива ми людям видавали там по десять літрів, шоб можна було доїхати до найближчого… найближчої заправки, бо в людей взагалі були пусті баки. Пам'ятаю, люди тицяли гроші, долари, там по 10 тисяч. Казали: «Дайте нам, і ми готові…». Ми казали: «Ну, нам не треба гроші. І… ну, просто ми даєм вам, всім даєм порівно. Ну, якби, бо це… Ну, якби, ось, вам вистачить, щоб доїхать до заправки. Там вже… там спокійніше, там вам інші допоможуть, якби». І, власне, воно все перейшло в такий волонтерський рух – евакуація людей. І з інших церков приїжджали до нас, забирали, їхали. Ми мали, кажу, списки. Комендантська ж година починалася о п'ятій, і о п'ятій можна було видихнуть, шось перекусить, скласти якісь плани на наступні дні, трішки перепочити, тому що, якби, зранку все знову і знову відбувалось. Перші троє суток я взагалі не спав. Ось. І я пам'ятаю: мені… в мене було там 4 години, там з 2 до 6, де, типу, якби, я міг типу поспать. І там внизу в кабінеті я лягав – куча думок, переписки з сім'єю. Вони… вони там – я тут: «Шо ти? Як? Все добре?». І просто організм, мабуть, на адреналіні, на таком… на емоціях, і вже… і вже потрібно вставати, якби. Ось. Але вже на третій день… Тут *[Віра. – О. К]*, яка була, вона каже ж… Ну, я кажу: «Так, я не сплю». Вона: «Як так? Ну, це ж ти так довго не протягнеш». У нас була тут аптека. Наш один з прихожан мав аптеку, він дав нам ключі. І Славік, один теж з наших пастирів, з дружиною, вони… він фельдшер по ос… по освіті. Ось. Він бігав в ту аптеку, так акуратно, брав деякі ліки, тому що люди… люди різні там були. І ось вона мені принесла якийсь, я не пам'ятаю, антіменеджер чи щось таке, типу якщо ти супер в стресі, перепрацював. Дала мені дві таблєточкі, каже: «Випий одну, потім другу». Я цих дві і «хлопнув». Пішли ми там в інше приміщення в канцелярію, бо там спокійніше в підвалах. І я пам'ятаю: перша ніч там, з часу до шести, от, я тоді заснув вперше за три дні, якби, да, я тоді так відпочив. Ось. Нас тоді вели військові. Ось по цій території, там 100 метрів до того наступного – будівля. Але ми йдем вночі. В нього ліхтарик червоненький, якби. Десять метрів один від одного, ззаду нас замикає військовий. Бо… ну, ми не знали, тут хто, шо і як. І я йду по території, по своїй території, на території своєї церкви, в своєму місті. І я думаю: «Та нє, це якийсь сюр*[реалізм]*. Такого не може буть, якби! Ну, як ігра якась, як табір! Ну, як… Йдем вночі з якимось там пушками, автоматами. Йдем ночувать, бо літають бомби, ракети». І я пам'ятаю *[думаю. – О. К.]*: «Та нє-нє… Ну, це неможливо… Ну, як так? Це якийсь сон! Ну, це якийсь прикол, якби! *(Усміхається)*. Ну, як таке можливо?!». От, я з такими думками прийшов тоді і ліг якби спать. Ось. Тому оце перші… перші дні, тижні ми тут зорганізували оцю евакуацію людей, тому що місто, на жаль, перші дні не працювало. До нас приїжджали розгублені чо-

ловіки на дорогих машинах, які питали нас: «Куди їхать?». *[...]* казати: «Та, беріть, їдьте!». – «Нє, дайте нам якогось супроваждающого». І наше завдання було вже, якщо це люди на власних транспортах, сформувать голову колони. То був водій, який вже приїхав. За ним 5-10 машин чіплялась, «хвостіком» виїжджали. І вже там на трасі, вже... вже, якби, відчували люди свободу. Хтось їхав сам, хтось з нами. Це перше. Друге – це якщо приїжджали буси по списочкам, по міру необхідності, «пакували» людей, по можливості залишали всякі візочки, дитячі каляски. Потім у нас тута їх багато було. Люди вертались, забирали, шоб більше людей. Це одна частина. А друга частина – це ми їздили також, бо давали люди заявки: «Заберіть мою бабушку»; «Заберіть дєдушку»; «Заберіть мого сина»; «… мою доньку», «Заберіть собачку». Ну, собачок – ми так, я більше би людей привозив. Але... І от, власне, із *[...]*, і ще з деякими братами, коли вже тут був процес налагоджений, ми приґгали в машини і часто їздили по таким місцям, де коли люди самі не могли прийти до місця евакуації сюди в церкву. Бо вже отака молва і пішла, шо головне – дістатися до церкви. А звідси і вже... Але не всі могли дістатися. Ось. І це друга частина, де ми їздили, діставали людей, приїжджали... Зв'язку ж не було. Просто десь коли був... вилазили наверх, був зв'язок, записували адреси, приїжджали, стукали. Така одна смішна історія, не знаю чи *[Сергій. – О. К]* розказував *[попередній співрозмовник. – О. К.]*, ми переплутили діда. Не розказував?

[О. К.] *Ні.*

[О. П.] Ну, там *[Петро. – О. К.]* був. Значить, позвонила нам, ну, якби донька і каже, шо на такій-то адресі там мій батько, ну, дєдушка, якби: «Будь ласка, заберіть його. Ну, якби, будь ласка, ми Вас дуже просим!». Дала нам адресу, якби, зелений там паркан. Ну, все... «Він знає, ми з ним говорили, він чекає». Якби: «Ну, добре». Ми приїхали, найшли зелений паркан, стукаєм. Виходить дедушка, дійсно. «Так, все, – кажем, – там, дід, давайте бігом. Там, у Вас є дві хвилини». Ну, бо це все дуже швидко, шось літає, якби. «Я, – каже, – нікуди не поїду. Мені тута добре. Я тут виріс, народився. Я тут і помру. Нікуда я не поїду», – якби. Ми кажем: «Дєд, давай пакуйся. Твої подзвонили, все ждуть. Все буде добре». А він: «Та ні, та ні...». Ми такі: «Давай, треба! Нумо!». Він: «Ну, добре». Пішов, зібрав свого клунка. Ось. Ми в машину, поїхали. І... Ну, і таких історій було багато. Виявляється потім через декілька днів, вона знову нам дзвоне і така: «Шо, ну, можете забрать дєда?», – якби. *[...]* «Ми ж, ми забирали!» Вона: «Та нє, не забрали». Ми приїжджаєм, а це сусід, виявляється, був. То інший зелений паркан. *(Сміємось)*. А той дід уже з сумками там: «Де ж Ви там, хлопці, сини?». Вже він го... Отой точно знав, якби! Ну... і шо цікаво, шо через день, де той перший дід, якби, «прилетіло» в ту хату. Ось. І ми... і ми говорим: «Уяви собі, ми просто забрали діда, який не мав їхать. І якби не забрали, то був би туди "прильот"». Тому воно так і смішно, бо кажу, переплутали діда, але з іншої сторони...

[О. К.] *Це не просто так.*

[О. П.] Це не просто так. Тому шо спасли життя одного. Ну, шо Вам ще розказать?

[О. К.] *Як Ви розповідаєте, кількість охочих виїхати постійно зростала. Відповідно була потрібна серйозна координація цієї діяльності. У цьому самоорганізованому волонтерському центрі скільки тоді осіб працювало?*

[О. П.] Ну, каманда була десь до десяти людей, здається.

[О. К.] *До десяти людей?*

[О. П.] Так, до десяти людей. Постійно тут було людей триста.

[О. К.] *Тобто мешканці міста?*

[О. П.] Так, так. Мешканці, да. Хтось знав, куди йому треба їхати. Казав: «Мені –

в *[м.]* Чернівці, мені, там – в Рівне, мені, там – туди в Закарпаття». А хтось не знав, куди, але ми казали про те, шо вас везуть в такі ж схожі центри, як тут. Далі там були автобуси і на Європу, і на Польщу, і... То світ, в принципі, так об'єднався. Ми казали: «Ви не переживайте». Хтось взагалі, ну, не мав ні рідних, ні близьких. Хтось каже: «Я тут перечекаю, не хочу нікуди їхати». Та вони тут, банально, жили, якби, там 10 днів, 12 днів. Ось. І... Про організацію – та потрібно було. Ми кормили людей. Три рази людей було. Ну, мінімальні порції. Був теплий чайок, можна було підзарядить собі якісь телефон чи радіо. Коли ми включали генератор, шоб підігріть їжу чи шось приготувать, то люди могли собі підзарядити якісь там телефони. Ось. Також лікували людей. У нас тут був *[...]* офтальмолог, був ще один лікар, які... Ну, різні люди були: з якимось такими гострими респіраторним хворобами, в когось складніше. Цукровий діабет був в одного чоловіка. І йому необхідно було, він десь на велосипеді їздив в Кієв. Теж там така історія. Ми його теж одного з перших посадили *[в транспорт. – О. К.]*, і він приїхав. Вчасно все йому там вкололи. Дзвонив потім, дякував. То десь така команда, це здається 6-10 людей, які постійно тут були, цим всім процесом, якби, керували, але це ті, хто були тут. В нас був такій вже потім навіть колл-центр – дівчата, які сиділи на телефонах і приймали заявки. Нам потім це вимкнули, тому що у нас в день було по 3 тисячі дзвінків. І... ну, ми просто розуміли, шо воно, ну, в міську раду вже десь там пішли телефони. *[Їм відповідали: – О. К.]* «Дзвоніть». І... ну, просто вже у процесі, як люди шли, так ми то реагували.

[О. К.] *Чи пригадуєте, щоб Ви або ж інші волонтери допомагали евакуюватись вірянам чи священнослужителям інших церков Ірпеня?*

[О. П.] *[...]* Ну, ми, якби, не... ми не ставили якісь там умов чи не мали там різні там розмови, хто поїде, коли... Люди йшли різні, і питання приналежності чи конфесій взагалі не стояло. Тому що наше завдання було як церкви – допомогти ближнім. Якби. І всіх, хто приходив, наше завдання було всіх відправити, допомогти хоча би в оту сторону Ірпіня, там, де вже Київ. Ось. І так далі. Так, шоб ми мали якісь там дискусії... Церква баптистів «Благодать», наші сусіди – ми допомогли також їм виїхати. І там в них залишились декілька хлопців. Вони постійно приходили до нас, брали якусь там їжу, намагалися шось десь там вести. Знаю, отець Андрій, православний священник. Ну, але то вже потім історія, коли була деокупація, і він повернувся. І в нас тут працював вже – він і не закінчував працювати – Волонтерський центр. Ми роздавали вже потім людям плівку, шоб забити вікна, брусочки, бре́зент, якби, ну, такі, шоб навіть десь не капало не цей, бо люди почали... ну... І він прийшов до нас, подивився і каже: «Що, слухайте, ну, – каже, – з моїх парафіян залишилось усього є три людини, включаючи мене». То зусиллями наших волонтерів ми ще відбудовували, ще робили дах... *[...] [помешкання священника православної громади. – О. К.]*. І до цих пір ми з отцем Андрієм в дуже близьких стосунках, ми дружимо. Ми деколи до нього в церкву на службу приходимо, інколи він до нас. Тобто, якби... Якщо раніше, можливо, ми десь рідше спілкувалися, то зараз спільна біда заставила нас, як пастора і священника, знайти не те, що нас роз'єднує, да, відмінності якісь в вірі, а те, що є спільним. Спільним. Да. І зараз навіть Міжконфесійна рада у нас є, де ми спілкуємося з отцем Мирославом, отець Тадеуш, отець Андрій якби там – да, це греко-католики, римо-католики і православні. То, якби, ми близько спілкуємось, робимо якісь спільні проекти. Ось. І в *[20]*23 році, коли була молитва на... річниця... річниця початку повномасштабної війни, то ми навіть робили спільний молебень такій безпосередньо в церкві, в православній церкві.

Був наш пастор баптиської церкви, був римо-католик, греко-католик і батюшка Української православної церкви *[йдеться про ПЦУ. – О. К.]*, якби. І ми це робили у нього в храмі. Ну, якби, такого раніше не було. Ось. Але спільно біда, і багато людей прийшло, і ми молилися разом, кожен там за різні напрямки, як... як народ взивали до Бога, щоб це закінчилось, припинилось, щоб Бог покарав ворога, зло. Тому це... Але це вже така історія після деокупації. Ну, але це теж про дружбу, про спільності, про взаємодопомогу грома... громади – громаді.

[О. К.] *Цікаво, як події далі розгорталися. Ваша сім'я виїхала у більш безпечний регіон, а Ви залишалися тут. І доки тривало Ваше перебування в Ірпені?*

[О. П.] Моя сім'я – так, вона була на Зах... на Заході нашої країни, і потім, майже відразу, вони попали в Румунію. Тому що в моєї дружини рідний брат – він якраз проживав певний час там, працював, у нього були знайомі, і вони зразу: «Їдьте до нас!». І тоді ніхто не думав, куди краще, які там по... податки, чи не податки, а пособія, знаєте. Ну, тобто, їхали кудись, аби... І... Ось. Вони були там. Я тут був, ну, якби, ну, по-перше, на початку. Перший раз я виїхав з Ірпіня – це, мені здається, 4 березня *[2022 року. – О. К.]*. Четвертого березня.... Четвертого.., п'ятого я повернувся, шостого *[березня. – О. К.]* – загинув Толік. Ну, да. Тут можу розказать цю історію про Толіка більше. Те, шо зацікаве. Ми співпрацювали тут з військовими, з місцевими і ТрО, тому що, якби, і вони знали. Вони в нас часто тут тусувались, пили каву, підзаражалися *[заряджали телефони. – О. К.]*. Я вже потім... Ми навіть взнали, шо вони тут не просто так були, бо вони розуміли, що якшо росіяни захоплять, так сказать, на... оцей хаб, де є підвал, де є перетин вулиць, де є гєнєратор, ліс, техніка, можна сховать. Тобто... Вони розуміли, шо це стратегічний пункт, якби. Окрім того, тут завжди були жінки, діти, старші люди. Якщо би взяти, не дай Бог, в полон 300 людей, то тут можна було, якби, шантажувати і... І вони тут і пили каву, скажем так, і разом з тим завжди розуміли, що варто наглядати за цим місцем. І якось нам сказали про те, шо є імовірність, про те, шо *[с.]* Стоя́нка, виїзд *[з Ірпеня. – О. К.]*, певно, ну, як не завтра, то післязавтра, є імовірність, шо вони *[окупанти. – О. К.]* з тої сторони зайдуть. А це була єдина дорога з Ірпіня на той момент, бо через Бучу, через *[с-ще]* Ворзель – росіяни там були. Міст на другий день зірвали Романівський. Ось. І я тоді прийняв рішення, в мене ж машина тут була в Ірпіні.

[О. К.] *Так. Заправлена?*

[О. П.] Заправлена. Да. Я тоді прийняв рішення: думаю, слухай, мабуть, зараз я загружу людей, вивезу їх там до *[м.]* Фастова. Там був такий теж наш пункт найближчий, де могли переночувати, прийнять душ. І вернуся. Але вернуся вже через Київ. І залишив машину по той стороні, якшо... якшо так. От, теж мені таке прийшло. І я так і зробив. Четвертого числа *[березня. – О. К.]* я загрузив людей, вивіз в Фастів, переночував. П'ятого числа я повернувся. Чи... чи п'ятого я поїхав... Якби... *(Коротка пауза, поки співрозмовник згадує)*.

[О. К.] *Четвертого або ж п'ятого. Можливо, зараз у ході розповіді згадаєте.*

[О. П.] Так-так. І, таким чином, я поставив машину вже зі сторони Києва, там на трасі Новоірпінській, якби, там в дерева сховав і пішки вернувся, якби, в церкву. Ось. Там був такій перший виїзд. Я пам'ятаю, що коли ми, коли заїхали в Фастів, там світлофори горять. І повітряна тривога, і гудуть сирени. І я, ну, я такий: «Шо це? Як це?». Так стало страшно. Ну, бо в Ірпіні сирени – це все в перший же день тута розбомбили. Тута ми тільки чули «прильоти», «атльоти», де наші, де не наші. Вже навчились розрізняти, шо летить, чи далеко летить, якби. Ну, ми не чули повітря-

ну тривогу, якби. Ми чули безпосередньо вибухи. *(Усміхається)*. Да. А там – ну, і до сих пір, це було так і пронзітєльна оця сирена. І я кажу... *(Усміхається)*. Мені кажуть: «Так ти з Ірпіня приїхав?!». Я кажу: «Да, ну, в нас нема тривоги». Це я запам'ятав момент такій. Да, і ми вернулись тоді, продовжили так само евакуацію далі людей. Ну, якшо про Толіка, ось, то це теж мій друг, з яким ми познайомились, якій... Він приїхав якраз десь 3-го чи 4-го числа *[березня. – О. К.]*, шоб теж допомагати, забрати деякі речі і декілька днів допомогти тут теж з евакуацією людей. Ось. І п'ятого числа *[березня. – О. К.]* – це вже так – п'ятого числа нам сказали про те, що у нас є там одна година часу, щоб евакуювати рештки людей, які у нас були. Тому що Стоянка точно перекриється. «Якщо ви хочете вивезти людей, це останній маршрут, бо танки вже там, танки вже там…». Ось. І тоді приїхав якісь автобус, я пам'ятаю... *[...]* Нам сказали, що у вас є година часу, шоб забрати решту людей. Приїхав якісь автобус, теж ми спочатку не знали хто це. Якісь водій, каже: «Сідайте всі, поїдем». Я кажу: «А хто Ви? Звідки Ви?». – «Я там з Києва, все нормально». І... ну... я собі подумав: «А шо, якшо це підставна людина, і зараз ми загрузимо автобус людей, а вони з автобусом поставлять танкі. І ми тоді теж…». Хтось йде в автобус, ми кажем: «Слухайте, в мене... – я кажу, – я не знаю, хто це. Я не можу гарантувать *[безпеки. – О. К.]*». Їхать, не їхать? Час тікає. Потім ми випадково додзвонились до однієї з депутаток Ірпінської міської ради, і вона каже: «Це мої люди, все добре». Якби, ми видихнули. І загрузили всіх: хтось хотів, хтось не хотів. І ось автобус, декілька машин – всіх ми відправили. І декілька людей в нас залишилось тоді в церковнй споруді. Тому що ми коли планували, то ми завжди, і навіть у нас був план «Б», план «Ц», шо-шо, якшо «рускі» зайдуть, якби. І були ті, хто казали: «Навіть якшо буде окупація, я звідси нікуди не піду. Я буду тут до останнього». Якби, і були такі люди, які сказали, що ми... ми тут залишимось при любих розкладах. Моя позиція була, що я не зможу, мабуть, бути під «руськими». І я хоч і релігійна людина, але... *(Усміхається)*. Ось. То я казав, шо якшо десь шось буде, я... ну, я виїду звідси, бо я не буду в полоні чи в окупації. Якби, моя думка така. Ось. І ми відправили автобус. От, звідси відправили всі машини. Декілька людей тут іще залишалось. А я ж пішов пішки до Романовського моста, тому що моя машина була отам. Якби, та, всім там помахав *[рукою на прощання. – О. К.]*. Ось. Дошкандибав. І ось, власне, підходячи вже до моста, де була купа розбитих машин, я бачу автобус, який розвернений, бачу, що всі ці машини, всі ці люди йдуть з торбами тоже по мосту. І я їм кажу так: «А шо, якби, сталося, ну..?» І виявляється, що коли автобус поїхав, і машини поїхали, то години часу, яку нам сказали військові – її... її не було. Ось. І вже оцей поворот на с. Стоянку біля водоканала, там вже були росіяни. Тобто поліцейські нас чи військові розвернули на кольці і сказали: «Вже не можна їхати!» І всі ж там і вийшли, автобус кинули і все. І всі пішли пішки. Ось... через міст. Я зібрав... Я по дорозі, там в нас старший пастор Микола, іще декілька людей *[кажуть: – О. К.]*: «Орест, в тебе ж там машина». Ну, якби, кого зміг забрать – отак-от п'ятеро людей, в багажнік чемодани. І, ну, знову ми поїхали на Фастів. Приїхали ми в Фастів. Приїжджає з нами ще одна машина, їхала і третя машина. І там приїжджає оцей Толік, і *[Карен. – О. К.]*, його друг, які розказують дуже дивну історію, як вони попали з нами. Бо вони їхали в своїй машині. Виявляється, що коли всі поїхали, автобус і машини, вони поклали свої речі в машину і вони трішки пізніше виїхали. І в момент, коли військові розвернули наших на *[КП «Ірпінь]* водоканалі», і всі розвернулись на кольцо, вони не побачили, бо вони трішки пізніше *[виїхали. – О. К.]*. Ось вони тоже виїжджають, і їх уже

ніхто не зупиняє, тому що військові вже прийняли позицію лицем до ворога і вже вели стрілковий бій. Ось. Відповідно, вони на швидкості заїжджають в цей поворот – це біля *[ЖК. – О. К.]* «Нью-Йорка» – і їм назустріч виїжджає вже російський... ну, цей... бронетранспортьор, якби там. Починають там, якби, їх починають обстрілювать. Наші, якби, ну... *[Карен. – О. К.]* каже: «Все, шо я встиг – це руль *[повернути. – О. К.]* в кювєт». Ползком, вилізли. Наші їм *[кричать: – О. К.]* «Давайте, повзіть сюда!» Ось. Там був такий блокпост. До сих пір там є якісь там. І ось, власне, в чом вони були одягнені, з барсєточкою *[Карен. – О. К.]* – вони вижили, виповзли пішки і перейшли міст. І в Києві, коли ми їхали, випадково побачили наших, нашу машину, вони їх підібрали, і от, ми у Фастові зустрілись. Толік, *[Карен. – О. К.]*. У *[Карена. – О. К.]* був телефон, Толік не встиг з машини забрать телефон. І от, ми, ну, пам'ятаю: вечеря, ми це все слухаєм. Я кажу Толіку: «Нічого, *[...]* буде, шо дітям розказать». Ну, такі історії... Ну, це просто чудо! Він тоді поговорив з дружиною. І на наступний ранок кажу: «Хто їде далі – їдете, – кажу, – я вертаюся назад». Ну, якби, бо там, шо там, там ж наші... наші люди. «І, – кажу, – хто готовий...» І там ось *[Сергій. – О. К.]*, якій був, одна машина... Три машини нас, короче, включаючи Толіка і *[Карена. – О. К.]*. Ми сказали: «Ми... ми готові вертаться». Я кажу: «Це кожного рішення», – якби там, да. І ось ми вернулися знов вже шостого *[березня. – О. К.]*. Це неділя була, рано. Машини вже, знову ж таки, запаркували там, бо вже не можна було заїхать в Ірпінь. Ми починаєм, якби я, Толік і *[Карен. – О. К.]*, спускаємся туди на самий міст, де оце, і починаєм, якби, допомагать людям, бо там ж таки розвалене все, подавать руку, все. Ми домовились, шо ми з *[Кареном. – О. К.]* і з Толіком будем мати зоровий контакт, бо зв'язку нема, а в того тєлєфона взагалі нема. *[Сергій. – О. К.]* залишився трошки там вище. І ось, получається, *[Карен. – О. К.]* під мостом зустрічає людей. Я – в самому... оце там, де людей беру, перевожу, передаю Толіку. Толік виводить їх наверх, вже по ту сторону, і веде до автобусів, якби. І так ми працювали. Постійно ж обстріли, постійно вибухи, бо вони вже обстрілювали... Це ти встав – ліг, встав – ліг. Ну, і один військовий біля мене каже: «Там-от сім'ю вбило на перехресті». Якби, ну, для нас тоді це, ну, шкода, але працюєм далі. Бо вже тоді ми надивились достатньо різних: і наших жертв, і росіян мертвих. Тому це сприймалось так: вбило – то й вбило, якби, але люди йдуть, і треба працювати далі. І проходить ще якихось 20 хвилин, і до мене *[Карен. – О. К.] [звертається: – О. К.]* «Де там Толік?». Кажу: «Ну, десь був. – Кажу, – ше десь і давав йому, – кажу, – от, чемодан. Десь тут є». Знов проходить ще хвилин 20, 15 хвилин, знов *[Карен. – О. К.]*: «Шо там? Де Толік? Де Толік?». Кажу: «Слухай, ну, десь... десь є». Вже ми зрозуміли, шо, дійсно, десь Толіка не видно. Не подзвониш же ж. І... і, до речі, і я бачу, шо люди, які виходять, ідуть з Ірпіня до нас – це люди не з церкви, бо я знав, хто там. І я кажу *[Карену. – О. К.]*: «Слухай...» І *[Сергію. – О. К.]*. Кажу: «Якшо люди там зараз сидять і... і бояться йти, і це останній коридор, – кажу, – ну, то це, якби, гріх буде не піти їм не сказать, що ще можна вийти, якби. Може, вони і не знають, шо можна йти». Да. При тому, шо росіяни обстрілювали тако цивільних людей, ось цей міст, якби, постійно. І я кажу *[Карену. – О. К.]*: «Слухай, я йду, короче, назад в церкву, з моста пішки. – Кажу, – Може, Толік туда пішов. Подивлюся якраз, пошукаю Толіка. І якшо шо, я йду туда». Ось. І я пробрався до церкви. І там військові мене підвезли трохи. Спочатку вони казали: «Ти куда? Вопшє, тобі туди!». Я кажу: «Нє, мені в церкву». – «Нє, нада з церкви». Я кажу: «Я знаю, чого я туда йду. Все нормально». Якби, і мене вони підкинули. Я прийшов в церкву. Толіка нема. Ті брати, які казали, шо ми залишаємось, – залишаються.

Вони собі там чай п'ють. Людей ще сім-вісім, я пам'ятаю, ще там я заходжу, і вони такі: «Ну...». Кажу: «Що ви чекаєте?». – «Ми на Чернівці чекаєм автобус». Я кажу: «Слухайте, ну, не буде автобуса. Ну, це... *(Усміхається)*. Ну, він тут не... Тут хіба шо буде, но не наш, якби. Вже, – кажу, – Стоянка перекрита. Ну, сюда ніхто не доїде». – «А на Дні... А там на... на Рівне...». Я тоді так розізлився. Кажу: «Шо, ви чекаєте якісь знак зверху від Бога?! Я не знаю. Будь-якій. Та вот він я, я звідти прийшов!». Ну, якби... Ну, якби... Тоді ще сім людей я вивів. Забрали ми. Бо там треба були йти, ми попід заправками, все ж прострілювалось, якби, там. Ось. Прийшов до *[Карена. – О. К.]* тоді під міст. І так ми Толіка і не побачили. Ну, і... А обстріли посилювались, і ми вже, почали вже військові, вже цивільних майже не було.

[О. К.] *Вже майже всіх вивели?*

[О. П.] Да, да. Ну... ну... вже... вже дуже, дуже було гаряче, якби. Церква горіла, там Дім культури горів, все воно там. І ось, получається, цих сім людей. Ми виходим вже на це перехрестся. Я ще кричу всім: «По сторонам не дивимся, бо там… Якби вперед! Вперед! Вперед!». Я кидаю оком на сім'ю оту, яку вбило. Так звернув увагу якось, але ще хотів тоді достать телефон сфотографувать. Но шось в мене рука не піднялася. Ми проїхали до *[с-ща]* Новобіличів туди, на Києва. Ось. Уже усі зібрались: *[Сергій. – О. К.]*, Толік... *[Сергій. – О. К.]*, *[Карен. – О. К.]*, я, там ще один *[Ігор. – О. К.]*. Толіка немає. І якби... Ну, Толіка нема. Ось. Ми тоді залишились у знайомих на *[станції метро м. Києва. – О. К]* «Академістечку». Вже дружина Толіка дзвонить до *[Карена. – О. К.]*: «Шо там *[Толік. – О. К.]*?». *[Карен. – О. К.]* каже: «Ну, ми, десь був з нами, десь щас потєряли, може, десь він тут. Якби ж, продовжуєм пошуки». Вже тоді закралась якєсь... такій неспокій. Потім в інтернеті вискочив ролік, як знімав один американський волонтер чи про те, як «прилетіло» в перехрестя і вбило сім'ю. І *[Карен. – О. К.]* це відєо побачив, скинув нам, і ми давай... *[Карен. – О. К.]* давай сто раз дивиться, дивиться, дивиться і потім каже: «Слухайте, мені здається, шо це там Толік». Там було погано видно. І ми такі: «Да, нє, не може буть». Давай дзвонить нашим друзям, ТрО, військові, ну, якби... То його вже забрали, тіла вже забрали. Потім... І потім нам скинули світлини. Одна світлина була, де Толік накритий, було видно кросівки. І *[Карен. – О. К.]* каже: «Так, це його... це його кросівки». Якби, ну, ми спочатку то не приймали. І потім вже нам скинули світлину, де він... де без накриття. І ми, дійсно, побачили, шо то Толік. Я коли виходив, якби, ну, я оком то кинув, але я подумати не міг, шо це там Толік, якби. Хоча, кажу, та ж сім'я, яку, та жінка з двома дітьми, да, певно, Ви знаєте цю історію. То я їх взяв, передав Толіку в руки, він пішов, і буквально «прильот» , і… Ми давай, ну, подзвонили там нашим старшому пастору. Я кажу, шо якшо дзвоніть *[Ользі. – О. К.]*, дружині його, бо кажу, бо якшо... І вже в соц... в «Інстаграмі» вже пішли фоткі, шо «вбило сім'ю», «вбило сім'ю», «вбило сім'ю». Люди почали репостить. Я кажу, якшо дружина Толіка побачить це з соцмереж, ну, це буде гірше чим, якшо ми їй не скажем просто. От. І ми подзвонили, сказали, шо, ну, якби, це не точно, шо він мертвий. Ну, бо, може, він живий, може він в реанімації. Але, от, то, шо ми на даний момент маєм. Ось. І тоді це була найгірша ніч у моєму житті. Тому що живучи... ночуючи тоді на «Академмістечку», чуючи вибухи, мені хотілося заховаться десь під ліжко, закрить вуха, десь, ну... Тому що кожного разу лізла думка, шо на місці Толіка міг буть я. Ну, нас відділяло 100 метрів. Я був в гіршому місці навіть, чим Толік, бо Толік по ту сторону був. Але... А вчора Толік вижив. Вчора його чуть не обстріляли, якби. Ну, якби. Хоча потім вже *[Карен. – О. К.]* розказував: «В той вечір Толік, – каже, – був такий дуже спокійний, прийняв все, поговорив так з дружиною гарно. Якось, – каже, – Толік... Таке відчуття, що він був вже готовий до зустрічі

з Богом». Отак казав *[Карен. – О. К.]*, якби. Ось. Тому тоді шостого числа *[березня. – О. К.]* вечором – це була найгірша ніч у житті, коли ти, будучи в Києві, чуючи вибухи з Ірпіні… з Ірпіня, будучи перед цим в Ірпіні, я не хотів би пережити ту ніч. Але оце історія Толіка – це перший наш волонтер, цивільний, який поклав життя, рятуючи людей, дітей невинних. При тому, шо росіяни з цих висоток стріляли, обстрілювали міст, бачачи, шо це не військові, це йдуть цивільні люди. Це одна з історій. Я дякую Толіку… За те, шо він, все-таки, взяв на себе відповідальність, і його смерть недаремна. *(Зітхає)*.

[О. К.] *Дякувати йому і усім нашим співвітчизникам, які своє життя віддають за нас та майбутнє нашої Батьківщини-України! Царство Небесне і вічна пам'ять усім загиблим… Як розгортались події далі, після того, коли Вам вдалося вибратися з міста?*

[О. П.] Да, я вибрався з міста. Ми наступний день провели в пошуках тіла Толіка по всіх моргах. Бо *[Карен. – О. К.]* сказав: «При ньому був паспорт», – тобто його мали би оформить, якшо він був би мертвий. Перший день ми об'їздили просто, ну, пустий Київ, по-перше. По-друге, куча, всі морги забиті, рефрижератори стоять, достають і достають *[тіла загидлих. – О. К.]*, і наші, і не наші, і незрозуміло які. І… інформації нема. Дзвоним – такій не поступав. І вже на вечір, коли ми вийшли якось через, знаєте, *[…]* рукопотискання на якогось там полковника по Києву, якій управляв цими загиблими, він підтвердив, шо так, такє прізвище, ім'я є, просто він не поступив ще безпосередньо на стіл, як воно там відбувається, но він є вже в списках. Ось. На наступний день приїхав, його вже там рідні приїхали, які продовжували вже то оформляти. А я і декілька братів – ми поїхали в Рівне. Там ми теж мали такій хаб, уже зробили. Ми пару днів перепочили і поїхали на похорон до Толіка… до Толіка, бо ми були останні люди і друзі, ось. Поховали. І тоді я вернувся в Ірпінь. Ну, і продовжив свою роботу тут, вже там раз в два тижня, можливо. Ми вже потім створили вже і чергування – тобто на тиждень людина приїжджає, тута живе, без душа, бо це ж умов не було. Потім на пару днів виїжджає. Міняли команди, шоб люди могли, не втомлюючись, активно працювати, тобто з такою періодичністю, практично до сьогодні я в Ірпіні.

[О. К.] *Ви повернулися вже після деокупації Київщини?*

[О. П.] Ну… ну… нє. Дивіться, 6-го числа *[березня. – О. К.]* Толік загинув.

[О. К.] *Це ще березень.*

[О. П.] Да. 7-е, там 8-е, коли там, 9-го *[березня. – О. К.]* був похорон. Потім ми повернулися сюди. Ми приїжджали, мостом переходили, переносили тута якісь воду, сухпайки, акуратненько до церкви. Бо церква і декілька ще й вулиць були неокуповані. *[Вулиці. – О. К.]* Університетська, Пушкінська – були росіяни. Тут *[на вулиці Соборній, в районі Ірпінської біблійної церкви. – О. К]* – ні. Але люди були, ми їм продовжували шось приносить. Комунікація з зовнішнім світом відбувалася цим мостом, Романівським, руками. Ось. Тому ми повернулись і продовжили тут далі свою роботу.

[О. К.] *Зрозуміло. Скільки приблизно на той момент було людей у підвальних приміщеннях церкви?*

[О. П.] Ой, мало вже було тоді, дуже мало. Десь людей, мабуть, я не пам'ятаю, тридцять. Бо там були лежачі, були такі, хто… Максимальну кількість ми людей евакуювали, і по нашим підрахункам – це від 3 до 5 тисяч людей пройшли саме через Ірпінську біблійну церкву. Тих, хто не на власному транспорті. Бо тих, хто їхав власним транспортом, ми на 300-ій машині *[з підрахунку. – О. К.]* збились, пам'ятаю, і… Нема сенсу, просто колонами, якби, виїхали.

[О. К.] *Допомога, якою забезпечували тих, хто залишився, звідки надходила?*

[О. П.] Так, в нас небагато часу ще. Допомога надходила… По-перше… Спочатку у нас були запаси. Потім, ну, ті, хто виїжджав, інші люди, наші члени церкви, інші церкви, ми привозили допомогу через Романівський міст, пішки ми переносили, хліб, вода, ліки, таке необхідне. Ось. І вже коли там пройшов місяць, деокупація, хотя… ну, так, то, ну, різні організації почали їхати до нас, так як у нас є складське приміщення. Навіть, ну, просто люди приїжджали, якісь «оони», якісь військові, цивільні, фонди, церкви, католики – всі підряд. І перше питання – вони дзвонили мі… місту *[в міську адміністрацію. – О. К.]*. Місто казало: «Ми не знаєм пока, де це прийняти». Тому до нас приїжджали абсолютно різні люди. Не тільки з наших громад, з нашого Союзу Баптистів *[Всеукраїнського союзу церков євангельських християн-баптистів. – О. К.]*, якби, а просто різні фури, з Німеччини. І в нас в день, я пам'ятаю, ми потом перелаштували все під такий вже волонтерський хаб, десять фур ми приймали, і від нас їхало десять фур вже на Бучу, на *[с-ще]* Бородянку, на райони, які теж, коли сталася деокупація, відкрилось, шо там ще більше жахіття, чим в нас. І от, такий був, якби…

[О. К.] *Транзитний пункт?*

[О. П.] Транзитний пункт. Бо в нас, якби… Ну, ми перші, хто почав цим займаться. І, відповідно, воно все до нас і з'їжджалося. Ми допомагали своїм. Ми так само відправляли далі, військові приїжджали, і поліція приїжджала, цивільні приїжджали, ми відправляли. Тому допомога йшла від усіх усюд, від інших церков, від простих людей, від організацій різних, якби. Тут сотні, без перебільшення, тисяч тонн пройшло, якби, да.

[О. К.] *Добре, щиро вдячний Вам, що поділились особистим досвідом пережиття того надважкого періоду!*

[О. П.] Нема за що.

Записав Олександр Коломийчук [О. К.] 26 вересня 2024 р.
у м. Ірпені Бучанського р-ну Київської обл.
Співрозмовник – [N.], 1983 р. н., місцевий, волонтер
Ірпінської біблійної церкви

[О. К.] *На початку нашого інтерв'ю попрошу Вас надати дозвіл на аудіофіксацію свідчень. Чи дозволяєте?*

[N.] Да. Добре, так, я дозволяю.

[О. К.] *Дякую. Також попрошу Вашого дозволу на те, текст Вашого інтерв'ю буде передано до архіву нашого Інституту, а після його опрацювання буде використано у подальших наукових дослідженнях і публікаціях. Чи дозволяєте?*

[N.] Так, дозволяю.

[О. К.] *Дякую. Попрошу Вас спершу розповісти про себе: де і коли Ви народилися, де виростали, навчалися? Який фах опанували? І чим займаєтесь зараз?*

[N.] Угу.

[О. К.] *Прошу!*

[N.] *[…]*. Я народився у вісімдеся… 1983 році в *[м.]* Ірпіні. Тут весь час проживаю. Народився в Ірпіні, коли ще воно було таким невеличким містечком, десь 25-30 тисяч. Зараз воно збільшилось, напевно, в 4-5 разів. Тому Ірпінь – це моє рідне місто. Навча… Виріс в такій звичайній сім'ї, яка працювала на заводі, – тато, мама, старший брат. Вчився в школі, батьки вкладали такі хороші загальнолюдські цінності: бути працьовитим, чесним. І я так добре навчався, дев'ять класів закінчив

з відзнакою. Потім… Потім пішов навчатись в податкову… Національний університет Державної податкової служби України. Там закінчив спеціальність «Фінанси», *[освітньо-кваліфікаційний. – О. К.]* рівень – «бакалавр». Ще один рік навчався в Київському національному економічному університеті імені Вадима Гетьмана, спеціальність «магістр фінансів» закінчив. В принципі, декілька років попрацював в аудиторській фірмі за фахом і десь в 22 роки вже став приватним підприємцем. І ним являюсь до цих пір. Зараз маю такий бізнес по виробництву дерев'яних виробів, які ми експортуємо в… за кордон. Це таке моє основне джерело доходу і основна зайнятість. В 19 років я почав цікавитись вірою в Бога, почав відвідувати церкву, почав читати Біблію, почав практикувати такі релігійні практики: молитва, читання Біблії, бути в релігійній спільноті. І… моє життя змінилось, змінилось оточення, коло друзів, цінності змінилися. І, скажімо так, з 19-ти, з 20 років я постійно є таким активним учасником церковного життя, служіння церковного. І коли ми вже будемо говорити про події війни, то якраз моя така позиція чи моя діяльність була зумовлена тим, що я є таким активним членом помісної громади євангельських християн-баптистів. Отак коротко.

[О. К.] *Дякую. Опишіть, будь ласка, яким було Ваше життя до початку повномасштабного російського вторгнення? Чи якось готувались до можливої великої війни?*

[N.] Ну, якщо порівнювати життя з тим, яке зараз, то життя було більш комфортніше, безпечніше, приємніше в якомусь плані. Напевно, морально, емоційно готувався, що таке може статися, але, як виявилось, в принципі, напевно, через те, що наше покоління не проходило війну, то ми не розуміли, яким чином готуватися, що потрібно робити. І, скажімо так, реакції людей були на початку війни, в перші дні війни досить різними. Напевно, коли ми думали, до початку війни, коли ми думали про війну, то ми більше переживали, думали. Я згадую церкву і те, про шо церква переживала і робила. Це ми встановили такий генератор великий в церковному… ну, на території церкви для того, щоб, якщо не буде електроенергії, можна було використовувати великі… Створили запаси палива, дизельного палива і бензина. Створили якийсь такий запас продуктів мінімальний. І ось таким чином готувалися. І ще також десь думали про те, в кого з членів нашої церковної громади є там якісь укриття, колодязі, акамулятори, гєнєратори і так далі, у випадку, якшо шось трапиться, до кого можна буде йти, там перебувати. Але коли почалась *[повномасштабна російсько-українська. – О. К.]* війна, то виявилось, шо, в принципі, найпростіший і най… такій, найдієвіший спосіб – це було виїхати просто з Ірпіня, тому шо Ірпінь потихеньку оточувався. І, напевно, те, до чого ми готувалися, і та реальність, яка насправді вийшла, вона виявилася інакшою. Тому десь, напевно, перші дні – таке це було, тіпа, нерозуміння, шо робити, і напевно це зу… було зумовлено тим, шо ніхто ніколи такий досвід не переживав, тому шо остання війна була більше, ніж 80 років тому, і навіть ті, хто могли би розказати і поділитись досвідом, вони вже не… Ну, вони вже не жили, по-перше. А по-друге, реалії за цей час змінилися, і, напевно, Ірпінь ще таке місто, куди багато людей приїжджає, і така перша реакція була людей – просто виїжджати. Для людей це звично, це не якісь «насижені» місця, де вони народились, де їхнє житло. Для них це звично переїжджати з місця на місця. Багато з них мають родичів, рідних, друзів десь в інших регіонах, які тоді були більш безпечними. І така перша реакція з турботою про сім'ї, про дітей – виїхати. Напевно, в моєму випадку, я народився в Ірпіні, але також, ну, було такий стан нерозуміння, шо робити. Напевно, першою моєю такою реакцією було – це поїхати в магазин, закупити продуктів для

себе, для мами. Завіз я мамі продукти, до себе додому. І далі, ну, я не розумів, шо робити. Перші дні я бачив, шо багато людей виїжджають. Багато людей виїжджають, і постійно ти чуєш звідки, шо один, другий, третій, п'ятий поїхав. В перший день ввечері в нас було таке зібрання в церкві… молитовне. Коли воно тільки почалося в сьомій вечора, то ми вперше, в Ірпіні вже почали доноситись вибухи, і ми тоді спустилися в підвал, там продовжили його. Але це вже було, так, досить тривожно. І, напевно, вже тоді зрозуміло, шо війна так… шо вона поки в новинах десь була, то вона вже почала наближатися ближче до Ірпіня. 25-го числа *[лютого 2022 року. – О. К.]* вранці, напевно, я таке емоційне рішення прийняв. Я чув, шо всі виїжджають. І я також… Ну, в мене друзі є на Волинській області, які казали: «Якшо потрібно – приїжджай до нас». Мій брат, який в *[с-щі]* Гостомелі був, він зранку вже встиг, ледь встиг виїхати також в Волинську область, в тому напрямку. І в мене був такий план, думаю: «Я зараз заїду до мами, її вмовлю виїхати, зберемо валізи і поїдемо». Але мама сказала: «Я не хочу виїжджати. Я буду тут, все нормально». І я сам поїхав. Але коли я їхав в дорозі, то в мене таке всередині було, докори сумління: «Чому я виїжджаю? Від чого я спасаюся? Мама залишається в Ірпені, церква залишається в Ірпені, є багато людей в Ірпені, які потребують допомоги, служіння». І, скажімо так, з дуже важким серцем я їхав і просто потім доїхав до заправки, заправився. В мене вже був повний бак палива, тому шо на той момент, ну, були складнощі. Я вже потім спокійно вертався назад. Скажімо так, якшо в сторону Західної України були такі колони машин, то назад я їхав з дуже легким радісним серцем, шо я їду в правильному напрямку, і виходить, шо по моїй полосі взагалі не було машин. *(Усміхається)*. Такий цікавий досвід. Я пам'ятаю, 25-го числа *[лютого 2022 року. – О. К.]* в обід приї… я прийшов додому, прийняв душ і потім прийшов в церкву, і там вже, ну, збиралася така команда людей, які готові були залишатися на цей час. І… вони мене побачили, кажуть: «О, *[…]*, які твої плани?». Я кажу: «Я тут. Я з вами. Я буду готовий служити». – «Супер». І в нас тоді сформувалась така команда людей, які не виїхали, які готові були служити, які десь, можливо, їхні сім'ї були вже поза Ірпенем. Хтось з сім'ями служив, хтось не збирався виїжджати, і десь була в нас така команда, напевно, людей 10-15, чоловіків в основному, які служили тут в церкві. Шо ми робили? Через те, шо ми якимось чином готувалися до війни, в нас є бомбосховище, то багато людей просто тут приходили, тут знаходились. Якшо перша ніч з 24-го на 25-е *[лютого. – О. К.]* – було десь 80% церковних людей, членів церкви, під ранок вони почали вже всі виїжджати, ну, більшість з них почала виїжджати, то за добу буквально змінилась ситуація, коли 20 людей, які були в церкві, це члени церкви, а 80% людей – це люди, просто які навколо живуть. Я думаю, шо це так по-людськи, правильно і нормально, коли людям горе, тривогу, легше разом переживати, тому сюди тянулись люди. І ті, от, 20% християн, які залишились, ми почали служити тим людям, які не є членами нашої громади. Раз на день готували їсти. Почали облаштовувати територію. Почали на нульовому поверсі вікна закривати будівельними мішками, шоб, на всяк випадок… Займались точково… займались евакуацією в загальному і займались точково. Тобто якшо поступали якісь заявки, шо є там людина, там людина, там, яких треба вивезти-привезти, допомогти виїхати, чи це були небезпечні точки, чи, можливо, це були такі ситуації, там де мама і діти, то ми так їздили. І так якось воно спонтанно розпочалося, наше основне служіння, коли ми займались такою масовою евакуацією людей. В якому плані? Через те, шо наші церкви в Україні дуже згуртовані, то багато людей почало проявляти ініціативу, хотіли шось робити,

і почало багато людей приїжджати на автобусах для того, шоб евакуйовувати людей. І, буквально, кожного дня, напевно, ну, ця кількість наростала, але, починаючи з перших днів, ми там, можливо, евакуювали з допомогою автобусів, там, 112 людей, я пам'ятаю. Це 4-5 таких маршруток приїжджало. Але потім вже під кінець – це вже було десятки автобусів, вже 50-місні автобуси приїжджали. І просто люди приходили до нас з церкви, приходили з речами, з дітьми, з сім'ями, і ми таким чином допомагали їм виїхати. Автобуси там приїжджали з *[м.]* Рівного, з *[м.]* Луцька, з *[м.]* Вінниці, з *[м.]* Чернівців. І таким чином тоді, місто цим не займалося, евакуацією централізованою, а, скажімо так, цю нішу зайняла церква, і багатьом людям ми допомогли виїхати, які не мали транспорту, які не мали можливості. Була проблема, в якому плані, що та сторона, зі сторони Гостомеля, *[м.]* Бучі – туди не можна було їхати, бо там небезпечно. Міст на *[м.]* Київ був підірваний, і була єдина дорога, як можна було виїхати, – це через *[с.]* Стоянку. Якраз наша церква поряд. Але для того, шоб там виїхати, потрібно було знати маршрут, бо там деякі міст... мости підірвали, знати, де, як виїжджати, для того, шоб не потрапити на росіян. І таким чином ми людей координували. У нас були... був зв'язок з людьми, які знали, як проїхати, де, як ситуація змінювалась. І багато людей на легкових машинах виїжджали, але вони боялися самі виїжджати. І ми робили таким чином, шо виїжджає наш автобус, евакуація, там у нас білі хрести, там всі написи, які можливі. І за такими автобусами ще формувалась колона легкових автомобілів, які виїжджали. І також ми могли допомогти людям тим, шо... завдяки тому, шо ми створили запаси палива. То були деякі ситуації, коли у людей там не було палива, або, там, 5 літрів, але вони розуміли, шо вони просто стануть десь в дорозі. То ми таким людям просто по 5, по 10 літрів доливали для того, шоб вони могли пройти ось цей період, де купа блокпостів, де немає заправок, і вже далі там заправитись. То якшо в загальному брати і легкові машини, і автобуси, то, напевно, більше 5-ти тисяч людей ми змогли за весь час евакуювати. Ось така наша була основна діяльність, коли ми були тут.

[О. К.] *Ці 5 тисяч осіб – це в основному мешканці Ірпінської громади?*

[N.] Так, так.

[О. К.] *У яких напрямках люди переважно виїжджали?*

[N.] Західний і центральне. Переважно західний. Ну, зазвичай, це ми допомагали людям виїхати. Вони десь день-два по церквам осідали, і далі вони вже вирішували, шо їм далі робити. Як правило, це вже вони їхали або до родичів кудись, або просто за кордон.

[О. К.] *Якщо комплексно дивитись на весь період російської окупації, то що у ньому Вам найбільше запам'яталося? Пригадайте, будь ласка, моменти, які Вас вразили емоційно?*

[N.] Угу. Напевно, ну, якшо так більше емоційні моменти, напевно, шо мене вразило, шо десь уже, напевно... Ірпінь був частково окупований 5-го... 5 березня. І якшо перші дні до нас, в основному, приїжджали люди, які самі могли добратися, які вже були... ну, мали можливість виїхати, мали якісь певні статки, то, напевно, вже ближче до 5-го числа почали в церкві з'являтись люди, які умовно неповносправні. Тобто є діти, в них є батьки, яких треба обслуговувати. І вони десь до останнього тягнули, не хотіли виїхати, але розуміли, шо, ну, цей час наближається, потрібно з цим шось робити. І було дуже багато людей таких старших неповносправних, які ледь ходили, яких просто треба було на носілках носити, які, можливо, щ... молоді, але інтелектуально вони не можуть самі себе обслуговувати. І шо мене вразило, шо таких людей дуже багато. Напевно, ще шо вразило, шо коли ми

займалися такою евакуацією вже через Романівський міст, то було багато людей дуже-дуже похилого віку, які ледь-ледь ходили, але було видно, як вони хочуть жити, як вони чіпляються за життя, як їм не все одно. Як, не дивлячись на всі перешкоди, вони, от, ну, продовжують чіплятись за життя і хочуть жити. Не дивлячись на свій вік. Не дивлячись, можливо, на ті страждання, які вони проходять через свою таку неповносправність. Напевно, оце вразило. Ще такий, пам'ятаю, був також інакший момент. Цей Орест, з яким Ви спілкувалися, нам подзвонили, сказали, шо є тут поряд, два кілометри, бомбосховище, і звідти потрібно забрати сім'ю і допомогти їм евакуюватися. Ми приїхали. Вони сиділи в бомбосховищі. І це була мама, і в неї було двоє немовлят-близнюків, буквально декілька місяців, здається, їм було. Чоловік десь не був на місці, він десь був в іншому місці. І цій жінці потрібно було евакуйовуватись. І ця історія дуже вразила, шо ці діти ледь народилися, ця мама… Вони цього не планували, але, от, вони змушені зараз просто кудись виїжджати в невідомому напрямку, невідомо, що їх далі очікує. Така історія, напевно, через те, що два таких малюки, дуже вразила. Пам'ятаю ше – чоловік, який на гемодіалізі. І… також в нього була складна ситуація, шо він мав, там, здається, два рази на тиждень проходити цей курс. І він розуміє, шо ніяк він не може виїхати. І… і він каже: «Напевно, я сяду на велосипед і якось тут приїду, виїду і поїду туди, шоб мені зробили цей гемодіаліз». І ми допомогли йому таким чином, шо просто подзвонили в Чернівці, запитали, чи є там можливість прийняти таку людину, зробити гемодіаліз. Подзвонили, шо все допоможемо, зробимо. І цей чоловік евакуювався саме в Чернівці. І також така велика радість, шо ми йому допомогли. Ну, особисто я ще згадую такі моменти, ще був, напевно, перші дні. У нас була така більш точкова евакуація, коли ми їздили по домам: або завозили продукти, або просто вивозили людей, в церкву привозили. І був такий момент в перші дні війни, коли наші Збройні сили відкинули росіян трохи далі за Бучу. І ми мали можливість тоді виїхати, проїхати Ірпінь, заїхати в Бучу, побачити, шо там відбувається. Ми тоді поїхали в іншу нашу церкву, яка в Бучі знаходиться. І… там допомогли також двом сім'ям виїхати. Це також приємний такий момент, тому шо ті, хто не виїхали, вони потім опинились під окупацією. І, напевно, оця картинка, шо відразу, коли ти бачиш багато техніки розгромленої, багато таких моментів, які дуже незвичні твоєму окові, то це теж дуже вразило. Але, в той же час, через те, шо це було таке невідоме, шось нове, тоді багато такого адреналіну, чогось нового, цікавого. Зараз, коли це згадуєш, ти розумієш, шо, ну, в принципі, ти наражав себе на небезпеку. Хоча на той момент, коли це все починалось, це було шось такє для, по-чоловічому, шось дуже такє прікольне, класне, цікаве, запальне. То цей період також так приємно згадується, коли ми отак-от ще поїздили по таким-от розбомбленим місцям.

[О. К.] *Дякую. Як Ви думаєте, чому Ваша мама прийняла рішення залишитися в Ірпені?*

[N.] Я думаю, мама з двадцяти р… (зараз їй сімдесят два *[роки. – О. К.]*, тоді було сімдесят), з двадцяти років вона, ну, проживала весь час в Ірпені. І для неї це було важко виїхати: «Це моя дома! Це мій дом! Це тут все знайоме! Все класно. Куди я виїду?! Хто нас буде чекати?». Ну, в принципі, ті всі аргументи, які, зазвичай, люди говорять. То мама не виїхала. Виходе так, шо 9 днів ми пробули до виїзду. П'ятого березня, коли вже Ірпінь був частково окупований, ми виїхали. Шо трапилось з мамою? Мама проживала в такому районі Ірпеня, який… в який росіяни зайшли, один з найперших районів. І 4 березня вже біля її будинку, вже відбувалися бої. Вже було влучання в її будинок, вже в них не було газу, світла, всього

іншого. І, в принципі, мам… ми мамі пропонували: «Давай, якшо навіть не виїжджати, просто хоча би будеш в церкві, будеш поряд зі мною, будеш в бомбосховищі». – «В мене все добре. Є світло, є їжа, я нікуди не хочу». – «Ну, добре». Але вже 4-го *[березня. – О. К.]* ввечері вона сказала: «Я вже, тіпа, готова туди поближче до тебе переїхати», – шоб бути не в церкві, але просто в моєму… в моїй квартирі. Моя квартира поряд з церквою знаходиться. І це 4-го числа ввечері вона вже була готова. П'ятого числа зранку вона була готова, але через те, шо комендантська година, в п'ятій годині вечора вже комендантська година, я не міг її забрати ввечері. Тому як тільки восьма *[година. – О. К.]* ранку, комендантська година закінчилась, я відразу поїхав за мамою. Ще на той момент це, напевно, була вже така сіра зона, тому шо, ну, не зрозуміло, хто її контролює, шо… І я заїхав до мами, зібрали всі речі і поїхали. Я завіз маму в, до себе в квартиру. Вона там облаштувалась. В мене ще було світло, всі комунікації. Вона там знаходилась. І коли вже протягом дня 5-го числа *[березня. – О. К.]* почали долунати різні новини, шо з цієї сторони росіяни просуваються, там блокпост прорвали… І до нас тоді на територію приїхав автобус, який каже (десь від міської влади, чи я не знаю, від кого він, шо вони кажуть): «Зараз є остання можливість виїхати через Стоянку, тому шо наші там бійці ще з останніх сил тримають… тримають блокпост. Поки є можливість, давайте швидше виїжджати». Дуже важливо, шо коли ми займались цією всією діяльністю, ми збиралися, і два… два рази в нас був такий момент, коли ми задавали один одному питання: «Якшо буде окупація, шо ви будете робити?». І були різні відповіді. Але дуже добре, шо вже в той момент я мав для себе відповідь. І в мене була відповідь така, шо я під окупацією, під росіянами жити не хочу. І коли я вже 5-го числа *[березня. – О. К.]* розумів, що все, ближче все стає, росіяни все ближче підходять, то я зрозумів, шо якраз уже, ну, той останній час, момент, коли ще можна виїхати. Я заїхав до мами – до себе в квартиру. Кажу: «Мама, збирайся». Вона вже не сперечалася. Зібралися ми, сіли в машину, ще взяли до себе людей. Ми на машині почали виїжджати з території церкви. Потім поїхали на Стоянку. Там поліцейські стояли, казали, шо проходу немає, тому шо там вже небезпечно, не можна. І ми розвернулися, там коло є, і перед нами їхала… їхала інша машина. Я думав він зараз… Ну, інша машина яка з… яку… яку я знаю, які з нашої церкви, я просто за ними їхав. І я думав, шо вони зараз розвернуться і поїдуть на територію церкви. Ну, не вийшло – то не вийшло. Але вони їдуть на Романівський міст. Паркують машину. Я також паркую машину. І ми, скажем так, це був хлопець, з яким ми разом служили. Його тато – 78 років, здається – він його евакуйовував, я евакуйовував маму. І ми таким чином пішки, залишили машину на Романовському мосту, і пішки просто перейшли через міст. І… скажімо так, вийшли з Ірпіня пішки з сумками, машина залишилась на мосту. Нас вже там підібрали. Орест там зі своєю машиною знаходився. І ми першу ніч там провели в такій на… базі для відпочинку християнській в Київській області біля Фастова. Це ми тоді домовились з ними, шо ми цю базу так використовували як перевалочний пункт десь, тому шо важко дуже через комендантську годину було сьогодні виїхати і сьогодні ж кудись добратися. Тому там десь наші люди ночували. І першу ніч ми там провели. Але для мами це вже не було проблемою виїхати. Вже тоді брат жив в *[м.]* Нововолинську. І вже стояло питання, як маму довезти до Нововолинська. Там на цій базі були якраз люди, які їхали в ту сторону. Інших своїх друзів я попросив, шоб вони забрали її там з *[м.]* Сарнів, довезли в Нововолинськ. Ну, і таким чином мама виїхала. А ми ще на наступний день – це я, Орест, і ще нас було десь десять людей, здається, вісім, вісім – ми при… ми повернулися сюди в Ірпінь. Але як ми

повернулися – ми заїхали зі сторони Києва по трасі і так підійшли. І вже така ситуація була, ну, реально вже були як такі військові дії. Біля Романівського моста постійно прилітали снаряди. І десь ми… я почав рухатись в сторону Романовського моста. Десь метрів сто від нас «прильот» був. Ну, і так, постійно «гупало». Я вже до Романівського моста не дійшов. Я, ну, страх був такий елементарний, і, скажімо так, частина братів, вони пішли туди на Романовський мост. Орест прийшов. Він на машині, напевно, добрався в церкву, побачив багатьох. Тому шо якраз п'ятого числа *[березня. – О. К.]* дуже багато людей евакуювалися, і вже команда наша, яка була велика, вона вже дуже зменшилась. І залишилась там, в церкві. Але людей дуже багато стало. І багато стало таких саме неповносправних людей. І якраз в цей день, 6 березня, загинув також наш волонтер, з яким ми служили. Він пішов на Романівський міст просто допомагати людям переходити через… Виходить, шо міст зорвали, але там була така переправа з досок зроблена. І він допомагав людям переходити через цю переправу. І в один з моментів – «прильот», і він загинув. Його дружина була в цей час поза Ірпенем. Вона дуже хвилювалася, тому шо з чоловіком не було зв'язку. Вона постійно нам тоді телефонувала, запитувала, шо, чи є новини і так далі. В нас не було новин. Ввечері з Орестом ми тоді ночували в одній сім'ї. Це було в ніч з 6-го на 7-е *[березня. – О. К.]*. Ну, ще такі просто не знали, не розуміли, шо далі робити. Чи ми ще можемо бути корисними тут в Ірпені, чи вже просто повертатись. Мені там їхати до мами, до брата в Нововолинськ. Орест сам з Рівненщини родом. Шо нам робити? І якраз ми тоді ввечері були, і почали нам приходити фотки з хлопцем, який загинув. І по кросовкам ми впізнали цього хлопця. Толік його звали, який загинув. Його тіло накрите, потім відео з'явилось, як там «прильот» був. То потрібно було дружині його сказати, шоб… ну, шо така ситуація сталася. Тоді Микола, пастор наш, набрав її, розказав, пояснив. Це такий був дуже важкий момент, тому шо ми розуміли, шо нас тоді 8 людей приїхало допомагати. Але… вісім чи, можливо… Здається, вісім, вже не пам'ятаю. І один з нас не повернувся, шоб кожен з нас міг би бути на місці Толіка. Це така була перша втрата, напевно, для нашої церкви. Така серйозна, шо коли вже війна стала дуже реальною. Ну, отакій… Отак-от період цей відбувався.

[О. К.] *Дякую. Розкажіть, будь ласка, детальніше про діяльність Ірпінської біблійної церкви у період окупації Київщини: як формувався волонтерський центр, хто виступив його ініціатором, і чи до нього належали представники лише вашої релігійної громади?*

[N.] Тоді така цікава ситуація, шо у нас, якби, ну, в нашій церкві, ну, керівником церкви, можна сказати, є пастор, і в нас в церкві приблизно на той момент, напевно, було 7-8 пасторів. І 3 чи 4 пастори якраз тоді були за кордоном на конференції. Не були на місці. І, по суті, єдиний пастор, який залишився і був на місці, це Станіслав Грунтковський. І то вони зранку вирішили, шо вони… 25-го числа *[лютого. – О. К.]* зранку вони вирішили, шо вони будуть виїжджати. Станіслав зайшов в церкву попрощатись, сказати, що він виїжджає. *[…]* І його діти вже виїхали. І… у нього цікаво запитати. Але, з його слів, він побачив картину, шо дуже багато роботи, дуже багато в церкві незнайомих людей. І є певні люди, які шось хочуть робити, чимось допомагати, але… потрібен хтось, хто міг би їх згуртувати. І він зрозумів разом з дружиною, шо їм потрібно залишитись. Вони разом з дружиною тут були, служили. І тоді, скажімо так, всю нашу команду згуртував, керував і направляв – це Станіслав Грунтковський. Це було таке велике для нас благословіння. Тому шо це був пастор, це була людина з досвідом, з таким великим широким серцем. Людина, яка приймала дуже мудрі, швидкі рішення, могла поговорити з людьми, могла заспокоїти, могла таку душеопіку надати. Потрібно було бути дуже гнуч-

кими, тому шо ситуація дуже швидко змінювалася, і потрібно було відповідним чином реагувати. Це також було дуже важливо. І в нас такі наради фактично відбувалися протягом всього дня. Зранку план, план дій, десь в обід, можливо, ми мали під час обіду таку також звірку годинників, шо і як відбувається. І вже ввечері, коли п'ята година наставала, і комендантська година починалася, то ми… То ми також збиралися, думали, шо ми далі будемо робити, як нам змінити, як нам бути більш ефективними. Десь зізванювались, комунікували з тими, хто їде автобусами, коли вони приїдуть, хто з ними поїде, скільки місць. Це такий перший етап був. Другий етап був також досить цікавий. Це, напевно, було 1-2 березня. До нас приєдналась велика команда братів, десь людей 15 приєдналось. І це була така велика допомога для нас. Тобто були брати, які вивезли свої сім'ї десь в безпечні місця, і вони сказали: «Всьо, це питання закрите. Ми готові вертатись і служити, допомагати». І якшо в нас було в перші 3-4 дні – це 10-15 людей, то потім ще така сама кількість додалася таких серйозних, хороших мужиків. І це нам, ну, полегшило життя, тому шо з'явилось дуже багато роботи, такої елементарної, навіть просто організувати рух по території, шоб люди не ставали десь там, де не потрібно, виїжджали, організували… організувати паркомісця. Почали до нас багато якоїсь гуманітарної допомоги направляти. Потрібно все це було приймати, сортувати, організовувати, видавати. Приготування їжі. Багато таких побутових моментів почало з'являтися. То наша команда вот таким приблизно чином функціонувала. Станіслав Грунтковський – він виїхав 4-го числа *[березня. – О. К.]*. Виходить так, шо нам сказали, шо зараз є остання можливість: «Якщо ви хочете ще на машинах виїхати з Ірпіня, то 4-те число – це ще остання можливість». І тоді частина команди залишила Ірпінь. Потім частина команди повернулась, вже через Романовський мист… міст пішки. І, таким чином, потім команда зменшилась. І вже під час окупації… часткової окупації (ця територія Ірпіня не була окупована, але Ірпінь був частково окупований), то тоді тут працювала така, ну, невеличка команда людей.

[О. К.] *Залишалася до звільнення міста, скажімо.*

[N.] Так.

[О. К.] *Під час такої активної волонтерської діяльності чи доводилося Вам особисто допомагати вірянам інших церков Ірпеня?*

[N.] Напевно, тому що ми так більше спілкувалися з іншими громадами нашого братства євангельських християн-баптистів, то в першу чергу вони до нас зверталися за допомогою. Тому шо ми така церква більш ресурсна, більша по території, по кількості членів. І їм ми допомагали в якісь моменти, десь вони в себе якісь схожі процеси намагалися побудувати і часто звертались за допомогою. Якшо говорити за інші релігійні громади… Зараз намагаюсь пригадати… Я вже пам'ятаю, що після деокупації будівельні бригади, які приїжджали до нас в Ірпінь допомагати з відбудовою, одна з бригад допомагала, ну, такий дрібний ремонт робити в православній церкві в іншій частині Ірпіня. Це такі моменти, що можу згадати… Ну, і в принципі, скажімо так, тоді, напевно, не було поділення «наші – не наші», але те, шо людей дивувало, – напевно, те, шо ми не ділимо людей на «наших – ваших», ми всім допомагаємо. Це те, шо людей дивувало, шо ми не тільки своїм допомагаємо, а не робимо різниці між там православними, баптистами, віруючими, невіруючими – всі, хто є в місті, ми для всіх відкриті.

[О. К.] *Дякую. Яким було Ваше переживання і осмислення того всього, що з Вами відбувалося в Ірпені під час російської військової інтервенції? Що допомагало Вам діяти у надзвичайно небезпечних обставинах, бути мужнім та опановувати страх, який властивий кожній людині?*

[N.] Напевно, перші дні – ти багато шо не розумієш. Коли багато людей тоді дбали про свою безпеку, я також почав десь цим перейматися, займатися. Я скажу, дуже важливий момент особисто для мене був в тому, шо коли тривожні, важкі моменти, – бути не сам з собою, а бути з іншими людьми. І, напевно, завдяки тому, шо я потрапив в коло, в оточення людей, які такі самі, переживають за свою безпеку, такі самі мають стра́хи, але вони, не дивлячись на все це, готові концентруватись не на со́бі, не на своїх стра́хах, а готові концентруватись на тому, шоб допомагати і служити іншим людям, то, напевно, це дуже сильно мені допомагало. І, бачачи приклад інших, ти сам був… хотів бути схожим на них. І коли якісь складні, небезпечні справи робиш, але робиш не сам, то це набагато легше. Шо мене, напевно, тримало і, ну, допомагало не концентруватись на собі… напевно, те, шо я християнин. Шо це саме означає? Те, шо якшо я навіть і помру, я знаю, шо я буду з Богом. Це краще місце, ніж тут на землі. Я розумію, шо мені потрібно наслідувати приклад Ісуса Христа. Він не переживав за своє життя, він помер за людей. І тому я маю так само бути жертовним, бути готовим постраждати заради блага інших людей. Ще такий, напевно, момент. Я неодружений, немає в мене дітей, дружини. Я розумів, шо через це, скажімо так, я маю право на більший ризик, тому шо… мені не треба піклуватись, переживати за дітей, за дружину, і це саме той час, де я можу себе в більшій мірі проявити. Ну, і ми як церква завжди, скажімо так, наше прагнення, наше бачення, шоб ми були церквою, яка могла би служити в місті, могла би служити людям, шоб церква була наповнена людьми. І коли ми бачили дуже багато людей на території нашої церкви – це те, про шо ми багато мріяли, багато молились. І якшо Бог дає нам такі можливості, то наша відповідальність їх використовувати. Тому десь ще такі, відповідальність така церковна, те, шо ми… те, шо відбувається в церкві, ми це бачили як такі відповіді на наші молитви і на наші бажання.

[О. К.] *Дякую. Як Ви думаєте, чи змінилися якось Ваші відносини із Богом упродовж воєнного часу та усього пережитого? Можливо, відбулися певні зміни у Вашій особистій молитві до Бога?*

[N.] Ну, для мене, напевно, такій, як сказать, розуміння, шо час війни – це час пізнавати Бога по-новому. В якому плані? Шо часто, от, наприклад, ми живемо в умовах безпечного, доброго, комфортного життя, і ми Бога позна… пізнаємо з якоїсь однієї сторони. Хоча Бог в Біблії відкривається з самих різних сторін. І в Біблії є багато переживань, багато розповідей, багато молитв, молитов, коли люди знаходились в війні. І коли я раніше це читав, мені це так близько не торкалося. Але коли, наприклад, я читаю Псалми Давида, де він говорить про те, як він переживає за своє життя, як він говорить: «Ти, Бог – моя скеля, мій щит, мій захист, мій притулок. З Тобою я нічого не боюсь», – то коли ти читаєш ці псалми в мирний час і під час війни, коли навколо все «бахає», ти маєш можливість Бога пізнавати по-новому. І це не те, шо Бог скривав цей момент, просто в певні нові обставини життя вони дозволяють Бога по-новому бачити. І, напевно, час війни – це час, коли я можу пізнавати і бачити Бога по-новому, отримувати новий духовний досвід. Ще один з таких моментів, наприклад, коли я раніше читав Біблію, і коли Давид або інші автори писали: «Боже, прокляни моїх ворогів. Боже, Ти бачиш, які вони горді, які вони пихаті. Покарай їх!», – то ці слова мене, ну, не торкались. Думаю: «Чому він так пише?». Коли ми бачили, як росіяни поводились з нашими людьми, як вони вбивали, то ці слова молитви – вони ставали відлунням в нашому серці. І я почав розуміти, чому Давід молився такими словами, чому він закликав суд Божий на

цих людей, чому він проклинав цих людей. Я думаю, багато моментів таких, чисто богословських, почали ми задавати собі, які раніше не задавали: «Чи нормально християнину брати зброю в руки? Чи ми маємо бути пацифістами? Чи, якшо ворог приходить в наш дім, ми маємо захищати нашу країну?». Ми раніше не задавали таких питань. У нас навіть, можливо, в церквах наших не було якогось такого правильного богослів'я, бо воно було, можливо, таким пацифістським. Але коли війна завітала в наш дім спочатку в *[20]*14-му, потім в *[20]*22-му, то ми почали, як християни почали задавати собі питання: «Чи правильно це чи не правильно? Яка наша позиція? Шо Біблія про це говорить?». І дійсно… Ну, раніше ти про це не задавався. Я думаю, якби ми не жили в стані війни, нас би ці питання і не хвилювали б, але… Ну, зараз особисто я розумію, що якшо в твій… на твій дім нападають, то це, ну, твоє право – захищати свою домівку, свою сім'ю, свою країну. Це нормально. Також десь такі нові моменти з'явились в Біблії, коли заповідь «Не вбий» – вона не стосується вбивства в загальному, але в єврейській мові є два таких відтінка вбивства. Одна відті… Один відтінок – це, тіпа як вбивство… вбивство… є вбивство з метою, ну там, самозахисту або… а є вбивство, коли ти, на англійській мові це слово «murder», коли ти якби вбиваєш і робиш це з якимось таким знущанням, з… це приносить тобі насолоду. І коли одна з десяти заповідей говорить «Не вбивай», то мається на увазі саме ось це слово. Просто в нашій мові ці два поняття – вони об'єднані одним словом. Коли ти вже… Ну, до цього ти про такі речі не задумався, але зараз ти починаєш більше аналізувати, більше бачити, як всі ці відтінки. І ти… Для тебе вже є таке правильне богослів'я, як реагувати на ці речі. А якшо ми як християни маємо правильне богослів'я, то і нам тоді легше робити якісь певні речі.

[О. К.] *Дуже Вам дякую за відверту розмову!*

Макарівська селищна територіальна громада

с. Гавронщина

Записав Олександр Головко [О. Г.] 25 липня 2025 р.
у с. Гавронщина Бучанського р-ну Київської обл.
Співрозмовниця – пані Лідія [Л.], 1954 р. н., родом із с. Товстий Ліс
Чорнобильського р-ну Київської обл., у с. Гавронщина
мешкає з 1986 р., учасниця самоорганізованого волонтерського
об'єднання із плетіння маскувальних сіток

[Л.] У мене дві дочки: Л. (менша) і О. (старша). В Л. одна дєвочка, і якраз родився внучок – якраз місяць було. І вони мусили 25-го числа *[лютого 2022 року. – О. Г.]* зразу виїжджать. Остався С., зять, а Л. із дочкою, з І., із зятєм, і С. виїхали в Львовську область. Там у них, у зятя, бабушка, то вони виїхали туда. А С.-зять остався. Була там я у нього два дні, це тута на Чорнобильськом посьолку. Ми самі з Чорнобиля переселенці. А тоді, ну, шо ж, світу немає… Він йде там до одних на посьолок, начебто, каже: «Ми будем контролювать, де, куда, шоб цього – передавать шо-небудь ж нада буде». Ну, я дві ночі переночувала сама в хаті, боюся. А він мене ввечері тоді до О. (старшої *[дочки. – О. Г.]*) завів на посьолок, туда више. І я там осталася у них. Приїхав її старший син із сім'єю – дєвочка, считай, три годіка не було ще. І друззя приєхалі – тоже малєньке дитятко таке. Без світу, без газу… Добре, шо камін був у хаті, дак хоча б трошки камін. Ну, шо, як горить камін – значить, все.

То тоді вони, слава Богу, якось виєхалі – чи це 6-го *[березня 2022 року. – О. Г.]* вроді, чи це 7-го, я не помню. Бо цеє, тоді якось поїхали у *[м.]* Ровно, да там жінки Я. там подружка жила, вони поїхали до неї. А ми так – О., зять В. і син М. – осталися, я із ними. Осталися. Ну, то в нас, понімаєте, як *[рашистські. – О. Г.]* танки, все їхало по цій *[центральній. – О. Г.]* вулиці. Із гольф-клуба їхало на *[сусіднє село. – О. Г.]* Вишеград, туда. Вранці їдуть туди, вечором їдуть обратно на гольф-клуб. Повезли по цій дорозі. Їдуть вранці, везуть туда ці ж боєприпаси і все заряджають. Тоді ввечері в хаті холодріга – як ходили, так лягалі спать: одітиє, обутиє, по-всякому було. От, і чуєм: заряджаються – там ці ж снаряди грузяться. Куда перший полетить? Якщо пролетів мімо, значить, це душа начебто трошки одлягає, шо це, як то кажуть, не по посьолку, нічого. Нас, з одної сторони, спасло те, що гольф-клуб *[«GolfStream» на околиці села. – О. Г.]*, це вони *[російські окупанти. – О. Г.]* на гольф-клубі базірувалися всє і проїжджалі. Но ми були, не помню, на який день, в магазіні, ми булі торговалі в магазині, люди приїжджалі машинами, всі ж поприїжджалі з города, з Києва, повтєкалі всє в село. Думалі, шо тут буде тіхо… А тут ше було хуже, чем у тому Києві. І їдуть *[рашистські. – О. Г.]* БТР-и, і машини стоять под магазіном, і автоматний очерідь… Людей повний магазін. Всє попадалі. В. бістрєнько там двері тиє *[зі службового виходу з магазину. – О. Г.]* вибиває, шоб хоч повискакувать туда ж, на город, шоб люді втекалі. Ну, правда, тоді вони, цього, заходять, двоє заходять в магазін: один руский, один «орка» (як ми кажемо на їх): «Дайте закурить, продайте!». Цього, В., говорить, каже, ну, дає, якраз дві пачки сігарєт осталося. Він *[рашист. – О. Г.]* предлагає йому рускиє гроші. Він каже: «У нас такі гроші не ходять». А цей же «орка» зайшов і автомата на всіх *[наставив. – О. Г.]*. Ну, цей високий такий, очі голубіє такіє. *[…]*. І цього, ну, спасібо йому, шо він же ж автомат опустив наниз і не дав вистріліть, ато там би чєловєк сорок в магазіні полягло б тільки так… Тоді там один купив тії дві пачки сігарєт, наші, да отдалі йому, і оні пошлі. Тоді всє втєкалі, хто кудою бачив. Ну, і цього, отут на гольф-клубі вертольоти ж розгружаліся. І один там вигружається на гольф-клубі, а другий отут по стадіону кружляє – стереже. Отута за клубом стадіон у нас. І отута на стадіоні кружляє. А ми якраз йшли втрох (я, О. і В.), йшли, цього, отсюда, од магазіна йшли додому. Він кружляє, десь там з цього, в якусь сторону стреляє, і ми йдем. Я кажу: «Раді Бога, ви бежіть…». У мене ноги болєлі, до такой стєпені коліна воспалілісь… Я, цього, кажу: «Ви бежіть, – кажу, – мене не ждіть». Трава отако-го, от… Каже: «Ми тебе не кинем». Ну, таки він *[вертоліт. – О. Г.]*, правда, видно, тіє вже вигрузилися, він полетів. І ми перебігли спокійно якось. А так, ну, по цій вулиці, по Первомайській, от, у нас Чорнобильський посьолок, по Первомайській вулиці вони *[рашисти. – О. Г.]* каталися, там і по хатах ходілі, і все. По Миколаївській – тоже в нєкоторих хатах – там жилі, в кого краща хата була. Ну, молодьож ремонтувала, робила для себе, все під себе робили. А у нас на Товстоліській – ну, считай, шо всі повиєжжалі, правда, нас там було п'ять сємей подряд, жили – у кого хозяйство було, не хотіли оставлять, а у кого батьки старіє булі, не хотєлі тоже цього… *[евакуюватися. – О. Г.]*. То так, виходілі по очєреді, а тоді вже вечером там збираліся всі гуртом, стоялі да говорілі. І один, а нєдалечко провулок у нас, і вони *[рашисти. – О. Г.]* вийдуть на провулок туда, полягають із автоматамі і дивляться, чи нема ніде нікого. А в нас половина уліци, і за уліцою зразу городи людські. Ну, вони позаросталі, там ніхто не пахає, і дальше лєсок. І вони ж думалі, шо там все «нацисти» сидять, і все ходили туда, стереглі. А тоді ж, правда, такий, цього, один раз приходив *[рашистський. – О. Г.]* капітан із двома, ну, я не виходіла, всє виходили, там Т. давала їм «копоті»… І він

говорить, каже: «Я даже учився з одним цим, із України, хлопчиною. Давайте зберемося так: ви з своїм прапором, ми із прапором тіпа радянського союзу, і наш армійський прапор, цього, і пройдемося до Києва – тіпа зробить ролік такий…». Ну, там дівчата йому «далі» *[емоційно заперечили. – О. Г.]*, і вони, не знаю, хтось по рації їх визвав, вони забраліся і пошлі. Тоді ввечері вони, на улиці ж темно, на машині *[російські окупанти. – О. Г.]* под'єжжають, повіскакують, побєгалі-побєгалі і розєхалісь усє в разниє сторони. От, а тоді один раз ше до нас, там до сосєдки (тоже вони виєхалі всє, ну, самі києвлянє – тіпа як дача була) два «орка» перескочилі через забор. А в нас оце, як булі ціє ж києвлянє, одною машиною поєхалі, одна машина стоїть у дворє. Перескочилі через забор, походили в баби В. покойної по двору – нема нічого. То вони через, а в нас на межі колодязь був, вони через цей колодязь, як-то кажуть, перелєзлі. І тут машина стоїть, тут собака, я сіжу на першом етаже, а В. з усім на другому поверсі, начебто, щоб наблюдать. Вони бистро кругом хати, а в нас кочегарка отдєльно, і там ключ у дверях стирчить, вони одкривають, а там же ж нема нічого, кочегарка. А ж такі, слава Богу, постукали у двері, В. вийшов. «Нам води дайте», – а з тим бутльом вони приходілі. А кросовки ще взялі, ну, так вони їх і не забралі, у кочегарці стоялі. Ну, і тоді ж В. одкрив калітку, вони повиходілі на уліцу. І всє ж сразу сосєді, собака гавкає, всє собакі гавкають, всє сосєді вишлі. То вони таким путьом ушлі. Ну, а тоді вже 30-го *[березня 2022 року. – О. Г.]* це, да, 30-го ж, кажеться, приходить із сосєдньої уліци да говорить, каже: «Наші вже єсть тута, в селє!». – «Ну, то, слава Богу!». Ми тоді там, по нашій вулиці проїхав БТР, то дівчата там і пригалі, і скакалі, і це бістренько на кострі поставілі чайникі, де хто шо мог, їм *[українським захисникам. – О. Г.]* бістро каву, їм чай туда, в конець посьолка носили. На другий день всє несуть, де шо в кого є. Борщі варять… Це не було передать! Ну, так і вони трошки там постоялі, ну, всє ж поєхалі, канєшно, усє ж дальше поєхалі, а вони: «Ну, ще багато, – каже, – поостававалося ж "орков"» – і ловилі їх. Ну, так і, слава Богу, я ж кажу. Ну, правда, пострадало трохи хат у нас тоже, ну, не так сільно: один пожар був на посьолку тут у нас, от, і снаряди там на полі взриваліся, зразу за асфальтом, да в некоторих хатах окна повилєталі – оце тільки так. А так, я ж кажу… А тута, ну, скільки, це в нас кого – Сашу, Володю Пацана, і Женя – слухай, і батько, і син, застрелілі сина, а він прийшов забирать і начав до них, і його *[рашисти. – О. Г.]* застрелілі. Тоді Володю Пацана застрелили тоже тута десь за клубом. І Сашу цього. А і двох, йшли з *[сусіднього села. – О. Г.]* Маковища, два хлопці йшли з Маковища сюда в село, ну, вони тута жилі, от, і їх десь в полє там застрелілі… Отакі, як то кажуть, діла… Ну, Ви знаєте, вже шось не хочеться… *[згадувати і розповідати про той час. – О. Г.]*. Ну, буває. Ось вчора я вийшла з магазіна, *[…]* дівчата стоять под магазином, началі говорить за це, як поприєжжалі цієї ж… *[волонтери після деокупації села. – О. Г.]*. Ну, начали ж люді, да, єсть такіє, що привозять, – і варєники привозілі, і тушонки домашніє привозілі, ну, все, гуманітарку везлі, бо даже уже хто їде, вертається, із цього *[з евакуації. – О. Г.]*, в село приїжджає, їдуть по уліци і хліб роздають, там накупляють. Ви считайте ж, шо мєсяц сидєлі бєз хлєба, добре, шо мука, да на кострє і оладки робили, і все. Ну, тоді вже, як одкрилася дорога, то всє сразу бистро на базар, на Житомир, балони побралі, позаправлялі газові. То тоді вже, считай, хоч у хаті на газу, попідключалі балони да варили їсти. А тоді вже, слава Богу, тіє, вроді, кажеться, із Ровенської області елєктрикі приєхалі да елєктрику робилі, бо провода були пооброваниє вєздє, кругом. Появився, світло появилося, то вже хоч можна було трохи цього… А тоді вже і такі газ підключили. Бо у нас отут на *[вул.]* Первомайській були ці, снаряд десь був

близько впав, то цього половина кирпича обрушилася, домік фінский такий, і газова труба перебита була. То вони одключилі газ, а тоді вже зробилі все, поварилі, включилі. То тоді вже, да, вже, дєйствітєльно можна було і в хаті посидіть, тепло, і вже можна було роздітся.

[О. Г.] *Магазин повноцінно запрацював коли?*

[Л.] Ну, зразу ж тоді. Ну, як, коли – як можна було їхать на Київ, шоб шось-небудь подкупіть. Люді бєдниє приходять: «О Боже, як ми за ковбасою, як ми за сільодкою скучилі…». *(Посміхається).* Ой, було, всяке було, як то кажуть, це лиш, слава Богу, пережилі. А зараз бєдніє ті люді… Ми мєсяц проседєлі *[в тимчасовій російській окупації. – О. Г.]* да побачилі… Нє, якби, шо вони довше булі б, бо вони казалі, каже: «Ми ще тут – таке… Як прийдуть, – каже, – "кадировці", то вам, – каже, – тут буде…». То ж таки, слава Богу, шо ми їх не дождаліся, і шо вони ушлі всє.

[О. Г.] *На початку повномасштабного вторгнення в Україну рашисти обстрілювали сусіднє селище Макарів, Вам чутно було?*

[Л.] Все чутно було, да. В нас, цього, ну, считайте, хата, так іде село под гору, начебто трошки, цього, і хата наверху, на другому поверсі – ну, ж видно було: і Макаров як горєв, і як оці перші хати, отам у Гавронщині, як в'їжжаєш із Макарова, як горіли там, туда ж тоже стрілялі. Все видно було, да.

[О. Г.] *По селу теж прилітало?*

[Л.] Ну, да-да, ну, прилітало. Ну, ми не знаєм, чи то… Ну, і ше зразу, як перший день, вроді, це ж десь тут, по дорозі БТР-а наші подбилі, ці вже 92-га бригада *[імені кошового отамана Івана Сірка Збройних сил України. – О. Г.]*, стояла тута, цього, то подбилі БТР-а там-то. А шо дальше там було – не знаю. А, да, а єсть, машини виїжджали, це в нас, ціє ж… Якщо це Я. виїжжав, то вони якось спокойненько об'їжжалі, магазін вже був розбитий, бо Л. фотографірувала да вже тоді О. пересилала, от, а цього, і якось спокойно. Ну, каже: «Об'їжжалі вездє, кругом, поки, шоб на трасу виєхать». А послєдняя партія виїжжала, то тут за селом *[цивільних мешканців рашисти. – О. Г.]* розстрілялі: і хлопчину вбилі, застрелилі, бабушку ранілі і внучку раніли, цього, то їх ціє ж самиє «орки», забралі їх десь в госпіталь, а тоді, чи вони тут їх, шось робилі, перев'язку, бо і нашиє бєгалі з посьолка сюда ж – шо в кого було *[із матеріалів для перев'язки. – О. Г.]*. От, і цього, і тоді десь завезлі аж у Житомир, бо С. говорила, шо мала іще довго-довго ходила в тому корсеті. А цього ж – Влад, да, Влад, цьому було чи 20, чи за 20 год, я вже й не помню – а там, де це булі, закопалі там же, на місці. А тоді вже, послє того, як свобода була, перевезли на кладбіща тут, на цеє, да поховалі.

[О. Г.] *Як в той час телефони заряджали – сонячна панель була чи генератор?*

[Л.] Нє-нє, цей генератор включалі, бєнзіном, і почали, тіліфони це заряжалі. А так, я ж кажу, світла нема – свєчки. А бо де свєчок не було ж багато, хто надіявся, ніхто ж на це не надіявся, шо так воно буде.

[О. Г.] *Маломобільним людям старшого віку, хто залишався, допомагали? Доглядав хтось, приходив?*

[Л.] Ну, на нашій вулиці – всє булі такіє, шо там сосєдка, то батько, то вони самиє молодиє ж булі, то за батьком дивилися. А так цяя, оця Г. матір свою вивезла, вона, ну, матір тута жила, а вона у *[м.]* Бєлой Церкві получіла квартіру. То сосєдка виєжжала із своєю бабушкою, то і їх, каже: «…Запхалі, ми самі сидєлі друг на дружкє, шоб цього… *[виїхати в евакуацію на авто. – О. Г.]*». А тоді вже вивєзлі десь туда на трасу. А син із Бєлой Церкві приїхав да їх забрав, от. А зараз і сам син, цього, ну, пішов, добровольцем пішов. Оце тільки що дзвонив до неї, до Г. *[…]* От, а цього, а тоді ще

тут цяя Н., тоже сосєдка, виєжжала, то вона, цього, до них сєла в машину да виєхала. Тоже була така вже… Ну, вона на год старше мене, наприклад. Но тоже через ті болючі ноги з палками вже ходила. А так, начебто… Ну, то всє, я знаю… Там сім'я живе, там сім'я, начебто, як і людей не було… А вже як кончилась окупація, всі як началі виходить на вулиці, тут Старе село, як ми кажем на його, – людей повне село було. Було повне село. Як давалі гуманітарку в церкві, так там і така батарея людей стояла. *(Посміхається)*.

[О. Г.] *Якими були ті перші емоції після деокупації – люди обіймалися, один одного побачили, були раді?*

[Л.] Ну, канєшно, шо, от, да-да. Шо ж, дозвониться – світла немає, дозвониться не можна. В мене тоже дівчата повиєжжалі, наприклад, ціє, з якими я общалася. Ну, не можна, немає *[мобільного зв'язку. – О. Г.]*… Це або на другому поверсі десь там точечка така є, шо нада іті туда, до цього. Кажу *[в період тимчасової російської окупації. – О. Г.]*: «Не буду я ні з ким общаться, не буду нічого».

[О. Г.] *Зв'язок де-не-де все ж був?*

[Л.] Був, да, був. Як свободно було вже, знаєте, як люді началі ізучать оце ж їхній *[рашистів. – О. Г.]* рух да все, то тут, возлє ФАП-а – там, цеє, можна було споймать *[зв'язок. – О. Г.]*, багато хто приходив. Хто багато приходив аж в кінець посьолка, туда – там тоже, начебто, брало, місцина така, шо можна було пообщатса. Ну, так.

[О. Г.] *Ви кажете, оладки тоді робили, то, може, в складчину – той борошно, той яйця принесе?*

[Л.] Нє, кажне собі, кажне собі. У кажного була цяя *[кухонна зона надворі. – О. Г.]*: хто на камнях, хто, а наші хлопці із машини цей діск, то вони, цього, із діска поробили такіє, тіпа, грубкі да, цього, туди ставилі, воду грєлі.

[О. Г.] *Ніби буржуйка саморобна?*

[Л.] Да-да, саморобна. І цього, ну, там дальше, я то не ходила, це ми і сосєді, цею сваркою позварювали хлопці там, поробили такіє буржуєчки і на городі поставилі собі.

[О. Г.] *Укриття десь у погребах облаштовували?*

[Л.] Ну, трошки цього. Я не заходила в погреб, не дивилася. Бо, ну, добре, пойдеш у погреб, прилетить снаряд, і шо – не виберешся… Як то кажуть, буде, як Бог дасть, як кажуть. Скільки бувало таких случаїв, вже опосля чуєш, шо там, цеє, приваліло, убило в погрібі, то там, то там… Та, знаєте, як, шо Богом дано, дано жить, то дано жить… А нє – так будеш іті ось по дорозі, споткнешся, впадеш, і тебе не буде…

[О. Г.] *Коли було особливо небезпечно і страшно, як заспокоювалися Ви чи Ваші знайомі?*

[Л.] Ну, як ми заспокоювалісь – ну, лежиш да лежиш, ждеш той мінути, куда полетить перший снаряд: як пройдеться мимо, значить, тоді трошки розслабляєшся. І бувало, й серед ночі, ну, да, лєталі ж і вертольоти, і самольоти лєталі.

[О. Г.] *Коли був гострий стрес, то, може, молилися про себе?*

[Л.] Ну, кажний для себе. «Отче наш» почитаєш да й, начебто, трошки попросиш у Бога, шо збережи нас.

[О. Г.] *Коли хтось із сусідів чи знайомих виїжджав, можливо, просив доглянути, наприклад, собачку, яка залишилась?*

[Л.] Ну, навєрно ж, да, просілі. У нас то в кажного собака була, то ясне діло, шо годовалі. А цього, а так хтось казав, шо виєжжав, поросята на уліцу повипускав. Ну, курі, в кого курі булі, то понятне діло, кожне *[про них дбало. – О. Г.]*. Ну, добре, що зіма така була, шо можна було вийті на уліцу, попастися і той курці, і, може, хтось шось і кидав їм. Цього, отаке. Ну, і поросята, я ж кажу, поросята тоже, казалі, шо бєгалі по уліци.

[О. Г.] *Можливо, розказували, що коли господарі поверталисьз евакуації, то їхні собачки, які десь втратилися, потім приходили додому?*

[Л.] За це не знаю, не скажу, знаєте. Коти, котіки збивалися докучі, бувало, багато хто каже, шо поприходілі котіки чужиє, і так вони поостаралісь у тих хазяїв жить. А так, а за собаки – собаки в кожного в дворі. Ну, єсть, були такіє, шо приходілі, така одна ходила цяя овчарка – бідна, така нещасна ходіла. Хто, ну, дарма, шо годували, ну, всє равно вона ходила по уліце. А є такі, шо були вобше у дворє, на прив'язі сидєлі, вже знали, шо їх кормлять, то вони не, ну… *[не тікали. – О. Г.]*.

[О. Г.] *Це вже ж був березень 2022 року, весна, то якісь починалися роботи в палісаднику, наприклад?*

[Л.] Ну, таке – старе лістечко загрібалі да на уліце, там трошки попідгребалі тоді вже цього… Ну, як чуєш, шо тіхо і спокійно, то шось робиш. Як десь шось пролітало – ховаліся всє по хатах, хто по хатах, хто в погреб… Ну, ми в хаті сиділи.

[О. Г.] *У березні у вас ще не садять городину зазвичай, це ще зарано?*

[Л.] Нє-нє-нє. У нас, знаєте, як, ну, як коли. Буває таке, шо то й рано посадиться. А зараз така весна холодна була да дождліва, шо… А тоді – да, потрошку так началі, у кого теплічка була, то тоді, да, началі вже люді вертатьса сразу ж, бачать, шо вже тут немає нікого, повєрталися всє, началі – городи, робота, да.

[О. Г.] *Як під час тимчасової російської окупації облаштовували побут? Наприклад, де гріли воду, щоб помитися?*

[Л.] На уліце грєлі. На уліце грєлі, в хату заносілі, в ванной милися так, як положено. Ну, шо, то в хаті холодно-холодно, а тоді, о, дивіться, цього водічкою теплінькою – і нормально, бістренько пополоскався. *(Сміється)*. І стіралі на уліце холодною водою, нагрієм там для цього *[власне прання. – О. Г.]*, а тоді ж полоскали все в холодной водє. Добре, шо колодязь ось рядом, не нада було нікуди іті, в нас свій колодязь у дворі.

[О. Г.] *Як родини, які з маленькими дітками залишилися, пристосовувались до тих важких умов життя?*

[Л.] Ну, Ви знаєте, шо в нас тут тільки одна сім'я була із дєвочкою. Ну, їм не було, транспорту немає в них, не було. А ні до кого, видно, не просіліся. Ну, цього, ой, вона сама із Чернівецької області, а вийшла замуж іще вдома там у нас, у Чорнобилі. Вийшла за нашого хлопчину, і поєхалі, а тоді мати як і повмирали, вони повернуліся сюда в хату. Ну, і дочка І. вийшла тут замуж, дітей не було, вони вдочерили дєвочку малєньку, іще ж прямо із роддома забралі. То вони не виїжжалі нікуди. Ну, казалі, шо там Т. носила яйця, таке-от *[допомагала жінці з маленькою донечкою. – О. Г.]*. Ну, шо, як людіна, наприклад, він осьо їде з роботи, заходить у магазін, купляє шось, накупляє, і хліб купляє, і все. А тоді де можна було того хліба взять? Так само і мука. У кого була до цього, то якусь оладочку спече да занесе. То, да, носілі люді. А так усє, всє, начебто, більше такіх малєнькіх дітей не було. Оце тільки одна сім'я тут у нас, на посьолку, а за це Старе село, як то кажуть, – то я нічого не скажу.

[О. Г.] *Якось намагались такій сім'ї допомогти?*

[Л.] Допомагалі, ну, канєшно, шо допомагалі. Да-да. *[…]* У кажного, знаєте, як, у кажного було своє ж, як то кажуть, хоч невелічке хозяйство. Та сама курка була. А хто поросята держав. Хто, ну, хто жив, як то кажуть, із запасом. Є ж всякіє люді. Є всякіє люді: хто з запасом живе, а хто живе одним днєм. Сьогодні вранці прийшла в магазін, скупилася на день, так само, як і в городі, на день скупилася і на завтра знову пошла по магазінах. Так і, цього, єсть і в нас такіє люді.

[О. Г.] *Можливо, Ви потім із людьми говорили про те, як окупанти реагували на асфальтовані вулиці в селі, будинки із сучасними ремонтами?*

[Л.] А вони *[російські окупанти. – О. Г.]* считалі, шо це город. Питалі: «Де тут заправка в вас, у вашем городі?». Ну, це вже переказувалі впосля. А ціє ж хлопці кажуть: «Це, – каже, – обикновенне село». – «Як так? Асфальти такіє, такіє дорогі, все це – це ваше село таке?». Ну, там вони, от, в нас гаражі оціє, оціє дальнобойщики там стоять, то там трохи, видно, вони *[рашисти. – О. Г.]* вже десь, мабуть, мені кажеться, шо бралі *[обкрадали. – О. Г.]*, бо машини булі скритиє, вроді, так казалі. І, видно, солярку, може, бралі. Алє ж в їх доставка *[пального. – О. Г.]* була своя. Була доставка сумашедша. *[…]*

[О. Г.] *Ще скажіть, будь ласка, я так розумію, журналісти чи науковці тут вже записували свідчення? Бо, наприклад, на сайті «Голоси мирних» вміщені інтерв'ю від ваших односельців.*

[Л.] Да, бралі. Багато приєжжалі, сразу особенно, послє окупації, тоді началі приєжжать, бралі.

[О. Г.] *Із багатьма людьми в селі спілкувались?*

[Л.] Да-да, приєжжалі і на камеру знімалі. Тут у нас *[…]* зараз сєткі в'яжуть, цього, так часто приєжжалі сюда ж. *[…]*

[О. Г.] *Які громадські будівлі центру села постраждали від злочинних дій російських окупантів?*

[Л.] У нас, я ж кажу, в Будинку культури це ось окно заклеєно скотчем. Там стрілялі з автомата, простреляне окно. І там, оце де шторки, там, із той сторони тоже трошки, ну, я не знаю, окна булі одкритиє. Там у нас *[…]* колектив «Берегині», там і рушники вишиті, і сорочки. Як вони *[рашисти. – О. Г.]* не побили тиє стьокла і не повитягувалі одтуда нічого… Все осталося, слава Богу, цього, ціле. Ну, магазін пограбувалі, бо їм нада було, як то кажуть, трошки віпіть тоді. Їжу їм же доставлялі, а випивку – понятне дєло, шо нє. То нада було десь шось брать… *[…]*

[О. Г.] *То Ви в Гавронщину з Чорнобильщини вимушено переселилися?*

[Л.] Да-да-да. Считайте, большу половину життя ми вже тута прожилі, з *[19]*86 року ми тут.

[О. Г.] *Звідки саме Ви?*

[Л.] *[с.]* Товстий ліс.

[О. Г.] *Де в селі Гарвонщина розміщений Чорнобильський присілок?*

[Л.] Вулиці Первомайська, Миколаївська і Товстоліська. Там 196 домików. *[м.]* Ніколаєв строїв нам оце ці доміки всі – весь посьолок нам строїв.

[О. Г.] *Це, мабуть, вулиці, тому так звуться, бо із тих сіл відбулося переселення?*

[Л.] Да-да-да. Ну, Миколаївська – шо Миколаїв строїв. А Первомайська… Ну, Першотравнева вона зараз на українській *[мові. – О. Г.]*. Це раньше вона писалася Первомайська. То ми вже так усі і говорим.

[О. Г.] *Можливо, порівнюєте той час, як переселяли з Чорнобиля, із вимушеною евакуацією цього часу?*

[Л.] О, нє, Ви шо!

[О. Г.] *Зовсім по-різному було?*

[Л.] Ну, да. Нас тоді вивозілі. Автобусами вивозілі. Це все хазяйство грузили на машини, все вивозілі. Цей, да, нас, поселілі нас у *[сусідньому селі. – О. Г.]* Ліповци спочатку, пока построїли це доміки ціє. Тоді далі нам хату, ми тута жилі. І корови держала я, і поросята держала, і кури. А зараз, зараз вже все…

[О. Г.] *Будинки на Чорнобильському присілку якогось стандартного планування?*

[Л.] Нє, різниє. Єсть три вида, начебто: це домик фінський на два входи, тоді такий домик на три комнати, а, двохкомнатниє єсть, і єсть такий великий. Ну, це да, це нада, шоб Ви *[пройшлися і побачили. – О. Г.]*… Але зараз вже, понімаєте, тоді сравніть

тіє ще, які хати остались, ще ж як тоді строїлі, а багато вже хто цеє, да, молодьож вже робить це по-своєму – переробляє, перекриває, перестраює. Все роблять по-своєму.

[О. Г.] *Може, Ви та інші мешканці цього присілка відвідували Чорнобильську зону відчуження, їздили у рідні місця?*

[Л.] Ми єзділи. Єзділи ми. Обично, всігда нас возілі автобуси. Це в яком це… В *[19]*96-м, навєрно, спаліли село наше *[Товстий Ліс Чорнобильського р-ну Київської обл. – О. Г.]*. І церква згоріла. Я ж кажу, вони нас, ми єхалі на кладбище. І нас, міліція ходить, із кладбища виганяє, що йдіть. І тута вже село наше горить. По желєзной дорозі єхала дрезіна і кидала цієї… *[пожежні шланги. – О. Г.]*. А шо ж воно, скільки год непахане, нічого, там трава така, «подушка», і воно моментально все горить. Цього, ну, наша хата згоріла ще раньше. То я так. Кажу… Сама я якраз тоді була. Кажу: «Я до хати не пойду». Ну, багато хто пішов по, цього *[по залишених хатах у селі. – О. Г.]*, то бєдниє люді втекалі, добре, що желєзна дорога була, да втекалі по желєзной дорозі, шоб цього… *[врятуватися. – О. Г.]*. Бо по дорозі, вже по уліці невозможно було йті. І пожарниє машини їдуть. Із-за желєзной дороги виєжжають, там одну хату полівають водою, типа тушать. Ну, то ви церкву поїдьте да спасіть! В'єхалі. І нас погрузілі в автобус. І ми їдем по уліци, а цього, хати горять… Страхіття таке, шо ужас один. Приїжджаємо ми в Красніцу. Красніца, а в нас ще наверху газовиє балони…

[О. Г.] *Це такі автобуси були із балонами зверху, «ПАЗ-іки» оті?*

[Л.] Да. Ну, колісь же булі такіє автобуси. Їдем уже по Красніци, шоб повертать сюда. Бо вже на Речицю ми не поєхалі. А поєхалі сюда, на Стару Красницю, шоб сюдою виєхать. Перед автобусом падає стовб горящий дерев'яний, і провода всє на балони на тиє падають. Бідниє хлопци, двєрі одкритиє, вискакують із того, одтягують голими руками того стовба, тіє провода хватають, шоб не повзриваліся тіє балони. Це так ми єхалі тоді. Ну, послє того вже нам не давалі транспорт. Вже в кого був свой транспорт, то єздили. На Проводи. І цього… Ну, я разов несколько щє була послє того, то із С., зять возив. То сестрин зять раз возив нас. Послєдній раз ми були, і він, С., як чувствував, що вже цього… Єхалі ми сюдою іщє через Шепелічи, наче, то в Рєчицу, бо він до себе заїжджав. От, тоді заєхалі в село, а назад поєхали це в Луб'янку, це вже, считай, Поліский район, Іллінці. Ну, Іллінці вже – правда, Чорнобильський. Це сюдою, ми кругосвітню подорож зробили. І після того больше не було возможності, С. був зайнятий. От, і тепер вже всьо, вже ти туда більше не попадеш.

[О. Г.] *То ще в 2021 році бували в рідному селі, десь тоді?*

[Л.] Чи в *[20]*20-м. Я не помню вже, в якому це було році, ну, я ж кажу, ще була раз.

[О. Г.] *Ви чули, що наступали через Чорнобиль росіяни у 2022-му році?*

[Л.] Да, булі в *[м.]* Чорнобилі, там в *[м.]* Прип'яті. Там же ось рєчка Прип'ять і Білорусія зразу. І вони через, там мост, і через той мост… Булі, да. Вони тут на Прип'яті, як колісь казали, Рудий Лєс, де саме больше впало радіації, вони там окопуваліся. Ну, чи вони живіє осталіся там, чи нє, бо казалі, шо гарно їм далося там. Да й тута ось, цього, як єхать на Ліповку, єзділи до В. батьків вже послє окупації, каже: «Приєхать, побачить, бо вони вже вернулися». Бо там вже у них якраз невозможно, у Ліповці було. Цього, то В. каже: «Поїдем, побачим». То єхалі, ще машини стоялі розбитиє, там написано «Трупи», там написано «Трупи». Цього, страхіття було таке. І об'єжжалі, де дорожка є, оце по тій дорожці, шоб не звернути ні вправо, ні влєво, бо неізвестно, шо там було, поки не розмінувалі. І саме больше – це отам за Королівкою, да, до Забуяння вроді – саме більше було заміновано поле.

[О. Г.] *Читав, що в місцевій сільраді стався інцидент із вибухом.*

[Л.] Да, оце ось отам – двері ото одкритиє *[до підвалу будівлі. – О. Г.]* – там були *[рашистами. – О. Г.]* гранати заложені. Староста пострадала і два хлопці.
[О. Г.] *Слава Богу, живі залишились!*
[Л.] Да-да-да-да, живі, слава Богу!
[О. Г.] *За що російські окупанти вбили місцевих чоловіків, про яких Ви розповідали?*
[Л.] Так просто, так просто. Ніхто ж не надєявся, шо вони *[російські загарбники. – О. Г.]* такіє будуть звєрі. Наприклад, де люді, немає, зараз, ну, єсть вода у хатах, у кого скважина… У кого нема світла – води нема де взять. Ось в сосідки колодязь. Бєгалі до неї. І городами бєглі, і сюдою *[рашисти. – О. Г.]*. Кажуть: «Стережуть, поки проїде цяя колона». Тоді бєжать *[цивільні жителі. – О. Г.]* по воду, шоб ведро якесь води, чи вмиться, чи даже єсть на вулиці зварить. То бєгалі ж, да. А хто знав, шо таке буде… На гаражах люді ж, цього ж, дежурілі, на роботі булі. Хто жив там, а хто із мєсних, нада ж було іті на роботу. От, вони *[рашисти. – О. Г.]* і пользовались цим момєнтом… *[коли місцеві мешканці з різних обставин були змушені виходити поза межі власних дворів. – О. Г.]*.
[О. Г.] *Ще, скажіть, будь ласка, цивільне населення, мабуть, ті білі пов'язки чіпляло, щоб рашисти їх не чіпали?*
[Л.] Може. Може, тута і цєплялі. Не скажу, може, і цєплялі. Но в нас там нєкоториє, каже, цього, ходілі з бєлимі пов'язкамі, із сусіднього села через лєс приходілі сюда до нас, то з бєлимі пов'язкамі булі. Ну, в нас ніхто, на нашій вулиці ніхто не. *[…]*
[О. Г.] *Ви говорили, що тоді, коли російські окупанти зайшли в село, то вони хотіли пропагандистське відео знімати з прапорами?*
[Л.] Да, да. Ну, я не знаю, як тута в них *[у власне центрі села. – О. Г.]*, яка агітація була. Ну, у нас там *[на Чорнобильському присілку. – О. Г.]* – да, капітан з двома охраннікамі приходілі: «Давайте зберем громаду і пройдемося до Кієва, знімем ролік такий красівий, виставим в інтернет…».
[О. Г.] *Що їм відповіли місцеві мешканці?*
[Л.] Ну, там Т. гарно *[патріотично і безкомпромісно. – О. Г.]* їм отвєтіла. Тоді всє удівлялісь, шо вона так їм гарно отвєтіла. І шо ми не пострадалі.
[О. Г.] *Що саме тоді було сказано?*
[Л.] Ну, знаєте, яка тоді агресія була… Агресія була та: «Чого ви до нас пришлі?». – «Ми "нацистов" шукаєм». – «Де тут цієє "нацисти"? Ну, де вони у нас? Ми – мирне населення. Ми собі живем. Ми собі працюємо. Ми стараємося для сім'ї, для блага цього ж самого села, для всього. Шо ви до нас пришлі?». Нацисти *[сказано у прямому значенні про російських окупантів. – О. Г.]*…
[О. Г.] *Тобто люди показали свою позицію щодо рашистів.*
[Л.] Ну, да. Ну, це ще, я ж кажу, добре, що такий, як то кажуть, капітан попався, шо… *(Сміється)*.
[О. Г.] *Так, що це не мало якихось наслідків трагічних, бо в той час могло бути будь-що…*
[Л.] Да, Боже…
[О. Г.] *Якою була роль церкви в гуманітарній допомозі місцевим жителям?*
[Л.] Ну, батюшка ж не виїжджав нікуди тоже. *[…]* А так, цього, ну, приймав вже він участь, вже після окупації приймав участь. Ну, зараз в нас українська *[церква. – О. Г.]*.
[О. Г.] *Тобто після деокупації села відбувся перехід місцевого храму до Православної церкви України?*
[Л.] Да-да-да, да-да. *[…]*
[О. Г.] *Коли відбудова села велася, може, влаштовували толоки – хтось комусь помагав вікно встановити чи дах поміняти?*

[Л.] Ні, ціє зараз же волонтери, тоді ж началі. Писалі ж заяви в сільській раді. І ставилі тіпа організації якіє там. Ставилі і окна, мінялі. Єсть «вагончики» *[модульні будиночки. – О. Г.]* – оце ж привозили, у когось хата була згорівша, розбита, ці ж американци, чи хто там…

[О. Г.] *Модульні будиночки?*

[Л.] Да-да. А так більше я щось і не помню. Там-от при в'єзді двохетажний дом стояв розбитий полностю. То вони *[господарі. – О. Г.]* самі началі його одбудовувать. *[…]* Ну, тут все, в сільській раді вся документація. Вони писалі заяви, і тоді староста подавала списки, шо в кого, і тут приєжжалі і мінялі окна, там, у кого криша, навєрно, була розбита…

[О. Г.] *Коли після деокупації села місцеві мешканці почали активно волонтерити, плести маскувальні сітки?*

[Л.] Цього, це в травні місяці *[2022 року. – О. Г.]*. *[…]* Спочатку з чого началі в'язать? В. – він сам привіз «орковськиє» сєтки сюда, *[…]*, ціє бєлиє такіє, переплетениє. От, і каже: «Давайте шось будем тоже робить». Ну, Г. каже: «Ну, давайте. Нема з чого». Началі звозить тряпкі – в кого шо було. Красили тут. І тут красили, і вдома ціє батурини *[мішки із тканиною. – О. Г.]*, є, краску куплялі да красили. І цього, і тоді ото почалося на тих сєтках: тіє розплєталі, тіє лєнти бєлиє викидалі, а в'язалі разноцвєтниє, бо весна якраз. А тоді вже началі люді цей «спанбон*[д]*» заказувать, а люді гроші почалі несті, ці ж сєтки заказувалі. І це до цього часу.

[О. Г.] *Кажуть, що цей «спанбонд» – легший матеріал, з ним краще працювати?*

[Л.] Да-да-да. Він вже, считайте, як балонька – не сільно й намокає ж. Не те, шо ми спочатку першиє *[робили маскувальні сітки зі смужок зношеної тканини. – О. Г.]*: отут в пілюкє в отакой сідєлі, і шо виходиш весь чорний, ріжеш, пореш ото те все. Це було шось із чимсь… А зараз – да, зараз єсть ціє, рєжуче отут *[…]* стоїть – зробили такий станок, який рєже ціє вот брили. Цього, а тоді вже дівчата сидять да розрєзають тіє ленточки, наіскосок рєжуть, тіпа лістіками такими, і тоді заплітають.

[О. Г.] *То й до сих пір плетете маскувальні сітки?*

[Л.] Я зараз – пока нє. Зараз в мене, як то кажуть, проблєма з спиною – довго ні сидіть, ні стоять… Це вчора єзділа в лікарню – накололі…

[О. Г.] *Ви долучалися до плетіння сіток, доки дозволяв стан здоров'я?*

[Л.] Да. Ну, тільки ось недавно я не стала ходить через, через ноги. *[…]*

[О. Г.] *Плетінням маскувальних сіток займаються в будні чи на вихідних?*

[Л.] Дівчата ці, шо в'яжуть, субота, неділя – вихідний.

[О. Г.] *Чи комунікуєте тут про минуле з колишніми мешканцями с. Товстий Ліс?*

[Л.] Колісь цим не інтересувався. От, не знаю, чого воно так. Колись до мене, подружка була із Рєчици, ото буває, колі. Ну, вона в Товстом Лєсі жила, там далі їй квартиру, робила на цьому, в конторі. То вона приходила, бувало, часто, і то вони з матір'ю з моєю як сядуть говорить і про того, і про того, і про того… Думаю: «Ти молода, – мати (мати була з *[19]*12 року, – і ти все про всіх знаєш». А я чось якась – не знаю. І даже і В. (моя старша сестра) каже: «Ну, ми колісь нє інтєрєсувалісь, чого воно так було…». А воно ж, да, воно ж дєйствітєльно, шо… Да, сєрйозно, чогось не знаю, як воно було.

[О. Г.] *Тобто ще не кожен такий комунікабельний і допитливий?*

[Л.] Да-да-да. Двоюродна сестра була в нас, то вона, начебто, все, цього ж, ну, інтєрєсувалася. Вона багато чого знала. Зараз хоть би попитав, так вже немає тоже її…

[О. Г.] *Це, мабуть, в кожному роді є хтось один, який усіх об'єднує, знає про всіх, пам'ятає?*

[Л.] Да. Я кажу, якби жив там, наприклад, вдома, в Товстому Лєсі, да, шоб нікуди не виєжжав ти, тут же ось рядом *[р.]* Прип'ять, це пошли на Прип'ять, в село з'єжжаліся,

зналі б, шо, цього, встрічаліся б, розказувалі друг про дружку, да. А зараз – всьо, зараз…

[О. Г.] *Та спільнота Вашого дитинства – всі роз'їхались, хто куди?*

[Л.] Да, да.

[О. Г.] *Скажіть, будь ласка, що для українців у цей важкий час означає бути стійкими, незламними? Як би Ви це охарактеризували?*

[Л.] Ну, знаєте, буває по-всякому. Буває, якось йдеш, дивишся, і гуртом усє. А буває таке, що друг на дружку, я не можу… Да по-різному буває. *[…]*

[О. Г.] *Можливо, Ви чи Ваші знайомі фотографували, на чому, наприклад, готували їсти під час тимчасової російської окупації? Чи маєте такі фотографії з того часу?*

[Л.] Ви знаєте, шо, навєрно, нє. Нє, навєрно, нє. Я не знаю, може, хто їх фотографував, но в нас, мені кажеться, шо наші – ніхто нічого не фотографірував.

[О. Г.] *У той час, коли рашистські колони наступали, люди теж боялися їх фотографувати, «світитися» тут на вулиці?*

[Л.] Ну, да-да. Ну, в нас, бачте, в нас там *[по Чорнобильському присілку. – О. Г.]* вони ж не єзділі. Ну, бувало, прориваліся, хотіли десь проєхать, через цю Первомайську вулицю проїжжалі. А то, в основному, це їхня була траса.

[О. Г.] *Ця центральна вулиця?*

[Л.] Це траса, да, на Київ йде, виходить в *[с.]* Колонщині на Житомирську трасу. От, то вони це сюдою, на *[сусіднє село. – О. Г.]* Вішеград – оце там в лісі вони *[рашисти. – О. Г.]* стоялі, ціє «Катюші» колишніє, як то кажуть.

[О. Г.] *Це ті «Гради», мабуть?*

[Л.] Да. І то вони їх… І тільки бух-бух-бух, бух-бух-бух – полєтів перший, другий, третій… 18, 20 штук…

[О. Г.] *Може, в той час бачили на огорожах села написи «Діти», «Люди»?*

[Л.] Ну, цього… Десь було написано. Віставлялі фотографії, десь було написано, а де – не помню. Ну, як машини виєжжалі *[під час евакуації. – О. Г.]*, то на машинах писалі «Дєті». *[…]* Отакіє-то справи…

Пісківська селищна територіальна громада

с-ще Пісківка

Записав Олександр Головко [О. Г.] 6 грудня 2024 р.
у с-щі Пісківка Бучанського р-ну Київської обл.
від Валентини Вікторівни Євстаф'євої [В. Є.], 1966 р. н.,
методиста Будинку культури

[О. Г.] *Мене звати Олександр Головко, я – науковий співробітник Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені Максима Рильського Національної академії наук України.*

[В. Є.] Ви туди попали, да. *(Посміхається).*

[О. Г.] *Це ми із колегами з наукової молоді робимо такий проєкт, називається «Сучасне воєнне повсякдення Київщини: культурно-антропологічний вимір».*

[В. Є.] Ондо творчість у мене у війну роблена. Можете дати такі матеріали. *[Показує власноруч виготовлені мистецькі вироби із трави та соломи. – О. Г.].*

[О. Г.] *Ну, так, так. Ну, і це ми збираємо свідчення людей, які цей час пережили, як вони гуртувалися, як один одному допомагали, як пристосувалися до цих всіх «блекаутів» і так*

далі. Ну, хочеться поговорити, як ми живемо зараз, у цей тяжкий воєнний час. І це хочу Вас запитати, чи Ви не проти, що я на диктофон запишу?

[В. Є.] Та без питань. Ви ж не є розвідником російським, я надіюсь. *(Жартує).*

[О. Г.] *Ні-ні-ні. Я український науковець, не переживайте.*

[В. Є.] Та я не переживаю. Щоб ми щось боялися – ми, українські люди, ми нічого не боїмося: ні «орєшніков», ні «сковорєшніков», ні «кокошніков»...

[О. Г.] *Це точно. Ну, словом, ми хочемо інтерв'ю такі зібрати, потім ми їх прослуховуємо, набираємо як текст і будемо робити збірник, що буде називатися «Київщина незламна: свідчення очевидців російсько-української війни». Чи Ви не проти, що ми цей запис будемо вести і подамо у збірнику?*

[В. Є.] Я не проти. Можете. Та без питань.

[О. Г.] *Дякую! І ще процедурні такі моменти питаю щодо того, що це Ви своє ім'я, прізвище можете називати, можете сказати псевдонім, якщо хочете лишитися анонімно – можна так.*

[В. Є.] Ну, то я не порушую ніяких стратегічних секретів, і нікого не боючись: Євстаф'єва Валентина Вікторівна – методист Пісківського Будинку культури.

[О. Г.] *А Ви з якого року народження?*

[В. Є.] З 1966 року. Мала б ждати росію, але не збираюся.

[О. Г.] *І Ви місцева, так?*

[В. Є.] Місцева, з діда-прадіда, із самого «вилупка», від початку.

[О. Г.] *Ну, хочу Вас запитати, розкажіть трохи про себе, де Ви навчалися, якісь такі моменти, як Ви у сферу культури прийшли працювати?*

[В. Є.] Ну, родилася тут, помру тут. Закінчила школу, потім *[Київський національний. – О. Г.]* університет Шевченка, чотири курси, не вдалося, діти пішли, не закінчила і не намагалася. А так як я люблю робити щось своїми руками, це поколінчасте в мене, то я так і працюю з дітьми на пісківську культуру, на українські виставки, на все. Звання не маю. Але дочка в мене народна майстриня, молода майстриня України Сєрафіма – тоже працювала в культурі, але зараз вона захищає свою Вітчизну.

[О. Г.] *Ну, Ви кажете, спадкове – у Вас хтось в роду теж рукоділлям займався?*

[В. Є.] Спадково – певна річ. Ми, українці, – у нас всіх в роду був, бухгалтерів було мало, тому що таке, а всі грали на сопілках, вишивали, співали, співали до останнього, «поки кагляник не затухне» від голоса. А так, у мене вишивки були, дід завжди робив півників, прищалки, дрищалки з дерев, різні сопілки. Отак ми і росли. Нашим дітям так не лестить, їм це зараз малоцікаво, незважаючи на те, що війна. Але, все-таки, намагаємося своїм прикладом, своїм шось трохи залишити нашого пісківського, українського загального.

[О. Г.] *Тобто це музичні інструменти Ваш дідусь виготовляв?*

[В. Є.] Мій дідусь на сопілки грав, на баянах усі грали, жінки вишивали, теж мотанки робили, трав'яні робили ляльки, все інше. Так що у нас це, як у кожного українця, у кожного це в роду.

[О. Г.] *Ну, так. Ви ще ж маєте історичну освіту?*

[В. Є.] Ну, так, я – археолог, так шоб факультативно, слов'янист.

[О. Г.] *Мали практику – виїзди, експедиції?*

[В. Є.] Певна річ, їздила в експедиції з інститутом: і на розкопки, і на скіфов, і в Миколаївську область, і по Київщині. Ну, таке, маю, да, дотичне колись, як мене це цікавило.

[О. Г.] *Це в студентський час?*

[В. Є.] В студентський, після студентського, до заміжжя, поки діти не обсіли. *[…]*
[О. Г.] *А тут, на території Київщини, теж десь копали в експедиціях?*
[В. Є.] Ну, да. В *[с.]* Трипіллі. Такє, да. У нас, я працювала в *[Київському. – О. Г.]* обласному управлінні культури заступником відділу, якось мені так доручили. Тоді було, починалася ця вся перестройка, тоді якось так все було: всім старим пофіг, грошей не нашли, молодих *[на посади. – О. Г.]* сажали. І так, ну, працювала з музеями. Працювала з Сікорським Михайлом Івановичем – створювали музеї у *[м.]* Переяславі – оці всі *[перевозили автентичні. – О. Г.]* хатинки, оце все таке, дотична була.
[О. Г.] *Так-так. Чув-чув. То Ви з ним працювали?*
[В. Є.] Да, працювала, особисто була знайома. Такє, я там, певна річ, ніде не фігурую. Ну, така в мене була, в житті таке щастя, сказати, таке.
[О. Г.] *Тобто бачили, як ці всі хати відбирали, туди возили?*
[В. Є.] Ну, ми відбирали, ну, в основному, я ж хати не возила. Це я так, експонати створюю. Маю тут, до речі, є такий пісківський етнокуток – в мене там воно все завалено, тому що приміщення для музея немає, і зараз Ви бачите, які кошти в громад… А так я все збираю, свій пісківський скарб: там у мене це шо – горшки, там різне, ну, прялки – це все таке, але чисто пісківське. У нас же колись були ковальні, колись свої, багато ковалів було, людей, які робили з дерева меблі свої. А раніше, за панів, у нас же тут були конозаводи, племінні оці всі, ну, рогатої худоби різної, таке все. Ну, *[с-ще]* Пісківка має таку гарну *[історію. – О. Г.]*, ми ж не є чисто сільськогосподарським районом, розумієте, в нас промисловість, і це воно тягнеться, через що повезло в голод *[Голодомор 1932–1933 років. – О. Г.]* трохи людям, менше вимерло, не було таких канібалізмов і все інше, тому що орієнтація була на промисловість. Це я Вас запутаю…
[О. Г.] *Та ні, мені це цікаво.*
[В. Є.] Ну, да. А що ти мене питав? А, передісторію, передісторію…
[О. Г.] *Ну, Ви розповідали передісторію – про своє життя.*
[В. Є.] Ну, да, я – обична, звичайна, рядова людина. Я цікавлюсь політикою, волонтер, все інше, учасник Майдану, Революції Гідності, всього іншого. Розумієте, людина, яка знає, що таке гідність, українська нація, наша історія, слава і наше все. Але в мене немає такої якось, ампломба оцього всього, як ето… Я собі живу, як потрібно жити, бо це моя земля, моє село. Якщо можу дати щось комусь – по можливості даю.
[О. Г.] *Так-так. І зазвичай добра справа – вона й тихо робиться, ніхто в груди себе не повинен бити, що комусь допоміг. Хочу Вас запитати, можливо, ще з 2014 року мали досвід волонтерства?*
[В. Є.] Певна річ. Певна річ, ми починали цей волонтерський рух. Прийшли з Майдана, створили тут самооборону – тут же, ну, це все віяння, все, ми ж тоді були тільки дотично. Як там були, гасло в нас: «Друг, – щото там, – дороже…», – я забула вже, мені російська мова зараз ніяк до розуму не йде. Але ж прийшли і тут зібрали людей на цю ж самооборону, були всі такі піднесені: гідність, нація, геополітична революція… Як завжди, обгадили падлюки ці імпортні… Ну, то не має значення… І такий цікавий момент, коли ми зібрали людей створювати цю оборону, це, знаєте, якось воно наче в тренді було, так, все інше, ото всі ж були завішені цими *[патріотичними. – О. Г.]* лєнточками… Це ще ж не почалося цього всього – *[незаконної анексії військами рф. – О. Г.]* Криму, все інше… Я пам'ятаю, ми зібрали людей, і вони почали сваритися, мисливці тут були такі, все ж, знаєш, як вони – обично при должностях, туди-сюди, а тут ж ми якісь такі ж, хоч і місцеві, але такі *[цивільні жи-*

телі. – О. Г.]. І вони почали сваритися, я згадую. А я якось так стала і говорю: «Знаєте, якщо на нас завтра нападе росія, ви будете також сваритися?». І розумієте, і ми всі це знали, даже якщо хтось неточно, на якомусь рівні, підсвідомому рівні, ми завжди знали, що буде ця *[російсько- українська. – О. Г.]* війна, абсолютно. І оце тоді людей згуртувало, всі якось так помовчали, і це було більш конструктивно, і люди так віднеслися до цього дуже серйозно. Хоть в принципі тоді ще не було ні *[незаконного захоплення армією рф. – О. Г.]* Крима, нічого, це були перші *[дні після Революції Гідності. – О. Г.]*, ну, якраз буквально цей кінець Майдана ще, ну, правда, воно зразу там… Якого була експансія Криму, я забула?.. Ну, ще, я пам'ятаю, ще не об'явили…

[О. Г.] *20 лютого 2014 року.*

[В. Є.] Ну, щось там пару днів було… І, от, це так згуртувало тоді людей, тому що це дійсно така була тоді, ну, осознаність така людська. Оце про *[20]*14 рік. А потім вже почалося це все, почалися ці волонтерські теми. Ми і в Києві були підв'язані з волонтерством, після Майдану наші друзі пішли, хлопці *[на захист України. – О. Г.]*. В мене ж дочка там, пока студенткою була, витягувала з цих *[сутичок із «беркутівцями» поранених учасників Революції Гідності. – О. Г.]*… Ой, простині писали: «Дітей нема після студентського Майдана!»… Йдеш в тому-тому «Марші мільйона», в тебе у душі: дитини немає, ти не знаєш, де його, ето, добре, що знайшлася, позвонила якось… То таке. А потім ми тут уже почали робити волонтерство. Люди пішли ж, хлопці – і забрали, і пішли *[тобто як за мобілізацією, так і добровольцями. – О. Г.]*. І ми почали збирати *[волонтерську допомогу. – О. Г.]*: і екіпіровку, і купляну, і купляли бронєжилєти, і все остальне, і тут же ця консервація, ця вєчна, все інше. Оце таке. Ну, згуртувалися так, як могли, на своєму рівні. Це *[20]*14 рік був.

[О. Г.] *А саме на Майдані тоді – то Ви щоденно під'їжджали чи там залишалися?*

[В. Є.] Під'їжджали. Не залишалася я. Нє, я не залишалася, тому що щоб залишатися, треба було там буть або партійним, або це, і я вважала, що це недоречно. Це для мене було нечесно, тому що там хто що знає, не знає, ми були самі по собі, були простими українцями, які приїжджали в Майдан, особливо в скрутні становища, будували барикади. Доїдеш додому чи десь там перекінтуєшся, все-такі, друзі є в Києві, все інше, це ж не то, що ти з пустелі – не з пустелі ж. Переживаєш за ці барікади, за ці палатки, за все інше. А потім *[з протестами учасники Революції Гідності. – О. Г.]* пішли на Верховну Раду, получили «під всі дихи», ну, такє… Такє…

[О. Г.] *Там, можливо, якійсь сотні допомагали, яка Вам симпатизувала?*

[В. Є.] Ну, то всім вже, ну, певно, ну, фізично. Ми ж не є олігархами. Ми шкребли собі на проєзд. І, вибачте, сходити десь, по якомусь цьому… Ми намагались навіть там людей, їжа роздавалась, ми намагались навіть з собою їсти брати, розумієте, шоб не бути комусь, ето, в нагрузку. Ну, такє…

[О. Г.] *А на Майдані де Ви саме були, де Ваша локація була?*

[В. Є.] Ми приїжджали, як завжди, поки ще не було «Правого сектора», ми стояли біля трибуни, як завжди, як всі наші «стояки». Ждали санкцій, всього іншого, цього всього безполєзного, як тоді оказалось, і до, майже до сього дня… А потім пішов «Правий сектор», і всі начали їм казати: «Хлопці, ми від вас дітей не родимо, що ж ви так *[О.]* Попова обідили і зробили з нашого мирного протівостояння місиво…». Яке це було місиво?.. Це були дитячі краплини, квіточки, квіточки… А ми сказали: «Хлопці, ми від всіх родимо…». І все. А якось потім ми почали *[йти з протестом. – О. Г.]* на *[вул.]* Грушевського під гранати і все інше, всі ровно треба було стояти, треба було йти. Ми не йшли в атаки, нічого, тому що це, допустім,

мені як людині дорослій і недоречно там таке, дочка там займалась своїм. А потім що – ми робили те, що робили.

[О. Г.] *Ми теж в той час, якраз мій Інститут на Грушевського, 4, оце де Інститут історії, я тоді у аспірантурі навчався. Теж все це бачив…*

[В. Є.] Ну, я поняла. А в мене у *[дочки. – О. Г.]* Сімки був послєдній курс якраз.

[О. Г.] *Теж ці всі події бачив, ми на навчання приходили, ці всі загороди «Беркута» – ось все це.*

[В. Є.] Ну, так, Ви якраз з тої сторони ж були, так?

[О. Г.] *Ну, так-так.*

[В. Є.] А потім таке просте, знаєте, що ми робили, щоб таке було, не кримінальне таке геть – ми возили сажу з груби, тому що хлопці коли бігли, всі намочені і падали *[на слизькій замерзлій землі. – О. Г.]* – і травми, і все… І ми так їдемо, набираємо кульки сажі – в нас же пічне, от, опалення. І посипали. Наприклад, це таке гуманітарно-етнічне пристосування українського народу.

[О. Г.] *Бачте, не чули про це.*

[В. Є.] Да, можна соль, можна ето, але соль – це таке… Пісок возили, сажу, бутилки різні возили для різного там, для «коктейлів *[Молотова». – О. Г.]*.

[О. Г.] *Ну, як, може, Ви їжу готували тут, щось?*

[В. Є.] Ні, ми не готували їжу, там було кому готувати. Україна згуртувалася. Були в них ето *[зони харчування власне на Майдані Незалежності. – О. Г.]*. А ми нічого не готували. Ми, я пам'ятаю, Новий рік на Майдані, от, отей Новий рік – то ми приготували дійсно, шашлики зробили, все інше і зустрічали Новий рік. І так виклалися, всі йдуть, так і все беруть у нас там. Ну, так, доволі дружно. Бо такий був іще… Такі ми тоді ще були хазяї в своїм житті, такі, які стають на ноги, але ж уже такі хазяї. Ми ж не думали, що це ми станемо дійсно не останньою країною на всій планеті, розумієте, на даний період. Ну, таке. Оце такий Майдан, оце таке. А потім почали працювати з дітьми тута, таке. Дочка закінчила університет, і перша робота в неї була тут з дітьми, вчила малювання, вона закінчувала Бойчука Інститут наш *[тепер – Київську державну академію декоративно-прикладного мистецтва і дизайну імені Михайла Бойчука. – О. Г.]*. І так ми тут і сидим оце. Ну, таке. Отак і ето… І діти у нас плели сєтки, малювали малюнки – ну, таке все, що ми всі робили, що ми всі будемо робити для підтримки і для всього. У нас зараз є люди, які плетуть ці *[маскувальні. – О. Г.]* сєтки, у них там такі всі свої конці з цими бригадами, з усім. Ну, такє.

[О. Г.] *Ну, тобто десь тут мають приміщення? Чи десь збираються?*

[В. Є.] Ну, збираються десь там, чи в *[…]*, чи десь збираються там собі і плетуть.

[О. Г.] *Оце дитяче волонтерство – це воно вже почалося в цей етап повномасштабного російського вторгнення?*

[В. Є.] Нє, з *[20]*14 року. А з повномасштабного вторгнення – з такого дитячого, що робимо – ярмарки, отак, що діти. Ну, тому, що, вибачте мене, треба бомбосховище, треба все інше. У мене, припустимо, великий страх. Я боюся людей, у мене началась соціопатія. Я там лишній раз десь побачу багато людей… Ось недавно поїхала в *[м.]* Київ і заблудилась на «Святошино» – розумієш, щось такє робиться внутрішнє, що ти там, де можеш пройти за п'ять секунд, тебе вже, ти втрачаєш орієнтацію. Такє…

[О. Г.] *Ну, так. Розкажіть, що Ви там на ярмарках організовуєте для дітей? Які там такі конкурси?*

[В. Є.] Не конкурси. У нас таке: в основному, волонтери збираються, ми концерт організуємо, діти виступають, люди, які приходять, купляють там різні, так, ето… Да,

різні майстер-класи – діти, що зробили, там хто, хто купляє, зразу кідаєм в волонтерську скриньку, таке все. Їжу готують: супи, борщі, пірожки – отаке все. І те, що ми зібрали, припустимо, з цього свята такого чи ярмарки, ми все отдаєм нашим волонтерам. І волонтери, плюс в них вже там своє, офіційно вони зроблені, у них там ще свої є варіанти. Отакє в нас волонтерство.

[О. Г.] *Ну, тобто є місцеві волонтери, які налагодили зв'язок з конкретними військовими бригадами?*

[В. Є.] Да, вони з конкретними – усім, що єто, кому нада. В основному акцент на наших хлопців, які з нашої місцевості. І десь, ето, і їм персонально все це робиться.

[О. Г.] *На рівні місцевої влади Ваш селищний голова цими питаннями займається?*

[В. Є.] Ну, понятно, що займається. Перший він тут і був у війну, він же не бородянський мер, не бучанський, не ето, він тут і був – хлопчик молоденький, йому там дваціть з чимось років. Він такий молодець, ніхто не очікував. Розумієте, їздили у *[с-ще]* Бородянку людей евакуїровать до останнього. І тут він наладив – оці ж *[гуманітарні. – О. Г.]* пайки у нас були… У чому заключалося це волонтерство під час війни – у нас були пайки. У нас же ж люди сюди, ми були *[м.]* Львів, ми була Западна Україна у цьому регіоні для цих сіл усіх Бородянського района *[тепер у складі Бучанського р-ну Київської обл. – О. Г.]*, тому що вони виходили пішком, оці *[с.]* Загальці, «Спартак» *[с. Нова Буда, де є залізнична станція «Спартак». – О. Г.]*, оце все, вони йшли лісами і приходили до нас. Тому що до нас вони *[російські окупанти. – О. Г.]* не дійшли, вони на «Спартаку» зупинилися і в лісі не туда повернули. Тут було все перекрито, оці всі траси, мости зірвані були, все інше… А тудою вони, люди, вибиралися – лісом. Звісно, я кажу, ми були осередок Західної України. А звідси їх вже вивозили. Це все місцева влада – організовували вивозку оціх-вот всіх людей, які виходили з-під окупації. Пайки – ну, ми пайки не брали, якось соромно було. Але даже ці пайки, що давали, припустимо, до селищної ради, там на школі був пункт, там було абсолютно все, і ми розносили старим людям. Дуже було багато старих людей. Сім'ї повиїжджали, а старих людей – вони, по-перше, самі не їхали, тому що ми ще ж не розуміли, що це таке… Ми не розуміли, що таке, ми такі наївні були, це страх Господній… Ми не розуміли, що таке «повітряна тривога». Як зразу все сприймається через себе. Так що ти думаєш, що це ж воно вже гудить, то це ж воно десь вже тут *[тобто, що одразу зі звуком тривоги відбудеться «приліт». – О. Г.]*, тому що для тебе світ – це там, де ти є. Там твоє оточення – це твій світ. Тім болєє, якщо ти чоловік гражданський, громадянський, якщо ти цивільна людина – ти ж не знаєш, що до чого. Так, було дуже багато людей похилого віку, лежачі… Є такі, що діти поїхали з сльозами, а батьки залишилися. А потім, через пару днів, як начали ці самольоти бомбить, «Гради», «Урагани» стрілять, це ж воно все тут, на всьому, ми ж були осередок – остання лінія фронта. І вони *[рашисти. – О. Г.]* з-под Бородянки, з-под етого все там нам «вітання» присилали. Так ідеш по вулиці, і тут воно летить – добре, що тебе там не збило… Там ти ж знаєш, коли воно прилетить?! Це ж тобі не повітряна тривога, яку ми боялися. То були просто ракети десь на якісь об'єкти. Об'яснили б нам: «Не бойтесь тої повітряної тривоги, вона вас не стосується», – то, може б, ми трохи психіки собі востановили б. Тут як я, це зараз уже так реагуєш. Ви знаєте, як ми реагуємо на повітряні тривоги – ми живемо, в кого прилетить. Ми воюємо так, як на передовій, тому що ми тут живемо одним дньом. Ми не знаємо, в кого прилетить, хто сьодні є, кого не буде. Іноді дивишся на свого внука, який там лежить з тобою в теплій кроваткі, і ти ж не знаєш, чи ти проснешся, чи ні. От, сьогодні вони ж *[рашистські «шахеди». – О. Г.]*

круги наматували, вони ж просто літали по селам, отакого просто. І ти його бачиш, воно літає, і ти знаєш, він літає кругом. А які ці хлопці виснажені у ПВО *[протиповітряній обороні України. – О. Г.]*, Ви представте – кожен день оце таку муку... І де це набраться таких сил і всього іншого. Ну, такє, з чим ще допомагали люди – ну, так пайки, ліки. Ліки доставали. Ліків вже тоді не було. Майже тоді звичайного «Корвалола» не можна було ніде найти. Ми «Корвалол», хто був десь на Рівенщині, десь був на Львівщині, переходними, хто ето, передавали оці ліки цим всім людям-«сердечникам», у кого тиск. Оце ми тако узнавали, лічили отако цих людей. Хоть у нас було відкрите, я Вам скажу, героїчно, у нас тут построїли нову таку лікарню, там Ви бачили, може, ну, така-вот, там-там амбулаторія. І ця лікарша, вона одна сиділа в тій амбулаторії, кожен день приїжджала і сиділа. Іноді ми заходили до лікарки, з нею поговорить, щоб в неї там не началось якесь психічне ето *[розлад через брак спілкування. – О. Г.]*, розумієте, але б могла, б нічого не було, якщо б вона поїхала. Це таке, тоді ж не було контролю – ти маєш право, не маєш право... У мене сусідка – працівник метеостанції, то ще є такі в нас теми метеостанції, і в них такі якісь радянські ще теми поостаювалися, вік інтернету, в них це є, певна річ, але ж вони держаться, штат оцей, тому що є випадання, вологість полів, усе інше, все-таки, ну, в нас же поля ж є, ми ж якісь земледіли, все-таки... І я про що хотіла сказати: і вона йшла на роботу, там шось етот, вона: «Я – військовозобов'язана». У них оце ще при советських цих амплітудах вони остались військовозобов'язанніє. І вона йшла на роботу кожен день на ту метеостанцію, на тому велосіпеді, связі, фактічески связь треба було зловить, нема. Вони записували в журнал, наче при товариші Сталіні. Хоть я понімаю: «Ой, воно ж нікому не нада, його ніхто...». – «А це мій обов'язок, я військовозобов'язана!». Це до такого ето, але ж не говорити, що якась староформативна людина. А іменно вона виконувала, це її обов'язок, отак. А блокпости, а все інше – тоді ж, вибачте мене, так собі не вийдеш там... І людина вже взяла собі, ето, і ми такі військовозобов'язані були метєорологи.

[О. Г.] *Я так зрозумів, що це станція «Тетерів» туди далі працювала?*

[В. Є.] Да, наступна.

[О. Г.] *Ну, працювала – потяги на Захід?*

[В. Є.] Залізниця – ні, не було ніякого потягу, в нас зірвали мост. Оце останнє, електричок не було, нічого не було. Ви що, нічого не було. Аж до *[с-ща]* Бородянки, по-перше, там було все окуповане до *[м.]* Ірпеня, вони *[рашисти. – О. Г.]* ж пішли Ірпінським мостом танками і Бородянським танками. Спершу, як пішли на Бородянку, вони пішли, одна колона звернула на *[с-ще]* Макарів, а друга пішла це в Бородянкі. А там же мостик, і вони перебралися, і їх не спіли зірвати, ті мости, ні ірпінські... А наш зірвали мост.

[О. Г.] *Ну, я маю на увазі, що ще з «Тетерева» туди далі можна було виїхати?*

[В. Є.] Не можна було.

[О. Г.] *Теж не можна було, так?*

[В. Є.] В перші дні зірвали нашого моста, підірвали не тільки залізничного, в нас ще там є траса, подірвали всі мости, через що ми оказалися в такому закутку, тому що з цієї сторони, од *[с-ща]* Іванкова до нас ніхто не мог попасти. Просто там річка, там овраги, там ето, і вони *[рашисти. – О. Г.]* ото пішли на Бородянку лісами, там блудили, там людей дивували. А до нас вони сюдою не попали, тут їх не було. Але залізниця не їздила, не їздила.

[О. Г.] *Виходить, що ліс вас тут реально врятував оцей?*

[В. Є.] Да, в нас же ліс. В нас же ліс врятував від монголо-татарів навіть місцевих (*[м.]* Козелець, Бородянку), тому що вони оттуда сюда втекли. Хоть там були і Змієві Вали, і все інше, ну, врятував наш ліс. Такє. Він ж раніше був непроходним. Тут ще за Київської Русі є застави – оці спостережні пункти. У нас є кургани там на *[сусідньому селі. – О. Г.]* Мигалках, отаке все, в нас доволі історичне селище. Та й такє. Да, не було зв'язку, ні з Києвом не було… На Київ, *[м.]* Ірпінь – стояли рашисти, оттуда все підірвали. І в нас ще електрички не скоро начали ходить. Вони почали ходити аж на осінь *[2022 року. – О. Г.]*, мабуть, півроку не було. Ми забули, що таке електричка, як вона жужить…

[О. Г.] *Ремонтували цю залізницю, довго, виходить, мости ці всі?*

[В. Є.] Ні, не виходило, не було сенсу. Там же мости теж, вони потім їх, по-моєму, «бахнули», і бородянський, ірпінський. Потім ж їх треба було відбудувати. Це ж махіни. Це вообще воєнні об'єкти, як на то пішло. Такє.

[О. Г.] *Ну так. Розкажіть, як тут у селі 24 лютого 2022 року зустріли?*

[В. Є.] Це капец… Ну сонниє, ну, не вірилось. Перед тим же, ми ж працівники культури, ми ж День Єднання, гімн співаємо, *[Д.]* Байден – молодець, пообіщав, що розірве всіх на клочья. Я вже все, я вже так успокоїлася. Думаю: «Всьо, вєрю Амерікє». Але вже надоїла ця напряга, вони з цими, що *[на кордоні з Україною російські. – О. Г.]* війська собираються. А вони ж, спілкування, хлопці всі з *[20]*14 року служать, всі ето, і вони всі готові, і все ето. Ну, вже і ето, вже б хотілося, щоб воно якось вирішилося. Але ж не думала, що це буде так, і що це буде война. Чи вони попугають, чи вони десь ето – незрозуміло ж було. Це ж нормальній людині в XXI столітті, що люди підуть когось вбивати, що це – та це ж нереально… А потім проснулися, діти кажуть: «Мама, війна почалася!». Я нічого, я спочатку якось так, туди-сюди, а потім воно почало горіти, осьо ж зразу Іванків, і почав димити. І потім через пару днів, що так оце зараз так пам'ятать хронологію, Ви розумієте, от, помніш відчуття, помніш якийсь момєнт, ну, шоб хронологію пам'ятать – воно, видно, псіхіка тебе береже… Воно тако, шо отако я могла кожну минуту відтворити ще від Майдана. Шо зараз – отако ось, тіки віхи. І так оце, якийсь другий рік – і тіки віхи основні, от, твої відчуття, ставлення до цього… І потім воно почало горіти, і я впала, я просто не могла ходити. І все, в мене оце тут як схапило, і в мене двоє дітей *[онуків. – О. Г.]* в хаті – дівчинці чотири, а хлопчику два *[роки. – О. Г.]*. Ну, в мене є льох. В мене є льох, який построїв мій батько. Ну, той льох як завалить – нас фіг оттуда хто витягне. Понімаєте, ото такє, то чисто такий-от погрібок, такий. І якось ми так ще трималися. Діти мої були такі патріоти – ніхто нікуди *[не евакуюється. – О. Г.]*. Усі почали потроху виїжджати. А мої ж так сидять, жарять картоплю. Жарять картоплю. Чотири часа вечора. Я зараз не пам'ятаю, якого числа, ну, зразу. Це ще, ну, в кінці, як він, цей місяць називається?

[О. Г.] *Лютий?*

[В. Є.] В кінці лютого, да, то 26-го, може, 27-го. І жарять вони картоплю. І тута – фі-ю-ю – взрив… І прилетіли на нас «Урагани» понад хатою, і позастрявали планшети касетниє, касетниє боєприпаси. І позастрявали у сусідов через дорогу оці планшети у дворах. І позастрявали через річку. У нас стільки цих планшетов було касетних, що вони *[українські сапери ще дотепер. – О. Г.]* там ото дозволяють, не дозволяють, міни, не міни… Вони приїхали до нас там, де позвозили оці планшети касетниє «урагановскиє»… І ми всі начали розбиратися тут же по слуху, ми бистренько, раз почули і вже потім знали, що на нас летить, що в нас стріляє, як під цим жить. Отак. І тут же мої діточки зібралися. Ми пішли, там у сусідки більший подвал-

чик був. Вони переночували. Діти начали собі лиця дерти, вищати, кричати. І ми їх начали відправляти: «Ви їдьте!». І вони без слов поїхали, тому що на дітей дивитися страшно було. Який ти патріот, не патріот, коли твоя дитина отут, яка просто жила, як всі нормальні діти, знала, що таке «хаґі-ваґі» елементарні, якісь «мультяхи», яку ти любив, яку ти кормив, яку ти вдівав, балував, коли вона починає на собі дерти лице руками і вищати – ти її по-любому вивезеш, тому що ти людина, ти батько, дід, це твоє, твоя кровина… І ото вони поїхали, ну, вже їхали вони під обстрілами. Уже з усіх сторон в нас тут летіло. Летіло, летіло постійно. І так хватило, що воно летіло… Вроді недовго, зараз так дивишся, вроді якийсь місяць воно полетало, ну, воно літало кожен день… Ото вони поїхали спочатку в *[м.]* Рівне, а потім поїхали в Естонію до моєї сестри. Але приїхали, ще не вспіли вийти «орки», ще не вспіли свєт уключить, ще *[м.]* Малин бомбили, вони вже вернулися. І чуть їх не повбивало… Ну, такє. Оце так почалася *[широкомасштабна російсько-українська. – О. Г.]* війна. Так оце я спочатку, вони собі там щось робили, намагалися жити, а я просто так хожу, отако. Я розумію, я була зв'язуюча. Вони швидко рванули в цей погріб нещасний, успокаювала, хоч сама неходяча. Та кицька на мені вічно лежить. Ну, як вони уїхали, мені стало легше. Я ще ж зараз держу худобу, в мене кози. А тут ще ж обов'язок – у тебе ж коза вагітна чотири місяці. Летять вертольоти, та коза летить, біжить. І так воно і понарожувало. У мене зараз кози – вони знають, що таке війна. Вони слухають звуки, вони просто так беззаботно не живуть. І ти бачив, як вони лягали. Вони чують якісь звуки, і вони так лягають, падають. І все, нафіг. Отаке. І діти поїхали, і стало легше. Стало легше, тому що ти відповідаєш за себе, за чоловіка. Дітей немає, все, ти свободен. Бахне тебе, не бахне, то вже до одного місця… То вже не цікаво. Таке.

[О. Г.] *Тобто ще тих пару днів до перших обстрілів світло тут було?*

[В. Є.] У нас світло було завжди. Знаєш, що у нас світло дуже якось рідко виключали. Тоді це був якийсь загальнодержавний, мабуть, тренд. Тоді де окуповані вони, було, а так і в Києві світло було. І скрізь було світло. Вони *[росіяни-окупанти. – О. Г.]* ще тоді не врубалися, що вони від нас хочуть. Вони ждали караваїв, а тут такє… Вони ж думали, що засядуть, а наше світло лишатимуть. Їм же теж треба буде унітази красти, щоб світло було… Такє. Світло було у нас постійно. І місцева влада якось так (я не хвалю, мені до одного місця, мені там та влада всяка, я живу по-своєму, я не то, що якийсь там анархіст, все інше, ну, я людина революційна, воєвнича, я не буду нікому нічого «лизати») молодець, молодці: і депутати, і всі інші комітети. Хто злякався та поїхав, ну, в основному, до останнього *[залишалися. – О. Г.]*. У нас були такі случаї. Вони *[російські загарбники. – О. Г.]*ж йшли від Іванкова, вони не могли потрапити до нас, тому що у нас ця траса, оцей на Київ мост був розрушений. І там мости ще є. По, по лісовій дорогі теж розрушили. Оці мости – ми їх розрушили. І у нас було село Раска там. Раска – його спалили німці під час *[Другої світової. – О. Г.]* війни дощента, розстріляли людей, спалили це село. І тут, наче ж воно трохи далеченько, так і на цьому, ну, це в нашої громади село, і там ще люди були, все інше, ще ж таке, і тут по них ударило «Градами». Ударило «Градами» оттуда, із тих, не могли ж це через річку, але ж воно кілометраж туди. І «Ураган» десь там скільки – ну, я не пам'ятаю, сорок *[кілометрів. – О. Г.]*, може, там щось в предєлах, смотря, яка там модифікація. «Гради» ж недалеко – п'ятдесята, тридцятка, не пам'ятаю. І вони ударили по цьому селі. Хлопчика вбили, ранені були, хати ж горіли. І люди біжать з дітьми, з усім, ще ж зима, в марті тоді. Март був, до 30 березня ще було холодно. Було холодно наче. І вони бігли, з чим

є, з цими дітьми. І наші виїжджали їх оттуда рятувати. Ми ж не знали: ідуть вони, не йдуть вони… Це тил, чи це ж вони, вже танк проїхав – ну, як ми можемо знати? Ми ж не є, вибач, дотичними до військових. У нас ж нема рацій, того-сього. У нас був такий случай, цю Раску витягували, ці расчани жили у нас у школах. Люди жили. І бородянці жили, і всі села жили у нас по школах. Годували, мили. Був такий случай. «Спартак» вони *[рашисти. – О. Г.]* взяли – Нову Буду. Це там перша зупинка по залізниці. Вони ж йшли до «Спартака», все інше. Ну, вони ж пішли тудою. Нашу трасу вони не взяли, не змогли пройти. Вони *[наші захисники. – О. Г.]* кидали дубів, цього всього. Вони *[російські окупанти. – О. Г.]* по трасі не могли йти. А «Спартак» – там є дороги, *[с.]* Галинка, там є такі дороги по полям. І вони ж прийшли, все-таки, в цей «Спартак». Ну, навіщо їм цей «Спартак», якщо їм треба ця Пісковка – це ж якийсь пункт населення, все-таки, вісім тисяч, все-таки, якось ми розположені: і траса, і все інше… Не знаю, що у них там у планах було. І почали ж люди, які не уїхали, почали йти. Наші *[служби евакуації. – О. Г.]* ще в'їздили туди, вивозили щось іще. І тут я пам'ятаю такий случай, що прийшла бабуся, вже сама остання прийшла. Оставалися люди там. І вона прийшла серед ночі, дівчата там чергували, їсти варили, все інше. І вона прийшла серед ночі сама. І там вже помі-щення, вона в такому була шокі: «Вони вбили мою собаку…». Баба стара вже, го-ворять, така. Ну, за сімдесят. Тут люди є такі, що вони як живуть, то вони живуть. А якщо не живуть, то їх нема. «Вони вбили мою собаку, вони вбили мою собаку… Я з-за неї залишилася…». А вони *[рашисти. – О. Г.]* прийшли у двір до тієї старої баби, розстріляли ту собаку, ти розумієш. Ну, це вона з цим… Я не пам'ятаю, що вона її принесла, чи ні. От, я не пам'ятаю. Ну, щось там було таке… Ну, то бабусю, певно, заспокоїли, помили. От, мені такий случай. «Вони вбили мою собаку…». Тільки як люди йшли через ці поля, вони ж там були всі, повністю… Ну, встали війська наші – Житомирська бригада танкова, що у нас залишилася тут, Чорно-биль, і Житомирська танкова бригада, слава Богу, що ще була трохи там. Боже, які ті танки були страшні такі наші… Ну, такі, як у росіян, такі, все, знаєш. Але воно, як йде по лісі – на тебе навіть якісь буревій їде – це ж такі звуки. Це капець. І люди йшли там, окопи пропускали, солдати. А солдати, Боже, які були, Боже… Там ж, а де вони понабирались, ми взагалі не знали, ми тут сиділи, ми не знали, що в нас є армія… …Летить гадосний цей москаль на самольоті – вранці, в обід і ввечері ки-дає по три бомби. У нього, кажеться, дві бомби і одна ракета. І він обізятельно пуляє в тебе ту ракету. Спочатку вони так прицільно били. Понімаєш, перший раз вони ударили… Перший раз вони ударили, мені здається, він спеціально, чи він не попав. Там попадання у вишку телефонну і по лісам. Окна ж вилітають одразу. Таке. І ці люди йшли з животними, йшли зі своєю худобою, з котами, з собаками, з усім. Вони їх тягли через, це ж кусок, це ліс пройти, полями. *[с.]* Загальці – де Загальці, це ж не «Спартак», це далеченько. Це ж Загальці – там помолотили, з тієї сторони. З цієї – не так. Але бачу, «Клавдієво» *[станція у с-щі Клавдієво-Тара-сове. – О. Г.]* біля залізниці – не дійшли, тому що вони туди не пробралися. І вони знали, що вони йдуть. Судя по-нашому, ми ж не знаємо, де в нас армія. Ми що? Потім як з'явилися ці солдати, тут всі стояли на колінах – у нас є армія. Вони про-сто обичні мужики, отакі вони. Де вони взялися? Не шкальовані там офіцери, чи шось таке. Просто обичні люди, добровольці. Ну, такі всі. *[…]* Ну, це ж воно все. Це ж воно все прожите. Це ж воно все на відчуттях. *[…]* І я Вам скажу, я як, допустім, якась там майстриня українська, якийсь там педагог свого рода, я не могла нічого робити. Я могла тільки оце людям трохи допомагати, дивитись, що до чого. Ми

навіть не пили. Ну, пить не було шо в принципі. Ми десь там якось коопірувалися, ми випивали там 50 грам. Ну, я нічого такого не говорю, тому що це, вибачте мене, антідєпресанти, все інше. Але ми дорослі люди, випивали по 50 грамів. Ну, чоловіку дали б більше, він би битись, то ми нормірували. І так, мене не цікавило, я не могла робити мотанки. То ж я обично роблю мотанки хлопцям – такі енергетичні. У мене ще з моєю мотанкою ніхто не загинув. Так із *[20]*14 року. Я потім лише почала робити щось восени. У мене ж це воно, воно ж пре, коли в тебе руки зав'язані під ето, ти просто не можеш, коли ти нічого не крутиш, у тебе починається, от, зараз сижу і кручу, тому шо у мене такі нервні кінцівки. Я почала шось робити восени. І це, я щитаю, оце-от я зробила ці роботи, це так просто в кінці вже *[першого року повномасштабної. – О. Г.]* війни, вже ж почали оці всі ж наші... Ой, Херсон, бідний Херсон... Через шо я почала робити якісь вироби такі, тому шо почали, була, Херсонщину звільнили – ото ж, «как всігда, у ніх *[рашистів. – О. Г.]* атступлєніє нєплановоє проізошло на позіціі», і ми почали востанавлівати музеї Херсонщини, там же було, і бібліотеки, і все. І я пам'ятаю, я робила просто-от, були такі тоже тематичні, етнографічні ето *[виставки. – О. Г.]* з усієї всієї України, і ми відсилали ангелів, я робила, відсилала в ці музеї Херсонщини. Ну, мені здається, там воно не вижило, я не знаю. Ото таке. Я так почала повертатися до творчості, чисто так з волонтерської такої теми. І таке. І шо там ще?

[О. Г.] *Ну, так. Розкажіть, що тут, які ще є волонтерські такі ваші ініціативи в культурно-освітній сфері?*

[В. Є.] Ну, школа – є школа, ми разом постійно, у них же це обов'язок, це ж, вибачте мене, формування *[особистості. – О. Г.]*. А в нас так – ми працюємо, по-перше, не на повну цю *[ставку. – О. Г.]*, тому шо бюджет там же трохи ета *[обмежений. – О. Г.]*, і так у нас є тут, ну, шо, для дітей – ну, шо діти співать ходять, все інше, у мене коли є сила, я проводжу якісь екскурси такі невеликі. А так, щоб повноцінно – ми колись з дітьми займалися ляльковим театром, все інше, робили самі ляльки, все ето, п'єси виставляли. У мене счас нема сили. От, у мене починається тривога, і в мене усередині все начинає труситься, і все, я падаю в ступор, я не можу таких великих проектов робити. Ну, у нас тут є, от, співають діти – таке-от, це ж і є волонтерство, це є продовження нашого якогось, щоб даже як вони десь здвинуться з місця, вони будуть знати свої корні, заспівають ту «Розпрягайте, хлопці, коні...», і не за столом, а будуть знати, як вони її співають. Це пісні відкриваються – це дітей сама улюблена пісня, вони так: «Гей!», «Го!», – наче ето самоє... Шо там говорити... Ну, так намагаємся, да, намагаємся щось робити. От, зараз я хочу на Новий рік розказати, от, у мене, я збираю, у мене є взагалі «Природні формотворення» – я собі таке *[спрямування. – О. Г.]* вибрала, мені так нравиться. Хоть можна все. От, допустім, я зараз буду їм розказувати, що таке дідухи, де вони взялися, як їх робити, що вони означають, все інше. Потому шо «браття-славянє» *[росіяни. – О. Г.]* – то такі, аби вони хоч шо-небудь, рукожопі, хотя б шо-небудь руками могли зробити, а не тільки руки ті відірвати, то була б інша справа. І це у нас, щитай, така волонтерська місія – така всяка, ну, таке, з дітьми займаємся, як можемо. У нас тут нема багато можливостей, але, все-таки, є спортивний центр – діти займаються і боротьбою, і боксом, і футболом, і це і дівчата, і хлопчики. І ми намагаємося щось посильне: і виступати будуть, і вертеп оце робим новорічний. Нове покоління таке прийшло, знаєш, вони не всі, нарешті, що не всі сидять у планшетах і в комп'ютерах, бо це дуже велика напасть. *[...]*

[О. Г.] *А для дорослого населення, може, тут якісь теж збори люди роблять, якісь дозвілля такі організовують?*

[В. Є.] Ну, дозвілля – ну, бібліотека в нас є дозвілля. Ну, шо, до нас приїжджають іноді, в клубі приїжджають, театри приїжджають оці молоді театри були київські, якісь концерти ж робим, якісь ето. А так, щоб клубів по інтересах, – у нас таких немає. Тому шо у нас половину такого населення, у нас майже у всіх хтось служить, розумієте? І вони там собі ті сєтки плетуть, вони там собі єднаються. У нас в *[…]* плетуть, дівчата приходять вечорами, сєтки. Ну, в «Тєтєрові». *[…]* Ну, так приїжджають до нас, спектаклі оце дають, же ж де вони будуть гастролювать, так і їздять. Отаке все.

[О. Г.] *Може, внутрішні переселенці тут живуть?*

[В. Є.] Да. Внутрішні переселенці – у нас дуже їх багато. Тут йдеш по вулиці – всіх знав, з всіми здоровався… Це тут їх стільки, і хати покупляли, і дітей куча. І з *[20]*14 року у нас все отако змішане, да. «Дамбілі Бамбас» з *[20]*14 року, що аж позабирали до себе, понімаєш?.. Таке. Ну, цим займаються соціальниє служби, ми так знаєм, де там переселенці – це нормальне відношення. В мене дівчинка занімалася, *[переселенка. – О. Г.]* із окупованої території з *[20]*14 року – вона така була своєобразна, ця дівчинка, така важна. Вона така була – аніме в неї, ето самоє, тоді ще внуків не було, я ще не доганяла, шо це таке, а щас мої внуки вже перещеголяли. Дуже цікава, своєрідна така дівчинка була, там вона з *[м.]* Горняка, у них там окупація була. *[…]* Ну, знаєш, не таке, вона ж вже привикла, вона вже українською розмовляла у мене в спіктаклях, ще така. Ну, так-от, такий досуг. В старшому поколінні – у них свої проблеми: тей їде на роботу, тей десь вишиває… У нас ж ще такої роботи, як такової нема – ну, шо, магазіни, обслуживанія. В основном же люди завжди їздили працювати на виїзді – Київ, там в Ірпінь, все інше. Таке.

[О. Г.] *А оці переселенці, ну, Ви так спілкувалися, то з яких регіонів тут вони?*

[В. Є.] Ну, з Донеччини, Луганщини. В нас тренєра в спортивном центрі – з *[м.]* Луганська, з-під *[м.]* Маріуполя. З *[20]*14 року тут їх приютили, вони живуть, вже так корні пустили – такі, наче свої. А ось ці переселенці з цієї *[повномасштабної. – О. Г.]* війни – тоже з Луганщини є – такі своєрідні, російською мовою балакають. Ну, такі патріотичні. Ну, шо, вони б не приїжджали сюда, аби ж були геть… *[несвідомими громадянами України. – О. Г.]*. Кримчани у нас є. У нас люди є переселенці з *[20]*14 року з Криму, даже доволі такі активні, і все. І перфоменси ми проводили такі кримськотатарські, я пам'ятаю, така бо дівчинка працювала на телебаченні, Оля *[…]*, така вона і режисер була десь ето, і ми там з ними сотрудничалі. Отаке.

[О. Г.] *Може, тут якісь розмовні клуби ведуться української мови?*

[В. Є.] Ні, немає в нас такого нічого. В нас немає з ким цим займатися. У нас дуже маленький штат, і ми… Нє, ну, по-перше, зараз цього всього… Ну, що це? Ну, як це? Ось ти в мене на вулиці – я в тебе розмовний клуб. Я ж не розмовляю з тобою російською і не збираюся це робити. І так коректно, все-таки підтягує. От, я розмовний клуб, так і кожен нормальний, адекватний громадянин. У нас немає такої можливості, у нас немає такого штата. Ну, в школах – вони там вивчають з цими дітьми – це певна річ. А то, що, ну… Ну, по-перше, вони всі на роботах. Їм треба за шось жити. Вони, там якась субота-неділя вдома – вона хоче шось зробити. Це ж не то, що там приїхав, сидиш на дотаціях, як наші в Германії, наприклад. Ти поїхав з *[…]* (ну, два рази бомбили), з Західної України, оцим *[переселенцям з окупованих територій Сходу і Півдня України. – О. Г.]* нема де діться, а ти сидиш в Германії. У Польщі сидіть… *[…]* У нас же тут, получається, село було під польським паном. У нас всі пани були з польськими фамілями. І тут же в нас ж куча поляков, таке получилося. «А чого ти поляк?..». Це баба моя розказувала: «Чуєш, Петро,

чого ж ти поляк? У тебе ж батько і дід українець, і прадід українець». – «А я ж у пана того ж "-ського". І він сказав, шо я буду поляк, і записав мене так». Оце такі в нас поляки, в основном. *[…]* Ну, так в них була можливість, вони собі зробили. В нас тут вже були оці, от, випалювали уголь («поташ» це ж називається). Чого ж там *[с.]* Поташня називається – тому що промисліть. Черепицю робили, даже оця пісківська черепиця йшла на Європу, тому що там така інтересна історія там була з цим паном. А чо це я забула, як його фамілія? Забула, тут в нього і могила, він тут і похований, помер уже при совєтах, лікував людей травами. Сосніни тут уже тоді практікували. І він на Пісківці. І Черепичник на нього казали. І черепиця ця пісківська продавалась в Європі. Баба моя така була цікава, вона розказувала. Колись це ж поле в нас – це все було панське. І мужики ж покупляли, в яких якісь гроші там десь, вже в того ж пана робили, наскладали, хто не геть там гуляка був. І пан каже: «Ти там, Іван, не ето, не радуйся, я тоже такий радий був, бо буде вам таке, як і нам…». І так воно на кругу своєї історії. Отаке все. І так, що люди ці – вони там не сидять же без справи, щоб займатися *[на курсах українською. – О. Г.]* мовою. Ми з ними займаємося мовою вдень. Тут іногда приходить такий русскоговорящий, понімаєш, якийсь там кієвлянін такий, видно… І начинає «щебетать». Ти йому дійсно отако зробиш коректне зауваження: «Діти тут вже переходять на українську, все інше. Ви думаєте, якщо ви од'їхали від Києва, і в вас тут шо вже починається, отут модноє? Да російська мова вже давно не модная. Це просто нонсенс, це просто дурний тон, моветон. А ти його несеш». Ну, таке оце Вам культурологічне заняття української мови. *[…]* Ми прожили десь місяць, чи скільки, в цій прифронтовій зоні, у нас не була окупована. Хоть вони *[рашисти. – О. Г.]* вже йшли, це буквально в кінці ліса це все. І сидиш вже, ой, Боже… І ми до сіх пор не можемо відійти. Ми чуствуєм себе так, як вся Україна. Якщо стріляють по *[м.]* Херсоні – ти знаєш, як це. Ти знаєш, як це. Чужа боль – це твоя-твоя. Тому що ми всі одні, ми всі. *[…]* Я живу одною душою, одною болью за всіх. За всіх. Тому що оці кадри – оце все в очах. І то, що ти бачив, оці люди, оті постріли, ота горяща… Макарів горить – видно тобі оце кругом. Вокруг тебе все палає, все димить: там топливний склад, там якась «ГТС-ка» *[газотранспортна система. – О. Г.]*… І воно летить, і воно паляє… А як воно в тебе, як воно ще до тебе прийшло… Як воно прийшло, як вони *[рашисти. – О. Г.]* в Загальцях розстріляли, сім'я була, вони відкривали ворота. Вони відкривали ворота – не дай Бог в тебе буде закрито ворота, тебе тут же уб'ють. І це було правда. Сім'я була – баба стара і дочка жили. Баба закрила хвіртку – і вони *[російські окупанти. – О. Г.]* їх розстріляли. А як люди ті, перші, оці перші бомбьожки у Бородянці: «Ховайтеся в погреба, в укриття!». Ото іменно перша, оцей льох, і попало, де загинула ціла сім'я. *[…]* Я розумію людей, які пережили війну. Я якось намагалася, ну, писати історію свою, позаписувати оці-от розкази, в мене ж їх куча. І всігда приходиш до цих старих людей, і вони кажуть: «Валя, це нікому не нада, нашо ти це робиш?..». І я тепер понімаю їхню псіхологіческую оцю-от мотівацію. Тому шо мені зараз нічого не цікаво. В мене нема огня. Ну, чимсь отако, якось ухапиш шось, а шоб так – об'ять необ'ятне – ну, нема такого вже. Раніше у тебе куча планов, ти там собі ето, а зараз – ну, просто зробив, щоб ноготь якусь іскру схапив, і все, і живеш по інерції. *[…]*

Вишгородський район

Іванківська селищна територіальна громада

с-ще Іванків

Записала Катерина Бех [К. Б.] 1 грудня 2025 р.
у с-щі Іванків Вишгородського р-ну Київської обл.
Співрозмовник – Сергій Костін [С. К.], музикант, митець,
громадський діяч, 1962 р. н., мешкає у с-щі Іванків з 1990 р.

[К. Б.] *Розкажіть, будь ласка, про себе і свою діяльність?*

[С. К.] Мене звати Костін Сергій Миколайович, 1960 року народження. Жив колись спочатку у *[м.]* Калинівці Вінницької області. З *[19]*90 року я проживаю у селищі Іванків, тепер – це Вишгородського району Київської області. Працював у музичній школі, потім по вислузі років я пішов на пенсію. У *[20]*14 році вийшов на пенсію, але у нас був створений духовий оркестр муніципальний, і далі я працював музикантом в оркестрі у нашому духовому, керівником якого був директор музичної школи Іванкова – Юрій Миколайович Грибан. І ми разом тоді пішли, ми одногодки, ми пішли на пенсію. От, працювали в оркестрі, в нас людей було, музикантів було, ну, до 20, можна було сказати, ось. Мінялися інколи. Кількість мінялася, тому що люди або виїжджали, або треба було жити якось по-іншому, а ми цим займалися у вільний від роботи час. Ось так.

[К. Б.] *Як у перші тижні «повномасштабки» були? Що з оркестром?*

[С. К.] У дні 2022 року, коли була повномасштабна агресія росії проти України, з самого початку, з початку повномасштабного вторгнення оркестр не працював. Всі ми сховалися, бо ми були в окупації. Інколи я деяких своїх оркестрантів бачив, от, але не всіх. Наш керівник Юрій Миколайович Грибан був у ТрО *[територіальній обороні. – К. Б.]*, і його не було в Іванкові. Він був у війську, він захищав нас. Ми, хто залишилися, були вдома і робили все те, що робили, те, щоб вижити під час окупації. Після 1 квітня 2022 року нас звільнили. Наш Іванків, нас звільнили. Зв'язку тоді не було, ні світла не було, ніякого зв'язку не було. І я, як самий старший з оркестру, скажу Вам чесно, я навіть не можу згадати, як я зібрав всіх наших музикантів. Я не знаю, я вперше 1 квітня зібрав всіх музикантів. І в нас є фотографія, коли ми провели репетицію, ось, першу репетицію, 1 квітня, да, ми провели першу репетицію. Зібралися хлопці, навіть ті, які вже не працювали в оркестрі. Ми провели репетицію, ми хотіли вийти на площу 1 квітня, в день визволення, і зіграти гімн. Ну, нам сказали: «Поки це не на часі». З тих пір наш оркестр почав працювати. Хотя теж казали, що зарплати, може, не буде, потому що всі на удальонці, якось так, по місцю. От. Але я сказав, кажу: «Не буде зарплати, то не буде, але оркестр наш буде заніматись. Ми будемо приходити, ми будемо заніматись». Потім через місяць, десь у травні, звернулися до нас – потрібно було зіграти поховання військового. На що я тоді, як був старший в оркестрі, я перший раз відмовив, потому що хлопці уже, наші трубачі, солісти, теж хлопці пішли вже воювати проти «русні». Соліста в нас не було, трубачей. Я прийшов, сказав, що ми не можемо, бо нема соліста, нема

кому грати. Хотя ще був у нас один трубач, був один. І я кажу: «Я не можу заставити хлопців іти грати похорони, надо переговорити, потому шо ми не похоронна команда». Я кажу: «Я піду поговорю з хлопцями». Я пішов, в нас репетиція була, і я поговорив з хлопцями. Я їм тоді сказав: «Хлопці, така справа. Зараз іде війна, нас деокупували. Свят ніяких немає, заходів ніяких немає, але оркестр існує, і ми почали отримувати зарплату за це». Я кажу: «Я не хочу, я не хочу, і вам я не можу сказати, тоєсть заставити вас грать поховання. Але давайте, – кажу, – давайте ми якось вирішим, що ми будемо ховати тільки військових, тільки наших загиблих військових». Хлопці погодилися, я тоді пішов керівництву сказав, з тих пір наш оркестр не приймав участі ні в одному святі, потому що їх не було. З тих пір ми грали одні похорони. Кількість наша мінялася на протязі цих років. На даний момент в нас оркестр – тільки залишилося чотири чоловіки. Состав такий: два саксофона, альт і барабан. Але ми граємо. Як одиниця ми єсть, ми граємо поховання: привозять хлопців «на щиті», і ми маємо віддати їм шану. Хотілось би зовсім інше грати, але на даний момент виходить так. Дуже важко. Я скажу, дуже важко цю процедуру всю проходити, коли ховають військового, коли ти серед людей, коли стоїть такий крик і така біль стоїть, і в цей час приходиться грати. Стоїш плачеш, просто плачеш, сльози течуть, але надо грати. Одного разу ми грали і на похованні, і коли в кінці, ми так домовилися, процедуру у нас проводять, що військові розстіляють над труною прапор України, а в цей момент ми граємо гімн України. Одного разу була дівчинка, яка стояла недалеко від нас, вона дуже злякалася, бо це після тих розривів, після всього люди лякані. Люди і зараз здригаються, коли десь чують. Злякалася дуже дівчинка одна. Ось, тому я потім, коли я вже керував оркестром… От. Да, тому що за цей час чотири музиканта з нашого оркестру померли, в тому числі і керівник нашого оркестру. Тому тоді, коли я вже керував оркестром, на похованнях я почав перед тим, як грати гімн, попереджувати людей, але вони трішки не слухали цього. І я тоді вголос начав говорити, голосно перед тим, коли прапор розстеляють над труною, я почав говорити: «В честь нашого героя ми виконуємо всі разом Державний гімн України». Я це кажу голосно дуже, і люди співають разом з тим, коли ми виконуємо.

[К. Б.] *Ви дуже активний волонтер від початку повномасштабної війни…*

[С. К.] Це такий стан, коли ти маєш щось робити, коли ти не на фронті, тому що роки вже не позволяли мені бути, але потрібно щось було робити і допомагати. Теж з 1 квітня *[20]*22 року у нас тут в Іванкові є волонтерські центри, були відкриті зразу, де приймали все: і їжу приймали, і одежу – геть все тоді везли сюда, тому що в нас в магазинах взагалі нічого не було. Було все знищено. Магазини були знищені. Де були, де було просто роздано, де розікрали, чесно кажучи. Ось. Це я з 2 квітня 2022 року, у Будинку культури у нас був центр такий, куда привозили фури з гуманітаркою. Були простими грузчиками. Нам надо було розгружать, все це розгружать, ці, ці тонни, тонни допомоги. Тоді якось, Ви знаєте, в той, одного разу я так подумав зі слізьми: «Боже, як дякуємо ми тим людям, які допомагають нам. Звідки воно все це береться? Його везуть, і ми ж не одні такі. А допомогу везуть і везуть, і везуть, і везуть». А ми працюємо. Ми розгружаємо машини, розгружаємо, розгружаємо… Потім надо куда, як погрузити, туда дальше по селах роздать – теж це загружаємо все. Потім з'явились у нас військові. Для військових теж – приїжджали військові, і вони привозили. І ми їм тоді ж теж передавали. Ось, робота була така, світла тоді не було. Ішов вранці (на вісім часом ранку) на цю свою роботу і приходив тоді вже, коли починало темніти. За свої роки, коли

до 20 тон через руки переходило, я Вам скажу, що ми ніхто не заболів, ми ніхто не підірвався. Просто був стан такого шоку, ми зараз це згадуємо, що і я кажу, якщо спина хвора і витримувала такі нагрузки, але ти знав, що це потрібна допомога для тих, у кого нічого нема, взагалі нічого. Допомагали, допомагали ми, дуже-дуже багато робили. Потім ці центри почали вже закривати, тому що життя почало повертатися в Іванків, почали відкриватися магазини. І тоді створилася команда, в якій теж приймаю участь я. От. Ми доєдналися до Юлії Паніної, от, яка проводила збори для наших військових, і Олена Правдива. І ми утрох почали проводити благодійні ярмарки. Спочатку якось в дні, які було зручно, а потом ми вирішили, що дівчата на роботах уже, от, ми вирішили проводити чи то в п'ятницю, чи то в суботу. Скоріше всього ми проводили в суботу. Тільки ми на, на грудень 2025 року провели уже 93 ярмарку по збору коштів для допомоги нашим Збройним силам України. Що ми робили? Випікали. Я сам люблю дуже готовити. Випікав рогалики, «Наполеон» – торт, різні тоже там смаколики. І до нас доєдналися небайдужі люди, які такі, як Тетяна Волкова, якій 75 років. Потом Вєра Іванівна до нас доєдналась. Багато до нас доєдналося людей, які виготовляли дома смаколики для нашого ярмарку. І ми реалізовували це все, продавали, і всі кошти йшли на збори для військових. Єсть дівчата, які розписували гільзи – просто це шедеври. Дуже-дуже-дуже багато єсть, і ми продовжуємо далі це робити. Ось. Правда, Олена Правдива зустріла своє кохання в лиці військового і підписала контракт. Підписала контракт. Зараз вона воює разом з своїм військовим. Ми залишилися з Юлією Паніною разом, але ярмарки ми проводимо, нам допомагають. Приємно, коли ти можеш щось зробити. Буває неприємно, коли люди підходять і так дивляться, що у нас тут, що ми продаємо, так-так-так, ми кажемо, кажемо, а потом кажемо: «Це для Збройних сил України. Це благодійний ярмарок». А вони так, піднімають очі, так: «Да?». І йдуть. Інколи було таке, що сказали: «А Збройних сил немає вже в Україні...». Бувало таке. Бувало таке, що кажуть, що кажуть, що, ми ж тут жируємо, хто проводить ярмарки, ми ж кошти собі забираємо. То всі забираємо, то 10%. Ну, на це ми не звертаємо уваги, тому що це кажуть люди, які взагалі, мабуть, і копійки не задонатили для наших Збройних сил України. Проводимо ярмарки, не здаємося, допомагаємо. Хочеться відмітити дійсно Юлію Паніну, Олену Правдиву. Ну, і мене хочеться. Ми дякуємо всім, ми дуже безмежно всім дякуємо.

[К. Б.] *Так, Ви справу велику справу робите. Ви молодці!*

[С.К.] І я Вам скажу, що важко через те, що в основному донатять дуже люди – одні і ті самі донатять. Допомагає нам наша церква, українська наша, під керівництвом отця Івана. Він допомагає нам цукром, борошном і олією. Все дають мені, а я розподіляю уже серед тих людей, які випікають, тому що вся випічка йде за свої кошти. Але нічого, ми тримаємося. Далі буде!

[К. Б.] *У Вас уже неодноразово брали інтерв'ю, Ваші свідчення уже в багатьох книгах... Можливо, маєте у планах якісь проєкти?*

[С. К.] Трішки розкажу про книгу, яка вийшла у нас – «Пам'ять душі. Іванківщина», – в 2023 році. Ну, я знайомий з Бородянкою. Я там не один раз виступав і грав, тому що я музикант. До дня української жінки був захід у Бородянці, мене запросили виступити на саксофоні. Я виступив. І тоді ще начальником відділу культури, *[молоді та спорту Бородянської селищної ради. – К. Б.]* була пані Наталія Вишинська. Я спитав: «Пані Наталя, а воно оце Вам потрібно, що Ви проводите в такий час?». Вона мені сказала: «А як же ж жити без цього? Культура ж помре». І тоді я, дійс-

но, я тоді так і написав у своїх повідомленнях, що культура Бородянщини жива. В той же день до мене підійшли люди і запросили до себе в офіс. Вони подарували книгу, трішки хвилююся, – «Живі історії війни. Перший том». Ось, перша книга волонтера – волонтера пані Ольги Фещенко-Дмитренко, яка є керівником благодійного фонду «Оберіг Відродження». І вона написали книгу про Бородянщину, які були перші дні перші дні окупації Бородянщини. Вони подарували книгу для Іванківської громади. Я цю книгу передав у бібліотеку тоді селища Іванків. Прочитавши цю книгу, я зрозумів, що ці люди мені потрібні. Бо перед цим я якраз описував у себе на сторінці в фейсбуці «Рік потому», це лютий місяць був, все, що я бачив, коли почалося вторгнення. Я все описував з 24 лютого *[2022 року. – К. Б.]*, кожний день, всі дані, все, що я бачив. Я дуже багато чого бачив, як ішли рашисти, скільки їх йшло, що йшло, і що вони творили. Про це є в книзі, написана історія. Ось, коли я познайомився з ними, тоді і я собі подумав: «Я звернуся до пані Ольги Фещенко, тому що хочу, щоб вони допомогли написати книгу про нашу Іванківщину». Я розповів їй цю ідею свою. На що вони погодилися. «Добре, – каже, – Сергію, давай будемо збирати історії, якось надо людей, і будемо у них питати, як вони вижили під час окупації». Ось. Потім я почав, знайшов перших четверо своїх однодумців, можна сказати, які можуть щось розказати про окупацію Іванківщини. І я почав возити людей в Бородянку, де записувались інтерв'ю, які потім входили в книгу. От, потім доєдналася до нас Олена Правдива – я її теж запросив. Ось. Після цього всього ми з Оленою Правдивою почали збирати вже історії і записувати самі, інтерв'ю записувати самі вже в Іванкові, тому що кожного разу їздити в Бородянку, ну, було дуже дорого. На це це ніхто не давав гроші. Це мною робилося все за власний, за власний кошт. Ми зібрали 34 історії Іванківщини. Сюда ввійшли пару історій ближніх сел. От, коли люди розповідали, що вони бачили, через що вони пройшли, через які жахи вони пройшли. Розповідалися історії. І ми вирішили так, що ми будемо збирати історії у простих людей, просто у простих людей. Тому що скажуть: «О, це вже там чи "підмазали", чи там ще що-небудь таке...». Ми назбирали історії, 34 увійшли в книгу. І ця книга вийшла в 2023 році. От, була презентація. Ми допомагали і Олі Фещенко. Короче, така команда в нас з'явилася. Дуже великі і хороші друзі. Дуже багато друзів з'явилося в житті, яким дійсно можна вірити і довіряти. Натепер, натепер є думка, у мене є думка продовжити цю розповідь книги. Теж хочеться охватити не тільки Іванків і Іванківське ОТГ, хочеться охватити ще Полісся, Поліський район, тому що там є теж друзі, там теж є і страшні історії. І це тут не описується не геройство, тут описується про те, як ми вижили під час окупації, що ми бачили, кого ми бачили. Єсть така думка, і я думаю, друга книга про Іванківщину – вона вийде. Обов'язково. Обов'язково вийде. Працюємо далі, працюємо далі на Перемогу. Вірив, вірив і вірю, що Україна буде вільна. Просто по-іншому не може бути. Тому дуже дякую Вам за то, що Ви теж робите хороші справи.

[К. Б.] *Щиро дякую за Вашу розповідь, все, що Ви робите, є дуже цінним.*

с. Феневичі

Записала Катерина Бех [К. Б.] 2 березня 2024 р. у м. Києві. Співрозмовниця – пані Людмила [Л.], 1988 р. н., мешканка м. Києва, у перші місяці широкомасштабного російського вторгнення в Україну перебувала у с. Феневичі Вишгородського р-ну Київської обл. у батьків

[К. Б.] *Усі тяжко пережили вторгнення, усі емоційно пропускають різні історії через себе. У тебе також своя історія?*

[Л.] Я 24 лютого *[2022 року. – К. Б.]* лягла о 3 годині спати, я працювала над ілюстраціями, у мене та на ютубі були всякі відюшечки. Я слухала, бо не дивилася, працювала. І одне з них було «50 випадків: що робити, коли почалася війна». І я така думаю: «Встану, подивлюся завтра». І я лягаю спать, і це вже третя година. Приходить *[сестра. – К. Б.]* Лєна і каже, подзвонила начальниця, каже: «Почався прорив кордону». І що ж робить далі? Ну, ясно, вони на роботу не виходять. Це вже була година десь п'ята, біля шостої. А я лежу і думаю: «Поспать ще трошечки чи пора вставать? Нє, мабуть, треба вставать. Треба шось думать, шо робить». Включаємо телевізор, а там уже усе розказують, показують: війна почалася. Отак. І ти розумієш, що це дезорієнтація, не розумієш, куди бігти, що робить… Просто виглядаєш на вулицю, ми на восьмому поверсі, у двір у мене частина вікон виходить, інша – на вулиці, і там біля сьомої години завжди були затори. Неясно: люди їдуть з міста, в місто? Просто стоїть вулиця в заторі. А потім дивлюся: люди виходять у двір гуляти з собачками, сім'ями виходять гулять, просто дивляться в небо, бо в нас там гелікоптери літали, якісь літачки пролітали. Дезорієнтація, ніхто нікуди не біжить, не поспішає, діти не йдуть в школу, ніхто не біжить до метро. І сирена. Перший раз почула сирену. З самого ранку і безперестанку, якщо повітряна тривога зараз, то сирена гуде буквально дві-три хвилини, то це цілий ранок, більше, ніж пів години, просто вила, а люди ходять, гуляють, дивляться в небо, хто з собачками, хто з дітьми. І начебто ніякої паніки, просто все. А далі *[колега. – К. Б.]* Олена Миколаївна каже: «На роботу сьогодні не виходимо». А завтра? І тут дзвонить мама: «Їдьте до нас, як же ми будемо», – плаче. А я так не хотіла їхать. Ти розумієш, що тут є їжа, тут є вода, тут є світло, тут є все. Тут є багато магазинів. Не розумієш, що буде далі. Як нам казали: «Перетерпіть два-три дні, а далі буде ясно». А в мене дома риби – їх годувать треба. І мені так не хотілося їхать. А батьки у Київській області, колишній Іванківський район. І мама плаче, що їдьте. А там і батарейок нема до радіо, і свічок, каже, нема, і сірників нема, і нічого нема. Ми сиділи з Лєною, сиділи, я кажу: «Я не хочу їхати». Але Лєна каже: «Ну, там же мама, там же тато, давай поїдемо, як же вони без нас будуть, їм же треба це все відвезти». І Лєна побігла по сірники, я ще не хотіла виходити, я ще казала: «Давай подивимося, що буде далі, а потім вирішимо: чи їхати, чи нє». І вона побігла по батерейки, вигребла останні батерейки до радіо, ці величенькі. І вигребла останні упаковки, «пальчикових» не було зовсім. І вона прибігає і каже: «Шо робимо?». А я думаю: «Люди все ще гуляють, неясно, шо відбувається…». Харашо, насипала рибам на тиждень їсти, поїхали. Вони то переїдають, але не зовсім так, шо з кінцями… Але в мене вибору не було, в мене були живі рослини, світло як відключали, через деякий час вони б почали відмирать, вони б їли ці рослини. Залишила працювати тільки фільтр для

води, а все інше повідключала. У мене була уеф-лампа, була аерація. Думаю, тиждень-два вони в такому стані проживуть. Тиждень спокійно, а в мене соми були такі – по 22 сантиметри…

[К. Б.] *Великий акваріум?*

[Л.] 130 літрів, це 85 на 35 і 55 у висоту. Я більший хотіла, але більший, ніж 500 літрів, не поставиш, і чи витримає покриття 500 – це ще також питання, будинок панельний. Я ж зібралася, поскидала в рюкзак фарби, полотна. Нагрузилася, думаю: «Харашо, буду працювать».

[К. Б.] *Ти малюєш?*

[Л.] Так. І думала, що буду працювати, ми не представляли, шо буде відбуватися. Думали, шо їх *[росіян. – К. Б.]* не пустять так далеко. Наче і готувалися, але заради об'єктивності мушу сказать, шо останні тижні перед війною, за два, за три тижні, кожний вечір у напрямку *[м.]* Києва йшла військова техніка, хто ж знав, шо вони *[влада. – К. Б.]* не готують кордони, а вони *[росіяни. – К. Б.]* все дотягували до Києва. Ну, і десь біля десятої години ми ж прибігаємо на маршрутку, якось добралися. Машин нема по дорозі. Траса не перевантажена була. Ну, принаймні цей шматок. Було таке, шо маршрутки просто не могли дістатися до Києва. Ті їхали з *[с-ща]* Іванкова до Києва, вони якось через затор добралися, потім ці ж маршрутки їхали в той бік, на Іванків, але інших уже не було, вони переговорили між собою, шо нема сенсу їхати, бо все стоїть в заторах. Такі просто шалені пробки, чотири-п'ять полос, і уже самі військові машини їхали по клумбах назустріч. Де могли, їх пропускали, де не могли, вони їхали по клумбі, по узбіччю, намагалися якось пропхаться. І ми ж чекали ту маршрутку. Чекаємо, стоїмо. І виходить, шо машини всі їдуть, а маршруток нема, автобуси не ходять. Але при цьому дорога в межах Києва була досить вільна, майже не було машин, тільки там раптом хтось під'їде, підвезе когось. Хіба там ще хтось під'їде, підбере своїх і їде далі. І ми ж намагалися зупинити хоча б якусь машину, ще на *[сусіднє село. – К. Б.]* Катюжанку їхав якийсь чоловік з жіночкою, вони між собою не були знайомі. І ми з сестрою. І це ми вчотирьох намагалися кудись втиснутися, щоб поїхати, а нічого не було. І ми ж дістали одне з полотен і написали: «Хоча б до Катюжанки докиньте нас хтось, ми готові платить, просто підберіть нас». Стояли з таким плакатом, ніхто не зупинився, потім приїхала якась маршрутка, ми якось у неї втиснулися, по двоє, по троє на сидіння, де була можливість. Але брали людей куди завгодно. Ця маршрутка їде досить далеко, вона не бере в ближні населені пункти такі, як Петрівці, Вишгород, а Лютіж ще більш-менш, але… А тут уже брали всіх, тобто всі, хто може сісти, бігом набивалися в цю маршрутку. Ми були першими, і за нами набилися і на Петрівці, і куди кому потрібно, і їхали. Ми швиденько їхали. Дуже довго стояли в заторах, намагалися хтось когось обігнать, виїхать. Ну, виїхали, доїхали. Доїхали ми до Катюжанки. А там уже нас батьки мусили забрать самі на машині. Це годи-на, більше транспорту нема, по трасі нікого нема.

[К. Б.] *То ви швидко, я скажу, доїхали, це було…*

[Л.] Так, але враховуючи, що це була єдина маршрутка, яка могла їхати в той день. Ну, як пощастило, в контексті того, як вийшло потім, то не дуже пощастило, але ж… Вийшло, як вийшло. Ми доїхали. Ми подзвонили до батьків, ще ми десь до кілометра пройшли пішки, може півтора. Подзвонили їм, вони кажуть, що ми вже під'їжаємо. І там же в Катюжанці була побудована «Фора» – не велика, не маленька, така, там було все, що треба. Там є господарчі магазинчики, а є, таки, досить велика для села «Фора». І вже на той момент, коли ми приїхали й у «Фору» – вже майже нічого не було: ні круп, ні хліба, ні ковбас. Була мінеральна вода, і то якась

там кількість невелика. Алкоголю теж не було так багато насправді. Не знаю, нащо людям. Але об'єктивно, то це теж те, що потім згодилося, знадобилося. І ми купили те, що там лишилося, – пшеничка якась, горох, вигребли абсолютно все за оці кілька годин, бо звечора все ще було, а зранку – вже ні. І поїхали ж додому. Перший день було досить все нормально, просто ходиш дезорієнтований, а місяць був теплий. Земля снігом не була всипана, у мене двір частково засипаний асфальтом, але якась частина земля, тому грязюка, болото було. І ти ходиш, і дивишся в небо, а там нічого не видно, але чутно, що шось відбувається. Літаки літають дуже низько над лісом, літаки, гелікоптери, і періодично одне одного збивають. Ну, не скажу, що в межах села, бо як подивитися, то село як змійка обвивається навколо дороги. По карті цього не видно дуже, але по самих вулицях видно, що йде основна дорога, село починається з неї, потім огинає болото і кладовище, таке кільце, потім виходить знову клаптичок прямий, і потім знову вбік огортає, потім з іншого боку, і от, і далі школа, сільрада, магазин – це називається центр, але не дуже воно і центр, це самий край, але там вся інфраструктура, яка є. Виходить, що ця частина ближче до півночі. Перший день був досить спокійний, ми ж вляглися спать, теж спокійно. Було світло. Ми ж підготували погреб, знесли туди стільці, трошечки прибрали…

[К. Б.] *Багато було людей, які приїхали із Києва?*

[Л.] Було трохи людей, не скажу, що багато, але були. Це був четвер. Хтось на своїй машині міг приїхати, той приїхав. У когось були зв'язки, то знав, що краще лишатися в Києві, той лишився. Але місцевих живе там багато, навіть ті, хто без прописки. Плюс власне місце, того там досить багато людей. Оце ж усе ми приготували, лягли ввечері спать. Почався уже ранок, 25-е число, до обіда все більш-менш спокійно, не враховуючи всі ці літаки. І 25-го *[лютого 2022 року. – К. Б.]* вони ще літали дуже низенько над посадками. Там над лісом, хоч дуже багато вирубали, літали. А ми до обіду жили своїм життям, думали, що наче все і не так погано, можливо, їх і не пропустять. І тут наступає вечір. А точніше, це ще десь був обід – відключається світло. А ми в перший день протягли світло в погреб, протягли вже ці шнурочки, все з'єднали, щоб все світилося, щоб було добре. А тут виявляється, що це все була непотрібна праця, і нічим нам це все не допоможе. Знову починаються ігри з бубном – треба радіо доставать на батерейках. Бо ж спочатку був телевізор, можна було ж дивитися, можна було слухати від мережі, а тут уже треба вже шось придумувать. І почали вже шось скручувать, а виявляється, шо жодне радіо неробоче. Довелося скручувать між собою батерейки, довелося оці маленькі «пальчикові» скручувать, щоб зробити спільний контакт, для того, щоб вставить в радіо і слухать. Ми думали, шо перший день – нічого страшного, може, просто відключили, може, ше щось. Ми ж не знали, що повністю повалили стовпи і порізали провода. І в перший день теж, ближче до вечора, постукав у ворота якийсь чоловік і каже: «Я йду отуди-от далі, мені в *[с.]* Шпилі», – він, правда, вже був нетверезий, каже, – отам в Катюжанці вже стоять "кадирівці", там уже жахіття: постріляні машини, по дорозі транспорт не ходить, нічого нема…». Він шукав десь пляшку випить, підкріпитися, шоб іти далі. Потім, на наступний день, приходить сусід і каже, шо в нас уже в крайній хаті біля мосту вже поселелися, звідти вигнали сусідку-бабцю, вона ж прийшла до нього в хату. А вони *[«кадирівці». – К. Б.]* вже живуть, копають, поставили танки біля мосту. Ясно, шо це кілометр. Думаєш, це ж кілометр, це ж ще не так страшно. Боже, але ж вони вже тут. А потім проходить якийсь час, ближче до вечора…

[К. Б.] *Коли це було?*

[Л.] Це вже 26-го *[лютого 2022 року. – К. Б.]*, а 25-го приходив цей чоловік. І знову вияв-

ляється, що в крайній хаті із іншого боку, вже теж живуть. І розказували, шо коли вони *[«кадирівці». – К. Б.]* перший день заїхали, а там були у *[синьо-жовтий. – К. Б.]* колір прапору фарбовані ворота, то вони ж з першого дня ходили розстрілювати їх *[ворота. – К. Б.]* з кулеметів вечорами. Людей у цьому дворі уже не було, вони уже втекли. Ворота розстрілювали, зруйнували хату, і в перший день, коли вони заїжали, їх пропустили в перший день, вони прорвалися аж досюди, а в Катюжанці, виявляється, вони поселелися в перший день. І вони *[«кадирівці». – К. Б.]* проїжали, вийшов чоловік з хати, просто по телефону говорив, навіть не знав, шо хтось їде по дорозі, його в перший же день розстріляли. 27-е число, світла вже немає, відповідно води уже немає. У нас, правда, у дворі колодязь. Не знаєш, шо робить. Потихеньку вони розповзалися, куди могли. Десь у межах кілометру вони робили собі блокпости, почали вирубувать ліс, робили «їжаки» протитанкові з сосни, просто з сосни. Оселялися в хатах. І в сусідстві цієї бабки, де вони зразу оселилися, хата краще, і вони хотіли туди, там хороший білий цегляний будинок, але дід сказав, шоб вони їшли, і він їм нічого не віддасть. І вони пішли. То вони і не дуже чіпали місцевих. Бо досить тихо зразу. Але ж вони розповзаються. Проходить день-два, і ти дізнаєшся, що вони вже живуть на іншому кутку, ще буквально 500 метрів від нас. А у нас, виявилося, що є ще місцевий колаборант. Він ходив зі стрічечкою такою біленькою, такий був веселенький, 26 років йому було. Вони з мамою колись приїхали після 2014 року, заселелися і жили. *[…]* Вони з місцевими майже не спілкувалися, ми просто знали імена, хтось бачив їх, хтось не бачив. Хоч і 26 років йому було, але не дуже з кимось спілкувався, не дуже часто виходив, вони з мамою були там в себе у дворі. І от, він ходив по селу, поки всі сиділи по хатах, і розвідував, де хто, що. Був їхнім інформатором. Якщо треба було шось добуть, дізнатися, вони відправляли просто його куди треба було.

[К. Б.] *А як рашисти вийшли на нього?*

[Л.] А може, це і вони йому допомогли сюди заселитися, хтозна. Він з першого дня їм допомагав. Вони і не дуже його шукали, як тільки вони тут з'явилися, він уже зі стрічечкою, ми ще не знали, що в селі вже є росіяни, а він уже ходив із білою стрічечкою. Росіяни жили у них у хаті. Вони годували їх, прали, розважали. І це для них було нормально. Потім йому десь знайшли велосипед. Ближче до 28-го числа ми дізналися, що вже вкопали танки біля річки, поставили танки на повороті на Соснівку, час від часу проривалися наші БТР-и. Поставили два танки, один танк дивився на дорогу, на *[с.]* Соснівку, *[с-ще]* Бородянку, *[с-ще]* Гостомель, а інший – дивився на *[с-ще]* Іванків, прям на північ. І теж під'їхав наш БТР. І це була зима, і в цій крайній хаті, де вони *[«кадирівці». – К. Б.]* сиділи і топили собі піч, жили, зробили лежаки з сосни, і просто так і жили. Під'їхав наш БТР і розстріляв той танк. Горить. Всі повибігали, попереляkувалися, треба його тушить, тушить нема чим. Згорів. Вони ж розвернули цей другий танк і поставили його так, шоб він дивився на цих два уже повороти. Теж, через день під'їхав наш БТР і його знищив. Потім десь з такою періодичністю поставили «Смерчі». Біля крайньої хати поставили «Смерч» – прямо у дворі. І якраз із цих позицій і трохи далі у лісі, заїжали і розстрілювали Бородянку, Гостомель. І вони якраз від нашого села діставали туди. Вони ж їхали майже паралельними дорогами Полісся: і «Варшавкою», Житомирською. Варшавка взагалі аж до Гостомеля. І Макарів туди також. Як тільки сідало сонце, то зразу ж було видно, де горить. Вибухи чули, десь далеко шось там бахкало, але сказать, шо біля нас, – то ні. Але коли вже наші почали сюди пробиралися, то було чутно, уже говорили, шо то там, то там «вихід» чи «приліт». Ховалися, люди ховалися, перший час люди дуже ховалися.

[К. Б.] *В погребі?*

[Л.] Так. Ми ж спочатку поставили стільці, потім зрозуміли, що це дуже незручно, потім збили собі лежак, бо були періоди, коли ми дуже довго там були. Було таке, що в перший же день підірвали міст.

[К. Б.] *Наші?*

[Л.] Наші, тоді ще хлопчик загинув, 26 років, військовий. Це ж тоді ще було в новинах, не пам'ятаю ім'я, там шось не спрацювало. І потім було десь буквально два дня тихо, а потім поклали понтон через річку, через Тетерів. І дуже чутно було, коли працював цей понтон, від нас до річки буквально 16 кілометрів, і такий гул стояв. От, як понтон починав працювати умовно з 7-8 години ранку, і от, до обіду він працював стабільно. І от, при чому гнали колони техніки – все, що можна було гнать. Збиралася умовно колона – 100 штук, перший приїжав, зупинявся, за ним утворювалася колона, а потім колона їхала далі. І в перші дні ми спостерігали колони: по 150, по 130, по 120, по 100. Дуже рідко було менше. І от, з цікавого, вони спочатку ставили БТР, а заключним – паливо. І наші БТР, коли їм вдавалося проїжати, прориватися, вони під'їжали, били по останній машині з паливом…

[К. Б.] *Ну, так, це з забезпечення колони, немає забезпечення, то колона далі рухатися не може.*

[Л.] Так, і в якісь моменти це спрацьовувало, мабуть, тижні два вони *[рашисти. – К. Б.]* так каталися, а потім додумалися, шо останнім треба ставить БТР. І тоді в якійсь інші моменти окремо їхало 5-6 бензовозів. Могли їхати 7-10 штук зразу. А потім і так перестали їздить, вони ставили їх у середині колони. Також вони возили з собою свою питну воду. Ну, і продовольство з собою возили. У нас, мабуть, на 3-4 день заїхала російська машина, яка роздавала гуманітарку: різні пакетики, закусочки, зерно давали, цукор давали.

[К. Б.] *Люди брали?*

[Л.] Воно стояло в одному конкретному дворі. Люди знали, шо воно там є, були ті, хто ходив, були ті, хто принципово не ходив. Ми не ходили, але так склалося, шо ми планували, це все трапилося в четвер, а батьки планували поїздку у п'ятницю на базар, купить зерно курям, бо в нас було 80 голів кур. Планували купить зерно, закінчувалося, а в нас не було. Але ж не поїхали, та й базару не було. І базару нема, і зерна нема, і годувать нема чим. То наш сусід ходив брав, ми принципово – ні. Бо по-перше, яка якість тих продуктів, а по-друге, йти до окупанта за їжею – ну, таке собі… А він ходив, йому нормально.

[К. Б.] *А що ж господарство?*

[Л.] От, ми з ним типу домовилися, що він піде візьме наш пайок, а нам принесе зерна. І ми годували цим зерном, він раз ходив, продукти закінчилися, він ще раз ходив і приніс відро. І каже, я ще раз ходив, от, ще зерна приніс. А так, як у нас на той момент уже не було нічого, ми й тому були раді, бо вже у якийсь момент, а в нас була яма під гнилички, під яблука, у нас є одне хворе дерево, на ньому завжди гниють яблука, зрізать, начебто шкода, а користі від нього немає, і воно давало тінь, підтягувало воду, і була яма, куди ми просто зсипали ці плоди. І ми уже почали ходить, і розбивать уже ці мерзлі плоди лопатами і давати курам. То ж як спочатку…. Вони *[російські окупанти. – К. Б.]* спочатку не заїжали на наш куток, наша ж хата, ще ж одна хата і грунтова дорога. І вони туди не їздили, і от, та частина двору, яка за передніми воротами, вона була небезпечна, бо якщо подивитися збоку, то дорога, яка знаходиться перед воротами, вища за рівень садиби. І виходить так, шо воно на підвищенні, то і огляд краще. А там майже 80 сантиметрів спуск, і навіть два метри паркан не дуже захищає. Тобто частина того, що знаходиться у дворі,

воно все рівно проглядається, як не крути. І от, якраз ця частина, яка була за садовими воротами, то там уже можна було шось робить потихенько. І ми туди ходили копать ці яблука.

[К. Б.] *Не боялися виходити?*

[Л.] З 5-ї години ранку до 10-ї години вечора селом можна було пересуватися. Але ж ти не знаєш, чого від тебе захочуть, показать документи чи чогось більше…

[К. Б.] *Окупанти ходили по селу?*

[Л.] Патрулювали, вони патрулювали. Саме біля нас «кадирівців» не було, у нас були самі ж росіяни. Вони патрулювали. «Кадирівці» поїхали на Катюжанку, і залишилися в Іванкові. У нас були самі росіяни. У нас ще був бурят – дуже дивний «персонаж». Про нього вже легенди ходять. Він ходив і вибачався. Він роздавав гуманітарку, він саме служив біля цієї машини, до якої привозили гуманітарку. Він ходив і вибачався, шо ми не хотіли приїжати, нас примусили. А сусід же підійшов і питає в нього, шо нашо ж ви тоді прийшли, а він каже, шо в нас не було вибору, ми померли або там, або нас уб'ють тут, не хочемо, але нема вибора. То ж яблука. Копали ці гнилички, і давали в корм, ясно, що вони їх їсти не хотіли, але коли вже зовсім голодні, то вже шось скубали. Порубали кури. Був ше такий епізод, коли на військовій машинці, в хебешечці темно-зеленій вийшли два «персонажа» з автоматами і сказали: «А дайте нам кури, ми їсти хочемо». І лишалося тільки дать, бо не скажеш «ні». Вони у нас двох забрали, але які у нас можуть бути кури після двох тижнів початку війни, якщо вони не їдять навіть нормально. То, от, у нас забрали дві курки, це вже були скелетики, а сусід віддав півня, у нього півень був хороший. До нього ще приїжали.

[К. Б.] *Як самі харчувалися?*

[Л.] Так як це зима, можуть дороги не чистить, може сніг лежать по 50-60 сантиметрів, то в нас завжди є запас борошна і олії. І було 90 яєць. Ми варили ці яйця, пекли оладки. І так харчувалися. В обід у нас була консервована тушонка качина і різні борщові заправочки. Зразку ми снідали – яйце і оладка, а на обід ми виїдали посадкову картоплю із тушкованкою. А потім «орки» заселелися до нас на куточок. Від хати десь 200 метрів. І от, самі ці почали їздить уже на техніці. Не те, що вони постійно там жили, але їздили на техніці. Дуже багато. І БТР гнали, і танки, і «Урали» там їхали. А потім виявилося, що вони собі знайшли там позицію у лісі хорошу, звідки було дуже хорошо обстрілювать. Там поруч ферма, де вирощують лохину, але все там низько побудовано, і навіть через неї дуже хороший огляд. То вони там і були. Спочатку наш сусід, це, шо дуже хитрий, намагався переїхати на той куток, бо їх *[окупантів. – К. Б.]* ще не було, і перегнать свій «Мерседес»-бусик. Бус новий, недавно куплений, а вони все частіше і частіше «віджимали» машини. І дорогі також. І їздили колонами, і то було все рівно зрозуміло, шо то не цивільні машини. І він *[сусід. – К. Б.]* хотів відігнать, шоб її хоча б не було видно, бо в нас прямо над основною дорогою стоять хати. І він же заїхав в одну із хат, заховав туди.

[К. Б.] *Були пустуючі хати?*

[Л.] Були, і звідти виносили все, шо хотіли, селилися, де могли. У якийсь момент стало дуже багато заселених хат. Ну, вони ж як селилися? Так, як село виглядає не кучненько, а більше шматками, хуторами розірване, то вони намагалися займати хоть десь по кілометру один від одного. Ставили позиції, копали рови і ставили «їжаки». І там оця позиція в лісі дуже була зручна, бо там колись був курник, він захований соснами, недалеко від самого села, але при цьому цю позицію не було видно зовсім в лісі.

[К. Б.] *Не функціонував курник?*

[Л.] Там якісь залишки будівель залишилися, давно розвалений, хижки якісь є, куди можна якось сховатися. І от, вони знайшли собі там це місце і жили. І сусід же ж відігнав туди спочатку машину, потім вони почали патрулювать коло лісу. Відігнав у пустуючу хату вже ту свою машину. А в нього були ключі, бо його просили приглядать за деякими будинками. А в сусідній з цим будинком вже хтось вліз, розбив вікна, покрав курей, за якими він мав доглядать. Тоді він зрозумів, шо все одно хтось ходе і слідкує, тому повернувся вже у свою хату. Загнав назад свою машину до себе у двір, накрив брезентом, шоб було менш помітно. Це все було на другий тиждень. Уже стало багато окупантів, патрулювали село, патрулювали село і зранку, і ввечері. І так, як бої велися під Києвом в основному, і хоча техніка гналася, але військових в ній не так багато, ми кожного ранку бачили, як їх везуть кудись, а потім дуже мало привозять. А в цій же хаті, де жили окупанти, і ці ж росіяни ходили до цього нашого сусіда по самогон. Щодня, о третій годині дня. Вони через наш город, з цим місцевим колаборантом, топтали по пляшку. І ото ж вони йому розказували, що відігнали на штурм того ж самого Гостомеля 700 чоловік, повернулося 200. І от, вони з горя поминали, запивали, а потім на ранок знову їх згрібали і знову ж їх туди кидали: Бородянка, Гостомель, Макарів – кому як пощастить. У нас в цей час в основному було тихо. У нас переважно живуть старі люди, є молодь, але не так багато.

[К. Б.] *Люди якесь хазяйство тримають? Як вони виживали?*

[Л.] Є такі, шо корови тримають, свиней тримають. У когось і були запаси сіна, запаси зерна. У нас в селі, виявляється, є фермер, у якого були ці ангари з цим зерном. Він займався вирощуванням. А у нас у той момент, коли не стало чим *[курей. – К. Б.]* годувать, батько пішов до того місцевого колаборанта, а точніше, вони йшли по пляшку, а батько спитався, шо, може, привезеш нам трохи зерна, бо нема зовсім чим годувать. А він сказав, шо поїде завтра, на завтра він не поїхав, поїхав через день. Потім приїжає до нас і каже, шо зерна вже нема. Все зерно, шо було, люди забрали, мололи самі на зерно і пекли хліб. А ті, в кого не було можливості, а в нас є досить молода сім'я з малими дітьми, а вони продають комбікорми: і жито, і пшеничку, і овес, палички кукурудзяні для кролів і кіз. От, ті, шо як дитячі, тільки грубіші, то вони своїм дітям давали ці палички з варенням. Хтось рубав свою худобу. Ну, як худобу, ясно, шо велику рогату – ні, але кури, качки, кролі, і де була можливість переробити, шоб ніхто не знав і не бачив, то – да, так саме і намагалися.

[К. Б.] *Дуже забирали живе господарство для свого харчування росіяни?*

[Л.] По хатах ходили. Я не скажу, шо прямо дуже, але де вони знали, шо люди, а люди позначали, шо хтось живе, шо діти є, то вони, ці окупанти, намагалися не ходити. Але якщо вони бачили, що шось є, то вони могли стукать і шось вимагать. У сусідів наших, недалеко, там такий маленький магазинчик місцевий, продається така дрібнота – типу цукру, морозива, кави розчинної, пива... То до них ходили «орки» і купували пиво...

[К. Б.] *Купували?*

[Л.] Так, вони купували. 100 гривень пляшка, і це вони віддавали за пиво.

[К. Б.] *Гривні в них були?*

[Л.] Мабуть, украли. А те, що вони не могли купить, то вони самі ж і вигрібали. «Фору» вони розгрібали, вивезли все, що могли. І коли отак дивишся на дорогу, а це основна дорога, то бачиш, що рухається БТР, і в нього стирчать картонні промислові ось ці коробки, гофровані такі, вони все розграбовували. Розграбовували склади і потім це їли, пили. Моєї однокласниці батьки живуть в Катюжанці: «Першим, –

каже, – вигребли алкоголь, потім виносили все інше». Ну, ще ходили, купували, і таке було, шо ходили купували самогон.

[К. Б.] *Чи були якісь трагічні випадки за час перебування окупантів у селі?*

[Л.] Ну, ось же хлопець у перший же день. Це той, шо просто говорив по телефону. Потім хтось навів, є там дід у нас, 82 рочки, то в нього є зять в ТрО, а син служив у Збройних силах *[України. – К. Б.]*. І хтось на нього навів. І от, вони *[російські окупанти. – К. Б.]* до нього прийшли, побили і водили по хатах, шоб він показав, де зброя схована. Таке було. В основному було тихо. Було й таке, шо були хати, де люди жили, але до них чомусь йшли, вигрібали все: і техніку забирали, і гроші всі. Але це не було системно, це були якісь такі випадки. Можливо, їм здавалося, що будинок кращий, можливо, справді хтось наводив, бо знав, що в людей шось є. Це були в більшості хати в центрі. Вони і заїжали через центр і навіть оцих перших вісім хат при в'їзді вони і зруйнували. І був такий випадок, що батько все життя займався будівництвом, і отак і собі побудував хату, сину побудував хату. І цих дві хати були знищені. І в жіночки в селі, в центрі, була історія. Сама жила в батьків у хаті, а дочці побудували хату. Це був сучасний будиночок. І вони *[рашисти. – К. Б.]* розстріляли просто з танка, будинок згорів повністю, а вогонь перекинувся на стару хату, і вона також згоріла. Було ще таке, це ми вже й самі бачили. Була хата, і ясно, шо були ворота, на яких писали «Люди, діти! Вже пограбовано». І таке було. Бачили теж хату після звільнення, в якій стирчав зі стіни снаряд, він просто не розірвався. Стоїть зруйнована хата, далі трохи поруйнована, далі – хата, з якої стирчить снаряд.

[К. Б.] *Як ви дізнавалися інформацію, якщо не було зв'язку?*

[Л.] Люди, які дуже хочуть випить...

[К. Б.] *Дуже балакучі...*

[Л.] Крім того, що балакучі, бувають в оцих *[пошкоджених. – К. Б.]* хатах зразу. І вони все, як сорока на хвості, приносять: де який танк закопаний, хто кого підбив, коли хто де був. Вони знають все, навіть хто і де живе, куди переїхав... І от, вони приходили по чергову пляшку, а це траплялося кожний день. Вони ж між собою також спілкуються, один пройшовся по всіх точках, а точок багато, а в кожного є сусіди, і всі потихеньку між собою спілкуються, пройшлися, посиділи, поговорили ввечері, а на ранок уже порозносили. А потім хтось наступний йде за пляшкою, і знову проситься по всіх точках.

[К. Б.] *Чи були такі люди в селі, які чекали на росіян?*

[Л.] Ні, крім, оцих колаборантів. Швидше за все, ну, як, швидше за все... Люди просто хотіли, шоб оце все швидше закінчилося. Тому вони були готові майже на все, аби ці тільки пішли, до прикладу, «росія – добре, але щоб не вбивали...». У нас же в перші дні рознеслася ось ця новина, ми самі приїхали і чули постріли, тільки не розуміли, хто куди стріляє. А потім уже дізналися, це було два постріли, коли, виявляється, вбили когось... І ти сидиш і дивишся, шо в тому ж самому селі Соснівці цілими сім'ями виводять і розстрілюють, а це в кілометрах від тебе, хто знає, що їм в голову стукне... Не дуже приємно сидіть і про це все думать. І звичайно, хотіли, шоб вони *[рашисти. – К. Б.]* скоріше кудись звідси ділися. По-різному. Були ті, хто ходив по гуманітарку, були ті, хто не ходив. Були ті, хто категорично проти росії, були ті, хто хотів, шоб це все швидше скінчилося. Якщо конкретно про колаборантів, то це жінка і її син. Більше, по суті, ніхто не допомагав.

[К. Б.] *Чи були такі, хто намагався виїхати із села ближче до Києва чи ще в якусь сторону?*

[Л.] Не було сенсу. Катюжанка знаходиться перед Феневичами, і всі машини, які

намагалися там проїжать, були розстріляні. Ми відразу про це дізнавалися. Бо якщо ти пішки ідеш, то ще є шанс проскочити, тебе перевірять, обшукають, заберуть цигарки, і таке теж бувало, а якшо на машині, то «віджимали» або розстрілювали – не доїдеш просто. І, якби, питання стояло, що вони стояли б за нашим селом, і намагатися їхати – це одне, а так, як вони зайняли уже позиції, і бої велися уже в *[с-щі]* Димері, Катюжанка була окупована, вже не було просто куди їхати. Залишалося тільки сидіть і чекать чогось. І ми за час окупації по радіо два рази чули про те, шо цей напрямок дуже складний. Були підірвані мости в *[с.]* Демидові і Іванкові. Це була мертва зона. Доріг просто нема, то вони не могли і проїхати ні на Білорусь, лише через цей понтон, і не могли їхати на Київ – були підірвані мости. І там теж стояла лінія оборони. І виходило так, що вони сюди приганяли техніку, вони тут ремонтувалися, тут вони відсижувалися між боями, тут вони випивали, відпочивали, пралися. А потім їх, як штурмовиків, згрібали і кидали кудись, кому як пощастить – хтось повертався, хтось не повертався.

[К. Б.] *Що відбувалося під час звільнення?*

[Л.] Це вже був кінець березня. Як тікали? У нас ті *[рашисти. – К. Б.]*, хто по хатах жили, це, мабуть, були строковики, у них була досить простенька форма, якась хебешичка, якісь незрозумілі чоботи. Ті, шо їхали саме на штурм, ті, шо повертались, – вони були добре укомплектовані. Там видно, що це сучасна броня. Тобто вони добре захищені, хороші шоломи, зі зброєю. Було видно, що ці і оці – це різні люди. Коли звільняли, два дня то дуже інтенсивно в один бік, в Білорусь, почала іти техніка. Вона так ішла, що просто стояла. Біля моїх воріт тричі за годину стукнулися спочатку БТР з «Уралом», потім два БТР, потім два «Урала». Їм усім треба було проскочить на понтон, а спроможність понтона не така велика. Це все повільно відбувається. І вони ставали у цілі колони, і це цілий день. Тобто зранку просинаєшся, вони уже стоять. А вони ж як під'їжали? А у нас так двір побудований, що повністю проглядається інший куток села, і вони так ставали, що дуло направляли у двір. Або було таке, що на вікна хати. У нас було так, шо стояв навпроти воріт танк, дивився в цю посадку лісу, яка була в бік Гостомеля, направляв у бік хати дуло, щоб десь нічого не було, щоб не прилітало, це коли йшло багато техніки. І так вони зупинялися біля двору нашого і так стояли, і це могло бути дві години, чотири години, шість годин. Стояли і стояли. А потім, коли колона пройшла, він розвертався і йшов заключним в колоні. У них біля нашого двору була точка для відповіді, коли поверталися. З одного боку, пощастило, що не десь у глибині, бо не там, де вони би цілили, а з іншого боку – це ж було кожний день, тільки йде колона техніки, то вони ставали навпроти двору, і навіть уже не вийдеш.

[К. Б.] *А взагалі якось з ними спілкувалися?*

[Л.] Тільки оце, коли курей віддавали, і був ще випадок, коли приїхали два досить молодих хлопця і питають, а в сусідки хата, вони дачники, приїжають тільки на вихідні, купили хату не так давно, і питають, чи можуть заселитися в цю хату. А батько каже, що я не можу вам дозволить чи не дозволить… Але як ти не дозволиш людині з автоматом… Перший вечір вони там заселися, там ясно, що зачинено, вони вибили вікна. Залізли. Перебули ніч, перевдяглися у цивільне, у них там *[у сусідів. – К. Б.]* був одяг, поїхали. Потім на другу ніч вони приїжають ввечері, запитують батька: «Чи є у вас гречка, картошечка?». А батько каже: «Ми – дачники, самі голодуєм». А вони: «Ну, харашо!». А потім сусідка вже розказувала, шо вони драли картоплю, ще у них якась була там консервація на зиму, картопля була, яку треба було садить, плюс в них там був алкоголь. Але нюанс, вони другий вечір

теж заселилися, але вони вже привезли з собою двох жінок. А на третій вечір вони приїхали з якимось хлопчиною, теж в цивільному, і вже з цієї хати винесли дуже багато різного роду речей: комп'ютерний стілець, розтер, телевізор. Але при цьому лишили одну ковдру, одну подушку, одну виделку, одну тарілку. Все інше було винесено. Меблі були старі, ясно, що на дачу ніхто нові не купував, ще від старої баби лишилися – дивани, софа, столи, таке. Вони їх не чіпали. А цікаво ще те, що вони привезли із собою ці банки – консервовані щі – вони їх і їли, потім в одному місці ці банки скинуті і залишені. І ще з цікавого, вони коли вже виїжали, то за собою підмели і зачинили двері. Вони ж як заходили, то вибивали двері, то це все скло змели. А щі вони їли – лишилися тільки порожні трилітрові банки. Вони були досить тихі. Ото якісь тільки ходили розстрілювали ворота. Потім розгромили хату, в якій оцей хлопчина покійний жив. Там різними гаслами було обписано, а це ще не його хата. І всі хати, в яких вони жили перед тим, як виїжать, вони громили. Рознесено все, розбиті вікна, вимазані двері, зламані меблі, виламаний паркан. Техніка йшла в один бік, дуже багато її було, вони багато їздили по узбіччю, ми думали, що асфальт розбитий, пил підіймався… Вони їздили по узбіччю, в кілька рядів стояла техніка, вони намагалися виїхати. В останній день, це було біля 12 години, ми якраз всілися слухати радіо у веранді, бо більше сигналу просто нема, підірвали міст Катюжанський, і ми відчули цей поштовх, і вже коли на ньому останній БТР росіян їхав, оце оці росіяни в хебешичках, вони, ще хто сидів, хто лежав, вони тікали, це вже були останні. І тоді ж ми ввечері дізналися, що їх трохи далі туди розстріляли. Це було перше квітня *[2022 року. – К. Б.]*.

[К. Б.] *Наші в догонку йшли?*

[Л.] Вони десь у засідці сиділи. А ці *[рашисти. – К. Б.]* якраз проїжали, і їх там прям і на місці накривали. Їх було дуже багато. А це останні, які були, мабуть, не дуже їх планували забирать, і вони мали підірвать міст, вони його підірвали, але не проскочили.

[К. Б.] *Ви вже бачили тоді наших військових у селі?*

[Л.] Ні, виходить так, що це поворотик, ну, от як: в'їзд в село через міст, як тільки закінчується міст, починається село, більше зв'язку нема, нема більше доріг, і на Білорусь також нема, може трохи далі там поворот на Сосновку, з Сосновки уже на *[трасу. – К. Б.]* «Варшавку». І звідти вони *[українські захисники. – К. Б.]* можуть заїхати, тобто це далі від мене. Ми особисто їх не бачили, от, вони зробили свою справу і поїхали далі. Тобто, через село вони проїжали, але вони вже в бік моста. Ми уже побачили саперів через день, коли вони приїхали розміновувать, це було другого числа. А потім уже третього числа нам сказали, шо дорога уже чиста, уже від нас до Києва можна їхати, але не заступать далі, ніж на метр від дороги. Бо далі вже заміновано, ніхто не перевіряв. Тобто, от, їхали, зупинилися, на узбіччя не з'їжаємо, і вже після того можна вийти, але на узбіччя не заходимо далі, ніж метр – це верхня межа. Постріляні машини по дорозі траплялися.

[К. Б.] *Це ви вже бачили, як до Києва поверталися?*

[Л.] Знову ж, повертаючись до теми курей і їхнього годування. Ми дочекалися, поки оці сусіди із маленького магазинчика поїдуть в Київ, бо казали, що в Києві є абсолютно все. Так, ціни вищі, ніж було до війни, до вторгнення, але там є абсолютно все. А в нас був дефіцит – все, шо було, вигребли, що було в запасах, поз'їдали. І треба звідкись поповнювати запаси, то ми вирішили, шо у них *[у сусідів місткий тип авто. – К. Б.]* «мінівен», хай вони поїдуть, подивляться, шо там і як. І коли вони приїдуть і скажуть, що все нормально, то поїдемо вже і ми. Бо бензину нема,

а у нас в селі є (вірніше – була) заправка, але ж спочатку її захватили «орки», злили соляру і бензин, а уже потім наші *[мародери. – К. Б.]* добралися, може це і не казать, правда, злили газ… А ясно, що без бензину далеко не поїдеш. Лише одна поїздка на Київ і назад – так заправлено. Але враховуючи, шо п'ять годин стояли на переправі понтонній в Демидові, то дивовижно, як доїхали назад. Їздили батьки і Лєна, Лєні треба було шось дуже.

[К. Б.] *Залишалася сама, не страшно?*

[Л.] Залишалася, бо треба було худобинку годувать – два кота, собака. Я і не дуже хотіла їхати, шоб бачить це жахіття. Вперше, коли я виїхала з батьками на дорогу – це було 5-го числа – в сільраду. І було таке відчуття, ніби я вперше бачу все це, оце місце, наче я тут ніколи не була. Наче вперше тут. А батько каже: «Мені 70 з гаком років, я також наче вперше тут». Настільки все змінилося, все було перекопано, машини постріляні стояли, техніка горіла стояла…

[К. Б.] *Ну, ж ви ж чули, що тут таке відбувалося?*

[Л.] Ну, так, ми це все чули, але не бачили, чули десь у межах, як обстрілювали Димер, ми теж чули. А стрілецьку зброю – у межах 4-5 кілометрів взагалі-то добре чується.

[К. Б.] *Чи ховалися ви на ніч в погребі?*

[Л.] Зима, в погребі холодно, ми жили в хаті, але коли був якийсь «движ» у межах кількох кілометрів, то ясно, що треба ховатися. Дуже часто наші БТР-и групувалися, підбиралися і підбивали їхню техніку. Це відбувалося десь з регулярністю 3-4 дня. Перших два тижні якийсь був відчай, бо відчуття, ніби про тебе забули, нічого не відбувається. А потім уже дізнавалися, шо отам біля мосту танк – його уже знищили, з іншого боку мосту поставили інший танк, вкопали, і той знищили, поставили РЕБ *[систему радіоелектронної боротьби. – К. Б.]* під мостом… І потім ще бачиш, що отам десь чорний димочок піднімається, стовпчиків десь 6-7 – значить, уже приїхали і підбили. Ще потім чуєш – стрілецька зброя. А коли стрілецька зброя – то ти ж не розумієш, хто стріляє. Умовно розпізнається на відстані «виліт» – «приліт», а стрілецька – ні. І ти розумієш, шо там щось відбувається. Це десь максимум півтора кілометри від мене. Треба кудись заховатись. Це ж теж, коли вони *[російські окупанти. – К. Б.]* почали заїжати через ґрунтовку на інший куток – крізь нас. Перший раз це вони робили після обіду, мені дуже страшно було виходить з хати. Ти ж не знаєш, вони ходять патрулюють, і при чому городами ходять, і ми бачили, як з іншого боку, а у нас же хата, город і ґрунтовка, от, по цій ґрунтовці уже, щоб скорочувать собі дорогу, танки бігають, вони не їздили, вони «літали». І ти ж розумієш, що тебе може хтось побачити, хтось зацікавитися, а це уже таке собі… Перспективки не дуже. І ми ж сиділи. А батько якогось разу дрова рубав, йому просто треба була якась робота (знімали стрес), то він пень викорчовував, то він дрова рубав, то він ще щось збивав. Зразу ж ми і не хотіли виходить, а це вже березень, перше сонечко з'явилося, а в хаті ще сиро, а на вулиці ще нічого так, температура піднімалася. Вночі може бути 10, а вдень – до 23 градусів.

[К. Б.] *Так, було таке!*

[Л.] А зір у мене поганий, і окуляри ще теж старі, а я бачу над парканом, там у нас помост такий, хата влаштована так, що якщо сидіть під хатою, то з дороги не видно, лише з іншої дороги видно, і там же поруч біля дров, біля хати вхід у погреб. І шось ми сиділи, він дрова рубає, я бачу: голова в касці над парканом хитається, батько тоді до мене: «Ти бачила?». – «Так!». – «В хату бігом, але дуже повільно». Зайшли в хату, сідаємо, ми ж тільки шо бачили, як повз нас проїхали. Виявляється, що вони були з кулеметом. Тоді уже починаємо розуміти, що ця частина наша

села також стає небезпечною. А уже з наступного ранку вони почали уже гнать туди *[на Білорусь. – К. Б.]* техніку: БТР, танки, потім почали «Урали» гнать, потім бензовози, і потім стало ясно, шо там вже щось відбувається. Стає там уже цікаво і гарячіше. Вони дуже багато техніки туди гнали, вони могли гнать зранку, потім робили паузу, потім гнать могли в обід, певно, ще якісь облаштовували позиції. І так як вони переховувалися в лісі, дістатися до них було важко, переїхавши всі блокпости, а буквально інший виїзд з лісу – це вже Гостомель. Там теж уже бої, не дуже прорвешся. Їх відділяла буквально річка, ферма, річка і оцей ліс. І виходить один виїзд до нас, інший – на Гостомель. Дуже часто ще літали гелікоптери військові. Ось цей перетин: Гостомель – Чорнобиль, Іванків – Димер, а ми, виходить, у центрі між усіма. І вони дуже часто літали, а вони були навантажені, а ти стоїш такий у дворі, наче ж техніка не їздить, вийшла шось узять, а над тобою гелікоптер: ти бачиш його, а він тебе. І сховаться нікуди, ти стоїш біля двору.

[К. Б.] *Після того, як уже відійшли «орки», була волонтерська якась допомога?*

[Л.] Була, ну, зразу ж заїхали, буквально в другий день. Дізналися в другий день, а спочатку під'їжджали волонтери – вони їхали в сільраду. Але, чесно, так як село у нас розбите великими частинами, там між сільрадою умовно і моєю хатою 5 кілометрів, і просто зразу не дізнаєшся, я ж кажу, що вона змійкою, та дорога, розвелося собі хуторами, воно так змійкою, розвелося собі кругом дороги. Вони підвозили, да, спочатку було ясно, що машини підвозили, спочатку були маленькі ці різні «мінівенчики», яким легко було проскочить, бо понтони нам почали класти десь на третій день. Спочатку пропускали тільки, як кинули понтон, пропускали спочатку тільки військових, «швидка», поліція, ну, тобто службові машини, а потім вже почали пускати потихеньку цивільних, легковички, щоб вони не дуже заважали. Але ж знову ж таки – це річка, це пойма, це болото, і там не дуже проїдеш. Тому питання стояло так, що треба міст – підірваний не міст, а естакада сама. І міст підвищений над самою річкою, а понтон клали по самій річці, і там високий виїзд, і треба на гору і виходить, що з одного боку дуже крутий з'їзд вниз, а з іншого боку такий же самий крутий виїзд. І треба було це терміново чимось завантажувать, тому почали вести спочатку деревину, потім гравій внесли, причому просто висипали, стелили, щоб можна було проїхати, щоб машини просто не загрузали. Спочатку пусклали тільки легковичків, а десь уже на п'ятий-сьомий день почали більше вже машинки, вони вже привозили засоби особистої гігієни, і окремо машину – везли хліб. І ми теж прийшли до, перший раз по цей хліб. Ясно, що, як не крути, а якісь там засоби особистої гігієни, якісь там собі шампунчики, ще щось лишилося, бо води нема, погріть можна тільки на печі, багато води нагрієш в котлі…

[К. Б.] *Їсти ви ж також готували без електрики?*

[Л.] У нас не газифіковано, ну, як, село газифіковано, моя хата не газифікована, бо не довели. А потім «совок» розпався, а потім нікому до цього не було діла, нема. І ми користувалися газовими балонами. Але ж ясно, що газового балона так надовго не вистачить. І в якийсь момент просто почали збирати хмиз і розпалювали пічку, і на котлі готували, вже якось наловчалися, вже звикли до того, бо котів треба годувать, собаку треба годувать. Хліб – хліб підвезли, це була окрема машина, а потім почали везти ще більші машини, але везли їх в основному в сільраду, треба було під'їжджати туди і забирать. А там теж давали такі наборчики, типу якась консерва, якась хлібинка-булочка, те, що було. Ну, тобто, хто перший там був, були люди, які просто там зранку, от, ті, хто живе саме навколо сільради,

вони зранку до вечора стояли, стерегли. І у них були краще набори, тобто вони встигали відхопить. А ті, хто дізнавався пізніше, це ті, хто живе скраю, то вони вже приїжджали і забирали те, що лишилося. Тому комусь там діставалися умовно печиво, якась там кількість хороших консерв, а хто з країв, то просто міг приїхати і просто взять 12 булочок, наприклад. Ну, тобто і таке бувало. Потім якось вже іноземні організації почали підвозити, привозили вже кращі набори, там, наприклад, ті самі коренеплоди, скільки там картоплин, морква, там якісь крупи. Ну, да, то подавали, якась консерва могла іти, ще якісь напівфабрикати могли буть. У нас німецькі півфабрикати якийсь день давали, це щось, типу якась картопляна балабушка, яка має бути з якоюсь овочевою начинкою, і це все треба було самому зліпить, і на пару приготувать.

[К. Б.] *Дуже легко...*

[Л.] Це все було німецькою. Ну, у нас були в основному бабульки, які іноземної не знали, ми – ще якось так... Теж у сусіда було, ще під час окупації, якась кількість солярки, яку він на зиму собі заготував, щоб можна було їздити, і був генератор, куплений ще колись давно. То тільки, коли рухалися колони техніки, він запускав цей генератор, бо він дуже гудів, і ми могли в цей час трішки підзарядити телефони, щоб було радіо. А воно так гуло, танк від тебе стоїть на відстані 30 метрів, і в тебе просто дах їде від того, як сильно гуде в хаті, і ти чуєш, що воно стоїть, от, прямо перед тобою гуде. І щоб не було чутно цього, він запускав генератор тільки в той час, коли йдуть колони, щоб не можна було визначити, де саме гуде, щоб не прийшли і не забрали. І ми трошки підзаряжали свої старі кнопочні телефони, бо смартфони ми зразу заховали поглибше і подалі, щоб їх не шукали, а потім так само закопали через який час, коли вже почали на наш куток їздить, закопали прикраси, гроші, все, що було, у мерзлу землю, під настил, щоб його теж там не дуже, не дуже шукали. І лишилися тільки ці телефони, ми їх заряджали, слухали радіо, бо якісь радіосигнали ще діставалися, те саме українське радіо. І більше нічого не було. І тут виходить, теж вставали зранку там, а ми топили піч десь пів на четверту ранку, в четвертій. Батько вставав, топив, бо щоб менше було видно диму, бо коли сирові дрова топиш, то такий чорний дим іде, він зразу привертає до себе дуже багато уваги, то ми топили вночі, щоб менше було видно, коли ще темно. В них техніка якраз починала рухатись десь з 6-ї години, і ми намагалися це затопити, натопить в хаті зранку і до наступного ранку, потім паралельно, трошечки у нас були якісь там залишки кави, на цій вже печі погріть водички трошки ще можна було, ту каву заварить. Цукру вже не було, а потім якісь вчорашні оладки і вчорашнє яйце – і можна було поснідать. І спали ми теж з Лєною в одній кімнаті, так як грубка, навіть батьки, коли перебудовували хату, вони хотіли її викинути, я настояла на тому, що давайте лишимо, буде якийсь додатковий підстраховуючий факт, бо у нас електрокотел, твердопаливний котел на той момент був, і твердопаливний – він вже буде гнать воду по всій хаті. І це дуже багато треба теж, де багато, і казала, що давайте лишимо, воно буде в нас підстраховувать, якщо раптом котел вийде з ладу. Мені казали: «Є електрика». – «Ні, мені лишіть, це моя хата, мені лишіть». І ми ж тако оцю грубку, вона якраз знаходиться між кімнатами, вона горіла, гріла нас в одній кімнаті, а батьків – в іншій. І це ми теж вставали десь так в п'ятій годині, як тільки трошки починало світать, бо треба бігом треба йти щось робити, поки вони не дуже ще їздять, щоб менше було видно, менше по світлу пересуватися по двору, а ввечері, сьома година вечора, робить уже нічого. Послухали новини, зведення за день, скільки встигли, скільки змогли, бо довгі

вступи, а радіо дуже швидко розряджується, послухали і спать з сьомої і до ранку, а потім приходить ранок – і знову те ж саме. Перші новини ми слухали в восьмій годині ранку, потім в 12:00. Спочатку, поки ще павербанк був заряджений, поки ще телефони були заряджені, поки ще батарейки були, бо вони дуже швидко, виявляється, розряджаються, ми ще намагалися якось слухати трошечки частіше, а потім перейшли в режим – восьма, дванадцята, друга, сьома, може, о третій колись. Щоб почуть, ну, що ж там, а раптом в нас тут потихеньку звільняють, в нас трошечки підтягується. Насправді нічого не відбувалося…

[К. Б.] *У сільській раді хтось залишався з представників влади?*

[Л.] Ну, голова сільради.

[К. Б.] *Окупанти не намагалися залучати до співпраці?*

[Л.] А вона сама йшла з ними на співпрацю. Вона не конфліктувала, вона з ними домовлялася. Ну, просто треба було питання села вирішать. У нас є люди, яким потрібні умовно ліки, яким потрібно допомога, нам треба якось пересуватися селом, бо в нас є дійсно старші люди, які не ходять. І скажімо так, вона з ними домовлялася, не конфліктувала, але це не було так, це не виглядало як здача села, тобто, аби було тихо.

[К. Б.] *То окупанти допомагали з ліками?*

[Л.] Кажуть, шо підвозили. Вони самі їздили за якими ліками. Ну, була проблема, бо пропускна система, могли не пропускать в наступному населеному пункті, перевіряли. А так, як вони металися самі, то вони могли щось підвозить, привозить, кажуть, було таке.

[К. Б.] *Коли вийшли окупанти з села, чи швидко люди повертались до хат?*

[Л.] Були діти, які приїжали до батьків, які лишалися ось цей період в Києві, а потім, їх тільки звільнили, вони зразу приїхали провідать, подивитися до батьків. У нас же не було зв'язку аж до кінця квітня взагалі ніякого. Тобто якщо батьки з Лєною приїжджали 7 квітня в Київ просто закупитися, у нас просто шалені гроші пішли на зерно для птиці, щоб хоч щось вижило, вони ж скелетики бігали, вони приїхали, тут *[у квартирі в Києві. – К. Б.]* вони вже зарядилися, підзарядили павербанки і їхали назад. Не було електроенергії у селі. У нас електроенергія перший раз з'явилася аж на Паску. Потім, так як нема світла, ти не можеш підзарядити акумулятор, якщо розрядився, то з кінцями, треба було підзарядити акумулятор. Тут вони ж тоді приїхали, зарядили телефони. І тоді ж так, як нема електроенергії, немає ж зв'язку, вишки не обслуговуються, вони ж мають бути заживлені постійно, і відповідно – немає інтернету, нема телефону, нема світла, нема телевізора, нема нічого. Знову ж повертаємося до теми радіо. У нас лишалося аж до кінця квітня тільки радіо, ну, і там якісь новини хтось принесе, хтось щось розкаже. От, сусід міг від генератора трошечки заживлювати телевізор, у нього була антена, яка ловила від Гостомеля. Але він каже, що, по суті, те ж саме, що і по радіо, нема сенсу. І в нього бойлер, тому іноді, щоб помитися, вони теж заживлювали, щоб нагріти водички, просто помитись.

[К. Б.] *Ви коли вже повернулися в Київ?*

[Л.] Ну, я ж в червні. Лєна трошечки раніше почала їздити, і там було якось спокійніше. Теж, аж тільки в кінці травня почали ходити маршрутки. Бензину нема – або пішки, або лишаєшся. А ще ти чуєш теж по радіо: Київ обстріляли. Я вже потім, коли приїхала, від сусідки почула, що, виявляється, на Оболоні в Дніпро впала ракета, про це в новинах не повідомляли, але це було. Ну, таке, жили, ховалися і бігали *[у місті в укриття. – К. Б.]*: хтось в школу, хтось в метро. Там *[у с. Феневичі. – К. Б.]*

було спокійніше. Тому так, звільнили тільки, да, нема продуктів, майже нічого не підвозили… Вже пізніше, потім теж під кінець квітня, вже почали з'являтися продукти, машини, коли вже нормально міст був, лежав пантон і робили міст. Оце ж зробили міст, почали завозити продукти, то стало трошечки легше. Ну, дійсно дорого. Перші часи, коли тільки звільнили, в Іванкові, жили люди, які займалися комбікормом. Жили, не знаю, не впевнена, вони просто на якийсь час виїжджали, і я не впевнена… Але вони теж були в окупації ж, вони займалися комбікормами. У них маленький свій заводчик, вони закуповували зерно, потім перебивали це все в комбікорм, продавали – на тому і заробляли, жили. І в них була машина досить велика вантажна, і вони ж, як тільки звільнили, стало безпечно більш-менш виїжджати, тобто це територія розчистилася, ясно, що на Київ ти не доїдеш цією машиною, бо треба перетинати спочатку одну річку потім цей *[понтонний міст. – К. Б.]*, потім ще 5 годин стоять на іншій переправі, ну, тобто це майже нереально. То вони їздили на Житомирщину, туди на бази, в магазини і закуповували продукти, привозили фрукти, молочку, яка довго не псується, привозили хліб… І у нас був теж такий варіант, вони підвозили його на край села, або треба було їхати аж в Іванків до них, і щоб щось купити там. Ті яблука коштували просто шалених грошей, купуєш чотири яблука, а віддаєш як за мішок, але ж коли нічого немає – то добре. Там привозили згущене молоко, привозили молоко в пакетах, яке там можна було зберігати 90 днів, привозили якісь консерви з рибки, там ще щось «викопував». І не так вони перший час теж возили, не займалися кормами. А потім стало трошечки легше, почали це все підвозить, потихеньку почали, хоча дерев'яні, але готувалися мости, вже можна було кудись під'їхати. Пізніше, аж у червні десь запустилася «Фора» – тут теж почали щось таке привозить. Не те, щоб дуже сильно відремонтували, але позакривали ці щілини, биті вікна, замінили двері повністю, інші вже, не скляні двері, а поставили звичайні, бо треба було ж якось торгувати теж. Підвозили продукти, вже стало легше трошечки, але ж нема бензину.

[К. Б.] *А як до «Фори» добиралися?*

[Л.] Є варіанти: бензин може бути у сусідів, або ти просиш ж у когось купити, або 7 кілометрів, там 7 з копійками, можна пройтися, проїхатись на велосипеді, наприклад. У нас не було велосипеда, тому це було трошки проблемно. Знаходили спосіб знаходить бензин. Або його ж як завозили? Приїжджає цистерна умовно в Іванків, але ти не знаєш, коли вона приїде, то вона приїхала, вона постояла, за півгодини розкупили і поїхали. Тобто коли ти отримуєш про неї інформацію, то там уже нічого нема. І було таке, що ти просто заправив бак, а потім ти тиждень їздиш і виїжаєш цей бензин, щоб дізнатися, де ти можеш купити іще, бо туди на заправку підвезли, але немає бензину, є тільки соляра, туди на заправку підвезли бензин, але два дня він був, його викупили. Коли буде наступна партія – ти не знаєш. І по знайомих, де через номери телефонів пробивали, де ж можна купити, куди ж можна під'їхати купить. Нам кілька літрів, десь біля двох з половиною треба, щоб під'їхать в Іванків, але ж два з половиною і два з половиною назад, а чи заправиш бак – невідомо. То були окремі вулиці, куди під'їжджав оцей бензовоз, і можна було заправитися. І ми їздили, шукали теж, це ж куди ж можна заправитися, доїхати… Ну, ясно, що попутно, може, заїжджали і на ринок, там якісь продукти могли з'явитися, і до цих це ще Саші і Наташі. Те ж згущене молоко хліб, молоко – хоча б щось купити… Ну, ясно, там десь теж до кінця квітня видавали гуманітарку, теж було трошечки легше, бо вже редьку, сардинку привезуть, уже щось є… То якийсь коренеплід дали – теж щось є. Спочатку, от, як видавали: привезли

великі ящики, ніхто ж не рахував, кому скільки чого дає, і умовно є 50 упаковок рису, і 50-т перших, хто прийшов, отримали рис. Гречку, цукор. Каву не завозили. Не було кави. Чаї імпортні були смачні.

[К. Б.] *Частіше з якої країни надходило?*

[Л.] Насправді багато було з Туреччини. Чаї були турецькі, рибки були турецькі. З Германії було багато – оці різні консервовані ковбаски півфабрикати. У нас спочатку як видавали: привозили великі коробки, і кому що дісталося. Ну, тут тобі консерви, дві-три баночки, там якісь рис, гречка, макарошки, докинули це все. А потім знову ж таки, хто стояв постійно під сільрадою, отримував усе, а хто такий, вже потім, то це виглядало так: поклич батька, гуманітарку привезли… То треба ж не так. Спочатку давали так: тільки в одні руки, ну, тобто ти береш, находити, приходиш і кажеш ти, у тебе ось стільки-то людей в хаті, тобі треба один чи два пакунка там на сім'ю або на одну особу. Тут таке було, що якщо там одна бабуся, то їй давали на одну особу, їй цього достатньо. А було таке, що під'їжджаєш, – уже нічого нема, просто нема. А було таке, що ти приїжджаєш, знову викатуєш бензин, який є, а виявляється, не привозили, коли буде – невідомо, люди стоять, чекають. І от, ті, хто жив ближче до сільради, оці отримували частіше і повніше, і вони були трошечки більше. А хто скраю, то тут треба було так: хтось приїхав, сказав, що гуманітарка є, і ти бігом вантажишся в машинку і їдеш. Або підсиляєшся до сусіда в машинку і теж їдеш, отримуєш, а воно таке, що вже приїжджаєте, а вже нічого нема. Було таке теж.

[К. Б.] *Чи створювали якісь списки саме переселених, не місцевих?*

[Л.] В перші дні сусід, після деокупації, нам, як приїхав сюди, і каже, що туди треба під'їхать, просто внести себе, буде якась допомога, але так, як я формально власниця цієї хати, то я вважаюсь особою, яка приймала людей, а вже мої батьки і сестра – це вже тимчасово переселені. Ми ніякої допомоги не отримували, хоч і писали заяви. Не було нічого.

[К. Б.] *Згадувала про ферми у селі, про вирощування лохини. Що зараз функціонує у селі? В якому стані після окупації?*

[Л.] Була зима – було тихо, спокійно. Ясно що, наприклад, на фермі лохини була якась охорона, їх по суті не чіпали. Тільки *[рашисти. – К. Б.]* покрали трактори, повивозили маршрутки, повозили техніку.

[К. Б.] *А куди везли?*

[Л.] На Білорусь, усе на Білорусь.

[К. Б.] *А як трактори вивозили?*

[Л.] До ферми потім повернемося. Десь чи на третій тиждень, коли оце все відбувалося *[була тимчасова окупація села. – К. Б.]*, а почали їхати з боку Білорусі трали – машини такі вантажні, трали з підвісом, такі великі, на них і на рейки ставиться техніка, там тягач і трал. І почали ці трали їхать в один бік, спочатку шість штук, потім тринадцять штук, вони їдуть-їдуть, їдуть і їдуть. Тобто, пройшла колом техніка, через якийсь час їде той же самий БТР, а за ним трали, а потім почали просто їздити трали. А потім через дня чотири все вияснилося, бо вони брали і ставили на ці трали биті САУ *[самохідні артилерійські установки. – К. Б.]*, в основному САУ, дуже рідко танки, і везли їх кудись, от, туди на північ, казали, на Білорусь. Везли биті, палені, знищені, очевидно те, що можна було щось іще знять, то вони везли туди, а потім ми бачили, як звідти знову ж ті ж самі биті везли назад. Потім, от, в *[с.]* Козаровичах рембаза, вони собі облаштували рембазу, і оці тракторці вони всі крали, «віджимали» для того, щоб знімати двигуни. Багато дуже тракторів просто зі знятими двигунами. Щось вони вивозили, ставили на оці трали, комбайни вез-

ли, маршрутки везли, ці бусики «Богданчики», а машини легкові везли, возили биту техніку туди на Білорусь, а звідти могли вести цілу, або не дуже цілу. А потім цими ж тралами в останні дні вивозили також биту техніку – це биті танки, які вже без дул, паливні, САУ, які зовнішньо виглядають наче пристойно, але вже видно, що вона, очевидно, що вони з трьох одну збирали. І от, трактори були такі, що вони просто вантажні… От, бачиш, що новенький гарненький тракторчик, новенький гарненький екскаватор, тобто сільськогосподарська техніка, будівельна техніка – вони це просто вантажили і везли туди. І так само на фермі, кажуть, що наче вкрали, але решту ми вже бачили розібраними, поруйновано. Але зараз ферма функціонує, урожай збирає, лохинку вирощує, у них все нормально. Фермери, які продавали зерно, ну, звичайно, потрапили в збитки, бо вони розпродали те, що б мали б сіять, що зібрали, за безцінь віддали людям, бо просто треба було щось їсти. Ну, потім докуповували.

[К. Б.] *Вони роздали просто людям, чи люди купували?*

[Л.] Купували, купували. Зараз теж сіються-збираються, все нормально. Очевидно в них якісь кошти на балансі були, вони змогли закуповувать. Люди далі здають землю – жито, кукурудзка сіється. Можна забрать, якщо тобі треба.

[К. Б.] *Поля у вас були заміновані?*

[Л.] Були заміновані. Заміновані, дуже багато було порвано дротів – це все знімали, ні стовпів – це все піднімали, перебудовували. У нас же за селом стояли теж РСЗВ *[реактивні системи залпового вогню. – К. Б.]*, і вони просто чисто для залякування стояли там і вдень могли гатити кудись, просто так, над селом, головне, щоб над селом просто летіло. Ну, це перші дні. А звідти, з цих позицій, це якраз було поле з цієї позиції, що розстрілювали ці крайні хати, коли вони заходили. Потім сільське господарство – випасають корівок, ферми пташині працюють вже знову.

[К. Б.] *У вас ферми є пташині?*

[Л.] У нас нема. Були трошечки далі по трасі, за Катюжанкою, там між Димером і Катюжанкою. Не було можливості підвозить зерно: щось було постріляне, щось було попалене… Хати попалені, якусь частину, де були люди, змогли відновити. Хазяїн хотів собі відбудувати заново, там відбудовували. А якісь хати вже поруйновані, і вони ще не будують, є такі, що знищені прямо повністю, стоїть тільки одна грубка всередині, є такі – ще й грубка не стоїть, там просто двір порожній. Є такі, де двори розібрали, повиносили цеглу, розібрали ці грубки – можливо, готуються з будівництвом колись в майбутньому вони. Зараз є такі, що лежать биті, і ніхто його не чіпає. Ну, різні. І це вже два роки. У нас є старші люди, 70-80 років – в них вже може просто не бути своїх життєвих там ресурсів відновлювати це все – вони поїхали до родичів і там доживають свої роки, до дітей, до сестер, братів, де можуть. У нас в одного чоловіка зруйновано обидві хати, тобто він побудував собі хату, побудував сину хату, величезна, будинок, два поверхи з мансардою, там прямо круто було. Обидва вони були крайні від лісу – обидва знищили в перші дні. Було три машини – всі три спалили. В результаті він хотів, йому 70 з гаком років було, 73 чи 74, він хотів в Збройні сили *[України. – К. Б.]*: «Ну, нема куди більше, піду воювать!». Його не взяли, відправили волонтерствовать, ну, як, порадили звернутися до волонтерів, їм завжди потрібні люди. Йому знайшли машинку, він на Херсонщину окуповану ще возив гуманітарку.

[К. Б.] *Чи є такі у селі, що активно долучаються до волонтерства?*

[Л.] Чесно, я не дуже цікавилася, кажуть, є люди.

[К. Б.] *Чи практикувалася між людьми взаємодопомога у відновленні своїх господарств?*

[Л.] Розбирали, допомагали, хтось комусь щось передасть, подасть. Було, просто дуже індивідуально. Хтось комусь приніс три мішка корму, хтось пішов до когось кролів доглядать, поки той в лікарню потрапив, хтось комусь допоміг розібрати двір. Або теж, повертаючись до теми «орків» в останні дні, коли вони виїжджали, останній день вже, коли виїхали, у нас були крайні хати, в які вони звозили те, що накрали. А вони укріплювалися в позиціях дуже цікавими предметами такими, як металопрофіль, цегла, бордюри… І от, люди ділилися: от, вони і в перший день пішли розгрібати позицію, нагребли собі всяких різних цікавих речей, а потім цим ділилися, в тому ж числі, що комусь треба було підлатать паркан – підлатали цим профілем, комусь треба було там ворота, наприклад, – допомогли, зробили. Бувало по-різному, зараз вже це трошечки пережили і відокремилися одне від одного, але тоді, перші часи, дуже підтримували. Підтримували, якщо комусь треба було кудись, підвезти по дорозі чи навіть не дуже по дорозі, допомагали комусь щось, позичить, просто прийти допомогти.

[К. Б.] *Як люди зараз налаштовані, чи очікують знову наступ із тієї сторони, чи такі більш впевнені вже в силах ЗСУ?*

[Л.] Звичайно, хотілось би вірить, що у нас добре, і більше їх сюди не пустять, але ж, наче, очікування реально трошки відрізняється. Перший раз не чекали, думали, не пустять, але ж пустили, і другий раз – хто знає, як може обернутися… Звичайно, всі хочуть Україну, всі хочуть миру, щоб це все швидше закінчувалося, і жить далі цим спокійним нормальним життям. Комусь жить, комусь доживать… У нас школи працюють, дуже багато дітей. Є в селі школа, а в Катюжанці є величезна школа, де дуже добре викладають англійську. Вона *[катюжанська школа. – К. Б.]* більша, у нас теж є, трошечки менше. В нас дуже багато жителів, здається, біля 2500 жителів зараз є. Ну, да, є діти. Є діти переселенців, які люди покупували хатки, і в когось двоє, в когось троє, ну, досить маленькі. Хтось купив хатку зараз, хтось купив ще після *[20]*14 року, вони з'явилися, хтось оце зараз, хтось перебуває у родичів. Але школа все рівно потрібна. Є магазини, правда, до школи далеко, якщо ми умовно від мосту до центру села – 5 кілометрів, то це все треба пройти зранку, там навіть 6 кілометрів виходить.

[К. Б.] *Садок є також?*

[Л.] Ні, садочку нема, в садочок треба возити аж в Димер.

[К. Б.] *Чи долучається школа до волонтерства?*

[Л.] Я трошечки далеко від цього, може, дитини немає, да і в мене на кутку не дуже багато маленьких. Знаю, оці, що торгували комбікормом, то вони *[мають діти. – К. Б.]* ще маленькі, дошкільнята. І теж дівчина була з нами в окупації без чоловіка, не скажу, воював він чи загинув, але теж з маленькою дитинкою, то їм окремо підвозили, до речі, гуманітарну допомогу волонтери, спеціально її збирали там окремо, одягу, взуття для дитини, підвозили. Дитинка теж іще маленька, в школу не ходить.

[К. Б.] *Чи є в селі жителі, які воювали ще від початку війни, з 2014 року?*

[Л.] Були.

[К. Б.] *Чи розшукували їх окупанти?*

[Л.] Шукали, але ці списки були знищені ще в перший день *[…]* Вони то хотіли, але їм зразу було сказано, що у нас таких нема. Прийшли, повернулися, нема. Молодих нема, в основному живуть старі, тому їх не дуже і шукали. І на очі, ну, ясно, що вони не дуже попадалися. А потім, да, вони поїхали служити, потім після деокупації вони поїхали. Але ж не зразу, потім, бо на той момент раціональніше було си-

діть тихенько. Ясно, тепер давав якусь інформацію, вже десь в розвідку сходив, десь щось послухав, ну, тобто, таке, партизанить, але відкритих протистоянь не було.

[К. Б.] *Партизанили, допомагали військовим?*

[Л.] Партизанили – ну, як би підбивалася техніка… Ну, якщо тихо-тихо, а потім 12 одиниць техніки десь у лісі горить, нічого не було, а потім горить… Можливо, у них *[українських партизанів. – К. Б.]* були якісь інформаційні канали, можливо, супутникові телефони, можливо, ще щось – зараз же ж ніхто не зізнається…

[К. Б.] *Чи попало село під якусь програму відновлення?*

[Л.] Ні, не було такого нічого, все собі своїми силами оце люди, як змогли, так відновили, і все.

[К. Б.] *З надією і натхненням на майбутнє будують, не опускають рук?*

[Л.] Можу сказати, що стали дружнішими, стали більше один одного підтримувати. Якщо раніше сам собі, в своїй садибці більш-менш, ну, тобто, там якісь, хтось з ким спілкувався… Бо в нас же село саме по собі дуже старе, дуже старе. І є роди, які там з самого початку їх заснування живуть, от, вони одне одного знають, спілкуються, родичаються. А є ті, що приїжджі. Ті, що, приїжджі – вони якось більш-менш між собою, а ці *[власне місцеві жителі. – К. Б.]* між собою. Тобто, виходили як дві соціальні групи. І ті, хто приїжджі або дачники, бо є дачники теж, купували будинки, з одними дуже з кимось спілкувалися, а зараз виходить так, що познайомилися, почали допомагати.

[К. Б.] *Є якась цікава історія села заснування?*

[Л.] Ну, да, такі типу моменти історичні якісь такі цікаві можуть бути… Воно, здається, спочатку називалася Мостище, потім було перейменовано в Феневичі, і перейменували через те, що тут, наскільки я пам'ятаю з однієї розповіді, була поміщиця, пані, яка тримала лавку, і коли російські війська тут в селі стояли, і як вони приходили в бульбеник, до поміщиці Фені, і по тому, що Фені, і тому вони називалися Феновичі, їх було перейменували з Мостище на Феновичі років 100.

[К. Б.] *Якісь в селі є патріотичні свята чи якісь такі події такого, скажімо, більш національно-патріотичного характеру?*

[Л.] Якось такого не, невідомо, ну, раніше відзначали 9 травня, але ж то не патріотичне… Оце, да, було святкування, було до відзначення Великої Вітчизняної чи Другої світової, які там зараз акценти виставляють… Поки були ветерани – це то, звичайно, була Велика Вітчизняна, бо їх збирали, їм там збирали пакунички, вітали. Зараз ветеранів нема, тому вони дуже святкують чи День Конституції, чи Незалежності, і тому подібне.

[К. Б.] *Чи є хтось загиблий на цій війні?*

[Л.] Та ні, такого немає. Ті, хто воювали, на щастя, все ще воюють. «Всім сили і здоров'я тоді. Нехай вертаються!». Багато насправді молодих, але ті, хто є, на щастя, воюють.

[К. Б.] *Небагато таких, які пішли воювати, серед знайомих?*

[Л.] Є. Хтось в гарячій точці, хтось – де спокійніше. От, у батька у знайомого, з яким він ремонтував машину, теж цікава історія. Син є, зараз перекинули на Донбас, а до цього він був в Іванкові, служив. В червні місяці, коли була перша ротація, військові їхали на Донбас, поламалась машина біля нашого двору, ну, старі «Жигулі»… То вони нам її залишили заправлену, з бензином, з усім, але батько все літо займався тим, що ремонтував цю машину. Просто, щоб відволіктися, тобто то він ремонтував її, і потім же ж цьому військовому і віддав…

[К. Б.] *Чим люди у селі займаються?*

А так у нас в основному люди похилого віку, молоді небагато у нас, або діти, або потім переселенці, батьки плюс діти, або дуже вже старші люди – таке населення. Да, виходить так, що у більшості у кожному дворі є якесь, скажімо, господарство і городи. Да, в більшості дворів, ну, вже десь люди працюють окремо собі чимось. Є магазини, хтось їздить працювати в Іванків, хтось їздить працювати у Київ…

[К. Б.] *Щодня так добираються?*

[Л.] Да, щодня зранку на маршрутку. Перша маршрутка у нас іде в 6:20 і остання – от, десь біля восьмої години прибуває. Да, їздять на роботу, такий кожний день. Ну, є така робота, що в селі є. Я маю на увазі, є магазини, є школа, є сільрада, магазинів кілька насправді. Там хтось сам на себе працює. Ну, ясно з того, що гроші отримує. А хтось офіційно влаштовується, побутових товарів магазини є, магазини з технікою, типу садовий інвентар. Є варіанти, коли їздять в той самий Димер, працюють там, також є ж аптека, от, клініка там є, також школа музична школа. Ну, тобто великі селища… Так само коліжанка моя там, досить великий там є магазин, також є школа. Ну, там ще був радіозавод колись, не знаю, може, він зараз є… Тобто робота є.

[К. Б.] *Якою мовою в більшості спілкуються?*

[Л.] Люди в більшості українською спілкуються, російською – переважно такі, що, ну, очевидно, ті, хто переселився. Вони більше російською, але вони теж потихеньку, вже *[українською мовою. – К. Б.]* словечка проскакують. Місцеві – ясно, як…

[К. Б.] *Запитую, бо у селах біля Києва, працюють у Києві, по-різному бувало…*

[Л.] Ну, переважно українська. Ну, це ж Полісся, там таке може зустрітися… Але, да, вони *[переселенці. – К. Б.]* приїжджають, призвичаються. Можливо, десь в інших колах вони розмовляють російською, але тут уже переважно українською.

Димерська селищна територіальна громада

с. Козаровичі

Записала Катерина Бех [К. Б.] 8 липня 2024 р.
у с. Козаровичі Вишгородського р-ну Київської обл.
Співрозмовник – Віктор Володимирович [В. В.], 1963 р. н.

[К. Б.] *Немає світла у Вас? Чи якісь є у вас правила виключання?*

[В. В.] А що ми знаємо? Нічого не знаємо…

[К. Б.] *А що, графіків у вас немає таких, як в Києві?*

[В. В.] Був і графік, а тепер і графіка, не знаю.

[К. Б.] *Ви щось скаржилися, я чула… Це про село говорили? Як люди зараз живуть? Як жили, коли росіяни заходили? Староста добре знає проблеми людей?*

[В. В.] Вообще не знає. Вона людей не знає, бо вона квартиру купила в *[м.]* москві.

[К. Б.] *То вона не місцева?*

[В. В.] Вона не місцева, вона у бувшого голови сільської ради купила квартиру. Була за 100 *[тисяч. – К. Б.]*. Вона заїжджа', понимаєте? Просто заїжає сюди… Та як получилось. І староста, голова сільської ради буквально лічені секунди вспів, з хати вискочив. Вже хата пошті кругом на була, в окруженії була… Вспів.

[К. Б.] *Розбили хату?*

[В. В.] Окружили, хотіли взяти. З ферми зайшли, бо сюда *[через проїзний шлях. – К. Б.]* було закрито, і він вспів уйти.

[К. Б.] *Вижив?*

[В. В.] Живий. Живий. Він взяв под «Курган» *[меморіал «Курган пам'яті». – К. Б.]*, сейчас, ну, в селищній раді, у *[с-щі]* Димері. Ну, чисто, чисто Вам кажу, чисто, ну, з долі секунди, долі секунди. Тьотка йому каже: «Тікай, бо он тебе сейчас хату, хату обкрутить».

[К. Б.] *Це його хотіли взяти так як у заручники?*

[В. В.] Ну, цього хотіли… Тут же командував, комендантом «Хан» був, на його так казали. То у нас бувший директор Л. Він сам з *[м.]* Новгород-Сіверська. І щось із ним так, по-хорошому, по-хорошому. І газ пробував. І начали погрущиком вони щось там і зацепили в трубу. Хлопці прийшли: «Ви що делаєте». Кажуть: «Ну, як трубу?». Прорвали і все. Люди, хлопці перекрили. Хан приїхав: «Вот, рєбята, я все сдєлал, розкопать, я все сдєлал, на том оно і окончилось». Десь снаряд прилетит, там приїде: «Ой, блін, ой, блін, ето самоє…». Потом мого, мій племянник, родич, Саша Яровий… Вони зайшли, солярка чи шо кончилась возлє дороги, по трасі шо на *[м.]* Вишгород, за остановкой танк стояв… Він каже: «Ну, дядь Вітя, я БТР, БМП, пожалуйста». Ну, кажу: «Танк. Там, – кажу, – кислород, нада включать балон». Да я ж кажу: «Не знаю». Кажу: «Ондо цей Борозний, он танкіст». Він до його каже: «Поїхали». Поїхали. «Дайте бутилку бензину». Кажу: «Ну, найду бутилку бензину». Дав бензину я їм. Вони поїхали. Кажу, шо счас, каже, почуєте, шо. Наверно, солярки нема, не заводиться. Боєкомплект повністю. Каже: «Снаряди ще запустив». І як грохоне – башня в ту сторону, а танк туди. Взорвали танк. І після цього, днів через два вони там сиділи. Як же та вулиця? В голові крутиться, ну, не скажу, яка там вулиця, у хаті вони там сиділи. Хтось його здав, прилітають, нікого не тронуть, його заламали, і він – до сіх пор не знають. Ми ж пошли, і тьотка моя пошла до цього Хана, каже: «Скажи, де мій Саша?» Показує: «Я. Саша, права одо». – «Да, – каже, – в Білорусію одвезли, ходіть забирай», – каже. Із *[с-ща]* Бородянки тоже цілий автобус отправили в Білорусь. І тоже люди не вернулися. Вони, знаєте, де… В нас, уже він покійний, один бувший міліціонер, він… І його там де-то дядько був. Там священник у Бородянки, священник їх отправив. Да. А тут оцього, у нас Ігор, він сам міліціонером був. Напився, хотів вертольота збити. То добре, що сусіди його, на цього, начали ганять «кацапов». Кажу: «Успокойся». Вони його взяли в плен раз, привезли, а потом другий раз як взяли, не стало його. Потом нема, нема-нема… Вони вийшли. «Кацапи» уже коли вийшли, він появляється. Кажу: «Ігор, як?». Каже: «Як! Із Миколаєвки, – каже, – жінка з чоловіком зі мною сиділи, волонтери. Там іще і із других сіл, – каже, – іменно сиділи в "Брянск-2" – в цій тюрмі». – «А ти, – кажу, – як? Як ти вибрався?». Ну, каже ж: «В мене дядько помог». – «То як ти вибрався, таки питаю?». – «Я сначала на Закарпатті, мене привезли, з Закарпаття я приїхав додому». Він ето і…

[К. Б.] *Коли сюди зайшли «кацапи»?*

[В. В.] Вранці двадцять четвертого, в перший день *[повномасштабної російсько-української війни. – К. Б.]*.

[К. Б.] *Так, в перший день? В годин шість?*

[В. В.] Не в шість, десь пів восьмого, около того. Одна колона сюди пошла, друга – до колона туди. Ну, первіє…

[К. Б.] *Вони зразу окружили село?*

[В. В.] Да, вони ж пошли з Димера по Старій Димерській *[дорозі. – К. Б.]* пошли на юг. І центром сюдо і пошли, то і що я Вам скажу, я не мог просто повірить. Вірите? Не мог просто повірить, но потом я вже повірив, коли ми вийшли. Приходимо

потім до моєї покійної матері хати, а там метки на колодязі – така красна краска, і вона світиться, і метки стояли, поняли? Буква, буква «С».

[К. Б.] *Такого я не чула тут…*

[В. В.] Так я, так я на свої очі бачив. Отака буква «С» написано і точка красна. А потом, коли «кацапи» вийшли…

[К. Б.] *То на воротах у тих людей, кого мали забирати?*

[В. В.] Ні, це понад дорогою на колодязі.

[К. Б.] *Це понад дорогою, щоб вони знали, куди їхати?*

[В. В.] Да, отметка краской, краской, да, краской. І у одної… Мені одна людина каже, що вона вночі світиться. Присвічує світло, вона загоряється, і указують путь, указують. Отако. А потом вони щось не зайшли перві, то перві вони зайшли ці *[інші російські колони. – К. Б.]*. Ну, діти зайшли *[окупанти молодого віку. – К. Б.]*. Чесно говоря, Вам скажу, діти зайшли. Каже: «Отець, шо тебе не помоч? Видишь, – каже, – шо я присяги не прінімал». Указує на білет та каже: «Єщо присяги не прінімал. У нас телефони, документи забралі». І каже: «Сюда!» То перві такі ще були, понімаєте. Ну, вже як другі прийшли, ну, ці…

[К. Б.] *Буряти були?*

[В. В.] Буряти. Буряти і «кадировці» були. То ті, блін, ногами, лісапетом, блін іде, і пулемьот по землі тягнеться. І то самоє. Ну, я так, з ними не очєнь. Тут у нас єсть цей, сейчас начальником насосної, В., він фотографіровал…

[К. Б.] *А людей тут побили багато в селі? Будинки поруйнували?*

[В. В.] Старосту церкви із хати витягли і там коло хати розстріляли. Староста тут у церкви був. Мужик. Він такий мужик хороший був. І вони його розстріляли. Вместє з моїм другом взяли. Той О., тоже цікаво… Там, короче, оце по тій трасі, возлє башні, перший дом стоїть, первий дом. От, і башня, і первий дом. Ото і та староста. І там вони ворвалися, щось їм об'яснили. «І один такий "кабан", – каже жінка його, – витяг його туди під парники, і застрелили». Ну, то буряти, видно, не буряти, а «кадировці». Бо буряти всі такі, як ті кабани були…

[К. Б.] *Це просто так, чи хтось навів на старосту?*

[В. В.] Ні, вони просто зайшли. А він їм каже: «Вон отсюда!», – начав там щось їм. І він до його: «Пошли!», – каже на мого друга. І тоже оце він живе возлє отам, слєдующая улица, возлє сельсовєта. Тоєсть, як получилося… Каже: «Сиджу собі і цього телефона заряджаю, генератор малесенький, – каже, – БМП стає, "УАЗ-ік" стає, "УАЗ-ік" стає і БТР, ломляться». Каже: «Що за дурня?» Каже, що двери вириває. Добре, що жінка прикрила телефони. Так і так. А хто-то сказав, що тіпа орієнтировка, а у його забор такого, похоже, цвета. І вони його забрали. А якраз було 7 марта. А він з Петровців такий оберемок тюльпанів приніс. А цей бурят – очі як в барана: «Гдє взял?». – «Купив». – «Что ти пи***шь?». – «Чесно, купив». – «Как зімой можно цвети купіть?». Ну, ж тупорилі такі були, що, ну, такі вони *[рашисти. – К. Б.]*. «Как зімой можно було це?». Ну, каже йому: «Поїхати в Петровці, пойдіть і подивіться теплиці, де цвєти растуть…». І це він його забрав і неділю в плєну його тримав. І говорив: «Я нє могу поверить, Талян, что у вас растут цвєти».

[К. Б.] *По хатах ходили? Забирали щось чи ні?*

[В. В.] Все, що могли. А отам же, вона же була по тій дорозі. Ось П. їй купив ту базу, потім її продали. Там були фокстротовськиє склади, вже «Фоззі», «Фокстрота» і то саме. Отам вони *[російські окупанти. – К. Б.]*, я на свої очі бачив, як вони каждий вечер, блін, во-во-во, вивозили оттуда. *[…]* Ті холодильники, як оцей магазин трьох дверей. Там вже добра скільки було, страх і ужас, скільки вони попотягали. І цих…

І це туди, а потом туди, як прилетів раз снаряд, то воно не то саме, телевізорів оцих із здоровим екраном… То комендантша казала, шо я спеціально оставила для реліквії. Окна повлітали пластмасовиє, то позабивали цими тєлєвізорами в пластмасу гвоздями-«стопійсятками». Отакиє люди були. Дікі люди, шо він там бачив у тій тайзі – ну, тайга і всьо.

[К. Б.] *Телефони забирали у вас?*

[В. В.] Ми ховали. А потом на п'ятий чи на шостий день якось Толян ішов у *[с.]* Лютіж і зустрів мого зятя, а зять мені передав, передав два батони і там конфєт. А потом іде він назад. А він собаку, в мене через хату собаку кормив у друга. А друг добре, що змикитив оцей інструмент увесь в мішок викинути. Каже: «В тебе ж ондо яма є. Кидай в яму, прикидай глиною, і буде цілий. Гарно, – каже, – зав'яжи все». Ми згорнули цей ось інструмент у нього, гарно зав'язали, мішок. Такий мішок здоровий. Туда і глиною пригорнули. Він приїжджає. Йоп! Все ціле. А так – вигребали страшенно.

[К. Б.] *Продукти забирали?*

[В. В.] Ні, на счьот продуктов – я не знаю. А таке оружиє – сильно у всіх оружиє. І тут оружиє забрали страшенно: у мого сосєда забрали, у мене забрали. І вони, і вони охотничі *[будинки обшукували. – К. Б.]*, вони, хто-то їм казав, десь вони є. Понімаєте? Хтось казав.

[К. Б.] *За списками, може, шукали?*

[В. В.] Мій син у Димері буквально ще б два дня до виходу і був би *[загинув. – К. Б.]* – вони два з АТО остались. А то всіх забрали в Димер. Ну, цей же сволота *[зрадник. – К. Б.]* получив двєнацать лет, шо здавав. Двенацать лет.

[К. Б.] *В Димері здав?*

[В. В.] Да. То йому двєнацать лєт дали. Сначала нічого, нічого, там адвоката найняли, нічого, нічого. А потом таки й ж народ возстав, каже: «Як нічого? Він ще, – каже, з ними *[росіянами. – К. Б.]* хотів утікти через *[с.]* Федорівку десь сюди, вони його кинули. Наші його поймали і вони його, от, і довели *[провину за колабораціонізм. – К. Б.]* – ну, ну, двєнацать лет, от, це.

[К. Б.] *Зразу нічого не дали?*

[В. В.] Ну, адвокат же там, да, він же помагав, щоб то саме, і тіпа, знаєте, відпустили. Ну, мені так у Димері люди розказували, що адвокат тіпа помагав, щоб він же хотів, щоб би то… А мій син каже: «У нас, – каже, – два чоловіка в плєн не взяли, а то ж з АТО». Каже: «Ще день-два, і, – каже, – хана *[погибель. – К. Б.]* нам би була…». Ну, так…

[К. Б.] *У вас евакуація була? Чи оголошували?*

[В. В.] На Білорусь – пожалуйста. Автобус на Білорусь приїжджає, а мужик приїхав автобусом своїм дітей забирати. Каже: «Ілі грузиться на Білорусі, ілі – нє». Вони йому з автоматом руку заламали, автобуса поставили, його десь одвезли. І так цього, і так автобуса, і вони вийшли. Ми з Юрком, такий самий автобус у Юрка, там він живе, подивилися – все нормально, ключів немає. Ну, як ти його, ключів немає? Потом хазяїн прийшов, якось он там знайшли ключі, завели, і він, хазяїн, забрав. А де той водітєль дівся, з'явилися, не знаю. Вони зразу його, може, положили… *[…]* Коло мене оце шість БМП, возлє мене каждє утро на краю села. Перва – возлє мене, друга, третя – по краю там, на краю, то самоє, при вході в село, і оце возлє магазина. А навпроти в однокласниці – штаб їхній був – там три генєратора стоялo. Їх штаб був. І оце же Хан був у їх тіпа коменданта і тому подібне. І така ситуація. Це же було все нормально, нормально, а потом десь Хана забирають отсюда.

Хана забрали. Прийшли «кадировці» такі і цього Л. у плєн забрали, туди на завод пластмаси *[на територію товариства з обмеженою відповідальністю «Ізопак Пласт». – К. Б.]*. І от, вони у п'ятницю ночью вийшли, а Л. утром, десь часов шесть, в одних трусах прийшов оттуда. В одних трусах прийшов. А цьому В., бідному, він же, ото показують по рекламі, як то і на вертоліт, падали. Дивіться, то й часто рекламу. Оце ж у нас он падав – отам на краю села. Наше отой же льотчик, шо в *[с.]* Глібовці збили його. У нас же самальота збили, з *[м.]* Николаєва льотчик. І вони і його збили над Глібовкою, і він протяг над Глібовкою і впав тут, под хазяйством. Ну, люди його вже й поховали. А вертольота він збив. А другий – а другий вертоліт його «лупонув». То цей вертоліт впав там у нас, із хати нічого не осталося, коротше. І там слєдующий домик – пів хати немає. Вони прибігли, і то самеє…

[К. Б.] *Це все тут, у Козаровичах?*

[В. В.] Да. Це ж там отак-от дорога йде, і це цей вертоліт, то в нас він падав. А потом десь днів три пройшло – така тишина, ще ж постов не було, нічого, тишина, тишина. Такий гул над водою йде, думаю: «Ну, що за хре***ня?..». Просто подимається чотири штуки, по *[Київському. – К. Б.]* морю йшли, понад водою, і на кручі подимаються – як «дали» їм – такий дим стоїть там. А цей В., то і пальці поперебивали, йому там вже локацію скидав, то його хто-то здав, і пальці поперебивали. Бувало йому все. І його щастя, що він каже: «Нічого не помню. Помню, просипаюся, – каже, – з цих котеджів якось жінка забрала. Як йому туда – вийшов, неізвестно, як він вийшов. Я, – каже, – не помню, як я вийшов з подвала, не помню, – каже, – як я вийшов». То ця жінка його, ето самоє, помила, все, до привела до пам'яті, переховувала його два дні, поки вони *[рашисти. – К. Б.]* вийшли. А потом вони вийшли, то він прийшов додому, то його, він десь місяців два, наверноє, поламані всі пальці були, поламали пальці… Він вже цього, він вже фотографував оце все і скидав локацію. І хто-то же здавав, якщо ходили… То здали.

[К. Б.] *То Ви мисливець і зареєстрований?*

[В. В.] Да. Ну, це їм або базу хтось скинув мисливців. І ще Вам одно скажу.

[К. Б.] *І молодь тікала ж із села зразу?*

[В. В.] Я не тікав, напримєром. Дочка в *[с.]* Петрівцях була, я тут. Каже: «Приїжджайте в Петрівці, пока возможность була». А потом уже і перестали пускать, коли «кадировці» стали, вже так прижимати начали. А це цього. Ще одна така біда в нас була в селі. І СБУ *[Службу безпеки України. – К. Б.]*, і прокуратуру, куди ми не казали, – і *[байдуже. – К. Б.]* всім. Приїжджає БМП, «УАЗ-ік» там, і їсти носять, крупи там одні носять. І куди ми не обращалися, так вони розкошують, купили машини, і хоч би шо їм…

[К. Б.] *Це зараз?*

[В. В.] Ну, послє окупації. СБУ казали, поліцеям казали, кому ми не казали. І всім однаково, да. Понімаєте. Всім однаково. Ну, і колись, і дід мій, колись уже, і німцям яйця носив, тим поліцаям… В мене кума рядом живе, отакочки хата, розвернувся – і прямо тако в забор, і стіну вибив. Морда така влізла – бурят – і консерву жере. Ізвінітє. *[…]* То кума каже: «Пойди, що він мені, забери в хаті…». Я кажу: «Я тоди в жизні ногою не ступлю». Только потемніло, і давай усе тягать, і давай усе тягать. І це ж її оце «кацапи» все возили: холодильники, крупи їм. А потом окупация кончилась, вона пошла десь так… Каже, якось, а потом другий раз вона якось зайшла там, каже: «Забитий двір холодильниками, крупами і всім». І пройшло їм як «з гуся вода», пройшло все. А ми питали поліцейських, кажем: «Оце там дивись, баба написала: "Пропав чайник"». Каже: «Ну, я понімаю, чайник… Тут, –

каже, – людина пропала, а тут баба пише – чайник...». І представ, каже сам поліцейський, каже, що так. А у того свині пропали, у того, каже, те пропало. «А так написали – чайник. І заяву напишуть, я ж должен це прийняти», – каже. А це ж каже: «Розсматриваю, це сколько ж, – каже, – таких було *[випадків. – К. Б.]*». *[...]* Це в вісім утра поснідали, так і приїжджають, возлє мене одне БМП, два БМП заїжджають на Комсомольську (вулицю). Одне возлє колодязя ставало. Друге – проламали там ворота, таку дорогу собі зробили. Третє – туди. І три по краю села ставало. І це пів дев'ятого – бух-бух-бух. Десь до пів десятого – тишина. А потім наші були – хопа-хопа-хопа – сюда. Вони, наші, – із Лютіжа. І це того, «крокоділи» (вертольоти *[Мі-24. – К. Б.]*) ці прилітали часто. Це на Польовій вулиці така двухетажна хата. «Крокодили», ці вертольоти, прилітають, іде понад самою землею, щоб не збили. Подимається, отак-от хати, ракети – фух-фух-фух. Острілявся – жух, і тако: раз униз, і набок, і пошли туди. Два штуки постоянно. Один тут, а другий туди, за трасою.

[К. Б.] *Скільки тут тривала російська окупація?*

[В. В.] Місяць, чи менше.... Місяць. Якось вони у четвер, щось бачу, воно начало, ето самоє. Оце вони ж три ротації тут були. І кожна ротація тягла все, що могла. І сказати, що вже що только могли. І постель забирали, все чисто. От, назабиралися. Вони зайшли первий раз – таки й подивилися все, питали: «Телефон єсть?». Я їм показав телефон. Ну, потома вони кажуть: «Всьо, отєц, хорошо. Дай води попить. А какая у вас вкусная вода». Кажу: «А ви чого, ну, це же мені розказуєте?». А потом уже другі прийшли. Іде отакий, в його ноги нема, і пулемьота уволочить: «Сало єсть?» Кажу: «Х*й, – кажу, – єсть, а не сало. А шо таке, сала захотів? Сала захотіли – заре дам тобі сала...». А він: «Ти шо атєц, ща тєбя, ето самоє...». І оце ж вони отак, вони це й поїдуть пообідають. А потом була друга ротація. Да, друга ротація була, хлопці приїхали – такиє амбали дебелиє приїхали. І БМП до мене заїхали, а друге БМП – до сусіда заїхали. Отако прямо, пачка шиферу, по шиферу заїхали, все, стало. А третій БМП – через хату заїхали. Там І. жила. Її чоловік – полковник СБУ. Домік такий маленький один, старий домік, і здоровий домік новий. Вона только прийняла оцю електричну машину. А чоловіка «Вольцваген» стояв. Ето саме. Вони заїжджають туди. Только заїхали, притемніло. Кажу жінці: «Люба, дивись що! Що за х**ня?». Гух-гух-гух! Я так забором-забором, повзком, дивився: чоловік, навєрно, двадцять – це ж БТЛ-ка, блін. Троса тягнуть, БМП згорівший витягують, ворота вирвали, щоб слідом не було. Так я до тьоть Люби повзком. «Тьоть Люба, – кажу, – що случилось?». Каже: «Не знаю». Каже: «Сиджу я – " хлопок"...», – каже. – «Дрон, видно, скинули», – кажу.

[К. Б.] *Де вони техніку дівали згорівшу?*

[В. В.] Кажуть, техніку оцю згорівшу вони всю тягали до автопарка, де ми були. За автопарк тягали, там уже яра немає. Яр вировняний, закопували у яру. Но наші і бояться туди іти, бо можуть слоями міни лежать... Повністю яр, бо такий був. Яра нема – он туди сцягли і загортали. А потом тут же Льоня, мій сусід, то він ходив там... Ну, короче, коло *[Київського. – К. Б.]* моря там охраняли вони. Ну, вони його пускали. Потом зустрівся з офіцером. Він каже: «От бач, каже, накрився, двигатєль застукав. А бат (БТР) же сколько важить? Тон трицать, навєрноє. А менє тащить його назад. Я гранату так, а я под капот бросил, пускай он стоіт». І так воно, в полі стояв, наші прийшли тоді, загрузили його. До х***на вони тут техніки потєряли, не забрали.

[К. Б.] *А як довго цей Хан був у вас тут у селі комендантом від окупантів?*

[В. В.] Дві ротації. Десь п'ятнадцять днів. А п'ятнадцять днів, да, бо в третій ротації його не стало. Бо я щось це й не помню більше його. От, дві ротації було, третя ротація, і на те, третя ротація кончається, і вони ушли з третьою ротацією вже. Ну, вони не ушли, от, ну. Ну, багато наших забрали. Кажуть, що всі, наших кого забрали – Х. забрали – це журналіст «УНІАН», то батько не знає, де. Ну цей І., покойний, казав, що вони всі у «Брянск-2», всі там. Всі там. Всі оці були в гражданском плєнє – «Брянск-2». «Там, – каже, – нова тюрьма здоровенна», – каже.

[К. Б.] *А дітей не забирали з села?*

[В. В.] Оце ж тоже дітей вивозили. То він каже: «То тоже автобус був, приїхав потім, то на Білорусі. Тоже вони його забрали, автобуса. Тоже все на только, на Білорусі і все». У нас усі виходили через перекачку *[для евакуації із зони окупації на підконтрольну Україні територію. – К. Б.]*. Там тероборона зустрічала їх і сопровождала.

[К. Б.] *А там, біля перекачки, тероборона стояла, так?*

[В. В.] Ні, тероборона стояла дальше, щоб не достали їх. Там в лісі. Вони просто підходили сюди. Там вже стариє плити, вони цієї плити подорвали і шлюз подорвали, воно затопило. І люди там по досках переходили тут, і там велосипедов, і машин там стоко стояло – страхи. Люди кидали все і виходили. І потом тероборона їх доправляла вже в Київ і дальше. Там автобус дальше був у лісі, ну, що могли чи чим, тим і помагали. Їсти переправляли нам тоже трохи були сюди, передавали їжу через А. – він держить, цього, охоронне бюро, так він только через його. Він привозив сюди, привозив.

[К. Б.] *А коли була окупація ж, тут не було ні світла?..*

[В. В.] Був свєт. Був свєт. Тоді пропав свєт. А потом вон вже, як перервали оце трубу, як перервали оцю трубу... А другу неділю – вже все. А потом і газу не стало, на другу неділю.

[К. Б.] *Важко було, так?*

[В. В.] Ну, як важко? У мене запаси дома були трошки. Так, запасов були, і собака ще їла. І крупи – все було. І муки, конечно, трошки не розщитали. То в кого больше муки, то той, ну, якось, воно хліба ж не було, то млинчики якісь, то зять передасть з кимсь з Петрівців якогось батона. Там вже трошки проще їм було, но все равно.

[К. Б.] *А от, могли повірити, що прийдуть росіяни сюди з війною?*

[В. В.] У мене дядько сам, мати і брат її рідний, сам же у Брянську живе і на почті робить. Я і з двоюрідними в росію їздив «КамАЗом», до його заїжджав. І він, і перед войною він за рік, чуть не через місяць мамі моїй присилав по 3000 грн, може там тяжело, присилав. Потом так і все. Видно, помер він там, і цього… Нащо далеко брать? Єслі моя сусідка, її брат у росії, каже: «Володя, – каже, – война началась». – «Ніна, какая война?» Вона вже в курсі: «Война, – каже, – ваші… Не пускай, – каже, – сина, – а його син – офіцер, – не пускай». Каже: «Ваші вже у нас, у Козаровичах, коло твої хати, вже людей убивають», – каже. Ну, так вони там ото, на котрий там питають людей, шо можна евакуіроваться – пожалуйста. Загрузились, а только начали їхати. То хто вспів – вискочив, хто не вспів... Женя-водитель, де той Женя-водитель… На «Жигулях» хотіли *[евакуюватися. – К. Б.]*. Вони пошли, договорилися, хотіли виїхати, за руль, так і начали їхати. А потом, цього, там іще один хрон каже: «Йду!». Потім каже: «Не поняв, не поняв, стоїть "УАЗ", і в "УАЗ-і" чотири трупи показує». Видно, наші *[знищили російських окупантів. – К. Б.]*. Ну, оцей новий «УАЗ» – там корейський двигатєль, оце ж типа як под «Газель» вже зроблений. Ну, там на хутрі дорога отакочки йде вниз. А він якраз туди на точку йшов до сусідки. Вранці... Каже: «Увечері не було, вранці йду, – каже, – стоїть. Я, –

каже, – туди, коли оце бачу, йду, так я скоріше через забор на поле». А хто їх «пришив», блін, всіх чотирьох в машині так? Видно, наші. То тут братва ширяла добре.

[К. Б.] *Їх багато тут було?*

[В. В.] Вісімнадцять чоловік наших, іменно наших хлопців.

[К. Б.] *Це була тероборона?*

[В. В.] Вояки, натуральні вояки. І вони боялися. Ну, вони самі організувалися і в ліс. Да, воно то так гаразд, подловили.

[К. Б.] *«Кацапи» їх не шукали?*

[В. В.] А хто був, шо знають, хто вони є. Ніхто ж не знав, ніхто ж не знав, що вони є. Просто я знав, що вони є.

[К. Б.] *А де жили окупанти?*

[В. В.] У «Рошенці» ж. У людей по хатах, на складі у «Рошенці». Там же і техніка стояла, все... Потому у «Сільхозтехніці» в складі жили – там склад був у їх повністю, там були і БМП стояли, все. По хатах жили, де могли, то самоє. Там, де один оцей, ну, добре, що не признав, що він сам воєнний, каже: «Отєц, ми к тебе жить ідьом». А той каже: «Ти да не пойдьош ко мне жить. Меня вот вивели, – каже, – вот відішь, мать лежіт. Відішь? Отуда», – каже. Ну, вони без нічого ушли. Добре, що вони не знали, шо він полковник воєнний. А в Глібовці ж, цього, там вже полковник воєнний, то він там вже виступив, так я не знаю послєдствія, які, чи вбили його, чи в плєну взяли. Там оружиє в нього. Ну, мужик такий серйозний, і він проти їх *[рашистів. – К. Б.]* пошов. Я не знаю, що там случилось, що він чуть не постріляв там і не то саме. Так цього, вони оце, де тако жили, то самоє, у хатах, де можна було, там і жили. У цього. У однієї там крута хата. Вони даже унітазом не могли пользоваться. Пон*** у відра, у шо-небудь, а і унітаз – а не то змити. Й отако хата, посеред хати, посеред такого всього наробили і сходили… Ну, ну, я не знаю, що за дєбили. Ну, тупорилий народ і все, тупорилий народ. Чи ж за гроші, ну, які там гроші? Ну, ти ж пойми. Ну, ціє і пєрвиє, приходить: «Отєц, нашого друга убилі. Шо нам дєлать?». Кажу: «Ребята, а що дєлать? Ви ж його не отправите». Ми питали командира, каже: «Закапуйте». Ми його закопалі там і там. «Поставте хрестика», – кажу. Ну, поставили не хрестика, а цього, а тоді днів, наверно, чотири чи п'ять пройшло, бачу БТЛ-ка йде з хрестом. І за єю іде два «ЗІЛа», десь це пів десятого. Вони поїхали. Я вийшов, кролів кормив, покормив кролів, вони вертаються, десь було вже одинацять, без малого одинадцять вертаються. Жінка каже: «Диви, диви!». Кажу: «Шо, – кажу, – диви?». «ЗІЛ» іде один, отако як кирпича накидано. Дивлюсь, ноги висять, руки, із «ЗІЛа» руки. Понятно, що другий «ЗІЛ» битком, ну, накидано, і БТР-ка заді сопровождає із *[с-ща]* Гостомеля, труповозка. І потом я питав одного, кажу: «А де вони діли?». – «А вони, – каже, – раз, зарили і всьо».

[К. Б.] *Це в Гостомелі там чи в Козаровичах?*

[В. В.] Оддо в Козаровичах. Вони ж в «Юнзі» *[фермерське господарство «Агро-Юнга». – К. Б.]* тут же базировались, до *[Київського – К. Б.]* моря. Вони ж в кущах понад дорогою, попод кущами тут до Глебівки, в «Юнзі». Там і «КАМАЗа» вони, нашиє лупонули, і «КамАЗ» згорів. А потом десь, по-моєму, чи в вівторок, чи в середу був... А, в понеділок. Чую: раз – дрон полетів ж обратно. Все, разведка проізошла. На другий день бачу ж, бачу вечером. Понятно. Бачу: «гу-гуп» – щось там горить. «Гугуп» – щось там горить. Потом два дні тишина. «Ж-ж-ж» – дрон. А в їх же той склад боєкомплекту був у «Сільхозтехніці» у Димері. Чую: хоп, «го-гух, гух» – і пошли фейерверки. Вони одну, другу, третю міну туди. До дєветі утра з чотирьох горіло. І вони *[рашисти. – К. Б.]* тоді перебралися отсюда вже у «Ярослав» – у швейну

фабрику. Там же фабрика, і вони ховалися. І буквально пройшло п'ять чи шість днів, і в четвер бачу: щось вони зашаламонилися, в 5:00 утра ми встаємо – ну, ніде нікого. Нігде нікого немає. А вони, а вони пішли. Я побачив хлопця, знайомий мій друг, я кажу: «Вони од нас вийшли». Вон каже: «Не вийшли. Вони пішли, одна група пішла на *[м.]* Чорнобиль, – каже, – а друга обошла Чорнобиль, на *[с.]* Оране туди. На Оране туди, і там селами тими хтось дорогу показував. То, – каже, – шоб тобє не збрехать, колона стояла, навєрноє, кілометра п'ять, згорівша. Асфальта нема, – каже, – одна щебьонка. Житомирська бригада їх накрила. І, – каже, – бігав ваш баран. Із цього *[фермерського господарства. – К. Б.]*, ну, тут у нас барани були. Даже барана узяли, блін, і букву «V» намалювали. Ну, він до родича їхав, як вони вийшли, то каже: «Баран бігав із краскою чорною на боку».

[К. Б.] *Швидко окупанти виходили із села?*

[В. В.] Оце ж резко, я Вам кажу, вечером вони зашаломолися, і вони десь піши, бо гул стояв із двенацати до часу ночі – вони ноччю уходили. А ночь, а вже ж в чотири часа розвидняється, а то Чорнобиль аж тоже, то саме. І ця ж Житомирська бригада їх там *[«накрила» вогнем. – К. Б.]*. Там пійсят процентов їх техніки і їх там лягло. Хто-то проскочив, хто... Каже: «Кілометра п'ять лента така, шо хочеш: і БМП, БТР і танки – взагалі все стояло». Та нам ще нічого. Бородянка – отам їм – да...

[К. Б.] *А що було в Бородянці?*

[В. В.] Ну, там багато і тероборони було. Ну, так, і там вони *[рашисти. – К. Б.]* дуже злі були. Їх там дуже добре побили. А тут вони, просто тут получається, що ми, бачите, тут не дуже на них нападали, то вони на отшибі. Вони як тіпа, як резерв, сховалися тут. Основний вже бой йшов на *[с.]* Синяк, *[с.]* Гаврилівку, отой, той *[с-ще]* Макарів, та тудою ж. А ми тут тіпа, як запасні, в якій стороні. Вони і в *[с.]* Сухолуччі були. Один в мене знакомий у *[с.]* Феневичах живе. Да він *[рашист. – К. Б.]* тудою не пустив його, щоб вийти. То він пошов із Феневичів десь через цей рейс пройшов, сюди до Сухолучча дойшов, тут його поймали. «Ти, – каже, – куда?» Ну, отпустили його. І цим лісом пройшов сюди, щоб вийти. І тут його хапонули в лісі. Кажу: «Як ти?..». Каже, ну каже: «Хапанули, отпустили, я документи показав, отпустили, – каже, – назад». Так каже: «І пошов, що я мусив, назад?». Каже: «Назад, і пошов додому».

[К. Б.] *А Ви оце з родичами в росії якісь зв'язки підтримуєте?*

[В. В.] Ні. Оце я і до війни, я даже не підтримав. Дядько як перестав дзвонити, він і дєньгі пересилав раніше. Ну, я йому дзвоню, то трубки ніхто не бере. Письмо написали. Все... Він сам з *[с.]* Федорівки родом. О!

[К. Б.] *А живуть де вони зараз?*

[В. В.] В Брянську, це тюрма «Брянск-2», а там дальше «Главпоштамп»... Тут і у Федорівці тоже так вони не сильно. Там Саша, знакомий мій, уже зустрівся після того, як вони ще були. «Саша, як ти, – кажу, – вижив?». – «Так і вижив. Я, – каже, – ще й молоко, возив дітям од корови». Ну, кажу: «Як не боїшся?». – «Раз, – каже, – проскочу, а раз три "УАЗ-іка" стоїть і заду до цього». Отам же, там оце в *[с.]* Любимовці. Оце ж дивіться, іде Любимовка, так? У Любимовці поворот на *[с.]* Сичівку єсть, поворот на *[с.]* Андріївку єсть, так. Єсть така дорога, оце як поворот у Любимовці в центр, возлє церкви тут. І «кацапи» базируются у церкві. Так за церквой єсть поворот на Андріївку, а ближче до церкви сюди – поворот на Сичівку. Так, а він сам же, там Іваново, там три хати, він сам фермер. Та каже: «Я, – каже, – виїжджаю такочки. Один раз, – каже, – виїхав сюди в Любимовку, завіз молоком дітям "Газелькою". А сюдив в Андріївку... Другий раз, – каже, – виїжджаю – опа, а там

стоять, я – задню. А потім, – каже, – я сховався. А там ровчак такий, як оце за забор шириною, канава, ну, голова адміністрації був, що викопав. Там поле і ягодник, усе. Вони ту канаву, – каже, – перелітали, наче самольоти. На скорості сто кілометров, боялися і перелітали. Там ліс, ліс і чуть поле, – каже, – вони на скорості сто кілометров перелітали. Я сам, – каже, – лічно бачив. Гусениці, – каже, – одривалися од землі, перелітали – боялися, щоб їх там не лупонули». Каже: «Там таке глухе місце. Село, село і глухе місце». Каже: «Я не міг подумати, що на такой скорості можуть перелітати. На повну скорость через мосточок, – каже, – гоп – і тікати. Боялися того місця страшенно. Бо там диверсійна група наша находилась. А потом, – каже, – один раз хлопці виїхали, токо од'їхали, і вони приїхали і шмон робили – це вже "кадировці". Кажуть: "Добре, що вони уїхали", – то так би хана хлопцям. То я, – каже, – вже зв'язався з хлопцями, кажу: "Хлопці, вже не приїжджайте, бо пока «кадировці»"».

[К. Б.] *Нашим помагали тут люди місцеві?*

[В. В.] Помагали... Вони *[рашисти. – К. Б.]* понатягували, вони що хотіли, то і тягнули. Що хто тако, мов тягнув... У мене «Газельку» забрали, так бачили мою «Газельку» Ну, то там вона під двором розстріляна стоїть. То кажуть, шо бачили, шо повну «Газельку» велосипедів везли у Димер. Даже велосипеди. Я Вам розкажу ще одну ситуацію. Дядько, дядько мій розказував мені, що тут жили в *[с.]* Сукачах, а десь там за Сукачами тоже така здоровенна база була – в магазинах там велосипеди і така вся *[транспортна техніка. – К. Б.]*. «І там вже один "вась-вась" із ними був, то натягав цих велосипедів, – каже, – я не знаю, коли сколько». Каже: «То це, – каже, – война кончилась, то, – каже, – людям роздавали. Ну, базу вони бомбою розтрощили, і він туди. І тут і начав тягати велосипеди, таке, саме то таке ходове собі. А вже і война кончилась, то, – каже, – людям роздавав велосипеди». Там тоже база здоровенна була, база сільнєйша туди за Сукачами, і там склади були, і вони там «паслися» добре.

[К. Б.] *А Ваш син зараз служить чи?..*

[В. В.] Ой, мій син уже, я не знаю, я так переживаю, – в *[м.]* Куп'янськ, *[с.]* Михайловка. Год отбув там, ето самоє. Кинули на *[м.]* Суми їх. На Суми, ну, як, їх отуда вивели, 32-гу *[окрему механізовану. – К. Б.]* бригаду, з якої нічого не осталось. Нічого не осталось, осталося з бригади трицять п'ять чоловік, осталося з бригади. І вони ж були у Германії три місяці, з Германії генерал говорить: «Рєбята, ви будєтє в тилу, ето самоє», – і все там, і це саме... Только привезли їх – і на фронт возлє Куп'янська, за Куп'янськом там вони де попало були. «А потом їх, коли вже, – каже *[син. – К. Б.]*, – у пєрву неділю, – каже, – пєрву роту зразу окружили в плєн, другу роту, – каже, – з землью зровняли. Третя рота – це, – каже, – що я був, то ми, – каже, – вижили, четверта і п'ята та, то оце поостававлися. Мгновенно, – каже, – отак шух, і немає...». Ну, він сам в АТО був, його ще американці обучали – парамедика. «Я це, – каже, – другий раз побачив: сльози, – каже, – крики, не "вивозили"». То він каже: «Мені – то шо, то це так і то саме...». Так вони були вже в Куп'янську, по тих *[точках бойових дій. – К. Б.]*, що йшли, там по тих же, *[м.]* Часів Яр, Куп'янськ, а це весь день. Забрали їх у *[м.]* Житомир, сказали ходить по гражданці. Місяць дома був. Потом їх визвали обратно. Він приїжджає після того, як визвали, і приїжджає аж через неділю: «Тато, надо пльонка». Кажу: «Нащо?». – «Будем Сумську область окапувати». Кажу: «З. же знає, йому показували бліндажі – там, – кажу, – бетонний весь». – «Нічого нема, гола земля». Каже: «Повір мені – гола земля, не одного бліндажа немає, нічого», – каже. А в їх цей командир такий, два на півтора, каже:

«Моїх дві руки і надо». Каже *[командир. – К. Б.]*: «Хлопці, дивіться, – каже, – бетонне укриття все». За свої гроші купили ліс. Мішки под пісок купили за свої гроші. Тоже це ж я йому пльонку на окопи дав. А потом він ще приїхав – рулон узяв. Зробили дві лінії оборони. Прийшла тероборона, хоп, а ви, хлопці, – на … *[Донбас. – К. Б.]*. «А в том Часовом Яру четверох суток ми не спали, – каже, – можеш повірить мені, не спали, – каже, – четверох суток…». Дзвонив – нема зв'язку. Тому я не знаю. Жінці скинув, що надо поремонтувати трохи машину, ресори надо, і тому подобно їм. Ну, це нам помагали вже волонтери, і люди скидалися – вже двацять тисяч є, і уже на дві ресори назбирали. А то ж первий, первий «Вольцваген» – то його розобрали, розобрав коробку, моста. А цей купили із правим рулем – «Тойота» така, *[19]*89 года. Ну, кріпенька «Тойота». Ну, він уже півтора року на ній був почти що. «І ото як морози були, то там, – каже, – міна прилетіла, і якраз, – каже, – проскочив. Міна прилетіла – і там два метри яма». Каже: «А хлопців евакуіровать надо». Ну, цей. Ну, дякую, тіпа джипа без цього, із-ззаді. Ну, ззаді, ззаді без салону, з багажником. «Треба хлопців евакуїровать, – каже. – Я, – каже, – туди і туди. А мороз, – каже, – позамерзало все, гранати поскручувало і все, – каже. В штабі у каждого под сракою машина. А на передок хлопці, – каже, – всі то саме – своїм ходом, – каже. – Вездє в штабі, вездє в каждого под сраками «Лексуси» і тому подобно. Оце така наша армія». Це ж волонтери собралися, да ми трохи куди – «підбили» цю ж йому, «Тойоту» цю стареньку. То справим рульом, ну, машина хароша, мощна. Каже: «Я практически й у день сплю три часа. Привіз хлопців, «200-х», «300-х» поїхав забрал, – каже. – І це, – каже, – за три дня три бригади витовкли. Там набрали знову бригаду 32-гу, то знов за три дня… А і що спати, – каже, – їсти нема коли. Або, – каже, – вообще, – каже, – от, так дивися на їжу, і не хочеться ї й їсти, просто їсти не хочеться. Все. Чаю випив кружку і все, – каже, – не хочеться їсти. Все». *[…]* І це ж вони перед уходом із Куп'янська. Каже: «Ну, там якесь село, – каже, – ми возлє Михайловки. Михайловка – то вже ж туди, Михайловка трохи дальше». Їх вивели кілометрів десь 25 от Куп'янська, вивели остатки. Каже: «Ми зайшли в хату, – каже, – одна хата така побита, а друга така – болєє-менєє. Ми зайшли в хату, і то саме… А я якось вийшов, – каже, – покурить. – Каже, – виходжу, – каже, – хрестик білий на асфальті бачу. Хлопці, дві секунди, – каже, – грузимося. Только, – каже, по, загрузилися – хопа, і міна в хаті. Месний донецький. І міна в хаті. І міна в хаті», – каже. *[…]* А це один он пропав Юра. Він все врем'я і в «Десні» був, і в охрані вездє. Приїхав додому, поїхав з дому – до сих пор нема. А з цього моє судження. І нормальний парень, неде такий, щоб де, щоб з дівчатами, чи що, він неде, вообще такий, до односився до цього. І пропав. Нема. Поїхав командир, приїжджав. І не можуть знайти його. Ні телефон не бере, нічого. Якось вони там були пробили, то остання локація в Святошино, в районі, проїхали. А в його цей телефон, що локацію показує, хоть і карточку поміняєш, а локація йде. Поїхали – нема нікого. І нема сьомиє сутки… А в, десь ніч, тоже мені розказували, що кажуть, я не знаю, чи це правда, чи ні, і то самеє, привозив хлопців якраз. І іменно, там вже три-дві казарми були, іменно в цю казарму в крайню поселили. Поселили хлопців вишгородських, петрівських оце ж туди, то саме. І не знаю, чи це правда, чи ні, чи це одна людина мені казала, що каже: «Офіцер метку поставив, і під ту казарму "прилетів". І він, і той офіцер зразу і застрелився», – каже. Оце ж цей Юра тоже там був, що пропав оце. То їх тоді вивели туди. І в *[с.]* Катюжанці тут же склади охорони. А просто, що він не розказує. «Там, – каже, – в Катюжанці як склади охраняв. А шо в тих складах, – каже, – все, – каже, – лежить: і снаряди, і ракети –

все, – каже, – тут єсть». Каже: «Ти не переживай, танки до Чорнобиля закопані в лісі, – каже, – сюди ніхто не пройде, ніхто не пройде. Нас просто перекидають, – каже, – отако по кругу всіх на охрану». І це він приїхав, поїхав і з концями.

[К. Б.] *У вас той магазин називають «Бандерівський», а чому?*

[В. В.] Того що на її маму казали, прозвище її Бандерська. Бандерська. Ага. А це ж чоловік із *[м.]* Нікополя та каже, що цей, каже: «Я люблю ходить в той "Бандерівський магазин"». А він каже: «Та, мабуть, "бандерівці"». Так по-вуличному кажуть на їх – «бандерівці».

[К. Б.] *А от Ви знаєте, хто такий Степан Бандера?*

[В. В.] Ну, ми історії в школі вчили. Вчили. Страшний дядько. Ну, розказували ж. Розказували. Що типа, да, що поганий. Ну, радянська влада.

[К. Б.] *А росіяни, як прийшли сюди, нічого про Бандеру не говорили?*

[В. В.] Вони, знаєте кого забирали – у кого, у кого, оце ж у мого племянника *[було татуювання. – К. Б.]* – герб був на руці. Він те, що він там та зорвав. Вони були це шестьох у хаті, іменно прийшли і його загребли, і все. Тих п'ятьох хлопців не тронули. А його зразу – раз і все. Хтось здав його, по-любому. Понятно.

Поліська селищна територіальна громада

с. Вовчків

Записала Катерина Бех [К. Б.] 12 липня 2024 р.
у с. Вовчків Вишгородського р-ну Київської обл.
Співрозмовниці – пані 1 [N.$_1$], 1946 р. н.,
та пані 2 [N.$_2$], 1960 р. н.

[К. Б.] *Пам'ятаєте день, коли росіяни зайшли?*

[N.$_1$] Ну, мені тут казали, що рано вранці прийшли. Хтось казав в 4:00 ранку, хтось в 5:00, хтось казав. Так воно і було. Так воно і було. У чотири. Я ще думала: «Що це таке, що оце воно гупає?». Думала: «До мене хтось добивається до хати…». Чесне слово, я ще до вікна даю: «Хто там? Сюда йдіть!». Мовчить, нічого не каже. «А йдіть сюда…».

[К. Б.] *А де гупало?*

[N.$_1$] Із тої сторони. Із тої сторони. В селі, з тої сторони, від Білорусії туди – там гупало, туди. Чорнобиль там вже ж був. Там вони зараз на Чорнобиль. Значить, а тоді всі якось залетіли, що ухватили усю Україну.

[N.$_2$] Отут жили…

[N.$_1$] І тамо в крайній хаті вони *[росіяни. – К. Б.]* жили, на крайній вулиці жили, а тоді перейшли сюди.

[К. Б.] *Мені казали, що телефони не забирали, люди користувалися?*

[N.$_1$] Не забирали.

[N.$_2$] Чого не забирали? У вас не взяли, а у брата забирали… Чого не забирали? Що ви, любі?

[N.$_1$] Не знаю, я не знаю…

[N.$_2$] Ви що, ви забули?

[N.$_1$] Може, у людей і брали. У мене не брали, напевно.

[К. Б.] *А людей грабили?*

[N.$_2$] Ого! Ой, грабили. Грабили і били, і ломали, і трощили, і сц*ли, і ср*ли. Все, що хотіли, то робили…

[N.$_1$] Мого сина, він зараз на войні в Харкові… Він це… І його якось допитувалися про «бандерів». Він каже: «Я не знаю нічого». Ми не ховалися нікуди. Ми були дома. Не виїжджали нікуди. А його поклали на землю, і каже один, такий не наший, та каже: «В ногу стріляй, в колено, в колено стріляй!» І він же, падло такий, такий падло, і вистрілив же ж, вистрілив йому.

[К. Б.] *В коліно?*

[N.$_1$] Не в коліно, а вистрілив между ноги. Ну, казав, чуть не обдєлался ляком. Да, отаке було. Ні одного, ні другого не було, хліба не було в нас, не по кусочку не було хліба. Голодали ми без хліба, сиділи, таке було врем'я, що не в магазинах не було, порозбирали. Господи, такого наробили, що страшне… А в *[с.]* Крясятичах іще та робила, як хліб, як її…

[N.$_2$] Пекарня.

[N.$_1$] Пекарня робила. Поїхали вони лісапедами. О! Один поїхав машиною. Ну, вони *[рашисти. – К. Б.]* забрали ту машину, ще у його стріляли. Да, отако йому, ось сюди отако стріляли, він упав в землю, зомлів. Нікакой був. І забрали машину в його, в його. Господи, мати Божа, таке робилося, що страшне. І віздє ж, кругом отаке робили. До по хліб їздив, їздили, да, хліб, а такого хлібину на кусочки ділили і приносили, і давали. О! Оце так, отак ми жили. Тоді в воїнів тут окупації, в ту і їздівалися, а по хатах ходили. Двери рвали, ломили. Що, шо бачили – все забирали. Думали, що вже озолотяться, да все чи, може, на росію повезуть туди, чи що вони вже думали. Я не знаю. Ну, і таке прийшло, що таке врем'я, що їх якось окружили, якось окружили. І вони вибрались мигом, виїхали мигом, було-от все. Ну, їх там десь до *[с-ща*] Поліського, до в Поліському, до, вони десь у Поліському були, вони думали, що назад вернуться. Вони їх, вони і не вернули, їх там поклали. По-хорошому. Да, отак. Це таке робили.

[К. Б.] *А вулицю якусь тут, кажуть, спалили?*

[N.$_1$] Ну, ту, другу – «Більшовик» називається, «Більшовик» кажемо.

[К. Б.] *А зараз вже якось по-другому називають її? Чи так і називається «Більшовик»?*

[N.$_1$] Зара – Мира.

[N.$_2$] Ну, воно як старі люди, то ми говоримо «Більшовик». Раньше тут був «Большевик», а зараз зовсім друге.

[К. Б.] *А як туди можна виїхати, на ту вулицю?*

[N.$_2$] Ну, воно вже там позаростало, вже воно наче там і, ну, таке… Ну, вже ж два роки пройшло, да. Зараз три года буде вже. Ну, да, вже… Ну, буде, там ще щось буде…

[N.$_1$] Там, де піч була, до стовбур, димоход остався. Там дещо отаке ще поостававалося.

[N.$_2$] Зразу на повороті, от, тут-от зразу, як уїжджаєте, впираєтеся, тоже хата згорівша.

[К. Б.] *А що, там наші стояли, чи що, що вони її спалили?*

[N.$_1$] Вони *[російські окупанти. – К. Б.]* запалили ту вулицю і всьо, ту сторону. Стало горить і все. О! А вони тоді перебазіровувалися сюди – на нашу вулицю. На краю там, на краю отам. Там вони вже, що хотіли, та й робили. Ого! Хотіли добратися танком, а там замініроване ж усе було.

[N.$_2$] То по селу не їздили зразу, то вже їздили же по селі, воно гасло. Вони тут таке робили, таке робили, що страшно. Нам сказали, щоб ми почепили білі лєнти, а то самі це, хто живе, не вибрався, – білу ленту чіпляють.

[К. Б.] *А де чіпляли?*

[N.$_2$] Воно на воротах чіпляли. І на руки ми нам, щоб ми ходили із тими лєнтами.

[К. Б.] *А Ви взагалі кудись виходили з двору?*

[N.$_1$] Ну, як – так, уходила. В мене води нема, ходила по воду. Пішла по воду, думаю:

«Наберу води». Я тільки вже ж я й набрала водички і несу, іду. Коли вони ідуть два із карабінами. Я думала, що я там упаду із ляку. Ось сюди дойшла. Один такий узкоглазий, кругловидий, а один такий чорний, довгобразий. Той такий, що кругловидий: «Бабушка, давайте я Вам водичку занесу!» А я кажу: «О, діточки, не надо», – кажу. А сама думаю: «Ідіть по свої водички самі. Не чіпайте мене». Я сама кажу: «Я близько живу, ото, де біла лєнта. Бачите?». Вони мене не трогали, я вже з тою водою зайшла в хату і все. Оце таке було. І тут іще протягли таку ту, шнур такий чорний, як там кабель, чи що воно таке? Аж оттудова, аж до нас на трасу, аж тудиво. Ага. Оце тут, лєнта там була. А хтось узяв да отам, да перерізав її. Нема зв'язі, нема зв'язі там, де перерізане, не знаю. Отам, туди далі перерізали. І все. Ой, ну-ну, таке-во оце, то стріляли. А я сіла під забором отото у дворі в себе. Отак. І, а воно ж самольоти ті летять, оце стріляє, гуде, таке робиться, згорить дим. Оглухла, оглухла із того, оглухла і ослєпла. Зовсім погано й бачу, погано чую. Ой, таке воно. Оце таке, оце так було, а тоді вже вони ото вибралися і знову...

[К. Б.] *А от, скажіть, могли б подумати, що таке може бути?*

[N.$_2$] Нікогда в жизні, не думали такого вобще...

[N.$_1$] Не думали... Тікали через поля, через усе бігли, кудою бачили. Мужчини пішли на ліс туда, то кудою могли, кудою тікали. А хто немощний, і з маленькими дітками – Боже мой, Боже мой, як вони, мамочко рідненька... Одним словом. І в общем, тікали, хто куди бачив: виживеш, не виживеш, не виживеш, але тікали. А я так якось осталася, осталася і все. І так нікуди я і не це. Оце таке. Не знали ми, связі немає, свету немає. Нічого немає. Боже! Свєт боялися, щоб ніякий не був, це вікна закривали. Закривали окна рядюгами, щоб не видно було, що там чи фонариком світиш, чи що. А вони *[рашисти. – К. Б.]* собі тут хазяїнували, вони такі хазяїни були, що хоч туди. Ідуть у двір, де яка машина, довбуть, де, ну, потікали ж люди, покидали ж і машини, і все. До кудою, машина, ти поїдеш? Не-не можна взяти? Ой, до вони довбали, стріляли в ті машини, викручували, що воно вже там хотіло в тій машині, то я вже не знаю. Таке робили, що дуже страшно. Ужас, страшно. В общем, страшно. Страшно вспоминать даже. Страшно. Страшно. Я вже так сиділа, думаю: «Уб'ють, уб'ють – до уб'ють...». Ну, воно ж там стріляли, летить, і все.

[К. Б.] *А було таке, що когось у селі вбили?*

[N.$_2$] Да, розорвалася міна. Пострадала, не то, що пострадало, розорвало, розкидало. Там понаходили, де яке, де ногу, а де шо... Нема ж, і Толі Васьківського немає, і Сулеймана немає. Ну, нема ж, нема людей. Безвісті пропали.

[N.$_1$] Забрали десь отуди. Вроді кажуть, що ці окупанти забрали. Отам іздеваються, кажуть. Господь його знає.

[К. Б.] *А чого їх забрали?*

[N.$_2$] Ну, вроді що, чи в АТО був.

[К. Б.] *А вони були в АТО?*

[N.$_1$] Ну, вроді. Були десь? Я не знаю.

[К. Б.] *А Толя Васьківський ваш місцевий чи приїжджий, бо я також знаю людей з таким прізвищем, вони з Житомирської області?*

[N.$_2$] Вони не тут були. Вони, як Чернобиль взривався, то вони були там. То як Чорнобиль взорвався, то їх виселили, виселити звідти... То вони тут у Вовчкові поселилися... Забирали хлопців, а де вони, а що вони – не знаємо ми...

[К. Б.] *А це вони ходили по хатах і «АТО-шників» шукали?*

[N.$_1$] Та яких «АТО-шників» шукали? Вони не шукали «АТО-шників», вони по хатах ходили, забирали, де що бачили, отак. І шкоду робили. І шкоду робили.

[N.$_2$] Щось стоїть, вони беруть його, до карьожать, а що забирають із собою. Оце таке. Велики брали, до катали, їздили великами. Оце таке.
[К. Б.] *Їжу забирали?*
[N.$_2$] О, хазяйство вирізували все. Вони свиней вирізували.
[N.$_1$] Свиней вирізували. І що, переводили? Сейчас напечуть шашликов, наїдяться, а те, що викидають, тут собаки бігали. Ах ти, Боже мій, людей немає, собаки і окупанти, і все. Ковчег такий був. Оце таке було. А потом волонтери були. О, уже давай нас трохи піддержувати. Уже їх не стало тут. О, то собі привозимо ми його вже – гуманітарку. Гуманітарку привозили нам уже, давали вже трошки піддержки. Ага, так, правильно. А тоді давай вже люди вертатися трохи до своїх халупок і надавай їх обделувати уже. Вони так і так. Таке зробили, отаке перевертали. Господи! Дори ногами все! Не, до мене вони не заходили. Раз тільки були. Раз і все.
[К. Б.] *А чого приходили?*
[N.$_1$] Просто провірить, побалакати так, щось випитати чи щось таке... Бо я ховалася, ховалася.
[К. Б.] *То Ви з ними й не говорили?*
[N.$_1$] Ні, я боялася. Я нічого не знаю. Оце я раз тільки набалакала, і то не в хаті, а вийшла на дорогу по, сюди вийшла, подивитися сюди-туди, тако. То вони мене побачили, запитали. А я кажу: «Откуда я знаю? Откуда я знаю? Де вони і що вони? Откуда я знаю?» І действительно, бо я й не знала, люди хто куди?
[К. Б.] *Чи багато людей після того, як рашистів прогнали, вернулося в село?*
[N.$_1$] Всі поверталися. Всі поверталися. Всі поверталися, хто коли мог.
[К. Б.] *А там, де вулицю спалили, також повернулися?*
[N.$_1$] Там люди деякі були, а деякі не були. Хати погоріли, деякі – до не згоріли хати. От, де хто жив, до не згоріли хати. А то їй погоріли пустки. Пустки погоріли і вобщем, таке. Таке було.
[К. Б.] *То окупанти спеціально підпалили?*
[N.$_1$] Ну, це вони спеціально підпалили. Ну, спеціально, ну, да, та хата горить, та, а вітер був, то і перекидає воно. Ну, да. Так, все. А тоді там, де хто ще був, до давай за… заливати да спасати хати. От, трохи ті кирпичні, до дерев'яні, полізли, а кирпичні – до іще наче поостававлися деякі. Ну, отаке-во, о, таке. Оце аж до цієї хати. От, якщо поїдете сюди, а там буде видно така згорена *[хата. – К. Б.]*. Оце сюди до дотягло. Ми ходили, да, цей, мій син ходив, тушили. І це. Трапки мочали і отак. Ну, збивали вогонь, получається. Ну, це таке робилось. Ну, так. Ну і все, тоді вже скільки не було. Вони тут хазяйнували, як вибрались. Тоді давай люди вертатися. Давай люди вертатися назад в свої халупки. От. Ми вже радіє були, такі обнимаємося і все, бо це ж якийсь страх був. Не дай Боже, я казала. Не дай Бог оце. І коли воно кончиться, ніхто не знає… Отак.
[К. Б.] *Наших хлопців зустрічали, воєнних?*
[N.$_1$] Ой, ми такі радіє були. Боже, я питала: «Хлопці, ви наші? Ви наші є?». – «Да!». Ну, а що ж, з ляку ми такого... Оце таке було. До було, до було.
[К. Б.] *А Ваш син зразу пішов після того, як звільнили село, чи пізніше йому дали повістку?*
[N.$_1$] Ну, десь через год, мабуть. Через год. В Харківській області служить. Ну, да, зараз щось туди більшість йшла. Направляють на Харків. На Харківській точці. Харківській точці. І сьогодні був в отпуску. Оце, це він вже більше року... Ні, він ще тільки оце год. І то вже два рази був, от, цілий. Хочу, щоб побачитися.
[К. Б.] *А як ставилися до росіян у селі?*
[N.$_1$] А яке хто змог сказати, яке слово? Та не боялася, як той остався, до боялися, тру-

силися, як воно десь підійде чи що. О, боялися даже і обозваться, не то, що... Що з ними там було балакати? Куди? Що там? Ой, Бог, не дай Бог.

[К. Б.] *А такого, що зганяли людей в одне місце окупанти?*

[N.$_1$] Не було такого. У нас іще по нашій вулиці це все, Бог жив. Це ще Бог з нами був. І ще так, не це. А як уже малися оці окупанти, їх мали виселити ізсюдова, вижать, як налетіли навесні лелеки, оце дерево сухе облепили, облепили, їх, може, бог зна стільки на це дерево. Ми вже думали, може, кажемо, що це лелеки всі прилетіли, може, вони якусь звістку нам дадуть. І точно, що дали звістку, що на ранок, на другий день зранку їх *[рашистів. – К. Б.]* уже не було. Вони десь ноччю, ноччю вибралися отсюди. Кинули все, все, що там в їх було. Там скільки було снарядів, скільки всього було, отам у крайній хаті. Ну, тоді вже, як наші зайшли, до давай тоді вже це там усе забирати і сюди все очищати. А там хату розвернули танком у цю сторону... То тут таке, ой, Боже, там таке робили. І там мінірували, позаміновували. Приїжджали то розміновувати. Робили таке, щоб там вже кладовище, на тій стороні, аж тоді, до там тоже дорогу очищали, бо тут померла була баба. Її треба було похоронити до міноровки...

[К. Б.] *А вони кладовище замінували?*

[N.$_1$] Вони, видно, робили самі для себе вони, наче до їх ніхто не добрався. Наче самі для себе робили. Отут наче вони тут такого не робили. Оце там, оце таке, оце, що я знаю, оце таке. Я тут була, я нікуди не це, не вібиралася.

[К. Б.] *А що то за пам'ятник при в'їзді стоїть, ніби військовому?*

[N.$_1$] Там, да, там розбився. Розбився.

[К. Б.] *Тут багато військових наших, якось помагаєте їм?*

[N.$_1$] Ну, то зразу, як заїхали, то я трошки помагала. А так вони все самі собі. Їм привозять речі, що беруть в магазинах. Миються, колодязь, тут воду беруть. Миються, купаються. Воду беру, да вставляю цю холодну воду, да таке, що ж пече. Все й на городі так горить. У кого вода є, до це до світла немає, до мотора нема.

[К. Б.] *А у вас немає централізованого водопостачання?*

[N.$_1$] Нема. По хатах, по хатах є вода, хто попроводив. Ну, так є. Ну, все, а так нема, щоб ото, як були ото колонки, для все.

[К. Б.] *А у вас було таке, що військових хоронили?*

[N.$_1$] Да, да. Тут давно похоронили. Привезли. Такий був похоронний страшний... А там, у тому селі тоже одного привезли. Та воно кругом тут, то в тому селі привезли, то в тому селі, то туди, то туди, везуть і везуть, і везуть, і їдуть, і їдуть... І все. А скільки погиблих в Києві, телевізор новий, то показує все. Тоже таку вона робила. Вже той Київ не знають уже як доканати. А що ми, то що ви, по телевізорі, що показує, подивимося. Я вообще вже не хочу й дивитися. В мене там дитя. Нащо вона, та война? Ота росія... Гарно так жили. Гарно ж так жили, мирно було і все. Нє, на тобі, розділили. І все. Отак, розділили. І давай тоді нападати. І все. Давай нападати. Захотів путін...

[К. Б.] *А що ж окупанти у Вашого сина про Бандеру питали?*

[N.$_1$] Я не знаю, ну коли же ж, це ж колись-то, там знаю... Це що ж, не при нашій пам'яті даже було це ще воно. А вони, я там знаю, чого вони й питали. Я не знаю, чому питали.... Це ще в історії було таке...

[К. Б.] *У Вас тільки один син, чи ще є діти?*

[N.$_1$] Є. Один – в Києві живуть, а один на війні. Тут і страшно і балакати з ким. Хто знає, як воно і що воно. Ну, а хто спеціально за росію, а випитують... Він старший прапорщик. А должность займав високу. Воєнний він. А менший тоже воєнний. Ну, воює старший. В Києві менший. Це ж його допитували...

[К. Б.] *От, ще була в сусідньому селі Мар'янівці, то там також кажуть, що нікого не трогали окупанти, жили в пустках….*

[N.] Ну, не трогали, правильно. У нас – ні. У нас не трогали. Там десь розказують, що там робили шкоду.

[К. Б.] *Кажуть, навіть в Мар'янівці ніхто не казав, що вони щось в когось забирали…*

[N.] Ну, я не знаю, там чи де ще нічого не забирали, но в нас забрали. Оце такеє. Вони сказали, щоб ми не ходили по тому, по вулиці. Не ходили, щоб не видивлялися, нічого, не це. А я кажу: «А водички ж треба принести». – «Ну, водичку можна». І все. Нікуди, нічого, і все.

с. Мар'янівка

Записала Катерина Бех [К. Б.] 8 липня 2024 р.
у с. Мар'янівка Вишгородського р-ну Київської обл.
Співрозмовниця – [N.], *1960 р. н., бібліотекарка, місцева*

[К. Б.] *Казали люди, що Ви в бібліотеці працюєте? З дітьми? У школі? Люблять читати?*

[N.] Я їм даю книжечки, сама беру книжку, читаю, і їм даю книжечки, і ставлю коло стенда, там, де, например, свято у нас, новорічне свято, діти приходять. Це вже зараз, що *[російсько-українська. – К. Б.]* війна, то не так. А тоді ж святкували.

[К. Б.] *А розкажіть, як 9 травня святкували?*

[N.] Приходили люди…. І це було, ми зараз вже святкуємо восьмого травня, а раніше – то ж дев'ятого… День прапора. А то було 9 травня було. Приходила школа вся до пам'ятника.

[К. Б.] *До цього, що біля клуба там у вас?*

[N.] Да, до обеліска, до пам'ятника. Дуже багато було людей, ветерани були Великої, які остались живі, Великої Вітчизняної *[тобто Другої світової. – К. Б.]* войни.

[К. Б.] *А в вас зараз ще в селі є ветерани?*

[N.] В селі немає. Вже немає, немає. Тільки учасників бойових дій. Ветеранів вже нема. Ну, там ветеранам, може, давали подарунки. Мітинг школа проводила, і голова сільської ради тоже говорив слова наче ж. Було, було колись так.

[К. Б.] *А 8 травня зараз як?*

[N.] 8 травня зараз зовсім маленько, зовсім маленько людей *[святкують. – К Б.]*. Сказати, що вообще маленько людей.

[К. Б.] *А в селі багато людей взагалі? Ну, я так дивлюсь – велике село.*

[N.] 380 чоловік. Не, небагато.

[К. Б.] *Для такого села взагалі небагато…*

[N.] Да. Да.

[К. Б.] *А от, ну, а які зараз такі державні свята святкуєте, може, разом з дітьми? День незалежності, День Конституції?*

[N.] Да, День Конституції святкують – ну, зовсім маленько, маленько ж людей. День Незалежності колись у нас і був такий, і зараз є гай там, коло *[сусіднього села. – К. Б.]* Максимович. Там така, ну, там такі «грібки» *[виставкові ятки. – К. Б.]* построєні для кожного села. «Грібки» такі. І ми туди вже вишиванки *[одягали. – К. Б.]*, і оце обжинки: снопа робимо (з пшениці, овса) такого великого і кошика – «Кошик достатку» він називається. Туди і картоплю, і моркву, ну, що є, що вродило, що садимо в селі, то в той кошик укладаємо. На столи все викладаємо, і приїжджають з району

начальство, вони ходять понад столи чи по, ну, по кожному селу виділено ж... Ну, понад цей «грибок»... І вони вже дивляться...

[К. Б.] *Це все на День Незалежності було?*

[N.] Так, це було кожний рік. А той рік тоже виділявся «грибок», но такого вже, виставки такої не було, а в основному – торжеств і не було.

[К. Б.] *А не було, щоб кошти збирали для військових? Може, того року?*

[N.] Ми кошти?.. Ну, ми так кошти не збирали, але ми так – продуктами. Кожне, хто що мав з продуктів, ми несли в старостинський округ (це сільська рада колись була), і там уже приїжджали волонтери і їм забирали, одвозили.

[К. Б.] *А от, тут, у місцевості якісь військові зараз знаходяться? Люди допомагають їм?*

[N.] Допомагають, да. Ну, в основному отак: варить, що добре, ну, лучше з'їсти, і носять їм.

[К. Б.] *Хто коли хоче готує, чи є якась черга? Щодня чи на вихідні, може?*

[N.] Ага, на вихідні. Отам ото [...] в нас же воєнні стоять. І туди печуть, несуть пироги і там таке – ну, лучшу їду якусь, яку людина може. Ну, таку домашню. Домашню несем військовим.

[К. Б.] *А яке було ставлення до росії, от, до цього повномасштабного вторгнення, як люди в селі ставилися?*

[N.] Ну, всі їх ненавидять. Ненавидять і ненавиділи. І вони ж, ну, як почали війну, ну, з Україною. Ми ніколи не думали, що це таке воно буде. Ненавидять всі. Даже мови їхні не люблять. Але ж є такі люди, що вони і говорять руською мовою, російською мовою.

[К. Б.] *А у вас в селі є такі люди?*

[N.] А, зовсім щитані.

[К. Б.] *Оце вони, мабуть, не місцеві люди?*

[N.] Ні, да, не місцеві, ті, що приїжджали.

[К. Б.] *А як давно вони приїхали?*

[N.] Давно, давно. Ще й не було у війну. Давно вони приїхали. Ну, такі є, що по-російськи говорять. Ну, зовсім мало. Може, чоловік чи три, чи п'ять, зовсім мало.

[К. Б.] *А є такі, що мають родичів у росії?*

[N.] Ну, таких я даже і не знаю.

[К. Б.] *А не було таких, що підтримували росіян?*

[N.] Ні, не було. Взагалі не було. Не було. Всі ненавиділи їх. Це було, як ж вже ж третій рік пішов. Всі ненавиділи і вже тоді, як вони в чотири часа ночі наступили на нас і на наше ж село...

[К. Б.] *В чотири години уже сюди прийшли?*

[N.] Ну, десь їх, було почти чотири часа. Отак, так було десь – без п'ятнадцяти чотири, а може, і чотири ночі. Ну, всі люди спали. Але як начали ж гупати, до стріляти, до бомбити, всі посхвачувались і на вулицю. Так само я вискочила на вулицю, бачу – сусіди стоять. Я кажу: «Що це таке? Що це таке?». А сусід мой каже: «Началася війна». А як вже так війна, як ніколи не можна було подумати, що це росія буде з нами воювати...

[К. Б.] *А от, те, що з 2014 року воювала росія, все-таки, не могли подумати? Чи думали, що то просто на Донбасі було, і все?*

[N.] Просто, навєрноє, не хотілось вірити було, що війна. Не хотілось вірити. А зараз, чим довше вона йде, тим віра, все-таки, не виходить з голови. Коли вже воно, вся війна кончиться, коли буде Перемога? Ми всі ждемо Перемоги.

[К. Б.] *А яке ставлення до білорусів? От, у нас батьки на Житомирському Поліссі живуть,*

це Коростенський район, біля Коростеня. То завжди раніше всі дуже хвалили Лукашенка. Як у вас тут, яке у вас було раніше ставлення до білорусів, ну, і зокрема до Лукашенка? І як воно змінилося вже зараз?

[N.] Ну, я не можу сказати за всіх людей. Я думаю, що вони *[білоруси. – К. Б.]* не будуть за росією, не будуть... Ну, все, все-таки, хочеться вірити, що білоруси – вони, хочеться вірити, що вони не будуть із росією наступать. Якщо, хай Бог дасть, цього не буде. І що, ну, не будуть вони з росією.

[К. Б.] *Розкажіть, про перший день, коли зайшли росіяни вранці.*

[N.] В чотири ранку сюди прийшли росіяни, і вони вже і тут остановились. Ну, ну, вони ж, видно, не только тут остановились, їх же не только ж у нашому селі було. Вони були полтора місяця, ми були в окупації.

[К. Б.] *А як вони себе поводили?*

[N.] Вони нас не чіпали. Тільки, що це страх такий в селі стався, що це вбило п'ятьох людей.

[К. Б.] *В селі вбило п'ятьох людей?*

[N.] Да. Тут бомбоубежище у нас коло школи. І люди туди всі ховатися ходили. Ну, ті люди вийшли на двір від нього покурити, там, воздухом подихать, і воно як рвонуло, і ото убило п'ятьох людей.

[К. Б.] *Це біля школи?*

[N.] Да, там і пам'ятник стоїть. Пам'ятник. Оце в кінець вулиці і направо, направо. Направо трошки проїхати – там школа. І там і той магазин так стоїть. Там ось, да, ось проїхати так десь, може пів кілометра, і направо. І там проїхати менше пів кілометра. Там школа. Повбивало молодих людей.

[К. Б.] *Не було такого, що всіх разом зганяли рашисти?*

[N.] Не було. В нас, в цьому селі, не було. А в інших селах було таке, що робили. І отут в окружності не було. Не було такого, щоб зганяли. Ну, вони ще тільки зайшли, вони ще нічого такого не робили. Страшно було. Вони ж тут полтора місяця стояли.

[К. Б.] *А де стояли саме?*

[N.] Були, он там у нас – в кінці села – там була така хатинка. Вони стояли і жили по цих хатах, в яких ніхто не жив. Тільки в цих хатах жили. Там, де люди жили, вони не поселялися. Нічого вони не ходили, ні у кого нічого не просили, нічого. В магазини ходили, і ми в магазині стоїмо, і вони приходили. І нічого там не було. А ще було, що у дядька, там осьо край села, вони зарізали в нього годованого кабана. Хотіли коня, а він каже, що цей же конь старий, ну, наче спеціально-таки й він сказав. Так вони зарізали в його кабана. А так наче я больше не знаю. З людьми вони не жили. Вони наче і не вигонили нікого з хати, а в пустках оце, де ніхто не жив, вони жили.

[К. Б.] *Ну, пусток у вас багатенько.*

[N.] Багатенько, да, багатенько. Отаке було.

[К. Б.] *І дозволяли ходити і по вулицях?*

[N.] Ну, як вже була ж комендантська година там визначена, з якого часу до якого, так ми вже то і не ходили тоді, коли не треба. А так, щоб вночі – страшно було і самому йти. Вони, як стануть, то темніє, вони як стануть гухкати да гахкати, тими... *[зброєю. – К. Б.]*.

[К. Б.] *А куди ж вони тут стріляли?*

[N.] Стріляли, ось поле всередині, то по полях. Ну, по людях не стріляли.

[К. Б.] *А чого вони по полях стріляли?*

[N.] Та лякали нас. Лякали. Ну, так і лякали нас.
[К. Б.] *Чи були якісь бої, коли наші війська наступали?*
[N.] Вони *[рашисти. – К. Б.]* так вибрались тихо вночі… Ми встали вранці, а їх немає. Немає ні-ні одного, даже ніде немає. Ми даже і не подумали, що, все равно, так буде. Таке було…
[К. Б.] *А як магазини у вас працювали? Все одно ж, мали б бути якісь контакти з росіянами, чи ніхто їх не питав, чи можна?*
[N.] У нас магазини і в перші дні, як оце окупація началася, вони працювали, бо ще було дещо в магазинах. А тоді в магазинах не було нічого, і магазини закрилися. Ну, це ще, спасибо Богу, що наче було стільки, оце полтора місяці, то ми *[обходилися. – К. Б.]* так своїм, що було. І що ж, не знав, що запасу ніякого ніхто не робив, бо не знав, що це ж таке буде, що буде воно. А якби дальше, то я не знаю, як вижили… Це таке.
[К. Б.] *Це ж коли наші війська наступали, то зі сторони Іванкова. А тут росіяни стояли, а потім пішли, кажете, не було боїв, тільки по полях стріляли?*
[N.] По полях, да, стріляли. Я думаю, що це лякали нас. Вони стріляли, я не знаю, як, чим, воно називається. Ну, до того аж хати трусились, аж окна, було, випадали… Чим вони вже його так стріляли?..
[К. Б.] А як же ж ті чоловіки загинули? А Ви ходили в укриття?
[N.] Я ходила. Да, ходила. Но перший день я не пошла. Я дома заховувала. Оце перший день було, коли я дома заховалась і сиділа. Може, того, що вони побачили, що наче і люди стояли там, і того почали стріляти… Це було вдень. Може, побачили, що люди там, вони ж летали зверху. Ну, вже ж побачили, що люди стоять.
[К. Б.] *Багато літаків літало в перші дні?*
[N.] Отам у нас на, отам на окраїні, там, де траса, вони до тої другої вулиці долетять, туди, до, то трохи розвернулися, десь, видно, трасу охороняли. Відно, ті російські, руські їхали туди, навєрно. І вони, от, то охороняли літаки. Ну, багато, конечно, багато.
[К. Б.] *А мені ваша староста казала, що її дочку і зятя вбило…*
[N.] Це я хотіла сказати, але думаю, що не позволено.
[К. Б.] *Ні-ні, вона мені сама говорила. Каже: «Я не можу говорити, бо дуже тяжко…».*
[N.] Да, їй тяжко, наче на думці… Там вони тоже стояли, біля цього укриття біля школи. Остались три дєвочки. Внучки три. В перший день. Ну, людей було багато, бо там було машин багато стояло, всі такі домашні машини ці. Ну, і люди, і люди ж виходили подихати, перекурити. То, я думаю, з-за цього щось вони *[рашисти. – К. Б.]* побачили, що це, щось це багато так…
[К. Б.] *Таке питаю, бо різні історії уже записували. От, у Чернігівській області було таке, що все село зганяли, зігнали в школу, в підвал, і тримали більше місяця…*
[N.] В нас такого не було.
[К. Б.] *Ну, це один із самих страшних моментів, бо маленький підвал, це село, там тоже щось більше 200 чоловік було. І жарко було, і воду вони самі бідні добували, і їсти собі аби з чого варили. І там настільки страшно було, що там по хатах ходили і оце все вигрібали просто. Все, що можна було. Свиней випускали, в них стріляли – такі моменти теж були…*
[N.] Отам вкрай села вчителя дом, то вони закололи їх здоровенну свиню, закололи, там уже їли, давилися вже тою свіжиною… Було.
[К. Б.] *А як багато тут окупантів було в селі?*
[N.] Я не знаю. Багато. Танки їздили по селу день і ночь. Багато було, да. Посядуть на танки, понасядають, автомати в руки і отак на окна, отак наставляють. Де,

думають, на кого заглянуть, будуть стрілять. А люди ж ховалися – ні в окна, ні у дворах, ніде. І отак кругом села. Так само і вночі. Як темнеє – они лупят, то стреляют. Вот і так само, як розвідняється вранці, і вночі. Ну, страх, бо нікуди не перейти, ні в магазин отако-го. А тоді в той магазин не було чого ходити уже скоро, бо там не було нічого.

[К. Б.] *Ви самі живете зараз?*

[N.] Я сама живу...

[К. Б.] *І Ви самі так були тоді, коли була окупація, дома? Не страшно було самій?*

[N.] Страшно...

[К. Б.] *Може, якось можна було з сусідами скооперуватися разом?*

[N.] А там нема їх, то їхня дача. А ця сусідка виїхала, не було її. Я вночі замкнусь, окна закритиє якимись шторами, і ночь настає. Середина ночі, а вони через плот переплигнуть, через плот з вулиці – гуп-гуп. А я фортку замкну всередині, так вони дивляться, чи хата замкнина. Вони прийдуть, а я вже, я вже не знаю, куди мені ховатися. А я ходжу по хаті, думаю: куди ж ви, куди ж ви будете йти? Вони до замка – ага, замка немає. Вони фортку отчиняють, вийшли і пошли назад. В хату не заходили. Ой, ми настрахалися так. Не дай, Боже, щоб була війна, хай буде скоріше Перемога.

[К. Б.] *А от, наші захисники вже коли прийшли, ну, через півтора місяці, вже коли остаточно їх прогнали, то багато наших тут було?*

[N.] Багато. Багато військових. І зараз. Ну, ми вже тоді не стали боятися. Ми ще не стали боятися...

[К. Б.] *Немає тут у селі чи поруч таких місць, що підбили танк чи літака збили?*

[N.] Ну, таке я не знаю, чи палили, чи збивали – я в це наче не вникаю. А так само літаки чутно, що щось наче стріляє по небу. А я ж не знаю, що то, це вже потім *[дізнаюсь із новин. – К. Б.]*.

[К. Б.] *А взагалі якось із сусідами чи іншими мешканцями збиралися разом, що перебути обстріли?*

[N.] Ні до кого не ходила.

[К. Б.] *А з родичами як зв'язок підтримували?*

[N.] Підтримували по телефону. Отак шукали і де бере зв'язок, то звонили. А він вже брав тоді не так, як зараз оце – де став, там і подзвонив. А ми ходили, отак воно, і на плоті ходили шукали, або як в кого такий маленький телефон, то вони ж не роблять, а оті великі, то вони то просили, то у людей, щоб можна було подзвонити. Інколи було, що не можна було зовсім, бо свєту не було місяць. Не було свєту.

[К. Б.] *А коли його не стало?*

[N.] Не стало свету отако, то, як ті ж рашисти наступили, і його не стало десь зразу. Ну, зразу, через тиждень як, так не стало. Місяць і трохи не було світла. І ніде не можна було телефона зарядити. Ну, у людей же єсть, як то ж...

[К. Б.] *Генератори?*

[N.] Да, єсть генератори, то ходили до людей, вони давали.

[К. Б.] *А такого не було, що рашисти телефони в людей забирали?*

[N.] Ні, не було. Не було такого. Ми і не думали отако-го, що це ж вони можуть і забрать. Ми отут постанемо, отут проти магазина, воно так хорошо брало, постанемо і говоримо по телефонах, вони їдуть на танку. Ми ж даже і не то, що це ж вони ж можуть скочить і позабирати телефон... Не подумали.

[К. Б.] *Ну, от, записували в Чернігівській області, то бувало, що це якщо рашисти бачили, що хтось говорить про по телефону, могли і вбити людину. Це такі випадки були...*

[N.] Я такого не чула в селі, що вбивали, от, коли за таке. І я такого не чула, не чула. Може, там воно де і було таке, я не чула. Таких же молодих людей повбивали, оце один випадок біля школи був. Боже! І оце і голови сільської ради, що і зятя, і дочку… Три внучки його осталося, три дєвочки, три внучки. Яке велике горе, непоправиме…

[К. Б.] *А у Вас діти є?*

[N.] Є. Дочка в Києві. Робить. А син тут. Ну, тут він. Він больний. Він болів на льогкі. Йому робили операцію у *[м.]* Боярці.

[К. Б.] *Не хотіли переходити до сина під час окупації?*

[N.] Тут не можна було кинути хату, бо тут рашисти б сіли зразу. Конєчно, було б нам не так страшно. Не перейти, не можна було перейти через їх. Вони не питали, бо чия це хата чи що. Нема нікого довго – до хати. Замикана. Вони приїжджають собі і сідають, і живуть. Оце таке.

[К. Б.] *Багато з села людей воює?*

[N.] Ну, десь це до 10 чоловік. Це я можу і ще брати чи більше, чи менше, але десь тако 10 чоловік буде.

[К. Б.] *Є, мабуть, уже такі, що полягли на цій війні?*

[N.] Да, полягли. Привозили вже хлопців.

[К. Б.] *Скількох хоронили тут?*

[N.] Ну, два чоловіка. Два молоді. Два молоді хлопця. Хлопці.

[К. Б.] *Знаєте, що зараз декомунізація проходить? Як люди ставляться до цього? Вулиці перейменовували?*

[N.] У нас у селі? Нє, вулиці не перейменовували…

[К. Б.] *Був, мабуть, пам'ятник Леніну у селі?*

[N.] Був колись давно, даже і не помню. Нема уже. Отам стояв, де той обеліск. Коло клуба, ото там він стояв. Збоку стояв. Пропав вже…

[К. Б.] *А зараз, під час війни, люди молоді є в селі? Де працюють?*

[N.] У районі. У Києві дуже багато.

[К. Б.] *В районі – це в Красятичах?*

[N.] Да, в *[с-щі]* Красятичі. І у Києві. І в *[товаристві з обмеженою відповідальністю. – К. Б.]* «Дружбі», це в нас «Дружба», це в нас ось у *[с.]* Радинці. Вони обробляють поля, сіють зерно. І там люди помагають прибирати поля вже, зерно тоді, як молотять. Оце таке, таке в основному…

[К. Б.] *А колгоспи були, давно розвалилися?*

[N.] Дуже давно. Там уже почти нічого не осталося. Тут щось ззаду були корівники, свинарники, конюшні. Зерно там хранили і сушили. Вже почти нічого. Одні зруби стоять.

[К. Б.] *А землю розпаювали, так?*

[N.] Да. І це «Дружба» тут обробляє цю всю землю… Ну, не мала земля гуляти. Ну, да. Хай вони хоть роблять. А то ж, Боже, позаросло все травою.

[К. Б.] *А як давно ця «Дружба» з'явилася?*

[N.] Ой, я Вам точно не скажу. Ну, год 10 назад, більше. Ну, хай більше. Да, добре, що цього, *[бо раніше. – К. Б.]* не обробляли поля, людям є робота, платять вони, регулярно платять. Люди ходять на роботу.

[К. Б.] *А якісь свята відзначаєте, що пов'язані з українською армією або військовими. Може, на Покрову якісь заходи або День Збройних сил України на 6 грудня?*

[N.] Вітаємо цих захисників України. Поздравлєнія їм, значить, вітаємо. Подарунки дає сільська рада. Ну, і я знаю… Привітання тільки.

[К. Б.] *Багато корів в селі тримають?*

[N.] Три. Три корови.
[К. Б.] *На все село?*
[N.] Да. Мало. Мало. Дуже мало.
[К. Б.] *Коня бачили у селі…*
[N.] Мабуть, що так само. Да. А може, й менше. Ну, в молодьожі мало. А в основному одинокі люди, люди старі. А молодьожі мало. Нема так сильно кому і держати. І обробляти оці поля.
[К. Б.] *А з Києва багато приїжджають, дачі тут тримають?*
[N.] У нас? У туто? У нас Чорнобиль тут – він їх налякав. Як ото вже, що Чорнобильська *[атомна електростанція. – К. Б.]* то зорвалася…
[К. Б.] *Ну, в селі трохи люди є…*
[N.] Небагато. Щитані люди.
[К. Б.] *А в школі багато у вас учнів?*
[N.] В школі – 130.
[К. Б.] *130 учнів?*
[N.] Да.
[К. Б.] *Це з кількох сіл?*
[N.] Да, з окружності, оце автобус возить.
[К. Б.] *Непогана школа…*
[N.] Да, велика школа, велика. Двухетажная школа. Там ще садок рядом.
[К. Б.] *Також із навколишніх сіл?*
[N.] Да, з усіх отак окружностей, з всіх сіл. Там же і годують дітей.
[К. Б.] *А такого не було, що після окупації хто молодіший був в селі, поз'їжджали з села?*
[N.] Так. Ну, так, щоб іменно повиїжджали зовсім десь за кордон, то такого немає. А так, що роблять у Києві там, ну, вахтовим методом, то таке, таке є. Роблять, приїжджають. Не часто, але приїжджають.
[К. Б.] *А це у вас дворі колонки з водою, да? Це, мабуть, десь на початку 1990-х провели, вже по Чорнобилю?*
[N.] Да, да. А зараз іменно немає. У колонках немає.
[К. Б.] *Не працює водокачка?*
[N.] Водокачка працює, тільки вона воду подає по житлі, в дома, у кого проведена додому вода.
[К. Б.] *Оплачуєте цю воду, да?*
[N.] Ну, да. За куб там столько-то, столько і за скільки людей в хаті. А так, щоб по вулицях ото оті колонки, то вода там, туди не подається. Це десь на початку *[19]*90-х років. Тоді й по вулиці було так гарно – в колонках вода.
[К. Б.] *Обгорожені колонки тоді були?*
[N.] Да.
[К. Б.] *Таке було не тільки тут… І газ, здається, у вас є? Чи ні?*
[N.] У нас є газ. Є газ.
[К. Б.] *А років Вам скільки?*
[N.] 65. 65 років. Я ще таки працюю бібліотекаром на пол ставки. Два села, наче нас з'єднали, – Зелена Поляна і Мар'янівка.
[К. Б.] *А Зелена Поляна – це туди, в сторону?*
[N.] Це туда, да. Туда, туда, на Радинку. А на Красятичі – тото туда, як на Київ.
[К. Б.] *Там також була окупація, так?*
[N.] Була. То там ще ж ранині були… Вони там усередині були, а ці вийшли на вулицю зі школи. І в той момент. А воно щось летіло чи щось якби гахнуло на людей. І на кого попало. І ранині були… І школу там зацепило.

[К. Б.] *А де молодь збирається?*
[N.] Ой, так вона бідна і собирається оце. Де ж її собраться? Нема де? У нас сусідні села йдуть, їдуть, в кого є чим.
[К. Б.] *А на вулицю виходять гулять, сидять на лавочках, як колись?*
[N.] Вже не ходять. По лавочках не, тут лавочок мало тепер вже є.
[К. Б.] *А зараз якісь танці влаштовують?*
[N.] Та де ж вони будуть влаштовувати? Я була колись завклубу. Ну, може, 15 років. Ну, то їх не можна було із клуба даже вигнать. Така гульня. Магнітофон грає, вони танцюють, світло, музика ж та, світиться. Ну, в общем, була гульня, гуляли так довго. Не можна з клуба було вигнати – така гульня. І те в шашки, і те в доміно, і те в біліард.
[К. Б.] *І більярд був ще?*
[N.] Був. Був. А тепер нема, що нічого. Упало ото все. Все, на все упало.
[К. Б.] *А школу поремонтували оту, що розбомбили?*
[N.] Да, поремонтували. Поремонтували, да. Перекрили, бо там вже воно і так повреділо багато угла того, що це от цього одубешся, отого угла. *[…]*

Записала Катерина Бех [К. Б.] 8 липня 2024 р.
у с. Мар'янівка Вишгородського р-ну Київської обл.
Співрозмовники – місцеве подружжя:
чоловік Дмитро [Д.], 1949 р. н.,
та дружина Марія [М.], 1953 р. н.

[К. Б.] *Були тут у вас росіяни?*
[Д.] Та стояли там за хатой… Ходили туда-сюда. У двор зайшли, взяли два термоса, води набрали. Набрали води і стояли до вечора, пока не приїхав, забрав всіх *[командир. – К. Б.]*. Забрав, і пошли туда на ранок, та їх випускав. Це таке було. А осада *[окупація. – К. Б.]*, то таке там: сиділи дома, ніхто нікуди не ходив. Вони там з танками, куда ходити…
[К. Б.] *А от, що у вас там біля школи сталося, знаєте?*
[Д.] Та влетіло туда раз, ракета туди. І п'ять чоловік нема… Одна молодиця, касирка молода… Все. На цьому кончилось. Лежали, пока не позабирали…
[К. Б.] *А що вони коло школи там робили?*
[Д.] Та там садік. Подвал там такий є. Вони приїхали ховатися туда. І все. Роти розкрили, форму воєнну повдягали… І всьо… Подумали, шо воєнниє, техніки нагнали, своїми машинами… І це таке получилося…
[К. Б.] *І це в перший день війни було?*
[Д.] Ні, це не перший день. Це вже по, вже весь через неділю. Так що доброго не було нічого. То тоді і з дому не виходили, ото в яму, в погреби бігали. І потом виїжджали. Там оставався, десь дві неділі сидів уже дома до окончанія *[до деокупації. – К. Б.]*. А куда йти? Нема куда йти. Тихенько *[рашисти. – К. Б.]* приїхали, тихенько уїхали. Ми їх не чіпали, вони нас не чіпали.
[К. Б.] *А стріляли чи не стріляли?*
[Д.] Ні. Та вони десь 18-20 год і ще нижче. То вони не поняли, що воно таке. Автомати взяли. Ідять хлопці і вони. «"Русский мір", – сказали, – приїхав». Був, уже був русский… А вже таке було. Всі по хатах. Всі по хатах сиділи тоді.
[К. Б.] *Нічого не взяли у вас?*
[Д.] Ні, вони по хатах не ходили. Не ходили. Горилку токо пили. Я такой горилки ще

не бачив і не чув. Названия я таких даже ще не чув, не бачив. Ото вони за магазином танком чи тим БТР-ом, чи що, задом, чи то як, розбили, зайшли і вичистили. В отой дерев'яной хатє пили і все бутилки складали… Всі боялись, короче. Ніхто не виходить. Приїхали тебе вбивати, це ж любий буде. Так же чи нє?

[К. Б.] *А бутилки осталися там, в той хаті?*

[Д.] Там прибирали, послє них вигрібали… Там що хоч було… І слоїки всякі, і ше ж з чимось… То поздавали трохи ті, що прибирали там. Там якісь і огурки були, і консерви, і тушонка – ондо сусідка казала.

[К. Б.] *А такого не було, що ходили, «АТО-шників» шукали?*

[Д.] Ні, ні. Вони побули недовго, ну, місяць десь. До півтора десь. І все. І ті, що прийшли, вони ночью прийшли і ночью ушли. Все тихо стало. Оце таке. Так що вони врида тут не робили серед нас. І там ніде. Ото тільки трансформатора «гакнули» *[підірвали. – К. Б.]*, то света не було…

[К. Б.] *А чого трансформатора «гакнули»?*

[Д.] Шоб відрізать нас… Така була житка. Сиділи без свєта.

[К. Б.] *А чим Ви харчувалися?*

[Д.] Запас в холодильнику. Картопля своя, що там. Все, що є. Оце таке. Так що слава Богу! Не бачив, коли прийшли, не бачив, коли ушли… Це таке.

[К. Б.] *А яке в Вас було раніше ставлення до росіян, до повномасштабного вторгнення?*

[Д.] Ну, як, я служив в Германії. При союзі. В армії був. Ну, як, нормально, в союзі було 15 стран. Хто це думав, що така х***я буде? Все. У мене не прикладається в голові, що це могло таке статися.

[К. Б.] *Не чекали, що росіяни нападуть?*

[Д.] Ні. Ну, хто там знав? Вони там знали, мо', начальство, але ж коли й що. Оце таке. Даже уму неосяжимо, щоб це пошов «кацап»… Це вообще. Ніхто такого.

[К. Б.] *Але ж говорили уже, наприклад, по телевізору, що можуть напасти…*

[Д.] Ну, то говорили. Вони говорять одне, роблять друге… Таке. Це така х***я.

[К. Б.] *У селі були такі, хто до повномасштабного вторгнення росіян воювали на Донбасі?*

[Д.] Були. Два поховали. Ходили. На *[сусідньому селі. – К. Б.]* Зеленій Поляні один і радом сусід його, озьдо-го недавно ще, году ще нема. Така жизнь була… Думав, щоб живим остатся… Узкоглазий був один тут *[з-поміж рашистів. – К. Б.]*. Автомат був в нього, тягнеться по землі. «Ремня, – кажу, – підтягни». А він утік від мене. Артисти… Ну, діти, 18-20 років… Кіно…

[К. Б.] *Ну, добре, що нічого поганого ж не робили…*

[Д.] Ні, ні. Все нормально. Страшно було, ну, що ти зробиш? Куда втикати. Он люди кажуть, шо тикали в, туда, де Ірпінь, Буча, – саме там і лупили…

[К. Б.] *А що вони розказували?*

[Д.] Вони мовчать, вони нічого не розказують. Попали якраз у пекло. Там, де було і назад не вертатися, і там бути, як… Ну, в нас спокійніше, ну, тут цієї села – все спокійно, ніхто нікого не тримав.

[К. Б.] *Це про села до Красятичів, до Іванкова?*

[Д.] Да, *[с.]* Радинка, да. У *[с-ща]* Іванкова вони там трохи наробили – на одну вулицю. Там хотів виходити один до Іванківського района, то вернувся до *[м.]* Вишгорода… Та й таке…

[К. Б.] *А от, яке ставлення у вас до білорусів зараз?*

[Д.] Ну, як ставлення – так, як при союзі було. А що вони зараз? То «батько» їх всьо заср**в, і все, що куда їм. Їм вже нема куда дітися. Вже все, он тут «кацапом»… Отаке ставлення.

[К. Б.] *А як Вам їхній президент?*

[Д.] Лукашенко? Нам все равно, вони керують, нас не чипають, і все хорошо. Що там относиться до нього? Однаково буде по-твоєму, що вам, сказав, зробимо… Ми робимо все своє, самі най роблять своє, а то «кацапське»… Оце таке. Вся ж техніка тоже стоїть в них… «кацапська», а може, нема вже «кацапської». Така є, та нема, не робимо.

[К. Б.] *А багато техніки було тут?*

[Д.] Трохи було. Було. Трохи, да… І танки, і БТР-и, і БМП-шки. Вони заїхали вночі, після шість часов, після ночі приїхали, а перед ранком.

[К. Б.] *Ну, чули, що в 4:00 ранку…*

[Д.] Ну, може, так. Я не знаю. Я був в погребі вже, бо страшно було, де ж сидіть… Перве, шо в голові: влупить, та й всьо…

[К. Б.] *Телевізор не працював, чи трохи дивилися?*

[Д.] Показував, свєт був, нічого не було Ну, не чапали нічого. Все було.

[К. Б.] *Телефони робили мобільні? Не забирали телефони?*

[Д.] Робили, не забирали, токо связи не було, но подивись, там подальше ходили, там з села. Там связь була. Так що свєт, все було, свєт, все. Тільки що з дому не виходили. Я сидів, только в окно виглядав, як вони *[рашисти. – К. Б.]* навіть лісапетами їздили, понабирали десь, і поверталися тут. Це зараз так кажеться – нічого страшного, але поначалу… Кажу ж, ходе, дивиться на тебе… Ну, молодьож була – 18-20 років хлопчики… У нас тишенько обійшлось, ніхто нікого не чипав. А що ти зробиш? Палку возьмеш, пойдеш до його, щоб бить… «Толконе» з автомата…

[К. Б.] *То як сюди наші заходили, то тоже тихо було вже?*

[Д.] Послє них, вони ушли, а наші тихонько зайшли…

[К. Б.] *Якось про допомогу нашим військовим чули?*

[Д.] Ну, да. Ну, чим – грошима. Тут, туди, в ту сторону, зараз хлопці стоять по селам, то зараз нє, все є: «То не помагати», – каже. Та як воно дальше буде, хто знає…

[К. Б.] *Яке ставлення було Ваше до війни в Донбасі 2014-15 років? Що знали про це?*

[Д.] Ну, як? Ну, в нас воно ж не було, нічого такого. Знав, що він, показували по телевізору. Канєшно, не вірили, що тут таке буде… В голову не влазило таке. Мирно, мирно 15 стран… І на, таке зробилося… У дворах стояли, по дворах считаємо, де стояло… Уплав звідси йшли… Наскладали очерету і ішли…

[К. Б.] *Уплав?*

[Д.] А тут річка є… Колєчком отак вона протікає. А мости подорвали…

[К. Б.] *То наші мости підірвали?*

[Д.] Ну, да.

[К. Б.] *А річка яка?*

[Д.] Уж, річка Уж.

[К. Б.] *У нас батьки з Коростеня, там річка також Уж. Це ж вона?*

[Д.] Да, та сама річка. І вона ж, там разом Прип'ять, Тетерев і Вуж – вони там разом… Ну, а мости поподорвали, щоб вони *[рашисти. – К. Б.]* не йшли, щоб не по прямой, шоб трохи задержать, скоко техніки було. В *[с.]* Мартиновичах ще досі був поломаний *[міст. – К. Б.]*, це зараз вони вже зробили. А тоді вся та техніка сюди гналася. Тоді, конечно, сміху мало було. Що буде, що йому в голову стукне… Понаривали, в хати позаїжали…

[К. Б.] *Казали, що зі сторони Народич стріляли…*

[Д.] Там, да, та сторона, да. *[м.]* Малин там тоже, та сторона, *[м.]* Овруч. 150 кілометрів до Києва, а то з цеї сторони, до Малина, то скілька – тоже мало. Тоже там же бетонка є. Пряма *[дорога. – К. Б.]*, ніхто не задерживає.

[К. Б.] *Там також мости підривали?*

[Д.] Ну, мости, таке… Ондого був мужик, то розказував, що зі сторони Іванкова їх там тоже зразу задержали, пару штук їх там бомбанули. То таке було. Я тако не знаю, чи зробили їх там, як на *[с-ще]* Бородянку поворот до моста, по прямому. На Бородянку направо, як їдеш туда… На Бородянку направо зразу, як уїжаєш.

[К. Б.] *Так, там один не зроблений міст.*

[Д.] Да, да, то до Катюжанки.

[К. Б.] *Багато хлопців зразу після деокупації пішли добровольцями?*

[Д.] Пошли зразу, да. Пошли… Оце скоко? Один, два… Чотири чоловіка, по-моєму. Тоже вже ховали… І тих ховали, шо *[загинули. – К. Б.]* біля школи, вже аж тоді, коли «кацапів» тут не було. Там і яма маленька на тому місці…. Ну, якась ракета була. Все горило, сад, все туда. Вся трава. П'ять чоловік…

[К. Б.] *Вплинула війна на Ваше життя тут? Влада сприяє?*

[М.] *[…]* Нехай думали, шоб оце свєт зробить… Свет, газ… За те люди не живуть, ото поскоки по хатах за цього йде, як його? Що газ підключив?

[Д.] За трубу…

[М.] За трубу платимо. За трубу платимо постоянно. Де це таке?

[Д.] Кажного місяця…

[М.] То приходила отдельно розчьотка: за трубу отдельно, за газ отдельно. Це вже в одной розчьотці йде. Так де це воно таке? Це хай Бог милує тут зараз. *[…]*

[Д.] Оця пачка *[сигарет. – К. Б.]* «Прими» колись була 14 гривень, той рубль… Пачка махорки – 6… А зара?

[М.] А зараз хто його знає, шо воно робиться… Хіба таке було. Война була, колись стариє баби казали, до не погибло столько, як зараз погибло.

[К. Б.] *Та як не погибло? Погибло… У Вас там пам'ятник, то скільки людей? Чоловік 100 з одного села…*

[М.] Да, багато тоже… Повно…

[Д.] Ще подивимося, що воно буде послє войни…

[М.] Коли воно все те буде «послє войни», воно все бахкає… І бачиш, не на одну віллі чи того котежа воно не впало: ні ракети, ні шахеда, не на одну не впало того шахеда… А токо на такиє дома, на бідних людей, на дітей оно, на «Охмадєт» отой *[дитячу спеціалізовану лікарню «Охматдит» у Києві. – К. Б.]*, скоко побило, шо люди старалися, діток лечили, а вони «бахнули» і нема.

[Д.] І село – воно нікому не нада. Вимре і всьо.

[М.] Нікому нічого не треба.

[Д.] Самий старий у нас, скоко – десь за сємсят. А там ще два, бабов десь, одна баба – за 80… Оце і все.

[К.Б.] *То кажете, що у вас також «бахкає»?*

[М.] Ну, аякже, сьогодні і вчора летіли ракети і шахеди – дрони ці.

[Д.] А там, за *[с-щем]* Поліським желізна дорога йде, то зрівняли, де моста були – взорвали. То там все з земльою зрівняли і все. Вони *[рашисти. – К. Б.]* йшли якраз тудою. З Білорусії там дорога. Оце таке.

[К. Б.] *А ще тоді, коли станція в Чорнобилі взірвалася, багато людей повиїжджали?*

[М.] Трохи повиїжджали.

[Д.] Ну, хто хотів, той їхав. Да? Да.

[К. Б.] *А у вас друга зона чи третя?*

[М.] Третя. Третя. Да. Луговіки і Мар'яновка – третя, а тиє – четверта, а ні, то торік і четверту познімали. Тото чоловік, а це не чоловік, чи що? Разом діти в одну школу ходять – Зелена Поляна, Луговіки, Млачовка… І тут третя зона, а там четверта.

А чого його зняли – хто його знає… По 2,10 тих платили. Було по 155, а це зараз добавили – 264 їх оказується. Отих, що по 2,10. То яка насмешка людська була і всьо. А тоді познімали вже, нема зоні вже. Радіації нема, зони нема, познімали вже. Я ж кажу, шо діти в школу разом ходять, і там третя, четверта… Того безплатно годують, в кого льготи є, в того дитина, як багатодітна мати. А у кого двоє дітей в школу ходять – доплачують.

[К. Б.] *А «по-чорнобильському» безплатно не годують, як колись?*

[М.] Ну, годують, то це ж дітей, в котрих є посвідчення. А в яких немає – до плати.

[Д.] Це багатодітні, то бесплатно багатодітні. В кого багато дітий. Колись не платили, не, зате годували, не то, що зараз. Так що там казати, союз, комуніст, союз… Оце таке. А зараз?

[М.] Так 15 гривень, як немає посвідчення, а як є, до 70, такий якийсь. Що хто хоче, це робить.

[К. Б.] *Це 15 гривень за день?*

[М.] Да.

[Д.] Два рази чаю вранці і води, води і все. А зараз я не знаю, наверно, один чай.

[М.] Да що, дають усе! Дають. Конечно, що годують. Годують каші, дають супи, борщі, і це, дають картошку, котлети.

[К. Б.] *Так, за 15 грн котлета – то це непогано…*

[М.] Дають якось, трохи якось. Бюджет якось трохи виділяє.

[Д.] Якось вони установлюють…

[М.] Ну, до 46 год стажу. А що он тої пенсії? Три триста *[гривень. – К. Б.]*. Що це таке за пенсія?

[К. Б.] *А у вас через судовий процес не робили собі чорнобильську пенсію?*

[М.] Робили, через суд й поробили. То п'ять добавили, п'ять чотириста, то це добавили. Кому, хто пройшов якось, як хто знав, до тринадцять тисяч добавили, мабуть. А хто не знав, то по п'ять добавили – п'ять п'ятсот *[гривень. – К. Б.]*. То хто як добився. Але то, хто добився, то 5 тисяч отдай зразу адвокату, а тоді першу – п'ятнадцять тисяч. То попереробляли, в кого третя категорія. А в кого четверта – то не можна переробити.

[Д.] Ото Мар'яновка – переробили. Я всьо время шофером переробив, потом послєєднє время на скорой каретє в Красятичах, потом на пенсію пошов. І в школі сторожом був. То я йшов на п'ятсот гривнів. А садів од району освіти наш, а школа, в якийсь найм забрав і всьо. Було чотири чоловіки, стало три. Зарплата тоже вже вийшла. Це другий самій.

[М.] Кажний день ішов, вихідного не було, ні суботи, ні неділі. Постоянно одни сторожи.

[Д.] А це ще їхав до пов сьомого ранку.

[М.] Йому ставку платили. В Радинці два сторожі, в Луговиках було два сторожі. А то тоді один, тоже получав… Я поїхала в район, а нема як поїхати, один сторож, немає ніякого виходного, ні субота, неділя, вихідний, то що було. Як це воно таке? І скільки вчителя учаться там? 21 день, 22, скільки йому ставить? Не ставлять повністю 32, 32 дня. Поїхала в освіту, вона мені каже: «Ну, хай согласується з директором школи, йде на вихідні додому, субота-неділя, директор дєржурить». А я кажу: «І грамотна, – кажу, – людина. А як хто обокраде, то хто, субота-неділя, числиться, сторож числиться. Так, директор що пойде стиригти, субота-неділя?». Каже: «Ну, то согласуйте з директором». Це так-от вийде…

[Д.] Вони собі, кармани собі набивали…

[М.] Воно було два сторожі – *[легше. – К. Б.]* хотя б трошки.
[Д.] Копійка в кармани, а потом дачі под Києвом і машина рєзко… Та й таке.
[К. Б.] *А світло зараз ще виключають у вас?*
[М.] Виключають, но не часто. Буває, по два часа, то раз не було сутки. З часу ночі до десяти ранку. Ну, по тих районах, каже, включають – по два часа токо свєт єсть. На два часа включать, і щоб холодільнік трохи поробив. То в селах зараз же і менше тіє електрики йде, як в тих городах, бо повключають тіє всякиє дуйки. У селах же воно менше йде ж електрики, як по тих городах. То в Києві, кажуть, виключають. Ну, це літом – то це таке діло. А зимою як із дітками малими, хоч і старе – хоче тепла. В людий і плити електричні є, і варити, і стірати…
[Д.] Ну, ми в селі ще не обижені такі. Он в городах скільки домів побитих. Скільки людей погибло.
[М.] Подивися, як душа болить, Боже мой.
[Д.] Вони, начальство наше не виновате, конечно. А мо', й виновате.
[К. Б.] *Біженців тут по селах розселяють?*
[Д.] Ну, розселяють же ж беженців по селах…
[К. Б.] *У вас є біженці, переселенці тут?*
[М.] У нас немає. У нас з Києва купляють. На нас у Києві всі купляють. Вони це, до дві пусті хати стоять, де тут її ніхто не купляє.
[Д.] Одо дві хати. Це дерев'яна тут, а там така. Городи по 50 соток.
[М.] Всю цю землю покидали люди. Бились за землю раньше, а зараз покидали хати і землю. Кольки на межах ставили колись, шоб не приорали отаку капельку уже.
[Д.] Зараз, шоб діди-прадіди встали, то вони знову б померли, якби побачили. Воно смішно нам, да, зараз. А тоді кусочок – і то не чепай. Так що то врем'я було: хто хазяйнує, то куркуль. Який ж он куркуль, як он зранку, з чотирьох ранку і до вечора обробляв землю. Це он куркуль? Худобу держав. А зараз і одної корові нема…
[М.] Три корові на село. Воно нема де пасти, де ж ти будеш пасти їх… Колись було по сорок у стаді, і колись було тут три стаді.
[Д.] І тоді косили, сіно заготовляли. І телята вигодовували, в колгоспі брали…
[К. Б.] *А ви згадували про куркулів. У вас в селі куркулі були?*
[Д.] Да. Були. І в Зеленій Поляні.
[К. Б.] *Багато було?*
[Д.] Один був добрий. І це в його було багато. І на нього робили, але ж вон платив. З голоду ж не вмирали…
[К. Б.] *Зараз біля сіл землю також хтось обробляє?*
[Д.] «Дружба», «Зелений гай». Там платять повтори тисячі. У мене два з половийною гектару землі.
[М.] Платили якось повтора *[тисяч гривень. – К. Б.]* і кукурудзу мешок дали. Всьо.
[Д.] То здавали по п'ятсот *[гривень. – К. Б.]*, тоді вісімсот, а це полтора, добавили. Ото то село за ж, нема, ось сколько тут кілометрів двадцять дошли більше, сколько тут. Да, десь двадцять кілометрів, то там я питала женщину, то ше три годов назад було по три двісті, бо їхали разом, туди автобус заїжає. У нас тоді було вісімсот, зараз там уже по шість тисяч гривень. Півтори – там вже може, ого, шість чи вісім. П'ять, що ти півтори… На праве ти якийсь фермер. Що ж ти повтори тисячі того зерна? І то зерно: чотири п'ятдесят – кукурудза, чотири п'ятдесят – пшениця *[коштує за кілограм. – К. Б.]*. Це пає людське, пає. По тих районах дають, сестра моя в *[м.]* Переяслові – вона получає десять з половиною. На двох двадцять одна тисяча, а вони одне беруть грошами, а то друге берут пайом. Там їх по два п'ядесят зерно *[за кі-*

лограм. – К. Б.]. І того, беруть і пшеницю, дають і вермішелі, і муки, дають і сахар, і гречку дають, і це дають, і олій.
[М.] Що хочете – беріть, вибирайте.
[Д.] А тут же що воно? По хатах розвозять там, а в нас як привезуть, то туди йдуть, до сільради. Боже мой! Як налетять, як ворони, то напучуть. Не знаєш, за що його хватить, як його брати зерно. Хватають. Але що ти зробиш? Ти відходиш, що вже їй не треба. Нічого страшного.
[М.] Главне пережити це все.
[Д.] Попродають, а ці є. А людей оце так задерма мають...
[К. Б.] *А Ви в армії як служили, дідовщина була у вас?*
[Д.] Да. Хороша дідовщина.
[К. Б.] *Це як «хороша?»*
[Д.] Ну, як? То й тоді ж все було. І ніхто не жалівся нікому. А дідовщина була, то що надо. А друге – так, тачку з вугльом, німецькіє груби стояли. Ну, це на другий етаж занос. І каждий молодий такий дєжурив.
[К. Б.] *А до якого віку вважалися молодими в армії?*
[Д.] Год. Там переводили...
[К. Б.] *В «діди?»*
[Д.] В «дєди» вже пожже. А послідні – три года, то вже «старі дєди».
[К. Б.] *Ви три роки служили?*
[Д.] Два. Це морфлот. А це, получается, перший год – ну, «салага» називалося. А там дальше уже пошла – «черпак», там, коли вже, – «старий дєд». І подчинялись. Сказав: «Постірай!», – і мостику, каждий в шафматном порядку вичищали зубной щоткой. Ніхто нікому не жалівся, робив. Так що, а зараз його зачепи – сядеш. Тоді був порадок такий. Спокойно було. Годавали хорошо.
[К. Б.] *То як спокійно, Ви ж казали, що Афганістан був?*
[Д.] Я при Афганістані не був. Це було *[19]*74-76 рік.
[К. Б.] *Ви раніше служили?*
[Д.] Да. Я при *[міністрі оборони срср. – К. Б.]* Гречку був. А Афганістан – при Августінову. Служба непогана була, нема чого жалітися. От, в них два шкафа там стояло, автомата здав, пошов додому. Я у связі служив. Греція – я тако бачив, як до ганделика отако, близько. І в Германію їздили, такі два здорові автобуси були.
[К. Б.] *А що з Германії додому привезли?*
[Д.] Ну, таке. Трапок *[одягу. – К. Б.]* трохи, ну, купив. Але половину забрали, бо така команда була. Ну, я получав 18 марок тоди. Ми туди поїздом, а назад самольотом. В *[м.]* Ташкент посадили наших, а тих посадили в *[м.]* Борисполі. Та ті в Ташкенті позабирали. Ну, таке: купляв хустки, покривала...
[К. Б.] *Були якісніші, ніж тут?*
[Д.] Да, в то время було так. І дешевше. Ну, накупляли, бо наскладали за два года з того, шо платили. Хочеш, іди сигарет купляй, шо хочеш купляй.
[К. Б.] *А такого не було, що «діди» забирали в молодих?*
[Д.] Цього не було, ні.
[К. Б.] *Не було якихось ритуалів, коли переводили у «черпаки», наприклад?*
[Д.] Ну, як, собралися ото, перевели і всьо. Ото тільки цокнули черпаком чи ремньом по задниці. Зараз нема, наверно, нічого. А тоді тихо зійшли, раз і спати.
[К. Б.] *А в «діди» якось переводили?*
[Д.] В «дєди» – нє. Ну, вже так, що на полгода старшим вони прийшли.
[К. Б.] *Всю чорнову роботу робили молоді?*

[Д.] Ну, всю таку роботу робили молодії.
[К. Б.] *А «черпаки» що робили?*
[Д.] Нічого, що. Все в них ладно. Всю роботу молодьож, а не хоч, то заставлять. Не хоче, то могли закривать до ранку. І нікому не пожаліємся, бо це команда була. А зараз, хто його знає, як в них. То було в шиздисятиє. Зараз молодьож не дурна, що самі хочуть, те роблять.
[К. Б.] *В армію всі ходили?*
[Д.] Да. Тоді повестку дали і все. Неділя, срок, і все, і пошов. Музика заграла…
[К. Б.] *Вечерінку робили?*
[Д.] Да, конечно. Чого ж не робили.
[К. Б.] *А чого Ви з Германії щось? На подарунки?*
[Д.] Ну, аякже, я ж з армії йду. І жевачки тоді там вже були, «Тернода» була. Додому не пустий же, то ж трохи грошей назбирав. То зараз я не знаю, як там йшло, що там за границя. А тоді, як за границю, то чемодан такий, шо єлі преш в руках. Я з Києва, то жевачки дав, то безплатно їхав. Сюда ж, до Мар'янівки. А потом пешком йшов з Мар'яновки до Зеленої Поляни.
[К. Б.] *А Ви родом із Зеленої Поляни?*
[Д.] Да. Ну, тоді, якось жизнь була, не то, шо зараз.
[К. Б.] *А на вечірці у вас гроші в конверт збирали?*
[Д.] Ну, як, ну, за столом сиділи, посиділи, потом скинули. Випив, все, і дальше п'янка продовжується. Було таке, да. Молодьожь отдельно садили.
[К. Б.] *Може, рушника мати чи хустку давала? Може, обереги якісь?*
[Д.] Нічого такого не було.
[К. Б.] *Хрестик носили?*
[Д.] Не було.
[К. Б.] *А зараз ходите в церкву? У Бога вірите?*
[Д.] У церкву не ходжу, але в Бога вірю.
[К. Б.] *Церква є тут у вас у селі?*
[Д.] Вона в Мар'янівці. І «вєрующі» тоже в селі є.
[К. Б.] *А «вєрующі» – то це хто?*
[Д.] Бабтісти. У них отдельно є, куди вони моляться. *[…]*
[К. Б.] *А багато місцевих туди ходить молитися?*
[Д.] Трохи ходить. Трохи ходить.
[К. Б.] *Це автобус на Київ поїхав?*
[Д.] Це рейсовий на Київ з Радинки. Йде в п'ять, а потом в сємь ранку і вертаються. Два автобуси ходить. Раньше овруцький ходив, коростеньський. Ходили по *[трасі. – К. Б.]* «Варшавці». Но не каждного дня, якось три чи чотири рази у неділю. Хто їде, а хто не їде.
[К. Б.] *А зараз як?*
[Д.] Мало людей їздять. Два автобуса.
[К. Б.] *У вас діти є?*
[Д.] У мене восєм. Шесть хлопців і дві дівки.
[К. Б.] *Хлопці служили в армії?*
[Д.] Да.
[К. Б.] *Також вечерінку робили?*
[Д.] Да. Все було.
[К. Б.] *У совєтській армії чи в українській уже?*
[Д.] Ні, в українській. В 1979 году я женився. Робили їм вечерінку в шалаші, це ж в селі є.

[К. Б.] *А весілля також ще робили в шалаші?*
[Д.] Ну, да. Ондо в дворі столи поставили, накрили. У два ради ставили, я ще здоровий був, то робив таке.
[К. Б.] *З ваших дітей хтось у селі залишився жити?*
[Д.] В Зеленій Поляні один.
[К. Б.] *А інші?*
[Д.] Тут у Києві один. А так за границьой, виїхали. Тоді коли *[Чорнобильська електростанція. – К. Б.]* атомна взірвалася, то відселяли.
[К. Б.] *А куди їх відселяли?*
[Д.] Італія. То там тоже, кажуть, бардак. Робить все одно треба. Але й кажуть, що в кафе сидить там, чаю там возьме, пенсію получає. В нас тоже ларки повідкривали, сидять...
[М.] Ну, а в нас тепер ці ларки повідкривали, до тепер тут крики да гвалт. Не знаю, шо робиться. Раньше торгує в магазині до восьмі чи до дев'яті, як ото государствені були магазини. То воно, шо в державу назад йшло, а зараз шо – бізнесменам по карманах. *[...]*
[Д.] Хто, як пристоївся. Воно вєздє так.
[М.] От, напрімер, як береш пачку сігарет за гроші, то 35 гривень, а як на карточку – то 36 вже. І як більше товару береш, і на карточку, то обєзатільно накине рубель чи два. Це дурить чи як? Три магазини – і цени єднакі. Оце так тут.

Славутицька міська територіальна громада

м. Славутич

Записав Олександр Коломийчук [О. К.] 25 серпня 2025 р.
у м. Києві. Співрозмовник – отець Юрій Логаза [Ю. Л.],
1989 р. н., священник і парох парафії Матері Божої
Неустанної Помочі Української греко-католицької церкви
у м. Славутичі, капелан, родом із м. Івано-Франківська

[О. К.] *Отче Юрію, розкажіть, будь ласка, про себе!*
[Ю. Л.] Мене звати отець Юрій Логаза, я є священиком Української греко-католицької церкви. На сьогоднішній день також є офіцером служби військового капеланства однієї з частин Національної гвардії України. Народився я 18 липня 1989 року на Західній Україні – в місті Івано-Франківськ. Там зростав, там отримав середню освіту, після того вступив до Івано-Франківської теологічної академії та Івано-Франківської духовної семінарії імені священномученика Йосафата. В 2006 році я розпочав своє навчання на духовній ниві. В 2013 році я завершив духовну семінарію та завершив теологічну академію. Паралельно ще навчався в Івано-Франківському університеті права імені короля Данила Галицького на заочному факультеті. Після навчання в семінарії я з рук Блаженнішого Святослава, Отця і Глави Української греко-католицької церкви прийняв спочатку дияконські свячення і після того священичі свячення у 2013 році в Патріаршовому соборі Воскресіння Христового в *[м.]* Києві. Своє духовне служіння розпочинав як диякон, який проходив практику на парафії Матері Божої Неустанної Помочі при монастирі отців-редемптористів в Івано-Франківську. Потім перед священичими свяченнями мав практику дияконську в Патріаршому соборі Воскресіння Христового, що в Києві. І після

того, відповідно, декретом Блаженнішого *[Святослава Шевчука. – О. К.]* був скерований на парафію Матері Божої Неустанної Помочі в місто Славутич, що є в Київській області, де у 2013 році розпочав своє служіння як адміністратор даної парафії, що на півночі, властиво, України. Я є одруженим священником, маю наразі трьох дітей, дружину, і здійснюю своє служіння і надалі, вже котрий рік у цій парафії, що в Славутичі. Паралельно несу служіння – військовослужбовець, тепер уже як офіцер Національної гвардії України.

[О. К.] *Дякую! Як Ви та Ваша родина зустріли день повномасштабного російського вторгнення у лютому в 2022 році? Чи готувалися до можливої російської інвазії?*

[Ю. Л.] Ну, дивіться, відповідно до повномасштабного вторгнення я вже був пов'язаний з військовою справою. До прийняття Закону про військове капеланство ми, священники, були дотичні до армії і здійснювали свої служіння вже як штатні військові капелани, але ще будучи на цивільних посадах. Тобто до прийняття закону ми були, ну, штатними працівниками при військових частинах, так само я був штатним працівником. І, що цікаво, до повномасштабного вторгнення я брав участь в Операції об'єднаних сил на території Луганської і Донецької області щодо відсічі російської агресії на тих областях. Це було перед повномасштабним вторгненням, це було 2021 рік, це був місяць липень, фактично, липень-серпень, де на Донеччині я брав участь в цій операції як вже як капелан Національної гвардії України. Відповідно, 24 лютого *[2022 року. – О. К.]* якоїсь такої підготовки до 24 лютого в моїй родині не було. Тобто якось, можливо, для когось воно буде дивним, але якось я до кінця насправді не думав, що наскільки активними розпочнуться військові дії. Хоч розумів, що то місто, в якому я живу, бо місто Славутич – це є, воно знаходиться фактично територіально на території Чернігівської області, але є містом-анклавом і підпорядковується Київській області. Тобто юридично ми є місто Київської області, хоча територіально ми знаходимся на території Чернігівської області. Тепер я скажу ще про наше місто, буквально, бо місто Славутич – це є насправді унікальне місто, місто, яке вже пережило, мешканці, фактично, цього міста вже пережили одну рану щодо цієї повномасштабної війни. Рану, яку ми всі знаємо – рану аварії на Чорнобилі, правда? Коли відбулася ця аварія, люди, які жили в місті Прип'ять, люди, які жили в Чорнобильській зоні, тепер це вже є зона безумовного відчуження (відповідно – 30-кілометрова), які покинули свої домівки через цю трагедію і шукали прихисток для своїх родин в інших містах України. І для них, і для тих людей, які приїхали усувати внаслідки аварії, збудували молоде місто, місто Славутич, що в своїй назві вже носить досить таку історичну, давню назву нашої ріки Дніпра. Ось. І місто будували різні республіки тогочасного радянського союзу. Воно є цікавим таким. Ми маємо навіть квартали, місто поділене на квартали, і кожен квартал будувала якась республіка, і в честь тої чи іншої республіки був названий квартал. Але, знову ж таки, вертаючись до того, до тих болючих ран, місто вже пережило, мешканці, властиво, міста пережили оцю рану, рану аварії на ЧАЕС. І, фактично, майже кожна сім'я дотична до Чорнобильської станції. Хтось є ліквідатором аварії, хтось є постраждалим унаслідок аварії, хтось є сьогодні працює і надалі на станції, забезпечуючи роботу як укриття, того конфайнменту – надійного укриття, так і інших сфер діяльності Чорнобильської атомної електростанції, а також інших тих підприємств, які на території сьогодні працюють. Тому 24 лютого я до кінця десь не вірив навіть, що десь розпочнуться такі активні військові дії, які будуть близькі, дотичні до моєї сім'ї, до моєї родини, до мого міста, в якому я живу, але тим не менше вони, вони настали. Де зустрів

я війну? Зустрів вдома, поруч зі своєю родиною, тобто, напевно, так як і більшість українців. Тобто ми ніде не виїжджали, ми не готувалися, ми не збирали, у нас не було навіть «тривожної валізи», можливо, це як дивно звучить. *(Усміхається)*. Ми просто були вдома і вже дізналися про ці військові дії з, відповідно, як всі, не тільки з соціальних мереж, але і з звуків вибухів, які ми чули за вікном, ну, свого помешкання. Ранок наступив з того, що навіть цікаво, що я 24 лютого *[2022 року. – О. К.]*, я ще мав навіть поховання в своєму місті. Це вже було десь таке складне поховання, тому що місто все було в тривозі, очевидно, як і вся Україна була охоплена звуками зброї, вибухів, жертв, про які ми вже дізнавалися з соціальних мереж та з новин. І тоді вже усвідомлення прийшло, що розпочалося *[російське. – О. К.]* повномасштабне вторгнення. Повномасштабне вторгення, яке почало охоплювати не тільки десь ці наші території, але і різні області України.

[О. К.] *Дякую, отче! Скажіть, будь ласка, які рішення Вам доводилося приймати 24 лютого 2022 року?*

[Ю. Л.] Ну, рішення відповідно було, які наразі приймати? Рішення які були – тобто я як священник зранку відслужив службу у себе в храмі 24-го числа, як щоденно, *[Божественну. – О. К.]* Літургію. Після того був поряд зі своїми побратимами, з військовослужбовцями своєї військової частини і виконував вже, відповідно, розпорядження свого командира.

[О. К.] *Отче Юрію, як далі Ви переживали події російської збройної агресії, будучи мешканцем міста Славутича та капеланом військової частини? Які виклики довелося долати у той складний період?*

[Ю. Л.] Ну, якщо брати, десь, говорити за свою військову частину, то моя військова частина тоді була, частина виконувала завдання на Чорнобильській атомній електростанції. Ну, і відповідно вже до тих повідомлень, з першого дня опинилася в полоні. І, на жаль, і до сьогодні, до сьогоднішнього дня маємо ще досить велику кількість моїх побратимів, які є сьогодні в полоні. Інша частина, відповідно до поставлених завдань командуванням військових, була, виконувала інші завдання в указаних місцях, які були визначені для тої іншої частини. У місті почалося, відповідно, так, звичайно, почалося хвилювання, люди почали в перші ті дні, навіть ще в перші дні до *[відкритого вторгнення рашистів. – О. К.]* скуповувати продукти харчування. Максимум, я собі пам'ятаю вже, як полиці магазинів повністю були спустошені, тобто, фактично, в магазинах вже нічого не було, не було хліба. Якийсь певний період часу ми не мали в місті навіть електроенергії, тобто були без електропостачання. А що значить для міста бути без електропостачання, яке, фактично, собі готує їжу на електриці, бо в місті ми не маємо газу. І мешканці, славутичани, якраз використовують для приготування їжі електропостачання, і це, фактично, годує та електрика, яка дозволяла людям готувати собі їжу. І люди в той час гуртувалися, особливо коли не було світла, вони виходили певними групами, певними такими спільнотами на подвір'я багатоповерхівок, розпалювали вогнища і там готували собі їжу, щоб прогодувати себе, свою сім'ю, своїх рідних і близьких. Ну, дуже багато людей гуртувалися, один одному допомагали. Тобто була така, видно, співчуття і певна допомога тим, кому є важко, особливо там людям літнього віку, а людям якимось, які мають певні, певні перешкоди до того, щоб собі вільно було приготувати їжу, то одні одним старалися допомогти, щоб той важкий період, який був, пережити і перейти. Запам'яталося десь також те, що коли не було хліба, такі маленькі талончики, які видавали, коли хліб десь в сусідньому селі мололи на якихось тих жорнах, млинах таких, я розумію, що це були

млини не такі професійні, які десь дозволяли зробити певне борошно таке, яке би було хороше, але це було борошно такого крупного помолу. І були такі талони. Люди ставали у великі черги, де в маленьких таких пекарнях, які були там чи при маркеті якомусь, чи якісь приватні, пекли невеличкі такі маленькі хлібинки, і їх, відповідно, по певним датам, ту хлібинку одну чи дві давали на сім'ю з того крупного помолу, щоб люди могли собі взяти. Але щоб її отримати, треба було досить довго простояти в черзі. Також люди організовувалися, мали такі пункти, де з ферми сусіднього селища привозили молоко. У нас також біля храму ми мали цю роздачу молока. У бідонах привозили, люди вишикувались чергами і роздавали оце фермерське молоко, де люди собі могли брати до своїх сімей. Бо, фактично, місто залишилось відрізаним. Тобто росіяни спочатку взяли місто в оточення, і люди не мали можливості виїхати, по-перше, за межі міста. Тобто був якийсь певний період, нам вдалося виїжджати. Тобто це були такі партизанські стежки різними селами, які десь дозволяли нам виїхати до столиці, але які були, ці стежки були досить небезпечними, досить складними, тому що не знати, що за «енний» кілометр хто тебе зустріне на цій партизанській стежці, чи ти, властиво, доїдеш до, до того місця призначення, коли прямуєш, і чи повернешся назад. Тому що ситуація щодня напружувалася, ставала складнішою і до того моменту, доки росіяни не зайшли до нашого міста.

[О. К.] *Щиро дякую, отче, за детальні спостереження міського життя в умовах блокади! Як релігійна громада, де Ви є парохом, переживала оцей період військової загрози? Цікавить також, як змінилося життя Вашої родини в умовах воєнного часу?*

[Ю. Л.] Дивіться, люди найперше об'єднувалися, люди старалися допомогти одне одному. Відповідно, і церковна громада, десь люди, які були в місті, які мали сили, які мали десь бажання, це вони об'єднувалися, допомагали. Мені вдалося два рази навіть цими партизанськими стежками доїхати до Києва, взяти певну кількість навіть продуктів, харчування, і ми, фактично, в храмі мали навіть, храм був повністю закладений *[цією гуманітарною допомогою. – О. К.]*, і в нас вже, ну, вже в якийсь певний період тими продуктами, де ми роздавали як сім'ям військовослужбовців моєї військової частини. Тобто тим, які вже були, частина яких виконувала певні завдання, інша частина, яка була вже в полоні на той час в зоні відчуження. Тому Літургія в храмі, відповідно, була в ті дні, коли я був *[у місті. – О. К.]*. В той період, коли я їхав тими стежками до своєї військової частини, в ті інші місця, де вони були, я в місті не був. Але коли повертався, то Літургія продовжувалась, продовжувалось літургійне життя в храмі, все-таки. Навіть коли росіяни вже були в Славутичі, коли росіяни зайшли до Славутича, російське військо, в храмі навіть в той день було богослужіння, люди приходили, люди молилися і мали свої наміри, які є. Тобто біля храму, крім того, ми теж роздавали картоплю, привозили за допомогою різних волонтерів з тих навколишніх сіл, люди гуртувалися, роздавали інші продукти харчування тобто. Ну, але це не можна говорити, що це було тільки десь біля нашого храму. Це були різні точки в місті, тобто це в центрі міста були різні такі були пункти, де люди об'єднувались і видавали оцю допомогу. Тобто і іншим, тобто, щоб інші могли вижити. Щодо своєї родини, то ми мали таке своєрідне своє пережиття, відповідно, бо дружина в мене була на 9-му місяці вагітності. Тоді ми перед тим навіть, ми навіть тими партизанськими стежками не виїжджали, прийняли рішення залишитись в місті, залишитись з громадою міста. І коли вже не було світла, вже, властиво, в ці такі складні дні випробувань у нас народилася третя дитина. Третя дитина, і це вона народилася, фактично, місто ж

не має полового будинку. Бо найближчий пологовий будинок – це було місто Чернігів. Але в силу того, що місто було повністю в блокаді, місто було заблоковано російськими військами, і по дорозі, фактично, жодна машина не могла приїхати, тому що не було жодних гарантій, що та машина доїде до, до пологового будинку, чи якась будь-яка інша машина, яка везла навіть людей, яким потрібно було б надати медичну допомогу. А я собі десь усвідомлював, що те, що я ще тоді був працівником, як капеланом Національної гвардії України, учасником війни з офіційним статусом, священником української Церкви, то я розумів, що варіантів виїхати в мене багато б не було. І я розумів той ризик, що навіть якщо ті окупанти затрималися б якийсь певний період часу, навіть довше в місті, то, ну, не знати, чим воно б завершилось для мене, для моєї родини. Але дякувати Богу, дякувати лікарям Славутича, які залишились, які були в той складний час в місті, які не покинули місто, які продовжували жити в лікарні, не в себе вдома, жити прямо в лікарні і надавати медичну допомогу. У нас навіть за відсутності світла, перебуваючи в таких складних обставинах, дружина народила третю дитину. І сьогодні той хлопчик зростає, йому вже три роки минуло. І дякувати Богу, все добре, так.

[О. К.] *Дякувати Богу! Отче, радію за Вас, що все воно так щасливо відбулося!*

[Ю. Л.] Дякую.

[О. К.] *Отче, а які нові елементи з'явилися у літургійній традиції УГКЦ у період російського повномасштабного вторгнення на прикладі вашої релігійної спільноти? Маю на увазі нові молитви чи духовні пісні, пройняті відповідним змістом, молебні за мир чи Перемогу України?*

[Ю. Л.] Дивіться, є, знаєте, таке українське таке прислів'я: «Як тривога, то до Бога». І десь воно інколи навіть серед людей духовних, віруючих, які ведуть там таке активне християнське життя, деколи воно навіть і там працює. *(Усміхається)*. Тому що десь, все-таки, так є якось в людському житті, що коли людина відчуває більшу якусь тривогу, якісь більші хвилювання чи випробування в її житті, то і, направду, її молитва і духовне життя стає тоді трошки таким, знаєте, сильнішим, молитва стає більш тим вогнищем, молитва починає більше горіти. Ми на парафії не зупиняли богослужінь. Коли я був, то ми проводили всі богослужіння, відповідно до літургійного життя церкви. Ми мали молитви за Україну, відповідно. Цікаво, що ми одразу, як мої побратими попали в полон, то ми на аналой, який стоїть в нас (тобто центральна ікона, яку люди цілують, коли приходять до храму, стоїть на тетраподі – аналой – як ми її називаємо), ми під скло цієї ікони поставили шеврон «Батьки просили», тобто військовослужбовці і ми поставили шеврон військової частини, на який зображений герб нашого міста, нашого Славутича. Ну, і, відповідно, це був шеврон тої частини, де я раніше здійснював своє служіння, і той шеврон і до сьогодні стоїть, і буде стояти до того моменту, коли останній полонений не повернеться додому. Також би десь хотів, можливо, десь до тих попередніх питань, десь доповнити, що змінилося. Змінилося також було те, що я отримував погрози. Ці погрози сьогодні, це були погрози у вигляді різних повідомлень, досить складні погрози. Для моєї сім'ї були погрози, потім це був лист, який підкинули. В один із днів після богослужіння до храму в запечатаному конверті, де той лист я й зберігаю. Він і сьогодні в мене, де від руки було написано, що йде «спеціальна операція російської федерації», і щоб я задумався над своєю поведінкою, і як я буду подалі, коли росіяни вже будуть повністю в місті, дивитися, ну, людям в очі. Тобто такі були погрози, ну, для мене особисто, для моєї родини, які надходили в певні періоди часу, але вони були, на жаль, систематичними. Я той лист десь навіть маю, він

навіть, десь можете навіть найти, він десь є в фейсбуці опублікований, в новинах він був. Якщо, можливо, десь його можна, якщо є потреба, можна десь навіть використати для архіву. Було *[написано. – О. К.]*: «Уважаємий настоятєль!», – і там так російською мовою було все розписано. Очевидно, хто, від кого той лист прийшов, сьогодні залишилося загадкою. Але це, очевидно, хтось був, очевидно, чи місцевого населення, можливо, і інші якісь люди. Тобто важко зараз говорити, хто це був, але факт цей був. За молитву сім'ї – так, ми родиною молилися, тобто з дітьми, таке духовне життя, тобто ми. Ну, воно і було до того, але були такі моменти, коли десь особливого хвилювання, то ми молилися, навіть коли була десь можливість, чи це на відстані. Навіть ми знали, що є якась та година, і ми ту годину разом, навіть коли не було чи зв'язку, чи як, якийсь певний там період, то ми разом молилися зі своєю родиною. Ну, а літургійне життя в храмі, за можливості, завжди продовжувалося і звершувалося. І люди, незважаючи навіть, коли вже були росіяни в місті, через небезпеку вони приходили до *[Божественної. – О. К.]* Літургії, вони приходили до Євхаристії, до Сповіді, до Причастя і черпали з тих Таїнств, які можна отримати в церкві.

[О. К.] *Дякую, отче! Повертаючись до наповненості церкви в той період, то якою вона була? Чи можна сказати, що більше людей стало ходити до храму у зв'язку з навислою загрозою?*

[Ю. Л.] Десь, за моїми такими спостереженнями, воно було однаково. Можливо, люди десь мали таке духовне життя більш глибше вже в своїх домівках, тому що, ну, багатьох огорнув, відповідно, страх. Бо люди не знали, що очікувати, люди бачили повідомлення, що відбувалося десь в Бучі, правда, що відбувалося в інших містах. Тобто, за моїми спостереженнями, та кількість людей, яка приходила завжди, вона і продовжувала приходити і, ну, продовжувати то літургійне життя.

[О. К.] *Чи відомі Вам факти міжконфесійної солідарності у той складний період, коли Ви співпрацювали з представниками інших християнських конфесій або ж гуртувалися з іншими релігійними громадами Української греко-католицької церкви, якщо вони існують іще у місті Славутичі?*

[Ю. Л.] Ні, на території міста в нас одна громада нашої конфесії, священники. Є конфесія Римо-католицької церкви, але священники даної конфесії не були у місті, тому що дану громаду обслуговує священник, який є з Чернігова, і, фактично, він не міг просто фізично приїхати. І в нас є протестантських ряд громад, тобто десь вони так, чи я знаю, що мали якусь допомогу. В нас є конфесія Української православної церкви, та, що сьогодні є, відповідно до рішення Комісії етнополітики і свободи совісті, під московським патріархатом, яка є теж відомою. Знаю, що вони навіть теж допомагали якимись там певними речами, і теж я знаю, що і молоко там роздавали біля храму. Але більш конкретніше, ну, який там вид був допомоги – мені важко зараз сказати. Але з того, що я чув, і деяких навіть публікацій тоді десь, які були в мережі, я бачив, що десь там також проводилась якась робота щодо допомоги і підтримки людей.

[О. К.] *Отче, а як інформували місцевих мешканців про надання гуманітарної допомоги?*

[Ю. Л.] Ну, дворова система оповіщення – вона завжди є, знаєте, ефективна. *(Усміхається)*. Коли один одному сказав, а якщо десь будинок багатоповерховий, то особливо люди такого «золотого» віку, один одному раз-раз, і інформація дуже швидко повідомлялась. Але також були повідомлення, відповідно, в соцмережах. В соцмережах і певні були створені такі інформаційні групи, які навіть курувала міська рада чи представники міської ради. І в тих групах були оголошення, які

десь допомагали людям зорієнтуватися, де, що буде відбуватися, в який час, і які десь перестороги, які дії, і чим живе навіть в той складний час місто. Тому за допомогою таких соціальних мереж. Соціальні мережі – це один одному, тобто передача інформації один одному. Це, я думаю, було найефективнішим, що працювало і допомагало десь передавати ту інформацію один одному. *[...]*

[О. К.] *Отче Юрію, як Ви, Ваша родина або ж інші мешканці міста Славутича повертались до звичного раціону харчування після звільнення міста? Адже дуже часто люди згадують, що в умовах воєнного часу саме хліба їм найбільше бракувало. Очевидці дуже добре пам'ятають ту мить, коли вперше взяли до рук і відчули той звичний запах хліба.*

[Ю. Л.] Ну, та, я, відповідно, я собі десь згадую, як одна з парафіянок моїх мала таку маленьку піч. Тоді ще було навіть світло. Була, правда, блокада вже. Але ми ще мали електроенергію, і вона випікала такий хліб, і тим хлібом ділилася з нашою родиною. Тобто і той хліб, правда, став таким символом, такою підтримкою, знаєте. І десь тут ми розуміли, що в нас в родині багато, і що не завжди того хліба десь вистачало, як би хотілося, але розуміли, що є, ну, багато людей, які, можливо, і мали б менше того хліба, яким було складніше. Але, справді, той запах хліба, такого випеченого в тих складних умовах, і навіть той хліб, який отримували ми в тих пунктах видачі, які були організовані в різних також куточках міста, він був дуже смачний. Я думаю, смак того хліба запам'ятається і особисто моїй родині, і родинам дуже багатьох славутичанів. І я навіть знаю, що деякі славутичани навіть шматочки того хліба зберігають і до сьогодні, знаєте, про ті складні часи, які були. І коли навіть сьогодні дістають з того такого місця зберігання, то в багатьох на очах з'являються сльози.

[О. К.] *Дякую, отче, за цінні спостереження, що є дуже потрібні для нашого українського народу, особливо в цей важкий час, коли російсько-українська війна триває! Розкажіть, будь ласка, про той короткий період у житті Славутича, коли рашистам вдалося вступити у місто? Чи відбулися якісь зміни у Вашому особистому повсякденні, які нові виклики з'явилися?*

[Ю. Л.] Виклики були відповідно до тої такої невідомості, знаєте, бо всі були зворушені, тобто схвильовані, не знали, що очікує, тобто за хвилину, за годину, за 15 хвилин що буде в нашому місті. Тобто місто згуртувалося, місто, направду, показало свою таку проукраїнську позицію, і та позиція насправді варта уваги для міста, яке поєднало у собі національну приналежність з різних країн. Тому що в місті Славутичі живуть люди різних національностей, які приїхали до того часу в саме молоде місто України. Це інженера, це атомники, спеціалісти певної своєї сфери, які приїхали тоді як і до усування наслідків аварії, так і приїхали працювати, і працювали на Чорнобильській атомній електростанції. І місто показало тоді свою таку патріотичну позицію, позицію проукраїнську показало.

[О. К.] *Дякую! Після того, коли окупанти покинули місто, як ваша релігійна громада приходила до тями після складних випробувань тимчасового російського вторгнення? Можливо, якісь були вжиті заходи, які дозволили швидше повернути спільноту до повноцінного життя?*

[Ю. Л.] Дивіться, для нашої громади став великою підтримкою приїзд Глави нашої Церкви, Блаженнішого Святослава *[Шевчука. – О. К.]*. Він особисто приїхав до нашого міста, до нашої парафії, він поспілкувався з людьми, він показав свою підтримку, він показав, що Церква є поряд. І цей приїзд Глави *[Української греко-католицької. – О. К.]* церкви – він насправді підтримав духовно містян, підтримав духовно релігійну громаду. І що Глава Церкви особисто після звільнення здійснив

візит до нашої парафії, помолився в нашому храмі, в тому місці, де стало таким осередком підтримки, як духовної, так і гуманітарної, для мешканців не тільки як членів релігійної громади, але як для мешканців всього нашого Славутича.

[О. К.] *Отче, Ви, як капелан, священник Української греко-католицької церкви, чи спостерігаєте у наших військовослужбовців – побратимів і посестер – певні зміни у їхній особистій вірі у Бога, відкритості до основних ідей християнства?*

[Ю. Л.] Я думаю, що суспільство прийняттям закону про військове капеланство, який був прийнятий Верховною Радою *[України. – О. К.]*, підписаний Президентом *[України. – О. К.]*, в тому, що сьогодні військовий капелан є штатною офіційною одиницею вже як військовослужбовець, як офіцер військової інституції, тобто говорить саме про себе. Тобто, що військові розуміють потребу того, що у війську повинен бути священник, що у війську повинен бути духовний лідер, який у тих, не тільки в умовах війни, в умовах ведення бойових дій, в умовах якихось інших викликів, але поруч навіть в повсякденній службі військовослужбовця, щодня є поряд ними. Це насправді для них відчувається, що це є великою підтримкою, великою користю. І це виявляється десь в їхніх таких бесідах індивідуальних, як інколи і в групових бесідах, що потреба священника-військовослужбовця є великою у війську. І, відповідно, десь так з часом війни духовне життя військовослужбовця – воно стало глибшим, вони цікавляться релігійним життям, цікавляться богослужінням, вони звертаються щодо уділення Святих Таїнств, які для своїх рідних і близьких. Наприклад, у військовослужбовців народилися діти, вони вже йдуть до капелана і просять, щоби капелан звершив Таїнство хрещення для, з нагоди цієї події в їхній родині. Вони приходять до спілкування не тільки військовослужбовці, але й їхні родини, родини полонених, родини загиблих. Ми при храмі у Славутичі, наприклад, маємо групу взаємодопомоги родин загиблих героїв, де щомісяця ми збираємося, спілкуємося, ми молимося, ми маємо певні зустрічі з психологом, з іншими особами інших сфер, щоби цих людей, яких торкнулася оця найважча рана війни, рана втрати, їх об'єднати, щоб вони могли побути один з одним. І тому ми, десь, говоримо сьогодні про працю військового капелана не тільки як того, хто працює безпосередньо з військовослужбовцями, але як того, хто працює з їхніми родинами. З родинами також тих, хто втратив своїх рідних і близьких, з родинами ветеранів військової служби, які також звертаються, з якими працюють. Тому праця військового капелана – вона така є сьогодні широкоформатна, яка охоплює дуже багато різних оцих дотичних сфер діяльності. А військовослужбовці насправді черпають з цього, і це замітно десь в їхніх таких якось проханнях навіть молитовних, коли вони десь телефонують, просять, коли вони хочуть разом навіть помолитися, коли вони з радістю на місцях несення служби зустрічають свого священника, свого капелана, діляться якимись своїми переживаннями, діляться своїми проханнями, які мають, діляться якимись своїми викликами, які навіть виникають. Тому вважаю, що сьогодні сучасне суспільство України і держава, держава зробила цей важливий крок, що інституція військового капеланства сьогодні є на такому офіційному рівні, де священник займає (на зразок військ інших іноземних держав) відповідне місце у складі тої чи іншої військової частини як штатний військовослужбовець-офіцер.

[О. К.] *Щиро дякую, отче! Скажіть, будь ласка, Ви як священник, як капелан, в чому бачите суть власного покликання?*

[Ю. Л.] Ну, дивіться, якось так в моєму житті склалося, що я ніколи не думав бути військовим священником. Тобто ніколи я собі не ставив перед метою в житті,

що буду військовим священником. Ще цікаво, коли студенти вчаться в семінарії, в академії, то є такі певні практичні зустрічі, знаєте. І хтось ходить десь працює до сиротинця, пенітенціарну сферу хтось відвідує, хтось з молоддю, хтось ще з якимись іншими сферами, а хтось ходить до війська. То я був в багатьох сферах, але ніколи якось не бачив себе у сфері військовій. Коли йшли десь в військову частину, я ніколи не відвідував військову частину і не бачив перед собою таку мету, що я десь бачив покликання своєї праці з військовослужбовцями. Але якось так, знаєте, Господь повелів, і якось так сталося, що сьогодні я вже є офіцером в військовому званні Національної гвардії України, і я сьогодні гордий тим, що я є частинкою українського війська, що для мене це є досить важливо, що я сьогодні як син української землі можу бути не тільки поряд з військовими, але можу бути самим військовим. Не зі зброєю такою фізичною, але зі зброєю духовною, підтримувати військових і бути поруч, що є тим таким нашим духовним девізом для кожного священника, військового капелана – «бути поруч». Тому я реалізовую своє священство не тільки, коли служу в парафіяльній громаді, але коли служу поряд з військовими, які для мене сьогодні стали не тільки друзями, але і стали побратимами, бо бути побратимом – це щось, знаєте, більше, чим бути другом чи товаришем. І я гордий, що сьогодні можу бути поряд з ними, з тими відважними, мужніми, які сьогодні докладають усіх зусиль, щоби наблизити нашу Перемогу *[України. – О. К.]*.

[О. К.] *Дуже дякую, отче, за щирі і глибокі слова, які йдуть із серця! Дякую за сьогоднішню бесіду!*

[Ю. Л.] Дякую!

[О. К.] *На завершення іще хотів дізнатися, чи в період рашистської блокади Славутича, а також пізніше, коли місто перебувало під тимчасовим контролем російських військ, ваш храм Матері Божої Неустанної Помочі або його церковне подвір'я слугували місцем укриття для місцевих мешканців?*

[Ю. Л.] Дивіться, коли у нас була видача, наприклад, молока, люди приходили і чекали, щоби, коли його привезуть. І, відповідно, цей час очікування люди більшість проводили, надворі було холодно, вони проводили в храмі. Хоча вже коли пропало світло, і в храмі ставало щоднем холодніше, холодніше. Але спочатку якісь ті перші дні храм ще мав своє тепло. Я думаю, що якщо говорити про фізичну якусь таку, захист фізичний храму як укриття – то ні, як фізичне. Тому що храм у нас не має підвалу, не має підвального приміщення, і, фактично, я думаю, що відповідно до норм, які є, він не може слугувати повноцінним укриттям від тих чи інших небезпек. Але як духовне укриття, я думаю, для багатьох він став і до сьогодні стає тим таким укриттям духовним, знаєте, в тих їхніх потребах, в тих їхніх труднощах, які виникають. Тому що за цей навіть період вже повномасштабного вторгнення ми в храмі попрощалися з надзвичайно великою кількістю військовослужбовців. Знаєте, я все кажу, що за ці останні роки повномасштабного вторгнення в храмі не було скільки сліз за цілу його історію невелику будівництва, ніж за ці останні роки, скільки проплакалося сліз під час прощання з нашими героями, з нашими захисниками. Тому він сьогодні, я вважаю, він і сьогодні є тим укриттям, але укриттям духовним для людських сердець, для людських душ.

[О. К.] *Дякую, отче! Справді, нехай він таким залишається і надалі, і це духовне укриття гуртує довкола себе його вірян – мешканців міста!*

[Ю. Л.] Дякую!

[О. К.] *Щиро Вам дякую!*

Обухівський район

Українська міська територіальна громада

м. Українка

Записав Олександр Головко [О. Г.] 7 грудня 2024 р.
у м. Українці Обухівського р-ну Київської обл.
Співрозмовниця – Світлана Миколаївна Черевата [С. Ч.],
1967 р. н., організаторка волонтерського
громадського об'єднання «Павучиці»

[О. Г.] *Пані Світлано, спершу процедурні моменти хочу у Вас уточнити. Чи Ви не проти, що ми цю нашу розмову запишемо, потім наберемо текстом для того, щоб у збірник взяти ці свідчення?*

[С. Ч.] Так-так, я готова, я готова, так.

[О. Г.] *Щиро Вам вдячний! Отже, інформую, що ми такий робимо науковий проєкт в Національній академії наук України, він називається «Сучасне воєнне повсякдення громад Київщини: культурно-антропологічний вимір». У межах цього проєкту ми хочемо поспілкуватися із людьми, які якраз оцю нашу таку стійкість і незламність у цей час забезпечують, і потім опублікувати їхні розповіді у збірнику «Київщина незламна: свідчення очевидців російсько-української війни». І Ваші свідчення нам дуже важливі. Ви можете їх подати під Вашим прізвищем, під псевдонімом або ж анонімно. Тобто цей вибір за Вами. Хочу Вас запитати, як ми тоді оформимо це свідчення?*

[С. Ч.] Дивіться, я – Черевата Світлана Миколаївна, волонтерське об'єднання «Павучиці». Я організатор цього об'єднання. *[…]*

[О. Г.] *Ви місцева, так?*

[С. Ч.] Так, місто Українка, Київська область.

[О. Г.] *З якого року народження?*

[С. Ч.] *[19]*67-го.

[О. Г.] *Може, розкажете про ті перші місяці повномасштабної російсько-української війни, як взагалі 24 лютого 2022 року у вашому місті жителі зустріли, що відбувалося, як ви гуртувалися в той час?*

[С. Ч.] Так, з чого почати? Так, ну, зустріли, як і усі – спали мирним життям. Догадувались, що щось буде, тривога була в душі, але дуже сподівалися, що, все-таки, в центрі Європи, все-таки, ну, не дадуть, не дадуть цим «кацапам» напасти і розв'язати велику війну, велику війну в центрі Європи і в Україні. Ну, взагалі війна до мене дуже близька, бо *[20]*15 року в мене чоловік на війні добровольцем пішов, я з дітьми волонтерила, допомагала, а потім в *[20]*17 році він другий раз прийшов, прийшов на війну, написав контракт. Зараз його немає, двічі поранений, він помер. Тому до війни ми, як сказати, психологічно готувалися, була маленька надія, але розуміли, що війна кожного дня наближається, кожного дня ближче і ближче до нас. Проснулися всі від потужних вибухів, глянули з балкона: горить *[м.]* Бориспіль, вибухи… І вже ніхто не спав. Мої діти *[два сини. – О. Г.]* зразу зібралися, поїхали в *[м.]* Київ до воєнкомату, в Києві вони простояли двоє суток, не вийшло, сказали:

«Зброї нема, стукайте десь, хто хоче, – і добровольці, – в інших місцях». Вони поїхали в Обухівський воєнкомат – там теж сказали, що поки записали їх на резерв. Ну, коли пройшло двоє суток, трошки оговталися, всі зрозуміли, побачили, що хтось щось робить, і ми почали так само робити. Почали з «смузів» *[«коктейлів Молотова». – О. Г.]*, збирали бутилки, робили «смузі». А мої хлопці двоє суток своєю командою організовували блокпости, організовували те, що хлопцям, які були в теробороні, організувати максимально, максимальну можливість захищати мости, розв'язки, возили туди те, що вони просили, будемо так казати. І з 6-го числа *[березня 2022 року. – О. Г.]*, коли мої онуки всі уїхали, бо в мене багато онуків, вони уїхали за кордон, я змогла вже з своїми синами робити все, щоб захистити Україну. Це 6-го числа, 3-го місяця 2022 року – це перший день, коли я очолила волонтерське об'єднання «Павучиці» – це маскувальні сітки. Скажу зразу наперед, за цей період по сьогоднішній день, на сьогодні ми закрили 45,989 квадратних кілометрів – маскувальні сітки – передали на фронт. Це приблизно, а може, і більше, бо спочатку ми не рахували. Ми думали: місяць, два-три, і це закінчиться… Спочатку ми не рахували. Потім ми почали кожен метр записувати, скільки передали. В мене є такий зошит, який вже третій, до речі, де я записую кому, скільки, квадратуру, кількість, ну, і так далі. Бо я працюю по всім фронтам з дівчатами, ми працюємо по всім фронтам: ми закривали Сумщину, Чернігівщину, на Курщину багато передали, *[с.]* Циркуни, *[с.]* Липці, *[м.]* Вовчанськ, *[м.]* Куп'янськ, *[с-ще]* Куп'янськ-Вузловий, *[м.]* Часів Яр, *[м.]* Покровськ, Запоріжжя, Херсонщина… Це все, що ми передаємо. Ну, якби я Вам пересказала, скільки я бригад закривала, ну, з дівчатами, ми з дівчатами закриваємо, скільки ми всього – ну, 45 квадратних кілометрів, 46, 46 без малого квадратних кілометрів. І на сьогоднішній день, просто ми ще не передали на фронт, у мене лежить 300 квадратів, і ми виконуємо неймовірно важливе спецзавдання, боюсь Вам сказати його, але те, що ми закриваємо одну машину, одну – це буде 550 квадратів. Ось уявляєте, да, об'єми роботи – одна машина. Тобто ми закриваємо ПВО *[засоби протиповітряної оборони. – О. Г.]*, ми закриваємо «Стінсони» *[озброєння марки "Stinson". – О. Г.]*, ми закривали *[самохідні гармати. – О. Г.]* «Піони», «Саушки» *[самохідні артилерійські установки. – О. Г.]*, бліндажі, ну, РСЗК *[реактивні системи залпового вогню. – О. Г.]*. Ну, все закриваємо. Ми все закриваємо з дівчатами. Це те, що ми робимо. Скажу, що у нас найменший волонтер – це п'ять рочків, Юрасик, приходить з мамою, плете сітки. Найстарша «павучиха» у нас – 87 років, 87!, ходить кожного дня. Ну, в мене чотири таких є «павучихи» – 87, 84, 83 і 79. Це чотири «павучихи», які кожного дня приходять з моменту нашої роботи. Це не те, що вони приєднались, а вони ходять з 6.03.2022 року. Але ще скажу, що син у мене молодший пішов добровольцем. Ми багато, помімо того, що ми плетемо сітки, я із дітьми, в мене старший син організував благодійний фонд «Переможний крок». І з цим благодійним фондом ми дуже багато допомагаємо цивільним і військовим, бо ми працюємо в багатьох напрямках. Почали спочатку, як тільки звільнили *[м.]* Бучу – *[м.]* Буча, *[с.]* Мощун. Потім до нас звернулася Чернігівщина, коли з *[м.]* Чернігова [*рашистів. – О. Г.]* вигнали – ми були на Чернігівщині, допомагали. П'ять бусів, тон 12 – ми відвезли овочі, фрукти, їжа, корма для собак, в основному харчі, і включая маскувальні сітки. Потім до нас звернулися мешканці, узнали про нас, мешканці *[м.]* Тростянця. Тільки звільнили *[на Сумщині. – О. Г.]* Тростянець – ми вже там були. Потім знову звернулася Чернігівщина до нас – ми вже були там, на Чернігівщині. Після Чернігівщини у нас був *[м.]* Бахмут (там вже були військові) і Херсонщина. Якраз запе-

клі бої були, відігнали їх, «кацапів», відігнали від *[м.]* Кривого Рогу, і був, є таке місто Зєлєнодольськ – там проходила лінія фронту. Там ми дуже багато працювали, допомагали 60-й *[окремій механізованій Інгулецькій. – О. Г.]* бригаді і всім, хто до нас звертався. Потім, після цього, ми почали, Херсонщину звільнили… А ні, у жовтні *[2022 року. – О. Г.]* ми поїхали, як тільки звільнили *[м.]* Ізюм – через тиждень ми вже були. Ізюм – це було просто, ось ці картини були просто жахливі: не світла, страшні розвалини… Я багато чого бачила, я бачила в Херсонщині – це *[села Бериславського р-ну. – О. Г.]* Любимівка, Новоолександрівка, Дудчани, що все це під ноль розвалене… Але те, що я побачила в Ізюмі – мене просто, я сказала: «Я цих "кацапів" ніколи не прощу, і все, я буду працювати до останнього, скільки в мене буде сили, поки я не впаду!». Це просто жах: і могили, і неймовірні могильники машин, які були простріляні наскрізь, а в кожній машині їхала чиясь родина, це обов'язково було, були діти, це було… Ну, таке я бачила в *[м.]* Ірпіні, в Бучі таке я бачила, ну, те, що я побачила в Ізюмі. Далі ми працювали в *[с.]* Рубці і в *[с.]* Оскол – там ми багато спілкувалися з людьми, узнали все, що робили «кацапи»: як іздівалися над нашими людьми, як викрадали дівчат, як взривали, засипали колодці… Як розказували місцеві, як ховали своїх дівчат, бо боялися, щоб вони не попали в руки військовим, бо це була наруга над дівчатами… Як кидали в подвали жінок, пожилих, по 60-70 років тільки за те, що їхні сини боронили Україну. Це ми побачили, це були Рубці, це був Оскол. А потім у нас була Херсонщина, ми поїхали на Херсонщину – це *[м.]* Берислав, *[с-ще]* Червоний Маяк, це *[с.]* Тягинка, це *[с-ще]* Монастирське. Забула, де ми були, ми ж так багато їздили. Там теж, коли ми приїжджали туди, там не такі були сильно знищені будинки, але мене, знаєте, що здивувало – мене здивувало, що люди так *[із трепетом. – О. Г.]* відносились до собачок, цих тваринок, собачок, які майже не гавкали. Я казала: «Що сталося, чого?». А вони розказали нам таку історію, я її дуже запам'ятала, скажу її. Коли «кацапи» прийшли, вони ходили по хатах, переписували всіх мешканців. І, будемо так казати, для їх неблагонадійних їм указали, звісно, були зрадники, які указали, що там або хтось воює, або дуже українці. І вони, «кацапи», робили облави – 3-4, під ранок, 5 ранку, звісно, собаки починали гавкати. Вони розстріляли майже всіх собак. І місцеві позаховували цих собачок, ховали, щоб вони не розстріляли. Собаки розучилися гавкати. І мене це так зачепило, тому ми завжди, коли їдемо, завжди багато кормів возимо собачкам, ну, і котикам, звісно. Це про Херсонщину. Я два тижні назад приїхала з *[м.]* Херсона, через тиждень їдемо з акцією теж «Чужих дітей не буває – до кожної дитини повинен прийти Миколай». Ми веземо багато харчів, смаколиків, одягу і, звісно, іграшки. Кожна дитина повинна отримати якусь іграшку, канцтовари. Через тиждень, чотирнадцятого *[грудня 2024 року. – О. Г.]* ми виїжджаємо туди – ми будемо в *[с.]* Степовому, ми будемо в Червоному Маяку. В Червоному Маяку дітей немає, бо там обстріли, але там живуть люди – нам хочеться теж їм привезти їжу, воду, одяг до Нового року. Потім у нас почався Бахмут. Бахмут зайшов так глибоко, що наче це моя друга мала батьківщина, бо там в нас залишилось троє волонтерів. В Бахмуті ми працювали на *[вулиці. – О. Г.]* Чайковського, біля хлєбзавода («На батоні» – на нього так по-народному казали) під обстрілами, під «Градами», під дронами. Уже за спиною у нас були стрілецькі бої, а ми продовжували працювати. Це був крайній «Пункт незламності» – так казали на нього: «На батоні». Я взагалі там побачила дві дитини – в мене взагалі серце – от, все, що в мене було, я просто цим дітям все віддала. Це була крайня точка, ми туди доїхали, коли в нас вже майже нічого не було. Коли питали, що

треба, була одна відповідь – вода. І ми приїхали в *[м.]* Константіновку, знайшли церкву (яка, до речі, зараз травмована, наполовину розвалена, бо на вокзал, через дорогу вокзал – туди «прилетіло»), ми спитали дозволу батюшки, чи можемо набрати воду. Ми стояли вечір, ніч при морозі більше 20 градусів, але ми набрали 5 тон води, на слідуючий день ми повезли їм воду. Вони були здивовані, сказали: «Де ви знайшли цю воду?». А ми сказали: «Церква нам дала, батюшка в Константиновкє дав воду, і ми привезли». Розвезли туди, привезли воду, потім для лікарні дали воду. Взагалі, ми 5 тон води відвезли. Ну, а потім вони, «кацапи», почали на волонтерів, у них була така, Боже, як сказати, взагалі ми були мішені, охота на волонтерів. Ось, скільки дрон нас знімав – «міометка»... Я потім Вам скину деякі, якщо вам треба буде, скину фото, відео. «Міометка-120», і це скільки ми їхали, скільки по дорозі нас бомбили з усіх сторон – ми вискакували, падали, кидали машини, падали, ховалися в простірках між будинками, щоб дрон нас не... В той день загинули три волонтери. Вони просто, ми поїхали на часний сєктор, а вони поїхали туди за літак. Ну, сєктори їх задурили, і машину просто розірвало. Потім ми працювали – Часів Яр, потім у нас був Куп'янськ, Куп'янськ-Вузловий, потім ми працювали в *[м.]* Лимані. В Покровську взагалі я була разів шіїсят. Константиновка – два місяці тому була наша остання поїздка, ми потрапили під інтенсивні обстріли, бо вони *[рашисти. – О. Г.]* почали вже обстрілювати із арти*[лерії]* Константіновку, загинули люди. До речі, пам'ятаєте, на базар прилетіла величезна бомба – ми якраз в цей день були там і були свідками цього всього, того, що там сталося. Тобто «Переможний крок» – ми допомагаємо. Скажу про «Переможний крок». На сьогоднішній день «Переможний крок» передав на фронт 46 машин високої прохідності, скільки передали «старлінків», генераторів... Ну, харчі я не буду рахувати – це ми просто їдем і завжди везем овочі, смаколики, бо хлопці як малі діти – завжди вони радіють горішкам, вони радіють печиву, вони радіють цьому, смаколикам. Ай, Господи, генератори, я казала, да? Багато всього. Сітки маскувальні, бо якщо я їду з «Переможним кроком», я обов'язково, ми заїжджаємо в якусь військову частину і ми передаєм військовим планшети, «плазми» *[телевізори. – О. Г.]* в штаб – якщо треба, то треба. Бо розумієте, хлопці потрапляють під обстріли. І буває таке, що вони потрапляють під обстріли, а все, що було – воно просто все приходить в негодність, згорає. А хлопцям треба працювати на сьогодні і ще й на вчора. Тому ми організовуємося і все швидко везем. Що ще Вам розповідати?

[О. Г.] *Так, я Вас ще запитаю. На початках Ви допомагали в першу чергу своїм землякам із громади?*

[С. Ч.] Ні-ні. Ми, дивіться, якось дуже швидко ми узнавали, наприклад, визволили Бучу, визволили Ірпінь, син не знав де взяти, там були помблені склади, знаєте, волонтерство – це велика родина, один раз десь поїхав, один раз, але вже обмінялись телефонами, і тут тоді дзвонять хлопці: «Ви до нас приєднаєтеся? Їдемо туди, їдемо в Бучу, можемо допомогти з тим, тим...». Нам, до речі, дуже допомагає «МакДональдс» – тільки заключили з ними меморандум, якщо ми кудись їдемо, вони нам дають дуже багато наборів продуктових, ми робимо звіт, усе по документах, усе по актах прийому-передачі, усе серйозно. Ми коли їдемо, ми, наприклад, якщо в нас якась поєздка, ми просто так не їдемо, ми з'єднуємося з головою, наприклад, Бериславської військової адміністрації, він нам погоджує, нам говорить, скільки, в якій місцевості є людей. Це – велика робота. Є людина, яка за все відповідає. Я відповідаю за маскувальні сітки, за те, за те... Друга людина відповідає за логістику. Це вже налажена робота. Третя відповідає за зв'язки. І вже коли

нам погодили, нас чекають, сказали, в якій місцевості, скільки людей проживає, ми беремо ровно стільки, скільки потрібно. Загружаємо, їдемо двома-трьома бусами. Раніше їздили п'ять, але вже буси у нас прийшли в негодність, після Бахмута в нас буси простріляні. В общим, вже тих двох бусів немає. А можливості бусів купити немає, тому за свої гроші ремонтуємо, виїжджаємо. На даний момент, на сьогодні, шукаємо транспорт. Коли був наш транспорт, нам було добре, а зараз наш транспорт прийшов в негодність. Я купила, в мене ж чоловіка не стало, і це пов'язано із захистом Батьківщини, я за ці гроші купила дві машини волонтерам. Але ці машини за два роки прийшли в негодність, вже їх немає. Ну, якось так. У нас завжди проблема з бусами – шукаємо, щоб виїхати. Ні, це всі ті люди, хто звертається. «Циганське радіо» ніхто не відміняв, і знаєте: «Ой, у нас ще волонтери, які до вас приїдуть?». – «Добре, дайте телефони!». Поїхали. Там до прикордонників поїхали з Чернігівщини. Колись, з Чернігівщини *[рашистів. – О. Г.]* вигнали, там хлопців позвонив командир. Ну, все-таки, я більше ни цим займаюсся, бо я займаюся «Павучихами». Я про «Павучих» можу розказати просто все. Але це я розказувала про «Переможний крок». А другий син, менший, пішов добровольцем, він вже 27 місяців, він в 10-й *[окремій гірсько-штурмовій «Едельвейс». – О. Г.]* бригаді, він счас командир БПЛА *[безпілотних літальних апаратів. – О. Г.]*, в Лимані тримає позицію. Все там дуже важко, канєшно: був поранений, був контужений, але все одно счас на передовій. Ну, так. Що ще, що ще Вас цікавить?

[О. Г.] *Тобто зараз щоденно маєте роботи з маскувальними сітками?*

[С. Ч.] Щоденно. В нас немає вихідних. Я тільки що прийшла, бо я могла або посилки, то військові приїжджають, або я їжджу. Бо ми плетем, раніше ми плели сітки… Ой, це було, счас Вам скажу. Коли почалися сітки, треба ж було основа і треба було тканина. Плели ж ми спочатку сєтки з тканини. Як почали з усього міста, з усього міста люди зносити простині, підодіяльники, одяг – оце все ми різали. Я Вам покажу, скину фото. Це все ми різали. Навіть одяг ми різали на маленькі шматочки. У нас руки спухші були від мозолів. Оце треба було все порізати на мєлкі, на мєлкі частинки, на смужечки, щоб заплести ці сітки. Потім я їхала на фабрику – там все фарбували. Потім все сушили і потім тільки виправляли на фронт. Це була неймовірно важка робота, просто титанічно важка робота. Зараз проще в тому, що ми закупляємо *[спеціальну тканину. – О. Г.]* «спанбо́нд», але важко в тому, що раніше це люди зносили, а зараз я весь час шукаю, люди донатять, я складаю якісь звіти. Подяки військових – якби Ви знали, скільки в мене подяків від військових словесних там: «Дякую, – наприклад, кажуть, – і дівчатам з Украáїнки – "Павучихи"!». На людей це діє. Люди нам скидають якусь копійчину, я купляю «спанбонд». Ну, в місяць у мене виходить десь 10-12 рулонів «спанбонда». Ну, в місяць ми заплітаємо більше 200 сіток – 190, 201, 220. Ну, в залежності від того: світло відключають – раз, тривоги – два. Бо коли тривоги – ми не плетем, ми не можемо плести, ми не виходимо, бо ми в *[…]* плетем. Тому, розумієте, від цього теж залежить. Ну, від 100 до 200 сіток в місяць ми віддаємо. А з одного рулона, щоб Ви розуміли, виходить 13-16 сіток, в залежності від квадратури: 3 на 6, є 4 на 7 *[метрів. – О. Г.]*. Ми ж закриваєм все. Якщо це техніка – зараз я роблю сітку 15 на 15 *[метрів. – О. Г.]* одна. А мені таких три треба зробити. Три. У мене стільки десь «спанбонда». Ну, викручуємося, робимо-робимо, плетемо. Це я Вам кажу, що є.

[О. Г.] *У вас якісь певні штативи є, на яких сітки розміщуєте?*

[С. Ч.] Дивіться, нам дуже допомагає такий батюшка, пан Володимир, *[с.]* Малі Дмитровичі *[Обухівського району. – О. Г.]*. Це неймовірна людина! Неймовірна!

Я з ним познайомилася при таких обставинах. Мені кажуть, десь два роки тому мені позвонили со штаба і кажуть: «З Вами хоче познайомитися одна людина, він теж плете сітки». – «Ну, добре, дайте мій телефон». Він мені дзвонить і каже: «Давайте біля церкви міста Украáїнка зустрінемось». Ну, я ще думаю: чого біля церкви? «Ну, добре, давайте біля церкви». Уявляєте, я приходжу до церкви, виходить до мене батюшка в рясі. Я розтірялася, не знаю, як до нього звернутися, бо мені сказали: «Прийде волонтер. Оце пан Володимир, який організував в Малих Дмитровичах теж волонтерське об'єднання, воно називається "Маскувальний спецназ"». І оце він дуже допомагає нам з фарбуванням. А ще в нього є оцей апарат, який, знаєте, видавлює, і по натовським стандартам сітка така є сплетена, а є така – видавлюється. Оце я з ним познайомилась, і він допомагає цим апаратом. І тому ми, якщо раніше заплітали 110 *[сіток. – О. Г.]*, тобто зараз ми віддаємо около 200 завдяки цьому апарату. Я закупляю фарбу, дівчатка є, які видавлюють і сшивають. Так-от ми робимо сітки, сшиваємо, і буває 4 *[метри. – О. Г.]* ширини, і 8, і 7, як військові запропонують. От, зараз, на даний момент, я на попроще буду віддавати три сітки – шість на сім *[метрів. – О. Г.]*, оці друковані, ті, що по натовським стандартам. От, Ви розумієте, що навіть батюшки об'єднуються, допомагають. Взагалі, волонтерство – це одна велика сім'я. Як мені сказав батюшка, я кажу: «Боже, Ви так допомагаєте, я так хочу Вам подяку десь в "Фейсбуці" написати, в соцмережах, в соцсітях, що саме Малі Дмитровичі нам, "Павучихам" міста Українки, допомагає!». Він каже: «Не треба, ми робимо одну справу на один результат!». Ви розумієте, це ще скромні люди, це ще скромні. А наші «Павучихи», я кажу, уявіть, в мене майже всі пенсіонери, є робочі, є люди, які працюють. Уявіть, в мене є люди, які вночі працюють на Трипільській ТЕС, приходять і ще до обіду плетуть. Уявіть, є одна жінка, у якої п'ятеро дітей, п'ятеро! І вона плела сітки. Чоловік не міг її зрозуміти. Вона не забросила дітей, ні, в неї дуже неймовірно шикарні діти, навчаються в вищих національних закладах, гарні діти. Але чоловік не зміг: «Як це ти весь час віддаєш, весь свій час вільний маскувальним сіткам?!». Ви не повірите, вони розвелися на цій почві. Розлучилися, уявляєте?! А півроку назад чоловіку прийшла повістка, півроку назад він пішов, не ховався, хоч там п'ятеро дітей, він пішов, і зараз він захищає Батьківщину, і зараз ми йому відправляємо маскувальні світки. Зараз він весь час вибачається перед нами і свою дружину просто обожнює. І розуміє, яку вона велику і важливу роботу робить. Ось такі моменти, це життя, але такі моменти, я не знаю, через себе треба пропустить, щоб зрозуміть. І зараз він настільки вдячний, цей мужчина. І наша Любаша теж, от, уявіть, і вона продовжує ходити, і вона одна із перших прийшла до нас на сітки. Ну-от, я Вам розказала такі історії, що люди готові були, коли чоловік не розумів, вони готові були пожертвувати всім, щоб тільки захистити хлопців, щоб допомогти цим хлопцям. Але все стало на свої місця, чоловік зрозумів. Отакі моменти. А знаєте, які в нас ще моменти були дуже приємні, дуже, коли ми, я віддаю, значить, «Гради», «Гради» ховаються, закрили «Гради». І тут мені хлопці присилають, присилають, уявляєте, відео – над «Градами» наші сітки, їх дуже добре видно, і вони «За Трипільську ТЕС», бомбихнули «кацапи» Трипільську ТЕС, і вони пишуть на оцих великих снарядах «За Трипільську ТЕС», і я бачу нашу сєтку – Боже, ну, уявіть, ми розумієм, наскільки це важливо. Мені з *[м.]* Авдєєвки хлопці присилали, як наші сітки ховають хлопців: іде страшенний бой, страшенний, «кацапи» лізуть, а вони під нашою сєткою ховаються в тих бліндажах, і це такі відео. А ще в мене, на Київ летіли ракети, а ми перед цим закривали наше ПВО. І тут хлопці

збили три чи чотири ракети, я вже не пам'ятаю, а на ранок приходе «смс-ка», від цих наших хлопців, «ПВО-шка»: «Одну збиту ракету ми присвячуєм вам, "павучихи"». Ну, уявіть, ну, як тут можна не працювати?! Ми розуміем, наскільки це важливо. Ну, це, що стосується маскувальних сіток.

[О. Г.] *То в вас така згуртована одна родина, так, можна сказати?*

[С. Ч.] Так. Одна родина, да. Одна родина велика. Ми один одного підтримуєм, бо дуже багато в нас, у «павучих», і діти воюють, і зяті, і чоловіки, і сусіди, і ку́ми – то-єсть жінки об'єднались все ж одну велику бойову команду. Я кажу: «У нас бойовий підрозділ, бо ми виконуємо саме бойові завдання». Мені дзвонять комбати, замкомбати, командири, дзвонять командири рот, відділень, просто хлопці військові, солдати, просто солдати. Ми нікому не відмовляєм. І якби Ви знали, скільки у нас грамот, у дівчат, саме від військових, саме від командирів, саме з військових частин. Ну, отак. Ну, отак.

[О. Г.] *Пані Світлано, а як Ви тільки організували цей процес, у когось були вміння, як це робити?*

[С. Ч.] Дивіться, коли мій чоловік попав, мій чоловік в 2015 році пішов добровольцем, і він попав в розвідку, це був взвод, це 81-а *[окрема аеромобільна Слобожанська. – О. Г.]* бригада, 122-й диверсіонно-розвєдувательний батальйон. Це – снайпера і розвідка. І перше, що він написав мені колись, не написав, а подзвонив, сказав: «Ми в такому місці стоїм, у нас тільки БК *[боєкомплект. – О. Г.]*, в нас тільки того, нам треба "кікімори" і маскувальні сітки». Я до цього навіть не уявляла, що це, як це. «Кікімору» я знайшла в Києві, купила професійну, шикарну, класну «кікімору», іменно для снайпєров. І я вирішую дати кліч. Я взяла просто сітку, спитала: «В кого є сєтки оці рибальські?», – і мені привезли цілий мішок рибальських сіток. Я натягнула їх на набєрєжной біля *[р.]* Дніпра через дерева. І коли люди гуляли, я всіх зазивала: «Люди, підходьте, допомагайте!». І люди почали підходити. І люди, і молодь, і діти. Скажу чесно, я її плела весь вільний час. Я взагалі вихователь дитячого садка, на даний момент 36 років вже вихователь. Я тоді, друга зміна, я зранку просипалась – ішла плести сєтки. Я приходила з роботи – я ішла плести сєтки. На вихідних до мене приєднувалися люди. Я її плела десь 3 тижні. Якщо зараз «павучихи» в день роблять 3-4 сєтки. Так я плела... Да, в день ми робимо так. А там інколи більше, інколи й більше. Якщо ми ще друкуємо, то це може бути і 10 сіток в день, це якщо друковані. А якщо руками плетемо, то ми інколи, в нас 6 станків, ми заплітаємо інколи так. Так-от, думаю *[про першу маскувальну сітку. – О. Г.]*: «А вона ж якась різнокольорова... І простині там, і що хочеш...». І тоді я через обухівських волонтерів, до них звернулася, вони допомогли мені пофарбувати її на фабриці. Ну, так я відправила першу маскувальну сєтку. Першу. У 2015 році. В мене є фотографія, де мій чоловік прямо со снайперською вінтовкой, його хлопці, в моїй «кікіморі», в лісі. Я Вам потім відійшлю, якщо Ви забажаєте, я дам Вам матеріал цей.

[О. Г.] *Так-так-так.*

[С. Ч.] Це була наша перша маскувальна сітка! Перша. І потім, коли почалася ця повномасштабна *[російсько-українська. – О. Г.]* війна, 6-го числа *[березня 2022 року. – О. Г.]* мене викликали в штаб і сказали: «Нам потрібна ваша консультація». Кажу: «З приводу чого?». – «З приводу маскувальних сіток». Кажу: «Боже, коли це було... Я ж плела в 2015 році». – «Нічого, Ви знаєте». Я приходжу, мене просто ставять перед фактом: «Так, Світлана Миколаївна, Ви будете відповідати за маскувальні сітки! Це – Ваше направлення». А я розтілялася. Вони кажуть: «Що вам потрібно?». Я кажу: «Приміщення, основа і багато простинів». Так, вони мені запропонували,

міська рада, три приміщення, запропонували, да, зразу поздвонили, дали мені, дали команду, щоб мені назбирали на гуманітарці три мішка простинеї, і дали клубок основи. Оце з цього все й почалося. Спочатку нас було троє. 6-го числа я дала багато об'яв у «Фейсбуці», в соцмережах, віздє-віздє, де тільки можна: «Підходьте, мої учні, моя рідня, мої знайомі, сусіди, ку́ми і просто звичайні мешканці міста Украі́нка! Приходьте, будемо захищати наших хлопців, нам треба страхуватись!». Тоді, на той час, ми заховували, знаєте що, – блокпости. Почалося з блокпостів. Весь Обухівський район ми закривали маскувальними сітками. Потім уже, коли наша «135-ка» *[135 окремий батальйон Територіальної оборони України. – О. Г.]* уходила на *[м.]* Сєвєродонєцк і *[м.]* Лісічанск, першим ми дали [*маскувальну сітку. – О. Г.]* військовим тим, що від'їжджали на бойові дії – це Руслан, побратим мого чоловіка, Руслан, *[…]* позивний, він звернувся. Він каже на мене: «Мама Свєта, даси *[нам сітку. – О. Г.]*?». Кажу «Дам, *[…]*, приходь». І це була перша сєтка, яка пішла на фронт, це був Сєвєродонецьк. І потім: «А де ви взяли таку сєтку?». – «А я дам телефон». І пішло-поїхало… Отак зараз мені дзвонять з усіх напрямків військові. Потім, на даний момент основу я закупляю з Турції, з Турції вона йде в *[м.]* Одесу і мені пересилається. Перше мені допомагали французи – дали дуже багато основи. Мені допомагали Нідерланди, нам допомагали поляки – рибальські сітки. Тканини люди зносили. Ну, зараз ми закупляємо «спанбонд». «Спанбонд» – такі рулони великі, вони не промокають. Ось тряпчані сєтки чим погані – вони важкі. Коли ти, вони нормальні, поки сухі. Як тільки пішов дощ, сніг, мряка – вони важкі, хлопцям важко. Тому ми перейшли на «спанбонд». Ми коли хлопцям віддаємо ці сєтки, вони кажуть «Боже, це просто…». Ну, одна сєтка в мене (3 на 7, квадратом – 21 квадрат) – важить менше кілограма. От, уявіть, а ця сєтка закриває машину високої прохідності. Або даже, може, якщо її розтягнуть, якщо ми, наприклад, друкована сєтка, ми ж її розтягнемо – додається ще по півметра з усіх країв. То, уявіть, ми можемо закрити «пежика», ми можемо закрити невеличкий бусик. Тобто, те, що хлопцям потрібно. Ну, Ви зрозуміли, так.

[О. Г.] *Тобто це у вас досить велике приміщення, так?*

[С. Ч.] Ну, так. Я не можу Вам назвати це приміщення.

[О. Г.] *Я розумію, розумію.*

[С. Ч.] Не хочу називати, бо у нас бойовий підрозділ, у нас багато військових. У нас військові через день бувають. Не буду називати приміщення. А батюшка той, що я Вам казала, пан Володимир, він коли побачив, як ми плетемо, він привіз мені чоловіків, які зробили нам шість станків. Шість, уявляєте?! І тепер, якщо раніше ми натягували проволочку, основу прив'язували мотузочками, я Вам прийшлю фото, відео, Ви побачите, як було, це було дуже тяжко, ногами натягували сєтку, ногами, щоб можна було заплітать, то зараз у нас професійно, у нас настояща фабрика. Кожен, хто приходить, каже: «Ой, так у вас тут фабрика!». Я кажу: «Нас називають "ткачихами", нас називають "ткацькими станками". Ну, називайте нас ким хочете. Я буду ким завгодно, аби тільки захистити кожного воїна і заховати техніку!». Так шо так.

[О. Г.] *Тобто всеукраїнського масштабу важливу роботу робите зараз.*

[С. Ч.] Дуже важливу, дуже-дуже. Я Вам, потім скажіть, куди мені скинуть – на «Вайбер», на «Ватсап»…

[О. Г.] *Так-так, я маю ці обидва застосунки, то куди Вам буде зручніше надіслати.*

[С. Ч.] Добре. А як Вас звати, ще раз, вибачте?

[О. Г.] *Олександр. Олександр Головко.*

[С. Ч.] А, Олександр, мого чоловіка так звали, запам'ятаю. Я вибачаюся, у мене дуже

важливий дзвонок. Бо дзвонять, я зараз повинна відправляти на Лиман посилку, і мені дзвонять люди, ми повинні інформувати. Якщо ще якісь питання будуть, давайте я трішки пізніше. Бо люди дзвонять, мені треба зараз терміново їм відповісти, що я вже зробила, добре?

[О. Г.] *Добре, пані Світлано!*

[С. Ч.] Ми посилки відправляємо зараз. От, зараз ми відправляємо на Лиман. *[…]* А дивіться, я Вам скину перше фото: буде це фото, як ми плели сєтку на набережній. А друге фото – ця сєтка буде у мого чоловіка. Мой чоловік в такій футболці, ну, він самий пожилий, бо він же пішов в 52 роки перший раз на війну, а потім другий раз він пішов у *[20]*17 році, у *[20]*17-му, да, це вже йому було 54-55, десь так було. Це вже він був у 54-й *[окремій механізованій імені гетьмана Івана Мазепи. – О. Г.]* бригаді. Ви його впізнаєте, бо він сидить саме-саме так, в стороні тримає «СВД-шку» *[снайперську гвинтівку. – О. Г.]*. Ви його впізнаєте. Це був мій чоловік. Так що таке. Ну, вибачте, бо треба перезвонити. *[…]*

[О. Г.] *Дуже вдячний Вам, що поділилися фото і відео.*

[С. Ч.] Ну, це я Вам скинула 5% від того матеріалу, який маю. Я не хочу, в Вас, мабуть, трошки інше направлення і тема…

[О. Г.] *Нам цікаві всі різні прояви незламності, які наша Київщина зараз демонструє: як люди допомагають один одному і в гуманітарних питаннях, і як допомагають Збройним силам України, всі різні-різні такі вияви. Я розумію, що у Вас там багато таких фото, щоб відбирати. Дуже дякую, що Ви з нами поділилися. Зможем теж, як потім будем робити збірник, взяти кілька світлин Ваших, покажемо ваші сітки. Ще хотів з Вами поговорити про повсякдення і того часу, початку війни, і тепер. Як тоді було питання зі світлом, з укриттями? Чи «тривожну валізку» готували люди, облаштовували якісь прихистки собі у місті?*

[С. Ч.] Ну, дивіться, я працюю вже багато років в дитячому садку. І багато спілкувалася із батьками. І так як надходили такі, знаєте, у мене ж чоловік, він був, будемо так рахувати, сильно з військовими пов'язаний, і багато побратимів його залишалося на фронті, з якими ми зв'язувалися. Після його смерті вони нам дзвонили. І вони в один голос сказали, що все, війна буде, війна буде. Але якось, я вже Вам казала, що я не дуже хотіла вірити. Розуміла, що це, правда, буде, але я, все-таки, сподівалася, що Європа не допустить. Але всім своїм батькам завжди казала: «Приготуйте "тривожну валізку"». І батьки казали: «У нас вже все готове! У нас вже все готове!». Люди знали і розуміли, що щось буде. І тому, особливо у кого дітки, були готові. Ви знаєте, наскільки я всім давала рекомендації, всім розказувала все. А коли почалася війна, і коли мої, у мене теж була готова валізка, і коли я, а внуки жили з нами, і так получилося, що я відкриваю валізку свою, коли вони від'їжджали, я подивилася – там все дитяче, мого взагалі немає, сина – взагалі немає. Якесь печиво, вода, фонарики, батарейки – ну, все, що потрібно було. Все те печиво і все дитяче. І я кажу: «Боже мой, як я збиралася?!». Про дітей думали. Про кого – про дітей, про самих незахищених. Розумієте, про са́мих про себе якось в ту хвилину взагалі не думав. А думали про дітей. І я тут відкрила валізку, думаю: «Як я збиралася?!». Ну, якщо прийшлося, да, – мого взагалі нічого немає. Готувались люди, знали. Але люди були дуже мотивовані. І коли ми розмовляли між собою, Ви знаєте, наскільки люди були готові стати на захист: жінки, чоловіки, молодь… І давайте згадаємо, яке було єднання на початку війни. Згадайте.

[О. Г.] *Так-так.*

[С. Ч.] Діти збирали бутилки. У нас був центр, де складали бутилки. Волонтери при-

їжджали, ці бутилки забирали. Хтось звозив те, хтось робив оту суміш запальну *[«коктейлі Молотова». – О. Г.]*. Це було таке єднання – діти, молодь, люди 40-30 років і люди похилого віку – для кожного знайшлося заняття. Для кожного! Щось важче робила більше молодь або середній вік. Старші люди теж приймали участь. Ну, я Вам кажу, даже дітвора! Я була дуже здивована. Я кудись *[йшла. – О. Г.]*, я не пам'ятаю, в аптєку... Ну, вибачте, в мене цукровий діабєт. Ви пам'ятаєте, яка проблема була з таблетками? Я якось не запаслася. А цукровий діабєт – він вимагає кожного дня прийняття. А ще ж нєрви – піднявся цукор до 15. То це була критична в мене *[ситуація. – О. Г.]*. Потім інсулін – я не могла ніде собі купити ці таблетки від цукру. І я бігла, я дивлюся – діти по мусоркам. Кажу: «Діти, що ви приходите, лазите?». А вони: «Бутилки собіраєм», – для оцієї суміші. І я думаю: «Боже мой, мама, діти...». От, як світ перевернувся, як світ ізмінився за такий короткий час. А ще я Вам розкажу одну історію. У нас є «павучиха» Наталочка – з *[м.]* Василівки, Запорізька область. Вона вихователь дитячого садка, тому ми з нею дуже розуміємо один одного. Коли на Василівкі проходила лінія оборони, їх сильно бомбили. І от, ще вчора всі були щасливі, довольні, діти замовляли неймовірно шикарні подарунки – від телефонів, «Лєго» і все решта, ну, таке дорогостоїще, ніхто не задумувався, ні про що не думав. І буквально через два тижні, просидівши в подвалі, бо лінія фронту проходила у них, їх бомбили, вони з дітками з дитячих садов не могли вийти. Батьки, вихователі, діти – вони сиділи в подвалі Василівки. І у дівчинки було День народження. І не знали, що подарувати ті дітки їй. Одна мама сказала: «А в мене є шоколадка!». І Наталка каже: «Якби Ви знали, як ця дитина раділа шоколадці...». Це, розумієте, це два тижні всього, але така була прірва, страшна прірва між тим і цим життям. Але на наступний день – День народження було у хлопчика. І всі дорослі думали: «Ну, що подарувати?». Одна мама сказала: «А в мене є чіпси!». Коли хлопчику подарували чіпси, він трішки засмутився, бо він маленький ще був, що це не шоколадка. Але, все одно, потім так цій пачкі чіпсів зрадів. І я цю історію згадую весь час, і комок в горлі... І коли мої діти, я продовжую працювати вихователем, я ж в зону бойових дій їжджу на вихідні, відпустку беру за свій рахунок. А так взагалі я півдня завжди, шість годин знаходжуся з дітками. Коли я їх вожу, коли повітряна тривога, Ви знаєте, одна дитина кричить: «Как я етіх "кацапов" ненавіжу!». А друга дитина каже: «Шо, Миколаївна, це "шахеди" чи ракета, чи балістіка?». А діткам моїм чотири-п'ять рочків. Ви уявляєте? А в мене сльози. Як в цю хвилину, якби Ви знали, як я їх *[рашистів. – О. Г.]* ненавиджу. Коли дитина в чотири роки каже, і вона лякається, що це щоб не балістика і не ракета, а хоча б «шахед»... Розумієте, що відчувають наші діти?! Мені так хочеться кожного обнять, пригорнути. Тому ми їдемо зараз в Херсон. Мені хочеться цім дітям, оскільки я зможу, дати якийсь дарунок, солодощі якісь, ну, шось, шось дать. От, тиждень залишився, збираємся їхать. Бо діти – це наше майбутнє. І Ви знаєте, я дуже багато працюю з військовими, майже кожного дня. Якщо люди не приїжджають, то я з ними на телефоні. Коли я в них завжди питаю: «Пацани, от, як ви оце, скільки сили волі вам треба?! Яку ви мотивацію маєте, щоб перенести оце все – тяжесть, холод, жару?!». Жара – від жари у них немає голови... Від холоду – рук немає... А вони кажуть: «Ми як подумаємо, що щось подібне достанеться нашим дітям або онукам, ми готові що завгодно робити, щоб тільки наші діти не переживали і не пережили те, що переживаєм ми. Їм достатньо цих тривог...». От, вони дуже мотивовані. Ну, канєшно, важкувато їм зараз, там свої на фронті нюанси, ну, це потім, це потім буде колись розмова, але вза-

галі воїни дуже мотивовані. І вони неймовірні всі! Вони просто всі неймовірні! Я зустрічала таких людей, таких героїв, що найстрашніше, канєшно, коли їдеш до них, приїжджаєш, або за дві години до зустрічі, а тобі сповіщають, що хлопців вже немає. Або я дзвоню, кажу: «Хлопчики, де пропали? Запиши голосове *[повідомлення. – О. Г.]*… Хлопчики, мені треба звіт, де ви пропали?». А мені через декілька годин дзвонять: «А нема кому робити звіт…». Це найстрашніші хвилини, от, просто найстрашніші. Ну, якось так.

[О. Г.] *Яка була взагалі обстановка в місті у перші місяці повномасштабної російсько-української війни? Чи вистачало продуктів, чи медикаментів у той час?*

[С. Ч.] Ну, дивіться. В перші дні війни, канєшно, в перші дні, як би там не було, а хтось запасався, а хтось міг. В перші дні війни була разтєряность, як по-українськи?

[О. Г.] *Розгубленість.*

[С. Ч.] Ми були розгублені, ми були стривожені. Скажу трішки, я не скажу, що це була паніка, ні, не паніка, але завжди тривога перед невідомим попереду. Дивилися ці новості, бачили, скільки людей від'їжджає. Я зразу сказала: «Я нікуди звідсіля ні поїду!». Хоча в мене три «розстрєльниє статьї» *[з позицій рашистського репресивного режиму. – О. Г.]*. Я розуміла, що я в [*розстрільних. – О. Г.]* списках десь. Якщо якийсь колаборант знайдеться у місті, то я в списках. А в кожному місті були колаборанти. Але я сказала: «Я не покину місто!». Люди – так, вони в перші тижні скупляли все, що могли, все. Бо, скажу, сильно ніхто не запасав. Ну, так було десь 2-3 тижні. Тоді все наладилось: знов пішли поступлєнія, знов аптєки працювали, ліки були. Єдине, що з-за того, що оце трішечки люди розгублені були, вони скупляли навіть те, чого, ну, не потрібно було. Накупили, що вони, два роки пройшло, вони досі потім користуються, наскільки я знаю, спілкуюся з людьми. От, від того люди закупляли *[таблетки. – О. Г.]* від температури, від простуди. Там, от, бачте, в мене діабєт – я переживала за діабєт, бо це специфічні таблєтки, а я без них просто не можу існувати. І канєшно, канєшно мені треба було купити. Але працювали всі якось, якось був графік не такий зручний, як нам хотілося б, але працювали, працювали магазини – хліб, і було, все було. Може, не так багато, може, швидко розбирали той хліб. Але через два-три тижні все наладилося, і все було нормально. Ну, оце все, люба кризова ситуація – вона завжди є і існує. Але два-три тижні – все наладилося: і логістика, і все. Знову почта запрацювала.

[О. Г.] *Зв'язок з Києвом був?*

[С. Ч.] Було тут добре, да. Єдине, що було ж багато блокпостів, ми не могли в Київ заїхати, бо були блокпости. Справді, коли ми вивозили дітей, а в мене внуків дуже багато, то, ну, через блокпости проїхали, просто перевірили документи, побачили, що повні машини дітей. П'ятеро дітей вивозили. У мене взагалі дев'ять онуків. То вивозили дітей, але все, блокпости проїхали, і все. Єдине, що більше перевірок, краще перевіряли, ніж завжди. І в мене навіть перші два-три дня мої хлопці *[сини. – О. Г.]* моталися в Київ, бо вони хотіли потрапити в воєнкомат з друзями з Києва. І вони простояли, ну, двоє суток стояли в чергах. Але так вони туди не попали, тоді поїхали, я Вам розказувала, поїхали в Обухівський воєнкомат. Але теж нє, їх записали, взяли в резєрв, і так. Тоді вони так і не попали, поки син не пішов добровольцем. Але він, як він пішов добровольцем – ми поїхали, ми їздили в Херсонщину, на Херсонщині працювали, допомагали там військовим трохи, і він договорився з командиром, от, і все. Командир зробив запит на нього, і все, він прислав йому відношення, з відношенням сходили в воєнкомат, прийшли ВЛК *[військово-лікарську комісію. – О. Г.]*, і через 10 днів уже був на передовій. 1 вересня

[2022 року. – О. Г.] він приїхав, 3-го – він вже був на першому бойовому завданні. А я з старшим сином, у мене просто старший син, у нього 12 пластичних операцій, і так получилось, я з ним. Я сказала: «Або я ухожу на фронт, або я з собою!». І тим паче, що я дві машини для волонтерів купила. І ми почали їздити. І все. І по сьогоднішній день їздимо. Ось через тиждень – на Херсон.

[О. Г.] *А скажіть, які реальні загрози тут у перші місяці були? Якісь обстріли міста були?*

[С. Ч.] Ну, дивіться. У нас якось Бог полюбив наше місто. Ми чули, в основному, де були обстріли, – міста Бориспіль, Вишгород, Васильків, Буча, Ірпінь. До нас доносилось ехо. Отак, щоб у нас було – у нас такого не було, ні. У нас було дуже багато евакуйованих людей. Дуже багато. Настільки багато! В перші дні – це просто, наші «Пункти незламності» не встигали приймати, їх оформлювати. Дуже багато було людей – розселяли по квартірам. Ну, кругом розтіляли: де, які були місця по хатам, по квартирам. Якось таке було єднання, таке єднання! Ми їх не знали, але ми такі ще були рідні, кожному хотілося так допомогти. Я, до речі, з квартири віддала всі свої дивани людям. А потім я півроку спала на полу, на матрасі. Бо я всі свої дивани і меблі роздала людям. І не жалкую ні одної хвилиночки. Ні о́дної! Пройшло півроку, ні, майже вік пройшов. Я купила собі, ну, канєшно, б/у-шний діван. Але не в цьому річ. Ми віддавали останнє. Було єднання. Ми відчували, що ми велика нація. Настільки пишалась, що я українка, що я належу до тієї незламності, відданості, що я завжди так гордо ніколи в житті *[не почувалася. – О. Г.]*. Тоді мені було 56 років, тоді, зараз більше, тому що вже пройшло 3 роки почті. І я завжди казала: «Боже, я так гордо скажу, що я – українка!». Коли я їздила в Німеччину до онуків, коли питали: «Ви звідки?». – «Я – з України!». Але видно було, що я з України, бо, по-перше, в мене появилися багато татуїровок – я «забила» руки, «забила» ноги. Ну, я Вам потім покажу. Я Вам потім покажу свої татуїровки. Але коли я йшла, всі знали, що це йде людина з України. Я всім своїм нутром, тілом, кожною клітинкою хочу сказать: «Я – з України! І ми – знезламні! І нас нікому не подолати! Нікому не зламати нас!». (*Усміхається*).

[О. Г.] *Із ким ми не спілкуємся – в нас дуже сильні, дуже патріотичні люди. Просто я не уявляю, де люди знаходять ці внутрішні резерви психологічної стійкості, але вони знаходять. І в кожній громаді таких дуже багато людей.*

[С. Ч.] Так. Я взагалі сказала своїм дівчатам: «Дівчата, ми навіть не догадувались, наскільки ми сильні. Кожен із нас». У нас пухнуть ноги, у нас пухнуть пальці і руки, вздувалися вєни, але ми знаємо, що нам цю роботу треба зробити. І ми її робимо. І в нас було таке, що ми вночі *[маскувальні сітки. – О. Г.]* плели. Наприклад, у нас замовлення, і, наприклад, хтось уходе на фронт і каже: «Дівчата, я від'їжджаю в чотири ранку, а моя машина не закрита, а мені треба її закрити». Я давала клич – і дівчата збігалися, і чоловіки їхні збігалися, бо треба комусь різати, комусь заплітать, комусь натягать, комусь заплітать. І до двох ночі сітка вже віддавалася готова. Уявляєте?! І ми працювали так. І ми знали, що ця сітка в якійсь мірі могла спасти його життя. А був такий у мене випадок. Ну, люди, військові були, в основном, в Константиновці і в *[м.]* Дружковці, на бойові *[завдання. – О. Г.]* ходили – Бахмут, *[с.]* Андріївка, *[с-ще]* Курдюмівка, Часів Яр. І я їду по цьому, по Константіновкє, травень місяць, виглядаю в вікно, стоїть купа така, військовових гарна купа, і мені кричать, «Прівєт Украïнкі!» А я: «Боже, я в Константіновкє, це ж мені кричали – Украïнка». Я розвертаюся, стоять якісь хлопці, я їх не знаю, ми зупинилися, кажу: «Хлопці, ви мене знаєте?». – «Канешно, знаєм, ви ж волонтери!». Боже, я прийшла до них, вони показали, де вони, я їх побачила, де вони живуть, кажу: «Пацани, а ви

що собі думаєте? Крайня хата, у вас все відкрито – прилетить... Ви не розумієте?». Ми ховаємся, там і прилетіло, нас піймав дрон. А дрони висять, «Орлани» висять. Я ніч не спала, ніч не спала. На ранок я знайшла зв'язок, бо там поганий зв'язок, я дзвоню своїм дівчатам, кажу: «Дєвочки, мені треба закрить "130-ку" – нашу тероборону. Вони вообще розкриті, їх видно. Я буду вдома через три дня, а через ще два дня я від'їжджаю знов в "Констаху" *[м. Костянтинівку. – О. Г.]*. Мені треба сєтка шесть на сємь *[метрів. – О. Г.]*, щоб закрить пацанов!». Я приїжджаю – вже сєтка готова. Я приїхала, віддаю цю сєтку «130-кє». А вони кажуть: «А як ви встигли?». Кажу: «Мальчики, поки я була тут, з вами говорила, а дівчата вже плели вам сєтку». Вони її натягнули так, щоб, ну, закрить хлопців, бо в них була хата, якась літня кухня, і ні одного дерева. Тоєсть це відкрита така зона була, а треба було зробити так, щоб хлопців не було видно, бо їх було там аж сімнадцять, не двоє, не троє. А на сімнадцять точно прилетить, розумієте, точно. І оце ми зробили такий захист пацанов. Ну, в мене таких випадків, знаєте, скільки…

[О. Г.] *Ну, Ви з хлопцями, дівчатами там спілкуєтеся, як ставлення до віри, до релігії, як воно змінилося, особливо у наших захисників та захисниць?*

[С. Ч.] Ну, я розкажу про свого чоловіка. В мене чоловік такий був – він в церкву ходив тільки коли Пасху освятить там, та, мабуть, більше ніколи. А я завжди ходила в церкву, я причащала внуків, переживала так, ну, знаєте, до кінця так, чесно: і молилася, і вірувала. Але коли він прийшов з війни, знаєте, що він мене найперше спитав: «А ти мене поведеш до церкви?». Це я скажу про свого чоловіка. І я його повела до церкви. І він стояв і плакав. Я була настільки здивована. І я зараз вже розумію, що він пережив і почував. А тоді, знаєте, 2015-2016 рік, я знала, що це було складно, але я навіть не здогадувалась, що це настільки важко не тільки фізично, а морально, психологічно. Бути, не зламатися – це дуже важливо. Не зламатися. І от, коли ти їдеш до хлопців – у них усіх обереги. А, розкажу про свого *[сина. – О. Г.]*. Йому, коли він виїжджав на бойові, він був в *[м.]* Житомирі, навчався, якась дитина дала йому дуже красивий оберіг – сама своїми ручками зробила. А дитячий оберіг – він найцінніший. І коли він прийшов в отпуск, цей оберіг завжди був в нього на наплічнику. І він *[оберіг. – О. Г.]* кудись дівся. Якби Ви знали, яка в нього була паніка, як він метушився, як він шукав… Бо вони там і вірять, і багато молитв знають хлопці там *[на фронті. – О. Г.]*. Хлопці там, навіть той, хто не віре, вони моляться. Моляться. У них є молитвенники, у них є кателани. І, ну, ближче, ближче, вони це сприймають набагато сильніше. І особливо – коли літають там «КАБ-и» *[керовані авіабомби. – О. Г.]*, «Гради»… Я знаю, що таке «Град» – це стра́шна штука. Я бачила, як «Град» працює, я бачила, як з «Града» «прилітає»... Я бачила, як танк працює, я бачила, як з танка «прилітає»… Ну, в принципі, я все бачила. В принципі, *[зенітно-ракетний комплекс. – О. Г.]* «С-300» – ми ж попали під «С-300» в Константіновці – ми чудом залишилися живі. Просто чудом. Ми не доїхали 50 метрів. Якби ми доїхали, просто нікого б не було. Оце було «С-300». Але ми замість Константіновки приїжджаєм в Часів Яр – і прилітає *[реактивна система залпового вогню. – О. Г.]* «Торнадо-С». Ми були перед ДСНС *[Костянтинівським відділом Державної служби з надзвичайних ситуацій. – О. Г.]*, це ми там, в нас була зупинка, і з нами виїжджали в Бахмут представники. Волонтери самі ніколи не їздили – завжди якийсь представник. Прилітає «С-300» за, прилітає за ДСНС, так оці всі машини, все, що стояло (люди, які під'їхали на роботу) – це все превратилось в груду метала. От, просто в груду. Як сказати? Отой мікрорайончик – отакой буквой «П» він був. Будинки, балкони через секунду превратилися в розвалини.

А машини – їх просто позакидало. Уявляєте, сила?! Пожежні машини – їх просто позакидало. Оці каміння, груда металу, оце все стало в один міг камньом. І це все було в один день. А я Вам скажу, перед цим ми заїхали до цього пана Володимира (священника) в Малі Дмитровичі. Я освятила (Боже, що я освячувала?) – хрестик свій, а син мій – цепочку з хрестиком. Я кажу: «Господі, може, так батюшка за нас сильно молився…». От, увіруєш в молитву, в силу молитви. Це що стосується віри. Ми стільки разів повинні були загинути, але батюшка завжди, коли ми від'їжджаємо, він завжди молиться, сильно молиться за нас. Я кажу, завжди приїжджає, я кажу: «Вашими молитвами все добре, все добре!». Я знаю, що він дуже сильно молиться. Це і про волонтерів. Це стосується і військових, і волонтерів.

[О. Г.] *Ви спілкувалися з капеланами, то це представники яких церков – Української греко-католицької, Православної церкви України, мабуть, найбільше?*

[С. Ч.] Ну, да, православні. В основному – це з Православної церкви України. Ну, я чесно скажу, я не питала в них, нє. Вони є, вони існують, капелани. І є у них шеврон «Капелан». Вони є, видно, що це. Але якось у нас не було можливості спілкуватися. Бо якщо ми приїжджаємо до військових, якщо це зона, гостра зона бойових дій – у нас є декілька хвилин, і ми попрацювали, і ми їхали в безпечне місце, бо там весь час прилітає. Розумієте, там немає скупченості. Ми якщо їдемо, наприклад, працювати Миколаївська *[сільська територіальна. – О. Г.]* громада, це біля Часового Яру – у нас є п'ятнадцять хвилин. Або, наприклад, поки працює наша арта *[артилерія. – О. Г.]* або «САУ-шки» *[самохідні артилерійські установки. – О. Г.]*, ми працюємо, бо «ответка» буде через хвилин 5-10. І от, тільки наші *[гармати. – О. Г.]* замовкають, ми повинні встигнути уїхати. Ну, от, Ви розумієте, так? І так само в Бахмуті. Нам, наприклад, ми приїжджаємо в якусь зону – люди всі по подвалам, ми всі бігом кричимо, ми знаємо, де всі «Пункти незламності». Ми стукаємо швидко-швидко, стукаємо-грюкаємо: «Люди, виходьте швидко, бо в нас є 5-7 хвилин!». Бо вискочить дрон, і у нас є 3-5 хвилин після. Коли дрон тебе засік – у тебе є 3-5 хвилин встигнути уїхати з цієї зони. Люди бояться вискочить, бо бояться попасти під дрон. І ми стоїмо, хочемо роздати, а люди просто бояться з подвала вийти. Ось послідня наша поїздка, так само ми були в Херсоні, ми приїхали з Червоного Маяка на саму крайню точку. Ми знаємо, що там є люди, їх небагато, человєк 12. Але вони нас чекали, бо туди ніхто не приїжджає. Туди з волонтерів ніхто не приїжджає. А ми приїхали. А ми вже знали: коли наш дрон летить – він отак махає, він отак «хвильками» робить, а коли зависає дрон – це «кацапський» дрон. Я кажу: «Люди, "кацапський" дрон – у нас є 3 хвилини!». Так і получилося…

Фастівський район

Боярська міська територіальна громада

м. Боярка

Записав Олексій Дєдуш [О. Д.] 22 вересня 2024 р.
у м. Бояриі Фастівського р-ну Київської обл.
Співрозмовник – [N.], 1994 р. н.

[О. Д.] *Розкажіть про себе, максимально розгорнуто, що вважаєте необхідним.*

[N.] Я живу в селі під *[м.]* Бояркою, ось працюю на залізній дорозі. Ось, мені 30 років, да, закінчив ПТУ, но по спеціальності не знайшов роботу, оце знайшов на залізниці.

[О. Д.] *Як Ви особисто зустріли початок повномасштабної російсько-української війни і сприйняли всі трагічні події? Чи вірили у переддень, що таке можливо?*

[N.] Ну, вообще, да, я не думав, що таке може бути. Ну, та страшно було. Вообще ми, як ми сприйняли ці трагічні події – та ми вообще в шоці були. Там ну, брат мій пішов там зразу в територіальну оборону, я тоже пішов в територіальну оборону. Там же ж оце ж наступали на нас, цього, ну, та страшно було, да. Ось просто страшно, жах якийсь. Ну, потім, як оце подивилися новини, то якось потім швидко заспокоїлись, бо побачили що, короче, ну, оці ж все про ось, ну, вороги – вороги не вміють воювати, що нам це показали оцих нещасних плєнних з жовтими оцими пов'язками на голові, то потроху стало трохи спокійніше. Бо, ну, ми поняли, що, мабуть, нормально буде, і, короче, все якось обійдеться.

[О. Д.] *Як Ви отримували інформацію на початку війни, чи були якісь усні, електронні канали зв'язку для організації спільних дій там друзів чи сусідів на місцях?*

[N.] Ну, що, да, там була у нас оце «Вайбер» і в «Телеграмі» там конфа *[чат-конференція. – О. Д.]* і співробітників там по залізниці, да, це ж і була конфа там наших односельчан. Ну, в нас, правда, ну, не всі пользуються інтернетом, багато старих людей. Так, так що таке. Ну, в основі читав канали, там в якій-то, ну, новини читав, да, значить.

[О. Д.] *Брали Ви участь у волонтерстві, підтримці Сил оборони України чи акціях солідарності?*

[N.] Та конечно, да. Ми ж це, от, строїли укріплення, да, біля нашого села там, на підходах до Києва. От, потім вже я в Київ перебрався, щоб, ну, спокійніше було з батьками, да, ми там покинули там село це, да, і там, короче, вже перебралися тимчасово до родичів в Київ. Ну, там тоже продовжували, оце-от займайтися, да, волонтерством, що я там, тут чергував там на блокпостах, от, таке було.

[О. Д.] *Які нові звички з'явилися у Вас і у Вашій родині в зв'язку з широкомасштабною війною? Які зміни були для Вас найбільш складними?*

[N.] Ну, найбільш складні зміни, що в мене пару родичів, короче, втекло. Оце-от вони поїхали там у Польщу, потім в Германію. Оце, ну, да, от, сумуємо, да, давно не бачились. Ну, давно вони вже приїхали, вот. Ну, це два роки ми, короче, не бачились, вон там вже встигли там ще одну дитину народити, получається, я вже дядя трьом

дітям мого брата. Два двоє дітей було, а це вже третій там народився в Германії. Ну, вони рішили вернуться в Україну. Вони не, ну, вот, да, хоча там, конечно, хорошо в Германії, ну, що там, все-таки, захотілося додому, то повернулися. Ну, мені було дуже, да, тяжко, бо це брат взяв і поїхав, вийшов з територіальної оборони і мотнув, короче, в Польщу зі своєю родиною. Ну, його можна понять – у нього ж двоє дітей, це ж таке діло.

[О. Д.] *Як Ви оцінюєте внесок місцевої влади в організацію оборони рідного краю та забезпечення жителів найнеобхіднішим (транспорт, гуманітарна допомога, надання житла, благоустрій), вирішення інших потреб громади?*

[N.] Ну, вообще місцева влада – то я не знаю, ну, якби, гуманітарної допомоги було багато. А чи це від місцевої влади, чи це від якихось там організацій, там тіпа «Красний Крест», чи що – я не знаю. Тобто я не вникав. Ну, гуманітарної, да, допомоги багато було. Ми їхали, понабирали багато, це ж оце в селі нашому, да, під Києвом, ну, під Бояркою. І в Боярці – там роздавали, бачив, багато. Да, що, ну, зразу ж почали оце переселяти людей там з Востоку, ну, Сходу, тобто, от. А оце-от благоустрій понад інші потреби – ну, да, от, є така штука. Ну, я думаю, що це неправильно, потому що оці-от дороги, от, як-от тільки що освободили, от, Київщину, зразу почали опять дороги ремонтувати, оце всяке там, асфальт. Ну, я считаю, що треба, гроші зараз на війну треба, а не на асфальт. Благоустрій там – благоустрій почекає.

[О. Д.] *Чи була помітна у вашій громаді діяльність релігійних організацій у плані допомоги громадянам та Силам оборони України, як саме вона проявлялась?*

[N.] Ну, да, в нас там постійно були оце збори. А це мені подзвонили, що, сейчас, секундочку... В основному були збори, на збори, на, м-м-м, армію. Ну, і в принципі, да, от, наші батюшки нашої цієї церкви – вони благословляли, от, хлопців, які йшли на фронт. От, я бачив, да, і ходив це на розкішну службу – вони там молилися, дали за хлопців, щоб все було гаразд. І збирали збори там ось не на церкву, а на, от, потреби армії, да.

[О. Д.] *Які були заходи з відновлення громади після наслідків бойових дій, обстрілів чи деокупації від російських військ зони бойових дій?*

[N.] Ну, вообще у нас окупація почти рядом була, там же ж стояли, там буквально в кілометрі від нас. Там капець був. Абсолютно стра*[х]*, жах. Ну, та от, ну, люди «видупляли» *[викручувались. – О. Д.]*, да, всі гуртом. Якби, ну, хто чим міг, тим помагав. І, якби, гроші – ну, гроші, в принципі, да, надавалися, но недостатньо. Якщо казати про владу, то мені кажеться, що больше люди самі ремонтом займалися там, ну, стьокла, от, даже в моєму будинку, от, ну, ну, не моєму, а моїх родичів. У мене ж приватний будинок, а в родичів оце, получається, будинок в Боярці прямо. От, я сам в селі під Бояркою, а в родичів в Боярці стьокла повилітали – а то, то там їм позатуляли якоюсь оце плівкою і дерев'яхами. І нормальні окна вони вже самі ставили собі – це, ну, таке от.

[О. Д.] *Як Ви облаштовували свою зону безпеки у власній домівці під час загрози ракетних обстрілів, атак дронів?*

[N.] Ні, та що – ми біжим просто в погреб і все. В нас погреб такий неглибокий, коли лучше *[слід сховатися. – О. Д.]* – пригаємо в погребі і всі діла. Ну, це буквальна справа двух хвилин, даже зимою. Оце, ну, накинули куртку і бігом туди. Там у нас світло є в погребі. Ось, можна даже включить обогріватель, да, там поставили. Ну, конечно, ну, я не знаю, що там, як проводка, ну, сирість. Ну, пока що нормально работає, не спортилось.

[О. Д.] *Який стан забезпечення громадських укриттів у вашій громаді? Чи користуєтесь Ви ними?*

[N.] Ну, в мене ж, получається село, то там не треба громадське укриття, там у кожного своє. А в Боярці – ну, от, да, є укриття. Даже в домі, от, сусідньому, получається, від мого, моїх родичів, так там відкрити подвал можна – короче, туди збіжать, вот. Ну, було таке, що люди бігли, а подвал був якогось чорта закритий. Ну, обійшлося без жертв, но був скандал, що, получається, мав бути відкритий підвал, а він був закритий. Ну, потім вже одкрили його окончательно, і там облаштовано, да, от, укриття. Але родичі ним не пользуються. Вони йдуть у цей в коридор, тому що оце бігати по вулиці ще, ну, вони думають, що це опасніше.

[О. Д.] *Які зміни у житті Вашої родини викликали тривалі відключення електроенергії та інших комунікацій?*

[N.] Ну, що, ну, трошки по гаманцю вдарило, тому що нам треба ухаживать там за старими нашими родичами, там свет є, свет нема, а все одно треба ухаживать. А, ну, чому, ну, мусили купити оці-от лампочки на акумуляторах всяких, вот, щоб було світло там, бо виключають світло, а нам же ж, треба там там прабабку нагодувати оце-от стареньку і так далі. Так що, ну, витратилися трохи на ці лампи, ось, да. Потім, коли перестали виключати, думали, що оце лоханулися. А потім поняли, що не лоханулися, потому що опять сейчас почали відключати. Причому частіше, чим в Києві самому, в селі, ну, часто відключають, і в Боярці відключають то, да.

[О. Д.] *Як Ви оцінюєте «Пункт незламності» в своїй громаді?*

[N.] Я туди не ходив. А ні, я ходив туди. Ну, що нормально там – да, можна зарядити телефон, там і чайок попити, і кофейок. Да, зробили. Незламності тільки мало. Тоєсть, ну, Боярка – це ж вже не село, правильно, да? Там же ж скільки там людей живе, там я не знаю. Настроїли оце ж дома, це ж почти під Києвом. А цих «Пунктів незламності», сколько їх там – два-три на всю Боярку. Тоєсть це така показуха. Ну, показуха хороша. Тоєсть реально воно, я не знаю, як може помогти там, якщо будуть проблеми. А так, якщо проблем нема, то чисто зайти, подивитись як воно там влаштовано – да, прикольно, нормально.

[О. Д.] *Які значимі події відбулись у вашій громаді на початку російського повномасштабного вторгнення?*

[N.] Значимі події? Ну, взагалі всі люди згуртувалися – оце ж, оце-от і є значима подія, даже не знаю, що тут ще сказати.

[О. Д.] *Чи відчули Ви позитивні зміни після запуску реформи децентралізації в вашій громаді? Які негативні сторони реформи Ви помітили?*

[N.] Ну, я ні, я не відчув, я що – я собі як працював, так і працюю. У нас що там децентралізація – та я даже не внік в ці питання, чесно кажучи, я вибачаюсь.

[О. Д.] *Чи допомагають депутати місцевої влади у вирішенні нагальних проблем громадян? Як жителі громади самі вирішують такі проблеми, якщо представники місцевої влади не допомагають?*

[N.] Ну, депутати помагають, як-то кажуть, перед виборами. Ну, виборів у нас нема. А сейчас – ну, в принципі, якщо звертатися, то допомагають. Ну, так показушно допомагають, тоєсть це показують, ну, це знімають там, в газету потім місцеву пишуть. А так, що я не знаю, що це, ну, скільки там звернень було, а скільки там було допомоги... М-м, то треба питати людей, чи зверталися вони там. Ну, наче постійно там щось говорять, що там депутат те поміг, се поміг, а як воно насправді – я не знаю.

[О. Д.] *Яким чином міжнародні інституції та іноземні партнери, організації допомагають вашій громаді відновлюватись чи покращувати своє становище під час війни?*

[N.] Приїжджають, да, це ж гуманітарку привозили. І ще якісь німці привозили

стройматеріали. Оце я пам'ятаю, да, от, коли ось тут погром оцей був, да. Ну, не в нас, а там поруч, там же що купа ця *[будматеріалів для відновлення. – О. Д.]* була там рядом. Ну, в общем, получається, бачив, що, да, німці якісь там перевозили стройматеріали, кому там треба було там відновлювати дом – то да, помагали, да.

[О. Д.] *Як Ви оцінюєте роботу місцевих бібліотек, осередків дозвілля і культурного життя? Чи відвідуєте Ви або Ваші близькі їх та берете участь у заходах, організованих працівниками бібліотек?*

[N.] А в моєму селі, знаєте, бібліотека така, що там, м-м, щоб в неї сходити, це треба піти там до бібліотекаря ще додому і сказати їй, що тьотя Галя пішли там, мені треба бібліотеку відкрити, взять книжку. Вона там сидить два дня в тиждень, а-а, так, вона, півставки роботи, а так вона в основному, ну, просто зачинена і все. Якщо конкретно про моє село говорити. Я там коли малий був, я брав там книжки, читав забагато. А сейчас я на телефоні читаю, ось таке.

[О. Д.] *Що Ви знаєте про роботу інших центрів культури і дозвілля, клубів за інтересами, організацій пенсіонерів, молодіжних центрів? Чи берете участь в них або хтось з Ваших рідних?*

[N.] М-м, та щось таке є, щось таке є, я чув, да, що якісь там клуби пенсіонерів є, да. Ну, наші старі туди не ходять. Хватає телевізору. Ось.

[О. Д.] *Як оцінюєте патріотичне виховання молоді у вашій громаді?*

[N.] Ну, оце, оце, получається, як оце брат повернувся, то в нього ж старший син вже в школу пішов, да, він показував фотографії, там, оце, м-м, в школі стоять, от, фотографії, от, загиблих, це наших, от, получається, місцевих *[захисників України. – О. Д.]*, от, і, ну, багато плакатів патріотичних, да. Оце, да, він нафоткав на телефон і показував, що, да, там в школі патріотичне виховання проводиться, да.

[О. Д.] *Як дорослі люди можуть забезпечити своє дозвілля у вашій громаді?*

[N.] Та ми ж недалеко живемо вообще від Києва, по суті, то якщо комусь щось цікаво, то він в Київ їздить в основному, получається, даже не в Боярку, а просто в Київ зразу. Ось там ми 23 кілометри чи 24 там *[від Києва. – О. Д.]*.

[О. Д.] *Як місцева влада забезпечує збереження історико-культурної спадщини в вашій громаді?*

[N.] Оце цікаве питання таке, знаєте. Треба подумати вообще, а що у нас там, історико-культурна спадщина яка у нас там. Йо-майо, ой, вибачаюсь. Ну, це ж, ну, я не знаю, як на це питання відповісти.

[О. Д.] *Як Ви можете характеризувати сферу вживання української мови у Вашій родині та публічному просторі вашої громади до повномасштабного вторгнення військ російської федерації?*

[N.] Ну, там, ми тут в основному українською говоримо, і говорили, і говоримо. Ну, так, трохи з русскими словами. Да, це проскальзує, це русскіє слова, от, ну, а вообще, в принципі, ну, ми говоримо українською, там і до війни говорили українською тоесть, що там, ну, русські слова – вони є, да, у нас там в побуті, а так сама мова у нас українська, як була, так і є.

[О. Д.] *Як Ви ставитеся до продовження вживання російської мови на побутовому рівні, прослуховування, читання російськомовних інформаційних продуктів?*

[N.] Ну, оце тут двояке таке питання. Ну, якщо казати там про оце, то що, ну, попсовий такой-от, ну, продукт – да, то, ну, це, конечно, позор. Бо оце я бачив, що коли оце-от зняли оцей-от серіал, от, там о цих бандюків татарських, да, що там, як він там називається, там «Дупа пацана», ми, да, приколювались, називали «Дупа пацана» *[йдеться про російський серіал «Слово пацана». – О. Д.]*. І воно оце вилізло в перші

місця оце там українського «Ютубу» по переглядам, да, просмотри. Ну, це позор, я считаю. Ну, такого не-не-не-не повинно бути, бо, ну, ой, я вибачаюсь, ну, це ж, ну, війна у нас, а тут, от, люди дивляться оцю фігню російську. Я в шоці. А якщо казати, що там, ну, про там такі речі, такі-от, ну, високі, ну, чи як правильно сказати, ну, там-от Висоцькі, напрімєр, от – то в мене батько *[В.]* Висоцького слухає. То, ну, я вообще считаю, що, от, такі люди, як там *[В.]* Цой, Висоцькі там – я вообще считаю, що такі люди – вони, ну, ну, вони, ну, не мають там отношенія к росії. Це – це уже там, ну, міровая культура така вже, ну, вона всім належить. Тоєсть, коли там оцей скандал був, що там у Львові пацан співав там Цоя. Ну, може, сейчас і не надо співати Цоя. Ну, в принципі, ну, я считаю, що є вєщі, які, от, гівно, оце-от російські фільми, всякі там серіали, да – то, от, їх не треба, да, щоб наші люди дивилися, бо це позор, коли люди наші таке дивляться під час війни. А є і вєщі, які, ну, вони вже класика. Так що тут уже не важно, російська, не російська. Ну, російська. Ну, що я батьку скажу там: «Не слухай Висоцького...».

[О. Д.] *Чи змінилися Ваші взаємовідносини та спілкування з родичами та друзями, які проживають на території країни-агресора російської федерації та держави-співучасниці агресії Республіки Білорусь?*

[N.] Ну, як, та по, у нас там, в принципі, що там? Ну, у мене не було родичів. Це у батьків там якийсь там двоюродний брат – він щось там прислав вірш, як якийсь там дурацький, щось там, що ми там розбудили «тигра», от, не надо було дразнить «тигра». Ну, після цього батько перестав з цим братом спілкуватися, бо, ну, каже, що брат «кукухой поїхав» – нема про що з ним говорити.

[О. Д.] *Чи маєте Ви в себе вдома українські національні символи?*

[N.] Ну, у нас прапор є, да. Є прапор, є вишиванка. Вишиванки у всіх нас є, да. Ми одягаємо вишиванки, та даже і без празників, просто буває, що вишиванки одягаємо там, коли кудись там їдемо до друзів, там чи знайомих, чи родичів, даже і без празників.

[О. Д.] *Як змінилися українці після початку повномасштабної війни, які нові поширені риси Ви бачите у Ваших рідних та знайомих?*

[N.] Ну, люди сплотілися спочатку так-от, щоб помагали одне одному. Це, от, ну, поділити на дві часті. От, коли началась війна – люди сначала сплотілися, вони, от, це були всі одне за одного. А тепер, от, зараз, от, коли вже така пошла тема, що відловлюють на вулицях *[чоловіків для мобілізації. – О. Д.]* і так далі, то, ну, люди навпаки – вже друг на друга вовком смотрять. Вот, і, ну, там у мене бронь є, бо я ж на залізниці працюю, а так взагалом – ну, люди шугаються оце. Навіть коли бачу, що людина там в військовій формі, то дивляться косо, думає, що, а вдруг це ТЦК-шник. Я думаю, м-м-м, тут у нас, ну, політика неправильна якась, і де, коротше, тоєсть щось тут не те робить руководство наше, що воно якось, м-м-м, да, оце-от людей роз'єднує, воно не підтримує оцей патріотичний дух, який був спочатку.

[О. Д.] *Як Ви ставитесь до знаменитих особистостей для українців –Т. Шевченко, І. Франко, С. Петлюра, С. Бандера, Р. Шухевич, президенти України?*

[N.] Ну, знаєте, ну, вообще це різні люди, тоєсть там Шевченко, Франко – це одні там, це одне там, Петлюра – це інше там, Бандера, Шухевич – все інше, що президент України... Ну, тут треба про кожного окремо казати, це получиться не на 50 хвилин, а на 150 хвилин.

[О. Д.] *Ваше ставлення до декомунізації, дерусифікації культурного і публічного простору вашої громади?*

[N.] Ну, що сказати? Ну, там опять ще, як-от, опять, ну, все так неоднозначно. Ну, от, коли там оце, от, я, було, оце працював, і вмикали радіо, от, ну, з українськими

піснями – ну, чесно, було даже соромно даже інколи, бо, ну, накліпали так таких пісень, що, да ну їх к чорту. Краще б вони «Братів Гадюкіних» крутили, там і «Тартак», наприклад, і там «Танок на майдані Конго», «ВВ» («Воплі Відоплясова»), ніж оце-от те, що там. Просто що, ну, да, заборонили російські – це хорошо, но просто ж, не можна просто брать все і все підряд там, любу пісню. Ну, давайте я щось заспіваю там: «Ля-ля-ля, я українець крутий, ля-ля-ля». І оце-от на радіо пустимо. Ну, це ж неправильно. Ну, надо ж вибирати якісно, щоб було, ну, дерусифікація культурного простору. Ну, ну, я не знаю, мені некомфортно. Там було, даже коли оце я працював, оце-от і хорошо, що зараз оце-от вимкнули радіо нарешті. Ось, а коли воно було, оце-от вмикали, то хоч уши затуляй, бо там якась «поплавщина» сплошна, що «гей-гей-гей, сало...» там. Ну, це, ну, не дерусифікація, це фігня якась. Ну, реально, щоб «Братів Гадюкіних» крутили, чи ми оцю єрунду, яку там понакліпували зараз. Причому, що саме смішне, що ті, що вчора робили російською мовою, там ці всякі Потапи, оце попса всяка, вони все на українську перейшли, а їм важко, вони ж української не знають, то вони, шо ті, шо потом, короче, придумають. В мене мало гарних пісень. Мені подобаються старі пісні наші. Там від душі оце-от, як-от Кузьма, от, там щось, наприклад – от, це-от я таке люблю, люблю. А то, що нове понаклепали, – до того і рядом не стояло.

[О. Д.] *Як функціонують музеї у вашій громаді? Чи бачите Ви заходи з їхнього боку по вивченню та фіксації подій під час цієї війни?*

[N.] О, це інтересно. Знаєте, вот даже спасибо за таке питання. Я якраз, от, да, оце-от підказали мені цікаву думку, що зайти в Боярський музей, бо я там ніколи не був. Я був тільки в київських музеях, а оце в Боярському – не був. Да, спасибо. Оце підказали нормальну тему, короче.

[О. Д.] *Чи були Ви свідками, учасниками роботи по збору усних матеріалів з історії російсько-української війни з боку науковців чи місцевих краєзнавців?*

[N.] Ні, не було такого. Було, що інтерв'ю брали закордонні ЗМІ, ну, тіпа якісь, короче, я помню, Японія чи *[Південна. – О. Д.]* Корея це – це мене там опитував англійською мовою. Ну, просто що в мене англійська не саме краще, ну, я там йому якось відповів, там чи перекладач був, то, в принципі, я йому інтерв'ю нормальне таке дав, но це було, коли там, от, відійшли оці *[російські. – О. Д.]* війська. В двадцять, да, другому році, да, оце таке-от, да, було, що фіксація, получається, но з зарубіжними дослідниками, ну, або там журналістами, чи як їх назвати.

[О. Д.] *Як Ви оцінюєте вшанування в громаді полеглих воїнів на російсько-українській війні? Часто Ви відвідуєте похоронні процесії навіть незнайомих особисто полеглих героїв? Чи є в вашому районі проживання меморіальні дошки, як вшановують полеглих бійців Сил оборони України?*

[N.] Да, у нас в селі полегло там кілька людей. Вот, я одного знав особисто, от, йому 37 год було, дві дитини осталися, от, да, ходив на *[меморіальне. – О. Д.]* свято, є дошка вшанування, і вот, там, получається, меморіал оце. Ну, я считаю, що недостатньо, недостатньо гарно це, якби, висвітлюється. Тоєсть, получається, ну, в нас таке село, понімаєте, воно не дуже сплочене, ми ж під Бояркою, під Києвом, то в нас люди – половина, наверно, в Києві робота, то, ну, якби, не всі друг друга знають. Це не таке село, знаєте, як, от, оце-от десь там 100 кілометрів від Києва. У нас село таке більш похоже на спальний район просто. Ну, тим менш, да. От, оце в центрі і біля школи, і да, от, ну, в Боярці, да, є це ж меморіал. Ну, вообще, да, грустно на це все дивитися, конечно, даже жалко. От, там і дядьки такі дорослі, пацани молоді, це жах...

[О. Д.] *Як жителі громади та місцева влада забезпечують реабілітацію ветеранів?*

[N.] По-моєму, це справа, ну, не місцевої влади, а центральної. Там же ж, коли оце ж людина травмована, ну, оці-от всякі там протези, от, це ж, по-моєму, в Києві видають, да, там ставлять, в лікарні там. Тоєсть, ну, а реабілітація там, по-моєму, вообще десь, ну, на курортах там проходить, тобто тут місцева влада ні до чого. Місцева влада така – оце може плітку ложить і цей асфальт ложить. І пілять бюджет, як-то кажуть.

[О. Д.] *Як жителі громади та місцева влада забезпечують реабілітацію людей з інвалідністю, посттравматичним синдромом та тих, хто втратили близьких під час бойових дій?*

[N.] Я не знаю. Я ходив, бачив, що там у нас побільшало людей таких, що, ну, явно травмовані, да. От, біля залізниці – там дядько без ніг сидить, ну, просить милостині. Я не знаю, він на війні чи не на війні втратив ноги. Ну, мабуть, якщо на війні би, то тоді йому, мабуть, протези дали би. А якщо він не на війні, а просто інвалід *[особа з інвалідністю. – О. Д.]*, то, ну, от... Ну, а вообще, в принципі, ну, якби, реабілітацію, де з інвалідністю… В мене тітка, ну, получається, сестра мого батька, – вона за інвалідність там 2000 гривень отримала, от, 3000 гривень отримує то, що, ну, 2900. Вона, в неї був стаж, слава Богу, якийсь на роботі там був стаж, то 2900 получилося. А так вообще я чув, що якщо без стажу, то буде даже не 2900, а просто 2100 чи щось таке.

[О. Д.] *Як забезпечуються основні потреби внутрішньо переміщених осіб у громаді? Ваше ставлення до них? Чи виникали конфліктні ситуації між місцевими та прибулими?*

[N.] Ну, вообще ні, не виникали. Там окремі були случаї, що якісь приїхали оце люди з Донбасу, і там щось оце розповідали, що їм там промили мозги там. Ну, вони ж російський телевізор дивилися. Да, вони російський телевізор, а ми український телевізор, да. А де правда? Ну, правда, ну, все-таки, ні, не думаю, що посередині, я думаю, що правда більше за нами. Ну, конечно, телевізор я би вообще запрєщал би на нафіг, бо, ну, надо, щоб люди інтернет читали – там, все-таки, інформація перевіряється хоча б, а то таке-от… Ну, ладно. Ну, суть в тому, що да, там якісь там скандалісти були, що оце-от там їх там, ну, потім, корочє, там їх дані виклали, виклали, корочє, в якісь канал, там їх там щось запозорили. Короче, і вони перестали оце-от там видєлуваться. Ну, я не знаю, правильно це чи неправильно. У нас, по ідеї, свобода слова, з одного боку. А з іншого боку, ну, як можна поддерживать агресора, який на нас напав, ну-ну, що це за, за справи такі. Ну, а так, в основному переселенців не так багато, і вони себе спокійно ведуть. Бо більша частина вообще даже і не замітить, і не, і непомітно даже. Я не-не-не помічаю там. Ну, ну, я знаю, що там живуть в одній хаті, там в іншій, була пуста хата, там нечийна, що, ну, всі родичі померли там, і там дядько жив, але алкоголік, він помер, і ніхто не прид'яв там ніяких, яких там претензій на цю хату, вона запустіла була. То її віддали там переселенцям, вони там її вже «вилизали» там з усіх боків, вже євроремонт зробили, да. Ну, от, например, в принципі живуть собі там нормально.

[О. Д.] *Як релігійні громади підтримують соціально вразливих жителів вашої громади?*

[N.] Ну, я чув, що роздають допомогу додаткову, да. Даже оце тьотя, от, та, що інвалід *[особа з інвалідністю. – О. Д.]*, да, то, що 2900 *[гривень. – О. Д.]* получає, то вона ще там, да, вот її там раз на два місяці якийсь пакет з їжею передають, от, погоді, чи то від «Свідків», ні, не від «Свідків Єгови», там просто протестанти, да, оце протестанти, да, передають.

[О. Д.] *Скажіть, якою Ви бачите Україну після Перемоги та під час повоєнної відбудови?*

[N.] Ну, тут все по, во-первих, тут проблема, що у нас тепер буде, ну, нова ця Сєвєр-

на Корея тоєсть, ну, або як його там ще назвати. Ну, тоєсть, короче, будуть в нас тут якась держава нова, чи хрін його знає, що там, як вони договоряться. Ну, я так понімаю, що війна кончиться тим, що буде неопредєльонний статус оцих територій, і вони нам будуть нашіє висіть, і тоєсть ми тіпа будемо казати, що це наше, «кацапи» будуть казати, що це наше, що їхнє. А-а-а, по факту там будуть якісь миротворці, наверно. Ну, і це буде нас гальмувати, як-то кажуть, тормозить, от, вот. Короче, важко буде їхати, от, як на мокрих рельсах в тумані. Ну, як, які, що, яке майбутнє? Да це від людей залежить. От, у нас люди люблять вибирати собі президентів цікавих. *[…]* Ну, а так вообще у нас вибирають більше зло замість меншого зла. Тоєсть, ну, в *[20]*10 році, от, ну, було ж очевидно, що треба голосувати за Жульку *[Ю. Тимошенко. – О. Д.]*, а не за бандюка *[В. Януковича. – О. Д.]*, потому що Жулька хоча б не проросійська була. А люди що зробили? Вибрали Бандюковича. Ну, і после цього пошла, от, ця «жирафа» вся. І що я думаю? Ну, да, я думаю, що, наверно, опять, якщо я якусь заразу виберуть, то опять буде фігня якась. Я вже устав від цього. Я молодий вообще парень, і не, ну, не старий, але вже стільки тут побачив оце-от за життя в Україні, що я не знаю, що ще чекати. Кажуть: «Ну, якщо люди опять якогось дебіла виберуть там типу Януковича, то, ну, пиши пропало, як-то кажуть». А якщо виберуть нормально, ну, вообще це ж залежить даже не од одного президента, це ж даже не президент, у нас ж не-не-не президентська республіка, парламентська, це надо, щоб партії були, да? А у нас є хоч від нас одна партія, яка, ну, типа партія настояща. Ну, щоб типа настояща була. Ну, ідейна якась там, ну, в смислі, не радикальна, там, не якісь там комуністи, а щось іменно просто ідейна, як там типа оці що там центристи там, якісь там, як там називається право-, лівоцентристи. От, у нас є такі партії. У нас партії, як вона називається, от, типу популярні, да, популісти, да, оті, що, ну, типу просто базікали що попало. Лиш би попасть в парламент, вони, що люди хочуть чути, вони то і кажуть. Ну, так, з такими партіями ми далеко не поїдемо. Це було, получається, що ми сейчас живемо, як оці всі країни Європи жили 100 років тому, коли у них там демократія ще була херова, нерозвинена. Нам не дати нормальну якусь партію, до чого то вже яку центристську, правоцентристську, лівоцентристську, але що щоб це була партія, а не купа жуліків. Щоб там були нормальні люди, якісь професори, там учені, там, вот там щоб соціологи, там економісти були, а не оце-от що була, як зараз оце. Ну, так-от я бачу. *[…]* Добренько, дякую за увагу!

[О. Д.] *Все тоді, до побачення!*

Записав Олексій Дєдуш [О. Д.] 18 жовтня 2024 р.
у м. Боярці Фастівського р-ну Київської обл.
Співрозмовник – пан Максим [М.], 1989 р. н., родом із м. Білої Церкви

[О. Д.] *Доброго дня! Можете представитись, розповісти про своє життя, про те, ким Ви є, чим займаєтесь, які Ваші заняття і так далі?*

[М.] Доброго дня, Олексію! Дуже приємно з Вами спілкуватися. Я народився в місті Біла Церква (місто Юр'їв по-старому). Ну, прожив 24 роки у Білій Церкві, потім одружився. Ну, і вирішив проживати з дружиною, яка проживає в місті Боярка Київської області.

[О. Д.] *Як Вас звати?*

[М.] Максим. *[…]*

[О. Д.] *Ви переїхали до Боярки, так?*

[М.] Так, переїхав до Боярки – більш таке містечко, має 60 тисяч осіб. Ну, от. Ну, спокійно, спокійно, ну, ніж Біла Церква, ну, даже людьми. І відверто, ну, сказати, що, ну, чистіше чомусь, якось люди шанують свою громадськість.

[О. Д.] *Чистіша Боярка за Київ, так?*

[М.] Чистіша навіть за Київ. Ну, набагато чистіше, і багато, тим паче, що люди більш такі є розвинуті, ну, талановиті, і вони ну, суботніки влаштовують, тобто, ну, таким, на грані, ну, того, що, ну, молодь, ну, воспитується, ну, якоби, ну, що, ну, мер міста так продвигає молодь, що вони, ну, займаються спортом.

[О. Д.] *Чим Ви взагалі займаєтесь? От, як це впливає на Ваш побут, можливо, якісь ще заняття там, хобі?*

[М.] Ну, тобто біг, штанга, бокс. Ну, тобто такого типу. Ну і Ну а де ви працюєте, якщо так сказати? Працюю на «Укрзалізниці». Раніше працював в правоохоронних органах. Ну, тобто не пішло, тому що в 2014 році, ну, почався Майдан і на грані того, що мали відправляти на Київ, щоб, ну, втручатися в людськість, ну, в громадськість, ну, і застосовувати, ну, збройні напади, ну. Ну, тобто крім цього, ну, биття людей, ну, осіб неповнолітніх, студентів, ну, тобто це є, ну, недоцільно. Таким займатися. І відверто можу сказати, що, ну, служити в своїй країні, ну, в Україні це є. Ну, якщо, ну, учитися, хочеться щось нового, пізнавати, ну, життя. Ну, дивлячись на те на ті «пригоди», що відбувалися на Майдані, це, це ну, не так, що сором, а як, це не є можливо, ну.

[О. Д.] *Тобто Ви фактично звільнилися з правоохоронних органів через це?*

[М.] Так, я звільнився із-за того, що це таке відбулося. Так, так. В той момент, коли знаходився на посту, я цей, знаходився на добовому наряді, тобто, ну, де заїжджають усі структури, ну, в СІЗО і типу…

[О. Д.] *Я чув, що Ви ще Білоцерківську міську раду охороняли у 2013 році?*

[М.] Так, заступав на 31-е, це було Новий рік, 31 грудня. Я знаходився на нічному, ну, тобто на добовому наряді. І в мене трапилася така пригода, що впала ялинка. Цей же ж день, ну, тобто цей. Мені колеги, друзі, телефонують, я вітаю, вітаю, то все, ну, з Новим роком. Ну, кажу, розумієте, мені не до того, ну, тому що, ну мав проблеми трішки, як кажуть, премію і мене лишили преміювання.

[О. Д.] *Там ще ж і пам'ятник Леніну стояв, так?*

[М.] Так, так, Ленін стояв, так, після того, що змушували вас охороняти, так. Ну, будемо казати, оці януковичівські, оці, оті часи зеківські, які людей не, ну, тобто була охорона громадського порядку, щоб не відбувалися там *[протести. – О. Д.]* тобто. Але ж було таке, що, ну, його мальовували там, типу, там красками, там, типу того. Але щоб цього не відбувалося, то мусив же ж заступати таким чином, крім того, що у наряді знаходився, то мусив виходити на подвір'я і дивитися, чи нема «наруги» над архітектурними пам'ятками, тобто цей, ну.

[О. Д.] *Пам'ятник Леніну – хіба це була архітектурна пам'ятка?*

[М.] Ну, я не вважаю це, але ж оці ж радянські часи, як ми то все з часом, ну, декомунізація, то все, ну, якоби нас, як то, ну, змушували до цього, щоб просто чомусь на Західній Україні пам'ятники Леніну знесли ще ну, там в *[19]*90-х роках ти розумієш, то все, це ж це там люди більш такі кмітливі, розумніші якоби і до цього всього. Там Степан Бендера, то всього, це ж, ну, наші нащадки, але ж, ну, пояснюючи дітям, які, ну, ростуть і ну, культури, тобто ну, цінності, ну. А на Западній Україні більш до цього всього, як, ну, радикальніше тобто відноситься до цього.

[О. Д.] *Розкажіть більше про свою роботу на «Укрзалізниці»?*

[М.] Працюю з 2020 року, тобто до цього працював ну, будь-де працював і в охороні,

і займав, ну, такі якоби, ну, на постах стояв, на це на охороні, тобто магазину, суть не в тому, а дуже малі малі зарплати були, але ж, ну, хотілось більше. Ну і також вистояти 16 годин на ногах – це дійсно, ну, тяжко і ну не кожен зможе. Ну, це дійсно тяжко це все, ну. І мимо цього якоби это. Ну, на «Укрзалізницю» запропонував колегам. Дивлячись на те, що до цього маю практику, працював. До цього на ту, на «Укрзалізниці» тут, ну, на, був зв'язаний з потягами, тобто, якоби, мусив працювати, бо тобто на іншому підприємстві, так. Женився, все, ну, потрібно було тут все, е-е, ну, в планах сім'я. Тобто до цього працював на «Укрзалізниці», а потім знову потім дав перерив, знову поїздив по Європі.

[О. Д.] *Це інше підприємство чи те саме?*

[М.] Це, Олексій, це інше, інакше було підприємство, ну, е-е, але воно, ну, акціонерне товариство з обмеженою відповідальністю. Те було ПРАТ, тобто воно з часом мінялося. Потім я ну якоби їздив по Європам, тобто Галопом гастарбайтером, будемо так.

[О. Д.] *Ви ж офіційно працювали?*

[М.] Ну, спочатку офіційно працював, потім поїздив же ж по Європі, побачив, що там є можливість працювати.

[О. Д.] *Я маю на увазі, в Європі офіційно працювали?*

[М.] Так, офіційно так, офіційно працював з сплати податків, тобто з заробітної платні. Звичайно, як кожен українець, який їде на заробітки, ну, тобто і хоче щось заробити, як, ну, заробітчанин, тобто, ну, якби цей, але мусить розуміти те, що знаходячись, ну, на своїй країні її треба шанувати, любити і поважати. А те, що ну, кожна особа доїде туди, думає, ну, що це реально, ну, ти заробиш, приїдеш там, ти розбагатієш. Це брехня, тобто це все глузди, ну, це не.

[О. Д.] *У чому взагалі суть вашої роботи на «Укрзалізниці», чи відчуваєте Ви, що працюєте у такій структурі, яка фактично забезпечує тил нашої оборони, оці перевезення пасажирів, вантажів військових, навіть в такому плані, от?*

[М.] Ну, діло в тому, що «Укрзалізниця» – це так, вона да, рейкова залізна. Ну, я займаюся, я займаюся. Так, я електрикою пов'язаний, з проводами, таке, типу, «лагає» десь, устраняю це все, те, що ламається, те, що таким чином, ну, є можливість його відремонтувати. Якщо його дійсно немає, то це є, ну як, це іде в убитку залізниці. Вона, ну, дійсно так, під час війни залізниця дуже багато людей перевезла, переселенців. І, до речі, ми перекриваємо, ну, кошт, державний бюджет і те, що завдяки грузовим перевезенням ми покриваємо свої зарплати, тобто ну нашим працівникам «Укрзалізниці», які цим людям працюють, ті, що їм зарплати то все ну нараховуються. Ну, було таке, що, ну, якоби, це ж началась *[повномасштабна російсько-українська. – О. Д.]* війна, все, в *[20]*22 році. Моя робота мені, щоб сказати, так подобається, то не особисто, ну, але ж мушу працювати, бо під час війни, ну, дають бронь. І це, ну, надихає те, що, ну, тримає тебе, ну, на працю. Ну, але ж діло в тому, що от, знаєш, встаєш, ну, так трошки томишся, ну, приходиш. Це все, ну, наполягає на те, що, ну, дома не особо хочеш щось робити, там готовити, мусиш в магазин піти купити там якихось харчів і це щоб, ну, незважаючи на те, що, це в черзі це все, постояти краще, ніж ставати та готовити, бо це, ну, час тратиш тільки цей. Ну, мусиш ще якусь роботу зробити, ну, піти на город, поїхати на дачу, щось, ну. Але ж, ну, рано темніє, то все, ну, діло до зими йде. Якби так. Але я ж кажу, мушу працювати, ну, робота не особо так подобається, це, ну, тому що не зря вчуся, як кажуть, ну.

[О. Д.] *На кого навчаєтесь?*

[М.] Я на правоохоронну діяльність, це зв'язано з правом. Ну, тобто я тут закончив

міжрегіональний інститут Білоцерківський. Ну, тобто це філія, яка, ну, Білоцерківська. Тобто, ну, чотири роки як і даром не вчився. Тобто, ну, але ж мушу, як кажуть, дальше йти, працювати, але будемо далі учиться, як кажуть, ну, розвиватися, тобто, ну і не терятися, тобто со своїми общатися, спілкуватися, тобто мати щось.

[О. Д.] *Тобто Ви фактично повертаєтеся до своїх попередніх занять?*

[М.] Так, до своїх попередніх занять, тобто хобі і так і далі, ну.

[О. Д.] *Ви працювали в правоохоронних органах, патрульній поліції?*

[М.] Ну, так-так-так. Ну, тобто вже ж прийдеш, як кажуть, дурним не будеш. А якісь у вас вища освіта – це вона, не за спиною... *[носити. – О. Д.]*.

[О. Д.] *Ви кажете, отримали вищу освіту, то у Вас змінилося якось сприйняття оцих подій?*

[М.] То дійсно, так. Ну, ти ж, то все самі розумієте, що це ж так і інтелектуальність, і все це, ну, впевненість. Ну, з людьми більше стаєш, як кажуть, ти себе чувствуєш, ну, на більших верхах. Тобто ти розумієш те, що тебе люди поважають, бо в тебе вища, вища освіта, і ти, ну, продвинутий в цьому, тобто, ну.

[О. Д.] *От, як Ви особисто сприйняли початок повномасштабної війни росії з Україною?*

[М.] Ну, тобто це путінська ця тварина, якоби це все було спланировано, тому що, ну, ті люди, які не розуміють, що таке війна, це дійсно, це втручання в Україну, і ми не на кого не нападали. Це такі «скоти» вступили сюди, йде війна 10 років, тобто повномасштабна. *[…]*

[О. Д.] *Як Ви сприйняли саме, от, звістку, що почалась повномасштабне російське вторгнення, Ваші враження які були? От, 24 лютого 2022 року Ви прокинулися… Можете трошки більше розказати?*

[М.] Прокинувся, прокинувся, збираюсь на роботу і мусив, ну, іти в укриття. Тобто ж, ну, була повітряна тривога. До цього читав новини, ну, що путін має наступ здійснити і то все, це все було спланировано. Ну, тобто вилетів літак, кажуть, це наскільки слова свідків, людей, які дійсно бачили, стояли, ну, тобто я встиг заховатися в укриття, дійсно реально, ну, в реальному часі.

[О. Д.] *То російський літак, що наносив удари по Боярці, так?*

[М.] Не саме по Боярці, але пролітав поміж Бояркою, удари на *[м.]* Васильков, там знаходилася нафтобаза, і по ній були, звичайно, удари. Ну, тобто наші стримали наступ, ну, завдяки нашим військам України, які обороняють територіальну цілість, це все.

[О. Д.] *Це Ви маєте на увазі який наступ?*

[М.] Наступ на Васильків. Тобто поміж Боярку пролітали літаки. Ну, авіація, ну, Іл-76, ну, летів, його збили, тобто наші, ну, ПВО.

[О. Д.] *І тобто росіяни хотіли висадити десантуру?*

[М.] Так, висадити десантуру і це же ж захватити місто, а потім окружити по Одеській трасі, по Житомирській, ну, тобто те, щоб, ну, оточити місто Київ, так, територію, цей же, ну, столицю України, будемо казати так, як я відверто мовлю.

[О. Д.] *Як Ви добрались тоді на роботу? Чи не були вдома?*

[М.] Ну, діло в тому, що добирався, мусив на роботу їхати, так, але ж, шо це то все, ну, на електричку пішов. Меншість людей знаходились на платформі, ну, тому, що люди не хотіли ризикувати, ризикувати тим, що, ну, якісь має певні міри. Ну, але ж з точки зору, ну, мусив їхати на роботу, тобто цей, ну, приїхав зразу нас, ну, відправили.

[О. Д.] *Яка була атмосфера в електричці взагалі?*

[М.] Атмосфера – людей взагалі, ну, більшість, тобто меншість людей, ну, знаходилась, ну, десь у кожному вагоні, стояли, сиділи. Люди сиділи, люди сиділи як, дивилися в окна, то все це, ніхто нічого не сприймав то все, ну. Ну, відбувалося

там: освітлення якесь то все віддалялося… *[…]* Ну, в нас нормально електричка їхала, люди, ну, зайшли, сіли, тобто в нормальному русі ми їхали. Просто вона була меншість особами забита, тобто, ну, не особо так, ну, можна сказати, була пуста.

[О. Д.] *Яка була атмосфера на Вашому робочому місці?*

[М.] Ой, на робочому місці атмосфера – дуже мало було людей, тому що транспорт запізнювався, і цей же ж, були пробки, затори і так і далі. Ну, громадський транспорт дуже погано їздить, будемо казати так, ну, зараз. Працювали, але ж робили такі громадські роботи більш до стану за.., ну, якоби, защити підприємства. Ну, це там брали мішки, засипали пісок і готувалися до стану війни, так, будемо казати так. Ну, обороняти своє підприємство від наступу ворога, блін, так.

[О. Д.] *Які взагалі, от, складнощі Ви зустріли з початком широкомасштабної війни в плані там забезпечення їжею, зв'язком, якісь там ще потреби?*

[М.] В такому плані, ну, мусив іти в магазин скупитися, заготовитися, хай воно буде дома, тобто, ну, харчів ніколи не завадить тобі то все, ну. Але ж коли в магазина полки то дійсно пусті, а ці баби, діди *[панічно і надмірно. – О. Д.]* повигрібали то все, а ти мусиш думати, що тобі робити. То добре, що дома, ну таке запаси були там муки і так і далі, ну, то все, що ти, хліба не було взагалі, полки пусті, ну, але ж, ну, жінка пекла то все: хліб, а-а, якісь, ну, пиріжки з капустою. Ну, мусиш те доїдати, що є. Ну, склалося враження те, що ми, ну, такі жлоби, будемо казати, то все, але ж, ну, дійсно так і є, тому що, ну, неможливо це все робити, ну, надо ділитися, тобто цей, те, ну, кажуть «дай долю сусіду, ну, свою, пай» – те, що маєш, ну, якщо маєш в себе, забезпечений, поділися з товаришем, тобто це.

[О. Д.] *Які ще складнощі були з транспортом?*

[М.] Складнощі були, складнощі були з пальним – 100%, скажу, тому що не встиг затаритися, то все, з ним, з цим проблематично було. Були заправки, до речі, пусті. Пальне повивозили у зв'язку з тим, що дійсно пальне знадобилося Збройним силам України. Ну, мусили, тобто кожна часна заправка віддавати тобто на Збройні сили України, ну, це все. А, ну, проблеми були з медикаментами також, ну, і з транспортом це тоже, до речі, ну, тому що люди якоби були в стані війни, вони мусили, ну, переховуватися від ворога чи якось, ну, вирішували проблему медикаментів.

[О. Д.] *У Вас у родині хтось хворий?*

[М.] В мене – в мене, да, в мене тесть тобто лежачий, ну, мусить якоби потребувати лікарського вдосконалення, тобто препаратів, тих препаратів, яких немає в Україні, але є в Європі. Ну, це ж проблематично їх доставити, дійсно, ну. Ну, добре, що, як кажуть, жінка працює в медицині, то це не є проблемою – тобто, ну, медикаменти, ну, там це, ну, з роботи принесла, будь-що з цей, ну, тобто це саме необхідне: шприци в першу чергу, тобто якісь ліки першої необхідної допомоги, це щоб знаходились в аптечкі на першу річ, що тебе чекає, не знаєш, ну, то все, куди ти, так і далі… Але те, коли, ну, ті міста були під окупацією, це там Ірпінь, Буча, то все ето, ці ж ви***дки *[рашисти. – О. Д.]* прийшли, то все руйнували те, що, ну, це будинки, магазини, їм на***ати на те все було, що вони, паскуди, робили. Ну, пускали все в хід, все в хід. І танки йшли і все руйнували. На моєму, уяві, на глазах не було, не бачив.

[О. Д.] *Ви особисто бачили якісь там «прильоти» в Боярці в перші дні?*

[М.] Так, були такі, але, ну, доцільно віддаля. Тільки, ну, уламки валялися то все, ну, це «Градів». «Градів» вибухи були чути постійно. Так, так. І в людей шибки вилітали, і цей, поранені люди були. *[…]*

[О. Д.] *От, коли почалась відкрита війна, був такий трошки інформаційний хаос, так?*

[М.] Там телебачення, звісно, запустили марафон *[«Єдині новини». – О. Д.]*. В каналах часто «всипали» якісь там фейки.

[О. Д.] *Як взагалі Ви орієнтувалися інформаційно у Боярці? У Вас був якийсь канал в «Телеграмі» там, чи, можливо, якісь сповіщення на вулицях, що робити, куди під'їхати в разі чого і так далі?*

[М.] В мене було сповіщення по радіо, по радіоканалу, це, тобто старе радіо, яке цей, ну, підключення, тобто на «Укртелеком», я маю в виду, на «Укртелекомі», так, ну, яке я це сповіщення. «Боярська рада», так, да, то все, і нас повіщували цим каналом, тому що були проблеми з мережею, з телебаченням і то все ето. І йшло до того, що «кацапи» руйнували все те, що шевелиться, не шевелиться навколо, ну, це все, ну, це все, я думаю. Ну, тако цілком можливо, тому що, ну, коли люди розповідають, там колеги по роботі, кажуть: «Там у мене там стоїть вишка на дорозі».

[О. Д.] *Боярчани відразу так згуртувалися під час війни, чи більшість там покинула місто?*

[М.] Більшість покинула, друже, місто, то все… І тим паче, що 22 лютого, ну, на платформі там оце «Тарасовка» під, ну, 22-е, будемо казати так, завчасно люди були якоби, ну, проінформовані. Звідки така інформація була, я не скажу. *[…]* Виїжджати люди дійсно ставали, то все, і по цей час невідомо, куди вони повиїжджали. *[…]*

[О. Д.] *Ви якось включались у волонтерство, взаємосусідську допомогу?*

[М.] Ну, так, допомагав топливом, тобто було, як кажуть, в жінки є брат, а у брата є гараж, тобто це, ну, якоби, ну, в часному кооперативі. І цей, в нього дуже багато там солярки, бензину знаходилось, тобто цей. І ми, ну, тобто мусили допомагати Збройним силам і цей, ще з волонтерів під'єднували ту всю, кажуть, свої ресурси і, ну, мусили допомагати Збройним силам України тобто цим пальним і мастилом, ну, тобто таким чином.

[О. Д.] *Якимось там людям стареньким, маломобільним допомагали?*

[М.] Так, є стара одна людина, особистість, вона дуже така цікава. Каже: «В мене того, того нема». Але ж, як кажуть, в неї було, а вона видумувала, ну, якоби таким чином. *[…]*

[О. Д.] *Як боярчани ті, хто залишились, допомагали Збройним силам України?*

[М.] Багато боярчан дійсно стали волонтерами, то все начали взаємодіяти з Збройними силами України, тобто цей, ну, виїжджати на Київ, тобто робити, ну… Ну, якоби взаємодія з громадськістю таким чином. Тобто цей, ну, от, у тебе є там, наприклад, щось віддати, ну, є можливість, тобто допомогти ніщому, ну, будь-чимось таким цим. Отаке було це, да. *[…]*

[О. Д.] *З огляду на воєнний стан, як у Вашій родині, от, змінився там графік, ну, якісь обов'язки?*

[М.] Змінитись – нічого не змінилося такого особо, ну, такого особо нічого не змінилося. Насамперед, все по-старому, тобто, ну, просто, що, як кажуть, швидко час, ну, почав летіти – то все, ну, з війною.

[О. Д.] *У Вашої дружини, яка працює в медицині, не було якогось надзвичайного навантаження на початку повномасштабної війни, бо я знаю, поранених розвозили по всіх лікарнях?*

[М.] Було. Були люди, були багато травмованих, було багато із загиблих, тобто, ну, привозили в лікарню тобто, ну, мали на увазі, ну, звозили всіх підряд. Ну, це з Бучі, Ірпіня, ну, ті міста, де дійсно була окупація, окупація населення, як наволоч, «кацапська» мерзота прийшла і, ну, почала, як кажуть, ну, нав'язувати свою російську федерацію.

[О. Д.] *Поранених московитів до лікарень не привозили?*

[М.] Їх добивали. Добивали наші українці. Їх добивали, їх не привозили. Ну, на-

певно, брали в полон, але я говорю, рідкість. Почув десь зі слів своїх, як кажуть, будемо казати так, зі слів своїх колишніх співробітників міліції на той час. На даний момент вони працюють в поліції і були задіяні, як кажуть, після того, під час оборони Києва.

[О. Д.] *Як Ви вважаєте, чи суттєвий внесок у оборону зробила місцева влада, от, Боярська міська рада, наприклад?*

[М.] Міська рада більше украла, ніж зробила. Чому? Тому що мер – він, ну, тобто робить тротуари, це все цілком, оце все, дороги латає. Ну, під час війни – ну, це злочин скоювати таке. І, ну, люди звертаються, пишуть ну, в пресу, тобто, ну, на канали, ну, телефонують. Але, ну, це все брехня, і ніхто нікому не допомагав. Аби не людські, ну, волонтери, будемо казати так, люди ті, які, ну, дійсно помагали. Люди ті, які кожної гривнею мусили, ну, доповідати, як би волонтерство, ну, надавати свої, тобто, ну, кошти, кожну копійку, і, ну, якщо українець мусить виживати, будемо казати так, і отдати своє последнє. Ну, то все, що в нього є. Даже взяти ту гривню чи 10 коп – також воно, можливо, воїнам допомога. Це все закупка тобто. З закордонних боєприпасів закупка всього. *[...]*

[О. Д.] *От, Ви часто буваєте, все-таки, в Білій Церкві, так, як мені відомо?*

[М.] Дуже часто.

[О. Д.] *Чи є якась різниця між Бояркою і Білою Церквою в плані взаємодії місцевої влади з військовими, допомоги Силам оборони України і так далі?*

[М.] Жодним чином немає, немає, тому що, да, так, область одна, але жодним чином ніхто нікому не допомагає. Тобто, ну, цей, ну, кажуть, що хтось помагає, ну, я відверто не бачив. *[...]*

[О. Д.] *У цей час Ви більше стали вірити в Бога, менше?*

[М.] Більше, більше стали вірити, тому що я вірю в Перемогу. Будемо казати так, як є, Перемога – це, очевидно, от, Бог. У Бога вірю, вірю і сповідаюся, хожу.., чесно, ну, отак-от, я людина віруюча. Віруюча людина. І вірю в Бога. Просто деякі люди, от, говорили ще на початку війни, вони багато молилися, так? В мене теща багато молиться, то все, я її, ну, переконую, що це реальність. Але молитви типу не допомогли. В багатьох хтось загинув, і через це сталося падіння *[певне віри. – О. Г.]*. Я рахую, що молитва допомагає кожному, хто обороняє Україну. І той, хто молиться за неї. І переконую, що віра – це твоє, як кажуть, право. Бога потрібно в собі мати, ходити в церкву, на ісповедування, як воно то все звучить українською, не буду переконувати, але мусиш в церкву ходити хоч раз в рік. *[...]*

[О. Д.] *От, які особисто заходи безпеки Ви влаштували в своєму житлі? Тобто у Вас є там, наприклад, якесь обладнане місце в коридорі, чи Ви переходите в укриття?*

[М.] Ну, що хочу сказати, що перве таке, що цікаво, поняття «укриття». Ну, це таке укриття, що одна плита *[впаде. – О. Д.]* – і людини немає. Ну, тобто це не, ну, це воно нічого, воно ні тебе, тобто будемо казати так відверто, тебе нічого не спасе. Це все. Фактично нема. Нема взагалі. Так, його немає. Укриття – це три стіни і все. Я йду на коридор, коли тривога, то все звучить, лунає. Я йду в укриття – це три стіни. Так як по телебаченню показували, ну, по каналах, що якщо нема куди спуститися, якщо оці жлоби б***ські зробили у своїх підвалах приміщення, які мають бути укриттям. А вони, б***дь, і зробили своїми службовими типу приміщеннями, ну, це підвалами. Ну, це ж де таке прописано? Взяти Ізраїль – то все, у них все продумано. Чому не зробити такі можливості, як в Ізраїлі, щось, будемо казати так, внедряти нові стандарти, ну, строїти щось нове, нове, будинки і так і далі. Ну, від.., відказуватися від радянського часу, ну, похибки цієї. Ну, в нас – в нас ще радянські часи, то всьо. Але кажуть: «Ми там в Європі, і в нас буде все».

Та немає в нас ні укриття толком, нічого. А оце спасає тільки – дві стіни, але не 100 відсотків, як з укриттям. Це проблематично, тому що воно не розраховано на ту кількість осіб, яка працює на підприємстві. Тобто там під час тривоги незручно перебувати. Незручно перебувати, так, і не всі, ну, вміщаються особи туди. Воно розраховане тільки на 200 осіб. В даний час на підприємстві, ну, працює, напевно, ну, десь осіб 700, отак. І воно не цілком можливо, що ти спустися, і тебе щось, ну, тобто не вистачає кислорода, будемо казати так. Воно не, ну, не спланова, не розраховано на це й. Тому що ніхто не думав, що буде війна, і ми до цього маємо бути готові, до цього, до цього часу.

[О. Д.] *Взагалі по Боярці Ви чули десь, може, є якісь кращі укриття?*

[М.] Така сама ситуація. Є укриття, є укриття, так, на, будемо казати так, ну, газова магістраль іде тут, там знаходиться підприємство, ну. Ну, і там, до речі, непогане укриття. Ну, казали, як на «Азовсталі». Я не був, але кажуть, що дуже багато осіб туда, ну, може *[помістити ся. – О. Д.]*. Доступ туди заборонений, в тому то й проблема – тільки для працівників підприємства. *[...]*

[О. Д.] *Як Ви взагалі давали раду собі під час цих таких неприємних обставин, як тривалі відключення електроенергії?*

[М.] Ну, мусив готовитись по, інший сценарій, тобто, ну, брати з автомобіля акумулятор тобто, ну, щось, щоб було якесь приміщення освітлення. Тому що мусив якось, як кажуть, ну, людина живе і існує, і, ну, вона має щось, як кажуть, розуміти те, що даже війна, вона ну, щось, як кажуть, дізнаватися нове, але мусиш, щоб світло було, бо без світла людина не існує. Ну, і, як кажуть, запасалися дровами. Запалювали на подвір'ї. Ну, тобто ще таке питання, напевно, Ви забули, Олексію, спитати мене, як там вода, оце з цим питанням – тобто без води це все. Ну, так, це було дуже проблемно з водою, це дуже було...

[О. Д.] *Розкажіть про оці труднощі, які були з водопостачанням?*

[М.] Запасалися, ну, так. «Блекаути» – так, ну, запасалися водою. Як? Ну, в кого були криниці в часному секторі, мусили там воду набирати у людей, тобто, ну, це їх, ну, злило. Тому що ти ж приходиш не до себе в будинок, а до чужої оселі, розумієш? Це все, ну, стан цей. Ну, людям же ж пояснюють, що те, що ми ж должні, як кажуть, ну, об'єднуватися, але ж це ж є таке, що дурне прийде з ножом, кинеться на це все... Ну, ти прийдеш у якесь дворище, тобі скажуть... «Я хочу тут, – кажу, – їсти приготувати», – ти ж. Ну, він тобі скаже: «Слиш, ти, прийшов до мене в будинок. Я те сейчас заколю...». Ти зрозумієш, ти чужий гость, розумієш?

[О. Д.] *Як Ви проводили взагалі дозвілля своє?*

[М.] Дозвілля проводив, як було тобто холодно, ну, це була зима, період, те, що були відключення, ну, були ракетні «кацапські» удари, тобто вони руйнували наші *[об'єкти критичної інфраструктури. – О. Д.]*. Як там в якісь ігри, просто розмовляли більше. Гуляли в карти, ну, нарди – таке, такого типу. Ну, тобто щоб, ну, трішки стриматися, як кажуть. Ну, під свічками сиділи, ну, це, так, звички. Ну, звички – так заснути не можу тобто, ну, розумієш...

[О. Д.] *Як вплинули взагалі часті і тривалі відключення світла на Ваше, наприклад, харчування? Стали більше цієї їжі швидкого опрацювання вживати?*

[М.] Я запасся «Мівіною» – така є, понятно, ну, вермишель, ну, якоби так, кип'яток кип'ятільником, якби цей, ну, десь там, як кажуть, як «блекаути», тобто цей, ну, мусив якоби. Ну, десь генератори є в часному там, ну, секторі – ну, якось до, до такого, ну, з поклоном йти і просити. Можна там нагріти якусь кружку води, і, тим паче, ну, що щоб перекусити, як кажуть, не вмерти з голоду, ну.

[О. Д.] *Це ніяк не відобразилось на Вашому здоров'ї?*

[М.] Ні, ну, трішки, як кажуть, таблетки сприймав, але ж, як кажуть, ну, желудок, ну, працює, ну, має, як кажуть…

[О. Д.] *Що Ви думаєте взагалі про функціонування «Пунктів незламності» в Боярці?*

[М.] Та їх толком немає, це тільки, ні, я не відвідую, тому що це все, ну, ето, це реклама, і це все, кажуть, воно не, не, нічого, не застрахований і так і далі.

[О. Д.] *Де знаходиться найближчий будинок із «Пунктом незламності»?*

[М.] Кілометр. Це смішно взагалі, ну. Отак мер придумав це все. Де саме? Ну, до *[залізничного. – О. Д.]* переїзду туда. Там Тарасовка. Ні, там, ну, в школі кажуть, що кажуть, що пускають у подвал, наскільки написано. *[…]* Що буде, те буде. Війна – тобто ніхто не застрахований від неї. Що тебе чекає? Ну, я ж кажу, кажу, саме лучше зберегти життя – це, я кажу, дві стіни. Ну, не знаю, наскільки це правда, але таким чином. Ну, тривоги лунають.

[О. Д.] *Можете розповісти про Боярську громаду, в чому є особливість, наприклад, поміж інших громад, чим Ви можете похвалитися? Чого не вистачає, на відміну від сусідніх громад, того ж Києва?*

[М.] В мене проблема є з водою. Ну, тобто це й же ж, проживаю, як кажуть, будинок дев'ятиповерховий, і є якась проблема з водою. Тобто чому – не знаю… Ніхто не, не цей… Скільки раз писали. Я це маю на увазі, в місті глобальна проблема.

[О. Д.] *Які у вас у Боярці зараз ще такі глобальні проблеми, крім водозабезпечення?*

[М.] Ну, це погані дороги – це перве. Люди, як кажуть, постійно жалуються, що надо щось робити, бо сейчас головне – дороги, це все, тіпа. А другі розказують, що сейчас війна, ти бачиш, що робиться, надо допомагати, ну, допоміжні роботи якісь, ето саме, ну, організовувати гуртки, е-е, то, ну, щоб об'єднуватися, допомагати друг другу і це Збройним силам України, тобто, ну, більш так переконливо.

[О. Д.] *Що Ви можете сказати про результати проведення реформи децентралізації? Ви відчули якийсь позитивний чи навпаки негативний ефект?*

[М.] Та негативні, негативні якісь зміни, тому що, ну, тільки це й на людей впливає по-інакшому, ну, якось так, ну. Ну, негативно в тому плані, що, ну, кажуть одне, роблять друге – ну, це ж несправедливо, ну. Тобто, ну, міські бюджети – вони крадуть кошти так і далі. Тобто банально стали більше красти. *[…]*

[О. Д.] *Як щодо місцевих бібліотек, чи відвідуєте Ви їх, як вони працюють?*

[М.] Так, так читаю, відвідую, як маю час, ну, тобто трішки, як кажуть, втримую себе, ну, як, щоб дураком не стати. Ну, мусиш щось читати, дізнатися щось нове, переконувати себе, що, от, завтра встанеш вранці, і кінчиться війна. Але, ну, в книжках дійсно прописано.

[О. Д.] *А відвідуєте у бібліотеках якісь заходи культурні? Мається на увазі, якісь виставки, концерти бувають, там влаштовуються?*

[М.] Ну, міські, наприклад, ті самі всякі фестивалі відвідую, як маю, ну, вільний час, будемо казати, від роботи. Це й, ну, благодійні внески тобто.

[О. Д.] *Які гурти виступали у Боярці?*

[М.] Ну, місцеві, ну, більш концерти відбуваються, наприклад, приїжджає там молодь, там міські «Тартак», гурти там старіші, як… Кузьма – не приїжджав.

[О. Д.] *Я маю на увазі, після 2022 року?*

[М.] Після *[20]*22 року? Ну, після *[20]*22 року приїжджають, але я ж кажу, що, ну, відвідував, допомагав коштами, скидав, як кажуть. Ну, бути, участвувати, ну, скрізь присутнім – більшість часу проводив на роботі, будемо казати так, як є.

[О. Д.] *От, як Ви бачите питання патріотичного виховання молоді під час війни?*

[М.] Так. Ну, я ж кажу про, я ж Вам ще раз переконую, я Вам розповідав, що ну, гуртки є так, ну, є спортивний клуб, то всьо, де займаються хлопці, ну, наприклад, фут-

болом, тобто цей, ну, є спортивний боксерський зал, ну, де тренують молодь для того, щоб, ну, вони, ну, не дураками були, тобто, ну, щоб вони, як кажуть, ну, участвовали на міжнародних змаганнях, тобто таким чином, ну, розумієте, то все.

[О. Д.] *Чи знаєте Ви якісь місцеві гурти, ну, там народної творчості, такого плану, які виступають регулярно в громаді?*

[М.] Чесно – не знаю, тому що не цікавився. Тільки білоцерківськими, ну, тобто так.

[О. Д.] *Ну, добре, розкажіть тоді про білоцерківські гурти, якщо Ви знаєте?*

[М.] Ну, «За Край», наприклад, – то все білоцерківське, то все, які є тут.

[О. Д.] *Це колектив музичної творчості чи фольклорний?*

[М.] Фольклорний, напевно, якщо я не помиляюсь. Це взагалі поп-музика.

[О. Д.] *От, з особистих вражень, чи стали більше вживати українську мову у побуті, чи навпаки звузилось її функціонування, чи все залишилось як було?*

[М.] Звузилося, звузилося. Я в тому плані, що ті, як кажуть, біженці поприїжджали сюди, і їх хочеться українською мовою заставити, щоб вони розмовляли. *[…]* Ви розумієте це все, ето, ну, це глузд. Надо людей, ну, навчати української мови, але культурною спадщиною.

[О. Д.] *Як Ви вважаєте, з чим пов'язане це небажання деяких людей переходити на українську мову?*

[М.] Питання, яке давно висить в повітрі, і логічно, що мова окупанта має покинути українські регіони.

[О. Д.] *Чому так не відбувається?*

[М.] Ну, діло в тому, що це питання часу, насамперед. *[…]* То тому, що кожен українець має розмовляти українською. Україна для українців. Вдосконалювати, наприклад, до штрафів за вживання російської на публіці. Потрібно штрафувати в публічних місцях, в громадських, будь-де в транспорті, скрізь. *[…]* Тому що та людина, яка проживає в Україні, вона має бути українцем, а не якимось клятим москалем. І під час війни, сейчас перепрошую, під час війни розмовляти російською мовою – це досить, заборонено. Надо вводити досить суворі, жорсткі санкції – це тобто штрафи за те, що людина спілкується *[у публічному просторі російською мовою. – О. Д.]*. Вона має розуміти, де вона проживає. *[…]*

[О. Д.] *Як Ви ставитесь до такого явища, як суржик?*

[М.] От, фактично українська мова насичена такими російськими словами. Я відношуся до цього більш нормально. Чому? Тому що вживаю сам суржикові слова іноді, але ж якоби і ругаюся, і це все, але ж меншість, ну, так, ну, нормально відношуся до цього, будемо казати так. Але в майбутньому, як важливо, надо це відказуватися, переходити більш на тотальний режим української мови і вживати українські слова, будемо казати так, відверто.

[О. Д.] *От, у Вас же ж є родичі в росії, так?*

[М.] Так, є, проживають, так.

[О. Д.] *Як у Вас змінилася комунікація з ними? Яким є зараз спілкування?*

[М.] Дуже погане, тому що мова окупанта, це перва річ, і це, що вони там проживають, а ні, напевно, за росію, за, от, ето «путлера», от, ето-от. Ну, дєло в том, що, ну, дуже погано що – що дуже близькі родичі в росії. Ну, це, получається, моя тітка двоюрідна. Ні, ну, получається батькова двоюрідна, ну, і сестра, моя рідна тітка, будемо вважати.

[О. Д.] *Не спілкуєтесь взагалі?*

[М.] Спілкуємося, тільки про війну взагалі не спілкуємося.

[О. Д.] *Тобто комунікація якась є, так?*

[М.] Ну, так. Так, комунікація є, але я ж кажу, вона переконує, що, ну, ми не можемо спілкуватися з вами там про війну, там ще щось. Ну, каже, ну, пояснює: «Я там українські новини читаю, дивлюся». Але каже: «Нас – нас, ну, як, ми, нас "пасуть", нас наказують, якщо я тобі сейчас поясню, розкажу щось про війну… Давай про це не будемо…». *[…]*

[О. Д.] *Позиція родички щодо путіна нерішуча, не дуже погана?*

[М.] Казали – дуже погана. «Просто я не можу, – каже, – це пояснити. Ну, цілком можливо, – каже, – бо мене, – каже, – "пасуть" ФСБ…».

[О. Д.] *Тобто вона не підтримує путіна?*

[М.] Вона не підтримує його. І каже, що він г***н і так і далі.

[О. Д.] *Які символи для Вас є такі, що показують українськість? Це, наприклад, прапор, вишиванка чи якийсь одяг з національними символами?*

[М.] Ну, мене, я ж кажу, оце оці радянські менталітети, оце саме ці всякі, ну, як сказати, ці оранжеві то все пов'язки *[«георгіївські стрічки». – О. Д.]*, оце все то, це все – ну, наруга… Ну, за це надо, як кажуть, наказувати – жорстокіші статті вводити Кримінального кодексу і процесуального.

[О. Д.] *У Вас особисто є вишиванка?*

[М.] Вишиванка є, так.

[О. Д.] *Ви її коли одягаєте?*

[М.] Так, на День прапора, наприклад, надягаю, так, тобто українського.

[О. Д.] *У Вас вдома є український прапор?*

[М.] Так-так, є.

[О. Д.] *Його вивішуєте на якісь свята?*

[М.] А в мене вивішений, в мене постійно вивішений, да, на стіні, так. Ну, патріот. Патріоти є патріоти. Україна для українців, будемо так казати.

[О. Д.] *Як Ви оцінюєте взагалі такі основні риси українців, їхнього менталітету? Чим вони відрізняються поведінкою, наприклад, від інших народів?*

[М.] Ну, народи, якоби, я ж кажу, культури так і далі, тобто, ну, будемо казати так, як є, так, відверто, що чим, наприклад, українець відрізняється від поляка і росіянина. Ну, українець же ж не дурний, ніколи не був. А москаль – то взагалі такого не існує, це все видумана нація і так і далі.

[О. Д.] *Які постаті в історії України, от, для Вас є такими найбільш важливими?*

[М.] Ну, такі, як Тарас Григорович Шевченко, будемо казати так, як є. Тому що це є приклад, приклад нації, приклад, ну, нащадкам. Ну, щоб предки то все і пам'ятали. *[С.]* Кульчицький – цей генерал, який, то все, загинув зі зброєю в руках як патріот, як захисник Вітчизни. А не той генерал, який сидить у штабах і керує парадом… *[…]*

[О. Д.] *Чи вважаєте, що серед сучасників наших є такі особи, які заслуговують на шанування?*

[М.] Ну, я буду казати так, як є. Я візьму генерала *[В.]* Залужного, який, ну розумна, кмітлива людина, яка дійсно виводила солдатів, осіб, військових, тому що він досвід має у військовій сфері. Ну, тобто це приклад його і іншим нашим нащадкам, казати так, як є. *[…]*

[О. Д.] *Ми уже в нашій розмові торкнулися такого питання, як декомунізація. Як взагалі Ви ставитесь до цього процесу?*

[М.] Ну, це дуже, це дуже хорошо ставлення до цього, тому що надо відказуватися від радянських, радянських символік, давати нові назви тобто вулиць. Але ж, як кажуть, ну, не тих героїв, які тут сидять, і чесних в вулицях називати. Надо дійсно

тих героїв, які спасали життя людей. А не той, що, ну, в окопі, як кажуть, і «герой» в Києві сидить. Будемо казати так. *[...]*

[О. Д.] *Як Ви вважаєте, чи запізнилися ці процеси дерусифікації, декомунізації?*

[М.] Звісно, запізнилися, так. Надо було за раз до війни робити це все, до даже до Майдану, будемо казати так. *[...]*

[О. Д.] *Чи відвідуєте Ви якісь такі спонтанні меморіали, присвячені, наприклад, героям Майдану чи героям російсько-української війни? Чи є у Вас якісь, можливо, там друзі, знайомі, хто загинув, і Ви таким чином вшановуєте їхню пам'ять?*

[М.] Так, є дуже багато, як кажуть, будемо казати, так як і з ким працював, дуже багато колег. Ну, на той час вони були міліціонери, в старій структурі, на цей час поліцейські. Але будемо казати так, що дуже багато, ну, прийняли таку позицію, що дійсно потрібно захищати територіальну цілісність України. Пішли, як кажуть, герої. Герої, які з нами, вони в наших серцях. Ну, поки ми живемо, ми їх пам'ятаємо, так є. Ну, тобто їх уже немає, так, ну, вони, як кажуть, у землі. Ну, в голові вони з нами, ну, ми їх пам'ятаємо. Шануємо так, ну, цей, ну. *[...]*

[О. Д.] *Як Ви бачите, чи є якась підтримка з боку держави, місцевої влади реабілітації ветеранів війни, внутрішньо переміщених осіб, чи таке відбувається мінімально?*

[М.] Замізерно відбувається це все. Мізерно, тому що ті кошти, які, які поступають там у бюджети, там їх розподіляють будь-де, і вони там кажуть, що кошти йдуть, і того я спілкувався з військовим. Ну, в теперішній час, ну, в реальному часі, не будемо казати так, як є, ну, бо це каже, ну, було поранення складне, їхав в танку і, ну, «прилетіло». Каже: «Що "прилетіло" – ну, невідомо». Але осколкове поранення отримав бедра із затяжними, ну, як кажуть, послєдствіями, як Вам сказати так, суржиком. Ну, і сказали, що, каже, компенсацію виплатимо, цей, ну, на карточку. Так і жодним чином не виплатили, надурили. Дала тільки держава, каже, ми можемо позволити, каже, 150 тисяч *[гривень. – О. Д.]*. А дальше, каже, те, що ти, каже, ну, получав там «бойових», каже, по 120 тисяч, добре, що на карточці там було, в нього там 600 тисяч за весь час, період війни повномасштабний вторгнення окупанта, цей. Він захищав був на ліснапрямках: і на Харківських, і на Дебальцівських, і на... Але дійсно він герой.

[О. Д.] *Щодо переселенців що Ви можете сказати?*

[М.] Ну, якоби людям надо працювати. Ні, не всі ж переселенці не працюють, а я, от, маю на увазі, ні, я до цього відношуся так, як до всіх, тобто мушуть працювати. Працювати чому? На обороноздатність, на країну, розуміти те, що відбувається стан війни, а не якийсь там, ну, інакший приклад, і цей, ну, захищати, захищати Україну. А не так, що ті *[деякі. – О. Д.]* переселенці поприїжджали сюди і тут сидять, нічого не роблять і, ну, получають *[грошову допомогу. – О. Д.]*, просто получають, і для них це мало. І мають, сидять синки депутатів, до речі, тут все, надо воювати, всім воювати…

[О. Д.] *Ви кажете про віру у нашу Перемогу, якою Ви бачите Україну після перемоги і що б Ви хотіли, щоб в Україні було після Перемоги?*

[М.] Хочу сказати, хочу сказати так, як є, що вірю в Перемогу, вірю в ЗСУ, і що ми станемо, ну, якоби на нормальних етапах, це по стандартах НАТО. Те, що, ну, нам обіцяють наші партнери, що ми якоби, все-таки, підпишемо європейський меморандум, вступимо в Євросоюз, і в нас будуть європейські діяти процесуальні кримінальні кодекси, нові якісь, як кажуть, ну. Ну, саме на першу річ – це надо боротися з корупцією, яка вона в нас по цей день існує. І, ну, хочу вірити в більш, як кажуть, європейські, ну, норми прав людини. Тобто вони в нас цілком не діють. Але

хочеться вірити, що ми переможемо, після війни що в нас буде більше зброї, буде Україна ядерною країною, в НАТО, і буде більше озброєння. Будемо злагоджено працювати з нашими партнерами, які насамперед, ну, нам допомагають, дякуючи те, що вони нас підтримують. І якоби, ну, «слава Україні!» хочу сказати. Ну, все, дякую за увагу!

[О. Д.] *Дякую Вам, до побачення!*

Кожанська селищна територіальна громада

с. Тарасівка

Записав Олексій Дєдуш [О. Д.] 10 листопада 2024 р.
у с. Тарасівка Фастівського р-ну Київської обл.
Співрозмовник – Василь Гнатович Бондаренко [В. Б.], 1935 р. н.,
родом із Яготинщини

[О. Д.] *Добрий день. Представтесь, будь ласка.*

[В. Б.] Добрий день. Мене звати Бондаренко Василь Гнатович, 1935 года рожденія. Сам я із-під *[м.]* Яготина, то на том березі, за *[р.]* Дніпром. Живу тут із года *[19]*93-го. Про хозяйство, не знаю, що ще сказати.

[О. Д.] *Розкажіть, можливо, Ви знаєте щось про тутешній хутір, про його облаштування?*

[В. Б.] Хутір Тарасівка – Остряково на нього ше кажуть. Як мені говорив Мітя Коваленко, його заснували десь після революції *[1917 року. – О. Д.]*. В році десь в *[19]*25-му. З *[с.] [Мало]*Половецького *[тепер – Білоцерківського району. – О. Д.]* тих, хто хотів, оселилися туди на яр, де полігон зараз. А потом через год десять приїхали воєнні з *[м.]* Білої Церкви. Понравився їм той, та мєстность понравилась, і вони кажуть: «Давайте виселяйтеся, ми дамо вам транспорт, поближе туди до дороги». Тут же ж річка Субодь була, от, під берег Суботі – там яр, що Сирачиха на нього кажуть. Вовчий Яр. То сюди люди поселились. Тут дві вулиці у нас – Вишнева і Зелена. Ніколи то воно не було асфальтом засипано. Ото так, з споришом поросло. Тут гусей пасуть у цьому, моя козочка тут. Криниці покопали, колодязі, бач, в рядок.

[О. Д.] *А у цих, от, колодязях, тут вода різна чи однакова?*

[В. Б.] Ну, ти знаєш, вода разна. Найлучша ота, що ближче до кладбища. Тут якась вона замулюється, в тій накип. Все воно з разних джерел б'ється. Раньше воно річку живило, зараз річка пересохла, і болота даже нема. Таке. Ну, що тобі ще розказати? Ну, живуть дружно. Раньше тут було все, і школа була. Твій батько ше ходив у оцих перших класів. Птахофабрика була, оце ж імені Острякова.

[О. Д.] *А Ви не знаєте, чому саме цей населений пункт має ще іншу назву – Остряков?*

[В. Б.] Ну, не знаю. Був якийсь воєнний совєтський, ну, ще красноармейский. Звали Остряков. Їхав він в *[м.]* Одесу. А чого в Одесу сюди – я не знаю. Віз золото. Їхав. Їхало машин багато, ну, перепинили дві. Остановили вони, а тут була така як українська міліція, зробили половчани *[мешканці с. Малополовецьке. – О. Д.]*, охороняли порядок от бандитів, от оцих, нерозберехи тої, що була. Ну, взяли його і зробили над ним суд. Казали, що він проти України, проти українців, «краснопьорий». Жінка його була ще, і всіх їх до стінки. Поховали його. Ще мені жінка розказувала, могила колись була його в селі, тоді його забрали кудась. Ну, і, от, його десь там-от, отам, де його зловили, ото потом наш хутор заснували. Оце ще було до хутора, ще до того, як він появився. Держали тут качок, курочок, а потом все воно заглохло, розвалилось. Зараз уже і ферми тої нема. От, тільки фундамент стоїть.

Ну, що тобі ще? Живемо дружно. Там он Смольніцькі, Коваленки. Мало людей. Ну, дачники. Це я тут. Один так. Доживаю віку.

[О. Д.] *А от, ми коли тут знаходимось, то чути звуки вибухів. Як взагалі це впливає на те, що Ви тут перебуваєте, і взагалі як, от, Ви зустріли війну тут, на хуторі? Чи «відчувалась» війна?*

[В. Б.] Ну, як сказати? Полігон тут, взриви постійно. Ми уже знаємо, куда, коли, яке оружіє, що там опробовують. Таке так, що отам, коли до *[сусіднього кутка с. Малоловецького. – О. Д.]* Вороничів, чи до кладбища, то там вообще чуть сильно. Взривається, земля гуде. Так днів 20, мабуть, було непривично, неприятно. А тоді привикли. Ракети летіли туди-сюда у перві дні, блокпостів було повно, побільше, мабуть, чим до Києва як їхати. Багато всього такого. А ми ж не знаємо, чи то «кацапська» ракета, чи наші тренуються. Взорвалось, гупнуло, так гупнуло. Отак і живемо, що ж. Воєнні тут ходили, прочистили ці посадки мої, не знаю, там, може, хотіли мінірувать. Я цього не знаю, ну, не тихо, але й війни нема. Ну, так можна сказати. Ну, що про війну ще сказати?

[О. Д.] *Які у Вас взагалі були настрої? Ви знали, чи буде війна, чи буде напад, чи взагалі не розпочнеться?*

[В. Б.] Ну, война – не хотілось войни, але бачив, як той путін веде себе. Ліз туди, на Донбас, Крим захватив. Давали йому то зробити, давали. Воно нагле, воно лізе, нема такого, щоб його остановив, то влізло і до нас, сюди хотіло влізти. Але получив п***ди під Києвом. ...Там на Восток – то не знаю. За новинами вже й не сліжу. Больно то дивиться, що погибають. Тут із села погибші є. На хутор не привозили поки, поки, ну, не знаю.

[О. Д.] *А як взагалі у Вас змінилось ставлення до національних символів, до якихось діячів, наприклад, там ОУН-УПА, які до 2014 року, 2022 року не дуже в нас віталися? Чи з'явилися у Вас якісь нові герої, там нові символи?*

[В. Б.] Ну, які у нас символи появилися? Ну, прапор, герб – то само собою, то всєгда, я вже скільки прожив при вільній Україні. Ну, главне – це солдати, волонтери. У мене онук воює. Це герої, що ці маленькі люди, що держать то все. Держать фронт, держать тил. Про них треба в основному думати. Робить для них то все. А нам робить своє.

[О. Д.] *А як тутешні люди допомагають фронту? Ну, те, що воюють, я знаю, що багато воює тарасівців, малоловчан взагалі. Чи це організовано якось, чи просто донати?*

[В. Б.] Ну, як помагають? Ну, в нас збирають банки. Консервацію. От, ми знаємо, що раз в місяць приїжджають волонтери до нас бусіком. Ми консервації, якесь сало в кого, хто що може – кладе. У *[Мало]*Половецькій *[громаді. – О. Д.]* – там по пару тих бусиків отправляють на фронт. І отак у нас помагають. Хто грошима скидуєця, як там говорять, на карточки переказують – таке тоже є. Ну, про це хто там говорить. Ну, хто багатий, то так, може, і те, і те робить. Ми тут, ну, що я – горіхів давав, яблок – все беруть. Надіюсь, все доїжджає. Хлопці передавали прівєт, казали, відео бачили. Ну, в мене тут інтернета нема, я, сусід мені, буває, розказує там щось, як приїжджає з Білої *[Церкви. – О. Д.]*. То таке. А так що ми? Це в *[Мало]*Половецькій – там якісь і концерти, громада ця Кожанська там, в *[с-ще]* Кожанку там. Тут тиха жизнь, хутір, нічого такого. Значить, нема, ну, живемо. Мені нравиться, що тут якось воно, хоч оце взриви зараз, але подалі от того всього городського. Даже в селі б уже будь якось суєтніше, а тут спокойно.

[О. Д.] *Я знаю, що у Вас донька в росії. Чи змінились Ваші стосунки з нею після нападу «кацапів»?*

[В. Б.] Не змінилось. Це ж моя дочка. Там внучка.

[О. Д.] *А вони підтримують політику російської влади?*

[В. Б.] Ми давно про політіку не говорим. Вона зі мною українською говорить по тіліфону, хоть і в Сібірі живе. Боюсь, не побачу їх уже. Тільки по «Вайберу», буває, говорим. Син у мене у Києві і онуки. Вони за Україну. Їм тут жить.

[О. Д.] *Розкажіть про децентралізацію: Кожанську громаду зробили, то стало краще?*

[В. Б.] Я не бачу, шо краще. Половчани кажуть – гірше. Там депутатка розпоясалась, синок у неї депутат у Кожанці. За паї не хочуть платить. Оце стало так після, громаду як зробили. Вони і при *[В.]* Януковичу були регіонали, а тепер більше прав, то ведуть себе як хазяї. Стали забирать паї у них – вони не дають. Таке робиться. Тут хоч би автобус частіше ходив, і остановку зробили на *[кутку. – О. Д.]* Балканах. Там лавочка трухла стоїть. Дощ, сніг – мокрий стоїш… Ше темно у нас сильно тут. Фонарі – тільки самі хто поставив. Вночі лучче не ходить, бо впасти можна. Колію машини вибили – як яма довга. Та і куди я уже хожу. До сусіда хіба.

[О. Д.] *А як тут було, коли світла не було у нас по Україні?*

[В. Б.] Я свічку запалив на столі, повечеряв та і спать. Радіо на батарейках. Фонарик є, якшо треба вийти. Там на краю улиці Францович генератор зробив, бо у нього свєт всігда є. Інтернет. Йому по роботі треба. Мені той генератор… Казали: «Може, вам купить, чи лампочки оті, як тіліфон заряжаються?». Кажу: «Нє». Свєт – то не страшно. Фонарика хватить.

[О. Д.] *Як у вас у селі з релігійним життям. Тут і каплиці нема, але чи приїздить сюди священник на свята?*

[В. Б.] До нас красноліський український приїжжав. На Другу Пречисту. Храм у *[Мало]* Половецькій *[громаді. – О. Д.]* тоді. На Проводи на кладбищі святить гробки. Тут нема до кого вже їздить.

[О. Д.] *Бачу, тут багато кіз люди тримають. Молоко продають чи для себе?*

[В. Б.] В основном для себе. Скільки там тих кіз: одна, дві, хай три. Молоко полєзне. Гусей ше держать. Качки тут не люблять, бо води нема. Індокачок раньше держали. Курочок – на яєчка. Городи великі. Але треба зараз нанімать, шоб орали, а то дорого, шкурка вичинки не стоє. Картопля у тих маркетах дешевше стоїть. Купить можна. Ото хіба помідори, а морока з розсадою.

[О. Д.] *Дякую Вам! Удачі!*

Фастівська міська територіальна громада

м. Фастів

Записав Олексій Дєдуш [О. Д.] 27 листопада 2024 р.
у м. Фастові Фастівського р-ну Київської обл.
Співрозмовник – Василь Григорович Балушок [В. Б.],
1954 р. н., науковець-етнолог, волонтер,
родом із м. Лохвиці Полтавської обл.

[О. Д.] *Добрий день! Представтеся, розкажіть трошки про себе.*

[В. Б.] Василь Григорович. Працюю в Інституті мистецтвознавства, фольклористики та етнології *[ім. М. Т. Рильського Національної. – О. Д.]* академії наук. Але головне, мабуть, не це, те, що я живу у *[м.]* Фастові, Київська область, біля *[м.]* Білої Церкви. І цілий весь свій вік я живу у малих райцентрах – Лохвиця, Прилуки, Фастів. Ну, трошки в *[м.]* Києві жив. І оце специфіку цих міст маленьких. Ну, я їх трохи знаю. Що далі?

[О. Д.] *А можете ще розказати про те, як Ви потрапили в Фастівську громаду, скільки проживаєте там?*

[В. Б.] Ага. Добре. Значить, тут така історія. Ми жили в *[м.]* Прилуках. А потім там перепетії з батьковою роботою. Це був 1977 рік, я вчився в університеті. І він був сюди так якось, якби, переведений, хоча там довга колізія. І опинився тут. Він агрономічну освіту має, працював. Тут є дослідне господарство Фастівське, було вже, немає його. І от, ми приїхали тоді сюди – мої батьки, я, значить, за ними. Уже *[19]*77-й рік, спочатку я був студентом. До *[19]*80-го, *[19]*80 року я не дуже вникав у фастівські всякі справи. І потім я не дуже вникав. Ну, я був орієнтований на Київ – на роботу. Але все ж таки я тут жив і все-таки я знав, що тут воно робиться. Не все знав, але трохи знав. Ну, радянські часи – вони були як радянські, такі радянські. Особливо тут якоїсь громадської роботи такої поза державою – як то й не було. Ну, знайомився з людьми, і поступово цих знайомств ставало все більше. На сьогодні їх досить багато, хоча в зв'язку з тим, що я не дуже мобільний спосіб життя веду через, за станом здоров'я, то їх, може, й менше, ніж це треба було б. А крім того я не місцевий все ж таки. І це багато значить, бо у райцентрах основу населення складають все-таки вихідці із навколишніх сіл. А оті, що приїжджають сюди зі сторони, їх багато, їх може бути більше навіть. Але ж вони приїжджали, приїжджають: один із Прилук, другий із Кіровограда якого-небудь, третій десь із Закарпаття, четвертий ще звідкись. І оце ця основа, оці давні люди, вони тут, їх легко впізнати, можна, вони один одного знають, вони всі родичі і так далі. Оце-от основа таких-от громад, таких міст.

[О. Д.] *Ну, для такого міста ще що є таке примітне?*

[В. Б.] Навіть ті, які приїхали звідкись здалека, вони вже включені, якщо вони включені в ці місцеві зв'язки, то ці люди теж, е-е, ну, теж включені. І розумієте, тут один одного всі знають, як ото в великому селі: якщо не один одного безпосередньо знає, так знає їхнього родича або сусіда, або свата, або брата, або ще когось там. І це, виходить, така спільнота, де всі на виду, як казала одна знайома, як у, як у великій трилітровій банці всі. Ну, от, я так теж включався сюди. Значить, мені дивно було досить, що, чого не було на Лівобережжі – костел. Ну, тоді тут його не було, але будівля була оцього Хрестовоздвиженського костелу, який зараз працює. Там був якийсь склад. Красива така будівля. Ну, видно, що занедбана. Але воно було. Це цікаво було. В нас там Лівобережжя – ніяких костелів ще від Хмельниччини немає. Поляки, ну, от, кажуть, тут поляки були, поляки є. От, вони є. І вони ходять по вулицях, ці поляки. Я їх бачу. Там на Лівобережжі, ну, якщо якийсь полячок забіг, ну, це так приблизно, як якийсь там юкагір чи чукча звідкись, так і поляк приблизно. Е-е, далі з цими поляками. Польське кладовище. Воно, ну, офіційно зветься інтернаціональним, але всі його звуть польським. Ну, воно не так польське, як католицьке. Там хоронили і поляків, і не тільки поляків, але католиків. І такі надгробки красиві там із написами, і так далі, і тому подібне. І оці-от сліди присутності поляків в минулому – вони такі видимі і на слуху. Е-е, далі. Євреї – тут їх було багато. Це зараз вже їх тут, ну, дуже мало лишилося. Колись було багато, як на Правобережжі – скрізь. А от, от, на Лівобережжі євреїв було менше, но завжди менше. Це ж із часів, мабуть, Хмельниччини єврейські будівлі колишні. В колишній єврейській будівлі зараз поліція знаходиться. Музей краєзнавчий – теж якась єврейська колишня будівля. Е-е, ще якісь тут є їхні оці, от, е-е, будівлі. Пізніше знайдено було кладовище. Є тут кладовище єврейське – воно вціліло, слава Богу. Воно так, за дворами, туди якось сховане. Там якийсь і цадик їхній похоронений,

такий досить відомий. І він якимось чином пов'язаний з тим цадиком, що тут в *[м.]* Умані похоронений. Хтось із них когось учив, а хтось чийсь учень.

[О. Д.] *Угу, плачущі хасиди, здається, якось так написано?*

[В. Б.] Хасиди, так, звичайно, це хасиди. І плачущі – то типо якийсь, ну, як мені розповідали, що ті, що плачуть якось, щось вони там, ну, така, ну, вже хто знає, я в це не, не вникаю, не знаю цього, що тут. І ще що там? А, до поляків. Мене ж з часом зацікавили ці поляки. Ну, і вони зразу зацікавили, а потім більше. Вони, в принципі, досить вирізнялися серед всяких «-енків» (Микитенків, Павленків і тому подібних), хоча б тим, що у них були прізвища: там Хаєцькі, там, допустим, які-небудь Костецькі, Камінські. Ну, не всі, але, але більшість були серед них, які не мали таких прізвищ, але їх визнавали вони за своїх. Тобто там щось було інше у них, не з прізвищами пов'язано. Це потім я вже дізнався, що там або прізвища такі зберігались у них, бо в них можуть бути інші прізвища, або ж це так звані придомки. Річ у тім, що це шляхта. Я ж потім цими діленнями зайнявся. Шляхта, яка *[має. – О. Д.]* прізвище, – допустим, це великий рід яких-небудь там Домашевських, чи кого там, а він ділиться на менші. А менші – це є оці придомки, які мають, ну, це типові прізвища, як у селах, скажімо, там називались люди. І оце вони є, придомки ці. І от, і ну, я спочатку зацікавився, почав у них дещо так випитувати, розпитувати, але вони не йшли так зразу на контакт: «Ну, ми, так кажуть, нібито ми поляки. Ну, от, те-те...». Але так, так, щоб, але очевидно – вони дізнались якимось чином, вони між собою мають зв'язки, ці люди, обов'язково. Тому що вони всі, ну, взагалі-то вони родичі один одного є, ну, не всі так напряму, але там далекі, вони всі один одного знають. От, у мене зять Цинзинський. А то він з яких Цинзинських – з отіх, ага, знаю, знаю тих Цинзинських. Вони там такого з хутором Млинок – там, здається, чи тільки там. Або там ще якісь-от – теж, от, отаким чином, таким чином. Е-е, є інші прізвища, наприклад, Дросенко – Дросенки і Дроси вони. Є тут краєзнавець один – Володимир Іванович Дросенко – дуже потужний краєзнавець. Так він каже, що вони десь із Молдови чи звідти, з тих країн, тому таке прізвище. Ну, можливо. Хоча його бо предки простежуються з Житомирщини. Мельник його двоюрідний брат був – на жаль, уже немає. Так-от, там у них така сімейна легенда, що вони продали прізвище. В них, вони були чи Костецькі, чи Камінські, на букву «К» точно. І якийсь мужик, як він так і називав, їхав туди в Польщу десь і хотів там зміняти собі, так би мовити, соціальну позицію вигідну. Ну, і треба ж було приїхати туди нащадком шляхтича. Ну, от, він став Камінським, а Мельника продав сюди. Ну, це легенда, да. Насправді – хто його знає? Може, це якраз і шлях утворення оцього придомка, який став Мельниками, хто ж його знає? Я їх не простежу, оцих Мельників-Камінських. І от, це потім уже. Коли вони самі мене знайшли, ці люди, вони знайшли, запросили до себе. І, виявляється, серед них багато людей знають свої родоводи, знають свої якісь такі особливості свого роду там, ну, не повністю родові, да, такі якісь легендарні відомості про те, як колись вони ховалися від гайдамаків, як вони тікали, ховалися у монастирі в Києві. Ну, це православний монастир. Вони були греко-католики, але то тоді вони на таке не зважали. І або як ховалися в скиртах соломи, а гайдамаки йшли з списами, кололи ті скирти, проштрикували наскрізь і намагалися знайти їх там. Ну, різні інші такі відомості всякі. Як потрапляли до них люди з іншим прізвищем? Це військо, як правило. Бо з військовими їхня оця ендогамія дозволяла одружуватися. З «мужиками» – не можна. Можна було, а із військовими можна. Ну, це закономірно. Шляхта – це ж воїнський стан колишній, ото і «люди війни» за се-

редньовічним поділом. Ну, і воїни, солдати, офіцери, а ще якщо, ну, не солдати, а цей, який-небудь унтерофіцер, якщо вислужив собі – ну, то запросто одружувались з ними. Відставний або офіцер. То це і вони служили в армії теж, колишня ця шляхта запросто служила, мені показували фото. В мене воно є. Сім'я, сім'я Ліпських, здається, із Снігурівки – це тут такий мікрорайон, колись село було під Фастовом, тепер це мікрорайон. Ну, в центрі патріарх, так би мовити, з дружиною, а тут його сини одружені із жінками, кілька їх там, десь, мабуть, зо четверо. А молодші стоять ззаду там, із боків, і діти цих синів і дочок теж тут же, зяті там, зять, здається, один теж з шляхти, прізвище якесь теж там таке ж. От, і серед них чи один, чи двоє військових – серед цих молодших у формі вони сфотографовані. І крім того, мені щось, що впало в око, вони, як правило, переважна більшість, у всякому разі, мають якусь освіту чи вищу, чи середню, середню спеціальну. Ці люди – вони читають, чи читали, у всякому разі, тоді все було, літературу художню всяку, яка хочеться там. Тобто отакі-от вони на фоні, так би мовити, «мужиків», вони вирізнялися, ці люди. Вже то це були, звичайно, які це – *[19]*80-ті, десь *[19]*90-ті роки, коли я ними зацікавився. Ну, зараз молодше покоління вже на це не зважає, геть не зважає. Прізвища є, але, але-але вони вже, вони вже молодші, вони вже такого не, не-не цікавляться таким. Ну, оце цим Фастів мені так впав в око. *[С.]* Палій тут, звичайно – з ним пов'язано було ще за радянського часу цю канонізацію шанування. Церква Палія, ця ж Покровська церква, яка, нібито, не є церквою Палія, що вона, нібито, пізніше вже збудована, але вже в XVIII-му *[столітті. – О. Г.]*, 1740-і, здається, роки. А може, вона там десь і пов'язана, може, десь якісь підмурки і щось з давньої церкви зберігається, хто його знає, я не знаю. Іконостас там старий-престарий – чорний такий, аж темний. Ну, от, цим Фастів якось відрізнявся на фоні всіх тих Лохвиць, Прилук, там які я знав раніше.

[О. Д.] *Тобто Ви не фіксуєте серед там молоді, наприклад, таке-от хобі, як, наприклад, там дослідження родоводу, там генеалогічні якісь розвідки, такого немає?*

[В. Б.] Молодь, молодь-молодь – я б сказав, я б не сказав, що вона так дуже цікава, цікавиться цим саме. Але старші їхні оці члени сім'ї намагаються їм все ж таки щось залишити. Може, не всі, може, не скрізь. Але оцей Дросенко ще, я говорив, – він хороший краєзнавець. Він не брехунець. Ага, і не графоман. Він видав багато книжок. На жаль, не всі вони відредаговані були літературно так, як слід, помилок досить. Ну, так і є, але все ж таки, він мав вищу освіту, має вищу освіту. І технікум закінчив, і став лісовим інженером, і працював на різних роботах, і в тому, в тому числі номенклатурних якихось там, але він не став радянським номенклатурником. І от, він написав і книжки про Фастів, Фастівщину і для своїх нащадків. І з допомогою тих же нащадків він в своїй сім'ї передає пам'ять. І в тому числі, там кілька екземплярів, він заплатив пану *[О.]* Пшонківському (теж з цієї публіки той Пшонківський – білоцерківський видавець – який із села Фастівець біля Фастова походить), то той видав кілька там, ну, з десяток чи, я знаю, скільки тих книжок. Він між своїми їх розповсюдив. Це крім тих книжок, які пішли взагалі на Фастів на поширення. І там він це діло розписує, звертається до мене за якоюсь, може, допомогою. Ну, в мене списки шляхти лежать фастівські. Я на, ще в них не заглядав. Це він зібрав. Треба буде ще заглянути. Ну, він багато чим цікавився. І оце для, для молоді він таке залишає. Йому внучка допомагає. Внучка вже закінчила вуз. Е-е, сини його теж, вже ж два сини в нього: один воює зараз, другий – теж закінчив, чи це цей закінчив, оцей, от, ну-ну, лісова, лісова ця спеціальність. Воно якось було раніше – це була ця сільськогосподарська академія. А зараз воно якось інакше зветься вже.

[О. Д.] *Національний університет біотехнологій і природокористування (НУБіП) оцей, що то на Героїв Оборони?*

[В. Б.] Воно в Києві десь ото там біля «Виставки». Угу, я зрозумів, НУБіП. Ну, колишній Київський аграрний.

[О. Д.] *Аграрний, так.*

[В. Б.] Ну, це аграрний в твої часи, а в мої часи – то була сільськогосподарська академія, воно переназивалося. Ну, от, так.

[О. Д.] *А от, хотів Вас запитати, чи вірили Ви взагалі, от, переддень там за місяць, що можливе таке повномасштабне вторгнення росіян? Як Ви до цього ставилися взагалі? Які були настрої серед Ваших близьких, знайомих?*

[В. Б.] Е-е, значить, так. Я, на відміну від багатьох, передбачав, що війна якась буде. Я надіявся, що це буде якийсь конфлікт, ну, типу *[російсько-український конфлікт щодо острова. – О. Д.]* Тузли. Ну, коли вона сталась, та Тузла, ну, думаю: «Зараз обміняються якимись ударами...». Влада схаменеться. І далі піде вже все ж таки якийсь, патріотична якась лінія хоча б, хоча б в певних межах, бо то ж до того тут тим патріотизмом нагорі і не пахло. І наскільки я знаю, там навіть політики оті ділилися: «Ага, ти нам не підходиш, бо ти дуже патріотичний», «А у нас усі місця зайняті, то будь в опозиції, а ми, значить, будемо вже в якихсь регіонах». А вони разом всі там пиячили, між собою ділили місця ці. Ну, і ніякого там патріотизму і близько не було. Але нічого цього не сталось, а мені воно впало в око ще тоді, коли знищили український кінематограф руками наших же ж цих посадовців і депутатів. Знищили українське книгодрукування – теж ясно, що це, ну, тут звідси ініціатива, з України, йти не могла, не фінансування могло йти, а от, знищення, адже його знищили фактично. Ну, це явно, ну, звідки могло йти? З Чехії, з Румунії, із Польщі – та ні. З Америки, не дай Бог, – ну, кому, не треба, в такому плані. Це тільки з росії могло йти, а це вже підготовка до чогось – це ідеологічна підготовка до захоплення території. І підручник там видавався, я знаю, з політології, де Україна вже тоді була, ще в *[19]*90-х поділена на три регіони, регіональні частини там, і три сорти населення там є. Це тоді виходило таке. Тому і я не те, що знав, що на нас нападуть, я знав таке, що якщо хтось нападе, то це тільки росіяни. І надіявся все ж тому, що нас «приспали» гарно були, що в росії – там справи погані, кепські, що росія – да, вона там ринула вперед у реформах ще тоді, часи Гайдара, і нас обганяє, хоч нічого вона не обганяла в плані економіки, але те, що там багато проблем, і т. д., і т. п. І тому самого нападу я не чекав оцього. Ну, коли вони *[російські окупанти. – О. Д.]* поперлися на Донбас – це було якось теж досить несподівано, дико і по-дурному ото в *[20]*14 році. Але воно не було таким вже зовсім несподіваним. Ну, ото ж я й думав, що на цьому все притишиться, наші тут, все ж таки, влада почне щось думати. Ну, за *[П.]* Порошенка й думали, справді, щось там потихеньку хтось щось вцупив, потихеньку корупцію розводили, але, все ж таки, і обороноздатність якась нарощувалася, як на, ні-ні, як ракетні програми всякі там цього самого нашого «кривавого пастора», так сказано, втілювалися в життя, і все було непогано. Ну, а потім це все розсипалося. Я став надіятися, що «братня» росія своїми діями, все ж таки, підштовхне знову нас до правильних дій, нашу владу і наших досить-таки дурних співвітчизників, які все сприймали росію як братню країну, «кацапів» як братній народ. Ну, цього не сталось, це ми знаємо. І тому для мене цей напад був геть несподіваним. Я вже, коли вони *[рашисти. – О. Д.]* напали і посунулися, я думав, що це просто нова фаза наступу на Донбасі. Але виявилося, що ні, це не була нова фаза наступу на Донбасі. Мої домашні десь приблизно так все це сприймали, як я.

[О. Д.] *А як особисто Ви зустріли початок повномасштабної війни, і, ну, Ваші, от, відчуття щодо цього, от, 24 лютого 2022 року?*

[В. Б.] Ну, війна є війна – так і до кінця дня вже всі усвідомили в нас дома і я теж, що це війна, що ідуть бойові дії і ці всі обстріли, бомбардування, збиті літаки, «привид Києва». Тут оце ж висадка цих десантників в *[м.]* Василькові чи біля Василькова там. Ми з кінця, щось горіло з того боку. Ми жили так, що на горі якось, і воно добре звідти видно, вночі будило, ці ж палаючі ті самі нафтобази, які там ще бази. От. І, ну, тривоги ці оголошували ж. Літаки літали, і дещо тут і падало, і збивали його. Тут недалеко в мене річка Унава, а вона там така річка, якась загачена прудами, водосховища чи ставки, і вона тут така вузька у цьому місці, але річище глибоке і широке. І ото літаки, мабуть, і їхні, але наші точно опускалися, бувало, і так-от про.., проходили понад Фастовом і через Фастів частково. Вони низько, їх зі сторони не дуже помажеш. Ну, тікати куди-небудь, бо в школах ще й досі нікудишні *[укриття. – О. Д.]*, ну, не всі, не всі. Є зараз все ж таки, що і діти з школи є, куди їх виводять. І так і нібито є трохи, але народ не вельми поступово реагує на це, а для широкого загалу вони поки що нікудишні, вони не облаштовані. Ну, двері є, ну, замок є, ну, кудись там зайти є, але ж там холодно, темно, ну, сміття вигрібають періодично, як якісь бомжі залізуть, виганяють. І ми нікуди не ходили. Мої домашні молодші виходили в коридор і там оті стіни шукали, де ті, що, як їх, знизу доверху ото несуть. А ми з дружиною, з котом сиділи, із морською свинкою сиділи у квартирі, трохи в ванну залазили. А кіт тікав стабільно. А то я став сідати в коридорі, там ото є таке місце, біля виходу недалеко, що там нібито дві стіни оці ж справа і зліва, то я сідав там, сидів, читав книжку в основному. Потім ми якось так вирахували, що, ну, вночі ж починається ця тривога, ну, спочатку колись треба, то ми чергували трохи. Ну, це було, звичайно, не дуже цікаве чергування це, що всі сплять. Потім ми виїхали були в село, десь ми в березні поїхали, мабуть, під кінець березня чи всередині вже. Ну, десь у березні ми поїхали в село. У нас тут сусідній хлопець Сашко – він закінчив університет, працює адвокатом в Києві. Не знаю, працював зараз, не знаю, як там. То він нас відвіз машиною, в нього машина є. В село завіз. Ну, ми ще там намічали маршрут, та правда, скоріше стояти, ці ж стояли тоді блокпости. Ну, ще думали там, щоб цього Сашка там не ловили ті, хто в армію забирає. Він на одне око взагалі не бачить, а на друге погано бачить. *[...]* Але він нас одвіз. Це Канівський район, Черкащина. Якщо їхати, а перше село на території Черкаської області – Потапці. Ну, це все захолусні дороги туди ведуть, вони ті асфальтовані, нормальні, але захолусні, тобто туди ми, гірше це, поворотів багато. І ото ми там отаборились, були на літо, засадили картоплі побільше і всякого такого, що там росло на городі, могло рости. А потім через деякий час, коли тут уже обстановка змінилася, коли тих поганців з-під Києва відкинули, то дочка і внучка із котом повернулися назад. То вони в коридорі тут зробили собі, в нас квартира така якась, що коридора до, тритрикімнатного коридору немає, а він якийсь такий квадратний посередині, якось так зроблено, планування інтересне. То вони там намостили, а то там і ночували. Ну, а в селі – то там, що ж там у селі, ніхто не літав, ніхто нічим не стріляв. Поблизу були ті навчання всякі там, територіальна оборона там, оце ж все це, все це було, все це так воно й було. Ну, оце, це так, такі обставини.

[О. Д.] *А які, в принципі, складнощі, ну, от, крім психологічних, з'явилися відразу після початку повномасштабної російсько-української війни, можливо, супроводжували Вас під час перебування в селі?*

[В. Б.] Зрозуміло. Ну, по-перше, ще що тут я пропустив. Помітили люди, що вночі особливо рух якийсь починається на залізниці: поїзди йдуть-йдуть-йдуть якісь такі, ну, незрозуміло. Пасажирських – враз зменшилася кількість. Ну, хай вони навіть вночі, але вони не тільки вночі йдуть. Електричок щоб – зменшилося. Графік «полетів», і стали робити тимчасові графіки буквально на день-два там і оголошення – мовляв, чекайте. Слава Богу, зараз вже ці мережі всякі, телефони працюють і тому подібне. Але поїзди йшли-йшли-йшли… «Що за поїзди?», – стали ми розпитувати. А один такий електрик, на залізниці працює, *[…]* Віктор, каже: «Але що, не знаю я, то москалів побитих вивозять». – «Як?». – «То їх оце ж там як б'ють, то кудись же дівати їх треба, так їх оце привозять, в рефрижератори кидають, в вагони і вивозять оце геть звідси далі. Ще й кажуть, там москалі своїх не хочуть брати…». Потім в нас вікна виходять з одного боку на Житомирську трасу в нашому будинку в квартирі. І в першу ніч, це сьогодні, допустим, напали, ніч, коли 12, день пройшов. Що таке на горизонті? А-а дерева без листя. На горизонті, ну, цілий той рядочок такий – «світлячки». Багато-багато. Потім ми помітили, що вони мелькають, але дуже повільно. А тоді здогадались, що то машини йдуть по Житомирській трасі спритно, одна до одної, світяться фари, вони їдуть дуже повільно і ото мелькають, коли дерева, ну, за деревом ховається цей «світлячок», а потім виїжджає знову. Воно далеко від нас, але видно цю Житомирську трасу. Крім того, вдень з'явилася хмара – вузька, довга і чорна. І вона йшла з боку Києва туди ж, в той бік, десь на захід, північний захід, десь туди-от. Її тягло вітром. Це під Києвом горіли села, оці міста підкиївські і танки москальські, всякі там БТР і москалі разом з ними. І ото чорна хмарина – вона висіла весь час: то товща була, то вужча. Практично не переривалася. На ніч трошки менше, на день – більше. Ну, це її видно так, а вночі – хто її знає. Може, вона і вночі була така сама велика. От. Потім ми, стали деякі перебої з продуктами і деякими товарами. Люди кинулися запасатися цим всім. Бо батьки ж розповідали, а ще в декого батьки й досі живі, які були, ну, там, дітьми у війну, в ту *[Другу світову. – О. Д.]*, чи там молодими, то всі кинулися запасатися продуктами, які можна. Повигрібали все. Підвозять, але його зараз забирають. Крім того, народ у нас уже справді розпанів, стали, як там москалі казали: «Как а хорошо жівйоте…». У кожного ж як не собачка, то котик, як не котик, то морська свинка. Треба набратися і цих товарів. Ну, під шумок вони вже продавали все підряд, ми теж понабиралися. І от, ходили мої домашні теж, стояли там і в черзі, і дочка, і дружина там ходили, вистоювали, дещо приносили. Але щоб такого якогось, паніки аж до разу – такого страшного то не було, ні. Ходили, брали, бо треба, мовляв. А-а-а щоб ганялися там, десь-десь щоб билися, щоб штовхались, та і щоб тут десь якась штовханина велика була, то теж я не чув. Ну, було воно, але не так страшно.

[О. Д.] *А їздили якісь, може, люди, які там, от, я знаю, в деяких регіонах роздавали безкоштовно молоко на початку війни чи гуманітарну допомогу, навіть волонтери людям привозили?*

[В. Б.] Так, щось було. Щось було, але, е-е-е, дуже багато я в це якось не вникав, бо я туди не ходив, це мої ходили. І що дуже багато, то ми його якось не чіпали, те багато, і не ганялися. І його, мабуть, і не так багато і було. Але яйця – от, яйця нам привіз був цей Валерій, як його, як його по батькові, *[…]* – комп'ютерний монополіст тутешній. Він має комп'ютерну фірму свою, обслуговує всіх підряд, кого тільки можна, витіснив конкурентів. Він сам пішов у тероборону, тут народ масово в тероборону записався, але йому сказали: «Ми тебе не візьмемо, ти дуже товстий.

І не дай Бог, тебе підстрелять, то ніяка медсестра тебе не витягне, а патронів он на тебе жалко, витягне...». Ну, він образився, то він пішов у волонтери тоді. Це він сам мені розповідав. Я про це написав і в статті, там десь я, то я писав трохи. Таке було оце. Серед людей збирати почали то банки ото на оті якісь окопні свічки, то пляшки в територону ці ж скляні, скляні. От, то ще щось. І територона зразу запрацювала в «білому домі» – в місцевому начальстві – там вже вони окопалися. І штаб тоді там був, не знаю, де зараз воно, десь же є. І ще там, і машини там з'явилися, і все, і так далі. І вони, саме основне, що вони справи робили. Вони не, не одсиджувались. Оті ж поганці *[рашисти. – О. Д.]* – вони, виявляється, планували перти, перерізати Одеську трасу, очевидно, і залізницю. І недавно кіно показували про волонтерів і отаких-от людей всяких, хто що робив, цивільних. То там якийсь школяр був, який з батьком дронами керував, бо наші ще не вміли. І от, він вистрелив, коли ті «кацапи» і решта всяких «кадировців» вишикували свою колону були перти сюди на південь. І повідомили вони – цей хлопець із батьком. І їх *[російських окупантів. – О. Д.]* тоді чекали вже, вони вискочили з того обшива, чи звідки там де, і поперли сюди, в бік Фастова. Це ж тут ця дорога йде, вона доходить до Фастова, повертає понад Фастовом, обходить його з північної, північного боку, переходить через залізницю і далі робить коло, півколо навколо Фастова і туди іде, в той бік, до *[с.]* Митниці і там ото виходить на цю Одеську трасу. Але на захід від Фастова вони перейти не могли. Там віяло тих залізничних колій, вони б там загубилися в них. Перестрибувати навіть на БТР через ті колії – це задоволення нижче середнього. Скрізь блокпости. У них, мабуть, вже агентура була. Бо було ото таке, що якісь знаки хтось писав, а їх вистежували, це й людям казали, люди дивилися, щоб, щоб не писали всякі то супостати, когось ловили тоді. Робили ж затемнення, ми в кімнатах на вікнах наклеїли скотч. Я в своїй кімнаті книжок вже маю багато. Понакладав книжок цілі купи, позатуляв вікно, щоб як бабах – на ці книжки хай попадає, а не летить далі. Ну, і от, ці супостати всякі – тут декого половили. Розповідали, що там якась сім'я приїхала, купили хату порожню десь там, поселилися. Ні з ким не вступають в ніякі там зв'язки. «А ви звідки?». – «Там і, от, звідки, родичі там живуть...». А ні, а то якийсь особняк. Разговаривают на каком-то таком русском непонятном язикє. «Чешуть» дуже, значить, шпарко. Бо в нас вже українців, то і руськоязичні – розбереш, що він тутешній, оце «Г» або ще там щось... І на них народ пішов, повідомив, куди слід, – прийшли і їх забрали. То, виявляється, якісь «кацапи» були. І от, коли вони поперли сюди, то допустили їх сюди до Фастова, вже поблизу, а потім вони повернули, бо річище в Унаві, тут два мости є, але вони перейшли вже через ці мости, вони потрапляли в сам Фастів. А тут загубилися б вони між цими вулицями, між цими будинками, та ще високі будинки. От, вони мали обійти Фастів. Вони думали, що прошмигнуть їх за якихось там 20 хвилин понад Фастовом з півночі, понад це тут річище, в Унаві йде. За ним всього один мікрорайон Фастова, а туди далі на схід – там село Мала Снітинка – теж це за цією дорогою за річищем. Але, і от, вони перли, і тут їх, як казав один сусід, «покришили на капусту». І там якийсь інцидент був, що навіть своїх десь, чи то пізніше вже, БТР-и – їх закидали пляшками, та загорівся він. Та з неї вони вискочили та кричали: «Куди ти, так такий-пересякий? Ану, що ти робиш, гад?». Ну, не знаю, чи це тоді було, чи пізніше вже було, чи й раніше, але їх там винищили в пень всіх отих. Причому так швидко прибрали все звідти, що народ потім десь через день, два-три кинувся за сувенірами, то вже нічого там не було. В всякому разі, щось таке, що можна було б потягти в господарство, – нічого вже там не

було. І їх отуто винищили. Таке було тут, недалеко біля нас. Прямо тут же. А ми тоді ото виїхали на село. Ну, потім, коли дочка повернулася, то вона, вона взяла відпустку за свій рахунок на роботі, вона працювала тоді, як же воно називається, Центр позашкільної освіти, чи щось таке. Вони із школами разом, в одній тій організації, то вони – вони робили «кікімори», ще щось отаке-от, влітку це вони займалися тим, робили. Щось там іще шили, пришивали, зашивали кудись там. Ну, от. От, поки що таке.

[О. Д.] *Які нові, от, звички у Вашій родині з'явилися після початку відкритої війни? От, які для вас такі, може, навіть звички є трохи складними для сприйняття і так далі?*

[В. Б.] Ну, звички, звички… Ну, мабуть, дещо там із якихось продуктів чи щось таке з речей – десь воно, ну, той *[«тривожний». – О. Д.]* рюкзачок отой, отой самий стоїть і в мене тут є. У ньому, правда, не лежить так, щоб повний запас всього, але дещо там є, і він – він так стоїть на поготові. Ну, мої домашні жаліються, що сон поганий, порушився в них. І всякі там неврози половили більші чи менші. Ну, таке ото в них. Вночі як запускають ті поганці *[рашисти. – О. Д.]* і всяку погань *[дрони чи ракети. – О. Д.]*, то вони там десь відзначають собі, повключають, а то воно їм повідомляє, коли там тривога. Я кажу: «Ну, все одно ти ж не зустрінеш ніякою "зеніткою"…». То що, ще який літає… Ну, що деінде стрико.., стрикочить, нібито, буває десь там над головами, але я їх якось не дуже чую, сприймаю. Колись, правда, ракети тут літали часто вранці. У кота щось там з'явилось було, колись кіт злякався, впав був з табуретки, він біля мене спав на табуреті і впав, а тоді кинувся, забився під диван. Ну, що ж, як не як, але кіт, як правило, в хаті господар. Така звичка. Ну, я не знаю, які ще могли бути такі-от – ні, нібито, немає таких якихось звичок більших.

[О. Д.] *А, наприклад, коли якийсь там великий ракетний обстріл, у Вас є таке, що Ви там телефонуєте близьким, наприклад, в Києві, чи родичам, де були обстріли, типу, щоб дізнатися, як їхні справи?*

[В. Б.] Ну, це – да, це є таке. Ну, не те, щоб під час, ну, може, і під час, а то після, то дізнатись, як там. Вже якось багато позвикали до цього. Всі люди позвикали, це не значить, що воно не має ніякої небезпеки. Але те, що позвикали, то позвикали. І через те воно і береться, як і халепи через те, що позвикали. Ну, слідкуємо всі, щоб ніякий дурень у цих всяких мережах та в телефонах не розповідав, де, куди прилетіло. Тут було один раз, у нас те торохнуло було. І зразу ж якісь дурні почали писати, то там вони ж накинулися, і так і надалі люди – люди, все-таки, стежать за цим, мої стежать. Ну, там переказування на дрони, чи на що там ото буває, але там уже стежиш за тим. То вже треба перевіряти, тоже дивишся, так. Ну, отак-от, ну. Ну, а так, весь час воно ж місто, нібито, таке мирне, дивишся, нічого не видно, але час від часу ходять же ж люди в формі, машини із білими хрестами ж їздять і камуфльовані. Час від часу похорони відбуваються, причому вони проходять у мене під балконом, ця процесія. Бо з одного боку морг у старій лікарні залізничній, а везуть на Інтернаціональне («польське») кладовище. Ну, процесія проходить гучно, сигналять, вже ж гудуть. І тоді всі, хто може, ті з'являються ж туди. І я на балкон іду, і виходять люди на вулиці. Хтось, хто йшов, то зупиняються, з тої машини стають, і що цікаво – люди без всякої команди багато стоять на колінах. От, ну, отак-от проходять вони, ця процесія. Це ще не похорон, це просто везуть його туди, де все організується. Всі це тоді їдуть до Миколаївського собора в центрі, це новий собор же ж, або до церкви тієї, як вона, церква Палія, або до костьолу.

[О. Д.] *Це якщо загиблі – католики, так?*

[В. Б.] Католики, римо-католики. І тут недалеко греко-католицька *[церква. – О. Д.]* біля вокзалу, недалеко є. Ну, от, таким чином це там відбувається. А потім вже далі рухаються.

[О. Д.] *Взагалі у вас по місту встановлюють такі таблички там, де проживали загиблі герої?*

[В. Б.] От, я цього не знаю, треба буде запитати. Я далеко дуже не ходжу, то я не бачив. Але, скажімо, такий меморіальчик, пантеон якийсь місцевий, що є біля цього Миколаївського собору – там вже площа, де починається Соборна вулиця центральна, туди сходяться вулиці справа і зліва. Там така площа якась трикутна. Там вже Будинок культури – там відбуваються всякі заходи. Там зробили таке, як погруддя Палія. І там є оце таке місце, там записані між іменами прізвища. Там відбувається це всьо. А ще по вулицях можна багато зустріти – ну, всяка самодіяльність. Ну, ось біля греко-католицької церкви, я не знаю, хто то організував, мабуть, раз біля церкви, то це, може, і вона причетна, там непоганий паркан, така стіна, там залізничні служби всякі, вони ж широко розселені по Фастову, це не тільки, що залізниця та депо там, та й все, чи там вокзал. А там всяких, то я не знаю, що там таке, якісь пілорами, якісь десь там, ще щось таке. І от, там, на тих стінах, парканах порозписували, порозмальовували, це все малі, це школярі, молодь, діти і юнацтво, так би мовити, значить, портрет *[А.]* Шептицького, здається, чи щось таке, *[Т.]* Шевченко, і там якісь слова, прості якість про українців, Україну, я забув, які. Там же, там же, там же *[С.]* Петлюра, по-моєму, теж є, і слова якісь там його. І ще щось там. Там досить багато-багато такого понамальованого і понаписуваного. Є в іншому місці, до центру ближче – там, правда, менше цього всього. Це на якісь там, якісь молодіжні організації організовувались. Люди приходили самі, із шкіл приходили, щось там, е-е, таке-от є. А то є – просто дядько намалював чи ворота пофарбував в той самий український прапор з тризубом і написав «З нами Бог». Щось там хтось там, щось там ще... І *[Б.]* Джонсон. Це було ще тоді, коли Джонсон прем'єром *[Великобританії. – О. Д.]* був. Або: «Перерва на обід. Пішла вбивати "орків", скоро буду». Щось таке. На машинах багато –то прапори українські, то «русскій корабль...», значить, куди його там відправляють.

[О. Д.] *Розкажіть детальніше, які у Вас такі символи воєнні патріотичні є вдома.*

[В. Б.] Ну, вдома – ось прапорець у мене висить український. Там іще прапорці є. Чи щось іще є, я не знаю. Щось мені приносили, там якийсь тубус розмальований. Щось таке-таке є. І ще понакупляли. І цього ж самого, «пес Патрон» десь фігурує там і ці самі ж магнітики на холодильнику. І це є, все це є. Я цього прапорця виставляю на День Прапора. От, і люди його виставляють, вішають – є, це є. У нас у дворі смітник дуже впорядкований. І вперше його впорядкували за такими щитами здоровенними бетонними. Так-от, на одному щиті прапор Євросоюзу – зірочки і синій прапор. А другий щит – синьо-жовтий і тризуб посередині. Перильця до під'їзду синьо-жовті. Посеред тротуару, бачив, діти грались, написали щось там, щось вони написали теж, патріотично розмалювали його прямо крейдою. Або фотографував. Сфотографувала, дочка мені прислала: «Діти граються». Чи навіть відео, щось таке. Гралися в «блокпост» – зробили блокпост, там вулиця така маленька, і машин їздить мало, то не всіх зупиняв. А ось те, що я нафотографував, зараз-зараз-зараз, ага, ну, це я просто фотографував деякі реклами. Ну, в плані відродження малого бізнесу. Ну, це тут одна рекламка, це ці вони, що це в них, телефони вони рекламують, а то, а ось воно пов'язане не з війною, але патріотична реклама. Крім того, цей патріотизм – він виник раптово і він тримається. В чому

він виражається – так це практично зникли російські написи. Їх було досить багато. Ну, Київ близько, колись тут було дві російські школи. Вони всі вже перейшли на українську, причому давненько. Була військова частина, це зрозуміло. Так-от, зараз вже практично немає, якщо десь російськомовний напис є – то це щось з давніх часів збереглось. Ось на Привокзаллі два магазини поряд. Один називається «Вакула» – і такий стоїть парубок в вишиванці і в ситцевих штанях – і там заморожені продукти, і там деякі ще написи і малюнки до нього. І справа «Божена» (це жіноче ім'я) – «Заряд енергії та вітамінів» – ну, тут кошик великий, капуста, перець, цибуля там, ще щось таке, олія. Божену, правда, не намалювали. Потім, ну, це магазин «Пан Альф» – ну, це, мабуть, воно не, ну, воно то прозахідне, але не знаю, чи воно пов'язане може бути, чи ні – значить, фігура цього Альфа. Написано: «Все для домашніх прибульців», – тобто улюбленців. Далі ось машина – ззаду задня дверка, воно таке якесь комбі, чи що то називається, фургончиком типу, і там вона темна – зображення, значить, жіночого обличчя і «За кермом українка». І ну, воно таке контуром, і там віночок червоний. Воно саме по собі вже, все ж таки, має патріотичний момент: українка, а не просто там жінка чи пані там за кермом. Ось ще фотографія, це я казав, у нас у дворі. Ну, це реклама. Ось це на машині. ГО «Козацький лицарський клуб Фастівщини» – в центрі тризуби в вигляді меча і двох таких, що то таке, чи то ножі, чи то крила, і тут вгорі голова запорожця з оселедцем, і два крила вправо і вліво, і отак обведено цим, обходиться. Далі, машина – це мікроавтобус «Мерседес» – хліб, продукти для, щось там харчування, продукти харчування – і на капоті на білому тризуб, внизу під ним така смуга, як ото стрічка, от, написано на ній «Україна», міна справа, зліва – по автомату. Тут вже все разом складене. Ось у мене, це дочка принесла, сфотографувала, аукціон був у Будинку культури, там вже, де ото площа та, де Миколаївський той собор, де той меморіал місцевий. І там в Будинку культури проводять аукціон. Вони ці ж благодійні гроші тоді пускають там на всякі справи. І це, от, якась це викладачка з цієї ж, Центру позашкільної освіти, та, може, з школи майстерності. Тут же є школа народної майстерності в Фастові, і вона, ця, ну, оцей, як він, міськ..., ну, вона за державний рахунок існує. Там дітей багато чому вчать. І от, це викладачка, мабуть, із своїм малим, і вони тримають, і тут висадили всякі м'які іграшки, вони зробили – там і корова якась, там і зайчики якісь, і ведмедики, і ще щось таке. От. І тут вже є ляльки оці українські традиційні, оті, що *[О.]* Найден про них писав. І ця жінка, що їх робить. Вони тут різні-різні і калібри різні, величини. І одежі в них різні. Є тут такі традиційні абсолютно, з хрестом на обличчі. А є вже обличчя тут трошки інакше в них, оце ляльок. І ось вона стоїть і розказує людям, що то є. От. Потім ще одна жінка продає ці скриньки, шкатулки розмальовані, розписані всякі. Потім там вже, е-е, зараз-зараз-зараз, є тубуси розмальовані цим петриківським розписом (із гранатометів були гільзи) – продають. Теж розписані, розмальовані. Ну, це тут є просто реклама, не знаю, чи воно тобі, мабуть, навіть не потрібно, бо й багато зараз такого. Ну, оце те, що я, а ось біля *[м.]* Обухова сфотографували. Ну, це було, я із того, з інтернету його десь витягнув. На зупинці зображена найкоротша версія національної ідеї – там написано: «Смерть кацапам». От. Так. Ну, все поки що. А що ще можна?

[О. Д.] *А от, Ви торкнулися теми російської мови, російських шкіл. Чи помітили Ви якісь зміни взагалі в Фастівській громаді щодо мовної картини? От, ще стало більше російськомовних через, наприклад, там переселенців, чи навпаки – люди стали більше українською говорити принципово?*

[В. Б.] Навпаки стали. І переселенці є. І їх досить багато. Я це помітив. Був якийсь там день якихось *[відкритих. – О. Д.]* дверей у станції юних натуралістів, там у них ніби як зоопарк маленький. Це я не знаю, чи ти знаєш, є ж тут у нас так звана Роща – парк молодіжний. Ну, от, там є ж оця станція натуралістів, і там всякі козлики живуть, і шиншилки, ще щось таке. Людей дуже багато поприходило. І це явно були не місцеві, туди коли-не-коли ходять, явно були чужі прийшли. Ну, і крім того, є ж і в мережах, і так зустрічаєш людей на вулицях, є тут, досить багато приїхало. З Фастова частина поїхали, особливо жінки з малими дітьми. Частина велика поверталася, але поїхали ці, скоріш за все, які й хотіли туди виїхати. От. *[...]* Про тих, хто приїхали зі сходу і півдня – я якихось конфліктів не чув. Тим більше, що у Фастові досить багато російськомовних, вони скоріше ж суржикомовні. Причому діти вчаться в українських школах. І тут колись, навіть я звернув увагу, по телевізору десь щось показували, то батьки балакають російською, хоч якоюсь такою мішаною, а діти українською, як брали в них інтерв'ю. І, ну, в офіційному мовленні українська звучить, як правило. От, в магазинах, там ще десь запитаєш когось, що там, куди, хтось тебе питає – звучить, як правило, літературна українська мова. Ці літературні форми стали міцніше стояти на своїх ногах, так би мовити. Бо раніше як культурну мову то часто вживали кацепіческій язик. А от, так – «шпрехали» вже суржиком. А зараз вже літературна українська мова – це як вища форма мови вживається. У одній групі моєї дочки, там, де вона їх вчить, це театральна студія в них, була, вона там працювала, зараз не знаю, як там, щось вона там мудрить, і от, там з'явився хлопчик із переселенців. Вони десь геть з Донбасу – чи десь якийсь Сіверодонецьк, Краматорськ – десь, десь отам, там, де б'ються. І вони зразу були осіли в Києві, але їм там не сподобалося. Не сподобалося в школі в основному через цього хлопця. Каже: «Ну, що це таке? Школа, там, – каже, – тих учнів страшне скільки. Спереду сидить тільки та чоловік справді чомусь учиться, а решта сидить дурня валяє, що хоче, те робить. Вчителі до тебе ставляться як до когось, ну, не до людини, а до чорта і до чого». І каже: «Ясно, що і вчителів так само поважають, як вчителі тих дітей». То вони тоді напитали, очевидно, знайомих чи не знайомих, та й сюди приїхали. Він тут у школі каже: «Так, тут елітна школа». А тут усі школи такі – звичайна фастівська школа. І от, він прийшов на цей же ж, студію, ну, і намагається то українською, але час від часу вживає російські слова. То народ цей – малі націоналісти взяли його в оборот і почали тиснути на нього. А моїй дочці довелося його рятувати, вона їм каже, що, ну, він ще не навчився, він ще навчиться: «Чого ви до нього, значить, присікуєтесь? Він нормальний, той самий, все нормально». Так що тут воно лінія така-от. Церква Палія – це ж була єдина московського патріархату. *[...]* Прислали нам нового пароха туди в ту церкву. Він не волонтер, він – він виконує обов'язки капелана і приїжджає сюди в службу якось, поєднує якось. Я не знаю, як це можна там, ну, якось щось в нього таке є. І там уже проводили вертеп український. Це ж моя дочка цими дітьми командувала. І все таке інше. І все нормально там стало. Оце таке ще було. Це на Заріччі ця церква.

[О. Д.] *А от, Ви торкнулись трошки теми, от, патріотизму в школах, і от, Ваша донька, в принципі, в цьому – взагалі то яка ситуація з цим?*

[В. Б.] Яка ситуація? Ситуація така, що, ну, от, я ще раз питаю, якось воно, з одного боку, нібито, і не дуже щось таке: не кричить ніхто там із тих із трибун з високих, не закликає ніби, нічого, але, з другого боку, тут же організовують літні табори. Якісь є воно громадські організації, все одно працюють, тут є, тут ці ж, як вони,

е-е, якось він називається, молодіжний центр якийсь, тут організація якась іще, тут якісь є такі. От, і школа не п'ята, ні, якась школа, де це поставлено на, е-е, таку більшу висоту, що там, е-е, в них – вони там, ну, клас спеціальний якийсь, що вони і цю ж форму одностроєву мають, і там у них якісь уроки спеціальні такі є, таке. Треба буде розпитати в дочки, що воно не зникло, якось з'явившися тоді в *[20]*22 році воно, чи воно раніше ще з'явилось у них, щось таке-от. А в інших школах – то там уже теж по-різному воно. Крім того, буває ж, привозять фільми, крутять. Ось, наприклад, я теж ходив тоді. В кінотеатрі Фастова в Міському палаці культури відбулася прем'єра національного фільму «Вовк. Страху нема», на яку завітали учні закладів там освіти. І це було таке. І був ще цей, як він називається, про волонтерів такий фільм. Я, правда, на нього не ходив. Оце недавно. І таке тут відбувається. Є оце таке-от. Ну, крім того, воно ж весь час звучить тривога. Ось в цей час тут військові є в формі. Волонтерські всякі дії – особливо у волонтерських справах відзначається костел оцей Хрестовоздвиженський. Там вже в них база є, бо в них є там і школа своя, і якісь господарчі будівлі, безалкогольне кафе в них там є і ще щось там є. Вони велику роботу ведуть: і кошти збирають, і їздять десь, там щось ремонтують на місцях і привозять туди, і людей вивозять і за кордон відправляють, якщо треба. Інші церкви теж включаються, менш активно, щоправда. От. Ну, як там конкретніше, я не знаю. Знаю, що воно є в них у соціальних мережах, ці-от самі, е-е, сторінки свої – вони там це висвітлюють. Крім того, діти де це ще бачать – вже ж оце ж по вулицях і написи різні, агітація різна і на машинах. І все-все разом, обстановка ця цьому сприяє, отак-от. А про роботу в школі – в школах треба буде розпитати. Бо я так не чув, щоб там щось таке в цій школі, де внучка вчиться. Але, може, воно теж є там спеціально, хто знає. Воно у школах що погано – це ж оці тривоги дурні. Тільки щось почнеться – зразу всі тікають у те бомбосховище. А воно знаходиться, ну, недалеко, але все ж не в школі. Поруч дитячий садок – це вони туди ходять. Крім того, ця робота онлайн всяка. Яке там онлайн? Вони там, мабуть, сплять, а поки вчитель десь перед тим своїм отим смартфоном щось виголошує, якісь преамбули.

[О. Д.] *А от, Ви розповіли, що костел, в принципі, працює. Інші релігійні організації трохи менше в цьому задіяні, так, їх менше помітно? Там роздачі, наприклад, гуманітарної допомоги – там, ну, протестантські, наприклад, організації*?

[В. Б.] Хто його знає. Я не цікавився, хто більше, а хто менше. Бо я знайшов, бо надруковано було, чи це була «Вісник преси» газетка місцева, чи «Перемога», бо тут їх дві, і вони якось так виходять, то регулярно, то нерегулярно. І там було написано, що тут в якомусь селі поряд чи баптисти, чи хтось такий, які вони працюють із якоїсь волонтерської організації, працюють нормально, нібито. Ну, в міру можливостей, бо тут є більші організації, є менші організації. Тут є Мотовилівський кущ так званий – це Червона Мотовилівка, ще якась Мотовилівка там, Мотовилівська Слобідка. Це станція «Мотовилівка», там Борова селище. І ще щось там було. Там їх багато. І там сестра куми моєї дочки організувала оце все, воно зветься чи «Небайдуже», чи якось так. Я про це написав був. І от, вони там вертять досить великими оборотами цих і коштів, і всяких послуг, і товарів чи продуктів, чи речей, які вони розвозять, там збирають. Потім у колишньому «Поліфасті» – підприємство «Поліфаст» – так там. Чи-чи-чи він не колишній? Я не знаю, чи він уже загнувся, цей «Поліфаст», чи ні. То там теж організувала дочка директорки тієї школи, де моя дочка вчилася, це називається сьома школа. *[...]* І от, вона молодець – вона така дуже дівчина молода зовсім, але вона це зорганізувала там. І це

волонтерство добре зорганізувала. І вона так всякі-всякі заходи оці нові, новітні, пов'язані з війною, вона дуже це все тримає так. Тримає руку на пульсі подій, так би мовити. І вона й журналістка, нібито, місцева і там щось, до депутатства має якесь відношення. Можливо, вона ще не депутат міськради, щось таке. Там-от це працює. Я не знаю, чи вони з якимись вірянами мають справу, чи ні. Але це в міру можливостей, очевидно, цих, ну, і в міру активності цих самих організацій. Я тут не знаю, чи якісь є такі, що обструкцію роблять, чи ні, я не в курсі. Бо наскільки я знаю, то вони згуртувалися всі, крім цієї ж московської церкви, разом ці всі церкви, там щось вони навіть злікували – якусь угоду чи щось таке.

[О. Д.] *А як Ви оцінюєте внесок місцевої влади, власне, в підтримку наших сил оборони на початку – облаштування якихось позицій, щоб московити не зайшли в місто?*

[В. Б.] Ну, влада нормально, нібито, працювала, а зараз – не знаю. Облаштовувалися, все, вони все давали. Це було таке, да. Ну, я не знаю, наскільки це можна оцінити, але там вже і штаб був в них, де начальство сидить, і мішки з піском понакладали навколо там, і вони приміщення понадавали по Фастову такі, які порожнювали, а тут такі були, бо підприємства деякі позакривалися, і воно порожнє було. І, ну, на якому рівні ще вони тут – я не знаю. Але, нібито, вони так, середнячками вони були точно. Про якісь дуже великі успіхи я не чув чи якісь начинання там. Тому що моя сестра живе у Дмитрівці тій *[селі Бучанського р-ну на Київщині. – О. Д.]*, що там нашестя москалів було на Житомирській трасі. Ну, там їх рятував їхній голова цієї громади. Він там і людей вивозив, і розвідку організовував, і сам ховався, щоб його не зловили, і так далі. Тут я такого не чув, щоб хтось дуже, е-е, перед вів у цій справі, але ж задніх теж, нібито, не-не пасли і не пасуть. Ну, працюють вже ці всякі *[волонтерські об'єднання. – О. Д.]* – щось шиють, десь там плетуть, е-е, щось там роблять всяке таке-от. Теж приміщення їм надані.

[О. Д.] *А чи є у вашій громаді таке явище, як, ну, там, що кладуть плитку під час війни, і так далі, от, благоустрій?*

[В. Б.] Благоустрій – по-моєму, окрім ремонту доріг, тут нічого нема. А якщо є, то щось дуже маленьке. Ремонт доріг я бачив. Він, правда, точковий переважно. Якихось капітальних там ділянок вони не роблять. Але оце – оце таке є. Ну, як точковий, він, ну, а є більші такі ділянки, там стоянку якусь зроблять. Ну, це потрібно взагалі-то. Транспорту багато. Військові тут з'являються, буває, і так далі. Ну, не знаю, як до залізниці, це як там – ну, там своя парафія, там є своє начальство, в них є своє, все своє. Місцеві аборигени до залізниці не, мабуть, в стосунку. У всякому разі, взаємодія хіба так прямо – то ні.

[О. Д.] *А от, депутати місцеві якось допомагають громадянам, якщо до них безпосередньо чи через приймальню звернутись?*

[В. Б.] Ну, це звичайно є, ну, так, як було, так воно і є: хто кращий депутат, хто гірший... Але в зв'язку з війною я не чув про якісь зміни більші, менші там. Ну, ще в чому це все виражалося, але це було до *[20]*22 року ото, коли вперше москалі поперлись – *[20]*14 рік. Отут у нас оце, я живу тут в будинку, дев'ятиповерховий, поряд ще один дев'яти-, а поряд два п'ятиповерхові, а перед ними аж там далі ще один дев'ятиповерховий. То тут колись пізно ввечері вже світилося, але ще, вже темно було ще, і світло, ловили когось отут у нас тоді. І коли зловили, ще, по-моєму, чи не одстрілювалось – воно щось таке було. Тобто такі інциденти ставалися і раніше. Бувало таке тут. Зараз я не знаю. Тут то щось теж, мабуть, буває, бо було, кажуть, що там знайшли шматок дрона – впало воно там. А тих же ж, коли-коли-коли ото під Білою *[Церквою. – О. Д.]* впав літак цей їхній *[рашистський. –*

О. Д.], як той, Іл-, скільки там, 76, 76, да, а другий вже такий висадив своїх супостатів, так їх виловлювали ж тут, під Фастів, бо тут десь на Фастівщині, отут їх ловили, вже було. Наші тероборонівці їх хапали і тягли туди, куди треба. Було таке тут тоді, так що тероборонівці не сплять.

[О. Д.] *А міжнародні організації, іноземні партнери якось допомагають у Фастівській громаді?*

[В. Б.] Там є, приїжджають точно. Це можна знайти сайт Фастівської міськради, і там є, там є, вони дають хроніку. Там все повідомляється: де води не буде, де відключення, воно все, ці графіки (вони всі, ніхто ж їх не витримує), кого хоронитимуть там, портрети, от, дають, хто він, що він, коротко, все ж таки, там повідомляють, які відбуваються там події. І там оці міжнародні організації теж з'являються – проводять то якісь освітні заходи, то психологи з'являються, щось там таке є. Бувало кілька разів. Все, скажу, це з цими подіями війни. І якісь там культурницькі організації, щось таке. Сюди приїжджали раніше ці, зараз мабуть не їздять, я не знаю, треба буде розпитати, кримські татари приїжджали. Чогось саме Фастів вони облюбували, і тут відбувався якийсь такий в кінці літа чи на початку осені, зустріч якась така. Люди там приходили, вони там щось продавали трохи. Діти їхні приїжджали. Той був *[А.]* Сеітаблаєв, був оцей їхній той маленький, як його, забувся, з Меджлісу *[М. Джемілєв. – О. Д.]*, а другий, а той великий такий дядько *[Р.]* Чубаров, так. І то були ще якісь. І тут воно. А от, зараз, в зв'язку з війною, мабуть, уже такого немає. Але це було тут. Відбувалося. Було, приїжджають, е, ці, навіть зараз, здається, під час війни приїжджали літератори. Тут кілька разів. Потім тут був отой краєзнавець, історик, як його, *[Є.]* Букет, що про Коліївщину писав. І мої хотіли йти туди, але не пішли, бо я хотів, щоб книжку купили, але не купили. Потім тут ще хтось приїжджав, ще якісь були. Але люди бувають. І це у співпраці з бібліотекою і з музеєм це все буває. В музеї бувають, недавно був ювілей *[А.]* Древецького – це ж теж скульптор всесоюзного колишнього значення. Я так і не побував там. Потім там фільм якийсь були зняли про Косовських. Це ж Косовське сімейство борців проти радянщини тутешньої – Володимир Іванович і сестра його Ольга. З *[с.]* Веприка то вони. Вони відсиділи свого часу. Тут це про них був знятий якийсь документальний фільм, я теж не був. Що тут ще? Щось таке-от буває і воно буває в рамках Фастова, буває в рамках всеукраїнського заходу. А буває, от, приїжджають і ці, оці самі... *[...]* З дітьми багато працюють – щось там вони малюють, викладають, дають, десь там ліплять, це готовлять щось таке-от. Це якісь оці молодіжні спілки фастівські. І, як правило, вони не самі, а от, десь там звідки хтось приїжджає, чи щось там присилають. Таке є це. Це на Фастівській міськраді – там його більше. Я трошки переглядав, але не завжди.

[О. Д.] *А от, ну, хотів запитати, чи змінились у Вас взаємини з родичами чи знайомими, друзями, які проживають на території росії, Білорусі, як саме?*

[В. Б.] Ну, по-перше, якихось таких дієвих родичів в мене й немає. У батька там два брати жили і там померли. Колись ми з ним трохи навіть спілкувалися. Але воно ще до війни потихеньку затухло, заглохло. От, батько – все ж таки, він 1919 року народження був. І ті його брати, хай молодші, але теж, тобто це все давно вже було. Всі вже, навіть діти їхні чи внуки – вони вже далеко не молоді. В Пензі був один дядько, а другий був аж в Краснодарському краї. То воно якось заглохло ще тоді. І так, щоб там десь якісь родичі, знайомі, близькі були – то немає. Моя сестра розповідає, в неї кума їздить у москву і приїжджає з москви. Там у неї дочка. Ну, що ж та кума каже: «Зять каже, що то все постановочні зйомки в нас. І що

це все брехня». Ну, то вона розмовляє про це тільки з дочкою, дочка її сприймає нормально. Ну, і діти їхні – нібито, вони вже старші, то вони теж не є антиукраїнськими. А при зяті казати нічого не можна. Вона їздить через Білорусію чи через Польщу і через якісь балтійські ці ж країни. Якось вона і їздить, все таке. *[...]* Хто ще такі близькі люди, що там хто? А, ну, тут у нас сусід, де були, вони померли – дід і баба *[...]*, і це вже, це-це до *[20]*22 року, але після 2014-го. В неї було, в неї було дві дочки, одна з них жила в москві, вона там і живе, і одна тут. Тут була квартира однокімнатна, і вона була залишена цим дочкам. І приїхала та дочка звідти на похорон баби Каті, і потім вона тут пожила якийсь час, і т ак далі. От, ну, на зв'язок вона, я не знаю, мабуть, ну, не знаю, це треба в неї, в дочки в її чи там сестри питати тої, що там залишилась. Але коли вона туди їхала, то вона там вже, вона відбула, здається, скільки там, 40 днів це було вже, чи що, і вона влаштувала це все, і люди розповідали, я не був, що вона прощалась з усіма. Каже, це каже: «Вже все, – каже, – я хотіла переїхати сюди, але це не вийде. І я ото їду туди», – короче, вона їхала, як-от, туда на якесь заслання. Казали люди – вона дуже плакала, що всі вірші читала там, ну, і так далі. Тобто, ну, от, отаке спілкування. Нема такого: «Алло, там Вася, Коля, як там сьогодні у вас погода?», – зовсім цього немає. Ну, і ті, кого я чув, то оце так воно й є. Нема там якогось. Ну, правда не тутешні, в мене є знайомі інші. Всі кажуть, що в них там, якщо тільки, ну, це у них, наче, в голові нічого немає, в тих людей, що там і розривають зв'язки люди взагалі-то дуже, хоча це може бути під тиском всяких ФСБ. *[...]* І, можливо, ці люди такі дурні... І дурних там, мабуть, вистачає і наших, які туди виїхали, а може бути просто таке, що на них чиниться тиск, і вони змушені таке казати. Це в мене така думка.

[О. Д.] *А от, ще щодо росіян, ну, взагалі як Ви, ну, от, бачите, чи закінчились процеси дерусифікації простору у Фастівській громаді, чи ще є якісь символи, які потребують знесення, ну, або перенесення в музей – більш цивілізовано тобто?*

[В. Б.] Думаю, що є. Наприклад, тут же ж багато дуже було пам'ятників радянської доби, їх було так багато, куди тому Києву, якщо, ну, не, не загальну кількість брати, а на душу населення, то є що зносити. Отам в парку, я не знаю, чи стоять і досі там ті радянські партизани у вигляді скульптур, чи їх уже викинули звідти. Ну, є які пам'ятники – наприклад, герою радянського союзу *[Й.]* Чайковському такому. Ну, герої радянського союзу. Ну, радянський воїн який там десь загинув. Тим більше, що він єврей, євреям поставили. Ну, ладно, хай стоїть. Є такі пам'ятники радянські – вони повинні залишатися, якщо вони не якісь там супершовіністичні, чи щось таке. Ось тут біля нас, я живу, оцей сквер *[О.]* Лянгасова – там такий, каменючка така написана: «Тут загинув лейтенант Лянгасов». От, такі-от ці. І деякі, деякі є – перебор є деякий, треба їх. Потім, що погано, мені не подобається, називання вулиць – інколи таким називають, що, ну-ну-ну, для чого? Коли це вже, правда, не радянізація, а це вже щодо історичної пам'яті. Нема пам'яті, бо нема тут цього ж самого, вулиці *[Г.-Л. де]* Боплана – Боплан це ж про Фастів писав, було, карта там. Потім нема тут Наполеона Орди – от, той, що акварелі залишив. Де? Нема тут. І іще, правда, бюст *[О.]* Бальзака забрали ці з костьолу, оці самі ж отці забрали сюди, тут він стоїть на подвір'ї костьолу. Тут вони пантеончик такий собі зробили непоганий. Звозять сюди всякі такі пам'ятки і пам'ятники. Вони молодці в цьому плані. Я не знаю, як із вулицею *[А.]* Кравця-Кравченка. Тут вже така історія була, тому, е-е, він був працював секретарем на біржі праці в німців і він був ОУН-івець. І загинув він напередодні радянського ж цього визволення Фастова. І от, йому було 18 років, здається. Він був похоронений біля костьолу. А потім

на нього почали перти, що такий-сякий він, працював на держпраці, отправляв наших туди ж... Ну, це була радянська пропаганда. Бо він якраз після тих працював з лікарями, які допомагали рятувати від вивезення в Німеччину. А всіх же ж не врятуєш. Якби вони раптом зробили так, що ні один не поїхав від Фастова, то вони би з перших поїхали б. Це ж треба розуміти. Е-е, і от, він там був похований, то могилу ту хотіли були знищити. То невідомо, хто, невідомо, як і невідомо, коли її переніс на заводовокзальське кладовище. І там такий пам'ятничок зроблений, могила його є, фотографія його там є. Недалеко від могили моїх батьків якраз. От, ну, ще, нібито, є такі люди, які оце й досі сповідують таку дурню радянську. Хоча їх все менше і менше є. А зараз вже про це менше говорять у зв'язку з війною. І тому воно вже, ну, процес-процес пошов, як казав *[М.]* Горбачов свого часу. Хоча, звичайно, утвердження української мови – ну, тут потрібні якісь іще часи. Та й мови міняти треба нормально. Наприклад, я десь тут написав, бо все воно, правда, не вийшов, може, вийде, не вийшло. Тут є на Завокзаллі гора Татарка – ну, це таке підвищення, велике, високе. На ній сторожова могила – курган стародавній, великою мірою знищений, але не весь. Там вулиця проходить. Вулиця має надзвичайно поетичну і патріотичну назву – Транспортна. Ну, я написав, чому б не дати назву «вулиця Татарка», ну, скажімо. Там же ж є Татарка. Ну, може, вийде, може, це я надрукуюсь десь там краєзнавчих і тих всіх. Ну, і ще такі деякі ямози – абсолютно неправильні. Переназивати дуже ж не хочуть, бо це ж треба змінювати адреси, всякі документи, всякі там, ну. А назви які були раніше – раніше, от, біля мене є вулиця Франка – це такий якийсь тупичок, апендикс. З одного боку машина їде, а далі воно стає худіше-худіше-худіше, менше-менше-менше, і далі, кажу, тільки стежка там десь виходить кудись. Ну, такі ж аналогічні вулиці Лесі Українки – воно таке щось, якась канава біля церкви на Снігурівці. Ну, отакі є, не дуже путні. І не дуже вони на, на своєму місці, але що поробиш...

[О. Д.] *А от, якось так воно ще є, Фастівський краєзнавчий музей якось бере участь у, ну, оцих процесах, можливо, фіксує якось оцю усноісторичну інформацію часів російсько-української війни, ну, якщо Вам відомо про це?*

[В. Б.] Щось бере. І раніше я більше знав про це, а зараз вони якось трохи дистанціювались. Раніше там була директорка інша, вона померла від ковіда. *[...]* Але, от, екскурсії вони організували, зараз проходять екскурсії, є якісь по місту, ходять ці екскурсії, там ще якісь. Це добре. У самому музеї там заходи відбуваються, всякі екскурсії і тому подібне. Це є таке хоч. Хоч ясно, що їм платять дуже мало, музейці. Отримують музейники дуже мало грошей. Е-е, і оце всякі такі відбуваються і громадські заходи теж. В музеях, буває, відбуваються. *[...]* Ну, тобто так, середньостатистично музей працює. А оскільки він є, і туди діти ходять, і старші люди ходять, то він свою роботу отак якось виконує, більш-менш. Експозиції вони міняють регулярно. Будинок старий там, рубежа оцього XIX – XX століття.

[О. Д.] *Мабуть, уже буду Вам задавати таке підсумкове питання. Якою Ви бачите взагалі Україну після нашої Перемоги? І що нам треба зробити, щоб утвердити цю Перемогу в умах, а не тільки фізично?*

[В. Б.] Ну, я, така думка, що треба, все-таки, менше дивитися оті всі телеграмовські канали, якими заправляють, мабуть, з одного кабінету з москви. Треба менше слухати про те, що все пропало. От, і, все-таки, треба триматися, бо «москаляндія» колись впаде-таки. Чи вона розділиться, чи ні, але вона мусить впасти, оця імперія архаїчна, древня і примітивна, і абсолютно паразитарна. Вона ж паразитарна. Самих «кацапів» доля підносила велика. Вони заграбастили все, що можна. І на тому

паразитують. На нашій історії, на наших князях паразитують. На нашому хлібі паразитували. І так далі. Воно має загнутися. І от, треба триматися. Навіть, якщо щось там не так буде, то воно все одно, треба дождатись, коли воно впаде, оця погань. А коли воно впаде, тоді в усьому світі заворушиться все. Тому що вони не тільки борщ наш вкрали. Вони багато що поцупили і в ханті, і в мансі, і в багатьох народів, і Курильські острови, і шматок Китаю були урвали… От. Ну, а далі треба ж мати голову на плечах. Ну, і зараз теж. І голосувати за тих людей, які справді кудись ведуть до Європи, тому що крім Європи куди нам іти? Ну, от, якщо подивитися по світу, то самі по собі можуть бути або країни сильні, з сильними ресурсами, з багатими, або вони групуються. Наприклад, Євросоюз – якщо його розділити на ці мікрокраїнки, що з ним буде? Та нічого не буде. Ні, ну, можна, може країна, якщо вона виступає як якийсь центр зв'язків, якийсь як Сінгапур, наприклад, там чи Японія, чи Південна Корея. Як же зараз кажуть, що це й потоки все визначають: фінансові потоки, сировинні потоки, людські потоки, трудові ресурси, потоки. Ну, тобто сама країна, як вона десь сама по собі сидить, то толку з нею ніякої. А так, взагалі-то, в України потенціал великий. Он є ж думка, щоб потихеньку підсунути туди десь під носа *[Д.]* Трампу і його братії, що в Україні багато є покладів і всякого там урану, літію є, і ще щось тут є. Тобто, ну, чого віддавати москалям, якщо москаль сюди прийде… А так Захід може розробляти, тільки хай безпеку зробить нам. І тобто ресурси – в нас мінімум, все-таки, певний є. Саме основне, щоб у нас реформи йшли. І щоб, ну, в принципі, воно йшло нормально більш-менш. Але ж це, по-перше, обстановка так складалася. По-друге, скільки ми сиділи, чухалися, поки воно почало щось діяти. *[…]* І ми ж, все-таки, з Європою дуже сильно пов'язані зараз. Зараз Європа – це фінансові ресурси великі. *[…]* Але без Європи нікуди не дінешся. Хіба ще сколочувати ще отут противагу східноєвропейську якусь. З поляками надо порозумітися. Причому тут і відступати не можна, щоб вони об нас ноги витирали. Ну, і не тільки поляки, а решта всяких, хто тут де не є. Фіни, прибалти, хто там, чехи – це такі нормальні люди. Ну, от, така в мене думка. А мігранти – ну, от, я стежу за демографією, за мігрантами – ну, доведеться з мігрантами якось миритись, але головне, щоб міграційна політика путня була, як каже *[Е.]* Лібанова, щоб це не була якась дурня, що тут потім не знатимемо, куди дівати тих мігрантів. Ну, і свої щоб поверталися.

[О. Д.] *Добре, дякую!*

Додаток 1

Перелік публікацій та апробацій за результатами наукового проєкту

Публікації у фахових вітчизняних наукових часописах

1. Бех К., Головко О., Дєдуш О. Воєнне повсякдення громад Київщини: формування корпусу історичних джерел та історіографії. *Сторінки історії.* 2025. № 61. С. 382-407. https://doi.org/10.20535/2307-5244.61.2025.347319.

2. Коломийчук О. «Межі релігії просто стерлись…»: міжконфесійна солідарність громади м. Ірпеня в умовах російської окупації та звільнення Київщини. *Українознавство.* 2024. № 4 (93). С. 52-65. https://doi.org/10.17721/2413-7065.4(93).2024.317565.

3. Коломийчук О., Головко О. Залишитися чи евакуюватися: дилема вибору в лютому-березні 2022 року (за свідченнями мешканців м. Ірпеня). *Народна творчість та етнологія*. 2025. № 2. С. 51-60. https://doi.org/10.15407/nte2025.02.051.

4. Бех К. Урбаністичні студії в Україні: культурно-антропологічний контекст Київщини. *Актуальні питання у сучасній науці. Серія «Історія та археологія».* 2025. № 10 (40). С. 662-676. https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-10(40)-662-676.

5. Дєдуш О. Історичне підґрунтя локальної ідентичності жителів міста Білої Церкви. *Матеріали до української етнології*. 2025. Вип. 24 (27). С. 31-41. https://doi.org/10.15407/mue2025.24.031.

Публікації у міжнародних наукових часописах

1. Бех К., Головко О., Дєдуш О., Коломийчук О. Особливості документування свідчень про сучасне воєнне повсякдення громад Київщини (за матеріалами академічного усноісторичного проєкту). *International Journal «Law and Society»*. 2025. Vol. 11. С. 38-46.

Публікації у збірниках наукових праць

1. Бех К. Сімейна обрядовість у реаліях сучасної Київщини: історіографічний огляд та перспективи вивчення. *Матеріали до української етнології.* 2024. Вип. 23 (26). С. 122-129. https://doi.org/10.15407/mue2024.23.122.

Публікації у збірниках матеріалів конференцій

1. Бех К. Особливості повсякдення сучасної української сім'ї (за матеріалами Київщини). *«Культурна спадщина й ідентифікаційні процеси часів воєнного лихоліття: теоретичні та прикладні ракурси досліджень»: збірник тез доповідей учасників Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 11-12 липня 2024 року)* / [голов. ред.: Г. Скрипник, С. Павлюк]; НАН України; ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ : Вид-во ІМФЕ, 2024. С. 52. URL : https://www.etnolog.org.ua/pdf/stories/zbirnyky/2024/theses_2024.pdf.

2. Бех К. Сучасне воєнне повсякдення Київщини як пріоритет досліджень молодих учених. *Світ наукових досліджень. Випуск 34: матеріали Міжнародної мультидисципліні-*

нарної наукової інтернет-конференції (м. Тернопіль, Україна; м. Ополе, Польща, 22-23 жовтня 2024 р.) / за ред. О. Патряк та ін. ГО «Наукова спільнота», WSZiA w Opolu. Тернопіль : ФО-П Шпак В. Б., 2024. С. 103-106.

3. Дєдуш О. Патріотичний неототемізм у реаліях українського tempus belli. *«Культурна спадщина й ідентифікаційні процеси часів воєнного лихоліття: теоретичні та прикладні ракурси досліджень»: збірник тез доповідей учасників Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 11-12 липня 2024 року)* / [голов. ред.: Г. Скрипник, С. Павлюк]; НАН України; ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ : Вид–во ІМФЕ, 2024. С. 55. URL : https://www.etnolog.org.ua/pdf/stories/zbirnyky/2024/theses_2024.pdf.

4. Коломийчук О. Сучасне воєнне повсякдення громад Київщини як предмет етнологічного дослідження. *«Культурна спадщина й ідентифікаційні процеси часів воєнного лихоліття: теоретичні та прикладні ракурси досліджень»: збірник тез доповідей учасників Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 11–12 липня 2024 року)* / [голов. ред.: Г. Скрипник, С. Павлюк]; НАН України; ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ : Вид–во ІМФЕ, 2024. С. 48. URL : https://www.etnolog.org.ua/pdf/stories/zbirnyky/2024/theses_2024.pdf.

5. Коломийчук О. Міжконфесійна солідарність громади м. Ірпеня в умовах російської окупації та звільнення Київщини. *Українознавчі рефлексії сучасних соціокультурних процесів: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 190-й річниці відкриття Київського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Київ, 24 жовтня 2024 р.)*. Київ : НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка, 2024. С. 229-234. URL : https://ndiu.knu.ua/images/2024/tezy_24.pdf.

6. Бех К., Головко О., Дєдуш О., Коломийчук О. Етнологічне дослідження воєнного повсякдення на Київщині: перші рефлексії щодо життєвих досвідів її мешканців. *Тези Міжнародної науково-практичної конференції «Збереження національної спадщини та розвиток культурних практик в умовах суспільних викликів (до 130-річчя від дня народження організатора науки, поета, митця Максима Рильського)» (Київ, 19-20 березня 2025 року)* / ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України. Київ, 2025. С. 126-129. URL : https://www.etnolog.org.ua/pdf/stories/zbirnyky/2025/tezy.pdf.

7. Бех К. Нові смисли та символи культурного простору міст Київщини. *Тези Міжнародної науково-практичної конференції «Збереження національної спадщини та розвиток культурних практик в умовах суспільних викликів (до 130-річчя від дня народження організатора науки, поета, митця Максима Рильського)» (Київ, 19–20 березня 2025 року)* / ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України. Київ, 2025. С. 157–159. URL : https://www.etnolog.org.ua/pdf/stories/zbirnyky/2025/tezy.pdf.

Публікації на науково-популярних та медійних ресурсах

1. Коломийчук О. IV Міжнародний Літній інститут свідчень війни проти України 2025 «Свідчення як культурна спадщина для майбутніх ландшафтів пам'яті» (Witnessing the War on Ukraine Summer Institute (WWSI) 2025 "Testimonies as Cultural Heritage for Future Memory Landscapes"): огляд події. URL : https://uamoderna.com/notes/iv-mizhnarodnyi-litnii-instytut-svidchen-viiny-proty-ukrainy-2025-svidchenniaiak-kulturna-spadshchyna-dlia-maibutnikh-landshaftiv-pamiati-witnessing-the-war-on-ukraine-summer-in/.

2. Кисіль Н. «У нас немає іншого виходу, як ставати кращими» – історик Олексій Дєдуш про Україну після перемоги. *Еспресо. Біла Церква*. URL : https://bc.espreso.tv/interview-bc-u-nas-nemae-inshogo-vikhodu-yak-stavati-krashchimi-istorik-oleksiy-dedush-pro-ukrainu-pislya-peremogi.

Апробації результатів дослідження

Учені-етнологи – учасники виконуваного гранту НАН України – у межах теми дослідження впродовж 2024–2025 рр. взяли участь у **13** міжнародних та всеукраїнських конференціях, круглих столах, симпозіумах та інших наукових форумах:

Всеукраїнська науково-практична конференція *«Сьомі Череванівські наукові читання» (на пошану професора А. С. Череваня)*, м. Полтава, 23-24 травня 2024 р. (**К. Бех**); Міжнародна науково-практична конференція *«Культурна спадщина й ідентифікаційні процеси часів воєнного лихоліття: теоретичні та прикладні ракурси досліджень»*, м. Київ, 11-12 липня 2024 р. (**К. Бех; О. Дєдуш; О. Коломийчук**); Міжнародна мультидисциплінарна наукова конференція *«Світ наукових досліджень. Випуск 34»*, м. Тернопіль, Україна; м. Ополе, Польща, 22-23 жовтня 2024 року (**К. Бех**); Міжнародна науково-практична конференція *«Українознавчі рефлексії сучасних соціокультурних процесів»*, присвячена 190-й річниці заснування Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ, 24 жовтня 2024 року (**О. Коломийчук**); XI Міжнародна науково-практична конференція *«Perspectives of Contemporary Science: Theory and Practice»*, м. Львів, 9-11 грудня 2024 року (**О. Дєдуш**); Міжнародна науково-практична конференція *«Збереження національної спадщини та розвиток культурних практик в умовах суспільних викликів (до 130-річчя від дня народження організатора науки, поета, митця Максима Рильського)»*, м. Київ, 19-20 березня 2025 року (**К. Бех; О. Головко; О. Дєдуш; О. Коломийчук**); III Міжнародна наукова конференція *«Російські воєнні злочини – від документування до покарання»*, м. Івано-Франківськ, 21 лютого 2025 року (**К. Бех, О. Головко, О. Дєдуш, О. Коломийчук**); Всеукраїнська наукова конференція *«Вишгород та його пам'ятки в історії та сьогоденні»*, м. Вишгород, 14 травня 2025 року (**О. Головко; О. Коломийчук**); Міжнародна науково-практична конференція *«Українське народознавство та мистецтвознавство в контексті сучасних суспільних змін (наукова конференція пам'яті академіка НАН України Ганни Скрипник)»*, м. Київ, 16-17 вересня 2025 року (**К. Бех; О. Головко; О. Дєдуш; О. Коломийчук**); Симпозіум документаційних та архівних проєктів *«Найбільш документована війна: задіяти архіви»*, м. Львів, 22-24 травня 2025 року (**О. Коломийчук**); Літній Інститут *«Witnessing the War on Ukraine: Testimonies as Cultural Heritage for Future Memory Landscapes»*, м. Ужгород, 28-31 липня 2025 року (**О. Коломийчук**); Міжнародна наукова конференція *«Сучасне українознавство в обороні держави та її повоєнній відбудові»*, м. Київ, 16 жовтня 2025 року (**К. Бех**); Круглий стіл *«Польові експедиції воєнного часу: виклики фіксації живої традиції»*, м. Вишгород, 22 жовтня 2025 року ***(О. Головко, О. Коломийчук)***.

Додаток 2

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ МИСТЕЦТВОЗНАВСТВА, ФОЛЬКЛОРИСТИКИ
ТА ЕТНОЛОГІЇ ім. М. Т. РИЛЬСЬКОГО

ПРОГРАМА-ПИТАЛЬНИК

СУЧАСНЕ ВОЄННЕ ПОВСЯКДЕННЯ ГРОМАД КИЇВЩИНИ: КУЛЬТУРНО-АНТРОПОЛОГІЧНИЙ ВИМІР [*]

Київ
2025

[*] Запропонована програма-питальник є здебільшого дороговказом для інтерв'юерів при глибшому розкритті наративних тем під час фіксації відповідних сюжетів із сучасного воєнного повсякдення співрозмовників / співрозмовниць, аніж вичерпним питальником, пунктів якого слід беззаперечно дотримуватися при опитуваннях. Наша дослідницька група рекомендує під час проведення інтерв'ю із очевидцями сучасних воєнних реалій в Україні надавати (за можливості) ініціативу у веденні бесіди самим респондентам, що сприятиме формуванню більш цілісної та послідовної оповіді, органічно вписаної у життєпис її автора. Зазначений квестіонар лише допомагає комплексно поглянути на палітру пережитих воєнних досвідів сучасності, деталізувати та роз'яснити цікаві дослідникові або ж малозрозумілі для нього частини інтерв'ю. Переконані, що формування культури пам'яті про пережиті події та практики повсякдення є важливою частиною експедиційної роботи етнолога (фольклориста, антрополога, усного історика) у «воєнному полі», що потребує від кожного вченого персональної відповідальності, виваженості і толерантності, вміння підтримувати та зупиняти розмову у найбільш емоційні її моменти. Тому до омовлення чутливих тем слід підходити надзвичайно обережно, не спонукаючи носія досвіду до їх вишукування у власній травматичній пам'яті та не нав'язуючи йому для обговорення відповідні структурні частини із програми-питальника. Такий підхід і рекомендації нашої дослідницької групи базуються, зокрема, на особистому досвіді роботи етнолога / антрополога зі складним минулим, а також самоосвіті у сфері психології спілкування із людьми в умовах воєнного часу.

І. Знайомство із співрозмовником / ницею, його / її життєва історія

1.1. Назвіть Ваше прізвище, ім'я, по батькові; освіту; ким і де працюєте; Ваш сімейний стан? *(за попередньої згоди співрозмовника / співрозмовниці)*.

1.2. Чи даєте згоду на запис, збереження в архів та публікацію матеріалів (повну або часткову)? Якщо так, чи Ви не проти заповнити інформовану згоду по завершенні інтерв'ю або ж даєте усний дозвіл?

1.3. Розкажіть, будь ласка, про себе та своє життя.

ІІ. Повсякдення громад Київщини в умовах безпосередніх загроз повномасштабного російського вторгнення (кінець лютого — початок квітня 2022 року)

2.1. Особистісний вимір сприйняття початку повномасштабної російсько- української війни

2.1.1. Як Ви переживали події повномасштабного етапу російсько-української війни? Де зустріли його початок 24 лютого 2022 р.?

2.1.2. Як Ви дізналися про початок відкритого ворожого вторгнення? Що відчували у той день?

2.1.3. Чи готувались до потенційного ворожого вторгнення? Чи була у Вас «тривожна валіза»? Пригадайте її вміст?

2.1.4. Як реагували на війну Ваші рідні, друзі, знайомі, односельці (мешканці міста / громади)? Чи були зміни у поведінці людей літнього віку, дітей, домашніх тварин, худоби у господарстві?

2.1.5. Як захищали власне житло (двір, господарство) від воєнної загрози та потенційних руйнувань?

2.1.6. Чи допомагали Вам у цьому родичі, сусіди, друзі, органи місцевого самоврядування? Як саме?

2.1.7. Чи заходили війська у ваш населений пункт? Як ставились місцеві до військових (українських / російських)?

2.1.8. Чи відбувалися бойові дії на території вашого населеного пункту? Якщо так, то чи були відомі масштаби руйнувань на початку військового протистояння? Якими були реальні наслідки бойових дій?

2.1.9. Чи володієте якимось артефактами, що відображають перебіг російсько-української війни у вашому населеному пункті? Якщо так, чи могли б надати їх для фотофіксації? Чи не маєте наміру передати їх до музейних експозицій вашого населеного пункту або ж до м. Києва?

2.2. Особливості життєзабезпечення в умовах воєнного часу

2.2.1. Як змінились побутові умови Вашого проживання у період війни?

2.2.2. Чи пригадуєте якісь зміни у режимі та раціоні Вашого харчування? Де готували їжу?

2.2.3. Звідки брали продукти харчування?

2.2.4. Чи відбулись зміни у способах носіння та типах одягу?

2.2.5. Чи змінилось якось Ваше житло упродовж останнього часу? Чи не було його руйнувань або ж пошкоджень двору, господарства за період війни?

2.2.6. Як Ви вважаєте, які Ваші дії, способи поведінки, ініціативи допомогли Вам вижити?

2.2.7. Які нові господарсько-побутові та поведінкові практики з'явились у Вашому житті в період окупації?

2.2.8. Як вони допомогли Вам урятувати власне життя та життя своїх родичів?

2.3. Інформаційні канали для сповіщення та згуртованості громад

2.3.1. Які форми оповіщення місцевого населення застосовувались у вашій громаді у період підвищеної воєнної небезпеки (*церковні дзвони, рупори із сигналом повітряної тривоги, повідомлення у спільних чатах та офіційних інтернет-сторінках місцевої влади в соціальних мережах тощо*)?

2.3.2. В який спосіб отримували інформацію про рух ворожих військ на теренах вашого населеного пункту? Чи були «зв'язкові» у вашому селі / місті, що передавали потрібну інформацію?

2.3.3. За допомогою яких каналів зв'язку гуртувалися довкола різних волонтерських / патріотичних ініціатив у воєнний час (період окупації) у вашому населеному пункті (*через сусідів чи родичів, поголос у селі, із повідомлень очільників місцевої громади, прямих телефонних дзвінків, через спільні чати та відповідні групи у соціальних мережах тощо*)?

2.3.4. Як комунікували із власними родичами чи близькими у межах одного населеного пункту або ж у тилових регіонах країни, куди останнім удалося вибратись?

2.4. Солідарність, сусідство, волонтерство

2.4.1. Чи пригадуєте приклади допомоги від односельців / мешканців громади, підтримки з боку родичів, друзів чи сусідів у період повномасштабної фази війни / окупації? У чому вона полягала щодо Вас?

2.4.2. Які іще форми колективної взаємодопомоги у Вашій громаді пригадуєте щодо решти мешканців?

2.4.3. Чи пригадуєте, як реагували Ваші сусіди на вороже вторгнення у перші дні війни?

2.4.4. Чи звертались сусіди до Вас із проханням про допомогу, в чому вона полягала?

2.4.5. Кому у вашій громаді довіряли найбільше (сусідам, родичам, представникам місцевої влади)?

2.4.6. Чи змінилась довіра до цих людей за час війни? Як саме і чому?

2.4.7. Чи допомагали Ви своїм односельцям / мешканцям міста / громади виїжджати у більш безпечні (тилові) регіони країни? Як саме?

2.4.8. Чи приймали вимушено переміщених осіб у себе вдома за час війни? Звідки були ці люди?

2.4.9. Розкажіть, на яких умовах Ви приймали потерпілих від війни у Вас удома?

2.4.10. Чи можете розповісти про ваші взаємовідносини із тими, кому надали прихисток?

2.4.11. Чи відбулись певні зміни у Вашому побуті та харчуванні під час прийому тих, хто тікав від війни? Які саме?

2.4.12. Чи щось перейняли від осіб, яким надали прихисток?

2.4.13. Чи помітили зміни у житті постраждалих від війни, що відбулися під Вашим впливом?

2.4.14. Чи Ви перебували в евакуації? Де саме?

2.4.15. Розкажіть про своє повсякдення в евакуації.

2.4.16. Як сприймали Вас оточуючі? Чи порозумілись з усіма віковими й соціальними групами приймаючої громади? Які перешкоди виникали на цьому шляху?

2.4.17. Розкажіть про новий для Вас досвід, що його здобули в місці Вашої евакуації?

2.4.18. Чи бували на місцевих весіллях, похоронах, відзначеннях різних календарних свят (Різдва, Великодня)? Що Вас вразило із побаченого? Які схожі чи відмінні риси помітили у культурних традиціях рідного населеного пункту і місцевості, куди евакуювалися?

2.4.19. Чи відвідували храм та інші святі місця у краї свого тимчасового проживання? Що нове для себе відкрили / пережили?

2.4.20. Чи щось перейняли від мешканців населеного пункту, в якому Ви були переселенцем (*традиції місцевого харчування, елементи чи типи одягу, різні форми вітання й патріотичні гасла, мову спілкування, релігійні практики чи молитви тощо)*?

2.4.21. Чи відбулись певні зміни у мові Вашого спілкування за час перебування в евакуації? Які саме? Що стало причиною змін у Вашій мовній поведінці?

2.4.22. Чи вдалось влаштуватись на роботу в місцевості Вашої евакуації?

2.4.23. Які нові професійні навички там здобули?

2.4.24. Чи змогли набути нових друзів або розширити коло спілкування? Підтримуєте з ними зв'язок надалі?

2.4.25. Як Ваші діти звикали до нових умов проживання? На Вашу думку, наскільки вони адаптувались?

2.4.26. Чи набули Ваші діти нових друзів та приятелів?

2.4.27. Як часто діти говорили Вам, що хочуть додому? Наскільки це вплинуло на Ваше рішення повернутись назад?

2.4.28. Назвіть головні обставини, що спонукали Вас повернутися на Київщину.

2.4.29. Які форми волонтерської допомоги Вам відомі, що були присутні у вашій територіальній громаді / селі / місті *(плетіння маскувальних сіток, виготовлення окопних свічок, пошиття зручного одягу для військових, заготівля продуктів харчування на фронт, закупівля медикаментів, виготовлення «коктейлів Молотова» тощо)*?

2.4.30. Розкажіть про власний досвід волонтерства на Київщині (в евакуації, якщо такий був).

2.4.31. Чи належите до певної волонтерської / благодійної / громадської організації (групи, центру)? Розкажіть про Ваш персональний досвід активності в такому об'єднанні?

2.4.32. Чи брали участь в організації різноманітних ярмарків, благодійних аукціонів, культурно-мистецьких заходів з метою збору коштів для потреб українського війська? Розкажіть про них.

2.4.33. Які громадські / благодійні організації були долучені до волонтерства у вашому населеному пункті? Розкажіть про Вашу персональну співпрацю із ними, якщо така була?

2.4.34. До якої саме форми волонтерства Ви найбільше були долучені *(плетіння маскувальних сіток, виготовлення окопних свічок, пошиття зручного одягу для військових, заготівля продуктів харчування на фронт, закупівля й підбір потрібних медикаментів, формування бойових аптечок, збір гуманітарної допомоги для мешканців окупованих регіонів та громад, що постраждали внаслідок підриву Каховської ГЕС тощо)*? Це був Ваш персональний вибір? Чому?

2.4.35. Оцініть роль та місце волонтерства в обороні України, наближення остаточної Перемоги над ворогом.

2.5. Рух спротиву, оборона рідного краю, підтримка українських захисників

2.5.1. Чи зводили блокпости поблизу вашого населеного пункту?

2.5.2. Що Вам відомо про особливості спорудження таких укріплень?

2.5.3. Хто саме ніс варту на таких блокпостах? Можливо, серед них були Ваші родичі або друзі?

2.5.4. Чи щось відомо Вам про режим чергування на блокпостах, особливості харчування та побуту?

2.5.5. Що Вам відомо про місцевий рух опору в період окупації? Чи були Ви його учасником?

2.5.6. На Вашу думку, в яких формах він проявлявся?

2.5.7. Пригадайте ініціативи вашої громади у справі оборони рідного села / селища /міста.

2.5.8. Що Вам відомо про підрив Козаровицької дамби на річці Ірпінь у лютому 2022 р.?

2.5.9. Як Ви вважаєте, яке значення мав підрив цієї дамби для блокування подальшого просування ворожих військ?

2.5.10. Чи хтось із Ваших близьких та родичів брав участь в обороні рідного краю у складі груп територіальної оборони, інших підрозділах Збройних сил України, добровольчих формуваннях територіальної громади?

2.5.11. Чи можете щось розповісти про особливості їхньої служби (в межах тієї інформації, що їм не повинна нашкодити)?

2.6. Зміни в укладі родинного життя населення, спричинені повномасштабною війною

2.6.1. Які зміни відбулися у складі Вашої родини після початку повномасштабної війни *(евакуація окремих членів, мобілізація, вимушена розлука тощо)*?

2.6.2. Як змінився розподіл родинних обов'язків (побутових, виховних, господарських) під впливом воєнних умов? Хто взяв на себе нові ролі?

2.6.3. Чи змінились ваші родинні стосунки *(подружні, міжпоколінні, батьки / діти)*? Що стало причиною цих змін?

2.6.4. Як вплинули постійна небезпека, обстріли, «блекаути» на Ваше родинне дозвілля та способи спілкування?

2.6.5. Які нові практики взаємопідтримки виникли у Вашій родині? Що допомогло пережити найважчі періоди?

2.7. Внесок місцевої влади громад у справу безпеки і взаємодопомоги

2.7.1. Чи готувалась до потенційного військового вторгнення ваша громада? Якщо так, то як саме? Якою була роль місцевого самоврядування, громадських організацій у заходах безпеки?

2.7.2. Які повідомлення надходили від місцевих органів влади про воєнну загрозу?

2.7.3. Як відбувалось сповіщення місцевих мешканців про початок військового вторгнення?

2.7.4. Чи були свідками допомоги для мешканців села / міста, що надходила від очільників відповідної територіальної громади (голови та його заступника, старости відповідного населеного пункту), волонтерів, громадських організацій, місцевих релігійних громад тощо?

2.7.5. Чи щось відомо Вам про допомогу для сімей, які переїхали на Київщину в період повномасштабного вторгнення, на теренах Вашого села / міста / громади? В яких формах вона проявлялась?

2.7.6. Чи допомагали якось місцевим мешканцям представники органів влади в період окупації? У чому така поміч проявлялась?

2.7.7. Оцініть значення діяльності органів місцевого самоврядування в порятунку вашого села / міста / громади.

2.8. Роль релігійних громад населених пунктів у взаємопідтримці їхніх мешканців

2.8.1. Які релігійні громади діють на території вашого населеного пункту?

2.8.2. Чи Ви належите до однієї із них? Якої саме?

2.8.3. Чи якось змінилась релігійна ситуація у вашому селі / місті /громаді в період повномасштабного вторгнення російських військ? Що Вам відомо про її перипетії?

2.8.4. Якою була роль місцевих церков у підготовці до можливого російського вторгнення?

2.8.5. Чи говорилось про це під час проповідей на богослужіннях та релігійних зібраннях?

2.8.6. Що Вам відомо про допомогу, яку надавали місцеві релігійні громади та організації з початком повномасштабного російського вторгнення в Україну?

2.8.7. Чи хтось із Ваших родичів, друзів або знайомих зумів виїхати із Київщини за посередництва місцевих церков або релігійних організацій?

2.8.8. Чи щось відомо Вам про прихистки, що їх надавали місцеві церкви чи релігійні організації у період окупації краю?

2.8.9. Як ставилися рашисти до релігійних провідників та їхніх громад у період тимчасової окупації Київської області?

2.8.10. Чи відомі Вам випадки репресій щодо представників релігійних громад та їхніх провідників за час війни?

2.8.11. Чи відправлялися в церквах богослужіння у період окупації? Чи відомо Вам, як вони відбувалися?

2.8.12. Чи знаєте щось про трагічні випадки у церквах, монастирях, будівлях для релігійної відправи, семінаріях у період війни / окупації? Як Ви про них довідались?

2.8.13. Чи змінилось Ваше ставлення до релігії та віри у Бога взагалі у період війни?

2.8.14. Які причини таких докорінних перемін у Вашому світогляді?

2.8.15. Чи з'явилися (нові) молитви або релігійні практики у Вашому повсякденні? Чому вони виникли? Який сенс Ви у них закладаєте?

2.8.16. Що Вам відомо про відстоювання місцевими релігійними спільнотами громадянської (національної) позиції? У яких формах воно проявлялось?

2.8.17. Як доклались місцеві релігійні громади (церкви) до розвитку української культури, зміцнення місцевих та загальнонародних традицій?

2.9. Особливості деокупації населених пунктів, адміністративні та самоорганізаційні форми початку відновлення постраждалих громад

2.9.1. Чи пам'ятаєте день звільнення Вашого краю з-під окупації? Як Ви про це дізналися?

2.9.2. Що відчували у ту мить? Якими були Ваші перші дії?

2.9.3. Як переживали звільнення вашого населеного пункту односельці (мешканці міста)?

2.9.4. На Ваш погляд, завдяки чому Ви змогли зберегти власне життя та життя своєї родини?

2.9.5. Якими були перші заходи органів місцевого самоврядування після звільнення вашого населеного пункту?

2.9.6. Чи Ви залишились у селі / місті після його звільнення? Як відбувалася відбудова вашого краю, поступове повернення до повноцінного життя?

2.9.7. Що найбільше запам'яталося Вам із періоду, прожитого в окупації?

2.9.8. Чи можете розповісти про ставлення окупаційної влади, російських військових до місцевого населення?

2.9.9. *За згоди відповісти на запитання 2.9.8:* Розкажіть, будь ласка, про факти злочинної діяльності російських військових та представників окупаційної влади на території вашого населеного пункту з метою формування досудової доказової бази.

III. Повсякдення громад Київщини в умовах російських ракетно-дронових обстрілів та пов'язаних із ними «блекаутів», припинення водопостачання та опалення

3.1. Заходи з облаштування безпечного особистого простору

3.1.1. Як війна вплинула на Вашу регуляцію сну та відпочинку?

3.1.2. Ви спали звично у житловому будинку чи ночували в укритті? Як довго тривав такий період ночівлі в укриттях?

3.1.3. У Вас було власне укриття? Де Ви його облаштували *(в підвалі приватного / багатоквартирного будинку, у дворі)*?

3.1.4. Як Ви зводили це укриття?

3.1.5. Як Ви опанували техніку спорудження прихистку?

3.1.6. Опишіть, що було всередині укриття.

3.1.7. Як приймали рішення, які речі та предмети слід взяти в укриття?

3.1.8. Яку роль при цьому відіграли повідомлення й інструкції від офіційних органів державної влади та місцевого самоврядування?

3.1.9. Де Ви спали в укритті?

3.1.10. В якому режимі харчувалися в укритті?

3.1.11. Як змінився Ваш раціон за час харчування в укритті?

3.1.12. Чим займались в укритті? Що допомагало зняти психологічну напругу?

3.1.13. Яку роль відігравало читання книг, прослуховування улюбленої музики? Чи був доступ до цих речей?

3.1.14. Чим відволікали дітей від тривоги та хвилювань за власну безпеку?

3.1.15. Чи відігравала певну роль під час ракетної небезпеки та перебуванні в укритті особиста / родинна молитва?

3.2. Функціонування громадських укриттів для цивільного захисту населення

3.2.1. Чи є укриття та бомбосховища на теренах вашого населеного пункту (громади)? Чи Вам доводилось бувати в них?

3.2.2. Наскільки доступними для Вас особисто є такі сховки?

3.2.3. Чи стикалися з випадками, коли під час ракетної небезпеки укриття були зачинені?

3.2.4. Чи пригадуєте свої найдовші відрізки часу перебування у бомбосховищі? Чи вдавалося в екстремальних обставинах чимось зайнятись в укритті?

3.2.5. Як харчувалися в укриттях?

3.2.6. Де забезпечували базові фізіологічні потреби?

3.2.7. Чи було щось, що допомагало заспокоїтись, зняти психологічну напругу під час повітряних тривог та ракетних обстрілів?

3.2.8. Чи щось відомо Вам про трагічні випадки в укриттях?

3.3. Зміни у побуті за умов тривалих відключень електроенергії, відсутності води та опалення

3.3.1. Як Ви пристосовували власний побут та режим дня й ночі до умов тривалих відключень електроенергії, дефіциту води та тепла? Скільки часу Вам для цього знадобилось?

3.3.2. Які зміни відбулися у Вашому побуті за цей час?

3.3.3. Як змінився режим Вашого харчування у періоди «блекаутів» та тривалих відключень електроенергії й тепла?

3.3.4. Як відбувалася регуляція часу сну й відпочинку відповідно до екстремальних вимкнень електроенергії, відсутності опалення?

3.3.5. Як вирішували проблеми із водопостачанням у періоди «блекаутів» та тривалих відключень електроенергії?

3.3.6. Чи спостерігався певний дефіцит продуктів харчування у періоди «блекаутів» та масованих ракетних обстрілів?

3.3.7. Звідки брали продукти харчування у періоди затяжних ракетних обстрілів й підвищеної небезпеки?

3.3.8. Де готували їжу за відсутності світла й тепла (*у домашніх печах на дровах, на багатті, на туристичних газових плитках, підключали альтернативне електроживлення тощо*)?

3.3.9. Як вирішували проблеми, пов'язані з опаленням *(опалювали домашніми печами / грубами, розводили багаття у дворі, використовували генератори тощо)*?

3.3.10. Якщо у Вас був генератор, то Ви його придбали за власні кошти чи разом складалися грошима із Вашими сусідами / родичами / друзями?

3.3.11. Розкажіть про Вашу кооперацію із сусідами / родичами / друзями / громадою у справі подолання наслідків масованих ракетних ударів?

3.3.12. Чи покидали Ви населений пункт через масовані ракетні удари та відсутність електроенергії? Куди переїжджали і як довго там перебували?

3.4. Особливості розгортання і функціонування громадських «Пунктів незламності»

3.4.1. Чи існують «Пункти незламності» на території вашого населеного пункту / громади?

3.4.2. Чи відомо Вам, коли вони з'явилися і чи досі функціонують?

3.4.3. Де саме вони знаходяться?

3.4.4. Чи доводилося Вам бувати у цих місцях? Пригадайте, коли саме?

3.4.5. З якою метою здебільшого Ви туди приходили (*погрітись, випити гарячого чаю, зарядити мобільний телефон тощо*)?

3.4.6. Що Вас найбільше вразило у «Пунктах незламності», а що просто запам'яталося?

3.4.7. Опишіть облаштування інтер'єру «Пунктів незламності»?

3.4.8. Чи була там окрема дитяча зона? Як часто Ви там бачили дітей?

3.4.9. Які функції для них притаманні саме на теренах вашого села /міста / громади?

3.4.10. Чи в «Пунктах незламності» у вашому населеному пункті / громаді був доступним безкоштовний чай? Чи не забезпечували у зимовий період іще гарячою їжею?

3.4.11. Кого із родичів, друзів чи знайомих Ви зустрічали у «Пунктах незламності»?

3.4.12. Пригадайте, як довго Ви могли перебувати у «Пунктах незламності»? Це було переважно уночі чи вдень?

3.4.13. Чим займалися у «Пунктах незламності» під час тривалого перебування?

3.4.14. Чи почувалися в безпеці у таких місцях?

3.4.15. Що дозволяло зняти психологічну напругу під час перебування у «Пунктах незламності»?

IV. Діяльність місцевої влади громад у справі підтримки Збройних сил України, розвитку економічного й культурного життя, консолідації жителів

4.1. Загальні відомості про громаду

4.1.1. Скажіть, будь ласка, коли в межах реформи децентралізації була утворена ваша територіальна громада?

4.1.2. Скільки населених пунктів входить до складу вашої територіальної громади?

4.1.3. Скільки мешканців проживає у вашій територіальній громаді?

4.1.4. Скільки на території громади є підприємств, магазинів, банківських установ, лікарень тощо?

4.1.5. Скільки дитсадків, шкіл, закладів професійно-технічної чи вищої освіти, бібліотек, центрів культури та дозвілля функціонує у вашій громаді?

4.1.6. Чи існує пряме транспортне сполучення (окрім маршруту шкільного автобуса) між населеними пунктами громади?

4.1.7. Якою актуальною інформацією наповнюється вебсайт територіальної громади та офіційні сторінки її установ у соціальних мережах?

4.1.8. Які способи оповіщення у випадку повітряних тривог існують у вашій територіальній громаді?

4.2. Завершення реформи децентралізації та зміни у житті територіальних громад

4.2.1. Розкажіть, будь ласка, як відбувався процес об'єднання населених пунктів у вашу громаду?

4.2.2. Які були труднощі в процесі організації об'єднаної громади?

4.2.3. Які зміни у життєдіяльності вашого населеного пункту відбулися після створення територіальної громади?

4.2.4. Наскільки задоволені якістю адміністративних послуг, організацією господарського і культурного життя мешканці тих населених пунктів, що приєдналися до територіального центру громади?

4.3. Участь мешканців і делегованих ними депутатів у прийнятті найважливіших рішень для розвитку громад

4.3.1. Які кандидати зазвичай стають делегованими від місцевих мешканців депутатами громади? Що входить до їхніх обов'язків?

4.3.2. Які найважливіші питання для розвитку громади вирішуються шляхом загальних зборів мешканців?

4.4. Заходи місцевої влади, іноземних партнерів, міжнародних організацій у відбудові інфраструктури громад

4.4.1. Яку допомогу людям, які постраждали або втратили домівку внаслідок ворожих російських обстрілів, надає держава та місцева влада?

4.4.2. Чи ініціюється місцевою владою громадська взаємодопомога (толока) для розбирання завалів, утилізації будівельного сміття, практична поміч у відбудові цивільної інфраструктури?

4.4.3. Чи фінансово допомагають мешканцям громади різні міжнародні організації *(ООН, «Червоний Хрест» тощо)*?

4.4.4. Чи допомагають у відбудові пошкоджених об'єктів інфраструктури вашої громади інші європейські держави, окремі міста-партнери, відомі меценати тощо?

4.5. Функціонування бібліотечної справи у громадах, нові вектори роботи публічних книгозбірень

4.5.1. Чи відвідуєте Ви публічну бібліотеку? Які книги читаєте?

4.5.2. Чи користуються публічні бібліотеки популярністю серед жителів громади?

4.5.3. Як поповнюється бібліотечний фонд публічної книгозбірні громади?

4.5.4. Які заходи культурно-просвітницького характеру відбуваються у бібліотеці? Хто їх відвідує? Де інформується про їхні результати?

4.5.5. Чи організовуються колективом бібліотеки, учителями та школярами літературні конкурси й читання патріотичного спрямування?

4.5.6. Чи функціонують при бібліотеці розмовні клуби, мовні курси чи інші ініціативи, спрямовані на підтримку кращої інтеграції вимушено переміщених осіб?

4.5.7. Чи проводяться в бібліотеці заходи для підтримки військовослужбовців Збройних сил України на реабілітації або ж земляків-ветеранів російсько-української війни?

4.5.8. Чи зберігаються у бібліотеці зафіксовані краєзнавцями матеріали (книги, газетні підбірки, рукописи, фотоальбоми) про ваш населений пункт? Із ким із знавців рідного краю порадили б поговорити?

4.6. Волонтерська та національно-просвітницька робота у Центрах культури та дозвілля

4.6.1. Які форми волонтерської діяльності організовувалися у Центрах культури та дозвілля вашої громади *(плетіння сіток, благодійні ярмарки, концерти, збори допомоги ЗСУ чи потерпілим)*? Чи брали Ви в них участь?

4.6.2. Чи проводилися національно-просвітницькі заходи *(лекції, зустрічі з військовими, історичні читання, творчі вечори)*? Які теми найчастіше порушувались?

4.6.3. Як до волонтерської діяльності залучалися діти, молодь, люди похилого віку? Якою була їхня роль?

4.6.4. Чи співпрацювали Центри культури із громадськими організаціями, волонтерськими ініціативами, бібліотеками? Які спільні проєкти були реалізовані?

4.6.5. Як, на Вашу думку, змінилась роль Центрів культури під час війни? Чи стали вони місцями об'єднання громади?

4.6.6. Чи відомі Вам випадки, коли працівники Центрів культури із початком широкомасштабного російського вторгнення вступали в лави Збройних сил України чи добровольчі формування для захисту власної громади? Як вони пояснювали своє рішення?

4.7. Патріотичне виховання молоді у громадах

4.7.1. Які форми патріотичного виховання молоді практикуються у вашій громаді *(зустрічі з ветеранами, екскурсії до місць пам'яті, участь у волонтерстві, конкурсні програми, військово-спортивні заходи)*?

4.7.2. Чи спостерігаєте зміни у світогляді та поведінці молоді з початком війни? У чому вони проявляються?

4.7.3. Як заклади освіти, бібліотеки, спортивні школи долучаються до виховання громадянської відповідальності?

4.7.4. Які ініціативи молоді *(флешмоби, благодійні збори, мистецькі акції)* стали найбільш помітними у вашій громаді?

4.7.5. Яке місце займають у молодіжному середовищі українські символи та національні традиції?

4.8. Особливості просвіти та забезпечення культурного дозвілля дорослих

4.8.1. Які форми культурного дозвілля для дорослих залишилися або з'явилися під час війни *(майстер-класи, літературні клуби, поетичні та музичні вечори в умовах «блекаутів», співочі гурти / колективи)*?

4.8.2. Чи проводилися для дорослих просвітницькі заходи військово-патріотичного, історичного, правового змісту? Які теми були найбільш затребувані?

4.8.3. Як змінилася участь дорослого населення у культурному житті громади? Чи зросла потреба у спільноті, підтримці?

4.8.4. Які нові навички або знання отримували дорослі завдяки участі в ініціативах Центрів культури та громадських організацій?

4.8.5. Які фактори найбільше вплинули на активність дорослих у культурно-просвітницькому житті громади?

4.9. Професійні та аматорські музичні колективи, гуртки, народні майстри

4.9.1. Чи продовжували діяльність музичні колективи, гуртки та творчі об'єднання після початку повномасштабної російсько-української війни? Як адаптувалися до нових умов?

4.9.2. Які теми переважали у творчих виступах та репертуарі *(патріотична музика, духовна, народна)*? Чому саме такі?

4.9.3. Чи долучалися народні майстри до волонтерської діяльності *(створення оберегів, патріотичних артефактів, благодійних виробів)*?

4.9.4. Як змінилися форми проведення репетицій і виступів *(онлайн-формат, виступи на благодійних заходах, у «Пунктах незламності», в укриттях)*?

4.9.5. Чи зросла роль творчих колективів у консолідації громади? Наведіть приклади.

4.10. Збереження та популяризація культурної спадщини в громадах

4.10.1. Які пам'ятки матеріальної та нематеріальної культурної спадщини зберігаються у вашій громаді? Як війна вплинула на їх стан?

4.10.2. Чи відбувалися ініціативи щодо збереження культурних цінностей під час бойових дій або окупації *(евакуація експонатів, оцифрування, ремонт, реставрація)*?

4.10.3. Які форми популяризації культурної спадщини застосовуються нині *(екскурсії, музейні проєкти, відеоісторії, краєзнавчі заходи, туризм)*? Хто є їхніми учасниками?

4.10.4. Чи змінився інтерес у вашій громаді до місцевого туризму в умовах воєнного часу? Наведіть приклади.

4.10.5. Чи долучаються мешканці громади до збору усних історій, світлин, родинних реліквій, пов'язаних із війною? Як це відбувається?

4.10.6. Наскільки, на Вашу думку, зросла роль культурної спадщини як елемента локальної ідентичності під час війни?

V. Сучасні ідентифікаційні практики мешканців громад Київщини

5.1. Функціонування української мови у публічній сфері та сімейному житті до 24 лютого 2022 р.

5.1.1. Якою мовою Ви спілкувались у сім'ї та з друзями до початку повномасштабної російсько-української війни? Які фактори на це впливали?

5.1.2. Якою була мовна ситуація у вашому населеному пункті (у школі, магазині, державних установах, у секторі послуг, на роботі)?

5.1.3. Чи були ініціативи або практики, спрямовані на підтримку української мови до 2022 року?

5.1.4. Як Ви оцінювали мовне середовище громади: переважно українськомовне, двомовне чи російськомовне?

5.1.5. Чи існували родинні або локальні мовні традиції (до прикладу, використання діалектизмів)?

5.2. Зміни у мовній поведінці населення громад під час повномасштабної російсько-української війни

5.2.1. Чи змінилась мова Вашого повсякденного спілкування після 24 лютого 2022 року? У чому саме це проявилося?

5.2.2. Які причини стали ключовими для зміни мовних практик *(військова агресія росії, громадський вплив, особистий вибір, приклад інших)*?

5.2.3. Чи помітили Ви зміни у мовній поведінці оточення – сусідів, друзів, колег, знайомих? Які тенденції є домінантними?

5.2.4. Чи з'явилися у громаді мовні ініціативи *(курси, розмовні клуби, публічні заходи)*? Хто їх організовує?

5.2.5. Як Ви ставитесь до тенденції переходу на українську мову? Яке її значення для громади?

5.2.6. На Ваш погляд, чим передовсім керуються мешканці нашої країни, коли в умовах воєнного часу пріоритет у спілкуванні віддають українській мові *(зручністю комунікації, патріотичною позицією, соціальним оточенням, все разом)*? А чим керуєтесь Ви?

5.3. Зміни у комунікації з родичами, що мешкають в рф та Білорусі

5.3.1. Чи підтримували Ви зв'язок із родичами в рф / Білорусі до початку повномасштабної війни? Яким він був?

5.3.2. Як змінилася комунікація після 24 лютого 2022 року? Чи припинили Ви спілкування? Через що саме?

5.3.3. Чи виникали конфлікти, непорозуміння, різні оцінки війни? Як це вплинуло на Ваші взаємини з родичами?

5.3.4. Чи здійснювали родичі з рф / Білорусі спроби впливати на Вас або нав'язувати певні наративи? Як Ви реагували?

5.3.5. Чи підтримуєте зв'язок нині? Якщо так – у якій формі і чому?

5.4. Виразники української національної ідентичності (прапор, вишиванка, одяг із патріотичними символами)

5.4.1. Яке значення для Вас особисто мають державні символи (прапор, герб, гімн) у час війни? Чи змінилось воно?

5.4.2. Чи використовуєте Ви патріотичні елементи у повсякденному одязі або в побуті? Що саме?

5.4.3. Чи поширилося у вашій громаді використання національних символів після 2022 року? У якій формі?

5.4.4. Чи зросла популярність вишиванок, етноодягу, декоративних символів? Їх носять у свята або щодня?

5.4.5. Чи траплялися у Вас під час російського повномасштабного вторгнення ситуації, пов'язані з українською національною та патріотичною символікою? Будь ласка, пригадайте їх.

5.4.6. Як Ви вважаєте, чому саме під час війни українські символи набули особливого емоційного значення?

5.5. Сучасні особливості національного характеру та ментальності українців

5.5.1. Які риси національного характеру українців, на Вашу думку, увиразнилися або з'явилися після початку російського повномасштабного вторгнення?

5.5.2. Що в особливостях менталітету мешканців вашої громади допомогло їм вижити під час повномасштабної війни? Чи спостерігали щось суперечливе?

5.5.3. Як Ви оцінюєте вплив реалій воєнного сьогодення України на Ваші особисті риси характеру, менталітет? У чому це проявляється?

5.5.4. Чи зауважували щось негативне / позитивне у поведінці та світогляді Ваших рідних, друзів, найближчого соціального оточення, навіяне війною?

5.5.5. На Вашу думку, чи вплинули прояви братерської єдності та громадської солідарності під час повномасштабної війни на Ваші погляди на життя? У чому це виражається?

5.5.6. Які риси національного характеру українців, на Ваш погляд, дозволяють вести оборонну війну вже кілька років поспіль?

5.5.7. Яку роль у цій війні та сьогоденні українців Ви відводите незламності? Що Ви розумієте під незламністю?

5.6. Ставлення до визначних постатей історії України та сучасних національних героїв

5.6.1. Як змінилося ставлення жителів вашої громади до діячів української історії після початку повномасштабної російсько-української війни?

5.6.2. Які сучасні військові, громадські діячі, волонтери стали для Вас особисто або для спільноти вашого населеного пункту прикладами героїзму? Чому?

5.6.3. Чи проводяться у громаді заходи на вшанування історичних постатей і сучасних героїв? Які саме?

5.6.4. Чи виховуєте власних дітей на прикладах сучасного героїзму Ваших рідних, друзів та мешканців громади? Які риси характеру при цьому підкреслюєте?

5.6.5. Чи змінилась шкільна історична освіта після 2022 року *(нові уроки, заняття, меморіальні події)*? Яке місце у ній посідають сучасні національні герої – українські воїни?

5.6.6. Які історичні постаті, на Вашу думку, найбільше впливають на сучасне розуміння української ідентичності?

5.7. Здійснення декомунізації та дерусифікації культурного простору громад Київщини

5.7.1. Які об'єкти у вашій громаді були демонтовані або перейменовані у межах декомунізації / дерусифікації? Коли це відбулося?

5.7.2. Чи відбувалися у вашій місцевості обговорення процесів декомунізації / дерусифікації *(на зборах громади, сходах села або під час громадських слухань)*? Які рішення були ухвалені?

5.7.3. Якою була реакція мешканців вашої громади на ініціативи щодо перейменування населених пунктів і вулиць, а також демонтажу пам'ятників та інших об'єктів тоталітарного минулого? Чи виникали з цього приводу дискусії або суперечки?

5.7.4. Хто ініціював декомунізаційні та дерусифікаційні процеси – держава, місцева влада, громада, окремі активісти?

5.7.5. Чи з'явилися нові топоніми, меморіальні дошки, пам'ятні знаки, пов'язані з українською історією або героями сучасної війни?

5.7.6. Як Ви оцінюєте значення цих процесів для формування української ідентичності у громаді?

VI. Особливості меморіалізації подій воєнного часу

6.1. Збирацька та експозиційна робота музеїв / музейних кімнат у громадах

6.1.1. Які матеріали, документи, речові докази, пов'язані з подіями війни, збирали місцеві музеї чи музейні кімнати? Хто їх передавав?

6.1.2. Чи створювалися тимчасові або постійні експозиції, присвячені війні? Які теми в них були ключовими?

6.1.3. Як до збирання матеріалів долучалися мешканці громади *(передача речей, світлин, особистих історій)*?

6.1.4. Чи здійснювали музеї цифрову фіксацію (оцифрування, онлайн-архіви) воєнних матеріалів?

6.1.5. Які труднощі виникали у музейних працівників під час збору, збереження та представлення матеріальних свідчень війни?

6.2. Фіксація свідчень очевидців для досудового розслідування злочинів російських загарбників

6.2.1. Чи брали Ви участь у наданні свідчень щодо воєнних злочинів, скоєних на території громади? Як це відбувалося? Як оцінюєте цей досвід?

6.2.2. Які державні чи громадські структури збирали свідчення очевидців *(поліція, прокуратура, правозахисні та волонтерські організації)*?

6.2.3. Які типи злочинів були зафіксовані у вашій громаді?

6.2.4. З якими труднощами або бар'єрами стикалися очевидці під час надання показів?

6.2.5. Як, на Вашу думку, ці свідчення впливають на майбутні судові процеси та міжнародні розслідування?

6.3. Збір усних свідчень мешканців громад науковими колективами, громадськими організаціями, місцевими краєзнавцями, представниками відділів освіти та культури

6.3.1. Чи відомі Вам ініціативи зі збору усних історій про події війни у вашій громаді? Хто їх здійснював?

6.3.2. Які теми найчастіше порушувалися під час запису таких інтерв'ю?

6.3.3. Чи Ви брали участь у зборі таких свідчень? Який досвід здобули?

6.3.4. Як зібрані матеріали використовуються – в архівній справі, у формуванні виставок, організації соціальних проєктів, досліджень?

6.3.5. Наскільки активно молодь і старші мешканці громади долучалися до усноісторичних ініціатив?

6.3.6. Чи маєте досвід участі у повторних інтерв'ю з тим самим записувачем?

6.3.7. Наскільки важливо, на Вашу думку, записувати свідчення повторно?

6.4. Підготовка стендів-меморіалів чи Книг пам'яті про жертв повномасштабної російсько-української війни

6.4.1. Чи створювалися у вашій громаді стенди-меморіали або Книги пам'яті загиблих? Хто ініціював їх появу?

6.4.2. Які матеріали та джерела використовувались для підготовки інформації про загиблих земляків? Чи Ви були до цього долучені?

6.4.3. Чи долучалися родини полеглих до формування змісту таких меморіальних проєктів?

6.4.4. Де саме розміщені стенди-меморіали та як часто їх оновлюють?

6.4.5. Як застосовують сучасні цифрові технології для вшанування пам'яті загиблих?

6.4.6. Як громада реагує на ці форми вшанування пам'яті?

6.5. Громадський церемоніал похорону і вшанування полеглих захисників України – уродженців громад

6.5.1. Як у вашій громаді проходять похоронні церемонії загиблих військових? Які елементи є незмінними?

6.5.2. Які форми вшанування *(почесна варта, коридор честі, супровід громадою)* стали традиційними?

6.5.3. Чи беруть участь у похоронних ритуалах представники місцевої влади, духовенство, військові побратими?

6.5.4. Як родини полеглих сприймають підтримку громади під час поховання?

6.5.5. Чи зберігаються у громаді нові ритуальні практики вшанування загиблих, що з'явилися після 2022 року *(«живі коридори», виконання тужливих пісень і композицій тощо)*?

6.6. Споруджені пам'ятники і меморіальні дошки

6.6.1. Які пам'ятники, меморіальні дошки чи знаки, пов'язані з російсько-українською війною, встановлені у вашій громаді?

6.6.2. Хто був ініціатором їх спорудження *(місцева влада, громадські організації, родини загиблих)*?

6.6.3. Які постаті чи події увічнено в цих пам'ятних знаках і об'єктах меморіальної культури?

6.6.4. Як громада ставилася до встановлення нових меморіальних об'єктів?

6.6.5. Чи плануються додаткові меморіальні проєкти у майбутньому?

6.7. Спонтанні меморіали

6.7.1. Чи виникали у вашій громаді спонтанні місця пам'яті *(квіти, свічки, дитячі малюнки та іграшки, ікони, прапори)*? З яких причин?

6.7.2. Де зазвичай розташовувалися такі імпровізовані меморіали?

6.7.3. Хто їх найчастіше ініціював та долучався до створення – діти, молодь, родини загиблих, сусіди?

6.7.4. Як довго існували ці меморіали, а також як громада за ними доглядала?

6.7.5. Чи стали деякі зі спонтанних меморіалів основою для подальших офіційних пам'ятних місць? Хто доклав до цього зусиль?

VII. Психологічна підтримка й реабілітаційна робота у громадах

7.1. Форми психологічної підтримки та реабілітації ветеранів російсько-української війни

7.1.1. Які програми психологічної підтримки для ветеранів діють у вашій громаді *(групи підтримки, консультації, тренінги)*?

7.1.2. Хто здійснює реабілітаційну роботу – психологи, соціальні працівники, ветеранські організації?

7.1.3. Чи є у громаді місця, де ветерани можуть отримати комплексну медичну, психологічну та соціальну допомогу?

7.1.4. Які потреби ветеранів залишаються найменш забезпеченими?

7.1.5. Чи бере громада участь у підтримці родин ветеранів?

7.2. Забезпечення підтримки людей з інвалідністю, посттравматичними розладами, мешканців, які втратили рідних і близьких через воєнні дії

7.2.1. Які форми допомоги доступні людям з інвалідністю та тим, хто зазнав посттравматичних стресових розладів?

7.2.2. Хто надає таку підтримку – служби соціального захисту, волонтери, релігійні громади та організації, благодійні фонди?

7.2.3. Чи отримують родини загиблих окрему психологічну та соціальну опіку? В якій формі?

7.2.4. Які бар'єри існують у отриманні якісної психологічної допомоги?

7.2.5. Які ініціативи громада реалізує для інтеграції соціально вразливих груп?

7.3. Забезпечення потреб внутрішньо переміщених осіб, які проживають у громадах

7.3.1. Які форми підтримки вимушеним переселенцям надавалися у вашій громаді *(житло, гуманітарна допомога, консультації, працевлаштування, спеціалізована медична допомога)*?

7.3.2. Чи існували спеціальні програми соціальної та психологічної адаптації для вимушено переміщених осіб?

7.3.3. Як громада залучила осіб, які втратили домівку через війну, в місцеве культурне, освітнє та громадське життя?

7.3.4. Які труднощі спостерігалися у взаємодії між місцевими мешканцями та особами, які отримали прихисток у громаді?

7.3.5. Чи залишилися вимушено переміщені особи активними учасниками життя громади після певної стабілізації ситуації?

7.3.6. Чи вплинули культурно-мовні особливості вимушених переселенців на життя вашої громади?

7.3.7. Чи вдалося комусь із осіб, які отримали прихисток у вашій громаді, відчути її своєю другою домівкою? Чому?

7.3.8. Чи хтось із вимушено переміщених осіб висловлював готовність проживати і далі у вашій громаді після припинення війни? Чому?

7.4. Роль релігійних громад у підтримці соціально вразливих груп населення

7.4.1. Яку допомогу надавали релігійні громади знедоленим та соціально вразливим категоріям населення під час війни?

7.4.2. Чи відомі Вам випадки, коли релігійні громади та організації здійснювали психологічну підтримку – духовні бесіди, консультації, групи взаємної підтримки?

7.4.3. Які ініціативи церков (релігійних громад) сприяли інтеграції вимушених переселенців, підтримці сімей загиблих, людей у складних життєвих обставинах?

7.4.4. У яких формах велась духовна підтримка церквами соціально вразливих категорій населення *(спільна молитва, участь у богослужіннях та молебнях, хресні ходи, паломництво до святих місць)*?

7.4.5. Чи проводили релігійні громади та організації гуманітарні акції, роздачу продуктів харчування, речей першої потреби?

7.4.6. Як змінилася роль церков у житті громади з початком війни?

VIII. Віра у Перемогу Батьківщини, рефлексії щодо повоєнної відбудови та майбутнього розвитку України

Неструктурований блок – даємо можливість співрозмовнику / співрозмовниці «виговоритися» і на позитивній ноті завершити інтерв'ю.

Додаток 3

ІНФОРМОВАНА ЗГОДА

на фіксацію, зберігання та наукове використання наданих свідчень

1. Чи надаєте згоду на зазначення у матеріалах інтерв'ю Вашого прізвища, ім'я, по батькові, року і місця народження? Або ж бажаєте не розголошувати персональних даних, вказавши лише псевдонім чи залишившись анонімним респондентом?

Прізвище, ім'я, по батькові співрозмовника / співрозмовниці:

_____

Рік і місце народження _____

Псевдонім _____

Ім'я, прізвище інтерв'юера / інтерв'юерки:

_____

Місце і дата інтерв'ю: _____

2. Моя участь в інтерв'ю є добровільною. Я надаю згоду на запис інтерв'ю у форматі аудіо / відео.

3. Мене повідомили про те, що у будь-який момент я можу зупинити інтерв'ювання або відмовитися відповідати на будь-яке запитання.

4. Мені відомо, що персональна інформація про мене, запис інтерв'ю та його транскрипт будуть зберігатися в Архівних наукових фондах рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського Національної академії наук України (м. Київ).

5. Мене повідомили про зміст та основні цілі дослідницького проєкту, що має назву «*Сучасне воєнне повсякдення громад Київщини: культурно-антропологічний вимір*». Мене поінформували про те, що текст наданого мною інтерв'ю за підсумками виконання проєкту буде опублікований у збірнику «*Київщина незламна: свідчення очевидців російсько-української війни*», а також слугуватиме джерельною базою для наукових та науково-популярних публікацій.

6. Мене повідомили, що я маю право будь-коли цю згоду відкликати. Крім того, я можу відмовитися від подальшої обробки моєї персональної інформації та попросити її видалити.

Контакти учасників проєкту для комунікації:

Олександр Коломийчук
моб. тел.: +380…
e-mail: kolsasha7@mail.com

Катерина Бех
моб. тел.: +380…
e-mail.: bekhkateryna@gmail.com

Олександр Головко
моб. тел.: +380…
e-mail: holovko90@gmail.com

Олексій Дєдуш
моб. тел.: +380…
e-mail: died-90@ukr.net

Дата й місце _____

Підпис: _____

ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК

АВТОНОМНА РЕСПУБЛІКА КРИМ

Крим 90, 105, 125, 183, 385, 394, 404, 508, 515, 530, 589, 590, 598, 699
Кримський півострів 499

ВІННИЦЬКА ОБЛАСТЬ

Будне 244
Вінниця 201, 237, 244, 245, 246, 339, 348, 393, 414, 417, 423, 424, 425, 431, 433, 434, 435, 441, 444, 520, 528, 571, 601
Вінницька область 413, 414
Вінниччина 188, 201, 244, 246, 261, 300, 414, 440, 458, 461, 464
Калинівка 601
Липовецький район 441
Росоша 441
Хмільник 201
Шаргородський район 244
Шаргород 244

ВОЛИНСЬКА ОБЛАСТЬ

Волинська область 276, 570
Луцьк 307, 571
Нововолинськ 573, 574

ЖИТОМИРСЬКА ОБЛАСТЬ

Гуйва 266
Житомир 120, 257, 264, 265, 267, 268, 283, 413, 520, 523, 579, 580, 633, 677
Житомирська область 120, 266, 301, 503, 519, 637
Житомирщина 519, 619, 702
Звягель (Новоград-Волинський) 503
Коростенський район 642
Коростень 290, 370, 642, 649
Коростишів 266
Кочерів 520, 523
Малин 519, 522, 595, 649
Народичі 649
Овруч 370, 649
Радомишль 268

ЗАКАРПАТСЬКА ОБЛАСТЬ

Мукачево 444, 460

ЗАПОРІЗЬКА ОБЛАСТЬ

Бердянськ 82
Запорізька область 125, 674
Запоріжжя 80, 82, 83, 500, 542
Василівка 83, 674
Пологи 82
Токмак 82, 83

ДНІПРОПЕТРОВСЬКА ОБЛАСТЬ

Дніпро (Дніпропетровськ) 84, 126, 127, 133, 275, 277, 401, 402, 403, 503, 509
Дніпропетровська область 276
Зеленодольск 667
Жовті Води 403
Кривий Ріг 667
Нікополь 635
Орель (річка) 133

ДОНЕЦЬКА ОБЛАСТЬ

Авдіївка 301, 315
Андріївка (Бахмутський район) 676
Бахмут 44, 274, 275, 315, 503, 523, 666, 667, 669, 676, 677, 678
Високопілля 216
Горняк 598
Дебальцево 521, 526
Донецьк 35, 77, 125, 138, 195, 288, 301
Донецька область 90, 105, 162, 182, 215, 221, 231, 276, 508, 512, 543, 551, 656
Донецький напрямок 290
Донеччина 50, 88, 100, 106, 199, 210, 499, 598, 656
Дружківка 676
Єнакієве (Єнакієво) 217
Костянтинівка («Констаха») 216, 274, 275, 276, 668, 676, 677
Краматорськ 216, 219, 222, 230, 232, 520, 521, 523, 711
Краматорський район 215, 216
Красногорівка 469, 470
Курдюмівка 676
Лиман 668, 669, 673
Мар'їнка 138
Маріуполь 36, 75, 76, 77, 82, 86, 87, 88, 89, 132, 216, 274, 525, 543, 598
Межове 551
Миколаївська громада 678
Нікольське 82
Олександрівський район (колишній) 215, 216
Очеретине 216
Покровськ 103, 192, 503, 666, 668
Покровський напрямок 190
Рубці 667
Сартана 76
Слов'янськ 216
Староварварівка 216
Торецьк 274
Харцизьк 105
Часів Яр 274, 666, 668, 676, 677, 678

ІВАНО-ФРАНКІВСЬКА ОБЛАСТЬ

Івано-Франківськ 655
Івано-Франківщина 281
Надвірна 296, 297, 301
Коломия 296, 297

КИЇВ

Київ 53, 54, 100, 109, 110, 137, 146, 188, 192, 224, 230, 250, 258, 283, 285, 295, 301, 308, 311, 313, 340, 348, 377, 389, 393, 399, 411, 412, 413, 419, 424, 449, 450, 468, 479, 471, 474, 475, 487, 499, 511, 515, 534, 543, 546, 555, 557, 564, 565, 567, 571, 580, 585, 587, 591, 594, 598, 613, 614, 615, 618, 619, 624, 630, 639, 646, 654, 665, 670, 675, 679, 682, 687, 689, 691, 701
– «Академмістечко» (мікрорайон біля метро) 412, 450, 546, 566
– Аскольдова могила 529
– Берестейський (Перемоги) проспект
– Борщагівка (мікрорайон) 308
– Видубичі (історична місцевість) 184
– Виноградар (мікрорайон) 285
– Грушевського (вулиця) 590, 591
– Дарниця (мікрорайон) 389
– «Дарниця» (залізничний вокзал) 130
– «ДВРЗ» (мікрорайон) 196
– Києво-Подільський район (Поділ) 35, 384
– Києво-Святошинський район 248
– «Лісова» (мікрорайон біля метро) 147
– Львівська площа 40
– Майдан Незалежності (Майдан) 51, 96, 219, 335, 338, 351, 385, 498, 499, 590, 591, 687
– Новобіличі (житловий масив) 511, 513, 535, 566
– Оболонь (мікрорайон) 67, 384, 412, 618
– Одинадцята лінія (вулиця) 466
– Пуща-Водиця (історична місцевість) 387, 390, 391, 421, 424, 428, 432, 434, 433, 434, 435, 446, 459, 466, 474
– Святошин (мікрорайон) 285, 289, 533, 591, 634
– Софіївська площа 57, 554
– Теличка (історична місцевість) 184
– Троєщина (мікрорайон) 458
– Угорське урочище 529
– Хрещатик (вулиця) 448
– Чотирнадцята лінія (вулиця) 391
– Шевченківський район 389

КИЇВСЬКА ОБЛАСТЬ

Буча (Бучанка) (річка) 535
«Варшавська» траса («Варшавка») 240, 250, 268, 321, 371, 522, 534, 608, 614, 654
Дніпро (річка) 248, 386, 618, 656, 671, 698
Житомирська траса 264, 295, 412, 502, 503, 548, 587, 608, 689, 706, 713
Здвиж (річка) 260, 261
Змієві Вали 594
Ірпінь (річка) 340, 341, 342, 343, 345, 346, 347, 386, 421, 448, 464
Київська область 86, 89, 90, 138, 149, 184, 214, 235, 257, 270, 273, 275, 351, 548, 573, 577, 584, 592, 601, 605, 656, 665, 686, 700
Київське море 247, 249, 628, 629, 631
Київщина 92, 103, 104, 113, 117, 133, 143, 200, 209, 212, 268, 273, 289, 290, 301, 422, 474, 511, 519, 525, 567, 574, 587, 588, 589, 665, 673, 680, 713
Котлуга (річка) 90
Одеська траса 689, 707
Новоірпінська траса 563
Прип'ять (річка) 584, 586, 649
Стара Димерська дорога 625
Старобородянська траса 371
Субодь (річка) 698
Тетерів (річка) 318, 609, 649
Трубіж (річка) 123, 143,
Уж (Вуж) (річка) 649
Унава (річка) 705, 707

Білоцерківський район

Біла Церква 65, 66, 68, 69, 71, 72, 74, 92, 93, 128, 308, 444, 580, 686, 692, 698, 699, 700, 713
Синява 91
Сквира 84, 86, 87, 88, 307
Ставищенський район (колишній) 422, 424
Тараща 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97

Бориспільський район

Бориспіль 100, 101, 103, 104, 106, 108, 110, 196, 653, 676
Бориспільщина 100, 103, 104
Гора 105
Іванків 103
Мала Стариця 108, 109
Переяслав 118, 379, 589
Пристолична громада 151
Проців 105
Чубинське 214
Яготин 108, 247, 308, 698
Яготинський район (колишній) 247

Броварський район

Баришівка 108, 113, 114, 115, 116, 424
Березань 113, 114, 115, 116, 117, 119, 120, 124
Бобрик 137, 149, 158, 161, 166, 170, 173, 180, 184, 185, 188, 191

Богданівка 37, 137, 153, 194, 195, 199, 205, 206, 207, 208, 209
– *Хутір (куток) 203*
– *Нова Богданівка (котеджний мікрорайон) 195*
– *Холопенка (вулиця) 194*
Бровари 37, 38, 39, 42, 49, 108, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 135, 137, 138, 142, 146, 147, 148, 172, 174, 192, 193, 199, 207, 216, 218
Броварський район 137, 143, 146, 149, 154, 184, 196
Броварщина 137, 143
Велика Димерка 137, 165, 167, 172, 188, 192, 193, 194, 211, 215
Великодимерська громада (ОТГ) 152, 154, 167, 192, 195
Гоголів 217, 220
Гребельки 172
Жердова 233
Заворичі 162, 170
Залісся 172, 199, 203, 209
Згурівка 115
Калита 172
Калитянська територіальна громада 149
Красилівка 172
Михайлівка 174
Перемога 172
Підлісся 220, 221, 222, 226, 229, 230, 233, 234
Плоске 153
Рудня 195
Русанів 143, 172, 174
Семиполки 172
Скибин 129, 172
Тарасівка 176, 192
Требухів 148, 149, 158
Шевченкове 137, 171, 172, 223

Бучанський район

Білогородка 282, 377
Блиставиця 318
Бородянка 236, 239, 241, 243, 244, 245, 248, 249, 250, 256, 259, 266, 267, 268, 271, 273, 275, 290, 334, 376, 521, 522, 532, 533, 537, 541, 568, 592, 593, 594, 599, 603, 604, 608, 611, 625, 632, 650
Бородянський район (колишній) 369, 592
Бородянщина 257
Буча 46, 68, 100, 108, 130, 138, 193, 229, 250, 273, 278, 279, 280, 282, 283, 285, 286, 287, 288, 290, 291, 292, 293, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 306, 313, 314, 317, 319, 320, 321, 330, 331, 332, 334, 336, 339, 340, 348, 379, 388, 395, 405, 410, 411, 413, 475, 483, 484, 502, 506, 507, 509, 513, 531, 532, 533, 535, 541, 548, 559, 563, 568, 571, 572, 648, 660, 666, 667, 668, 676, 690, 691
– *Водопровідна (вулиця) 324*
– *Вокзальна (вулиця) 280*
– *Івана Франка (вулиця) 304, 306, 307, 311*
– *«Земснаряд» (озеро) 304*
– *Лісова (Лісна) Буча (мікрорайон і залізничний пункт) 278, 325, 313, 314, 333*
– *Мельники (мікрорайон) 333*
– *Набережна (вулиця) 304*
– *Пам'яті (Депутатська) (вулиця) 321*
– *Склозаводська (вулиця) 317, 334*
– *Склозаводська («Стєколка») (мікрорайон) 317, 334, 419*
– *Тарасівська (вулиця) 280, 304*
– *Яблунська (вулиця) 317, 321, 533*
– *Яблунька (мікрорайон) 321, 502, 503*
– *Ястремщина (мікрорайон) 280, 281*
Бучанський район 278, 285, 290, 304, 316, 335, 369, 384, 395, 420, 440, 442, 474, 496, 503, 505, 511, 519, 528, 542, 556, 568, 577, 587, 592
Вишеград 578
Вишневе 546
Ворзель 287, 369, 372, 373, 374, 375, 377, 379, 380, 382, 416, 524, 563
– *Шевченка (вулиця) 372*
– *Кічеєве (Кічеєво) (мікрорайон і залізничний пункт) 379*
Вороньківка 476
Горенка 384, 389, 390, 391, 393, 394, 430, 434, 436, 437, 489
– *Миру (вулиця) 388, 394*
– *Шевченка (провулок) 390*
Забуччя 295
Загальці 235, 244, 247, 248, 249, 267, 460, 592, 596, 599
– *Бородянщина (куток) 241*
– *Незалежності (вулиця) 241*
Здвижівка 318
Галинка 239, 240, 241, 596
Гаврилівка 632
Гавронщина 580, 583
– *Гольф-клуб 578*
– *Старе село (центр) 578, 581, 582*
– *Чорнобильський присілок (посьолок) 577, 578, 579, 580, 581, 582, 583, 584, 585, 587*
Гореничі 248
Гостомель 100, 128, 250, 258, 291, 311, 321, 331, 335, 336, 337, 339, 340, 347, 370, 376, 395, 399, 405, 413, 419, 422, 424, 449, 451, 456, 472, 483, 489, 501, 519, 520, 521, 522, 528, 529, 531, 532, 533, 545, 548, 557, 559, 570, 571, 608, 611, 613, 616, 618, 631
– *Мостище (колишнє село, мікрорайон) 428, 437*
– *Ярова (вулиця) 407*
– *Совхоз, Совхозний район (мікрорайон) 407*

Дмитрівка 259, 263, 295, 713
Ірпінь 138, 184, 193, 229, 262, 273, 283, 285, 286, 289, 290, 292, 304, 351, 376, 379, 383, 406, 413, 474, 475, 487, 496, 497, 499, 501, 502, 505, 506, 507, 508, 510, 511, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 518, 519, 520, 524, 525, 527, 528, 529, 530, 531, 533, 534, 541, 542, 543, 544, 547, 548, 549, 550, 551, 555, 556, 557, 558, 559, 562, 563, 564, 565, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 593, 594, 598, 648, 667, 668, 676, 690, 691
– «Машторф» (мікрорайон) 532, 535, 537, 539
– Василя Стуса (Пушкінська) (вулиця) 524, 567
– Полтавська (вулиця) 512
– Перша лінія (вулиця) 536
– Друга лінія (вулиця) 539
– Сьома лінія (вулиця) 536, 539, 541
– Восьма лінія (вулиця) 536
– Михайла Стельмаха (вулиця) 536
– Квіткова (вулиця) 538, 539
– Героїв (вулиця) 541
– Романівка (мікрорайон) 513, 534, 537,
– Романівський міст 456, 512, 521, 563, 564, 567, 568, 572, 573, 574,
– «Синергія» (житловий комплекс) 512, 524
– «СМУ» (мікрорайон) 532, 541
– Соборна (вулиця) 567
– Університетська (вулиця) 524, 567
– Центральний парк 524
Капітанівка 295
Качали 240, 249
Клавдієво-Тарасове 235, 257, 267, 268, 269, 272, 308, 596
– «Клавдієво» (залізнична станція) 235, 267, 596
Колонщина 587
Липівка 583, 584
Макарів 236, 290, 485, 548, 580, 593, 599, 608, 611, 632
Маковище 579
Мигалки 594
Миколаївка 295
Мироцьке 369, 371, 379, 382
Михайлівка-Рубежівка 382
Мирча 240
Мощун 250, 386, 390, 420, 421, 433, 434, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 448, 449, 450, 457, 458, 459, 460, 463, 464, 468, 471, 473, 489, 666
– Вишнева (Леніна) (вулиця) 425, 428, 432,
– Дачі (куток) 423, 424, 425, 427
– «Пуща Лісна» (готельний комплекс) 433, 443, 444, 449, 454, 472
– Скушнікова (вулиця) 444, 457
– Сапсанка (куток) 467
Немішаєве 271, 369, 535, 537
Нова Буда 241, 246, 592, 596
– «Спартак» (залізнична станція) 241, 246, 592
Озера 347, 405, 410, 413, 421, 474, 483, 534
– Шевченка (вулиця) 476
– Партизанська (вулиця) 482, 487, 491
– Свободи (Маяковського) (вулиця) 492
Петрушки 295
Пилиповичі 253, 254, 255, 256, 261, 264, 267, 268, 270, 272, 277
Пісківка 235, 246, 268, 318, 520, 521, 522, 523, 589, 599
– «Тетерів» (залізнична станція) 235, 246, 268, 520, 522, 523, 593
Раківка 304, 311, 335, 337, 341, 342, 345, 348, 349, 351
– Тринадцята лінія (вулиця) 337, 338, 341
– Шістнадцята лінія (вулиця) 339, 349
Раска 595, 596
Синяк 421, 466, 632
Стоянка 533, 548, 563, 564, 566, 571, 573,
Червоне (Красний хутір, хутір Червоний) 340, 342, 442
Поташня 599
Шпитьки 295

Вишгородський район

Андріївка 632
Вишгород 532, 606, 625, 648, 676
Вишгородський район 230, 249, 304, 311, 343, 601, 605, 624
Вищедубечанський район (колишній) 249
Глібівка 628, 631
Гута-Межигірська 343, 344, 345, 442, 443, 462
Демидів 336, 337, 386, 464, 532, 613, 615
Димер 613, 615, 616, 621, 622, 624, 625, 627, 631, 633
Зелена Поляна 646, 648, 650, 652, 654, 655
Іванків 531, 593, 594, 595, 601, 602, 603, 604, 606, 608, 610, 613, 616, 619, 623, 624, 643, 648, 650
Іванківський район (колишній) 301, 605, 648
Іванківська громада (ОТГ) 604
Іванківщина 603, 604
Іллінці (колишнє село) 584
Катюжанка 494, 606, 607, 608, 610, 611, 612, 613, 621, 622, 634, 650
Козаровичі 386, 628, 630, 631
– Київська (Комсомольська) вулиця 629
Красятичі 645, 646, 648, 651
Луб'янка (колишнє село) 448, 476, 584
Луговики 650, 651
Любимівка 632
Лютіж 343, 344, 345, 385, 386, 606, 627, 629

Максимовичі 640
Мартиновичі 649
Петрівці (Старі / Нові) 343, 385, 606, 626, 628, 629, 630
Поліське 636, 650
Поліський район (колишній) 604
Прип'ять (місто) 584, 656
Радинка 645, 646, 648, 651, 654
Річиця 584, 586
Рудий ліс 584
Сичівка 632
Славутич 506, 656, 657, 658, 659, 660, 661, 662, 663
Соснівка 608, 612, 614
Старі Шепеличі (колишнє село) 584
Страхолісся 490
Сукачі 633
Сухолуччя 632
Товстий Ліс (колишнє село) 583, 584, 586
Федорівка 627, 632
Феневичі 612, 618, 623, 632
– Мостище (попередня назва) 623
Чернин (колишнє село) 247, 249
Чорнобиль (місто) 273, 506, 521, 522, 531, 582, 583, 584, 616, 632, 635, 646
Чорнобильський район (колишній) 584
Чорнобильщина 583
Шпилі 607

Обухівський район
Богуславщина 451
Богуслав 375, 382, 451, 456, 459
Ісайки 459
Малі Дмитровичі 669, 670, 678
Миронівка 308, 377
Митниця 707
Обухів 321, 710
Обухівський район 667, 672
Трипілля 589
Українка 665

Фастівський район
Борова 712
Боярка 380, 645, 679, 680, 681, 682, 684, 686, 687, 689, 690, 691, 692, 693, 694
Веприк 714
Кожанка 699, 700
Мала Снітинка 707
Малополовецьке 698
– Вороничі (історична частина) 699
Млинок 702
Мотовилівка 712
Мотовилівська Слобідка 712
Тарасівка (Боярська міська громада) 691, 694
Тарасівка (Кожанська селищна громада) 698
Фастів 308, 541, 546, 563, 564, 565, 573, 700, 703, 705, 707, 709, 710, 711, 712, 713, 714, 715, 716
– Снігурівка (мікрорайон) 703, 716
Фастівець 703
Фастівська громада 701, 710, 714, 715

КІРОВОГРАДСЬКА ОБЛАСТЬ
Кіровоградська область 395, 398, 401
Кропивницький (Кіровоград) 396, 397, 399, 701

ЛУГАНСЬКА ОБЛАСТЬ
Довжанськ (Свердловськ) 221
Лисичанськ 49, 301, 672
Луганськ 195, 414, 527
Луганська область 90, 105, 162, 221, 233, 276, 409, 508, 543, 656
Луганський напрямок 290
Луганщина 499, 598
Сіверськодонецьк 672, 711
Хрустальний (Красний Луч) 42

ЛЬВІВСЬКА ОБЛАСТЬ
Боберка 523
Жовква 134
Золочів 347
Львів 40, 41, 48, 52, 77, 84, 89, 100, 111, 130, 132, 231, 281, 284, 285, 375, 406, 411, 415, 417, 489, 496, 497, 505, 506, 520, 522, 534, 548, 551, 556, 592, 683
Львівська область 131, 577
Львівщина 160, 285, 520, 523, 593
Миколаїв 131, 132
Підгайчики 535
Сколе 285
Турка 160, 520
Турківський район 160, 520

МИКОЛАЇВСЬКА ОБЛАСТЬ
Миколаїв 114, 543, 583
Миколаївська область 276, 514, 543
Миколаївщина 438

ОДЕСЬКА ОБЛАСТЬ
Білгород-Дністровський 335
Одеса 48, 82, 84, 147, 198, 302, 399, 534, 672, 698
Одеська область 276

ПОЛТАВСЬКА ОБЛАСТЬ
Глобине 403
Кременчук 402, 404, 416
Лохвиця 700, 703
Полтавщина 446

РІВНЕНСЬКА ОБЛАСТЬ

Дубно 548, 551
Корець 268
Рівне 513, 558, 562, 566, 567, 595
Рівненська область 187, 535, 548, 556
Рівненщина 551, 574

СУМСЬКА ОБЛАСТЬ

Суми 633
Сумська область 89, 274, 276, 633
Сумщина 666
Тростянець 666

ТЕРНОПІЛЬСЬКА ОБЛАСТЬ

Бучач 281, 283, 284
Зарваниця 336
Копичинці 39
Тернопіль 40, 201, 281, 296, 520
Тернопільська область 39, 251
Тернопільщина 40, 44, 48
Почаїв 134
Рохманів 251
Шумщина 251

ХАРКІВСЬКА ОБЛАСТЬ

Вовчанськ 666
Ізюм 279, 667
Куп'янськ 633, 634, 666, 668
Куп'янськ-Вузловий 666, 668
Куп'янський район 162
Липці 666
Оскіл 667
Синьківка 162
Харків 36, 75, 76, 84, 109, 132, 216, 222, 223, 279, 419, 438, 509, 515, 529, 636, 638
Харківська область 89, 131, 132, 276, 331, 514, 638
Харківський напрямок 460, 697
Харківщина 100, 132
Циркуни 666

ХЕРСОНСЬКА ОБЛАСТЬ

Берислав 667
Бериславський район 667
Дудчани 667
Любимівка 667
Монастирське 667
Новоолександрівка 667
Тягинка 667
Херсон 105, 114, 192, 543, 597, 599, 667, 674, 676, 678
Херсонська область 182, 276, 331,
Херсонщина 105, 174, 597, 621, 666, 667, 675
Червоний Маяк 667, 678
Чорнобаївка 448

ХМЕЛЬНИЦЬКА ОБЛАСТЬ

Кам'янець-Подільський 229
Хмельницька область 449
Хмельницький 130, 335, 347, 351, 520, 522
Хмельниччина 50, 450
Шепетівка 547

ЧЕРКАСЬКА ОБЛАСТЬ

Канів 146
Канівський район 705
Потапці 705
Умань 375, 702
Черкаси 48, 127, 396, 438
Черкаська область 53, 55, 397, 705
Черкащина 195, 208, 705
Шевченкове 53

ЧЕРНІВЕЦЬКА ОБЛАСТЬ

Чернівецька область 582
Чернівці 48, 49, 104, 386, 390, 414, 562, 566, 571, 572

ЧЕРНІГІВСЬКА ОБЛАСТЬ

Баранівка 216
Басань (Стара / Нова) 228
Бобровиця 195
Десна 206, 530
Козелець 594
Крехаїв 203
Ніжин 308
Новгород-Сіверський 625
Прилуки 700, 701, 703
Семенівка 216
Чернігів 38, 201, 229, 417, 511, 660, 666
Чернігівська область 172, 207, 213, 216, 417, 515, 643, 644, 656
Чернігівщина 38, 128, 196, 201, 203, 206, 228, 278, 511, 666, 669

ГЕОГРАФІЧНІ ТА ІСТОРИЧНІ РЕГІОНИ УКРАЇНИ

Волинь 47
Галичина 504, 505
Донбас 219, 221, 229, 231, 265, 272, 273, 377
Закарпаття 184, 188, 248, 276, 445, 547, 562, 625, 701
Запоріжжя 283, 462, 666
Захід України (Захід) 36, 37, 38, 45, 46, 127, 132, 134, 283, 284, 563, 593
Західна Україна (Западна) 39, 82, 127, 141, 251, 259, 265, 269, 286, 289, 296, 499, 503, 570, 592, 598, 687
Тузла (острів) 704
Полісся 604, 608, 624, 641
Слобожанщина 36

Схід України (Схід) 71, 122, 125, 126, 133, 183, 299, 301, 442, 504, 506, 557, 598, 680, 711
Центральна Україна 285, 499

ІНШІ ДЕРЖАВИ ТА РЕГІОНИ

Австрія 552
Азербайджан 528, 543
Англія 134
Афганістан (Афган) 217, 234, 653
Білорусь 71, 87, 96, 121, 235, 249, 307, 341, 370, 395, 406, 411, 490, 500, 521, 541, 543, 584, 613, 616, 620, 621, 625, 627, 630, 635, 650, 683, 714, 715
Болгарія 160, 404
Вірменія 106, 528
Греція 404, 653
Грузія 125, 137, 528, 530
– *Абхазія 528, 530*
– *Гудаута 528, 530*
– *Південна Осетія 528*
– *Цхвінвалі 528*
Данія 154
Естонія 530, 595
Європа 99, 184, 226, 290, 518, 562, 599, 665, 673, 686, 688, 690, 692, 717
Єгипет 404
Ємен 217
Ізраїль 332, 692
– *Єрусалим 530*
Ірак 557
Ірландія 489
Іспанія 375, 529
Італія 137, 379, 404, 655
– *Рим 285*
Казахстан 404, 531, 543
– *Алмати (Алма-Ата) 404*
Канада 133, 191, 290, 419, 432
Китай 125
Куба 404
Латвія 128
Ліван 124
Молдова 543, 549, 702
Мальта 404
Нідерланди 94, 191, 390, 672
Німеччина (Германія) 191, 201, 276, 277, 384, 386, 389, 390, 396, 399, 419, 504, 568, 598, 633, 648, 653, 654, 676, 679, 680, 716
– *Берлін*
Південна Корея 684, 717
Північна Корея 686
Польща 39, 50, 126, 127, 159, 243, 389, 414, 416, 504, 562, 598, 679, 680, 702, 704, 715
– *Краків 415*
– *Познань 415, 416*
– *Радзеюв (Родзіїв) 415*
– *Торунь 415*
Румунія 563, 704
Сінгапур 717
Сполучені Штати Америки (США, Америка) 63, 72, 74, 118, 125, 191, 213, 290, 432, 436, 514, 531, 557, 704
Таджикистан 184
Туреччина (Турція) 404, 620, 672
Узбекистан
– *Ташкент 653*
Угорщина 529
Фінляндія 120
Чехія (Чехословакія) 232, 419, 704
– *Прага 155*
Швейцарія 399
Японія 684, 717

ГІРСЬКІ СИСТЕМИ

Кавказ 404
Карпати 184, 187, 188, 558

МОРЯ

Баренцеве море 404
Середземне море 404
Червоне море 134

ГЕОГРАФІЧНІ НАЗВИ КРАЇНИ-АГРЕСОРА

Алтай 307
Дєдово 528
Байкал (озеро) 404
Білгородщина 530
Брянськ 630, 632
– *«Брянськ-2» (в'язниця) 625, 630, 632*
Верховський район 528
Верхов'я 530
Волгоград 193, 528
Волга (річка) 529
Вороніж 193
Камчатка 339, 348
Кемеровська область 412
Кольський півострів 404
Краснодарський край 528
Красноярський край 213
Курщина 530, 666
російська федерація 60, 87, 121, 158, 184, 659, 682, 683, 691
– *«кацапія» 218, 223, 230*
– *«кацапщина» 246*
– *росія 40, 41, 48, 55, 59, 62, 67, 71, 72, 87, 96, 106, 120, 121, 127, 128, 148, 154, 159, 174, 183, 185, 211, 213, 217, 221, 222, 247, 256, 301, 385, 394, 395, 414,*

450, 508, 530, 535, 536, 537, 543, 588, 590, 601, 612, 630, 632, 636, 639, 641, 683, 689, 695, 704, 714
москва 72, 216, 279, 335, 385, 530, 542, 624, 699, 714, 715, 716
– рубльовка (мікрорайон) 205
Орел 279
Орловська область 528, 529, 530, 531
Орловщина 528
Пенза 307
Псков 307
Псковська область 307
Рязань 528
Санкт-Петербург 279, 348
Саратов 247, 528, 530
Сибір 307
Сочі 528
Ставрополь 528, 530
Удмуртія 531
Урал 185, 444
Ханти-Мансійськ 217
Чеченська республіка Ічкерія (Чечня) 217, 234
Чита 414
Шушенське 248
Ярославль 530

ПРЕДМЕТНО-ТЕМАТИЧНИЙ ПОКАЖЧИК

ЖИТТЄВА ІСТОРІЯ ДО РОСІЙСЬКОГО ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ

Важливі віхи життєписів співрозмовників / співрозмовниць 53, 65, 66, 67, 90, 113, 126, 127, 132, 149, 158, 160, 169, 184, 200, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 231, 232, 235, 251, 252, 254, 285, 311, 312, 335, 369, 384, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 421, 431, 438, 446, 474, 497, 498, 511, 519, 528, 529, 530, 531, 542, 543, 556, 568, 569, 588, 589, 601, 655, 656, 658, 686, 687, 688, 689, 698, 700, 701

Історичні події крізь призму особистих біографій:
– розповіді старшого покоління про Другу світову війну 65, 193, 194, 235, 236, 385, 386, 387, 449, 522, 595
– переселення із зони затоплення водами Київського моря 247, 248, 249
– переселення із зони Чорнобильської техногенної катастрофи 577, 583, 584, 586, 587
– Помаранчева революція 219
– Революція Гідності (Євромайдан, Майдан) 385, 498, 589, 590, 591, 687
– Антитерористична операція / Операція об'єднаних сил (АТО / ООС) на Сході України 135, 221, 290, 291, 299, 300, 521, 526, 656, 665, 671

ПЕРЕДЧУТТЯ НАБЛИЖЕННЯ ПОВНОМАСШТАБНОГО ЕТАПУ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Передчуття відкритої російської інвазії за недавнім історичним досвідом 127, 221, 387, 531, 704

Професійні передбачення з боку українських військових 53, 127, 500, 594, 673

Здійснена підготовка до можливих надзвичайних ситуацій 36, 46, 75, 127, 131,135, 136, 222, 500, 556, 557, 569, 570

Сподівання, що військового зіткнення вдасться уникнути 99, 127, 184, 594, 665, 673

Віщі сни – передвісники настання війни 127, 293, 294, 468

Неочікуваність настання повномасштабного російського вторгнення в Україну 36, 67, 91, 99, 113, 135, 170, 172, 173, 201, 211, 249, 291, 387, 440, 450, 456, 521, 648, 656, 679

ПОЧАТОК ПОВНОМАСШТАБНОГО РОСІЙСЬКОГО ВТОРГНЕННЯ В УКРАЇНУ

Персональне сприйняття подій ранку 24 лютого 2022 року 53, 68, 75, 91, 108, 113, 128, 184, 222, 236, 258, 278, 291, 307, 308, 388, 405, 474, 475, 500, 511, 543, 558, 605, 606, 607, 635, 641, 657, 689, 690, 705

Перші ознаки початку повномасштабного російського вторгнення та реакція на них 76, 128, 184, 258, 474, 475, 543

Оповіщення про початок відкритої російсько-української війни та поточну ситуацію 128, 500

Усвідомленість початку відкритої війни 128, 475

Неусвідомленість реальної військової небезпеки 304, 370, 421, 474, 543

Перше сприйняття звуків сирени повітряної тривоги 297, 451, 592

Панічні настрої на початку повномасштабної російської інвазії 388, 389, 675

Способи та засоби комунікації й отримання новин 55, 92, 100, 114, 128, 236, 336, 679, 691

Спроби вплинути на перебіг подій через інформування громадськості за кордоном 128

Зміни у спілкуванні з родичами із рф та Білорусі 59, 72, 87, 96, 222, 279, 385, 630, 695, 696, 714, 715

ПЕРШОЧЕРГОВІ ІНДИВІДУАЛЬНІ І ГРОМАДСЬКІ ЗАХОДИ БЕЗПЕКИ

Збирання «тривожної валізки» 36, 49, 75, 202, 203, 232, 239, 296, 450, 451, 522, 673, 708

Заходи із забезпечення самозахисту 223, 387

Отримання базових навичок тактичної медицини 43

Громадські укриття (бомбосховища) 107, 129, 138, 642, 647

Укриття у приміщеннях культових споруд 128, 129, 372, 500, 501, 559, 562, 570

Індивідуальні прихистки та їхнє облаштування (підвали, погреби) 68, 138, 170, 171, 176, 178, 187, 198, 203, 204, 211, 212, 224, 236, 239, 282, 304, 309, 370, 374, 385, 422, 425, 429, 446, 449, 451, 455, 456, 457, 458, 475, 486, 495, 581, 582, 594, 595, 599, 609, 649, 680

Спільне укриття у багатоквартирних будинках 76, 291, 292, 407, 408, 409, 681

Укриття у будинках / квартирах за правилом «двох стін» 69, 76, 114, 138, 224, 371, 383, 411, 449, 477, 582, 681, 692, 693, 705

Укриття в комерційних закладах (йдеться про м. Маріуполь) 77, 78, 79

Формування необхідних запасів харчів та медикаментів 55, 75, 114, 222, 223, 370, 500, 569, 570, 657, 690, 706

Небажання покидати дім / рідну місцевість попри небезпеку 38, 129, 171, 202, 206, 211, 224, 236, 308, 337, 341, 370, 390, 391, 406, 437, 512, 536, 572, 573, 578, 592, 675

ОРГАНІЗАЦІЯ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОБОРОНИ ГРОМАД ТА ДОПОМОГА ЗСУ НА ПОЧАТКУ РОСІЙСЬКОЇ ІНВАЗІЇ

Схід громади для організації захисту її території 258, 259, 442, 445

Організація тероборони зусиллями місцевої влади 114, 173, 679, 707

Облаштування блокпостів, барикад, місць збройного опору 114, 173, 387, 666, 679

Самоорганізована варта й практики громадської безпеки 173, 387, 406, 443, 407, 666

Форми народного опору рашистській окупації 279, 411, 623

Лік кількості російської військової техніки та інформування ТрО / ЗСУ 343, 344, 372, 409, 483, 537, 628

Перші бойові сутички місцевої самооборони з рашистами 448

Ремонт місцевою тероборoною техніки українських військовослужбовців 467

Волонтерська допомога жителів учасникам територіальної оборони 109, 387, 391, 421, 422, 429, 442, 451, 666, 679, 707

Харчове забезпечення територіальної оборони з боку місцевого бізнесу 137, 389

СТРАТЕГІЧНІ І ТАКТИЧНІ ДІЇ УКРАЇНСЬКИХ ЗАХИСНИКІВ НА МІСЦЕВОСТІ ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОБОРОНИ КИЇВЩИНИ

Оборонні функції ДЗОТ-ів та інших укріплень часів Другої світової війни 386, 447

Оборонні позиції у лісах 241, 242, 455, 594

Логістична допомога ЗСУ з боку знавців території (лісників, грибників) 442, 469

Підрив дамби біля села Демидів 464

Розлив р. Ірпінь 342, 343, 347, 386, 464

Ліквідація спроб рашистів зробити понтонні переправи через р. Ірпінь 386, 456

НАСТУП РАШИСТСЬКИХ ВІЙСЬК У ЛЮТОМУ – БЕРЕЗНІ 2022 РОКУ

Маршрути колон рашистської військової техніки на Київщині 137, 236, 240, 249, 531, 532, 537, 521, 584, 587, 592, 593, 595, 596, 608, 609, 611, 616, 649, 707, 708

Рух військ рашистів за старими картами радянського часу 448, 533

Обстріли та бомбардування позицій українських військовослужбовців 544, 545

«Сплячі» диверсанти і зрадники-провідники рашистів 172, 194, 442, 532, 608, 611, 612, 627

Техніка і спорядження рашистських військ, що вторглися на Київщину:

авіація та безпілотні системи:
– БПЛА, дрони 107, 179, 246, 433, 434, 440, 451, 629, 631, 650, 668, 677, 678, 713
– гелікоптери («вертольоти») 81, 179, 278, 291, 336, 341, 370, 405, 440, 444, 475, 511, 532, 546, 578, 581, 595, 607, 616, 628, 629
– літаки 81, 107, 129, 294, 391, 511, 532, 533, 534, 544, 607, 644, 689, 705, 713, 714

артилерія та реактивні системи залпового вогню:
– артилерія 535
– гармати 241, 376, 537
– міномети 186, 188, 239, 668
– реактивні системи залпового вогню (РСЗВ) 621, 677
– РСЗВ «Град» 37, 80, 81, 187, 237, 422, 423, 426, 428, 429, 430, 433, 437, 438, 442, 465, 466, 481, 489, 521, 587, 592, 595, 667, 670, 677, 690
– РСЗВ «Ураган» 592, 594, 595
– самохідні артилерійські установки (САУ) 481, 620

боєприпаси та вибухівка:
– бомби 121, 127, 173, 197, 198, 199, 201, 204, 208, 221, 222, 225, 226, 236, 239, 241, 242, 245, 246, 249, 276, 292, 294, 298, 304, 308, 309, 315, 337, 341, 342, 344, 385, 388, 391, 397, 407, 408, 410, 411, 413, 416, 417, 419, 421, 424, 426, 439, 443, 451, 456, 457, 460, 465, 475, 502, 512, 520, 522, 538, 539, 544, 545, 560, 563, 572, 592, 595, 596, 598, 599, 633, 641, 668, 670, 674, 705
– гранати 317, 453, 476, 478, 491, 531, 585, 590
– касетні боєприпаси 594
– міни («Пелюстки», «розтяжки», МОН-50) 80, 207, 211, 212, 230, 236, 240, 260, 261, 265, 269, 297, 300, 304, 346, 391, 417, 453, 458, 491, 502, 506, 512, 513, 548, 584, 594, 614, 621, 629, 631, 634, 636, 637, 639, 710
– осколки 80, 176, 187, 210, 237, 238, 239, 263, 270, 276, 282, 316, 325, 383, 385, 391, 396, 410, 446, 459, 484, 485, 486, 489, 490, 492, 513, 544, 549, 697
– снаряди 78, 79, 80, 109, 142, 181, 187, 188, 190, 197, 199, 208, 211, 223, 240, 281, 292, 304, 310, 342, 348, 371, 376, 379, 386, 419, 422, 423, 428, 433, 437, 438, 447, 449, 465, 466, 475, 484, 486, 487, 492, 493, 535, 538, 539, 541, 548, 549, 574, 578, 579, 581, 612, 625, 627, 634, 639, 670

бронетехніка:
– бойові машини піхоти (БМП) 188, 467, 625, 626, 627, 629, 631, 632, 649
– бронетранспортери (БТР) 80, 81, 171, 172, 173, 181, 185, 189, 197, 207, 223, 224, 234, 261, 268, 293, 304, 311, 338, 391, 406, 409, 411, 476, 524, 565, 578, 580, 609, 610, 611, 613, 614, 616, 620, 625, 626, 629, 631, 632, 648, 649, 706, 707
– танки 80, 81, 108, 131, 171, 172, 173, 181, 189, 197, 199, 203, 204, 206, 207, 223, 228, 237, 238, 241, 242, 244, 272, 278, 279, 291, 294, 304, 305, 306, 308, 311, 339, 340, 349, 350, 388, 391,405, 406, 408, 409, 410, 411, 413, 424, 448, 456, 476, 478, 480, 482, 488, 533, 534, 545, 564, 578, 593, 607, 608, 610, 612, 613, 615, 616, 617, 620, 621, 625, 632, 636, 639, 643, 644, 648, 649, 677, 690, 706

ракети й авіабомби:
– ракети 61, 69, 89, 91, 93, 129, 200, 239, 259, 313, 416, 417, 419, 451, 490, 493, 522, 537, 560, 592, 596, 629, 634, 647, 650, 670, 671, 674, 680, 693, 699, 708
– «КАБ-и» 131, 276, 677
– «С-300» 677

ручна вогнепальна зброя:
– автомати 80, 81, 171, 177, 186, 197, 198, 199, 204, 233, 237, 257, 262, 264, 272, 294, 295, 304, 309, 310, 336, 348, 372, 387, 405, 408, 409, 410, 476, 477, 478, 480, 481, 483, 487, 490, 578, 583, 613, 627, 643, 647, 648, 649
– гвинтівки 307, 482
– кулемети 261, 292, 348, 451, 539, 608, 615
– карабіни 637
– рушниці 493

транспорт для доставки окупантів, боєприпасів, пального:
– бензовози 370, 609, 616
– «ЗІЛ-и» 631
– «КамАЗ-и» 411, 631
– трали 620, 621
– «УАЗ-и» 261, 626, 628, 630, 632
– «Урали» 186, 190, 610, 613, 616

Знаки на російській військовій техніці («Z», «V», «X», «коло», «ромб») 173, 207, 223, 346, 411, 451, 632

Приналежність рашистів до родів окупаційних військ:
– десант (десантники, десантура) 278, 370, 501, 536, 689, 705
– диверсійно-розвідувальні групи (ДРГ, ДВРГ) 37, 258, 321, 349, 350, 536, 540
– піхота 189
– снайпери 228, 269, 290, 312, 316, 319, 323, 325, 331, 374, 378, 411, 413, 493, 532, 540
– спецпризначенці 238, 241
– ударні сухопутні війська (танкісти) 241

Етнічний склад та територіальне походження рашистів-окупантів:
– білоруси 173, 174, 177, 185, 414, 641, 642, 648
– буряти 46, 173, 174, 177, 186, 197, 208, 213, 224, 225, 240, 257, 259, 280, 282, 478, 610, 626, 628
– вихідці з Сибіру 205, 307
– вихідці з Уралу 185, 186
– росіяни («росіянці») 37, 43, 83, 173, 177, 182, 183, 184, 185, 186, 189, 190, 196, 205, 208, 210, 213, 224, 235, 241, 246, 247, 259, 260, 262, 267, 271, 272, 278, 280, 287, 288, 307, 320, 334, 348, 352, 386, 387, 394, 430, 478, 479, 480, 482, 500, 512, 513, 521, 532, 537, 538, 539, 563, 564, 565, 567, 571, 572, 573, 576, 584, 596, 608, 610, 611, 612, 614, 624, 630, 635, 638, 641, 642, 643, 647, 648, 658, 659, 689, 704
– татари 307
– узбеки 185
– чеченці-«кадировці» 185, 186, 197, 213, 224, 280, 340, 405, 406, 456, 481, 531, 532, 580, 607, 608, 610, 626, 628, 633, 707
– якути 185, 414

НАЗВИ РОСІЙСЬКИХ ОКУПАНТІВ У ЛЕКСИКОНІ МЕШКАНЦІВ КИЇВЩИНИ

рашисти 108, 137, 183, 206, 208, 209, 237, 241, 348, 410, 411, 416, 419, 454, 465, 467, 479, 480, 486, 487, 488, 492, 493, 534, 580, 585, 587, 608, 638, 642, 644, 645, 661, 663

«орки» 68, 69, 108, 150, 168, 170, 180, 181, 183, 209, 240, 291, 424, 482, 505, 508, 578, 579, 580, 586, 595, 610, 611, 615, 616, 622, 709

«рашики» 77, 236, 446, 453, 458

«кацапи» 91, 93, 115, 118, 121, 122, 125, 173, 174, 176, 183, 224, 227, 228, 233, 234, 246, 247, 292, 293, 294, 295, 296, 303, 325, 326, 330, 331, 391, 448, 449, 453, 625, 626, 628, 631, 632, 648, 650, 665, 667, 668, 670, 674, 686, 691, 699, 704, 707, 710, 716

«рускі(є)» («руські») 198, 199, 202, 204, 205, 207, 208, 209, 261, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 336, 337, 338, 339, 343, 345, 414, 423, 424, 425, 437, 564, 578, 643

«москалі» («московити») 91, 92, 96, 127, 229, 335, 352, 520, 521, 524, 596, 691, 695, 696, 706, 713, 717

«освободітєлі», «асвабадітєлі» 174, 183, 336, 340, 409, 413, 414

«архаровці» 178
«чмошніки» 183
«вишкребки» 128
«звєрі» 585
«гості» 197
«фашисти» 196
нацисти 585

загарбники 143, 159, 177
солдати 78, 80, 81, 83, 198, 262, 336

ТИМЧАСОВЕ ВСТАНОВЛЕННЯ РОСІЙСЬКОГО ОКУПАЦІЙНОГО РЕЖИМУ У НАСЕЛЕНИХ ПУНКТАХ КИЇВЩИНИ

Дата початку тимчасової російської окупації 185, 170, 223, 262, 305, 308, 309, 423, 424, 476, 537, 564, 571, 625

Поступове входження ворожої техніки на територію громади 170, 321, 437, 476, 532, 535, 607, 608, 625

Перша зустріч із рашистами 170, 189, 197, 226, 335, 336, 409, 476, 578

Пересування окупантів по території громади 224, 578, 579, 585, 610

Розташування опорних пунктів та бойової техніки окупаційних військ на території громади 237, 292, 348, 349, 350, 479, 482, 536, 578, 608, 610, 631, 632, 636

Злочинні обходи рашистами помешкань:
– перевірка рашистами паспортів 185, 170, 177, 236, 237, 240
– огляд російськими окупантами мобільних телефонів 138, 170, 177, 181, 185, 236, 237, 240, 456, 476, 477
– огляд цивільних мешканців на наявність патріотичних тату 373, 481, 635
– пошуки рашистами АТО-вців, військовослужбовців 173, 194, 212, 338, 481, 612, 622
– пошуки рашистами «нацистів», «бендерівців» 278, 311, 578, 585, 636
– пошуки рашистами зброї 237, 240, 241, 346, 612, 627
– ставлення рашистів до наявності у помешканнях різної спецформи 208, 211, 212
– ставлення рашистів до вихідців із Заходу України 187

Вимушена комунікація з російськими окупантами 185, 197, 233, 260, 261, 262, 272, 278, 305, 306, 307, 309, 310, 337, 338, 339, 340, 348, 409, 412, 476, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 536, 578, 579, 613, 625, 626, 629, 637

Примус до носіння цивільними особами білих пов'язок 186, 203, 292, 294, 323, 344, 376, 377, 381, 484, 585, 636

Напис «Люди» на авто, будинках, коридорах квартир, парканах садиб 185, 241, 410, 612

Напис «Діти» («Дєті») на авто, будинках, парканах садиб 587, 611, 612

Рашистський наратив про «освободітєлєй» 291, 306, 336

Рашистська пропаганда про «Київ за три дні» 250, 448

Спроба примусити цивільних жителів знятися у пропагандистському відеоролику 578, 579, 585

«Гуманітарна допомога» з боку російських окупантів 234, 338, 411, 490, 609, 612

Сприйняття та застосування окупантами досягнень цивілізації 177, 185, 205, 340, 395, 414, 531, 583

Воєнні злочини російських окупантів:
– допити місцевого населення 311, 327, 612
– розстріли рашистами цивільного населення 185, 229, 233, 260, 261, 278, 279, 280, 293, 311, 312, 313, 318, 319, 320, 321, 325, 330, 331, 340, 371, 372, 380, 406, 424, 484, 492, 493, 513, 535, 546, 565, 595, 599
– обстріли / розстріли евакуаційних колон і одиничних транспортних засобів 138, 282, 293, 321, 331, 406, 613
– звірства окупантів щодо цивільного населення 172, 185, 186, 194, 207, 212, 213, 237, 238, 241, 292, 293, 312, 330, 476, 456, 579, 580, 585
– утримання місцевих жителів у полоні 326, 327, 456, 483, 625, 628, 637
– розстріли рашистами собак 305, 306, 596
– примусова евакуація населення до Білорусі 341, 406, 490, 625, 630
– цілеспрямований обстріл цивільної забудови 171, 181, 185, 186, 223, 242, 370, 371, 408, 475, 511, 512, 513, 533, 580, 612, 642, 647
– захоплення цивільних будинків, садиб, руйнування парканів 186, 305, 405, 409, 476, 489, 613, 614, 635, 642
– грабежі та мародерство у будинках, з яких евакуювалися господарі 185, 186, 187, 205, 206, 211, 225, 241, 346, 374, 409, 610, 635
– обкрадання магазинів, аптек, складів 208, 238, 214, 611, 612, 626, 648
– реквізиція транспортних засобів / сільськогосподарської техніки 610, 620, 621, 633
– реквізиція комп'ютерної та побутової техніки, засобів зв'язку 138, 177, 181, 236, 237, 456, 477
– відбирання грошей та коштовностей у жителів під час обшуків 173, 174
– реквізиція рашистами харчів у цивільного населення 178
– реквізиція та забій свійської худоби 610, 638, 642, 643
– окупаційні заборони виходити за межі своїх дворів та окремих ділянок громади 187, 212, 305, 381
– окупаційні заборони закривати хвіртки садиб 599
– окупаційні заборони освітлювати та опалювати домівки в темну пору доби 178, 238, 292, 310, 348, 409
– обстріли позицій місцевої тероборони та українських військовослужбовців 422

– відмова рашистів надавати медичну допомогу цивільним жертвам обстрілів 198
– облаштування російськими окупантами штабів і складів боєприпасів у школах, дитсадках, лікарнях, адмінбудівлях 150, 158, 159, 166, 171, 208, 241
– обстріли сакральних споруд, цвинтарів 181, 320

РЕАЛІЇ ЖИТТЯ ЦИВІЛЬНИХ У ПЕРІОД АКТИВНИХ БОЙОВИХ ДІЙ ТА РОСІЙСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (ЛЮТИЙ – БЕРЕЗЕНЬ 2022 РОКУ)

Часовий розпорядок бойових дій 179, 186, 187, 204, 223, 391, 495, 596

Звуковий ландшафт воєнного часу:
– «бахнуло», «бахканє», «бахає» 77, 108, 128, 170, 173, 177, 199, 304, 376, 381, 410, 411, 413, 424, 433, 434, 477, 487, 489, 492, 493, 576, 595, 608, 650
– «бабах» 201, 207, 208, 210, 313, 422, 433, 438, 466, 531, 532, 533, 534, 535, 537, 538, 539, 707
– «бух», «бухнуло», «бухне», «бубух» 81, 179, 236, 376, 378, 380, 381, 383, 449, 537, 587, 629
– «бить», «били» 76, 236, 422, 423, 428, 437, 447, 533, 596, 609
– «гатили» 212, 244, 311, 465, 478,
– «гахнуло», «гахкати» 69, 245, 246, 410, 416, 642, 646
– «гух», «го-гух», «гухкати» 629, 631, 642
– «гуркало» 245
– гул 200, 203, 434, 437, 438, 490, 511, 544, 545, 609, 617, 628, 632
– «гуділо», «гуде» 197, 200, 203, 225, 388, 389, 451, 488, 489, 490, 605, 617, 637, 699
– «гупнуло» 311, 376, 475, 481, 699
– бомбардування («бомбьошкі») 197, 199, 276, 292, 294, 304, 341, 344, 407, 408, 411, 419, 544, 599, 705
– вибухи («взриви») 76, 79, 80, 81, 82, 83, 85, 89, 99, 108, 128, 135, 157, 170, 174, 179, 180, 184, 188, 189, 197, 199, 201, 203, 204, 208, 222, 236, 249, 258, 275, 278, 280, 281, 282, 284, 294, 304, 370, 386, 388, 413, 442, 444, 474, 478, 484, 487, 501, 502, 522, 524, 535, 543, 545, 558, 564, 565, 566, 570, 584, 594, 608, 657, 665, 690, 699
– розриви 187, 602
– «торохнуло» 708
– стрільба («пальба», «перестрєлки», вистріли, канонади) 179, 180, 187, 237, 262, 263, 272, 280, 304, 305, 319, 340, 344, 370, 372, 374, 376, 378, 406, 413, 425, 434, 444, 450, 475, 497, 636
– куля, що пролетіла поряд («свись») 493
– «ревище», «ревло» 180, 292, 294
– обстріли («обстрєли») 53, 55, 76, 80, 81, 83, 85, 115, 129, 138, 140, 147, 172, 176, 178, 180, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 204, 207, 237, 239, 241, 259, 268, 282, 292, 293, 294, 305, 309, 311, 315, 320, 321, 323, 331, 340, 371, 389, 390, 391, 420, 431, 442, 443, 444, 446, 447, 450, 451, 455, 458, 459, 474, 477, 483, 485, 486, 489, 492, 502, 511, 512, 513, 518, 522, 532, 535, 536, 537, 541, 543, 544, 546, 548, 549, 559, 565, 566, 567, 580, 595, 610, 615, 618, 644, 667, 668, 676, 680, 705, 708
– рух колони 376
– автоматні (кулеметні) черги 292, 372, 376, 409, 483, 490
– розпізнавання обстрілів «Градами» 37, 81, 422, 437, 438, 587, 690
– розпізнавання звуків війни («виходи» / «прильоти») 37, 75, 76, 81, 85, 93, 159, 166, 171, 176, 179, 187, 188, 194, 204, 233, 299, 304, 313, 376, 380, 381, 410, 441, 489, 502, 509, 535, 537, 539, 563, 564, 566, 574, 578, 594, 608, 690

Візуальний ландшафт війни:
– заграва, зарево, сяйво, «заграбище», «феєрверк» 135, 239, 259, 311, 376, 410
– «...весь Ірпінь світився...» 501
– ударна, вибухова («взривна») хвиля 236, 242, 391, 444, 451, 537
– простір руйнувань під час безпосередніх бойових дій 79, 304, 391, 477, 478, 537, 539, 594, 599, 612, 638
– візуальне сприйняття обстрілів «Градами» 80, 237, 423, 426, 429, 430, 465, 521, 677
– знищення матеріальних об'єктів («лєпьошкі») 410
– власноручне гасіння пожеж 458, 486

Шокуючі реалії війни 279, 281, 304, 373, 377, 513

Паралельна / неприйнятна реальність війни 377, 560

Інтертекстуальність наративу 308, 309

Вербалізація руйнування міфу про «братні народи» 312, 331, 414, 450

Способи подолання стресу 129, 178, 179, 208, 392, 485, 581, 597

Молитва в часі безпосередньої загрози 187, 191, 208, 246, 259, 280, 304, 305, 309, 392, 449, 537, 576, 581, 660

Реакція на новини з інших тимчасово окупованих громад та загрожених територій 229, 313, 339, 599

Фото- та відеофіксації повсякдення періоду активних бойових дій та російської окупації 236, 388, 451, 460, 463, 464, 524, 580, 587

Мобільний зв'язок та засоби комунікації в умовах прямої небезпеки 203, 227, 230, 236, 292, 323, 371, 375, 456, 537, 581, 644, 649, 660, 661

Канали отримання інформації із зони бойових дій 339, 372

Зустрічі із рідними, друзями, сусідами в реаліях війни 225

Святковий простір воєнного повсякдення 378, 392

Спричинені воєнними реаліями зміни типового розпорядку дня 175, 187, 281, 323, 347, 391, 477, 478, 479, 480, 511, 705

Пересування по території громади в умовах загрози життю 292, 323, 451

Збір тіл у громаді задля поховання 320, 373

Похід за тілами вбитих українських воїнів 260, 261

Пошук зниклих родичів, друзів 481, 482, 483, 487, 566

Застосування режиму світломаскування 223, 291, 292, 637

Моторошна / гнітюча темрява 203, 238, 311

Господарські заняття у лютому – березні 2022 року 228, 324, 581, 609, 610, 615

Догляд за домашніми і свійськими тваринами в умовах небезпеки 76, 81, 175, 178, 188, 204, 239, 279, 282, 283, 292, 374, 376, 389, 452, 484, 486, 515, 581, 595, 596, 609, 627

Поведінка домашніх і свійських тварин у реаліях війни 180, 188, 204, 225, 279, 292, 328, 329, 330, 342, 344, 422, 433, 434, 452, 453, 534, 581, 595, 705, 708

Життя за умов тривалої відсутності електроенергії («блекаут») 140, 203, 238, 240, 336, 337, 383, 430, 456, 537, 580, 644, 648

Способи забезпечити автономне живлення під час «блекаутів»:
– використання генераторів 94, 143, 144, 152, 156, 165, 166, 178, 224, 225, 226, 323, 324, 337, 338, 373, 375, 383, 393, 410, 475, 476, 539, 544, 548, 549, 557, 560, 562, 569, 580, 617, 618, 626, 644, 693, 700
– використання автомобільних акумуляторів 178, 203, 206
– застосування повербанків 85, 94, 108, 116, 178, 393, 485, 537, 618
– відвідування «Пунктів незламності» 56, 85, 94, 116, 143, 144, 322, 391, 393, 676, 678, 681, 694

Реалії життя за відсутності централізованого газопостачання 189, 224, 225, 323, 337, 339, 347, 371, 377, 383, 409, 456, 457, 493, 494, 495, 540, 657

Реалії життя за відсутності централізованого водопостачання 224, 278, 323, 493, 494

Особливості опалення помешкань у загрожених громадах:
– буржуйка 224, 374, 385, 427, 463, 500, 502
– груба 140, 195, 238, 339, 345, 425, 429, 450, 523, 617
– камін 374, 577
– котел дров'яний 198, 204, 205, 225, 371, 616, 617
– піч 310, 324, 339, 347, 486, 493, 616, 617
– плита 140, 177, 178, 195, 205, 238, 324, 375, 428, 430, 437, 457, 462, 523, 652

Заготівля дров 175, 196, 339, 537, 502, 537, 615, 693

Харчування за умов безпосередніх бойових дій і тимчасової російської окупації:
– харчові запаси 205, 238, 280, 337, 347, 371, 377, 480, 501, 540, 544, 611, 630, 648
– зберігання харчів, що швидко псуються, за умов відсутності електрики 203, 238, 337, 347, 371, 378, 540
– зміни у раціоні та режимі харчування 79, 328, 347, 348, 501, 602

Приготування їжі у звичному кулінарному просторі 176, 195, 205, 224, 238, 239, 265, 281, 308, 315, 324, 339, 347, 377, 382, 383, 428, 430, 480, 481, 494, 544, 661

Приготування їжі у польових умовах:
– на вогнищі 78, 175, 178, 223, 224, 225, 226, 298, 305, 324, 378, 426, 458, 479, 480, 481, 538, 540, 541, 555, 579, 657
– на мангалі 452, 458, 534
– на буржуйці 392, 393, 581
– на господарських пристосуваннях («груба», «пічка») 187, 271, 371, 372, 390, 581

Хліб:
– волонтерська роздача хліба 78, 136, 289, 377, 382, 389, 432, 433, 534, 540, 544, 657, 658, 661
– продаж довколишніми виробниками 171, 176, 188, 233, 523
– домашнє випікання хліба 187, 205, 213, 390, 494, 661
– виготовлення хліба з інгредієнтів у складчину 38, 494, 611
– сухарі 271, 280, 281, 494

Борошняні замінники хліба:
– балабеники 225
– оладки 205, 224, 579, 581, 582, 610, 617
– слоєчки 178
– лєпьошкі 382
– перепічки 494

Приготування їжі у складчину 291, 292, 495, 523

Допомога продуктами харчування від родичів, сусідів, односельців 187, 328, 382, 479, 484, 523, 593, 661

Персональне волонтерство 265, 271, 276, 277, 322, 377, 503, 504, 505, 506, 544, 559, 560, 561, 562, 563, 564, 565, 571, 572

Волонтерство інших представників громади 326, 374, 389, 459, 657, 658

Продуктові пайки 140, 389, 393, 592, 712, 713

Гуманітарна допомога 77, 78, 137, 140, 289, 322, 326, 371, 377, 383, 392, 393, 426, 484, 572, 602, 603, 658, 680

Гуманітарна допомога та жертовність у стосунках із родичами, сусідами, іншими мешканцями громади, власним соціальним оточенням 78, 79, 80, 88, 279, 312, 317, 322, 324, 326, 330, 331, 337, 339, 347, 374, 460, 461, 544, 565, 566, 567, 572, 574, 576, 661, 678

Догляд за новонародженими в реаліях війни 79, 80

Дитяче повсякдення у лютому – березні 2022 року 81, 292, 293, 309, 310, 374, 405, 477, 485, 522, 582

Гігієна за екстремальних обставин 177, 223, 293, 328, 392, 493, 494, 496, 497, 582

Лікування в умовах нестачі медикаментів і неможливості професійної допомоги 137, 319, 322, 324, 325, 328, 339, 373, 381, 407, 408, 485, 562, 659

Професійна медична допомога в умовах війни 80, 659

Догляд за маломобільними / хворими мешканцями за кризових обставин 139, 187, 279, 319, 390, 425, 441

Поховання в екстремальних обставинах війни 206, 207, 319, 320, 373, 535, 567, 657

Психосоматичні наслідки життя в умовах воєнної загрози 92, 151, 223, 224, 225, 226, 227, 230, 259, 280, 377, 378, 458, 459, 468, 471, 521, 522, 545, 591, 594, 595, 597, 708

Сон в умовах воєнної небезпеки 187, 190, 288, 289, 327, 376, 379, 388, 478, 495, 708

МАРШРУТИ ТИМЧАСОВОГО ВИЇЗДУ ТА РЕАЛІЇ ЖИТТЯ В ЕВАКУАЦІЇ

Дилеми у прийнятті рішення про евакуацію 198, 233, 373, 440, 444, 511, 512, 519, 520, 521, 594

Мотивація тимчасово виїхати із зони небезпеки 130, 138, 278, 340, 345, 374, 375, 376, 446, 449, 451, 512, 519, 534

Самоорганізована евакуація (персональна та власної родини) 37, 38, 53, 84, 91, 184, 244, 246, 282, 307, 313, 314, 322, 340, 341, 342, 375, 376, 379, 410, 411, 413, 414, 415, 422, 424, 433, 434, 440, 484, 485, 503, 512, 513, 534, 538, 545, 570, 573, 577, 578, 580, 581, 595, 630, 637, 705

Прощання з рідним домом 515

Роль релігійних спільнот у справі евакуації цивільного населення 502, 501, 532, 560, 561, 562, 571, 575

Евакуація спільнот навчальних закладів 545, 546, 547

Евакуація через Романівський міст («Дорога життя») 512, 513, 572

Евакуаційні автомобільні / автобусні колони 80, 81, 82, 83, 262, 263, 264, 282, 294, 295

Евакуаційні потяги: реалії посадки та перебування в дорозі 130, 296, 533

«Зелені коридори» із тимчасово окупованих територій 81, 198, 199, 208, 282, 293, 294, 295, 313, 314, 373, 410, 483, 485

Перетин ворожих блокпостів 81, 82, 295, 412

Зусилля рашистів сформувати переконання у недоцільності виїзду 82, 83

Реалії життя й побуту на тимчасово окупованих територіях під час евакуації 82

Волонтерство із евакуації мешканців громади 243, 244, 376, 389, 414, 433, 443, 520, 592, 559, 560, 561, 562, 563, 705

Перетин українських блокпостів 83, 246, 265, 266, 282, 295, 296, 412

Відчуття безпеки та емоційні реакції при потраплянні на українську підконтрольну територію 83, 282

Прийом та тимчасове розміщення біженців неподалік зони бойових дій 83, 193, 237, 239, 444, 446, 449, 450, 520, 522, 592, 596

Реалії життя в евакуації у громадах тилових областей України 44, 45, 85, 244, 245, 246, 284, 307, 414, 424, 434, 435, 436, 444, 445, 461, 489, 514, 515, 516

Зв'язок та комунікація із родичами, друзями, колегами в евакуації 85, 87

Статус внутрішньо переміщених осіб (ВПО) 44, 523

Взаємовідносини вимушених переселенців та жителів приймаючих громад 132, 282, 283, 296, 297, 440, 441, 515, 523, 547, 598

Господарські заняття під час евакуації 424, 434, 435, 436, 461, 489

Залучення вимушених переселенців до волонтерства у місцях евакуації 131, 132, 297, 513, 517

Релігійні практики в евакуації 284

Повсякденне життя в евакуації у країнах Європи 415, 416, 417

Реевакуація з місцевостей тимчасового перебування 332, 417, 513, 514

ДЕОКУПАЦІЯ ТЕРИТОРІЇ КИЇВЩИНИ ТА ПЕРШІ КРОКИ У СПРАВІ ВІДНОВЛЕННЯ ПОСТРАЖДАЛИХ ГРОМАД

Тривожна тиша 189, 190, 311, 376, 452, 490, 550, 643

Відступ рашистських військ 180, 189, 199, 227, 489, 613, 614, 632, 639, 643

Лік кількості відступаючої російської військової техніки 227, 489, 490

Дата деокупації населеного пункту 180, 325, 490, 540, 579

Перша зустріч із українськими захисниками 199, 227, 343, 492, 638

Першочергова діяльність українських спецслужб із налагодження безпеки:
– зачистка території і нейтралізація груп рашистів, які не встигли втекти 453, 454
– перевірка помешкань на наявність небезпечних предметів 173, 227, 491
– розмінування 211, 297, 466, 584, 594, 614, 639
– небезпечний інцидент через залишену рашистами «розтяжку» 585

Встановлення обставин смерті і перепоховання жертв російської агресії 171, 279, 281, 312, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 330, 331, 373, 422, 423, 437, 445, 492, 493, 506, 535, 538

Перепоховання інших померлих і загиблих у громаді 207, 283, 536, 638

Простір звільненого населеного пункту та місцевості очима тих, хто пережив окупацію 209, 491, 377, 513, 541

Рефлексії мешканців одразу після повернення із евакуації 245, 441, 450, 452

Зустріч прибулих із місцевими мешканцями 271

Пошкодження та руйнації житлового фонду 195, 212, 379, 393, 417, 422, 423, 426, 428, 461, 465, 513, 520, 535, 579

Реалії втрати домівки 195, 379, 422, 423, 426, 462, 523, 548, 554, 555

Бюрократичні труднощі з відбудовою житла 523, 524

Пошкодження та руйнації громадських будівель (шкіл, дитсадків, клубів, закладів вищої освіти) і торговельно-промислової інфраструктури 150, 153, 158, 159, 181, 383, 423, 460, 471, 472, 548, 583

Пошкодження та руйнації сакральних споруд 181, 190, 281, 502, 539

Розбирання завалів 297, 394, 548, 549, 622

Толока для відновлення житла 393, 394, 450, 452

Відновлення житла та господарських споруд самотужки 430, 441, 450

Тимчасовий ремонт для можливості проживання / праці 242, 417, 426, 427, 430, 460

Державні програми відбудови («єВідновлення»; «є-Оселя») 181, 210, 242, 298, 460, 462

Встановлення модульних будинків («вагончиків») 393, 427, 428, 431, 432, 458, 460, 462, 463, 524, 586

Волонтерська допомога у відновленні житла 210, 213, 214, 460, 586

Будівництво нового житла вітчизняними організаціями та міжнародними партнерами 432, 460, 462, 463

Волонтерська доставка харчів, пального, медикаментів 199, 200, 228, 229, 243, 273, 283, 389, 436, 452, 458, 459, 579, 616, 617, 619, 620

Персональне волонтерство у стосунках із родичами, близькими, друзями, знайомими, односельцями 417, 418

Роздача гарячих обідів на місцях 182, 466, 520, 523, 525, 526, 527

Щемливе ставлення до хліба 459

Догляд за свійськими, дикими і домашніми тваринами 426, 550, 615

Поведінка домашніх та свійських тварин в умовах звільненої громади 550

Отримання гуманітарної допомоги жителями постраждалих громад 175, 189, 212, 228, 229, 445, 520, 536, 549, 579

Волонтерство релігійних громад, спрямоване на забезпечення потреб українського війська 192, 514

Допомога релігійних громад у відбудові зруйнованих (пошкоджених) помешкань 431, 463, 538

Гуманітарна допомога релігійних громад та організацій 536, 541, 525, 548, 549, 550, 581, 567, 568, 658, 603, 660

Солідарність місцевих мешканців у підтримці постраждалих громад 175, 267

Міжнародна солідарність і допомога у відродженні повноцінного життя громади 191, 290, 431, 432, 536, 549, 568

Роботи з відновлення критично важливих комунікацій (електрика, вода, газ, зв'язок та інтернет) 210, 393, 456, 457, 461, 462, 550, 579, 580

Тимчасове розміщення вдома представників служб відновлення 461, 462

Дитяче повсякдення з квітня 2022 року 151, 157, 416, 417, 419, 597, 674

ПОВСЯКДЕННЯ ЖИТЕЛІВ ТИЛОВИХ ГРОМАД КИЇВЩИНИ З ЛЮТОГО 2022 РОКУ

Облаштування блокпостів, барикад, місць збройного опору 54

Зведення оборонних укріплень та інших фортифікаційних споруд на підступах до населеного пункту 56

Виготовлення «коктейлів Молотова» 56

Зміни у повсякденні, зумовлені комендантською годиною 50, 84, 108

Облаштованість укриттів у багатоквартирних будинках та місцевій інфраструктурі (школах, дитячих садках, Будинках культури, комерційних закладах) 85, 93, 115, 681, 693, 694

Повсякденні практики та навички, спричинені війною 85, 89, 90, 114, 693

Наслідки ракетно-дронових атак у громаді 115, 690, 693

Застосування режиму світломаскування 99, 108

Життя за умов тривалої відсутності електроенергії («блекаут») 56, 85, 393, 681, 700

Способи забезпечити автономне живлення під час «блекаутів»:
– використання генераторів, акумуляторів 94, 143, 144, 337, 393, 693, 700
– застосування повербанків 85, 92, 94, 116, 108, 393
– самоорганізовані пункти безперебійної зарядки телефонів удома 55, 56
– відвідування «Пунктів незламності» 85, 94, 116, 143, 144, 393, 681, 694

Реалії життя за відсутності централізованого водопостачання 693

Харчування за умов тривалої відсутності електроенергії 693

Забезпечення населеного пункту продовольством та медикаментами 115, 117, 108, 675

Виробниче повсякдення в кінці лютого – березні 2022 року 99, 100, 689, 690

Можливості транспортного сполучення із м. Києвом 675

Консультативна підтримка мешканців з боку місцевої влади 100

Допомога з розміщенням біженців 83, 84, 124, 100, 101, 109, 676, 685, 697

Продуктові пайки 83

Роздача гарячих обідів 115

Гуманітарна допомога вимушеним переселенцям від жителів громади 62, 89, 109

Інтеграція вимушених переселенців у життя громади 74, 124, 104, 105, 106, 107, 685, 711

Гуманітарна допомога релігійних громад і організацій 55, 86, 89, 115, 685, 712

Церкви і релігійні громади московського патріархату 55

Нетрадиційні релігійні спільноти 119

Діяльність міжнародних організацій та фондів 56, 70, 86, 94, 117, 680, 681, 682

Психологія війни 69, 72, 121, 122

Дитяче повсякдення у тилових громадах Київщини 85, 86, 89, 94, 95, 709, 711

Вплив реформи децентралізації на життя місцевої громади 86, 94, 116, 117, 694, 700

Надання медичних послуг українським військовослужбовцям 691

Заходи зі збереження історико-культурної спадщини громади 119

ВОЛОНТЕРСЬКА ПІДТРИМКА ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

Вироби для маскування військової техніки та особового складу:
– **маскувальні сітки** 37, 42, 49, 54, 85, 86, 109, 139, 161, 162, 192, 214, 229, 242, 243, 246, 297, 298, 399, 408, 416, 418, 419, 420, 513, 514, 516, 517, 527, 586, 591, 598, 666, 669, 670, 671, 672, 676
– **«кікімори»** 42, 109, 139, 671, 708

Речі для забезпечення побуту українських воїнів:
– **окопні свічки** 192, 418, 470, 471, 707
– **шкарпетки («термоноски»)** 37, 110, 139
– **балаклави** 110
– **пошитий одяг** 109, 439, 445
– **в'язані теплі килимки** 471
– **власний або придбаний одяг** 251, 312

Харчове забезпечення захисників України:
– **ліплення вареників** 109, 110, 429, 439, 441, 445,469, 470, 472, 473
– **виготовлення енергетичних батончиків** 192, 470
– **приготування каш у реторт-пакетах** 192
– **закупівля готових продуктів** 92, 114, 110, 129, 214, 242, 243, 668
– **збір домашньої консервації, продуктів городництва та садівництва** 641, 699

Надання тимчасового житла українським військовослужбовцям 230, 406, 492

Донорство крові 110

Грошові збори (донати) на потреби ЗСУ:
– **регулярні персональні донати** 50, 51, 71, 92, 94, 109, 111, 114, 162, 230, 383, 384, 419, 420, 473, 514, 649, 669, 699
– **збори коштів на автомобілі** 51, 139, 668
– **збори на дрони** 514, 708
– **пожертви від родин полеглих героїв грошей із державних виплат** 110
– **пожертви одноденного заробітку у місяць** 110
– **пожертви «ковідної тисячі»** 50
– **донати на потреби ЗСУ замість подарунків на дні народження чи весілля** 50
– **благодійні ярмарки з волонтерськими донатами під час культурних заходів** 44, 97, 147, 159, 161, 163, 164, 165, 514, 526, 527, 591, 592, 603, 694
– **регулярні грошові збори релігійними громадами та церквами** 680

Виготовлення дронів 277

Купівля / ремонт автомобілів 312, 634, 668, 669, 676

Постачання пального 691

Закупівля зброї та іншого військового обладнання 551, 552

Мистецькі вироби-обереги для українських захисників 597

Дитяче волонтерство:
– **збір пляшок для «коктейлів Молотова»** 673, 674
– **дитячі обереги** 677
– **малюнки / листівки захисникам** 165, 591
– **власноруч виготовлені дітьми браслетики** 165
– **грошові донати із наколядованих дітьми коштів** 164

Волонтерська підтримка родичів, друзів, близьких у лавах ЗСУ 192, 312, 315, 438, 439

Волонтерські поїздки із гуманітарною допомогою в деокуповані у 2022 році місцевості України 621, 666, 667, 668

Волонтерські поїздки у зони бойових дій на Півдні та Сході України 273, 274, 275, 551, 667, 668, 676, 677, 678

Волонтерство із перевезення тіл загиблих українських захисників 275, 276

Волонтерські звіти 51, 162, 265, 274, 277, 439, 551, 668, 669, 675

Фотозвіти від українських захисників 439, 472, 675

РЕЛІГІЯ, ЩО ПЕРЕЖИВАЄТЬСЯ У ЧАСОПРОСТОРІ ВІЙНИ

Особистий досвід пізнання християнської віри 133, 134, 251, 252, 383, 529, 542

Історія місцевої релігійної громади (храму) 255

Зародження і становлення релігійної громади / храму в наші дні 252, 253, 254, 256, 285, 286, 287, 497, 498, 499

Репресії проти духовенства у радянський період 255

Релігійні практики в реаліях війни 94, 189, 191, 259, 269, 280, 283, 285, 287, 288, 315, 333, 338, 341, 372, 380, 381, 502, 507, 509, 510, 537, 544, 552, 559, 562, 657, 658, 659, 660, 692

Особиста молитва / віра в реаліях війни 280, 338, 341, 350, 351, 380, 381, 383, 518, 537, 576, 577, 692

«Отче наш» 179, 225, 304, 309, 315, 467, 581

Акафіст «Покров Пресвятої Богородиці» 280

Псалми 134, 241, 351, 380, 537, 576

90-й псалом 241, 351

Молитва на вервиці 350

Біблія / Святе Письмо / Слово Боже та війна 190, 191, 327, 328, 468, 559, 569, 576, 577

Богослужіння в реаліях війни 140, 245, 259, 269, 284, 285, 286, 289, 336, 341, 351, 502, 507, 509, 510, 552, 657, 658, 659, 660, 680, 711

Хресна дорога 287, 288, 298, 533

Молитовна підтримка громади в евакуації 188, 505

Молитовна підтримка українського воїнства 191, 192, 663, 678

Релігійні практики у спільноті – долання наслідків травматичного досвіду 287, 288, 289

Війна і воля Божа 190

Почуття захищеності і вдячності Богу 188, 189, 226, 253, 305, 306, 314, 338, 340, 341, 347, 518, 537, 676

Офіра Богу 305

Повсякдення в храмі під час окупації (приготування їжі, побут, взаємостосунки, соціальні групи) 128, 129, 372, 380, 381, 502

Ікони в реаліях війни 280, 341, 380, 468

Значення храму / відчуття єднання та спільноти в умовах воєнних загроз 129, 131, 525

Капеланство / духовно-молитовна опіка і гуманітарна підтримка українських воїнів, які дислокувались у громаді 544, 662, 680

Капеланство / духовно-молитовна опіка і гуманітарна підтримка воїнів у навчальних центрах, полігонах в тилу 548, 551, 552, 553, 678

Медичне капеланство 498, 499, 506, 508, 509

Розуміння власного священничого покликання 251, 252, 548, 553, 662, 663

Утримання священнослужителів у полоні 268, 269

Погрози на адресу священнослужителів 659, 660

Духовність і релігійне життя українських військовослужбовців 191, 552, 677, 662

Відбудова сакральної будівлі та довколишнього простору після деокупації 191, 503, 537

Перша зустріч спільноти після деокупації 281, 505, 506, 507

Відродження релігійного життя громади після деокупації 190, 191, 192, 269, 351, 352, 430, 508, 661, 662

Відзначення свят (Благовіщення, Великдень) після деокупації 245, 281, 506, 507

Міжконфесійна солідарність 562, 563

Церкви і релігійні громади московського патріархату 333, 334, 335

Перехід місцевих релігійних громад до Православної церкви України 272, 273, 334, 585

ЗМІНИ У МОВНІЙ СФЕРІ В ЧАСИ ПОВНОМАСШТАБНОЇ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Сучасна переоцінка значення української мови 58, 59, 71, 86, 111, 159, 183, 516, 517, 695

Перехід на українську мову в побуті / публічному спілкуванні 38, 39, 58, 71, 86, 87, 120, 624, 711

Курси української мови 44, 105, 106, 598, 599, 695

Курси «Єдині» 142, 144, 146

Ставлення до суржика 87, 96, 119, 120, 695

Ставлення до російської мови 39, 40, 41, 59, 96, 111, 120, 121, 159, 450, 517, 641, 695

Ставлення до споживання російськомовного контенту 118, 120, 121, 682, 683

Використання російської мови українцями за кордоном 232

МЕДІАГРАМОТНІСТЬ ТА ІНФОРМАЦІЙНА ГІГІЄНА У ВОЄННУ ДОБУ

Ставлення до телемарафону «Єдині новини» 54, 291

Рефлексії щодо впливу пропаганди на російське суспільство 394, 395

Сприйняття російської пропаганди родичами / знайомими з рф та Білорусі 193, 213, 291, 301

ДЕКОЛОНІЗАЦІЯ ПУБЛІЧНОГО ПРОСТОРУ

Декомунізація та дерусифікація топонімії (перейменування вулиць) 88, 97, 116, 122, 213, 696, 715, 716

Демонтаж пам'ятників діячам імперської та радянської доби 40, 73, 122, 123, 645, 715

Зміни у ставленні до свят радянського часу 38, 196, 197

НАВЧАЛЬНИЙ ПРОЦЕС В УМОВАХ ВОЄННОГО ЧАСУ

Заклади середньої освіти в умовах «блекаутів» та проблем із газопостачанням 156

Відбудова закладів вищої та середньої освіти 149, 151, 152, 153, 154, 155, 548, 549

Освітні проєкти та грантові програми з відновлення діяльності навчального закладу 151, 152, 153, 157

Благодійні організації та інвестори у справі відновлення повноцінної роботи закладів середньої освіти 151, 152, 153, 154, 155, 157, 158

Організація дистанційного навчання 141

Арт-терапія у школах 152

Кімната тиші 157

Брак педагогічних кадрів 155

Ментальне здоров'я учнів шкіл в умовах війни 151, 157

Позашкільна освіта 95

БІБЛІОТЕЧНА СПРАВА У ВОЄННУ ДОБУ

Книжкові фонди бібліотек 101, 136, 167

Актуалізація фондів (вилучення радянської та російської літератури) 101, 117, 118, 148, 167

Поповнення фондів книгозбірень:
– Український інститут книги 148, 168
– Дублетний фонд Національної парламентської бібліотеки імені Ярослава Мудрого 168
– «Польська полиця» 148
– «Німецька полиця» 148
– Благодійна акція «Національна академія наук України – бібліотекам» 102, 144

Особливості читання у воєнний час 101, 102, 141, 145, 167, 168

Краєзнавчі дослідження в громадах 102, 103, 148

Книги про повномасштабну російсько-українську війну 103, 111, 142, 143, 603, 604

Тематичні книжкові виставки 142, 163

Культурно-патріотичні заходи у бібліотеках 142, 144, 145, 527

НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ТА ГРОМАДСЬКО-КУЛЬТУРНА ДІЯЛЬНІСТЬ У ВОЄННИЙ ЧАС

Громадсько-культурні події просто неба 146, 147, 164, 169, 640, 641

Громадсько-культурні заходи у Будинках культури 471

Заходи безпеки під час організації і проведення культурних ініціатив 107, 110, 165, 166

Запрошення ветеранів на культурні заходи в громадах 103, 104, 107, 163

Національно-патріотичне виховання 59, 118, 119, 111, 159, 160, 682

Національно-патріотичне виховання у «Пласті» 43, 45, 46, 47, 48, 51, 52, 53

Збереження і відтворення народних традицій у громадах 48, 49, 147, 160, 161, 169, 170, 589, 597

Проведення майстер-класів для дітей 86

Створення пісні «Рідна Буча» 297, 298

Культурний проєкт «На посиденьки до Горислави» 302, 303

Ставлення до національних символів українства 59, 60, 72, 87, 96, 121, 683, 696, 709, 710

Переоцінка ставлення до видатних історичних та сучасних особистостей України 60, 88, 122, 196, 683, 696, 709

Ставлення до символів, що з'явилися в період російсько-української війни 87, 709

ПСИХОЛОГІЧНА ПІДТРИМКА Й РЕАБІЛІТАЦІЙНА РОБОТА У ГРОМАДАХ В УМОВАХ ВОЄННОГО СЬОГОДЕННЯ

Реалії життя ветеранів російсько-української війни 124, 697

Реабілітація ветеранів через волонтерство і ручну працю 526, 527

Державні та громадські програми із підтримки родин українських військовослужбовців 97, 107, 332, 662

Психологічна допомога родинам загиблих українських військовослужбовців 111, 527

Групи підтримки родичів зниклих безвісти українських захисників 214, 215

«Тихі» акції родин військовослужбовців, які перебувають у полоні або зникли безвісти 110

Надання психологічної допомоги постраждалим у війні 132, 189

Психологія взаємин із тими, хто пережив жахіття війни 270

МІСЦЯ ПАМ'ЯТІ ТА КОМЕМОРАТИВНІ ПРАКТИКИ ЧАСІВ ПОВНОМАСШТАБНОЇ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Громадський чин похорону полеглих українських оборонців 61, 62, 97, 123, 166, 167, 214, 250, 601, 602, 708

Меморіалізація пам'яті загиблих:
– загальнонаціональна хвилина мовчання 94
– молитовні практики 288
– офіційно встановлені меморіали 123, 172, 214, 279, 444, 454, 455, 684, 709
– меморіальні дошки на місцях загибелі українських оборонців 332, 454, 455
– меморіальні дошки на території громади 332
– стіни пам'яті 167
– спонтанні (тимчасові) меморіали 317
– догляд за встановленими меморіалами з боку громади 455

– комеморативні практики українських воїнів – побратимів полеглих героїв 455
– вшанування церквами пам'яті українських військовослужбовців та інших загиблих 332, 455

Документування й оприлюднення свідчень 89, 97, 142, 227, 318, 583, 603, 604, 684

ЦІННІСНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ТА ВІЗІЇ МАЙБУТНЬОГО

(Пост)рефлексії щодо причин повномасштабного вторгнення рашистів 182, 183, 247

Людські цінності у реаліях війни 131, 510, 516, 175, 176, 555, 599

Емоційні переживання втрати домівки 464, 465, 519, 521, 524, 555

Незламність / стійкість 88, 110, 111, 112, 162, 251, 586, 593, 674, 675, 676

Безстрашність 389, 588

Згуртованість 88, 89, 175, 176, 209, 250, 586, 623, 657, 658, 674, 676, 681, 683

«Втома» від війни 89, 162

Передбачення тривалості та перебігу російсько-української війни 394

Віра в Перемогу України у війні 124, 125, 215, 284, 301, 352, 450, 519, 641, 686, 692, 697

Мрії / життєві плани після Перемоги України 182, 284, 303

Майбутнє життя після Перемоги України у війні 63, 64, 75, 90, 98, 134, 518, 686, 697, 698, 716, 717

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

Арестович Олексій 48, 54
Байден Джо 74, 594
Бандера Степан 50, 60, 88, 122, 196, 213, 219, 635, 639, 683
Барнабаш Сотмарі 157
Блюм Антоній 254
Бойчук Михайло 591
Болбочан Петро 122
Борисенко Володимир 100
Бочкарьов Анатолій 152
Браницький Костянтин 66
Бритяй Сергій 143
Буданов Кирило 47
Вальєхо Боріс 118
Вильотник Марія 137
Вірастюк Василь 414
Владімір Лєнін 40, 61, 73, 122, 248, 425, 645, 687
Гаврилишин Тарас 52
Гітлер Адольф 395
Глібов Леонід 101
Гонсалес Девід 104
Грушевський Михайло 528, 529, 590, 591
Гузар Любомир 504, 505
Де Боплан Гійом Левассер 715
Де Костер Шарль 118
Джемілєв Мустафа 714
Джонсон Боріс 709
Димид Артем 52
Діва Марія (Богородиця) 280, 341, 496, 498, 516, 517, 520, 525, 528, 537, 541
Залужний Валерій 553, 696
Зеленський Володимир 152, 201, 455
Зиль Андрій 102, 103
Іван Багряний 146
Ілларіонов Андрій 531
Ісус Христос 254, 260, 262, 287, 499, 505, 509, 510, 576
Йосип Сліпий 505, 510
Йосіф Сталін 40, 61, 235, 397, 593
Карпенко Вадим 145
Кравець-Кравченко Андрій 715
Кравченко Віолетта 111
Кравчук Леонід 122
Кузнець Семен 222
Кузьма Скрябін 63, 684, 694
Кульчицький Сергій 696
Куценко Олександр 149
Кучма Леонід 122, 531
Лавкрафт Говард 118
Леся Українка 49, 216, 716
Лібанова Елла 717
Лозинський Роман 48, 52
Лолашвілі Бадрі 455
Лолашвілі Лариса 455
Мазепа Іван 219, 673
Маркушин Олександр 505
Мати Тереза з Калькутти 509
Мацола Андрій 462
Монастирський Денис 63
Нечуй-Левицький Іван 146
Новотні Петер 70
Овдієнко Марія 148
Орда Наполеон 715
Палій Семен 703, 708, 709, 711
Порошенко Петро 531, 704
Правдива Олена 603, 604
Проскочило Павло 142
Рильський Максим 102, 144, 420, 474, 519, 527, 587, 700
Сало Коля 400
Сеітаблаєв Ахтем 714
Сирський Олександр 553
Сікорський Михайло 589
Скрипка Олег 471
Скрипник Ганна 144
Стельмах Михайло 536
Стус Василь 148, 524
Татаренко Володимир 103
Терещенки 397
Терехов Ігор 75
Тимошенко Юлія 686
Трамп Дональд 74, 717
Усик Олександр 462, 463
Фещенко Ольга 604
Франко Іван 59, 60, 88, 122, 285, 304, 306, 307, 311, 683
Хмельницький Богдан 219
Хома Дмитро 297
Христич Агафія 400
Хрущов Нікіта 248, 398, 530
Цісик Квітка 51
Черчилль Вінстон 60
Чипурний Василь 396
Чорновіл В'ячеслав 102, 111
Чубаров Рефат 714
Чубинський Павло 102, 103, 107
Шевченко Тарас 40, 59, 60, 67, 88, 96, 121, 122, 146, 147, 390, 476, 588, 683, 696, 709
Шевчук Святослав 498, 502, 505, 506, 507, 508, 518, 656, 661
Янукович Віктор 218, 686, 700
Ярослав Мудрий 90, 111, 168

путін владімір 68, 75, 101, 121, 125, 183, 201, 218, 348, 387, 394, 395, 444, 524, 531, 639, 689, 696, 699

ВІДОМОСТІ ПРО УКЛАДАЧІВ

Коломийчук Олександр Юрійович

Етнолог, кандидат історичних наук, науковий співробітник відділу «Український етнологічний центр» Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України.

Коло наукових зацікавлень: календарно-обрядова культура, звичаєві традиції Українських Карпат, дослідження травматичного досвіду українців XX – XXI століть, антропологія пам'яті примусових переселень з українсько-польського порубіжжя, а головно із Західної Бойківщини; сучасна християнська культура України. Автор монографії «Календарна обрядовість українців Бойківщини: осінньо-зимовий цикл (кінець XIX – 30-ті рр. XX ст.». (Івано-Франківськ, 2022) і більше 50 наукових праць в Україні та за кордоном.

ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2865-2396

Головко Олександр Миколайович

Етнолог, науковий співробітник відділу «Архівні наукові фонди рукописів та фонозаписів» Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України.

Коло наукових зацікавлень: соціокультурна антропологія, етнологія, етнокультурні взаємовпливи, українсько-молдовське пограниччя, культурна спадщина українців Молдови, усна історія, дослідження пам'яті та культурного ландшафту, сучасне воєнне повсякдення українців. Автор понад 40 наукових праць, опублікованих в Україні та за кордоном. Співукладач семи томів народознавчого джерельного корпусу «Етнографічний образ сучасної України», з-поміж яких і т. 1 «Усна історія» (Київ, 2021).

ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0270-6715

Бех Катерина Миколаївна

Етнолог, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу «Український етнологічний центр», учений секретар Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України.

Коло наукових зацікавлень: сучасна українська етнологія, урбаністичні дослідження в етнології, трансформації традиційної культури українців у XX–XXI ст., сучасні святково-обрядові практики міського населення, воєнне повсякдення українців та його документування, цифровізація й репрезентація етнокультурної спадщини в медіапросторі, історіографія етнологічних досліджень, формування дослідницьких підходів та функціонування академічної наукової періодики, підготовка молодих учених і розвиток освітньо-наукового середовища гуманітарної галузі знань. Автор монографії «Міська весільна обрядовість українців: трансформації та тенденції сучасного розвитку (друга половина XX – початок XXI століття)» (Київ, 2023) та понад 30 наукових публікацій в Україні та за кордоном. Співукладач довідникової праці «Народна творчість та етнологія: систематичний покажчик (до 100-річчя від часу заснування наукового журналу)» (Київ, 2025).

ORCID: https://orcid.org/0000-0002-6779-623X

Дєдуш Олексій Валентинович

Етнолог, кандидат історичних наук, науковий співробітник відділу «Архівні наукові фонди рукописів та фонозаписів» Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України.

Коло наукових зацікавлень: націософія, громадянська релігія, демографія, локально-історичні студії, шевченкознавство, генеалогія, історія штундизму-мальованства. Засновник краєзнавчої науково-популярної спільноти «Біла Церква Ретроспективна». Співавтор книги «Шевченків сад. Родові дерева Моринців та Кирилівки» (Київ, 2025) та автор більше 50 наукових праць.

ORCID: https://orcid.org/0000-0003-1040-2241

Підписи до світлин, уміщених на обкладинці видання

1. Зображення ікони Пресвятої Богородиці з виставки-реквієму «Софійський деісис» – циклу з одинадцяти ікон, написаних художниками Олександром Клименком та Сонею Атлантовою на ящиках із-під озброєнь, що залишилися після боїв під Києвом навесні 2022 року. Цикл присвячено загиблим під час російсько-української війни військовослужбовцям 112, 114 і 241 бригад ТрО Києва та Київської обл. Національний заповідник «Софія Київська». 18 травня 2025 р. Світлина Олександра Коломийчука.

2. Буржуйка для приготування їжі у польових умовах через тривалу відсутність електроенергії, зумовлену рашистськими ракетно-дроновими атаками. с-ще Гостомель Бучанського р-ну Київської обл. Листопад 2022 р. Світлина з фотоархіву пані Олени.

3. Учасниці самоорганізованого волонтерського об'єднання ліплять вареники для забезпечення потреб Збройних сил України на кухні у будинку співрозмовниці – пані Любові, 1967 р. н. с. Мощун Бучанського р-ну Київської обл. 14 грудня 2024 р. Світлина Олександра Головка.

4. Маскувальна сітка, сплетена учасницями волонтерського об'єднання «Павучиці» зі зношеної тканини. м. Українка Обухівського р-ну Київської обл. 2022 р. Світлина з фотоархіву організаторки спільноти – пані Світлани Череватої, 1967 р. н.

5. Меморіал «Янголи Перемоги». с. Мощун Бучанського р-ну Київської обл. 14 грудня 2024 р. Світлина Олександра Головка.

З електронною версією цього джерельного збірника можна ознайомитися на офіційному сайті Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України

за покликанням:

https://www.etnolog.org.ua/pdf/stories/spadshchyna/2025/kyivshchyna_nezlamna.pdf

за QR-кодом:

Наукове видання

КИЇВЩИНА НЕЗЛАМНА:
свідчення очевидців російсько-української війни

Літературний редактор
Олександр Головко

Верстка, обробка світлин та дизайн обкладинки
Олександр Головко

Формат 70 × 100/16. Папір офсетний.
Гарнітура Alegreya (основний текст),
AcademyC (заголовки та колонтитули).
Умов. друк. арк 62,22
Обл.-вид. арк. 46,49

Інститут мистецтвознавства, фольклористики
та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України
Київ, вул. Грушевського, 4

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного
реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 1831 від 07.06.2004 р.